

Къуекъо Налбий

**ХЭШЫПЫКЫГЪЭ
ТХЫГЪЭХЭР**

Повестхэр, рассказхэр, пьесэхэр

Мыекъяупэ
Адыгэ Республикэм итхыль тедзапI
2008

УДК 821.352.3-31
ББК 84 (2Рос=Ады) 6-44
Къу 15

Куёк Н. Ю.

Къу 15 Избранное. Повести, рассказы, пьесы. – Майкоп: Адыг. респ. кн. изд-во, 2008. – 568 с. Адыг.

Тхаклоу, усаклоу, Адыгэ Республикэм искусствэхэмкӀэ изас-
луженнэ ИофшӀэшхоу, Къандурым ыцӀкӀэ шыт премием илауре-
атэу, Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо премие илауреатэу, Къэ-
бэртэе-БэлыкӀар Республикэм и ЛӀэпкӀэ фонд ипремиеу «Амра»
зыфиорэм илауреатэу КъуеькӀо Налбый ытыгъгӀэмэ ащыщхуу
тхылъым дӀхыгӀэххэр повестхуу «Шымэ ялыеу БӀчкӀан», «КӀуш-
хӀэ Ябг», «ЗӀэкӀомзэ», рассказхэр, песӀэхэр ары.

Тхаклор кыытхэтыгэмэ мы ильэсым ыныбжь ильэс 70-рэ хьуш-
тыгъэ. Ащ ехьулэу мы тхылъыр кьыдэкIы.

ISBN-978-5-7608-0581-2

©Адыгэ Республикэм итхыль тедзапI, 2008

Къукъо Налбий ихудожественнэ дунай

Къытхыхэрэр — Писэ къэгъэлыагъу,
ТхэкIыжсьэрэр — Нэфынэр къыщын.

Н. Къукъу

Адыгэ тхэкӀо цӀэрыӀо Къуекъо Налбый лъэпкъым ипӀур класэу, ыгукӀи ыпсэкӀи ащ гъунэнчъу фэшъыпкъэу, адыгэм идунэететыкӀэ хэшӀыкӀышхо физилӀгъэ гуӀшысэкӀошхоу шытыгъ. Къуекъом тхэу зыригъжъэгъагъэр я 60-рэ илъэсхэр ары ыкӀи ащ къыщыкӀэдзагъэу творческэ ӀпӀэлэсэнныгъэм илъэгапӀэхэр зэкӀэлъыкӀоу ыӀэ къыригъа-хъэхэзэ, мыгушэтыгъэ лъагъохэр къыхыхыхэзэ, илъэс тӀокӀитӀум къы-кӀоцӀ тхылъеджэхэм агъэшлагъоу, ыкӀуачӀэ изуу адыгэ литературэм шылэжъагъ. ЯмышыкӀэу гъэпсыгъэ талантышхо зыпкъырылыгыгъэ Н. Къуекъом прозэм, поэзием, драматургием, кӀэлэцӀыкӀухэм апае тхылъхэм ятхын гъэхъэгъэ инхэр ащишӀыгъэх. Анахь лъэгэпӀэ инэу ыштагъэр прозэм епхыгъ.

Къуекто Налбый ипрозэ имэхъанэ куоу, купкышхо клоцлытэу, шылэныгъэм илъэныкыуабэ кызылэубытэу гъэпсыгъэ, тхэным лъэшэу фэлэпэлэс писателым италант иамалыклэ шлагъохэр ащ хэтлэгъох. Прозэм ащ зызыфигъэзагъэр ллэшлэгъуитIур зыщызэ-блэкIыгъэ я 90-рэ илъэсхэр ары, я XX-рэ ллэшлэгъум илофыгъо инхэу заор ыкIи мамыр шылаклэр, цыфыр ыкIи тарихъыр, цыфыр ыкIи ар къэзыуцухъэрэ дунаир, лъэпкъым зэпичынэу хъугъэ гъогу хыылгъэр уахъгэм ишэпхъищым атегъэпсыкыгъэу зэхэфыгъэнхэр, кызыгурыгъэлэгъэнхэр ары ащ Иоф зыдишIэу ригъэжыгъагъэр. А темэхэм яхылылэгъэ произведениэхэм авторым итарихъ-философие гупшысаклэ, художественнэ шэпхакIэхэр: лъэпкъ зэхэшIыкыр, лъэпкъ гушъхьэлэжыгъэр, лъэпкъ Иофыгъохэр къащызэIуихыгъэх.

Къуекъо Н. иапэрэ рассказхэмрэ иповестэу «Шымэ ялыеу Бэчкъан» зыфиорэмрэ тхылъэу «Псым ыхьырэ Гуашгъхь» зыфиоу 1991-рэ илъэсым кыхаригъэутыгъэм кыдэхьагъэх. Ахэмэ къаушы-

хьатыштыг эпическэ произведенийхэм ятхынклэ авторым амал шлуклаехэр зэрэлэклэлхэмрэ иныдэлъфыбзэ куоу зэришлэрэмрэ. Яцлыф гэпсыклэклэ зэфэшхьаф шыпкэхэу шытыхэр: я XIX-рэ лэшлэгум шылэгэ просветителыр, къуаджэм шыпсээрэ мэкьюмэщылэ къызэрыклор, зыкьохэр зэклэ заом шыфэхыгэ ныр, гьуклэным итхэу Лэпшэ ары ахэр къызытегушылэхэрэр. А рассказхэм ямэханэ узылэпищэу авторым зэригэпсыгэхэм даклоу, цыфэу къахафэхэрэм агу шышлэрэр психологиём ыльэныкьоклэ шлошхьуныгэ къыпхалхэу къашигэлъэгъонхэ ыльэклыгэ.

«Хьанахьу» зыфилорэ рассказыр къызтегушылэрэр Октябрэ революциём иилъэхсэм адыгэ къуаджэм дэсыгэ мэкьюмэщылэхэу плыжхэмрэ фыжхэмрэ ащыщэу зыкьоуцоштыгэ зымышлэщтыгэхэм ащыщ. Авторым пшлош къыгэхэу къырелотыкы а мэкьюмэщылэ къызэрыклоу тхам шэхэу зымышлэрэм, революциём илэхьаны хьурэ-шлэхэрэр тэрэзэу зэхэзыфын зымылэклыштыгэм тхамыклагэу кьехулагэу ыкли иккодылэу хьуггэр. Рассказым психологическэу пшлош къыгэхэу, лупклэу къытегэлъэгъу «цлыф цыклоу» къэзыуцухэрэ дунаим есагэу псэуштыгэм революциём иилъэс бырсырхэр ыгуклэ ыштэн зэримылэклыггэр.

«Хьаклэ» зыфилорэ рассказыр къызытегушылэрэр революциём ыпэклэ адыгэ къуаджэм къышыхьуггэ хьуггэ-шлаггэ. Бжэдыггэу шыщ къуаджэ горэм зэлъашлэрэ ефэндэу дэсыгэ Алэдж дэжэ чэщ шырихынэу къышыуцуггэ къалэм кыиклыгэ хьаклэ. Ащ ыцлэ авторым къырилорэп, ау иобраз зытырихыггэр я XIX-рэ лэшлэгум шылэгэ зэлъашлэрэ адыгэ просветителэу Хьанджэрий — адыгэхэмрэ Урысымерэ зэфыштыклэ тэрэхэрэ зэдырлэ хьунхэмклэ мымаклэу зишлуггэ къэзыгэкьлуггэ, адыгэ жэрыло творчествэр зыугъоштыггэ ыкли, къызэралотэжырэмклэ, мюридистхэм щэнаут лудзи аггэллаггэр ары. Н. Къуекьом зэхэугуфыкыггэу ыкли иггэклотыггэу тхыльеджэр нэлуасэ фешлы адыгэмэ якультурэ, лэпкъым инэшэнэ унаехэр ащ куоу къызэрэгурьлоштыггэм. Ауми, а лы шлаггэу зыкультурэ, зинарод лэшэу шлу зыльэггущтыггэм иггэхэл нэф къабзэхэр бысымым ыгуклэ фаштэхэрэп. Илъэс тлоклиплэ зыныбжэ Алэдж ефэндэр Бжэдыггэу шызэлъашлэрэ цыфыггэ. Гулытэ чан илаггэ ащ, ежэ ыгуклэ ыштэрэ шлыкэм теггэпсыкыггэу ащи адыгэ лобыггэхэр эшлуариггэхымэ шлоиггугаггэ. Зэдэгущылэггэу нэбгыритлэмэ зэдырлаггэм шыбггэзыен умылэклынуэ ыкли нэфэ шыпкэхэу къышылэггугаггэ яеплыклэ-еклолклэхэр зэрэзэпыштыггэр. Джар ительхьаплэу, зыгорэ къыпэгущылэжыныр зымыдэрэ ефэндым ихьаклэ щэнаут лудзи ыггэллаггэ. Джауштыггэу рассказым иидейнэ-художественнэ конфликт имэханэ купклэ шлүмрэ емрэ, гум ифэбаггэрэ акьыл чьылэмрэ, шлошхьуныгэ шыпкэхэмрэ гьунэнчэу цыхэмьшлыныггэмрэ зэрэзэпыштыггэр къышылэггэуаггэ хьуггэх.

«Абдзахэмэ ян» зыфилорэ рассказым лъапсэ фэхьуггэр зыкьохэр зэклэ заом шыфэхыггэ бзылфыггэ-ным ехьыллэггэ тхыдэр ары. А тхыдэм къышилотэрэ хьуггэ-шлаггэхэм атехыггэу Къуекьом Налбый гушылэ лыхэм ащиухьэзэ, къытфелуатэ бзылфыггэ лыхьужым шылэныггэм иггэу хьылэу къызэпичыггэр, тэри къыдгурэлэ адыгэ бзылфыггэхэу зэу зэпымыожьхэм яуахьтэ унаггэм хьулыфыггэу исыр зэклэ члэзынаггэхэм хьазабэу апэкклэным фаеу хьуггэаггэр, мыщ дэжым адыгэ бзылфыггэхэм янэшэнэ дахэхэу лэдэбыггэр, шырытыггэр, шхьэлъытэжыныр, шлаггэр зыхэзымыггэ-зыштыггэхэм яобраз авторым ащклэ къызэриггэлъэггугаггэр.

Рассказым къыхэфэрэ бзылфыггэу Амдэхьани иллырэ ыкьуи-блырэ джаш фэдэу заом ыггэклогатгэх ягупсэ члыгу къаухьумэнэу, ау ахэмэ ащыщ горэми псаоу къыггэзэжыггэп. Амдэхьан иллырэ ыкьохэмрэ яхьадэхэм къэхалъэм нэс адэклэуати, зэрабггэодэжыкыггэ шлыкэм угу ымыггэузэу уеджэн плэккырэп. Авторым гушылэ лыхьэбэ мыщ шиггэфедэрэп. Мош фэдэ гуггэу зытхамыклэггэошхор зыпэкклэлыггэ бзылфыггэм иггэхэшлэ лэшыхэрэ къышитхыггэрэп, мыщ дэжым зыпкы итэу, хьуггэ-шлаггэхэр зэрэреклогкыггэхэр тынчэу къетхы кьодый. Амдэхьанэ зы нэпсыци риггэхыггэп, адыгэ бзылфыггэмэ ямынэшэнэ закьоу къыхэфэггэр игупсэ цыфхэм яхьадэхэр къэхалъэм шызэриггэлъэггужымэ зэрэшлоиггэр ары. Зы гушылэ лыхэ гори ыжэ къыдэмызэу, игуклае зэрэфаем фэдизэу ымыггэае Амдэхьанэ къэхалъэм къыдэжыкы «тыггэу кьохьажы-рэм ыужы итэу». Пчыхьэм къуаджэм ихьаклэшхэм ащыщ горэм «абдзахэмэ янэу» зыкьо лыхьужьхэр зэклэ зыггэтлыллыггэм фаусыггэ орэд макьэр къышылэоаггэ. Ау, авторым тызэрэшиггэггэуазэрэмклэ, «а оредыр Амдэхьанэ зэхихьыкыггэп».

Народнэ эпическэ традициём ишлыкларэ иггэпсыклэрэ адыриггаштэу тхыггэ рассказым цыф жьуггэмэ алулэ адыгабзэм иамалхэу джырэ нэс гу зыльамаггэхэр зэрэхэлхэр авторым къыггэнэфаггэ ыкли, ло хэмылэу, ар ащ итворческэ ггэхьэггэ шлаггэу хьуггэ.

Илэпкъ, ащ икультурэ, ахэмэ къэкьуаплэ афэхьуггэхэм аггэ-гумэклэу авторым а темэм икьызэлухын шыльеггэклэуатэ «Лэпшэ» зыфилорэ рассказым. «Шымылэжьхэм ясэнабжэ» зыфилорэ тхылым авторым диггэхьэггэ новеллэхэм ар зыклэ ащыщ.

Авторым иапэрэ повестэу «Шымэ ялыеу Бэчкьан» зыфилорэм лъапсэу фэхьуггэр къэбэртэе шыггэчхьэш лэпкьэу абэжьушэу Адыгэ шьолырым ичлыопс теггэпсыхьаггэм къырыкьлуггэр ары. Авторым шы лэпкъ зэфэшхьафхэм, ахэмэ янэшэнэ унаехэм, яггэ-псыклэ-зекьуаклэхэм, ятеплэ-луплэ зыфэдэм хэшлыкышхо зэрафырилэр къытфиушыхьатыггэ. Ау повестым ипроблематикэ ащ нахь нахь куоу ггэпсыггэ: зэклэ адыгэ лэпкъым итарихь, ащ ихудожественнэ-эстетическэ опыгг афэггэхьыггэ лобыггэхэр къэзылэтырэ нравственнэ-эстетическэ лэныкьохэр къеггэлъаггэх.

Повестым щыху-щышлэхэрэр зыщыреклокыхэрэр Адыгеир, уахтэр — зео ыкли зеоуж ильэсхэр ары. Повестым персонаж шхьалэу кыхафэрэр кыггэшлаггэм инахыбэм мэзым щыпсэуэ кээзыхыггэу, ильэс тлоклипл зыныбж Шэлихь ары. Мэзыр ашклэ дунэе зэклубэ цыклоу щытыг, ишыхэми чыгхэми ясэжыггэу, ыгуклэ аггэразэу адышылаг. Шэлихь ахэмэ зэгурылоньгэ адыри шхьаклэм, цыфхэм захахьэклэ, ахэмэ агурылорэп, шхьээзкэо шгыпкэу кыщэху — хэтыр ыкли сыд фэдэрэ цыф йулаггэми, зы бырсыр горэклэ е тхьамыклэгэо йофклэ ухыггэ мэху. Ау зыкли а цыфхэм афэдэхэп ипхорэлф Лэкурэрэ урыс шхьэожыеу кьоклэ ыштэгэ Санерэ. Зеоуж ильэс хыльэхэр нахь псынклаоу зэрэзпа-чыштхэм щэхурэ гугу зимылэ кьоджэдэхэм кьагурылорэп абэ-кьуш лэпкьыр дунаим тыримыгэклодыкыным лыжыыр ащ фэдизэу зыкыдэгүлэрэр, ильэс пчяггэм дэмышьхьэху, едэхашлэу кыдеклодызэ ыпуггэ шыггэчэш гэшлуаггэр кум клашлэными, ары паклошг, гьаблэм ымыггэлэнхэм пае шуабзынышг, гьомылэ зыфашыными ахэр зэуи ехьырэхьышэцтхэп. Шхьээзкэо-лээкьуй-тоу, цыфхэми кызэхамышлыкэу, кырамыдзэу кызэрэнаггэм, хэклиплэ зычымгыготырэ чыплэ зерифаггэм апкы кыкыклэ тхьамыклэгэо клэхум ар кыфэкло: ежыри ишы гэшлуагы зэггүсэху псыкыуггэм иор быжыутэхэм ахэкуадэх.

Кьукэо Налбый изычэзыу повестэу «Кьушхьэ Ябг» зыфилоу 1997-рэ ильэсым кыхариггэуыггэри имэхьанэкли ижанрэ-стиль плышьокли ямышлыкэу, кызэрыклоу щымытэу зэрггэпсыггэм кыхэкклэу тхыльеджабэмэ ашлоггэшлэггонэу аналэ кытырадзаг ыкли литературнэ процессым лыплэхэрэм азыфагу еплыклэ-еклолэклэ зэфэшхьафхэр кыыриггэтэджаггэх. Ар зыпкы кыкыггэр «шлүмрэ емрэ» афэггэхыггэ философскэ дилеммэу сыд фэдэрэ зэмани цыфлэпкьыр зыггэгумэкыштыггэм авторым зызэрэфиггэзаггэр ыкли я XIX-рэ лэшлэггум реклодыггэ Кавказ заом епхыггэу кызэриггэлэаггэрэр ары. Мифымрэ ащ ионтологическэ лыапсэхэмрэ Кьукэо Н. зыклиггэфедэхэрэр а художественнэ ретроспекциер кытитггэлэггуным ыкли абстрактнэ философием ика-тегориехэм «псэ кьапыггэклэным, мэхьанэ ахилхьаным, гум кылыгыггэлэсынхэм» пае. Ггэнэфаггэу, тхылыр зытеггэпсыхьаггэр «акылыр арымырэу, гуклэ еджэныр» арыггэ. А пшэрылыр зэшлуихыным пае авторым творческэ концепциеу кыхихыггэр йужбоу зэхэлэу ыкли лэныкьуабэ кызэлэуыбытэу щытыг. Апэрэмклэ, произведением ижанрэ ггэунэфыггояг. Ятлонэрэмклэ, авторым йофыггэу ыштаггэр лэныкьуйтлүмкли еушэты: зэхэуы-таггэу, абстрактнэ-философскэ еклолэклэ-амалклэ ушэтыггэнымрэ я XIX-рэ лэшлэггум шылэггэ Кавказ заор илэуытыплэу хьуггэ-шлаггэхэр ггэнэфаггэу художественнэ шьуашэхэмклэ кэггэлэггэ-ггэнхэмрэ ары. Яшэнэрэмклэ, повестым щыху-щышлэхэрэр авто-рым кызэриггэлэаггэхэрэр шлыкэ-амалитлу — тэ тызсэггэ ре-

альнэ дунаеу шэпхьишмэ атеггэпсыкыггэмклэ ыкли нэмыкырэ амалымклэ — ирреальнэу, уахтэмрэ охьумрэ (пространствэмрэ) кыддэзылытэхэрэмрэ ары.

Повестым кыхэхфэрэ персонаж шхьалэу ильэс пшыкытфым ит Нэшгуарэ амал хьалэмэтхэр зыхэлэ цыфэу щыт. Пшысэхэм кьа-хэфэрэ образхэм афэдэу, ар «псым дэггэ» ыкли «жым дэбыбы», а зы охтэ дэдэм нэрылэггэуи, нэрымылэггэуи зеклон ельэкы, кьэклихэрэмрэ псэушхьэхэмрэ абзэ кыгурэло, цыфхэм ягупшысэхэмрэ язэхашлэхэмрэ пкьырэхэх, уахтэм шхьафитэу шээекло, блэкыггэу уахтэр зэхэшлыкы. Зэклэ ахэмэ кьапкьырыклэу произве-дением иггэпсыклэ йужбоу зэхэлэу, лэныкьуабэ кызэлэуыбы-тырэ композицием диштэу шлыггэн фэяггэ. Гукгэошхо зыхэлэ хьуггэ-шлаггэхэр кыггэлэггэгонэу зыриггэжыэрэр я XIX-рэ лэшлэг-гум реклодыггэ Кавказ заом ианых лээхьэнэ хыльэр ары — ашыггум пачыхьаггум итехэкло политикэ ыпкы кыкыклэ адыгэ кьуаджэхэр тыраггэстыкыштыггэх ыкли ахэмэ ащыпсэуштыггэ ады-ггэхэр еггэзыггэклэ жьуггэу Тыркуем икыжыштыггэх, гупсэф шыггэклэ-псэуклэ зыцагыотын чыплэ лыхьуху. Нэшгуари Тырку-ем икыжынынэу тыреуыггэ, ау гьогу техаггэу ельэггэу зэгорэм адыгэ кьоджэ теггэпсыхьаггэу щытыггэхэр хэкужэ зэрашыггэхэр, цыфыльэу аггэчьаггэр, кьахьулэггэ тхьамыклаггэр, чыггэ стыггэ-хэр, гьопчэггэ ошгогур. Зэклэ ыльэггэуггэхэм зэрымыр ашыггэу клэлэклэ ныбжыклэм хьурэ-шлэрэр тэрэзэу зэхифын ымыльэклэу, ыгукли зыпари зэхимышлэжы мэху.

Кьуаджэхэм ястафэхэм апхырыкызэ, хым еклүрэ гьогур Нэшгуа-рэ зэрэзпичырэр Н. Кьукэом кьырилотыкы зыхьуклэ, уахтэмрэ охьумрэ зэрэфаеу зэрихьокызэ, мифымрэ хьуггэ шгыпкэмерэ чэзыу-чэзыу зэблиггэуцукызэ, образ нэрылэггэухэмрэ (Нэшгуар, Нарыч, Мэзаггэу) символхэмрэ (Кьушхьэ Ябгэр, Хьакьуаклэр, шыу закьор) зэдаклоу еггэфедэх. Ем иобраз зэфэшхьафхэм повестым ташылоклэ. Зыр — шылэныггэм хэлэ ем кыхэхкыггэу шгыпкы. Ятло-нэрэр — ем иабстрактнэ зэфэхьысыжыггэу образэу Кьушхьэ Яб-гэм епхыггэр ары.

Сыдэуштэу ныбжыкыум упэуцужын плэкыштыт? Бггэ-кюдэны плэкыштыт ар? Сыда ыкли хэтэ ем ебэныггэныр зыкыуачлэ кыхьын ыльэкыштыт? Мэзаггэу, Нэшгуарэ, Нарыч, пшгэшгэ-жыем яобразхэр йэуытыплэ кызыфишлэхэзэ, джа упчлэхэм аджэ-уапхэр аритыжынынэр ары авторыр зыпылыр. Повестым кыхэхфэ-рэ цыфхэм дунайр зэрэггэпсыггэ шлыклэр кызыгураггэломэ ашлоиггэу, зэклэ яггэзэхашлэ рахьыллаггэу зэрегупшысэхэрэр ыкли ахэмэ дунайр зэрэггэхашлэрэ шлыклэр, ер бэу зэрэггэтефыггэр ыкли ар дунаим тебггэклодыкыны зэрэмыльэкыштыр ары повестым фи-лософскэ мэхьанэ купклэу клоцылыр. Ау ыгуклэ ыкли иакылыккэ зыкыишлэжыным ыпэклэ Нэшгуарэ джыри тхьамыклэггэуабэ зэпи-чын фаеу хьуггэаггэ. Мыш дэжыым кьэггэзэплэу фэхьуггэр, дзэклол

нэхьоинчъэхэм шъхьаклоу рахыгъэми, зэрэрыджэгугъэхэми апае къэмынэу, ыгу ифэбагъэ къэзыгъэнэжыын зылъэклыгъэ пшъэшъэ-жыем зэрэлукагъэр ары.

Повестым икIэух драматическэу гъэпсыгъэми, тэ тишIошIкIэ, гугъэпIэ гъэнэфагъэхэр къыпхелъхъэ: Нэшъуарэрэ пшъэшъэжыем-рэ Къушъхъэ Ябгэм ыдырынхэу къазыфежъэм, зэмыжгъэхэ зэхьокIынгъэ ащ фэхъу — ежыр шъыпкъэм «ыклоцI къызэлъэнэфы». НэмыкIэу къэпIон хъумэ, символикэм ыбзэкIэ ащ къыкIырэр: Къушъхъэ Ябгэм ыклоцI шIункIы нэфынэр къышчызэкIичэу ригъэ-жъагъ. Арышъ, ар къызэрэбгурылон фаер къыныгъохэр зэпчыхъэзэ «къэхъугъэ» нэфынэр (шIур) шыIэныгъэм зэрэщытекIорэм авторым ицыхъэ тель.

Къуекъо Н. иповестэу «Къушъхъэ Ябг» зыфиорэр адыгэ лите-ратурэм ифилософскэ прозэ хъхъоныгъэ ин езыгъэшIыгъэмэ ащыщ. Ащ ипрозэ философием иамалхэр нахъ игъэкIотыгъэу зэрэщи-гъэ-федэхэрэр къыхъщы хъугъэ, ащ даклоу поэтикэмрэ стилимрэ яшIыкIэ-амалыкIэхэм авторыр алъэхъу, IорыIуатэм екIолIэкIэ-шIы-кIэу фыриIэхэр нэмыкI шъыпкъэ хъугъэх.

А нэшанэр щыпхырышчыгъ авторым иапэрэ романэу «Шы-мыIэжъхэм яснабжъ» зыфиорэми (2002-рэ илъ.). Адыгэхэм зэкIэ ятарихъ — лъэпкъым иблэкIыгъэ зэмани, инепэрэ мафи, икъэкIощт уахъти — шызэгъэуIугъэхэу, зыкIыныгъэ ахэлъэу авторым мыщ къыщелуатэ. ЕтIани мыщ дэжыым лъэпкъым тарихъ гъогоу къыкIу-гъэр художественнэ шIыкIэ-амалхэмкIэ зэриушэтырэр зэкIэ цIыфлэпкъым идуховнэ-нравственнэ охъу репхыжы.

Io хэмылъэу, а романыр Н. Къуекъом итворчествэ имызакъоу, зэкIэ адыгэ лъэпкъ литературэхэмкIэ мэхъанэ гъэнэфагъэ зилэ гъэхъа-гъэу хъугъэ, ащ къыгъэлъэгъуагъ мифопоэтикэр тхыгъэм иструкту-рэр имэхъанэрэ апкъырыхъэзэ, романым хъхъоныгъэ зэришIырэр ыкIи методыкIэу «магическэ реализмэм» ылъапсэ зэрэпытэрэр.

Ежъ авторым къызэригъэнэфагъэу, «къэбар заулу зэхэт рома-ныр» новеллэ пшIыкIулблэу зэхэгъэуцуагъэу, адыгэ лъэпкъым къырыкIуагъэр, ащ итарихъ, ишэн-зекIуакIэхэр, ищыIэкIэ-псэукIэ зэрэгъэпсыгъэр, идунэееплъыкIэ, идунэезэхашIэ зэкIэлъыклоу ыкIи зпымыоу къызылIотыкIырэ тхылъэу щыт. А мифопоэтическэ фило-софскэ романым иновеллэхэр пштэхэмэ, апэрэ ыкIи аужырэ новел-лэхэр пролог ыкIи эпилог фэдэу гъэпсыгъэхэу композиции хъураем хэтых. Апэрэмрэ аужырэмрэ орнаментальнэ функциер зэрагъэцакIэ-рэм даклоу, мифопоэтическэ мэхъанэкIэ нахъ ушъагъэхэу гъэпсыгъэх. Адырэ новеллэхэм (я 2-м — 16-м) къаIуатэрэр Хъаткъоесхэм ялакъо къырыкIуагъэм ищысэкIэ адыгэ лъэпкъым тхъамыклагъохэр къызэ-бэкIырэ тарихъ гъогоу къыкIугъэр ары. Адыгэ лъэпкъыр дунаим къызытехъуагъэм къышчыублагъэу, Мысырым щыпсэушчыгъэ ма-лыкъхэм язэмани къызыхиубытэу, гурыт лIэшIэгъухэр, феодалнэ Черкесиер, Кавказ заом илэхъан, граждан заор, Хэгъэгу зэошхор,

зэоуж мамыр илэхъхэр, ары пакIошъ, къэкIощт уахътэм исурэтхэу къызышIуигъэшIыхэрэри хэтхэу, новеллэ пэпчъ а тарихъым щыщ гъунэпкъэ пычыгъоу щыт.

Романым ихъоу-охътэ континуум Iужъоу зэхэлъэу гъэпсыгъэ, лъэныкъуабэ къызэлъэубыты ыкIи мифым ихъоу уахътэ ехышчыр. Персонажхэр а зы охътэ дэдэм реалънэ ыкIи мифологическэ шIы-кIэкIэ къыхэфэх, хъоур цыкIу (бгъузэ) хъуни, дунаишхом ишапхъэ-хэм анэсэу зиушъомбгъуни ылъэкIышът, уахътэр арымэ, ар шъхъа-фит шъыпкъэу авторым егъэфедэ: блэкIыгъэ лъэхъаныри, непэрэ мафэри, къэкIощт уахътэри зэгъусэхэу романым къышчызэдыхэфэх. А зы уахътэм зэгъусэхэу шызэдэпсэху мифологическэ персонаж-хэр, IорыIуатэм къыхэфэрэ персонажхэр, тарихъым шыцIэрыIо цIыфхэр, литературэм къыхэфэрэ персонаж шъхъалэхэр — зэкIэ ахэ-мэ Хъаткъоесхэм ялакъо ыпкъ зэриуцуагъэр, нахъ гъэхъэгъэшхохэр зишIыгъэхэр ыкIи кIуачIэ имыIэжъэу зышчыхъугъэр къагъэлъагъо. Зым зыр кIэлъыклоу новеллэхэм къахэфэх дзэкIолI лIыхъужъхэу, ячIыгу, яхэгъэгу апае зышъхъамысыжъхэрэр: Къунтабэш (гушчыIэу Шэбатныкыо зэпырыгъэзагъэу къэлуга), малыкъхэу Дэдэр, Къан-гъур, Дзэпашэр, къосыгъухэм ялIыпашэу Рэдэд, зэшихэу Чэтаорэ Тэпшъаорэ, нэмыкIэхэри.

Мифым ипозитикэ инэшанэхэр ыгъэфедэзэ авторым Лащын, Фэнэс ыкIи нэнэжъищ яобразхэр егъэпсых. Ахэр зэрэпсаоу рома-ным щыпхырышчыгъэх ыкIи хъугъэ-шIэгъэ пстэоу къыхафэхэрэм ахэ-уцох. Ахэмэ мыкIодыжъырэ псэ ахэлъ ыкIи а зы охътэ дэдэм мы дунаими ахърэт дунаими ащэпсэху. ГушчыIэм пае, нэнэжъищ акъылышIом Хъаткъоесхэм ялакъо текIыгъ, ар пIыхъапIэкIэ бэрэ къафэкIо, ящыIэкIэ-псэукIэки гъэсэпэтхыдэхэр къарелох. Ныбжы-кIэ зэпытэу усэкIо кIалэу Лащынэрэ акъылышIо сэмэркъэушIылэу Фэнэсэрэ яшэн-зекIуакIэхэмкIэ зэпышъыт шъыпкъэх, а охътэ дэдэми зэакъылэгъу мэхъух, зым шыклагъэ фэхъурэ нэшанэхэр адырэм къы-регъэкъужыых. ЛIэшIэгъу пчъагъэ хъурэ ахэмэ язэдэгущыIэгъухэм романым ифилософскэ концепции имэхъанэ купкI къыралотыкIы.

Хъаткъоесмэ ялакъо къырыкIуагъэм даклоу адыгэхэм якульту-рэ хъалэмэт, яшэн-зекIуакIэхэм, ятрадициехэм, ядунэезэхашIэ яхъылагъэу авторым ыгу етыгъэу лиро-эпическэ шIыкIэ-амалхэмкIэ къыралотыкIы. Мифологие амалхэмкIэ ащ адыгэхэм ящыIэкIэ-псэукIэу цIыфхэр зыумэхъыхэрэр дахэу къыгъэлъэгъуагъ. Ащ шы-тэлъэгъух лIыжъ акъылышIохэр ыкIи шысэтехыпIэ бзылфыгъэхэу зидэхагъэ нэр пIэпызыыххэрэр — ахэмэ анапэ пае щтэр зымышIэрэ лIыхъужъхэм лIыгъэу зэрахъэхэрэр. Ащ фэдэ дунаим умыгъэшIэ-гъон, зэпкъырыпхын умылъэкIынэу зэдышIэх мифыр ыкIи реаль-ностыр, егъашIэми мыкIодыжъэу шыIэщтымрэ охътэ кIэкIыкIэ кIо-дыжышътымрэ, чIыгум шыхъу-шышIэхэрэмрэ ошбогум епхыгъэ Iофыгъохэмрэ, адыгэ лъэпкъ нэшэнэ шъыпкъэр ыкIи зэкIэ цIыфлэпкъым фэгъэхъыгъэр.

Ащ фэдэ шЫкІэклэ реалистическэмрэ мифологическэмрэ зэ-даштэу зэригэфедагэхэм, мифо-фольклорнэ традицием ишЫкІэ-амалхэмклэ романым ифилософскэ идее кьэгьэлъэгьогьэным Кьуекьо Налбий ифилософскэ прозэ гьэнэфагьэу шлогьэшхо кьыфи-хьыгь. А тенденциер ащ шылыгьэкІотагь «Зэкьомэз» зыфилорэ повестэу 2005-рэ ильэсым адыгабзэкІэ кьыхаригьэутыгьэм. Крити-кэм зэфэ шыпкьэу зэрэхигьэунэфыкІыгьэу, ащ фэдэу реалисти-ческэмрэ мифологическэмрэ ямышЫкІэу зэгьусэхэу гьэфедэгьэн-хэр зинэшанэр литературнэ гьогупэу литературэм «магическэ реа-лизмэкІэ» шызэльашІэрэр ары. Ащ тегьэпсыкІыгьэу матхэх Г. Мар-кес, П. Коэльо, А. Карпентьер, нэмыкІхэри. Ащ епхыгьэу кьэпІон зыхьукІэ, Кьуекьо Н. ироманэу «ШымыІэжьхэм ясэнабжь» зыфилорэр Г. Маркес ироман цІрылоу «Сто лет одиночества» зыфилорэ я XIX-рэ лІэшІэгьумклэ дунэе литературэм иапшьэрэ гьэхьагьэу алгы-тагьэм фэбгьэдэн плъэкІышт. «ШымыІэжьхэм ясэнабжь» зыфилорэ романым пае Кьуекьо Н. 2004-рэ ильэсым Адыгэ Республикэм и Кьэралыгьо премие кьыфагьэшъошагь.

Кьуекьо Налбий итворчествэ драматургием чЫпІэ шІукІае шеубыты, ащ кьытфеушыхьаты италант джыри кІэлъэныкьо шІагьо зэриІэр. Ащ ипсэсэхэу «Пщы-оркь зау», «Тятэжьхэм яорэдхэр», «Псым ыхьырэ Іуашьхь», «Сышъолъэу, сыжьугьэтІылыжь» зыфилорэр адыгэ драматургием игьэхьэгьэшІухэу хьугьэх. Ахэмэ кьаушыхьатыштыгь авторыр ишъыпкьэу творческэ амалыкІэхэм зэралыхьурэр, пшъэрылъэу зыфигьэуцужьхэрэр новатор шЫкІэ-клэ зэрэзэшІуныхьхэрэр. ЗэкІэ а псэсэхэм кьахэщырэ нэшанэу шы-тыр шыІэныгьэм кьыхэфэрэ социальнэ зэутэкІыныгьэхэр авторым куоу зэриушэтыхэрэр ары. ЯтематикэкІи яжанрэ гьэпсыкІэкІи: пье-сэ-монологыр, е зы актерым итеатр («ШьэоцЫкІу икьэбархэр»), актеритІум ятеатр («Хьэракьэрэ Хьэкарэрэ»), музыкальнэ-драма-тическэ псесэр («Тятэжьхэм яорэдхэр»), тарихь драмэр («Пщы-оркь зау»), непэрэ мафэм ехьылІэгьэ драмэр («Псым ыхьырэ Іуашьхь»), джырэ шыІэкІэ-псэукІэм ехьылІэгьэ комедиер («Сышъолъэу, сыжьугьэтІылыжь») зэфэшъхьафыхэми, зэкІэ ахэмэ шыІэныгьэм зэутэкІныгьэу кьыхафэхэрэр куоу кьызэхафых. ЗэкІэ а псэсэхэр рес-публикэ театрум ильэс пчъагьэм кьыклоцІ шагьэуцугьэх ыкІи теат-рэр зикІасэхэм лъэшэу агу рихьыгьэх.

Н. Кьуекьом драматургиемклэ творческэ гьэхьагьэу ышІыгьэ-хэм лъапсэ афэхьугьэр зышщы лъэпкьым итарихь ипычыпгохэм анахь драматическэхэу ыкІи гум кьинэжьхэу кьыхэфагьэхэм зызе-рафигьазыштыгьэр, персонажэу кьыгьэлъагьохэрэм ягузэхашІэхэр психологическэу шъыпкьагьэ хэлъэу кьытынхэ зэрилъэкІыштыгьэр, ахэмэ яхарактерхэр типизация зэришІыштыгьэхэр, ильэпкьы ищыІэкІэ-псэукІэрэ ижабзэрэ шІушэу зэришІыштыгьэхэр ары.

Кьуекьо Налбий драматургиемклэ ІэпІэсэныгьэр ыІэ кьыри-гьахьэу зыригьэжьагьэр я 80-рэ ильэсхэм якІэух — я 90-рэ ильэсхэм

япэублэ фелъетонхэмрэ псесэ цЫкІухэмрэ ытхыхэзэ ары. 1991-рэ ильэсым кьыдигьэкІыгьэ тхылъэу «Псым ыхьырэ Іуашьхь» зы-филорэм ахэр дэхьагьэх. «Хьэракьэрэ Хьэкарэрэ» зыфилорэ ла-кьырдигьыгь кьызыхэфэрэ псесэ щхэн цЫкІур зытегьэпсыкІыгьэр актеритІу кьашІыныр ары. Ащ лъапсэ фэшІыгьэ сэмэркьэу зэдэгьу-шыІэгьум кьытегьэлъэгьэу хьулыфыгьэ армэуитІоу зичэзыу зде-шъогьум ыуж чэфым зэлъыштагьэхэу, урамыбгьум тет пхьэнтІэкІу кІыхьэм тесыхэу зэкІэ блэкІырэ цЫфхэм — колхоз тхьаматэми, бух-галтерыми, поэтыми, гьунэгьуми, нэмыкІхэми яшІошІ аралыалІэу зэратегушыІэхэрэр.

Цыф жьугьэхэм лъэшэу агу рихьыгьэу, кьызэфалотэжьэу «ШьэоцЫкІу икьэбархэр» зыфилорэ псесэр ары кьодждэхэхэм ясэ-мэркьэхэр, яшэн-зекІуакІэхэр, яжэбзэ щэрыо авторым фэлэпІасэу зышщыгьэфадагьэхэр. Заом шызэрихьагьэхэ фэдэу кьашІуигьэшІызэ, кьэбар кьэугупшысыгьэхэр кьафэзылотэрэ ШьэоцЫкІу иобразкІэ авторым кьытигьэлъэгьугь цЫф жьугьэмэ кьахэкІыгьэ лІы губ-зыгьэу, гулытэ чан зиІэу сыд фэдэрэ чЫпІэ ифагьэми, хэкІыпІэ кьэзыгьотырэр.

«Псым ыхьырэ Іуашьхь» зыфилорэ псесэр зыфэгьэхьыгьэр я XX-рэ лІэшІэгьум ия 60-рэ ильэсхэм Адыгеим ищыІэныгьэ кьы-хэхьухьыгьэ драматическэ хьугьэ-шІагьэр — ІэрышІ Кубанскэ хыр агьэпсыным пае бжъэдыгьэу кьоджэ пчъагьэ «кьалэу» афагьэпсы-гьэм кощыжьынхэ фаеу зэрэхьугьагьэр ары. ХычІэгь хьуштыгьэх яунэхэр зыдэщытыгьэхэр, губгьохэр, мзыхэр, ахэми ямызакьоу яІахьыл-благьэхэу дунаир зыхьожьыгьэхэм якьупшъхьэ-лъашъхьэ-хэр кьычІахьыжьынхэшъ, кьэхэлъаклэм хьыжьыгьэнхэ фэягьэ. Ар кьодждэхэхэм джыри агу нахь зыгьэцЫкІурэ Іофыгьоу шытыгь. Ащ фэдэ тхьамыкІэгьо бырысырхэр анахьэу кьызэхьылъэкІыштыгьэхэр зэкІэ ящыІэкІэ-псэукІэ игьэпсыкІэ ззыхьокІынхэ фаеу хьугьэгьэ нэжэ-Іужьхэр ары. «Кьэлэдэс» зэрашІыгьэхэр агукІэ афэмыштэу, ахэмэ ащышъбэхэр ээкощыжьыхэ нэужым хьатэ амыгьашІэу яду-най ахьожьыгь.

Псесэм кьыхэфэрэ персонаж шъхьалэр заомрэ ІофшІэнымрэ яветеранэу, ильэс тІокІипІэ зыныбжэ Джэбагьэ ежъ кьыгьэшІагьэм зэсэгьэ кьоджэ шыІэкІэ-псэукІэм иухьумакІу. Чыгум дэлажьэзэ, кьыгьэшІагьэр кьэзыхьыгьэ лЫжьым кьэлэдэс шыІакІэр ыгукІэ ыштэрэп. Ыкьо закьоу Исхьакьмэ, ащ техническэ прогрессым ды-регьаштэ, хым игьэпсын ишъыпкьэу хэлажьэ. ЗэкІэ ахэмэ кьахэкІэу псесэм драматическэ конфликт кьышцэтэджы, ащ зэутэкІыпІэу кьы-хэфагьэр хыр зыцагьэпсырэ чЫпІэм Іуашьхьэу кьыхиубытэрэр Іухыгьэным пае хыр гьэпсыгьэным дезыгьаштэхэрэмрэ ащ пэуцужь-хэрэмрэ зэнэкьокьогьэу зэрэзэфэхьугьэхэр ары. Псэбэхэ Іуашьхьэр адыгэхэм яижьырэ чЫгу инэпэепІэ тамыгьэу шыт. Ар Іуихьнэу пшъэрылъ фашІыгь Исхьакьы. Джауштэу тымрэ ащ ыкьорэ зэпэу-

цужынынхэ фаеу мэху. Ащ фэдэ зэпэуцужыым клэух тхыамыклагыу фэхуыгэр. Джэбагыэ хэкладэ, ыпсэ хельхыэш, джауштэу кьеушы-хыаты ащ фэдэ йуашхыэхэм ямэханэ адыгэхэмклэ зэрэиныр. Нафэ кыызэрэтфэхыоу, конфликтыр тлоу зэголгы: общественнэ конфлик-тыр тымрэ ащ ыкыорэ азыфагу кыитэджэгэ конфликтэу мэхуыжы. Кыызэрэбгурылонэуи, социальнэ-нравственнэ проблематикэр сыд фэдиэу пхыашэу кьеуцугэми, ащ изэшлохыгэо хуыгэми, ар кэ-огэльэгэо кьодыеклэ творческэ гэхыагыэ хуыным игугаплэ кы-тын ыльэкыштыгэп, ахэр художественнэ шыклэ-амалхэмклэ зэшло-хыгэнхэм фэшл авторым клэу творческэ еклолалэхэр кымыгы-тыгэагыэхэмэ.

«Пщы-оркэ зау» зыфиорэ пьесэм художественнэ шыклэ-амал-хэмклэ авторым кышызэлуихыхэрэр я XVIII-рэ лэшлэгум адыгэ-хэм яшылэныгэ кыхэхыуыгэагыэ социальнэ хуыгэ-шлэгэ ыкли зэутэклныгэ инхэр ары. Тарих хуыгэ-шлэгэ шыпкэхэмрэ шылэ-гэ цыфхэу зэлыашлэхэрэмрэ йэубытыплэ кызыфишыхэзэ, драма-тургым Кьунчыкыоко Пщымафэ, Хыаныхыко Кьымчэрые, джэ-гуаком яшэн-унаехэр кыдилыгэхэзэ, яобразхэр фэлэпэласэу кы-гэльэгыуагыэх. Лэпкыыр зэклэ зэрэпсаоу кэггэнэжыгыэнэм пае адыгэ лэпкэ (лэкэо) пстэхэр зэкьогэуцоггэнхэм иидеэ шлагэо пьесэм шыпхырыштыгэ.

Н. Кьуекьом ипесэхэр зэклэ сценэм кышыгыэльэгэггэнхэм шлуцэу фытеггэпсыхыагыэх. Мелодраэми, шылэклэ-псэуклэм кы-хэхыгэ комедиэми, музыкальнэ спектаклэми яггэпсыклэ амалхэр фэкьулаеу ащ кызыфеггэфедэх, зэсэжыгыэхэ жанрэ пльышгом ишапхэхэр бэрэ ыукохэзэ, драмэм иэстетикэу ежэ игьоклэ ыльэ-гьурэр ащ еггэпсы. Гушылэм пае, «Тятэжхэм яорэдхэр» зыфиорэ пьесэм авторым пшэрылэу шызыфиггэуцужыгыагыэр шылэ-ныгэм хэклэдыкыжырэ традициэхэмрэ обрядхэмрэ сценэм кы-шагэльэггэнхэу, адыгэхэм ахэлыгыэ ордэ шлагэохэу, гухэклэ нахэ мышлэми, ащыгупшэжхэрэр цыфхэм «яггэггэотыжыггэнхэр» ары. Ар кыыздыггэхуыным пае драматургым шыклэ-амалыклэхэр — музыкэмрэ драматическэ шьуашэхэмрэ зэггусэхэу ыкли зэпкы-рыхэхэу кызыфиггэфедэнхэ фаеу хуыгагыэ. Пьесэм имэханэ купклэ кырилотыкыным пае, авторым еггэфедэ ижырэ народнэ обрядэу, народнэ театрэ цыкыулэ пльытэн пльэкышты клапщэр: сы-маджэр амыггэггэщыным, ащ ыгу кьалэтыным пае мыщ ордэхэр кышапаштыгэ, джэгуклэ зэфэшхыафхэр шызэхаштыгэх. Ащ фэдэ шыклэ-амалыр авторым фэкьулаеу зэриггэфедаггэм ишлуагыэклэ йорыуатэм кыхэхыгэхэу Айдэмыркыанэ, Хыатхы Мыхыамэт, Хымышыкыо Пэтэрэз афаусыгэ ордэхэр, «Сэрмафэ», «Табу» ыкли нэмыклэ ордэхэу лэпкыым кырыкыуагыэм шыцэу анахэ гуггэуэу хуыгэ-шлагэхэр кызылотыкыхэрэр сценэм шы-жынынчыггэх.

Драматургиемклэ зэмысагыэхэ шыклэ-амалхэр Кьуекьом Нал-бый зэриггэфедэштыггэхэр кьеушыхыаты непэрэ тищылаклэ кыхэхы-гыгэ темэмклэ ытхыгэ пьесэу «Сышэольэу, сыжыуггэтылгыжы» зыфиорэми. Имэханэклэ узылэпищэу зэрэггэпсыггэм, кьоджэ шылаклэм кыхэхыгэ персонажхэм, сэмэркэушхоу хэлыым, жэбзэ щэрыоу сценэм кышыпурэм, Кукэнэ Муратэрэ Зыхыэ Заурырэ ярольхэр шлуцэу кызырашыхэрэм яшлуагыэклэ спектаклым еплы-ггэхэм лэшэу ар агу рыхыгэ. Ио хэмылэу, Н. Кьуекьом творческэ гэхыагыэклэ фэлытыггэн фаер пьесэм имэханэ ямышыклэу, пшы-сэм фэдэу гэггэпсыггэми, ащ пае кэмынэу (персонаж гхыахэр зэлэ нэужым кээнэхэжы), непэрэ шылэклэ-псэуклэм духовнэ-нравствен-нэ шапхэхэр укыуагыэ зэрэщыхыуэхэрэр кыгыэльэггэн зэрильэ-кыггэр ары.

Джащ фэдэу Н. Кьуекьом исценарие техыггэу адыгабзэклэ тхы-гэ апэрэ фильмэу «Гуггэм имэзах» зыфиорэр аггэуцуггэ ыкли тырахыгэ. Дунэе литературэм икласикхэу В. Шекспир, К. Гольдо-ни, Ж.-Б. Мольер, Н. Гоголым, А. Чеховым япроизведениэхэр (пе-сэхэу «Укрошение строптивой», «Хозяйка трактира», «Тартюф», «Ревизор», «Иванов») адыгэ тхыльеджэхэм алгыггэлэсынхэм пае ащ зэридзэкыггэх.

Зэфэхысыжыгыггэу кэплон хуымэ, Кьуекьом Налбый зэклэ ит-ворчествэ инэшанэу шылэныггэм идуховнэ клэлыныкыо, йэклолэ зэпхыныггэхэу нравственнэ ыкли социальнэ йофыггэхэр зыщызэоллэ-жхэрэм ыналэ нахэ зэратыриггэтырэр ипесэхэми кьащиггэльэг-гыуагы.

Усаком дунэе литературэм анахышлоу кыдэхуыггэхэм яшэп-хыггэхэу адыгэ лэпкэ литературэхэмклэ гьогуклэхэр кызылуихыггэх.

Илэс 70-м нэсынклэ бэ кыфэмынэжыгыггэу Кьуекьом Налбый тхэлыжыгыгэ. Идунае шлэхэу зэрихыжыштыр ышлэщтыггэм фэ-дэу, иаужырэ повестэу «Зэкьомэз» зыфиорэм мыщ фэдэ сатырхэр хитхагыэх: «Шьукысымыж... /Тызэлулэжыштытэ.../ Сэ джы машлом игьогу сырыклошт. /Ащ бэшлагэу сыгу щэстышгэ, сылгыкьон фае...»

Кьуекьом Налбый адыгэ литературэм анахэ кыхэхэлыдыкыгыгэ ижыоггэхэч. Адыгэ гупшысэм ыльахэ иплээн зыльэкыгыгэ тхэ-клошху. Хэтрэ цыфи шэлэфэ кызылуихын фикьун шлэныггэ шгэф ащ ытхыггэмэ ахэль. Тауж кыкылыштытхэми ащ итворчествэ джыри бэрэ зызэрэфаггэггэщтым техырэхышхэрэп.

Игукыуачи, ишлульэггэуи, иакылыи гхыамысыжыггэу зыфиггэ-лэжыггэ адыгэ лэпкыым Усаком ыпсэ нэф джыри бэрэ шхыащы-тышт.

Нэрэныкыо Кьутас,
филологие шлэныггэхэмклэ доктор

Повестхэр

ШЫМЭ ЯЛЫЕУ БЭЧКЪАН

ШыкIэр, янэу абэкъушым фэдэу, зэкIужь. Ыпшгэ шгы-
хьапшгэм яхышчырэу, ыбггэ шгуамбгъоу, ыбг пкые онэ-
гушгэ зыреггэшIы. ЫпхэкI иныщэп, ыльэтхмэ анэс-анэмы-
сэу ыкIи дахэ, занкIэу кьеутысэхы. Ыльэбжгэ хьурэе цIы-
кIухэу пхэIунэм фэдэхэр чIыгум пытэу теуцох, ыпкь зэрэп-
саоу зы нэплгэгъукIэ кьеуубытмэ, псынкIаггэу хэлъым нэ-
ггэупIэпIэггум зэрипхьотгэщтыр кьеошIэ.

Бэчкъанэ зыдишIэжыштыггэ зэрэдахэр. Апэрэу ащ гу
зылгытаггэри илгэсищым ыпкь зеуцор ары.

Ггэмэфэ ошхыр кызежгэм, Бэчкъанэ янэ кьегумэкIыгг,
кыыфыреплгэкIи, хэпырхыкIыгг, джабггумкIэ зэныбжгэу
етгэкьохрэ сэку Iужгум кIырыугг, ошхыщэ фабэхэр ыггэути-
сэхы, ггэхгунэ уц зэхакIэм етгэхозэ, мытхытхгэу чгыггэе бы-
рабэмэ афиузенкIыгг. Бэчкъанэ ышIэщтыггэ ащ кыкIырэр,
янэ ыуж ихъан фэггг.

Жгыбггэу кьеолгэггэм мзгым кычIипхьотыггэ шына-
мэр, псыхгэо благгэм иныдж стырымэ Бэчкъанэ кыIуилггэ-
саггэх. Мэ зэфэшггхьафыбгэу кыIууаггэм, жгыбггэу кьеалгэ-
шырэм, мзгыгоу кьегурымыггэм ымэкгэ зэхэшIыкIыггэуае
ыпэбзиджын шIуцIашгэхэр кьаггэлыджыггэх, ытхьакIумэ
пэчэчанмэ зариггэпхьуати, ыныбэ чэгэ лыпцэхэр кьаггэтхы-
уаггэх. Ышггхгэ ггэкIыггэу, уц зэхэкIэ кIырэу уалгэрэм янэ
кIэлгыплггэу Бэчкъанэ хэггг. Абэкьур кыызтеуцуи, макIэу
кьешчышгыгг. Щынаггэуи гумэкIи хэлгыгггэп ымакгэ, ишчы-
тыкIи ащ фэдэ хэпшIыкIыштыгггэп, кьежджэщтыггэ ныIэп
исабый, зэресаггэу кьечгэлIэжынышгг, янэ зырифызылгэу
гоуцонгэу.

Ау Бэчкѡанэ чѡпІэ икІыгѡэп, ошхым кѡзыретІупщым, мэхэри макѡэхэри кІосагѡэх, жѡыбгѡэри мэз блыгум щыкІодыжыыгѡ. Ошх фабэм ижѡгыутѡх чѡф макѡэ нэмыкІ кѡІу-жѡыштыгѡэп.

Апэрэу ыпкѡ зэхишІагѡ Бэчкѡанэ. Ошх шѡабэу кѡечѡэ-бзэхрэм, жѡы макІэу загѡорэ кѡеокІырэм, кѡызэпѡжѡыужѡы-гѡэ уцыхэм ащыш, ахэт, елѡэгѡух, зэхехых, ежѡыри захеу-шѡхѡафыкІы. Ысѡку кѡызэІигѡахѡэу, ытх онэгущѡ кѡыры-чѡэу, ычапэ зыщиухѡурэйзэ, ыко жэгѡумэ жѡыр защычѡа-кѡокІэ, ылѡэкІэн нэсэу ыпкѡынэ-лынэ елѡэгѡужѡы.

Мѡкѡабэу, зэмышѡогѡубэу зэхэт дунаим ежѡыри зэу щыш Бэчкѡанэ. Ыпшѡэ кІырымэ, ышѡхѡэ ыгѡэсысзэ ушѡы зы-хѡукІэ, уц кІырхэр ыкІыбкІэ шѡуальѡх. Мэз Іапчѡэм зычІэ-лѡадэкІэ, тыгѡэнэбзыеу чѡыг шѡхѡапэмэ закѡыхэзытѡкѡу-хэрэр ысѡку шѡутысѡх, ытхы шѡлѡатѡх, куамэу зынэсхэрэм атхѡапэхэр зэпэдѡжѡыхы, ичѡэ дѡуальѡэу, амакѡэ кѡеохы-дѡе-жѡы. КѡызыуцукІэ, тыгѡэри кѡыдѡуцу, уцхэри мэрѡхѡатых, чѡыг чІэгѡмэ жѡаур ащэчѡабзэ. Бэчкѡанэ мѡдало, маплѡэ, мѡпамэ, жѡы макІэр кѡемыокІызэ, мэ зѡфѡшѡхѡафѡу ащ ыпэ ишѡыгѡэхэр кѡылѡэлѡсых. Гѡэхѡунэм, мѡзым амакѡэхэр ыгу реубытѡх, зэкІэри кѡешІэжѡы. Зыхэт дунаим енэгуреп, чѡэ зыхѡукІы, макѡэ зишѡыкІы, жѡым щыш мѡхѡу ымакѡэ; ижѡы-кѡашѡэ, инэплѡэгѡу нѡфынэм хэткІухѡэх. Учѡэмэ, тыгѡэри кѡыбдачѡэ, жѡыбгѡэм удачѡэ пшІоигѡомэ, мѡзым унѡсыфѡ упѡчѡэшт, куамэмэ, пкІашѡэмэ укѡаІэжѡфѡ.

ХѡщыщыкІы, шыкІэхѡур гѡэхѡунэм илѡэдагѡ. Ыпэрэ лѡэкѡ псыгѡуитІумэ уцымэ кѡапаутхырэ ошхыпсыр ыбгѡэ-гупэ, ыпшѡэ, ыжэгѡу сѡпэ фыжѡэу ачІѡтакѡо. Шѡэожѡые джэгулэм фѡдѡу, зытІо-зыщѡ гѡэхѡунэр кѡычѡыхѡагѡ, янѡу зѡбгѡучѡагѡэри ымылѡэгѡухэрэм фѡд. Ошхыр кѡэлѡэшыгѡ. Шыблѡэ зѡтѡчѡэу кѡѡуагѡэм зэ шѡхѡам шыкІэхѡур исагѡэу кѡыгѡуцугѡ, ылыпѡэ пѡпчѡэ зэхишІѡу, ыпѡбзѡджынхэр уальѡэ-хѡу зыритІы, ытхѡакулумэхэр зѡблихыхѡу, ынѡхэр иныхѡу кѡѡу-хѡурэйгѡх. Гурымѡэ, чѡыжѡэу ІукІотзэ, тѡкѡожѡыгѡэ макѡэм щышхэр ежѡ ылѡы зэрѡхэткІухѡэхэрэр зэхишІагѡэ.

Псынѡпкѡ зандэм кІэлѡырытыгѡ Бэчкѡанэ. ТІэкІу тешІы, огур кѡызѡкѡоужѡыыгѡ. Псыхѡор зэрѡкѡэбзагѡ. ПѡшІуамэ зы-тырихыштыгѡэ псышѡхѡашѡор кѡэжѡыужѡы, тыжѡын тхѡа-пэхэр хэтѡкѡуагѡэхэм фѡдѡу, ижѡгыу макІы зыкѡыштѡжѡыыгѡ. КѡызэмышплѡэкІѡу янэ кѡызэрѡкулѡлэрэр кѡышІагѡ. Абѡ-

кѡур ишыкІэхѡурэ нѡпкѡымрэ азѡагоу кѡѡуцуи, ыпѡбгыкІэ ыжэгѡу зыкѡышхѡуагѡ, тІэкІуи кѡелѡукІѡу. Янѡрэ ыкѡорэ зѡфѡ-дизыгѡэх пІоми хѡушт. Тыгѡэу кѡэжѡыужѡыгѡэр ашѡо кѡы-зеІѡм, цѡу атѡчѡэпхыхѡэрэм теплѡэдѡжѡ хѡазырѡу зыкѡыІѡ-тыгѡ. Ошх ужым дахѡп шы лѡѡпкѡышІор.

Янѡрэ ыкѡорэ нѡпкѡым кѡызыІокІыжѡхэм, апэрэу кѡэ-зылѡфыгѡэм ыпэ итѡу Бэчкѡанэ мэз гѡэхѡунѡу мафѡ кѡэс кѡызѡрыхѡэхэрэр зѡпичыжѡыштыгѡэ...

* * *

Псым уегѡэрѡхѡаты, мѡзым уегѡэгумѡкІы. Псым уигуп-шысѡхэр лѡегѡэкІуатѡх, ежѡыри зэрѡкІуатѡрэм фѡдѡу, ымакІы уегупсѡфылІѡ. О уимыІѡ шѡхѡафит-шѡхѡарытІупщыгѡэ го-рѡу гупшысѡ чыжѡэкІэ хѡплѡагѡорэм узІѡпешѡэ, ори, зыдѡмы-шІэжѡэу, ащ ихѡопсагѡо ухѡлѡасѡ. Мѡзыр ащ фѡдѡп. ГумѡкІ горѡ уашѡхѡагѡы рѡнѡу ит, гур цапѡкІэ зыдѡпІыгѡ. Мѡзым ымакѡэ, ижѡыкѡашѡэ, ижѡы Іужѡу кѡекІокІѡ, итыгѡэ зехѡакІэ зыпкѡэ итырѡп, узѡригѡасѡрѡп. Мафѡ кѡэс, сыхѡат пѡпчѡэ зы-зѡблѡхѡу. Дунае псау мѡхѡу мѡзыр, кѡышѡхѡух, шѡчѡфых, шѡгырызых. Щыпсѡурѡ пѡпчѡэ ежѡ игѡѡпсыкІѡ горѡ хѡлѡхѡэ, мѡзыми ащ елѡытыгѡэу зызѡблѡхѡу, ау етІани ежѡ мѡзыр ары, ичѡыгхэр, иуцхэр, ипсхэр арых идунѡе шѡхѡаф зыхѡшІы-кІыгѡэр. Мѡзым хѡсым мѡзым зырегѡасѡ, икІуакІы, иплѡакІы, ижѡыкѡаши, игупшысы зѡблѡхѡух, сыда пІомѡ ар дунѡе шѡхѡаф, чІыпІѡ итѡу игѡашІѡ кѡехѡми, имафѡхэр гѡунѡнчѡх, чІыгум ыпсѡ хэтІагѡэу, ащ иІѡшІуи, идыджи кѡыІихзэ, ышѡо пѡтѡури кѡыгѡѡнафѡзѡэ, чІышѡхѡашѡом жѡэу кѡыщѡекІокІы, фаби, чѡыІы, тыгѡэм кѡыришѡажѡэрѡ е кІѡух зыфишІырѡ псы лѡэкѡуаби зыхѡешѡшѡ, чІыгум фѡхѡыжѡых. МѡзхѡмкІѡ чІыгум жѡы кѡешѡэ, зеѡапэ, зѡухѡумэ, мѡзхѡмкІѡ огур зэхѡешІѡ, ахэр арых ынѡхэр, ылѡхэр, ахэр арых ижабзѡр.

Шѡалихѡэ дѡажѡмѡ ягупшысѡштыгѡэ. Илѡэс тІокІиплІѡу кѡыгѡэшІагѡэм щышѡу тІокІыш фѡдизыр мѡзым кѡыши-хыыгѡ. ЗышІѡхэрэр зѡхырамыгѡэхѡу мэз цІыфкІѡ кѡедѡжѡш-тыгѡэх, ежѡ фѡдѡ мѡзыр кѡызгурыІо Іѡгѡо-блѡгѡум зѡримы-сыр ежѡыри ышІѡштыгѡэ, ау ежѡ кѡыгурыІорѡ пѡтѡури зѡхѡзышІыкІын зѡрѡшымыІѡр ышІѡшѡ хѡугѡэу, рыгушыІѡ-жѡыштыгѡэп. Сѡне закѡу зыдѡгушыІѡн ылѡэкІыштыгѡэр, етІанѡ Лѡѡкур.

Джы аужырэу мэзым хэтэу Шъалихъэ кыщэхъу. Чыгы пэпчэ пюми хъунэу ыцлэ афиусыгагъэм фэдэу ешлэжых. Имышэбзагъэу, гуклэгъу члэнагъэ горэ азыфагу кyiуцуагъэу егупшысагъ. Арышъхам, мэзым члэнагъэ ешла? Къэзгъэхъугъэр ары фитыр — щигъэлэштми ыукыштми. Тэ сыда тызфитыр? Мэзым тыкълэфы, телу, телэжы, ежъ фаэмэ — гъогу-лъэгъуапэ горэу тещэи, таужклэ кыльфыхэрэм акуамэхэр тыращэнэу, альапсэхэр щыльыхъонхэу. Мэзыри чыплэ ит зэпытэп ныла, ащи дунаир еушэты.

Ау Шъалихъэ мэзым ыгу кьэбгъагъэп, ежъыри гукъао фырилэп, джауштэу кыщэхъу. Зыфибгынэрэр нэмыкл, пэуцужъэу арэп, ежъ джы зыгъэгумэклырэри ащ зэгорэм фэбэмэ цыклоу ыгу кыщицгъэушыгъэнкли хъун.

Шъалихъэ чыплэ кьэллагъ, чыхлэн шынэр зытыридзы шлоигъуагъ, ау зигъэсысызэ, фэбэ тлэклоу кыххэнэжыгъэр хэутысыкыжыпэнклэ шынагъэ. Зыгорэ шлэгъэн фае, егупшысагъ, клэгъэн фае. Псым узэпырыклмэ, боу дунаир ины, зыфэшлу тыхъуни къэхъун.

Мэзым, гурымызэ, хыльэу зиухъэщтыгъэ, зиутхыпкылерэм фэдэу. Чыгышъхъэм кызыгъэ бзыушыр горэу, къулайцызэу, тлыгурыгоу шысыгъ Шъалихъэ...

I. Абэкъушыр

Мэз гъэхъунэм шыбзыр ритлупщхъагъэу, Шъалихъэ псыхъо лушъом кыреклокыжыщтыгъэ. Абэкъум ащыгъум шыклэхъур ышъо хэлъыгъ. Пхъэшъабэхэр, яныбжыкыухэр псым зэпырагъэлыгъэу, тыгъэр зыкъуахъэклэ, клэим жылылъэкъо чыплэагъэу кыщэжъэщтым паплэащтыгъэх. Шъалихъэ мы чыплэр ыгу рыхъыщтыгъэ. Псыхъор шырэхъат, куу, псынэклэчъыри, ежъ ылитлуклэ нэпкычлэм кычлиупхуклыгъэр, пцел куашэм ычлэгъ шыкъэбзэ зэпыт, цэр ыгъэдыеу чыплэ, мэзыри нэпкыым благъэу кьеклуалэ. Чысэр иджыбэ кыырихи, пхъэшъабэм Шъалихъэ члэтысхъагъ. Натрыфышъхъэ шъомплэ гъожышэу упхырыплъыным фэдэу тлуаклэм тутын упклэагъэр клоцлищыхъагъ, штэлуклэмклэ мыжъом еозз, бзыуцыф ушлуцлыгъэ такъырым лугъо псыгъор кы-

зештэм, епщэзэ тутыныр хигъэнагъ. Лужъоу, фыжыбзэу зэбгырыкызэ, лугъом нэпкычлэм зыфищэигъ.

Чыплэ дэгъугъэп мыр. «Пшъэшъэ тхъэлаплэр» алотиджэщтыгъэх. Шъалихъэ кьешлэжы, къуашъом атакъэ рагъэтысхы, хъадэм зэрэлъыхъугъагъэхэр. Атакъэр кызыщыкыльирэ чыплэм хъадэр кыщагъотыжынынэу ары лыжыымэ кызыралуагъэр. Ау атакъэм зэ нэмылэми макъэ кышшыгъэп, пхъэ кьорэгъхэми яшлуагъэ кьэклуагъэп. Шъалихъэ зэрэфэпагъэу псым хъхъагъ, бэрэ зычлигъэуагъ, хэпкылыхъагъ. Къуашъори теклыжыгъ, ау ежъ кыххэкыжыщтыгъэп. Мары пшъэшъэжъыер кызыэфэхыгъэ мые чыгыр, пшъэшъэжъыитлу игъусэу мыахъэ кьэклогъагъэх. Чылэм пэчыжъэ хъазырыгъ мы чыплэр, ау мыклэ лэшлур зэклэми ашлэщтыгъэ, мэзышхоми ащ фэдэу зы-тлу нахъыбэ кыххаклэу хабзэп, шхъонтлабзэзэ ашхы, цэри ымыгъэщэу, гъэшлэгъонэу лэшлу... Шъалихъэ кьэшынагъэп, зычлигъауи, куоу жы кышши, зыригъэчъэхыжыгъ. Псыр ащ фэдэу куугъэп, хъадэм ыблыгухэр кыубыти кыплэтыжыгъ, псым тлэклу зыдырыригъэхъыхъызэ кыхыхыжыгъ. Гомылу гори зэхышлагъэп, псынэпкъ уц къашхъом щигъэлылы, ышъхъацхэр ынэгу рыхыгъэх. Псэ пытым фэдагъ пшъэшъэжъыем, гумэклыгъуи клэлыгъэп ынэгу, ыпсэ ихэкыгъом голэжыгъэуи хэшпкылыщтыгъэп, ыпкъ ишыгъэ цыклу зэрэпсэнчъэр кызырэллэщтыгъэр — фитгъоджагъэ горэ ышъхъэ зэрэдыригъэзэкыгъэм хэлъыгъ, псычлэ уц щэпкъ цына зулэ ылэ джабгъу лэхъомбэ тлуаклэмэ къадэщыщтыгъэ.

Ятлонэрэ мафэм мые чыгым дэжъ кьэкложы, бэрэ шысыгъ, пшъэшъэжъыер ынэгу клэтыгъ, ышъхъэ укъошчыгъи, лэхъуамбэмэ адэлъыгъэ псычлэ уцхэри. Етланэ нэпкъ лъапсэм нэпсыцэм фэдэу кыххэтклурэ псыгъоткло чыплэр ылъэгъугъ. Псы лъэкъо цыклар шлоклодмэ, етлани кыгъотыжъзэ, псынэклэчъыр ытхъугъ, окъэбзэфэ ежагъ, етланэ хэшъуагъ. Джы кызынэсыгъэми ежъ нэмыкл емышъорэнкли хъун ащ.

Чыплэ дэгъоп ало мы чыплэр, ау ежъ Шъалихъэ ыгу рехы...

Абэкъум ишыщ макъэ Шъалихъэ ытхъаклэмэ кыри-дзагъ. Клоцл мэкъэ чыжъэ горэ хэтыгъ, кызыщыдэоным шы пэбзыджынхэр ыгъэтхыохэу. Шыр зэрилъэхъагъэр ыгу къэмыкыжъзэ, хъайуанэу зышъхъэ фитыр ауштэу зэрэмыгумэ-кылерэм егупшысагъ. Шъалихъэ зипхъотагъ. Абэкъур лъэр-

мыхъ, лыеу гумэклы хъуштэп... Гъэхунэм зынэсым, ыльэгъугъэм ыгучлэ рихыгъ, ышлэшъ мыхъоу, зэрмырым фэдэу ыгъэкъыгъ. Ллитлү шы лъэхъагъэр къырафэклыщтыгъэ. «Тхъам семыукли, сыд агу хэлъ мыхэмэ, зэрэлъэрымыхъэри альэгъурэба!» Зыр пхъэ гъугъэ къоцэшхомклэ пэкларьозэ, адырэр винтовкэ лъэбымклэ шыбзым еоштыгъэ. Хъайуаныр амалынчъагъ, исабий фэсактырэм фэдэу, ллитлүмэ ренэу ышъхъэ къафигъазэщтыгъэ, ынэхэр къиклотэу, ыужырэ лъэкъуитлур члыплэ имызагъэу лъэшэу хэпырхъыкыщтыгъэ.

— Ыужы шъуикл!.. Арэп, шъузэклокыгъа сэлэ! — зыкъишлэжыи, ажэхэклуатэзэ къылуагъ Шъалихъэ.

— Ы?.. — винтовкэр зылыгъым щтагъэу зыкыгъэчэрэгъуи, лашэр къытырищэягъ.

— Шъузэклокыгъа, сэлэ? Хъайуаным сыд пай шъушыхъагъ, ы? — Шъалихъэ шыбзым еклолагъ, ылэхэр заулэрэ ыпшъэ ригъэчъагъэх, теуплэпыхъагъ, цыфыбзэми умышлэнэу макъэ горэхэр къылушыкыгъэх... — Сыд мыщ фышъуихъысан? — Тлэклу рэхъатыжыгъэу, ллитлүмэ гуфаллэу япллыгъ. — Хъаджмос, ора сэлэ? — Къоцэ гъугъэр зылыгъыр ышлэжыгъ, чылэ гъунэгъум шыщыгъ, шыкужъ горэм исэу загъорэ Шъалихъэ зыщыщ чылэм къыдахъэщтыгъэ. Ишыхэри оды зэпытхэу, икужъ ренэу скъыскъэу, ку лъэкъо лъэужхэр зэфэмышлухэу, — чыепхэ нэгъу ренэу илагъ. Ятлуанэрэр ышлэщтыгъэп. — Хъаджмос, пшлэрэ гъэшлэгъоны сэлэ!.. Алахъэм семыукли, шыхэри плыгъыгъэхэба...

— Тыдэ сыщыпшлэрэ, лыжъ? — теплъэджагъ Хъаджмосэ, ищазымэжъхэр цунтхъагъэхэу, икепкэ цэдэжыгъэу, шъуи имылэжъэу ышъхъэпхэтыку тесыгъ, иджани игъончэджи нибжыи амыгыкыгъэхэм фэдагъэх.

— Усэшлэ, — ылуагъ Шъалихъэ.

— Сыошлэмэ, ашыгъум нахъ дэгъужъ. Тыпартизан тэ. Мы шыжъым о епшлэн шылэп, тэрымырми, зыгорэм лэкклэ дэжыщт. Къэтыубытынышъ, шлотыбзын тыгу хэлъ. О уишыбза мы джынэузыр?.. Сыда епшлэрэр ащ?

Шъалихъэ гуцэфэ лахэр ышлыгъэхэу, ышлэрэми емыгупшысэжъэу, шым ыпэрэ лъэкъуитлоу ыпхыгъагъэхэр къытлэ-тэнхэу зиуфагъ. Лъэтлэныр ныкъозэрых ышлыгъ.

— Ыуж икл, слуагъэ! Шлуабзыщтыр апхы нахъ, атлатэрэп. Ыужы икл!

Ллитлүр Шъалихъэ къеклолагъ.

— Моу къаштэ шхомлаклар. Хъызыр, къыфэсакъ мы делэм!

Хъызыр зыфилуагъэм ивинтовкэ къытырищэягъ.

— Самбыр, лыжъ, — ылуагъ, ыцэ гъожъхэр къылуигъэщызэ. — Къылуагорэр шлэ.

Хъаджмосэ ыжэклэ зэхэкыхъагъэ хэпастхъэу, ыжэпккыхъэ къычлэгъэпыхыклэу тлэклурэ щытыгъ. Шъалихъэ къымылэгъурэм фэдагъ, зыгорэм егупшысэ плонти, гупшысэ ынэмэ къаклэщыщтыгъэп. Етланэ къылуагъ:

— Тутын плыгъа?

— Сыд плуи? — къыгурылуагъэп Шъалихъэ.

— Хъызыр, — ылуагъ емыплъэу игъусэ, — моу епхыгу мы шыр... Тутын тегъашъу сэлэ, — зыкыфигъэзэжыгъ Шъалихъэ.

Шъалихъэ гулэзэ иджыбэ илэбэжыгъ. Тутыным игугъу къызэришлыгъэм тлэклу гу къызлэпыригъэшыхъэжыгъ. «Алахъэм семыукли, — ыгуклэ ылуагъ, — сагъэштэжыи ма, тыадыгъэба джыри...» Ежъ тутыныр къештэфэ, Хъызыры шыбзым ишхомлаклар пхъэшъэбэ комэ гъугъэм щызэкъуидзагъ, чысэр ышти, тутыныр гъумэу ышыхъагъ, зыхегъанэм, штэлукларэи, мыжъори, бзыуцыф такъырыри рилъхъажыи, чысэр иджыбэ ритлупшыхъагъ. Гъэшлэгъонэу тутын ешъоштыгъэ, лъэшэу ыкъудыити, лугъор ыжэ ныкъокъыдэкларэ, зэклилэшъожъмэ ыдырызэ.

Хъаджмосэ жъаум члэтысхъагъ, Хъызыр винтовкэр ыбэкъу дэтэу шыбзым дэжъ щетлысэхыгъ.

— Мэзиыхы хъугъэу сиябэкъу лъэрмыхъ, — ылуагъ Шъалихъэ, ежъыри тутыным ешъо шлоигъоу, ау ичысэ зэрэклэ-лъэлужыщтыр ымышлэу. — Олахъэ сыжъугъэштэжыгъагъэм. Мыр, ошлэ, абэкъу шыбз, бэчкъан хакломрэ абэкъу шыбзымрэ атеклыгъ. Мыщ фэдэ шы лъэпккэ къабзэ шылэ-жъэп... Зыщыплл горэ колхозым хэтыгъ, ау хэт арыгушылэ-жъырэ ахэмэ, кум клэпшлагъэм лъэпккы плэу игугъу умышлыжъ. Мыщ ышъо хэлъыр ары, алахъэм шыклэхъу цыклоу къычлэгъэклар, джары гугъаплэу шылэжъыр...

Шъалихъэ гушылэгъуай, ау джащ фэдиызыр къылуагъ, шыбзым фыреплэклызэ, еклуаллэ шлоигъоу, ау зэришлын ымышлэу.

— Шыбзым уилоф хэлъыжъэп, тят, — ылуагъ Хъызыры, тутын лугъор ыжэ дизэу, ыцэ гъожъ зэпэхъмэ лужъоу къа-

пхыритIупщызэ.— Шыбзыжъыр тэ тшхышт, кыбгурыIуагъа?

Хьаджмосэ зи ымыIоу, щысыгъ, тутынэу зашъорэм шэ-хьурэ Iоф имыIэм фэдагъ.

— А кIал, шы кызырыкIоп мыр, кыиосIуагъи... ИжыкIэ адыгэмэ ахьуштыгъэ шы лъэпкъымэ ащыщ, бгъэкIоды хьуш-тэп, лъэпкъыр дэкIоды, кыбгурыIорэба сэлI!..— Шъалихъэ зиплтыхъагъ. Джыры ныIэп псыхъом ымакьи ытхьакIумэ кызыриджэжыгъэр, бзыухэу чэщым зыфэзгъэхъазырыхэрэ-ри зэхихыгъэх, мэзым изакъоу хэтэу зыкышыхъужыгъ, зыгорэхэр къешэхэу, ежъ ымылэгъухэу къешэхэрэр. ЛIитIумэ анэгу кIэплъагъ, ежъ кыиорэр зэрэзэхамыхырэри зэкIэм кыгурыIуагъ, иджыбэ иIэбэжыгъ.— Алахъэм семыукIи, сичысэ...

— КIо кIожъ,— кыиуагъ тIумэ язырэм.

— СыкIожын... сыкIожын, сиш кыисэшъутыжымэ.

— НекIо, Хъызыр, шыбыр къашэ о. Тигъусэхэр къыта-жэх, лыжъ, гъаблэм егъалэх. Хэгъэгум пае тэ тэзао, тIсэ тышгъхъасыжырэп, о шы оIо. УзэкIокIыгъэмэ сшIэрэп... Заор макIо, цыфхэр зэрэукIыжых, хэгъэгухэр зэрэгъэстыжых, о шыбзы-къабзэ оIошъ... делэ ухъугъэмэ сшIэрэп... КIо, хъу-гъэ!.. Зэгуй зэ!..

ГушыIэ макъэхэр къэлугъэх. Гъэхъунэ цыпэм лIы хэ-кIотагъэ горэм шъэожъые Iэтахъо игъусэу кышчыльэгъуа-гъэх. Шъалихъэ къэгущIуагъ. ЛIыр ышIэжыгъ, псым зэпы-рыдзыгъэ къуаджэм щыщ, чэмахъу, шы къэпчыжъ горэм ренэу тесыгъ. «Бэчыр лъаш» раIощтыгъэ, граждан заом ылъэ-къо лъэныкъо кыхинагъ. Бэчырэ кызелъэгъухэм, кыизе-теуцуагъ, шъэожъием зыфикъудыгъ, ау Шъалихъэ кыи-зешIэжым, къекIолIагъ.

Шъалихъэ ыIапэ кыубыти, пхъэ лъакъомкIэ хэтIыркыи-кIызэ, Хъызыры екIолIагъ, ащи ыIапэ ыубытынэу, ау ады-рэм зыкыигъэсысыгъэп, IэхъомбитIукIэ тутыншъуафэм кIырыуи, чыжъэу Iуидзыгъ. Бэчырэ Хьаджмосэ кыфызэ-плъэкIыгъ, ащ зи ымылэгъугъэм фэдагъ, ау ынэгу шъхъа-хынэ сезгъэшIырэ пхъэтэгъэмыхыгъэр кIэмылхъыжъэу, къэп-къыагъэу, ынэхэр ыуцIыргъугъэх.

— Сыд узезыфэрэр,— кыиуагъ Хьаджмосэ,— зыуж уитыр сыд, сэлIо?

— Ашъыу тишкIэхъужъ цыкIу кIодыгъэ, тумы хъуныр, чэщищым кыдэхъажыгъэп, Сани сигъус... шъо... сыд?..

— А Бэчыр, сишыжъ сабий ышъо хэлъ,— Шъалихъэ кыирищэжыагъ, Хьаджмосэ зыфигъази, кыипигъэхъожыгъ: — Мыр Бэчыр лъаш, шъошIэнкIи мэхъу, чэмахъу, тигъунэгъу къуаджэм щыщ... мы цыкIури зэуапIэм кыирашчыгъэ сабий ибэмэ ащыщ сшIошI, иунэ кыыригъэнагъ, ежъ хэкIыгъэп са-бий...

— Ужэ зэтэльхъ, лыжъ! — Хъызыр къэтэджыгъ, ыцэ гъожьхэр кыиушчыгъэх.— УишкIэхъужъ мыры зыдэщыIэр,— ыныбэ од теожьи, хъакъурэм фэдэу щыгъэ.— Тэ тыпарти-зан, арышъ уибылыми къабыл хъугъэ. ОшIэба, сэлIо, тызэрэ-партизаныр?

Хьаджмосэ къэтэджыгъ, ыжэпкъ кыицIигъэпкIи, жэкIэ зэхэкIыхъагъэм хэпIэстхъэжыгъ, шъэожъием ынэ тыримы-хэу еплъыштыгъэ.

— Шъалихъ,— ыIуагъ,— о уиIоф Iулъыжъэп мыщ. Моу къахъ винтовкэр, Хъызыр. Зегъахъ, сэлIо, лыжъ!

Шъалихъэ кыгурыIуагъ жъалымагъэ горэ мы чыпIэм кыизэрэщыхъуштыр. Щынэшттыгъэп — емыкIугъэ горэм ри-хьылIэным зышидзыеу, имышчыкIагъэ укIытэм кыгуры-мыIорэ гумэхъагъэкIэ зэкIиIулIагъэу шытыгъ.

— ТыкыишIэжыгъ мыщ,— ыIуагъ Хьаджмосэ. Хъы-зыры зыфигъази, модрэмэ кыизэхаримыгъэхы шIоигъоу.— Колхоз чэмыр кыизетэфыжъэм, псым тыкыиIыжъэзэ мыры кыитлхъуагъэр.

— ОшIа, сэлIо,— зыкыфигъэзэжыгъ Бэчыры,— тызы-щыщыр?

— Сыд фэсшIэн сэ шъузышчыщыр,— ыIуагъ Бэчыр, кыизэрэгумэкIыгъэр ымакьи ынэгуй къахэщэу, пхъэ лъакъом кIырыузэ шъэожъием къекIолIэжыгъ. Шъупартизанэу шъоIо...

— Пойдем,— кыиуагъ шъэожъиеми, Бэчыр игумэкI эжъыри зэхышIагъэу.

— Ащыгъум тэ... тигъогу тытехъажын. ХъяркIэ, Шъа-лихъ,— ыкъо ыIэпэ цыкIу ыубытыжыгъ Бэчыр.

— Зэгу зэ! — Хьаджмосэ ычый къэгъуагъэу, зэхэпх къодыеу кыиушIыкIыгъ.— Зи уздэкIон щыIэп!..

— Арэп, Шъалихъ, сыд шъыу мыхэр зыфаехэр, ы?.. Саня, а сишъау, ты, иди, иди, я потом... мы тут еще поговорим... Иди же! КIоба шъыу!..

Бэчыр ымакъэ, мэхэгъэ горэ кыкIэхьагъэу, къэкIэзэзыгъ. Шъэожъые шъхьацыф цIыкIум ынэгу псыгъо кIыфы къэхъугъэу, Бэчыры итIукIэ зыхигъэнагъ.

— УтыукIышт, — кыIуагъ Хьаджмосэ. Игъусэ гырэм фэдэу кыхэхчыкIыгъ, ынэ дыигъэу Бэчырэ къеплъызэ, ынэгугу, къэупсыгъугъэу, хъэкIэ-къокIагъэу кыкIэщыгъэм умышIэжынынэу кыыззблихъугъ. Шъалихъэ зи кыгурылощтыгъэп. Шыбзым зэрэфэгумэкIырэмрэ зэмысэгъэ шъхьаихыгъэ жъалымагъэмрэ икIэрыкIэу аумэхъыжыгъэм фэдагъ. Зыгорэ кылонэу кырищажъэ шIоигъуагъ, къеIоуи кышIошыгъ, ау Бэчыр лъащэ ымакъэ зызэхехым, зыкышIэжыгъ.

Бэчыр джыры нылэп кыызгурылогъапэр: мыхэр сэмэркъэухэрэп. Мары модрэри иджыбэ иIэбэжьи, шъэжъые зэдэ-лъышхо кырихыгъ, ынэ кытыримыхэу, ылэхэр тыхохэзэ, шъэшгыяцэр кыуупцIэныгъ.

— СышъуукIышт, ара? — ыIуагъ Бэчырэ, ымакъэ етIысэхыгъэу, тутын лыхъурэм фэдэу иджыбэмэ ылэхэр аригъэ-чъагъэх.— ШъукъэсшIэжыгъ, къумалыжъых...

Бэчырэ кыIорэр ерагъэу зэхэпхыштыгъэ.

— ШъуцIыфэп шъо, шъуадыгэп ыкIи!.. Сыдэу сшIына, сыамалынчъ... Шъэожъием ешъумыгъэлъэгъу шъуихъэкIэ-къокIагъэ. ШъутIупщыжъ. КIо, иди, Саня!.. Домой иди!..

Шъэожъьер къэгъыгъ, ынэпсыхэр къетэкъохыгъэх, нахъ лъэшэу зыпигъэнагъ Бэчырэ.

— Жалко? — къэщхыпцIы фэдэу зишыгъ Хьаджмосэ, шъэожъием зыфигъази, — а твой Бэчыр... — урысыбзэкIэ кыфэмыIоу, кыпидзэжыгъ: — твой Бэчыр, зянэ хъэмэ ашхын, станицэм кIуи, мэзым тызэрэхэсыр энкэвэдэм зарелом, тыжалкагъэба тэ, ы? Будем убивай, и Бэчыр и поросенок потом. Хъызыр, убит шъэожъьер.

Теубытагъэ зэрашIыгъэм Хъызыри кызэкIигъэкIыжыгъ, щхыпэ тIэкIу гори ынэгу кыкIэхьагъ.

— Хорош мальчик, ходи сюда, хъыр-хъыр, поросенок, да? — шъэожъиеу гырэр Бэчырэ кыкIэритхьи, уцым хидзагъ.— Смотри, батя сейчас убивай будем.

— ШъуцIыфэп шъо, шъухъэкIэ-къуакI!.. — ошIэ-дэмышIэу зыкыидзыгъ Бэчыр лъащэ. Омакъэр кызэлум, ащ лъыпытэу зэхэфагъэ. Бзыоу зызыпхъотагъэмэ амэкъэ псынклэ кIэим зэпырылъэтыгъ. Винтовкэм ыпэ римыщэхыжъэу, Хъызыр шъэожъиеу, дыкыгъэм фэдэу щытым, тыримыгъэпсы-

хъэу еуагъ. Ылъэпсэ шъыпкъэ кыфэгъэ цIыф тыкыр цIыкIум Шъалихъэ зэрымырым фэдэу еплъыгъ. «Арэп, цIыф лъэпкъ шъухъэкIыгъэба!» — мэкуоу кышIошыгъ, ау Iаеу хэгырзыкIыгъ нылэп. Iаеу хэгырзыкIыгъ Шъалихъэ, зэфэдэкIэ къэкIэзэзыгъ, ежъ игырз макъэрэ шэу кыкIигъэщтагъэм ищыщрэ кызэкIэлъыкIуагъэх. ОмэкъитIум ыуж кIым-сым гомылоу къэзыуцухьагъэхэр зэщыугъэ. Абэкъум пхъэшъэбэ комэ гъугъэр кыпикIыкIыгъ, кызыдэпкIаеу, лъэхъэ ныкъотIатэри зэпиутыгъ. Хъызыры зиуфэнэу игъо ифэгъэ къодый, шыбзыр ытх зепкIэм, гыркъ макъэ нэмыкI кыжэ-дэзыжыгъэп. Шыбзым идэпкIэегъу тефэу Шъалихъэ зидзыгъ. Хьаджмосэ ащ фэдэ ежагъэпти, хъурэр кыгурымылоу, щтэгъуи имыфагъэу, кыпэкIэрыIрэм фэдэу винтовкэр кыIэтыгъ, ау Шъалихъэ зэкIокIыгъэм фэдагъ. Ышъхъэ кызIэкIафэм, Хьаджмосэ ытыкын ыубытыгъ... Зыкыи-мыгъэсысыжъ зэхъур ары зэритхъэлагъэр кызишIагъэр.

Шъэожъием ыпсэ хэтыгъ. Иунэжъ цIыкIу кыхыгъ, шыбзэу, ыуж итыр загъорэ ылупэ фабэкIэ ытамэ кытелабэ-щтыгъэ.

ЯтIонэрэ мафэм хъадэхэр мэзым щигъэIылыгъэх Шъалихъэ. Бэчырэ лъащэ бэн шъхьаф фишыгъ.

Сане ыблыпкъ щэр пхырыкIыгъ, къупшъхъэм ащ фэди-зэу емыгуаоу.

* * *

Шыбзыр а чэщым чъыагъэп. Илъэс пшIыкIухэу кыи-гъэшIагъэм Iаджи ылъэгъугъ. Iаджыми арихъыллагъ, ау непэрэм фэдэ кышIэжърэп. Кыгурылохэн ымылъэкIыштыгъэр лIитIур кызыфеуагъэр ары. Джы зэрыт зекIуакIэу цIыфмэ агу рихъырэм зырегъэсэфэ, зыфэмыем е зэримпэсырэ шIыкIэмэ яуцолIэфэ, кыин ылъэгъугъ, ау нэужыкIэ кызэрэнэфэ-жыштыгъэу, зэуцолIагъэхэр къегуаощтыгъэхэп. Шъыпкъэ, зэкIэ дэдэри ыгукIэ ыштагъэп. Хъайуаным игъэпсыкIэгъэн фаер, ежъ дунаим кызтехъом, пкъынэ-лынэу иIэр диштэщт-димыштэщтыр, изэхэшIыкI кыхыштыт-кымыхыштыр хъа-зырэу хэлъхэу къэхъоу ары зэрилъытэщтыгъэр. Ауштми ежъ къемыкIушт кышIошIэу зэрагъэсагъэхэр ыукIочIыгъэх, егъашIэм хэлъыгъэхэм фэдэу джы кыздырехъакIых, цIыф-хэм ар зэрящыкIагъэу, ежъыри джы ищыкIагъэхэу елъыгъ.

Ау зыфэмыехэри ащ кыыфыхыгъэх, джауштэу елытэ ежъ. Исашэ хъугъэ. Цыфмэ зэрало кьодыеу ущылэмэ, зэщыгъо, ежъхэм ашлоигъо закъор хъайуанхэмклэ икьуна? Шэхъогъумэ ябгуклозэ, хъайонэ шыклэу хэзыгъэхэр нэмыкл шымэ захилъагъоклэ, ыгу зыгорэуштэу хъуцтыгъэ. Къыгъэлэлэу, ылыпцэхэр къыгъэтхыу, ыпэбзиджын шуцлэхэр къыгъэху-блаблэху зыгорэ зэхышлэщтыгъэ. Янэцлыщтыгъэ плэмэ, хэу-кьоныгъэ хъун, хъау, янэцлыщтыгъэп, ау дагъоклэ зыфильэгъу-жъэу кыыхэклыщтыгъэ.

Абэкъур а чэщым чыягъэп, ллитумэ зэрадзеклыагъэ-хэмклэ зигъэмысэжыщтыгъэ. Зытх тепклагъэр зериуклыгъэр ышлэщтыгъэ, ау ежъ зыфэягъэр — Шъалихъэ ыгу римыхы-рэ горэ кызырехъулэрэр ешлэти, делэнэу ары. Шъалихъэ кызыргырым, ар кыгурылаагъ. Ащ фэдэ макъэ нибжыи ыжэ кыдэклыгъэп, ар щынэгъуагъэ, зышъэ иклыгъэм ымакъэ фэдагъ ар.

Кыгурымыло горэм зырихыыллэкклэ, кызыхигъэщыпэу ихэбзагъэп, егупшысэщтыгъэ кызгуригъало шлоигъоу, ысэ-ку лужъу зэхитакъоу, е ыпэрэ лъэкъуитлур зэблихэу зы чыплэ иуцощтыгъэ. Шъалихъэ зылэкклэфагъэм щегъэжъагъэу ащ фэдэ къехъулэу бэрэ кыыхэклыгъэп, ар кызырэфыщытым, кы-зэрэдэпсэурэм елытыгъэу ары нэмыкл цыфхэри кызырэгъу-рылощтыгъэхэр, ежъ къеклушт, къемыклуштыр зэрэзехифыщ-тыгъэри. Жыыр, псыр, гъэхъунэ уцыр зэрэзехишлэрэм фэдагъ Шъалихъэ зэрэфыщытыгъэр. Зэныбджэгъугъэх, нэшлошлыгъэ зэфэгушло-зэрэгъэшлэжъ хэмылэу зэгурылощтыгъэх. Шъа-лихъэ ежъ зызырэфыщытыжъэу дзеклощтыгъэ шыбзыми, зэхышлыкклэу зыфаери къемыклуштыри; а зы гухэлэу ренэу зыдылыгъым ригъэсэжыгъэу, ежъ зыфэгумэклыжыным ыпэкклэ, шыбыр ыгу къэклыжыщтыгъэ. Ащ фэдэ фыщыты-клэм, хэо-хапклэу щымытэу, тыгъэр игъом зэрэплэгъоу, жыыр ренэу дунаим зэрэтэтэу, ежъ хъайуаныр дунаим зэрэтэтым зэремынгугежъэу, Шъалихъэ зэригъусэм, зэригъусэ зэпытым, ауштэу щытын фаеу, щымытми, джа тыгъэу зэсагъэм фэдэу шыклэштэу кыщыхъуштыгъэ. Ау непэ Шъалихъэ кыжэдэ-зыгъэ макъэм фэдэ ащ ыпэкклэ рилъэгъуллагъэп. Джары зы-къезгъэпхъотагъэр, кыкклэштагъэп, а макъэм ежъ бэшлагъэу зыщысэхъуклыжыгъэ щынэгъо чыламэ горэ, шъхъасынчъэ-гъэ-жъалымагъэ горэ мыщлыф хабзэу хэлъыгъ. Зыфимыт, зыфэмые горэ фэмыхъоу зэришлэрэр кыыхэщыти, ащ угу ри-гъэгъуштыгъэ. Ары тлэклу кьэзгъэштагъэр абэкъур. Мэхъэ-

джагъэу макъэм хишлыклыгъэмрэ амалынчъэ гуклодыгъоу кыыхэщыгъэмрэ. Тлумэ язи Шъалихъэ кыыхэфэнэу ежэщты-гъэп. Ежъыри бэшлагъэу хэклосыклыгъэу кышлошлыщтыгъэ клоцл шъхъасынчъагъэу, ошлэ-дэмышлэу нахъыпэкклэ кышлу-дэуаештыгъэм джы, зы нэгъэуплэлэгъу нахъ орэмыхъу фае-ми, кыыфигъэзэжыгъ. Джащ ыгу ыуцлыклугъэу, итыгъ шыб-зыр къакъырыжъым. Хъугъэр зэкклэ зэхифын ылъэклынэу щытыгъэп, ежъ изэхэшлыклы, ихъайонэ шэн-гъэпсыклэ кыу-бытыгъэр ары зэгупшысэщтыгъэр. Шъалихъэ ыдэжъ кызы-рэклоштыр ышлэщтыгъэ, ежэщтыгъэ, ау луклэным фэхъазы-рыгъэп.

Шъалихъэ а чэщым чыягъэп. Зы сыхъат горэм, Сане иулагъэ пэлъыфэ, нэмыкл егупшысагъэп, ау уахътэ теши, клэлэцлыклу рыхъэчыем, ыгукклэ ренэу нэмыкл горэми зэригъ-гумэклыщтыгъэр кышлагъ. Шыбыр ары. Ау игупшысэхэм-клэ ащ зыримытыжыпэзэ, ллитури, Бэчырэ лъащи ыгу къэ-кыжыгъэх. Зыгъэгумэклыщтыгъэр — джы нэс кызырэгъу-рымылаагъэр ары ллитумэ язеклыаклэ. Кыгурылон фай. Ар зэхимыфмэ, шыбзым кьинэу пилъагъорэми зыклыпилъагъо-рэми хэчыгъэ горэ афэхъушт. Шыбзым, хъайуан зыфатлорэм, мытэрэз горэ зэрэхъурэм гу лъытагъ. Адэ хъайуанэр зэмыхы-рэхъышжыгъэм сыд узэгупшысэжынынэу хэлъ? Хэлъ узэгуп-шысэжынын, зэриложыщтыгъэ Шъалихъэ. Хъайуаным ылъэ-ныкьокклэ хъугъэр тэрэз. Ау мыдрэхэми лъэныкьо ялэба? Шыбыр ежъ зыфэгумэклыжыгъэп, сэ сызельэгъум, сэ сы-зегъотыжъым, ежъ зи мыхъун къемыхъулэжынынэу ышлошъ хъугъэ. Сэри кыистешыныхагъэп, Бэчырэ лъащэ кызлэ-хъэм, сэ сашлолофыжыгъэп мыдрэхэм. Ауштми ежъ ихъай-онэ зэхэшлыклыклэ мытэрэзыр кышлагъ. Адэ мыдрэхэр? Бэчырэ зэрауклыгъэр, ыкьо цыклуи ауклы зэрашлоигъуагъэр, жъалымэ укыкклэу къаугупшысыгъэр, зызырашлыщтыгъэр, лъэу аклэтым чыжъэкклэ кыщыдэоегъэ хъэкклэ-къоклагъэм ыгъатхэхъуи, зыдамышлэжъэу ыгъэщынэхъуи арилъэгъулла-гъэр ыгукклэ зэпищэчы зыхъукклэ, хъэкклэ-къокклэ шыпкэхэр нахъ кыгурылохэу кышлошлыщтыгъэ. Хъэкклэ-къуаклэр зы-горэ ымыуклэу щылэн ылъэклыштэп, ащ тегъэпсыхъагъ иду-нае, ыпккъ, иамал. Адэ цыфыр? Хъадэгъур лф пстэуми язэ-шлохыпла? Е цыфым ар фэмыуклошлэрэ закъоу хэлъа? Палъэ горэ кыыфаклошъ, ащ кыщэнафа ицлыфыгъэ клуачлэ? Хъау-мэ арэу пыута цыфым игъашлэ, ащ нахъ хэмылэу дунаим лахъынчъэ щыпшынынэу? Зэ нахъ щымылэщтым игъашлэ

зэрэлбапэм фэдизуи пыутба, ащ нахьырэ амал кырамы-
тыгэмэ?..

Шъэожьые улагээр кыхэгырзыкыгъ. Ышъхэ сырыф,
кѳуанчѳу шлолортлыкыгъѳу шъхъантѳм кѳефэхыгъѳти, ыгъѳ-
тѳрззыжыгъ. Шъалихъѳ ылѳхѳр сакыгъѳх, шымѳ апылгы-
зѳ, ынѳмѳ альѳгъурѳм фѳдиз ылѳхъуамбѳхѳмклѳ зѳхишѳѳу есагъ.
Ыгу кѳэкѳыжыгъ шъѳожьыем иулагъѳ кыпллѳыхъѳзѳ, ыта-
мѳ зефызым, кыызѳрѳхѳкуукыгъѳр, ынаплѳхѳр клѳззѳѳу, ыпкѳ
од цыклѳу зѳклиугъуайи, зиуантѳзѳ, зызѳпикѳыщтым фѳдѳу
зызѳрзѳклищыжыгъѳр. Ынѳплѳ зѳтелъмѳ нѳпсыр кѳадѳ-
чыгъ, цѳ кѳѳбыклѳ цыклоу ыжѳ кыызѳтези, иакъыл щыуагъ...

«Гъашѳм теушѳты. Къытшъхъапѳжъѳ шъуло? Хѳбзѳ гъѳ-
нѳфагъѳ горѳ ахѳлѳа зѳклѳлгыклоу кѳинѳу тлѳгъурѳмѳ, дуна-
им ыклолѳ зекломѳ къапкырыклѳу, яолѳжъѳу? Чыгыпкыым
куамѳу готым фѳдизѳу лъапси едзы ало. Кѳинѳу тлѳгъурѳмѳ
тагъаса, тапѳуа, тагъѳпыта? Сыд фѳдиз кѳин тлѳгъургъѳми,
уапклѳ джыри кѳѳклоштым ар ѳахъклѳ хѳмыхъан ылѳжыщт.
Уапѳ илгыр умышѳлѳрѳмѳ, кыззѳунѳкыгъѳм фѳдѳ е щыщ зи
кыхѳмыфѳжыщтмѳ, бгъѳшѳлѳгъахѳм сыда узфигъасѳрѳр?
Дунаир зыщылѳм кыщыублагъѳу жъѳлымагъѳри кыдекло-
кы, зѳфагъѳм зиузѳфыным пай, кѳончагъѳр ипкын фае ыпѳ
рапшѳѳу. Хъѳумѳ кѳончагъѳу уузѳфыгъѳр ара зафѳ хъурѳр? Зѳгу
зѳ, сызхѳхъагъѳр сшѳлѳрѳп джы. Лпы жъѳлымитѳлѳм яѳф
кыкыгъѳу ѳукыжыгъѳхѳмѳ, зѳфагъѳхѳу кѳѳкыба ащы-
гъѳм, тинасып темыкѳуагъѳмѳ?! Арышъхъам таушѳтѳу зѳ-
фагъѳ хъушѳт шыбзыри аукѳѳу — алахъѳм семыукы, ащ фѳдѳ
цѳыф ешѳа! — Бѳчыр лъащи шъѳожьыери агъѳклѳдхѳу ежъѳ-
жъхѳмѳ? Ау кызгурымылѳрѳр — ахѳмѳ альѳныкѳоклѳ зи
шыпкѳѳгъѳ-зѳфагъѳ щылѳба сѳло? Ахѳр огъѳклѳдыхѳклѳ —
хѳт гушѳ ахѳмѳ афѳдѳ пѳтѳури фѳгъѳклѳдын! — жъѳлымагъѳр
лъѳпсѳклѳд мѳхъѳуа? Цыфыгъѳм, цыф зѳхѳтыклѳ-зѳдѳпсѳу
хѳбзѳ шѳлагъѳхѳм анахъ ядѳхѳгъѳ, кѳѳгъагъ шѳтѳгъѳм жъѳлы-
магъѳм, пѳлѳплагъѳм яжыбгъѳ стыр кѳѳпшѳ. Джыри чы-
гыр кѳѳгъагъѳ хъужын, ау илѳс псау уѳжѳн фаѳба, ипсау-
ныгъи кыщыкѳлагъѳба, лъапсѳу ыдзыщтым, дѳчѳх цыклѳу
фѳхъушѳтым ар егоошѳтба?

Шыбзыр кызѳрегупшысѳрѳр Шъалихъѳ ыгукѳлѳ зѳхишѳлѳ-
щтыгъѳ. Зѳримылѳжыпѳу, гуцапѳклѳ ар зыдылгыгъѳ ыкли
щыукытѳщтыгъѳ, зыкыщыукытѳщтыгъѳри мѳз гъѳхъунѳм
щыхъугъѳм шыбзыр шыхъаты зѳрѳфѳхъугъѳр ары. Хъѳйѳу-
нѳмѳ язѳхѳшыклѳ тѳ тшѳомаклѳми, ягулгытѳ кыхъѳрѳр гъѳунѳм

нѳсѳу зѳхашыкы, дѳхыплѳ кыѳфамыгъанѳу. Емыкѳу шъып-
кѳѳри тыухѳеу, ушъхъагъѳу пѳчагъѳ тѳ кѳѳтѳгъѳты, лъѳныкѳѳ
пѳчагъѳклѳ тыкѳекѳуалѳлѳ, емыклѳм хабзѳ пшѳын плѳжкын
ухыиклѳ кыѳфѳдгъѳты тшѳоигъѳу. Ар ѳушыгъѳкли тѳлгытѳ, зѳ-
фагъѳм ишапхъѳу тѳгъѳлѳагъѳ.

Ау хъѳйѳуанѳмклѳ емыклѳр — емыкѳу, тыдѳклѳ укыиклѳу
укѳеплгыгъѳми. Ар ыгу етѳысхъѳ, уимыгъѳпщынѳжымы
шъхъаихыгъѳу, ишѳн зѳщѳгъаѳѳ, игукъѳзбагъѳ нѳцѳклѳ горѳ
хахъѳ, кызѳрѳпфыщытым ежыри фѳмыхъѳу кыкѳлѳчы.

Тѳрззы хъугъѳп, тѳ къытхѳфѳрѳ жъѳлымагъѳм римыхъѳ-
лагъѳмѳ нахъышѳугъ шыбзыр. Сабыири ышъѳ хѳлѳ. Сыд
сѳоны сылѳхѳхъащт джы? Шъыпкѳѳ, тыкѳѳсыжыѳфѳ зи кыз-
хигъѳщыгъѳп. Ыгу кысѳгъугъѳ, кысѳфигъѳгъугъѳ сыкыѳ-
зѳхишыклѳу?..

Чыиф къѳкыырым Шъалихъѳ зычѳахъѳм, абѳкѳум зи гу-
цафѳ фишыгъѳп. Шыбзым ичъыегъугъ, ау ищытыклѳклѳ
кышѳлагъ зѳрѳмычыѳерѳр. Шым еубзѳу, едѳхашѳѳу, ыгъашѳѳу
ихѳзбагъѳп. Хъѳйѳнѳ ѳаджми ар къѳяклѳу алгытѳми, ежъ зѳри-
пѳсыжыщтыгъѳп. Цыфым игъашѳѳ ѳѳшѳу, ау хъѳйѳуанѳмѳ
яшѳн ащ зѳщѳгъаѳѳ, шыр арымѳ, ащ кѳѳклѳхѳрѳп, ышѳтѳщ-
тѳп ыкли. Уегугъѳмѳ, илыгъѳ хѳмылѳѳу, ищыкѳлагъѳр игъѳм
фѳогъѳцаклѳмѳ, анахъѳу умыгъапцѳѳу, хѳѳ-хапклѳу щымытѳу
ренѳу уфѳшъыпкѳѳмѳ, цыхъѳ кыпфишыщт, ылѳ ущыщым
фѳдѳу кыпфѳныкѳѳшѳт.

Зи риѳуагъѳп шыбзым Шъалихъѳ. Ытхышъѳ зытѳлабѳм,
плъырылѳу кыщыхъугъ, ко жѳгъухѳр пклѳнтѳлагъѳхѳу кыѳ-
шѳшыгъѳти, хъѳдѳн гъушъѳклѳ атѳлѳжыкыхъагъѳ. Сабыир
кѳѳхъылыжыкын фаѳ, зѳрилѳжыгъѳ. Хъѳдѳн ѳужъѳ шъѳуамб-
гъѳр шыбзым ытх кыѳриубгъѳхыгъѳ: нѳфшъагъѳмѳ адѳжъ
чыѳлѳтагъѳ кѳѳхъѳмѳ, хѳт ышѳлѳра, сабыир ышъѳ хѳлѳ, усакыѳ-
мѳ нахъышѳу.

Чѳщыр екыѳфѳ джаушѳтѳу шъѳожьыѳмрѳ шыбзымрѳ аз-
фагу итыгъ Шъалихъѳ. Зѳзакъѳу зѳрѳхѳпѳзагъѳр, шъѳожьыѳм
ыпашъхъѳ исѳу.

* * *

...Хъѳаджмосѳ шыбзым тѳсѳу мыѳ чыгым ылъѳныкѳоклѳ
мачѳѳ. Зышъхъѳ ныкѳѳшѳтхъ нысхъапѳм фѳдѳу, ышъхъѳ
шѳѳулѳлыхъѳ. Алахъѳм семыукы, хъурѳр сыдѳу гъѳшѳлѳгъѳны?

Стхэлагъэба мыр? Винтовкэу уцым хэлъыр кыпхъуати, лъежъагъ. Куон ылтэкырэп, ылтэкъуи клэкырэп. «Къэтлупщ шыбзыр, къэтлупщ, сэлэ, сыкъао!» Шъалихъе уагъэ, шыбзыр чъэм хэтэу, зыгорэм елтэпэуагъэм фэдэу, ыпэклэ фээз ебэджыгъ. Хъаджмосэ къефэхыгъ, ау щэлумэ гырзызэ, псы нэпкъым епшыллэ, зыригъэуклорэхыгъ. Шъалихъе зыкылиэти, абэкъум фиузэнкыгъ, ау шыбзыр клэдыгъэ, ар зыщэбэджыгъэм ынэкухэр фыжъэу Хъызыр щыт, ыллэблэхэр сысыхэу, чысэр кыфещэи: штэжъ, Шъалихъ, тутын дэгъу... Ау сшъхъэ кыгъэунэзагъ, чэщ-мэфищ хъугъэ фыгуклэ зыслумыфагъэр... Уишыбзи дахэ, шыклэху цыкылу тхъам уегъэгъот... «Хъызыр!» — зыщилоным, плъэмэ, Бэчырэ лъащ ары ыпашъхъэ итыр, ынэкумэ нэпсыр къячъагъ, ымакъэ маклэу, клэззэу къелэ: «Къысфэгъэгъу, Саня, сишъау»... Зэклэм хъэклэ-къуаклэм фэдэу, мэкъэ лэе клэим кыщыдэоягъ. Нэпкъым зеклуалэм, ылтэгъугъ: «Тыдэ хъугъэ псынэклэчъыр?» — куозэ, лэбжъэ-лъабжъэклэ Хъаджмосэ мыжъуаклэр етху. «Уи-псынэклэчъы сегъашъу, Шъалихъ, сегъашъу!.. Сыкызылэхъэм, кыкылэчъыштыгъэ, джы тэдэ щыл?» — ыллэзэ, ылэхуам бэмэ лъыр къапычъэу, ылэхэр кыфещэх.

«Сыд пай уукыгъэ Бэчырэ лъащэ, ы?» — еупчыл Шъалихъе. — «Сымыукыгъэмэ, тилотэщтыгъэ!» — «Сыд илэжъагъ арышъхъам, ы?» — «Аукырэ пстэумэ лажъэ яла, Шъалихъ? Зэошхор маклэ, цыф минхэр щаукых! Хэта яупчырэр, лажъэ уила, уимыла ылоу? Къэхурэм лажъэр кыдэху, укы-зэрэхугъэ закъори лажъэ, кыбгурылуагъа? Заом сыщылагъ сэ. Сфэуклэчылгъэп, зыкызэгъэбылти сыкъэкложыгъ. Уклэкло сыхъугъ, ау саукылуэу сыфаеп. Зы нэбгырэ уукы къэс, зы хъадэгъущэ пшъхъарэкы, кыбгурылуагъа? Зэклэ уклэкло-хэшъ ары. О шыбзым пай сыд кысэпшлагъэр?» — «Бэчыр лъащ, шъэожъыер ары!» — Хъау, шыбзыр ары, хъэйуан, сызклэптхэлагъэр!.. Моу къаштэ сивинтовкэ!..»

Хъалтэкъуиплэклэ Хъаджмосэ нэпкъым кыдэпшыеу фежъагъ, ыцэхэр кылопсы, лупсыр тхъурбэу кылокы. «Ори усыукышты, уишыбзи ары, лыжъ дел! Усыукышты!..»

Зэклэм псынэклэчъыр быжъутэу къэуагъ, пшахъор, мыжъоклэ жъгъэхэр ыгъэутысэу, Хъаджмосэ кышъхъарыуи, плэтлэраоу рыхъыжи, псым хилтэсагъ, кычлэу къэс клэир зэпигъаджэу винтовкэмклэ дэуаезэ, кыгъэзэгъум щыклэдыжыгъ...

Шъалихъе кызылэатэм, хъэм ичъыегъу уахът зыфалорэм фэдагъ. Дунаим зи макъэ щыллэщтыгъэп. Мэзым ижы къащэ зэхапшлэу, къэушынагъ. Мыщ фэдэ уахътэм, Шъалихъе ар ыллэщтыгъэ, зи зэхэпхыштытэп, сыда плэмэ ежъ дунаир мэдало. Иуци дынгъэу, ипси бзэхыгъэу, ныбжыкыухэри чыплэ иуцуагъэхэу, дунаир зыклэдэлу кыжы. Мазэр ыку чыжъэ истыкырэм фэдэу нэфын, ау инэфынэ шэллагъэу, псэ хэмытэу огум ит, чыгум ныбжыкыу нэгъыф кыехъухыгъэу кыпщэху. Сыхъатыпэ горэ тешлэнышъ, кызыщэжъэрэри зэрэхурэри умышлэу, ныбжыкыу нэгъыфэу члым кыехъухыгъэр жыым хэтклухъашты, нэфынэм, кыэхъыенышъ, ынэлэу кызыри-хыжышты, чыгхэми, уцхэми, пкыгъо зэфшъхъафхэми захигощэжышты, шъхъадж ишылкы-теплэ кыригъэгъотыжъэу, иклэрыклэу псэ кыпиыгъэклэжъэу. Мэкъэ чыжъэхэр кыхъу-щыкыжышты: псыхъом пцэжъы горэ кыхъушты, комэ гъугъэ, осэпсэу кыехырэр кыехылтэклэу, е ыгъэулэбыгъэу, къефэхышты, чыг тхъапэхэр зычыллэ кышъхъыешты, мээ кыбы шъофым зиутхыпкырэм фэдэу, пкышъолклэ зэхапшлэрэ жъырычъэ гумэкл гур-гур горэ кыоутэкышты. Чылаплэ горэм кылэпызыжыгъэхэу, дунаим ипкыгъо, итеплэгъу пэпчъ зыкыагъотыжынышъ, зыкыашлэжышты.

2. Саня

Абэкъум шыклэху цыкылу кызыщыфэхъугъэ мафэм Сане къэтэджыжыгъ. Щэджагъом джыри пэчыжъ, тыгъэпсэу, гъэхъунэ мынышъэу унэм пэлэушъагъэр зэпэжыуужы. Чэщым ошхэу къещыгъэр зыхышъагъэу чыгум рзэагъэу, ошъогу фабэм зырегъэу. Сане лъэгущым кытехъагъ, нэфынэу, жы кыабзэу цагум щызэрихэрэм, фэбамэу ошъогу лъагэм кырихырэм зырымыры ашыгъэу кызытэрагъэуцуагъ, клэсэн къонщэ псыгъор ыубытыгъ, ебэджынкы щынэу, клэсэныр зэрилыгъэу етлэ лъэгущым тетлысхъагъ. ылтэмэкъу-пшъхъэхэр джанэм кыхэпкыныкыхэу, ышъхъац фыжърэ ынэгурэ зэшъогу хъужыгъэхэу одыгъэ. Пшъэ псыгъо кыхъэм ышъхъэ тлэку пиукыштыкыгъэу, зэпэжыуужырэ гъэхъунэм ынэхэр ригъэуцыргоу щысызэ, Сане абэкъум ымакъэ зэхыгъ. Шыбзыр щыщыштыгъэп, ипырхэрэ чый клэклэ мэкъэ

кIэкIэу кыIузыхэрэмрэ ары зэхихыгъэхэр. Чыгэишмэ акъо-
гъу къот къакъырым ылъэныкъокIэ кыкIэу Шъалихъэ кълэгъ-
гъуагъ, ыпсэ ыIитIукIэ зэрихэрэм фэдэу, шыкIэхъу цыкIур
ыбгъэгъу ефызылIагъэу ыIыгъыгъ. ШыкIэхъур хъыбыагъ,
ышъхъэ кыфэлэтыштыгъэп. Янэу ауж итым ипырхъ макъэ
зызэхихыкIэ, ылъэкъо псыгъохэр ыгъэпIэтIэраохэти, ыпшъэ
кIырыуштыгъэ, ау зандэу фэмыIыгъэу ышъхъэ кышIозы-
жыштыгъэ. ШыкIэхъур уцым хигъэтIысхъанэу Шъалихъэ
кыизэтеуцауагъ, ау шъэожъыер кыизельэгъум пэблагъэу кье-
кIуалIи, лъэбэкъу зытIуц нахъ пэмычыжъэу уцым хигъэу-
цауагъ. Iэ сэмэгумкIэ ыбгъапэ кыкIалIэзэ, Iэ джабгъумкIэ
ыужырэ лъэкъуитIур кыдиIыгъэу тIэкIурэ фэсакъи, ытIу-
пщыгъ. ШыкIэхъум уеплъынкIэ щхэныгъэ. Ежъ имыхэм
фэдэу ылъакъохэр кIэззыштыгъэх, ыпэрэхэр кышIоуфэхэу,
ышъхъэ кыфэмыIэтэу заулэрэ щыти, унэзагъэм фэдэу, ошIэ-
дэмышIэу кIырыуи етхыуагъ, лъэбэкъу заулэ ышIыжъи, мы-
лым техьагъэм фэдэу, ыпэрэ лъэкъуитIур шIузэбгырыкIи,
ыужыхэрэр къэуфэхэи зэхэфагъэ, зэ-тIо джыри кIырыужыгъ,
ау зыкыIэтыжъынэу амал фэхъугъэп, ынэшхохэр кыкIотхэу
ышъхъэ риуфэхэи рэхъатыгъэ. Санэ къэщхыгъ. Шыбзыр шы-
кIэхъум гумэкIэу кышъхъарыхъи, тебзэахъэу фежъагъ.

Тыгъэпсэу мэфэ шIагъу. Шъалихъэ Санэ къекIуалIи, тIэ-
кIурэ къекплъэу щытыгъ, кIэлъырытIысхъагъ. Чыгмэ ашъ-
хъарыплъызэ, ошъогу лъагэм дэплъыагъ. Сани ынэхэр
ыуцIыргъузэ дэплъыагъ. Лъагэу-лъагэу бгъэжъыр, ытамэхэр
ымыгъэхъыхэу, огучIэм щесыштыгъэ.

— Саня,— ыIуагъ Шъалихъэ,— бгъэжъым нахъ лъагэу
зиIэты къэс, ошъогури нахъ лъагэ мэхъу. Мы шыкIэхъу
цыкIум хахъо къэс, дунаим хэхъошт. Ыныбжъи хахъозэ, ичъэ-
рыгъи дыхэхъошт. Нахъ псынкIэу чъэ къэс, чIыгури нахъ
чъэры хъушт, нахъ псынкIэу, нахъ Iэжъ-лъэжъэу. Алахъэм
семьукIи, ежъ пае чъэшт пшIошIа адэ мыр?..

Бгъэжъыр, хэпшыкI къодыеу хъарзэзэ, джыри нахъ лъагэ
хъугъэу, шIуцIэгъэ нэгъыф цыкIоу кълэагъо. Сыда ригъо-
тагъэри, мощ нэс егъэзыгъэ фэдэу дэзыщаерэри? Сыда ригъо-
тагъэри, оIуа? Е, е, Саня, ар зыми ышIэрэп, ежъ бзыури зэра-
хэтэу. Тамэ зиIэм зелэты. Ольэгъуа ошъогур зэрэлъагэр, бгъэ-
жъым зиIэты къэс, ежъыри зелэты, тэри тинэплъэгъу зелэты.
Марыба мы шыкIэхъу цыкIури, тIэкIу шIэнышъ, кычъа-
хъэу плъэгъушт. Мэджэгъу аIо... Адэ еплъ ащыгъум моу зы-

кызиIэткIэ... МэджэгункIи хъун, джэгурэм ежъ зигъэтхъэ-
жъырэ къодыеп, дунаири датхъэ. ШыкIэхъум кычъыхъэ
зыхъукIэ, уцхэми кыдачъыхъэ, жъыми кыдечъыхъэ, чыг-
хэри ары, ошъогури ары. О джыри плъэгъугъэп ар, ау шIэхэу
плъэгъушт. ПсынкIагъэ зыхэлъым псынкIагъэр еушэты. Сыд
пай, оIуа? ПсынкIагъэ хэлъышъ арыба!.. Адэ сыд пэен пIорэ
о? Модэ яплъ чыгмэ: чIыгум зэрэхэтIагъэхэзи, бзыухэп ныIа,
залэты. ЗамыIэтыжъы зэрэхъоу, жъы хъунхэу рагъажъэ. Еплъ
псыхъом: зэрэчъэрэм щегъалэ, къэуцумэ — кIодышт, игъу-
кIышт е орыжъы хъушт. СшIэрэп ныIа... Сэри кызгурьIорэп
ахэр. Ау егъашIэм шымэ сахэт. СызэкIалэм, шым сытесэу
сычъэ зэхъукIэ, сэш нахъ псынкIэу чIышъхъашъом зи шы-
мышъыеу кыссыхъуштыгъэ. ЕтIани нахъ псынкIэ ухъу
пшIоигъу, зыми уемыгупшысэжъэу, угу Iэлы хъугъэм фэдэу,
уапэкIэ зыоцэи. ТырыпI-тырыпI мэкъэ зэтэчэу уачIэгъкIэ
кышъыдэуаерэм уипсынкIагъэ зыдыуегъэшIэжъы, шыпкIа-
гъэ кыпхелъхъэ, пшIошъ ыгъэхъоу, кыпкIэлъыджэу, кып-
кIалIэзэ кыпкIэлъычъэрэм фэдэу. Сыда узыгъачъэрэр? Тхъэм
семьукIи, ар сыдэуштэу къэпIошт... ПсынкIэгъэ-лъэшыгъэ
горэ зэгорэм цыфым чIинэгъэнкIи хъун. Е цыфым ыгу иушэ-
тыпIэ горэу щытыштын. СшIэрэп сэлэ, тауштэу къэпIошт ар?..

Санэ ышъхъэ фыжъ Шъалихъэ кыыригъэкъугъэу мэчъые,
ыпкъ од псыгъо цыкIу хъыбыеу, лантIэу псэнчъэ фэдэу зэхэ-
уагъэ. ПкIэнтIэмэ макIэ Шъалихъэ кыIуауагъ: «Гъэпкыгъэн
фае шъэожъыер,— ыгу кыильэдагъ.— Псы згъэстырынышъ
згъэпкIын е хъэдэнкIэ слотын, сабыныпс сшIынышъ». Шъэо-
жъыер кымыгъэуцэу кыIэти, ыбгъэ чIиубыти, унэм ри-
хъажъыгъ.

* * *

Абэкъур исабий шъхъарыт. Тыгъэр ошъогу гузэгум
енэцIы. Псым ымакъи нахъ макI, чыгхэри нахъ лъхъанчэх.
Мафэр джащ фэдэ уахът зэрыуцаугъэр: тыгъэм чIыгур ыгъэ-
шIожъырэп, ифаби инэфынэпси япсэпэ шIагъэ рыкIэгъожъы-
гъэу, ыкIуачIэ еушэтыжъы пIонэу, гомыIу плъырыгъэ-сты-
рыгъэр кыпехы. Ошъогум узэригъэплъырэп, ышъоу ирэхъа-
тыгъо-шъэбэгъум цыфым инэплъэгъу гуапэ горэ зыхигъуа-
тэрэм нэрымылъэгъу мэшIо сэлэ утысэр хэтэкъуагъэм фэд.
Макъэхэри онтэгъух, шъхъахынэх, чыг тхъапэхэр зэнэхсэ-

рэл, заупэнцЫгыгээ дынггэх. Макъи, дунаим ышшо зэфэшъ-
хьяфхэри, жыри псынэпкъмэ, жьау чІэгъмэ яКлужьыггээ
кыпшэхъу. «Гъэмэфэ щэджагъор чЫгыуанэм къеплты»,—
еІо Шъалихъэ. Мыщ фэдэ уахътэм пшІэрэр кыпшхъапэщ-
тэп. Сыда пІомэ, псым ухзІэбэн пІомэ — иІэшІугъэ умэхъы-
гъэ, пхъэм уеІэн пІомэ — илэнтІагъэ, изэфэшІу ыІъапсэмэ
яКлужьыгъ, псээнчъэм фэдэу мэкъэнчъ, чЫгуми пІэ ыштэш-
тэп, тыгъэм инэстырыгъом джэуап кызэрэфэхъун кІочІагъэ
гори хзбгъотэштэп.

* * *

тэх. Набгъо зышлыр ахэплагъорэп. Загъорэ ошлэ-дэмышлэу запхъуатэмэ, зэмысагъэхэу, бырысырышхо къалэгъызэ, мэзыгум кыхэхээрэхых. Мэзгунэ чыгмэ, губгъом, псынэпкъ пхъэшабэмэ захатакъо. Етланэ тхаклумэм кымыгубытэу, зэрэзыхапшлэрэри къэшлэгъуаеу, макъа, хъаумэ чыгумрэ жымрэ яздэхъыегъу гора — уигъсакъэу зыгорэ кыплгъэлэсы. Шыбзым ытхаклумэхэр къепхъуатэхэшэ, зблехых, шыклэху цыклум фыреплгъэклышэ, мэшыщы, кызэрешалэ.

3. Лъэкур

Лъэкурэ пцел куашэм ыкхогъу ицокъэзэкIадэхэр шызы-
шихыгъэх, зылъэгъуанджэхэр дыжыгъгъэ гъончэдджыжым
ылъапэхэр дигъэчэрэзэягъэх. Хъамплэлоу шысэу, ылъэкIапIэмэ
яплэстхыжыгъ, ыгу рихыгъгъэу, бытэу зыкьиIэти, зэригъат-
хъэрэр кыхыгъгъэу хигъэтIысхъэу джыри яплэстхыгъ. ЕтIанэ
пцел жъаум чIэтIысхъагъ, ылъакъохэр псым хилъхъагъэх.
Пцэжые цыкIухэр, зэфэдэкъабзэхэу, атыххэр шлуцIашъохэу,
зызатIэрэбгъукIэ, аныбэбгъухэр тыжынышъоу кыхыгъыды-
кIэхэу, ылъэхъуамбэмэ Iупэ шъэбэ цыкIухэмкIэ кыатIыркъэуа-
гъэх. Пчыхъэм риублэгъугъэу, къуладжэм фэбамэр цызэрэ-
угъои, жы макIэр загъори кыкIэпщышъ, пцел тхъэпэ бгъу-
зэхэм, пцэжые цыкIумэ афэдэхэу, затIэрэбгъузэ ахэми аны-
бэшхъо фыжышэхэр къагъэлъагъо. Лъэкурэ ыIэ зэдэдзагъэ-
хэр ышъхъапхъыку чIилъхъагъэх, пцел лъэкъо пцIанэмэ
ышъхъэ ахэгъэкIагъэу гъолыгъгъэ. «Сыиныжъ сэ, слъапэ псым
хэлъ, псыхъор зэпыригъэIэу ныджышхор сыбг ыупыцIагъэу,
сплIэIу мзышхом егъэкъугъэу, сшъхъэ чыгъ шъхъапэмэ
ахэгъэкIагъэу сышылъ. Мары къуалэхэр спкъышъол кыте-
тIысхъэх, бгъэжымэ зыщIаIэты, жыбгъэхэр цэзекIох. Зыз-
гъэсысымэ, псыуагъэр нэпкъышхомэ адэкIышт, ныджым
тель мыжъожъхэр згъэтакъохэу, мзым хэт чыгъхэр згъэ-
гырзэу, жыбгъэхэр къэсIэтхэу сежъэшт...»

Лъэкурэ «ылъэкъошхохэр» зегъэсысхэм — хъау, ылъа-
къохэр арэп, ахэр ыгъэсысыгъэмэ, ащыгъум тхъэм ешI хъущ-
тгъагъэр, хыоешхор нэпкъхэр зэщидзэу тэджынкIи хъуни —
ылъакъоп, сэлэ, джау ылъэкъо сэмэгъу анахъ лъэхъомбэ цыкIоу
пытыр зегъэсысым, пэгъошхохэр, джаехэр, нэгъе шлуцIэжъхэу,
апакIэхэр къорэгъыжымэ афэдэхэу къалэгъэу псым кычIэу-
гъэх, псычIэр зэщыкIуыгъгъэ, бгычIэ мыжъуакIэхэр кощы-
гъэх... Тинасыпти, ащ нахъ ыгъэсысыгъэп, тинасыпти, цокъэ-
зэкIадэу фэмышIу дэдэм бэрэ ыфызыгъэ лъэхъомбэшхор
узыштыгъэ. Тинасыпти...

— Лъэкур!..

— Лъэбыш!..

— А емынэ-лъэкIэпIэщэжъ!

Бзылъфыгъэ шхы макъэхэр бзыу мэкъэ такъом фэдэу
зэтежыгъуыкIэхэу кIэим кылыгъэсыгъэх. Ыпшъэ зэшIоIон-

тIыкIыгъэу, бадзэхэр ынэгъу шыхъарзэхэу, ыIупшIэ IужъуитIу
IугъэдумыкIыгъэу шылыгъэ Лъэкурэ зэрэиныжъым уенэ-
гъежынынэу шытыгъэп, ау тутынышIэ бзылъфыгъгъэхэр колхо-
зым хэтыгъэх, ахэр иныжъми шъхъапырыплъхъэзэ гушчыIэщты-
гъэх. «Тумы шъохъу», — ыIуагъ Лъэкурэ, штагъэу кызышчы-
тIысыкIэз, псыблэ шлуцIэ псыгъоу ыпэшхъэ шъыпкъэ
кышчычIэугъэм нэбэ-набэу еплъыгъ, ылъакъохэр псым кы-
хипхъотхи, Iэо-лъэуагъэ, «ыл-сыл» ыIуагъ, етIанэ зыкьишIэ-
жыгъгъэу, «щыу-щыу» ыIуи, зэ-тIо ищыгъынмэ ятхъожъи, зэ-
рэфэпагъэу псым зыхидзагъ.

— Лъэкур!.. Сэрэдэжъ!.. — Ащ гушчыIэ гъэшIэгъонхэр
кыкIэлыкIуагъэх, зэрэныбэшъури, зэрэлъэкъо кIакIори, кIэко
закIэу узэхэлъмэ зэрэмыхъуштри... ТутынышIэмэ къалогъэ
пстэури тэ къэтIожъын тыфитэп. Лъэкурэ адырэ нэпкъым
нэсыгъэу, псыр кыпычыгъэу шытыгъ, емыпэсыгъэу, ау ошIэ-
дэмышIэкIэ, Iоф горэкIэ джау ошхым хиубытагъэу, атэкъэ
псэу губжыгъэу кIэим кызызэпырыплъыштыгъэ.

— Ы, ы, ы!.. — ыгу кыдеIэу, губжи гугъэуз гори хэлъэу,
тIэкIуи зыдишIызэ кыIуагъ Лъэкурэ.

— Цип-цип, кур-кур!.. Шыумын!.. — кызызэхыхынэу
кыIуагъэп, ыгу еIэжыгъгъэу, ау губгъэн афимыльгъоу, гукIэ-
гъуи хэлъба пIонэу кыIуагъ. ЕтIанэ кыпыгъэхъожъыгъ:

— Боу кышъосIон, боу шъузгъэгъушIон!..

Лъэкурэ иджыбэ иIэбэжыи, тхылыгъплэ уплIэкIагъэ горэ
уцIыныгъэу кырихыгъ, фэсакъэзэ ыгъэплIагъ. НахышIухэу
кыхыгъы хъугъэ, зэриIожыгъэ ыгукIэ, зэуцIыным, химическэ
кълэлэмым ытхыгъэр нахъ къэнэфагъ.

— Шъубыаугъа? ШъукъедэIу ащыгъум! ХъакIэлI Го-
щэхъан!..

— Зэ шъурэхъат! — зэтекуожыгъгъэх мыдырэ псы нэп-
къым тетхэр. Зыхэр уцым хэтIысхъагъэх, адырэхэр шытых,
шIуанэхэр атамэ телъых, атегъэкъуагъэх.

— ХъакIэлI, сIуагъэ, Гощэхъан! Мэфитфым трудоденитIу
къэбгъэхъагъ. Джары.

— Ы?! Тхъапш пIуагъи, синэнэ гуш! Алахъэр ары трудо-
день кыпфэмыгъэхъэжыи узышIыныр. Алахъэр ары!..

— ГъукIэлI Кокон, трудоденрэ сотихитфырэ!.. Адэ щэ-
джагъом укъыдэкIэу о...

— Сыд щэджагъу зигугъу пшIырэр, нэпэтэх! Адэ кIэ-
либлыр сэгбгъэгъэшхэщтыба?

— Ерэгъашхэх джа чыяпхэу уиунэ исым.
 — Ар чыяпхэмэ, о трудоденкІэ кысыбгъэтыгъа кІэлиблыр, Іежъ? Сыд язгъэшхышт, ащыслъэшт, укІытэ уиІэмэ?
 — Заурымэ Кулсом! Трудоденрэ сотихишрэ,— еІо Лъэкурэ.
 — Алахъэм уянэ ибыдзыщэ кыпІуегъэчыжь, арышъ!
 — Хэт узыфышъхъасырэр уитрудодень, Лъэкур? Тхъэ-матэм ебгъэшхыжьышт, ара?
 — Ауштми икъушт ащ ышхырэр!
 — Пэнэшъу Хъазаб...
 — Шъузабэу шыІэр зэкІэ алахъэм Іыгъын кыпфешІ! Сыфаеп къэпІонкІи. Мо уигъончэдж фырзыжьи ащ нахышІу, е шъузабэ горэм едгъэфырзын, моу кысыкІыжь!
 — Ы, ы, ы!...— кыагынг Лъэкурэ,— шъуадыгэ бзыль-фыгъэба, шъуукІытэрэба, ы?
 — Зэгу зэ, зэ шъубыау,— пшъыгъэу зыкыІэтыгъ Забытхъан, анахъ ныуаІоу ахэтыгъэм.— А Лъэкур, а нынэ, сыд пай къэдгъахъэрэр тэрэзэу умытхырэ? ГъэрекІо мы тутыныпкъ дэдэр зытэпкІэм, тфэптхыгъагъэм ызыныкъу ныІэпджы птхыгъэр. Сыд ауштэу узыфэпсэурэр, нынэ, тэрыба зичІыгури, тэрыба зилэжьыгъэри?
 — Арэп, сыдуштэу шъугъэпсыгъ, сэІо, ы? — губжыгъэу ымакъэ кыпІэтыгъ Лъэкурэ, ащ лыпытэуи къэушъэбыжьыгъ.— А Забытхъан, о кыыосІон: сэ сыфита мыщ? О кыыбгурыІон фаеба?
 — Адэ сыд узфитыр, Лъэкур? Узфимытым сыд пай упыль?
 — Модэ мор! Ара сэ зыфасІорэр? Сыфитэп сэІо, сызфитыр кысаІорэм фэдиз стхынэу ары, кыыбгурыІуагъэба джы?
 Бзыльфыгъэхэр нахъ Іежъэу къэзэрэгъэбырсырыгъэх, ащыщмэ шІуанэхэр къапхъотагъэх.
 — Моу кыкІыжь зэ о ащ!..
 — УетщэлІэшт тэ а тхъаматэм, узыфитыр зэдгъэшІэшт!
 — Сэ кышъуфисшышт ар! — ыІуи, Хъазабэ икІэпхынэ къопитІу ыІэти, ынэгу лыцІагъэ зыкІи фэмыдэу, ыкошъо фыжхэр кыупцІэнхи, псым хэхъагъ.
 — Дела сэІо, мыр! — Лъэкурэ ынитІу кыкІотэу бзыль-фыгъэ ябгэм къеплъыгъ. ЛъэкІэпІэ шхъомчышъохэр лъэгуан-джэм тІэкІу зэрэшІоІэбыкІэу, фыжьыбзэу ечъажъэщтыгъэх,

пкыехэми, уфэупцІагъи, гупцІэнэгъэ хыбыинчъагъи ахэлъэу, псэ шъхъаф ежъхэми яІэм фэдэу, кІочІэ шъэф горэми ыушъ-хъафхэу псым кыыхэкІуатэщтыгъэх. Лъэкурэ гопэгъур шъхъарытыгъ, ІэшІу бзаджэ горэ ыль щыткІуштыгъэ, Іэпэ залэкІэ узнэсы пшІоигъор ынэгу кІэтыгъ, ащ цхъу ыльэгъу-щтыгъэп:

— Лъэку-у-ур! СыкъакІо, сэІо!..

— Ы-ы? — зэрымырым фэдэу кыжхэдэзыгъ Лъэкурэ, зыкышІэжьыгъ, ынэхэр ыупІыцІагъэх, Іэо-лъэуагъ, еІанэ, игъончэджыжь ыпхэкІ епкІыжьыгъэу, ыплІэІу бзыльфыгъэ шІыкІэу хъурешъо закІоу, зэфэмышІоу, плІтІэраозэ нэпкыым дэчъэенэу ежъагъ, лъэпэуагъ, кызышыпкІыжьыгъ, кондэ къогъу зэхъум, ІэутІэхэр ышІыхэзэ къэкууагъ:

— Ухъайнап, Хъазаб, кІэлибл къэплъфыгъэу, уцІэІужь!..

Бзыльфыгъэ щхы мэкъэ чэфыр кІэим дээрэмыгъафэу, псы чъэрым ыпхъотагъ. «Лъэкур, зэ къэуцу шъуу, зэ къеджэжь джыри а уитхыль тхыгъэ мыгъо!» — куоштыгъэх бзыльфыгъэхэр, джэнэкІэко пІонэкІы зашІызэ, загъэпскІынэу... Забытхъан зитІэкІыгъэп, зэрэчэфынчъэу, ылитІу псым хигъаозэ, нэмаз ышІыштым фэдэу, ынэгу ыгъэуцІыныштыгъэ.

Лъэкурэ урыс къутырым инатрыф хъэсэ макІэу псым Іульэшъуагъэм рекІокІыжьыштыгъэ. Ко фыжхэр ынэгу кІэ-тыгъэх. ЛъэкІэпІэ шхъомчышъохэр, нэгу лыцІагъэр, кошъо чэсэйхэр, псы шхъонтІэ дахэр ынэгу кІэкІыштыгъэхэп. Губжыгъаеу кІоштыгъэ, псы къэгъээзгъум нэсмэ, кысыкІыжьынышъ, ядэжь кІожьынэу. Янэжь закъо иунэжь исыгъ. Янэжь закъорэ зы чэрэз чыгырэ Лъэкурэ иІагъэр.

Тыгъэр тІысыжьыгъэ къодыеу Лъэкурэ ядэжь къэсы-жьыгъ. Щыгъынхэр хъазырэу щыгъушъыхъажыгъагъэх, ау тІэкІу чыІэ ыгъалІэштыгъэ. Чэрэз чыгъ хъураер ары апэу ынэ кыпнэшІофагъэр. Ылэкъо зыкІ пкыеу, ищыгъэу дэ-чъаеу, комэ псынклэмэ Іэпэ зырызэу ыпкъ ахгощагъэу, хые-хыеу шытыгъ ичэрэз чыгъ закъо. Тыгъэу къохъажыгъаклэм кыгъэнэфыгъэ ошъо чапэм сурэт шІыгъэм фэдэу ущыкІы-рыплъыштыгъэ чыгым.

Лъэкурэ чэфынчъагъ. Блынклым дэлъ пІоблэжьым те-тІысхъагъ, дэпкыым ышъхъэ ригъэкІи, шъуипцІызэ орэд кы-хидзагъ. Адэ дахэу шъуиштыгъэшъ! ЫлупшІэ Іужъушхохэр кызэрекІуштыгъэхэр къэшІэгъуай, ау пщынэм кызэрымІо-нэу мэкъамэр зэтешІыкІутІукІэу ыгъэдахэзэ, шъуиштыгъэ.

Ыжэ кюцЫ гьонэ цЫкІухэр иІэу, одыджын макъэхэр кьитэкюу сырынэ дэсыгъэм фэд. Ыбзэгу ыгъэджэгүзэ, мэкъэ зэпыупІэ чэрэгъухэр фишІыхэзэ, егъашІэм пщынэм кьырагъаІорэ ислъамерыр нибжЫи зэхэмыхыгъэм фэдэу уедзІунэу кьыІоштыгъэ.

Шъуе оредым Лъэкурэ ыгъэрэхъатыгъэп. Шуаблэм чІэІаби, тетрадь тхъэпэ зауІэ кьычІихыгъ. ЗэкІэми шы сурэтхэр атетыгъэх, кьэлэмкІэ дахэу тыхъагъэхэу. Хэщэй-нэщэй имыІэу, анахъ сурэтышІэ Іазэми зэримышІынэу, шы сурэтхэр шыгъагъэх. А зы шыр ары зэкІэ тхъапэмэ атетыгъэр.

Ау нэгүшІо къашыгъэп сурэтми. Шыхэр быбыным фэдагъэх, альакохэр гъучІыІунэм фэдэу псыгъохэу, абгыхэр ищыгъэхэу, ашъхъэ гъурхэр Іушхэу, сакъыхэу, кІуачІэмерэ псынклэгъэмерэ апкъынэ-лынэмэ ащызэкІужьэу. Пкъынэ-лынэхэр кьэгъэтхъыхъэгъэ кьодыгъэх нахъ, уфэпІэ ныбжыкьу чІыпІэхэр кьагъэлъагъоштыгъэхэп.

Шыр зыгъэсагъэу, шытесыкІэ зымышІэрэм фэдэу зыкышчыхъужыгъ. Лъэкурэ — лыпцэхэр, шъо техъэ-текІэу псэ зыпыт шым ыпкъ тыгъэр зэрэщыджэгурэр зэрэфэмыгъэтхыхъэрэм пае. Шыхэр зыбгъукІэ зэкІэ щытыгъэх, ынзІу е ыпхэкІ кьэгъэзагъэу, е чъэу фэгъэхъуштыгъэп, ауштэу ышІынэу зэрэфежъэу, хъэйонэ дахэр кьощэ-нащэу, зэшІоІонтІыкІыгъэу хъуштыгъэ.

Лъэкурэ ынэгү джыри нахъ мэзахэ хъугъэ. «Хъэйуан,— ыІуагъ,— ухъэйуан, умыхъэйуанэмэ, сыд пай узытетым тетэу сурэты зысэмыгъэшІырэ?..»

Джауштэу кІиІукІыштыгъэ Лъэкурэ, утІыІугъэу къэумэ-зэхырэ пчыхъэм хэсэу, ыкІыбыкІэ чэрэз чъыг хъураем тхъэпэ дышъашъохэр ыгъэжъыутэхыхэзэ, лъэкъо псынклэ закъокІэ чІым енэс-енэмысэу зигъэчэрэгъуштыгъэ, зытес Іуаплэм ычІэгъы абэкъур, зыфэдэ къэмыхъугъэ хъэйонэ дахэр, шхончъэу, шъончъэу, псэнчъэу, ауштми зыфэдэ амылэгъугъэ хъэйонэ дахэр пІоблэ чІэгъым щыхъуштыгъэ. Лъэкурэ шъуепцЫ зыхъукІэ, ысэку шІуцІэхэр утысэххэу шым зыричыштыгъэ, чэужь ныкъоебэм зэхимышІахэу елътэи, чэрэз чъыг хъураер зыдырищажъэштыгъэ. Джыри джа дэдэр кьышчышІыгъ Лъэкурэ. ЫлэгонджитІу ащызэблэдзыгъэ ыІэмэ ышъхъэ ательэу, плъызызэ шъуепцІэу зыфежъэм, дышъэ чэтхэр, акІэхэр кьызатІупщыкІэ, лэгъупкьопс минэу зэпэшІэтхэу, чэубжъэм кьытетІысхъагъэх, абэкъушыр етхыуи, Іуаплэм кьычІэбы-

быкІыгъ, джэнэт бзыу пчъагъэ Іэгум кьышчыхъэрзагъ, мэшІо нэф цЫкІухэр, кьакъыр-чэтгэщ кьогъумэ къашчыжъыухи, хъэрэнэ ешІэхэрэм фэдэу, уалъэхэу-уалъэхэу Іэгум дизы кьэхъугъэх; абэкъур мэбыбы, лъабжъэкІэ чІым нэсмэ, тыжъын тэ-кьуафэр егъэустхъо, ысэкурэ ыкІэрэ жьыор шъабэу щагум кьыщекІокІых, огум кьышчышчы, пщэсмэ тэмэфэу кьахэ-лыдыкІы, чэрэз чъыг хъураер, оред чъыг цЫкІур, сэІо, ари Іэгум дэфэжъырэп, зэпэнэфыжъы, уцым зыфиубгъоу, гъогумэ зафырищэу, ежъ-ежъырэу пщыни зыфеожъы, ежъ-ежъырэу кьешІэ, мээ ныкъор ышъхъапэ хэшІагъ, жъогъо жъгъэйхэр ыІэгумэ арыз...

— Лъэкур, а Лъэкур!.. Дэгү ухъугъа, сэІо!.. Тхъачэтыжъымерэ чэтхэмерэ чэум кьефыххэба! Пчыхъэ кьэс осэІо мыр, баджэм ебгъэхъыжъышт кьэнэжъыгъэ кьуишчыри. Лъэкур!..

Лъэкурэ ышъхъэ кьыІэтыгъ. Янэжъ чэтгэщ пчъэІум пэмычыжъэу щытыгъ, чэрэз чъыгыр шІуцІэгъэ макІэу мэзахэм кьыхъыштыгъэ. Зи ылъэгъугъэп Лъэкурэ. Джары ренэу кьехъулэштыгъэр. Зи ылъэгъуштыгъэп. «Щыу!..» Неушчы Шъалихъэ дэжъ кІогъэн фае... «Курэщ!..» Делэжъ тхъа-мыкІ... ЕлІылІэжъышт а шыжъым ар. «Курэщ, щэнаут зыІу-фэн!..»

* * *

Шъалихъэ бэрэ яплъыгъ Лъэкурэ ышІыгъэ шы сурэтмэ. Сурэтым еплъыти, Лъэкурэ кьеплъыжъыштыгъэ. Бэрэ езыгъэплъыгъэр иабэкъу зэришІэжъыгъэр арын фае. Гукъао горэ ыгу кьитэджагъэу, ар зэхифын ылъэкІыштыгъэп, зыгорэ Лъэкурэ риІонэу кьежэу кьышчыхъути, ежъ игукъао кьыгурымыІоу, дэгүшчыІэн зэримылъэкІыштыри зэхишІэу, ари кьехъылъэкІыштыгъэ. Ежъ Лъэкурэ Іоф имыІахэм фэдагъ, сурэтхэри имы-ехэу, джау пшъыгъэти, апэу кьыпэкІэфэгъэ чІыпІэм щелыстэхыгъэу кьыпщыхъуштыгъэ. Шыр зыдэшчыІэмкІэ зэ-тІо Шъалихъэ еупчІыгъ, ау адрэм зэхимыхыгъэ фэдагъ.

— Сыда мыхэр? — тІэкІу шІагъэу кьеупчІыгъ Шъалихъэ, ицокъээзэкІадэхэр зышиххи, цы лъэпэд дыжъыгъэхэр зэрэщыгъэхэу, лъэгучым ылъакохэр кьыригъэуцохыгъэх. Цы лъэпэдхэри зышиххэ шІоигъуагъ, ау Лъэкурэ ыпашъхъэ кьыригъэкІугъэп. ЕтІанэ сурэтмэ ащыщ горэ кьыштэжъыгъ, тІэ-кІурэ еплъи, ыпашъхъэ рилъхъагъ.

— Сыда мыхэр? Сид фыуихысапэу ара мыщ?..
— Ашгыу, кло, сидми... сурэтэу сшыгыэш ары. Кло, сидми, джау...
— Сыда зыклэпшыгыэр?
— Сшлэрэп, сэуи...
— Умышы ащ нахэу. Ыужы икл ащ...
— Сыда?
— Сыда пуй? Къегооштыш ары.

Шъалихэ джы кыгурыуагъ ыгу кьеуагъэр. Иш зешлэжым, ишэф горэм еж фэмыеу ыкли ошлэ-дэмышлэу ышъхэ кырахыгъэу кышыхугъ. Ау кьодыери арэп, еж изакъоу ыгъэлъапштыгъэ дэхагъэр, еж ауштэу емыгупшысэштыгъэми, нэмыкл горэми, кьини химылъагъоу, Шъалихэ икьин ызышъани клэхэмыклэу, а дэхагъэр ыльэгъугъ, кыклэклэхэагъ. Ащ Шъалихэкклэ шынагъо горэ хэлъыгъ. Ауштэу лэшэхэу плэ кыхэрэм осэ икэу ила? Ащыгъум джащ фэдэкъабзэу лэшэхэу зэщыбгъэкъони плэкълыштба а дэхагъэр, е уебгъуклон, е пшыгъупшэжын. Тэрэзэп ар. «Къегоошт» зелом, сурэтэу ыльэгъугъэхэр еж кызырегуаорэр ары Шъалихэ кыло шлоигъуагъэр. Етланэ кыпигъэхэагъ:

— Тэрэзэу пшырэп.
— Адэ тэрэзэпыш арыба,— зыкыпхьотагъ Лъэкурэ.— Пкыи ил мыщ, ау... клоцл илэп, клорэп, чьэрэп... ыклуацлэ зэхапшлэрэп, ыц, ышъо зэрэджэгухэрэр плэгъурэп. Тэрэзэп адэ... Арыба зыкыозгъэлъэгъурэр.

— Тауштэу пшырэ мыр? — сурэтмэ ямыплэу къэупчлагъ Шъалихэ.

Лъэкурэ гулэзэ иджыбэ илэбэжыи, кълэм ныкьо цыклу горэ кырихыгъ, сурэтмэ ащыщ горэ зэпыригъази, мыгулэу, ау псынклэу абэкъур кытыришыхагъ. Шъалихэ нэбгъуджыклэ Лъэкурэ ылэхомбэ пэко гъумхэр тхапэм зэрэщыклохэрэм гомылоу лыплъэшттыгъэ. Сурэтыр кызеухым, Шъалихэ ышъхэ ыгъэсысыгъ, ыгу кьеоштыгъэр нафэу джы кыгурыуагъ. Цуакъэхэр зыщилъэжъхи, хэщелуклызэ кълэджыгъ.

«Лэпэ закъоклэ дунаим хэлабэ,— егупшысагъ Шъалихэ. Мэр, шъор, пкынэ-лынэр зэхишлэрэп. Псэушъхыи, чыгы пэпчъи мэ шъхаф пэу, ашъохэр зэрэзэфэмыдэм фэдэу. Ары адэ... Аклышъуи ары — зыр пхъашэ, зыр шъуанткло. Лъэу аклэтым елтыгыгъ. Ылпэпсэ кьинэу ыльэгъурэр ыкышъо,

ыкуамэмэ кълуатэ. Лэ щысэгъафи, сынэ упышлагъэми кълэсымышлэн чыгъ мы мзым хэтэп, ыныбжыи кьыослон. Ары сэлэ... Адэ ащ нахэ умышлэу дунаим утета? Лэхомбэ закъоклэ ушэпсэу. Хы... Шыцоим уеплъымэ, шым ышыхыгъэр къапшлэрэба, ыныбжэ е сымаджэмэ? Сызэкклалэм яцойклэ шыхэр сшлэжыштыгъэх, зиэхэри, шыгъэчъэшыри, жъонакло шылагъэри. О нэклэ уеплъышъ, Лэхуамбэкклэ кълэолотэжы... Гуклэ плэгъун фае, ифэбагъэ, ипытагъэ, ыпкъ изеклуаклэ лэгушъоклэ зэхэпшлэн фае, ымэ, ипклантлэ зэхэпхын фае, куашъохэмклэ, лъэкклалэклэ ылыпцэхэр кълэуубытынхэ фае... О нэрыплъэкклэ уеплъырэм фэд... Уемыхъуапсэу е уимыгъэгубжэу, е уфэмыгумэкклэу, е угу фэмыплъэу... Ыужы икл ащ. Умышы мыхъуштмэ, чэмы, мэлэ лэ, макла шылэр. Абэкъушым ыужы икл, зышыгъэгъупш ар, сэлэ».

Джахэмэ ягупшысагъ Шъалихэ, дэгушылэрэм фэдэу Лъэкурэ. Етланэ иунэжъ фиузэнкыжыгъ.

— Кло клэжэ, лэфхэр силэх сэ. Абэкъужым ыуж икл.

— Шъалихэ,— ылуагъ Лъэкурэ,— абэкъушыр сэгъэлъэгъуба... Сыздащ.

Шъалихэ псынклэу зыкызыригъэзэклыгъ.

— Сид плуагъи, клал? Тыдэ уздэсэшттыр?

— Абэкъум дэжэ. Сэшлэ зыдэшылэр.

— Ухэлоржъорыха, клал? Пшлэрэ шылэмэ, зышыгъэгъупшэжэ. Шы силэжэп сэ, ауклыгъ... Тобэ, тобэ! Тумы оху, клал! Шылэп слуагъэ шы, ястыгъ... партизанмэ.

— Шымылэу мэхъуа, сэ слэгъугъэмэ!.. Зэепцлэ мэз хэт, хэслэгъуагъ. Ашгыу, сыкыбделэн сэлэ нахэ... къакъыр хъуна а хэпшыхыагъэр, мэкъуи фэсыупклэн, мэкъу лэшлэ дэгъухэр сэшлэх.

— Клалэ, кьыослуагъэр кыбгурылуагъэба, сэлэ? Сишыклагъэп уикъакъыри уимэкъуи. Шыхыаф лэфэп шыр плыгыныр. Мэкъу!.. Мэкъу щэху ищыклагъэба шым? Клэжыри, уитхылышлэ цлалэ!

Шъалихэ унэм ихъажыгъ.

Шэджэгъонэ фабэу, тыгъэпэзэз зыфалорэм фэдагъ. Жыбгъэ маклэу клэпшырэм фабэр огъу-огъоу тырифыштыгъэ. Чыгум джыри фабэр зыхишэшттыгъэ, ар кылуыжыи зыхыуклэ ары гопэгъум зиублэшттыр. Мэз лушъор зыщиухыным чыгъ заулэу пэлудзыгъэмэ Лъэкурэ къяклэлагъ. Къужай, мые, хъамыщхунтл. Хъамыщхунтлэм зи макъэ кыпылуы-

щтыгъэп. Джэфышъоу, шъхъээкъо гомылоу щытыгъ. Мыер мэкъэ хъыбий шыабэкIэ кIэпщыщтыгъэ. Къужъаер Iушъа-шъэщтыгъэ, ищыгъэу, зэкIэупкIагъэу, лIы зэкIужь горэм фэдэу. ГъэшIэгъоны, ыIуагъ Лъэкурэ, мыер шъузабэм фэд, голэнэбгъэжъэу, удыкIи-мыдыкIи икуамэхэмкIэ мэлэтхъо-лъатхъо, ыпкIи зэичъэп, зыбгъукIэ рещэкIыгъ, зыбгъукIэ укъошыгъ, мары ышъхъапэ хэгъукIы, ыпкъ шIуцIэ шъуаст-хъэ дэчъэх цыкIухэр иIэх. Джэнчидз ныом зэрилоу, дунаим ежъ зэрэфакъоу тет.

ШъуепцIызэ Лъэкурэ чылэм къыфиузэнкIыжыгъ.

4. Заор чылэм къынэсыгъ

Илъэс тешIагъ. ШыкIэхъу цыкIум апэрэ мазэхэм «мы-цIышъу» ышIэу, Шъалихъэ зэригъэкIуалIэщтыгъэп. Ежъ Шъалихъи зыфигъашлоу, блэгъэшхо зыфишIыным пылгы-гъэп. Хъэйуаныр хъэйуаным ыпIун фае, шым сыд пае цыф шэнхэр къыхэфэнха, цыфым ишыкIэ пстэуми ахэбгъэныныр арэп, ау ахэмэ ащыщэу ищыкIэгъэщтыр ежъыр къыхэзыхын фаер. О узэрэфаеу е угу зэрэрихъэу хъэйуаным зегъэшIынэу щытэп, ащыгъум ежъ ишэн шыкIэ шъыпкъэхэм шыкIагъэ афэхъущт.

Шъалихъэ шыкIэхъу цыкIум ипIун-илэжъын джырэкIэ зэрэхэлэжъэщтыгъэ закъор — абэкъум делэщтыгъэ. Сыд Iо фаеми, шыбзыр шъофым къыхъухъагъэп, ялэпккъIэ шыкIэ гъэнэфагъэм тетэу аIыгъыгъэх, шIуагъэу ахэлъмэ анахъэу анаIэ атетэу апIущтыгъэхэми, ашъхъэ зэрэфитхэр ренэу зыдашIэжъыщтыгъэ, ежъхэр зэрэпIужъыщтыгъэх, ары ана-хъэуи ялэпкъ тамыгъэ чIамынэу къызэтезгъэнагъэхэри. Шы зауIэ лъэпкъым щыщэу къэнэгъагъэти, колхоз Iофмэ ахагъэ-зыхъагъэх. Ахэр шы кIодыгъэх, ыIуагъ Шъалихъэ, къэбарыр зэрэзэхихэу, лы къабзэу акIэтыгъэр пкIантIэ хъужъынышъ, зэкIэкIэпIыиыкIэху, епэгъогъоxxэу къэнэщтых. Лъэпкъым щыщыжъхэп ахэр. Кум е пхъэлэшэм кIапшIэрэм дэхагъэкIэ, чъэрыгъэкIэ, лъэпкъ шэнхэр зэрихъажъыныхэу ушымыгугъ. Абэкъур дэхэнэу, кIочIэшIонэу, къарыу ин иIэнэу къэхъугъ, цыфмэ алэжъыгъ. Идэхагъэрэ иамал инхэмрэ япэсыгъэу

щыIэн фае. Ау ыкIуачIэ урыджэгунэу щытэп. Лъэпкъыр кIодымэ, ежъ сыд Шъалихъэ дунаим зыфитетыщтыр?

ЛIы сэкъатэу колхоз тхъэматэ ашыгъэм ошIэ-дэмышIэ фэдэу зыIуигъакIи, шымэ афэсакъынэу риIокIыгъ. ЛIы зэхэ-уагъэр, ынэгухэр илгъэшъуагъэхэу, ынэхэр узыгъэл шIоркхэу, къелэгъуми умышIэнэу къеплъыгъ. Ыни къытыримыхэу, зи къымыIо зэхъум, Шъалихъэ пымылтыхэ фэдэу къыпидзэжыгъ:

— Ашъыу, шыхэр ары зыфасIохэрэр, псэкIодхэба?.. — «Тхъэм семыукIи, сыдэу иIофхэр дэих», — зэриложыгъ ыгукIэ, иджыбэ иIэбэжъи, чысэр фищэигъ. — Ы, Мэтау? Ту-тыныбжъэ горэ шахъы.

Мэтау зи ымылоу ежъэжыгъ, дунэе хъэзабыр ыплIэIу илтым фэдагъ. ЕтIанэ къызэтеуцуи, емыпэсыгъахэу, ыгъэ-жъызэ къытырипчъагъ:

— СыпсэкIодба сэ?! Сэ сысыд тхъэмат?! Сэщ фэдэ тхъа-матэ плъэгъугъа, сэлэ?.. Шъалихъ, улIыжъ делэп, ау узэрэгъэ-псыгъэр къасшIэрэп. Чыгур мэсты, мажъэ, цыфхэр мэ-кIодых, о узпылтыр сшIэрэп! Шыжъмэ яшIуагъэ горэ къа-гъакIомэ, гушIоба, ярэби.

Тхъаматэр IукIыжыгъ.

ТитIу яхазэу зэкIокIыгъэр сшIэрэп нахъ, зыгорэ зэкIо-кIыгъэ, ыIуагъ Шъалихъэ. Дунаир мэсты-мажъэмэ шыхэр сыда ащ зыкIыхэстыхъанхэ фаер? Хэтщыжъхэмэ хъущтба? Заомэ — зао, егъашIэм заозэ къырэкIо. Шъо шъузэрэукIы-жъыщтми, сэ сишхэр хэсщыжъыщтых. Сэри сылIэщт е саукIыщт, ори ары, адрэри ары, ау мы чыгумрэ шыхэмрэ егъашIэм щыIэщтых. Джары, Мэтау, сэ къыосIонэу сшIэрэп. Уятэ хъэм егъачъ, арышъ!

Колхоз тхъаматэм зэрэIукIэгъагъэр фэмыахэу загъорэ Шъалихъэ ыгу къэкIыжъыщтыгъэ. КъыриIуагъэмэ ыгукIэ ямыуцолIахэщтыгъэми, шъэфэу зыгъэгумэкIырэ горэ ащ хэлъыгъ. ЗыкIи зэзэгъын ымылэкIыщтыгъэр, Мэтау ыгу къызыдэчъаекIэ, мысагъэ горэ къольым фэдэу загъорэ къы-зэрэщыхъущтыгъэр ары. Уятэ хъэм егъачъ арышъ, — ыIо-щтыгъэ Шъалихъэ, ащ фэдэ пхъэлэшэм кIамышIэрэмэ, ар хэмытмэ заор афэхъыщтба? Ауштми гупсэфыщтыгъэп, икъоу дэмыгушыIагъэу къышIошIэу, гухъэгужъ горэ тырикъутэ шIоигъуагъ.

ШыкIэхъу цыкIум дэгъоу зэрэхахъорэм игукъаохэр щигъэгъупшэщтыгъэх. Ежъ къыгъэшIагъэм Шъалихъэ шыхэм-

кІэ Іэзагъэ. ИІэзагъэ кырыдэхъашхыжыыхэуи кыыхэкІыштыгъэ. Шым ынэхэм акІаплэмэ, е ыцыкІэ, ицойкІэ сымаджэр, е узыр кыштэгъакІэми кышІэщтыгъэ, ар зарилокІэ, нахьыбэрэмэ агу хэкІыштыгъэ, сыда пІомэ хэти иш рыпагъщтыгъэ. Шыхэр афигъэлсхэуи кыыхэкІыгъ, ау ащи даушэу кыыхихыгъэм нахьыбэ губгъэн кыдэкІуагъ. Зиш атекІуагъэр гушІоштыгъэ, Шъалихъэ зыгорэхэри кыфилъэгъуштыгъэ, еж шыр зэрафигъэлпсыгъэм пай зыми кІэмыдэуштыгъэми. Ад-рэхэм агу хэкІыштыгъэ. Шымэ ахашІыкІ шымыІэу, кьинэу апылбыри къагурымыІоу сыдэуштми атекІонхэ закъор ары зыкІэхъопсыштыгъэхэр. Ау шыхэр зэфэдэхэп ныІа, ахэр ІэрышІэхэп, дэгъур къахэбгъэщынышъ, бгъэлпсышт. Зэлъэпкъэгъу закъохэр кыызэдагъачъэу щытыгъэмэ, хэткІи нахъ псынкІэщтыгъэ. Ау шы лъэш пчъагъэмэ уахэлъыхъуахьынышъ, дэгъур къахэпхын фае: зыр чъэры, ау чыжъэу чъэрэп, зым мэкІэ-макІэу чъэным ретІупщы, анахьыбэ ычъы къэс, нахъ кыызэкІанэ, ау ащи ыкІуачІэ ыгъунэ пшІэн фае, ящанэрэр зыпкъ итэу чъэшт, ишэн умышІэмэ, шыгъэчъэ бырсырышхом ыгъэлплъэхъунышъ, рихъыжъэшт, шІэхэу кыызэлъуи-хъашт; чъэрыми, апэ ишъыныр кызыэмыкІури щыІ, ари бгъэсэн фае. Шы гъэсагъэри тэрэзэу къэмыгъачъэмэ пкІэ иІэп. Шъалихъэ пчъагъэрэ ылъэгъугъ шэу къатечъын фаеу ылъытэщтыгъэр, ышІапэщтыгъэр ауж кьинэу, нэужкІэ шыгъачъэмэ ахэлэжъэжыны ымылъэкІэу. Шыр — хъэйнэ Іуш, цыхъэ-шхо цІыфым кыфешІы, ыІэ зыкытырилъхъэзэ, бэкІэ кышцэгугъу, джащ ипэгъокІэу тэрэзэу удэмызекІомэ, ыгу зэпыпкІышт, фэпшІагъэми пкІэ иІэжъэп, учІидзыжынына хъэйуаным, тинасыпти ащ фэдэ зэхэшІыкІ иІэу къэхъугъэп, ау хахъо фэпшІыныр хэгъэкІури, хэплъхъэгъэ шІуагъэхэри кышлъхъа-пэжыштыхэп, сыда пІомэ бгъэпцІагъэ, зыщыбгъэугугъыгъэр фэплъэгъужыгъэп.

ШыкІэхъу цІыкІум пылзэ, Шъалихъэ шыгъачъэ ар хигъэлэжъэным егупшысэщтыгъэп. Шъалихъэ зыфэягъэр шы лъэпкъэу кІодыжърэр кыгъэнэжъынэу ары. Къэбэртэе чыжъэм щыхъурэр ышІэщтыгъэп, ау а лъэныкъом шІукІэ гугъэщтыгъэп, шэрджэхэми ицыхъэ ателъыгъэп, мыхэмэ анахьышІухэп ахэри, ыІоштыгъэ ыгукІэ. Ежъ ишыкІэхъу абэкъушмэ, бэчкъанэ шылъэпкъмэ шІуагъэу ахэлъын фаер экІэ хилъагъоштыгъэ, мафэ къэс зэхъокІыныгъэу фэхъурэмэ ыналэ атэтэу, шэхъурэ гугъуи гумэкІи имыІэу Іоф дишІэщтыгъэ.

* * *

Адыгэ чылэ цІыкІур ошІэ-дэмышІэу зэошхом игупчэ ифагъ. Краснэхэр зыдэкІыжхэ уж цІыфэу кыдэнэгъагъэхэр бэп — бзылфыгъэхэр, нэжъ-Іужъ зэе-тІуай, ахэри яунэмэ къарымыкІыжхэрэм фэдагъ, ау нэмыщмэ зэрымыхъагъэхэ, къамылъыхъугъэ унэ е Іэгу чылэм кыданагъэп. Сыхъат заулэ зытешІэм, чылэм щырэхъатыгъ, ежъ фашизмэ амакъэ нэмыкІ дэлукІыжыштыгъэп.

Природэми зэхешІэны фае шынагъор. Мэзы благъэм зиудэгугъэу кыппцэхъу, унашъхъэми Іугъо ашъхъарихырэп. Мары хъэ горэ, зиутІыІузэ урам нэкІым зэпырычты, къакъыр кІыбым дэт цІыраум хэпшыхъагъ, зыгорэ лъыуагъэм фэдэу, хэпцІуекІи, рэхъатыгъэ. Чэт закъо горэ къэтэмауи, чэтэщ ебэгъэ цІыкІум дэбыбэягъ. ЦІыраухэу хэтэ ІыгъэкІмэ адэтхэр, дэкІыжыгъэ цІыфмэ кыщанэгъэ хъап-щып зырызхэр нэм кыыкІедзэх.

Нэмыщмэ, шынагъо ямыІэжыхэ фэдэу, чылэ гузэгу зашІыгъ. Ау унэмэ арыхъагъэхэп, щатыр ин заулэ агъэІагъ. Колхозым иконторэ закъо офицер кІыхъэу ахэтыгъэм пай аукъэ-бзыгъ, егугъухэзэ атхъакІыгъ, алъэкІыгъ. Бэрэ дэсынхэ зэ-рjамыхъисапыри къахэщыштыгъэ.

Шъалихъэ ипщыпІэ ыхъожыгъэп. Мэз гузэгум хишІы-хъэгъэ чылым щыпсэуштыгъэ, абэкъумрэ шыкІэхъумрэ къакъырым чІэтыгъэх. Шъыпкъэр пІощтмэ, оелэ чэшхэр ары ныІэп къакъырым зычІигъэуцожыштыгъэхэр, адрэмкІэ мэзым хэтыгъэх, абэкъур ылъахъэщтыгъэ чыжъэу Іумы-кІынэу, ежъыри шитІумэ афэсакъэу ыІозэ, макІэ зэрэчъыештыгъэр. «Кыдэхъагъэхэмэ, егъашІэм дэсынхэу арэп ныІа,— ыІоштыгъэ ыгукІэ,— дэкІыжыныных. Ахэмэ яІоф непэ-неуш, сэ егъэшІэрэ Іоф сызыпылбыр.»

Ау Шъалихъэ зэриІоу Іофхэр хъугъэхэп. Зыгорэм лъыхъу-штыгъэха, хъауми щынэштыгъэха, хэты ышІэра, хъэхэр ягъу-сэхэу нэмыщхэр мэзым кыыхэхъагъэх. Мэзыр ащ фэдизэу иныгъэп, зы сыхъат горэкІэ зэпэкІэбгъэкІын плъэкІыштыгъэ. ЫзыбгъукІэ псым Іулъэшъуагъэу, кыблэ лъэныкъомкІэ зи-упсыгъузэ чылэм къеуалІэщтыгъэ, къэнэрэ бгъуитІумкІи лэжъэкІупІэхэр щылыгъэх. Щэджэгъоуж тыгъэр пшъыгъэу, жъоркъым ыгъэбэлэрэгъыгъэ фэдэу, мэкІуашъэ. Огум узэ-ригъэплъырэп, узыдэплъыекІэ, мэтстэпэ плъыгъэхэр итэкъу-

хьагъэу унэхэр уегъэуцпыргъух. Мыщ фэдэ зыхъукIэ, Абэкъур къакъыр жъаум чIигъэуцо ихабз Шъалихъэ. Мафэ къэс мэкъу цIынэ кIэутэу афишIыщтыгъэ яни исабий, шыбзыр къакъырым мары джыри чIэт, шыкIэхур гъэхунэ кIыхъэ цIыкIум ит, жьоркъыри зэхимышIэрэм фэдэу, загъорэ хэчъыкIы, хэтIы-рэйкIы. Гъэхунэ лъапэм къызщигъазэрэм, дэжъые кошэ къичъыгъакIэм ыкъогъу мары джы къот, зэбэдзэожъы зыхъукIэ, тхьэпэ шэлагъэмэ зэрячэпаорэр Шъалихъэ ытхъакIумэ къыредзэ.

Джа уахътэр ары хъэ хъакъу макъэхэр Шъалихъэ зызэхихыгъэхэр. ЗилIэужыгъор къыгурыIуагъэп, ау тIэкIу къэгумэкIыгъ, къакъырыпчъэм екIоллагъ. Бэрэ пэмытэу макъэхэр къэблэгъагъэх. «Зыгорэ къырафэкIы хъэмэ, — зэриложыгъэ ыгукIэ, — Iаеу мэхъакъух, ащ фэдэ хъэ хъакъу макъэ нибжыи зэхэсхыгъэп.»

ТIэкIу шIагъэу ынэIу зыдэгъэзэгъэ гъэхунэ цыпэм хъэ горэ къильэдагъ, ащ шъо кIапсэу ыпшъэ ишIагъэр ыIыгъэу нэмыщ солдатыри къэлъэгъуагъ. Хъэм зешыхъажъы. Шъалихъэ анахъэу ыгъэшIэгъуагъэр хъэм ынэхэр арых: зэтхъон фэдэ зэримылъэгъузэ, анахъ ыгъэпыйрэ хъэкIэ-къокIэжъ горэм IуупIагъэм фэдагъ, ыпшъашъо цы Iужъоу тетыр гъэпIыигъэу, ынэмэ лъы къателъэдагъэу мэхъакъу. Шъалихъэ ыгу къыридзагъ: моу чыгым етхъу пIуагъэми етхъошт нахъ, зэхэдз иIэу щытэп. Ежъ зыIыгъ шъыпкъэми «къысатхъу» ыIомэ, етхъожъышт. Сыдэу хъалэмэт, хъэ аIуагъэ пай!.. Шъалихъэ къызелъэгъум, нэмыщым иавтомат къыфиучIынэтIыгъ, чы-чыч ыIоу къыгъэуагъ. Шъалихъэ ыблэбгъу зыгорэ псын-кIэу къызэрэкIырыугъэр къышIагъ, ащ лъыпытэуи зэхэфагъэ.

А мэфэ дэдэм, а сыхъат дэдэм Лъэкурэ шъэфэу, зигъэбылъзэ, шыхэми Шъалихъыи къалъыплъэщтыгъэ. Шыхэмэ зэрарамыгъэкIолIэщтыр Лъэкурэ къыгурыIуагъэу щытыгъ, ау акъыл шъхъаф ежъ ащ фырилагъ. Ихъэионэ дахэмэ Шъалихъэ ынэ атыримыхэу къышIошIыщтыгъэми, нэIуасэ ышIынхэ ылъэкIыгъ. Абэкъушыр ныбджэгъу къызэрэфэмыхъущтыр шIэхэу къыгурыIуагъ, ау къымыгъэпыинэу ыкIи къымыгъэхунэу цыхъэ тIэкIу къызфыригъэшIыгъ. Цыхъэу къыфишIыгъэр зынэсыщтыгъэри — шыкIэху цIыкIум екIолIэн зэрильэкIыщтыгъэр ары. Анахъэу ащкIэ зишIуагъэ къэкIуагъэу ылъытэщтыгъэри зэрэшъуерэр ары. Шъыпкъэн-

кIи хъун. Шымэ яхъэнэгъунэ зишIыти, Шъалихъэ зэхимыхынэу, макIэу шъуепцIыщтыгъэ, къэшъо орэдхэри, гъыбзэхэри, шIульэгъу мэкъамэхэри — ыIупшIэрэ ыбзэгурэ къамыхъ цыIагъэп. АпэрэмкIэ абэкъушым ытхъакIумэхэр ыгъэцацэхэу, ышъхъэ къыпхъуатэу ихэбзагъ, ау тIэкIу-тIэкIузэ есэжыгъ. Уемысэ хъуна — пчэдыжыи, щэджагъуи, пчыкIы, чэщныкъуи иIагъэп Лъэкурэ, уахътэ къызэрэфыхэкIэу, шымэ адэжъ къакIоштыгъэ, апэчыжъэуи апэблагъэуи ишъуе макъэ зэхаригъэхыщтыгъэ. Ауштэ шыхэри къесэжыгъэх, етIанэ шыкIэхум екIуалIэу ыублагъ. Шъалихъэ шъэбэгъэ икъоу къыхэмыфэрэр, шъхъартIупщыгъэ-шъхъафитныгъэ тIэкIоу, кIэлэцIыкIу нэшанэу хъэионэ сабыир зыщыкIэщтыгъэр Лъэкурэ къыхигъуатэщтыгъэх. Лъэкурэ насыпышIуагъ, исурэтхэри щыгъупшэжыгъэхэу, шыкIэхур ыгъэныбджэгъуштыгъэ, мафэ къэс ыпкъи ишэнхэми зызэрэзблахъурэм шIогъэшIэгъонэу лъыплъэщтыгъэ. КъыгурымыIоштыгъэ закъор ыкIи ыгу зэрэбгъэщтыгъэр — зыныбжъ джыри имыкъугъэ сабыим шэн уцугъахэхэр къызэрэхафэщтыгъэр ары, ежъ илъэс щэкIым итыгъэми, шыкIэхум дэдэжэу шIоигъоу, ыгъэбзэджэн ыIоу зыфежъэрэм, мыдрэм ар къыгурымыIуахэрэм фэдэу зишIыщтыгъэ, бгъунджышъоу къэуцути, хэтIырыкIызэ къыбгынэщтыгъэ.

Лъэкурэ мыхъун ыгу илгыгъэп, теубытагъэ гори ыгу илгъэу зыдишIэжыщтыгъэп, хъэйуанэхэр шIодэхагъэх, яхъуапсэщтыгъэ, къыгурымыIорэ закIэу зэхэлгыгъэх, пчэдыжыипэ уц шынэр кIакъ-кIакъ ыIоу рачы зыхъукIэ, яплызэ ежъ ыIупшIэхэри адигъэхъублаблэщтыгъэ, апкъынэ-лынэхэр зэрэзэфэшIухэр ыгъэшIагъоу, ялыпцэхэу чъэхэ зыхъукIэ е япкъыегъум шъо чIэгъым чIэджэгъуахыхэрэр IэгущыокIэ анэсырэм фэдэу зэхышIэщтыгъэх. Зэрэрэхъатхэр анахъэу игонэсыгъ, мэхъухэми, псы ешъохэми, загъэпсэфыми, зыпкъ итхэу, гумэкI лые ямыIэу, зэкIэ къэхъурэри къэхъуштыри ашIэу, яхъыегъу-Iэбэгъу пэпчъ ушэпхыгъэу, хэбзэ зэщымыкъохэн горэм рыпсэухэрэм фэдагъ. Дунаим щыщых нахъ, зыхаушъхъафыкIырэп, зэ егупшысагъ Лъэкурэ, зыфэшIухэм — фэшIу зашIы, зыфэмышIухэр къаигъэ ашIырэп. Шъалихъэ — делэжъ, ыIуагъ етIанэ, — делэ адэ... Ауштэу ыIуагъ, ау зыкIиIуагъэм егупшысэжыгъэп. Ау ежъ зыдымышIэжыщтыгъэми, ащ къыкIыщтыгъэр — Шъалихъыи ехъуапсэщтыгъэ, ехъуап-

сээз ыгу ебгъэщтыгъэ. Ежъ ыпэ шымэ ядэхагъэ кыизэрэгурьуагъэм пай, ежъ фэмыуклочырэ ыкIи икIоу кыгурымыло-рэ Иоф ин горэ шыхэмкIэ зэрэзэшIуихырэм пай, а Иофыр Лъэ-курэ кыизэрэрымпэсырэм пай, Iаджми апай, ежъ Лъэкури икIоу ыгукIэ зэхимыфышъугъэр тауштгэу кыпIотыкIына.

...Нэмыц солдатхэр мэзым зыхахъэхэм, Лъэкурэ икIэкIы-пIэкIэ Шъалихъэ ипщыпIэ къекIугъ. Къэхъушт пстэури сыд фишIэныя, ау шIу зэрэщымыIэр ыгукIэ кышIагъ. Ауштми къакъырым занкIэу екIолIэшъугъэп, лыжъыми зи фелуагъэп. Сурэтхэр зыригъэлъэгъугъэм ыуж екIолIэжыгъэп, шыхэр ныбджэгъу зеришIыгъэхэри ригъэшIэнэу фэягъэп.

ЗэIуихъагъэу, шыкIэхъур зышыхъуштыгъэ гъэхъунэ лъа-пэм Лъэкурэ зыхиушъэфагъэу щысыгъ. Зэхэпх къодыеу зэшъуепщIым, шыкIэхъум кышIэжыгъ, тIэкIу къэкIотагъ, етIанэ пэмычыжъэу щыт дэе куашэм щегъолъэхыгъ. Лъэ-бэкъу зытIу ныIэп зэрэпэчыжъагъэр, тыгъэм ыгъэбэлэрэгъы-гъэу ара, хъаумэ янэ зэрымилъэгъурэм пая, ау ащ фэдэу благъэу джынэс зэригъэкIуалIэу кыхэкIыгъэп. Лъэкурэ хъа-лъэкъуиплIыкIэ цIыкIу-цIыкIужыыеу, ыгоу ыцапэкIэ ыIыгыр Iэпызыштым фэдэу, макъи лъакъи ымыгъэIоу, зэрэшъуепщIыэ шыкIэхъум екIошъылIэщтыгъэ. ЫшIэпэщтыми икIоу егуп-шысэгъу афимыфэу, икIэкожъ зыщитхыгъ, IэмкIэ хъалыгъу тэбэрыдзэ ныкъор фищэйзэ мыдрэ IэмкIэ кIакор ыIыгъэу, Iабэмэ нэсынэу екIолIагъ, етIанэ хъэ хъакъу макъэхэр ошIэ-дэмышIэу благъэу кыздэуаехэм, шыкIэхъур зышылъэгъыгъо имыфэзэ зыжэхидзи, кIакор шъхъариубгъуи, пытэу зэкIиу-бытагъ. Джауштгэу щылъэу ылъэгъугъ Шъалихъэ зэреуагъэ-хэр, зэрэбэджыгъэр, нэмыц нэбгырипшI фэдиз гъэхъунэм кы-зэрэтакъохи, абэкъури, лыжъэу тIэкIу зэшIэм къэнэхъэжы-гъэри зэрашагъэхэр. Гъэхъунэр абгынэгъэ къодыеу нэбгы-ритIу къагъээзжыи, къакъырым машIор кIадзи, ягъусэмэ алъе-жъэжыгъэх. Джащ фэдизым Лъэкурэ шыкIэхъур ыIыгыгъ. ЕтIанэ ышIэщтымкIэ егупшысагъ: чылэм бгъээзжыи зэрэ-мышъуштыр гъэнэфагъэ, нэмыцхэр дэкIыжыфэхэ мэзым хэ-сын фае, чэщ зыхъукIэ, янэжъы дэжъ рекIокIын, мыгумэкIы-нэу, ау шыкIэхъур сыдэу хъушт? Шъалихъэ ичыл ынэ кыы-зыпэшIуафэм, гушIуагъэ. Агъэстыгъэп! ШыкIэхъум ышъхъэ икIэкожъ кытырымыхэу, кын мыгъуае пилъагъозэ чылым нигъэсыгъ. РитIупщыхыи, ихыи, чылыпчъэр кыфишIыжыгъ.

* * *

Шъалихъэ иуIагъэ хылъагъэп. Ау уIагъэри ежъ шIоIофы-жыгъэп, абэкъушымрэ шыкIэхъу цIыкIумрэ арых зэгупшы-сэщтыгъэр. Абэкъушыр ылъэгъугъ нэмыцмэ зэрашагъэр, ау шыкIэхъу цIыкIур ынэ кыпэшIофагъэпти, аIэкIэклодагъэмэ ыIоти, ыгу фэузыштыгъэ. Амыубытыгъэми, мэзым изакъоу кыханэ хъуштэп, тыгъужъмэ ашхъжын, цIыфмэ аIэклафэми, хэта мощ пылтыштыр, зэрэшылъэпкыи дэгъур къэзышIэ-штыр, фэдэ дунэешхом зэрэтемытыжъыр...

Шъалихъэ дунаим хэмытыжъым фэдагъ. ЫIэхэр апхы-гъэх, конторэр кыизэрэшIыхъэгъэ чэу лъапсэм зэрэрадзагъэу щыс. Тыгъэм пэчIынэтIэ шъыпкъэу, кыижъэжыкIэу ынэгу кыкIедзэ, ау ари зэхишIэрэп. ГъэшIэгъонэу гъэпсыгъэ мы дунаир, егупшысэ Шъалихъэ, нэмыцэу шагум дэтмэ зи иIоф ахэмылтыхэ фэдэу ахэплыхъэзэ. Шъхъадж иIоф пылтыным ычIыпIэкIэ, имыIофым егъэгумэкIы. Сэ сиIоф колхоз тхъа-матэм кыгурымыIозэ, мыхэр хэта зыгурылоштхэр, сыда зы-фаехэри. ЯзекIуакIи, ягъэпсыкIи, яIокIэ-шыкIи ежъ зэсагъэ гори, ыгу римыхыштыр, кыгурылон, зээгъын зи ахылъагъо-штыгъэп. Морары зы цIэплыхышхо горэм чэужъым къонцIэу зыригъэкъугъ, зэхецIыцIэ, ежъ ышIыхъагъэу щытыгъэмэ, ауштгэу ышIыштыгъа? Чыгъ гъэтIысхъэгэкIэ цIыкIухъу кон-торэ кIыбым дэтыгъэмэ анахъыбэрэр раутыгъ. Зыдэплыхы-жыжхэрэп. Чыгыр бгъэтIысхъэмэ, къэкIыжыштыр, ау къэкIы-гъахэми псэ иIэба.

ТегупшысыкIыгъ ыIозэ, зи иIоф зыхэмылтыхъэу ылты-тэщтыгъэ абэкъумрэ шыкIэхъумрэ Шъалихъэ ыгу къэ-кIыжыгъэх. ПкIэнчъэкIэ ылтытэрэ гумэкIыр кыизэрэшъхъа-рыоужыгъэр ыгу кыхэпыджагъ, иуIагъи кыгъэпIэжыгъэигъ. Пыир — пыи, ащ узэхышIэштэп, зэриоужыгъэ ыгукIэ, бгъэп-цIэшъухэмэ — уинасып. Сыдэуштгэу къаIысхыжыштыр шыб-зыр, шыкIэхъуми икIэбар тауштгэу зээгъэшIэшта? Мылкъу сиIэп ястынэу, Iашэ сиIэп сязэонэу. Краснэмэ ястыгъэхэмэ — нахъышIугъэнкIи хъун. Арышъхъае сыдкIэ былымыхъы-гъэх етIанэ, заом кыхэкIыжыгъэхэкIи, сэ сызыфае фэдэ шы хъужыныхъэ?

Зыгорэм иныбжыкъу кышъхъарыхъагъэти, Шъалихъэ ынапIэ кыIэтыгъ. Нэмыц офицерыр лъэбэкъу зытIушыкIэ къэуцугъэу къеплтыштыгъэ. Шъо дэгъу хэшIыкIыгъэщтых

ишазымэхэр, ау сыдэу ыгъэцфыгъэх, хьалэч хьуным, кIэлэ-
цIыкIу джэгуалгъэх пIонэу мэкъыутэхых. БIнэгу зечъэу зыго-
рэ игъус, ыкIыбылохэу солдатигу шыт, автоматхэр алыгъхэу,
ынэ кытырамышэу. Офицерым кыготым зыгорэхэр дыре-
мыплгъэу рIуагъэх — Шъалихъэ занкIэу къеплгъэу, щхып-
цIы гъэбылгыгъэ горэ ыIупшIэ къуапэмэ зыдаыгъэу, ишгы-
пкъэми исэмэркъэуми умышIэнэу. Адырэр къэголагъ, ынэгукIэ
кыричыхъакIыгъ, ау Шъалихъэ зыкызыфегъазэм, чэмцой
цIынэм ошIэ-дэмышIэу хэуцуагъэм фэдэу зишIыгъ.

— Ухэт, упартизана?

Шъалихъэ ыIон ышIагъэп. Алахъэми ышIэрэп ар, «хто
оныр». «Тхъэм семыукIи, алъэгъурэба зэрэмыпартизаныр,
Iашэп, шъуашэп зэраIоу, мэзым хэсыр зэкIэ партизана, тыгъу-
жъи баджи хэс».

— Зэхэпхырэба, хъэйуан?

Зынэгу къэзычыхъэрэм ащ щэхурэ еплъыжыгъэп
Шъалихъэ, офицерым еплъыштыгъэ, зыфаер кыгурыIон
ымылгъэкIэу. Шъалихъэ зыпылгыр гъэнэфагъэба, кыльэгъу-
рэба ар мо лышхом? БIнэгуи кыкIэщрэба, ыIэхэми кьаIуа-
тэрэба, ылгъакъохэми, ищыгыни?

ОшIэ-дэмышIэу шылгъэмакъэу къэIугъэм Шъалихъэ
кыизшигъэтэджыкIыгъ. Мэкъэ минми ахишIыкIыни ар.
Шылгъэмакъэм нахъи нахъ лгъэшэу кужъэу абэкъур зыкIэшIа-
гъэм ымакъэ къэIущтыгъэ, ау Шъалихъэ шылгъэмакъэр ары
зэхихыгъэр. Шыбзыр шызэкъоку шIыгъэу къакIощтыгъэ,
кужъым псыр зэрыз шъондырыр итыгъ. Джауштэу конторэ
Iэгум кыдэхъагъ. Шъондырым тес нэмыцыр пцелы чы
гъумышхокIэ шым еощтыгъэ, нибжъи ку кIамышIагъэу, ниб-
жъи чыкIэ еощтхэр хэгъэкIыри, утекуомэ кыпфэзымыдэщ-
тыгъэр кум кIэшIагъэу, чыр ытхыцIэу къакIощтыгъэ. Шъа-
лихъэ зэрымыры хъугъэм фэдагъ. Апэу ыгу кыльэдагъэр —
ишыбз ыгу зэрэбгъэрэр ары: сыдэуштэу зыкIаригъэшIагъ,
сыдэуштэу мыукIытэу алорэр афишIэрэ! Арара моц фэдиз
кыиныр зыфытырилгъэгуагъэр, цIыф тыримыгъаплгъэу,
римыгъэкIуалгъэу? Гукъаом ышхэу Шъалихъэ ыкIыб фи-
гъэ-
загъ абэкъушым. Тхъам семыукIи, зи тэрэз тетыжъба мы
дунаим! ПкIэнчъэба ащыгъум сызфышыIагъэр, кыинэу
слъэгъугъэр!

Нэмыц офицерыр абэкъум еплъыштыгъэ ынэхэр тыри-
гъэдыкъагъэхэу. ЕтIанэ Шъалихъэ гуфаплгъэу къеплIи, тэл-
машэм зыгорэ рIуагъ.

— О уиша мыр?

— Шы хъуштэп ар, — ошIэ-дэмышIэу кыIуагъ. — Тумы
тхъа ешI.

— Сыд пIуи? — къэгугагъ тэлмашэр.

— Тумы тхъа ешI! — сIуагъэ, — Шъалихъэ иIоф ыухы-
гъэр кыыригъэкIэу, къежъэжынынэу зыкыIэтыгъ.

— Зэгү зэ! — кытекуагъ зынэгү къэзычыхъэрэр.

Офицерыр шыбзым екIоллагъ, хъураеу кыкIухъэзэ кы-
плыхъагъ. КIаригъэтIупщи, ожыр даыгъэу етIани кыплыхъа-
гъа. Шъалихъэ абэкъур зэраплыхъэрэр кышIагъэти, гу-
фаплгъэу ежъыри пыплыхъагъ. ЗэкIэм кыгъэгугъоу гу лъи-
тагъ: гукъэошхо горэм ыцIышIыгъэм фэдэу, абэкъур зэхэуагъэу
кышыхъугъ. Ащ фэдэу зыкIи ар ылгъэгъугъэп. Хэлъыжы-
гъэп пкъыягъэ, ащ идэхъагъэ хэпшIыкIэу кыкIыригъэгъышты-
гъэ, ыпшIи ланлэу, ыбги нахъ иуагъэу, ытхъакIумэхэр къэфэ-
хыгъэхэу, Iофынчъэ-гугъунчъэ теплгъэ иIагъ. Уныбэ тэдэ кIорэ,
уныбэ, сэлэ! — ыгукIэ екуагъ Шъалихъэ, амалынчъэ тхъа-
мыкIагъор зырелгъэгъулэм, зэрэгугъуагъэр шыгъупшэжы-
гъэу. ЕтIани егупшысэжыгъ, игупшысэмэ шIэхэу зызэбла-
хъоу, зыдимышIэжъэу стырыгъэ-псынклэгъэ горэм ыпкъынэ-
лынэхэр кыгъэфэбэжыгъэхэу: дэгъу, дэгъу, умыгуI, тIэкIу
зышIыI, сэ угу кыысэбгъэнкIи хъун, арын фае узыукIырэри,
кIо, тIэкIу зышIыи, тэ тызэгугъыIожьын... Зэ ыгу фэгъоу, зэ
ыгу ебгъэу, зэ кыгъэгубжэу, теубытагъэ гори ышIын ымылгъэ-
кIэу, джауштэу абэкъушым лъыплгъэщтыгъэ Шъалихъэ.

Абэкъур сымэджагъ, ыпкъынэ-лынэкIэ зи хэузыкIэу
щытыгъэп, ари зэхышIэщтыгъэ, ау сымэджагъ. КыгурыIо-
щтыгъэп мы цIыфхэм язекIуакIэ: зэкIэ зыфагъэсагъэр, зэса-
гъэр зэщыкъуагъэ. Коу зыкIашIагъэр шIохылыгъэкIэ арэп, кIо-
чIэшхуагъэ, зэхимышIахэу нэпкъ зандэм псыр кыдышчыгъ,
ау кыгурыIощтыгъэп мы цIыфхэр зэрэгъэпсыгъэхэр. Ежъ
кыгъэшIагъэм зы нэбгырэ едэлгъэзэ кыыхыгъ, ащ ишIоигъо-
ныгъэмэ ялгытыгъэу зэкI пIоми хъунэу хэлъ шэнхэр ыгъо-
тыгъэх, къемыкIуи къехъылыгъэкIи кыыхъэкIыгъ, ахэми тIэкIу-
тIэкIузэ ясагъ, ищыIэныгъэ хэч горэ зэрэфэхъурэр зыдышIэ-
жъзэ. ИгъашIэ зы мэхъэнэ ин горэ иIэу, зы Iофышхо горэ еп-
хыгъэу ышIошъ хъугъэ, сыда пIомэ джауштэу кыфышчы-
тыгъэх, сыда пIомэ сыд чIэнагъэ ежъ зыкызызэрэгугъыIожьы-
рэм фэхъугъэми, дунаим зэрэхэмынырэр, ар хэгъэкIыри,
ыкIуачIэкIэ, изэхэшIыкIыкIэ Шъалихъэ ихъатыркIэ Iаджи

ыльэгъурэр, ари ежъ кыызэрэшлэш нахъ, ныбжьыкыу тэрэ-зэп. А тхьамыкIэм ыльэгъурэм зыгорэ хэлъ, ар шыпкыэ, ау тIури зы, ныбжьыкыу... Мыр зыгъэдахэрэр хэушъэфэгъэ кIуачIэр ары, ежъ зыфэамалыр кыгурыбгъалоу, тхьам кыхильхьагъэр зэрэщытэу кьегъэгъэлъэгъон плъэкIымэ ары...

— Сыд узпэтыр?

Офицерым зеплъым, Шъалихъэ джыри ыгъэшIэгъуагъ зэримынэIуасэр, ар ыгу кьео фэдэуи кышщыхъугъ. Цыфыр уинэIосэн фаеба? ЫшIэщтыгъэмэ, нахъ кыгурылонхэу кышлэшIыгъэнкIи хъун. Еплъызэ етIани ыгу кыилъэдагъ: мы кIалэр ынэгъу кIэлъэныкыокIэ кызырыкIыгъэ хэгъэгум джыри ит, кызырыкIыгъэ чIыгум итамыгъэу кызыдырехьакIы, адырэ кIэлъэныкыом зэрыт чIыгур кызыэрэщыхъурэр кычIэщы.

Джыри зыгорэ IумышIыкIэу риIуагъ Шъалихъэ абэкъум. Мыдырэм апэрэмкIэ зэхимыхыгъахэ фэдагъ, ау гу лъытагъ зэрэгурылорэм. Телэбагъэп, макъи къапшIэу ришъыгъэп, ау зыкыызблихъугъ, ыльакъохэр нахъ псыгъо къэхъугъэх, ышъхъэ гъугъэ кышхъотагъ, ыкIэ утысэу псэнчъэу гъонлэгъагъэр къэпкыягъ, ытхьакIумэхэр сакъэу кыилэтыгъэх. Ухъупхъ, ухъупхъ, ыIуагъ Шъалихъэ. Абэкъуми кыгурыIуагъ, ыльакъохэри кызызблихыгъэх, ыныбэ кIикъузагъ.

— ГъэшIэгъоны,— ыIуагъ офицерым нэмыщыбзэкIэ,— гъэшIэгъоны, сэлэ.— Тэлмащэм емыплъэу дэгущыIэщтыгъэ.— Сэ сятэ шыхэмкIэ Iазэ, шыIэхъогъушхуи иI. Сятэжыи кыгъэшIагъэм шымэ апылтыгъ. Сэри хэшIыкI афысиI... шы лъэпкышIоу щыIэхэри дэгъоу сэшIэх. Сятэ тхылт горэ иI, урыс пщы горэм ытхыгъэу... ары, Урусов ыльэкъуацIэр. Джащ ит мы шы лъэпкыри, ары, къэбэртэешы лъэпкъ еIо; кызыгурылорэп, мы шы лъэпкыр щымыIэжъэу сятэ ылгытэщтыгъэ. Советмэ яхабзэ мыщ фэдэ шы лъэпкъ шлагъор кызыэрэхэнагъэр гъэшIэгъоны. Сятэ боу гушлон, мыр фязгъащэмэ!.. Къегъэчыхъ шым!

Абэкъушым зыкыгъэлъэгъонэу ищыкIэгъагъэп, щыт къодыеми, уеплъымэ, олъэгъу ишIыкIэшIуагъэ. Сыда гъэмэфэ чыгыр гум зыкIырихьырэр, псыхъо къабзэр, мэфэ ошIур? Гум рихьынхэу зэхэлъых, нэплэгъур агъашIоу, гур агъэрэхьатэу, пкIуачIэ зыдыуагъэшIэжъэу, ори дунаим зыпкыгъоу узэрэщыщыр, Iэпэ-цыпэ горэкIэ узэрахэщэягъэр; плъэгъурэ пстэуми ори ущыщ, ежъыри о пщыщ, зызэ-

кIэрыпчымы, дунаим хэчыгъэ фэхъу. Абэкъум уеплъы зыхъукIэ, ар умыльэгъугъэмэ зыдэмышIэжышщтыгъагъэ горэ ори зыхэогъотэжы, уичIыгу, уиогу фэдэ псэушъхъэ шлагъор зэриIэрышIэм уегъэгущо, уегъэхъуапсэ. Абэкъушыр дунаим епэсыгъэ шыпкыэу, ащ ипкыгъо пстэуми афэшIугъ. ИшIыкIэшIуагъэ нэйутыгъэу хэлъым гуапэу гур кьетIатэ, уигъэгущIозэ, ори къэбзагъэ горэм уфегъэхъуапсэ, угукIи уиакыылкIи шъхъаихыгъэ зекIуакIэм уфегъэблы.

Шъалихъэ ымакъэ зырешъым, абэкъур чIыпIэ икIыгъ. ЫгукIэ дунаим зыхихыжыгъэу ыльтытэщтыгъэми, ыкIуачIэ изыгъ, емыгупшысэу кыфашIыгъэ унашъор ыгъэцакIэщтыгъэми, хэлъ хъугъэ дэхэгъэ шIыкIэр фэгъэбылтыгъэп. Адэ дахэу макIош! КIонэу къэхъугъэм фэд. Гур зэрэтеорэм, жыи къэщэгъум афэд. Ылгъапсэ кIэнкIэ щыбгъэтIысыгъэми — ымыкъутэу, машIо игъогу тепшIыхьагъэми — дэмыхэу, къушъхъэр пэбгъэуцугъэми — зызэблимыхъунэу кIонэу кыпщэхъу. Конторэ Iэгу иубыкIыгъэм сапэ дэмылт пIонэу, гъучIыIунэу зыхиIузэ макIо. Лыпцэ лые мыхъыеу, ыпкъ зэрэпсаоу зыщэкъу икIыгъэу макIо. Зыпарэуи зишIырэп, ари олъэгъу. Олъэгъу джаушщтэу мэфэ пчъагъэрэ кIон зэрилъэкIышщыр, пшъын пIоу къапшIэрэп, къэпшIэн плъэкIырэп пшъыгъэ хъумэ теплъэу илэщтыр.

Сятэ сыд кыыриIолIэни шъуIо, егупшысэщтыгъэ офицерыр, ынэгъу зызэблимыхъоу. Боу гушIозэ ишы Iэхъогъу хигъэхъани.

ОшIэ-дэмышIэу ыгу къэкIыжыгъэ офицерым: ятэ ыгу хэкIэу игугъу ышIышщтыгъэ шы лъэпкъ зытIушщэу анахъэу ыгъэлъапIэхэрэр «лты дэгъу» щыкIэхэ хъугъэу. «Лты стыр, лты пытэ» ящыкIагъ, ыIошщтыгъэ.

— Къегъэчыхъ шым!

Нэмыщ офицерым шым хэшIыкI зэрэфыриIэр Шъалихъэ кыгурыIуагъ ар игуапи хъугъэ, ыгуи ктеуагъ. Абэкъушыр зилэужыгъор кыгурыIошщ, ары гуапэ щыхъугъэри, ау сыд ыгу кыфэкIышщтыр? Хъайуанэр ыгъэгубжын, имышэн-имыхабзэ горэ кыхигъэфэнэу зэ ыгу кытэльэдагъ, ау шым ыгу егъугъ, гукъао кыфишIыными тещынахыгъ.

Зэхэпхынэу Шъалихъэ зи кыIуагъэу гу лъатагъэп, еплъэгъулэнэуи зэуи зишIыгъэп, ау шыбзым тIэкIу-тIэкIузэ икIо ригъэхъугъ, чъэм хэхьагъ. Хэта шыр чъэу зымылъэгъугъэр? Былымыр, хъэр, тхьакIумкIыхъэр — хэта ахэмэ ащыщ

горэ чъэу зымыльэгъугъэр? Ащ фэдэ шылэпштын. Адэ сыд пай шым ичъаклэ анахъэу тыгу рихъыр? Зыр щтагъэу мачъэ, зыр хъунклэнэу мачъэ, зыр егъэзыгъэ локлэ ечъэжъагъ, ыпкынэ-лынэхэр чъэным тегъэпсыхъагъэхэп, адырэр чъэ зыхъуклэ жъалымагъэ горэ кыххэщы, ыпкыи ащ фэшл шыгъэм фэд. Шыр ащ фэдэп. Шыр щытми дахэ, изакъоми, зыдэщытыр ежъ пай ашыгъэм фэдэу къеклэ, мзым хэтми — зыклэрытыр ыбгынэмэ, а чыплэм зыгорэ щэклэ фэдэу кыпщэхъу, лыстми — идэхагъэ члэнагъэ ышырэрэп, емылгъэулэгъагъэ горэ, къеклоу, ыпкы ухъурэйгъэ шызэпэшыгъэу хэолъагъо. Сыд шыр зыгъэдахэрэр? Шъалихъэ ар ышлэрэп, егупшысагъэп ыкли. Егупшысагъэу щытми, кызырэллощтыр — шыр дунаим фэшлэу, жъыбгъэри фэшлоу къеоклы, ошхыри фэшлоу къечъэбзэхы, тыгъэнэбзыйхэми, фэшлэу зашызэ, ыпкы эклужы зытрагуашъэ, мафэми щэлыды, пчыхъэми шъабэу хэклаклэ; чыгуми фэшлоу теуцо, емыхыльэкклэу, емыгуау.

Абэкъур зэрэдахэр, зэрэшэнышлор, зэрэлэшыр кызыгурымылуагъэ зи щытыгъэпштын. Зэклэ ыумэхыгъэхэм фэдагъ. Зишлыщтыгъэп зыпарэуи, дунаим кызырэгъэхъугъэу, цыфмэ зэрагурылуагъэу зигъазэщтыгъэ. Уемыхъопсэн плъэклынэу щытыгъэп. Шъалихъэ ыльэгъугъэ шым зэрэплыхэрэр, гумэ-кыры ыгу кыдэоежыгъ.

— Мыщ фэдэу шы уила джыри?

— Хъау! — къэгулагъ Шъалихъэ. «Арыба, зилэуж унэхъун, локышхор, а зыр ары къэнагъэр, лъэпкы дэклоды!..»

— Елу мыщ, — тэлмашэм зыфигъэзагъ офицерым, — Германием шыр язгъэщэщт, сятэ дэжъ.

— Ябгъашъ хъуштэп!

— Сыда? Мыщ фэмыдэу щегугъуштых ащ.

— Ишыклагъэп ащ щегугъунхэу. Мыщ нахъ дэгъоу зыми щыплыгъын плъэклышхэп, тэ тичыгу лъэпкы зышыгъэр.

— Елу мыщ, шы лъэпкы пстэуми анахъ дэгъоп мыр. Ау тэ тиш лъэпкэмэ аклыдгъэгъумэ, ишлуагъэ къэклошх. Тури зы мыщ иккодэщт. Шылэклэ тэрэз мыщ щытэгъэпсыфэ, илгъэпкышлуагъэ шлоклодышх. О утлупшыжышх.

Шъалихъэ кыгурылуагъ. Ылушхъэ гъуклагъэ къэузыгъ, ыгу къэмэклагъ. Шъалихъэ кыгурылуагъ ренэу зышшы-нэщтыгъэ клэух лае игъашлэ зэрэфэхъурэр. Хъунэп мыр, ылуагъ. Зыгорэ шлэгъэн фае. Абэкъушым лыплгъэзэ, конторэ лэгур нэплэгъу гъэбылгыгъэклэ кычыхъагъ. Унэ натлэм

мэзыр метришъэ нахыбэкклэ пэчыжъэп. Ау мощ нагъэсына тхъамыклэр? Псынклэу чъэными тегъэпсыхъажыгъэп, сабий кызыфэхъугъэм щегъэжъагъэу. Сэри сыкыдинэн клоу сшлэрэп.

Зэклэм мээу зыдэплъагъэм ыльэныкыоклэ шыклэхъум ишыщ макъэ кышылугъ — гулэу, ыпсэ ихъафэу, ыгу кло-дыгъэу ыкли аужырэ гугъаплэкклэ къэлъэложъэу. Шыбзым зыритлагъ, зы нэгъэуплэлэгъу закъоклэ шылычым хэгъэчы-кыгъэм фэдэу зыриши, ытхъаклэмэхэр цацэу ыгъэлагъэхэу, ынэхэр къэлыдыгъэх, гур ыгъэтхытхэу, ыпэбзыджынхэр зэрэклэзэхэрэр щытмэ алгъэклэлэхэм къанэсэу къэщыши, зэичэу зыричи дэпклэягъ. Шъалихъэ кыкларылгъади, ылупэклэ шъабэу къетлыргугъ. Шъалихъэ ышлэщтым емыгупшысэзэ, нэмыщ офицерым ишхонклэклэ зэрэлыгъагъэр кылыгъугъ, ащ лыпытэу шыклэхъур джыри зэ зэтхъожыгъэ кызырэшчы-щыгъэр зэхихыгъэти, абэкъум ыбгъашъо етлыркъэуагъ, имышыклэгъахэуи пигъэхъожыгъ.

— Кло!

Абэкъур лъэшэу къэхъэпшагъ, зэ хъэпклэгъуклэ офицерым бгъэклэ риутыгъ, мзым занклэу фимыуэнклэу, конторэ кыбы зишли, джабгъу натлэмклэ кыкычъыжы, гырзэу зэ джыри Шъалихъэ дэжыклэ къаджи, мзым фиуэнкыгъ.

Шыбзыр щэ темыфэу мзым нэсыгъ.

Нэмыщ офицерым псаугъ. Ылгъагъэ зэрыуагъэти, ягъусэ лэзэм зыгорэхэр ришлэфынхэу конторэм члахъагъ.

Шъалихъэ мэз чэпэм релгъэшъоклыгъэ орыжъ цыклум ашагъ. Лэ сэмэгумклэ къэпразыр ышхызэ, нэмыщ солдатым орыжтым лэ фишлыгъ, «хэхъ» кыыригъэкклэу. Шъалихъэ хэхъагъ. Псынжыпсыр ыбг къэсэу, псыуцхэр кызыэкклэкыгъэ псыгутагъэмэ занэсым, нэмыщым къэпраз ныктор члэдыжы, иавтоматклэ къеуагъ. «Лып» ылоу щэр ыгу дэжыкклэ зэрэпхырыкыгъэр, ащ лыпытэуи жы чылэмэ тлэклэу щэ папцлэм зэрэлыпшагъэр кызыхышлагъ.

* * *

Джэнапцлэу, шъхъапцлэу, лъапцлэу, ыльэклэлэхэр тыгъэ-рыжъэ дышъашъохэу пшъэшъэжыер псынэпкы уц къашхъом реклоклэ. Уцыр шъабэ, осэлс лужоу кытехъагъэр зэмышъогъу тэкъуафэу зэпэжыужы. Мычыжъашэу осэлс

гъоткIуитIу, зыр гъожьышэ-плъыжъэу, адырэр шхъонтIабзэу, тIэкIу дэдэ пшъхъэ уукъошмэ — уцышъо лыдэу инэплъэгъу кыпэшIофагъэхэти, пшъэшъэжъыер къэуцугъ, зиуфэу, зиукъошэу, лъэпэпцIыеу зигъэхъыеу, осэпсыцэмэ акIэрыплъыгъ, етIанэ чэтыу шырыр джэгугэ зэрэшакIорэм фэдэу, ыIэхэр шцигъэу, сакъэу ежъагъ, ау зы лъэбэкъу зэридзэу кыызтеу-цожьыгъ. Осэпсыцэхэр шIокIодыжъыгъэх, кыызэкIэкIожьы, ипэурэм фэдэу зишIызэ бэрэ плъагъэ, ау ыгъотыжъыгъэхэп. Гукъаом ынэгъу кыгъэгъэфынчъагъ, ау ащ лъыпытэу къэгъэ-фыжъыгъ. Осэпсыр хъоигъэ, гуфэплъэу зиплъыхэмэ, бгъу пстэури зэпэшIэтыжъыштыгъэ. ИджэнакIэ быбатэу, ышъ-хъац тIупшыгъэ утысэу ечъэжъагъ. Нэпкъым ечъэхи, псынэ-кIэчъым екIуали етIысыллагъ. Осэпсыщэ зэмшъогухэр ычIэ шъыпкъэ псэ апытым фэдэу кышъыдихъыештыгъэх. Пшъэ-шъэжъыем псынэкIэчъым зыхиуIубагъ, ау щтагъэу къэкууи кыызшъыльэтыгъ: псым ынэку къабзэ къишъыштыгъэ ыжэкIэ-пакIэхэр зэхэкIыхъагъэхэу, тугыныбжъэр Iугъэнагъэу, зыцэ гъожьыхэр Iаеу кыIупсыр лъы нэгъуе горэ. «Умышын! — кууагъэ Шъалихъэ. — Умышын! Сэ сукIыгъэ ар!» ЛIым ыIэ-хэр чIэожьыгъэх, ау пшъэшъэжъыем ыкIыб кыгъази ежъэ-жъыгъ. «УукIыгъэ, ара?» — кыIуагъ кыызэмыплъэкIэу, егъа-шIэм Шъалихъэ фэмыпшыныжъын горэкIэ кыгъэмысэу ыкIи ыгъэшIагъоу. «УукIыгъэ, ара?» — джэрпэдджэжьыр, хэщэ-тыкIэз кIэй ныбэм ечъэхыгъ. «Зэ къэуцу!.. Сыда пчэдыжъэу псынэкIэчъым укыызфэкIуагъэр?» «ПсыфалIэ сэлIэти ары». «ПсыфалIэ улIэна мырэу жъэу?» «ПсыфалIэ сэлIэ зэпыт сэ... УипсынэкIэчъы сешъо ренэу сшIоигъу.» «Адэ ешъоба! Ешъу!» «Хъау, сыфэежъэп, хъадэ хэлъ.» «Зэ къэуцу, къэуцу-ба!» Пшъэшъэжъыер къэуцуи кыызэплъэкIыгъ, зэкIэм кыы-пэблэгъэ шъыпкъэ къэхъугъ. Шъалихъэ ыгучIэ изыгъ, щтагъэу кыызэкIэкIуагъ: ынэхэр гъэплIагъэхэу, ыпшъэ тIэкIу шIоIонтIыкыгъэу, пшъэшъэжъыер псэнчъэу ыпашъхъэ итыгъ, ыIэхъуамбэмэ псычIэ уц кIыхъэр афызыштыгъэ...

* * *

Лъэкурэрэ Санерэ абгъапэ псынжъыпсыр къэсэу Шъа-лихъэ къекIоллагъэх. Шъалихъэ ынэIу жъогъуабэ зэрыпхъэ-гъэ огум иплъэштыгъэ, ытхыщIэкIэ псыгутахэм телъэу, ыбг нэсэу псым хэлъыгъ. НэбгыритIур къеуцокIи, Шъалихъэ ышъхъэрэ ыбгъэрэ псыр анамыгъэсэу рахъыжъагъ.

* * *

...Батырхэр зэкIэужхэу къебгъукIощтыгъэх. Алахъэм семыукIи, сьдэу зэфэдэ закIэха. Тьдэ шыслъэгъугъэха мы-хэр?... Хэта мыхэр зыфэдэхэр? Ашъохэр ащыгъых, IашэкIэ тегъэпсыхъагъэх, макъи лъакъи ахэмыIукIэу, тыгъэнэстыры-ми хэтхэу, алъакъохэр пшъыгъэу зэблахи. Пчъагъэ мэхъух, ыпэкIи ыужкIи цыпитIумэ яхази плъэгъурэп.

«Тьдэ шъукIорэ?» — яупчIы Шъалихъэ. — «ТэкIожьы.» — «Тьдэ шъүздэкIожьырэр?» — «Плъэгъурэба?» — зыми мыплъэу, IэутIи ымышIэу зыгорэм къеIо, макъэр джэрпэ-джэжъ фэдэу батыр сатырым рэчъэ. Макъэм ыуж итэу мап-лъэшъ, абэкъур елъэгъу: ыкIэ утысэ ыпхэкI хэкIуадэу, пшъыгъэу хэолъыкIэз, шыбзыр жъым хэтэу макIо, шыкIэхъур ыужы ит.

— Тьдэ шъукIорэ? Тьдэ шъукIорэ? — мэкъу Шъали-хъэ. — Адэ сэры? Сэры... Сэры... Сэры, — арэчъэ батырмэ ашъхъагъкIэ макъэр. Абэкъур кыызэплъэкIрэп. Шъалихъэ ыгу кIодыгъэу зеплъыхъэ, зэкIэ ылъэгъурэр кощырэм фэд, къеб-гъукIохэу, кыблэсыкIэхэу кышъэхъу, чъыги, уци, ошъуапщэ-хэри, ежъ чIыпIэ зэритэу лъагъори ылъэгъу чIэсыкIы, мыко-щэу, къанэрэр шъончъэу, псэнчъэу мэсысы, мэкъэ гухэкI гори псыгъуабзэу акIэужы ит.

— Тьдэ шъукIорэ? — мэкъу Шъалихъэ, батырмэ анэгъ-мэ акIаплъэ: Лъэкур! ЗэкIэ Лъэкурэ фэдэкъабзэх, ау гу-ригъэшIыгъэу, джыри нахъ лъэшэу къеIо.

«Тьдэ шъукIорэ, шъхъаубатэх, делэ тхъамыкIэжъых?»

«ТэкIожьы, Шъалихъэ, гугъэ зимыIэжъыр зыдэкIожьэрэм тэкIожьы.» — «Шыр адэ, шыр, сэIо, шъхъэнэкIых, ащ сьд шъуиIоф хэлъэу ешъуфыжъагъ?»

«Тэрэп ар езыфыжъагъэр, Шъалихъэ, ежъ-ежъырэу мэкIо-жъы, тэ сьд, абэкъум тыриныбжъыкъу. Ма мыхэр...» Лъэку-рэ зыхэIэбэжъышъ, ыгужъуакIэ тхылыпIэ тхъэпэ заулэ кы-дехы. Шъалихъэ тхъапэмэ яплъы: шыбзыр дахэу гъэтхыхъа-гъэу тхъапэмэ атет, гъэтхыхъэгъэ къодый, лыпци, ци, ныб-жъыкъуи теплъагъорэп, пшъыгъа, чъыIэ малIа — зи хэпшы-кIырэп, ныбжъыкъу къодый.

* * *

Лъэкурэрэ Санерэ Шъалихъэ мэзым нагъэсыгъ. Сане кыыпигъэгтIысхы, Лъэкурэ ядэжъ кIожьыгъэ: хъэдэн къабзэ-

хэр кѣсхыштых, ыѳагъ. Ау сыхъат горэ нахъ мышѳагъэу, псы стыри хъэдэнхэри ыѳыгъэу, янэжъ закъуи игъусэу кѣссыжыгъ. «Лѳыгъэкѳэ кѣышѳокѳагъ мыр,— кѣыриѳагъ Сане,— ерагъэу ылъакъо зѳблехы, еѳлани далорэп, уцхэр зэрэпшыштыхэр кѣысаѳомэ, сэр-сэрэу селзэшт сѳагъэзэ...»

Шѳалихъэ нѳо цѳыклур бэрэ ІепІэжъагъэу ышъхъагъ исыгъ, кѣызэщѳур ары ныІеп ышъхъэ кѣызиІэтыгъэр. Нѳ-фылъэ жъуагъор кѣызщылъэгъоным Лъэкурэ янэжъ ышъ-жыгъ, Сане кѣыздыригъаІэзэ, чыл цѳыкѳу мэз цунэм хи-шѳыхъагъ, ащ мэфищэ чІэлъыгъ Шѳалихъэ, нѳмыцхэр чы-лэм дѳкѳыжыфэхэ. Еѳланэ курэжъыекѳэ ядэжъ ышъагъ, янэжъ еІэзэнэу. Ащ ыуж ныІеп шымэ апэу зягупшысагъэр. Игуп-шысэ ежъапІэу фэхъугъэри шыкѳэхъу цѳыклур чылым зэрэ-ришѳыхъэгъагъэр ары...

Чылым зычѳафэм, шыкѳэхъум апэрэмкѳэ зѳуи зишѳыгъэп. Кѣызэричъыгъэ цѳыкѳоу, ыпкъ зэрэпсаѳу щѳбзпкъ гъэпсы-гъэм фэдэу ышъо хэтхыукѳэу, ынэхэр цѳыухэу шытыгъ. Джа-уштэу зэрыфэгъэ чѳыпІэмрэ шѳункѳымрэ ясѳфэ мѳкъэнчъэу рэхъатыгъ. Еѳланэ гумѳкѳ горэ зѳхишѳэу, мылъэш дэдэу зѳ-ѳло шышыгъэ, янэ зэрэджэрэр, нѳмыкѳ гугъапѳи гумѳкѳи зэримыІэр ымакъэ кѣыхэщыштыгъэ. Зи кѣыпэджэжыгъэп. Ащ ыуж кѣызыгумѳкѳыгъапэр, чылыр фимыкъужъэу, хэшъутырыкѳэу ыублагъ. Лъэкури шыкѳэхъум ыгу ихъыкѳырэр кѣышѳагъ, икѳэкожъэу кѣышъхъарихыжыгъэр гъопитІур ыѳыгъэу ыгъэ-чэрэгъуи, хъуштыр орэхъу ыѳуи, хъэйонэ Іэл цѳыкѳум зыжэ-хидзагъ. Сыдэу зишѳыми, кѳакѳор ыпшъэ ришІэжыгъ, гъуа-пэхэр пытэу зѳкъуидзэжыгъэх. Джауштэу мэз гъунэм кѣыгъэ-сыгъ, ебѳджымэ ылъэгъуанджэхэр тыриутхэу, нѳкъэ-пѳкъэ хъа-зыри хъугъэу. Абѳкъур нѳмыцмэ кѣызаІѳкѳѳыжым, шы-кѳэхъур фѳѳыгъыжыгъэп, ыубытынэу ыѳагъэми, янэ ар кѣы-фидэщтыгъэп, ар Лъэкурэ кѣыгурыѳагъ, шыбзыр машѳор кѣыѳуихэу къачъэ зэхъум. ШитІур зѳкѳыгъоу мэзым зыхэхъа-жъхэм, Лъэкурэ ичѳыпІэ ыбгынагъэп, Шѳалихъэ орыжъым кѣызѳрашъагъэри, рашѳагъэри ылъэгъугъ, шѳункѳы ыгъэхъуи, «ы-ы, делэжъ, делэжъ!» ыѳозэ, чылэм кѳуи, Сане гъусэ кѣы-шѳыгъ. Сане лъэшэу игопагъ. Шѳалихъэ ауѳыгъапэу Лъэку-рэ кѣышѳошѳыштыгъэ, ау ауштэу зэрэримыѳагъэзи, Шѳали-хъэ ишѳагъэ ригъѳкѳын ылъѳкѳынэу зэрэхъугъэм ынѳпсхэр кѣыгъѳкѳагъэх, орыжъым кѣэсыфэхэ зѳгоутыгъ, ыѳаблэхэр

сысхэу, ыѳупшѳэхэр хъублаблэхэу, гъын фалІэу зищыІэзэ кѣыдѳкѳагъ.

МэзитІу фѳдизрэ Шѳалихъэ шылъыгъ. Нѳмыцхэр чылэм кѣыдѳмыхъажъхэу зѳкѳѳагъэх. Цѳыфхѳэми кѳагъэзэжыгъ, тхъаматѳери ныбжыкѳум фэдэу уджэшъугъапѳэми, ынѳгу кѳа-игъэ Іаеу, шымыІэ жыбгъэм пхыритхъузэ зѳкѳоу ураммэ кѳащылъэгъуагъ, хашъомэ ымакъэ кѳащыѳугъ. Шѳалихъэ зыми пылъыгъэп. Зэрэхъужъэу, ишымэ аужы ихъажыгъ. МэзитІум кѣыкѳоѳІ Лъэкурэрэ Санерэ зылъыхъугъэхэр сыхъатыпѳкѳэ кѣыгъотыжыгъэх. Абѳкъумрэ илѳыгъэрэ псым зѳпырыдзыгъэ мэз Іужъум хэтыгъэх. Гъэхъунэм итхэу зельэгъухэм, бэрэ яплъыгъ зыкъаримыгъашѳэу. Хъау, зи угу зѳмыІун зэхъокѳныгъэ афэхъугъэп. Ар хэгъѳкѳыри, зыгъэгъу-шѳони ахилъэгъуагъ, ящытыкѳэ, апкъ изѳнѳагъэ шъхъафи-тыныгъэ горэ кѣыхэщэу кѣышѳошѳыгъ, зыми емынѳгъухэу, шымышынэхэу, лыящэу мысакъхэу, ежъхэм акѳауаІэу зыдашІѳжэрэм щизѳу дунаим хэтхэу. А шъхъафит зѳкѳауаІэу ахилъагъорэр ежъ зѳраѳымыгъугъэм илѳэужэу кѣышѳошѳы-гъэп. Хъау, хъайуаныр бгъасэ зыхъукѳэ, ишъхъафитныгъэ уѳгуао хъуштѳп, шѳагъэу хэлъыр лъыбгъѳѳауаІэзэ, ишѳэн-гъѳпсыкѳэ зытѳетым тѳтэу кѳэнэжъын фѳе.

Шыкѳэхъум зырищыгъ. Яни яти дѳгъоу ахэлъыр зѳкѳэ кѣыздиштагъ. КѳуауаІѳэри псынѳагъѳэри джыдѳдѳэми ыпкъы-нѳ-лынэ хилъагъоштыгъэ. «Тхъам укъегъэхъу, нынѳ!.. Уянэ фэдэу шѳэнышѳоу, уятѳ фэдэу лъэрыхъэу тхъам укъегъэхъу.»

Абѳкъум Шѳалихъэ кѣылъэгъугъ, ышъхъэ кѣыгъази, заулэрэ кѳеплъыгъ, зи кѣызхигъэщыгъэп, ишыкѳэхъу мѳкъэ тынч ришъыгъ, адырѳэри кѳаплъи, янэ кѳѳѳолѳагъ. Джауш-тэу зѳготхэу Шѳалихъэ кѣыкѳѳрыхъагъэх. Шѳалихъэ шыкѳѳ-хъум янэ ыныбашъо Іѳ щѳѳагъ, зѳпиплъыхъагъ, шыкѳѳхъуми гу кѣызлъыримыгъатэу гуѳаплъэу еплъыгъ,— еубзѳу, едѳ-хашѳэу гуѳафѳ ригъѳшѳынэу фѳягъэп. Гъѳшѳэ кѳын кѣыпы-щылъэу елъытѳѳи, шѳэн пытѳ, шѳэн пкъыѳе иІѳу кѳѳтѳджы шѳоигъуагъ.

Шѳалихъэ кѣызѳгъэзѳжъым, шитІури ыуж кѣыхъи кѣы-дѳкѳошъыгъ.

5. ГумэкIыгъо кыинхэр

Зеоужым илъэсищ тешIагъ.

Шъалихъэ ыбзэ ыубытыгъ. Загъорэ дэд кызыгушщIэ-щтыгъэр. Ау аужырэ илъэсищым, ауIи зыхъужьыгъагъэм кышщыублагъэу, Сане чылэм кIожьыгъэп. Ащ фэгъэхьыгъэу зи зэраIуагъэп, тIуми къагурыIуагъ зым адырэр зэрищы-кIагъэр. Сане адыгабзэр дэгъоу ышIэ хъугъэ. Шъалихъэ, зэ-рихабзэу, кэгушщIэ пэтзэ ыбзэ зиубытыкIэ, гу зылъимытэ-жъэу, ымакъэ мэIу шIошIэу, гушщIэ-гупшысэм зэрэхэтэу ыIупшIэхэр ыгъэхъублаблэщтыгъэ, ау Сане, лъыжым ыIуп-шIэмэ яплъызэ, зэкIэ кыгурыIошщтыгъэ.

Лъэкурэ бригадир IэнатIэр аритыжыгъ, шы заулэу чы-лэм кыдэнагъэмрэ, зыщыплIэу заом кыыхэзыгъэхэу колхо-зым кыратыгъэхэмрэ чэщырэ ыгъэхъущтыгъэх, мафэрэ Шъалихъэрэ Санерэ акIыгушщтыгъэ. Чылэм дахъэщтыгъэп пIоми хъушт Шъалихъэ, ышыпхъу щыIэжыгъэп.

Абэкъум джыри сабий хэкIын ылъэкIышщтыгъэ, ар ышIэ-щтыгъэ Шъалихъэ, ау зыIуигъэкIэн хакIо, лъэкъ тэрэз кы-кIэлъыкIонэу, тыдэ кэапхышта? ЕтIани, ежъыри икъоу кы-гурымыIоу, ыгу шIункIымэ кыипщагъэм фэдэу, гумэкI зэхишIэжышщтыгъэп нахьыбэрэмкIэ. Шыбзым фэрэзагъ, зэрэщыгугъыгъэмкIэ кыгъэпцIагъэп. ШыкIэхъум ежъ джы-нэс кыльэгъугъэ шы лъэкъ дэгъумэ шIуагъэу ахишIы-кIышщтыгъэр зэкIэ хэлъэу кышIошIышщтыгъэ. Ащ зегупшы-сэкIэ, зэмысэгъэ рэхъатыгъом гугъуемылIыныгъэр кыте-ощтыгъэ, шыкIэхъум кырыкIошщтыми ымыгъэгумэкIыжърэм фэдагъ.

Шъалихъэ ыгукIэ пшъыгъэгъэнкIи хъун. Джащ фэдэкъэ-бзагъ шыбзыри, лъыжыр игъусэ зыхъукIэ ары ныIэп нахь Iэжъ-лъэжъы, нахь чэфы фэдэу кызыхъущтыгъэр. Шъали-хъэ къехъулэрэр зэкIэ дищэчэу, ыгукIи ыпкъынэ-лынэхэмкIи зыдызэблихъущтыгъэ. КъыхэкIышщтыгъэ чэщ реным мэзым зэдыхэтхэу, Шъалихъэ етIысэхмэ, шыр ышъхъагъ итэу чы-ем зэдыхэпазэхэу, тIумэ яз къэхъыемэ, адырэм ащ лъыпытэу кышIэу. Зэдырахышщтыгъэ мэфэ псаухэри зэкIыгъухэу, зэгуп-шысэжъхэу е зыр адырэм егупшысэу. Шъалихъэ загъорэ, зыхэт рэхъатыгъом кыыхэугъэу, ошIэ-дэмышIэу кыыхэушщы-кIыгъ пIонэу, шыбзым ынэхэр зэрэкIуасэхэрэр, ысэку пIуакIэ,

ыкIышщоц шъорыогушъо зэрэхъухэрэр, ыжэпкъ къупшъхъэ-хэр амалынчъашъоу кызырэхэпIыикIхэрэр зилъэгъухэкIэ, ыгу кыгъэузышщтыгъэ ыкIи ыгу нахь егъоу, джыри нахь пэблагъэ хъушщтыгъэ. Зи ымыIоу Iэ зыщифэкIэ, шыбзыми лажъэ горэ иIэм фэдэу ыпшъэ ыуфэщтыгъэ. Ыгу зэрегъурэм, ежъ ыгуи зэригъэузырэм апайштын, загъорэ Лъэкурэ ишыIэхъогъу чэ-щырэ хитIупшщхъэу кыублагъ.

Лъэкури игушIогъошхуагъ абэкъур иIэхъогъу кызы-хафэкIэ. Шахъо зыхъугъэм кышегъэжъагъэу сурэтми апы-лъыжыгъэп, абэкъушыр мафэ къэс джы ылъэгъун фитыгъ. Ау шъхъахынэгъэ гугъуемылIыгъэу кыыхафэрэр кыгурыIо-щтыгъэп, зэригъэкIуалIэ хъугъэти, ащи кIэгущIушщтыгъэп, кыфэгущIошщтыгъэп, кыфэгубжышщтыгъэп, ышъхъэ гъугъэ е ыпшъэ дахэ Iэ щифэн зиIокIэ, ынэхэр зэрэкIосагъэхэу, шъхъа-хынашъоу ышъхъэ кыIэтышщтыгъэ, е ыпхэкI кыгъазэти, мытхъытхъэу IукIотышщтыгъэ. Ау а тIэкIуми езэгъышщтыгъэ ежъ. Цыфым фэдэу еплъышщтыгъэ, шIоIушэу, шIошэнышIоу, зэкIэ кыгурыIоу, ежъ Лъэкурэ кIэлэгъэ-делэгъэ шыкIэу за-гъорэ кыыхафэхэрэри зэхишIыкIыхэзэ, кыфеггэгъухэу кы-шIошIшщтыгъэ.

Лъэкурэ насыпышIуагъ. КыгурыIошщтыгъэп Сане «пи-онер Iофхэр» ыIозэ школым бэрэ кызыкIэтышщтыгъэр, е губ-гъом тыщыIагъ, колхозым тыдеIагъ еIо, тхылъхэми апыгъэ-нэгъащ. Хъау, ерэдж, ащ хэт рыгушщIэрэ, ау уеджэ зэпытыш-та, зиунагъу. Ежъ фитыгъэмэ, шэхъо гъусэу ыштэжъышщтыгъэ. Плъэгъурэба дунаир зэрэшIагъор! Чэщ реным уизакъоу шъо-фым уит, мэзым ухэт, псыхъом уIус, мэшIо тIэкIу пшIынышъ, картошкэр бгъэжъэшт е къэбныкъо горэ, ыф-сыф пIомэ, укыи-стызэ пшхышт. Шъыпкъэр пIощтмэ, мэзым щыщынэщтыгъэ, шым темысэуи хахъэщтыгъэп. Ау шым тесыми, мэзым зэ-рэхэхэу, дунаим зыкызызблехъу, ош нахь лъэшэу, уфимытэу, укыизэхимышIыкIэу ыкIи угурыIон умылъэкIынэу зыгорэ уашъхъагъ къеуцо. Уашъхъагъ къодыеп, бгъу пстэумкIи укъеу-цуахъы, кыюмынэсырэми, унэ уупIыщIэми, ппкъынэ-лынэ-хэмкIэ зэхэошIэ, уижыкыащи зызблехъу, зыдэмышIэжъэу узфэсакыжынынэу уфежъэ, щынэхэ зыхъукIэ зырызхэмэ зэра-шIэу, ушъхъагъунчэу зыоплтыхъэ. Аушщтми узIэпешэ, узфе-къудыи. Лъэкурэ кыгурымыIоу, мыгъэунэфыгъэ кIуачIэ хэлъ мэзым, кыгурыIорэп, ау псэ зэрэпытыр, жъы кызыррищэрэр, зэрэгурымырэр, гукIэ зэхапшIэрэ жъы орхэр, чIычIэгъ, мээб-

лыгу мэкъэ зэхэфыгъуаехэр зэрэщызеклохэрэр зэхешIэ, загъорэ зыщыгъушэжъыгъэу, зиутIыIугъэу чыпIэ едыяхъы, ежъыри мэзым кылыфыгъэ фэдэу, чыгъе е псэушъхъэу мэласэ. Джауштэу щэты шэу зытесым ылъакъо зэблехъуфэ е кы-хэпырхъыкIыфэ.

Лъэкурэ насыпышIуагъ, джы дунаим фэшIоу тетыгъ. Загъорэ ыгу кыдэуаештыгъэх тутынышIэ бзылфыгъэхэр. Ыгу ягъуштыгъэ, фэлъэкIыгъэмэ, зэкIэ шахъо ышIыни, ау ащ фэдиз шы тыдэ къэпхын?

* * *

Нэфылтыр кызэкIичыгъэу, Лъэкурэ шыхэр кьефыжъых. Псымрэ орыжъ благъэмрэ къатырихыгъэ пщагъор Iужоу лъэгунэм шъхъарыт. Лъэбэкъу зытфыхкIэ ыпэ ит шымэ апхэкIхэр ерагъэу елъэгъух, абэкъушыр фэдэ уахътэр арын фае батырмэ шыхэр затыгъуштыгъэхэр, зэриложыгъэ ыгукIэ. Сэры Iэхъогъум ыуж итыр, арышъ, тауж къэзыфрэр сэ кысэбгъукIонышъ, шымэ апэ итым еззошт. Арышъхам сэ сизакъоба! Адэ сэрыба ащыгъум еззоштыр! Лъэкурэ бзылфыгъэ плIэушъо шIыгъэ тамэхэр кыIэтыгъэх, уанэми нахъ зыригъэпытыхъагъ!..

Шыщыц мэкъэ гуихэу къэлугъэм Лъэкурэ кыкIигъэ-щтагъ, иши кыкIигъэпкIыгъ. Къэхъугъэр кыгурымыIоу, ау зы тхъамкIагъо горэм энэгъуеу, иш фэмыгъэлорышIэжъэу, онэгум зыкыридзи, шымэ адэжъкIэ ечъэжъагъ. Шыхэр зэбгырычъыштыгъэх, гъогум коляскэр зыгот мотоциклэр укIорэи-гъэу телъ, шитIу гъогубгъум щэпIэтIэрао, къэтэджихэмэ ашIоигъоу мэгуIэх. Лъэкурэ ыгучIэ изыгъ. Абэкъушыр ыужрэ лъакъомэ акIырыоу, ышъхъэ кыIэтмэ, шIуефэхыжъэу, хылыгъэу хэпырхъыкIэу шылыгъ. Ыпощти ышIэшти ымышIэу, зэрмыр хъугъэу Лъэкурэ шыбзым зытыриуфагъ, кызелгъэгъум, шыри нахъ Iэсагъэ, ау ынэхэр кыкIотхэу, зыфэмышIэу хэгырзыкIы. Лъэкурэ къэгъыным фэдагъ. «Зэ, зэ, дах, зэ, сыпсэм фэд... А-енасын!» Ыпэрэ лъэкъуитIумэ зателабэр ары кызышIагъэр шыбзым кхъхъулагъэр. Ылъэдый зэпыутыгъэмэ лыр къячъэхыштыгъэ. «Зэгү зэ, нынэ, зэгү зэ, дах... а-енасын, сэрмыгъо!..» — Iэбэ-лъабзэ къэлупчъэпчъагъ Лъэкурэ, ынэхэм къатырихъуагъэм фэдэу зиплтыхъагъ, елъэщаомэ ылъэгунджэ етхъожъзэ, фэбытышъо шIыгъэу къекIолIэрэ лIыр ылъэгъугъ.

— Ора ар, хъэйнэжъ, лъэкIэпIэщэжъ!.. Ы-ы, джэго-лъэжъ!.. СебгъэукIыгъэмэ, хъэныбэм кызыгъ!..

Лъэкурэ тхъэмэтэ гуадзэр ышIэжъыгъ. ШIогъэшIэгъонэу лъыплъэштыгъ елъэщаозэ мотоциклэжъым зэрекIуалIэрэм. Мотоциклэжъыри ышIэжъыгъ, кыздихыгъэри цыф ышIэрэп, нэмыцмэ кычIанагъэу зымэ аIощтыгъэ, лъэшэу рыпагэштыгъэ ащ тхъэмэтэ гуадзэр, чэщи мафи пылыхъэу, шIокъутэ зэпытэу. Ау ахэмэ ягупшысэштыгъэп джыдэдэм Лъэкурэ, зы такыкъкIэ ахэр ышъхъэ кыыридзагъэх.

— Сид узпэтыр, хъэрылф? Сид узпэтыр, сэлэ, ы? Къелэ-ба мыщ! Уинасыпмэ ащ зыгорэ кхъхъулагъэу кычIэкIы-нэп!.. Сид узпэтыр, сэлэ?

Сыда мыщ зэхилухъэхэрэр? Арэп, зэкIокIыгъа сэлэ? Лъэкурэ тхъэмэтэ гуадзэм екIолIагъ, ылэхэр клэззэхэу, ыIупшIэхэр хъублаблэхэу клэлъырыхъагъ.

— Сид пIуагъи? — адырэм зиуфагъэу мотоциклэр еп-лтыхъэти, къамыщыпэмкIэ ытхы телэбагъ.— Сид пIуагъи, сэлэ?

— Пыу алахъусын, фарэр къутагъэ, мыдэ мыри зэришIы-гъэр!

Лъэкурэ хъурэр кыгурыIощтыгъэп. Абэкъушыр модыкIэ мэгырзышъ шылъ, мыдрэм мотоциклыр къеплтыхъэ.

— Ей! — ымакъэ клэззэхэу кыIуагъ Лъэкурэ. ЕтIанэ текуагъ: — Ей! — ЕтIанэ етхъуи, мо лышхор цы Iэуадэм фэдэу кыпхъотагъ, IэкIэмэ кыIэтыжъзэ, шыбзым кыырилъэшъулагъ.— Еплъ мыщ епшIагъэм!.. Еплъ мыщ епшIа-гъэм!.. Мыр сид?! — ЕтIанэ къамыщымкIэ еоныр диублагъ. ЗытIо-зыщэ кызышIыгъэтыгъ тхъэмэтэ гуадзэр, зыгорэхэр кыIощтыгъэх загъорэ, ау Лъэкурэ зэкIокIыгъэм фэдагъ, зыкIэмыIэжъы ышIыгъ тхъэмэтэ гуадзэр, ныбжыи цыф езуагъэу кышIэжъырэп, цыфыр хэгъэкIыри, хъэйуанми яощтыгъэп, ау мызэгъэгум зыфэщыIагъэп. Тхъэмэтэ гуадзэр пIымамэу ыпашъхъэ илыгъ, цуахъощтыгъэ, хъэлъэкъуи-плIыкIэ пшыштыгъэ, зыригъэтIупщыжъы шIоигъоу гъыштыгъэ.

...Хъау, езуагъэп Лъэкурэ тхъэмэтэ гуадзэм, Лъэкурэ гъэу абэкъум ышъхъагъ исыгъ, адрэм зыгорэхэр кыIощтыгъэх, хъуанэштыгъэ, мотоциклым екIолIэжъыти, етIани зыгорэхэр куозэ кыIощтыгъэ. Лъэкурэ зи зэхилэштыгъэп. Шылъэ-мэкъэ псынкIэ зэхихыгъэти, нэпсыр ынэмэ къаIэтэкъоу ышъ-

хъэ кызеIэтым, шыкIэхур къачъэу ылъэгъугъ. Лъэкурэ кызыщыхушъутыгъ. Щынэгъуагъэ итеплъэ шыкIэхум. Пцагъор зэкъуиутзэ, ысэку жьым щызэрихъэу, ыпэбзиджынмэ мэшIо тхъуабзэр къарихэу, ылъабжъэмэ мэшIуачэхэр къачIэустхукIэу къачъэщтыгъэ. Дунаир кIым-сымы къэхъугъ, шыхэр гъогубгъум пэмычыжъэу къэуцугъэхэу, хэщыщыкIэхэу, сатыритIу зашIыгъэу, шыкIэхур къакIоцIырычъыщтыгъэ, кызыщыщкIэ, лъэгуанэм къурэу ит пэпчъ ыгъэтхыоу къачъэщтыгъэ шыкIэхур. «Мары! — ыIуагъ Лъэкурэ, къамыщэу кIэззырэр тхъэмэтэ гуадзэм ылъэныкъокIэ ыщэIзэ. — Мары зилажъэр!» — ыIуагъ Лъэкурэ, абэкъум ыкIыбы зишIызэ, «Т-р-р, Т-р-р!» — ыIэхэр зэблэхуэу, чэтхэр ыгъаштэхэрэм фэдэу къэкууагъ тхъэмэтэ гуадзэр. Ау шыкIэхур кызырэмыуцурэр зельэгъум, мотоциклэр гуIэзэ зэхигъани, зыридзи, кIитхугъ. Ау шыкIэхум уIэкIэкIына! Зэ хъапкIэгъукIэ кIахы елъагъ, ыпэ зыкъишIи, бгъэкIэ къеуи, мотоциклэри, тесыри кызыэпригъэзагъэх. Тхъэмэтэ гуадзэр кызыщылъэтыжыгъэу мацъэ, шыкIэхур ащ ыуж илъэдагъ, псынэпкъ лъагэм Iуегъэзыхъэ. «УукIыпэнышъ, сыхъатмыгъо зэошIэжы!» — кууагъ Лъэкурэ, ау шыкIэхур фэлэжагъэп...

...Хъау, шыкIэхури къачъэу ылъэгъугъэп Лъэкурэ, абэкъум гъэу шъхъарысыгъ. Тхъэмэтэ гуадзэм мотоциклэр зэхигъэнэжыгъ, тетIысхъажы, губжыгъаеу зыгорэхэр кыIохэзэ IукIыжыгъ. Абэкъушымы, ащ дэфыкъогъэ шы пцIэгъоплъыми альэкъо псаухэр шъо кIапсэкIэ ыпхыгъэх Лъэкурэ. Альэкъо зпыутыгъэхэм, иджанэрэ ичIэгъчIэлырэр зэлитхыи, къарищэкIыгъэх. Чылэм псынклэу нэси, Сане шы фыкъуагъэмэ афэсакъынэу кыгъэкIуагъ, ежъ хуульфыгъэ зытфыи, шыкури кыгъэсыхи, абэкъури пцIэгъоплъыри Шъалихъэ дэжъ ыщагъэх.

Ioфыр ащ шыухыгъэу хъун ылъэкIыни, ау тхъэмэтэ гуадзэр агъэпщынэнэу правлением рихъухъагъэти, адрэр зэкIокIыгъапэ. «Сэ симотоциклэ мин пчъагъэ ыуас, ар зэрагъэфыкъуагъэмкIэ сядомэ, ахэр хэкIыжыщтхэп, сэ язгъэ-лъэгъушт ахэмэ!» — ыIуи правлением бырсырышхо чIишIыхъагъ, судым ритынхэу макъэ ыгъэлугъ. Ioфыр кызыэлэзгъахъэщтыгъэр — абэкъур колхозым хэтхагъэу щытыгъэп, зыми тетхэгъагъэп, Шъалихъэ ежъ ыпIугъэ хъайуан, кызыдырихыгъэри цIыф ышIэщтыгъэп, пылти, Ioфы зезгъэшIи щыIагъэп, бгъоджым, шъофым гъэхъунэ горэм ралъагъомэ,

зэрэ шы шIагъом гу лъызыти щыIагъ, пымылъэу адырэр ебгъукIоштыгъэ; ыгу рихъыми-римыхъыми емыгупшысэу, лIыжъ хыбыем, ар ежъ кызыэрэгурьIoу, «зызкIигъэлIэ-жърэр», «фэмыгъотырэр», «сыда зыпылтыри» зыIори кы-хэкIыштыгъэ. ПцIэгъоплъыр колхозым иягъ, джащ Io кыкIын ылъэкIыштыгъэ, ау абэкъушыри тхъэмэтэ гуадзэм Ioфым хигъэхъан фитыгъ, зыми имыеу колхоз чIыгум итын ылъэкIыныя? Мотоциклым тыригъэкIуадэрэр кылытыагъ, ащ темысмэ, колхозым иIoфхэр бэкIэ нахъ дэи хуштхэуи ыIуагъ. ШъыпкъэнкIи хъуныеба, бэрэ кычытыхъэщтыгъэ, чылгур зэпигъэджэжъэу, сапэр ыкIэ ишIагъэу тэдыкIи щыплъэгъуштыгъэ, узгъэл хъугъэ тхъаматэм ычIыпIэ шIэхэу рагъэхъанэуи, районым нэлосэ дэгъухэр щырилэхэуи ыIoштыгъэ. Сы-дэуштми Ioфыр зэхэлъэшъогъэ хъазыр хъугъэ.

Ау Шъалихъэ зыгу фэгъунхэри къэхъугъэх. Ioфым хэхъэгъапэ щыIагъэп, ау чылэм Io кызыдахъэкIэ, кIочIэ лые щыIэ мэхъу. Тхъэмэтэ гуадзэм ар шIэхэу кыгурыIуагъ, Ioфыр къалэм нигъэсыгъ. Ау къалэм цIыф къекIыфэ, джыри мазэм къехъу тешIагъ.

ШитIуми Шъалихъэ зэдIаэзщтыгъэ, аныбэмэ шъо шъуамбгъохэр ачIэщыгъэу, альахъохэр чIыгум нэмысхэу къакъыр бгыкъумэ апышIэгъагъэх. Санэрэ Лъэкурэрэ дэлэщтыгъэх, а нэбгыритIум нэмыкI альэгъугъэп уцэу ащифэрэри, шы лъакъохэр зэрипхырэ шIыкIэри, зэриIотхэри. МэфипшI фэдиз зытешIэм, шъо кIапсэхэр тIэкIу нахъ кIыхъэ ышIыгъэх, шымэ яонтэгъугъэ щыщ альахъохэмкIэ аIэтыжынынэу. Джауштэу тIэкIу шIэ къэс кIапсэхэр кыритIупщэхэу, мазэ зытешIэм, шитIури альахъомэ атеуцожыгъэх, ау шъо кIапсэхэр ащ лъыпытэу арихъыжыгъэхэп. ТIэкIу-тIэкIуэзэ Iэгум кырашыхэу къаублагъ.

А уахътэр ары къалэм кыкIыгъэ лIы хэкIотагъэр тхъэмэтэ гуадзэр игъусэу Шъалихъэ дэжъ кызыкIуагъэр. ЛIы зэхэогъэ хъазырым игалифе шхъуантIэ шъо щазымэ дахэхэр пылтыгъэх. Шъалихъэ лIым тIэкIурэ пылтыыхъагъэ зы ымыIoу, ыкуашъомэ къащегъэжъагъэу ылъахъохэр ыбгъуитIукIэ зэрэкIэщикIыгъэхэм гу лъытагъ. Заом Iухъэрэм фэдэу тхъэмэтэ гуадзэм ынэгъу пхъэшагъэ.

— А лIыжъ,— кыыригъэжъагъ тхъэмэтэ гуадзэм теу-бытагъэр ымакъэ хэлъэу, ау пхъэтэпэмыхы зыригъэшIэу,— тхъаматэм дэжъ тыщыIагъ. ЯпшIэ пшIоигъор яшI, ыIуагъ. Джы мы лIым кызыэриIу. Колхозышыр, сыд, жъы хъугъэ,

кыызэрэпшъхапэжын шылагъэп, оуер арымэ — зыери цыф ышлэрэп, колхоз губгъом шыогъашхэ, зыми фэфедэп, зэрар кымыхырымэ. Кыфэсэотагъ зэкIэ сэ мыщ, узгъэпщынэни слъэкIышт, ау сыд о, уахъцэп-убахъцэп зэраIоу. Къалэм ерэ-щэхи, нэкуль ерэшI, сэ зраштэрэ уасэмкIэ симотоциклэ язгъэшIыжышт. Джары.

Тхъэмэтэ гуадзэм кыIуагъэм зи пиIухагъэп Шъалихъэ. УрысылIыр лъэгущэм тетIысхагъэти, ежыри етIысэхыгъ. ЛIым зи ымыIоу, ынэгу пшъыгъэу, чысэр кышти тутыныр ышыхагъ, тIумэ язи къемыплъэу, бзэгупэмкIэ есэжыгъэу тутыныбжэ тхылъыпIэ къуапэм зэ-тIо рыкIуи, ыщипэ ту-тыныр кймытэкъунэу пиIонтIыкIи хигъэнагъ. ЗытIо-зыщэ зекъудым, кымыльэгъу фэдэу Шъалихъэ къеплIыгъ, ша-гури нэ пшъыгъэхэмкIэ къыплъыхагъ. Сане кыдэхажьы, тхылъхэр зэриIыгъхэу Шъалихъэ къекIоллагъ. УрысылIыр ащи ынитIукIэ зэ рычагъ.

— Тыдэ шыIэх шыхэр? — зыми емыплъэу къэупчIагъ урысылIыр.

— Тыдэ шыIэх, еIо, зэхэпхырэба? — къэгуIагъ тхъэмэтэ гуадзэр.

Сане Шъалихъэ еплIыгъ. ЕтIанэ урысыбзэкIэ кыIуагъ:

— Къакъырым чIэтых.

— Къакъырым, пIуи? КъычIэщых. Хъужыгъэхэба?

Сане Шъалихъэ еплIы, къакъырым кIуи, колхоз шы пцIэ-гъоплIыр къычIищыгъ. Къыхэщэу фэсакъыщтыгъэми, шыр пытэу ылъакъомэ атетыгъ.

— ЯтIанэрэр?

— ЯтIуанэрэр, еIо, кIал, зэхэпхырэба, сэIо?

— Ащ шъуиIоф хэлъэп,— тIэкIу тыригъашIи кыIуагъ Сане.

Тхъэмэтэ гуадзэр гъумытIымызэ къакъырым чIэхагъ, ау ащ лъыпытэу къакъыр пчъэIум укIорэеу кыIуфэжыгъ. Хъуанэмэ-щэIузэ кызыщыпшыжьы, урысылIым игубж тырипхэнкIагъ.

— Бздэжэ-наджи, къэцакъэ, шъхъэкIэ къао!.. УукIын фае ар, нахъ...

— ШъхъэкIэ къао, пIуи? — ыгъэшIагъо фэдэу кыхэ-щыгъ урысылIым. ЕтIанэ къеплIыгъ Шъалихъэ.— КъычIэщ, лIыжъ, шыр... Адэ ылъакъо мэузмэ, сыдкIэ кыоон.— Шъа-лихъэ зи ымыIоу тэджи, абэкъур къычIищыгъ. Шыбзыр чэ-

фынчагъ, ау имынэIуасэхэр кызелъэгъум, нахъ зигъэпкы-ягъ, зызэкIиугъуайи зырищыгъ.

— УукIын фае, сэIо! — кыхидзагъ джыри тхъэмэтэ гуадзэм.

— Зэ, умышъыжъыпIыжъ,— кыIэпыуагъ урысылIыр. ХэпшыкIэу ежыри зыкызэблихъугъэу, ынэгу пшъыгъи къэпкыыгъэу шым фиузэнкIыгъ, ау Сане лъыджагъ:

— Благъэу уемыкIуалI, дядя Салих нэмыкI зэригъэкIуа-лIэрэп.

— КъызгурыIуагъ, сишъау,— кыIуагъ урысылIым, кы-зэтеуцозэ,— Никифор Савельич Iо, дядя Никифор. Iыхы... тыдэ къэкIыгъа мы гоцэ ямышIыкIэр, ы? Уятэжы зи кыIо-щтба?

— Дядя Салих иш мыр.

— Ар сэшIэ,— урысылIым зыфигъэзагъ Шъалихъэ.— Тыдэ къипхыгъ мы шыр?

— Дядя Салих гушыIэрэп,— джэуап кытыжыгъ Са-не.— Нэмыцхэр тIогъогогъо къеуагъэх... Шыбзыр ежъ ыпIугъ.

— ПцIы къэоусмэ шIэ, кIэлэхъу? Мыщ фэдэ шыбз улэ-жыным пае, илъэс тхъапш бгъэшIэн фае, ы?... Адэ дахэшъ, адэ зэкIужышъ! УипаIо зыщыпхын фае мыщ фэдэ шым ыпашъхэ узихъэкIэ, ылъакъомэ уябэун фае.— А-я-я! Адэ сурэтышъ! — ыIомэ кыкIухъэзэ шыр зэпиплъыхъэщтыгъэ Никифор Савельичым. ЕтIанэ Шъалихъэ зыкыфигъэзагъ.

— Къысалу, тэтэжъ, уишъао пцIы ыусырэба, ора мыр зылэжыгъэр?

— Саня, еупчI мыщ, шымэ сыд ахишIыкIырэ, тыдэ щи-шIагъэх? — Мэкъэнчъэу ыIупшIэхэмкIэ кыIуагъ Шъалихъэ.

— Шыудзэм сыхэтыгъ сэ, гражданскэри, Отечественнэ заори шым сытесэу исхыгъ... Шыбэ сэ слъэгъугъэ, тэтэжъ, ау мыщ фэдэ дэдэ сапэ кифагъэп. СыбгъэгушIуагъ, тэтэжъ, сшIэрэп ар кызэрэсIоштыр.

— Саня, лIы дэгъун фае мыр, ишIуагъэ кытитгъэкIынкIи хъун, еIу шыкIэхъуи зэрэтиIэр.

Сане риIуагъ.

— ШыкIэхъу, пIуи? Хэт ятэр, тэди шыIа?

Шъалихъэ Iэгум дэкIи, псыIушъом пэIулъэшъогъэ мэ-зым фиузэнкIыгъ.

ШыкIэхъур гъэхъунэ бгъузэм итыгъ, ышъо тыгъэм пэ-джэгоу, жъау чIэгъ зимышIэу тыгъэм хэтыгъ. Никифор Са-

вельчыр шыкІэр зэрилъэгъоу къэІэсэгъап. «Ну и ну!» — джа зыр ары зэхэпхэу къыІуагъэр. Тхъэмэтэ гуадзэр чыгъ жъаум чІэтІысхъагъ. Шъалихъэрэ Санерэ зэкІэрытыгъэх.

— КъыосІоштыр ары, лІыжъ. Сэ сшІэрэп о узилІэужыгъо цІыфри, шыхэр къыздэпхыгъэхэри, ау къыосІоштыр ары: делэ уитхъаматэ, мыдрэр, — тхъамэтэ гуадзэм фэгъэхыгъэу, — ащ сырыгушыІэнэуи сыфаеп... Я ситхъ, адэ дахэшъ, адэ зэкІу-жыышъ!.. Сыд адэ пшІэштыр, тэтэжъ? Хэгъэгъу мылкъу мыр, къыбгурэІуа? Мыщ шыпІыгъыжы хъуштэп. ЕІу джауштэу, кІэлэхъу.

— Сыда есІоштыр, зэкІэ къыгурэІо дядя Салих, — ыІуагъ Сане.

— КъыгурэІо, ара?! КъыбгурыІуагъа, тэтэжъ, мы шыр зыуасэр? Адэ ашыгъум моуштэу тэгъэшІы: шыкІэхъур къысэоты, ащ ычІыпІэкІэ сэ колхозым къышъхъапэнэу шитІу къышъосэты.

— Хъау, — къыІуагъ Сане, Шъалихъэ еплъызэ. — Шыхэр зыми естыштхэп. Ащ нахъышІу колхозыр сэ къыздерэІэри. ШыкІэхъум пае ащ илъэпкъэгъу шыбз къэгъотыгъэн фае.

— Хэт къыбдеІэштыр, мыра къыбдеІэштыр? — Іэ фишІыгъ тхъэмэтэ гуадзэм, етІанэ губжыгъэу зыфигъэзагъ: — Мы шыкІэхъур зыуасэр ошІа зыгорэкІэ? Миллион! Миллион, сэІо! О мотоцикл, оІо, умыукІытэу. Тфыу!.. Къысэт, тэтэжъ, шыр, тхъэм ыцІэкІэ сыолъэІу!

Шъалихъэ къыгурыІуагъ зи Іофым къызэримыкІыштыр. Къыгъази къежъэжыгъ. Никифори къыгурыІуагъ пкІэнчъэу зэрэгущыІагъэр, тІэкІурэ къыкІэлъыплъагъ, шыкІэхъум еплъыжыгъ, ошІэ-дэмышІэу ынэгъу къызэхэожыгъэм зэрэпшъыгъэр къыкІэшчыжыгъ. Чыпэ горэ къыпикІыкІи, ыуджэрэпси, тІэкІурэ ыгъэчэрэгъоу ыІыгъи, чІидзыжыгъ. ЕтІанэ зыми нибжыи иІоф хэмылтыгъэ фэдэу Шъалихъэ ыуж къы-хъажыгъ.

Тхъэмэтэ гуадзэм чылэм фиуэнкІыжыгъ.

* * *

Ш ъ а л и х ъ. Саня, хэты фэд мо чыгыр?

Сане чыгаем бэрэ еплъы, къыгурыІорэп упчІэр: сыда чыгаер зыгорэм зыкІыфэдэн фаер, ежъ чыгаеба.

Лъэкурэ мэхъупшІапшІэ щыс, тІэкІурэ зешыІэ, ау къысщутэ.

Л ъ э к у р. Гъэмэфэ пчыхъэм фэд, къыбгурыІуагъэба, Саня? Чэщ хэкІотагъэу чыгаем узычІэтІысхъэкІэ, гъэмэфэ пчыхъэм фэдэу злъагъэ, гъэмэфэ пчыхъэм огур зэрэхъоу ышъхъапэ, ытхъэпэ Іужъумэ фэбамэ къахехы...

Лъэкурэ едзІузэ, Сане чэщэу чыгаем чІэсэу къышчы-хъугъ. Гъэмэфэ пчыхъэм ымэкъэ чыжъэхэр чыгъ шъхъапэм чІэсэу зыхиубытагъэхэм фэдэу, джы загъорэ, кІосэжърэ джэр-пэджэжъэу къыплъэІэсых, рэзэгъэ-тынчыгъэ горэ зэхэошІэ, пкъынэ-лынэмэ загъэпсэфы ашІоигъу, гум рэхъатыгъор къекІу.

Делэу къэхъугъ мы Лъэкурэ, ыІуагъ ыгукІэ Шъалихъэ, зыдимышІэжъэу нэшІукІэ еплъи. ЫгукІэ шыІ, лъапцІэу п-нэм хэхъагъэзэ, пшэхъо шъабэм щэкІоу къеІуатэ. Къин плъэ-гъузэ ушыІэшт, делэжъ, ау тхъар къыотагъэшъ, къин олъэгъу-ми зыдэпшІэжъырэп.

Ш ъ а л и х ъ. ГукъэкІыжыым фэд...

Л ъ э к у р. Сыдым, пІуи?

Ш ъ а л и х ъ. ГукъэкІыжыым фэд, гукъэкІыжъ дэгъум, узгъэгущІожъырэм. Гопэгъум жъау пфэхъужы, кІуачІэу хэ-лтым уегъэрэхъаты, бгъэшІагъэм лъапсэ зэриІэр зыдуегъэ-шІэжы. ГукъэкІыжыыр ренэу гъогу тет, къызыпкІэхъажыкІэ, бгъэшІагъэр зэрэмыутысагъэр, жыми, мэзыми, псыми, чІы-гуми зэрахэлъыр къэошІэ. Уахъти, макъи, нэфыни гъогоу бгъэшІагъэм зэриІэр къырыошІэ гукъэкІыжыым.

6. Бэчкъанэрэ хэкІожъымрэ

Абэкъур шыІэхъогъу макІэм кІыгъу зыхъурэми, Шъа-лихъэ Бэчкъанэ ытІупшыштыгъэп. Мафэрэ кумэ акІэтхэу шыхэр лажъэхэ зыхъукІэ, мэз гъэхъунэмэ арытыгъ, чэщырэ Іэхъогъур шъофмэ зарыхъэкІэ, лъахъэр телъыштыгъэ е къа-къырым чІэтыгъ.

Ау мафэ горэм Бэчкъанэ, псы нэпкъ чыгъ чІэгъмэ ачІэтэу, адырабгъукІэ уцышхо зэрыт лъэгонэ кІыхъэм шы отэр екІоу ылъэгъугъ. ХэкІошхоу, ылъапшъэхэр фыжъхэу, ысэку Іужъоу, нэпкъ-пэпкъышхоу апэ итым гу зэрэльбетэу, ытэбзыджынхэр къэхъыгъэх, ытхъакІумэхэр зэблихыгъэх. Лъэгунэм ычІэ ехъэфэ Іэхъогъум лъыплъагъ, ащ ыужи хакІор тІэкурэ ылъэ-

гъужыгъ. Ышъхъ ыгъэклымэ, ысэку кырыоу, жьым хэпамэрэм фэдэу ыпэ ыкъудыеу, шы гъожьышхор мытхытхъэу Іэхъогъум кыдыреклокыштыгъэ.

Кызхэкырэри ымышІэу, Бэчкъанэ голуджагъэ зыхэлъ къаигъагъэ горэ хэклошхом фыриІэ хъугъэ. Хэгъэбылхъагъэу ылъы хэлъ хъэйнэ шэн кыхэтэджагъа, джы нэс зыдимышІэжыштыгъэу, шъхъафитыгъоджагъэ ищыІакІэ зэрэкІыгъум гуцафэ фишыгъа, ау шы шъхъарытІуппыхэми, зигъэпсыкІэ шІогомыІу хакІоми хъопсэгъо шъэфэу ахилъэгъуагъэм ыгу кыгъэбырсырыгъ. Джы нэс ежъ Іэхъогъу кыгъоу кыхэкІыгъэп, янэ закъу ышІэштыгъэр, ян, Шъалихъ, Саня, Лъэкур, мэзыр, жьыр, тыгъэр, ошхыр, уцхэр — джары идунае зэхыгъагъэр, ахэр фикъуштыгъэх, а пстэумэ анэмыкІ ищыІагъэуи кышчыхъуштыгъэп. Шъыпкъэ, ыныбжъ зэрэхахъорэм дакІоу, мэ зэфэшъхъафхэр нахъ зехишІэхэу, агъэгумэкІэу хъуштыгъэ. ЗэцІыкІум янэ ыпкъи, ымакъи, ышъо фаби зэу кыгурыІоштыгъэ, ежъ шышым фэдэу кышІошІыштыгъэ, аужыпкъэм янэ ыныбэшъо фабэ зегъолъылэкІэ ары ежъ ыпкъи, ифэбэгъэ-ІэшІугъи зыдишІэжы зыхъуштыгъэр. Джы ащ фэдэжыгъэп. Янэ благъэу кІэрыты зыхъукІэ, ымышІэрэ мэхэр кыІуоштыгъэх, ипэурэм фэдэу фэзыщэи, пэчыжъэ зышІи ахэмэ ахишІыкІыштыгъэ. КъехыльгъэкІыштыгъэр — пэчыжъэ зышІырэм егупшысэ зыхъукІэ, нахыбэрэмкІэ ежъ ащ зэрэфаер, пэчыжъэмэ зэрэшІоигъор зыдишІэжыштыгъэ. Ащ ыгъэгумэкІыпэ зыхъукІэ, зигъэпкъыети, янэ кІэрыкІыштыгъэ, тІыраезэ тІэкІурэ кыччыхъэти, зырисэщтыгъэ, янэ дэжъкІэ зыкымыгъазэу, гъэхъунэр эпигъаджэу шышчыштыгъэ.

Абэкъум кыгурыІоштыгъэн фае ыкъо къехъулэрэр, ежъ изэхэшІыкІ кызэрихъэу, ежъ зэресагъэу ащыкІэ ишІуагъэ ригъэкІыштыгъэ. Ыпкъы зэриуцуагъэр, ыныбжъ зэрикъугъэр кыгурыІуагъэу, изекІуакІэки, хъупІэхэр кызэригъотыхэрэмкІи, псым, ошхым, мэзым зэрэхъулэрэмкІи, мафэм иохътэ зекІо зызэрэдишІырэмкІи гъозэ-ІэпыІэгъу зэрэфэхъун зэрэщымыІэжыр ышІэштыгъэ. Шъхъафит шъыпкъэ ышІыгъэу е ежъ зишІыжыгъэу кыфэнэгъэ дунаим тетыгъ. Ежъ кыгурымыІохэрэр, е ыгукІэ зыфэмыежхэр ыкъо кыхафэщтыгъэхэми, ахэмэ ащ фэдэу заригъэгъэпэжыштыгъэп.

Бэчкъанэ идунае зэрэмэкІаІор, ыкІуачІэу, иамалэу зыдишІэжыштыгъэхэм шъхъафхэри зэрэщыІагъэм гу лъитэу

ригъэжъэгъагъ, ау ар чыжъэкІэ зехишІэштыгъэ нахъ, къаигъагъэ горэ е теубытагъэ хилъхъанэу зехиугуфыкІыштыгъэп. ПсырыкІым щыхъурэ Іэхъогъур арынкІи хъун ащ пэублэ фэхъугъэр.

Іэхъогъум лъыплъэу фежъагъ Бэчкъанэ. Мафэ горэм хэкІо гъожыр апэ итэу шыхэр джыри лъэгунэм кышчыльгъуагъэх. ГумэкІ-гопэгъур шыкІэм ылъы кышчыдэоягъ, къехъулэрэр зехифын ымыльэкІэу, джырэкІэ зехимышІэгъэ плъыр-стырыгъор ыпкъынэ-лынэ кышчыолъагъ, ыкІуачІи нахъ зыдишІэжъэу, псынклэгъэм зэлъиштагъ. Ылъакъохэр зэблихыхэу, ыпэбзыджынхэр тхыохэу, кІэззэхэу тІэкІурэ чІыпІэ итыгъ. ЫІбг лантІэу ыуфэзэ нэпкъым ехи, псым хэхъагъ, ышъхъэ псыгъо лъагэу хэщэикІыгъэу, ытхыцІэ псыр кынынэс-кынынэмысэу псынклэу исыкІи, кыззэтемыуцоу адыррэ нэпкъым дэчъэягъ, ысэкухэр ыгъэутысэхэу зиутхыпкІи, зэндэрыкІэу Іэхъогъум ынэІу фэгъэзагъэу уцугъэ.

Шыхэр чыжъагъэхэп. Ахэмэ альэныкыокІэ жьы тІэкІоу кыкІэлпщырэм хэпырхыкІ макъэхэр кыгъэсыштыгъэ, мэ зэфэшъхъафэу къутыр благъэмкІэ кырихэу кыІуоштыгъэмэ нафэу ахишІыкІыштыгъэ, ыпэбзыджынхэр кыгъэалыджхэу, гопэгъу-стырыгъо горэ ылъы кышчыдигъэуаеу, уц Іужъур рэхъатэу пызытхъурэ шымэ зэмысэгъэ мэ Іужъу гуекІоу ар къапихыштыгъэ.

ТІэкІурэ шытыгъэу, ыпкъы мэхэгъэ-лэнтІагъэр кызэрэ-кІэхъагъэр кышІагъ, пкъыегъэ-пхъэшагъи хэмылбыжъэу, ау зыфыримыкъужъэу, Іэхъогъум фиузнкІыгъ, апэблэгъэ хъазыр хъугъэу, уц зэхэкІэ Іужъум зауэрэ етхъохыгъ, ау шымэ къапихырэ мэу ыгу къэзгъэІэлырэм нэмыкІ зехифыжыштыгъэп. Апэу къэзышІагъэр хэкІо гъожыр ары, ащ макъэ кызешъым, шыбзхэри къэгумэкІыгъэх. ХакІом зыкыипхыотагъ, ышъхъэ гъэкІыгъэу зэ кыІыи, Іэхъогъур кыччыхъагъ, ахэмэ агурыІуагъэу ылъыти, Бэчкъанэ зыкыыфигъэзагъ.

Бэчкъанэ теубытагъэ гори ыгукІэ ышІыгъэу шытыгъэп, ащыкІэ зыгъэохъуштыгъэр, кызхэкІырэри ымышІэу мысагъэу зыдишІэжыштыгъэр ары. Зыфимыт горэм зэрэнэцІырэр кыгурыІо фэдэу, ащ кыгъэмахэщтыгъэ. Ышъхъэ псыгъо риуфэхэу шыбзымэ акъогъу зишІыгъ, ау шыбзыхэр щтэуІугъэхэу ІукІотхи, нахъ зэхэгукІагъэхэу уцугъэх. ХэкІошхом сэмэгумкІэ зыкиишІи, кыІлыгъ, Іаеу къэщышчыгъ, Бэчкъанэ шыбзымэ захищэягъ, ау хакІор зэрэгубжыгъапэр къашІагъэу,

штагъэхэу мыдрэхэри къэзэрэгъэголагъэх, зэтлыргужьхэзэ къэпырхъыгъэх, щыщы мэкъэ клэкхэр къахэлъэтыгъэх. Бэчкъанэ хэтлыгурыгуклэу клэзэзыщтыгъэ, ышъхъэ зыдыхьыжъын ышлагъэмэ, нэмыкл фэежыгъэп, ау шыбзыхэр къызыремыгуаохэрэр ылъэгъоу, губж гори хэклошхом ыгу къыфи-хъэщтыгъэ. Шымэ ахахъэ шлоигъуагъ, зэкъоныгъэр джы арэу нафэу зэхишлагъэр щызгъэзыиклрэ чыплэу зэрыфагъэклэ ылы-тэрэр ыбгынэнэу фэягъэп. Апэрэу шы лэхъогъу хэфагъэу, ар ишъхъэегъэзыплэу ыкли икъотэгъоу, зыфэмынгуасэхэу, ау гуапэклэ къэзгъэгумэкларэ зэхашлэхэр къызыщыфыкыоклыгъэ чыплэр ыбгынэнэу фэягъэп. лэхъогъум мыштэ къышлэу егу-цафэщтыгъэп, зыхамыгъахъэрэми, нэмыплъ къырахклэ ары-гъэп, штагъэхэу, хэклошхом фэлорышлэхэу, мыдрэм щынагъо горэ зэрэпылтым зыщаригъэдзыещтыгъэ.

Хэклошхор къэклыи, шымэ закъыхидзагъ, бгъэклэ зэлуи-къухэзэ Бэчкъанэ къыфиучлынэтлыгъ. Шыхэр зызэбгырэгъ-хэм, Бэчкъанэ изакъоу зыпашъхъэ къинэгъэ хэклошхор щы-нэгъуагъэ, машлор къылуихырэм фэдагъ, ынэхэр къыклотхэу, ыбгъэ шъомбгъошхоу мыжъошхо тыкыыр-тыкыырэу зэхэсыр къыфиучлынэтлыгъэу, ышъхъэ гъэлагъэу, дыджэу хэушъыклэзэ къаклоштыгъэ.

Ау Бэчкъанэ щынэщтыгъэп, щынэ зыфалорэр джыри ышлэщтыгъэп. Щэджэгъоужэу нэстырыгъ, тыгъэр зэрэиыр, жбыр зэрэмаклэр, пкъынэ-лынэхэр къыгъэонтэгъухэу, къыгъэ-махэхэу зэрэгонэгъур, уцхэр джэфышъо хъугъэхэу, бзэгум щымыпкъыехэу, ялэшлугъэ къэмышлэу, гомылу лэнтлагъэ къы-зэраклэхъагъэр къышлэщтыгъэ, ау щтэр зэхишлэщтыгъэп. Щтэнэу, ежъ фэдэ хъэйуаным щыщынэнэу джыри игъо ифа-гъэп, абэкъуш закъор ары ышлэщтыгъэр, ян, ау ар къелъэшэ-клэу къызхэкларэми, ащ гушъэбэгъэ-сакъыгъэ хэлъыгъ. Мыдрэ хэклошхом зызэришлырэр къыгурылон ылъэклыщты-гъэп. Шъыпкъэ, зыфимыт горэм зэрэхэхъагъэр зыдишлэжы-щтыгъэ, ау игукъэбзагъэклэ ащ зи ежыркли лэхъогъумкли емыклу хилъагъорэпти, мысагъи зыфилъэгъужыщтыгъэп.

Хэкло гъожышхор къобэ-бжъэбэшхоу ыпэшъхъэ шъып-къэ къызеуцоми, гырзэу, хъапцэу, ыпкъынэ-лынэхэр зблихы-хэу къызыжэхэклагъэми къэщынагъэп, жбы стырыр къы-зылоом, хымэ мэ гомылу къызылълэсым, зэмысэгъэ клочлэ жъалымэр зызэхешлэм, къэпкъыягъ, бгъэгу мэкъэ чыжъэклэ къэхъапци, хэщыщыклыгъ, ынэхэр къэухъурэигъэх. Ау

хэклошхор къылти, зэрэин-инэу къытеджади, лъэпэрапэу къы-риутыгъ, къэтэджыжыгъо имыфэу, ыпэрэ лъэкъуитлуклэ къыклоцлыпклэу фежъагъ. Бэчкъанэ зэклэупклэгъэ шлуцлэ цыклоу, голэн хэмылгъэу, ылъэкъо псыгъохэр пкъыеу ыщзй-хэмэ, гъучлылунэм фэдэу чым хигъанэхэзэ къышлотэджыгъ. Хэклошхом джыри зэ къыриутыгъ, джынэузым фэдэу зилэти, ыпэбзыджын зэричэу хэджыкли къефэхыжыгъ. Ау тепклэнэу игъо ифагъэп, Бэчкъанэ зызэклинулапли къызыщылъэтыжы, хэклошхом исэмэгубгъу зыкъышлыгъ, янэ зэригъэсагъэу, ышъ-хъэ гъугъэ цыклу лъагъэу ылэти, хаклом ытх ыцэхэмклэ къеуагъ. Мыдрэм лэтэшхоу зыкъызэпригъэзагъ, ау Бэчкъанэ джабгъумклэ щытыгъ, ышъхъэ псыгъо джыри къыхилугъ, зэ, тло, щэ къеонэу игъо ифагъ. Хэкло гъожышхом ыклуачлэ зыдыхьын ымышлэу, клызэ, чыплэ итэу зызэридзэщтыгъэ. Бэчкъанэ къашъорэм фэдэу, мэзаоми, къин хэтми умышлэнэу, мэшлуачэм фэдэу лъатэщтыгъэ, пчыклэм фэдэу зигъазэщ-тыгъэ, хэклошхор огъу римыгъафэу зэхишхыхъэщтыгъэ.

Шыбзыхэр лэгъо-блэгъум итыжыгъэхэп, хэкложыым, ыгу елэжыгъэу къызэшъутырклэзэ, гъогури ымылгъэгъужъэу шъхъэхыжъ-псэхыжъэу зыклетхужыым.

Бэчкъанэ лъычъагъэп, зэуаплэр плъыр-стырым зэрэхэ-тэу зэ-тло къычъыхыи, клэзытхужыгъэм лъыплъагъ, щы-щыгъэ. Хэкло гъожыым, шыбзымэ ямыклуалэу апэчыжъэ клау зишлызэ, лъэгуанэр ыбгынагъ, Бэчкъани ыпшгъэ ыуфэ-мэ, ышъхъэ клырыоу, ысэхухэр ритэкъухъэзэ, ыклэ пкъыеу зыдыхыжыи, псы нэпкъым фиузенклыжыгъ.

Псым зесыклыжыыми, ылыпцэхэр мылэсагъэхэу тхыоц-тыгъэх, ау ыгуклэ рэхъатыгъ, щынагъоу шъхъарытыгъэр джы-ри икъоу къыгурымылагъэу, ыклуачли зэризэу, щэбзэпкъым фэдэу гъэпсыгъэу нэпкъым дэчъэежыи, клорыклоглэ мэзым хэхъажыгъ. Зэгупшысэн ладжи къышъхъарыоужынынэу къэ-тыгъ, ау джырклэ зи къехъылъэклыщтыгъэп, теклоныгъэ къыдыхыгъэуи гушлоттыгъэп, зыгорэ зэшлуихыгъэуи къы-щыхъуштыгъэп, къехъуллагъэм мырзэнынгъэ горэ, гукъэо зэхэмыфэу зэрэклэлыр гуцапэклэ зыдилыгъыгъ. Арынкли хъун Бэчкъанэ, имыхабзэу, жъэу Шъалихъэ иунэжъ къызклэкложы-гъэр. Шъалихъэ онэ ныкъошым пэсыгъ, илъэсым онэ зытлущ, кулъэкъо заулэ, гъучлэу ахэлъыштхэр хэмытэу, е кушъохэр ышлыхэмэ, ахэм къаклэклорэ коцыр, семчык дагъэр, ахъшэ тлэклухэр къышъхъапэщтыгъэх. Шыклэхур лэщым дэмыхъа-

жъу, ышъхъ загъорэ ыгъэсысмэ хэпырхъыкIэ, ыдэжъ къап-
лъэу къэуцугъ. Шъалихъ тэджыгъэ, екIуалIи гуфаплъэу еп-
лъыгъ. Ышъо загъорэ зэрэхэтхыукIырэмкIэ, ынэ хъурэешхо-
хэм стырыгъэу къакIихырэмкIэ зыгорэ къызэрэщышIыгъэр
къышIагъ.

Дэхагъэ шыкIэхъур. Чыгоу зытетым фэшIу, тыгъэми екIу,
жъыми дештэ, ыIуагъ Шъалихъ. ЗыкIуачIэ иуцогъэ машIом
фэд, гъэтхэгу ошх ныбжыкIэм фэд, ошхыми шышхъуантIэу,
жъыбгъэми шылантIэу тыгъэми пэжыгурэ зыпкъ иуцогъэ
чыгым фэд.

ЕтIани фэд псы къарыушIом, ау ыкIуачIэ гъэзэгъу шъып-
къэу фэхъуштыр джыри ышIэрэп, инэпкъхэр къыгъотыгъэхэп.

Дахэ шыкIэхъур, ау ошъогуми джыри шытыгъэп, чыгуми
щыпсыхъоп.

«Сэ сыд пфэсшIэн слъэкIын? Укъэзгъэхъугъ, усылэ-
жъыгъ, джы сыд? Хэтэ уеспэсышт? Узшыщхэр дунэе бы-
рысырым ыхъыгъэх. УякIушта укъызхэнагъэхэм, чылэпхъэ-
шIу ухъушта, хъауми лъэпсэнчъэу, сэщ фэдэу, ныбжъ пIалъэм
уихъыжъыштыр? Ошъогумрэ чыгумрэ яамалмэ тэ тафитэп,
ау ошъогуми чыгуми къащыкIэштба, шIоу яIэр къыпхаль-
хъэу, лъэпсэнчъэ ухъумэ? Сэрыба лажъэр зытефэжъыштыри?»

Лъэкурэрэ ежъырырэ зымафэ зэралогъэ гушыIэр ыгу
къэкIыжыгъ. Лъэкурэ игъончэдэж лъапэхэр дэгъэчэрэзэягъэ-
хэу лъэгущым пэлъуэшъогъэ уц къашхъом хэсыгъ, тыгъэнэ-
стырми пылъыгъэп. Зэ-тIо риIуагъ гъончэдэж лъапэр ауштэу
ымышIынэу, ау мыдырэм шыгъупшэщтыгъэ, «тхъамыкIэ
шэн» ыIуи, Шъалихъи ыуж икIыжыгъ.

— Шы дахэ хъугъэ,— ыIуагъ Лъэкурэ. Бэчкъанэ мэз блэ-
гъэ Iушъом шыхъуштыгъэ.

Шъалихъ ылъэкIаплэмэ Iэ ацифагъ, цы лъэпэд шъабэ-
хэр къыкъудыигъэх.

— Загъорэ мэгумэкIы фэд... Яни пылъыжъэп. Арэп, Шъа-
лихъ, е шыгъэчъэшэп, е кум кIашIэрэ шэп, сыда мышц...
етшIэщтыр?

«О сыд къыотшIэщтыр?» — ыIорэм фэдэу Шъалихъ
къеплъыгъ, етIанэ шыкIэхъум ылъэныкъокIэ плъагъэ.

— ЗыкIасIорэр, загъорэ мэгумэкIы, укымышIэжъырэм
фэдэу зешIы. КъэхъулIэрэри сшIэрэп...

Сане еджаплэм къыкIыжъи къыIухъажыгъ, тхылъхэр
лъэгущым тырильхъэхи, Шъалихъ ылъапсэ итIысхъагъ,

тIэкIурэ ынэгу кIэплъагъ. ЕтIанэ къэтэджыжъи, псы шалъэ
псынэм къырихыгъ, лэджэныр Шъалихъ ыпашъхъэ къыри-
гъэуцуи, псы чыIэр фыригъэхъуагъ. Шъалихъ гъончэдэж лъа-
пэхэр дищаехи, ылъакъохэр ыупцIэнхи, псым хигъэуцуагъэх.
Сане ылъапсэ итIысхъажыгъ.

ОшIэ-дэмышIэу Лъэкурэ губжыгъэ макъэкIэ къыIуагъ:

— Угу егъурэп Бэчкъанэ! Ары адэ!.. Адэ моуштэу изэкъо-
шта? Абэжъур делэ хъугъэм фэдэу хэт, изакъозэ зэкIокIыгъэ.

Шъалихъ хэпчэуIукIыгъ. Сане Шъалихъ ыIупшIэхэр
зэригъэхъулаблэрэм еплъыгъ.

— Абэжъум сэ сыригъус, нэбгыритIу хъурэмэ язакъуа?
— къыIуагъ Сане.

— Хъэйуаным хъэйуан гъусэ иIэн фае, тэрэзба? — Хэт
Бэчкъанэ игъусэщтыр?

Шъалихъэ зи ыIуагъэп.

— О зыр ары зэхышIыкIырэр, зэригъэкIуалIэрэр. Яни
джащ фэд. Ары шъхъае ащ пая зыкIэпхъугъэхэр? Абэжъум
сыд пкIэ иIэжъ, ныбжыкъум фэдэу хъугъэ...— Лъэкурэ су-
рэтэу ышIыштыгъэхэр ыгу къылъэдагъэх, псэ зыпымыт шы
сурэтмэ афигъэдагъ шыкIэхъум янэ.

Шъалихъ ыгу къыхъуагъэх а гушыIэхэр. Шъыпкъэп ар,
сыдэуштэу ныбжыкъуна шыкIэхъур къэзылъфыгъэр.

— Илъэс пшIыкIутф гор ныIэп ыныбжыкIыр шыкIэхъум
янэ, ныожъым фэдэу хъугъэ. Джы нэс Iэхъогъу хэтыгъэмэ,
ауштэу хъуштыгъа? КъыолIылIагъ...— къыфэмыIоштыгъэ
гушыIэр ошIэ-дэмышIэу ыжэ къыдэлъэтыгъ Лъэкурэ, ежъ-
ежъырэу къыкIэштэжыгъэу къэтэджи, ынэIу ригъэзэкIыгъ.
Ау Шъалихъэ къэгубжыгъэп.

— Сыд адэ ятшIэщтыр? — Шъалихъ апэрэу, ежъ иза-
къоу шитIумэ зафимыхъыжъэу, нэмыкI горэхэри къыдыри-
гъэубытхэу къыIуагъ.

— Сыд адэ ятшIэщтыр? Колхозышмэ ахэттIупщхъан-
хэшъ, шыхэр хъэйонэ шъыпкъэ тшIыжъыштыр?

Лъэкурэ гу къызIэпишIыхъажыгъ, Шъалихъэ зыкъы-
фигъэзагъ, шы Iэлым фэдэу ежъыри чыпIэ имызэгъэшъоу
ылъакъохэр зэблиххэу, щхэнэу IэутIэхэр ышIыххэу къыхи-
здагъ:

— Ежъ фэдэ ыгъотынба шыкIэхъум, зи тетыхъа мы
дунаим ежъ фэдэ хъун? Ы?

Абэжъум игугъу къышIырэп, ыгукIэ ыIуагъ Шъалихъэ,
ар дунаим темытыжыхэкIэ елъытэ.

— Къэбэртаемэ яІэнба? Щэрджэсхэми, ы?

Абэкъум ятэ къэбэртэе шы лъэпкъмэ ащыщыгъ, ар дэгъоу ышІэщтыгъэ Шъалихъэ. Ау Бэчкъанэ янэ къызхэкІыгъэр бэшІагъэ, лІэшІэгъу псау хъугъэнкІи хъун, ащ къызыращыгъагъэхэр. Мыщ къыхъухъагъэх ахэмэ атекІыжыгъэхэр, мыщ шахъугъэх, шапІугъэх, тэ тичІыгу иуц, ипс, ижъ зэсагъэхэр, шІуагъи дагъуи ахэлъыр зэкІэ мыры зэпхыгъэр. Сыда а пстэуми Лъэкурэ ахишІыкІырэр, жэ Іутышъ мэгушыІэ. Узтеуцогъэ чІыпІэм зыщыбгъэпытэн фае нахъ, дунаим къэдз-нэдз зыщыбгъэшІы хъуштэп.

Къэбэртэе шы лъэпкъ дэгъумэ ахапщэмэ, адэ ащи зыгорэ къытынкІи хъун, ау абэкъур кІодыштба, абэкъур ара, хъаумэ зыхэфэштхэм яхъэіонэ шІыкІэ-гъэпсыкІа текІоштыр, ар хэт къэзыІоштыр, илъэс тхъапши тешІэн фае ар къэнэфэным пае! Абэкъур ылъэпкъыкІэ жъэп, ащ Іофэу дишІагъэмкІэ Бэчкъанэ лъэпкъым пэублэ фэхъужыщтым фэдэу къэхъугъ, яти яни анахъышІоу ахэлъхэр зэкІэ хахъо яІэу, кІочІакІэм ыгъэалыджыжыгъэхэу къыздиштагъэх.

А пстэури, джы къырыкІоштыри умышІэу, зыгорэм хэбгъэутысэжыщта? Лъэкъо пчъагъэу абэкъум зэпчыгъэм къыхилъхъэгъэ шэнхэр зэблихъужынынхэ ымылъэкІэу, зыхэхъаштхэми ямыкІоу, якІодылІэжынкІи хъун... МэгушыІэ, жэ къыІукІагъэшъ... Хэта шымэ джы апылгыжыри, зэ шы ашІыгъагъэхэр хъэіуанэ ашІыжынынхэу ары зыпылхэр. Шыхъухэр асэкІы, кІашІэнхэу, нахъ иныІоу, нахъ шъуашІо ашІошІырэр хакІокІэ хахы, шэу зыпшъэ ралъхъащтыри зымышІэрэм хамотыр ешІы, сыд агу рихъырэр, сыд къякІуштыр амыІоу, сыдми яІэр арагъэшхы, джау пыздафэ хъугъэр, уяомэ акъудынэу.

— Тхъаматэм есІонышъ, къэбэртае сыкІошт сэ, сыкъэ-лъыхъошт.

Къэбэртае кІоштым Шъалихъэ еплъыгъ. Делэ алъэгъу-гъэпышъ, зи бгъэтхъэжыныных, ыІуагъ. ЫлъэкІапІэ дэщягъэу, Іэо-лъаоу къэбэртаемэ адэгущыІэу къызшІуигъэшІыгъ.

— Мыщ ущылгыхъон фае,— ытамэ къытелэбагъэти, Сане Шъалихъэ еплъи къыІоужыгъ.

— Тхъаматэу зыфапІорэм боу ищыкІагъэх а шыхэри, къэбэртаехэри... Мыщ ущылгыхъон фае. Ау сэ сиІоф хэлгы-жъэп ащ. Сэ сфэшІэщтыр арышъ, шыкІэхъур къышъостыгъ, шымэ ахэсшІыкІырэм шъуфэзгъэсагъ. Къэнагъэр — шъо шъуиІоф.

...Шъалихъэ шыкІэхъум гуфаплъэу еплъыгъ. Зэрэгумэ-кІырэр щигъэгъупшэ шІоигъом фэдэу, ылъакъохэр къыри-гъэлэтыхэзэ ыплъыхъагъэх. ИлъэсиплІым шъхъадэкІыгъ, лъэ-гуцуабжъэхэр пытэ хъугъэх, лъабжъэхэр дэгъоу укъэбзыгъэ-хэу, лъэгуцуабжъэмэ лыеу аготхэр агоупкІыгъэнхэ фае. Лъэ-гучІэхэр пытэ хъунхэм пае, псыми хэгъэхъагъэзэ шІыгъэн фае, псым пэшІуекІомэ ылъабжъэхэр ригъанэхэзэ, атетэу пкъые хъуштых. КІочІашІу, ау егъашІэм адыгэмэ зэряхэбзагъэу, Іэхъогъу хэтэу къэхъугъэпышъ, мэхапІэу иІэштхэри къэшІэ-гъуае, кІо, ар ишэн нахъ фэгъэхыгъэнкІи хъун, ау ыпкъынэ-лынэхэми уафэсакъын фае. Апэрэ тхъаумэфэ заулэм Сане терэс, Лъэкури ыналэ къытетэу. Армырмэ, къехыльэкІы-къомэ, ыблэбгъу къуапэхэр пикІыкІынхэ ылъэкІышт, ытхи иуфэнэгъашъу, ыпшъи ІонтІагъэу, лъэкІыхъу хъункІи пшІэштэп.

Мафэ къэс пІоми хъунэу зэришІы хабзэу, ышъхъэ къы-ригъэлэти, ылэхэмкІэ ынитІу ыупІыщІи, псынкІэу къыкІэрихы-жыгъэх. ЫнитІуи шыкІэхъум псынкІэу зедиуцІыргъугъ. Зи къязурэп. Ынэкумэ акІэплъагъ: шІуцІэгъэ цІыкІуи ямыІэу, мэлынэмэ афэдэу рэхъатхэу къабзэх.

«Сыд шымэ сызкІапылгыр, хэты ищыкІагъ ар?» — ыІоу, нахъыпэмкІэ нибжъи зэупчІыжыгъэп Шъалихъэ. Ау джы гомыІоу а упчІэр ыгу къыдэчъаеу хъуштыгъэ. ШыкІэхъур зыфигъэхъазырышт Іофыр джыри ышІэщтыгъэп. Шы дэгъу-хэр текІынхэу ылъэкІынэу зэрэщытыр ыныбжъ зэрэмакІэзи къэшІэгъоягъэп: икъупшъхъэ шІыкІэ, лыпцэхэм япытагъэ, ахэмэ акІуачІэ пкъым зэрищыкІагъэу зэрэхэгошагъэр, икІуа-кІэ, иуцукІэ, игъэзакІэ зэрэзэкІужьрэр, ипсынкІагъэ, къарыоу, плъырыгъэу хэлхэр — а пстэуми ялыягъэу зэрэшы шІагъор къаушыхъатыштыгъэ. Ау зыгъэлъэшыгъэ лъэпкъыр лыкІо-тэным фэшІ, ежъ фэдэу илъэпкъ щыщэу шы дэгъу е ежъ епэ-сыгъэ шы лъэпкъ ищыкІагъ. Ар тыдэ къэпхышты? Нэмыц офицерыр ыгу къэкІыжыгъ. Ащ ешІэ, хъэм фэдэм, Шъали-хъэ ишы шІуагъэу хэлъыр, яшы лъэпкъэу зимашІо кІосэжырэм кІэгъэстэны фишІын ихысапыгъ. Ау ащ паеп ежъ зыфэлэжъагъэр. Шъалихъэ дэе куашэхэмкІэ ыгъази, псыхъом фиузэнкІыгъ. КъызэмыплъэкІэу, шыкІэхъур ыужы зэритыр къышІагъ. ПсынэкІэчыым зынэсым, нэпкъым ехыгъ, пцел куашэм ылъэпсэ шъыпкъэ щигъэбылгыгъэ псы чъыІэм хэшъуагъ, сакъэу хэІабэзэ, ынэгущъомэ, ышъхъашъо псынэ-кІэчыпсыр ащифагъ. Ныбжыкъоу къыридзыхыгъэм ышъ-

хъэ кыыригъэІэтыгъ: шыкІэхъур ышъхъэ гъэкІыгъэу, щэбзэп-кыым фэдэу ыпкъ гъэпсыгъэу, адырабгъу зэпырыплъыщ-тыгъэ.

Шъалихъэ ІэплъэкІыжъыер иджыбэ кыырихи, псынэкІэ-чъымкІэ ыгъэуцъыныгъ, нэпкъым кыдэкІоежыгъ. Лъэку-рэрэ Санерэ ялогъэн фае сипсынэкІэчъ, егупшысагъ. Іэплъэ-кІыжъыемкІэ шыкІэхъум ылупэ, ынэпэпкъыхэр ылъэкІыгъэх, ыпшъашъо ришагъ. ШыкІэхъум зигъэсысыгъэп. Ынэгу зыдэгъэзагъэмкІэ плъагъэ Шъалихъы: адырабгъу пхъэшъэбэ жъаум хэкІо гъождышхор зэндэрыкъэу чІэтыгъ, ащ пэмычы-жъэу лъэгуанэм Іэхъогъу макІэ щыхъуштыгъэ.

КІоцІ мэкъэ чыжъэ горэ шыкІэхъум кылушыкІыгъ. Шъалихъэ зэнэгуягъэр шыпкъэу кычІэкІыгъ. ШыкІэхъур къутыр шыбзымэ алукагъ, хэкІошхоми еолІэгъэшт. ШыкІэ-хъур гуфалъэу джыри зэпиплъыхъагъэ, джабгъурэ ныба-шъом, комэ гъугъэ пакІэм рищыгъэм фэдэу, цыхэр щымыплІэ-жыгыгъэхэу лъэуж илагъ. Ыпэбзыджын шъуамбгъохэр зэи-щхэзэ, ынэхэр къэхъурэигъэхэу, Іэхъогъум ылъэныкъокІэ плъэщтыгъэ, хэкІошхом зэрэпымылъымкІэ зэрэтекІуагъэр Шъалихъэ кышлагъ, ау Іэхъогъум зэремыкІугъэри кыгу-рылуагъ. Мафэри лъэхъэгъэн фае, ылуагъ, армырмэ джыри икІышт. ХэкІошхори къеуцолІэштэп, кыфыримыкъуштыми, сэкъат кышІын ылъэкІышт.

ШыкІэхъур ІупэкІэ Шъалихъэ ытамэ кытеІэбагъ, зыго-рэкІэ къеупчІыжъэу е кышчыгугъы фэдэу, шъабэу хэщыщы-кІыгъ. Хъау, ыгукІэ ылуагъ Шъалихъэ, хъау, ахэмэ уязэгъыш-тэп, ори кыыозэгъыштхэп, о уиІоф шъхъафы. НекІожъ.

Къызежъэжъым, шыкІэхъур тІэкІурэ джыри нэпкъым тетыжыгъ. Шъалихъэ кыфызэплъэкІи, етІанэ ыуж кыхъа-жыгъ.

Гъолъыжыгъом Сане къеупчІыгъ:

— Дядя Салих, Бэчкъанэ... МэгумэкІы Бэчкъанэ, чэщы-ри рэхъатыжърэп. Зыгорэ епэсыгъэн фае. Сыда угу хэлъыр?

— Абэкъум укыкІэупчІэрэп адэ? — Шъалихъэ ыгъэшІэ-гъуагъ, Лъэкүрэ фэдэу, Сани абэкъум кызэрэкІэмыупчІэрэр.

— Абэкъур Іэхъогъум хэт, сыщылагъ сэ ащ ыдэжъ.

— СэшІэ узэрэщылагъэр, узэрэтетІысхъагъэри ары. Уигъончэдъ шыцыхэр кытенагъэх. Тэрэзэу бгъэпкІырэп-щтын, пцІэнтхъурэп зэрэозгъэлъэгъугъэу, игъоп ыц икІынэу.

— Хъау,— къэгугагъ Сане,— ежъ-ежъырэу къэгъолъи сызытригъэтІысхъагъ. Бэри сытесыгъэп. Зиушъэтыжъы шІои-

гъоу кышчыхъугъэти ары. Сыкъызежыжъыми, ежъ етІани тІэкІурэ кычъыхъэ фэдэу зишыгъ, тІэкІу джыри елъэщао джабгъу лъакъомкІэ.

Шъалихъэ Сане къеплъыгъ, зи ылуагъэп, ау игопагъэх кылуагъэхэр. Хъайуаныр дэгъоу зэхешІыкІы, зериІожыгъ, ыгу илъым кІэдэлукІы, ежъ ышъхъэ зэрегупшысэжъэу, ады-рэм фэгумэкІы.

— Чъыежъ, неушы тхъаматэм дэжъ тыкІошт.

Тхъаматэр лІы тІурысэ хъазырыгъ, заом игъом теты-гъэр арэп. Бэчмыз ыцІагъэр. Чылэм дэсыр зэкІэ Шъалихъэ дэгъоу ышІэщтыгъэ. Тхъаматэм ицІыф гъэпсыкІи щыгъозагъ, гурыІонэуи кышчыхъуштыгъэ.

— Шъалихъа, сэлэ? — къэтэджызэ кылуагъ Бэчмызэ.— КъакІо, къакІо, Шъалихъ. Шъэожъые шІагъо хъугъэ мыри. Сыд пцІэр, плуагъа? Ары шъыу, Саня!.. Бригадирыр зыдэхъу-гъэр сшІэрэп, тутыныр екІуадэ, кІэзычын щыІэп, цыфыр, цур, шыр икІурэп. КъэтІыс, Шъалихъ.

Шъалихъэ етІысэхыгъ, ащ ынэгу занкІэу кІэплъэн ылъэ-кІынэу Сани уцугъэ.

Шъалихъэ кІыхъэ-лыхъэ зыригъэшІынэу фэягъэп.

— Шымэ апай тыкызыфэкІуагъэр,— кылуагъ Сане, Шъалихъэ ылупшІэмэ яплъызэ.

— Арыба? — ыгу илъ горэ кыызхимыгъэщы шІоигъоу, ау тІэкІу кызэрэгугагъэр хэпшІыкІэу къэупчІагъ тхъаматэр.

— Абэкъум уфэмыгумэкІ, ар сэ сиунагъо кыхъухъагъ, унагъом щыщ, кытэхъулэрэр къехъулэн. ШыкІэхъур... Ар изэгъэштэп унагъом, сэ сиунагъо.

— От-от,— къэгугагъ Бэчмызэ.

— Хъау,— къэтхъуагъ Шъалихъэ,— къэсэгъаІу. Зыгорэ епэсыгъэн фае. Орырэ сэрырэ кыддэкІодинэу щытэп ныІа лъэпкъыр? Адэ ащыгъум тегъэгупшыс — сыд кыырыкІо-щтыр шыкІэхъум? О чылэм урипаш, чылэм ыцІэкІэ опсэушъ, къаІо.

— А Шъалихъ, сэшІэ сэ кыинэу плъэгъурэр, адэ шыр улэ-жыгыгъэу, угу пытхыгъуай... ШыкІэу иІэр: къалэм ягъаш шыкІэхъур, дэсых ащ цыф гъэсагъэхэр, кыуиІогъагъэба къэ-кІогъагъэм, кытэт, ылуагъ, тыфэсакышты, тынаІэ тетышты, ылуагъ...

— Ахэр фэсакыных, ау сисабый сфатынэп. Сэ зэрэсшІэу ар зыми ышІэрэп. ИщыкІэгъэщтыри ашІэрэп.

— О-уиу, амышIа хуна гэсагэхэмэ!.. Шъалихь, чылэу узшыщми егупшысэба! ШитIу кышъоттышт, ыIуагы кьалэм кыкыIыгэм. ШитIу! ШитIур кIапшIэмэ, непэ тугы-нэу кыхахыштыр ошIа?

— Бэчмыз, шитIоп сэ сызэрыгушыIэрэр, лъэпкъ псау. ШишгэкIи атырэп шыкIэхум фэдэр. Адыгэ шы лъэпкъ шыкIэхур, яни, яти ары, ылъ лъыкIотэн фае нахь, зыгорэм кIэгъахъо фэпшыIнэу арэп. Ар о уиакъыл кымыхьыIрэмэ, чылэм еупчыжъ.

— Адэ сыд, Шъалихь, етшIэщтыр уишыкIэху, ы? Шъу-забэрэ лъэщэ-Iащэрэ щэху зыдэмыс чылэм сыд о уиш фишIэщтыр, ы?

— Дядя Салих ишэп ар, зэкIэмэ яш,— къахэуагъ Сане.

— Адэ зэкIэмэ яемэ, кIэлэху, пхьи кьерэщ, губгъори ерэжъу, тугыныри кыхерэщ! — къэгубжы фежъагъ Бэчмызэ.— Дунаир кIодыжышты зы шыр яттэу, шитIу кьалытхымэ? Сэ чылэр сэлэ, шъо шыкIэху шъолэ.

— Бэчмыз, зэ умышъыжъ,— кърэхъатыжъзэ кыIуагъ Шъалихь.— Сэ сызыфаер, Къэбэртае зыгорэ гъэкIогъэн фае, е щэрджэсхэмэ адэжъ. Абэкъуш итмэ зэгъэшIэгъэн фае, кыс-фащэнэу шыбз горэ, нэмыкI шIыкIэ сэ сшIэрэп. Джахэмэ атекIырэр ары лъэпкъыр кыызэтезгъэнэщтыр.

— Ащыгъум сэ ащыкIэ укысшымыгугъ, Шъалихь, сэ тугын кыхэзыштын згъотырэп, о къэбэрти, черкес оло. Чылэм ышхын ыгъотырэп, гъаблэм егъалIэх цыфхэр, гъэшIэгъонба, шыбзы, шыкIэ оло, Шъалихь...

Тхъаматэм тIэкIу кырикIукIыгъ, нахь Iэсагъэ фэдэу кьеплъи, кыпидзэжыгъ:

— Чылэр ары, колхозыр ары сэ сшъхъэ илър, о лъэпкъэу узпылър арэп. Ятэгъэт, Шъалихь, шыкIэхур, шитIу кытатышты, зиунагъо, псапэба чылэмкIэ, ы, Шъалихь?

Шъалихьэ къэтэджыжыгъ, Сане ыуж итэу кьежъэжыгъ. Тхъаматэр тIэкIурэ кыкIэлъыплъи, кьэджагъ:

— А кIэлэху, бригадирыр пIэкIэлъагъомэ, моу псынклэу садэжъ кычIэхъанэу еIу, псынклэу, Iо.

Сане зи ыIуагъэп. Шъалихьэ ыгу ихъыкIырэм егупшысэщтыгъэ. Ежъ Шъалихьэ зэгупшысэщтыгъэр — арэу дэгъоу, шIотэрэзэу, емышьырэхышэу ежъ кыгурыIорэр нэмыкIмэ зэрэзэхамышIыкIырэр ары. Загъорэ щэч ыгу кыхъэуи ыублагъ. Ежъ ышIэщтыгъэ шыкIэхур хэмытмэ, чылэ, колхоз

зыфаIохэрэр зэримыкъухэрэр, ахэмэ язакъуа — мы чIыгуми, мы огуми, гъэшIэ псаум хэч горэ фэху. Ар сыд пай кьа-гурымыIорэ нэмыкIмэ? Сыда кызкIагурымыIорэр? Сэ сыда сизакъоу сызкIигъапэрэр мыщ, чылэр фэмыемэ, адэ хэта зищыкIагъэр? Лъэкурэ кыгурэлэ фэд, мыакъылышхоми, ыгукIэ Iушы. Сани ары. Шъыпкъэ, ныбжыкIэх, гугъунчъэхэщтын джырэкIэ. Арышъхъае кьагурэлэба. Адэ тхъаматэр ащыгъум чылэм иакъыл хуи ылъэкIыштыт. Ау чылэм сеупчыжы оIокIэ, сыда кыпфашIэщтыр? Чылэр арэп ныIа шыбзыри, Бэчкъани зылэжыгъэхэр, зэрамылэжыгъэм паенкIи хуи ядэхагъэ кызкIагурымыIорэр, яшIуагъэ зыкIамышIэрэр. Зэрэдахэр альэгъу, агукIэ зэхашIэ, ау ар кIодын зэрилъэкIыштым егупшысэхэрэп: шыкIэхум ылъа-къомэ япсынклэгъэ гум изыIэтыгъом ежъхэм япсынклэгъэ, лIэшIэгъу пчъагъэ тешIагъ аушты хуиным кыпэкIэ, дуна-им щыгъэкIодыжыгъуай ар, ау ежъхэм ахэкIодыкIын ылъэ-кIышты, агу истыкIышты, алъы хэкIосыкIышты. Алъахъохэр чIышъхъашъом фэшIух, ипытагъи, игъугъи, ишъаби, ипсын-жъи, ичIыох е ибгыпи аушэтыгъэху, кыызэдэхъугъэхэм фэд. ШыкIэхум ынэхэмкIэ ежъхэми дунаир альэгъу, рэхъатэу, нэку кьабзэу хаплъэх, альэгъурэ пэпчъ тхъэм кызэригъэхъугъэу, зэ апэ дэдэ кызэрэкIыгъэху, зэрэуцугъэху яплъынхэ альэкIы. ШыкIэхум ылъэгъун елъэкIы зэплъырэм изэрэщыт шъыпкъэ, ыгукIэ маплъэ, акъыл закъор кIочIашъхъэ ымышIэу. Сэц пае къэкIы, сэц пае кыкIэчъы, сэц пае кьещхы ымыIоу, кьэкIрэми, кыкIэчъырэми, кьещхырэми ежъыри е чъэу, е щытэу ахэт, ежъ зэрилъэгъуху, кызэрэшIошIэху, ежъ нэ-мыкIрэ пстэуми кьалъэгъоу, кьалъытэу, ежъыри зэу ахэтэу зельэгъужы. ЗахиушъафыкIырэп, ежъ-ежъырэу, дунаим зэриушъафыгъэм нэмыкIыкIэ зэплъыжърэп, ау ежъ зэрэшъ-хъафыри адрэ пстэумэ зэрадиштэрэр ары ныIэп.

ШыкIэхур Iушы, шэнышIу. ЫкIочIэ пстэуми иамалхэри анахъ шIыкIэ дэгъум тетэу ыпкъы хэгошагъэх, ар ежъыркIэ Iэрфэгъур арэп, хэтыми зэрихъылIэщтымкIэ ар дэгъу, сыда пIомэ ежъыри нэмыкIхэмкIи язэфыштыкIэщтыр шIэх дэдэу нафэ кьешIы, кьегъэпсынклэ. ШэнышIошъ, ежъ фэшIур, ищыкIэгъэщтыр зыми тыримыху зыщыпсеурэм хегъуатэ, ар зыми кьегуаорэп, сыда пIомэ ыкIуачIи иакъыли гъашIэм ешъхъапэх.

ЦыфхэмкIэ хэта шыкIэхур зигуаор? ИшэнышIуагэкIэ, гу шъхьафитэу зэрихьэрэмкIэ, дунаим зэрэхаплъэрэмкIэ, цыфхэр зыгъэхьопсэн, зыгъэбаин шыкIэ-амалэу хэлъхэмкIэ, чIыгум ичIыпIэ егъашIэрэу цыгъэнэфагъэба?..

Ежъ-ежъырэуи зыфэбэнэжъын ылъэкIышт шыкIэхур. ЫлъэкIынба? ЫлъэкIынэу кыышIошIы Шъалихъэ, ау ащ ишэни иакъыли зэблихъуных, дэхагъэу хэлъым пхъэшэ-нэ-шагъэр кыыздиштэн, ипсынклэгъи гугъуем печъэу, илэнтIагъи щылыч бзыхъафым фэдэу дысэу кыызэкIэрыожъэу, шъхъэ-хъыжъ-псэхъыжъым хэтзэ, иакъыли зэкъогъэ шъхъэ фэIушыжъым ригъэсэн. Ащ фэдэ насыпэп Шъалихъэ зыфэагъэр шыкIэхьумкIэ.

Шъалихъэ анахъэу шIогъэшIэгъоныгъэр гугъуемылIыгъэу ишыхэмкIэ къахафэрэр ары. Непэ ашхышт, ащыгъышт, аIощтыр зэкIэми апэ ашIэу, неущырэ мафэм зэрэкIэмыдэу-хэрэр кыгурыIон ылъэкIыштыгъэп. Къин зэпытышттэп ныIа, зэгорэм зыпкъ иуцожъынба ящыIакIэ, япIасти, ящыгъыни икъоу. Адэ джы непэ къиным чIэнагъэу щашIырэр нахъ макIэ къэс нахышIуба, чIэунэ мыхъухэщтыр шыкIэхур ары.

Шъалихъэ Сане игъусэу иунэжъы кыызэсыжъым, плъыр-стыр горэ кыкIэхьагъэ фэдэу кыышхъуи, Сане Бэчкъанэ фэсакъынэу риIуи, ежъ пхъэ пIэклорыжъ цыкIум зытыригъэ-клэгъ. ТIэклурэ щылъыгъэу рэхъатыжъыгъэ. Иунэжъ кIым-сымыгъ. Джырэ фэдэу зыкIи зэхилэгъэп иуни, ежъыри язакъоу. Адыгэ хъакужъ цыкIур, пхъэнтIэклуйтIу, хъакъу-шыкъу зауIэу, духовкашъхъэм тетхэр, зыкъопс цэф тас пышIэгъэ щалъэр. Адрэ унэм шъошIэ Iэмэ-псымэхэр, онэ ныкъошIыр, ощы, шIуанэ, къазгъыр зыфэпIощтхэр илтых. КIым-сымэу кыышъхъарыуагъэм зы пкъыгъуи кыышхъыештыгъэп, макъэ горэ кыпыIуагъынэу, къэкощынышъ, ыгу ошIэ-дэмышIэу къэзыфызыгъэ зэкъогъэ-зэщыгъор зэщигъэкъонэу. Ежъ къемыпхыгъэу, шъхъаджи шъхъафэу псэурэм фэдагъ. Иунэ чылэм зэрэдэмытыри зэкIэм ыгу кыильэдагъ. Мэзым хэгъэ-пIынэгъэ цыкIоу хэт. Джы нэс ахэмэ ягупшысэнэу зэрэмыхъугъэр гъэшIэгъоны.

Шъалихъэ чылэм дэгъоу щашIэщтыгъэ, чылэ Iофхэми ахэлажъэуи бэрэ кыыхэкIыштыгъэ, ыкIуачIэ къехъыфэ цуку-кIи, шыкукIи колхозым фэлэжъагъ, ау сыдэу Iо фаеми чылэм удэмысмэ, цыфмэ яIоф Iаджыми уахэны, якъинми, ягушIуагъоми къэмышIэуи, ори агу укъэмыкIэу бэрэ мэхъу, зыгорэкIи

ежъхэм Iахынчъэу уахъулIэ. Уизэкъоныр зэщыгъоп, уизэкъо-ныр мыгъуагъэ.

Шъалихъэ ренэу изэкъуагъэм фэдэу джы зыкышхъу-жыгъ. Абэкъу закъор ары игъусэ зэпытыгъэр. Мэзыр, псы-хъор, шъофхэр... Абэкъур ежъ пая зыкIипIугъэр? Лъэкурэ джы къегъэмысэ, о зэрэуизакъом фэдэу, шыкIэхъури къэбгъэнэщт, еIо Iахыли иIэжъэп, шым пай Iахыылхэри имыIахыылхэм фэдэу щыIагъ, ышыхъу закъуи мазэм зэ-тIо ныIэп зэрилъэ-гъуштыгъэр.

Шъалихъэ зыкыиIэти, пIэгум кыитIысхъагъ, унэм рилъэ-гъорэ пкъыгъомэ загъэхъыен, зыгорэуштэу зызэблахъун, кIым-сым гомыIур зэагъэун кыышIошIыгъ, ау зи зэхъокIы-гъэп, пIэклорыжъым кыпыIуагъэ макъэри ежъ зыкIи емыпхыгъэ фэдэу, чыIамэ горэу кыышхъугъ. Чыжъэу ыгу кыыриджэжыгъ шы лъэмакъэхэр икIэлэгъум щегъэжъагъэу зэрэзэтырифыштыгъэхэр. Шы купым ымэкъэ псынклэ сты-рэу кыышхъуштыгъэ. Бгъэнышъхъэ унэр гуалэзэ зэрэсты-рэм ехышхъуштыгъэ, узэримыгъэкIуалэу, ау узфикъудыеу. Шыу закъоу чъэрэр мэшIо чыжъэм фэд, фэбагъэ зэрэкIэлъым уегуп-шысэ, зэхапшIэрэп. Ушъырэ шым хъаку мэшIо гуапэр угу къегъэкIы. ФэбагъэкIэ кылымыIэсыштыгъэр кызэпэчъэ-рэ шыумэ ялъэмэкъэ гуIэрий. НахыбэрэмкIэ зи дэхагъэ ахилъагъоштыгъэп, сыда укъэзгъэфабэщтыгъэр. Зэпытхыш-тхэм фэдэу, зафэмыукIочIыжъэу, ямыIэ амалым шъхъэдафымэ ашIоигъоу, яохэзэ зэрэфых, зэнэкъокъоп ар, зэрэукI нахъ. Зэ-нэкъокъум пкIуачIэ ыушъхъакIунэу щытэп, уигъэгумахэу, уигъэхьопсэщтми, о уиамал улъыIэсынэу ары нахъ, пфэмы-шIэщтым зебгъэкIунэу арэп... Пхъэлүш зэкIэлъ машIоу мып-лъыкъожъынэу, жъокур нахыбэ ышIызэ стырэм фэд шыкIэ-хъум ичъакIэ. Бэчкъанэ шыгъэчъэшэп, зэилъыгъокIэ зиушэ-тынышъ Iэсэжъынэу, кыызтехъогъэ чIыгур къэмыуцоу, кы-кIыримыгъэчэу ычъын ылъэкIышт, гъэшIэ кIыхъэ кыпы-щылъ, ичIыгу ипсымэ ахэшъун фае, зэкIэ иуцмэ къапичын; зэкIэ имэзхэр кыкIуахъын, иощхмэ ахэтын, имафэмэ къагъэ-фэбэн, ичэщмэ кIуачIэ рагъэшIын фае.

Шъалихъэ плъыр-стырыр кыкIэхъажыгъ, гъолъыгъэ. ЧыIэ кызэрэллагъэр зэхилэу, ау Iабэу чыхIэныр кызты-рилъашъомэ, зигъэсысмэ, икъэшIэжъхэр къэзыухъумэрэ фэ-бэгъэ тIэклоу ыбгъэгъу, ылъэкъо уфапIэмэ, ыблыгучIэмэ къа-хэнагъэр Iэклэтын кыышIошIэу, нахъыри зиутIыIуштыгъэ.

Икѣшлѣжъ чаныгъ, гѣшлѣгонѣу нѣфынѣу игъашлѣ ылѣгъу-
щтыгъ, джы нѣс имыхѣбзагъу, кѣхѣуллѣгъ пѣтѣури зы гѣо-
гу тырищѣжы, зы Иоф закѣ горѣклѣ зѣрипхыжы шлоигъоу
егушысѣщтыгъ.

* * *

...Мыжѣуаклѣмѣ ащыжѣгъуирѣ псыхѣожѣьем ехыщыр
щхы макѣр уц кѣашхѣом кѣыщытѣкѣуагъ. Шѣалихѣ
кѣызѣплѣкѣлыгъ. Пшѣэшѣжѣые лѣапцлѣм джѣнѣ гѣопѣко
пклѣжыгъ цыклѣур быбѣтѣхѣу мѣлитлѣур кѣоджѣгум щѣау-
гѣойрѣ лѣхѣогъум кѣыфыщтыгъ. Тыгѣр кѣыкѣокѣлы тет. Ощ-
хыр теужыгъу, чѣышѣхѣашѣор зѣпѣлыдыжы. Огур кѣаб-
зѣ, джыри жѣыми, фѣбамѣр кѣырихѣу ыублагъ. Псы лѣзба-
нѣхѣм арыпклѣмѣ щхызѣ, пшѣэшѣжѣыем мѣлхѣр кѣыфыщ-
тыгъ. Шѣалихѣ шлогѣэшлѣгонѣу еплѣыщтыгъ пшѣэшѣ-
жѣыем. Ежѣ мѣлѣхѣуагъ, мѣлхѣр нахѣыбѣрѣмклѣ нѣжѣ-лужѣхѣр
арых кѣыдѣзыфыщтыгъхѣр, шѣзожѣые лѣтахѣо горѣм кѣы-
рифыллѣхѣу кѣыхѣклѣми, чѣые нѣхѣо-нажѣоу ылѣгъущтыгъ.
Мыдрѣр мычѣыегѣахѣм фѣдѣу, гушлѣон щѣхѣурѣ Иоф имылѣу
кѣхѣуѣгъ пѣонѣу, лѣзшѣу мыщхѣрѣми, гуапѣу зѣхѣпхѣу, ори
пфѣмыхѣоу уигѣгѣушлѣоу щхыщтыгъ. Ежѣ Шѣалихѣ зѣре-
сагѣу, чѣылѣ мыллѣнѣу фѣпагѣѣщтыгъѣми, жѣу кѣѣкѣуагѣѣти,
ытхыцлѣашѣо иучѣылыкѣлыгъу щытыгъ, мыдрѣр щѣджѣгѣо
фабѣу кѣѣтѣджыжыгъѣм фѣд, лѣапцлѣу, джѣнѣклѣпцлѣу, псы
лѣѣбанѣмѣ арыпклѣзѣ кѣачѣѣ. Ылѣгъурѣ пѣтѣуми агѣгѣушлѣо-
рѣм фѣд, лѣыжѣ заулѣу тутын зыгѣѣстѣу щытхѣмѣ адѣжѣклѣ
плѣѣми, мѣгушлѣо, кѣыпѣклѣфѣрѣ мѣл зѣе-лѣуаѣми кѣякуозѣ
мѣгушлѣо, псыр ылѣѣклѣплѣ пцлѣанѣмѣ атеутхѣми мѣгушлѣо,
цлѣнлѣагѣошѣ, дунаир фикѣужѣрѣп. Мѣлхѣр лѣхѣогъум хигѣѣ-
лѣадѣхи, «мары кѣѣсфыгѣѣх!» ылуагъ, чѣыплѣ изагѣѣрѣп, мѣгу-
шлѣо, мѣщхы. Шѣалихѣ ылѣон ымышлѣу еплѣы пшѣэшѣжѣы-
ем. «Кѣѣсфыгѣѣх, сѣло, плѣгѣурѣба, модѣ мо мѣл дѣхитлѣумрѣ
шѣынѣ фыжѣыбзѣ цыклѣумрѣ!» Шѣалихѣ зы ылѣорѣпти, пшѣѣ-
шѣѣжѣыер тлѣклѣурѣ кѣеплѣы, ечѣѣжѣѣжыгъ.

Джащ щѣгѣѣжѣагъу Шѣалихѣ а щхы макѣр щыгѣуп-
шагѣѣп. Мѣлхѣми, уц кѣашхѣоми, псы лѣѣбанѣхѣми, гѣѣмѣфѣ
пчѣдыжѣ фабѣми ылѣгъѣужѣыгѣаклѣхѣм фѣдѣу яплѣыщтыгъ,
одыджын жѣгѣыутѣхым фѣдѣу, пшѣэшѣжѣыем ымакѣѣ кѣы-
тепшыпыкѣлыжын плѣѣклѣынѣу кѣыщыхѣущтыгъ. Джащ

щѣгѣѣжѣагъу пшѣэшѣжѣыер Шѣалихѣ щымыгѣупшѣѣжы-
гъу ыгу кѣинагъ. Пшѣэшѣжѣыѣу мыѣ чѣыгым кѣѣфѣхи
псым ытхѣѣлагъѣр. Зилѣгъѣуклѣ, гушлѣоштыгъ, фѣмыхѣоу
щхыпцлѣыщтыгъ, насыпыгъ горѣ ышлѣапѣу кѣѣжѣѣрѣм фѣдѣу,
ыгу фѣбѣгъѣ лѣшлѣур кѣѣчѣѣщтыгъ.

А пшѣэшѣжѣыер клѣодыклѣѣ зѣрѣхѣуѣгѣѣр Шѣалихѣ
анѣхѣ цыхѣ зыфышлѣырѣ ныбджѣгъум кѣыгѣѣпцлѣагѣѣм фѣдѣу
кѣыщыхѣуѣгъ. Ыгѣѣмысѣн ышлѣагѣѣп, ары игукѣао нахѣ инѣ
кѣѣзышлѣыщтыгъѣр. Гѣѣнѣфагъу зыгорѣ бгѣѣмысѣным, уфы-
римыкѣущтми, ар бѣклѣ нахѣ кѣиныгъ, сыда пѣомѣ ауштѣу
зыклѣхѣуѣгѣѣри, зыклѣхѣун фаѣри кѣѣпшлѣн плѣѣклѣыщтыгъѣп.
Зыдымышлѣжѣѣу ежѣ дунаим итѣтыклѣ ащ рипхѣу сѣагѣѣти,
ѣжѣыри зы лѣапсѣ имылѣжѣѣу, ылѣгъуѣи, ышлѣи, зыхѣѣти зѣклѣ
нѣплѣхѣым фѣдѣу, шѣыпкѣагѣи теубытагѣи хѣмылѣѣу ышлѣошѣ
хѣуѣгъ. Ащ ыужым кѣыгѣѣшлѣагѣѣр зѣклѣ щылѣѣныгѣѣм щы-
мыш дѣдѣ гѣогу горѣмклѣ кѣыклѣуѣгъу, зѣ нѣмылѣѣми, зы мафѣклѣи
ащ ыгуклѣи, ышѣоклѣи, изѣхѣшылѣкѣлыклѣи хѣт шѣыпкѣѣу зылѣы-
тѣжыгъѣн фаѣп...

Мѣзыр, псыхѣор, шыхѣр... Сыдрѣ лѣѣхѣани Шѣалихѣ
мѣзи, псыхѣуѣи, ошхи защидзыѣщтыгъѣп, ащыщынѣщтыгъѣп.
Ахѣмѣ ясагъ, ѣжѣхѣри кѣѣсагѣѣхѣу, зѣгурылѣохѣу ылѣытѣѣщ-
тыгъ. Зѣфыщытыклѣу зѣфырялѣр кѣѣмыугупшысыгъѣу,
шѣхѣадж ѣжѣ игѣѣпсыклѣклѣ зѣрѣзѣклѣунхѣ ѣ зѣрѣмыштѣнхѣ зѣ-
рилѣѣклѣыщтыр гѣѣнѣфагъѣ хѣуѣгъ. Ащ бырсѣыри кѣаигѣагѣи
хѣт ылѣѣныкѣоклѣи хѣлѣыгѣѣп, зѣклѣуѣгъуаѣу кѣыхафѣхѣрѣри
гурылѣогъошлѣуѣгъ. Ау цыфхѣм нахѣ агурылѣогъоягъ. Жѣыб-
гѣѣм зѣщидзырѣ унашѣхѣѣм пѣй хѣт бгѣѣмысѣна, убгѣѣ-
жѣыщт, ащ гукѣао зымы фыуигѣѣшлѣырѣп, джѣгъогъуѣи улѣы-
гѣѣхѣурѣп. Ау цыфым мыхѣунѣу ышлѣѣрѣр гум хапклѣ, цыфыр
зыфаѣр кѣѣшлѣгъуаѣй, ащ гѣунѣ илѣуѣи щытѣпщтын. Ышхыщ-
тымрѣ, щыгѣыщтымрѣ, ыгурѣ иакѣылрѣ яхахѣо чѣыгум щы-
гѣотыгъошлѣу фѣд, нѣбгырѣ пѣпчѣи шлѣу щѣхѣу ыгу имылѣ фѣд,
ау гѣѣшлѣгонба, купѣу зѣрѣзѣхахѣѣхѣу, ялуѣи ашлѣоигъори зѣте-
клѣ, зѣрѣзѣфѣмыдѣхѣр ыклѣлу кѣыдѣхѣыѣ. Алахѣѣм симыуклѣи,
сыд паѣ зѣклѣ зѣфѣдѣн фѣаѣ, яамалхѣри зѣфѣмыдѣхѣмѣ? Яна-
сып зѣфѣдѣмѣ дѣгъу, шѣхѣадж иамал зыдишлѣжѣѣу, ащ елѣы-
тыгъ насыпым ѣуцуалѣу. Шѣуаѣм игъуанѣ нахѣ инѣу зыклѣит-
хѣурѣр, цыгъор ыушѣхѣаклѣунклѣ арѣп, ѣжѣ фѣшлѣоу ешлѣышѣ
ары нахѣ. Цыфыр ащ сыдѣуштѣу ѣбгѣѣуцоллѣѣшт? Ущыбы-
рысырын, ущыхѣакѣужѣокѣунѣу арѣп ныла дунаир зыфыха-

хыгъэр, уеклунэу ары иощи, иоси, ипсыхъуи, ичыгы, ежхэри кызэбгъэклунхэу.

Шъалихъэ дунаим гурэлоу кышыхъуштыгъэ цыф жъугъэм ахэхъэфэ; цыфмэ зэрахъэу, зэсэгъэ пстэуми шъхъафэу яплъэу фежъэштыгъэ, арынкли хъун аклэрычыгъэ зышлыгъэри.

Хъунэп моуштэу сыщылъэу Сане сыкыльтэгъумэ, егупшысагъ Шъалихъэ. Ерагъэу зыщыпшыгъ, чылапалэм ыгъэклэзэзызэ, чыхлэныр ышти, кыкылыгъ. Тыгъэр къохъагъ, гумэкыгъо горэм зыфигъэхъазырэу, огур нэшхъэй, чыгури дымылу, жъэу джыри къемыжъагъэгом ыклуачлэу кылыштым зыфигъэхъазырырэм фэд мэзыр. Ощхышхо зэрэщылэщтыр Шъалихъэ кышлагъ, ау мэзым фиуэнкылыгъ, чыгаехэр зыщылужъум нэси, чыхлэныр кызэрищэкли, чыгъежъым клэлырытлысхъагъ. Ащ лыпытэу зызыудэгугъэ чышхъашъом жбыр кытеуагъ, шыблэ мэкъэ чыжъэр огум кышчымылузэ, чы клоцым шытхыуагъ, ащ клэлыклоу жбыр зэличэу, огур кыгъэклэплэу къэуагъ. Шъалихъэ нахъ рэхъатыгъ, жъэу зыклуачлэ хахъорэм ошхыр кыутхыпклэу зырегъажъэм, чыыелэшум хилъэшъуагъ.

Къызэлъэгъжыым, жбыр нахъ лэсагъэу, ау лужъоу упхырыпллын умылгъэклэу, къещхыштыгъэ. Унэ кыкылабэрэр умылгъэгъунэу шлункылыгъ. Мазэрэ псы емышъуагъэм фэдэу псыфаллэ кълэлагъ. Мыщ пэчыжъагъэп ипсынэклэчъ. Ащ емышъомэ мышъоклы кышлошлэу, псыхъом фиуэнкылыгъ. Чыхлэныр къехылытэклы хъугъэти, зытырихи, ышыхы, чыгълапсэ горэм щигъэлылыгъ. Нэпкъым зылохъэм, ымакъэ зэрэблагъэмклэ псыр лъэшэу кызэрэклорэр кышлагъ, ащ фэдэу мэкъэ лужъу, мэкъэ губжыгъэ илагъэу кышлэжбырэл, къушхъэм лъэшэу щещхыгъэн фае, къушхъэпсыр ары зымакъэ кыхэбыжъутыкырэр.

Лэб-лэбклэ нэпкъым ехыгъ, ау псынэклэчым кытеогъэхагъ, пцел куашэм ышхъапэ загъорэ псэу быжъутэзэ блицхырэм кычлэуштыгъэ. Къыпшхъапэжыштыгъэ, — егупшысагъ Шъалихъэ, къэгъзэгъу хъазырышъ нэпкъычлэри чышты.

Псыфаллэр щыгъупшагъ Шъалихъэ, фэмыегъахэм фэдэуи джы кышыхъужыгъ. Ау плыыр-стырыр кытеожыгъ. Алуфагъа шъуло сипсынэклэчъ щыщ Санерэ Лъэкурэрэ? Алумыфагъэмэ — алуфагъэп. Сэ сикъиныгъ нахъ, сигу-

шлогъуагъэп ар. Адыгэ клалэхэри ытхъэлагъэх. Сыда зыфитхъэлагъэхэри? Топышэм ымыхыгъэхэр...

Шъалихъэ иунэжъ кыфиуэнкылыжыгъ. Ышлэщтым емыгупшысэу, ау нафэу рихъухъэгъахэм фэдэу, кызэсыжыым, шыгъхэр зышыхы, шыгъын фабэ зышилъагъ, члэгъчлэлы кълэзэхэр ачлэгъы ышлыгъэх. Къакъырым абэкъушыри шыклэхъури члэтыгъэх. Шыбзым ышхъэ кыгъэзагъ, зыкыштыгъ. Шхор тырилхы абэкъур кызычлещым, шыклэхъури кычлэкылыгъ.

Нэпкъым зынэсхэм, Шъалихъэ шыбзым ысэку лэ сэмэ-гумклэ ыубыти, кыздыригъалэзэ псым ехыгъэх. Шыклэхъум кыфызэплъэкылыгъэп.

* * *

Санерэ Лъэкурэрэ мэкъуплэм клуагъэхэу, ошхым кыубытыгъэх. Шъугъэхэу, плылагъэхэу кызыклэжыхэм, Лъэкурэ дэжъ дахъэхи, загъэчъэпхыжыгъ, шхагъэх. Ащ ыужнылэп, Сане кълэгъэкълэжъэу ылуи, Шъалихъэ иунэжъ кызыклэжыгъэхэр. Унэр нэклэу залъэгъум, къакъырым клуагъэх, ау ари нэкылыгъэ. Ошхэу е жыыбгъэ голуджэу шыхэр Шъалихъэ ытлупшыштыгъэхэп, ащ тлэклу кыгъэгумэкылыгъэх. Ашлэн амышлэу лэгу кышчыуцугъэхэу, ошлэ-дэмышлэу ошхэу щигъэтыжыгъэм псыхъом ымэкъэ жъот кышчылу гъ, шы щыщ макъэри кыхэщыгъ. Тлури зэплъыжыхи, зи зэрамылоу макъэр кыздэлугъэмклэ клатхъугъ. Огум зиукъэбзыжыштыгъэ, мазэр зэпэшлэтыжъэу кълэгъэуагъ, мастэр плэпызмэ кълэпштэжыын фэдэу, зэклэм нэфынэ кълэхъугъ. Бэчкъанэ псы нэпкъым зандэу тетыгъ, псым зыхидзэжыштым фэдэу зыштыштыгъэ. Етланэ псым даклоу речъэклэу алъэгъугъ. «Псынклэ!» — хъапщэзэ, кыхэхуукылыгъ Лъэкурэ.

Мэзэгъо чэщым псы шлоркъым ышхъашъоу шылыдрэм Шъалихъэ иплэо шлуцлэ кытещыштыгъэ, абэкъур ерагъэу зэхэпшыкыштыгъэ. Псы кыиугъэм фырикъун ылтэкыштыгъэп абэкъур, ыгузэгу зынэсклэ зэрэрихыжыштым щэч хэлыгъэп. Санерэ Лъэкурэрэ зылолгъадэхэм, Бэчкъанэ ищыщ макъэ Шъалихъэ кызэригъэплъэкылыгъ, ылэ кыдыгъэоягъ, Бэчкъанэ зэралыхъамыхъагъэр зельэгъум, шыр ытлупшыгъ, хэкыплэ зимылэжъ хъэйуанэр зэрэгырызну лэу кълэджагъ, ычый кыритхъэу, гулэжъэу, етланэ члэуагъ. Лъэкурэ зэрымы-

рым фэдэу куозэ, хэфагъэм фэдэу псым зыхидзагъ. Сане Бэчкъанэ ыпшгъэ ишлагъэу, кышчыутагъэу гъызэ, гъэшIуабзэхэр риIоштыгъэх. Шъалихъэ абэкъум ысэку зетIупшым, шыр къэгумэкIи, хъапщэзэ зыкьиутIэрэбгъугъ, зэрэфэлъэкIыжъэу псэу джынэуз хъугъэу быжъутэрэм пэкIырэи, тIэкIу зилэжагъ зыримыгъахъэу. Шъалихъэ Iэо-лъаозэ шыбзым жэхихъагъ, зы ылъэгъужьыштыгъэп, зыми фэежъыгъэп, ынэгу кIэтыгъ Бэчкъанэ исурэтэу нэккыым тырилъэгъожьыгъэр. Ащ ыужы абэкъум ысэку зэрэхэгъэнагъэу, тIури псым чIэуагъ, псыхъоу зынэ кыкIрэм икъэгъэзэгъу шъыпкъ зышчычIэуагъэхэр. Лъэ-кури Iэо-лъаозэ ащ нэсыгъагъ, ау псычэрэгъум икъэгъэзэгъу шъыпкъэ нэккыычIэм чIидзагъ. Лъэкурэ гъыштыгъэ, ымакъэ Iоу гъыштыгъэ, хъуанэштыгъэ, зыми фэежъыгъэп. ЫIэбжъанэхэр нэккыым хэгъэнагъэхэу, ынэгу етIэ цIынэм егулIыгъэу гъыштыгъэ. Сане гъыжъыштыгъэп, ыгу зэлупкIагъэу, ышIэрэр ымышIэжъ фэдэу, Лъэкурэ зыхигъэнагъэу етIэ ныдж тешъом телъыгъ. Псым кыыхахъоштыгъэ, кыычIэжъутыкIызэ кытеоштыгъэ. ЗэкIэм ашъхъагъ шъыпкъэ ошхыпсыр зыутхэрэ шылъэмэкъэ псынкIэр кышчыIугъ, щыщ мэкъэ жъынчым чэщыр кызыппигъэджэжъыгъ.

Ышъхъэ лъагэу Iэтыгъэу Бэчкъанэ исурэт дахэ мэээгъо чэщым инэккъ лъагэ шъхъарытыгъ.

1982-рэ илъэс

КЪУШЪХЪЭ ЯБГ

Тхылъеджэм фэгъэхьыгъэ гушчыI

Сыда Ер зилIэужыгъор, хэта е сыда ащ пэуцужьын зылъэкIыштыр — джащ сегупшысэзэ стхыгъэ «Къушъхъэ Ябгэр». Ар иамал кыыхьынэу цIыф щыIэу кысшIошIырэп, ау ащ уемыгупшысэп плъэкIырэп. Джащ фэдэу уфитэп уямыгупшысэп Нэфынэм, Жъым, Псым, Ошъогум, Чъыгым, сыда пIомэ ахэмэ такъыдэхъу, пкыынэ-лынэкIи псэкIи ташыщэу такъыщэхъу, тадэпсэу ыкIи дунаер адэтэбгынэ.

Ты-Гуи, ти-ЗэхэшIыкIи, ти-Къинлъэгъухэри, ти-Гугъэхэри зы Хъоурэ зы Уахътэрэ сыдигъуи ащызэдэпсэхуэ сшIошты згъэхъу сшIоигъу. Загъорэ, акъылым кымыубытэу, уахътэкIэ гъэунэфыгъое нэгъэупIэпIэгъу горэкIэ дунэешхор зэрэгъунэнчэр пкышшъолым зэхешIэ, ащ фэдэ пэпчъ нибжы кыбгурымыIоштым псэ закъор ехъункIэ, акъылыр джэуапынчъагъэм къулайцызы ехъулIэ, гуми щтагъэу зефызы. КIодыжыпэн зэрэщымыIэр кызыщылъэгъорэ гъунапкъэр кыхэнэфыкIы фэд, ау ащ ебэкъонэу фиты ашIыгъэ щыIэп.

Ар нэшхъэигъом ипIалъ.

Ер тэлэжышъ, нэужым зытэумысыжъы. ЕтIани икIэрыкIэу Ер тэлэжы... ЗэрэхъурэмкIэ, тшъхьы тыгуи тафимытыжъэу тигъашIэ тегоожъы, арышъ тимысагъэ кыддагошын фаеу НэмыкIхэри щыIэх. Хэтых ахэр? Кытпэшчыль гъашIэр псэкIодшIапIэкIэ кыдгурыIоу ихъухъэгъахэмэ, ащыгъум щыIэныгъэм зи мэхъанэ имыIэжъэу мэхъу.

Ар гукIодыгъом иохътэ зан — сыда пIомэ «ащ фэдэ щыIакIэ сыфаеп» тIонэуи е ар нэмыкI горэкIэ зэблэтхъунэуи

тыамалэп. Нэмыкы хъун зыльэкышт пстэури — НэмыкI, тэ ар тизэхэшлыкы кыубытырэпышъ, ар — Тэрэп.

Джэуап зимылэм кIэупчIэхэрэп. Тэ тызкIэупчIэрэм кыитэупчIыжынэу кыитфегъээжъы. Джэуапыр — къээгъээжъыгъэ упчIэр ары. Джары ныIэп ащ фэгъэхыгъэу тэ зэтIо-жын тлэкIыштыр.

Къытхахьэрэр — Ппсэ къэгъэлъагъу,

ТхэкIыжърэр — Нэфынэр кышын.

Адыгэ лъэпкъэу сызшыщым сегупшысэ, сэ ащ сыришъау ыкIи сырат, идунэе тетыкIэ кыызгурыIо сшIоигъу. Джащ пае ащ сыфызплъэкIыжьи, гукIэ сырычъагъ игъашIэ: анахъ охъ-тэ хъэзабэу ащ кыыхэфэгъэмэ ащыщым. Зыгорэ зэхэсшIа-гъэуи кыысшыхъугъэти, мары, мы шъузаджэ сшIоигъор къэ-сIотагъ.

АПЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Мэзагъу

Мэзагъо ыгу тыгъэр щIыстыжъы. Мазэмрэ жъуагъо-хэмрэ ыштэжъыгъахъ. Илъэс шъитIоу кыгъэшIагъэм кы-кIоцI шIу нэмыкI ахэмэ арилъэгъуллагъэп, якъыкъокI-къэлъа-гъуи, якъохажъ-кIодыжьи адиштэу псэугъэ. Ежъ пэе закъоп ныIа зыфыщыIагъэри, ошъогуми чIыгуми къащыгъэшIыгъэ пстэуми ипкIантIэ анэсыгъ, ылъэгъугъэр, зэгупшысагъэр зэкIэ, лъэу кIэтым щыщы хъузэ, ежъыри захигощагъ. Тыгъэр кыызшыкъокIырэ чIыпIэм щыIагъ, зыщыкъохажъырэри зэ-ригъэлъэгъугъэ. IэпыIэгъу ищыкIагъэп тыгъэм, икъэхъукIи, иошъогу гъаши, икIодыжъыкIи къэзыгъэшIыгъэр ары зылэ илхэр. Ау ежъ ионджэкъышъхъэ тебыбыкIырэ фабэм мазэ-ми жъуагъохами зыщагъэфабэу кыыхэкIыгъ.

Нэ джагъо зыщыуухъумэмэ, упхырымыбэу псышъхъэм урыкIон зэрэплъэкIыштыр Мэзагъо ешIэ; чIыпIэ узэритэу, гушъхъэ кIуачIэкIэ чыжъэу зыпIофтэжъынышъ, узыфэе лъэ-ныкъохэр къэпкIухъэхэзэ, узыпэчыжъэ цIыфхэр зэгбгъэлъэгъу-щтых.

Ошъу-оешхохэр хъасэмэ Iаджыри ашъхъарищыгъ — орыжъ шъугъэмэ защаунэкIынэу. Уз бзаджэмэ чылапхъэ афэхъурэри ыгъэунэфыгъ. КъэгъэшIыгъэ пэпчъ чэщыри ма-фэри иныбжъыкыу кыдекIокIы, ар кычIэунэу умыгъо-лъяжъ, е о уибгынагъэу, армырмэ чэщныкъом уиунэ урищы-нышъ, мээ дакIоу, псэупIэмэ ащыуухъэу, уинэплъэгъу узди-хьырэр умышIэу укъэнэшт. ПчыкIэм имэшIуащэ зыдэфэщ-тыр ежъыри ышIэрэп, ау шъхъэкуцI зыфаши, ашкIэ акъыл зылэжъыгъэм, гум шIоигъомрэ акъылым илъэкIрэ ззы-гъэуIунхэ зыльэкIыгъэм инэплъэгъу пчыкIэм нахъ чыжъэу маплъэ. Зы макъи текIодыкIырэп дунаем, мыжъоу удзыгъэ-ми, къутамэу бгъэсысыгъэми, лэучэцI уцуагъэм ихъэпщэ макъи илъэсишъэхэм чыегъэ лъэмакъэхэр, гущылэхэр, хъэп-щэ-щэлухэр, гурым е гукIэе жэдэхэр къагъэтэджыжъых. Джэрпэдджэжъыр кызшежъэрэр — макъэм ыпсэ зыщыхэкIы-рэр ары, ащ улъымыхъужъ, къээгъээжъырэр — макъэм иныб-жъыкыу, джы ар гъэшIэ шъхъафы иуцуагъ, кыыздежъэжъы-щтыри гъэшIэ шъхъаф, цIыф шъхъаф, псэ шъхъаф.

Джы тыгъэр Мэзагъо ыгу щыкъохажъы, щыкъохажъы нибжъи кыкъомыкIыжынэу. Ежъ джауштэу рихъухъагъ. Илъэс шъитIу кыгъэшIагъ, узи иIэп, иогуи къеззщыгъэп, ичIыгуи кыгъэпшъыгъэп. Ау итыгъэ ештэжъы, чыгхэри псыхъохэри ештэжъых. Ахэмэ ягъусэу зыкIосэжъыкIэ, макъэр пкъыгъо пстэуми зэрахэкIуасэу, ылэжъыгъэмрэ зыдэлэжъагъэ-мрэ зы хъэпщэгъу макIэу зызэхэхажъхэкIэ, лIэуж кIэлъы-кIомэ IэбжэнакIэм сэпацэр кыдарэхри, ащ губгъо харэшIы-кIыжъ, псыхъошхо зэ хъужыштым пкIэнтIэпс гъуаткIор къежъапIэ фарэшI, анэбзыц арэгъэтIысхъэри, мэзыр къарэ-гъэкI, хъапщэгъу къинхэр жъы къабзэ охъуфэхэ ерэжэх, гуу-зымрэ хъопсэ пкIэнчъэмрэ гущылэ ахарэшIыкI, пкIыхьыр нэфапIэ зэрэмыхъурэр къагурыIомэ, янэфапIэ пкIыхъ шIагъо кыкIэлъыкIон. Гу нэшъухэр абгъэгумэ къащытеоштхэшъ, тэрэзэу арэгъэдалохэри, хъантIэркыо къакъэм, хъэкIэ-къокIэ гъоргым, сабым игъыб-щыб, пхъэшъхъэкIэ зтеом, шъоф пцIа-нэм, къамыл дорэщэу орыжъым щыгъугъэм ордэ къахарэх.

Ежъ тыгъэр ештэжъы, макъэмэ яныбжъыкыумэ афэдэу, тыгъэм иныбжъыкыу ошъогум кыринэрэр. Дунэе укIым хэ-лэжъэн ылъэкIыштытэп, зэуакIи ышIэрэп.

Анахь чыпIэ лъагэу Адыгэ чыгум иIэм Мэзагэо шы-
тIысыгъ. Зиплтыхъажьынэу арэп, тыгэм игуаплъэ зишIыгъ.
Джы зэжэжырэ закъор — мэфэ ныкъо гъогукIэ пэчыжэу
хылушъом екIурэ кIэлэхур ары. А кIалэр дунаем кызырэ-
техуагъэр ышIэщтыгъэ, лъэпкъ псаум чылэпхъакIэ фэхъун
зылъэкIын кIуачIэрэ гъэретрэ ащ хэлъ, ар гу чыжэкIэ кы-
шIагъ, ау зыгуи зиахъыли нэшъу хъугъэр сыдзущтэу кыгъэ-
плъэжышIта? Тхъэшхом зыми зэкIэ рилорэп, кытэрыкIощтыр
ешIэми, мызгъэгум иIоф кытхилъхъагъэп. КIэлэхуми адыгэ
чыгур ыбгынэмэ...

* * *

Уцымэ агъэбылэмэ, чыг лъагэмэ ашъхъапэмэ къашъ-
хъарыщзэ, къакIо кIэлэхур. Псыхъомэ къазэпырэчъы,
псышъхъашъом чIэмыбэу, ау мыжъокIэ жъгъэймэ ялъэпао.
Къымыухъэхэу, ежъыри зыдимышIэжъэу, мыжъошхомэ акIо-
цIырэкIы, лIэшIэгъу пчъагъэ зыныбжъ хэшъаехэр зэлуе-
щхэшъ, азфагу къыдэкIы, ау хъампырашъоу къэгъэгъэ тхъа-
пэм зыщызгъэфабэрэм еIэсэкIызэ, ымыгъэтхыонэу блэкIы.
ЗыдишIэжъырэп, егупшысагъ Мэзагэо, непэ шым ычъын
ылъэкIышIтым фэдиз изынэплъэгъу кызырихърэр, зэкIэри ежъ
фэдэу кышIошIы, е ащ егупшысэрэп. Фаемэ — псым дакIо,
фаемэ — жъым дачъэ, иныбжыкъухэр итэкъухъагъэх.
ЩымыIэжъхэми амакъэхэр зэхехых, морары лъэгунэм
ынэзкIэ, тыгъэ зытемыпсэрэ къуачIэм щылъ мыжъо
шIуцIэшхор къэтхуагъ, кIэлэхур ащ фыреплъэкIыгъ — зэ
зэманым хъэкIэ-къокIэ джэдитIу шызэжэхатхъуи, гъорг-гырз
макъэу апылукIыгъэр зэхихыгъэ, зэман чыжъэр ылъэгъугъэу,
къэштэуIугъэ фэдэу зиуфагъ, ащ лыпытэу шыгъупшэжъи,
ичъэ ригъэхъугъ.

Загъорэ пэрыохъу гори имыIэ фэдэу, жъэу кышцэрэм
нэмыкI игъогу темытэу зыкIакIорэр Мэзагэо кыгурылуагъ:
блэкIыгъэ зэманмэ ягъогужъхэр елъэгъухэшъ, ахэмэ зате-
хъэкIэ, джы къатекIэжыгъэ чыгхэри, къатэфэгъэ мы-
жъожъхэри ежъ ымылъэгъухэу мэкошъыжъых. Цыфым ежъ
иохътэ шъхъаф шыIэп, сыдрэ уахъти зэmani — Тхъэшхом
иуахът, изэман, зыфэе уахътэм урегъэуцо, блэкIыгъэми ухи-
щэжъышIт, къэкIошIтымкIи уиугъозышIт. Ежъ кызырэрэпшыгугъ
кызырэрэбдзэкIощтыр.

Мары щымыIэжъмэ яныбжыкъухэр ылъэгъугъэх, псэ
апытэу, ащышъэ ежъ яхышъырхэу кышыхъугъэх, зыгорэ ариIо
шIоигъоу... КъельэкIон, Тхъэшхом селъэIу учIимыдзыжъынэу.
Ныбжыкъумэ уадэмыгушIы, ахэр ябгэх, шъугъуалэх, псэ зи-
мыIэжъыр — нэфынэм ишхаф, шIункIым игъомыл. О узэ-
пэжъыужъы, нэфынэм, псым, жъым уахэшIыкIыгъ, ау ныб-
жыкъу хъужышIтмэ аужы уихъагъ. Зы чыгу шъуриIэрышI,
ау ахэмэ о уатешIыкIыгъэп.

Мэзагэо ыпашъхъэ къиуцогъэ кIэлэхум илъэс пшIы-
кIуф-пшIыкIух горэ ыныбжъ. Къэзылъфыгъэхэр зэрэплъы-
щтыгъэхэу еплъыгъ: къупшъхъэ пытэхэр зыхэлъ кIал, къэхъу-
мэ, лIы хъун зыфалорэм фэд, нэ шIуцIэшхохэр нэбзыщ кIырмэ
къагъэжъаух, ыпкъ зэрэзэкIэкIышIтыр джырэкIэ къэшIэгъуай.
Гу зылъыуигъатэу уфэ-упцIагъи хэлъ. КIэлэху шIагъу, игъо-
мэ — лэжъэкIо хъупхъэ, игъомэ — зэолI пхъашъ хъун, ащ фэдэ
пIалъи къекъэ.

Ежъ ынэхэмкIи Мэзагэо кIэлэхум пкъырыплъыхъагъ,
ыгуи ылъэгъугъ: сыдзэуи ина! Тыгъэри тепсэ, мазэм инэшIэхъ
нэфыпсэу узыумэхъырэри теткIо, жышхохэри еокIых, жъы
макIэхэри щэчъахъох. Сыдзущтэу ушIээн угу хэлъ, кIэлэху?

— Тыдрэ лъэныкъо уанэIу гъэзагъэ, сишъау? — еупчIыгъ
Мэзагэо.

— Тыдэ зызгъазэми, зэфэдэу сыгу зещэи, тэтэжъ, — джэ-
уап кытыжъызэ, ынэгуи къэчэфынчъагъ, ыпкъи мэхагъэ
къыкIэхъагъ кIэлэхум.

— Гур зэкIэми афэщэигъэн ылъэкIышIтэп... Гъыбзэрэ
бгыбзэрэ анэмыкI зэхэпхырэп, ахэр ара зильэуж пфырэр?

Къельэгъуми къемылъэгъуми умышIэнэу къеплъышI-
тыгъэ кIалэм джыри ынэгу кызызокIыгъ, ынэхухэр чыжъэ
хъугъэх, мэшIо стыр горэ къакIахыи, къэшъэбэжыгъэх.

— Зыми илъэуж сфырэп, тэтэжъ, макъэмэ сызэрахъэ,
жышхом къулайцызэу сызэредзэ.

— Уятэжъи уяти дэгъоу сшIэщтыгъэх, уятэ изакъоу дзэ
псау езэон ылъэкIыни, ау икIодыкIэ зыми ышIэрэп.

— Сэри сшIэрэп, тэтэжъ.

— Уятэ ыкIуачIэ о къыпхилъхъажыгъ.

— КъэсшIэжъырэп. Зи къэсшIэжъырэп, сыда къэсшIэ-
жъын фаери? Тыдэ зызгъэзагъэми — лъы, гъыбзэ, хъадэ,
джары слъэгъурэр... Хъау, ахэри сщэгъупшэжъых. КъасшIэрэ
закъор — слъэгъурэри, къаслорэри ащ лыпытэу сщэгъуп-

шэжы. Мары псышхом ымакэ кысэлугъ. Чыгхэр мэуалъэх...

— Джыдэдэм сид плъэгъурэр?

— О плъэгъурэр ары, тэтэжъ: чыг шлуцлэхэр, огу шлункыр, стафэр, гъозыр...

— Нэшъу ухъугъ, клэлэхъу, унэхухэр нэпсым ришъугъэх. Шлункым халпэрэм зи ылъэгъурэп, шлункыр плъэгъун плъэкыштэп, ежъ укълэгъу нахъ, кыуашэзэ кыюплъы. Нэфынэм уибгынагъ, мэшложьым уинэф хэстыхъагъ. Сид зэхэпхырэр?

— Зи зэхэсхырэп.

— Пхъэчэе нэкым фэдэ ухъугъ, угу истыкыгъэшъ ары. Сид кэпшлэжырэ?

— Ар сид?

— Уян, уят, ныкыльфыгъ, шэзогъу...

Клэлэхъум ынэгъу зокыгъэп, ау кыуагъ:

— Яунэхэр чладзыжыгъэх... ячыгухэр абгынэ... Тыдэ клохэрэ? Иоф ялэмэ, пашэ ялэу слъэгъурэп...

— Клодыштым пашэ ышлыжырэп. Тхъэшхоми ушымыгъыжъ. Ащ илоф тхихыжыгъ. Тхъэшхом кыуитыгъэр члэудзымэ, мы дунаем лахъ шыуилэжъэп. Джы сид узэгупшысэрэр?

— Укэуупчлэмэ, джэуап осэтыжы, тэтэжъ.

— Моу сынэгъу кыкларпъ.

Клэлэхъур Мэзагъо ынитлу аклэплъагъ, зытет дунаем химылъэгъожырэп — чыгуи огуи псэ апытэу зедельэгъухэу кышыхъугъ, нэфынэ чыжъэ, фэбагъи клэлэу кызэрэлынэсырэр, лъэу клэтыри кызэрэфабэрэр зэхышлагъэ.

— Адыгэ чыгум зи илажъэп, икыныгъо о пфэшэчыгъэп. Гъэзэжъ, озгэгъэзэнэу сфэуклочыжыштыт, джащ нахы кыпфэсшлэн слъэкыштытэп. Тхъэшхом кыптыриуагъэу штытмэ — уубэрэр уигъогу, унэхэр кэплъэжыкхэмэ плъэгъурэр угу гъомылэ фэхъужыштыт, дэлуаклэ зэбгэшлэжыкхэмэ — зэхэпхырэр гупшысэу кыпфэнэшт. Уичыгу плъэгъушэу шиз, къэулэжыкхэмэ — уие. Гъэзэжъ, сишъау.

Клэлэхъум Мэзагъо ыбгынагъ, ыпашъхъэ икыжыкхэ, зэхэхэу кышыхъугъ:

— Губжыр кызэмыгъас, мысэм улъымыхъужъ. Угуи уиакыли нэшъу зышыгъэхэ хъазабыр зы нэбгыри, зы лъэпкъи, зы хэгъэгуи къащэжэрэп, ащ икъежъаплэ зымы ышлэрэп,

алъэгъурэр — хъурэр ары нылэп. Нэлат зыхырэм зехъунклэжы, иакылы ябгэ ешлы. Тхъэшхом ыцлэкли мызгъэгум умылъалогу. Ащ ежъ-ежырэу зэклэри елъэгъу.

Клэлэхъур кызэплъэкыгъ. Мэзагъо ыгу тыгъэр зэрэшылыстыжырэп ылъэгъугъ. Ошъогуми дэплъыгъ — тыгъэм иныбжыкхэу шлуцл рилъэгъожыгъэр.

Нарыч

Нарыч ыныбжъ илъэсишъэм иуцуагъэми, ыклуачлэ изэу, узыр ымышлэу, чэщ-зымафэм сыхъатищ горэ нахыбэ зымыгъэпсэфэу, тхъамафэ зыкыхъэгъэ шыонэ гъогу еклу. Чэщныкыоуи, нэфшъагъоуи, мэфэ жьоркхэуи, чэпзэхэзогъу рэхъатэуи чыгур ылъэгъугъ, ицлыклугом кышцегъэжъагъэу адыгэм имэфэ ошлуи, иос хъот лэли зэхышлагъэ, ымышлэу, ымылзэгъугъэу зы мэзи, чыг лъэпкъ гори, уци кышыкырэп, хъэклэ-кыуакли мэмэ ахэсэп, бзыуи огум дэбыбаерэп.

Клоклэшхо хэлъ Нарыч. Джы кызнэсыгъэми ежыр штыпкъи ышлэрэп ыклуачлэ зыфэдиизыр, ышлэрэр: зыкларэр елэты, зэлункырэр ебэджы, заорэр зэпеупкы, зэбэнэрэр реуты е риутын зэрилъэкыштыр кызышлэклэ, етлупшыжы. Дунаем зэрэфэшлум паинкли мэхъу джынэс зэ нэмылэми ыклуачлэ зыкымыуплэклугъэр. Тхъэшхом кызэригъэшлыгъэу, нибжыи ыгу кыхъагъэп кълэыеклын лыылэбэнэу, джыдэдэм е неущы нахъ мычыжъэу имышыкыгъээн ыгъэтлылы-нэу.

Сыда кыбгурымылонэуи ащ хэлъыр? Чыылэмэ — машло шлы, жьоркхымэ — жъау члэгъы зышл, бгъэтлысхъэрэр кэ-кы, уугъоижырэп уиунэ илъ, кыным зэдыкларэх, гушлуагъор зэдагошы. Ахэр зымы кыугупшысыгъэхэп, цыфым игъашлэ кыдэклугъэх.

Зэрихабзэу, адыгэллымэ янахыбэмэ ары зэрашлыштыгъэри, мафэ горэм Нарыч изакъоу шакло клуагъэ. Чыжъэу къушъхъэмэ ахахъэу ихэбзагъ, мэфэныкыо гъогу ымыклоу, шэклоныр ригъажъэштыгъэп, ауштмэ нахъ шлотэрэзыгъ, шаклор кыздикырэ лъэныкыор ышлэмэ, чылэм илэгъо-блэгъумэ лэуцэцыр кьалухъажыштытэп, етланэ клэлэ-гъуалэмэ сы-

дэуштэу загъэсэшта? Мэфэ зыщыпллэу кызыщытырэм ежы-
ри зыкъеплтыхъэ, ынэ жьы клегъэу, цыф зэмыоллэгъэ
чыплэмэ чэщ шлунклхэр ащырехы, бзыухэр кьежъэнхэм
ыпэклэ осепсэу ынэгу кыитехэрэм кегъэушыжы, псынэ-
клэчъхэм ахашъо, анахъ чыг лъагэмэ адэклауащъ зеплтыхъэ,
бзыумэ, хьэклэ-къяуаклэмэ, псэушъхьэмэ амакэмэ запешыжы
— джауштэу, мэфэ заулэм ыгуклэ зигъэпсэфыгъэу,
дунаем нэшлуклэ рэхъатэу халплэу, ылъэгъурэ пстэуми ежы-
ри ащыщэу, ахэгощагъэ фэдэу, гукъэбзэгъэ гъэшлэгъон зэхи-
шлэу къякложы.

Мызгэгум, зэрэхъугъэри ымышлэу, Нарыч чыжъэ дэдэу
къяушъхьэм хэхъагъ. Зыкъязышлэжыгъэр — зынэсыгъэ
чыплэр нибжыи ымылгъэгъуэ фэдэу, ар хэгъэклыри, чыг-
хэри, уцхэри, мыжъошхоу кыушъхьэрэри джынэс ылъэгъугъэ-
хэм атеклыхэу кыищыхъу зэхъур ары. Ащ лыпытэу ар кыи-
гурыуагъэп, апэу зэхишлагъэр: мэкъэ зэфэшъхьафхэр зэхи-
мышлыкыжхэу, тхьаклүмэм кызылуоклэ кыизэрэпщыхъу,
мэкъэ пстэури зэщыщы зэрэхъурэм гу лъитагъ, зырыз дэд
нылэп зэхэугуфыкыгъэу зэхихырэ. Ылгъэгъурэри, шъончъэ
хъугъэр армырэу, ау ашъохэмклэ зэхыхъэхэу, псэрыпсэ аклэ-
мылгыжэу кыишлэшъы. Ежыи шъыпкыи, гушъылэ горэ ыжэ
кыдэзмэ, ари псэнчъэу, зыхэт дунаем пкыгъо лыеу, макъэ
пымылуклэу хэчэрэгъошт фэд.

Иш къяуцугъэу зэрэщытым гу зыльтэм, Нарычы зип-
лтыхъагъ. Бгы зандэу ижъабгъуклэ зыкъяищэхъызэ
зызылэтырэм ылъапсэ гушъаплэ, жыбгъи уайи щызэхэпшлэ-
штэп, чэщ машло щыпшымэ, лүгъом зызэридзэштэп. Чыплэ
рэхъат шлагъу, зериложыгъ ыгуклэ, джэгъогъу цыфи хьэклэ-
къяуакли ошлэ-дэмышлэу уигъэгумэклынэп, зыми укъямылгъэ-
гъоу, о зэклэри олгъэгъу. Хьэйуаныр кыисэсэжыгъэ, ежырклэ
нахъ рэхъатыщтым емыгупшысэзэ, сэ сыгу рихъыщтым егъэ-
гумэклы.

Шым епсыхи, зэмысэгъэ мэхъагъэу ыпкыи кыишлэхъагъэр
хэмыкыжыгъэу Нарыч тлысыгъэ. Пшъыгъэу зыдишлэжы-
рэп, зыгъэгумэклыни, кыилылэсын шынагъуи зэхишлэрэп,
умэхъыгъашъоу, зэгупшыси, ылгъэгъуи, зэхихи щымылэу зау-
лэрэ щыси, тэджыгъэ, иш кыизщыуцугъэм пэмычыжэу гъэ-
хъунэ цыккы, уц зэхаклэр щызэпэжыгъужэу кыищыгъоти, шыр
ащ хитлупщхъагъ, ежэ тлысыжыгъэ. Машлуи ышлыгъэп, шха-
гъэп, мыжъобгъум егъэкъугъэу, зэрэзтесэу чыягъэ.

Нарыч чыем зылэклиубытагъ. Ыпкыи гупсэфэу мыжъом
зэрегъэкъугъэм, ынапэ чъэбзагъэу, гукъауи гумэкли римы-
хыллагъэу, нэмыкли римылгъэгуллагъэ плонэу зэрэкъабзэм
нэмыклэ дунае хэтэу кыишгегъэхъу. Ащ фэдэ сыхъатым цыф
гукъабзэр ежэ фэдэмэ гу чыжъэклэ адэгущылэн фае. Тхъэш-
хор ынэгу кыишлэплгъэ. Гъунэрэ палгъэрэ зимылэ уахътэр кеп-
лты — клэухи шапхыи зэримылэм игууз кын кызышъхъа-
рыоклэ, ылгъэгъугъэм игукъэклыжэ лэшлуклэ зэщыгъо хылыгъэр
зытыригъэунэу.

Кыишлэжышъта а пстэур — къяушыжымэ? Сыда зэхих-
рэр, сыда зэхезыгъэхырэри, сыд лудэнакла, къяуушыхъаты-
жыи умылгъэклынэу ошъогу чыжъэмэ языпхырэ? Чыгур
иклэгъэкъонми, джыдэдэм ащ ыгурэ изэхэшлыкырэ псэу зы-
щыкъяргъохэрэр сьдэуштэу плгъэгъушъта? Гъашлэм ишгъэф-
хэр тэрыщтын зезыхъэхэрэр, ау ахэр тэркли лэрылхъэхэп,
нэмыклэхэмкли нафэхэп.

Жыимрэ нэфынэмерэ зыгорэ кыизэрэщышлырэр шым
кыизэхышлагъ, ыкыишъоклэ тхыуагъэ, ытхьаклүмхэр кыилэ-
тыгъэх, ынэхэр шлуцлэу къяжъыухи, Нарыч дэжыкылэ къяп-
лъагъ, сыд хъушъткли ащ ыпэ зышлы ихэбзагъэпти, зэрэгупсэ-
фыр зельэгъум, маклэу хэпырхъыкли, ышъхъэ бгъунджэу кыи-
зэрэфэгъэзагъэу, лупклэу гъэчыхъыгъэ сурэтэу дыигъэ.

Джауштэу зэщымыщхэу, зэмыпхыгъэ сурэтитлэу фэдэу
олгъэгъух: шыр зыдэщытым тыгъэбзыхъэри щэжъыух, чыг
тхьапэхэри щэтхыох, къяушъхъэ шыгуйтлүмэ азыфагу ошъо-
гу къабзэр щэнэбзэу кыдэплты. Нарыч зыщегъэклыгъэ
чыплэм ныбжыкыу лужур кыитесыхъэ, блэм ыбзэгу тлар-
кыо пылуклэрэм яхышъырэу, мэкъэ гомылоу ащ дэклауашъэрэр
ары шыри зыгъэсакъырэр. Ныбжыкыум Нарыч зэрэпсаоу
зеупышлэм, чэщ шлунклым хэклэдагъэм фэдэу, кыишлэлы-
клогъэ охътапэм шым а лъэныкъом зи хилгъэгъоужыгъэп.

Чыем зэрэхэтэу — мэчъыеуи ышлэпэщтыгъэп —
ылэпкы-лэпкыхэр зэклэубытагъэ зэрэхъухэрэр, кляучлэр зэра-
хэклосыкырэ Нарыч зэхишлагъэ, ерагъэу кыизщытлысы-
кыгъ, шлунклэу кыителунклэрэм пкынэ-лынэ илэу кыищы-
хъузэ, ынэгурэ ыбгъэгупэрэ алуигъэзыклэу, ылэхэмклэ
зэрэфэльэклэу елунклыгъ. Ау ылгъэгъугъэу кыишлэшлыгъэм
ухэтми угучлэ рихынэу щытыгъ: къяушъхъэ клэуцым ит, чыплэ
нэклэ кыиреты. Зэ фызыгъоклэ кыифырикъушът кыишлэшлэу,
хъэзабэу ригъэщэчыжырэп егъатхъэны фае. Е иклэдыгъо

сыхъатыпэм джы егъэшIэрэу инэшэнэшт мыжъо хабзэм регъасэ.

Нарычы мыжъом псэ иIэу елъэгъу. Джы нэсыфэ зыдымышIэжыгъэ кIуачIэкIэ мыжъопкыр зIегъэзыкIы; мыжъом зыхишхэхэмэ, ыфызыхэхэ, джыдэдэм, моу джыдэдэм икIупшъхъэхэр шъхъын-шъхъынэу кыгъэтэкъоштхэба зыщыпIоным, Iэ кIышъохэри лыпцэхэри зытыритхъыжхэу кышIошIызэ, ыIэхэр кызыфикъудыижыгъэх.

ЕтIанэ мыжъо джэгъу, мыжъо зэутэкI, мыжъо чэрэгъум хилъэсагъ. Ыпкыи псау горэ хэлъыжъми зыдымышIэжъу, ынэгъуи фэмысакъыжъу, зымыуфэу ылъакъохэр зэгъуиххи, ыIэнтэгъухэр ытамэмэ ащизхэу кыиIэтхи, ыIэхъуамбэхэр зэрыгъэнагъэхэу зандэу уцугъэ. Дунэе нэфэу зыхэнырэр ыгу кыгъэкIыгъ, ау ащ нахъ къехъылъэкIыгъэ нибжыи рихъылагъэп.

Мыжъо чэрэгъум, ащ мэкъэ фэжъоу кыпыпIукIырэм гукIэ ымыгъаплъэу, лыпкIантIэр кыпызэу, тIыгурыгумэ кIэзэ-зызэ, кIин мыгъуаекIэ яунэ щагу ылъэгъоу кызышIуигъэ-шIыгъ. ЕтIанэ гъогу бгъузэу чылэм дэкIырэр, хэгъуашъхэр, псыхъо ныбэр, мэзыр, къушъхъэ шыгоу ренэу зэхъуапсэщтыгъэхэр... ЗэIуикъузэ, мыжъо ныбэм кыизекIыжъым, мыжъо цакIэу ышъо хэкIыхъэщтыгъэхэр къетэкъохыжхэу фэжъагъэх. Шыр псым кыыхэкIыжъмэ зызэриутхыпкIыжъу, псэушъхъэ шынагъом яхъыщырэу зиутхыпкIыгъ. Мыжъоу кыыхэтэкъужыгъэр, шъышъышъ макъэр пыпIукIызэ, шъхъа-рыкIыжырэ нибжыкъум зыдилъэсыжыгъ.

Шыр къэштгъуIугъэу тхыуагъэ, зэ кIэбгъулыгъ, ау ицIыф зыдэщысыгъэм ренэу плъэщтыгъэти, кIитхъугъэп. Нарычы цIыфышъо кытехъажыфэ чIыпIэ итыгъ, етIанэ екIоллагъ.

Тхъурбэр кызыпызырэ шым тесэу ящагу кыыздэхъажъым, онэгум зандэу исыгъ, чэтэ упцIэныгъэр, шъыгъорэм фэдэу, ыпакIэкIэ уц тхъапэмэ анэсэу Iэ джабгъумкIэ ыIыгъыгъ. ШышIолум кызыщынэсыным онэгум зэрысыгъэу зандэу шым къефэхыгъ, шъузыр кызкIэрэлъадэм, къэтэдджыжыи шIои-гъоу тIэкIу зыкыиIэти, «аенасын, лъэгъуцым сынигъэсыгъэмэ, сэр-сэрэу унэм сыхъажыныеба» ыIуагъ. ЫшIэрэм емыгупшысэжъу, илъэсипшI нахъыбэ зымыныбжъ ыкIоу Нэшъуарэ лышхоу Iэшэ-шъошэ онтэгъухэр зыпылхэр кыиIэти, унэм рихъагъ, ятэ ыпсэ хэтэу етIэбаим тыригъэгъолъхъагъ, адрэми кызыэрэфэразэр нэплъэгъукIэ кыыригъэшIагъ.

Нарыч хъужыгъэ. Ышъхъац Iужъу, ынатIэ пэблагъэу, фыжъ IашкIэу хидзагъэр кIин горэ зэрэзэпчыгъэм илъэужэу къэнагъ.

Нэшъуар

Шынагъор зыфэдэр Нэшъуарэ ышIэщтыгъэп. Яти ащ фэдагъэн фае, зыгорэм ушыщынэн фаеу кыыриIуагъэу кышIэжырэп. Къушъхъэмэ ахахъэхэу, мэххэр къакIухъэ зыхъукIэ, нахъыбэрэмкIэ зи кыырымIоу, ятэ изекIуакIэкIэ ылъэгъуштыгъэ къемыхъылъэкIэу, кыыхэмышъу ренэу зэрэ-сакъырэр. Къушъхъэм чыжъэу хэхъагъэхэми, къакIухъэрэ чIыпIэхэр ящагу кIоцI фэдэу дэгъоу ышIэщтыгъэх. Тыгъэм инэстырыгъоу, мэзым чыг тхъапэ гори шымысысэу, аужыпкъэм бзыу макъи зэхэмыхыжъу, комэ гъугъэ утеуцагъэми, кыпыпIукIырэ макъэр лъэгъучIэм чIэмыкIэу гопэгъу зыщы-хъурэми, чIыпIэ горэ кыгъотыштыгъэ жъаури шыгуапэу, нэгъушъом къешъэбэкIырэ жъы IэпакIи шызекIоу, нэплъэгъури уапэкIэ удзын плъэкIынэу. Нэшъуари зыригъэсэгъагъ бэрэ IумыупчIыхъэу, ар зэрымыгуапэр ешIэти ышIэрэм лыплъэу, ыналэ зытыридзэрэм егупшысэу. Мафэ горэм кыырилогъагъэр, ежъыри зэриложырэп фэдэу, дэгъоу къешIэжы: чыгхэр шыIэх альапсэкIэ чIыгум кыыхащызэ апкыи хагуашэрэм фэдиз жъау чIыпIэу къяшIэкIыгъэм хатIупщхъажъэу. Ахэр чыгышIух, бэгъашIэ мэхъух, зыхэтхэ пстэуми Iахъэгъу зафа-шIышъ, уачIэсынкIи хъазын. Ежъ мэзыми ащ фэдэмэ чIы-плэшIухэр афегъэкIуатэн фае. «Модрэ къэтыбгынэгъэ мэхъыем укыишымыуцумэ нахъышIу, кыуашэрэм фэд, уигъа-кIорэп, къутэмэ лъхъанчэхэмкIэ кыплъэтхъо, ушытIысыгъэ-ми, нурэ уиIэмэ, пхищышт нахъ рэхъатыгъо кыуитыштэп, уинэплъэгъуи ыгъээекIоштэп».

Зэгорэм, бэрэ къакIухъагъэу, ятэ зызэриплъыхъэрэмкIэ имынэIосэ чIыпIэмэ анэсыгъэхэу Нэшъуарэ кыишхыгъ. Шыр ошIэ-дэмышIэу кызытэуцуи, ыкIоу ыужы итыр ыгъэ-сакъэу кызыIэбэкIыгъ, кызыэмыплъэкIэу тэкIурэ шыти, цIыкIу-цIыкIоу етIысэхыгъ. Iабэмэ нэсынэу, ыужыIо зишIи, исэмэгубгъукIэ Нэшъуарэ тIысыгъ.

— Унэ унЫшлэри, рэхьатэу шыс,— кызымыплэкIэу ятэ кылуагъ.

Ятэ ыIорэр ащ лыпытэу ыгъэцакIэу Нэшъуарэ есагъэти, цыхъэшылэу ынэ ыупыцIагъ, ау ынэгу кIэплъэнэу игъо ифагъ: джы нэс римылъэгъулагъэу ынэгу къэпкъыагъ, зыгорэм ежэрэм фэдэу, инэплъэгъу ыпэкIэ дзыгъэ.

— Зи умыIоу, зыми уемыгупшысэу даIо, о зэдэIужь. Е, пфэлъэкIыштмэ, тызхэс мэзыр оры фэдэу кызышIогъэшI.

Ащ фэдэ джы нэс ятэ кыыриIоу зэхихыгъэпти, ынэгу кIаплъэ шIоигъуагъ, ау зилэжагъ, кыгурымыIорэ горэм ыгъэ-сакъыгъэу, ылэ ыпэкIэ ищэигъ, ау ятэ темылэбагъэми, нахъ пэблагъэ зэрэхъугъэр зэхиллагъэу, игумэкI нахъ макIэ хъугъэ.

Нэшъуарэ мэзыр кыгурылоштыгъэ, ащ ежэ егупшысэщтыгъэп, ау джы чыгъ зэфэшъхьафхэр, ахэмэ апкъ ищыгъэхэр, якъутэмэ къобэ-бжъабэхэр, ашъхьапэмэ тыгъэнэбзыйхэр кызызрахэпсыхэрэр, куандэу е лъэпсэ дэчъэу акIэпхьагъэхэр, гъэхъунэ цIыкIумэ хъампырашъохэр зэращыбыбатэхэрэр, къэгъэгъэ зэмшъогъухэр, зыуагъэушъэфэу а пстэумэ узэрагъэласэрэр къины кышчымыхъоу кызышIуигъэшIын ылъэкIыгъ. Жыи макIэу кыIупщагъэм ышъхьацэу ыгъэхъы-ягъэхэр чыгъ тхьапэхэу кышчыхъугъэх... Мары бжэлэ псыгъоу чыгыпкъ кIышъо пхъашэм зырещэкIы, бзыущырэу набгъом ис, мыжъо Iэбгъоу тыгъэнапэм щыфэбагъэм хъамплъыжъэу щылэсагъ... ЗэкIэм ятэ ымакъэ зэхихыгъэ:

— Къушъхъэ Ябгэм иныбжыкъу ущытIысы хъуштэп.

Нэшъуарэ ятэ ымакъэ ымышIэжъэу кыгъэтхыуагъ, мэзым шыщы зэрэхъугъэр щыгъупшэгъагъэмэ, ынаплэ кызы-тырихыныешъ, еплъыштгъагъэ.

— Чэщырэ ышыгу къэнэфы, мафэрэ щIункIымэр шъхьарехы,— ятэ ымакъэ джыри зэхихыгъ.— Пчэдыжъ тыгъэм жъау кIыхъэу ригъэдзырэм фэдизэу уIукIотынышъ, етIанэ утIысышт... Ащ иныбжыкъу хафэрэр — мыжъуи, чыги, уци, псэ зыпыти — зэхъокIы... Ежъ мафэми фабэрэп, чэщы-ми учъыIырэп. Джауштэу кысиIогъагъ тятэ. УIумыкIэмэ нахъышIу, ылогъагъ, ау ошIэ-дэмышIэу уIоупIэ... Сид зэхапшIэрэ, кIэлэхъу?

— Сыбзыоу ышъхьагъы сибыбагъэти, сызфикъудыеу ыубли, ерагъэу къэзгъэзэжыгъ... Сыбжъэ цIыкIоу икъэгъагъэмэ сатетIысхьагъэти — мыжъом фэдэу пкъыех къэгъагъэхэр, мэ апыурэп, ащ ыпэкIэ IэшIоу сыугъоигъэр сыныбэ

рашыгъ... Мэзпчэнэу ыпашъхъэ сиуцуагъэти, сабгъоу фэгъэ-загъэр къэутэбжъагъ.

— Къушъхъэ Ябг фиусыгъ ащ уятэжъы. УIумыкIэмэ нахъышIу, ылогъагъ, ау зыщысидзыенэуи кысиIуагъэп. Сылтыхъоуи кыхъэкIыгъ, ау о къэбгъотырэп, ежъ укъегъоты. Сэ пчъагъэрэ сыIукIагъ. Сятэ кысиIогъагъ: «Къушъхъэ Ябгэм нэгуйтIу иI. Мазэм зиутхьабзы къэс анахъ щэнаут бзаджэ зыхэлъ блэхэр щызэрэугъойхэшъ, ящэнаутыжъыхэр щатIупщых. Къушъхъэмрэ мазэмрэ зызэлуплэхэкIэ, Къуш-хъэм зыхелэтыкIы, ижъау тамэхэр зэкIешых. ЕтIанэ мыжъо-гоу чыжъэу хэгъэбылхьагъэр къэгурымы, зырамыгъэушхоу, чIэшIыхьагъэкIэ чыжъэу алыгъэу, пкIэнтIэпс къинэу къехы-рэр мыжъопкъым кыкIоцIырэкIышъ, зынэсырэр ыгъэша-лэзэ, жъау бзаджэу ыпллэлумэ къякIошъэхы. КъэкIэзэзы, уз-гъэунэзэрэ жъы Iаехэр кызыхетIупщых, чIыгум зыхитIэ шIоигъоу, мэлэо-лъао, ышыгу шыблэр щэо пчыкIэр щэлыды, фэмышъоу Iэсэжъызэ, хьылъэу хъхьапщыкIышъ, мэпщэхыжы. А пстэур ынэгу бзаджэу плъэгъурэр ары, адрэ нэгур плъэ-гъун плъэкIырэп, ежъыри нибжъы ымылгъэугъэнкIи хъун, джарын фае зыгъапэрэри...»

Ятэ кыIорэм кIэдэлукIызэ, Нэшъуарэ мэзым шыщы зы-зэришIыгъэр щыгъупшагъ. Къушъхъэ Ябгэм ижъау зыкызы-щишIэжыгъэр. Умэхыгъэ дунаем хэфагъэу, ыпктынэ-лынэ къэлэнтIагъ, шъо зэфэшъхьафхэр елъэгъухэ фэдэми, нэфы-нэм пэджэгухэрэп, апсэ ахэзыгъэу зэкIэдыягъэх, чыгъ тхьапи уни хъыерэп, макъи зэхэугуфыкIыгъэу кылылIэсыжърэп, ау гурылогъое кIуачIэм кызыэкIефырзэ, лыр кыгъэжъажъэу IэшIугъэм зыкыхешыхъэ, зыми пымылтыжъэу, зи шIомыIо-фэу жъаум щыгъолгы шIоигъу... ЗэкIэм ятэ ымакъэ зэхихыгъэ:

— КIэлэхъу!.. — непэ апэрэу ынэгу занкIэу кыкIаплъэу кышчыхъугъ, ылэшхуи ытамэ кытырилхьагъ — кIэлэцIы-кIум къехъулIэрэр кыгурылогъэн фае.

Нэшъуарэ зыкышIэжыгъ.

— Къушъхъэ Ябгэр зэ зылъэгъурэм щыгъупшэжъырэп, игъашIэ ащ епхыгъэу, фэхъу-фэмышъуми IукIэ зэпытышт... Умышын, зы чIыплэ итырэп мыр, мыщ ыпэкIи мы чIыплэ дэ-дэм сышысэу слъэгъугъагъэ, ежъ фаети слъэгъугъэу кыс-щыхъугъагъ. ОшIэ-дэмышIэу зыгорэ кыуаджэмэ узэрэзэ-плъэкIэу, джаш фэдэу уIоплъэ. Мары джыри а чIыплэ дэдэм тыIус, ау ежъ лъэныкъо шъхьафкIэ къэлыагъо. Хэхъуагъэмэ сшIэрэп...

Нарыч шхончыр ыуээнди, тыримыгъэпсыхъэу, джау сыд-ми фиучынынэтти, Къушъхъэм ылъэныкъоклэ уагъэ. Омакъэр лъэшэу апашъхъэ кышщиджагъ, ау псынклэу зиудэгужьы, нэгъэуплэлэгъу закъоу ащ кыкклэтыккыуагъэм пццлэшлуашэр зыгорэм ыдырыгъэм фэдэу, лъып макъэр зэхахыжьыгъ.

Нэшъуари, ышлэрэм емыгупшысэу, мыжъо тыккыр хъа-зыр кыштити, Къушъхъэм ылъэныкъоклэ ыдзыгъ. Пэчыжьэ-ккыаеу мыжъор ефэхынэу фежьэгъагъэми, ккыуачлэ горэм ккылэтыжьи, Къушъхъэм фиккудыигъ, мыжъор Къушъхъэм зы тлэккырэ ыжэ ккыоццы шигъэчэрэгъуи, ыгъатхъэу хэгъум-ткымыккыизэ зэригъэунэшккыурэр зэхахызэ, жьыдэшцэгъум даккыоу зылуилъэшъуагъ.

Ккызежьэжъхэм, тлэккыу тешлагъэу, ятэ хэгупшысыхъа-гъэу ккышщыхъугъэти, Нэшъуарэ ккылуагъ:

— Таг, тэрэзэу тэккыуа?

Ятэ ккызэтеуцуагъ, чкыплэр ымышлэжъэу зиплтыхъагъ.

— Тлэккыу улуымыккыотэу гъогур ккыэбгъотыжьищтэп, Къушъхъэ Ябгэр ары зилажъэр. Ежъ ищыккылагъэм фэдизккылэ пэблагъэ узыхъуккылэ, зыккыуегъэлъэгъу, а хъэнэ-гъунэм уеты-фэ, ежъ ылъэгъурэм, ыккыочлэ бзаджэ ккыгъэгъунэрэм нэмыккы уфитэп. Уздэшкылэр пшлэзэ огъуашэ. Неккыо.

Ятэ цыхъэ фешкыити, Нэшъуарэ джэнджэш ыгу ккыихъэ хэбзагъэп, ау джы ятэ ккылуагъэм ыгъэсаккыыгъ.

Щытэу заулэрэ зиплтыхъагъ, мэзым щыщы зызешкыым зэрэхъугъагъэр зэ джыри нэгъэуплэлэгъуккылэ ыгу ккыгъэккы-жьи: чкыгы, уцы, ккыэгъагъ, хъамплырашъу — зэккылэ инэлъуас, ау ежъыри афэхымэу, адрэхэри зыккыи ккыемыпхыгъэхэу елъэ-гъух.

Чкыггэ ккыобэ-бжъэбэшхохэр лужъоу зыщызэхэтхэм ккы-зэсыжъхэм, Нэшъуарэ ятэ джыри ккызэтеуцуагъ, ежъ зэреложкыи фэдэу ккылуагъ:

— Зы бзаджэ-наджэ горэм зыккыпкыуешлахъы фэд, зэрэголдужэр, шъумэр ккызэрэпыурэр зыдимышлэжъэу, угу зырыригъахъымэ шлоигъоу... О Къушъхъэ Ябгэр умышлэгъу-гъэмэ нахъышлугъэн фак, ау ори ар унэтлэгъу итхагъэу ккы-чкыккыын.

А мафэм ятэ рилъэгъуллагъэмрэ ккылоу зэхихыгъэмрэ Нэшъуарэ мо джыдэдэм ккыехъулэрэм фэдэу ккыешлэжъы. Гъэ-шлэгъонэу мэзым щызеккыоштыгъэ ятэ: псэушъхъэр, хъэккылэ-ккыуаккылэр зэрэшкызеккыоу, гъогу лъымыхъоу, комэ лъхъанчэми

зыфимыгъуфэу, ккыуахъынэу цуни лумыккылэу, ежъ нэпэмккыи ымышлэгъурэ лъагъомэ арэккыо. Бзыу макъэу ккылухэрэмккылэ, жъым мэу щызэрехъэхэрэмккылэ тлэккыу ултыккыуатэмэ узлуккылэшт чкыгхэр ккыешлэх, уц лэзэгъухэм ацкылэ ккырелэ, цы налъэу пэнэ куандэмэ ккыатенагъэхэмккылэ хъэккылэ-ккыуаккылэу е псэушъхъэу хэххэр егъэунэфых, аныбжьи ккышлэн елъэккыи. Бзыу щтэгъэ макъэр ккылэпцкыи ккылэу чачэу зэхихыгъэти, Нэшъуарэ ккызызэ-теуцом, ккызызэмыплъэккылэу ятэ ккылуагъ: «Узфэштэн щылэп, инабгъо уц куашэм хэт, пэблагъэ тыхъугъэшъ, тегъэсаккыы».

Уц заулэ ккыыригъэлъэгъугъ: жъорккы нэстырыгъом зым ккыэгъэгъэ тхъапэхэр зэфыщакъэх, ллэуужы фэхъужьыщт чылап-хъэм джыри ккышщыо пытэ ышкыыгъэпышъ, егъэжъау, ылуагъ. Модрэм, тхъэпэ луккыыхъэ шъуамбгъохэр зыготым, лъагъэу зилэтыгъ, ккылэ цкыккыужьыехэу жъгъыбэм фэдэу зэгогъэпкылагъэ-хэу ыгупэккылэ ыгъашлорэмэ яуахътэ ккызысккылэ, ккылэпхынэ фыжъ быбатэм ккыешлагъэхэу жъым хэбыбэнхэ фак, шъэм щыщэу зытлущ нылэп, чкыгу тэрэз хэфэнхэшъ, чылапхъэ хъужьыш-тхэр. А уцым ккыеккыун чкыгоу щылэр мэккылэ дэд, джащ паккылэр бэу елэжъы, мин пчъагъэр ккыодыми, заулэмэ лъапсэ адзы-жьищт. Мары еплъ, тхъэпэ шъуабгъомэ ккылэ шэгъо цкыккылхэр ккыатэфагъэх, ежъ ыгъэжъаужъхэхэзэ, шхъомчышщыо зыхъухэккылэ, ккылэпхынэ цкыккылхэр ккыэутэкорэпщынхэшъ, апэрэ жъыбгъэу ккыалкылэсырэм рыхъыжъэщтых, ккыанэхэрэр тхъапэмэ ячъэ-хыщтых, олъэгъуба, тхъэпэ лэпаккылэхэр чкышщыхъашъом енэ-сых, ылэккылэ исабыйхэр ежъ-ежъырэу ылъапсэ щигъэтлкъы-щтых, бжъыхъэм ккыешщыхы зыхъуккылэ, чкыг тхъапэхэр ккыате-фэщтых, сапэу атырихъагъэр атеубахъыжъынышъ, щылкъы-плэ-фэбаплэ афэхъужьыщт. Джауштэу пшъхъэ илоф ыужы уитын фак, шъхъадж ищыккылагъэр дунаем хигъотэщт, узфэгъу-мэккылжъы пшлоигъомэ, ащ паккы зыми уегоонэу ищыккылагъэп. О ккыптефэу зыфэпшлэжъырэр дунаеми фэошлэ, сыда пломэ ори дунаем ущыщ, зэккылэ зэпхыгъ, зы ны быдзыщэр ягъомыл, гуаоу пшлэрэр орккылэ зэрары зэгорэм хъужьыщт.

Гъэхъунэ дахэ горэм зынэххэм, жъауплэу, жъы чкылэтак-гъэри ккыылкылэсэу ятэ лыстыплэ ккыгъотыгъ, гъомлапхъэри ккыштакъ: натрыф хъарыплэхэр, лы гъэжъагъ, ккыое цкын, мылэрысэ заул, зэккылэ хъэдэн лужъу шъабэм ккыккыоцкыихыгъ. Джабгъумккылэ псыхъожъые речъэккыи, ащ псынэккылэч лубгъо-тэщт, ылуи, псылъэ ккыирити, Нэшъуарэ псы чкылэ ккыыхы, дэгъоу шхагъэх.

Зэшхэхэм, икләкә чыгыге лъапсэм риубгыуи, гьолгынышъ зигъэпсэфынэу Нэшъуарэ кырилуагъ. «Къушъхъэ Ябгэм тылуклэнэу сшлагъэмэ, укыдэсщэштгъагъэп, уемыгупшыс ащ, ау хэты ышлэра, нахышлункли мэхъу ауштэу зэрэхьугъэр».

Ар кырилуи, чыгым ыбг егъэкъугъэу ежъ тлысыгъэ. Нэшъуарэ ылэ сэмэгу ышъхъэ чилъхыи, ятэ ылъэгъунэу гьолгыгъэ. Нарычы исынклэу ынаплэхэр зэтырилъхъагъэх, куоу рэхъатэу жьы къещэ, мэчъыемэ е зыгорэм егупшысэмэ къэшлэгъуай.

Апэрэу Нэшъуарэ моуштэу гуфалъэу ятэ еплъыштыгъэ — щыгушхуклэу, кләклэ гъэшлэгъон горэ зэрэхэлъыр зехишлэу. Пллэлу шъуамбгъу, ытамэхэр хъураех, лэпшгъэ гъумэу, ыләклхэр клыхъэх, ылэхъомбэ зәклэхыгъэхэр тләклу къэуфагъэх. Ынэгу ары бэрэ зәплъыгъэр, ежъ зыклильгъожьы фэдэу, ыләгушъо ригъачъэ шлоигъоу ыгу рехъы, хэушъэфагъэу хилъэгъорэ пхъэшагъэми тләклу егъасакъы. Зы ләбэгъуклэ агъэчъыхъагъэу нэгу зэфэшлэу, напцэхэри нэбзыщхэри лужъухэу шлуцлэбзэх, пэтхыщашъоу пәклыхъ, ау нэгум къелыеклырәп, сыда пләмэ ари фәклыхъашъу, пә гъуанэмэ аклылурэ тәмэ цыклухэр лупклэу тхыхъагъэх, ахэмэ ачлэгъыклэ къыщечъэрэ пәклэ шлуцлэр шъхъэмажъәклэ жьыгъэм фэдэу гъәпллагъэу, ыцыпитлуклэ жәклэ хъураем хәклуаклэ. Сыд бзыуа е псэушъхъа зыфэдэр?..

Ынэхэм аклаплэ шлоигъоу, Нэшъуарэ бэрэ ятэ еплъыгъ, зэрәфаер къышлэнышъ, гуфэбагъэ хэлъэу зыкъыфигъэзэн къышлэшлызэ, чъые лэшлум хилъэсагъ. Гъэшлэгъоныр, чъыер къызшытеоштым дэжъ къеплъыгъэу, зыгорэхэр къыреloxэу къышыхъугъ, илъэс заулэ зытешлэжъыр ары нылэп, ежъыри ащ фэдэ клуачлэ зэрэхэлъым гу зылъетэм, ыжэ къыззэтыримыхэу а мафэм ятэ къыззэрэдэгущылагъэр къызишлагъэр. Хъаумэ ежъ зыдэгущылэжъыштыгъа — зыдимышлэжъэуи, емыгупшысэуи, ышлэрэр, гу чыжъәклэ зылылэсырэр, ошъогу гъуазәклэ акъыл клыбэу зехишлэрэр къылуагъэу?.. Арышъхъае ежъ Нэшъуари загъорэ ятэ игущылэ хэлажъэштыгъэ.

«Ошъогумрэ чыгумрэ сыд азыфагу илъ? Щыла «азыфагу» зыфатлорэри? Илъыр симышлэу, ащ сегупшысэмэ, ащыгъум сә сигупшысэ нэмыкл азыфагоп. Арышъхъае сегупшысэба, зыгори щымылэу сегупшысэна, щымылэм, амылъэгъугъэм, зигугъу ашлэу зэхамыхыгъэм егупшысэнен ылъәкынену цыфыр гъәпсыгъэп...

«Гъэшлэгъоны, ау ащ уемыгупшысэнен плъэклырәп. Сыда зэрәсищыклагъэри? Пшхыштыр, пшыгъыштыр, унэр, ләплэр, шы, лашэ, мылъку, гушылэ дахэу пфалощтыр, лъытэр, щытхъур — арыба цыфыр зыфышылэр? Непэ уилэр неушы пшлөклөдын ылъэклышты, тыгъуасэ къыпшытхъугъэх, непэ уаубышты, деләми лушыми якләух зы. Зы гухэлъ горэ гъашлэм илэу шыта? Зыфаер цыфым къыдэхъунэу щымытмэ, сыда зыкыфаер? Шлу пшләнми ер пшләнми якъин зэфэдэ. Ем утемыклоу, шлур къыбдэмыхъурэмэ, ауштэу дунаер зэхэушъхъафыкыгъа? Сыдэуштэу къәпшлэшта мы дунаер? Анахъ лыхъужъ цлэрылор Саусэрыкъошъ, ыләлэныкъо мылым фэдэу чъылэ, адрэ кләлэныкъор машлөм фэдэу стыры. Къэзылъфыгъэмэ аукыжъыгъ. Машлор къафыхыгъ, лъәпкъыр къыкхонэжъыгъ, ауштми аукыжъыгъ. Зэрәхъурәмклэ, цыф пстәухәмкли, охътэ пстәухәми язэфэдэу шлушлагъэ шылэп.

Сыдэуштэу къәпшлэшта гъашлэр — мыры плөнышъ рыпшлэжъынэу, тамыгъәнэу? Нэгу ила, лъэуж къышцена, ымакъэ шъхъафа? Шлуцла, фыжъа?..

«Узэгупшысэрэр къызгурылорәп, тат...

«Къызгурылорәпышъ ары сәри сызкләгупшысэрәп. Къызгурымылөштмэ, сыда сызкләгупшысәштыр? Сегупшысэмэ — къызгурылөн фае. Орынкли мэхъу ащ иджэуапыр, ауштэу шытмэ сә ар къызгурылөнэу къэтәп... Зәклэ мы дунаем щыхъурәп гулән-гузажъом хэтэу зәблэклырәм фәд, гулэхэзэ къэхъух, гулэхэзэ шылэх, егъэзыгъэхэу, фәмыехэу мәллэжъых. Уикъежъапли уикләухэу къәсыштыми уагъэразэрәп. Уикләлэгъум узэрәхэукъуагъэхэр пфәмыгъэтэрэзыжъзэ дунаем уехыжъы, ащыгъум сыда акъыл зыкләбгъотырәп? Узәплъэкыжъы къәс узфэрэзәжъәп, зәгъорэ дәд къыорыкылагъэм гурышлугъэ зыхәбгъуатэрәп. Уапэ илъыр пшлэрәп, уакыбы хъугъэм уфитыжъәп. Ащ цэхъу симыамалэу сыда дунаем сызфитетыр? Сызэрәщыләми сыда къыкылрәп? Сә сызфимытыжъмэ, ащыгъум зыгорэ къысфит, зыгорэм сырилофтабг... Сыгу рихъырәп ар. Сәкуошъ — джэуап шылэп, джәрпәджәжъым къыгъэзәжъми, сә сигущылэхәмклэ мәупчлэжъы. Джэуап щымылэштмэ, сыда сызфәупчлэштыр? Нәшхъыгъори гушлуагъори чыплэрысхәп, ныбжъыкыоу чыгым клэрышлагъэхэу къәклөкых...

«Сыгу тыдэ шыл? Хэтә Гум теплъагъэр, шлоигъор фишлән зылъэкыгъэр? Ар зыфаер фәпшлән умылъэкылрәмэ, ащы-

гъум угу зыфэдэр пшлэрэп. Иахьыр шломаклэу, илэр ыбгы-
нэу, нэмыкл ахь зыдэщылэри, зылэужыгъоштыри, кышшъ-
хьапэштми, еунэхуылэштми ымышлэу ечъажэ. Кыльфы-
гээр ебгынэшъ, сабий нэпцлхэр кьегъэхъух, ежыри фэмы-
дэхэу. Гъашлэми фэмыдэхэу. Ари зыгорэм фэчырэмэ шлэ? —
рэхъатыгъо тимиэнэу, дгъотырэм гупсэф етымыгъотылэу,
ар тфикъуштыгъэми, тигъэрэзэщтыгъэми, тымышлэрэ горэм
иунашъоклэ тыпсэунэу...

«О кыбгурылонкли мэхъу, ори кызырыклоу ущытэп, мэ-
зитф нахъ умыныбжэу уклоу уублагъэ, илэсы умыхъузэ
дэгъоу угушылэщтыгъэ... Чыг псаухэр сыда зыклебэдджхэрэр
— гъогумэ затырадзэ, тлуаклэмэ зададзэ, ошъогум итхъохэ-
мэ, ошъуапшэхэр кыратхъыххэзэ?..

«Ошъогури — сыд ар? Ошъогуми уиплэу зыгъас,
клэлэхъу. Тэклурэ иплэри, унэ уплылэ — кьэошлэжъа? Сэри
кьэсшлэжырэп, нэгү илэпышъ ары, пкыи илэп, ышъуи зэоклы
зэпыт. Тэ итлэгъо тшлоигъор тэлъэгъу, ежъ изытет шъып-
кээр тигъэлъэгъурэп. Сятэжъы ылоштыгъэ ошъогуми нэгү
илэу, ау зылъэгъун зылъэклырэр Тхъэшхом пэблагъэр ары...
Тэ тлэгъурэр ары дгъэшъхьапэрэр е тшъхьапэ мыхъунэу
кытшлошлырэр тлэгъурэп, ау хэта зышлэрэр кытшъхьа-
пэщтырэр кытшъхьамыпэщтырэр? Тэ тымылэгъурэ пстэ-
уми ежъхэм тыкълэгъумэ шлэ? Нартмэ амылэгъурэ зэрэ-
щылэр кьаши, ахэмэ цлэхэр афаусыгъэх, ау ащи кыкьонэ-
жыгъэхэп. Кьэзылэгъуштыгъэхэр арых къяшхьошлагъэ-
хэр... Сыдэу дунаер гъэшлэгъона?.. Псыри, псыхъор, бзы-
пагъэу нэпкыитлүмэ ягъэр. Псым ынэгү плэгъугъа?..

«Унэми уизагъэрэп... Тара цлыфым и Унэ? Жьыр щэшъуе,
щэр пхырэклы, уехъажы, укьеклы. Чэщ щэхъу, нэф кышшэшъы,
зэклэри щызэхэклухъагъ. Пегъымбарым игушылэп сэ сыза-
жэрэр, ар сиунэ сисэу зэхэсхми сфикъушт, ау унэм сисми ду-
нэешхом сыклыгъушъ, сэ сызпаплээрэр Тхъэшхом игушыл.
Тыдэ щыл си Тхъэшхо? Ари кьэзгъотыгъэп...

«Тыдэ Цыфыр шагъэунэфышт, клэлэхъу? Мары ар, ало-
нышъ? Сыд фэд Цыфым ынэгү, ыпкь? Тыкълэгъурэмэ
кыддашлэрэм тытеклодэштба тэри? Сыда тлэгъурэм ыкы-
бы щылэр? Тызфэмые ахъэрэтыр арымэ шлэ пстэуми яджэуа-
пы тызшылуклэжыштыр?..»

Шэпапцлэрэ мыжъо такъыр хъазыррэ яшъуй макъэу
блэбыбыкыгъэм Нэшъуарэ кыгъэлъэтагъ, псынклэуи кы-

зэшлотлысхъагъ. Мэкъэнчъэу ятэ кылуагъэр джыри зэхи-
хыгъэ: «Сэ щэу стлупшыгъэмрэ о мыжъоу удзыгъэмрэ яныб-
жыкыу гъогу ташъхъагъы кышшэджыжыгъ. Джы тегъэ-
жэжъ. Топыо макъэ зэхэтымыхыгъот, мыжъо такъо кыт-
пэмыгъоклыгъот...»

Нэшъуарэ ян

Хьадагъэр заурым, мэфэ заулэ тешлагъэу, пчыхъэшъхъа-
шхэ ригъэшлызэ, Нэшъуарэ янэ еупчыгъ:

— Нан, джыри сизакъоу сыбгъэшхэшта?

— Шхэ, сишъау, уизакъоу. Сэ сышхэштэп.

— Ушхэгъаха?

— Сыдэуштэу сышхэныя сизакъоу, уятэ зышхахэклэ,
ренэу оррэ сэррэ тызэдашхэщтыгъэба. Шхэ, ушхахэмэ, зы-
горэ кыуасло сшлоигъу.

Мэлаклэ ллагъэти, Нэшъуарэ дэгъоу шхагъэ, загъорэ
ышъхъэ кылэтыти, игупаплэу щыс янэ еплыштыгъэ.

— Зыбгъэшхэклыгъа, сишъау? — шъабэу кьеупчыгъ
янэ, кьамлыбжэм из псыцушэр Нэшъуарэ ышхыгъэм зы-
тырешъуахыжыым. Зэмысагъэ горэ янэ ымакъэ зэрэклэлым
Нэшъуарэ гу лъытагъ, ащ ыгъэсакыгъэу, ынэгү занклэу
клэплагъ.

— Уятэ ши шыпхъуи зэримылагъэр ошлэ. Сэ салъэныкы-
кли зи псэ зыпыт кьэнэжыгъэп. Сшыпхъу закъо Тыркуем
зырашым, сшынахыжъ лыклуи кыгъээзэжыгъэп, сяни сяти
дунаер абгынэжыгъ. Уят ары силэгъэ закъор, ащ ыужы оры.

Ымакъэ кьэклэзэзыгъэу кышшыхъугъэти, янэ еклуалэ
шлоигъоу Нэшъуарэ зыкылэтыгъ, ау ынэгү зыклаплэм,
тлысыжыгъэ.

— Къэдалу, Нэшъуар,— ыцлэ кырылоу зэгъорэ дэд янэ
кызыреджэщтыгъэр, ари шагум дэмытэу зыхъуклэ ары.—
Уятэ кысфидэштми сшлэрэп, кысфимыдэмэ, Тхъэшхо за-
къом ылэ зисэлъхъэ... Уятэ цлыф кызырыклоу шытыгъэп.
Пшъыгъэу, губжыгъэу, гу чыылэ ышлыгъэу, ымакъэ лыеу ылэ-
тыгъэу егъашлэми слэгъугъэп. Шакло кыкыжы зыхъуклэ,
кыушъхъэтх благъэм тетэу къаплэти, тиунэ кызылэгъуклэ,

кѣщхыщтыгѣ. Ори кѣшошѣжы ар, ымакѣ зызэхэпхыкѣ, упэгочѣщтыгѣ. Кѣушэкѣугѣ шыѣми, зи кѣмыхѣырѣми, ежыркѣ тѣури зыгѣ. Шхончымрѣ галѣмэкѣымрѣ ысхыхѣти, псынѣпс чѣыѣкѣ зезгѣтхѣкѣыщтыгѣ, етѣанѣ зышхахѣкѣ, мѣфѣ реным кѣушѣхѣм кѣыхѣтыгѣми, ѣошѣлѣн горѣм ыужы ихѣщтыгѣ. Уятѣ цѣыф кѣызѣрыкѣоу зѣрѣщымытыр зыдишѣжыщтыгѣ, арын фае чылѣм дѣдзыгѣу мы унѣр зыкѣишыгѣагѣери...

Янѣ ыгу кѣызѣхахѣу кѣышѣошѣыгѣ Нѣшѣуарѣ, ынѣпс кѣызѣрѣкѣорѣр кѣырымѣгѣшѣлѣнѣу, игушыѣи тѣкѣу елажѣу. Ау янѣ ымакѣ зыпкѣ зѣритѣу кѣыпидзѣжыгѣ.

— Кѣысфѣгѣгѣу, Тхѣшхо закѣу, ау шыблѣр кѣэмыгѣуагѣози, ошѣх кѣызѣрѣщхыщтыр кѣышѣлѣщтыгѣ.

Янѣ едѣлузѣ, ащ кѣыфиѣуатѣрѣм фѣдѣу, Нѣшѣуари ыгу кѣэкѣыжыгѣ: «Пхѣшѣы тыкѣэкѣыжызѣ, ошѣогур кѣэбзагѣми, ошѣх кѣещхыщтѣу ыѣуи, чѣыгѣе чѣыгым тычѣигѣѣтѣысхѣагѣ, чѣыѣ симылѣлѣнѣу, ищѣе кѣыстыридзагѣ. Тѣкѣу шѣагѣу псыхѣоу тачѣлѣгѣыкѣ рѣчѣэкѣырѣм ошѣхыцѣхѣр кѣытырипхѣхѣу ыублагѣ, татѣ сшѣхѣ кѣытелѣаби, ошѣо кѣуапѣу ошѣуапшѣхѣр зыщышѣуцѣлѣхѣм сыплѣнѣу кѣысиѣуагѣ. Ащ лыпытѣу пчыкѣ хѣопскѣхѣр кѣэлѣгѣуагѣгѣх, зым ыужы зыр итѣу кѣыхѣлѣѣтых, кѣэнѣфых, ошѣогур зѣтечыщтым фѣд. Татѣ гѣэхѣунѣ пѣланѣм ихѣагѣ, ошѣхыр пѣыпѣлѣу кѣытѣещѣ, ежѣ зыздигѣазѣрѣм пчыкѣлѣр кѣыхѣлѣѣты. Етѣанѣ ищѣх макѣ зѣхѣсхыгѣ, ошѣхым фѣдѣу... чѣыг тхѣапѣхѣу ошѣхыцѣмѣ кѣагѣашѣорѣмѣ афѣдѣу... Тѣкѣу тѣшѣи ошѣхыр ѣсагѣ, пчыкѣлѣхѣри кѣосѣжыгѣгѣх. Кѣызызготѣысхѣажыым, зы ошѣхыци темѣфагѣэм фѣдѣу, ищыгѣыни ежыри гѣушѣѣбзагѣгѣх... Тыкѣызежѣжыым, ины сызыхѣукѣ ежѣ фѣдѣу сѣри сыхѣушѣтѣу, зѣкѣ кѣызгурѣлошѣтѣу кѣысиѣуагѣ. Ошѣхым зѣрымѣгѣшѣугѣэр сѣщ нѣмыкѣы ымылѣгѣушѣтѣгѣагѣуи кѣысиѣуагѣ...»

— Ар сѣшѣшѣ ары сѣри кѣызкѣыуасѣорѣр,— янѣ кѣызелѣом, ыгу кѣэкѣыжыгѣэр зѣкѣ зы кѣуачѣлѣ горѣкѣлѣ янѣ зѣрѣзѣхыригѣэхыгѣэр Нѣшѣуарѣ кѣышѣлагѣ.— Нѣпѣ гушѣиѣтѣу зѣтымыѣоуи хѣушѣтыгѣ, сѣ сызфаѣри зи кѣэсымыѣоми кѣышѣлѣщтыгѣ, ежѣ зыфаѣри джаушѣтѣу кѣысигѣашѣлѣщтыгѣ... А нынѣ, тасым сылѣыѣабѣми, ежѣ кѣысѣищѣигѣу джыри кѣысшѣошѣы, чѣмыри, пѣѣдыжыым зѣрѣптѣатѣу, ежѣ зѣригѣѣсагѣу дѣкѣышѣ, ригѣшѣлѣгѣ хѣупѣмѣ ащѣхѣу... Мары, мѣфипшѣы хѣугѣшѣ, лыр зыщигѣажѣщтыгѣ дѣшхо чѣлѣгѣ ма-

шѣор кѣосагѣп, яжѣм сызхапшѣм, мѣшѣо тѣп инхѣр кѣысѣу-плѣагѣх. Ипхѣантѣкѣу секѣуалѣмѣ, сѣтхыѣ, ищыгѣыны сытелѣабѣмѣ, ифѣбамѣ кѣыскѣлѣо, чѣыг хатѣм сыдахѣэмѣ, чѣыгхѣр зѣрѣфѣзѣщыгѣгѣхѣр зѣхѣсѣшѣ... О угѣыгѣѣба, сишѣау? — джыри занкѣу кѣеупчѣыгѣ янѣ.

— Хѣау, татѣ кѣысиѣогѣагѣ: лѣы ухѣу пшѣоигѣомѣ, угу нѣпсым емыгѣас. Сыгѣыгѣп, щымыѣлѣжѣуи кѣысщыхѣурѣп.

— Уятѣ ыпсѣ спѣблагѣу зѣхѣсѣшѣ... Щѣлѣугѣп, ышѣокѣи зызѣблихѣугѣп, шѣхѣангѣупчѣэр ѣусигѣѣхи, зыгорѣм кѣдѣлѣу-зѣ, рѣхѣатыгѣ. Щѣдѣжѣгѣоужыгѣ, ыпсѣ зыщыхѣкѣыщтым, тыгѣэр кѣызѣрѣпсызѣ, шѣункѣымѣ гомыѣу горѣ дунаѣм кѣытырихѣагѣѣти, сѣ аушѣтѣу кѣысщыхѣугѣ, шѣхѣангѣупчѣэм сиплѣыгѣ, кѣыздикѣырѣри сымышѣлѣу, кѣушѣхѣ чѣпѣм кѣепшыхѣу ныбжыкѣу слѣгѣугѣ, ащ сыкѣыгѣащѣи, шѣхѣангѣупчѣэр фѣсшѣыжыгѣ, ежѣ уятѣ чѣыешѣт фѣдѣу кѣысѣплѣи, «зи хѣугѣ шыѣлѣп, ыѣуагѣ, зи мыхѣун хѣушѣтѣп, ау сыд хѣугѣѣми, шѣумыщын... Шѣаом лѣы хѣкѣышѣт...»

Унѣр кѣэушѣункѣыгѣ, ау Нѣшѣуарѣ янѣ ылѣгѣушѣтыгѣ.

— Уятѣ уз илагѣп... Ныбжыкѣу ѣаѣр зысѣлѣгѣгѣум, мѣкѣ гомыѣуи зѣхѣсхыгѣ, зилѣуужыгѣор кѣэсымышѣлѣу сигѣѣщѣагѣ. Уятѣ кѣысѣплѣи, икѣыри кѣаплѣ, кѣысиѣуагѣ. О псым ушѣылагѣ. Унѣм сызѣкѣым, макѣэр зѣпыугѣ, тѣкѣлѣурѣ зысплѣыхѣи, зи сымылѣгѣоу сыкѣыхѣажыгѣ... Сыкѣыхѣажыгѣ шѣхѣаѣ, уятѣ пѣм хѣлѣыжѣп,— ымакѣ хѣыбѣй дѣдѣ кѣэхѣугѣу кѣыѣуагѣ.— А ныбжыкѣоу слѣгѣугѣэр... кѣкѣо шѣуцѣлѣм фѣдѣу убгѣугѣу, шѣхѣангѣупчѣэмкѣлѣ унѣм екѣыжыымѣ сшѣлѣрѣп, ары шѣхѣаѣ — шѣхѣангѣупчѣэр изгѣѣсѣжыгѣагѣѣба... Уятѣ пѣм хѣлѣыжѣп...

Янѣ ымакѣ зѣхихыжыщтыгѣп Нѣшѣуарѣ. Зѣрѣхѣугѣѣри ымышѣлѣу, ятѣ ычѣыпѣкѣлѣ ипѣ хѣлѣу зыкѣыщыхѣужыгѣ... «Мы дунаѣм кѣызгурѣымыѣорѣ, сызѣмыкѣлѣурѣ тетѣп,— егупшысѣ.— Тѣтыгѣп, бѣмѣ сызѣрафѣмыдѣри сѣшѣлѣ, кѣлѣлѣ гѣшѣлѣгѣонхѣр схѣлѣых. Мѣз чыжѣэмѣ чѣыгу шѣагѣохѣр ащысыукѣѣбзыгѣгѣх, мѣзхѣмкѣи мыгуаѣу, цѣыфхѣми кѣашѣхѣапѣнхѣу згѣѣпсыгѣгѣх, чѣыи жѣоркѣи кѣямыхѣылѣэкѣынѣу чѣыг лѣѣпкѣхѣр зѣзгѣѣклѣухи, хѣтѣ пѣаухѣр згѣѣтѣысхѣагѣгѣх, зѣгорѣм ахѣр кѣагѣотышѣтых. Псы фабѣхѣр кѣыхѣзгѣѣщѣи, ахѣри кѣагѣотынхѣшѣ, ѣзѣгѣу афѣхѣунхѣу сшѣыгѣгѣх. Пѣсѣушѣхѣ лѣѣпкѣышѣлѣухѣр кѣуадѣжѣмѣ адѣты хѣугѣ... Зы кѣлѣлѣ мѣхѣадѣжѣ горѣ шыѣ, кѣыздѣкѣырѣри зилѣуужыгѣори кѣэсшѣлѣн слѣѣ-

кырэп. Ар цыфмэ ашлэрэп, сэ Тхьэшхом сызэриутхьабзыгъэмкIэ зэхэсэшIэ. Сяти гу лъитэгъагъ, ащи зэхышIыкIыгъэп, дунаем инибжырэ шъэф горэу ылъытагъ. Зэрэшъэфыр шъыпкьэ, ау Тхьэшхом икъэгъэшIыгъэп ар. Ащ кыгъэшIыгъэмэ пцIэпIагъэ горэкIэ алэжыгъ нахь. Саужы ит, ау нэшъу, силъэгъурэп, сызэхешIэ нахь. КIочIэ гъэшIэгъонэу схэлъхэр зыгорэуштэу лъэлэсых, хьампырашъор мэ лъэужым зэрэрыгъуазэу, джауштэу кыслъэхъу... ОшIэ-дэмышIэкIэ кыс-теомэ, илэрылхъэ сыхъушт, сицIыфыгъэ-дэхагъи, сфэукIочIырэри IэкIэфэштых. Пури зы, сэ ащ сылэкIэкIыштэп, арышъ сызтетым сытетэу сэр-сэрэу сыпэгъокIымэ нахышIу... Мары къэблагъэ. «ИкIыри, къаплъэ...» Сытэджнынышъ, сэр-сэрэу сыпэгъокIышт... сиутхьабзыгъах... иуз шIуцIэ хыбый дэдэ симышIызэ...» Шъхьангъупчъэр Iусэхы, ныбжыкьур кIэкIо шIуцIэшхоу, зандэу агъэуцугъэм фэдэу Iут, мэцIышхъы, мэхьапцэ, мэпцэхы кIоцI мэкъэ рэзагъэхэр, псычIэ куум зыгорэм мыжъохэр щигъэунэшIухэрэм фэдэу, зэхэсэхых... ШIункIым сыхэбкъуагъ... Зыгорэхэр кысэпкIых, слъакъохэр къефызых слэхэр къэкъузых...»

— Сыд, сикIал?.. — Нэшъуарэ кызэрэгырзыгъэм янэ кыкIигъэштагъ.

— Татэ симэджагъ,— ыIуагъ Нэшъуарэ, ерагъэу зыкышIэжыкьызэ.— Ау цыф узэп ащ къеузыштыгъэр.

— А нынэ, урыгушыIэу цыфмэ зэхямыгъэх, Iаджи алон.

— Татэ мыхъун раолIэштэп.

— Уятэп зыпсэ хэкIыгъэу пIэм хэлъыгъэр, сишъау. Ынэгъушъо сызтеIабэм, мыжъом фэдагъ, ылэхэри ылъакъохэри арых, джарын фае апэрэмкIэ зыкIэсмылгъэгъугъэри. Ащ фэдэ хьадэ хъурэп... Сэр-сэрэу згъэпкIыжыгъэ. Сыдэуштэу дунаем сытетышты, уятэ зыдэщылэр симышIэу?.. Ыпсэ кыин елгъэу сшIошIышъ...

— Татэ ыпсэ зыдигъэзагъэр ежъ нэмыкIы ышIэрэп, нан.

Янэрэ ыкьорэ зи амылоу тIэкIурэ шысыгъэх. ЗэрэшIункIыр янэ игопагъ, ынэпс кызэрэкIуагъэр ыкьо ылгъэгъунэу фэагъэп. ЫгукIэ зытриубытагъэри сыдэуштэу риIошты? ПкIыхьэлъэгъу фэхъужыгъ ныбжыкьу мэхъаджэу илI зыхыгъэр, чэщырэ чъыешъурэп, мафэрэ унэм изагъэрэп. Я си Тхьэшху, сыд цыфыгъа мыр!.. Псыхъо нэпкъым теуцоу, цыкIу-цыкIоу орэд кыIо зыхъукIэ, чъыг тхьапэхэр къэтхыо-хэу, жьаухэр зэхэхъэ-зэхэкIэху, хьэрэнэ ешIэхэу, псы чъэрыр,

нэфынэу зыхыштыгъэр ычIэкIэ кышчыжъыоу, къэласэти, бгым кыдэкIыштым фэдэу зыкышчыштыгъэ. Ыпсэ шыш Iахь кысфышынагъэштын, загъорэ дунаер гъэшIэгъонэу сэлъэгъу... Цыфыр зымыгъашIорэ шыIэп, ыгукIэ зэхышIэмэ... Чъыг куамэхэри тэрыба кызфэщигъэхэр, уц тхьапэхэри тэрыба кызэплъыхэрэр, нэджагъокIэ ошъогум уиплъэмэ, ипщэс фыжъ шъабэхэр мэушIуцIых, псыхъори мащъэба, спэчыжъэ зымышI, ыIозэ...

— А Нэшъуар,— ымакъэ телункIэжыкьызэ кыыригъэжъагъ,— кыгуасло сшIоигъор...

— СэшIэ, нан... КъапIо пшIоигъор сэшIэ, кыин зэмыгъэлъэгъужь. КIочIэ гъэшIэгъонхэр схэлъхэу зыдэсэшIэжыкьы, ахэр зилIэужыгъохэри сафырикъужыштымы сшIэрэп, сэри татэ зыгорэхэр кысфышынагъэнхэ фае. НэфапIэ фэдэу Iаехэр сэлъэгъух... адыгэ чIыгум ныбжыкьу шIуцIэ джадэр кытехъэ, зышъхьарыкIырэр машIом зэлъештэ. Сыдэуштэу уебэнышты ныбжыкьум? Уезэон плъэкIышты? Татэ ар ышIэштыгъэмэ... сыда зыфыхэхъагъэр? Ыхыгъэмэ шIэ, кыгумэхы? Чэщныкьоу мээшхор огум икIодыкIыгъэм фэд. Сенэгъуе, нан, сэри ащ сылукIэнэу къэткIэ. О узгъэгумэкIырэр арымэ, нан... Узагъэрэп, кыинышхо олгъэгъушъ, пшIэ пшIоигъор шIэ, сэ укысфэмыгумэкI. ОткIу, сыгу огъу...

Нэф кызэшъым, Нэшъуарэ янэ унэм рилгъэгъожыгъэп. Ылгъэгъугъэр шъхьафы: псыхъом машIор кыкIэнагъ. Чъыгхэр зэрэшъуантIэхэу, мэшIо шъуантIэм зэлъыштагъэх. Уц кошэ лгъагъэр мэшIо устхъокIэ мэбзаех, мыжъохэри жьоку цэшхохэу жыбгъэм зэпегъэжъыужыых. Янэ шагур зэрибгынэгъэ лгъэго закъор, машIор еIэн ымылгъэкIэу, зионтIэ-щантIэзэ къушъхьэмэ ахахъэ. А лгъагъомкIэ Нэшъуари яшагу ыбгынагъ. Янэ ыужы ихъагъэп, нибжыи зэрэIумыкIэжыштыр ыгу кыыриIоштыгъэ; чъэщтыгъэп, елгъэкIоныштыгъэп, машIом хэтэу рэхъатэу кIоштыгъэ.

* * *

Уц зыдэщылэм псэ шыбгъотышт. Чъыг кызшыкIырэм псэушъхъэ щэтIысы. Чъыгым дигъэшIэштым нахыбэ цыфым ищыкIагъэп. Ошъогум кыыриIоштым нахь шIагъо зэхыштытэп. Мыжъом упхырымызрэмэ, къэгъэгъэ тхьапэри псэупIэ пфэхъун.

Къушъхъэ Ябгэр

Нэфынэр дышгъэ сапэу жьым хэутысагъ. Тыгъэр арыми пшIэжырэп къэзгъэнэфырэр. Ащ фэдэ уахътэ мафэм кыхафэу кыхэкIы: фэбэ дэдэу, гопэгъу нэстырэу шытын фазэ, нэфынэм жьыри, ошъогури, чыгури зэлъеубытхэшъ, апкырыхъэпагъэу, зэкIэри ыукъэбзызэ егъэкIэжы. КIым-сымым дунаер зэлъештэ. Ащ фэдэ сыхъатыпэр шIэхэу текIы, цIыфми зыдимышIэжъэу ылъ укъэбзыгъэ кIочIакIэ ешIы.

ЕтIанэ жьоркыыр жьым кыхэхъажы — нэфынэм дунэ пкыгъомэ къахифыгъэ псэжыр фабэм егъэкIодыфэ гопэгъур зэхэпшIэшт.

* * *

Нэшъуарэ къызэушыжым, мэфэ заулэм зыпэплъэгъэ Ныбжыкъур ылъэгъугъ, къызэрэкIуатэрэм гу лъымытэу, къэблагъэщтыгъэ.

Мэкъэ гъэшIэгъонэу зэхихыгъэм Нэшъуарэ Ныбжыкъур зытыридзэгъэ кондэ лъэныкъомкIэ ыгъэплъагъ. Зыфэбгъэдэщтыри умышIэнэу: загъорэ угу зэригъэгъоу, загъорэ пхъэшагъэ кыхэхъэу, етIанэ умэхъыгъэу, зымакъэ фэмыхъоу зэыхъокIыгъэм яхышырэу къэIу. ЗэкIэм куандэм пэмычыжъэу мыжъо горэ къэфагъ, ащ ыужы нахъ инэу, джы нахъ пэблагъэу къэлъати, къутамэм ахэфэжыгъ. Мыжъохэр къыздизхэр лъэныкъомкIэ плъагъэ, ылъэгъурэр ышIошъы мыхъоу, лъэубэкъу заулэ ыпэкIэ ыдзыгъ: Къушъхъэ шыгур, хэпшыкI къодыеу, мэтхыо, цIыф нэгоу губжыр къэзыштэ пэтым зызэрзэрихъокIэу, къэушIункIыгъэу, мыжъохэр зыдэфэрэ лъэныкъом маплъэ.

Мары джыри мыжъо заулэ къызхидзи, ащыщ горэ куандэм зэнкIабзэу хэфагъ, гъорг макъэр къыдэуай, мышгъэм ышъхъэ кыкъошыгъ. КIитхъуным ычIыпIэкIэ псэушъхъэ джадэр умэхъыгъэу шыт, ар хэгъэкIыри, Къушъхъэм егъэзыгъэкIэ зыфикъудыеу, ащ ебэныжы фэд. Мыжъохэр Къушъхъэ Ябгэм едзых, ыгу кыилъэдагъ Нэшъуарэ, ар къодыя, мышгъэм тыредзэх!

Псэушъхъэр лъэшэу къэгъоргыгъэти, Нэшъуарэ ащ ылъэныкъокIэ джыри плъагъэ. Мышгъэм къехъулIэрэр кыгу-

рымыIоу къинышхо ылъэгъуштыгъэ. Мары джыри мыжъо инышхо ыпашъхъэ къифи, къызэлъатэм, ыныбашъо къеутэкIи, риутыгъ. Куандэм къызкъоукIорэикIым, зыфимытыжъэу къэтэджи, ылъакъохэр ригъэнагъэх, нибжыи зэмынэгугъэ шынагъо горэм зэрэукIагъэр зэхышIэу, джыри гуих-псэхэу гъоргыгъэ. Ащ лъыпытэуи Ныбжыкъур мышгъэм техъагъ. Куандэу псэ зыхэмытыжъ фэдагъэр къэжъыужыгъ, псэпчъэу чIышъхъашъом теплIэгъэгъэ уцхэми зыкъаIэтыжыгъ. Къэ-тIыгурыгуи, Мышгъэр зэхэфагъэ.

Инэ тырихын ымылгъэкIэу, Нэшъуарэ еплъыштыгъэ Мышгъэм зызэрэзэблихъурэм. Псэпчъэ фэдэу зэхэфэгъагъэр жъау чIэгъы зэхъум, ежъэшъо-чIыпцIэшъо къодыеу, нэмыкIэу шъо шъхъаф гори хэмылгъэжъэу хъугъэ. НыбашъокIэ шылъэу, ыпэрэ лъэкъуитIур, цIыфым ылитIу ыпэкIэ чIыгум зэрэтыриушхонхэу, зэрэфэлгъэкIэу ыкъудынгъэхэу, ыужырэ лъакъохэмкIэ зыкIэлэжыизэ, лъэбжъанэхэр мыжъом хегъэ-зыхъэхэба пIонэу гъэпкъыгъэхэу. Къушъхъэм ынитIу тыри-мышхэу, ащ ылъэныкъокIэ пшэу ыублагъ. Ау Къушъхъэр кыпылгыжыгъэп, рээгъэ Iушкэшкэ макъа, хъаумэ зызгъэшхэкIыгъэр нэгү рэхъатыгъэкIэ зэрэкъырэр ара — зигъэшIо-жыизэ хэгъумтIымыкIэу ежъэжыгъ, Ныбжыкъу Iужъу IэкIапэр мышгъэм ыкIыIу нахъ Iужъу шыхъугъ, етIанэ псэушъхъэр ащ хэкIокIэжыпи, Ныбжыкъур кIэлъытхъозэ, Къушъхъэм ыужы илъэдэжыгъ.

Зэхифын ымылгъэкIырэ гупшысэхэр Нэшъуарэ къытезэрэгъэуагъэх. КъыгъэшIэгъэ тIэкIум къушъхъэм ахэсыгъ, ынэ ыупIыцIэми, ащызекIон ылъэкIышт, мыжъом телэбэ къодыемэ, мафэр зынэсыгъэр къышIэн ылъэкIышт, чэщыри ары. Мыдрэ Къушъхъэм узэригъэплтырэр, уеплгы пэтми, зыуигъэлэгъурэр, ау шытми, уинэплъэгъу къызэрэридзэу, узфекъудыи, узэригъэплгы шIоигъом фэд. ЕтIанэ кыппымылгыгъэхэу, джау сыдми ыпэ укыфагъэти, нэбгъузкIэ къыоплгыгъ пIонэу, мзэшъуашъо, мзупIапIэ, зэхэфыгъое макъэхэр кышIошIыкIых... Хъау, о зыкIи урищыкIагъэп, о уфэныкъу, ежъ Iофэу иIэр зэпигъэун ылъэкIыштэп, инба, инышъ, Iофышхомэ апылт, ау о — иIэпыIэгъуа, игукIэгъуа — зыгорэкIэ узэрэфэныкъо шыIэмэ, ижъау учIэфэшт, еблагъ.

ЕтIани жэшхо-IупшIэшхоу, бэрчэтыгъэкIэ къыоплгы фэдэми, нэуцIыргъу-нэчапэкIэ къызэрэплгыплтырэр ежъыр шъыпкыи ыушгъэфыпэн ылъэкIырэп, ыушгъэфыпэнэуи фэмые

фэд. Джары гэшлэгъонри: усэгъапцлэ, ело, ар ори сэри тэшлэ, ау арэп Иофыр зыдэшылэр, Иофыр: усэгъапцлэу уемыгупшыс, ау уегупшысэми, ошлэпэми, тэджэгу фэдэш, зи умышлэрэ фэдэу зысэгъэгъапцлэ. Плээгъурэба сэ сызэрэиы, сызэрэ-клуачлэр, сызэрэхъопсагъор, лахь лые горэ, сэ мыщ къысфы-хэклынэу шытэп... Къэнэклао фэд, къэшхыпцлы фэд, лушы, бэрчэт, нэгущу, ау ылушлэшхохэр лулхъэ фаллэхэу нэ-цлэфафэх.

Мышгэр зэбзэижэу шылэу зельэгъум, тыркэо хьылэ зэрэтемылгэр Нэшгуарэ кышлагъ, ащ пымылгыжэу, шлунклы кызэхъум кызыщыуцугъэгъэ тлуаклэм фэсакъызэ дэхъагъ. Лэубэкъу зауэ нахь ымыдзыгъэу, зи зэрэзэхимых-рэм гу лытагъ, ыпкынэ-лынэ шыщ горэми дунаер зэхишлэ-жыштыгъэп. Ылэхэмклэ зытелэбэрэ чыгыпкыри, ылэкъо пцланэхэмклэ зытеуцорэ мыжъори, фэбагъи чылагъи клэ-мылгэу, пкые къодыгъ.

Сыхъатыпэ зытешлэм, игъогупэ зыдэгъэзагъэри ымышлэу Нэшгуарэ зыкышлэжыгъ. Етланэ ыгу къэклыжыгъ ятэ игъусэу Ныбжыкъур зэрилэгъугъагъэри, Къушхъэ Ябгэм ехылагъэу кырилогъагъэри.

Хьэкъуакл

Теплэ гэшлэгъон илагъ лэубэкъу закъоклэ пэчыжэу Нэшгуарэ зылуплэгъэ псэушхъэм. Щтэнэуи игъо ифагъэп, шынагъор зыфэдэм шымыгуазэу кышлэшлыштыгъэми. Чыг клыбым чыг зэрэкъоплэагъоу, мыжъоу къэуухъэрэм нэмыклэ мыжъо кызэрэклэлъыклоу, мыдрэми лууплагъ, апэу ылэгъугъэри ынитлу: уцышэ-шхъомчышэхэу, стхъэрэр клэлэшугъэ-шлэигъэ шлыклэу зэрэклэплэу, гомылу хьаплгы-шэхэу зэоклыгъэхэу кышышхъугъэх. Ылэгъурэм емып-хыгъэу ыгучлэ зыгорэ кышышхъыагъ, ыбгъэгу шызэбгыры-кызэ, узгъэсакъырэ гумэклыгъом зэлъиштэу фежъагъ, ау зи-гъэсысыгъэп. Псэушхъэм цыхъэ зыфыуигъэшлэу, узэсэгъэ дунаем зэрэщышым итамыгъэ папклэу, ынэтлашэо цы лэшклэ фыжъ кыххэлыдыкы. А зыр арын фае, ащ ежъ емыгупшы-сагъэми, гуштэ ышлэу клэзымыгъэтхъугъэр.

Мы псэушхъэм фэдэ нибжыи зэримылэгъугъэр ары Нэшгуарэ зэгупшысагъэр, итеплэ нэджэ-луджэу е мэхъэ-шэгъоу шытыгъэмэ, зыфэмынэло сэ нэшанэ горэм гуцафэ ригъэшлынкли хъуни.

Джауштэу такыкъ горэ клуагъэ, ылэ ышцэгъ,— мыжъом зэрэтелэбэу, чыг къутамэр зэрэлуищэиклэу. Джащыгъур ары ошлэ-дэмышлэу ыпкынэ-лынэ зыгорэ кызышхъыагъэр, псэ-ушхъэми ынэку чыжэхэр къэтхыуагъэх, ашъокли зызэбла-хъугъ. Джы Нэшгуарэ зыкышлэжыгъ, ылэкъохэр къэп-кыагъэх, ылэгъу пцланэхэр мыжъом епкылаагъэх, фэбэпсыр кышъоклэ зэхишлэу, лэбэн хъазырхэу ылэхэр лантлэхэу зэклихъагъэх. Шынагъор Нэшгуарэ зэхишлэжыштыгъэп, сакыштыгъэ нылэп, джыдэдэм клитхъугъэкли, къэшынагъэ-клэ арэп ауштэу зыклишлыштгъагъэр.

Бгъэшлэгъонэу рэхъатышэу къеплгыштыгъэ псэушхъэр... Псэушхъэ кызырыкълэ?.. «Хьэкъуакл» — джауштэу егупшысагъ. Етланэ ынэ тыримыхэу, рэхъатэу еплгызэ зэриложыгъэ: Хьэкъуакл. Сыда зыклэ Хьэкъуаклэр?

Хъашхъэ шлотым фэд, ау сыда хъэм фэзымгъадэрэр — иинагъа? Хъау, хъэ инхэр ылэгъугъэх, мыщ фэмыдиз дэдэхэ-ми, мыдрэр нэ клоцлыклэ, зэуи укызымыдзэн жъалымыгъэ хэлэу кыюплгы, фаплэу кыюмыплгэу, укызырилэгъу-рэр зыдыуегъэшлэжы. Укыелэгъумэ, ащыгъум ори зыго-рэуштэу укыделгытэ, ау ежъырклэ ош нахь Иофылоу нэмыкыби зэделэгъу, ащ уигъэшэхъун ылэклышт: е уигъэ-щынэшт, гумахэ уишыныш, е нэпцл гушхуагъэ кыпхиль-хъашт.

Ау ахэмэ ащыш гори Нэшгуарэ ыгу кыихъагъэп. Елгэ-гъу, ау ежъыри пхырэплгы, кхэхулэн ылэклыштым зыкли ымыгъэгумэклэу, изэхэшлыкы Хьэкъуаклэр зэрэклуштыр зэ-пещэчы. Сыд лэужыгъу мыр? Сызфэнэлуасэ горэ хэлъ, джащ пшлэпэрэм фэдэу кыпшгъэхэу, лыеу узэригъэгуцафэрэп, джары апэу еплэгъулэрэри. Ау сыда узгъэсакъырэр? Клочлэ мэхъаджэ горэ хэушэфагъ, ар ынэхэми ыпкынэ-лыни нэр-мылэгъоу къапхырэклы, кыпклэрэпклэ. «Сэри усэшлэ, ори сыошлэ» ылорэм фэд. Лус ептынэу кыпшыгугъырэ хъэм яхы-щырэу зэ къеплгыгъэу кышышхъугъ. Ылхъэ закъу ылэгъу-штыгъэр, уц лужыу кыр зытет мыжъошхом ыпкъ ыгъэбылгы-штыгъэ. Хъэнкли мэхъуба, зэриложыгъэ, хэкужы хъугъэ чылэ горэм дэклыжы, мэмэ ахэсэ, лэгухъэмэ ямыхэбзэ нэ-

шанэхэр, жьалымыгъэ теплээр къесагъэх, армырэу сыдэуштэу мэзым ушыпсэушта?

Зытыришыхьэрэри ымышIэу — шынагъо горэ зэхишIагъа, хьаумэ ежыри нафэ къыфэмышхуэз гурышэм ыгъэсакъыгъа — самбырэу ыкIыб фигъази, къыпукIыжьэу лъэубэкъу заулэ ыдзыгъ. Ащ лъыпытэуи жьыр къэзыгъэолъэгъэ кIоцI мэкъэ дэгур тхыцIашьокIэ зэхишIагъэ, пкъынэ-лынэшхом илыпцэ пкъыехэр зэтэкIэпIыкIхэу ащ къыхэожьыгъэх. Псынклэу зыкызыэригъэзэкIи, Нэшъуарэ ышъхьэ къыпхьотагъ: ХьэкъуакIэр, ыжэ зэкIэгъэзыгъэу, ынэхэм гурылогъое жьалымыгъэ хьэкIэ-къокIагъэр къакIэустхьукIэу, цIыф Iэхъуамбэмэ бэкIэ анахь кIыхьэхэу лъэбжъанэхэр къегъэпIыехыгъэхэу зыкызыэриIэтырэр ыльэгъугъ. «Тыгъужьыми ащ фэдэ цэ кIыхьэхэр Iутхэп, егупшысагъ, ыжи сыдэу мэхъаджэу зэкIэкъыгъа?... ХьэкъуакI...» НэгъэупIэпIэгъум псэушъхьэшхор, жьыр ыгъэтхытхэу, къыгъэушIункIэу ышъхьагъы къэхъугъ, лъэбжъэнэ мэхъаджэхэр ынэгущъхьэмэ къятхьохэба пIонэу блэугъэх, зэрэиным емылътыгъэу, шылыч бзэпсмэ ыпкъ зэрахьэ къыпшIошIэу, псынклэу лъатэзэ, хьапкIэгъу кIыхьэкIэ ежъэжыгъ. Мыжьо такъор, къутэмэ пыкIыкI макъэр кIэлъыкIуагъэх, хьэмрэ тыгъужьымрэ зэдаджэхэмэ, зэхэхьощт макъэр къызэридзэкIыжыгъ.

Нэшъуарэ фэягъэп бэрэ ХьэкъуакIэм егупшысэжьынэу, джыри зэрэIукIэщтыр къыгурыIуагъ. Ащ фэдэр аукъодыекIэ альэгъурэп. «ШIукIэ сыIукIагъэп, бзэджагъэкIэ сапэ кифэжыщт, ау сэ сылтыхъушIтэп, ежъ сыкыгъотыщт, сэрэп ныIа зищыкIагъэр, ежъ сырищыкIагъэшъ — къыслъэрэхъу».

ЯТИОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Къэгъагъэхэр

Мэфэ тхьапша тешIагъэр — изакъоу къызынагъэм щегъэжыгъэу?

Нэшъуарэ ар къышIэжырэп. ПкIыхьэми нэфапIэми зэхэмышIыкIынэу, къушъхьэ шыгу лъагэм лIыжъ горэм зэрэщыIу-кIэгъагъэр зэ-тIо икъэшIэжыи къыщидэоежыгъ, ау гъэшIэ

шъхьаф горэу пэкIэкIыгъахэм ар къыхэфагъэу къыщыхъугъ. Джы изакъу, изакъоу къекIухьэ, къызфикIухьэрэри ышIэрэп.

Гъэхъунэ хъурэе цIыкIоу зэрыхьагъэм къэгъэгъэ зэмшъо-гъоу итмэ Нэшъуарэ ынэхэр къагъэуткIопкIыгъэх. Гъэхъунэ гузэгум тIэкIурэ итыгъ, зэрэкIым-сымми, жьыри щыдынгъэу, къэгъэгъэ гъэшIэгъонмэ ащыщ горэми ымэ къызэрэкIэмыорэми гу лIымытэу. Апэрэу ыльэгъоу бэ ахэтыгъэр, адыгэ чIыгум ахэмэ афэдэ къыщэкIыми ышIагъэп. ЫшIэуи макIэп ахэтыгъэр, ятэ къыригъэлъэгъугъэхэм ащыщэу, ахэмэ къариIуалIэщтыгъэхэри джы ыгу къэкIыжыых.

Мары мыщ икъэгъагъышъхьэ цIыкIу мэллызы, ышыгукIэ шхьомчышъоу Iэпэ фыжъ цIыкIухэр тепхьагъэх, анэку шъыпкъэ уклэплэмэ, нэфынэ чыжэ олъэгъу, мыщ пае ятэ «мэзэщы» ылогъагъ. Бэу зэхэтхэу уарихьылIэмэ, тIэкIурэ акIэрытри, эщыр угу къырагъэхьащт.

Мыдрэ нэку-нэпс зэпытым щэджагъо нэс гукIае горэ иI, мэзыбжыи хьампIырашъуи тетIысхьэрэп, «IахьынчъэкIэ» еджэгъагъ. Тхьэпэ фыжыбзэмэ атхьаIу къэкIухьэхэр тхыпхьэ шэпIышъо дахэхэмкIэ гъэтхыхьагъэхэу зелъэгъухэм, затырищэягъ: анэкIушъхьэхэр хэпшыкI къодыеу мэтхьох, ашъуи гу лъытэгъуаеу зэокIы, къызэIуимыхыгъэ къэгъагъышъхьэ IэшкIэ цIыкIухэр одыджыным фэдэу тхьэпэ шхьонтIа-бзэмэ яжъау чIэтэкъуагъэх. «ОрэдыIуал» — джары ащ фиусыгъагъэр, нэмыкIи къыриолIэгъагъ: «Ипчыштыр хэгъэкIыри, утелабэ хъушIтэп, ащ лъыпытэу орэдыIоныр щигъэтыщт. Угу фыхыгъэу бэрэ уеплтымэ, ымакъэ зэхэпхынкIи пшIэнэп, зэхэпхмэ, зэкIэ пэблэгъэ къэгъагъэхэр нэфынэ Iэпс-IудэнакIэ-кIэ зэрзэпэджэжыыхэрэр къэпшIэщт. Ипчымэ, нэмрэ Iэмрэ азфагу мэгуанлэ, адрэ къэгъагъэхэри къэчэфынчъэх...»

Мыщ фэдэ гъэхъунэ джы нэсфэ слъэгъугъэп, егупшысагъ Нэшъуарэ. ИкъэкIухьэкIэ лъэубэкъуишъэ нахьыбэ мыхъурэ гъэхъунэм хэшъэе чыгышхохэр ызыбгъукIэ къытещэягъэх, сэмэгумкIэ чIыох, мыдрэ бгъуитIумкIэ мыжъобгымэ лъагъэу залэты. ЦIыфи хьэкIэ-къуакIи мыщ къеуалIэрэпштын, лъэуж гори ыльэгъугъэп, макъи щызэхэпхырэп. Мыщ фэдиз къэгъагъэр сыдым щызэфихыгъ мы чIыпIэм? Гъэхъунэм къыщикIухьэзэ, зэкIэм гу лъытагъ: къэгъэгъэ зэфэшъхьафмэ язырызыгъу ныIэп ыльэгъурэр. Зэфэдэу тIу игъотэщтэп, къэгъагъэ пэпчъы илъэпкъэгъумэ анахь дэгъур ары фэд къыщыкIыгъэр. Къэгъэгъэ анэхэр мыщ къыщэкIыха, сэлэ? Ау ащ фэдэ хъун ыльэкIына?

Хьампырашгом шегъэжъагъэу псэ зыпыт гори зыщымыбыбрэ гъэхунэм кIэрыт хэшъаемэ яжъау Iужъу чIэсэу Нэшъуарэ къэгъагъэмэ яплъы. ЗэкIэм псэнчъэу къыщыху-гъэх къэгъагъэхэр, ашъохэри, чIыгум ипсы IэшIукIэ мыгъэ-шъокIыгъэхэу, гъэлагъэхэ фэд. Зэхэгукагъэхэу зэхэтых, къэгъагъэ пэпчъ дэхэ дэдэми, зэрэмыгъэшIожьыхэу, зэдимыш-тэхэу, афэмыхукиIэ зэхагъэзыхъагъэхэу къыппщэху.

ЕтIани гу лъытагъ: къэгъагъэмэ ащыщхэр мэгуанлэх; мэгуанлэхэшъ, ащ лъыпытэу ашъо зэокIы, псэнчъэхэу, шъон-чъэхэу егъолъэхых. Нэшъуарэ мэкъэ макIэкиIэ ордэ къыхи-дзагъ, ежъ егушшысагъэп, ари ятэ рилъэгъулэгъагъ. Гушылэ хэмылъэу къырищажъэщтыгъэ, оредышгом пкыи гъэнэфагъи иIэгъэн фаеп, ыгу изытет елъытыгъэу макъэр къежъэщтыгъэ, гушылэхэр къыхафэуи, етIани ахэр щыгушщэжъыгъэхэу е апымылъ фэдэу къылоштыгъэ. Оредышго къэубытыгъаеу, зэ мэкъэ кIыхъэу, зэ джэгурэм фэдэу Iупчъапчъэу, шъабэу е зетчъэу, дэгоу е жъгыбоу зэхэпхыщтыгъэ. Ащ фэдэ зыхукиIэ ятэ изытет къыгурымылоу, тIэкIуи щыщтэу лъыплъэщтыгъэ, пэблагъэ зимышIымэ, ятэ мэзым щыщ шъыпкъэ хъужьынэу къышIошIыщтыгъэнкиIэ мэхъу, етIанэ ежъ изэкъуабзэу къы-хэнэнэу.

Нэшъуарэ ымакъэ ежъ ыпашъхъэ икIыгъэп, къэгъагъэ-мэ афэдэу, псэнчъэу ари ыжэ къыдэзыщтыгъэ, фэбагъи шъэ-багъи кIэмылъэу, гушIо е гукъао къыхэмыщэу. Дунаем сы-къызэхихэрэп, зэриложьыгъ. Мы къэгъагъэхэри гъашIэм щы-щыжъхэп. Къэгъэгъэ къэхалъ... Атеплъэжъынэу фэагъэп Нэшъуарэ, пчыхъэ мыхъузэ зэрэкIодыщтхэр къышIагъ, чы-лапхыи къатыжъыщтэп.

Ныбжыкыу горэ чыжъэкIэ ошъогуи къыщыхыагъэ фэдэу Нэшъуарэ къыщыхуыгъ. Ошъогуи дэплъыагъ: къабзэ, бзэмыIу, инэфынэ апч Iужъум къыпхыридзырэм яхыщырэу, псэ пытэп, иIэшIугъэ кIэфызыкIыгъ. Къушъхъэтх заулуэ кIыфэу тыгъэм пэжъыурэмэ ямышъогуи, шIункI техъэ-текIэу тхы хылыгъ ахилъэгъуагъ. ШIогъэшIэгъонэу еплъыгъ, зыкIи-гъэшIагъорэри къыгурымылоу: тыгъэм фэгъэзэгъэ бгъур нэ-фынэп, сэмэгубгъур ары загъорэ нэгъыфэу къэжъыурэр. Ошъошщэ шIуцIэшхоу къушъхъэтхмэ азфагу къыдэтаджэу зэ рихъухагъ, ау зэрэкъушъхъэр шIэхэу къыгурыложьыгъ — иджабгъурэ тамэ мыжъо цэкIэшхохэр къыхэщых.

ТIэкIу шIагъэу жъыр, нэфынэр хэстыкIыгъэм фэдэу, къэшэллагъ, джыри къылымыIэсыгъэ ныбжыкыур зэхи-

шIагъэу дыигъэ. ЧыпIэ дэгъоп, зэриложьыгъэ, къыIукIыжъыи зэплъэкIыжъыгъ: шъончъэ-псэнчъэ шъыпкъэ хъугъэхэу, къэ-гъагъэмэ зауфэ, гъэхунэм пэблэгъэ чыгмэ якъутамэхэм ныб-жыкыу чыжъэм зыфашъэи, атхъапэхэр гъучIтыгъужьым ыкъудыйхэрэм фэдэу гъэпIыигъэх. ЧыпIэ дэгъоп мыр... Лпы-жъыр сыдэуштэу слъэгъунэу хъугъа?... Зи есымыложъэуи сы-къыIукIыжъыгъ. Тыда зыщыслъэгъугъэри, хэта? СыIукIэнэу зэрэхъугъэри къэсшIэжъырэп, пкIыхъым фэд. Ау ащ ыуж хъэкIэ-къокIэ лъэужы нэмыкI цыф зэрыкIогъэ гъогу сытеп-лъэжъыгъэп.

Бгы зандэм тесэу Нэшъуарэ тыгъэм кIэлъыплъэжъыгъ, мэгуIэ пIонэу, шэплъышхоу екIошъэхыгъ. ШIункIым псынкIэу зыкъыштагъ, тIуакIэмэ, охыпIэмэ, чыг чIэгъымэ захиушъэ-фыгъагъэм фэдэу, ныбжыкыу кIыхъэмэ къагъэушыгъэу зэкIэ зэлыиупIыцIагъэ. Мазэу ошъогуи къыщылъэгъуагъэм кIэ-лэхъум исурэт закъу къушъхъэ мээ дунэе кIым-сымым хилъэ-гъуагъэр.

Пшъэшъэжъыер

Мэзыри дэхашъэу, чыгмэ, уц кIырма апсэ плъэгъоу, сы-дэу нэфынэ бзаджа мыжъохэр дышгъэм фэдэу зыгъэджэгухэ-рэр! Псыхъо ин горэ благъэн фае е къушъхъэтх ос чыIэмэ жъыбгъэ зечъэхэр къялърэрэзэхых. АпэрэмкIэ гуапэу зэ-хэошIэшъ, тIэкIу шIэмэ чыIэбжъым кIышъор къегъэсакыи.

Лъэубэкъу зытIу зедзыжъым, Нэшъуарэ бгы цэкIэ шъып-къэм Iууцуагъ. Мафэ къэс ащ фэдэ елъэгъоу къышIошIыщты-гъэми, зэндабзэу зезыщэхэр бгым ычIэгъыи къыщычIэугъэ дунаер ищыпэлъэгъоу къыщыхуыгъ. Къушъхъэ чIыгумэ ар ащыхабз: мафэр зэрыт пIалъэм, е жъым, е нэфынэм, е зиус-хъанышхоу ошъогуи илъэагъэ ялъытыгъэу плъэгъурэм зы-зэблеху. ЕтIани дэхэгъур анахъэу зыщылъэшми, ппкъынэ-лынэ псынклагъэр къыкIаIэу, зэкIэри зэдэплъэгъоу, гушшысэ гъэнэфагъэ уимыIэу, гури акъылыри шъхъарытIупщ-шъхъа-фитыгъэм зэлъештэх, гукъэбзэгъэ-гурышIугъэм уиыгъ, ау ошIэ-дэмышIэу гоIуджагъэрэ фитыгъоджагъэрэ уизэхашIэмэ къакIэтаджэ.

Макъэ горэм Нэшъуарэ ыгъэсакъыгъ. АпэрэмкIэ зэхихыгъэ шыIэм и егупшысагъэп, джау сымиди макъэм даклоу реплъэкIыгъ, ылъэгъугъэр ащ лъыпытэу къыгурыIуагъэп. Къушхъэ бгы зандэу зытетым исэмэгубгъукIэ чыжъэу, бгым щыщ Iахъэу екIотэхыгъэр, ыбгъуитIукIэ кондэ IужъухэмкIэ къэдзыхъагъэу ынэ къыпэшIофагъ.

Зэхихыгъэ макъэр зэ джыри ытхъакIумэ къыридзэжыгъ. Хъульфыгъищ, хымэ зэолI шъуашэхэр зыщадзыхи, жъаугъуаджэ зашIыгъэу щыс. Пшъэшъэжъые цIыкIу, илъэсий-бгъум нахьыбэ ымыныбжъэу, зи ымылгъэжъыерэм фэдэу ынэхэр дынгъэхэу, ылэ псыгъохэр пIыйхэу, азфагу зыкъыщелэты. Зыфимытыжъэу загъорэ ыпкъ мэтIыгурыгу. Джанэ щыгъыжъэп, чIэгъ-чIэлъ фыжъ, лыуз пкIэнтIэ къиным ыгъэшъокIыгъэу, ыпкъ од псыгъо екIылIагъ.

— Звереныш проклятый,— ащыщ горэм, ыжэкIагъо хэпIастхъэзэ, тутыныр ыщыхъэу фежъагъ.— Кусается, как бешеная.

— Ну, ты тоже не по-ангельски с ней... извращенец.

— Зато подо мной лежала, какмышь,— хэкъэикIызэ щыхыгъэ ящанэрэр.

— Да она тебя и не почувствовала,— джэуап къытыжыгъ ЖэкIагъом.— После него она как мертвая была, он же жеребец настоящий,— Iапэ фишIыгъ ятIуанэрэм.

— А мне плевать, что она там чувствовала, плевать мне на всех этих туземцев... я бы их всех, и мужчин, и женщин, и старых, и малых перешерстил вот так же,— щыхызэ бгъунджэу егъолъэхыгъ ящанэрэр.

Пшъэшъэжъыер зэолIмэ яплъыгъ. Сыдэуштэу къэпIошта ащ ынэ шIуцIэшхомэ къакIэщыгъэр? Анахъ гоIуджэм, нибжыи пщымыгъупшэжышт бзэджэ-нэджагъэм ошIэ-дэмышIэу Iуплгъагъэм фэдагъ. Ыпкъ од псыгъо цIыкIу зэу къэтIыгурыгуи, зэузапсэ хъуштэу гуихэу къэкIый, пшъэшъэжъыер зэхэфагъ. ЗэолIищыр зэрэгъэщыхыгъэх.

— Доконал ты ее, жеребец,— жъаум зычIиушхозэ, шъхъахынэу къыIуагъ апэрэм.

...Нэшъуарэ зэрмыры хъугъэу щытыгъ. Ау пшъэшъэжъыер къызэкуом, ащ ымакъэ дунаер егъэушъорэкIэу къышIошIыгъ. Жъыбгъэ бзаджэхэр къэхъыагъэх, гъэшIэрэ хэкIыжъхэр, ос чъыIэр, сэлэ стырыр, мыжъо цэкIэ чанхэр, нэгущъхэр зэхабзыхъэу, къелъэсых. Сыд фэдиз якIыхъагъ ахэмэ —

лIэшIэгъухэр, чэщ шIункIхэр, мэфэ жъоркъхэр, зэолIэ губгъохэр, Хъарам Iошхъэ жъалымхэр зэпачых, чIычIэгъэ къупшъхъэжъхэр зылъэсыхъэрэ псы чъыIэмэ захауIубэ, амыгъэтIы-лъыжыгъэ хъадэмэ, агъэстыгъэ сабиймэ ашэджэгъух, нэпцIымрэ шъыпкъэмрэ зэхагъэутысэ... Къушхъэхэр къэгурымыгъэх, гучIэр рахэу къэгырзыгъэх, зэолIым IэкIаутыгъэ джэрз мэлэу чэрэгъузэ, тыгъэр ошъогум ефэхыгъ, штэгъэ нэгоу мазэр ошъочапэм къыкьофэрзыкIи, ушIуцIыгъэу зигъэбылгыжыгъ. Блэшъхэм зызэриIэтэу, бзыу штагъэмэ акIэ-лъыбанэхэзэ, чыгмэ анахъ лъагъэу зырашыгъэу уцмэ, ошъогур зэхацунтхъэ. Ежъ ыпкъынэ-лыни зыгорэ къызэрэщышIырэр зэхышIагъэ: кIочIэ лъэшым жьыIэрыклоу къызэхифызи, псынклэу къытIупщыжыгъ, узыр кIэкIыжызэ ыпкъ зэрэпсаоу зэхышIагъэ, зи къыфимытэу, ежъ зэкIэми афитэу, афитыр арэп, зэкIэми изакъоу яджэуапы фэдэу къышыхъугъ; дунаер зэхэкIотыгъ, хъоо-пщэу, зэкIэри елъэгъу, къыгурэлэ, шъхъафитыгъэ-псынклэу зэлъештэ...

Нэшъуарэ хъульфыгъэ пцIэнишмэ апашъхъэ къиуцуагъ. Цыф теплэ шъыпкъэ иIэми, узэрымгъэплъыпэу, къыбгъурылон умылгъэкIэу, пкIыхъкIэ плъэгъурэм фэд. Ащ фэдэм уеумэхъы, узтетым утетэ, IорышIэ-Iордэгъазэ уехъулIэ.

ТIэкIурэ яплэу щытыгъ Нэшъуарэ. «Цыфы сшIошIы-гъагъэх,— ишъыпкъэу егупшысагъ,— сымиди зэфихыгъэхэмыхэр: зыр хъэ, зыр къо, адрэр джынабыт». ЕтIанэ къыIуагъ:

— Мы шъуздэщыс чIыпIэм нибжыи тыгъэр тепсэжыштэп, жъаугъуаджи хъуштэп, ошхы тешхэштэп, уци къыщыкIыштэп. Псэ зыпыт горэм тIысыпIэ е гъолъыпIэ фэхъумэ — мыжъоу къичъыжышт, бзыу шъхъарыбыбэмэ — псэхалIэ хъугъэу къефэхышт, ошъуапщэ ышъхъагъ къыхагъэмэ — машIом ылыгъошт... Саужы шъукыхъ.

Ащ нахъыбэ ариIуагъэп. Пшъэшъэжъыем екIолIагъ, ыпкъ од псыгъо цIыкIу псэмакIэу тхыорэр къыIэти зэрифызылагъ. Ащ ынитIу Тхъэшхом акIимыгъэплъагъот! Сыда цIыфыр мыщ фэдэ зышIын зылъэкIырэр: дунэе тхъамакIагъор, хъазаб мыухэу гур зыгъэушкъойрэр зы нэбгырэм ынитIу, ынэгъу чъэбзагъэ, ыпкъ псэнчъэ къаIуатэу? Сыд пай ащ фэдиз хъазабыр зы нэбгырэм еплъэгъулэн фая? Хъаумэ зэрэдунаеу джы ащ къеплъа? Зэрэамалынчъэр, зэрэкъулайцызыр ышIэнэу, анахъ гукъэбзагъэмэ, анахъ шIушIэ дахэмэ къызэхэкIырэри къэшIэгъое жъалымыгъэр къызэрэялгъэшэкIырэр, зэкIэри пкIэнчъэ зэришIырэр къыгурылонэу ара?

Нэшъуарэ дунэешхом ипкыгыо пстэури, кышыкИ, щыхый, шлункыри, нэфынэри, макъэхэр зэрахэпхыагъэхэу, ыпкыынэ-лынэ хэгъэткIухыагъэх. ЗэкIэри зэхехы, зэхешIэ, мо къушъхъэ чыжъэм ытхы телъ осым ичъылагъэ ылъэгущыо пцIанэкIэ къенэсы, ошъопщэ лъагэхэр ынэкIушъомэ аблэсы-кIых. Адэ сыд пай кыгурымылорэ мы псэ зыпыт IэшкIэ цIыклоу ыбгъэгу къепкIыллагъэм ынитIу къакIэщырэр? «Ащ нахыбэрэ ащ ынитIу сакIэплъэжыын слъэкIыштэп. Ахэмэ гъашIэм икIэух гууз акIэсэлъагъо. Псэ зыпыт дунаем кы-техъо хъуштэп — лIэжышт, аукIышт, гум фэмыукIочIын жъалымыгъэр — хъадэгъум нахъ щэчыгъуаеу — кыпэгъо-кIышт. Iэшумрэ дыджымрэ зэдэзытырэм тIумэ язы ухэдэн уфиты уешIы, ау гъашIэмрэ хъадэгъумрэ къэзытырэм, уахи-гъадэрэп: ушыIэныр зэрэIэшIур ренэу зэхапшIэзэ, уфэмыахэу дунаем утырещыжы».

Нэшъуарэ пшъэшъэжыем ынитIу акIилъэгъогъэ хъаза-бым нэшъу ышыгъ, ау джыри ар кыгурымылауагъэу, аужы-рэу ылъэгъужыгъэр охътэкIэщы хъугъэ фэдагъ. Пшъэшъэ-жъыер зэрилыгъэу бгы цакIэм екIоллагъ — лъэубэкъуишъэ заулэ икууагъэу гуих-псэихэу чIыох шлункыр кыIухъэпщагъ.

— Саужы шъукыхъ,— ариIуагъ хымэ зэолI пцIанэмэ. Адрэхэри зи амылоу къэтэджыгъэх. «ЦIыфы сшIошыгъа-гъэхэба мыхэр... — зэ зэгупшысагъэр джыри ыгу кыилъэдэ-жыгъ.— ХъэкIэ-къуакIэхэмэ, сыд пае цIыфхэу сягуцэ-фагъа?»

Апашъхъэ ошIэ-дэмышIэу кyiуцуагъэр хуольфыгъэ пцIанэмэ къагурылщтыгъэп. ЗэмкIэ кIэлэ ныбжыкIэ ищыгъ, кIочIэ лые хэлъэуи еплъэгъулIэрэп. ЕтIани гъэшIэгъонэу зэб-лэхъугъэ мэхъу, зэрэищыгъэзэ, зэрэныбжыкIэ Iэпс-лъэпсы-зэ, кIочIэ щынагъо горэ ыпкыынэ-лынэмэ ахэошыкIы, ымакыи ижыы къащи лъэныкьо пстэухэмкIи зэхэошIэ, занкIэу кыю-мыплъыхэрэми, ынитIу уалъэгъу, дунэе чыжъэ кыпхыры-плъыкIыхэрэ фэдэу, узгъэтхытхырэ мэшIуамэ къакIэустхъу-кIы, ауштзэ зэу мэкIуасэх, сабыим ынэхэр угу къагъэкIэу къэ-чъабзэхэшъ, гупцIэнагъэкIэ къэушъэбых.

Нэшъуарэ пшъэшъэжъыер ыбгъэгу зэрэкIэлъэу чIыох шлункым еуцохыгъ. КъызэмыплъэкIэуи хъэкIэ-къуакIэхэр ыуж зэритхэр кышылагъ. «Зэрэдунаеу кышыоплъы,— зафи-мыгъазэу ариIуагъ.— Щынагъом шъунэхэр кырефых, жъым шъутхъакIумхэр ыкудагъэх, шъуздафэрэм чIэ иIэп, кыизэ-

шъунэкIырэр зэкIэ шъуакIыIу хъужышт. Зы сыхъатэп, зы мафэп, илъэсыбэрэ, ошъогу жъуагъохэр сапэ охъужыфэхэ, шъуфэхышт, сэ ауштэу кышышъутеслорэп, ау джауштэу хъушт. ЛIэшIэгъу пчъагъэ тешIэнышъ, сапэ шъухъугъэу жъым шъу-хэткIухъашт, ау ари икъуштэп, мэмэ, хъэкIэ-къуакIэмэ, мыжъомэ ащыщы шъухъушт, зыщыщы шъухъурэр игъонэ-мысэу усэпышт, ари жъымэ апхъотэнышъ, ошъуапщэмэ зэлэпахмэ, ошх кIыхъэмэ кырахъакIызэ, мэу шъуиIагъэмкIи, дунэе псэдэшIэу шъухэлъыгъэмкIи зыми шъузхымыдэу шъу-фэхышт. Джащ фэдызым шъупсэ пытэу кышышъохъулIэрэ пстэ-ури зэхэшъушIэшт. Армырмэ хъуштэп. ШъуикъежъапIэ сымышIэу, шъуикIэух слъэгъугъэ. Джа гъогур сэри кыжъу-дэскIушт, сыда пIомэ силъэпкыи илъызекIокIэ, сичIыгурэ сянэрэ ябыдзыщэу слуфагъэмкIэ ар Тхъэшхом кысты-риIуагъ».

Тыда зыдафэрэр чIэ зымыIэм ефэхрэр? Сыд фэдиз уахъ-тэрэ уефэхын фая, чIэ зымыIэм удэкIуатэмэ? Дышъэрэ ты-жынынрэ ахэшIыкIыгъэхэ фэдэу зэпэжыужыкырэ къушъхъэхэм, налмэс-налкъутэр зыщышIэтрэ шъофхэм, гъозымэ Iаер кыызчIыхырэ гъочIэгъмэ аблэсыкIых. Мы чIыпIэхэр арын фае чэщырэ тыгъэм кyin зыщилъэгъурэр, муары жъуагъо-хэр мэфэххэшъ, шъончъэ мыжъожъы мэхъужыых. Жыорхэ-ми зызэблахъу. Зэ жъокучIэ стырыр къэхъэпщагъэм яхы-щыр, зэ пкышъолыр пхырилыгъукIэу, чыIэшхокIэ кыкыоу.

ЗэолIхэр зэпэкIэрэуарэхэу пэблагъэ къэхъух, етIанэ кIочIэ мэхъаджэ горэм ыкъудыигъэхэу, гуихэу кIыйхэзэ, мыжъо тIупшыгъэу мэфэхых, зэпэчыжъэхэу къэлъагъох, зэутэкIы-жыых...

Нэрымылъэгъу кIуачIэм, кьелэсэкIызэ шъабэу Нэшъуа-рэ кызэтыригъэуцагъ. ЧIыгуи мыжъуи тетэп, ау зы чIыпIэ ит, пшъэшъэжъыер IэкIэкIошъи, ыпашъхъэ кyiуцуагъ. Пшъэ-шъэжъыежыгъэп, умыжъоми, напIэ уигъэшIынышъ унитIу кыгъэплъэнэу пшъэшъэ дахэ хъунэу игъо ифагъ.

— Нэшъуар! — кыIуагъ пшъашъэм, дунэе чыжъэмэ къарыджыкIэу, лъэныкьо пстэухэмкIи пэблэгъэ шъыпкъэу Нэшъуарэ макъэр зэхихыгъэ.

— СцIэ сыд фапшIэрэ, сшыпхъу цIыкIу? — еупчIыгъ.

— О пцIэ джы зымышIэрэ тиотычIы кyinэжыгъэп.

— Услъэгъурэп, сышыпхъу...

— О жъалымыгъэм угу ристыкIи, нэшъу ухъугъ, сэри псэ схэлъыжъэп, Нэшъуар, ау Тхъэшхом сыхъадэгъу зэкIихъа-

гъэ, зыгорэ сигъэшIэжыи шIоигъу. СэшIэн фæе Тхъэшхор кыи-
зэрэсщыгугъырэр.

— ШIункIы...

ШIункIым сыкъелъэгъу, егупшысагъ Нэшъуарэ, зыхэсыушъхъафыкIын сымылбэкIэу сыхэткIухъэ, слъэгъуш-
тыгъэ пстэури нэ хъугъэ, дунаер нэ закIэу кыисэплъы, кыиспхырэплъыкIы.

Жыи шъабэхэр къепщэгъэх, узымэхъырэ мэ IэшIухэр кырашэкIыгъэх, къэжыухи, зэмышъогъу нэфынэ ткIопсхэр къэтхыуагъэх, зетепшIыкIуIхэу мэкъэмэ гохъхэр къэлугъэх. Пцэс жъгыутэххэр ылъэгущомэ къяIэсэкIхэу, псэ зыпыти зыпымыти фэдэ зытемыплъэгъэ пшъашгъэр ыпашъхъэ ит. Дунаем тет пстэуми дэхагъэу ахэлъым иIахъэгъу зырыз ына-
пэ щызэгъэкIугъ. ПсынэкIэчъыр сидэуштэу Iушъашгъэрэ? ПсыфалIэ лIэрэр псыIубэу гъэшIэным зыкIэхъопсыгъэу кыишIошIырэм сидэуштэу лъыIабэрэ? Гъэтхэпэ огум ипчэ-
дыжъ дахэ иIуплъэгъу, мээ кыихъэгъакIэр зэрэгумахэр, чыг тхъэпэ шъабэмэ яжъаоу тыгъэнэбзый такъохэр зыщызечъэ-
хэрэр... Сид гухэлъа, сид кIуачIа гур ыгъэушкъоу, мэхэгъэ-
лэнтIагъэр батыр Iэпкъмэ къакилхъэу мо нэгур зэзгъэкIу-
гъэр? НапIэр кыиIэтмэ, тыгъэмрэ мазэмрэ зэшъугъужъхэу, ытэмэшъхъэ зырызмэ къакъоплтых.

— ШIункIым сыхэт, ау усэлъэгъу,— кыиIуагъэу кыишIо-
шIыгъ Нэшъуарэ.— Сэ шIункIым сыхэт, о узэпэнэфыжыи. Псэ уимыIэжъэу, дунэе хъазабыр унэгу кыиIэщэу сыбгъэгу укIэлъыгъ. Джы сыоплтышъ... сыомыплъэу усэлъэгъу.

— Сэ укыисэплъы зыхъукIэ, сэщ нэмыкI дунаем хэп-
лъэгъожыштэп. Сызнамыгъэсыгъэ пIалъэм о уигукIэгъу ихъатыркIэ сиуцуагъ. ЛIыгъэ шъыпкъэ Тхъэшхом кыизхилъ-
хъагъэр хъазабым нэшъу ышIырэп. Сэ сызгъэунэхъугъэмэ акIочIэ бзадж унитIу къакиIэIабагъэр. Ахэмэ янэплъэгъукIэ укыисэплъыштыгъэ, ахэмэ кыисалъэгъулэмэ ашIоигъогъэ тхъамыкIагъор ары плъэгъуштыгъэр. Джы о унэхэмкIэ укъа-
плъэ.

Пшъашгъэр къашъоу Нэшъуарэ ылъэгъугъ. Къашъуа? Ащ зызэригъазэрэм, пчэнэ псыгъор зэригъэтхыорэм, ылэхэр зэмкIэ псыдакIохэу, жыдачъэхэу, гукIэ зэхашIэрэ дунэе сурэт дахэ-
хэр бзыгу тамэм фэдэу кыизэрагъэтхыхъэрэм, жъогъо щэлъа-
хъэу нэфынэ чыжъэкIэ узымэхъырэ ынитIу, ылъэкъо дышгъэ-
хэу гопэгъушхом ипсынэкIэчъы тыжыныпсэ ткIопсхэр щи-

зытэкъухъэхэрэм адыгэ къашъом итамыгъэхэр ахелъагъоми, «къашъо» оIо къодыекIэ, гущыIэм къехъа ылъэгъурэр?

«Оры сыкъээзгъэхъугъэр,— джары ылъэгъуштыгъэр, зэ-
хихыштыгъэр, зэхиишIэщтыгъэр Нэшъуарэ.— Джы икIэрыкIэу дунаер сэлъэгъу. ГукIэ сэплъэ, нэкIэ сэплъэ, спкъынэ-лынэкIэ сэплъэ, жъэу кыисIукирэмкIэ, фэбагъэу схэлъымкIэ...

«Сэ сыщIыф, цIыфэу чIыгум сыкъытехъуагъ, ау зэхэсэ-
хы огури, чIыпIэ сызэритзэ, дунэешхом ихъоу пстэури зэхэсэшIэ.

«СыщыIэнэу сыкъэхъугъ. СигъашIэ къэсыухъумэшъумэ, дунаери къэсэухъумэ.

«СигъашIэ къежъапIи кIэухи иIэу зыми ышIэрэп. Уасэ фэпшIынэу, тамыгъэ горэкIэ пшIэжыынэу, IэпыIэгъу уфэхъу-
нэу е бгъэхъунэу ар щытэп. СыкъээзгъэшIыгъэ закъор ары сымышIэрэр, ау сэшIэ Ащ дунэешхом фиты сызэришIыгъэр, ыкIуачIэ щыщ Iахъ кыизэрэситыгъэр.

«Укъашъо... ЩыIэныгъэм фиты сыошIы, кыисэоIо сызэ-
рэлъээнчъэр. Сы Тыгъ, сы ГъашI, сы ШIулъэгъу... Осэпс лъэужым фэдэу сыхъыбий, нибжыи мыусэпыжыштым фэ-
дэу сыпыт.

«Сыоплтышъ, псылъэкъо псынIэхэр сэлъэгъух, гъэшIэрэ шъхъафит мэкъамэхэр зэхэсэхых. ГукIэгъу кыисфэшI; жыи стырхэр къэптIупшыгъэх, ошх дыджхэр къепфыжъагъэх...

«Тхъауегъэпсэу, жыххэр чъэкъуагъэхэу, чыг тхъэпэ Iушъабэмэ ащIушъашгъэх, псы дыджхэр ткIопс фабэхэу уц лъагэм ечъэбзэхых.

«МашIом фэдэу сызэкIэогъанэшъ, о умыфэбагъэу — уистыгъ пIонэу ускIэрэлъэты, яжъэ сыпшIыжыгъэу, жыи IэпакIэкIэ сиотэкъухъэ.

«Мары къэмацэм лъапцIэу сытепщэгъ, етIанэ къэмапэм сытебгъэуцуагъ, сачIэгъыкIэ хъэкIэ-къокIэ бзаджэмэ, щэна-
утзехъэ псэушъхъэмэ чIыох гуиэхэр зэпагъаджэ...

Уз хылыгъэ горэ кыитеуагъэм фэдагъ Нэшъуарэ, зэ гуры-
мэу мэкIэзззы, зэ ыпкъынэ-лынэ щыщхэр, зэпкъырызыштэу мэтIыгурыгъух, зэ зэпэнэфыжыи, мэшIо тхъобзэшхор къэшIэ-
кIыгъэу зеутхыпкIы, етIанэ ныбжыкъу нэпIэхъэу зэхэкIоты-
кIы. Зы хымэ кIуачIэ горэ кыизэрэтеклорэр зэхэшIэ, фэмы-
щыIэжъэу ащ Iэрылхъэ зыфишIы шIоигъу, ау...

«Умыкъаигъ, зымыгъэст, шIулъэгъум ияжъэ мэшIотэп кыыханэрэп, ащ машIуи фэбагъи щыхъыежыштытэп, сэры оркIэ нэфынэр, гур, лъыр, гъашIэр!

«Хьау, — ыло шлоигъу Нэшъуарэ, — сэри сынэфын, тызэ-дэгъэнэф, сыгу, лъэу склэтым ягопэгъум осэпс чьылэагъэу къафакъу. Шитъу сямыгъэст, уинэплъэгъу сигъогу емыгъэу-пльыц, къыздаплъ, сэ слъэгъурэ закъом рыгъуаз умылоу. Сы-къэхъуи, нэфынэр зыклэслъэгъугъэр шлункым сыккыхэнэным пая?

«Шлункым уккыхэмынэным пае, иклэрыклэу уккэхъун фает», — зэхехы Нэшъуарэ.

«Сыд макъаха зэхэсхыэрэр, — мэлъало Нэшъуарэ, — ошъогу жъуагъохэр нэрымылэгъу бзэпсклэ зэпхыгъэх, бзэп-схэр мэкъгъыутэхых, жъуагъохэр мэтлэплэх, тыгъэ мин пчъагъэхэр къэнэфхэш, мэклосэжых, псэ зыпытхэр, слъэгъу-зэ, къэхъухэш, ягъашлэ аухы, лэужхэр къаклэлъэклох...

«Уилъэпкъ игъашлэ иккыхагъэклэ иолъэгъуккыжы... Шулъэгъу алэжызэ, хъазабыр къызфахыжыгъ.

«Ащыгъум сапэклэ сыгъаплъ.

«Джыри умылэжыгъэр сыдэуштэу плъэгъушт? Уапэклэ уплъэмэ — нэклэ, щэбзашэ ухъугъэу уатлупщыгъэми, гъу-нэнчэ-плэзэнчэм иджэуапынчъагъэ утеклодэшт.

«Сэплъэ сапэклэ, ау слъэгъурэм гур къегъэуцъылы — зи слъэгъурэп. Хъоу шлункыр къысэплъы, ежъ зысигъэлъэгъу-рэп. Тыдэ щыл Тхэшхор? Хъазабым иплалъэ къызщысыгъэм сыд пае лэпылэгъу уккысфэмыхъурэ?

«Къэулэжымэ — уил Тхэшхо...»

Зэфэдэклэ дунэешхом хэгощагъэу къыщыхъуштыгъэ ыпккынэ-лынэ къызэрэзэфэкложырэр Нэшъуарэ зэхышлагъэ. Бзэпс минхэр зэпычхэзэ, дунаем зыккыхыхыжы, лыуз зэхышлэрэп, ау цыккы зэрэхъужырэм гу лъити, къулайцызэу къызэрэнэрэм къыгъэштагъ. Марых ылэхэр, ыльакъохэр, мары къушхъэбгы зандэр. Зэолл пцланэхэр... Пшээшъэжыер од псыгъо цыккы, тынчэ-нынчэу мэклэззы, ынитлоу зэккыхыгъэу клосагъэм хъазаб гъунэнчэр къаклэщы. Нэбгырищыри зы лэхъуамбэккы ыплыртлэны фэагъэмэ, ащ фэдэ клуачлэ зыдишлэжъу хъугъэ. Ау ахэмэ яплъыгъэп, пшээшъэжыер къылэти, ыбгъэгу клиубыти, чыжъэу луыхыгъ, чыгъэе къобэ-бжъабэм ижъау члэгъы щигъэтлэтыжыгъ...

...Зыккызешлэжыпэм, нэшъу хъугъэу, бзако хъугъэу, дэгу хъугъэу, Нэшъуарэ бгы зандэм тетыгъ. Чыелупс голуджэр къалучъэу, шъонымрэ фабэмрэ нэджэлуджэ ышлэгъэху,

зэблэлонтлыккыгъэху зэолл пцланэхэр щылтыгъэх, зытеуцо-хи, ауплышккыгъэ лэшккы фыжъ цыккы пшээшъэжыер азы-фагу къышлэагъо. Къэуухъэзэ, мэфэ ныккы гъогу пккыгъэки, а чыгу таккырым унэсын плъэккынуу зэрэщымытыр Нэшъуарэ къыгурылауагъ.

Лыжыгъ

Мы къуаджэр щылагъэп. Щымылагъэмэ — цыфи дэ-сыгъэп, ореды къышалауагъэп, джэгу шашлэгъэп, сабыл къы-дэхъуагъэп, чыгъ шагъэтлэсхыагъэп. Ащ фэдэ къоджабэ ады-гэ чыгу итыгъ: щылагъэхэп.

Мы къуаджэр щылагъэп, пккы сэлъэгъу. Сыда сыккы-ушчыжы зыккысымылэккырэ?

Мы лыжъ лэплэм, унэ лъэгъуцым тесэу, псынэпс чылэккы ыльакъохэр ытхыккызэ, ышхъэ шлуапккыгъ. Мары цы лъэ-пэдхэр щылтых, лъэдаккы хъэдэн лужъухэр атедагъэх. Чэ-тэщыпчэм пэмычыжъэу иныуи щылъ, шхонч лъэккы ынэгъу ащыллагъ. Лэджабгъумккы ылыгъыгъэ клэклитлур, ыфызыхъ-зэ, лэклэплыртлэхыгъэх. Унэри щылэжъэп, чэтэщыри ары. Ощхым ыубэжыгъэ ежъэ шлуцлэмккы зыдэщытыгъэхэр къэошлэ.

Мы сабыр нибжы къэхъугъэп, сэри слъэгъугъэп, янэу пчыпыджынымккы алыгъэм ыбыдзыпэ учылыжыгъэхэр лыккы-лэпыс ышлэзэ пишхыккыгъэх. Бзылфыгъэм амыу-ккызэ сабыр лэклор члэгъым члэгъэбылхъэгъагъ. Ыко-шъуитлэ азыфагу дэсэу сабыл быдзашъор ллагъэ, лыр ылуп-шлэмэ, ынэклушхъэмэ, ылапэмэ атегъухыагъ. Ынэгъу ты-гъужъ щыр губжыгъэм фэд: къыгурымылогъэ хъадэгъум зылоплэм, хъэккы-къоккы нэгъу хъугъэ.

Мары нэбгырищыми ашхъэхэр пчэгъушхъэмэ апылу-гъэх, зыр бзылфыгъэм ышхъ... Шъэожъые лэахъом ыльэ-къуитлэ паупккыгъ, ылэджабгъуи, блыпккыр къыдиубытэу гуапккыгъ. Ылэмычлэ бэщ пэпцлэ псыгъор члэфырзагъ.

Мары бзылфыгъэ ныбжыккы ыльэккыуитлэ клэушху-ккыгъэу чэум клэлырыс. Сабыл ышъо хэлъыгъ, ыныбэ къы-радзи, сэхуапэккы аупккытэжыгъ — джыри дунаем къыте-

мыплъэгъэ сабым лыхъуштыгъэх. Жэклагъор шъхъахынэ нэгоу зышъхъарэкълъжым, бзылъфыгъэ тхъамыклэри ыпсэ хэкълъфэ исабыи лыхъугъ, ыныбэ упклэтагъэ хэлэбэлъба-хъызэ, ылъэгъурэр ышлошъы мыхъоу, иакъыл шыуагъ.

Мы чыплэм адыгэ къуаджэ шысыгъ. Чыг хатэхэр, сэнашъхъэхэр бгы тешъомэ сатыр зэныбжъхэу атетыгъэх. Сэмэгубгъумклэ, къоджаклэр къыдиухъэу, къуаджэр къушъхъэ лъагэмэ къакълухъэштыгъэ — клымафэрэ, бжыхъэрэ жъыбгъэ чыплэмэ ащиухъумэу. Гъэмэфэ жъоркъым, лъыжъымэ зэралоштыгъэмклэ, хым фэгъэзэгъэ лъэныкъомклэ къушъхъэмэ дэплъыплэ фэдэу зэпыуплэу ялэм жъы чыплэтагъэр хы лъэныкъомклэ къыклэу къыдэкълъштыгъэ. Джауштэу клымафэри гъэмафэри зыпкъ итхэу къуаджэм ищылаклэ зэригъэ-клугъ, чыгми, уцми, псэушъхъэхэми, бзыухэми ямылыеклэу, адэпсэун ылъэкълэу заригъэсагъ.

Нэшъуарэ чыг хатэм хэхъагъ. Хатэ плъжынынэуи шытыгъэп, чыгыбэ раупклъыгъ, агъэстыгъ, мыщ шыхъушлагъэхэмклэ, энэгугъэ, мээ чыгри пхъэшъхъэ-мышъхъэри тлуризыклэ. Шыхэр, кухэр, топхэр апхырыкълъыгъэх, къаухъэмэ хъуштыгъэ, ежъхэм машлохэр щашыгъэх, зытырашыхъагъэр къэшлэгъуаеу, чыгыжъмэ альапсэмэ арагъэтлъыхъэгъэ чыг цыклухэри ратхыгъэх. Ауштэу емыкълэу зэрахыгъэ чыгур къызэгугурыложъэу, цыхъэ къыпфишыхъэу, егъашлэми лэжыгъэкълэ уигъэшложынэп. Бжъэмагъэу хэтыр зэкълэ зэрапхъуагъэ, бжъэхэр агъаллэхи, шъоур адахыгъ, амыгъэстыгъэр зэщаути, акъутагъ.

Мары чыг хатэр къэзгъэкълъыгъэм ипшыплэгъэр, къамылышъхъэ унэ фыж цыклоу, чыплэтэгъэ гупсэфыплэу чыгмэ ахэтыгъ, ныкъосты хъугъэ. Бэшэрэб ин заулэ илъ, делэ шыпкъэ зэхуыллэхэу зашъохэрэм фэдэ арытыгъэн фае. Дзэкълэ шлошэ цунтхъагъи джэхашъом телъ. Унэ клыбымклэ зэкълэ, къужъэе чыгышхоу ныкъоипклэ ашыхъэм лъыжъыр члэсэу ылъэгъугъ. Чыгым егъэкъугъэу, ылэкълхэр ылъэгуганджэмэ ателъхэу шыс, ыпашъхъэ илъ чыг хэтэ унэхъугъэм халлгъэ.

Нэшъуарэ лъыжъым екълэлагъ, адрэр къеплъыгъэп, зыкъыгъэсысыгъэп. Чыг хатэм халлгъэшъ шыс, нибжыи зэмынэгугъэ горэ ылъэгъугъэу, гукълэдыгъом иныбжыкълэу клэмыкълъжынынэу ынэгугу къытенагъ. Ыпсэ пытми, ллагъэ, зэриложыгъэ Нэшъуарэ. Зэрэхъурэр къышлэн ымылгъэкълэу, ау загъорэ къызэрэщышыхъуштыгъэу, зыхэт нэфынэр къэтхыуи, икъэшлэ-

жыи хэзыжышты нэгъэуплэлэгъу горэкълэ ежъ зыгорэм зэкълыхъагъэ, гугъгъум зэрифырзырэр лыуз клыхъэу зэхышлагъэ...

«...Чыгым псэ зэрэпытыр ашлэрэба мыхэмэ? Мо нэбгыришчыр ары гъэшлэгъон дэдэхэр, жэклагъомрэ игъусэхэмрэ. Ямыщыклэгъахэу къужъы чыгыр раупклъы, къужъ лэшлур пиз, илъэсишъэ пчъагъэм адыгэмэ а къужъ лъэпкъыр алэжыгъ, игъо мыхъузи лэшлэ, лэзэгъу, игъом нэбгъэсмэ, шъоум фэд, псы клэбгъэжъукълэмэ, уешъомэ — псыфаллэр пщегъэгъупшэ, клэчлакълэ уегъэшлэ, къошыным итэу жъау члэгъы пшымэ, зэрибгъэхъуагъэу тхъамафэрэ щэтэ, тлэклэу пшлатэми, сэнэ гъэжъогъакълэу лъыр егъэгугъло, уижыкълэу еукъэбзы, бгъэгъумэ жъау члэгъэу, илъэсиши плли хъамлыу химыдзэу шыпкъэ къэштэжыи, лъыжэ цакоми фэшхынэу мэушъэбы...

Чыгыр раупклъы, къужъыр къыпэтэгъу, ар аулгъушъ хэтых, яджыбэмэ аралъхъэ, агужъуакълэ далъхъэ, къутамэхэр гуаупклъы, гуаупклъыгъэми къыпачы, мэгулэх. Жэклагъо горэ ужъунтхэпцызэ къысэкълуаллэ: къысеплъышъ шыт, къысеплъы, ау псэ зыпыт горэу сыкъышлэшлэу, ыпэ лэдакъэкълэ ылъэкълэ, сиджэнабгъэ къыщицфэжыгъ, чыгым клэрытэу къышлэшлэмэ сшлэрэп. Зэ-тло къэужъунтхэу, лупсыр сыжакълэ къытефэ, сиджани, етлэнэ сигъончэджи...

Тхъам симыукълэ, мыр сыд лэужыгъу, слъапсэ къытлысхъагъэу щаушхо екълэ, игъуситлоу къыклэрысхэу къужъ зышхырэмэ адэгугъылэ. Сэ сычыгъэу сыщыт... Нэбгырэ щэкълэ фэдиз апэчыжъалоу шымэ япсыхыгъэх, ахэмэ чыгхэр раупклыхъэшъ, машло фаехэмэ, комэ гъугъэу агосыупклъыгъэхэр абгъукълэ чыплэищэу зэтелъых. Зэкълэ сыгу кыхъагъ: мэзыри чыг хатэри язэфэдэны фае, морары къэрапыз-нэшэ тлэклоу къэзгъэкълъыгъэм шыхэр хатлупщхъагъэх, шыхэр ащ хэкълыхъэшъ, уц клырым маклох, ежъхэм къарагъэгъэзэжыи. Ежъхэри хэтых, хэсых, лъакъокълэ зэгугаутыхъэшъ, ецакълэх, чладзыжыи. Хымэ чыплэу шылэхэу зыдашлэжыерэп, ау я Тхъэ — Тхъэ ялэнба? — ыгъэзагъэхэрэп, зыдамышлэжъэу гупсэфыплэу лэхъунхэ фае. Жъауми члэзагъэхэрэп, тыгъэнапэри къяклурэп, мыжъори уцыри ары. Зэкълэри яеу къызшлугагъэшлэ ашлэиго-мэ шлэ, ау яеу къашлэшлэмэ, ауштэу альытэмэ, уием уфэ-сакъын фаеба. Хъаумэ мыр егъашлэми пшыплэу зэрафэмыхъуштыр гу чыжъэкълэ зыдашлэжъа? Тхъэшхом къыуимытыгъэр, уижъмэ якъупшъхъэхэмрэ япклэнтлэпсырэ зыхэмылгыр сыдэуштэу уиена? Гупшысэнчъэх, гугъунчъэх, ежъхэм амышлэ-

гъэ машлѳм илугъѳ Іѳклѳпѳ къызыщытѳджырѳм клѳштых, он-
джѳкъ машлѳми, мѳз члѳгъ машлѳми къашлѳщтѳп, зѳщѳуты-
нышъ, агъѳклѳсѳщт е онджѳкъ машлѳр унѳшъхъѳ къамылым
хѳлунышъ, джыри амышлѳгъѳ машлѳм лыхъущтых, зыдаклѳ-
хѳрѳри амышлѳу лыкклѳтѳщтых...

Жѳклѳгъѳм игъуситлѳми ягъѳнчѳджхѳр зыщѳагъѳклѳты-
гъѳх, зѳхашыхъѳгъѳм ныбѳчъѳ ышлѳгъѳхѳу, къысѳгъѳыстѳ-
клѳгъѳхѳу щѳушхѳ еклѳх. Я си Тхъѳшхѳу, сыд къыѳсѳшлѳгъ,
дунаѳм сытѳпщыжыѳ пшлѳиѳгъѳмѳ, ѳ плѳрѳр игъу, пшлѳрѳр зафѳ,
ѳу сыд паѳ мыр клѳухы сфѳпшлѳрѳ, сыдынѳклѳ цлѳфхѳм са-
хѳплъѳжыѳщѳа, илѳѳсишъѳм къѳхъѳу згъѳшлѳгъѳри пклѳнчъѳ-
ба... Сыгу еубыты, сынѳхѳр къѳутклѳпкклѳх...

Зыгорѳ къызѳрѳщышлѳрѳм, имыхъѳдѳгъу ыщѳчѳу хымѳ
гуѳгъѳм зѳрекклѳдылѳрѳм къыклѳигъѳщѳагъѳу, Нѳшъуѳрѳ къѳт-
хыуѳагъ, тлѳтлѳй лужъѳм зыкъыхитхъыжыѳрѳм фѳдѳу, зиутхып-
клѳгъ. Мѳ Іѳѳр къыклѳуѳагъ. Лшыжыѳр ыпашъхъѳ ис, ыбгъу-
хѳмклѳ щѳуѳаклѳр къѳгъѳтлѳлѳгъѳгъ.

Лшыжыѳр зѳклиуѳлѳли, члѳплѳ къѳбзѳ ыхъыгъ, бгычлѳм
гъѳчлѳгъ фѳдѳу члѳутыгъѳм, идѳпкъ зѳныбжыѳ ыбг ригъѳкъѳуи,
щигъѳтлѳсыгъ. Къѳзгъѳзѳжыѳщт, ылуѳагъ, къызѳрѳзѳхимы-
хыщтыѳр ышлѳзѳ, зѳхихми къыгурыѳлѳщтѳп, ищыклѳгъѳжъѳп
ыкли. Зѳклѳм лшыжыѳр къѳтхыуѳагъ, нѳгъѳуплѳплѳгъу горѳклѳ
ынѳгу къыклѳплѳагъ, зѳрѳадыгѳр къышлѳагъѳу, ащ ихъѳтырклѳ
Тхъѳм ыпашъхъѳ зыщихъѳажыѳщтым рѳзагъѳ ыгъѳтыжыѳгъѳу
тлѳклу ынѳгу зиукъѳбзыгъ, етлѳнѳ хыбыѳеу къѳтлѳгурыгуи,
ылѳкъѳхѳр, ылѳхѳр къѳсысхи, рѳхъѳатыжыѳгъѳ.

Нѳшъуѳрѳ унѳ ныкъѳостым дѳжъ къѳкложыѳ, етлѳбай лѳап-
сѳм итѳу псылъѳр къыгъѳотыгъ, шъхъѳаныгъѳупчъѳашъхъѳм
ычлѳгъыклѳ дѳпкъым курб цлѳкѳлу илѳм хъѳдѳным клѳцлѳщы-
хъѳагъѳу сабыныѳр къырихыгъ, чыгхѳм азыѳагу дѳтлѳкыгъѳ
кѳнаѳмѳ ащыщы псы къѳбзѳр къыщыригъѳхъѳагъ. Лшыжыѳр
ытлѳкли ыгъѳпклѳжыѳгъ, члѳгъчлѳлѳхѳр щилѳжъѳхи, гъѳчлѳ-
гъым бѳнѳу щилѳшыгъѳм щигъѳтлѳлѳжыѳгъ, бѳнышъхъѳм
мыжъѳ ин заулѳ тырилѳхъѳжыѳгъ — хъѳклѳ-къуѳаклѳмѳ амы-
хъѳунклѳнѳу.

Тыгъѳр къѳхъѳлѳм ѳнѳцлѳу Нѳшъуѳрѳ къуѳаджѳм дѳ-
хъѳагъ. Къуѳаджѳр щылѳжыѳгъѳп. Зы уни, кони, чѳтѳщи, чѳуи,
бжъѳмати дѳтыжыѳгъѳп. Яжъѳ, стафѳ, мыжъѳ лыцлѳагъѳр,
былым уклѳгъѳхѳр...

Чъыгъ стыгъѳм ылѳѳдакъѳу къѳнагъѳм лѳплл рищѳкыгъѳу
шъѳѳжыѳе Іѳтахъѳр клѳрылъѳу Нѳшъуѳрѳ ылѳѳгъѳу. Хъѳ-

дѳгъѳур къыфѳзыхъѳрѳ макъѳу зѳхихыгъѳм гуштѳклѳ къызѳ-
ригъѳплъѳкли; щынѳмрѳ лыуз къынѳу зѳхилѳагъѳмрѳ ынѳхѳр
къыраѳыгъѳхѳу, уѳплъынклѳ мѳхъѳшѳгъѳу шъѳѳжыѳер щы-
лѳыгъ. Нѳшъуѳрѳ ыгу Іѳѳу къыпиѳнтлѳкыгъ. «Сыд лѳжъѳ
илѳагъѳр дунѳе гугъѳр къѳзыхъѳаклѳщтыгъѳ пѳѳ цлѳкѳм?»
Нѳшъуѳрѳ щымытыжыѳшъѳу етлѳсѳхыгъ. Мары джыри
къыклѳклахъѳ, зѳплъыѳрѳр Іѳклѳтышъ, ѳхъѳтѳ шъхъѳаф, члѳплѳ
горѳм ѳжъ ѳуцѳ, ѳжъ нѳмыкыѳ игъашлѳ ѳщѳчы... «...Сызѳра-
лѳгъѳу къысѳуѳагъѳх. Слѳкъѳ Іѳѳу къѳузыгъ, паутыгъѳп
сшлѳшлѳ, сызѳплъѳкыгъ, сыкъѳуѳнѳу игъѳ симыфѳзѳ, склѳн-
тлѳлуи къытырагъѳаѳи, клѳстхъѳунѳу зыкъѳслѳтыгъѳагъѳти, сы-
раутыжыѳгъ. Сынѳхѳр къѳутклѳпкыгъѳх, спѳѳ къѳуцгъѳу
къысщыхъѳу.

Сыкъызѳнѳхъѳжыѳм — уцыжъхѳр, клѳп щѳпкъхѳр саклѳлу
илѳых, унѳ натлѳм дѳжъ сыкъуѳальѳшъѳуѳагъѳу, сагъѳстын яхы-
сап: морары машлѳр къѳахыѳ. Уцыжъым къыклагъѳнѳфѳ сежи,
лугъѳм зызѳлѳтым, сыкъычлѳпши, унѳ кыбым дѳт уц кырым
сыхѳпшыхъѳагъ, джѳщ сыкъыхѳплъызѳ зѳклѳри слѳѳгъѳугъѳ.

Хъѳ куп, ѳлѳкъѳхѳр пхыгъѳхѳу, ѳжъхѳри зѳпышлѳжыѳ-
гъѳхѳу, кум къыратѳкъѳугъ. Нѳбгырищмѳ чѳу лѳагѳклѳ
къѳшлѳхъѳгъѳ мѳкъѳщым хъѳхѳр датѳкъѳуѳагъѳх, етлѳнѳ ѳлѳѳ-
къѳхѳр зѳрапхыгъѳ клѳпсѳхѳр зѳпаупкыгъѳх. Жѳклѳгъѳр тлѳклу
шлѳ къѳс мѳужъѳунтхѳ, тыдѳ щытми, хѳты клѳлѳырытми, ышъ-
хъѳ дыримыгъѳзѳклѳу мѳужъѳунтхѳ.

Хъѳмѳ ащыщ зытлѳу сшлѳжыѳгъѳ, чылѳм щыщмѳ яягъѳх.
ѳдрѳхѳр гъунѳгъу чылѳмѳ къѳщѳаубытыгъѳнхѳ фѳѳ. Хытлѳу
лѳагъѳу къѳхѳклѳгъѳти, чѳу лѳѳпсѳм радѳагъѳх.

— ѳлѳкъѳмѳ шъѳуѳу слѳгъѳагъѳѳа,— къылуѳагъ жѳклѳ-
гъѳм, Іѳпс лужъѳур ищѳазымѳ тыриужъѳунтхѳжыѳзѳ,— шъѳ уклѳ
фѳѳу шъѳуѳагъ, щѳрыѳакли шъѳушлѳрѳп!

— Къѳнагъѳри икъѳущт,— джѳуѳп къытыжыѳгъ игъѳуси-
тлѳмѳ языѳрѳм.

— Нахъыбѳ къѳс нахъышлѳ, хъѳкъѳущтыѳри пцлѳмѳмѳ-
щтыѳри нахъыбѳ хъѳущт, лъѳу агъѳчъѳщтыѳри ары.

— Ар тѳрѳз,— шъхъѳахынѳу къыдзыжыѳгъ ящѳнѳрѳм.

— Мѳѳищы хъѳугъѳ къызѳтщѳккыхѳрѳр, гъѳблѳм ѳгъѳлѳх,
уѳлѳклафѳмѳ, узѳлатхъѳщт.

— Тытхъѳжыѳщт.

— Моу къѳахъ шы лѳкъѳр.

Шьор зэрэтельзэу кыратыгъэ шы лъакъор шьоклапсэм пышлагъэу жэклагъом хьэмэ ахидзагъ. Ауштми зэфилтыгъэ-хэу, зэжэхатхьохэу зыублэгъэ хьэ нэкыгъэхэр, шы лъакъор захафэм, замышлэжъэу тезэрэгъэбэнагъэх, гъаблэм ригъэ-зыгъэхэш, анэмэ лъыр къателъэдагъэу, лъэбжъанэхэмклэ зэрэцунтхьэжыхьэхэ зэралъашьо. Хьэхьакъу-пцымэмэ мэкъэ-шхоу зыкъэзылэтыгъэм нэбгырэ заулэ мэкъошым кыырищэ-лагъ, мэгущох, хьэмэ атекуох. Хьэмэ янахьыбэр, тэклу зы-тешлэм, ахадзагъэр ащыгъупшэжыгъэу, ежъхэр зэрэшхыжых.

Хьэхэр анахьэу ябгэ зышыхъугъэхэм, шы лъакъор къа-хилъэшъужы, жэклагъом макъэ ышъыгъ. Лы горэ къалъэ-шъуи, ыпашъхьэ кыырадзагъ, ылэхэри ылъакъохэри пхыгъэх, ыбгъэгу лъыр тегъухъажыгъ. Ынэлъу егъэзыхыгъэу фиты-гъуаджэу чладзыгъэми, щэлъу макъэ ыжэ кыдэзыгъэп.

Жэклагъор, ыпупшлэхэр зэтемыхьэхэу, тэклу шлэ къэс ужьунтхэхэ, кум екълуалли — ары хьэхэр зэрылтыгъэхэр — дзыо кыштагъ, ащ былым цэгэ зэгоупкыгъэхэр кыыриххи, лы пхыгъэм ыбгы пытэу тырипахъэх; бгырыпхы шъуамб-гъом фэдэу цагъэхэр ыбгы хъурэябзэу къешэкыгъэхэ хъугъэ.

Лы ылъакъохэр къатлатэхи, чэум шъхъапырадзыгъ, ежъхэр мэкъошым къеуцокыгъэх.

Зы гушыли кылыагъэп лы пхыгъэм, хьэу кытебэнагъэ-хэми апымылъэу, ыпллэлъу инхэр ыутхыпкыгъэ къэтэджи, жэклагъом зыкыфигъэзагъ. Ар кыызэрэплъыгъэм фэдэу кыыопллынхэм укълэмыхьопс!.. Жэклагъом сэри сепллыгъэ-ти, хьэкклэ-къоклэгъэ, жъалымыгъэ-шъхъасынчъагъэ шэхъу кыызклэмыщрэ нэгур зыгорэуштэу зэокыгъэ, шъхъахынашъо теоштэми, зэкклэми афит-афэамал плонэу ыпкъэу зэрихъэщ-тыгъэм пкъыягъэ кыкклэхъагъ. Исэшхо кыырихи, чэум шъхъапырыклынэу ежъагъ, ау хьэшхо горэ кыыфилыгъэти, сэшхор чидзи, клэрахъор кыыштагъ. Лъыр кызыпычъырэ лышхор лъэубэкъу заул нылэп зэрэпэчыжъагъэр, ащ ышъхьэ клэрахъор тырищэягъ, ау клэгъожыгъэ фэдэу, ыбгъэгу фиу-зэнкли, щэу дэльыр зэкклэ тыриунэклагъ.

Лъэу зэхэфагъэм такыкъ заулэкклэ лэу къепхэкыгъэр зэкклэ пашхыкыгъ.

— Ышъхьэ зыгорэ рашлэшт! — кыыхэкуукыгъэ зыкъэ-зышлэжыгъэ жэклагъор.

Зэкклэ чэум клэрымэ шхончхэр, клэрахъохэр къаштэхи, пцлэу макъэ гори къахэмылукыжы охъуфэ хьэмэ яуагъэх.

Зи къэмыхьыежы зэхъум жэклагъом исэшхо кыыштэжы, мэкъошым дэхъагъ, лы зэхэшхыхъагъэм екълуалли, ынэгу клаллэ шлоигъо фэдэу зытыриуфагъ. Хэты ышлэра ынэгу клылагъо шлоигъуагъэр, ужьунтхэн ихьысапэу ыпупшлэхэр зэфешэхэу сэ кыысшыхъугъ, ау лым ышъхьэ кыыгъэсыси, тэклу кыылэтыгъ, лъэу ынатлэ къечъэхрэм ынэкухэр фыжъэу кыыхэжыуклхи, лыызэкклэ лупсклэ жэклагъом ынэгу кыкклэу-жъунтхагъ.

Жэклагъом псынклэу зыкыгузэнкыжыгъ, ынэгу лаеу сэшхор лъагъу дидзыи, зэогъуклэ лым ышъхьэ пиупкыгъ, емыплъэу, чыжъэу лэ сэмэгэу зэрилыгъыр луищэиклызэ, шъхьэр чэум кыышъхъапыридзыгъ.

— Пчэгъушъхьэм пыжъугъан, лъыр клэчъымэ, шъо дзы-ом илэмэ ахашъульх.

Жэклагъор, ежъ имыхабзэ фэдэу, нэтлачлэкклэ плъэу кыу-благъ, хьалэл-хыягъэу ынэгурэ ыпкъы зехъаклэрэ къахигъэ-щыштыгъэр емылэгъулэжъэу, ошлэ-дэмышлэу ыгу кыилъэ-дагъэм теубытагъэ ригъэшлыгъэу зыкыгузэнкыгъ, зыми зыфимыгъазэу, ау кыызэрэзэхыхыштыр ышлэу кылыагъ:

— Моу къашъушэ!..

Нэбгыритлэу къакъыр кыбым реклокыгъ, ынэгу уимы-гъэлъэгъоу, дзыожъ зэпыупкыгъэ шъхъарылъэшъуагъэу зы-горэ кыкыуащыгъ, лъэкъо псыгъо ищыгъэ цыкълухэмклэ, чэщ джэнэ плуаклэу щыгъымклэ зэрэпшэшъэжыер къэсшлагъ.

Кыырашлэлагъэм жэклагъор тэклурэ епллы, шъхъарыхъо-ныр кыытырилъэшъугъ, джыри тэклурэ епллыгъ, нэфынашэ горэм луплагъэу, ышъхьэ тэклу зэкклэхъагъэ.

— Удэхаш, — ылаагъ, ынэ тыримыхэу ынэгу клаллэзэ, — о пфэдэр гъэбылтыгъэ зэпытэу плыгъын фае. Укызылэгъон фаер — узфэмые кыуашлэн зыхъуклэ ары. О пфэдэр зыфа-ем рагъасэ, сыда зыплокклэ о узыфае шыпкыэр, уифэшъуа-шэу кыыпшлэшъырэр зыфызэшлоклын зи дунаем тетэп. Некло.

Шэщым фиузэнкыгъэти, пшээшъэжыер ыужы ратлэ-пщхъагъ.

Дунаем илоф хэмылтыжъэу, ау псэ зыпытэу зэбгъуклорэм Тхьэшхом хиушъэфагъэ горэкклэ зыкыыригъэшлэжъэу, щагур пшээшъэжыем зэпчыгъ, къакъырыпчъэм дэжъ кыышыу-цугъэти, жэклагъор кыызэмыплъэкклэу кыызэлэбэккли, ылэ псы-гъоу кыылэкклэфагъэм кыырыуи, къакъырым чидзагъ, ежъы-ри зылычлахъэм, нэбгыритлоу ауужы итыгъэр пчъаблэмэ агоу-цуагъэх.

ТэкIу шIагъэу, жэшхо-IупшIэшхоу, Iофэу афызэшIуихыгъэм ыгъэшхыгъэ фэдэу, ыпэкIэ ужъунтхээ жэкIагъор къакъырым къычIэкIыжыгъ, такъикъ заулэм зэгоутэу ащ ежэгъэ нэгъыритIумэ псынкIэу къакъырым зычIадзагъ.

ЖэкIагъор хъабхъохъоу щыт, тутын ешъо, мэужъунтхэ-пцIы. Сэри сшIогъэшIэгъонэу сеплъты: ышIэрэ пстэури, анахъэу ижъалымыгъэхэр, зыгорэм къельэгъухэу, ежъыри ар ешIэ фэдэу кыыхэщы. Жъалымыгъэу ышIэрэ зыгорэм къельэгъу: мыхъуныр зеришIэрэ цIыфым зыгу фэгъун фаер ары къэ-зылъэгъурэр. Ар ешIэ, къызэралъэгъурэм егъатхэ, ау зи зэхи-мышIыкIэу, иIоф гъэнэфагъэ зэрехэ фэдэуи зыкъыпшIуе-гъэшIы. Мары пшъэшъэжъыер къакъырым зычIадзэм, ежъ чIэхъаным ыпэкIэ, ынэгъу нэфэшъхъаф шъыпкъэ хъугъэу къызэплъэкIыгъ, сэ сызрэплътырэр зеришIэрэри — сэрымэ ешIа — зыгорэ зэрэплътырэр, а зыгорэм зэкIэ зэрилъэгъурэр ынитIу къакIэшчыгъ: ежъ фэмыеу, зыфимыт кIуачIэм джауш-тэу егъэпсэу, ау ешIэ ауштэу зэрэхъурэр. Къызэрэлътыплъэхэ-рэри ешIэ, къылыплътэрэм къызэрэдишIэрэри елъэгъу. ЗэрэхъурэмкIэ, зэкIэми зэдашIэу, къумал джэгукIэ бзаджем хэтхэу, зэрэгъэпцIэжъхэу ары. Ау уушъэфын фæе, сыда пIомэ лътыплътэрэр ары хэкIодэштыр, ари «джэгукIэм» иунашъомэ ащыщ; о ухъыбий, укъулайцыз, джырэкIэ ащ фэдэ чIыпI узэ-рытыр; хъау, о ар къыохъулэнэу пфаухэбзыгъ, ау хэты ышIэра, ар зыухэбзыгъэми хабзэ горэ ышъхъагъы иты-жъынкIи мэхъу.

...Уц Iырым сыккыхэпши, натрыф хатэр зызэпысэчым, чылэ гъунэм сыкъэсыгъ... Сыгу къэмакIэ, сшъхъэ къэуна-зэ... Чъыг стыгъэ лъэдакъэм сепшылIэ, ежъэ Iужъу чIэлъы-гъэмэ, счIэпшыхъани... Шылъэмакъэ къэлугъ. Пчыпиджын кIыхъэр къысфищэигъэу шыур къачэ. ЖэкIагъор ары!.. Сыдэу ынэгъу Iая!.. А синан! А синанэ гущи!..»

ЫкIыбы хъугъэ, лыуз-гууз къин горэ ыкIыбы хъугъэ Нэшъуарэ, зэплъэкIыжынэу фаеп, ыгу къэкIыжынэу фаеп ежъ имыIахъэу къыщыхъугъэ хъазабэу къызхэзыжыгъэр.

* * *

«Сыда къызкIэсымышIэжъырэр мы къуаджэр?» Гупшы-сэм хэтэу ышъхъэ къызеIэтым, онджэкъым зэрэкIэрытыр Нэшъуарэ ылъэгъугъ, унэр зэрэпсаоу зэстым, онджэкъыр

пкъэу псыгъоу пхырыгъэкIыгъэм зэриIыгъэу къэнагъ, машIом есэжъыгъагъэщтын, ныкъосты хъугъэ, ушIуцIыгъэ, уелункIымэ зэбгырызышт, ау щыт. Онджэкъ чIэгъым Нэшъуарэ машIо щышIыгъ, шIункIы къэхъуфэ щысыгъ, еIанэ мэшIо жъокум яжъэ тыритакуи, онджэкъ гъуанэм иплътын ылъэкIынэу, ынэ-гу дэгъэзыягъэу гъолъыгъэ.

Онджэкъым мазэр къиплътэрэп, ошхи къишхэрэп, жъуа-гъохэр къеплътэх. Ахэмэ бэрэ узяплътыкIэ, ошъогум бэрэ узы-дэплътыекIэ, узфекъудыи, ухэсыхъэу къыпщэхъу. Ащ пае жъуа-гъохэр нахъ благъэ къэхъухэрэп, зэрэчыжъэу къэнэжъхэзэ, дунэешхор зэхэкIоты, хъоур зэрэчIэнчъэ-гъунэнчъэр зэхэошIэ, апэрэмкIэ ащ гур къегъэцIыкIу, ори узэрэпсаоу уцIыкIу дэдэу, ор-орэу зыпшIокIодыжыгъэу къыпщэхъу, тхыцIашъор къы-гъэбжыбжъэу, сэпацэу хъоо-пшау шынагъом зыщыоутIыIу.

Сыдэу гурыIогъуаеу гъуни-нэзи зимыIэр, сыдэуштэу ащ зэбгъэсэшта — джынэсыфэ плъэгъурэ пстэуми теплътэ су-рэт горэ яIагъэу, шъхъагъы чIэгъы пшIэщтыгъэу, мэхэр, шъо-хэр, макъэхэр къыплътыIэсыщтыгъэхэу? Джы мары зи плътэ-гъурэп, узэсагъэмэ ащыщ зэхапшIэрэп, гъогоп, огоп, къушъ-хъэп, мээп... Тхъэшхоми сыккылыгъэурэба, мырэу Ащ иду-нае шIункIа? Сыда тятэ къысиIогъагъэр?... ПсэкIэ оплъэмэ, шIункI щыIэп, псэр зыщымыплътэни зыдэмыплътэни щыIэп, ар Тхъэшхом инэплътэгъу Iахъ, ары ащ тезыпхырэр. Псэу дуна-ем къыщырахъаIырэ пэпчъ Тхъэшхом иIахъэгъу осэпсыщ, ащ инэфынэ къегъэжъыу — КъэзыгъэшIыгъэм а нэфынэ лъагъомкIэ ренэу епхыгъэнэу... ОшIа, кIэлэхъу, нэфынэу ттежъыукIырэр ары тызэрэзэрэлъэгъурэр, ау зыпсэ зыгъэп-лъэшъурэр ары КъэзыгъэшIыгъэм инэфынэ зыгъэбагъорэр...»

Гу чыжъэм къытIупщыжыгъэу, къызэрэтIысыгъэр къы-мышIэжъэу Нэшъуарэ гупшысэмэ къахэужыгъ. ОшIэ-дэмы-шIэу зыхэфэгъэгъэ дунэе шIункIышхом ежъ къызэрэшIошIы-гъагъэу ымыфызыгъэу, гуфит-шъхъафитыгъэ лыагъэ ыгъо-ти, ыпсэ зэхишIэжыгъэ. Онджэкъым иплъагъ. «IугъокIуапIэу арэп онджэкъыр, — егупшысагъ, — Iугъом ухэтми гъогу фэ-шIыгъуаепщтын, уепщэ къодыеми зегъазэ. Онджэкъым Тхъэшхом инурэ чэщыми мафэми ущигъаIэрэп. Арын фæе тятэ игушъылэмэ къарыкIырэр. Джэныкъо машIор онджэ-къымкIэ ошъогуми къельэгъу, къышэгъушIукIы. Унэр зэстым, онджэкъыр къэнагъ, исыгъэ цIыфмэ апсэхэр мыш пэчыжъэ-хэп, сэ сигъашIи щыщ Iахъ къыIунэшт. Тхъэшхор зэхэсшIагъэ, арышъ, ащ инэплътэгъу сашъхъагъы итмэ, сыкIодыгъэп...»

Зикъудый, Нэшъуарэ джэхашъом тегъольхъажьыгъ. Ошъогури жъуагъохэри елъэгъух, зыми егупшысэжъырэп, псэзехъэ такъыр цыклоу, ау гъунэ зимыIэм зыдызехишIэу, ащ ихъатыркIи кIодын зэримылъэкIыщтым игугъэ ичъые пэублэу ынапIэхэр кьефэхыгъэх.

ТхъэшхомкIэ цыкIуи, ини, благи, чыжьи щыIэп.

Нэфшъагъор ошъочапэм кьеIэсэкIыгъэу Нэшъуарэ къэушъыжъыгъ. Ылъакъохэр зеушхухэм, къэузыгъэхэти, яплъыжъыгъ: лъащIэ, лъэхъуамбэхэр бэгыгъэх, лъыр атегъухъагъ, лъэкIапIэхэр панэмэ, мыжъобгъу цакIэмэ ацунтхъагъэх. Зыпыплъыхъажьызэ, зыгорэ нэджагъокIэ къешэу къышыхъугъ, егIанэ хымэ жьыкъащэр, жьыр дэсысэу, дэкIэзэзэу къылтыIэсыгъ, мэкъэ гомыIуджэ къызэрэлъыкIощтри ыкIышъокIэ къышIагъ. Ащ лъыпытэуи, хымаIэ ошIэ-дэмышIэу къытелэбагъэу, ытхыцIашъо чыIэрымэр къырычъагъ.

ЦыкIу-цыклоу ышъхъэ къызеIэтым, игупаплъэу, ынэ-Iашъо IэшкIэ фыжъ IэкIапэ кыыхэщэу, хъэшхо щылъэу ылъэгъугъ. «Мы хъэр слъэгъугъэ, сэшIэ,— зэриложьыгъэ,— ау сыда тызэрэмышIэрэ фэдэу къызкIысэплъырэр, сыдэуи инэплъэгъу Iая? Зэ къэтхъаусхэщтым фэд, зыгорэкIэ къыолъэIу шIоигъоу, зэ мэшIо бзаджэ ынэкумэ къащызэханэ. Джы ышъхъэ риуфэхыгъ, мысагъэ горэ зыдишIэжъэу зегъэцIыкIуа, хъаумэ зыкыдзынэу зегъэхъазыра?»

«Хъэм къэшIэжъ иIэмэ,— егупшысагъ джыри,— ычIыпIэ сиуцомэ, къэсшIэнкIи мэхъу мырэу сызфигъэгумэкIырэр...» Хъэ лъэбжъэ кIыхъэхэр Нэшъуарэ ыIапэмэ къадэкIыхэу ыублагъ, ыкIышъо къэхъупци, цы Iужъу тхъоплъыр къыте-кIагъ, дунэе пкIырапкIынэм шъо зытIуш нахыбэ хилъэгъу-кIырэр... Мэзы, къушъхъэ... мыр сыд?... ныбжъыкъу... Ащ нахъ зехишIыкIын ымылъэкIэу Нэшъуарэ ыпкъ иуцожьыгъ. Ау зыгорэм щилъэгъугъ мыр, зэгорэм IукIэгъагъ.

Нэшъуарэ джыри гуфаплъэу хъэм еплъыгъ: хъэми фэд, хъэкIэ-къуакIэми фэд. «Мы хъэм шъэф горэ епхыгъ». ЗэкIэм хъэм цэу тетыр къызэрэзэхэпIыяхъырэм гу лъытагъ, ыпкьи къэпкъые, зэрэпсаоу зыкызэкIеупкIэ. Къэщынагъэп Нэшъуарэ, кIочIэ джадэ горэ ежъ фимытэу ыгу къышыхъыагъ, ыпкьынэ-лынэ къыгъэфабэмэ, ылыпцIэхэр къыушъэхэзэ, ынэмэ Iэжэгъуаеу нэфынэ къакIыхыгъ. Хъэшхом зыкыIэтыгъа-хэу, цэ кIыхъэшхохэу къыгъэпIыигъэхэр ыжашъоу кIэззэрэмэ агъэбылгыжъыгъэх, зиутхыпкIыжьи, къулайцызэу, гуегъоу

къэпцIэугъ. Зигъэмысэжъы фэдэу ышъхъэ риуфэхы, зигъэкIэрахъуи, яжъэмрэ стафэмрэ зытелъ урамымкIэ къушъхъэм фиузэнкIыгъ. КIэлъыплъэзэ, ыгъэшIэгъуагъ: нахъ чыжъэу IукIоты къэс, хъэр нахъ цыкIу хъоу ылъэгъун фэагъэ-ми, зэрэинэу ылъэгъузэ, аужыпкъэм хахъозэ, къушъхъэ чэпэ чыжъэм тет мэзым хэкIодагъ. Джащыгъур ары къызи-шIэжъыгъэри: ХъэкъуакI!..

Тымылъэгъухэу тыкъэзылъэгъухэрэр

Мэфэ тхъапш хъугъа изакъоу къушъхъэр къызыкIухъэрэр? Мы чIыгур уахътэми лъыплъэжъырэр, сыда пIомэ уахътэ иIэжъэп, гъажъо щыIуахыжъырэр, былым шагум дагъэкIы-жъырэр, шIуфэс щызэрахыжъырэр. Цыф псэ пытэу къэнагъэ-мэ, Iашэр ыIэмычIэу мэтъыежъы, тыгъэми ежэжъырэр, шIункIыр псэупIэ фэхъугъ. Унэхъугъэхэр хычIэх, хымэ чIыгух. Ежъ изакъу. Изакъоу яжъэм щэлэпIэжъажъэ, нэпсыр зэлэшIэ-жъы, гъыбзэ макъэу мэмэ якуупIэмэ, тIопкIэ шIункIымэ, чIыох гуихмэ ащыбзэхыгъэхэр къекIухъэх.

Мэ гомылоу къыкIэуагъэм Нэшъуарэ къызэтыригъэу-цуагъ. Мэр къыздэкIырэр зэригъашIэ шIоигъоу, мэзычIэ джашъом зыщиплъыхъагъ, ыпэбзиджынхэр зэишхэу сакъы-гъэ. Гур ыгъэтхъаеу, зэхэшIэ бзаджэр лъым къышцызгъэуш-рэ мэр къызцежъэрэр къымышIэзэ, Iугъо мэкIэ IэкIапэу мы-жъожъэу зэтелъмэ къакъосыкIыгъэр ынэ къыпэшIофагъ. Мэр къызэрэлъэшырэр зехишIэзэ мыжъомэ якIуалIи, Iугъор къыз-щытэджырэм еплъыхыгъ. IэрымышI мэшэ Iубгъоу, ычIэкIэ зэщизэу зэхэкIотрэм шъхъарытыгъ. МэшачIэм комэ гъугъэ-хэр, абгъуIокIэ пэнэжъ, уцыжъ цыцIыгъэр, ошхым стыгъо римыгъэфагъэхэу, ацыпэ кIосагъэхэр пыушIуцIыкIыгъэхэу щылыых. Ахэмэ ачIэгъ загъорэ Iугъо IэкIапэ хъыбым зыкы-щелэты. Арышъхъае сыдыма къэурэр, хэта машэм машIо щызышIыгъэри?

Нэшъуарэ мэшачIэм ехыгъ, мэ гомылоу къыIуагъэм ыгу къыгъэмэкIагъэу заулэрэ щытыгъ, егIанэ ыпэ IэхъомбитIукIэ пиубытыкIи, ынэIу дыригъзэкIызэ, анахъ комэ иныр ылъэ-дакъэкIэ къыкъудыигъ. Комэ ныкъостмэ ачIэгъы цыф сты-

гъэхэр члэлтыгъэх, анахьыбэ дэдэр сабыигъ, ахэмэ аклыу лы тлэклухэр кызытенэгъэ алэхэр, алъакъохэр гуелэжккэ зэбгы-рыдзыгъэхэу, янэха, ятэха,— нэбгырэ заулэ телъыгъ.

«Уцыжъ гъугъэр, пхъэжъыехэр ыпэрапшлэу машэм ратакъуи,— ылъэгъурэр джыри икъуккэ кыгурымылуагъэу егупшысэщтыгъэ Нэшъуарэ,— сабыххэр падзагъэх, етланэ комэшхохэр атыратэкъожыгъ. Ахэмэ аклыу хъужьыгъэ хъульфыгъэ-бзыльфыгъэ заулэр — альэгъурэр зыфэмыщлэагъэу радзыхыгъэхэр е ежъ-ежъырэу машлом зыпэзыхъэжъыгъэхэр арых».

Нэшъуарэ машэм кыккыжыгъ, мэшлур кызыккыжыгъ, цыф лъэужхэр ылъэгъугъэх... Уцыдыжыгъэу нысхъэпэ цыккы шыль... Лъэужхэр мэзым хъхъажьых, хылушъо лъэныкъом фэуээнкыгъэх.

Мэ гомылур Нэшъуарэ зэхилэжыщтыгъэп. Мэшачлэм ехыжы, хъадэхэр, аклыу илэхэр къатыриххи, машэм изыкъуапэккэ щызэтырилхъагъэх — ашъхъагъыккэ, дэпккэ бгъуитлэм цыпэ зырызхэмккэ пхъэ гъумхэр ягъэкъугъэу, бэнышъхъэ афэшлэин плъэккынэу. Етланэ хъэдэ ныкъост сатыр ккыжыгъэ ыпашъхъэ щетлэсэхыгъ...

Нэфынэр къэутккыжыгъ, зэхэккыжыгъ, имычлэ-имыуахътэ горэм хелъасэ... Ильэситф сыныбжъэу ары нанэ кысилогъагъэр... Мэшлур пэблагъэу тагъэуцугъ. Тыгъэр къуахъэны фае, мэзым кышхъушлунккы, къэуцъылатэ. Машэм машло зырашлэхъэм, зыдгъэфэбэнэу ары сшлэшлэ, мэшлур нахъ благъэу секкылагъ, ау нанэ пытэу сызэриубытылагъ. Сыблыпкэ лаеу кыфызыгъэти, сигъэщлугъ. Зыгорэ кысэккылагъ, сыккыздэплъыем, жэккылагъор сшлэжыгъэ, ар тэ пэблагъэу ренэу кыддаккыштыгъэ, ынлэу зыдэгъэзагъэм ужъунтхэщтыгъэ, кытхэплъыхъэмэ къэужъунтхэзэ, заулэрэ лупсыр кыстыригъэфагъ, кымылгъэу зыхъуккэ нанэ силъэккыжыщтыгъэ... Нанэ ылэхэр къэккэзэзыгъэх, къэгыргыгъ. Жэккылагъом стыккын зыккэ ккыубыти, сыккылэтыгъ, кыстеужъунтхи, сынэгу занккэу кычлэужъунтхи, машэм сыридзагъ. Ккысишлагъэр ккызгурымылоу, пхъэчпэмэ сынэгу къаулагъэти, сыккыдэплъыенэу сшъхъэ къэслэтыгъ, ау зыгорэ ккыстефагъ, етлани, етлани ккырадзэх, ккыстефэх, сабгъуккэ щэуккыорэх, ккэлэцкылух, пшъэшъэжъыых, быдзашъохэри ахэтых, мэккуох, мэгъых, сэ зызгъэсысыжъын слъэккырэп... Нанэ слъэгъу

сшлэиу, джа зыккыор ары сызфэежъыр, сыккельгъумэ сшлэрэп, сыда зи ккызккымылорэр, садэжъы ккызккымылорэр?... Машлом сшхлэбагъ, етланэ слъэгъуанджэхэр ккысты-хэу фежъагъ. Нан!.. Саккылу нахъ онтэгъу ккэхъуэ, лугъор спэ ккэхъэ, сыжи ккыдахъэ, мары машлор сынэгу ккыккэуагъ, сшлэшлэхэр, спэ, сынаплэхэр ккыстыгъэх, сшъхъашъо зэлыу-бытыгъ. Сфэлъэккыгъэмэ, зэккэ зытестэккыуныешъ, чыжъэу зыгорэм сычъэни — сыкуозэ, сыпккымамэзэ, чыжъэу, чыжъэу!.. Зыгорэм сыккыыхыжъын фаеба мыщ!.. Сыда ккысэхъуллэрэр? Сыжэккэ лугъо стырыр къаккыло, машлор сшлэцкы ккэхъэ, сынэкухэмккэ къаккылошъ, сшъхъэкуцкэ къэгъажъо!.. Нан!.. Тат!.. Нэнэжъ!.. Ахэри мэккыых, сшыхъэзэ, сэ сашыгу-пшагъэу, дынгъэхэу, шлуцлэхэу чыжъэ мэхъух... Машлор сшъхъэ ккыцкы ккышхъуагъ. Нэфынэшхом пккы симылэжъэу, псынккэ дэдэ сшхъугъэу сшхилъэсагъ. Нэфын, тыдэккы нэфын, рэхъат, нани тати щылэп, слъэгъухэрэп, симылагъэхэм фэд, сыгуи афэгъурэп, сыгуи афэлъырэп... Зымы сыфаеп, нэфынэшхом сышхъэу сэбыбы...»

Хъэдэ ныкъост сатыр ккыжыгъ Нэшъуарэ ыпашъхъэ ис. «Шлуцлэхэри, шлузщыщыри симыллэу тызэбгъодэккына... Сыд гонахъа, сыд пэккылодшлагъа шлузфэпщынагъэр? Сэ Нэшъуар сшлэ. Шъо цкэ зырыз шлуфэсыусын, етланэ шлуцлэхэр шхъомч чыгъмэ, дэе мэккы, гъэхъунэ дахэмэ афэсыусы-жъын. Шлузэрэгъыгъэр, шлузэрэпккымамагъэр, мэшло-лугъом шлуистэу, шлуитхъалэу шлугу шлузэрэлэжыгъэр сшдэушхъэу Тхъэшхом афигъэгъушхъа? Сыды хъугъэ шлуигъы макъэ, гугъэу зыплъэгъуккэ мэшлур, шлуянэ е шлуятэ зы-тетым шлукуызэрэдэплъыежыгъэр сыды хъугъэ? Лыр мэккы, ккыпшъхъэри мэккы, макъэр, нэплъэгъур, гуузыр — ахэри мэккыых, гучлэм раушъэфэгъэ бгыбзэ заккыло мэккыды-жъа? Хъаумэ лугъо ккэлэпэккэ жъым хэккысэжъа? Шлуцкэ цыккылухэр тыдэ щыхъарзэхэр? Сыда ккышхъышхъыщыри мы дунаем, сабыл гонахъынчъэр зыгъэккыдрэ дунаем?»

Бэнышъхъэу хъадэмэ ашъхъагъы щызэригъэкъугъэм шлунккы охъуфэ мыжъохэр щызэтырилхъагъэх, зэхэмыон-хэу зэригъэккылухэзэ, хъэккэ-къуаккэжыгъэ тлэсхъэ мыхъунэу ыгъэпсыгъ. «Сэцкэ нэмыккэ ккышхъуишхъыллэжыгъынэп, сэ нычэпэ сышхъуккырысыжъын...»

Бэн лъачлэм ыгъэтлэтыгъэ мыжъом зыригъэкъуи, ошъо-гум дэплъыагъ. Жъуагъохэр мэккышхъых. Дунэе рэхъат. Зи мыхъугъэ фэд. Шлунккымы ымаккэхэр мэзым ккыххэажджэ:

чъыгыжъ горэ гырзыгъэ, комэ гъугъэ къефэхыгъ, мзыхъэр мэкъэ чыжъэкIэ къэджагъ. Сабыймэ апсэхэр бэнышъхъэм щыхъарзэхэу къыщыхъугъ. «Сэ сымылъэгъухэу, сыкъэзылгъэ-гъухэрэр сьдэуштэу къысэплъыхэра?» — ятэ игущыIэхэр ыгу къэкIыжыгъэх.

ЯЩЭНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Шыу закъор

Осэпсэу ынэгу кыитехагъэм тыгъэнэбзыйхэр кызыты-редзэхэм, Нэшъуарэ ынаплэхэр кыизэкIихыгъэх. Ошъогу лъа-гэр ары апэу ылъэгъугъэр; узфекъудый, макIэу шъхъэр кыыгъэуназэу, уилэтэзэ уегъэхъе.

Чыгум уитIупшырэп нахъ, ошъогу уилэтын фалI; зы псэкIэ зэмышхыгъэхэу, цIыфри ахэм ямылахъэгъоу, зэпакъу-дыя?

Къушъхъэ шыгуитIумэ азыфагу тыгъэу кыыщылъэгъуа-гъэр, пщэс нэгъыф пIуакIэмэ акIыбы хъугъэу, жъау чIэгъ дышгъэ Iэбгъоу рэхъатэу хэолъыкIы. Сьдэу рэхъата!.. Нэфын, гухахъо. Заулэрэ щылыгъэу, гумэкI горэ гу кIыбкIэ зэрэзэ-хишIэрэм егупшысагъ, джыри чыжъэ, ау кыызэрэкIэхъащтыр ешIэ. ТIэкIу сфэлэжагъэмэ дэгъугъэ, ау тIури зы, къэсышт.

Мары!.. ПчыкIэм фэдэу кыыхэлъэти, жьыр кIэкIэу лы-хъэпщэжъызэ блэбыбыкIыгъ. Ау нэгъэупIэпIэгъу закъом кыкIоцI инэплъэгъу зэпызычыгъэм иныбжыкъу IупкIэ кы-ригъэгъэзэжъын ылъэкIыгъ, зэхэугуфыкIыгъэу елгъэгъуфэ ыпашъхъэ ригъэтыгъ. Ари ятэ кыыхилъхъэгъэ кIочIэ ушгъ-фыгъэмэ ащыщэу кыычIэкIын...

Шъхъэзэкъо шыу. Сьдэу нэгу шынагъуа!.. Илгъэс мин пчъагъэхэр ащ кыкIэщых. Сьдигъу ар апэрэу зыслъэгъу-гъэр? Тьдэ сыщылукIагъ? Хъаумэ къэсыгупшысыгъа? Ду-наем сыкыитемыхъози слъэгъуштыгъэ фэд. «Дунаем сы-кыитехъуагъ» пIоми, сыда кыкIырэ? Ущымылгъахэу укъэ-хъугъэмэ — ащыгъум тьдэ укъэкIыгъ?.. Чъыгым сеплъызэ, чъыгым сыщыщэу загъорэ къысщэхъу. Апэу бгъэшIагъоу узэплъыгъэ чъыгыр охътабэ тешIэжъми, угу къэкIыжы; зэрэ-

хъурэмкIэ, гукIэ олъэгъужы. О нэплъэгъукIэ урихъылIагъэп нахъ, сьдэуштэу къапшIэщтыгъэ, плъэгъуштыгъэ, зэхапшIэ-щтыгъэ — нибжы дунаем ежъхэри ори шъутемытыгъэмэ? ЗэкIэ кыыздэхъугъ... зэкIэ зэдыщылIагъ... Мы шыури ренэу щылIагъ.

Ичъэ слэжагъэми, зы чIыпIэ ит фэдэу сеплъыми, пчыкIэм ипсынклIагъэ хэсэлъагъо, жьымакIы лъэмакIы кыыщымынэу кIодыжыынэу кыыпщэхъу, ерагъэу гукIэ сылгычIы, иныбжы-къу кыызтесIэжагъ, ежъ тьдэ нэсыгъах? Ынэгуи ыпкIы сы-мылгъэгъугъээ, зэ тэтэжъы фэгъэдагъ, етIанэ — татэ. СыIумыплъэзи, слъэгъушты кыэсымышIэзэ, зыгорэм сыгу кыыфырзыгъ, гукIае зэхэфыгъуае зэхэсшIагъэ, ащ лыпыштэу къэнэфыгъ, сэри ащ сыхилъэсагъ, сьдечъэжъагъ, ар хэгъэ-кIыри, шыур сэрэу джы кыысщэхъу... «Зи слъэгъурэп... Хъау, зэкIэри сэлгъэу, слъэгъугъахэ, зымы сьфэежъэп, зымы си-акъыли зыфикъудыйжъырэп, сыгуи кыыгъэушчыжъырэп. ГъэшIэрэ гукъаор, зынэку укъэпыгъэ зэщыр, нибжы нэфынэ кыэзымыштэжъышт нэку илыгъукIыгъэр — зынэмысы-шъушт машIохэм, зэмыжэгъэ ошххэм, зэмыджэгъэ жьыб-гъэхэм, зэмынэгъугъэ шъхъакIохэм аукъэпыгъэ нэкухэр. СьнитIу... СьнитIу гъэшIэ минхэр, лIэшIэгъу пчъагъэхэр алъэ-гъуштыгъэ: къэхъух, мэлIэжыых, къэхъухэрэп ыкIи, лIэжыыхэ-рэп ыкIи. Зыгорэм ижыкыэщэгъух, илыгъуаткIох, илэбгъух, иныбжыкыух, къутамэкIэ аргъоир зэрэзэбгырафэу, зыгорэм ихъапщэгъу бзаджэ регъэтэкъоых. Зыгорэм илгъэкъотхъа-кIэпс осэпс гуапэу аIуфэмэ, мацIэм фэдэу псэ ашIы, мэгъIэх, мэлажъэх, мэзаох, ашIэгъэ пстэуми афыкIэгъоужыых, непэ ашIыгъэ акъылыр — «акъылым» сыда кыырагъэкIырэ? — неущы раутыжы, ны-тыкIэ зэхъоужыых, зэш-зэшыхъу зы-фаIуагъэхэр зэрэгъэкIодыжыых... МашIор ашIышъ, агъэкIо-сэжы, дунаер нэфэу-шIупкIэу зэтырафы, гъашIэр шIукIэ-екIэ зэхаушъхъафыкIы. ГъашIэр — зыба?»...

Мо слъэгъугъэм ынитIу уачIэкIодэн плъэкIышт, ахэмэ псыхъохэр ащегъукIых, мээхэр, ошъогу узмэ раутхэшъ, бзыу-мэ чэщ-зымафэм афэмыбыбрэ хъоумэ ащэшъух. Ащ фэдэ нэплъэгъум зи зэхышIэжъырэп, ау узыумэхъэрэ нэф хъопскI горэ ошIэ-дэмышIэу акIэплъэгъошт, узфакъудыйгъэу уежъэшт, мэкъэнчъэу, аужыпкъэм лъэужынчъэу укIодышт.

Сыда алъэгъугъэр ежъачIэм кыычIэплъырэ нитIумэ, орыжъ бзаджэмэ, зэпымыужырэ ошхмэ, жъогъо фэхмэ, гъоз стырмэ, гуих кIый макъэмэ апхырыплърэ нитIумэ, сьд алъэ-

гъуми — мытхыожьхэу, шлункI чыламер къаххэу, уагъэ-мэхашэ, гугъэнчъэ-амалынчъэм урагъасэ, укъулайцызэу пшлэш агъэху; фэбагы жъау псэпашI алъэгурэп, гумэки гукIэгъуи зэхашIэрэп, зэкIэри ашIэу, къагурылоу, сыдрэми фэамалхэу, ау зыми — зэрэдунаеу! — пкIэ имыIэу, анахъ гу-узри, анахъ гушIуагъори осэпсыцэ кIосагы ымыуасэхэу кы-оплтых. ГъашIэм пхырыплхэзэ, хъау, шъхъарыплхэзэ, джэгъогъуи кIэсэгъуи шагъэзыягъэу маплъэх; плъэжхэрэп, сыда пIомэ зи зымылэгъужьырэр хъадэгъум илахъэгъу хъугъэ, ар ащ илофтабг, ичыракIу, кIочIэ мэхъаджэр ынитIу ачIэхъагъэу, псэ зыпыт дунаим чэфынапхэр нэплэхъ IэшIум ыитIукIэ кырахъухы...

Бэшагъэу-бэшагъэу мыщ ыпэкIи зэ слъэгъугъагъэба мы шыур... БIнэгу къэмацэу къэлыдыгъагъ, ынитIу сакIэ-плъэн слъэкIыгъагъэп, ау псэ пытэ зехъэу, гупшысэ ин горэм гъэретышхокIэ ыгъэпкъыягъэу зырисагъ. ЖэкIэ-пэкIэ Iужьу дахэм джыри чэпыр хэлэбагъэп, ау IэкIыб зэхашIэ горэкIэ ошъогум илэгъоу кыпщэхъу. Ащ фэдэ нэгур машIоми ыс-тыштэп, уаеми щыкIосэштэп, зэлибзыкIызэ мыжъоми пхы-рыкIышт. ЛъэкIо пшъыгъэхэр лъэрыгъыпсэм ямыхъылъэ-кIхэрэми, ыбг зандэ, тэмашъхэмэ щылыч ашъо онтэгъум ычIэгъы зыщаухъурэи... Хъаумэ сэ ауштэу кысщыхъугъагъа — ымитIу саумэхъыгъэу, ыпкъышхо гъэшIэрэ кIуачIэу хэу-шъэфагъэм гу лъысымытэгъагъа? ГъашIэм езэщыгъэми, ду-наер ыуджэгъугъэми, гупшысэ лъагъом ыцыпэ джыри нэ-сыгъэп. Гу чыжъэкIэ зыгорэм щэгугъы, пIэшъхъагъынчъэу, къэхэлъэнчъэу кIодыштми, дунаем итекIыжъыкIи, икIодыпIэ-кIодыкIи къемыхъылъэкIхэу, аужырэ нэфыпсэу ыпсэ зэкIолIэ-жъыщтым ежэ фэд.

...Зэ олэгъу, зэ плъэгъурэп — зы чIыпIэ зэритэу. Е а зы уахътэм чIыпIэ пчъагъэмэ ащыолэгъу: чIыпIашъоу, гъогу чыжъэ зэпичыгъэу; мээ жъыутэхым инэфыпс къекIутэхы-гъэу, зэпэнэфыжъэу; е ыпкъынэ-лынэ ущызбгырыплъэу; хъапкIэшхом хэтэу чъэзэ, жъыор лъэшым кыззэтыригъэуцуи, дыигъэу, шы сэкур жъым хэшIагъ, лъакъохэр чIышъхъашъом нэс-нэмысах, ежъыри шышъхъэм теуфагъ, сэшхо упцIэныгъэр ныкъолэт, пым зэрэкIэхъащтым игушIуагъо ынитIу шынагъоу къегъэлыды, ау мыжъо дыигъэу щыт. ГъэшIэным чIыпIэ имы-кIыжъыщтым фэд. Зэ мэушIункIы, зэ мэцIышхы, ыгу пшъы-гъэ кызэрэтеорэм мэзыр гумэкIэу кIэдэIу... «Сыда сызезы-фэрэр, сыда сызфаер? Сыгу сэлъэгъужьы: губгъо нэкIым ит,

гъусэ иIэп, ежъыри зыфэежъэп, ауштэу зыдымышIэжъырэми. Огум ит пцэсым илэкIошъэ макъэ зэхэсэхы, чыг тхъапэ-мэ ащыцэу апэу фэхыщтым игугъэ къэсэшIэ, мары сэтхыо сфэмыхъоу — къушъхъэтх лъагъэу зылъапсэ ситым ыкIыбкIэ остыгъэе чыг шъхъапэм бзыушырыр къызыгъ...»

Зырыз закIа, зизэкIо закIа плъэгъурэр е зэхэпхырэр? Тхъэшхом анахъэу узщыпэблагъэм угу пщыпIэ фэпшIын олэкIымэ, сыд пае зэкIоныгъэр егъэшIэрэу кыззбгъэсагъ? ПчыкIэхэр унитIу щэхъопскIых, оцхымрэ осымрэ птэмашъ-хъэмэ ащызэхъожьых, хэта зынэшIу кыпщыфагъэр, хэты ыная узыушхъухъагъэр — шIэгъуашIэкIэ дунаер бгъэшIэнэу укыгъэхъугъэ пэтзэ, къулайцызэу укыгъэани?

Шым, псэ ыгъотыжъыгъэу, ытхъакIумэхэр кызэрэсакъы-гъэр Нэшъуарэ ылэгъугъ. Шы ныбэ лыпцэхэр къэтхыуагъэх, ар ыкуашъохэмкIэ зэхишIагъэу, шыуми ынапIэ къэхъыягъ: макъэ горэ къэлэ. Нэшъуарэ зсэжъыгъэу кышIошIыштыгъэ Ныбжыкъу макъэр, ытхъакIумэ кырымьдзэзэ, ыгукIэ зэ-хихыгъ; зиушъэфызэ къэкIотэрэ мэшIо лыгъэм илэкIошъэ макъэ фиgъэдагъ. ЕтIани тIэкIуи уигъашIоу, тIэкIуи уигъа-щтэу зыгорэ кIэлъ а макъэм.

Псынклэу зипхъотагъ Шыум. Шым ищыщ макъэ чыг-хэр ыгъэкIэззыгъэх, кIэйхэр кызэпигъэджжъыгъэх, къушъ-хъэтххэр зэшигъэкIотхи, мыжъожьхэр кыгъэушыгъэх. Огу-ри къэтхыуагъ, умылэгъурэ ныбжыкъу тыридзагъэу, ма-зэр ушIункIыгъэ. Мазэр ушIункIыгъэ, мэзым зиудэгугъ, ау Шыур мэшIоустхъоу илгыгъ. МэшIожьы коренэу Нэшъуарэ шъхъарыбыбыкIыгъ.

ТэкIу зыкызешIэжъым, шылъэмакъэу псынклэу Iэса-гъэм икIэужэу Нэшъуарэ зиплтыхъагъ. Зи ылэгъужьыгъэп, ау Ныбжыкъу макъэр нахъ зэхэугуфыкIыгъэу зэхихыгъ: джы зиушъэфыгъап, зелажэ, блэ бзэгу макъэр гум исакъыгъокIэ зэрэзэхэпх. ЕтIанэ къушъхъэр ылэгъугъ: зэмынэгугъэ го-рэм IуупIагъэу, зиплтыхъэу кысщыхъугъ, зеплтыхъэ, чIыпIэ итэу мэупIапIэ, къэмыуцугъэу, къэзыгъэуцуни щымыIэу къашIуигъэшIы шIоигъу, иныбжыкъу-щэнаути кIотэ-мы-кIуат, блэ бзэгу къопсыр чым римытIупщэу, тIэркъо псы-гуитIумкIэ зэрэлъыхъорэм яхъыщыр.

ЗэпыитIу зэлукIэны фэягъ, джауштэу зэриложьыгъэ Нэ-шъуарэ, Шыур Ныбжыкъум пэгъокIыгъэп, Къушъхъэ Яб-гэм, ащ Иныбжыкъу ары зыфилгыгъэр, Къушъхъэри Шыур ары зыгъэсакъыгъэр, ау Шыур лъэныкъо шъхъаф зыдежъа-

гээр, Ныбжыкзури лэныкыо шхьаф кыздэклыгээр. Итлур гээшлэным зэлуклэштэп, зэлуклэнэу ателуагээп. Шыур ыгу рыгъуазэээ мэлтыхыо, Къушхьэ Ябгэр мэшакло — зэрыгъуа-зэрэри ымышлэу. Нэфынэмрэ шлунклымрэ зэлуклэхэрэп...

Сыдигъуа ар зилээгъугъагээр? Джы кьешлэжы мыщ ыпэкИи заулэрэ зэрэлуклагээр. Джы мары нэгъэуплэлэгъуа лахьэгъуклэ хъугъэм кыыригъэгъэзагъэу, ллэшлэгъумэ атего-щэгъэ гээшлэ кыхьэу ыльэгъужыгъ. Нахьыбэрэр еж кьешуллагъэу ыгуклэ ыщэчыгъ, орыжъ шъугъэхэр кьин мыгъуаеклэ зэпачыгъэх, тхьамыклагъомрэ хьазабымрэ псэн-чъэ-мэкъэнчъэ ышыгъэ клэйхэр аклугъэх, жьы хъугъэ тыгъэм зимылэтыжышыоуи ебгъуклуагъэх, къушхьэхэр зэман-мэ агъэтэкъуагъэх, чычлэгъ псыхьохэр ыльэгъухэу, жьогъо кьежъэгъаклэмэ бзыуцыф лашклэу ателабэуи кыххэкыгъ, а пстэумэ ошлэ-дэмышлэу кьахэклотхэээ, ячылэ, ящагу, ямээ, ягубгъо хэкужъ чыламэр адэуцуагъэу ыльэгъущтыгъэ.

«Сыд тызылтыхьурэр — сызылтыхьурэр? Мыщ цыф щыпсэужьырэр, хьэклэ-кьуаклэхэми чыжъэ зашлыгъ: фэдэ альэгъугъэп, зыфэдэ кэмыхъугъэ жьалымыгъэм цыф къуп-шъхьэхэри кьэхэлъэнчъэ ышыгъэх. Гъыбзэхэр мэтэмаох. Нэклэ. Псэнчъэ. Гугъэллэнчъ. Тыгъэри кытеплэрэр, мазэ-ми кьеухъэ, жъуагъохэри кыщылыгъожьхэрэр мы чыгум.

Ау сыд мор? Клэй машлор спэмычыжъэу слээгъугъэ. Аужырэ бзый плыжыыр кьыдэбэнэежъэу, лэнэклэу зыклосэ-жыкклэ, гээшлэрэ шлунклым чыгур зэлыштэшт. Аужырэ машу, аужырэ фаб, аужырэ гугъ.

Шыум ынитлу мэшлэбзыир кьащыджэгугъ, шы ныбэм шъабэу етхыуи, Шыум машлом фиузенкыгъ, жьоку устхьор шы лъабжъэмэ кьызагъэтэджыр ары сэ машлор кызырээсэ-мылэрэр кызысшлагъэр. Шыур машлом хэклэдагъ, машлори кьэчэфыжыгъ. Сыфаеп клосэжынынэу».

Зезыпхыжыгъэр

Уцыр кызырэклэу, жьыр зэрэклэпщэу, псыхьор зэрэчъэу, зыми иунашъо хэмылэу, хэлъыми, еж ар зыдимышлэжъэу, Нэшъуарэ къушхьэхэр кыклухьэщтыгъэ. Мачъэмэ — мэ-

гулэклэ арэп, кьэуцугъэмэ — пшъыгъэклэ арэп гьолъыгъэми — чыер кытеуагъэклэ арэп. Макло — кло зыхьуклэ, мачъэ — чъэ зыхьуклэ, мачъые — чъые зыхьуклэ. Ау гу чыжъэклэ, акъыл кыбклэ зэхышлэщтыгъэ клэмылэлоу кыфашигъэ унашъо горэм кызырэрэфэклырэр.

Шлунклы кьэхъуфэ Нэшъуарэ псыхьо нэпкъым тесыгъ. «Нэшлуклэ псым ухэплъэн фае, — ыгу кьэклыжыгъэ ятэ кыырилогъагъэр. — Псым ухэплъэфэ, ппсэ егъэбагъо, уигуп-шысэ гъээплэ шхьафитхэр фешых, гугъэ горэклэ уегъэгумэклэ, еж зэрэчъэрэм паин фае — шхьафитэу, зыпкъ итэу, идунээзехьаклэ зэщыбгъэкъон умылэклэнынэу. Непэ зэ нэ-мылэми псыхьом улухьан фае, псэ зыпыти зыпымыти ащ зыфащэи... Нэплэгъуклэ бэрэ умыгъэклэуатэ, псэу блэчъы-гъэм уилоф хэлъыжъэп, блэклыгъэ уахьтэм уилоф зэрэхэмы-лэжъэу, ащ угу еунэклэ, мэхэгъэр зэхыуегъашлэ, лэнэклэ узы-шышт зэщыгъом урегъасэ...»

Тыгъэм кьыдэушыгъэ дунаем гупшысэнчъэу хаплэу щысызэ, ытамэ шъабэу кытефагъэм кыгъэтхыуагъ, исэмэгубгъуклэ кьефэхыгъэм зыфыреплэклым, джэхэшъо шъо цокъэ плуаклэу клэп луданэклэ зэкклэдагъэр ыльэгъугъ. Цуакъэр кыштагъ, зы тлэклурэ еплти, ынэтлашъо зэфищээ, ышхьагъыклэ дэплъыгъэ, етланэ кызыщтыгысыккыгъ.

Чыг пкыышлоу, илэс тлэкл-щэкл нахьыбэ зымыныб-жымы хулыфыгъэ клэрыт. Апэрэмклэ джауштэу кыщыхъугъ — клэрытэу, ау кызытэджим, лым ыльакъохэр чыгум зэрэнэмысхэрэр ыльэгъугъ. Джыри зи кыгурымылоу, пчэдыж дунэе дахэм итхьагъо зэрэхэтэу, Нэшъуарэ лым еплъыгъ. Лпыр чыгым епхыгъ: ыбгъапэклэ, етланэ ыныбэклэ аркъэн клэпсэр тло кьещэкыгъ, чыгыпкъым икьэклухьэ даклэхэу ылэхэр зэклэхьагъэхэу, лашъэмэ ащызэкъодзэгъэ шъодэн псы-гъомклэ зтекъузагъэх. Ыльакъохэри зэклэщагъэхэу, чыгым епхыгъэх. Ишъобгъуагъэклэ лэгушъом щизы хъун шъо лужъу хьазырыр ытыкыны клэдзагъэу, ари чыг кыбым щызеп-хыжыгъ. Лпы епхыгъэм щизэу лэпэлщылеу ыпашхьэ иуцуи, ащ ынэлэу зыдэгъэзагъэмклэ Нэшъуарэ плэагъэ: ичыжъэклэ ошъогум хэклэклэжъэу Хы шлуцлэр ыльэгъугъ.

Ыккыб фэгъэзагъэу лым еуцоллагъ, кыздэклырэр кьэ-мышлэу, жьы чылэр зэпымыоу кызырэклэпщырэр ынэгу-шъоклэ кызыэхышлагъ, арын фае лпыр зепхыгъэм мээ зылту

тешлэгъэштми — ар ищыгъынклэ къэошлэмэ гомылу кызыкты-
пымыурэр. Нэшъуарэ хымрэ ошъогумрэ зыщызэнэсэу кы-
шлэшлэрэм такыкь зауэрэ ынэ тыримыхэу плъагъэ, етланэ
нэплъэгъум кымыыхыщтыр ыпашъхэ итым фэдэу ылъэ-
гъугъ: кьухъэу кынышхоклэ зызгъазэрэм къошъо джэшъош-
хом яхыщырэу пышлагъэм цыфыр тезэрэгъафэрэп. Азы-
ныкьо фэдизыр зэхэгуагъэу зэхэт, ахэр хъульфыгъэх, зэклэмэ
анэгухэр абгынэгъэ чыгум кыфэгъэзагъэх, мыжъо нэгумэ
афэдэх, къошъошхор утлэрэбгъугъэкли, мысысынхэу кып-
шлэшлы, гукъауи, гухэкли, нэпси аклэплъэгъожьырэп. Цыф
псау ахэклыжыщта мохэмэ? Сыдигъо мыжъом псэ ышлы-
жынышъ, янэплъэгъу къэфэбжыгъэу, анэгумэ зыкъаштэ-
жыщт? Зичлыгу зыбгынэрэм ыгъэшлэжыныи зыгъэшлэжыныи
ыгъотыжыщта? Хымэ члыгу, хымэ лъэпкъ, хымэ гъашл...
Псыри, гъомлапхъэри, осыри, ошхыри. Чыгыри ары, уцыри,
ахэмэ амакыи ары. Чыгур кыуасэ, мыжъори ары, кьэклы-
рэри, хьэклэ-кыуаклэри, псэушъхъэри. Бзыухэмэ зыкыуагъа-
сэ, уилэжыгъэ уишкъои, уихэкли, уишэкълуаплэмэ, уишхэкъэ-
шлыплэмэ закырашлэкли. Бзыужъыеу лъэгуц шъхъагъым
орэд кыщызылуагъэм ымакъэ сыдэуштэу пщыгъупшэщта?
Ари убгынагъэшъ, джаш, анахъ маклэмэ, хэкужъым ымакъэу
пцлымамэрэр гъогунчъэ хъугъэ жьыбгъэм кыщыхедзэ.
Клэймэ, лъэгуанэмэ, кыушъхъэ гъогу зэжъумэ шымэ, хьэй-
уанмэ, цыфмэ амакъэхэр псэнчъэхэу ащызэпэджджыхы, ты-
гъэм зыкызылэткилэ, фабэм ыгъэгъонлэгъэ пклэшъэу мэбзэ-
хыжыхы.

Сыд джыри плъэгъурэр, ллы епхыгъ? Анахъ лъаплэр уб-
гынэмэ, шъэрэ кыфэбгъэзэжыгъэкли, уиштэжыщтэп. Сып-
фаеп ылонэп, коци еуутын, сабыйхэри щыпплуных, ау
узэгурэложьыфэ зы ллэшлэгъоп блэклыщтыр. Узэгурэложьы-
хэщтэп плэми — джар нахъ шыпкъ, сыда плэмэ иклэрыклэ
шыпкъэу узэлэжыны, укышлэжырэп, ори уинэплъэгъу
кышлэжырэп арэп кызфэбгъэзэжыгъэр — дэбгъэшлагъэр,
угуклэ, ппсэклэ, уиакыылклэ дэбгощыгъэр ары, арышъхъае
бэнынчъэхэу бгъэтлылхы, уежъэжыгъагъ, ахэр шылэжхэп,
иклэрыклэ гъашлэбгъэжъэжырэп. Уигукъэклыжы сыда пклэу
илэр, арэп ущызгъэлэщтыр, мэфэ жъоркыым жьы шъэбэ лэпа-
клэу нэгъэуплэплэгъуклэ ар унэгущыо къечэпэонышъ, клэды-
жыщт.

Сыд джыри слъэгъурэр чыгым сепхыгъэу, хыр санэлоу,
сичлыгу саклыбэу, тыгъэр кыкыоклыми, кьупшъхъэр зыгъэ-

дыйрэ жьы чыплэр кымыгъэфабэу? Зыкышъо теупсыкы-
гъэ чыгыпкъым стхы кьупшъхъэхэмклэ сыхаклэ, илъэсипшл-
тлокл горэ тешлэмэ сыхэклыхъэпэнышъ, цыфым игуклае иорэд
къэзылорэ гъэшлэрэ чыгэу сыкъэнэщт. Синыбджэгъу силъэлу
сфигъэцэклагъ: мыадыгъ хабзэми, — шлоу пшлагъэм улъылэ-
бэжыныр — «ппсэ кызэрэзгъэнагъэм ипэгъоклэу чыгым
сепх» зесэлом, силъэлу блэклышъугъэп, «сыд пай?» ылоуи,
кысэупчлыжыгъэп, ыгъэцэклагъ. Ежъ иклыжырэмэ ахэу-
цуагъ. Иклыжырэмэ анахъ кыин зыщахъуштым клонэу
еслуагъ, дунаем ыпсэ пытэу тетыфэ илъэсрэ чыплэ имысы-
нэу, олэжыфэ адыгэмэ псэуплэ ашыгъэхэр кыкылухъанхэу,
уни тахъти имылэнэу гушылэ кыситыгъ. Зы нэбгырэ тыфэ-
дагъэшъ, ащ ылъэгъурэр сэри слъэгъушт, спсэ спытэу сэри
сыкыеклокышт, силъэпкъы тыдрэ чыплы кыинэу щилъэгъу-
рэр сэри слъэгъушт.

Сыд кыюсшлагъэр, сичлыгу, сыд пае кыулайцыз сыпшы-
гъэу зыстырябгъэхырэ? Усымыгъэшлуагъа, усымылэжыны-
гъа?..

Ош нахъ дэгъуклэ сыхъопсагъа, зэ нэмылэми усхъожьы-
нэу сыгу кыихъагъа? Уимазэ сигъэчъыгъ, уитыгъэ сигъэфэ-
багъ, уитеплъэ дэхагъэр зэхысигъэшлагъ, уипсмэ сакыдэ-
шъуагъ, уичыгмэ садэубзагъ. Умакъэмэ атесшлыкли, гуклэ-
гъум, шульэгъум, къэбзагъэм, шыпкъагъэм, ллыгъэм, зэ-
фагъэм абзэ сылэжыгъ: мыжъом энэкъокъу, лъагэм зыделэ-
ты, псынклэм иклэрытэу, хъоум зышеубгъу, гъуагъор егъэлэсэ,
бэным щылэсагъэмэ псапэу яшъхъагъырыт, Тхъэшхом ыпа-
шъхъэклэ сыдклэ сымыс? Ащ иосыетэу сыд сшыгъупшагъэр?

Жьы чыплэм ылыпцэхэр зэрэзэфышхэрэр, тхыон зы-
лэжыны гори кыхэмынэжъэу ыпкъынэ-лынэ зэрэдыйрэр
Нэшъуарэ кызэхышлагъ. Къошъошхом ызыкълэжыныкыо
бзылфыгъэу щызэхэхэр кыплыхъагъэх. Шъэожъыхэр,
пшъэшъэжъыхэр ахэсых, сабий быдзашъохэр зылыгъхэри
ахэолъагъох. Гупсэфыплэ амыгъотызэ, агухэр иукъэпыкы-
щтых, цыфхэп, ныбжыкыухэр хымэ члыгум техъащтых.
Уичлыгу ущымпсэурэмэ — гу ныкыу, псэ ныкыу. Зы ны укъэ-
зылфырэп, зы члыгу укызтехъорэр, зы бзэ улэжырэри узы-
лэжырэри. Уимылэпкъы удыщызгъалэрэр — цыфыгъ, ау
ны быдзышхэм кыдэклогъэ шульэгъурэ гуклэгъурэ зыхэмылъ
гъашлэр Тхъэшхом зыкли еолэжырэп, макыи ышлырэп, хымэ
щылаклэм иклэгъэстэн пхъэлушклэн, джэрэм — иджэрпэджджэ.

Зыми хэмыкIокIэрэ макъэр Нэшъуарэ зэхишлагъэ, нэфынэр зыгорэушгъэ зэрэзэокIырэри нэпIэхъэу ылъэгъугъ, ежъ къешIэкIыгъэ нэфынэм иIэшIугъэ кIакъудынкIы фэдэу ежъ ыпкъи зыгорэ хафырзыхъу кышыхъугъ. Исэмэгъуоу Ныбжыкъу инышхор, тIэтIэй гъэткIугъэм яхышхырэу, псэ пытэу, зэхихэу, ылъэгъоу къыпшIошIэу хым ылъэныкъокIэ мэкIуашъэ. Зытет къушхъэтхым къыдэпшыен зымылэкIыгъэ Ныбжыкъу IэкIапэхэр, псэ зыпыт мэкъэе дэгоу, зыфэбгъэдэщтыри умышIэу, ау уинэIосэ макъэ горэмэ ежъ зафигъадэ шIоигъоу, дэпшыкыжых. Къушхъэ Ябгэр чыжъэп, егупшысагъ Нэшъуарэ, мыши къыдэкIуае шIоигъуагъ, хым те-хъажыгъэ унэхъугъэхэми алъытхъожыгъ, ау сэри хытетхэри тыгъэм инэф тызыухъумагъэр...

ЗэкIэрычыгъэхэр

Мэфэ пчъагъэм къыкIоцI зэ-тIо ныIэп Нэшъуарэ зрегупшысагъэр: мыщ фэдиз тхъамыкIагъоу ылъэгъурэм сыда зыкIимыгъэгубжырэр, бгыбзэ ышIынхэу е нэлэ арихынэу? ЗэкIэри елъэгъу, гугъу ешIы, ау ылъэгъурэм, хъазабым иджэуапэу зи ышIэнэу ыгу къэкIырэп. Ыгу агъэцIыкIугъашъэу ара? Хъазабым ибзэмыIу шыхъатэу къагъани, къулайцызы ашIыгъа?

Аушгъэу егупшысэщтыгъэми, зыдишIэжышхыгъэ иакъыли изэхэшIыкIи зэрэзэхъокIыхэрэр.

Пшээшъэжыер, ЖэкIагъом икуп, Къушхъэ Ябгэр — джахэмэ игъашIэ япхыгъэ хъугъэ, ахэмэ аблэкIэу шхъурэ кIуапIи плъапIи иIэштэп. Ежъ зыми фимытэу, нэмыкI пстэури къыфит, фаем зыкырегъэлъэгъу, фаем зыкырегъашIэ. Сыд кIэуха фэхъушхыри?..

Нэпкъ зандэм ехи, мыжъокIэ шхъэим течъэбзыкIырэ псы къабзэм зэрэкIуалIэу, ащ къытекIырэ чыIэтэгъэр гуапэу къыIуагъ. Псэ иIэу, нэмыкIхэмкIэ шхъэфэу, ежъ тхъагъокIэ шызгъалэрэм иорэд кIиIукIызэ чыгъаумэ зачIэгъао, мыжъо плъыжыым пхыриутыгъэ гъогу куум зыщегъэбылхы,

зиIуантIэмэ зишантIэзэ, загъорэ ымакъэ егъэлъэшы, загъорэ, чэтжые шыпалэмэ афэдэу, мэкъэ жъгъэй рэхъаткIэ ичъэ егъэласэ.

Псыхъом бэрэ кIэрысыгъ Нэшъуарэ. Нэпкъым къызыдэкIоежыым, уц кIырым хэгъуалъхы, ошъогум дэплъыагъ. Изагъоу къызынагъэм щегъэжъагъэу къехъулагъэр зэкIэ ынэгъу кIэкIыжыгъ. «Джынэсфэ сыда сшхыгъэр? Сыд пае сизакъуа?.. Сыдэу ина дунаер, сыдэу ин дэда узизакъо зыхъукIэ! ЗэкIэми сакIарачи, зэкIэми сахачыгъ. Хэта, сыда зыфэшIу сыхъушхыри?..»

ЦыкIужые дэдэ мэхъоу къышыхъугъ Нэшъуарэ, пкъынэ-лынэкIэ ар зэхишлагъэ. Къехъулэрэр къызэрэгъурымылорэм къыгъэщтагъэу, мыжъуи чыги нахъ ины хъухэзэ, ежъ кIээзэу, тIыгурыгоу, ау лыуз зэхимышIэу, зиупсыгъуи, зымылэгъужыгъэу цыкIужые хъугъэ. ЕтIанэ уц къурэу зыкышыхъужыгъ, ащ лъыпытэуи щыгъупшагъ зэрэцIыфыр. «ЗэкIэми анахъ цыкIу, ежъ фэдэр мэкIэ дэд, ахэри лъэпсэ зэхатхъох, жъаупIэ ныкъуалIэх, хъамлыухэр къацакъэх, мары тэмэ шIуцIэ цыкIу горэ къытетIысхъагъ, тIысыгъо имыфэзэ, нахъ ин горэм ыпхъотагъ, ежъ итхъэпэ псыгъуабзи хичыгъ, ащ ыужы ерагъэу зызгъазэрэр, къушхъэм фэдэу джадэу, къытегъолъхъагъ». Ыпсэ шхъонтIэжые зышыхъэщтыгъ гуIэзэ зыкыпхъотэжыгъ...

ЫнатIэ пкIантIэр къытырикIагъэу Нэшъуарэ зыкышIэжыгъ. Ылъакъо зэблигъэуцукIымэ, къурэ горэ ыгъэфыкъонкIэ мэщынэ. «Зыгорэм тызэкIэричыгъ...» Лъэубэкъу кIыхъэ ыдзи, мыжъофым зытеуцом, ылъэгъушъо пцIанэкIэ джыри а макъэр зэхихыгъэу къышыхъугъ, лъыкIотэнэу фэагъ, ау зигъэсысышхыгъэп, псэ зэрэпытэу мыжъом зэрэхэкIыхэрэр зэхишлагъэ. ИзэхэшIыкI хэкIосыкIы, ыпкъынэ-лынэ псэнчъэ хъугъэу, зеубэ, зэхэчыхъэ, ылъэгъурэр мэуткIопкIы, шъончъэ нэпIэхъ Iужъоу ыпашхъэ шъуалъэ. «ГъэшIэным мыкошынэу мыр сичIыпI, къещхи, къеси, къепщи, гъуахъуи, кIый слъэгъун, зэхэхын закъор ары сиофыр. Сыгу закъу псэ зыпытэу къэнагъэр, сашхъагъы хыбыеу шхъэлъао... Адрэ пстэури пкIэнчъэ-пIэлэнчъэ, гугъэпIэнчъэ...» Ыгу лъытхъожы шIоигъоу дэбзнаез зыхэкуукIым, Нэшъуарэ къэнэхъэжыгъ, гуIэзэ зытет мыжъом зытыричыгъ, зыдэмылтыхыжъэу зэрэфэлъэкIэу пкIагъэ псым зыхафэр ары зыкызышIэжыгъагъэр.

«Зыгорэм тызэкIэричыгъ...» Джаушгъэу егупшысагъ джыри. КъыIэкIэIуагъэнкIи мэхъу, ау ымакъэ зэхихыжыгъэп.

«Зыгорэм тызэкIэричыгъ...» Джар мыгъэунэфыпагъэу зэхешIэ, ау кыздэкIырэри, ыгу кызэрихъэрэри кышIэн ылтэкIырэп, псынклэу, хьопскI нэфынэ чыжъэу ыгу кьелтадэш, ащ лъыпытэу цэгъупшэжъы, гу чыжъэкIэ зыдылыгъ, ошIэ-дэмышIэу кыдэоежъэу, кьелушгъашгъэхэ фэдэу зэхехыжъы.

«Зыгорэм тызэкIэричыгъ...» Чыгъ тхьапэхэр цыф нэгу сурэтэу зэхэуцох кышIошIи, анаем гуфалтэу еплтыгъ, тхьэпэ шэплтышгъохэр кьэтхыохи, сурэт Iупклэ гохъэу зэхэуцожъыгъэх, ау тхьамыкIашгъо зытырыуагъаштэ, уфэяпэмэ, пфэу-кIочIымэ, джа нэпIэхэ макъэу кыплтыIэсыгъэу кыпшIошIыгъэр зэхэпхыпэнкIи мэхъу.

Мары жьыми кыхэIукIы ар — макъа, хьаумэ... Сыдэуштэу кыплтыIэсыра? Псэ кыпыкIагъэу, гукIэгъу кIэлъэIу пIонэу зыкыресцэкIы, ынэгущгъо шгъабэу кьеохIы, ыпкыинэ-лынэ шэлъыхъо. «Зыгорэм тызэкIэричыгъ...» Жьыор IэпакIэхэр кьэгъушгъых, ынэпашгъомэ сэпэ мэкъэнчъэу кьапхъэхых, кьалгъахъэу, ылъапшгъэмэ зацаутIэрэхъы, мэстэпэ псыгъожъыехэр хэпхъагъэхэу, чыишгъхэм кьехылыгъэхых, Iушгъхэр кьагъэгъупэ.

Сыда чыгъхэмкIэ сщыгъупшагъэр? СкIышгъо щыщыгъэх пIонэу, лыуз афысиIэу сыгу кыдэчъаеш, гупшысэр згъэунэфын сымылгъэкIызэ, сшIокIодыжъы.

«ТызэкIэрачыгъ...» Псым кыхэмыкIыжъыпэу, ыбгы кьэсэу хэтIысхъагъ, тIэклуй рэхъатыгъэ. Ылгъако пцIанэмэ кьашгъэбэкIэу, ыкIышгъо кыгъэуцъыIатэу кIиIукIырэр лъым икьекIокIы дакIоу зэхэхы. Ащ фэдэ зэхашIэр уемыгупшысэу кьежъэны фае, гум Iоф зэришIэрэм узэремыгупшысэу. Гум иуахът, псэм иуахът, псымрэ нэфынэмрэ яуахът. ЕтIани дунаем узэрэщыщым изэхашI, зыми Iахъ лыекIэ утекIырэп, ушгъаф нахъ — уитеплгъэкIэ, уигъэшIэ зехъакIэкIэ... Уанахъ лъэшэп, уанахъ кьулаеп, уанахъ Iушэп. Зым зыр нахъ лъэшынэу е нахъ дэгъунэу дунаер кьэгъэшIыгъэп, зэкIэри зэIахъэгъу, зэфэныкIо-зэщэкIэх, зы хабзэ кьэзгъэшIыгъэри кьезыхъакIы-рэри... Адэ сыда ащыгъум...

Нэшъуарэ игупшысэ Ныбжыкъур кытесыхъэу ыублагъ, ышгъхэ кызыелгъэтым, ыпэрапшIэу ылгъэгъугъэр — зэпэшIэтыжъэу, тыгъэм ынэз кьэкIухъэ щиз кьабзэу кыщегъэу кьушгъхэ мэзым зандэу хэхъажъыщтыгъэ тыгъэ бэщыр ары. Ащ еплтызэ кьушгъхэ лъапэм Iулгъэшгъогъэ гъэхъунэм

зыгорэ зэрэщыхъерэр ынэ кыпэшIофагъ. Псым кыхэхэтэ-джыкIи, гуфалтэу плгъагъэ: зэолI шгъуашгъэхэр ащыгъхэу, шхончхэр аголгъхэу хъулыгъыгъищ макIо, апэ итым пшгъэшгъэ-жъые цыкIу кIэлгъэкIо, илгъэсибгъу горэ ыныбжъын, ыпшгъэ кIапсэр ишIагъэу, кIапсэ цыпэр ыпэ ит зэолIым ибгырыпхы пышIэжъыгъ, ежъ ыIитIу ыкIыбкIэ щызэттепхагъ. ТIэклу тешIэжъмэ, гъэхъунэмрэ ежъыррэ азыфагу ит бгы кIыхъэм ыкIыбы зэрэхъуштхэр кышIагъэу, лъапэпцIыи зишIыгъ, джащыгъур ары Ныбжыкъу макъэр, ежъ Ныбжыкъур ымылгъэгъузэ зызэхихыгъэр.

Тхьапшырэ а макъэр зэхихыгъ, ау зэхихы кьэс шгъаф штыпкъэу кышыхъуштыгъэ, ащ пай кызкIимышIэжъы-щтыгъэри. Мары джыри ... кыздэкIырэ лъэныкьор кьэшIэгъуай, ежъ захъыщырыри бгъэунэфын плгъэкIырэп, укIэдэлукIыпэмэ: зэ чыгъ пкIэшгъэ Iужъоу, зэ мыжъошгъхы такъоу, е лгъэуанэм чыжъэкIэ кышыхъушгъэ цыф макъэу, е бзыу зэхапчъэхэр угу кыгъэкIэу... СэмэгумкIэ зыбгъазэмэ, джабгъумкIэ зыкьешIы, зэ кьэпхъашгъэ, зэ кьэшгъабэ, узыумэхъырэ гупсагъэ кIэлгъэу укьеухъурэи.

Нэшъуарэ зиплгъыхъагъ, ежъ зэмыгуцэфэгъэ лъэныкьокIэ Ныбжыкъур кьэлгъэгъуагъ. Адэ тыдэ шыIа Къушгъхэ Ябгэр? Ошгъогури ошгъочапэри кьабзэх, тыгъэ бэщыр, нэгъыф хъужъызэ, мэкIосэжъы.

ТIэклу шIагъэу Ныбжыкъур нэбгыриплIымэ акIэхъагъ, тэрэзэу елгъэгъумэ, ахэмэ ашгъагъы нахъ Iужъу щыхъугъ, зэолIмэ зэхашIэгъэштэп, ау пшгъэшгъэжъые цыкIур кьэуцугъ, кьэштэуIугъэу зиплгъыхъагъэти, ыпшгъэ ишIэгъэ кIапсэр кьэпкыий, ыпэкIэ фагъэ. ЗэолIыр кызэплгъэкIи, пшгъэшгъэжъыер щысэу кызелгъэгъум, кIапсэр ыкъудыигъ, ау мыдрэм зигъэхъыгъэп; ыпкъ хъыбые кьэхъугъэу, ышгъхэ кIиукъошчыкIыгъ, етIанэ егъольэхы, Ныбжыкъур кызщегъэрэ лъэныкьомкIэ зищигъ.

КIапсэкIэ зэпхыгъэ ЗэолIыр зытIо-зыщэ лгъакьокIэ пшгъэшгъэжъыем еуагъ, кьэмытэджэу, зымыгъэсысы зэхъум зэкIиулапIи, псэушгъхэ псэнчъэ горэу ытамэ ридзэкIи нэбгыритIур ыужы итэу джабгъумкIэ ыгъэзагъ.

Ныбжыкъури, ышыгу папцIэ ыпэкIэ зэрэлгъыкIуатэзэ, ыпкыы щыщ зыхищэкIи, цыфмэ аужы ихъагъэу Нэшъуарэ кышыхъугъ. ТIэклурэ кIуагъэхэу, бгы кIыхъэм ыкIыбы зэхъухэм, Нэпкъ зандэм Нэшъуарэ кыдэкIоежъыгъ, Ныбжыкьум ымакъэ зэхимыхъыжъы охъуфэ кьэмыуцоу кIуагъэ.

Нэшъуарэ машло ышыгы. Машлор кызырээкланэу, ащ кыгыэнэфрэ тлэклум щэху имыдунэежъэу, зэгупшысэрэри нахь маклэ хьугъэ. Мэзыр гумэклыгы, ауштэу зыклэхурэр ышлэрэп, ау ыльэгурэ пстэури, зэхихрэри, зехишлэрэри еж ыпсэрэ ыпкырэ ащыщхэу кызырээщыхуштыгъэм джы фэдэжэп, джауштэу нэф кыкыгы, ащ ыгыэгумэклэу, рэхьат кыримытэу щэджагъо нэс зымыгысысэу шысыгы. Джы иклэрыклэу зыкьешлэжы, гуклуачлэклэ, лыклуачлэклэ дунаер кьегъотыжы, ащ зыхигуашчэз, тлэклэ-тлэклэу зыщешушом-бгъужы.

Пчэдыжым ошлугъэу, щэджагъо мыхъузэ ошъу-уаер кыптеомэ е жыбгъэр мыжъо гъуанэм арыпшыхьажэу, гугъэтхэ клым-сымэу чыгыхэр зэрэхэщтыкыхэрэр зэхэпхэу мэхъужымэ, ар кьэгъэшлыгъэ дунаем ищылэклэ, ауштэу еж-ежырэу зызэрехьажы, нэмыклэ шыклэ илэп. Ау цыф гъашлэр ащ фэдэнэу шыта? Гурэ акыларэ зилэр, нырэ тырэ аплугъэр, ллэуж зэблэклэ пчъагъэмэ язэхэшлыклэ лым хэлъэу кьезыхьаклырэр гъогу горэм рэплэба, клэпсэ горэм ыщипэ ылыгъба? Уахътэр тыгъэм кыдаклэ, уахътэр тыгъэм дэклэжы. Мыжъоми уахътэм зыщегъэунэфы, ар ынэгу итхагы. Уахътэр цыфыми, дунаем тет пстэуми ащэпсэу нахь, цыфымрэ нэмыклэу шылэ пстэумрэ уахътэм шыпсэухэрэп. Джарын фае цыфышлэми цыф бзаджэми ягъашлэ нэмыклэхэмклэ шысэ зыклэмыхурэр. Мыжъори малъфэ, ильфыгъэ мыжъо хабзэр зыдылыгы. Адэ сыда уахътэр зыфэдэр — цыфым иуахътэклэ?

Цыфыри... е чэфы, е чэфынчъ, е гукъао илэ, ащ елытыгъэуи ынэгу зэоклы, ау ащ пае кьэмынэу ошлэжы. Бзыум нахь псынклэу цыфым ыгу зилэтыгъэми, мыжъо онтэгъоу бгъэгум кыдэфэжы, жъуагъохэм, пщэсхэм, кьушхьэхэм ятэкъуафэхэм аугъоныгъэу мэгырзы. Зыр зыгъэщхырэм адырэр егъэгы.

... Чыжъэу кылуклырэ гушылэ макъэхэр Нэшъуарэ ытхьаклумы кыридагъэх.

Тетына дунаем Унэ гори, зыем зыщыфаем ышлэжынынэу? Гужымэ кьащегъэрэ жыбгъэмэ пчыхэ мыхъузэ дэпкыхэр гъонэ-санэ ашых, нэфынэр пчъэлум лут, ау шлунклыр икынынэу фаеп, пчъэкъуахэмэ, лэлэ члэгъмэ защегъэбылты, цыфым зыхеушъафэ. Етланэ цыф шлунклэхэр унэм кьарэкых, зыфаехэри ашлэрэп, гунчъэх, псэнчъэх, апэ зылуклэхэрэм илордэгъазэх.

Хымабзэклэ гушылэрэ нэбгырищ кьэлъэгъуагы. Жэклэ-гъор апэ ит. Лугъом кьеклугъэх, егупшысагы Нэшъуарэ, апэрэп ар зарилъэгъулэрэр, пщыплэу ашлыгъэм пэчыжэми, мэшло шлыгъэм теутысыкырэ Лугъо, ежымэ амышлыгъэ машлом илугъо залъэгъулэ, ащ езэрэгъэклэх, ежхэр яунэ машло щашлэу емысагъэхэм фэд. Хьаумэ зыгорэм имэшло шлыгъэхэ нахь ашлэшлуа, ямашло ымыгъэфэбэжхэу, тхьамыклагъо кьафыхъэу якъэшлэжы кыыхэнагъа?

Кьалъэгъугъэ фэдэу кышыхугы, ары, кьалъэгъугъ, ау цыфы фэдэу кьеплгыгъэхэп, ащи есэжыгы. Мыжъо такырыло шылыми олъэгъу, чыгы щытми ары, узщытлысыщтым зыщыпплгыхьанба, джащ фэдэу кьалъэгъугъ нылэп, етланэ машлом кьетлысэклыгъэх, пшгыгъэ нэгух, анэхэр машлом тырагъэдыкыгъэх, кылуытельхэр зыщаххи, абгъулэ чладзыгъэх, хьалыгъу гъугъэ такырхэр, лы фыжъ цынынэ, бжыны-фышхьэхэр ялалъмэкымэ кьарахыгы, шхьадж кыштагъэр еж ыпашхьэ рильхьагы, псы бзаджэу нэджэ-луджэ зэху-лэхэрэри кьаштагы, щэхурэ тхьагъо емыжэжыхэрэ фэдэу, анэхэр кыгыгъэжыухэу ащ ешъох.

Сыда мыхэр зыпылхэр, сыда зыфаехэр? Мэзыр яклуанлэ унэ алъэгъумэ, агъэсты, чыгы гъэтлысхьагъэ лууплэхэмэ раупкы, Тхьэшхом псэуплэ кьаримытыгъэ фэдэу, зытеуцохэрэри амылъэгъоу маклох, ащыщэу кьауклырэр бэн лъхьанчэм дадзэ, члаухумэ, ышхьагъы шхончыклэ щэох, ыпсэ бэн шхьагъым щэхьарзэми ашлэрэп, етлани ежэжыых, маох, мэпыджэх...

Псы бзаджэм ыгъэунэзагъэхэу, лшыцыри уклорэйи, чыы-ягъэх. Нэшъуарэ ынэкухэр кьэушынагъэхэу, нэпсыр кызыр-рячъагъэр зехишлагъэ, гур умылажэмэ, нэпсы хъужынышъ, псы лъэкъо шыугъэу кьушхьэпсы кьаргъомэ ахэлъэдэщт, псыхьохэр зэлигъэхьащтых. Кьыным гур ыгъэпытэн фае, ху-льфыгъэ гумахэ ыльэгъумэ, кьушхьэри кьэсысын, псыхьори кьэгырзын, чыгы шынапхэхэр, уц гумахэхэр кьэкыных. Тишэн, тыхабзэмэ, тицыф шыклэ кьесэгъэ чыгум зызэб-лихъун ыльэклына, тэры зэблихъуштыр, тэ тычлидзыжыщт.

«Сыдэу сизакъуа,— егупшысагы Нэшъуарэ.— Сыд пае сизакъу? — зэупчыжыгы.— Марыба, слъэгурэ пстэуми иклэрыклэу сачыщэу кысцэху, сыд ллэужыгъори шхьаф-шхьафэу сэлъэгъуми, сызэрэпхыгъэр, сызэрэщыщыр сэшлэ, зэклэри нэфынэмрэ жымрэ ахэшлыкыгы, нэрымылъэгъу

ИудэнакIэм зэрэпхых, зы набгъо икIыгъэх, зэкIэми ны быдзы-
щэкIэ сыраIахъэгъу, адэ сыд пае сизакъу, сыд пае сизэкъо
дэдэу зыкъысщыхъужьырэ?

Мэзым щэгъы... Нэфынэпсыр кызыкIэхьэрэ ошъогур къэ-
ушы. Чыг тхьапэхэр къэтхыуагъэх, анэгу шынэхэр тыгъэм
фаухьазыры. Чыгхэр къэкIых. Тыгъэр кызыкъоплым, ныб-
жыкъухэри къэушыжыгъэх. КIым-сымым ипIалъ. Такъикъ
заулэ тешIэмэ, чыг тхьэпэ Iушъэшъэ макъэм кIэлъыкIоу
бзыухэр къежъэштых, комэ гъугъэ горэ макъэ ымыгъэIоу
мэзычIэ шынэм тефэшт. Тыгъэр кыкъокIыгъ. Мэфэ фабэ
хъушт, сыхъатыпэ горэкIэ мэзычIэм нэсэу къэчъэпхышт.

Нэшъуарэ зэхехы къэгъагъымэр зэрэекIорэр, джыри жьы
икъу ымыгъотырэми, нэфынэ лъакъомэ агъэхъе. Чыг лъап-
сэхэр псым лъэIабэх, IэпэкIэ псыгъо мин пчъагъэкIэ чIы
чIэгъым щэлъыхъох. Бзыу макъэмэ загъорэ жьы чъагъоу
къагъэтхыорэм фэбагъэр кыкIахъэу ыублагъ, ау чыгмэ
къызакъольэткIэ, чыIэбжъэу нэгущом къебгъучъэ.

Дунаем идэхэгъу палъ. Нэм ылъэгъурэр, гум зэхихрэр,
егъэшIэрэу ори ухэтыштэу, ежъыри нибжьи уимыбгынэнэу
къыпщэхъу. Сыда, хэта мыщ фэдэ дунай дахэр зэщызгъэкъон
зылэкIыштыр? Сыд пае уегоощта?

Ежъ мэзым щэгъы... Тхьэшхор къэплъагъ: сыда цIыфыр
зыфэнэшхьэр? Сыд зыфэныкъор, сыда ыгу зэщыр кызы-
щагъэр? КъэзыгъэшIыгъэми кыгурымыIожьынэу сыда къе-
хъулагъэр?

Нэшъуарэ ыгу дунаем хэгъэкIухъагъэу зеплъыхъэ —
пIэлъэнчъагъэр зэхилъагъ. Ежъ-ежъырэуи зельэгъужьы: мэ-
зым щэгъы, ымакьи зэхэпхырэп, ынэпси ригъэхырэп, егуп-
шысагъэп зэгорэм аукIынэу е лIэжьынэу. Зэгорэм бэн чыIэ
ыгъотынышъ, гупсагъэкIэ зыхэтыгъэ цIыфхэр, зэресэжыгъэ-
хэу, Тхьэшхом ышIэкIэ зэреуцолъагъэхэу, ныбжыкъу папкIэхэу
ышъхъагъы кыхъанхэу. Ынэгоу осэпсыщэм фэдэу нэфынэм
ыгъэчъэбзагъэр нибжьи гукъауи гухэкIи емышэкIуагъэу
къабзэ. Джащ фэдэу арыштын цIыф нэгур ренэу Тхьэшхом
зэрилэгъун фаер. КъыгъэшIагъэр — илгъэс мин пчъагъэу
къыгъэшIагъэр псышъхъэ Iасэу ыпашъхъэ щелъэгъужьы.

Мэзым щэгъы... Нэшхъэигъоу зэлъызыштагъэр мэзым
нэпIэхъ пIуакIэу къехъухыгъ. Чыг тхьапэхэр, огур благъэу
зэхыхъэшъ, къэпсэлъэн фалIэхэу мэджэгух. Ау сыд псалъа
мыщ фэдэ пIалъэу гур зэкъоныгъэм зызэлъыштагъэм, чIыгум

щыпIон плъэкIыштыр, джэуап емыжэрэ гушыIэр тыда
зыдэптIупшыштыр, хэти ищыкIагъа? ЩыIа ащ фэдэ гушыIэ
— цIэ зимыIэр, макъэкIи гурышэ-гузэхашIэкIи амыутхъаб-
зыгъэр, мэзыми огуми джынэс зэхамыхыгъэр, ежъ цIыфым
акъылкIэ зэхимышыкIырэр кырыпIон плъэкIынэу? Тхьэш-
хори къаплъэ, ау ари ылъэгъурэм амалынчъэ ехъулагъ. Адэ
ащыгъум хэт, цIыф, уиIэзэгъур, е уиджэуапыр, оркIэ Тхьэш-
хори къулайцызмэ?

Мэзым щэгъы... Гу чыжъэр къэкIожьы... Сыда ащ хъоум
рилъэгъуагъэу, цIыфым кыриIожьыштыр? Ежъ зыкIэхъопсы-
рэм елгытыгъэмэ, гъашIэр пкIэнчъэу кышыыхъугъэу ара?
ЗэхилъэгъэнкIи мэхъу тхьэу шымыIэр,— ежъ кызэрэшIошы-
гъэу, иамалхэмкIэ, акъыл макIэмрэ гу цIыкIумрэ акIуачIэкIэ
Тхьэ зыфишIыжыгъэр, адрэ Тхьэ шыпкъэр, Тхьэшхор
иныбжыкъукIи чIыгум, цIыфым къалъыIэсырэпштын,
къалъэIэсми, ащ икъэсыгъо хэта иIопшыр, сыдэуштыр къэп-
шIэштэ? Ыпашъхъэ уихъажъмэ... ау гъашIэм илэшIугъэ зыу-
шэтыгъэм ар кызшIуигъэшIын ылъэкIырэн. ЩымыIэр
кызгурэIом, Тхьэшхоу шыIэр шыгъушпагъ. Ыпсэ зэрэпыт-
зэ, ыгу кыбгъыни, кыгъэшIэщтым гукъэо хъопсагъокIэ кIэ-
мыкIыжыштыр кыфихъи, ежъ мыкIодыжынынэу, пIалъэ
имыIэу ыбгъэгъу кыфигъэзэжыгъ.

Нэшъуарэ изэкъуагъэп. Нэбгырищымэ язырэм зыкыгъэ-
сысыгъэти, фыреплъэкIыгъ. Зэрэфэпагъэхэу, псы бзаджем зэ-
риIортIагъэхэу щылъых, бэдзэшхохэр ажэмэ, аначIэмэ
яIыстэкIыгъэх, дунэе шъхъафы къэкIыгъэхэм фэдэх. Ясабий
е якIэсэ бзылфыгъ пIонэу яшхончхэр зэракъузылIэх.

«Мыхэр сэри кыслъэхъунхэ фае,— егупшысагъ Нэ-
шъуарэ,— ау къэзгъэушхэу, апашъхъэ сиуцуагъэкIи, ашIошгы
хъуштэп, сыцIыфэу салъэгъуштэп, пчыхъэм сыкызырэмы-
лэгъугъэм фэдэу. АгъэкIоды ашIоигъор ежъхэм сыкызы-
рашIошIырэр ары, ау сэ ащ сыфэдэп, дунэе зэфэшъхъафмэ
тащэпсэу, сэ сызтемытым, сызфэмыдэм мыхэр езаох, ежъ-
хэм сыкъаугупшысыгъ, ау сэ ащ фэдэ сыхъун слъэкIыштэп,
ауштгэу Тхьэшхом сыкыигъэшIыгъэп. Сэри зи ясшIэн слъэкIы-
штэп, сыда пIомэ сэ зэрэслъэгъухэрэм ежъхэр нибжьи еуцо-
лIэштхэп, ауштэкъодыеу апсэ хэпхыми, къезыфэкIхэрэр, сэри
ар сшIэрэн, бгъэкIодын плъэкIыштэп.

Нэшъуарэ тэджыжыгъэ. Жъэу чъэбзагъэр нэфынэ лъа-
гэм хэгъэткIухъагъэу олгъэгъу. Гопэгъум ежэу, къушъхъэм
жъаур зыфеухъытыжы.

Фыжь ІашкІэр

Хьадэгъу шыІап. Мары ошъогур, мары мэзыр, къушь-хьэхэр. А пстэури зылъэгъугъэм хьадэгъум зыщиухъумэ-гъах. ШпункІыр ары къэзыугупшысыгъэр «хьадэгъур». Цы-фыр ышъхьэ фит, ежь нэмыкІ пстэури ары, ашъхьэ фитых, зыфитыжьых, джа зэрэзыфитыжьхэм зэрэпых, зэкІэ зы пкъынэ-лынэ ешы, зэкІэри зэдэкІодын зэримылъэкІышттым о узакъоу хьадэгъу зэрэуимылъыщтыр къегъэшпыпкъэжы.

Псэ къыозытрэм пІэлъэ гъэнэфагъэ къыпфишІыжыын фита? «Псэр къыуатыгъ» пІоныр — ар тэрэза? Къыуатыгъэ зыхъукІэ, пІахыжыын фитых, пІахыжыынэу зыфитхэр лъэ-пІэжъап. Псэр — е шыІ, е шыІахэп, къэхъугъап, къэхъугъэр кІодыжыын ылъэкІышттэп, ащ зи фитыжъап, фитыгъап ыкІи. Тхьэшхори сыда мыщ къызэрэхахьэрэр. Ежь тыщыщ, Ежь зэрэшыІэри тэ тызэрэшыІэри — зы шыпкъагъ, Ежь пІэ-лъэнчъ, игъашІэ тэри тигъашІ.

Къэхъугъэр ары шыІэр, къэмыхъугъэ шыІап, сыда пІомэ къэхъугъэр ары зэхашІэ зиІэр.

Нэшъуарэ изакъоу мэзым хэс, чыжъэкІэ зыгорэм пап-лъэ. Зыгорэ къэхъун фае, ыгукІэ джы ежь зынэсыгъэм, зэхи-шІагъэм, ылъэгъугъэм кІэух афэхъу пэт е шІэхэу афэхъушт. Сыда ыпэкІэ къэтыр, гурышэкІэ зыпаплъэрэр?

Ныбжыкъоу къытыридзагъэм Нэшъуарэ къыгъэтхыуа-гъап, сыда джыдэдэм зыгъэтхыон зылъэкІыштыри. Ау зы ин, зы онтэгъу горэ къышъхьарыхъэу, гомыІугъэкІэ къеуцокІы фэдэу къышыхъугъэти, ышъхьэ къыІэтзэ тІэкІу зыдырегъэ-зэкІым, зыдэплъэгъэ лъэныкъор ыупыцІэу, бзэгу плыжыкыш-хор цэ чан кІыхьэмэ азыфагу шыуалъэу ылъэгъугъ, жэшхоу зыкытезыуІубэрэм гум фэмыщэчын мэ Іаер хьэпщэгъу пэхъэ утІэрэхъым хэтэу къыдехы.

Щтэгъу имыфзэ, джыри зилІэужыгъор ымышІэрэ псэ-ушъхьэм ынэмэ аклэплъэ шІоигъоу ыгу къыхагъ, ащ лъы-пытэу ХьакъуакІэр къызэрэшъхьарыхагъэр къышІагъ, ыгуи къыльэдагъ: джырын фае сызпаплъэштыгъэр! ЕтІанэ ынитІу ылъэгъугъ: бэшІагъэу зыфэягъэр къыдэхъугъахэу, гухъэ-гужъ машІор ащыкІосэжыызэ, рэзагъэу ыжэшхо Нэшъуарэ ышъ-хьэ къыфещэи.

ХьэкъуакІэм ынитІу шъхьасынчъэгъэ ебгагъэр зэракІэ-мылтыжыыр арын фае Нэшъуарэ гуцафэ езыгъэшІыгъэри — ХьэкъуакІэм ынэхэп мыхэр, адэ ащыгъум хэты ынэх?... ЫшІэрэ горэм, бэрэ ылъэгъугъэм ынэх... Моу куоу уакІаплъэ-мэ...

ХьэкъуакІэм ышъхьэ къызырещэхым, ІэшкІэ фыжьэу ынэтІэшхо хэсыр ылъэгъугъ, гуцэфэ Іаеу ыгу къыдэоягъэм къыгъэкууагъ: «Тат! УкъэсшІэжыгъ!» ЕтІанэ зымышІэжъэу, зэкІэми абгынагъэм изэкъоныгъэ гуелэжъкІэ мэзыр зэпигъэ-джэжъэу, джыри къэкууагъ: «Тат!!!»

Къанціич ежъашъохэр, лъы шІуцІэ кІуапІэ хъужыгъэ ягъэхэр зытет пІыргу-сыргу бзэгу стхъэгъэ плыжыкышхор мары ынэгу къыкІэбзае, зыкыриупцІынышъ, Іупс ІужъумкІэ цІэлъэ-кІуалъэ къышІэу къыгъэушынэшт, мэ бзаджемкІэ къыгъэупэрэзэнышъ, цэ мэхъэджэ кІыхьэхэр зэтырипІожы-штых.

«Тат...» — зэхэпх къодыеу джыри къыІуагъ Нэшъуарэ, ыпкъынэ-лынэ псээнчъэу лантІэ къызэрэхъурэр зэхишІагъэ. «Нанэ... тыдэ шыІ?» — къыпигъэхъожыгъ етІани. Зыми фэмыежъэу, дунаем хэкІосыкІэу къышыхъугъ. Мэхыгъап, ыни ыупыцІагъап, цІыкІужыые зэрэхъурэр, зи зэримылъэгъужыы-рэр, зэрэзэхимыхыжыырэр ары зэгупшысэжыыгъэр.

КІэухы фэхъугъэр къыгурымыІозэ, жыы къабзэу къыІуо-жыыгъэм Нэшъуарэ зыкыригъэшІэжыгъ. ХьэкъокІэшхор тІуапкІэм зэпырыпкІыжъэу ылъэгъугъ, ятІонэрэ хьапкІэгъум Къушъхьэ Ябгэу къэлъэгъуагъэм иныбжыкыу нигъэсыгъ. Ау ежь-ежыырэу ныбжыкыу хэпкІэжыыгъэу къышыхъу-гъап, зыфимытыжъэу, хымэ кІуачІэ горэм губжыгъэу зэкІи-дзагъ пІонэу, ныбжыкыу уклорэеу хэфагъ, гырзыр, етІанэ мыжъо зэрэшх макъэр ащ къыкІэлъыкІуагъэх.

Джы изэкъуагъ Нэшъуарэ. Джыры изэкъо шыпкъэ зы-хъугъэр, джы зыми пэплъэжыынэу зэрэщымытыжыыр къы-гурыІуагъ. Зэрэщысэу чэщыр къышъхьарыхагъ. Псэ зыпыт ІэпІэ цІыкІоу, ынитІу гъушъэу, зи ымылъэгъоу, ежыри зыми къымылъэгъоу, дунэешхом изэкъуабзэу къытенагъ.

Жэклагъор

ЖэклагъомкIэ ежъ разэ хъунэу игупшысэ кIэух зэрэфи-мышыгъэр ары нылэп Нэшъуарэ зыгъэгумэкIэу къэнэжыкыга-гъэр, джары ежъ зэрилъытэщтыгъэр. МэфитIум лъыхъугъ, кыыгъотмэ зыгорэ ришIэнэу арыгъэп, зыкIылыхъурэр кыло-пэнэуи ышIэщтыгъэп, ау кыыгъотын фæе, кызыгъоткIэ, етIанэ зэкIэри къэнэфэшт — ежыркIэ.

* * *

Жэклагъор ыкIыб къэгъэзагъэу шыс, ау кыызэрилъэгъу-рэр Нэшъуарэ ешIэ. Тутынэу ыжэ дэлъыр зыкIудыйкIэ, ащ илугъо шхуантIэ ышъхъагъы кыыщидэуæ. ХэпэшъушъукIы-зэ, зыгорэ зэлэшъжы фэд, хъаумэ мæупсэмэ ышIэрэп. Иш лъэхъагъэу чыжъэкIаеу гъэхъунэм щэхъу.

ТэкIу тешлагъэу жэклагъом лъызэкIэ IапIэ горэ кыызэ-ридзэкIи, Нэшъуарэ пæмычыжъэу мыжъом кытефагъ, зэ-щыцIэлъыгъэти, гуфæплъэу зеплъым, лъым зэригъэпцIыгъэ шъхъац кIыхъэмэ цIыф тхъакIумэр къахэщыгъ. Ылъэгъугъэр Нэшъуарэ ыгъэшIэгъуагъэп, ятэ Къушъхъэ Ябгэм ХъэкъуакIэ зэришIыгъэр кызгурыIуагъэм щегъэжыагъэу джауштэу шэны фэхъугъ: елъэгъу, зэхехы, зи ыгу кымыхъэрэ фэд, зи риуалIэрэп. ЦIыфышъхъэм ышъо тырахи, кыфызэрадзэ-кIыгъ, джары ылъэгъурэр. Ащ еплъызэ, джыри ащ фэдэкъа-бзэ, апэрэм пэблагъэу мыжъомэ къатефагъ. Жэклагъор къэ-тэджи, зычIэс чыыгым дэплъыгъ, ужъунтхи, Iупсым даклоу тутыныри зылуидзыгъ, чыыг лъапсэм дэжъ щыт бжезымэ чы гъумитIумэ, удэлэбаемэ унэсынэу ашъхъапэхэр пиупкIыгъэх, зыдэщысыгъэм цIыфышъхъитIу кыыщиштэжъи, чымэ апигъэ-нагъэх. «Лъыр акIэчъын, тIэкIуи гъупцэных,— кыIуагъ зэ-хэпхэу,— сомипшIы горэ къакIэкIонба... Делэх нахъ, черкес шъумэжъым пай зы чапычи стынэп. Эх-ма, сыукIыгъэ пэпчъ сомэ зырыз нэмыIэми кысатыгъагъэмэ, гъуржъ унэ рыс-щэфыныешъ, кълэлэшхом сыщыпсэуни...»

Тысыжыгъэ, иджабгъукIэ щылыгъэ дзыо цIыкIур, къопсыхэр илэхэу акIыбы ралъхъажырэр, кышти, ышъхъаIу ытIэагъ, зэпыригъази зеутхыпкIым, цIыфышъхъэ заулэ, ашъ-хъашъохэр атыхыгъэхэу, кызыгъ. «Фу,— ыIуагъ,— адэ мы

черкесмэ яшъумэ кIыхъэшъ!..» ЛъакъокIэ IуигъэкIотхи Iалъмэкъым шъхъэмэ къадизыгъэ щыхъагъэр къахихи, зэкIоцIыхыгъ, гъучI бэшэрэб пIуакI, лы фыжъ пщэр такъыр, IэкIэ зэгъуачыгъэ хъалыгъу кълэлэгъуагъэх. Бэшэрэбым Iуокор кыIуихи, тхъэжъэу ешъуагъ, лы фыжъым хэцэкъагъ, Iульхъэшхоу ышIыгъэр ымыгъэунэшкIузэ рифыхи, ужъунт-хагъэ.

Жэклагъор изакъоу ылъэгъу зэрэшIоигъуагъэр джыры нылэп Нэшъуарэ кызгурыIуагъэр. Изако зыхъукIэ нэмыкIэу еплъынэу кыыщыхъуштыгъэми ышIэрэп, ау ылъэгъун къо-дыер армырэу, изэкъон фэягъ. Джы мары изакъу, бэшэрэбым ехъумпIэ, лым хэцакъэ, тутын ышыхъагъэшъ, ари екъудыи, ужъунтхэнэуи игъо ефэ. «Семены ыгу рыхъырэп,— ежъ зэ-риложы фэдэу жэклагъом кыIуагъ,— шъумэ апэу еIо, етIани кыыригъэкIурэп, укIыри шъхъарыкI, еIо. ЗысщэхэкIэ, апыу ашIоигъор апэрэу. Генералым ызныкьо ий, адрэр — сэры».

ОшIэ-дэмышIэу псынклэу зыкызэригъээзэкIи, ынэгу пшъыгъэ щэлэ-бэлашъо теозгъэштэрэ Iужъугъэр кIэутысы-кIыгъэу, гуфæплъэу, зэнкIабзэу Нэшъуарэ кыжжэплъагъ. Уасэ кыыфишIэу, нэгу пкъыеу, ыбги зиуэнкIыгъэу, ылэхэр ыкIыбкIэ щагъэхэу къеплтыгъ.

— Черкесыр, о укысIэкIэфагъэмэ, пшъхъашъо тесхышт-гъагъэп. О укысIэкIэфэгъагъэмэ, черкесхэр зэкIэ лъæпсэ-кIоды сшIыгъэхэу слъытэштгъагъэ.

Псынклэу кызыщыпкIи, уцым кыыхъмыщыштыгъэ шхон-чыр кыпхъотагъ. Нэшъуарэ ыбгъэгу пэчIынатIэу кыгъэп-сыгъ. Нэшъуарэ зигъэсысыгъэп. Ащ лъыпытэуи жэклагъом шхончыр чIидзыжыгъ, IущхыпцIыкIы фэдэу зишIыгъ.

— Черкесыр, шхончыр кызэрэсштэу, сыда узкIэкIоды-жыырэр? Унэлэхъа, сэлэ? Сыда узфаери, саужы узкIытири? Саужы икI, тIури зы усIэкIэкIодэшт!.. Пшъэшъэжъыер ары-мэ шIэ узфаер? Морары, мо куандэмэ адэжъ кIори, сигъуситIу дэджэгухэу плъэгъушт, сэ ешIэщтыр ешIэгъах, ори уилахъ бгъотын... Уджынэмэ сшIэрэп, зэ уин, зэ уцIыкIу, зэ огъы, зэ сэшхо ихыгъэм фэдэу угъэчъыгъ... Уфаемэ, осэтыжыпэ, ау цIыфы хъужыштытэп ар, бзако, дэгу, нэшъу, IорышIэ-Iорыдэ-гъазэ сшIыгъэ. Адэ ащ фэдиз хэты фэщэлэн, арыба сэри кызкIесщэкIырэр, фэщэлэщтыр зыфэдизыр зэгъашIэ сшIои-гъу, зыщылIэрэм щычIэтыдзыжыштыт. Ау дахэ, хъабзым кылыфгыгъэр дэхэ дэд, къупшъхъэм шъор ещэкIыгъэу кълэ-

нагъ, етлани дахэ. Еттырэр ышхырэп, лъэхъагъэу сэтлупщышъ, уц тхъапэхэр, уц лъапсэхэр, мыклэхэр, мэз къужьхэр зылуегъафэх. Хъарылъф! Зыклэдахэри сшлэрэп.

Жэклагъом къылуагъэр Нэшъуарэ зэхихыгъ. Къелофэ зэхихыгъ, джары нылэп. Къео шлоигъуагъ, къыуклынэу, пшгэ-шгэжъыем игугъу къышыгъ. Джахэр къелофэхэ зэхихыгъ. Зэрэзэхэхэу шыгъупшэжъыгъ. Ежъ джары къызэрэшлэшъ-щтыгъэр, ау хэты ышлэра, иакъыл ушлунклыгъэ, изэхэшлык чыжъэ изыкъяуапэ горэм нэсыгъэнхэкли мэхъу а гушылэхэр; нэсыгъэхэкли сыда, нэфынэм ичылапхъэ хъунхэшъ, лъэпсэ дэчъэх цыклоу къэлъэгъожъыштха?..

Нэшъуарэ ышлэщтыгъэ жэклагъом къызэримыльтэгъурэр, ащ ыпэкли зэригъэунэфыгъагъэу — джы ар ыгу къыдэчъежъыгъ — изытет шыпкъэр къыльтэгъурэр, Нэшъуарэ зыщыщ лъэпкъым ианыхъ теплъэ дэгъухэм, дэгъу закъори арэп, лъэпкъ нэшэнэ шыпкъэхэм, ахэшлыкыгъэ фэд, сыд уахъти, сыдрэ чыпли ащклэ зэхъоклыныгъэ гори фэхъугъэп. Джары къызклимыльтэгъурэр. Къыльтэгъурэр, ау къешлэ, зэрэлъыплъэхэрэр къешлэ, ар игуапэн фае, зэхишыхъэрэ пстэури зыми ымыльтэгъухэу клодын шлошырэм фэдэу, лъыплъэхэу къызишлэклэ, ышлэрэми нахъ егугъу.

— Сыкъэплъэгъурэба? — упчлагъэ Нэшъуарэ, етланэ адыгабзэр зэрэгурымылощтыр ыгу къэклыжъыгъ, ау макъэр зэхихынба. — Мары моклэ сыщыт.

— Сволочь какая!.. Что здесь происходит?..

Гъэхъунэм мыжъо ини цыклуи илъмэ зыкъагъэхъыагъэу жэклагъом ыльтэгугъ, зыкъагъэхъый, пэклэ чанхэр дэгъэ-зыагъэхэу къэуцугъэх. «Сыда мыщ щыхъурэр, сыда мы слъэгъурэр?» Мыжъомэ, чыгмэ, куандэмэ закларачыгъэу, ныбжыкъухэр зэхэо-зэхатхэхэу къезэрэфэклых, жъы къэпщэн плъэкырэр, ау ар уимыщыклагъи фэд, бзыуцыф лэплэ-лаплэу зиутлэрэхыгъэу, жъыр гъэхъунэм цэсысэхы. Макъэри, хульфыгъэ макъэу зэхихрэр къыздэклырэ лъэныкъор къэпшлэн плъэкырэр, мыжъом зыкыхатхъызэ, гушылэхэр ыпашхъэ къефэх. Ау мары эклэ зытетыгъэм теты хъужыгъэ, цыф макъэр ары зызэблэзымышъугъэр.

— Покажись, дерьмо собачье!.. Я не пьяный, я давно уже не пьянею. И не боюсь никого. Это ты боишься, грязь вонючая, меня боишься. Меня все боятся, вон даже камни ошетинились и тени прячутся от меня!..

Джы мары клэлэхъу ищыгъэ дахэ жэклагъом ельтэгъу. Чыг сурэтым зыкыхышлыкы, гъэхъунэ гузэгум къиуцуагъ. Мыжъохэр джыри къэхъыагъэх, заутклопкызэ, шъор зытырахыгъэ шхъэ къупшхъэ хъугъэх, нэку шлунклхэр загъорэ къэнэфых, жъыр дынгъэу, нэфынэу къэуагъэм нэхэр къегъэу-зых. Клэлэхъур нэфынэм хэбзыкыгъэу щыт, ынэхэр иных, инэплъэгъу псэ зыпымытмэ псэ аритынышъ, бзэ зылуымылхэр къыгъэгугъышлэщтых. Чыгъэу зытеплъэрэмэ шъабэу заутхыпкы, жъоркъым ыгъэшъончъэгъэ тхъапэхэр тхыохэзэ къэжъых, къэклэжыгъэхэу къутамэхэр зэпэнэфыжъых, уцмэ лъэпэпцыеу жъым зыхащэе, гур къагъэушкъоеу, ялъэуж быбхэр нэфынэ лудэнаклэхэу гъэшлэбзэ макъэхэр мэхъарзэх.

Жэклагъом бэшлагъэу шыгъупшэжъыгъэ гупсэгъэ-гушгэ-багъэр зэхишлагъэу, ыгуклэ зэнэкъокъужъы. Щымытыжъышъоу етлысхъэхыгъ. Сыдэу уцыр шъаба, лэхъуамбэмэ закъы-решэклы, къыоубзэу лъэгугъом зыкычлеубгъо, мыжъом лэ щыпфэмэ, дышгэцэ зэпэжъыхуэр кыххэпсэхэу, лэгушъодаклоу уфэупцлэ мэхъу. Фэмыхъоу джыри клэлэхъум еплтыгъ: ынэгу уклэплъэ зыхъуклэ, зэрэдунаеу нэшлуклэ къыоплты, благъэхэр зэлэклотых, чыжъэхэр къэблагъэх... Ежъ сыд шыло ыльтэгъурэр? Тхэм иллыклоу чылтэ дунаем къепсыхыгъа? «Сэ зыми сыфаеп, зыгорэ къысфэенэу ары сызклэхъопсырэр, сырищыклагъэу, сыригуапэу... Сыда къысэхъулагъэр?»

Псыхъо чыжъэ горэ ыльтэгугъ жэклагъом, шъэожъые шхъацыф цыклу ыльтэгугъ, ыпэбгы чэбэчыцэ куплъ дахэхэр къечъэххэу, къэрэу сатыр кыхъэм лъэплъэшъ щыт, ыгу чыжъэу зызэридзыгъэм, бзыумэ рахъыжъагъэм фэдэу, ыгъэ-щынагъэуи, ыгъэгугъуагъэуи мэхъо: «М-а-а-ма!..» Етланэ лъапцлэу псылушъом къыречъэклыжъы... Ау ар ежъырэр зыльтэгъурэр, Нэшъуар зыльтэгъурэр, Нэшъуар ары жэклагъом ынэхэмклэ плъэрэр, ыгуклэ далорэр, дунэе къабзэу илагъэр зэхэ-зышлэрэр. Бэшлагъэу лэклыбы ышыгъэр ыгу къыгъэклыжъы шлоигъуагъ.

Ежъ жэклагъор губжыгъэу гъэхъунэм ит. Нэгъэуплэпэгъу закъу зэрэщыогъагъэр: бзыоу блэбыбыкыгъэм иныбжыккъу псынклэу шыгъупшэжъыгъ. Хъау, зыгорэ къыщышыгъагъ, зыгорэ ыльтэгугъ, зыгорэ зэхихыгъэ. Мы мыжъо папцлэхэр ошлогоу жъуагъомэ афэдэу къэжъыугъагъэх. Къушхъэхэр зэлэклотых, чыжъэу-чыжъэу плъагъэ, зыгорэ зэхихыгъ е къыло-гъагъ. лэшлугъэ-гупсагъэ горэ... Шлункл гуаом, учлэзылхашъо-

рэ шлунклым нэгтгүүлэлтгуклэ кыхэуи, нэфынэ кьуапэ ылтэгугь. Ау сыда ылтэгугьэр, сыда ыгу кызклифызыгьэр?..

Жэклагьор арэп, зэриложьыгьэ Нэшъуарэ, сэры зылтэгугьэр, ары шхъае ежэ езгэлтэгугьу сшлоигъуагь. Зэрэхурэмклэ, ащ ынэхэмкли сэлтэ, ащ икыни сэ сэщэчы. Мары кьушхъэбгы мыжъом сыхахэу, мыжъом сыклоцыхэу селтэгугь, етланэ мыжъом сыкыхэклыжы, чыгыпктым щыщ сэху, икьутамэмэ, итхьапэмэ сахэткыхъш, нэфэлэ-нэлэхэ су-рэтэу сакыхэклыжы, сызэрэпсауу селтэгужы. Джы мыжъо пэпчэ сытесэу кышцху, сымаджэ хуугэу кышлшы, джы инэу жым, нэфынэм сачызэхэклотыш, зэклэ ылтэгугьэр, ежыри зэрахэтэу, сэ щышы мэхужы...

Жэклагьом шхончыр кыпхъотагь, ылтэхъохэр кэкклэ-зэхэу зэхэфэ нэс, шхончыр ыунэлымэ, ыуэндэжызы, модыкли мыдыкли зигъазэуагь.

Жэклагьом ыпэххэ шыпкэ Нэшъуарэ итыгь. Губжэу зэлъызыубытыгьэм ынэгу нэджэ-луджэ ышыгь, лупсыр ылушлалэмэ кьяклугэу зеухэ. Жъалымыгьэм ылушлалыгьэ ынитлу лыр кятелъэдагэу, тыгужэу зеплыхэ. Ытхыцлэ, пшъашъомклэ кыдэклауэу, кьохужыщыр кышыхыгь, цэпэшлонэ кыхэхэр ыжэбгумэ кьадэпкыкыгь, лъэбжэ щынагъохэр ылэхуамбэмэ кьапыклагь.

Нэшъуарэ чыжэу щытыгь, жэклагьом пэчыжыгь. Еклोलэн ылтэклынэу щытыгэп, фэягэп ыкли. Гухэ-гужы фырилагэп, Тхэшхом пщыныжэу тырильхьащтыр кыригэлтэгугь, сыда ащ ушлоклыжэу епшлэн плэкыштыри? Чыжэклэ жэклагьом лыплэу Нэшъуарэ щытыгь. Изэ-кьуагь.

Ныбжыкыу зымышлыр нэфынэр

«Сэ сыкызфэнэжыгь... Слэгугьэм нахыбэ згэшлэ-жышцтэп, згэшлагьэм нахыбэ слэгужышцтэп. Джыдэдэм зызгэсысмэ, дунаем ианых чыжы, благи, сэщ пэмыкли зэхимышлэу, тхыощтых — мэкъэнчэу тхыощтых, сыда плэмэ псэ зыхэмылжы лудэнакл гъашлэм сызэрэхэтыжы, макы, нэфыни, щынагъуи клэлъыжэп». Чыгым зезыпхыжыгьэ

лыр ныбжыкыу чыжэу Нэшъуарэ игукьэклыжы кышчычлэугь. «Сыд шъуло зэгупшысэрэр? Зырипхыжыгь, шхъае игупшысэ епхыгэп ныла, псэ илэу ар ышхъагы итба?.. Шыу зактор... Машлом пэхъажи, иныбжыкыу щынагъохэр кьушхъэ мэмэ кьахинагь.

Нэшъуарэ нэфынэу клэдыжырэм, пчыхъэшхэпэ жы чылэтагэу псыхэу ныбэмэ, кьушхъэ тлуаклэмэ закышчы-зылэтырэм, мэкъэнчэу чыгум хэпшыхъажырэ чыг кьау-мэ адэклосэжы.

Гу чыжэр зэхэшлэ. Тыгэу еклэшхыжырэм иклэлы-клоу кьушхъэтхэ яныбжыкыухэр кьэгулэх, зэнэхэмэ зэхэхэхэзэ, лужоу зызэхашхэ, мыжъо стырхэр агъэумэзэхых. Мази жъуагъуи хэмылгагоу, шлунклыр кьегьолэхы, кьедзахы, мэкъэ псыгэу зактор горэ, ерагэу зэхэпхэу, шлунклым хэчэрэгъожи, мэлэсэжы.

...Етланэ шлунклым ежэ игупчэ хуугэ, ежыр зэклэ ныбжыкыухэр кызэклухэрэр, чыгуми кычлэклыхых, кьушхъэтхэхэми кьяклэшхых, ошъогуми кьат-кьатэу кьехых; мэкъэнчэх, ау гухэ-гужэ хэпшамэр зэхуагъашлэ, шэф-рытхэхэу, ялоф кызэрикыштыр зэрэшлэрэр алажэгоми, жъалымыгьэ-рэзагьэклэ кьашлэхы.

Ежэ зыдимышлэжэу, Нэшъуарэ ыпкэ лэшэу кьакьудыгьэ щэбзэпсым яхыщыры хуугэ, лэпэ залэклэ уенэсмэ, мэкъэ лэшклэ кьэжыгьыгэу зпыуыныш, нэфынэр кьао-зэ ащ кыкылэклэ.

Етланэ шлунклыр кызэрэплтырэр кышлагь. Загорэ ар нэшхо мэху, загорэ нэ пчъагэу зигощыгэу, сысхэмэ зблэхуэ, зэнэсых, зэхэхэх, етлани загошчыжы, зыкыфамыга-зэми, кьалтэгэу, ыгучлэ нэс ралтэгуклэу, гъуни-нэзи ямылэу кьеплых.

Къэкуо шлоигъоу Нэшъуарэ ыгу зикъудыгь. Сыдэу сизакъуа!.. Сыдэу дунаер мэкъэнчэ!.. Улэбэн плэмэ — чыг куамэхэр чыгмэ адэклосэжыгь. Зябгэжыкун плэмэ — чыгхэр мэмэ ахъажижыгь, мыжъохэр тлуаклэмэ яклэшхыгь. Сыдэу... дунаем изакъуа!..

...Етланэ макэр зэхихыгь, е зэхихыгэу кышыхуугь. Зэхиллагьэнкли хуон — ыгоу бзэпсым фэдэу зыкыудыгьэм-клэ; чыгхэм, уцхэм, мыжъохэм, нэфынэ лэбгухэу, чэтэпэ минхэу чыгу члэгым кычлэжыкыжыхэрэмклэ, кыгу-рылон ымылэжырэ горэу дунэе кьэгэшлыгэ пстэури зэзы-

пхырэмкIэ. Гу чыжьэр арынкIи мэху зэхезыгъэшIагъэр: о угукIэ плъэ!.. Угу гъаплъэ!..

...ЕтIанэ ыгукIэ плъагъэ. ШIункIыр кызэреплтыр нэ пчъагъэмэ ыпкышъол гъонэ-санэ зэрашIыгъэр ылтэгъугъ. Зыпхырыплъыжьызэ, ыбгъэгу нэфынэ горэ кыщещьэрэм фэдэу, анахъ лъынтьфэ цыкIоу хэтыри ылтэгъугъ. Ылтэгъугъ нэфынэр зы лъэныкъо зэрэмыгъэзагъэр, зэдилъэгъугъ лъэныкъо пстэури, хъау, лъэныкъо гори щыIагъэп, нэIуи, кIыби, шъхъагъи, чIэгъи, джабгъуи, сэмэгуи, зэкIэри зэдызэхешIэ. «Сыгу ары,— зэкIэм кыгурыIуагъэу кышIошIыгъ.— Сыгу хахъо. Сэц нахъ ины мэху, нэфынэ хъугъэу, сэри сызэрэщыццэу, сыгу хахъозз, зеубгъу, шIункIи, къушъхыи, мэзи щылъэжъэп, гу закъор ары щылэр. Сыдэу рэхъата дунаер! Макъэ хэтыба мыщ? Осэпсы хъужьышт шынгъэкIэ сэпацэхэм нэфынэм зыхаухъытыкIы.

...ЕтIанэ нэфынэу кыхэтэджагъэр ыIитIу лъы фабэу зэрякIурэр зэхишIагъэ, бзыу тамэу тхыуагъэх; кIэ шъыпкъэу псэ агъотыгъ, ау зыфызхэрэ хъыльтэм ыгъэхъыехэрэп; анахъ онтэгъум кыкIэричхэу, анахъ пытэм кыхичхэу, ыпсэ атыриухэу акIэIагъ, мэшIуачэр арычъи, Iэбжыммэ анэсыгъ, IэкIоцIхэр ыгъэплъхи, щIэIэгъаеу ристыкIхэу заугъой, шъхъафиты зашIэу зыбгырыугъэх. ПчыкIэ куамэм идэчъэххэу Iэхъуамбэмэ зызэбгырадзыгъ.

Сабыеу къэушырэм зызэрикъудыеу, бзэпс пкъыеу зэкIэщыгъэ Iэхъуамбэмэ якIурэ лъынтьфэмэ жъгыу макъэр къащещьагъ, зэхимыхэу — зэхишIэ кьодыеу. Сыд мэкъамэ зишIышта — гухэкIа, гушIуагъау?

Нэфынэм Iэхъуамбэхэр ыбгынэхи, дунаем зыхигощагъ. Нэшъуарэ ыIапэхэр къутэмэ шхъонтIэ дэчъэххэу ылтэгъугъэх, жъгыу макъэр кыздэкIырэри кыгурыIуагъ: зэмшъогъу закIэхэу, зэпэжыужьхэу, чыг тхъапэмэ ачIыпIэкIэ бзыужъыехэр ащэбыбатэх. Ыгуи жъгыу макъэ мэху, быбынми кIэхъопсы, кышщышIырэми егъэгущыутэ.

ШIагъо горэ кэхъушт — ежъ кышщышIышт. Псэм илтэгъо чъагъохэр гум ечъых, Iэпэ шхъуантIэхэу дунаем зыхэзыщаерэмэ ялгыгъэкIуагъэу, ылтэгущыо псэ кIыхъэхэр щызэбгырэкIых, чIычIэгъ псылъакъомэ, чIыгум ыпсэ ахахъэх, зэзэрэпхых, зэхэзэреуащэх.

Ыгу хахъо, нахъ ины мэху, дунэешхом нахъыбэу хэгощагъэу, нэфынэу ыгу кыщещьагъэм нахъ чыжьэу, хъауоу

зегощы, ежъыри шIункIыр зэрэгъунэнчъэр нахъ кыгуэрэIо. Елтэгъу, гу чыжьэкIэ елтэгъу: шIункIыр гъунэнчъ, ау псэр ащ кышщэхъу, нэфынэу шIункIым кыщещьэ, джары зэрэфаеу зызышIырэр: чыгъэу, унэу, мыжъоу, цыфэу, псэушъхъэу... ШIункIым пIалъэ иIэп, къежъапIи кIэухи иIэу кыбгурыIон плъэкIыштэп, теплти пкъынэ-лыни иIэп. ШIункIыр щыI, ау псэурэр нэфынэр ары, шIункIым ебэнырэп, зэфэшъхъафыбэу зешIы, зы пкъынэ-лынэ иIагъэмэ, шIункIым щыщы хъужьыштгъагъэ.

Лъэныкъончъэу, ныбжьыкъу зымыIэ нэфынэу ыгу икIэу зызыушъомбгъурэр огу мэху, чIыгу, уцы, мэз кIыры, псыхъо чъэры... ТхъэкIэ зэджагъэхэм акIышъомэ атет ягъэхэр ылтэгъугъэх, сэкъатхэри, къулайцызхэри, губзаджэхэри елтэгъух, инэф зэранэсэу, зэфагъэр, шъыпкъагъэр, къэбзагъэр зэхашIэ. Уахътэри гошыгъэп, ныбжьы пIалъи щылэп — Нэфын.

ЗигъэсысынкIэ щынэу Нэшъуарэ къэтэджыгъэу щыт. Зигъэсысмэ, Iэпэ шхъуантIэмэ бзыухэр апыбыбыкIыштых, ежъыри алэтынышъ, ылтэгъоу чIыгур ычIэ шъыпкъэ нэсэу зэхэзышIагъэхэри, ыпкъэу зэрэпсаоу дунэехашIэ хъугъэри, нэрымылэгъу нэфынэ бзэпсхэу хъоу гъунэнчъэ-чIэнчъэм, уахъти, ежъэпIэ-ухыпIи зымыIэм езыпхыхэрэр зэпычынхэшт, зэрэпсаоу зэбгырахышт. Тыгъэ хъугъэм фэд — хэхъо зэпыт, мэшIошхоу зэхишIэрэм зэгорэм къэошт кIуачIэу зеугъои. «Зыгорэ слъэгъушт, зы шIагъо горэ сыхъушт... дунаер зыгорэ хъушт, ныбжьыкъунчъэ нэфынэр, пIэлъэнчъэ, лъэныкъончъэ, гъунэнчъэ нэфынэр зэтеуцошт!..»

Дунэешхоу рилъэгъукIырэм зифызи, пкъыгъо закъо, шIуцIэгъэ макIэ горэ ыпашъхъэ къинагъ. Къызэхъыем, псэ хэмылтыжьэу, хымэ кIочIэ хыбыим кыгъэтхыуагъэу, ынэгу закъо нэфынэ IэпэкIэ махэу шIункIым кыхэхыгъ. Пшъэшъэжъыер ары!.. Дунэешхом зызэрэхигощэгъэ нэфынэр кызэрэкIужьырэр зэхишIагъэ, ныбжьыкъу стэфэ быбатэхэр кыратэкъоххи, бзыумэ залэтыжьыгъ, ыпкъынэ-лынэ кIэззззз, цыкIужъые хъужьыгъэ. Ау ыпэрапшIэ тыгъэр — нэфынэ кIуачIэу зэхишIагъэр — ыгу кышщыуагъ, бзэпсхэр шъхъэшъхъагъэх.

Зыми ышлэрэп нэф кызышъыжыштыр

Джаш нахыбэрэ нэф кышъыжыштытэп. Чыгхэр зэгупшысэхэрэр зэхэсымыхыжэрэмэ, ащыгъум чыгхэр зыми егупшысэхыжыхэрэп...

Бзыухэр тыдэ хьугэх? Набгьохэр жьым щэхьэрзэ-уазэх, бзыу ныбжыкьумэ альэтхьох.

Мыжбохэр ятлэ хьужыгыгэх.

Ащ нахыбэрэ нэф кышъыжыштытэп.

Тыгэр гьощагъэ е кыкьомыкыжыынэу кьохажыгы. Тыдэ хьугэх гьогухэр? Цыф лъэужи, гьогуй, хьэклэ-кьоклэ лъагъуй — зэклэ усэпыгъэ. Хьампырашъомэ ягьогу ылгъущтыгъэ, лъапэклэ адэльэтэн зэрилгъэкыштыр ышлэщтыгъэ.

Чыгуми огуми гьогу ащыплэгъужырэп.

Жьуагъомэ сыд кыахуллагъэр? Иэ бзаджемэ зэхагъэкьухьагъэхэу, хыбыеу мэчэрэгъух, Шэфлагъор клодыгапэ.

Тыгэнэпэ гъэхунэ цыкълум кыранагъэу пшгъэжыер щылъ. Чэщ дженэ плоклэ цыкълур кьецунтхэхыгъ, ынэлү дэгъзыагъ. Ыпэхэр зэбгырыдзыгъэхэу, ынэхэр зэтелхэу уцкырым хэлъ. Къушхьэ тлуаклэу чыжэклэ зинэпкытлү зэкълэлэжыэу кыпщыхурэм Нэшгуарэ инэплэгъу зигъэзагъэти, шыкузэкълэтхэр, шыхэр зыклэшлэгъэ топхэр, лъэххэр ащ дэтхэу зэрэкълэхэрэр ылгъэгъугъ. Жэклагъомрэ ащ игъуситлүрэ ыгу кырирдыгъэх, ау дзэшхом сыдэуштыгъэ хэлпгъэгонха?

«Сыда зыклэсымылгъэгъуштытхэр, сыфаемэ ары ныла. Сыфаемэ, сымылгъэгъун шылэп...» Аужы итхэм ащыригъажи, анэгумэ аклаплгъэзэ, дзэр нэплэгъуклэ зэпикълухагъ. Зэклэ зэфэдэхэу кыпщыхыгъ. Бадзэхэр е аргъойхэр анэгуклэ зэтепфынхэ плгъэкына? Пшгыгъэ нэгух, зэхэкълыхагъэх, ящыгъынхэр шлоих, нэтхэ-патхэх, альакъохэри зэфэдэу адзы, алэхэри зэфэдэу агъэкларо, ныбжыкьу ялэжэп, ялэми, аныбжыкьухэр е апэ ишгыгъэх, е аужы кынагъэх, е ежхэм аулэгужыгыгъэх. Шхьадж ыпэ итым ышхьэхпхэтыку нэмыкл ылгъэгурэп. Лъэпаорэр зэхафэ, зэхафэрэр альэгурэп, теуцохэзэ шхьарэкълых, аужыклэ ебэджырэми кыфызэплгъэкыхэрэп. Тыдэ шыла жэклагъор?... Зэфэдэ закълэмэ сыдэуштыгъэ ахэшпыкыштыт? Зэкълэм ащыщ горэм ытхыцлэ ушлүцгыгъэу,

ычлэгъылокли фыжышгъэу лэшклэ цыкълухэр кьечгъэххэу ылгъэгъугъ. Мары ыужы итыр ужгъунтхагъэ, тхыцлэ шлүцлэм тыригъэфагъ. Арын шгулауа жэклагъор? Ар ынэгу зыдэгъэзагъэм ужгъунтхэу хабзэ.

Нэшгуарэ джыри нахь гуфалгъэу ахэплгыхьагъ. Абгы кьэсэу ушлүцгыгъэхэу нэбгырэ пчъагъэ ахэт, ащыгъум жэклагъом фэдэу бэба ахэтыр... Зыгорэ кьэуцугъэу щауцыкълү еклы, кьэбгъуклорэмэ атыреутхэ, зи кьеплгырэп, зи кырало-рэп... Етланэ, зэрэулушыжыгыгъэхэм фэдэу, зэкълэми щауцыкълү икълыхэу аулагъ, зэтыраутхэжы, зэрэгъэшгъужы. Шгъумэу кьахэрэр кыкълэуагъ, ящыгъынмэ, аклышъомэ цлэу ащыпшэхэрэр ылгъэгъугъэх.

Бгы зандэм уехын плгъэкынынэу шытэп. Пшгъэжыер чыжыагъэми, ыпашхьэ илгъым фэдэу Нэшгуарэ елгъэгъу. Джыры нылэп кызгурылуагъэр Пшгъэжыер дзэ псаур зэрэшхьарыкыгъэр, теуцорэр теуцуагъ, теужгъунтхэрэр теужгъунтхагъ. Ау гъэшлэгъоныр — сэпацэ нэмысыгъэм фэдэу кьэбзэ-лъабз. Джауштыгъэу ылгъэгъуштыгъэ Нэшгуарэ.

Тлэкълү тешлагъэу нэфынэ кыхэкълэу кыпщыхыгъ — кыхэкълэуи зыхышгъэуи. Ащ тефэуи Ныбжыкьур кызэрэблагъэрэр зэхишлагъэ. Къушхьэр ымылгъэгъузэ, Ныбжыкьум Пшгъэжыер ыпшыцлагъ, хыбыеу кыхэнэфыкы-зэ, ымылгъэгъужыкыхэ хыгъэ.

Нэшгуарэ Къушхьэ Ябгэр кызэрэблагъэрэр кышлагъ, Ныбжыкьу бзаджэр чыплэ итыгъ, ащ нэмыкли плгъэгъужыштыгъэп, макъэ кыгъэлурэп, ау фэмыеу, зыфимытыжыэу зыгорэм ыгъэлэсагъэм фэд. Зэгъо дэдэрэ пшэх мэкъэ дэгъу е хьэпшэ хылыгъэ зэхэхы.

«Зы кыин горэ телъ мы Къушхьэм,— егупшысагъ Нэшгуарэ,— ежъ щэху локлэ зилэ дунаем темытэу кыпщэху. Зэкълэми анахь локлэ ежъ зыпылыр, ар ашлошгы хьун фае, ежъ фэдэу зэкълэ ышлынэу кьэгъэшлыгъ, ащ локлэ хэлгыжэп, ежъ зыхишэрэр, ыклоцлы ышлырэр ары хэткли сыдкли зэщымыкьожынынэу кьэнэщтыр».

«Зыгорэ кьэхылыгъэ Къушхьэ Ябгэм»,— джауштыгъу кылгади щыгъупшэжыгъ.

Нэшгуарэ ошгъогур зэхишлагъ. Жьым зэкълэ мэу шызэрихьэрэр, хьампырашъом ылапэ кыпынэгъэ кьэгъэгъэ нэку сэпацэри зэрэхэтэу зэхишлагъ. Мыжбожхэр кыпщыхыгъэ уахьтэр ылгъэгъугъ, ягъаши зы такыкыклэ кырычъагъ,

лIэшIэгъу минмэ ягъогухэр ылъэгъугъэх, чIычIэгъ мэшIо-
шхомэ ястырымэ кылытыIэсыгъ... ЕтIанэ къушъхъэм ыкIоцI
зэрилъэгъурэм гу лъытагъ. ШIункIы нэмыкI апэрэмкIэ
зэхишIыкIыгъэп. ШIункI кызырэкIоуи шытыгъэп ар, шIункIы
кышIоцIгъэшIыгъэри зи зэримылъэгъурэр ары. Ау Къушъ-
хъэ кIоцIым шIункIыр псэ пытэу шыпсэуштыгъэ; тIэкIу зе-
сэм, огъу-огъоу зыгорэуштыгъэу зызэблихъоу, зэхэхъэ-зэхэкIэу,
ышъокIи зызэблихъоу ылъэгъугъ. ЕтIанэ зэхэугуфыкIыгъэу
ылъэгъу хъугъэ: чыгхэр кышъэкIых, плъэгъузэ къэкIыхэшъ,
зэрэшхыжых, акуамэхэр зэраутэкIых, зэтебэнэжых, ебэ-
джырэр зэккыратхы, ащ ыужи къэкIых, ащ ыужи зэрэш-
хыжых, мыжъо макъэ нэмыкI апыIукирэр, бзыоу кыафэх-
рэр мыжъокIэ шъхъэу мэтакъо.

Загъорэ хъэкIэ-къуакIэхэр шIункIым хэошIыкIых, плъэ-
гъузэ малъфэх, къалъфыгъэхэр ашхыжы е шырхэр кызы-
рэхъухэу янэ тебанэхэшъ, пкыырыпкъэу зэккыратхыызэ акъу-
зы... Мохэр цIыфхэба? Купышхоу макIох, Тхъэ яIэу, агъэ-
лъапIэу, анэгухэр зэныбжэу Iэтыгъэх, ау ошIэ-дэмышIэу
шIункIышхор акIыIукIэ къатео, мыжъо сапэ ышIыгъэхэу,
охым зеутIэрэхы, мэгырзы, гъэблэ макъэкIэ маджэ. Жэш-
хоу, рэзагъэу зыIобзыхыжы.

ЗэкIэм нэфынацэ горэ ынэ кыпэшIофагъ. АпэрэмкIэ нэ-
фынэми ышIагъэп, ылъэгъурэм шIогъэшIэгъонэу лъыплъэзэ,
нэмыкI горэм зэригъэгумэкIырэр кышIи, ащ зэгупшысэрэм
кыыхигъэу, ащ лъыпытэуи нэфынэ IэпIэ цIыкIум, мэшIохъ
мышыеу кышIошIыгъэм инэплъэгъу гуфалъэу фигъэзагъ.
Зэрэмыкошырэм ыгъэпшыгъэу, ыгъэкощ къодыеми езэгъы-
нэу, гукIуачIэкIэ кIыругъэщтын, цIыгурэ цIыкIур ыгъэхыягъ,
чIыпIэ имыкIыгоу, къехылыгъэкIэу, зэ-тIо тхыуагъэ, етIанэ
зэкощыпэм, зыдигъэзэщтыр ымышIэ фэдэу щэо-плIэуагъэ,
тIэкIу зилэти, ерэгъэ-псэрагъэу, хыбыеу хэцIуекIэу, зэ нахъ
лъэшэу, зэ ушIункIыжэу зилэты фежыагъ. Псэ кыпылагъэу,
а нэфынэ IэпIэ цIыкIур зэрежыагъэр ышIошъы зэхъум, ежы-
ри жы кыIухъажыгъ, дунэе чыжъэ кыхъэужыгъэу, чIыпIэу
зыдэщытри, ныбжыкъу бзаджэу хылыгъэу джалъэрэри ылъэ-
гъужыгъэх.

Нэфынацэр ыгукIэ зэрилъэгъузэ, ар зышымылъэгъупшэу,
ныбжыкъум еплъыгъ. Ары, кын горэ ещэчы. Джыри хъопскI
чыжъэу ыгу пхырычыгъ, ащ лъыпытэу шыгъупшэжынынэу:
кын ещэчы... хъушъэн ихъагъ...

Джы Ныбжыкъури нэфынэ IэкIапэри зедельэгъух. Нэ-
фынэр дэкIуае къэс нахъ ины хъузэ, Къушъхъэри гумэкIым
нахъ зэлыштыгъэ.

тIэкIу тешIагъэу ежыри, чIыпIэ зэритзэ, кIуачIэ горэм
ыгъэкощэу кышыхъугъ. Хъаумэ Ныбжыкъоу зыкIэрытым
хахъуа? ШIуцIабзэу, ухэIабэмэ зэлэпшын плъэкIынэу кышIо-
шIыштыгъэр джы бгъу пстэумкIи кыеуцокIыгъ, пхырыплъы-
жыни ылъэкIырэр, нэфынэр апэу зышылъэгъугъэм тIэкIу шIэ
къэс нахъ пэблагъэ мэхъу, ежъ нэфынэр, шIункIыр пхырит-
хъузэ, дэкIуае.

Кызырэрэпшырэр зызэхэшIэм, Нэшъуарэ кыгурыIуагъ
хымэ кIуачIэм зэримыхэрэр, ежъ-ежырэу нэфынэм лъэкIо,
шIункIэу нахъ Iужъу къэхъурэр IэкIи лъакъокIи зэбгырегъэ-
зыкIы, бгъэкIэ зэбгыретхъу, лъыкIуатэ къэс жъот мэкъэ дэ-
гур къэлъэшы, хэгурымыкIэ Къушъхъэр мэщIэу. Морары
нэфынэр, ащ уклэхъажыштыгъэ, гъэтхэ чыг цIыкIоу, къэгъа-
гъэм зэлыштыгъэ чэрэз чыгыжыеу зэ къэнэфы, зэ къэгъэ-
гъэ зэхакIэу зэпэшIэтыжырэм цIыф нэгу сурэт — ары ошIа,
Пшъэшъэжыем ынэгу! — нэгъэупIэпIэгъу горэкIэ кыхъэ-
жыукIы.

Къушъхъэ ныбэм, мыжъом ыгузэгу шъыпкъэ зэрэнэсы-
гъэр Нэшъуарэ кышIагъ. Мыщ зэрэблэмыкIыштыри кы-
гурыIуагъ. Нэфынэу зылыплъэщтыгъэр Къушъхъэм ышы-
гу хъугъэ, шIункIым пхыришыгъэ гъогум къэгъэгъэ тхъапэу
шыIэпызыгъэхэр, зы IудэнакIэ пышIагъэхэ фэдэу, Къушъхъэ
кIоцIым ылъэгъу екIухэшъ, чыг лъэпсэ къопс пчъагъэу куоу
чIычIэгъым шызэбгырэкIых.

ШIункIым, Къушъхъэ Ябгэм ишIункI мэхъарэ лъапсэ щиды-
гъэу, зэпэнэфыжъэу, чыгыжыер плъэгъузэ нахъ ины
мэхъу, жым нэфынэшхоу шызекIорэм шъхъафитэу щэуалъэ.

Къушъхъэр зэрэиныр, зэрэин дэдэр, ежыркIэ ащ нахъ ин
зэрэшымыIэр ыгу кыгъэцIыкIоу Нэшъуарэ зэхишIагъ. Къи-
нышхо горэ, гъэшIэрэ Iоф кынэу пэшIомыкIы мыхъунэу те-
лыгъэр зэрэшъхъарыкIыгъэм къушъхъэри ыгъэрэхъатыгъэу
кышыхъугъ, «хъушъэн ихъагъэу» зэрекупшысэгъагъэри джы
нафэу кышIэжыгъ.

Рэзагъэу ара, хъаумэ кыдагъэшIыгъэу фэлъэкIыштыр
зэшIуихи, фэмылэкIын шыIэу ешIэми, ежъ-ежырэу суцолла-
гъа — Къушъхъэ Ябгэр рэхъатыгъэ, загъорэ, фэжъу мэкъэш-

хор зытеукIэ, ащ икIэуж птхьакIум зэритрэм яхьыщырэу, мыжтогу кIэззыр зэрэIэсэжырэр зэхехы. АмалынчъагъэкIэ Къушъхьэм гъэры зэримышIыгъэр кыгугурэIo, ау джыри ышIэрэп, зэхишIыкIырэп мыжтогум, шIункI мэхъарэм хэзы-хъагъэр.

Гу чыжъэкIэ зэхишIэрэр: игъашIэ икIэрыкIэ шъыпкъэу ежъагъ, е ежъэшт, мыр кIэухэп, гъунапкъэп, гъунапкъэми — шъхъадэкIыгъо иI, армырэу хъун ытэкIышттэп: ежъыр, е псэ, е нэфынэу тыгъэм ыгъэшъокIырэ дунэе гукIыIум кытыри-хыгъэр мыщ шыкIодынэу хъушттэп. ШIункIыр къэхьылтэ, зыкъеутIэрэхъы, къэлункIэ, ау ежъыркIэ ар хьылтэп, ежъыри ащ шыщ, ау ащ хэмыкIокIапэу зыдешIэжъы.

Мэхъарэр кытеIункIэ, ежъыри ыкIуачIэ, ыгу шъыпкъэ кыщежъэрэ нэфынэ лъэшым къэошттым фэдэу хэхъо, ыл хачэу, ыгу хатхэу, джарэу лыуз-гуузкIэ зэхишIэу шIункIым зыхегуашт. ИшIошъхъуныгъэ лъапсэу иIэри ымышIэу, ицы-хъэ зытеть закъор — кIодыпIэ шыIэп, джыри дунаем кIоды-кIэр кыугупшысыгъэп, кыугупшысынэуи шытэп.

Нэшъуарэ аужырэу зэхишIэжъыгъэр: гууз пстэури кы-лъэIэсы, ыпкъынэ-лынэ нахь ины хъузэ, шIункIыр зэбгырегъэ-кIоты, ыгу хахъо, цIыфыбэм ахаукIыхъагъэу къашIошIыгъэ кIуачIэхэр зыхещэх, къушъхъэ шыгум кыщынэфрэ нэгум ныбыджкъопсэу езыпхырэмкIэ, сабыим гъомылэр кыизэ-рэлэкIахъэу, ахэр къекIух, хэткIухъэх, кIин мыгъуаекIэ Нэ-фынэр ыкIоцIы кыщежъэ.

ЗЭКЪОМЭЗ

Шъукъысэмыж

Шъукъысэмыж.

Хэти Сыди шъуемыж.

Псэ зыпыти зыпымыти.

ТызэлукIэжсыицтэп. Тызэрэлъэгъун ытэкIыицт.

Илъэсишъэм зэ сыкълъэгъонкIи мэхъу.

Мафэм пчъагъэрэ тызэрэлъэгъуми, тызэлукIэжсыирэп, тызэрэлъэгъу нахь.

КIаси, гонэси, ныбджэгъуи цыIэжсэп.

Чъыгэу сышгулъэгъункIи мэхъу.

Е ошъуаицэу, е мыжсэу.

МэишIо куаиэуи сышгулъэгъун ытэкIыицт. Шъумыцын, сэры стырэр.

Сыстызэ сыкълъэгъуиIэжсыимэ, шъунэпс ащ пае кълъэгъуыгъэх:

бзаджэр схэстыкIы ныIэп.

Зи кысхэмынэжсэу сыстымэ, ащыгъум бзаджэзакIэу

сызэхэлъыгъэш ары.

Хъау, шъоц пае сыстырэр. Сэ сизакъоуи схэстыкIын икъун схэлъ.

Шъхъадж ибзаджэ ежсэ-ежсырэрэ зыхерэгъэстыкIыжсэ.

Сэ джы маишIом игъогу сырыкIоцт. Ащ бэиIагъэу сыгу цъэстыишъ, сылтъыкIон фае.

ЕтIанэ псым ыкIоцIы сыхъаицт.

ЕтIанэ чэтапэм сичэл тесиIыхъаицт.

Дакъэм къэсэу сэхъокIыфэ, лъаицIэу чэтацэмкIэ сыкълъэхымэ,

лъаицIэу ащ сырыдэкIоежсыизэ сыпсэуицт.

Джы Хэти Сыди сичэл кыицIэхъаицтэп.

Сыда пIомэ КIым-сымым ымэкъэ Iужсэурэ Зэкъоным икуп

хъакъу-жсэокъурэ Iоф адысиI.

Шъукъысэмыж сIорэр.

Хьэш

Хьэм хэмыкырэри хьэм фэдэн ыльэклышт

Хьэш янэ емыдэлоу кьэхугъ. Кьызэраложьырэмклэ, ным ыклоц фабэ кьызэрибгынэу, чыгум тефэгъэ кьодыеу, кьэ-зыльфыгъэм ыбзэихаажьынэу ышгъхэ кьызтырещаем, кьыз-щыпкы, ыльэкьо хьыбыйхэр клоцаджэу мэтхьохэми, хьа-пклэгъу зытлу ышлыгъ. Зыкыгъээзэныр янэ кьехьыльэклэу, ышгъхэ кьыфиукьоши, ынэ шлуцлэшхохэр кьыклотхэу кьы-фыреплэклыгъ. Ежъ кьаигъэ цыклоу, ыльэтххэр тхьохэу, ышгъхы лэтыгуае кьыфэхьоу заулэрэ кьеплы, пхьэтэпэмыхъ кьышы фэдэу, ыпхэкъ кьыфигъэзагъ. Хьазырэу чьэпхьыжы, ижыкьашъ зыпкъ зеуцом, джыри янэ нахъ пэчыжъэ зишыгъ. Яни тлэкъу зыкышлэжыгъэу, кьеклуалэ шлоигъоу кьызэклуа-тэми, кьыльфыгъэр голуджэу кьызэрэтхьуагъэм кьызэты-ригъэуцуагъ. Джауштэу сыхьатым кьехьу тешлагъ, шыклэ-хьур ны быдзышэм зешьуагъэр ны пшыгъэр щытэу хэпэ-загъэу кьызыщэхьур ары.

Гъэшлэгъоныр, исабий кьызэрэфэмышлум янэ ащ нахъ пыщэгъэ ышлыщтыгъэ. Быдз зыщыригъэшъон фэе уахьтэр дэгъоу ешлэти, еджэщтыгъэ, кьемыклуалэ зыхьуклэ, ежъ клэ-рыхьэщтыгъэ, ау зэ нэмылэми шыклэхьум ишлоигъо тыригъэ-фэн ыльэклыгъэп. Ежъ сабыир зыщыфаем кьеклуалэти, бы-дзыпэхэр ыгъэузуу ыфызхэмэ, питхьыштым фэдэу аклырыузэ, зигъэшъоклыти, тьыраезэ зынимыгъэсэу, тлэкъу нэмылэми зыклэримыгъэтэу лучыжыщтыгъэ.

Шыбзым исабий ищыпэрыльфыгъ. Къин ыльэгъушты-гъэ, зи кьыгурылоштыгъэп. Кьыдэгъэшлыгъэ нэшанэу хэль-хэм адиштэу зеклон зэримыльэклырэр лъэшэу кьехьыльэклы-щтыгъэ.

Ильэс зытешлэм, шыклэхьур янэ кьыпымылтыжыыхэм фэдэу хьугъэ. Ежъ илэгъу шклэхьужьхэу, нахьыжылохэуи чылэ гъунэм щыхьурэмэ ахэльадэти, ыужырэ льякьохэмклэ яозэ зэбгырифыщтыгъэх, клэлэцлыкыхэр рифыжыэщтыгъэх, ар хэгэклыри, хьэхэри ащымыщынэу кьырифэклыштыгъэх. Ашлогъэшлэгъонэу цыфхэр шыклэхьум лыпллэщтыгъэх, шымэ ямыпэсыгъэ шлэпхэджагъэу кьыхафэрэмэ, жьалы-мыгъэ фэдэу ральэгъулэрэмэ хьэ шьэфрытхьор угу кьагъэ-клэу, ошлэ-дэмышлагъэклэ мэли, пчэни, щагу бзыуи зэрателъа-дэрэм пае Хьэш ралоу аублагъ.

Шыбз лъфагъэр зие лыр гугъу хэфагъэу хэтыгъ. Шыклэ-хьум янэ кьызтеклыгъэ лъэпкьымклэ цлэрыло хьазырэу шы-тыгъ, бэхэр кьехьуапсэщтыгъэ, дышгъэклэ ащэфынэуи, шы зытлушыклэ е цуми мэлыми пчъагъэу кьырилуалэрэмклэ кьырахьожьынэуи кьыралоштыгъэ. Ау шыбзыр зыгуигъэхьэ-гъэ хаклори лъэпкышлуагъэти, лыр ишыбз гъэшлуагъэ кьыльфыштым бэклэ щыгугъэу ежэгъагъ. Ау зэремынэгъу-гъэу гумэкъ лые кьыфыкьоклыгъ. Хьайуанэр зэшлэгъуае хьу-гъэу хэт, исабий зылэужыгъор кьыгурылорэп, бэлэрэгъыгъэу, шьоф нэклым щыгъошагъэ фэдэу, чэфынчъэу сыхьат заулэрэ зымыгъэхьыеу щытэу кьыштагъ.

А пстэуми анахьэу лыр зезыдзэщтыгъэр шыклэхьум еклолэн зэримыльэклырэр ары. Тлэкъу зыпкъ иуцомэ, кьесэ-жыын кьышлошлэу апэрэмклэ щыгугъыгъ, ау ильэс зытешлэми, нахъ лэлы мыхьугъэмэ, нэмыкъ зэхьоклыныгъэ гори фэхьу-гъэп. Зыгорэми ар ышлэш ыгъэхьун ыльэклыныеп, ау Хьэш кьызалъфыгъэм кьышыублагъэу еклуалэу лэ щифагъэп. Ежъ-ежырэу псым хэсыхьэшъ зыщагъэпкы, мыжъуаклэр зытиз псынджмэ къашечьыхьэ, пшэхьо стырмэ зашегъэуклорэи, етлани псым хэльэдэжышъ, фэшлэу зигъасэрэм фэдэу, зэ псы-ормэ апэшлуекло, зэ кууплэмэ зареты, псычъэрыплэмэ занэ-сыклэ, ежыри клырэу, е зыримыгъэхьынэу зырегъанэ. Ащ фэдэу зыщырихьылагъэхэм лыр агъэмэхьашъуи кьыхэклыгъ: шыклэхьум изеклоклэ-гъэпсыклэ цыф акьылым еупэсын плъэ-кышштхэр хилъагъоштыгъэх.

Ильэситлум ыныбжъ зеуцом, Хьэш чэщыри кьэмыкло-жъэу кьыублагъ. Янэ джыри зэпкъаджэ хьугъэти, ащ ыналэ нахъ тыригъэтын фаеу лым рихьухьагъ, мыдрэм, шыклэхьум, илоф хэмылтыжъэу кьычлэклын, ащ зызэрихьоклыжыным ушчыгъыныр пклэнчээн. Ау янэ ышъо сабий зэрэхэлыр шы-клэхьуми кьышлагъэ фэдагъ, ауштэу озгъалоштыгъэр, бэшла-гъэу пэблагъэ зымышлыжыштыгъэми, джы лъэубэкъу зы-тлуклэ еклуалэшъ, зымыгъэсысэу, ыпэбзиджынхэр загъорэ зэилъхэу, зыгорэ кьыгурымылоу, е зэхишлагъэ горэ ыгу ри-мышьэу ышгъхэ клырэу, ыльакьохэр гумэкълэу зэблехых, голу-джэу хэпырхьыкышъ, янэ клэрэклыжы.

Ащ фэдэу мафэ горэм рильэгъулагъэм лыр тлэкъуи кьы-гъэштэгъагъ. Шыбзыр гъэхьунэу зыдищэщтыгъэм рэхьатэу щыхьоу итыгъ. Хьэш лъэубэкъуипшл горэклэ пэчыжыагъ. Зы-горэм ыгъэсакыгъэу, лыр гуфаллэу шыклэхьум еплъыгъ.

Хьэш ыпкъ гъэпсыгъэу, къупшъхьэшхоу зэхэлъ пкъынэ-лынэкIэ моу джыдэдэм зидзынышъ, янэ тебэнэщтым фэдагъ. ЫлыпцIэхэр зэрэтхыохэрэми гу лъитагъ, ыпэбзиджынхэри мзуалъэх, къэхъакъушта мыр уигъаюу, ыцэхэр къэлъагъохэу ыжэ зэкIэкIы. Лыр зыдимышIэжъэу къэцтагъ, арэп, ыуагъ ыгукIэ, хьэцкъэным фэди мыр, янэ ыуджэгъужьыгъа мыщ?

А мафэм къыщыублагъэу Хьэш ришIэфыщтым лыр егупшысэу фежъагъ. Ау сыда ышIэн ылъэкIыштыр? Пшэ-нэу пIуагъэкIи, хэты ыщэфышта, нибжыи цIыф земыкIоллагъэр сыдэуштыр къэуубытышта? ЯптыгъэкIи пIахынэп, зэкIэ Iэгъо-блэгъум щыпсэурэмэ Хьэш игугъу зэхыхыгъ, шъыпкъэмэ, шкIэ зытIуи, мэл заули екIодыллагъэу къэбар зэрахъ.

* * *

Ежъ Хьэши ышIэщтыгъэп изекIуакIэхэр къызхэкIырэр. Апэрэ мазэхэм янэ егупшысэщтыгъэп, ежъыри зэгупшысэ-жъыщтыгъэп, ныдэлъф нэшанэхэм къызэралоу зекIощтыгъэ. Гу лъитагъэнкIи мэхъу зыгъэхурэ, къегуао фэдэу къыщы-хурэ горэхэм зэрарихьылIэрэм. ЯнэкIэ гоIуджагъэ горэ зэхе-шIэми, екIолIэнышъ, быдзыщэм ешъон фае, къэцынэми, чъылэ къалIэми, ащ кIэрымыхьэмэ, емыгъолъылIэмэ хьурэп, ихъупIэ зэблихъоу, псыикIыпIэ щэнджым зэпырыкIынэу зежъэкIи, изакъоу къэнэнэу фаеп. Джауштыр фэмыяхэу янэ IэпыIэгъу ышIыштыгъэ, зэбэныжъызэ, хьэионэ пстэуми зэ-ряхабзэу, кIырыплъызэ зигъасэщтыгъэ.

Ыныбжъ илъэсы зекъум, янэ имыщыкIэгъэжъэу къыгу-рыуагъ, ау ышъхьэ кIэрихыпэни фэлъэкIыштыгъэп, изэкъо дэдэу къэнэным емыгупшысэщтыгъэми, ауштыр зэгорэм зэ-рэхъуштыр зехишIэщтыгъэн фае, ащ фэдэ зэхашIэ горэ къы-зышъхьарыокIэ, губжыштыгъэ, езыхыжъагъэр ымышIэу мэл Iэхъогъумэ, шкIэмэ ахэлъадэщтыгъэ, хьэ къыпэкIафэми рифыжъэщтыгъэ.

Янэ кIыгъунэу зэрэфэмыежъымрэ изакъоу къэнэнри зэ-римыштэрэмрэ арынкIи мэхъу джы илъэситIум иуцогъэ Хьэш идунэететыкIэ зэрихъокIынэу шIозгъэнагъэр. ХэкIыпIэ тэрэз зэримыгъотырэри, мырзэныгъэу зыгъэгумэкIырэ пстэури ащ епхыгъэу ылыгъэ хъугъэ, е джауштыр ежъ-ежъырэу ышIошъы ыгъэхъужьыгъ. АщкIэ теубытагъэ зешIым, янэ ылъэгъу къо-дыеми фэщэчыжъыштыгъэп, джащ щегъэжъагъэуи ащ еша-кIоу, зыриушэтыр къыублагъ.

Мафэ горэм шыбзыр чылэм пэблэгъэ мэз гъэхъунэм итэу, сыхъат заулэ хъугъэу ымылгъэгъугъэ Хьэш къэлъэгъуагъ. Ащ лъыпытэу шыбзыр макIэу хэщыщыкIыгъ, зыфикъудыиыгъ, ау зыгорэм ыгъэсакъыгъэу къызэтеуцожьыгъ. Хьэш цы кIыхьэ Iужъоу тетыр ышъоу тхыорэм зэхигъэпIыиыкIэу, ышъхьэ зан-дэу ылыгъэу нэ джагъокIэ къаплъэщтыгъэ. Мары ылъакъо-хэр псынкIэу зэблехы, джыдэдэм зыкъыричынышъ, къыте-лъэдэщтым яхьыштырэу зыкъегъэпсы. Шыбзыр къэгумэ-кIыгъ, ежъ мыхъун къехъулIэнэу егупшысагъэп, ау мытэрэз горэ къэхъун ылъэкIынэу къышIошIыгъэу, ар исабыи къы-пкъырыкIыштырэуи ылыгъти, ыгу фэгъугъ.

Хьэш зейлгъэу къежъагъэп. Янэ фэбгъунджышъоу зишIызэ, рэхъат хъазырэу зэ къыкIухъагъ, етIанэ икIо хигъахъозэ, хъа-пкIым техъагъ. Мэджэгоу къыпшIошIыни, ынэхэр къызэрэшIэ-тхэрэр, ысэку утэкорэпщыгъэу, цэу тетыри зэхэпIыиыкIэу, ыпхэкI зэбгыридзыштым фэдэу ыгъэуалъэзэ, уцымрэ етIэ-сэпэ Iужъумрэ къыдимытэкъуаещтыгъэмэ. Джауштыр зызэкIигъэ-плъыхъажъэу зытIо-зыщэ янэ хъураеу къычъыхъи, ыгупэ къыфэгъэзагъэу къызэтеуцуагъ. Къэмыуцугъахэ фэдэу зы-къыфыричыжъи, ыпшъэ уфагъэу, ыкIэ занкIэу кIэшэикIыгъэу мэкъэ дыджэу щыщызэ къыфиучIынэтIыгъ. Шыбзыр къы-фэбгъунджэу щытыгъ, ау ыгупэ къыгъэзэнэуи кIэпкIынэуи игъо фифагъэп. Хьэш мэхъаджэу янэ телъадагъ, пэблагъэ зэ-хъум, ыужырэ лъакъомэ затыригъакIэзэ, шIуалъэхэмкIэ ытхы еуи риутыгъ. Шыбзыр хъыбыиыгъэп, утын хъылъэ къырахы-гъэми, къызщыпкIыжъынэу кIуачIэ къызхигъотэжъыгъ. Ау Хьэш зэкIокIыгъэм фэдагъ, ауштыр озгъаIорэр жъалымыгъэу еплъэгъулIэщтыгъэр ары нахъ, ащ ышIэрэр гуIэни хэмылгъэу, лыеу зымыгъазэуи зэкIэлъыкIощтыгъэ.

Шыбзыр къэтэджыжъынэу игъо ифагъ, ау зыкъышIэжъы-нышъ, хьурэр къыгурыIонэу, ащ ипэгъокIэу зыгорэ ышIэнэу уахътэ ратыгъэп. Хьэш дыджэу хэщыщыкIи, джыри янэ тепкIагъ, ыпхэкIи фэбгъунджышъоу тыригъэфагъэти, ебэ-джызэ укIорэи, ыныбэ къыдэгъэзыгъэ хъугъэ. Амалынчъэу, хъылъэу хэпырхъыкIырэ янэ Хьэш кIоцIыпкIэу фежъагъ, ащ зыздиутIэрэбгъурэмкIэ ежъыри псынкIэу зыгъазэзэ, ыужырэ лъакъохэмкIи кIоцIыпкIэщтыгъэ, ыцэхэмкIи хэцакъэзэ зэхыш-хыхъэщтыгъэ.

Хъылъэу хэцэлукIызэ зэрэгырзыштыгъэм щэхурэ макъэ шыбзым ыгъэлугъэп. КъехъулIэрэр зынэсыпэрэр къыгуры-

мылуагэнкй хьун, кыгурылопэнэуи фэягэп, тхэамыклагоу зыхэфагээр кыльфыгэм кыфыхыгэу ышлошгы ыгэхьун ыльэкыштыгэпштын. Джауштэуи ыпсэ хэкыг: акылыкэ кыгурымылорэ шхэакомрэ укытэмрэ зашлуигэбылгызэ, ыльэкэ кыхыштыкэи, еззожын зэрымьлэкыштыр зыдишлэжэу, кынышхо ыльэгыштыгэ. Арын фэе ыпсэ кымыбгынапэзэ, клитхужын ыльэкыгэу кызкышлошыгээр. Мары мээ блогээр, мары псыхори, ежэ есыкэ дэгэу ешлэ. Псыр чышлэагэ, ытхыцэ кытео-кытемыоу зэпырэсыкы, Хьэш кыкылэхаштэп, кыльемыжэхэнкй мэху.

Хьэш янэу ыукыгэм хэтхыукэу тлэкүрэ ышхэагы итыжыгэ. Етланэ шхэафитыгэ лые ыгыотыгэу, ыпкы лэнтлагээр кыкылэхажыгэу, рэхатэу мэзым фиуэнкыгэ.

Шыбзым ынэшхохэр кэбзагэх, нэпсыцэ льякэхэр ынэгу кыхэ кызышчэлэагэхэм: хэйуанэми, ежэ-ежырэу емыкы кызфыхыжыгэу кышлошыштыгэ.

Лыкылат

Кым-сымыр кыздэкыри зыдэкложьыри зыми ышлэрэн

Лыкылатэ зэкэоныгээр кызеклуштыгээр ошлэ-дэмышлэу кым-сымым зыхафэкэ ары. Ау зыкышлэжэу, зэкэоныгэм кышлэкэжыгэми, кым-сымыр бэрэ шхэарытыжыштыгэ.

Ильэс тлокым иуцагэу Лыкылатэ цыф макэ нибжы зышмылугэм фэдэ кыушхэ чыжэм хэсыгэ. Изэ-кыагэ. Ильэситфы хыугэу изэкыагэ. А ильэситфым кыкылоцл шыдыбжэ члэгэ машлор зэ нэмылэми кысагэп. Пытэу зэтэгэчыхыгэ мыжэ дэпкыплымэ акылу псэуалэу шыуан шэнджым е лэгэ лубгом яхышырым машлор ренэу шыблэштыгэ. Апэрэ мафэхэм, машлор кысэ кышлошлэу, заулэрэ пхэ гыугэ рыхылаагэ, ау блогэу еклелэн ыльэкыгэп. Мэшлошхуагэп, тхэабзи ышхэагы итыгэп, ябгэуи гуцафэ фишыштыгэп, «игурышлугэ» зытебгыафэм — ари кызышхэкыштыр кэпшлэнэу шытыгэп — илэшлугэ зэхапшлэштыгэ, кымафэм унэр кыгэфабэштыгэ, гэмафэрэ, мыупабжэрэми, зэхапшлэштыгэп.

Машлор кызэрыклоу зэрэшымытым гу лытагэми, апэрэ ильэсым зыгэмэхэшэни рыхылаагэ. Домбаеу тлэкү шла-

гэу зэшаклоштыгэм мэзым чыжэу хишагэми, кыулыкын ыльэкыгэ, ыко лэныкэ кыгуиупкэи, кэнагээр зэфэдишэу зэхуупкыгэ, кыггэзэжынышгэ ыхыжыынхэу ахэр чыггорэм кышлагэх. Псэушхэм бэрэ кыришэкыгэ, ау Лыкылатэ ипсэуплэ блэгэ хэзырэу кычлэкыгэ. Мэзагоу шытыгэми, чэч реным кырафэкыгэ домбаир зыдаклорэм ащ фэдизэу ыгэгумэкыштыгэн фаеп. Неушырэ юфы ымышыжыынэу тыриубыти, Лыкылатэ хэзырэу пшыгыагэми, лыр зэкэ иунэ кынеггэсыжыфэ гупсэфыгэп. Етланэ зэхуупкыгэ такырмэ шэор атырихи, лыр зэкэ ыупкылатэ, шыгыур затыретаком, онджэкым пилэагэх. Шыдыбжэ машлор зэригэкылатэлэрэпти, мы онджэкычлэр ары зышпышхэштыгээр.

Нэфшагээр чыжэжыгэн фаеп ылэхэр ытхэагыжы, гыолыжыынэу зырехыхэм. Етлэбаеу игыолыплэм еклелэжыгахэу, игыорыгоу унэ кылош нахэ нэфынэ кызэрэхуэрэм гу лытагэ. Нэфынэр шыдыбжэ машлор ыльэныкыкэ кыкыштыгэ. Лыкылатэ лэубэкэу заулэ машлор ыльэныкыкэ ыдыгэ. Машлор ыгузэгу шыпкэ, мэшло кыачлэм фыжыбзэ ышыгэу, зыгорэ кышылыгэагэ. Тлэкү тешли, ащ джыри нахэ зыкышлэтыгэ, етланэ икыхэагэ кыухыгэу, машлор ышхэагы кэхыугэ. Машлор узэригэкылатэлэштыгэп, ау ыльэгыурэр чатэм яхышырыгэ. Унэхэр ууцыргыухэу, чатэр зыхэт нэфынэм уенэкыкымэ, чэтэкури чэтэ лашгэри лупкэу зэхэпшыкыштыгэ. Кэшынагэуи, гэшлэгэонышхо кышыхыгэуи Лыкылатэ зэгуцэфэжыштыгэп, мыкыосэрэ машлор шлагэ горэ зэрэкыолтым ыгукэ фэхэзырыгэн фае. Чатэр такыкэ зытлу машлор ышхэагы зэритыгээр, етланэ зыпкэу еклотэхыжыгэ, унэ кылошры шлункышгом зэлышлэжыгэ. Онджэкэ члэгэ машлоу пхэ такыр ин зытлуш зыпильхэагэмэрэ, шыдыбжэ члэгымэрэ кыпыхэр нэфынэр ары джы унэм итыгээр.

Лыкылатэ зэгыолыжым, чыем ымыубытыпэзэ, пшысэ цытэу яунэ шызэхихыгээр ыгу кыкыжыгэ, лы кычлэшхо, лы мэхэаджэу Дэдэр... Осмэз... якэбар ащ кылатэштыгээр. Ащ чэтэ хэламэт илагэ. Сыд чата?.. Мыкыдыжын чат... Лы мэхэаджэм дагэтлыжыжыагэ, ау джынэс гупсэф ыгыотырэп... Лыкылатэ хэчыягэ, пшыгыэти, гупшысэ кыхэ, гукэкыжэ чыжэ заритынэу кыачлэ илэжыгэп. Чые лэшлум зылэкиубытэзэ, чатэр зеклотэхыжым, гухэкэ-

гукъао горэ кыхэхэу, хьэпшэ-хэщэтыкI макъэу ащ кыпылу-
кIыжыгъэр джыри зэ ытхьакIумэ кыридзэжыгъ.

* * *

Чэщныкъом мэшIо мыкIуасэм пилъэгъуагъэр ЛъыкIуатэ
щыгъупшагъэп, ятIонэрэ илгъэми, кыкIэлъыкIогъэ илгъэси-
щыми ащ ежэщтыгъэ, мэфэ шыпкъэр кымышIэми, мэфитIу-
мэфищым, пIалгъэр къэблэгъагъэу зилгъэгъэ, паплгъэщ-
тыгъэ. Джы чатэр кызылгъагъокIэ, гумэкI горэ зэхышIэщты-
гъэ, ылгъэгучIэкIи, ышгъэхыгукIи, ыбгъухэмкIи нэкIэу,
узIэтыни, зызэбгъэкъуни, уздэлэбзэни щымылгъэу кыщыхъуш-
тыгъэ. ЗыдымышIэжыгъэу ылгъэр щыдыбжэ машIом ышгъа-
гъы кыщыстырэ чатэм фищэищтыгъэ. Ау зэрэпэчыжыгъэи,
телэбагъэм фэдэу, кыстыгъэхэу кызэкIихьажыщтыгъэх.

* * *

КIым-сымхэр кIыхьэх, шгуамбгъох, кIакох.

КIым-сымхэр къолэных, шгончъэх.

КIым-сымхэр мэкъэнчъэх, бырсырых.

КIым-сымым мэхэр зэрехьэх: мэ гуаохэр, мэ IэшIухэр,
гъушгъамэхэр, цIынамэхэр.

КIым-сымым зебгъэсэн плгъэкIышт, угу рихьэу е уимы-
гъэгумэкIыхэу кызышIобгъэшIышт.

КъэшIэгъуаеуи кыбгурыIон умылгъэкIынэуи ащ хэлгъыр
— кыздэкIырэр ары, зыщыкIожыщтыри, зыдэкIожыщты-
ри ары...

ЦIыф кызылгъымылгъэсэрэ чIыпIэу ЛъыкIуатэ зыщыпсэ-
урэ кIыщыр зыдэщытыгъэм пэмычыжыгъэу къэхэлгъэжыгъэ
щилгъэгъуагъ. КъэнэтIэхэсэу уц кIырым кыыхигъэщыжыгъэ-
гъэмэ уарыгъуазэмэ, нэбгырищ нылгъэп ащ дэлгъыгъэр. Апкы-
нэ-лынэкIэ ахэр иныгъэнхэ фае, зы бэным ыщыпитIукIэ хэлгъ
къэнэтIэхэсхэр лгъэубэкъуиплIым нахь мымакIэу зэпэлудзы-
гъагъэх. Хьадэр нахьыбэ мэхъумэ ылуи, дэхэкIаерэ лгъыхъуа-
гъэ, ау кыгъотыгъахэмэ анэмыкI кызыхемыгъэщым, бэ-
нышгъэхэр ыгъэкъабзэх, къатырихыгъэ уцэу зы чIыпIэ
ышIыгъэм хэтIысхьагъ. Iоф ешIэфэ гу лгъымытагъэу, джы зэ-
кIэм ылгъэгъуагъ: язэпэчыжыгъэ зэфэдиз, ацыпэхэр зэбгъэуа-
лгъэхэмэ, щэнэбз сурэты хъушт. Азфагу зэрэпсаоу умылгъэгъоу,

фыжэ кIыхьэ горэ лгъэшгъэ шцизэу кыгъэнэгъэ уцым кы-
хэщы. Ащ екIуалIи, ыщыпитIуи къэмапэкIэ кычIыгъэщыгъ.
Чатэм яхьыщыр мыр, зэриIожыгъ, ары, чатэ, мары чэтэ
Iапшгъэри, ащ кыщегъэ чэтэкур, чэтэпэр зыдэгъэзагъэмкIэ
уплгъэмэ, ежэ зыщыпсэурэ кIыщыр олгъэгъу.

А мафэм мыжэо чатэм зыгорэ кыибгъэкIын фаеу кы-
шIошIыгъэп. Зытесыгъэ уц IапIэм зытетIысхьажыгъ, чэтэ-
пэр кыфэгъэзагъэ зэрэхъугъэми шIагъо хилгъэгъуагъэп,
ипсэупIэ хьаламэтэу загъорэ рилгъагъорэмэ ясэжыгъэу, ахэр
кызырэгъурымылощтхэми ыгукIэ еуцоллагъэу, мэхьанэ ари-
тыщтыгъэп. Ау ыпкыинэ-лынэкIэ мэхьагъэ горэ зэхышIэу, къэ-
онтэгъугъэу кыщыхъугъ. ЕтIанэ кIым-сымыр къэкIошгъагъ.
КъэкIошгъылагъ, ащ нахь тэрэзэу ар къэлогъуай — джари
ежэ кызырришIэжыгъэр. Зыгори зэхэмыхэу, хьыери сысыри
умылгъэгъужыгъэу, кызырэпфитыр кыгуигъашIэу, нэпIэгъум
зыкъегъэнафэ. Ащ ыуж мэкIэ-макIэу бгъу псэухэмкIи укыу-
цухэу кIым-сымыр кызыежыгъэр. ТхьакIумнэлгъэмэ къаIоуцо,
тэмэкIышгъэхэмэ якIошгъэхы, тхьацIашгъом, Iэлджанэмэ
ащэбжыбжыгъатэ, копкыымэ, лгъэкIапIэмэ закъырищэкIыгъэ,
лгъэнтхэмэ ячгъэбзэхы.

КIым-сымым нахьыпэрапшIэу мэкъэнчгъыр къеIофытэ.
Мэкъэнчгъэм макъэ гори хэмылулгъэу щытэп, армырымэ сы-
дэуштэу зэхэпхына. Ащ ымакъэ — ежэ нэпэмыкI зэхэозым-
гъэхырэ макъ, ежэ узэрегъасэ, джыри дунаим ущэдаIоу кып-
щегъэхэу, джауштэу узIэкIаубытэ, укыеухъурэи, кIым-сымыр
кызырэрэкIоллгъэшт гъогур еухъазыры.

Сыд фэдэ а макъэр? ПкIэшгъэ ныкъошгъухэу, чIым щыщ
хъужыгъэрэмэ мэ хьыбыеу ашгъахьарыгъом фэд; жъау нэгъуа-
джэхэу, нэпIэгъум къэубытыгъуае фэхъурэмэ якIошгъэ-хьы-
егъу зэокIымэ афэд; кIосэжыгъэхэ нэбзыйхэу лгъэу пкIэгъым
хэткIухьагъэмэ афэд; сабыеу чыерэм шгъахьарыгъом пкIыхьа-
пIэуи зэхэпхышт; е зымы емыдэожыгъэрэ, зымы кIэмыхъопсы-
жыгъэрэ лгъыжэ гупшысэ Iушэу зэхэпшIэгъэшт; чIычIэгъэ псылгъа-
къомэ яжыгъыгу чыжэ плгъэгъушгъомэ къяпшылгъэшт... Мэ-
къэнчгъыр — кIосэжыгъэ макъэмэ яджэрэпэджэжэ. Джыри
дунаир зэхэохы фэд, ау псэ зыпытыгъэмэ якIэгъуас, яежэ-
стэфэ зэхэпхьагъ, ялгъэ-нэпIэхэ укыэзыуцухъэрэр. ЕтIанэ
кIым-сымым итетыгъо къежэ. Джы сыди плгъэгъужыгъэрэп,
ори хэти сыди укылыгъэгъужыгъэрэп, макъэхэми, шгъохэми, теп-
лгъэ е пкыы гъэпсыкIэ зилгъэхэми уахэткIухьагъ.

Охътэ Іэшлоу кыпшыхъузэ, пІэлъэ шынагъо уеуцо.
КІым-сымыр зыдэкІожьырэр хэта зышІэрэр.

* * *

КІым-сымым зэриІыгыгъэр бэми макІэми ЛъыкІуатэ кышІэжьырэп. Къызэрэхужьыгъэри шыгъупшэжьыгъ. Ынэ теуптІопкІагъэнкІи хъун. Чэтапэр зыупэпщІырэ мыжъобгъур къэтхыуагъэ фэдэу къызщэхъум, зыкышІэжьыгъ. Мыжъо чатэм екІуалІи, плъызэу тІэкІурэ шъхъарытыгъ, етІанэ къэнэтІэхэсмэ инэплъэгъу атыридзагъ. Уцыр лъхъанчэу атыриупкІыгъагъэба, адэ мырэу псынкІэу къэкІыжьыгъэха, лъэкІапІэм кыкІэонхэу, риупкІыгъэмэ афэдизкъабзэ хъужьыгъэх. Мыжъо чэтэ закъор ары зэриупщІэныгъэу къэнагъэр.

Чъые нэхъо-нажъом джыри ыІыгъ фэдэу зыкышыхъужьэу, гу зылъитагъэми ащ фэдизэу пымылэу, ЛъыкІуатэ ипсэупІэ кыфигъэзэжьыгъ. Зэгупшысэгъэ закъор: мы къэхэлъэжьыем къакозэ шыгъэн фае, зыгорэу щыт мыр... Джаушцтэу кыбгынагъ ошІэ-дэмышІэу зэрихьылІэгъэ къэхалъэр — зыгорэ кыкІэлъэплъэу, ежъыри зэплъэкІыжьын фаеу кышІошІызэ къэкІожьыгъ.

Осмэз

*Къушгъхэ зыдэщымыІэми тыгъэм къыз-
щыкъокІыни зыщыкъохъажъыни кыщегъоты*

Къызэрэхъоу, Осмэз ным ыбгъэгъу лъыІэбагъ. Унэ кІо-цІым ос шъабэр шызэрихъэу кыублагъ, кІашъоми къехы, дэпкъхэми къапхырелъэсыкІы. Шъхъангъупчъэм Іухъагъэм ылъэгъугъэр ыгъэшІэгъуагъ: мэфэ ошІум чыжъэу кышылъагъоштыгъэ мэзыр кыІууцуагъэу, хэтхыукІызэ къиплъэщтыгъэ. А къэбарыр ятІонэрэ мафэм зылъыІэсыгъэ лІыжъ горэм кыІуагъ: «Осмэз фарэус. А сабыир чыІэри фабэри ымышІэу къэтэджыщт, чэщыри мафэри изэфэдэщт. Чыжъэр зэхимышІэу, блогъэр кыгурымыІоу псэушт. Ихъадэгъу кыфэсмэ ары ныІэп ыгу зыдэщыІэ шъыпкъэр кызыишІэщтыр...»

ЛІыжъым ащ нэмыкІхэри кыІуагъэх, ау хэта зэкІэ къэзышІэжьырэр? Апэрэ мафэм, апэрэ сыхъатым, дунаир

зыщилъэгъугъэ апэрэ нэплъэгъум Осмэз ным ыбгъэгъу лъыІэбагъ. ЦІэ фаусынэу игъо имыфэхэзэ, ны быдзыщэр ыухыгъ. Сабый кыызфэхъугъэкІэ бзылъфыгъэ горэ кыызфащэм, быдзитІури зыдызІуилъхы, Іыстыгъо римыгъафэу ащ ибыдзыщи ыухыгъ. Быдзыщэ зиІэ бзылъфыгъытф зы мафэм фызэблахъоу аІыгыгъэми, агъэрэзэн алъэкІыгъэп. Осмэз мэфэ ренэм быдзыщэм ешъоти, чэщ ренэм гъутхъэщтыгъэ. Сабыйм кыыхэкІырэ псыр рахынэу щалъи лэджэни афимыкъужьы зэхъум, хъэренэ кІэшлагъэу зэрылтым ычІэгъы мэшэ куу щыратІыкІыгъ. Ар атІызэ чІычІэгъ псылъакъом зынэхсхм, ащ цэхэпсыр зыдихъын аІуи, ыуж икІыжьыгъэх.

Джаушцтэуи хъугъэ, ау цэхэпсым псы къаргъор ыгъэжъа-жъэщтыгъа, хъаумэ чІычІэгъэу псы гуаом зэлъикІугъэм фэмышыІэжьыгъа, е шІэпхъэджагъэкІэ ежъ-ежъырэу дунай нэфым зыкытырихъажьыгъа,— тІэкІу шлагъэу мэз чыжъэм кышчыІэужьыгъ. Ащ лъыпытэу Іэгъо-блэгъум кышчыкІырэр игъукІыгъ, лэуцэцІхэм зыщадзыеу, бзыоу шъхъарыбы-быкІырэр гъомэ дыджым кыыригъэфэхэу, цэхэпс орыжъым зиубгъугъ. Ар зэкІодылІэжьыгъэри ежъ Осмэз ары. Шэсын ылъэкІы зэхъум, зыдэкІыкІэ, гъогу хэхыгъахэ рыгъуазэу ихэбзагъэпти, ежъ цэхэпсэу хэкІырэри зыпкъ иуцуагъэу, орыжъы-ми хэхъожьырэпти, ащ хапкІэмэ риутхыкІызэ, кІинэгъэ ІужъучІэр тыгъэм рижъыкІыжьы, жьыбгъэмэ зэбгырахы-жьыгъ. Ау ар зыхъугъэр нэужыр ары.

Осмэз ыныбжъ мазэ фэдиз зэхъум, быдзыщэм ымыгъэрэзэжъэу, зэгъокІ уахътэ горэм тыригъафи, хъэренэ кІэшлагъэм кыибэкъукІыгъ. Пшхын фэдэ унэм ригъотагъэпти, шагум кыыздахъэм, къупшъхъэшхоу хъэжъым ыгъукІыхъэрэр ыцэ-мэ къадитхы, ыжэ дигъани дэкІыгъ. Къэблъачъэр зылІэужы-гъор сидэушцтэу ышІэныя, чэур ыцІыцІи шъхъадэкІыгъ. Зэ кызэплъэкІыжьыгъэти, иныбжъыкъу къэблъачъэм шІонагъэу зельэгъум, фидзыгъ: «КІорэм зыдигъазэрэр игъогу, зынэгъу зы лъэныкъо гъэзагъэмэ о акІыбы удэт. Тызэдэхъушцтэп, къэсэгъэзэжьыфэ кысаж, зэфэшІу тыхъужьыщтмэ сшІэрэп нахъ».

Джар кызэриокІи, Осмэз, лъэубэкъу ыдзы пэпчъ лІыгу ышІызэ, мэзым хэхъагъ. Блэнэ лъфагъэ ІукІагъэмэ, кыубы-ти, ышкол цэу итым ешъуагъ, тыгъужъ анэ ылъэгъугъэми, мэз пчэни, баджи, быдзыщэ зезыхъэрэ кызэригъэбгъукІуа-гъэп, ежъыри ебгъукІуагъэп. Хэт кылыбджагъэкІи зэхихы-

гъэп, сьдэуштэу лыхъугъэхэки агъотыгъэп. ХьэкIэ-къуакIи лэуцэцIи штэ аригъэшIыгъэу, мэзым щымылфэжъхэ зэхъум, цэхэри кыIукаIагъэхэу, ылъэгъурэ пстэури ыгу рихъэу, ылъабжъэхэр мыжъомэ ариутэкIызэ, мэзым кыыхэкIыжъыгъ. Мэзыми кыдэгъэшIыгъэ нэшанэхэр кыыштэжъхэу ыублагъ.

Яджь кызэкIожьым, кызыхъажьыгъэмэ зи алуагъэп. Янэрэ ышыпхъухэмрэ ылэбжъэ-лъабжъэхэр паупкIыгъэх, хъу-лъфыгъэмэ, ятэрэ ышхэмрэ, мэфитфэ ыкIышъо ацIэнтхъугъ. Апэрэ мафэм бамыпкIэхэр, шъомпIэжъхэр ышъо кыыхэкIы-гъэх, ятIонэрэ мафэм чыхъажъухэр, хъэдэпчэмылхэр, псы-шъуаехэр къэлъэгъуагъэх. Ящэнэрэ мафэм ежъыри зи кы-мыложьэу, ыкIышъуи, мэ бзаджэр зымыухыгъэ пкъынэ-лы-нэри зэкпыратхъыным тещыныхъэхэ хъугъэ. Ышъхъэ рагъэ-зыхи аутхыпкIыгъ, бгъунджы ашIи агъэутэрэлъагъ, зандэу агъэуцужьы, кIоцIыплъагъэх, ышымэ анахъыжъым ытхъа-кIумитIу ыубытыгъ, кыкIэлъыкIоритIумэ ылэхэр зэпакъу-дынгъэх, яплIанэрэмрэ ятфанэрэмрэ ылъэкъо зырыз зыIэ-кIалъхыи, джыри зэкIакъудыкIыгъ, зэрафэлъэкIэу аутхып-кIыгъ. Осмэз къэщэIугъэп, хъуни мыхъуни кыIуагъэп, ына-пIэхэр зэтельхэми, зигъэшхэкIыгъакIэм фэдэу ылупшIэхэр мэджэгухэти, «мыш цIыф хэкIынэп, ау сьдми зыгорэ хъу-жъынкIи мэхъу» алуи, шагум рахи, лъэубэкъу зытIущэу зэпэ-чыжъэ дэшхо чыгитIумэ ылэ-лъакъохэмкIэ аклашлагъ.

А лъэхъан шIагъом тхъакIумкIыхъэмэ анахъыбэрэ бзылфыгъэхэр лфэщтыгъэх. Тхъэшхом цыхъэ фашIыщты-гъэти, укъэхъунымрэ укъэмыхъунымрэ зэрэзэфэмыдэ закъоу альытэщтыгъэр: кьэхъугъэр мэулэу, къэмыхъугъэм зегъэп-сэфы. Дунаим уехыжъыщтыр арымэ, ар ущыIэным бэкIэ нахъ псынкI. ЕтIани Тхъэшхом игъо кыпфилъэгъугъэмэ, насы-пыгъэшхошъ, гъогумаф. УлIагъэмэ — Тхъэм ушIокIодыгъэп ныла.

А тIэкIу-шъокIухэр кыдэплъыгъэмэ, Осмэз чыгмэ акIэ-шIагъэу тыгъэмрэ мазэмрэ зэрэзблэкIыгъэ пчъагъэм зыми гу зэрэлъымытагъэм бгъэшIэгъон хэлъэп. УцIыныгъэ, чъэп-хъыжъыгъэ, утэрэлъагъэ, рэхъатыжъыгъ. Ежъ Осмэзи ащ фэдэу гуIэщтыгъэп, ыпэ илъыр джыри ышIэрэпти. УкIэзы-шIагъэм гухэлъ горэ иIэнщтын, ар зыфэдэм о сыда хэпшIы-кIырэр? — ыгукIэ ылощтыгъэ.

КIэшлагъэми, Осмэзы ыныбжъ лъыкIуатэщтыгъэ. Зыми езэщыгъэп, хэти фээзэщыгъэп, быдзыщэу зэшъуагъэмрэ

хьэкIэ-къуакIэу, хьэцIэ-пIацIэу ышхыгъэмрэ ыдырыгъэмрэ бэрэ зэрэфэхъуштым ицыхъэ телъыгъ. Ау чыг кьутамэмэ афэмыщыIэжъэу, зэ макъэ къагъэлугъ, етIани къэщэIугъэх, ящанэрэм кызэпыкIыкIхи, Осмэз къалэпызыгъ. Кызэрефэ-хыгъэуи щылышщтыгъэ, гухэлъэу кыффраIагъэр кыыгурэлфэ, ау хъэжъымэ зыкытыраунакIэу, къолэжъымэ ауцIэлэу зэ-хъум, къэтэджыжъыгъ.

Джаш исабыигъо Осмэзы щихыгъ, икIэлэгъуи ары, нахъ тэрэзэу къэпIощтмэ, кIэлэгъум шъхъарыбэкъукIыгъ. Унэм ихъажьы, пчыхъэшъхъашхэ зышIырэм ахэтIысхъагъ. ЧыпIэ фалыгъыгъэп, ау зыхафыгъагъэп ныла, ежъ щиз ахигъотагъ. Ашхырэр ышхыгъ, алорэм едэлугъ, тэджыжъхэмэ, ышхэмэ ятэрэ ашIэщтым щыгъозагъ, ежъ зыдигъээщт закъор ары ымышIэщтыгъэр. Ау сыда ащи зыкIыгъэгумэкIын фаер? Хъурэр хъугъэ, мыхъурэми пIалъэ ыгъотын, ари зыгорэм щыI. ЩымыIэм лыхъурэр щыIэр зышIомакIэр ары. Ежъ щыIэри шIобэщагъ, уплъэмэ — олъэгъу, уклэмэ — улокIэ. Ухъуль-фыгъэмэ — бэкъум фэшIу уанэрэ Iэм зыдэзгъээзэрэ чатэрэ уищыкIагъэр.

Ыныбжъ зэрикъугъэри, иакъыл кызэрэкIуагъэри Осмэз кыышIэжъырэп. Ыпхалъэ хъупцIэу, шалъэрэр ыплIэIумэ къагъэтIэлпы зэхъум, хъурэ бзырэ зэфэшъхъафитэу чыпIэ щыIэн фае ылуи, тыжъымэ къакIэныжъыгъэ чэтэжъэу шагу хъакушхом рыпэлэбэхэу къэнэжъыгъэр ышти, унэм икIыгъ. Чэур ыцIыщызэ, иныбжъыкъоу къэлэпчъэIум дэжъ кыIуи-нэгъагъэм сэлэ мэлэу хъужыгъэу тIэкIу зыкыIэтыгъэти, кыфызэридзэкIыгъ: «Гъусэ зышIырэр зызышIомакIэр ары. Сэ кысымыхъурэмэ, кысыщыкIэу гуцафэ сшIыгъэп».

Осмэз ышIэщтыгъэп кьэхъурэр зыдихъыщтыр, ари езы-фыжъагъэмэ ащыщыгъ. Ищэхэпс орыжъы Осмэз ышъхъэ ыблыгучIэ чIэлъэу ебгъукIуагъ (ащыгъум орыжъыр чыпIэ итыгъэгъу). ТIэкIу зылокIотым, мэ бзаджэм икIочIагъэ шIо-гъэшIэгъонэу кыIуагъ: «Мыр е сэ сищэхэпс, е мы хэгъэгум хъэ гъорыкIоу исымэ зэкIэмэ мыш цыщаунэкIы».

Джауштэу орыжъым ебгъукIуи, мэзым хъхъагъ. Лэухъур ышхэу, лэубзыр ыгъэразэу мээз заулэрэ хэсыгъ. Ежъ ыуж кьэ-хъурэ лэуцэцIхэр ыпэкIэ кьэхъугъэмэ афэмыдэжъхэу, мээ псэу-шъхъэхэр зэлэхъэхэу, быущтыгъэр Iоуеу, Iоищтыгъэр гъоргэу, гъоргышщтыгъэр пцIэоу рагъажьы, ежъыри хъури бзыри хъа-зырэу шIузэхэкIуакIэхэу зыфежъэм, лъыбзаджэмкIэ зиунэ-кIыгъахэти, мэзыр ыбгыни, шъоф дымылхэм арыхъагъ.

Шьофыр гъунэнч. Ар Осмэзы ыгъэшлэгъуагъ. Узлъылэ-бэн щылэп, узтеклыен плъэгъурэп. Уздэклоени укызэхыжы-ни нэплъэгъум кыыхырэп. Сыдым узэпырыкыщт, сыдым упхырыцохъушт? Уапэкли уаужыкли нэкли. Уабгъухэри ары. Къушъхэ имытмэ, тыгъэри тыдэ шыкыуахъэра мыщ? Тыгъэр ошъопщэ къуапэм къоплъэу зельэгъум, ар зыдаплъэрэм ежы-ри зыфигъэзагъ. «Тхъэшхом сыкышлагъэу кычлэклин, зы-горэ мыбыбырэмэ, мачъэ, мычъэрэмэ, сэ кысэнамысыгъэ жьым зэрехъэ,— джауштэу егупшысагъ Осмэз.— Сылъе-жъэщта, хъаумэ ежъ-ежырэу къэсыщта мыр?»

Шы лэл эзэрэгъэфыжыагъэм шьофым жьыр кынцилэ-тыщтыгъэ, джары шлуцлэгъо маклэу ыльэгъугъэр. Тлэклиу шлагъэу шыхэр кызэблагъэхэм, маклэу зиуфагъ, чыгур зэлаагъэлыгурыгоу шъхъарычыхэ зэхум, алъытхъомэ, зэ сэкур, зэ шыклэр кыгубыгъэм, шлохыбыйхэр ытлупшыжъхэзэ, аужырэу кылэклэфаагъэм ежыри зыдырихыжыагъ. Зыты-ридзи, ыпэбзыджынмэ арылаби, шъхъэлуантлэклэ лэхъогъум кыыхифыгъ. Игъончэдджшъхъапс кырихи, пэбзыджын тло-сэкур ыугъони кыришыгъ. Джар ишхомлаклэу, шыбгыр ыбэкъу зэрэфэшлум ыгъэгъушлоу, шъхъарытлупшы ышыгъ. Бэрэ чъагъэха, маклэрэ хъэпклэагъэха — тыгъэми зыщыкыо-хъан ыгъотыгъ, лэлыр мээ лужъум хэлъади, мыкложышъухэ зэхум, тхъурбэр кыпызэу къэуцугъ. Осмэз гумэкл илагъэп, «шхомлаклар» ытлупшыжыгъэу, бэшлагъэу шы сэкум хэгъэ-клэагъэу чыештыгъэ. Чэщ ренэм чыыагъэ, шым зегъэпсэ-фыфэ. Нэф кызэшъым, хъэйуанэр гъэхъунэ благъэм ритлу-пшыхъагъ. «Мыщ фэдэу шы слъэгъугъэп,— зэриложыгъ,— къупшъхъэшху, цы лужъу кыхъэ тет, мышъэу мышъэп, тыгъу-жъэу тыгъужъэп. Теплын...»

«Теплын» зелом, ащ кыыригъэкыгъэ шъыпкъэр зыми кышлэжырэп, ау кызэралотэжырэмклэ, зэплъэу ыльэгъу-рэм ежъ зэрэфаем тетклэ гурылощтыгъэ. Ежъ зэмыплъэу къэ-зылъэгъухэрэм ялахъ гори мо лым зэрэхэмылыр къагурыло-ти, язэфэшлу хъуштым нэмыкл чыплэ щылыхъуштыгъэх. Нэф кызэшъым, игъончэдджшъхъапс шым ыпэбзыджын кы-рилъэшъужыи, ичылплэ ригъэгъотыжыгъ. Хъайуаным лъэу-бэкъу зытлущэу клэрыклоти, кыыхэклинэу зызгъэхъазыррэ ыпаклэ чыплэу зыфигъэнэфэжырэм етлэхугъ. «Мыр шы,— ылуагъ, къенэкъокъуни зэрэщымылэм емыгупшысэу.— Мыр шы, сыда плэмэ зыхэклигъэр шы лъэпкъ, ау а лъэпкъым мыр

ыльэгъугъэкли ымышлэжынкли мэхъу. Дунаим илэгъум шым ныбжыкыу зэблэщыгъэу ыдзырэм яхыщыр. Бадзэу те-тлысхэрэм ыклэклэ еорэп, хъэм фэдэу зэцэкъэклы. Еплъэлъ, сыкыльэгъурэпти, хъэм фэдэу тлысыгъэ...»

Осмэз мэлэклэ лэу ихэбзагъэп. Шхэ зэпытзэ къэтэджы-гъэти, лэф гори имылахэу кышыхъу зыхуклэ ары нылэп ыны-бэ ыгу кызыкыжыщтыгъэр. Ащ фэдэ чыплэ джы зэры-тыгъэри. Арыти мээым хэклуати, зыллэужыгъори ымыгъэу-нэфэу, чъэу апэу ыльэгъугъэр кыгубытыгъ, быбырэ гори кы-риутэхыгъ, гъучлыр мыжъом риутэкли, машлоу ышыгъэм тлури шигъэлыщли, фэгъэунэшклурэр ышыхыгъ. Ышлэрэм емы-гупшысэу, къелыжырэ щылэмэ хъэмэ афидзэу есагъэти, фэ-мышыхыгъэр шым фидзыгъ. Хъайуанэр кызэплъэкли, къуп-шъхъэхэр ыгъэтакъохэзэ, рапэсыгъэр рифыхыгъ.

«Гъэшлэгъоны,— егупшысагъ Осмэз,— ауштэу мэхъу-мэ, ари хъурэмэ ахэзэгъэн. Ау мы шыр къеуцоллагъэкли, сэ кысфелорышлэнэу тхъэланэ ышыгъэми, пшлошъы бгъэхъу-пэ хъуштэп. Слорэр ешлэфэ, ымышлэуи тыдэ клэна, кысэдэлэу кысшлуигъэшлыщт, сытеплэхъуклымэ, уанэ кыстыри-мылхъэуи кыстетлысхъажыщт».

Ышлэщтым бэрэ егупшысэрэмэ ащыщыгъэп Осмэз. Сыдэуштэу орэхъу фаеми, пшлэрэр ары шлагъэ хъурэр. Шым еклуалли ытхы зытыридзагъ. «Сигъончэдджшъхъапс кы-ригъэшлугъэр тыдэ клэжына? Шымэ — орэщыщ, хъэмэ — орэхъакъу».

Джащ кыщегъэжыагъэу Осмэз чэщыри мафэри изэфэ-дэу къушъхъэмэ ахэтыгъ, мээхэр кыклухъагъэх, псыхэр зэ-пичыгъэх. Чэтэжъэу шъодэн шъуамбгъоклэ исэмэгубгъуклэ гошлагъэр кырихымэ, мыжъожъымэ ащигъэчанэу, чы-гыжъхэр риупклатэхэу кычыхъагъ. Уахътэ тешли, шыбзым ышъо сабий хэлъэу, ежъ ичэтэжъи имыхэбзагъэу зэпэжыу-жъэу гу лъитагъ. «Сэ сыниту зэтеслэхъэмэ, мыхэр плэлъэ шъхъаф хэуцох,— ылуагъ. Шым мэлъфэфэ тетлысхъажы-гъэп, лэфыр зызэшлоклым, янэ нахы шыклэр нахы шлогъэшлэ-гъоны хъугъэ. Шым емыпэсыгъэ нэшанэу янэ хильагъош-тыгъэр зэклэ нахъ бэгъуагъэу шыклэбзы цыклум кыдэ-хъугъ. «Унэ сшыгъэу, сыгу зыфэгъун ащ илъэу, шагушхо къэсшыхъагъэу, сишагу дэтыгъэмэ, мыщ нахъ хъэ дэгъу сэ згъотыжыныеп,— егупшысагъ Осмэз.— Сэ мыр къызгъэ-лъфыгъэп, арышъ янэ мышъэми тыгъужъыми сыклэупчлэн

слъэклынэп. Янэ джы кызнэсыгъэм тэрэзэу сыгурылаугъэп, адэ ауштэу зыщытклэ, мыдрэри сыдклэ сищыклагъ?»

Джауштэу ылуи, шыклэ цыклар ылъэкъуиплэ зэфэдэу атеуцоу, ыцэхэмклэ уцыр пичын ылъэклы зэхъум, ыпэрэ лъэкъуитлүмэ язырэр чыгым рипхи, ежъ шым тетлэсхыи, мэфэ ныкьо гъогу ыклогъ. «Хьэ шъыпкъэм уфэдэшъ, ушылэ пшлоигъомэ, узэреспхыгъэ бжалэр е гъужынышъ зэпыутын, е уецакъэзэ зэпыпшхыклын»,— джауштэу кылаугъ Осмэзы лъэшы клаеу, шыклэм янэ зэхыригъэхы шлоигъуагъэнклэ мэхъу.

Мэзхэр ыцлыцхэу, къушъхьэхэр зэлуигъэклогъэхэу, Осмэз дунай хъоухэр илъэс фэдизрэ джыри кыклогъэхъэшт. Тыгъэ-напэри жъаури зэхимышлыкыжъэу, мэзри шъофри изэфэдэу, зытемыуцогъэ мыжъорэ зыхэмыхьэгъэ псыхъорэ алумыклэ-жъэу гу зылетэм, зэщымрэ зэкъоныгъэмрэ ыгу къаутлэс-хыгъ. Иши чэфынчъэу, ежъыри ышъхьэ шлозыгъэу, шъоф горэм ихьагъэу, шыудзитлу ылъэгъугъ. Зэхэлъадэхэшъ, зэза-ох, зы купым адрэхэр рефыжъэх, етланэ адрэмэ мыдрэхэр къырафыжъэжъы, лъэсэу аклэпхьагъэр ащытлэ. «Мыхэр мэ-джэгухэмэ — сяззон, мэзаохэмэ — садэджэгун»,— ылуи, зэ-хэзаохэр тлоу зэпифи, зы клэлъэныкьор зеухым, къэнагъэхэр къытебанэхи, ишы аркъэнипшлыр едзыгъэу, ежъ пчыпэ гъэлагъэмэ ащызэблэдзыгъэу, къэлэшхо горэм нагъэсыгъ.

Зынагъэсыгъэ къалэм зао дэтыгъэп, ари ыгъэшлэгъуагъ. «Ащыгъум мыхэр къалэм щэгубжхэшъ, шъофым щызэза-ох»,— ылаугъ.

А мафэм къыщегъэжъагъэу Осмэз ищытхъу ыпэ итэу псэугъэ. Псаузэ къэунэ дахэ фашлыгъ. Сабый къыфэхъунэу щытыгъэмэ, ичэтэжъы мафэ къэс къырагъэщэни. Заом кыыз-хэклыжыкклэ, илашэ нэбгырищымэ кылахыти, пшъэхъушхоклэ рапхыжыщтыгъэ, сыда пломэ гупсэф илэнэу фэягъэп, Осмэз чъыягъэми, ежъ чэтапэм зыкырихыти, зиухъэу фежъэщ-тыгъэ.

Хэгъэгущом пый имылэжъэу Осмэзы ышлыгъ. Ищыт-хъу члынэлабэмэ анэси, дзэ мыиныщэу ыугъоигъэм ыпэ къэклынхэкли щынэхэу, ыужы ихъани кыкыомыкыжъы зэ-хъум, шъырытэу гушылэу, шъабэу ылъакьо члым тыригъэу-цоу, лы цлэрылоу щылэр зэрэугъой, егупшысагъэх: «Осмэз игъэшлэ гъогу ыклогъах. Къыздэклыгъэри тшлэрэп, нибжыи ыгу цыф ригъэплъагъэп, дзэу зэрищэрэм макъэ ришъымэ, хэгъэгур ыгъэушъорэклын. Ежъ илъэс къэс шъао кыкылахо,

ахэр къэхъухэмэ, тэ къядгъэлыфыгъэхэр унэлути афэхъужы-ных».

А уахътэм Осмэзы илъэс щэкл горэ ыныбжыгъэщтыр. Чэтацэм ымыбзагъэу, пчыпджыныр хэмыулагъэу лэгушъо щиз ыпкыинэ-лынэ илэжыгъэп. Ищытхъу къемыхылылэклэу зэрихъэщтымэ, ащ ылабли кыгъэмэхагъэп, ичати кыгъэу-цэкугъэп. Нэ закъоклэ чъыеу, иуанэ иплэшъхьагъэу игъашлэ кыхыгъ.

Джащ фэдэ палъэ итыгъ Осмэз, игъэшлэ гъогу ыухын фаеу тетыгъо ин зилэмэ зырахъухъэм. Дунаим зехыжъыми, афимыгъэгъугъэр джауштэу рашлагъ: агъапцли, агъашлоу алозэ, ыкыбыклэ къэклыхи аукыгъ. Иззоли купэу щытхъуш-хо зыпылтыгъэхэри лэшэнчъэхэу дагъэкылаугъ.

Хьэш

Мэзхэри гъогу тетых. Ау тыда зыдаклогъэрэ?

Мазэ фэдиз хъугъэу Хьэш мэзым шыпсэуштыгъэ. «Шып-сэуштыгъэ» озгъалорэр — зэхэшлык гъэнэфагъэ хэлъэу мэ-зым шыщылагъэшъ ары. Мэзыр иныгъ, изылылэныкьо тыгъэр кышчыкыоклыти, адрэ лъэныкьом шыкыохажыщтыгъэ. Джауштэу апэрэ мафэхэм ылъэгъуштыгъэ. Нэф кышчышъы-щтыгъэ, тыгъэр шыкыохажыщтыгъэ. Жъыбгъэу кыхэлъа-дэрэр хэпшъыхъэти, хэмыкыжышъоу шыпхъэхыжыщтыгъэ. Ежъ кышщеджэрэ жъы лэлхэр бэрэ шыкыэрэ-къалъэщтыгъэх, шъхьафитхэу, гъэхъунэхэри, блыгу чыжъэхэри, цунэ клопэнчъэхэри дэгъоу ашлэхэу, шыджэгухэти, шыхъушлэхэти, кыздэзыгъэхэр кызыэрэшлэгъуаеу, ошлэ-дэмышлэу лэсэжы-щтыгъэх.

Мэзым ищылаклэ шъхьафитыгъэу хэлъыр Хьэш ыгу ри-хыштыгъэ. Ащ ори зыгорэ ренэу кыпфыдакло. Узфэщынэ-ни щылэп. Мышгъэ анэм зэ лууплэгъагъ. Мышгъэ щыритлоу лэчъэ-лъачъэрэмэ блэгъэ хъазырэу яклолагъэти, шым ымэ кызэхышлагъэу, анэр занклэу къэплъагъ. Ежъыри ищыпэлъэ-гъути, шлогъэшлэгъонэу зымыгъэсысэу еплъыгъ. Мышгъэр зэшлэгъуае хъугъэм фэдагъ: къэзылыгъоу тезымгъазэрэ ри-хышлагъэп, мыдрэр гумэкл гори кыхэмыщэу щыт. Ытхы-шъоц кыгъэплыеу кыхэгъогыкли, анэм хьапклэгъу зытлу

кышлыгъ, ыужырэ лъакъомэ атетэу зыкылыети, ыпэрэ лъакъохэр къэщыгъэхэу, ыжэ зэкIэкыгъэ цэшхохэр къыдэщхэу, лъэубэкъу заулэ къыдзыгъ.

Хъэш ышхъэ ыутхыпкыгъ ныIэп. Мышъэ анэр лъэшэу къызэгъогым, ыпэбзиджынхэр ыгъэуалъэхи, ынэ шIуцIэшхохэр къикIотхэу ысэку зэридри, мэз блыгур къызэпигъаджэу къэщыщыгъ. ЕтIанэ чIыплэ имыкIэу зэндэрыкъэу зыкылыети, джыри нахъ лъэшыжъэу, кIоцI чыжъэкIэ къыкIырыузэ, гуи-хэу къэджагъ, ыц Iужъу кIыхъэхэр къэзэрэгъэхыагъэх, ыцэ шъуамбгъохэр къызIуигъэпсыгъэх.

Мышъэ анэр мэзым икуупIэмэ ащыпсэуштыгъэ, мыш фэдэ псэушхъэ зэгорэм ылъэгъугъэнкIи мэху, ау изэрэщыт шъыпкэзэ ришIыкIынэу благъэу рыхылагъэп. Джы къыгурылогъэ закъор мы псэушхъэр къызэрэщымыщынэрэр ары, ау къэшхъошIэн фэдэу, къэшэу е къытегушхоу гу лъитэрэп.

Мышъэ анэр тIэкIурэ гуфалъэу къеплъэу шытыгъ, зэрэмыщынэрэр къыригъаши, ищырма якIолIэжыгъ, ау ячIыплэ ыбгынагъэп.

Хъэши къытыригъэзагъэп, мышъэхэр иджабгъоу зыдиIыгъэу ябгъукIуи, лъыкIотагъ. Апэчыжъэ хъазырэу, ау дэгъоу къылыэгъухэу къэуцуи, бэкIаерэ анэм къеплъыгъ. ЗыкIытемылъэдагъэм егупшысэщтыгъэ, езэонэу фежъэгъагъэмэ, зэрехъулIэщтыгъэр къыридзэщтыгъэн фае. Ущынэу мэзым ущыпсэун плъэкIыщтэп, ар зэхишIыкIэу ыублэгъагъ, е уаныхъ лъэш, е уафэд. Армырма мэзыр убгынэн фае. Хъэшы мэзыр ыбгынэнэу фэягъэп, мыш игъашIэ епхыгъэу гу чыжъэкIэ зэхишIэщтыгъэ.

Илъэс фэдизрэ мэзым зыщэпсэум, Хъэш ежъ къыдэгъэшIыгъэ амалхэу, шымэ нахъыбэрэмкIэ къамышIэрэмкIэ ар дэгъоу къыгурыIуагъ. Зыми шынагъо фыриIэжыгъэп. Зиамал къыгурымыIорэр къаигъэ ышIыщтыгъэп, ишхъафитыгъэ пэрыоху гори, къегоон гори имыIэнэу имэз псэукIэ ыгъэпсыгъ.

ЕтIанэ зэщыгъор къесэу фежъагъ. Янэ шыгъупшэжыгъагъ, апэрэ мазэхэм ащ зэрэдзекIуагъэр загъорэ къыфыдэ-оежъыщтыгъэ, ар къехъылъэкIыщтыгъэп, джау сыдэуштыгъэ гумэкI лые горэ зэрэтезыгъэр къыфэушыжыщтыгъэ. Джы гукъэкIыжы гукъауи имыIэжъэу, мэзым есэжыгъэу, чыгъэу, уцэу, псэушхъэ горэу ащ шыщы хъугъэу, зыгорэ къецэлашхэу фежъагъ. Ар къызхэкIырэр джыри къыгурылоштыгъэп,

мэзыр псэупIэ фэхунэу тыриубытагъэми, гупсэф къезымытрэ гумэкI зэхэфыгъуаехэр къышхъарыоштыгъэх.

Хъэш мэзым фитэу ышIошъ хъугъэ. Гъэхунэу ыгу рыхъырэмэ якIоу гъогухэр хиутыгъэх, ипсыхэхыпIэхэр Iухъэгъо-шIу ышIыгъэх, ау а гъогухэр ежъ пэмыкIы къыхигъэщын ылъэкIыщтгъагъэп: ихъапкIэгъу пэпчэ лъэубэкъу зытфых къыдафэу ахэм арычъэщтыгъэ. Апэ дэдэ зытепкIэгъэ чIы-пIэмэ ащымыохъоу ренэу атыригъэфэжъыщтыгъэшъ, хиубыкIыгъэхэри гъогу пIонэу шытыгъэхэп. Чъэ зыхъукIи, зыгорэм IэкIэкIыжырэм фэдэу, ехыжъэгъаеу хъапкIэщтыгъэ. ЧэщныкIо ужым, анахъэу къэщхы зыхъукIэ, цыхъэ ымышIэу игъушъапIэ ыбгынэти, мэзыбгъухэр зэфэдэкIэ къычыхъэщтыгъэ. «Мы мэзыр сэ къэсымышIэу зыгорэм макIо» — джауштыгъэу ыгу къызижъэкIэ ары анахъэу гумэкIылэ зыхъу-щтыгъэр, джауштыгъэр ары зымышIэжъэу мэз гъунэхэр зы-риубыкIыщтыгъэр.

Зэкъомэз иныгъэ, зы хэбзэ гъэнэфагъэ рыпсэуштыгъэп, шапхъэ гори зыфегъэуцужъэу гу лъытэгъоягъ, ащ къыхэкIэуи мафэ къэс зызблехъоу къыпшыхъун ылъэкIыщтыгъэ. Ежъ илъэмакъэ, ипырхъ е ищыщ макъэ нэмыкI хэмылукIыжъэу ышIыгъэти, джы загъорэ кIэгъоажыщтыгъэ: кIым-сымышъ, ежъ ыгъэлурэ макъэхэр зэкIэми зэхыхы, ар дэгъу, ренэу янэп-лъэгъу уитын, узэхыхын фае, ау мэзыми зыгорэ къыIон фае-ба? Зи къымыIуахэрэмэ, узгъэщынэн, узгъэтхыон е узгъэ-сакъын макъэ гори хэмылукIырэмэ, ушчэъми, ушчэъеми укъымышIэрэмэ, ащ узэрэфитыр сыдэуштыгъэу къэпшIэщта? Макъэ зышхъырэ шхъафитыгъэр мэзым зытырехым, мэ-къэнчъэ шхъафитыгъэр ащ ыгъотыгъэмэ шIэ? Емыгупшы-сэрэми, Хъэшы джауштыгъэу зэхишIэщтыгъэ.

НэмыкI гумэкIи къыфыкIыкIыгъ: мэзым зызкIиушъэ-фырэр — зыгорэм егупшысэшъ ары.

Мэзым гупшысээн ылъэкIыщт, ащ шчэ хэлъэп. Ау мыр ежъ къыригъэшIугъэ мэз. Ежырма мэзыр къызфэнагъэр, ар зэгупшысэрэр ышIэн фае, зи къымыIорэми, зи къызкIимыIо-рэри ышIэн фае. А псэури зэримышIэрэм егъэгубжы, ау мэ-зым зэрэфитым ицыхъэ телъышъ, ащ рэхъат къыретыжы.

Джауштыгъэу гумэкIыхъ Хъэш иIагъэхэр. Хъэ нэшанэ джы еплъэгъулIэным пае, лъэшэу упыплъыхъан фэягъ. Цэу тетыр нахъ кIыхъэ хъугъэ, ыпкыинэ-лынэхэми заушхугъ, икIупшъ-хъэхэри зэхэкIотыгъэх, инэу, итеплъэ уигъэмэхъашъ хъугъэ.

Хьэш шы, фэдэ цыф ымыльэгъугъэми, зыхэкIыгъэмэ атекIы-
пэщтыгъэп. Ежъ ащ егупшысэщтыгъэп, яни пкIыхьыкIи ыгу
къэкIыжыщтыгъэп, мэзыр зериIыгыштым щэхурэ гумэкI
иIэжыгъэп. Зы мэз цыпэм шыIэу адрэ цыпэм кышыхьые-
рэр кышIэщтыгъэ.

Хьэш ымышIэщтыгъэр — джы зыгъэгумэкIырэ пстэури
зэшIокIымэ, сыда кыкIэлъыкIон фаер? Зыщырэхъат шъып-
къэ сыхъатыпэхэм чыжъэу-чыжъэу нэмыкI шъыпкъэу зилъэ-
гъужыщтыгъ: иныбжыкъу е ипкIыхь фэдэу. Шы Iэлхэр ма-
чъэх, зыми рифыжъагъэхэп, шхэкIыгъэхэу, шъокIыгъэхэу,
кIочIашIохэу — заутхыпкIэу ара, заушэтэу ара, е хэкIо ха-
щэм иунашъокIэ ара? — шъхъафитэу, зерафэлъэкIэу ма-
чъэх, ошIэ-дэмышIэу езэрэхъыжъагъэхэу, джауштэу ошIэ-дэмышIэу
къэуцужыштых. Шыжъ гори аулэгурэп, кьунани кычIа-
нэрэп, ащ фэдэ ахэтэп, фэдэ зыхэтхэр Iэхъогъу шъхъаф. Мэз-
хэр, гъэхунэхэр, псыхэр, шъофхэр...

Жъы Iэлхэр Iэсагъэх, псыхъомэ икIыпIэ шъхъафхэр къа-
щынэфагъэх, гъогу бгъузэхэр, уадэхын уфимытэу хъоумэ
апхырыкIыгъэх. А пстэури кыздежъагъэр цыфыр ары... Ащ
зегупшысэкIэ, Хьэш ыкIышъо къэтхыо, изэхашIэ кыригъэ-
гъээжъын ымылэкIырэ къэшIэжъ чыжъэ горэ зэрэщылэм
ыгъапэу, пэбзыджынхэр ыгъэуалъэзэ егъэпырхы.

Мэзым фиты хъугъэу елътэми, зыфимыт горэ шыI,
зыгорэ ежъыри джынэс кыфит. А зэхашIэр фэмыахэу кышъ-
хъарыожъыти, игубж мэзым щырипхъыхъэщтыгъэ: ышъэ
икIыгъэм фэдэу кыччыхъэзэ, чыгэу зыфырикъурэр зэщиу-
тыщтыгъэ, чыгыкIэ дэчъэх цыкIухэр ыцэшхохэмкIэ кы-
ритхыштыгъэ.

Мы мэзыр зыгорэм паплъэ, зегъэхъазыры. Хьэш зыфи-
мыт гори шыI.

ЛъыкIуат

ПхэстыкIырэм ычIыпIэ узыстырэр къеуцо

Щыдыбжъ машIор рэхъатыгъ, зи кыкIэмыпщэу, зыпкъ
итэу ыкIуачIэ ыIыгыгъ. Щыдыбжъм иджабгъукIэ пхъэмб-
гъу Iужъу упсыгъэу дэпкъым хэгъэпытыхъагъэм Iэдэ-уадэ-

хэр телъыгъэх, ахэмэ ашъхъагъы пхъэ Iунэ гъумэу дэпкъым
хэIугъэхэми заулэ апылэгъагъ. Ахэмэ якIолIэнэу ЛъыкIуатэ
зэп, тIоп зызэрищэигъэр, ау машIом зэригъэбгъукIуагъэп.

ЛъыкIуатэ лъэубэкъуищ горэу щыдыбжъым пэчыжъэу
джэхашъом тетIысхъагъ, ау машIор къегуаоти, фэмышыIэу
къэтэджыжыгъ. КъыIукIотынышъ, тIысыжъын имурадыгъ,
ау кызэрэтэджэу, машIом ыкIуачIэ кышыкIагъэу кышчы-
хъугъ. Ар ыгъэшIагъоу, ышIошъи мыхъупэу джыри тIысы-
жыгъ. Ары, шысы зыхъукIэ къесты, Тхъэм семыукIи, сыкъе-
лъэгъуа сэлэ мы машIом, зериожыгъэ, сыкъелъэгъоу, кы-
сэгупшысэрэм фэд. Сыда сыщысмэ мыщ ыгу сызкIырым-
хырэр?.. ЧыIэ лIэрэр машIом пэтIысхъэ. Е гугъунчъэ-
Iофынчъэу зигъэпсэфынэу ыпашъхъэ етIысхъэ. Ышъхъагъы
ситы шлоигъом фэд. Шъэф горэ IэкIэлъ мыш.

ТIэкIурэ егупшысэу щыти, машIом ылъэныкъокIэ Лъы-
кIуатэ лъэубэкъу ыдзыгъ, мэшIо кIуачIэр нахъ кызэрэлъэ-
шыгъэми гу лъытагъ. Джыри зы лъэубэкъу ыдзыгъ, ау псын-
кIэу кызэкIэкIожъын фаеу хъугъэ: машIор къетхъуагъэу,
зыфекъудыеу кышыхъугъ. ЗыкыызэкIихъажъи, Iыстын ихы-
сапэу зызеуфэм, стырымэу къэтхъугъэм кыгъэщтагъэти, зы-
кыгузэкIыжъи, рэхъатэу уцужыгъ. ЧыпIэ имыкIэу, машIом
занкIэу паплъэу сыхъат фэдизрэ щытыгъ. ЫгъэшIагъоу ыгу
риубытагъ: нахъыбэрэ ущыт къэс, стырымэри нахъ макIэу
зэхэошIэ, ау зыпщэймэ, укъесты, зэрэхъурэмкIэ, ежъ чыпIэ
къыпфегъэшъуашэшъ, джащ узизэгъэн фае.

ЯтIонэрэ мафэми ЛъыкIуатэ а чыпIэ дэдэм уцужыгъэ,
сыхъат фэдизрэ зыщэтым, ылэхэр ныкъозэкIэххэу ыпэкIэ
ыщэигъэх. ДэхэкIаеу машIор къяIэщтыгъэми, пщыIэн олътэ-
кIы. Ящэнэрэ мафэм а чыпIэ дэдэм итэу ылэхэр зэкIэхыпагъэ-
хэу машIом фицэинхэ ылъэкIыгъ. «СыкъешIа шъуIо мыш,
хъаумэ сэ тIэкIу-тIэкIузэ сеса? — джауштэу егупшысагъ.—
Сыдэу хъугъэми, сымыпщыIрэмэ, тызасэ е тызэгурэлэ. Тызэ-
гурэлэмэ — джар нахъ тэрэзыгъ».

КыкIэлъыкIогъэ тхъамафэм машIом «зэрэгурьIогъэ»
чыпIэр зэ нэмыIэми кыритыжыгъэп. КIыIутель щыгъэу
уцуми, кыыстыщтыгъэ. Ылэхэр псынэкIэчъыпсым хигъаохи,
ыщэигъэх, ау нахъ Iэхэу кыыстыгъ. Ежъ машIом изытет зэб-
лихъугъэп, зыпкъ зэритыгъ. Ау мэшIожъэу мэфэ зыщыплIым
зэхишIагъэр ыпкъынэ кыхэнагъэ фэдэу зэгугъэфэжыгъ, тIэкIу
тешIэ къэс ар фэбэгъэкIэ гуапэу лъым хэткIухъэу, ылэгушъо

пхъашэхэри къэушъэбыгъэхэу, лыжъыр яхыщтым фэдэу къэпхъапхъэхэу ылъэгъугъ.

Тхъамэфитлу зытешлэр ары нылэп машлом лъэубэкъуитлуклэ пэчыжъэу уцужьын зилъэклыгъэр. А тхъамафэм ыклэхэм адэжъы гу лъытагъ: джэныкъо машлом истырыгъэ ащ фэдизэу джы зэхышлэжъырэп. Ар нафэ къызфэхъугъэр гупшысэм хэтэу машлор зэклигъэнэжъынэу пхъэцлаклэхэр зэтырильхъажъы зэхъур ары. Ауштэу зэрэхъугъэри ымышлэу, зэтло машлор зыпыль цыпэр ылыгъэу къызэхэнэгъэ пхъэ гъугъэхэр зэпыригъэзагъэх, тлэку къэбжъыбжъыгъ нахъ, ыгъэгумэклы нэу къегоуагъэп. Ошлэ-дэмышлэклэ къыгурылуагъэр ыуплэ-кунэу фэягъэп, джы ышлэшъ хъугъэм фэдагъ: къыогупшысэрэм гухэлъ къыпфыри, зыгорэклэ урищыклагъ, арышъ ар зэхэошлыкыфэ зыпшылэн фае. Етланэ ори узфитыр къэнэфэшт.

Щылагъэ илагъ Лъыклуатэ, илъэситфэу мэз цуным зыхэ-сым ар шэны фэхъугъэмэ ащыщыгъ.

Бжыхъэр икли, кымафэр къешэсэхыгъ. Тхъапэ гори чъыгхэми, кондэ зэхаклэхэми апымытыжъыми, мэзым упхырыплъын плъэклырэп. Шъыпкъэ, Лъыклуатэ зызфиплъыхъани, зылъыхъуни щылэп, зы мэфэ лъэс гъогум къыубытрэр лъэныкъо пстэумкли чыгъэу ити, псылъакъуи, лэучэцлэ хъэклэ-къоклэ лъагъуи ынэ упышлагъэми елъэгъу.

Щыдыбжъ машлом зэримыгъэклэлэжъэу зыщыхъугъэм ыужы ятлонэрэ мазэр ыклэм факлоштыгъэ, хэмылтыгъэ нэшанэ горэм Лъыклуатэ джыри гу зыльтетэм. Пхъэ е мыжъо телабэмэ е тетлысхэмэ, зытетлысхъагъэм фэдэ мэхъу. Итеплъэ зэблихъоу арэп, пкъыгъомэ фэбагъэу ахэлъыр псынклэу зэхэшлэ, ежъ фабэу хэклирэри зынэсырэм къыхэклирэри зэлоклэхэшъ, зэщыщы, зэлахъэгъу мэхъухэм фэд. Зы гупшысэ лэпаклэ горэми зэрипыхъэу къыпщэхъу. Ау сыда чыгыр е мыжъор зэгупшысэн ылъэклыштыр? Ар цыфым къыгурылонэпщтын, ау зы дунай къыщыгъэшлыгъэхэшъ, ахэм ягупшысэ цыфыри къыххэмыфэн ылъэклыштэп. Джа пхъэ е мыжъо «гупшысэр» — фэбэгъэ лэпаклэу къыплъылэсырэр — ары пкъыгъом укызызэришлэрэр, ар къыбгурэлэмэ, бгъуитлукли узэрэшлэшт. Умышын а нэплэгъу зытлоу зэхэшлэ гъэшлэгъоньр къызыщыпфаклорэм. Пхъэми ущыщ, мыжъоми ущыщ, е о ахэр пщыщых. Пэгущыо гурышэ дахэклэ гъэшлури, мыжъом ыкылу тлэклурэ щылыгъ. Мыжъом ышъо къызэрэзэблихъу-

рэр олъэгъуа? Уклоцлырэплъэ фэд, шэпхъэ гъэшлэгъонклэ зэрэзэгъэклугъэр, хэбзэ гъэнэфагъэклэ зэрэзэгъэфагъэр, зы пшэхъуацэ фэдиз хэпхымэ, псау теплъэу къэнэщтыми, зэри-мыкыужырэр, игъэшлэ сурэт зэрэзэблэхъугъэр плъэгъушт. Мыжъомклэ ар гуаопщтын, ащ иныни цыклуни ылъэклышт, ау цыфымклэ гоошт бгъэтакъомэ шъхъэу: мыжъом зигъэп-сы зэхъум, зэрылэжъэгъэ хабзэм ишэпхъэ уасэклэ зызэбли-хъун фае.

Ащ фэдэ гукъэкхэр Лъыклуатэ ыгу риубытэщтыгъэхэп, егупшысагъ — щыгъупшэжъыгъ. Ау ышлэщтыгъэ аукъоды-клэ ахэр ыгу къызэрэмыкыхэрэр, гукъэкл, гупшысэ пэпчъ цыфым щыщы зэрэхъурэм пэмыклэу, ахэр дунайшхом хэтклухъэх.

Кымэфэ чылэр къызехъэми, Лъыклуатэ унэм машло зыришыхъэщтыгъэр лы ыгъэжъэн зыхъуклэ ары нылэп. Домбаишъом хишлыкыгъэ гъончэдджымрэ лэгъуапэ зыпымыт джанэмрэ зэблимыхъоу щыгъых. Джы зиупцлэныпагъэми, чылэ мылэнэу къыцэхъу. Осыми, мылыми, жъы чылэми машло аклэлъ, зыдимышлэжъэу мафэм, чылэми фабэми, ыпкъ еуцошъ, ащ щыцэу мэпсэу.

Ящэнэрэ мазэм ыгузэгумэ адэжъ щыдыбжъ машлом ыклуачлэ къыхэхъуагъэу Лъыклуатэ къыщыхъугъ. Джы лъэубэкъу закъу нылэп ащ зэрэпэчыжъагъэр, ау зэклэ зыхищэрэ фэбэгъэ-стырыгъэр къыхэнэжъыштыгъэ фэд. Ауштэу езгъэ-гупшысагъэр: машлом ыклуачлэ нахъ зэрэхэхъуагъэзи, лыеу къегуаоштыгъэп, ылэгухэр ыщэйхэмэ, нэсын ылъэклы нэу пэблэгъагъ. Зэ егупшысагъ: «Сэри мы машлом фэдэу сэхъу, нэфынэ къысхэклы. Тэрэзэу сээеклэмэ, чатэм сытелэбэн слэз-кы нэу мафэ къэсынщтын. Тхъэшхо закъом силъэлу фэсэгъа-зэ!..»

Машлом къыщылагъорэ чатэм телабэмэ, е ар кылэклэ-хъапэмэ, ащ ришлэщтым Лъыклуатэ джыри егупшысэщты-гъэп. Машлор ары ыгу илыгъэр, нэмыкылэрэ пстэури ащ еп-хыгъэн фае, джауштэу ылъытэщтыгъэ.

Непэ къызэрэушыжъэу, щыдыбжъ машлом еклэлагъ. Лъэубэкъу закъу азфагу илыгъэр. Ылэхэр зэклэхыгъэхэу ыщэйгъэх — машлор къэтхъуагъ, тхъуабзэ къымыдзэу, нэрымылэгъу стырымэр щэбзацэу къытлупшыгъ. Ыгу рижъы-кыштым фэдэу къыхэлэбэгъэ машлом къыгъэштагъэп, ау зэ-хишлагъэ ыклоцлыклэ тхыуи, зэпэнэфыжъэу къызэрэжъыугъэр,

зыгорэхэр хэстыкыгъэх, зыпхырыплъыжъэуи кышыхъугъ, ежъ-ежырэу зилъэгъужъэу, гупшыси гумэкIи имыIэу, тхъэгъэшлыгъэ кьодыеу, моу джыдэдэм къэхъугъэу, ау щыIэ пстэури кыдэхъугъэу, хъау, зэкIэ кыызэдэхъугъ, а ктэгъэшлыгъо пIалъэр зыми кышIэжырэп, сыда пIомэ моуцтэ зпытыгъ. ЕтIанэ машIом пэлъагъ, хэлъагъ, пкыырыплъагъ — машIор рилъэгъукIыгъ.

Дунаим шъо зэфэшхъафэу кышцынэфагъэр зэкIэ машIом шызекIоштыгъэ, ау псэ зыпыт дунаим теплъагъорэ шъомэ ахэр афэдэ дэдагъэхэп. УткIопкIыштыгъэх, гуIэхэзэ зэхэткIухъэхэти, егъэзыгъэу куум чIэбыхэзэ, заушхъафыжыштыгъэ. Макъэ апыIукIыштыгъэн фае, ау ар нафэу зэхышIыкIыштыгъэп. Джы мары дунэе пкыгъохэр зэхуугуфыкIыхъу хъугъэ. МашIом зыфекъудыи, ежыри ыкIоцIыкIэ кыштагъэу, загъорэ мэстэу кышцэхъу.

ЛъыкIуатэ стыгъэ. Джауцтэу кышыхъугъ. Стыпагъ, аужырэ нэпIэгъум хъазабышхо ышцэу гырзыгъэ. ЫпIапэхэр ылъэгъузэ машIом хэткIухъэх, ыIаблэхэр пэзых, ынэкIушъо тежыкIы, стырымэ-жъэрымэр ыпшъэкIэ къекIотэхмэ, шъо кIыбыкIэ кыпхыристыкIызэ, ыбгъэгуй, ыплIэлуй, ыбги зэлъештэ... Жъэрымэм ытхъалэу, фэмыщылъэжъэу, джыри лъэшэу къэгырызгъ. Зигъэхъенэуи, зыкIырыужыынэуи фэмыежъэу, ежъ кыпыхрэ жъэрымэр шIолэшIоу кыыкIэуагъ. КIочIае горэ кыыкIаи, цыIэуадэу шымыхъоу кыыззэкIедзэм, ыгу хэкIэу егупшысагъ: «Сыдэу пIэлъэ тхъагъау сызэрытыгъэр! Дунай шIагъо сыхахъэ пэтыгъ. Джы сыщылъэжъэп, ау сэ сызфэе кIэухыр згъотыгъэп. Сыкъэхъужыынэу сшIагъэмэ, джыри зэ машIом сыхэхъажыштыгъэ».

ЛъыкIуатэ псаугъ, ау игъолъыпIэ етIэбаим утIонкIагъэу кIэрысыгъ. Сыхъат зауIэ тешIагъэу, хэчыезэ, ыгу кыхъагъ: «Хъау, машIом сызкIимыштагъэм егупшысэгъэн фае. ПкIэнчъэу джынэс сыплъыгъа мыщ?»

ЛъыкIуатэ хэчыягъ. Щыдыбжъ машIомрэ ежыррэ къапыкIырэ нэфынэр зэфэдагъэ. КIымэфэ чэц чыIэр пчъэ Iухыгъэми шъхъангъупчытIоу зэIуубгъукIыгъэхэми къарилъасэщтыгъэ, ау ЛъыкIуатэ ар зэхышIэщтыгъэп.

Нэф кыызэрэшъэу, ЛъыкIуатэ къэушцыжыгъ. Ащ лъыпытэуи машIом егупшысагъ, ащ ылъэныкъокIи плъагъэ: мэшIо кыызэрыкIо шъыпкъэу къэнэфы, макъэ пыIукIырэп, тхъуабзэхэр ышъхъагъы щыджэгухэрэп. ЛъыкIуатэ ыгъэшIа-

гъоу машIом еплъыштыгъэ, мэзишым мыш фэдиз кыныр зытырилъэгъуагъэр ымышIэжырэп, е зи кымыкIэу, зи емыпхыгъэм фэдагъ. «СыкышIэжырэп,— джауцтэу егупшысагъ, лэнтIэгъэ-мэхагъэ горэ кыызэрэкIахъэрэр зэхышIэзэ,— зыкъэшлымэ шIэ? Боу дэгъоу тызэрэшIэ, адэ сыд пае ауцтэу зишIырэ? Джы мары машIор IукIотырэм фэд. Е чIыпIэ зэритэу, ори уичIыпIэ умыхъожыгъэу, зэпчыжъэ охъоу кышцэхъу. Зыгорэхэр къауцокIы, етIанэ ежъ шъхъаф шъыпкъэу, изакъоу зельэгъужы. КIым-сымыр кыызэрэшхъарыорэр кышIагъ, есэжыгъэу кышIошIыштыгъэми, зыримыгъэу бытын зэримылъэкIыштыр кыгурыIуагъ. Мары мэлъызы, зыгорэ гъэнэфагъэу ылъэгъурэп, зэкIэхэми апхырыплъызы, зи зыдэщымыIэ чIыпэнчъэм маплъэ. Джары КIым-сымыр кыызшежырэп, шъончъэ, мэкъэнчъэ, пкыгъончъэ, мызгъэ-гум джащ фэд ар, нэмыкI шъыпкъэуи шытын елъэкIымы. Жъыри шыхъыерэп, псэ зыпыти зыпымыти шызекIорэп. Адэ ащыгъум сыд ащ ымакъэ кызыпыIукIырэ? ТхыцIашъокIэ зэхэхы, шъхъацышъокIи, пкыынэ-лынэр егъэутабжъэ, ежъ пэмыкIы уемыгупшысэнэу уеумэхъы. Арышъхъае гупшысэкIэ зыуигъэубытырэп, уегупшысэу узэрэфежъэу, зыпIэ-кIахыжы, тIэкIу тешIэжыымэ, уахътэри кыызшымышIэжышцт пIалъэм иуиуцшцт.

Мэзым икIым-сым... КIым-сым лъаг. Гъогунчъэ уешIы, къэшIэжъ уилъэжъэп, уашъхъагъы шыонтэгъу, уабгъухэр зэжъух, плъэгущомэ чIышъхъашъом ипытагъэ зэхашIэрэп. Мэз кIым-сымыр онтэгъу, джауцтэу апэу кыызгурэIом, ар кыызхэкIырэри кышIагъэу кышыхъугъагъ: уашъхъагъыкIэ зыгорэм укъельэгъу, ау о пшъхъэ уигъэлэтырэп. Мэзым псэу-шъхъэр хиз, чъыг кышцэкIы, чъыг шебэджы, макъэ шымыIун ылъэкIына? Джащыгъум егупшысэгъагъ: «ПIэлъэ хъэламэт кIым-сымыр, ау ащ икIыхъагъэ зыми ышIэрэп. ЦIыфым ар кыызфекIурэр — дунаир мэкъэнчъэкIэ зэтеуцаугъэ, о пкыынэ-лынэ, лъэу пкIэтым кыыкIэдэIукIы, зыкыпхигъуатэ шIоигъоу кыпхэлъыхъухъэ. Ори узхэдэIожыын, узхэлъыхъухъабын фае. КъэсэшIэжыба мэз кIым-сымым сыкыызэрэхъужыгъагъэр... Бзыу горэ кыысхэбыбыкIыгъ, къутэмэ Iапэхэр кыысхэлэбыкIыгъэх, уц шъхъонтIэ шъабэхэм къэгъагъэхэр ялъэгэкIхъу, скIышъо зэлъабгъагъ, хъампIырэшъо зэмышъогъухэр сынэмэ ачIэсыкIыгъэх. СашъхъагъыкIэ къехырэ онтэгъур зэIукIоти, жыор IэпэкIэ шъабэр сынэгущо рыхъагъ. ЕтIанэ зыкъэсшIэжыгъ».

Темтэч

Гугээр кьэуцымэ, гугээр зэкIаkIо

Мы чыгыжыые кычыгыгакIэхэу, лъэпэ псынклэкIэ ошъогум зыфэзыIэтхэрэр пшъашъэмэ афэдэжъхэп.

Осэпсыцэ зэпэжыужъэу, узеплгыпэкIэ плэкIэкIосыкIы-рэм фэдэжъэп пшъашъэмэ янэплъэгъу.

Мыжъо зэхъхэ-зашъомэ чэтжыые лъакъокIэ атешъхъэикIырэ псы шуашком фэдэжъэп пшъэшъэ щхы мэкъэ шъабэр.

Ошъуапцэхэр ошъогум шыезэрэфэх. Пшъэшъэ Iэлджэнэ псынклэр алгыIэбагъэ фэдэу, IорышIэхэуи, сэхъуджэгъэшъо джэгулэхэуи нэфынэ чыплэмэ тыгъуасэ пцэс фыжъхэр ащы-хъарзэщтыгъэ.

Къушъхъэбгымэ мыжъожъхэр зырызэу къагозы. Тыгъуасэба плэлъэнчъэхэу, гугъунчъэхэу, гъэшIэрэ лъацIэмэ атегуп-сэфагъэхэу, гъэ минклэ уапэкIэ уагъаплъэу зыщытыгъэхэр?

Гугъур кьэжъэмэ, гугъэр зэкIаkIо.

Гугъууз иIагъэп Темтэч. Гугъуи кыфыкъокIыгъэгоп. Ыныбжырэ ыкIуачIэрэ эдиштэу, кIэлэ ищыгъэ зэкIужъ. Иныгъэп, цIыкIугъэп, ау ини цIыкIуи ащизэу кышчыхъуштыгъэ, нахъ тэрэзыжыр — ащ фэдэ горэми егупшысэщтыгъэп Iомэ ары. Мыр шы — ар IорышIэн фае. Мыр кIаkIо — ар пфэшIун фае. Мыр сэхъо — ар IэрыгъэзэшIоу, IэшъэдакIоу шытын фае. РагъэзыгъэкIэ зи дунаим кытехъорэп. Щэмэдж лыкъур ппшъэ исэмэгубгъу егъэкъугъэу, щэмэджыцэм Iеджабгъу Iапэмэ къадикIухъан фае. Ощышъхъэмрэ ощыкIэмрэ зэдэон-тэгъу, зэдызепелэх, ощыкIэ дакъэм ыгузэгу шъхъашъо урып-лъэмэ, ощыцэр зэдакIоу плъэгъун фае. Чы лыеу кыиупкIырэр мэзым егуао, зы пчэгъум чиплI кызэрещэкIы. КъэшъуакIэ зэбгъашIэ пшIоигъомэ, бгъэжъэу хъарзэрэми лъыплъ, жъау Iужъум зы мазэкIэ зыщызыпхъотэгъэ дэеч псыгъо цIыкIухэр зэрэтынчхэми гу лъыт, чыгъэе лъэпытэуи зыльэгъужъ, жыы макIэхэр, Iушъэшъэ шъабэхэр зэхэшIыкIых, джыри къэмы-хъыягъэмрэ хъыежыын зымыльэкIыштымрэ азфагу ит гумэ-кIыр зэхэпхэу зегъас.

Темтэч джанэу шыгъым ишIуи ибзаджи зэфэдагъэнкIи мэхъу, сыда Iомэ сыд зыщилъэми фэшIугъ, е фэмышIу, кьэ-мызэгъын шымыIэгъэнкIи мэхъу.

Мыльку зиIэ шыI, мылькушхо, ау ащ кьекIа мыльку зымыIи шыIэу? Ауштэ шъыпкъэу ежъ кымыIоштыгъэми, ауштэ шъыпкъэу ар кыгурыIоштыгъэ. Темтэч джыри бэ кьепIолIэн плъэкIыштыр, ау ащ изытет дэдэр кьэозгъашIэрэр Дэханэ зыIукIэрэ уахътэр ары.

Дэханэ кьошынитIур псым кызычыIыгъэбхэкIэ, псыхъо кIэим зы псыгъуаткIуи кьыдэнэжыштыгъэп. ПсынэкIэчъ лъэкъуитIоу мэкъэнчъэу нэпкъычIэм кыкIэчъыштыгъэхэри зэтеуцоштыгъэх. Темтэч кыгурыIоштыгъэп ар зытехъухъэ-рэр, ау Дэханэ псы кьошынитIур кыхъэу зыльэгъукIэ, жьор-къым ригъэзыгъэу, зигъэпскIынэу ежъагъэми, кыгъэзэжы-штыгъэ. Псыхъом псы дэтыжъэп, дэтыжъ горэ шыIэми, псы икъужъэп. УигъэучыIэтэштэп, уигъэрэзэштэп — псым иIэ-шIугъэ зэкIэ Дэханэ кьошынитIукIэ нэпкъым зыдыдихъыагъ.

Сыд кыитенагъа мы урамми, Дэханэ икъошынхэр яща-гу зыдехъэхэм? Мыхэр чыгъа? Ятхъапэхэр кьегъонлэхы-гъэх, бзыоу апысхэри бзэмыIу хъугъэх, бжезымэ чы фыгъэ дахэкIэ зэдэдзэгъэ чэухэр зэблэу-къебэ-набэхэу къэнагъэх, урамыр нэкIы хъугъэ, урамыжъэп мыр, бгъоджы, мэкъэнчъ, гъогунчъ, лъэныкъончъ.

Тхъэшхо закъор ары зышIэрэр а шагоу Дэханэ зыдэхъа-жыгъэр зэбгъэпшэн плъэкIыштыр. Сыд уца ащ кышчыкIы-рэр? Сыд чыга шыбагъорэр? Сыд псэушъхъа дэтыр? Сы-дэуштэуи ахэр дэтха, кышчыкIыхэра, шыбагъохэра? Унэм зыхъажыкIэ, сыда ышIэрэр, сыда ыIорэр, сыдэуштэу Iабэра, Iыстыра?

Джэуапынчъагъэм узесэкIэ, ор-орэу джэуапы охъу-жы. Темтэчы упчIи ытыштыгъэп, джэуапи лъыхъуштыгъэп — ежыр упчIагъэри, ежыр джэуапыгъэри. ЫнитIу алъэгъун алъэкIыштым фэдиз ыльэгъуштыгъэ, иакъыл кыхъыштым фэдиз зэгупшысэщтыгъэр. Ащ пае ыни ыуцIыргъуштыгъэп, ынэтIашъуи зэфишэщтыгъэп.

ГъэшIэгъоны унэ дэпкъымэ къазэрэпхырымышчырэр... Сыда унэм зыкIихъажырэри?

Хъау, Темтэчы шIулъэгъуныгъэ Дэханэ фишIыгъэп, ыгу рихъыгъэуи арэп. Дэханэ — дахэ. Дэхэ дэд. Ар зэкIэми ашIэ-штыгъэ. Щытыми, шысыми, макIоми, мацъэми. ЫIорэм, ышIэрэм, зызэригъазэрэм, зэрэIабэрэм уягупшысэрэп. Дэхэ-зэпыт. Сабый псау цIыкIум сыда Iаеу хэлъыр? Зыздигъазэ-рэр егъэгущIо, зэплъырэр егъэчэфы. Гъэтхэпэ пчэдыжъ па-

сэр дахэ. Псылъакъом сакъэу зытезшээрэ пцешэ чыг Іасэр жьы лъакъом зэригъэтхыорэр дахэ. ШыкІэ цыкІоу хэлъэтыкІызэ янэ къэзычъыхьэрэр дахэ. ЫлъэкІапІэхэр дэшэ-ягъэу, псынэпс чыІэм ылъакъохэр хигъэуцагъэу лъэгущым тес лыжъ тхьапэфыр дахэ. Дэханэ дахэ. Гъэжъо хьасэр Іошъхьэ мылгагэхэр къызщещьэрэ лъэгуанэм къышщэшплъы. Ошъогум бгъашхьор къышщэджэ. Дэханэ дахэ. Рэхъатыгъом гур зыІэкІиубытагъ. Жьы ІэкІапэмэ птэмэкъупшъхьэ зыщагъэ-псэфы. ПэкІэ псыгъомрэ жэкІэ къэшъхьыгъакІэмрэ ателэ-бэжъ, лъэгуанджэмэ Іэгушъо пхъашэр арыгъачъ. Тыгъэу къыдэкІуаерэм дунэе къэгъэшлыгъэмэ ащыщэу укьешІэжъы, итхышъо Іэпэ фабэкІэ къытелабэ. Дэханэ дахэ. Чыгмэ закъу-дыи, уцхэр лъэлэпцІых. Мэз тхьаркъохэр хэтэжъыем щэгу-рымых. Дунаир ины, хъуао. Ащ узхидагъэу, уздегъэгущыІэ. Пэ зэнэсырэм ІэгушъокІэ угурэІо, адрэмэ уинэплъэгъу игу-рышІугъэкІэ узхалытэ. БзэмыІур зэхэошІыкІымэ, бзэ зыІу-лъыр щэчыгъошІу. Одаомэ, къыомыпыджыжъын щыІэп. Оплъэ, одало, огупшысэ — дунаир къыоплъы, къыодэІу, къы-огупшысэ. Дэханэ дахэ.

Дэханэ зи епсэлъыхьощтыгъэп. Сыдэуштэу уепсэлъыхь-ощта дэхэгъэ пстэури экІужьыгъэм? Ошъогу нашхьом, чыгу къашхьом, зэтэчъэбыкІрэ псыхьо къаргъом узэрагъэплъы-мэ екъуба, сыда ахэмэ япІощтыр? Мэзым ижъау къекІокІмэ, пщэс фыжъымэ язэхэхьэ-зэхэкІ, мыжъобгымэ ясамбырыгъэ сыдэуштэу удэгущыІэщта? Сыда гушыІэгъу зыкІэпшІынхэ фаери? ГушыІэм къыхьырэр — гъэшлыгъэжъэп, Іэшлагъэм итамыгъ нахь. ГушыІэм къымыхьырэр ары дахэр. Тамыгъэ телъэп, гушыІэм ибжыгъэ ыушІункІыгъэп. ЕгъэшІэрэ ІэшІу-гъакІэу, гум къыдэмычъэу, хэлъы зэпыт. Ежъ псэ шыпкъэм фэд ар.

Зыгори егупшысэщтыгъэп Дэханэ къырыкІоштым. Ар бэшлагъэу зэкІэхэми зэдашІэрэм фэдагъ. Арышъхьае ублапІэ зымылагъэм икІэух е илъыкІуатэ сыдэуштэу къэпшІэщта? Хэта къэзышІэжъырэр Дэханэ апэу зэрилъэгъугъэр? Тыда зы-щилъэгъугъэр, сыд фэдэ мэфэ охътагъа? Ащ уегупшысэжъы-нэуи щытэп. Ренэу альэгъуштыгъэ. Лыжъхэми джауштэу къашыхьуштыгъэ. Шъэожъые Іэтахьохэми ар дэдэр къыуаІо-ни. Плъэгъу къэс гу зылымытэжъэу ори укьегъэдахэ, плъэ-гъурэ пстэури дэхэ зэкІужьэу къышщэхьу. Хъау, ауштэу пІоныр тэрэз дэдэп. ГурышІугъэ нэплъэгъукІэ зэкІэмэ уарегъэплъы.

Ау ари тэрэзыІоп, нахь тэрэзыштыр — ныбжыкъу горэ цыф напэмэ атесыкІыжыгъэу, зэрэтхьэгъэшлыгъэхэр агу къэкІы-жыгъэм фэд.

Джащ фэд Дэханэ. Сыдрэ чылэ хьакІакІокІэ зыдашагъэ-ми, «сыд чылэ щыщ, хэтымэ япшъашъ» аІоу нибжыи къы-кІэупчІагъэхэп, зэрэІуплъэхэу, шІугъэ горэ агу къыдэчъаети, янэплъэгъу къэшъабэщтыгъэ. ЕтІанэ ежъхэри дэханэ хъуш-тыгъэх. Ежъхэри дэханэ.

Сыда къырыкІоштыр Дэханэ? Сыда цыфмэ къарыкІо хабзэр? Пчэдыжъыпэ нэфынэмэ къадэушых, щэджэгъо нэс-тырмэ задагъэпсэфы, пчыхьэпэ рэхъатмэ адэгупшысэх. ГушыІэхэр ореды мэхъух, гупшысэхэр тхыдэу зэхэхьох, гугъэ-хэр псы чъагъомэ, ошъогу къаргъомэ къадекІокІых.

* * *

Темтэч псыхьом зэпырыкІыгъ. ПсышъхьашъомкІэ зэ-пырыкІыгъ, ылъашъхьыи къынэсыгъэп, ылъэкІапІи къытеут-хагъэп. Псыр куугъэ, лъэшэуи чъэщтыгъэ, ау ежъ уц къэш-хьо шъабэм щыкІорэм фэдэу, зэпырыкІыгъ. Мэзым хэхьагъ.

Темтэчы ыгу шъхьафитыгъ. Ынэхэри ытхьакІумхэри ары. ЫІэхэри ылъакъохэри шъхьафитыгъэх. Хъау, джыдэдэм ар Дэханэ егупшысэщтыгъэп. а пшъашъэм егупшысэжъэуи къыхэхкІыжыштыгъэп. ТІэкІукІэ узэкІэлэбэжъымэ ар ыгу къызыдэчъае, ежъ зэгупшысэжъыгъ, етІанэ нэм къыхьы-рэр нэплъэгъукІэ къычъыхьагъ, зэхихрэм кІэдэІукІыгъ, зэрэ-сэжъыгъэуи, зэкІэми псэ апытэу, зэкІэри дахэу, гоІоу, зэкІэмэ ори урягуапэу къышыхьугъ. Джы джауштэу щытзэпыт. Ду-наим уфэшІуным пае, Дэханэ зэ угу къыридзэмэ екъу, ащ ыужы ежъ къыогупшысэу, ежъ укьелъэгъу зэпытым фэдэщт.

Чыг зыщыраупкІыгъэ чыпІи, былым е шылъэуж къэ-лъэгъожъыштыгъэп. ЛэуцэцІи хьэкІэ-къуакІи щымыхъыагъэ фэд. Джыри тІэкІурэ кІуагъэу, лъэуж ин хьазырхэр, лъэгуп-чэр хэуфэнагъэу, лъабжэхэр ащ пэІудзыгъэхэу, чышъхьэшъо цынэм тырилъэгъуагъэх. Мышъэ лъэужых, ыІуагъ. Джыри тІэкІу зытешІэм, тыгъуж лъэужхэр ылъэгъугъэх. Джы мэ-зым икуупІэ хьазырэу къэсыгъэщт. Къызтеуцуи зиплъы-хьагъ, етІанэ зэрэгупшысэчъэу ыпэ ригъэхьугъ. Гъэхьунэ цыкІоу зэрыхьагъэм щыхьугъэр къыгурымыІозэ, зыгорэм къыгъэсакыгъ. Гъэхьунэ гузэгум зехьэм, зэбгырыдзыгъэ-

хэу, ульэгугьэхэу, шхыхьагьэхэу тыгъужьищ уц Іужьу кырым хильэгъуагъ.

Темтэчы тыгъужьхэр зэпицлтыхьагъэх. Ежъ-ежыерэу мыхэр зэрэшхыжыгъэнхэп, зэтебэнэжыгъэхэми, ащыщ горэ залыклэ, рэхьатыжыкхэ хабзэ. Мыдрэхэм зым ышъхьэ цы-цыгъэ, адрэр ульэгугъапэ, ящанэрэм ышъо чыплэ заулэ кы-щыгъэкІэпІыгъ, ыныби, шъэжыые хэІапІэ имыІэу, кыигъэугъ.

Гъэхъунэр гуфаплъэу кыплтыхьэзэ, шы лъэужэу рилгъ-гъуагъэхэм кыызтырагъэуцагъ: хъэюнэ инын фае мыр, зэриІожыгъ, шы кыызэрыкІом емыпэсынхэу ылъэгухэр шъуамбгъох, нали клэлэп, ащыгъум цыф тесыгъэштэп ащ. Ау изакъоу тыгъужьищмэ афырикъуна? Цыф тесыгъэу пІуа-гъэми, тыгъужьищмэ сыдэуштэу задигъээзщта? Цыфым Іашэ горэ ыІыгъын фаеба — сэшхоми, къамэми, щабзэми? Ау мы мээ цунэу лъэсыри ерагэу зыпхырыкІырэм шыур сыда къэзыхьыщтыр?

Темтэчы ылъэгъурэр ыгъэшІагъоштыгъэп, мыщ фэдэ хъурэп зыфэпІон фэди ыгу кыыридзагъэп. О плъэгъурэм шъэхъу мыхъурэмэ, ащыгъум дунаир боу зэщыгъони. ЫмыгъэшІа-гъоу, ылъэгъурэм егупшысэщтыгъэ, зэпищэчыщтыгъэ. Мыр пчэдыжъ зыхъугъэщтыр, уц щытІагъэхэр джыри гъонлэнхэу игъо ифагъэхэп, тыгъужьхэми лъэу къакІэчыгъэр тІэкІу те-гъопцыкІыгъ ныІэп. Зиплтыхьэзэ, хъэкІэ-кыуакІэмэ тІэкІу за-кІэрэкІым, шы лъэужхэр уцым нахъ ІупкІэу хильэгъуагъэх, ахэм, тыгъужьмэ къямыкІолІэжъхэу, хъураеу къакІухъэ-щтыгъэ. УкІакІом ІэкІэкІодагъэмэ уякІолІэн уфимытэу, гъу-напкъэ къафишІыгъэм фэдагъ.

Темтэчы гъэхъунэр джыри зэ гуфаплъэу кыплтыхьагъ, ышІошъ хъуштыгъэп тыгъужьищмэ ябэныгъэм лъэужмэ апэмыкІ горэ кыыримынэгъэнэу. Бащи темышІэу цы ІэшкІэ цыкІу уцым кыыхигъотагъ. Мыр шыцы шъыпкъ, ыІуагъ, ау сыдэу цы Іужьу, цы кІыхъэха, мышъэцы пшыгъэми хъун!

Тыгъэр мэзышъхьэм енэцІэу еІыстэхыгъэу, Темтэчы гъэхъунэр кыбгынагъ. Лъымыхъуштыгъэми, шыр мээ цу-ным зыщыхэхъажыгъэм еолІагъ. Шъхъэндэ пырыпыщур зэуи щымыхъоу зэпичыгъэшт. Іэхъомбэшхом фэдиз ягъумагъэу къутэмэ заулэ зэпикІыкІыгъ. Шым ыуж ихъанэу гухэлъ иІагъэп, шыр — шы, ежъ — ежыр. Мэзыри — мэзы. АукІы-гъэхэр мыхъэкІэ-къокІагъэхэмэ, чІитІэжыныех. Ау сыдыша мыщ щыхъушІагъэр? Тэ тимэмэ мэзыш ахэсэп, ащ фэди

щыІэу аІоми. Ахэсыгъэу пшыгъэкІи, моц фэдэ тыгъужъ джэдищымэ афырикъун ылъэкІынэу шы мэхъуа?

Темтэч мээ цуным икуупІэ хэтэу кІоштыгъэ.

Пщэс фыжъхэр зэрэкІохэрэм фэдэу кІоштыгъэ. Ахэр гъогу тетынхэпщтын, ау макІох. Гъогу зиІэм зэгорэм игъогу еухы. Темтэчы ыухын гъогу иІагъэп, пщэсхэм афэдэу кІоштыгъэ. Чыгхэр зэрэгупшысэрэм фэдэу гупшысэщтыгъэ. Сыда чыг-хэр зэгупшысэхэрэр? Чыгхэр зыми егупшысэхэрэп, гупшы-сэрэр Іоф мыух е гугъу кІыхъэ зиІэр ары. Ежъ Іоф егъэжъа-гъи, гугъу зыфэпІон фэдэ гори иІагъэп. Моу огум къехы-жыгъакІэм фэдагъ, джау хъэкІо-бгъуакІозэ ихъэгъагъэу. Хъаумэ джы моу зэрэкІорэм тетэу огум ихъашта? Лъэныкъо пстэуми афэгъэзагъэу, лъэныкъо пстэуми къарэкІы. ШІу зы-лъэгъугъэм зэкІэ шІу елъэгъу.

ЗэкІэ ылъэгъуштыгъэ, сыдрэри зэхихыштыгъэ, сыда пІомэ ышІэщтыгъэ зэкІэми кыызэралъэгъурэр, кыызэрэзэха-хырэр. Мо бзыухэр ежъ ыгу зыщыбыбатэхэрэр, мо чыг тхъа-пэхэри ыІупшІакІэмэ ащэІушъашъэх. Удэгъун фае — джа-уштыгъэу ыгу кыыридзагъ. Ау сыда умыдэгъуным кыкІырэр? А упчІэр кыыздикІыгъэри ымышІэу щыгъупшэжы...

А упчІэр зэрэщыгъупшэжъэу, ины зэрэхъурэм гу лъытагъ. ИлъэгагъэкІи, ыпкыинэ-лынэхэмкІи зэрэщытэу ины мэхъу. Ины мэхъуа, иныгъа? Умыиныгъэу, моц фэдиэу сыдэуштэу ины ухъун ылъэкІына? Сыд лІэужыгъуа иныри? Уц шъабэу зытеуцорэр ыуфэрэп, мээ чІэгъыми щиз, мэзышъхьэми шъхъадэщы, цыгъоу ылъэгущъо кыычІэлыгъэтыгъэр пщэс фы-жъэу ытамэ блэсыкІырэм хэпкІэжыгъ.

Ины Темтэч, ины ыкІи цыкІу... Ау ащ фэдэ мэхъуа? А упчІэр егупшысэгъу имыфэзэ щыгъупшэжы...

Ар зэрэщыгъупшэжъэу, нибжыи ыгу къэмыкІыжышты фэдэу, иджэуапи лъымыхъоу зэрэкІодыжъэу, кІочІэшхо дэдэ зэрэхэлъыр зэхішІагъ. ГъэшІэгъоны джынэс ащ гу зэрэлъи-мытагъэр. Ау сыд лІэужыгъуа ар — кІочІэшхор? Мары хъампІырашъор ытамэ кытетІысхъагъэу рэхъатэу мэтэмао, ащ ыІапэмэ къапыпкІэгъэ сэгъэ сэпацэхэр елъэгъух, тэмэ зэмышъогъумэ ахэмэ мэ ІэшІур къадагъэутысыкІы... Ты-гъужъ укІыгъэхэр ыгу къэкІыжыгъэх. Хъадэгъу бзаджэ къа-фэкІуагъ. Машэ афишІыныешъ, чІиухъумэжыынхэ фэягъ. Джауштыгъэу ышІышт... ЗэкІэми афитэу, афэамалэу, джарэу кІо-чІашІу. Моуштыгъэу сыдигъуи щытыгъэмэ, нэмыкІэу псэукІэ

иІэн фэягъэба? Ау сыда нэмыкІыр? А упчІэри гурыІогъу имыфэу, шыгъупшэжьи...

А упчІэр зэрэщыгъупшэжъэу, егІани зэупчІыжыгъ: тыдэ сыкъэкІыра? КъэсэшІэжыба, моуштэу сыщытыгъэп. Хъау-мэ сыщытыгъа? ТыдэкІи нэфын, адэ ащыгъум тыдэкІи сыгъэ-загъэба, лъэныкъо пстэуми сакъырыкІэу, лъэныкъо пстэуми сафакІо. Чыгхэр къысхакІэх, бзыгхэр спхырэбыбыкІых...

Темтэчы мэзыр ыухыщтыгъэ. Зеухыпэм, къэгъагъыр зэ-рыз шъофым ихъагъ. Зиплтыхъэу щытзэ, жъы лъэкъо макІэм дэхьырзэрэ бэджэхъ фыжыбзэр ІудэнэкІэ кІыхъэу зы цыпэмкІэ ытэмашхъэ къепкІыгъ, адрэ цыпэр къэгъагъышхъэмэ ате-ллыгъ. Темтэчы игъогу ригъэхъугъ, къызэмыплъэкІэу кІо-щтыгъэ, дунай гъэшІэгъон горэм хэфэгъагъэу, ащ кыххэмы-ужыпагъэуи зэхышІэштыгъэ. Ау джыри ащ хэтынкІи мэхъу-ба. Мары бэджэжъ ІудэнакІэм пыгъэпкІагъэхэу къэгъагъхэр ыужы кыхъагъэх. Уцхэри ары. Шъофыри зэрэпсаоу ары. Ахэмэ мэзыр аужы ихъагъ, ащ псыхъор зэтежъгъыукІэу кІэлъэчъэ. Псыхъом къушхъэхэр дежъагъэх, пщэс фыжхэ-ри зыдырахъыжъагъ. Къэгъагъэхэм бжъэр атиз, мэзым псэ-ушхъэхэр щэзечъэх, псыхъом пцэжъыер щесы... ІудэнэкІэ псыгъом пышІагъэу, а пстэур Темтэчы ытэмашхъэ еукъу-дыи. Мары къэлъэгъуагъ иунэ. Мары къэлэпчъэжъыер, ар къыІуири, щагум дэхъажызэ къыригъэсэжыгъ. Къыригъэ-сэжызэ, ІудэнакІэр къэлэпчъэ пкъэум рифызылагъ. Рифы-зылІи, ежъ унэм ихъажыгъ. Унэм зехъажым, чэу къэлэп-чъэ цыкІум ыкІыбы, ІудэнэкІэ псыгъом пышІагъэу, дуна-ишхоу ыужы итыгъэр къэнагъ... Ау джауштэу зыгорэм къы-щэхъу къодыенкІи мэхъуба. Ежъ Темтэчы зыми хэныгъэу къышыхъуштыгъэп. Ежъырыгъ дунаир. Ар ежъ ышІапэшты-гъэ. Джауштэу ренэу псэунэу гу чыжъэкІэ зэхышІэштыгъэ.

Сыда пІомэ нэпІэгъу горэкІэ Тхъэшхом иуахътэ иуцогъагъ. Цыфмэ яуахътэ ыбгыни.

Цыфмэ яуахътэ — ягъашІ, ащ къыкІэлъыкІон щыІэмэ, Тхъэшхо закъор ары зышІэрэр.

Тэ, цыфхэм, загъорэ, зэгъо дэдэрэ. Ащ иныбжы-къу ттырешышъ, инэфынэкІэ тынапІэ къызэтырехы. Джауштэу нэпІэгъу закъокІэ пІэлъэнчъэм тыхегъап-лъэ.

Арымырмэ тыгу ушкъоипэшт, тыгхэр истыкІыгъэхэу, ныбжыкъу нэпІэхъэу дунаишхом тыхэутысэжъышт.

Дэхан

Улаеу уцыІэн нахы, удахэу укъэмыхъумэ нахышІу

Дэханэ дышъэ ІуданэкІэ шъхъэнтэжъыем дахэхэр хеды-кІых. Дышъэм тыжыныри дегъакІо, загъорэ зэрегъэнэкъо-къух, загъорэ зэпагъэджэжых, егІанэ зэблегъэчыхэшъ, зэ-пэджэгухэу зэрегъэкІух, зым ышъо адрэм ымыуткІопкІэу, ымыумэзэхуи, зэдэжыхух, зэрэгъэжыуужхэзэ, зэрэгъэшІо-жыхэшъ, зэблэчых, зэголъэдэжых. Шъхъэнтэжъыер къэгущыІэштым фэдэу зэпэшІэтыжы, ау сурэтэу, гухъэрэ-тхыпхъэу ыльэгъурэр Темтэчы къыгурыІорэп.

— Дэхэдэд, ау сыда мыхэр зыфэдэхэр?

— Ар къапшІэрэба? — егъэшІагъо Дэханэ. — Мыр осэп-сым исурэт ары.

Темтэч ишъыпкъэу сурэт джэгум хэплыхъэ.

— Осэпсэу чІым къытехагъэр арэп мыр, — ишъыпкъ Дэханэ. — Огум къехы пэтырэр ары. КъызыскІэ, зыщепсых-рэр фэшІу хъунэу псыщэ зешІы. Къехыфэ мыдэ мы плъэгъу-рэм фэд, чІыгур шІолъапІэшъ, зыригъаштэ шІоигъоу дахэ зешІы, жыдакІу, нэфынэдакІу, джахэмэ задешІы, задэгъэ-хые, зафегъадэ. Тэрыба къызфакІорэр... КъыосэІуи, къэсы-фэ, чІыгум ышъхъагъыкІэ щыІэмэ зэкІэмэ афэд, ау тэрышъ къызфакІорэр, тэ тлъэгъунэу зеугъои.

Темтэч джыри тхыпхъэ зечъэмэ яплъы. Дэханэ ыІэпэ псыгъохэр ахэмэ ахэмышІыкІыжынынэу ахэкІокІагъэхэу къы-щэхъу. «Сэ есІорэм нахыбэ мыщ ыгукІэ зэхешІэны фае», — егупшысагъ. ПхъэнтІэкІу лъхъанчэм цым хэшІыкІыгъэ шэ-кІэу тІо зэтельэу тедзагъэр къышти къызэкІоцІихыгъ. Ащи сурэт тырилъэгъуагъ: икІыхъагъэкІэ ынэзитІу апэблагъэу гухъэрэ зэтешІыкІутІукІыр тешІыхъагъ, азфагу псэушхъэ горэ гум къыгъэкІэу, сурэтищ зэфэдэу, зэпэІудзыгъэхэу тет. КъышІэмэ шІоигъоу, дэхэкІаерэ еплъыгъ, ау Дэханэ къызкІэ-рэхъэм, фэмышыІэу къыІуагъ:

— Мыхэр ехъыжъагъэу чъэрэм фэдэх, псэушхъэ Іэлых-щтын, ау къэсшІапэрэп.

— КъэмышІэ хъуна! — къэгъуагъ Дэханэ. — Фэдэкъаб-зэу пшІымэ, уенэкъокъу, арышхъае псэ зыпытэу къэгъэ-шыгъэхэм уянэкъокъуныр тэрэза? Ащыгъум КъэзгъэшІы-гъэхэм уенэкъокъуба! Мыр бланэ, блэнэ щыр, зыгорэм ыгъэ-щтагъэу мащъэ.

— Шы мэхьух...

— Сыгу егьугъ, адэ агъэшынагъэм гъусэ илэмэ нахьы-шлуба, армырмэ зэгоутынба. Мыщ фэдэ блэпэ шыр агъэщ-тагъэу, сыгу-сыбгъэ ылозэ чъэу слъэгъугъэ, сыгу егъугъ...

— Джы кыызгурыуагъ,— маклэу къэщхыгъ Темтэч.— Мэзым хэтхэу мачъэх, джары ашъхьагъыкIи ачIэгъыкIи хэудыкIыгъэр, ау зылIэужыгъо чъыгхэр къасшIэрэп: чъыгая, шхъомч чъыг тхьапэхэ?

— Щтагъэу чъэрэм чъыгай-хэшъай ылоу зэхедза, елъэ-гъужа ауштэу? ЗэкIэ зэхэкIуакIэ.

— Ащыгъум щтагъэми дунаир зэрэдахэр щыгъупшэрэп.

— Адэ орыба зыIорэр: **дунаир дэхэзэпыт, ошIумрэ уаемерэ зэблэкIы нахь, дунаир кIэлъэныкъуитIоу зэ-фагощырэн.**

Дэхан, Темтэч

Псыхэр малъфэх, псыхьохэр манIох

— Дэхан!

Дэханэ къэуцугъ.

— Дэхан!

Дэханэ къэуцугъэу щыт.

— Дэхан!.. Зэ къэуцуба.

— Адэ мары сыкъэуцугъэу сыщыти.

— Укъэуцунэп сшIошIыгъэшъ ары.

Дэханэ ынэгъу кIэмыплъэми, Темтэч ар ыпашъхъэ итым фэдэу ренэу ылъэгъуштыгъэ. Хэты еплъыгъэми, ылъэгъурэр Дэхан, джащ фэдэу бэрэ кыхэкIы. Джыри мары ащ еплъышъ, нэмыкI ылъэгъурэп.

— Укъэуцунэп сшIошIыгъэшъ ары.

— Укъэджагъэти, сыкъэуцугъ.

— Укъэуцунэп сшIошIыгъ сэ...

— Сыкъэмыуцу пшIоигъоу укъысэджагъа? — Дэханэ зигъэгусэщтым фэд.

— СэрыкIэ тIури зы.

— Ащыгъум укъыздэдждэгъу о.

— Хъау, арэп сэ къасIо сшIоигъуагъэр. Дэгъу укъызэ-рэуцугъэр. Ау укъэмыуцугъэми, сыгу кыыобгъэщтыгъэп. Сэ

усэлъэгъу зэпыт. Бэрэ усэлъэгъу. Усымылъэгъу зыхъукIи, усэлъэгъу.

Дэханэ IушхыпщIыкIыгъ.

— Тиунэ сыхьажьыми, сыкъэплъэгъушта?

— Укъэслъэгъушт.

— Адэ мы чъыг кьогъум сыкъоуцомэ? Ащыгъуми сы-къэплъэгъушта?

Дэханэ дэшхо чъыгышхоу шагум кыдэдзыгъэу щытым ыкьогъу зишIыгъ.

— Марыба, чъыг кьогъум укъот. Адэ кыкьокIыжыба?

— Темтэч чъыг кьогъум къуаплъэ, Дэханэ лъэубэкъу заулэкIэ зэкIаIо.

— Ущхы зыхъукIэ кыокIу, Дэхан.

— Сымыщхы хъумэ?

— Умыщхы зыхъукIи, ущхырэм фэдэу кыокIу.

— Адэ сьд кысэмыкIурэр?

— КъыомыкIурэри? Сыда кызкIыомыкIуштыр?

— КъысэмыкIурэр сьд?

— КъыомыкIурэри?.. Сьд пай къыомыкIушта?

— Модэ мор!..— Темтэч иджэуапмэ Дэханэ тхъэжъэу къагъэщхы, зэпэнэфыжъэу кIалэм ынэгъу кIаплъэ.— Къысэ-мыкIоу сьд щыIэр? — Дэханэ зэтежыгъыукIэу мэшхы, ынэ-хэр ошъогу къабзэм кыпхырэплъых, ылэхэр жьым щызекIорэ нэфынэм дэхъых. ЗиIэтынышъ, быбышты мыр?

— Дэхан!

Дэханэ къэуцугъ.

— Дэхан!

Дэханэ къэуцугъэу щыт.

— Зэба, Дэхан!

— Мары сыщыти.

— Адэ сьд пае угуIэра? «Тыгъэм ычIыпIэкIэ кыкьокIы-гъа мыр? Ащыгъум чэщым мазэу огум кыхьаштыба,— егуп-шысэ Темтэч.— ТыдэкIэ сыплъагъэми сэлъэгъу».— Тыдэ сыплъагъэми, усэлъэгъу. Тыдэ сьдэIуагъэми, узэхэсэхы. Сызфаер ошIа, Дэхан?

Дэханэ ынэгъу гумэкI макIэм зэльештэ.

— О зыми уфаеп, Темтэч, о охъуапсэ.

Темтэч зыфаер ылъэгъунэу щытыгъэмэ, дунаишхор дэ-хэн кьодыем ипIалъэ егъэшIэрэу иуцони.

Темтэч псэлъыхъуакIэ ышIэщтыгъэп, ау Дэханэ зэкIэ кы-гурыIоштыгъэ. Ар дунэе хэбзэ пытэмэ ащыщын фае: **хъуль-**

фыгъэм орэдыр кыыхимыдзэзэ, бзыльфыгъэм жьыур зэхелъхъэ.

— Адэ кложыба, Дэхан.— Темтэч ынэхэр мэплъызых. Джы чыгыри Дэханэ фэд, кьэгъагъэхэри, пщэсхэри. Ежыри Дэханэ фэдагъэн фае.

Темтэчы зэкIэм шынагъэ горэ зэхишIагъ, мощ фэдизыр, дэхэнэ-дунаишхор зэрэпсауу ежъ кышцэгугъэу кышцыхъугъ. Улъэшин фае, усакын фае. Я си Тхьэшху, мы дунай нэфым идэхагъэ сыфыригъэкъу!..

* * *

Дэхан, сыкыюгупшысэзэ, загъорэ сыгу огъэкIоды, цIыкIу дэдэ сэхъушъ, зыслъэгъужьырэп. Бащэмэ уахэсэлъагъошъ, уахэкIокIащэмэ сэлэ. ЗэкIэми ащыщ ухъумэ, сыдэуштэу укъэ-сыугъоийжышца, сэрыкIэ Iэрылхъэ ухъушца? Арыба сызы-фэе шыпкърэ? Укъэсыугъоийжыгъэу, Дэхэнэ закъоу услъэ-гъун слъэкIыми, укъызхэсхыжыгъэ дунаир шъончъэу, теп-лъаджэу, жьы, пси, нэфыни кIэмытыжъэу къэнэнба? Адэ сыда джы сшIэштыр? ЗэкIэми уряIахъэу, етIани Iахмыгошъэуи сыдэуштэу сэ усиIэшца?

* * *

Дэханэ унэгъо кызырэрыкIу кызырэрыхъуагъэр. Ятэ губ-гъом раукIыхагъ. Мары ар зэрэхъугъэр.

Бэчырэ, джары Дэханэ ятэ ыцIагъэр, лэжъэкIо тхьамы-кIагъ, ау мылъялоу, зимыгъэцIыкIоу, ыкьорэ ыпхъурэ ымыгъэ-нэтIупцIэхэу ыплуштыгъэх. IофшIэным езэщыштыгъэп, чIиIурэр пытэ хъуштыгъэ, ыгъэтIысхъэрэр багъоштыгъэ. Чэу ышIыхъэмэ — гухъэрэ хэдыкIыгъэм фэд, кьэлэпчъэжъыеу ащ хилхъаажьырэм джэгурэм фэдэу зегъазэ, иунэ бгъэнышхъэ мажъэкIэ жьыгъэ, мэкъу зыщиупкIэрэр бзэигъэу кьегъанэ, мэкъур кыыришцыжъымэ — кьурэ пэпчъ лытагъэу зэрагъэкIу-жъыгъэу мэлүшъашъэ, хьакоу ышIырэр пщынэ ео, чэм закъоу дифырэ нисакIэу IэпкIэ-лъапкI, шэнышIу. ИчIыгу макIэми, илэжыгъэ ошъуми ыутырэп, уаеми рихырэп. «Кьурэ пчыхъэм чIиIумэ, пчэдыжъым кужьIэрысэ кыфехъы» — джауштэу фалощтыгъэ Бэчырэ.

Бэчырэ ищыкIагъэр зэкIэ ышIэштыгъэ: тыгъэр кызыфы-кIокIырэр — шыIэныгъэм шыгугъырэ пстэуми Iоф ашIэнэу

ары, мазэр кызкIыхъэрэр — дунай кьекIокIым ишIункIы ыгу шымыкIодэу, чIыгум зигъэпсэфынэу, хъульфыгъэхэр хьакIэщымэ ащызэхэсхэу, хэгъэгу кьэбархэм ауж лыгъэм, шIугъэм, гугъэ лъагэхэм акIэхъопсырэ орэдхэр, тхыдэхэр зэ-халхъанхэу ары. Орэд кьэзыIорэм зегошъы, пщынэр зыгъэп-салъэрэм зелуатэ, гупшысэ Iэтыгъэ шъхьафитэу онджэкъ Iубгъомэ арэбыбыкIы. **Тхьэшхом о уипкIэнтIэпсэп кы-лъэгъуштыр — угу идэхэгъэ-кьэбзагъ, гупсэгъэ-цIы-фышIугъэу пкIэнтIэпсым кышцыулэжъырэр ары укъы-зэрильэгъуштыр. Осыет лъапIэмэ ягъогу зэрэбгъэ-нэфырэри ары.**

Мафэм фэразэу, пчыхъэм ыгъэрэхъатыгъэу, орэдмэ, тхы-дэмэ игугъэхэр кьагъэшъыпкьэжыгъэхэу иплэ екIужьыти, Бэчырэ рэхъатэу чъыежыштыгъэ. Тхьэшхом зэрелъэгугъэу кыфимышIагъэ шыIэп. Псауныгъэ иI, исабийхэр дахэх, шэнышIох, ишъузи фэраз, мылкъур арымэ, ар ошъогум кьэ-фэхырэп, улажъэмэ, укъабзэмэ, уищыкIагъэм фэдизыр укъэз-гъэшIыгъэм кыуипэсышты.

Илэжыгъэ Iуихыжынынэу зырихъухъэкIэ, Бэчырэ чылэм зэрэхъхъэрэ шъошэ дахэр зыщилъэштыгъэ, ялэкъо кьэмэжъ тыжъынкIэ гъэпкIэгъэ бгырыпх псыгъом пилхъаажьыти, ихъа-сэ зыдэщыIэ лъэныкъомкIэ чылэм дэкIыштыгъэ. А мафэм зэкIэ кызырэплъырэр ышIэштыгъэ: ошъогури ары, мэз пы-рыпыцоу зыпхырыкIырэри ары, псыхъожъыеу, мэзыр зиухыкIэ, кыIуджагозэ джабгъумкIэ зылонтIэжъыри, ау ана-хъэу игъэжъо хъасэу, нэгущъхаплъэу, дышъэ пакIэхэмкIэ зызгъэшIожъэу, мэз Iужъу лъапэм шылъыри ары. Джащ пае кIэрэкIэн фае. Къынэу тырильэгъуагъэр кыгурыIуи, зэрэщы-гугъырэр зэхэзышIыкIыгъэ лэжыгъэм кIэракIэу, чэфэу кыльэгъун фае.

Мы мафэми джауштэу зигъэкIэракIи, чылэм дэкIыгъ. Непэ унэшхъэи хъуштэп, угу бгъэшIун фае. Сыда зыгъэнэш-хъэиштыри? Ихъасэ бэгъуагъэ, гъэжъуашхъэ пэпчъ лытагъэ фэдэу ешIэ. ЗыкыIэтыгъэ кьодыеу шыгу зытIуш зэ зэпыры-чъыгъэти, шэкIо шъхъаубатэхэу кычIэкIын, мэфэ ренэм алъа-псэхэр ыубэжхъэу, щэпкхъэр зэригъэзэфэжхъэу хэсыгъ. Ащ ыуж, мэфэ заулэ текIымэ, тIэкIу кыгъэштын фэдэу лыжъы-мэ кыхаIулы зэхъум, чэщыгум нэс пхъэ гъугъэхэр зэгуйль-хъэзэ, хъасэм изэфэдэкIэ кыыригъэтIыльэкIыгъэх, уц цIынэхэр ахэмэ акIыу ышIыжъы, чъылэр кызыкIощт чэщэу зыфаIуа-

гъэм зэхигъэнагъэх. Лыжъхэр хэукъуагъэхэп, ежъыри икыин пкIэнчъэ хъугъэп, чыIэр хъэсэ хъыбыим къегоуагъэп.

Ахэр ыгу къэкIыжъхэзэ, ихъасэ зэригъэлъэгъунэу Бэчырэ макIо. Мары мы бгъодж нэкIыр зэпичымэ, къэнэжъырэр зи арэп. Неушы, Тхъам ыIомэ, ихыжыны фежъэшт. Бэчырэ IугушIукIыгъ, ыпакIэмэ ахэIэжыгъ, гъэжъоцэ фэIукIыхэ да-хэхэр зэтешъхыхэу ыIэгумэ ащыкIигъэпщэу зилъэгъужыгъ. О си Тхъэшху, сьдэу дунай шIагъуа мыр, сьдэу сыпфэраза! ЗгъэIыстэрэр къэогъэкIы, згъэуцурэр огъэпытэ, сIэтырэр огъэ-шъуашIо.

Шылъэмакъэмэ Бэчырэ кыызэрагъэплъэкIыгъ: шыуищ етIупщыгъэу къэзэрэхъы, блэгъэ хъазыр кыызэхъухэм, ячылэ зэрэщымышхэр кыышIагъ. ГумэкIыгъо горэм кыырифыжъа-гъэхэмэ шIэ? Джауштэу яупчIынэу зигъэхъазырыгъэу, шыу-хэр кыителъэдагъэх, ежъ нахъ кыпэблэгъаIор къамыщ утIонкIагъэкIэ ынэтIашъо къеуи, блэзэрэхыгъэх. Къеуагъэм губжыгъэу кыызэридзэкIыгъ: «Гъогум дэх, хъайуан!»

— Арэп, шъузэкIокIыгъа? — Бэчырэ ынатIэ телэбэ-жыгъ, ащ лъэу къечъэхырэр ынэ сэмэгу кыкIэлъадэу ригъэ-жъагъ.

— Сьд Iуагъи? — кыызэтеуцагъ адрэр. Игъусэхэми, кыызэплъэкIхи, къагъэзагъ.— Хэта зэкIокIыгъэр, хъам кыльфыгъ, ы?

— ШъузэкIокIыгъа сэлэ, сьд кышъосшIагъ?

— Тэ тфэдэ плъэгъумэ, гъогум текI!

— Гъогу иIэп мыщ, шъуифэрэба мы губгъошхом, сэщ пэмыкI псэ зыпыт итэп.

— Тэ титба мыщ? — Шыум къамыщыр кыызэкIихи, Бэчырэ оныр кыдиублагъ. Ынэгу лъыр къечъэхэу, къехъу-лIэрэр кыызэрэгуремыIорэм кыгъэгубжыгъэу, узыми пы-мылбыжъэу Бэчырэ дэбэнай, лIым ыIапшъэ кыуубытыгъ. ЛIым ыIэ икъэдзыгъо тэфэу Бэчыри ащ кыкIырыугъэти, шым зэпэзэладжэу кыыригъэфэхыгъ. Ар зылъэгъугъэ шыуи-тIур Бэчырэ къеуцокIи, кIуапэ рамытэу, зыр къамыщкIэ, ад-рэр чэтэ тыкумкIэ къеохэу аублагъ. Амал зэригъотэу Бэчы-рэ шыуитIумэ азыфагу кыччыгъ, IэпыIэгъукIэ щыгугъырэм фэдэу, анахъэу ыгукIэ джыдэдэм кыпэблэгъэ гъэжъо хъа-сэм фиузэнкIыгъ. Хъасэр чыжъагъэп, шым кыыридзыхыгъэр шыуитIумэ агъэшэсыжыфэ, дэхэкIае кыччыгъ. Мары, хъа-сэм зэпырычъымэ, мэзым хэлъэдэжыщт, адэ лIы зэкIокIы-гъэмэ заригъэукIына.

Бэчырэ кыызэплъэкIыгъ: моу зэ кIырыужыымэ, хъасэр зэпичыщт. Ау илэжыгъэ зэрэIуплъэу, ыгу къэушкъоигъ: мыщ ежъ хэлъадэмэ, кыкIэмыхъэхэзэ зэпырычъыгъэми, шыухэ-ри кыыхэлъэдэщтых, ащ анахъ Iофыжъ хъасэм кыыщыкIахэ-хэмэ, ащыгъум гъажъор зэкIэ зэхалъэгъошт.

Бэчырэ кыызэтеуцагъ, лъэубэкъу заулэкIэ зыпэчыжъэ хъасэм зэ джыри теплъэжъи, икъамэ кыырихыгъ, зыкыгъа-зи, джауштэу шыумэ къапэгъокIыгъ. «Хъасэм хахъэхэ хъуш-тэп, саукIыштыми сарэукI, язгъэульэгущтэп!» — джары зэгу-пшысэщтыгъэ закъор.

Апэрэ шыур кыызтелъадэм, Бэчырэ къамэр кыызэриIэ-тыгъэ Iэр кыгуиупкIыгъ, ятIуанэрэм исэхшо ыпшъэ кыите-фагъ.

Чылэр къаделI, Бэчырэ ихъасэ Iуахыжыгъ. Ащыгъум Дэханэ илъэсипшI, ышнахыжъы пшIыкIутIу аныбжыгъ. А шъолъыр макIэу бгы мыиныщэр исэмэгубгъоу мэз лъапэм кIэрыдзагъэм «Бэчырэ ихъас» ралозэ кытырагъэнагъ.

* * *

— Дэхан!

— Сьд, Темтэч?

— Угу кIодэу хъурэба о?

— Хъау, сынэшхъэеу кыыхэкIы, сызэщэу. Ау сшIэрэп ар кыызхэкIырэр.

— Сэ сыгу загъорэ мэкIоды фэдэу кысщыхъуштыгъэ. Ау о ауштэу оIомэ, ащыгъум сэри сыгу кIодырэпщтын, сэзэ-щын фае.

Дэханэ жгъырыоу мэщхы.

«Ауштэу умыщхыба, Дэхан, псыхъожъыер, ымакъэ кыIыпхыгъэу кыышIошIыгъэшъ, морары кыызэтеуцагъэу щыт...»

— Ащ фэдэ зыхъукIэ, сыгу зэлухыгъэ шъыпкъэу кыыс-щэхъу, Дэхан.

— Адэ угу уубытынэу ара узфаер? Ар гъэпытагъэу сьд пае пIыгъыщт?

— Хъау, арэп сэ зыфасIорэр... Сыфимытыжъэу кыышIо-шIэу кыыхэкIы.

— Ар кыызгурэлIоны фае.— Дэханэ ынапэ гупшысэ горэ ныбжыкъу шъабэу кыырэчъэ, ынапIэхэр редзыхы.

«Адэ унэхэр умыгъэбылхэба, Дэхан, плъэгъурэба дуна-ир кызэрэчэфынчэрэр, нэшуклэ кеплтыщтыгъэ горэ шло-кодугъэу зеплтыхъэ.»

— Ащ фэдэ зыхуклэ сыгу зэ кыщэушунклы, зэ кы-щэнэфы, джэуап горэм ежэ, ау зэхихэрэп, узэупчлыни щылэп.

Дэханэ ынаплэхэр келэтыжых, кыгурылорэп джэуап зимылэ упчлэхэр зэрэщылэр. Жьау пстэури зэрэмыгуапэр, гушылэ пстэури зэрэмышыпкхэр — ари ышлэрэп. Ау Тем-тэчы кылорэр зклэ ышлошты мэху.

— Ошлэ, ош пэмыкы ар сфелощтэп, арымырмэ кыздэ-хьашхыштых: мой сыгу уилабэмэ, уц гъугъэмэ уателэбэшт. Ащ фэдэ мэхуа, Дэхан?

— Сшлэрэп... О кыохулагъэмэ, ащыгъум мэхуба. Зыгорэ джэгъуанклэ кыоплтыгъэмэ ошлэ?

— Сшлэрэп... Сэ кысэхулагъэмэ, ащыгъум джэгъуа-нэ кысеплтыгъэнкли мэху, арыба?

— Адэ джарыба сэри слорэр.

— Ори ауштэу олуа? Чыгыжхэр мэзым зэрэщэбэдж-хэрэр зэхэсэхы, зэрэшэлхэрэр, зэрэцлэхэрэр... Бзыухэр агъа-щтэх, лэучэцлэхэр зэбгырафы.

— Гуклэгъу пхэлтышгъ ары. Угу чыжэу маплэ.

— Тхамыклагъо горэ сапэ илтымэ сшлэрэп.

Дэханэ кээнэшхэи.

«Адэ нэшхэигъор унэгу кэемыгъасэба, Дэхан. Ар Тем-тэчы фэщылэштэп, кээгъэгъэ куашэу шыуичэу кышхьадэп-лырэри ыгъэтэкъощт».

— Хьау, хьау, Темтэч, ауштэу умыло...

Нэшхэигъом иплалъ.

Зэкъомэз тыда зыщыслэгъугъэр? Ар Дэханэ ымышлэми хьушт.

Ныбжыкы ин горэ слэгъугъэ. Цыф ныбжыкы. Бэщ инышхо ылыгъэу, чыгхэр риутхэзэ клоштыгъэ. Орыжым зынэсым, ыпэрапшлэу ылэхэр клыхъэ ышлыхи, ыгузэгу шып-кхэ хэлэбагъ. Псышхьэр тхыуагъэп. Етланэ лэбжымхэмклэ хау фежыагъ, ау ылэбжым мытлырышхохэр мэкъэнчэу псым члэбыгъэх.

Мыжьошхохэр кештэхэшгъ, а орыжым хедзэх, макъи кэапымылуклэу, псыри амыгъэуалгъэу ахэр члэбых. Псым зэ-пырыкы шлоигъон фае, ау мэщынэмэ сшлэрэп, псыр ыгу ри-

хьырэп. Пклэшэхэр хитэкъуагъэх, пхэ гъугъэ ин гори хи-дзагъ, ахэр члэбыгъэх. «Къэгъоги, «тыдэ ущыл?» ылорэм фэ-дэу зиплтыхыи, зиджыхъэзэ, зэ нахъ лъагъ хьоу, зэ ыбгъухэмклэ зызэхыщэу, мэ лае зыпихрэ мэкъэ голуджэр ритэкъухъэзэ, мэ-зым хэхъажыгъ.

* * *

Дэхан! Зэ кэуцу, Дэхан!..

Сыда ренэу сыкызкыоджэн фаер? Укэуцугъэми, улу-кыжыгъахэм фэдэу ущыт.

Занклэу сыниту уакыклаплэ зыхуклэ ары сапашхъэ уитэу узыслэгъурэр. Ащ фэдэ уахътэ кыоклурэба о — цыфэу щылэр зклэ зырызэу зэгорэм чладзыжыгъэу кып-щыхъоу?

Мары джи укэуцугъ. Узгъэщынагъэмэ шлэ? Умыщын. Нэбгырэ пэпчэ зэгорэм агъэпцлагъ.

Зыми кыгъэзэжырэп, зи клэгъожырэп, зыми зи зэхи-хырэп. Шхъаджи игукъэо-лыгузы есэжыгъ, джар тегъэкла-гъэу мэпсэу. Гуузым гур зэфешлы, е улэгъэ лызаклэ еуплы-цлэшгъ, унэ гъэпытагъэм изакъоу кээнэжы.

Нэбгырэ пэпчэ унэ шхъаф зтегъэпытагъэ ис.

Зэкъомэз. Чыгхэр зэхэтых, жьи нэфыни азфагу шызе-мыклоу, псэ зыпытхэри ащымыхъыеу, зэрэмышлэхэу, зэпэмы-джэжхэу...

* * *

Темтэч зиулэпцыгъэу псынэклэчым клэлырыс. Нэ-мыклымэ ашлэрэп мы псынэклэчыр, зыми шуигъэбылхырэп, ау ар ежэ-ежырэу кэалъагъо, мыжъобгы мылбагэм клэлы-рыхъэу, ылтапэ зыщетлысэхклэ. Мэтлысышгъ, ылэгухэр зэголь-хэу фещэи, ащ лыпытэу псы чылэ кэабзэр кэалъагъо. Ма-фэр жьорктымэ, псыри нахъ чыл. Мафэр голуджэмэ, оело-оялэмэ, ежэ нахъ нэфын, нахъ чэф. Ащ ымакхэ зызэхыхклэ, мыжъохэми, уцхэми, чыгъэ блэгъэхэми теплэ шхъаф лэ мэху, псэ зэрахэлхыр кэашлэжы. Псылъакъор кызырэыклоу зэрэщымытыр Темтэчы ешлэ, кыбгурылон фае горэ хэлъ, ау кыбгурылорэп. Псыр кэеубзэу кыдэгущылэ, плэгу клэбгъэу-цомэ, цэрыцэ жьгъэеу зегощышгъ, кытеткло, гушылэхэр зэ-

пишхэээ къягушылэу кыпщэху. Жъгырыу гушылэх, мэкба-ми аклэт, лэгупкюпсым къечъэхыгъэх, шъо зэфъшъафхэм-клэ зыкырагъэлъэгъу, зыкырагъашлэ ашлоигъонкли мэху.

Псынэклэчъыр апэрэу зэрилъэгъугъэр... Ащыгъум ыгу зэщыгъошхом зэлтиубытыгъэу чылэм кыдэкли, кыклухъэээ пшъыгъэу, мыщ дэжъым тлысыгъагъэ. Дэхар ары зэгупшы-сэщтыгъэр, ащыгъум зыфигъазэу дэгущылэу щытыгъэп. Ау зэрилъэгъоу, ащ ыпэкли ыльэгъоу кыыхэклыщтыгъэми, а ма-фэм зэрилъэгъоу, ыгу апэрэу зэхышлагъэу тхыуагъэ, зифызыгъ, тлэкли зытешлэм, инышхоу зэбгырыклэу фежъагъ. Инышхо хъуи, Дэханэ ащ иклэдагъ. Дэхан ары ыгу ритлупщхъэ шлоигъо-гъэщтыр, ау пшъэшъэжъыем зэрэдунаеу игъусагъ. Джары ыгу зыгъэклэдыгъэр. Лыгъэшхо зэрихъагъэм фэдэу, гушхо хъугъэу, земысгъэ нэфынэ, нэфынэ фабэ зэхышлэу, етлани а пстэури шлоклэдыжъыным тещыныхъэу, мыжъобгъ лъхъанчэу зэклэлагъэм ынэлу фэгъэзагъэу уцугъэ. Ынэгу щышлунклыгъ, ау ыкклэдыклэ нэфынэ щэчыгъуаеу ыстыщтыгъэ.

Джар кыльэгъугъэ мыжъо ныбэмэ арыт псылъакъом, джар кызэхышлагъ. Кызэхышли, мыжъор кыугъоизэ кы-фыхэчъыгъ.

У Темтэчымэ, Темтэчы ынэхэмклэ дунаим ухаплъэмэ, ащ фэди кыохъуллэшт, сыда плэмэ а дунаим тет Дэханэ, ащ ошх жъгырыджэхэр кыдежъэх, жъау гуапэхэр кыдекло-кых, арынкли мэху бзыумэ орэд кызфалорэр, лэу къабзэ-хэр зыфалфэхэрэр, къушхъэ сыджымэ лъагъэу зызфалэты-рэри арынкли мэху.

Сыда ошъогу лъагэм ихъопсащэхэр мэшло нэфэу чыгум кыызклэдыхэрэр? Иныба чыгум ышъхъагъырэ дунаир, макла шлагъоу, хъопсагъоу ащ ыльэгъурэр? Хэта зылыхъу-хэрэр чы гъуанэхэми анэсыжъэу къаплыхъэу, анахъ къурэ цыклури амыгъэрэхъатэу, мэзи шъофи къэзычыхъэрэ жъыб-гъэхэр? Хэта ахэр зилофтабгъэхэр? Сыд клуачла нэплъэгъуитлоу зэлулагъэмэ азфагу мазэр щыкыозгъахъэрэр, тыгъэр щыз-гъэтэджырэр?

Мафэхэр мэхъапщэх, чэщхэр мэлүшъашъэх.

Псы нашхъор быжъутэу мачъэ, псышхом лүклэмэ, гъэ-шлуабзэклэ мэлупчъапчъэ.

Къышчымышлыгъэ шлүльэгъум игъыбзэ къалозэ, къяхъуллэгъэ хъарым джэгу фашлы.

Псы щытыбэмэ сашъхъарытыгъ, Дэхан, псы чъэрыбэ згъэклэдагъэ. Псы нэгур бэрэ зэоклы, нэгу илахэп плэмэ, нахъ тэрэзынкли хъун. Ау илэмэ — нэгуйтлу, хъулыгъэрэ бзыль-фыгъэрэ анэгухэр зэрехъэ. Ар сэ слъэгъурэр ары... Зыр мэльфэ зэпыт, адрэр мэлло зэпыт.

О дунай псаум узэрэхэгощагъэзи, уушъхъафыгъэуи оп-сэу. Сэри дунаим сыхэгощагъ, ау зыкыыхэсхыжъынышъ, зэклэри сыхахъэгъуми, о пфэдэу гъэшлэгъу шъхъафэу зысы-угъоижъын слъэклэрэп. Пкъынэр згъотыгъэу, ар мыушъагъэу, нэфынэклэ, псыклэ, жъыклэ изгъэкъун слъэклэрэп. Арымыр-мэ, сыкыыомыджэми укъэуцуштыгъэ. Укъэмыуцугъэми, ушчытыштыгъэ. Ушчымытми услъэгъуштыгъэ. Ар зэгъорэ дэд кызыздэхъурэр. Сэ узэхэсымышлэмэ, сыдэуштыгъэу ушчылэн плъэклышта?

Сыкызыгуаджэклэ, сымакъэ щэху зэхэпхырэр, сымэкъэ закъу джэуап укыызфэхъужырэр, джары джэуап зыкысы-мыгъотырэр.

О кыплъымылэсызэ, сымакъэ дунаир къелыхъу, уинэ-плъэгъу, уижъыкыашъ, угу итео макъэ псыхъомэ, мэмэ, ошъогу бзыумэ, къушхъэ мыжъотакъомэ къащегъоты, етлэнэ ошх шъабэу, жъы мэклэ ласэу, чыгъу жъау лэпаклэу кыодэхашлэ, хъамплырэшъо зэмшъогъоу къелъэрэзыхъэ.

Сэ сыхэпшыкыларэп дунаим. Сымакъэ нылэп зэхэпхырэр. Макъэ нэмыклэ джыри силэп.

Псыхэр малъфэх. Псыхъохэр маплэх. Тенджыз-хэр плалъэмэ апаплъэх.

Джэуапынчъэ сызыхъуклэ ары зэщышхор кызысэшэсы-рэр. Зи сшлэрэп, зи кызгурылорэр. Сызупчлыжъын щылэжъэп: мары мыр сшлэрэпышъ, кызгурыгъалу слонэу. Адэ джэуап кысфэхъун щымылэмэ, сэ зыр арынкли мэхуба джэуапыр... хъау, сэ тлу сэху, ятлуанэрэр къэгъотыгъэн фае... Ау ари делагъэн фае. Сэ сымышлэрэр сятлонэрэм тыдэ щышлэна?

А чэщым, клэсэ хъазыр хъугъэу, Темтэчы ишъхъангъуп-чъэ зыгорэ кытеуагъ. Ащ ыпалоу къэджагъэн фае, адыгэ хабзэп ныла шъхъангъупчъэм утеоныр, щэрэб гъугъэ такъы-рым утеона, ар зытешхэгъэ пхъэ пллэнэбзыри дэпкъым хэи-

хьагъ. Ау ежъ шъхьангъупчъэм кIэлъырылътыти, макъэр ащ щызэхихыгъ.

Темтэч унэм икIыгъ. Жъогъо заулэ къэгужъуагъэхэу, яуцупIэ къамыгъотыжъэу, огур зэпачъыхъэщтыгъэ. Ащ нэмыкIырэмкIэ кIым-сымыгъ. КIым-сымым ухэплътыхъапэмэ, пкыни, макъи, плъышъуи зиIэхэр хэплъэгъоштыгъ. Чъыг къогъух, къакъыр кIыбых, зэрэутIэрэхъэхэу уашъхъагъи щэшакох. Гукъэожъымэ, гопэгъу хъапщэхмэ, нэбзэдждэ хъуапсэмэ, гухэлъ бзадждэм ахэр къальфыгъэх, уаIуплътэмэ, зыкыуашIэкIыштыгъ.

Темтэчы шъхьангъупчъэм икъутамэхэр къытезыщаерэ къужъаер ылъэгъугъ. ЕкIуалIи зыригъэкIыгъ, гупсэфыгъорэзэныгъэ горэ къызэрэкIурэр зэхилъагъ. «Сэри сычъыгънкIи мэхъуба,— ыIуагъ,— е мы къужъаер цIыфынкIи мэхъу. Хэты ышIэра чэщныкъом узэрехъулъэщтыр — уиджэмакъэ сыдрэ уахъти дунаим хэтIупщыхъагъэу, зыми укъызэхимыхрэмэ... Сыдэуштыгъу чъыгыр унэ кIоцIым ебгъэблэгъэщта?.. Ихъажъыри гъолъыжъ. Мэлаичхэр арынкIи мэхъу чъыг къутамэр къыпфэзгъэсысыгъэр. Ахэмэ аIэ пшъырэрп».

ЛъыкIуат

МашIом хъакъ телъэп: уесты, узфигъадэ шIоигъошъ

«МашIом сыгурыIуагъэп,— зыкызэришIэжъэу егупшысагъ ЛъыкIуатэ.— Мытэрэз горэ сшIагъэ е сыгуIэгъащ. Мыр сэ къызгурыIон ылъэкIыштыгъ, къызгурыIонэу щытыми, ежъ сэ сизытет шъыпкъэр зэхилъыкIыпэмэ — сыгурыIомэ — етIанэ ащ зыгорэ къыкIэлъыкIоштыгъ».

ЛъыкIуатэ етIэбаим къытекIи, машIом ылъэныкъокIэ ежъагъ, лъэубэкъуиш горэ къэнагъэу, стырымэу къыкIэуагъэм къыгъэщтагъэу къызэтеуцагъ. Мы чIыпIэр арыба машIом егупшысэу зыщыригъэжъагъэр? ТэкIурэ щыти, зы лъэубэкъу нахъ къэмынэу пэблагъэ зишIыгъагъ, моу ылъэхэр ышъэхъэмэ, мэшIуашъхъэм нэсын къышIошIэу.

ЛъыкIуатэ чIыпIэ зэритэу джыри зишъыгъ, ау стырымэр нэрымылътэгъу дэпкъэу джыри къышIэуцагъ. ГъэшIэгъоныр, зэрымэгъэкIуалIэрэмэ, зыкIэригъэкIырэрп. Джауштыгъу сыхъат

зытIо щытыгъэщтыгъ, етIанэ ылъэхэр ышъыгъэх. Джы къыстыжъырэрп, ау ыгъэсагъэу машIор зэхешIэ.

ЗыдимышIэжъэу, ЛъыкIуатэ джыри зы лъэубэкъу ыдзыгъ, ауштыгъу ылъын фаеми егупшысагъэп. Ащ нахъэу лъыкIотэн ымылътэкIэу, джыри сыхъат заулэрэ щытыгъ, ащ ыуж ылъэхэр зешъэхэм, ыпэрэм фэдэ къабзэу стырымэр, къежэрэм фэдэу, къыпэгъокIыгъ. Джы зы лъэубэкъу къэнэжъыгъэр.

Щыдыбжъ машIор ЛъыкIуатэ ылъэгъужъыштыгъэп. Ауштыгъу пIоным нахъ тэрэзынкIи хъун, тыдэ плъагъэми, машIор инэплътэгъу итыгъ пIомэ. Ыпкъынэ-лынэ псынIкIэ дэдэ хъугъэу зэхилъэщтыгъэ, фэбэгъэ-стырыгъэ гуапэу изэфэдэкIэ къыпкъырыхъэщтыгъэм — хъаумэ ежъ ар къыхэкIа? — дунаим хегуащ. Мары джы зэфэдэкIэ зэлъызыкIугъэ машIор «ешIэжъы». Ежъ имашIу, ежъ ифаб зыстырэр, хъау, къэзгъэфабэрэр. «Хымэ» машIор, щыдыбжъ машIор къыпкъырыхъи, зэфэдэкIэ зэлъыкIуи, ежъ машIоу хэгощагъэр къыгъэуштыгъэ, къыуэкъэбзыгъ, къызэлъыгъэнэфи, зы машIо хъугъэх. **«МашIом сыкыгъотыгъ, сызэхилъыкIыгъ, сыгурыIуагъ!..** Мары секIуалIэ, секIолIэпагъ... МэшIожъы стырым сигъэлътэгъуштыгъэщтыгъ — лэгъэ Iубгъом исэмэгъулоу, ычIэгъыкIэ ехэу мыжъо лъэуенэ заулэ дэпкъэ зэжъуитIумэ азыфагукIэ ехэу сэлъэгъу. Ахэр машIом хэтых сшIошI...»

ЛъыкIуатэ апэрэ лъэуянэм теуцагъ, ятIуанэрэмэ еуцохыгъ. ТыдэкIи нэфын. «Сыда зыкIэнэфынэр, нэфынэ сиштыкIагъа, зэкIэ сэлъэгъумэ, зэкIэри зэфэдэу зэдэнэфынэмэ? ЗэкIэ зэфэшIу, зэдызэчIыпIэ-зэдызэшъхъаф, зэрэлъэгъужъы, сыдрэмэ ыпкъырэ ащ ишъхъафитыгъэрэ зэкIэми апкъи яшъхъафитыгъи зэщыштыгъэу зэпхыгъэх... Мары, дэпкъыхэр зэжъух, ау сыфаемэ, ар сиштыкIагъэмэ — марыба, сыфаемэ сыпхырэкIы... Хъау, лъэуянэмэ сяхын фае. МашIоу, фэбагъэу ахэлъыр сэлъэгъу, тифэбэ-тинэфынэхэр зэпэдждэжъых... Мары лъэуянэхэр сыухыгъэ...»

Аужырэ лъэуянэм зеуцохым, ЛъыкIуатэ гъочIэгъ хъоопщаум чIэхъагъ, тыдэкIэ уплъагъэми, мыщ мыжъо нэмыкI щыплътэгъуштыгъэп. Къушъхъэмэ къахэхъухъагъэу, мафэ къэс мыжъомэ ахэтыгъэми, ылъэгъурэр ыгъэшIагъоу зиплътыхъэщтыгъэ. ГъочIэгъ мыжъохэр джынэс ылъэгъугъэмэ зыкIи атемыкIыштыгъэхэмэ, шъхъафыгъэ горэ къахэщыштыгъэ. Сыда мыхэр зыушъхъафыхэрэр? Ары, хэмыукъорэмэ, нибжъи хъыгъэхэп, жъыбгъи, пси, оси, тыгъэ нэстыри зэхашIа-

гъэп, ежъ-ежырхэу, мыжъо къодыхэу, хъау, мыжъо шыпкъэхэу мэлсэх. «Сыда «мэлсэх» зыкълорэр? Зэхэсых, зэгъэкъугъэх, зэтелых. Ауштми сыкъашлэрэм фэд, **хабзэ горэ ахэлъу зэкълугъух, зэрэмыгъоохъужьхэу, аужыпкъэм зэфэсакъыжъхэу озгъэлон яолъэгъулэ.** Мыжъо инмэ нахъ цыкълухэр агосых, ахэмэ, сабиймэ афэдэу, мыжъуакълэхэр къяпхъэкълугъэх, къутагъи, чагъи, зэгоутыгъи ахэтэп. Етлани ыгъэшлэгъуагъ: апэрэ такъикъ заулэм сакъэу атеуцозэ къыкълухэ зэхум макъэ гори къахэлукълугъэп. «Мыхэмэ макъи зэхамыхыгъэу къычлэкълын,— егупшысагъ Лъыкълуатэ,— джы мары зэщыхо мэкъэ шыабэхэр къахэлукълу». Бзыу клэнклэм фэдизэу мыжъо къышти, зытыришлыхъэрэми емыгупшысэу, мычыжъащэу зедзым, мыжъо хъурэшхоу зытефагъэр къэтхыуагъэу къыщыхъугъ, ыдзыгъэм псынклэу къыгъээжъи, лъатэзэ къызщиштагъэм къытефэжъыгъ. Ащ ыужы мэкъэшхоу гъочлэгъым зыкъыщызлэгъэм дунаир мэкълодыжъэу къыпщигъэхун. Мэкъэ псыгъохэр, мэкъэ лъэшхэр зэблэхуэху къызэдежъэхи, ахахъозэ, клочлэ мэхъэшаеу залэгъыгъ, гъочлэгъыр агъэсысэу, шъхъарытлупщэу члэзэрэхыгъэх. Зэрэдунаеу мыжъо макъэм зэлъиштагъэу къышлэшлэгъ, къэштагъэу гъочлэгъ дэпкъым клэлъырыхы, мыжъошхоу шысыр итлукълэ ыубытыгъ, хэпшылкълэу ыклоцылкълэ къэтхыоу ар зэхышлагъ. Мыжъом лэплэ рищэкълэ, щэхъурэ лэпылэгъуи гугъаплэ имылэу, пытэу зырифызылэзэ клэлъырытлэхъагъ. Мыжъокълэ цыкълу чэтжъыемэ афэдэу клэпхъагъэмэ афэди-зы хъугъэу, сакъэу, шыабэу захифызэзэ, ащыц хъугъэ. Ежъ нахъ шъхъэйхэр къыфэкълотагъэх, зыкъырафызылэзэ, фэшлэу зыкъашлэгъ. Макъэу гъочлэгъым члэкълугъэмэ къагъээжъыгъ. Джы ахэм шынагъуи мэхъэшэгъуи зэхыуагъашлэгъыгъэп, зыхэр бзыушыр макъэхэу, адрэхэр чыжъэу лэсэжъырэ шыблэ гъуагъом яхышырхэу, гъочлэгъым зыкъычлэпхъэжъи, мыжъомэ ахэкълосэжъыгъэх.

«Дунаим тет мыжъо пстэури мыхэм адэсысыгъэу къычлэкълын,— егупшысагъ Лъыкълуатэ,— енгугъагъо амышлагъэкълэ ежъхэм апэмыклэ мыжъуи, къэкълырэ гори, псэ зыпыти дунаишхом тетми. Джы ашлэгъэшт. Адэ сыдэу клым-сым шыпкъэ хъужыгъа?.. Хъау, зэхэугуфыкълугъуаеми, мы гъочлэгъым зыгорэуштэу зызэблихъугъ. Джы мыщ жъы къышцэрэм фэд, нэрымылгъэу зыгорэ щэхъе...»

Лъыкълуатэ мыжъошхом лэплэ зэрэрищэкълугъэу шысыгъ. Инэлуасэу къыщыхъоу егупшысэ. Тхыожъырэл, фэбэгъэ макълэ

къыкълэхъагъ. **«Къысэгупшысэ фэе, мары мыжъокълэ цыкълумэ сафэдэжъэп, сакъыхыхыжъи, сизытетыгъэр сигъэгъотыжъыгъ».**

Лъыкълуатэ зыкъышлэгъыгъэу, ыгукълэ ыпкъынэ-лынэкълэ зыпкъ иуцожъыгъэу шысыгъ. Тэджынэу фэягъэп, джыдэдэм тэджын зэрымилгъэкълыщтыр ышлэгъыгъэ. Ежъ мыжъом зэрегупсэфыллагъэу, мыжъо цыкълу къыкълэлъырыхэри рэхъатыгъэх. «Мыхэм апэрэу салгъэу, тыгъэм къыгъэнэфырэ дунайри сэрыклэ алгъэу, къысэрэгупшысэх». Лъыкълуатэ хэчъыагъ. Лъыкълуатэ гъочлэгъым члэлъыфэ, зэманхэр зэблэкълугъэх. Мыжъуакълэхэр мыжъошхо хъугъэх, мыжъо инхэм тыгъэмрэ мазэмрэ акълэнэцлэху, члышъхъашъом зытыра-щэягъ. Лъыкълуатэ жъыри зэрэхэтыгъ, ыгуи шыабэу къыте-оштыгъэ, акъыл чъыагъэм щырэхъат плони, ау дунэе зэхашлэу илагъэр: лъы фабэу клэтым игупшыс, хъоу къэбархэу, пэры-охъу амышлэу, Тхъэшхо гъэшлэгъэкълэ къылылэсыщтыгъэхэр; зэкълэ ылгъэгъугъи, зэхыхыгъи, пэкълэкълугъи, зи ахэмызэу къы-хэнагъэхэу, шъо шъхъафклэ, пкъынэ шъхъафклэ зэрилгъэгъу-хэрэр, нэмыклэу къызэрэгъурылохэрэр. Зыгорэм Лъыкълуатэ ылгъэгъугъэмэ, мыжъомэ ахишылкълыныеп, сыда плэмэ ежъы-ри мыжъоу зызэхышлэгъыгъэ, мыжъохэми джауштэу къа-щыхъуштыгъэ. Гукъэкълыжъэу гу чыжъэкълэ къыубытыжъы-рэмэ нахъыбэрэ къахэфагъэр ятлэр ары. Хъаумэ чыгур ара? Ятлэми чыгум зыкъыхечы, пкъынэ-пкъынэу, пкъырыпкъэу зиугъойрэм фэд. Ежъ-ежъыр, ау зыгорэ къыфит, ежъ моуш-тэу фай, мары ылгъэхэр моуштэу хъумэ шлоигъу, ау джауштэу зэрэхъурэм лъыпытэу, е хъу пэтзэ, тлэури зы ауштэу хъун фэ-ягъэу къыщэхъужъы. Мыжъобаеу зылгъэгъужъыгъ... Мыжъуа, ятла? Ыпкъынэ-лынэ фэбэгъэ лэшлупсыр къыкълэхъэ... джы ежъ изакъоу зимылгъэгъужъэу, нэмыклэхэри елгъэгъух. Нэмыклэхэп, ыпэрапшлэу зыгорэм зэрэщылэр къэшлэ, зыгорэм щыл, ар ежъ шыщын фэе, сыда плэмэ ежъырба зэкълэри?.. Ылгъэгъурэм гу лъымытэу джы зыхеушъхъафыкълэ, зэкълэми зэрэщыц, зэкълэри зэхэшлэ, ар дэгъу, ау шъхъафэуи зэгупшысэжъы: мары ежъ щыт, морары зыгорэ щытэп, мэхъые, мэсысы, ащ нахъэуи, фэмыдзэуи, зыгорэ мэкошы. Нэмыклэхэр елгъэгъухэмэ, ащы-гъум ежъыри ежъ нэмыклэхэм къалгъэгъуба?.. Макъэхэр къэ-хъугъэх, мэхэр къежъагъэх. Ылгъэгъуэзэ ныбжъыкълухэр къэхъы-ягъэх. Къэзгъэфабэрэр ышъхъагъыкълэ зэрэщылэр къыгу-рыуагъ. Чыплэ икълэ шлоигъоп: ылъакъохэр зытетхэр дэгъоу

зэхешлэ, джыри ащ ухэхьяжын плъэклышт, ау ынэхэр къеплъэгъахэх, макъэхэр къылылэсыгъэх, ылъэкляплэхэр къэтхыуагъэх, ылэхэр зэблэугъэх... **Етлани зыгорэ къыфит...**

Лъыкляуатэ мыжъомэ ащыщ хъугъэу, гъочлэгъым члэлыгъ. Мыжъо ныбжым иуцуагъэу, мыжъо хабзэклэ хахъо. Мыжъор жъы хъурэп. Зэ мыжъо хъугъэр клодыжырэп, тэ къуагъэмэ — зыгъыгъ, чагъэмэ — тлу е щы зишлыштыш ары.

Псыр гъочлэгъым къычлэплэгъ — игъогу лъыгъэкляуатэзэ къэсыгъ. Мы гъочлэгъым ар ладжыри къычлэхьагъ, мыжъохэм захигъагъ, жымэ захигъэткиухьагъ. Псы лые хъурэп, хэт сыдэуштыгъэу къыдэпсэугъэклы, псым инэшани, иду нэе тетылэ шапхы ыхъожырэп, ыпкъ, итеплэ зэблехъу нылэп. Псыр гъочлэгъым къызычлахъэм, гъочлэгъ лъэгур игъорыгъоу къыплыхьагъ, мэкъэ шъабэклэ зэклэ зэлъыкляуи, дэпкъхэмклэ зилэтуу фежъагъ. Ежъ зыфаем фэдиз зэхъум, лэпэ зылъушыкляу дэчъылэ зэжъухэр къыгъотхы, ышъхьашъо зэщизэу, жъгырыу макъэ пылукляу игъогу пидзэжыгъ. Ау ежъ зыфаем фэдизэу гъочлэгъым къычлэнагъ. **Мыжъомрэ псымрэ язэлыклягъу, язэгурылогъу, ядэхэгъу.**

Лъыкляуатэ псыр зышъхьарыуцогъэ мыжъомэ ащыщыгъ. Мыжъомэ псыр зэрэзыхашъэу зыхищэщтыгъэ, жъы къызэращэу къыщэщтыгъэ. Зи ылъэгъуштыгъэп ынэхэмклэ, зи зэхыштыгъэп ытхьакляумхэмклэ, псым дэхъыештыгъэ, мыжъоу ащ хэлъыгъ, псэу мыжъом шъхьарытыгъ.

Уц къурэ зырызэу псым къыздихьыгъэмэ адакляу Лъыкляуатэ ыпкъи зыкылэтыгъ. Зэклэ ылъэгъугъэу, зэклэ ешлэу джы къышыхъуштыгъэ. Шъхьафит шъыпкъагъ! Мэхъые, мээекля, мачъэ, мэкъыгъу, шъабэу зэтэчъы, зилонтлэ-щантлэмэ зигъэчэрэгъоу, илъаги илъхъанчи зэфэдэу, къызэрэгъэшлыгъэ шъыпкъэу зызэрехъэ. Зэклэмэ ащыщыш, плэлъэнчъагъэм ит. Зэклэмэ адэпсэу, мыжъо ыкля чыгы, къурэ ыкля псэ зыпыт, члыгу ыкля ошъогу. Ины, цлыкля... Зэклэмэ ащыщым ар зэхышлэрэп. Гъунапкъэри ышлэрэп, ау ахэмэ зыклягупшысэрэр — ежъыри машло, ежъыри мыжъо, ежъыри, псы зэрэхъугъэзи, джа хъоу къэбарэу зэ зэхышлэгъагъэр, зэхышлыкляпэнэу шымытэу, къыфит горэу къыгурылорэм шъхьафыгъэкля къызэрэгъэшлыгъэр щигъэгъупшэрэп. **Зэрэхъурэмклэ, зэклями уащышми, оры ащышър, арышъ ушъхьафэуи къэнэжъы, а къыпфитым ар ихэбзэ гъэшлыгъ.**

Псыр гушылэрэп, макъы ыгъэлырэп. Псым шэгъушылэх, макъэ шагъэлы. Ежъ зэкля ешлэ, сыдигъуи зэкля елъэгъу, охътэ блэкля, охътэ къакляуи имылэу, иуахътэ егъашлэрэу зы охътэ зэдакля. Жым хэт, нэфынэм хэт, макъэми хэт... Зэклямэ ахэт.

Лъыкляуатэ ыпкъынэ-лынэкля ылъэгъугъ, елъэу клятымклэ, ыгукля зэхышлагъ: дунэе хабзэмэ ащыщэу зыгорэ хэлъ псым — зегъэкляжъы зэпыт. Ыбгъу пстэухэмкля блэчъырэ псым шышхэр нэплэгъу горэкля загъорэ къыклярынэщтыгъэх, ахэр нахъ онтэгъу, нахъ цэрыщэ фэдэу къышыхъуштыгъэ, яфэбагъи янэфыни чылэтэгъэ гуапэу е гупсэф шъхьафитыгъэ шъыпкъэу шъхьафыгъ. Ахэмэ псы нэфырычъэ шъхъэибзэхэр къахэлъадэти, зэщыщыпэ хъуштыгъэх, етлэнэ шъхьафыгъэ горэкля зэхышлэхэу зэдежъэщтыгъэх. «Сабый ахэмыкляу, жъи кля ямылэу загъэкляжъырэм фэд» — егупшысагъ Лъыкляуатэ.— Сабыеу къэхъурэр жъы мэхъушъ, мэклядыжъы, мыд-рэр шылэзэпыт, зи хэжъыкляырэп, зи хэклядыкляырэп. Адэ сыд фэдэ кляуачля, сыд лэуужыгъуа ар? Хъурэ бзырэ ымышлэу зегъэкляжъы... Зэклямэ ащыщ, ащ ыбгынэрэр псээнчъэу гъэшлэ зэпыугъэ мэхъу».

Уахътэхэр зэблэклях. Ллэшлэгъуитлы зэлымкляу зэблэкля, зэпымыгуцоу. Ар цлыф гъашлэм иуахътэмэ ащыщ. Тхъэш-хом иуахътэ зыпкъ ит.

Лъыкляуатэ цлыфыгъ. Псыр лъыкляуати, ежъ мыжъокля пчэгум къытенагъ. Ылъакъомэ атетыгъ. Мы члыплэм къэзыхьыгъэр ышлэщтыгъэп. Ышъхьагъи мыжъошхохэр шызэ-усэигъэх, ыпашъхъэ лышхо горэм ихъадэ илъ, джыдэдэм хэчъыагъэм яхъышър, ау дунай псаум ыпашъхъэ ит. Ынэхэр къызэкляхынхэшъ, зыгорэ къылон фае. Ылэ джабгъу къэмэ лашъэм телъ. Танджэу шыгъым шъхьац тлыргъо цыпэхэр чъэпыр атехагъэу къычлэщых. «Мыр къэун,— егупшысагъ Лъыкляуатэ,— мыр лыхъужъ горэм ихъад...» Плэызэу, гупшысэу щытэ пшысэжъыр ыгу къэкляжъыгъ: Дэдэр... Осмэз... Пшысэжъыр нэфаплэ мэхъуа?.. Тыдэ сышчылагъи джынэс, сыдэуштыуи мыщ сыкъэкляуагъа?

Жъыор макля къэунэм къычлэхьагъэн фае. Ллэхъусэжъым ынаплэхэр къэхъыагъэх. Джы мары ынэхэр тлэкля къызэкляхыгъэх, ылэу къэмэ лашъэм тещэагъэри тлэкля къэтхыуагъ.

— Сыд узажэрэр? — Лъыкляуатэ мэкъэ дэгур къылылэсыгъ.

— Зыми сежэрэп. Сыда зыгорэм сызклэжэщтыр?
— Сауклыгь сэ,— джыри кьэлугь мэкьэ дэгур, лэхьусэ-
жым ылушлэхэр зетелтыгьэхэми.

— Арын фае,— джэуап ытыжыгь Лыклуатэ.— Уау-
кыгьэмэ сыд?

— Зэфэнчягьэклэ сауклыгь. Ар кыбгурэлау?

— Укл пстэури зэфэнчэ.

— Хьау, сэ кьумалыгьэклэ сауклыгь.

— Укл пстэури кьумалыгь.

— Мыщ укьэсыгьэмэ, ащ нахьылоу уиакьыл кыхьэн фае.
Сэ саклыбклэ кысэуагьэх.

— Кыхьыр, нэлур — ахэр теплэ нылэп, пкьыр зы.

— Калэ, лэхьусэжэ хабзэмэ о уащыгуазэп, ар дэи. Ау
оры Тхьэшхом кысфихыгьэр, арышэ кыуаслорэм кьедэлү.
Сичатэ зыплыкьожьыщтыр — слы ашлэжымэ ары. Сэ
сызагьапцлэм, зэрэдунаеу кьыздагьэпцлагь. Сыкьэзыльфыгьэ
чынальэм сэ лыпсыклэ сыфэлэжыагь. Сыкьэзыльфыгьэр
ары сызгьэпцлэжыгьэри. Сэ кьыздэхьугьэ дунаеу кьэсыухьу-
магьэр мэшгыгьошэ сикьэунэ клэрыт. Ар зэхапшлэрэба?..

— Дунаир псау, ипси мээчэ, илэжыгьыи мэшхьалэ,
ицлыфи мэпсэу.

— О нэклэ оплэ, сэ гуклэ сэлэгу... Дунэе гуклаер сыгу
щызэфэкложыгь, ащ щэху фэщылэжыштэп. Гупсэф згьо-
тын фае. Зэман пчягьэм сичатэ ежэ-ежырэу машом зы-
щепсыхьяжы. Сэ мэшло клуачлэу схэлпыр ары зыстырэр. О
игьом укьэсыгь. Неушы аужырэу сичатэ зыкьыуигьэлэ-
гьущт. О уапэкли нэбгырищ лылэбагь а чатэм, ау кыысты-
гьэх. Ахэр арых кьэхэлэжыыем дэлэху плээгьугьэхэр. О
зыр арын фае кьэнагьэр. Мыщ укьэсын плээклыгьэшэ, оры
чатэр кьызлэкыхьан зылэклыщтыр. Кло! Укьэмыуцу, укьы-
зэмыплэк! Дунэе гуклаем игьыз макьэ пфэмыуключынкыи
мэху. Слы ошлэжыфэ, а макьэр сэ кысхэклыщт. Уилоф
уухмэ, сэри гупсэфыгьэ палэм сиуцощт. Кло!

Лыклуатэ нэлэгьурэ щытыжыгь. Зэтеусэегьэ мыжбо-
хэр кыгьэтхьоху, гьыз мэкьэ щэлэгьуаехэр кьэлуху зы-
регьяжэм, кьэунэр кыбгынагь. Зэмыплэклэу, кьэмыуцоу
кложыгьэ. Гьыз дыджыр ыужы итыгь.

Кьэхэлэжыьер кьызэлэагьом, Лыклуатэ зыкьышлэ-
жыгь. Лэхьусэжэу зыдэгущылагьэр джы пкыхьаплэу, ежы-
рэп, нэмыклэ горэм ыльэгьуи кыфилотэжыгьэу ыгу кьэ-

кыжыгь. Мыжбохэри псыри гуклэ ыльэгьужыгьэх, ежэ
зыхилэжыохэрэм фэдэу зыхэплыхьяжыгь, ау ари
псынклэу щыгьупшэжыи, кьэхэлэжыыеу кьызнэсыгьэм дэ-
хьягь. Кьэунэхэр уц кырым кыхэщыжыыхэрэп, ау мыжбо
чатэр пцлэнагьэ, гьэшлэным уц кьемыклэкыгьэу, джэшбуа-
бзэу мыжбобгьухэр зэгьэклугьэх, чэтапэр кыщым ыльэ-
ныкьоклэ занклэу маплэ.

Лыклуатэ чэтэ дакьэм теуцуагь, зэрэтеуцоу, мыжбо
хьурэшхор ыльэгьу члэкли, чыжэу ефэхызэ, гьочлэгь макьэр
кылыдыэежыгь. Фэдэ макьэ зэ зэхихыгьэу, джы ар ежэ
ыпкыинэ-лынэ кыщылоу кыщыхьугь. Чэтэ ланшэ зызы-
шырэ мыжбобгьу кыхьэу зытеуцуагьэри псынклэу ыльэ-
гучлэ члэкыгь. Мыжбохэр клоцл чыжэ горэм ефэхыщты-
гьэх, ауштэу зэринэклэ пэпчэ ионтэгьугьэ ежэ кыхап-
клэрэм фэдэу, кыинклэ ыльакьохэр зэблихызэ, аужырэ мыжбоу
чэтапэ хьужырэм ерагьэу теуцуагь. Ащ лыпытэу егупшы-
сагь клотэжыи зэримыльэклыщтым. «Кло! Лыклуат!» Ду-
най хьазабыр зытегьэклагьэу кызыщыхьурэм игьыз макьэ
кылыылэсыгь, ау ыльакьохэр мыжбокьат хьугьэху фэгьэ-
кощыгьэхэп. «Укьэмыуцу! Кло! Лыклуат!» Джыри зэ-тло
псэлэжэу кылылдыжагьэх, ау кощын ыльэклыгьэп. Мыжбор
кьэтхьуагь, кьэсыи, пхырызэу фежыагь. «Клоба!» Аужырэ
жыкьэщэгьум дыхэтэу, аужырэу кьызэрэлэложыху, ыгу
нэкли шыпкьэ зыщыхьущтым зэхихыгь. Псынклэу, ау рэ-
хьатэу мыжбом теклыгь, кьызэмыплэклыжэу кыщым
фиуэнкыгь. Джы тыгьэри ыльэгьугь, пчэдыжэ. Чыгхэр
ыльэгьугьэх, гьэмаф. Нэфынэр жым щэчэабзэ. Хьэмплы-
рэшэ гьогу зэблэхуэр бжэме жьгырыу мэкьэ лэшлуклэ
зэпабзы. Морары унэр. Мыжбомэ яонтэгьугьэ ыпкыинэ-лынэ
хэклыжы. Псы лээкьэ чягьомэ хальэсыкыжы. Ощх шыа-
бэхэр ылынтфэмэ ащзеклох. Жьау гуапэмэ зыкьыращэкли.

* * *

А зы уахьтэм а зы цыфым ихьадэ цыфмэ щэ альэгьугь.
Апэрэу зэральэгьугьэр мары.

Шэкложэ горэ мэфэ заулэрэ кьушхьэ мэзмэ ахэтыгьэу,
гьэхунэ цыклум кыщыуцугь. Кьыуклыи икьун ыгьотыш-
тыгьэ, ау ыльэгьурэм ыгьатхьэу кыкылухьэщтыгьэ, ыны-
бжыклэ мэзым нахьыжыгь, ау ыгуклэ гьатхэм кьэшхьэу,

бжыхэм тэкжыгъэ уцым нахыклагъ. Ылъэдакъэхэр мыжъомэ зашхыкIэ, лъапэкIэ зекIощтыгъэ, ылъапэхэр ехъокIыфэ, ылъэдакъэхэр къэкIыжыщтыгъэх. ГушыIэ кыIонэу игъо ифэштыгъэп, игъо зыкIимыфэштыгъэр — мэмэ, къушъхъэмэ ащызэхихырэ макъэхэм зы шлагъо горэ кызэрарыкIырэр ышIошъ хъугъэу, ахэр кызэрэгурыIощтым щэхурэ Ioф иIагъэп. ЫцIи амышIэу, «ШэкIожьыр» аIозэ еджэщтыгъэх.

ШэкIожьыр гъэхунэ цIыкIум кышчыуцугъ. ПшъыгъэкIэ арэп кыызфэуцугъэр, уклоным нахъ кьинба ушчытыныр, мары чыгххэри щыт зэпытых, ау лIэшIэгъу заулэ зэпызычхэрэр ахэтых, мыпшъыхэу, нибжы къэмыпшъыхэрэнкIи хъун, езэшхэшь, ебэджых. Ежъ макIо ныIэп, зыгорэм ыпэ ишъынэу арэп, хэта зыпэ уишъыштыри, апэ уишъыным пае, зэкIэ зыдакIорэр пшIэн фае, ау ар сыдэуштэу къэпшIэшт?

ШэкIожьыр гъэхунэ цIыкIум кышчыуцугъ. Гъэхунэри къэуцугъэу шытыгъ. Мыщ ыпалокIэ псыхъом нахъ пэблэгъагъ, джы ыхэкIэ пэрэжъые куандэхэр къелункIыхэзэ, ынэIукIэ зэе куашэмэ захищэягъ. Ащ нэмыкIэуи гъэхунэм зыгорэ кышчышIыгъ, непэ ар къэуцупагъэу, мэгупшысэ, кыгурымыIорэм егъапэ. Уц кошэ лъагэхэри сакъых, нэфынэри ышъхъагъ щыдынгъэу сакъэу мэтхыо, джыдэдэм ошх кьэжъэагъэмэ, ари кыгъемышхэу къэуцуныекIи мэхъу.

ТэкIу джыри лъыкIуати, ШэкIожьыр гъэхунэм иплъагъ. Апэ лъэкъо къупшъхъэхэр, етIанэ цагэхэр, Iэхэр ылъэгъугъэх. Лы атемылгыгъ пIонэу лъэсыхъагъэхэу, лъэкIыхъажыгъэхэу, къупшъхъэхэр фыжыбзагъэх. Къупшъхъэхэр фыжыбзагъэх, непэ, моу джыдэдэм ауджэшъугъэхэу жъыуштыгъэх, ау абгъухэмкIэ уцыр алыбжъагъэу егъонлэхыгъ. Адэ мыр машIом ыстыгъэмэ, лыцIэн фэягъэба — шIуцIашъоп, шэплъэп, гъожъэп? Ащ егупшысэзэ, ШэкIожьым инэплъэгъу лъыгъэкIотагъ. Джы ылъэгъурэр нахъ шIэгъожьыгъ: илъэс тIокI горэ ыныбжынынэу хъульфыгъэ нэгъу къабзэ ылъэгъугъ. Ыпкъ зэрэпсаоу стыгъэ, ышъхъэ зэрэпсау, ынэхэр зэтэхыгъэх.

Мы зыр ары кыгъэшIагъэмкIэ ШэкIожьыр кызызмэхъэшагъэр, ыгу зыгорэ кышчытхыуагъ. Зэ ныIэп ынитIу зракIэплъагъэр, ау акIилъэгъуагъэр егъэшIэрэу ыгу итIысхъагъ. «Мыр чыжъэу маплъэ, — зэриIожьыгъ, — чыжъашъэу маплъэ, зэкIэ зэдэльэгъу, цIыфмэ амышIэрэм теплъагъэу, джы ар ежъяхышчырэу елъэгъуфэ ежэнэу зигъэхъазырыгъэм фэд. Зыгорэ кыгурыIогъэнкIи мэхъу, ау ар хэта къэзышIэштыр».

Цыфым ышъхъэ зыгыриуIуби, жъы кыIокIымэ ыуплъэкIугъ. КыIукIырэп. Ыпэ ынэмэ апэчIынатIэу ыгъэсысыгъ — хъау, ынэхэри псаужхэп. «СэрыкIэ ухъад, — зэриIожьыгъэ ШэкIожьым, — зыгорэ кыптеIуагъэу шытмэ, чIычIэгъы ушIыжъыми, ащ зи зэблэхъугъэ фэхъунэп. сэрыкIэ ухъад, уцIэстIэжъын, хъэкIэ-къуакIэхэр кыIорызгъэджэгунхэп».

Обзэгъу цIыкIумрэ къамэмрэ зэдыригъаIэзэ, ШэкIожьым бэныр ытIи, хъадэр, къупшъхъэхэмрэ шъхъэ псаумрэ, ыгъэтIылыжыгъ. Ынэхэр фэгъэплIэжыгъэп, сыда пIомэ ынапIэхэр мыжъом фэдэу пытагъэх. ИIэплъэкIыжъые ынэгъу рихъуи, ятIэр тыритэкъожьыгъ. Ащ ыужы Тхъэшхом фелъэIугъ.

* * *

ЯтIонэрэ цIыфэу а хъадэр зылъэгъугъэр зекIолI шыу.

Зы мэфэ гъогу ыкIугъахэу, IашэкIэ узэндыгъэ шыур бэрэ зызэпырыкIыгъэ псыхъом Iухъагъ. ИкIыпIэм щыгъуазэти, ар кыгъотыжъи, нэпкъым ехыгъ. Лыр шым кьепсыхыгъ, мы чIыпIэм псыр щыщэнджыгъ, ау псынкIэу мацъэшъ, шы IупIэр пIыгъэу уикIымэ нахышIу.

Джауштэу ышIыгъ. Псыхъом икIи, нэпкъычIэ тешъом зытехъэм, шыр кыкIэщтагъэу къэщыщи, ишIуальэхэр гъэIагъэхэу зыкыпхъотагъ. Лыр кызэплъэкIыгъ, иш гъэсагъэ шэн пытэ гъэтIылыгъэ иIагъэти, ащ фэдэу ошIэ-дэмышIэ зекIуакIэ кыхафэщтыгъэп. ЗекIолIыр щтэпхагъэп, ау ылъэгъугъэм ежъыри кыдигъэпкIэягъэми, шIоемыкIуныеп. Шым ишIуальэхэмэ ылъакъохэкIэ зарищэкIыгъэу, шыбгъэми ынитIу кырищэкIыгъэу, хъэдэ къупшъхъэ ылъэгъугъ. Мары ылъэкъо къупшъхъэхэр, ыкопкъхэр, ыцагэхэр, ыIэхэр... Шым, зэ джыри зыдидзыезэ, ылъакъохэр зеутхыпкIыхэм, хъэдэ къупшъхъэхэр ыпашъхъэ кыфагъэх. Мыкъупшъхъэ кьодэу, хъадэкIэ зыкIилтытагъэр джы кыгурыIуагъ: пшъэ къупшъхъэм цIыфышъхъэ псау шIотыгъ.

Шыр ыгъэрэхъатынэу нэпкъым дищай, лIыр хъадэм къекIолIэжыгъ. «Къупшъхъэмэ пкъышъолэу ателгыгъэр зи къэмынэу атекIыфэ, е пцэжъыемэ ашхыфэ, мыр псым хэлыгъэмэ, ашыгъум шъхъэм сыд пае зи къемыхъулагъ? КъэбгъэшIыгъэ дунаим зыфэдэ щымыхъурэ щыIэп, си Тхъэшху. Шым кызызпегъэзыми зэбгырызыгъэп, фэшIэу агъэтIылы-

гъэм фэдэу зиушхугъ, ыльакъохэри занкIэу зэголтых, ыIэхэри ыбгъэ къупшхъэ шызэтэдзагъэх, ышхъи занкIэу, ынэгу кыи-дэгъэзыагъэу шыль. Псэ хэтэу узэрегъэплъы».

Дэхэкаерэ ышхъагъы итыгъэу, лIыр хьамплIэоу етIысэхыгъ. Къупшхъэмэ зателабэм, джыри ыгъэшIэгъон ыльэгъугъ: псым ухIэбагъэм фэдэу, къупшхъэмэ Iапэхэр апхырэбых, ау зэпызхэрэп, зытетыгъэм тетэу къэнэжых, фыжкыбзэх, лантIэх, уапхырыIэбыкIыгъэми, зи къащышIырэп.

ЛIыр хьадэм ышхъэ гуфалъэу еплъыгъ. Псэ хэтым яхышыр, ау сыдэуштэу шхъэ закъом псэ хэтына? ГъэшIэгъон дэдэр ынэхэр ары: цIыф псаур зэрэплъэу къаплъэх, зэхэшыкIи акIэлъ, ау укъальэгъурэп. Илъэс тIокI нахыбэ ыныбжынэпщтын. «Сыдытхъэм укъысфихыгъа, кIэлэху? Сыд тхамыклагъау кыюхъулагъэри? Тыда уздаплъэрэри, сыда плъэгъурэри? Ухьадэп, упсаоп, сыд кыюспэсыштыр? Шым ор-орэу зыкыпыбгъэнэгъэнэп, ыльакъомэ уакъышIонагъэн фае. Сыд уикIодыкIэми, псыр ары зилэжъэщтыр. Адэ ащыгъум узысълъэгъугъэм ущызгъэтIылыжъын».

Нэпкъ тешъор пшэхъэ зэклагъ. ЧатэмкIэ бэныр ытхъуи, хьадэм екIолагъ, джыри ынэгу кIэплъагъ. Хъунэп, ылуагъ, ынэгу исхъон, псэ пытым фэдэу, ынэхэр мэжыу. Гъогу тэхъэмэ, зыдиштэрэ IаплъэкI мыиныщэр ынэгу рихъуи, машэм фэсакъызэ ритIупщэхыгъ. Къупшхъэхэр псызакIэх пIонэу зэрэшъабэхэр джыри зэ ыгъэшIэгъуагъ. Машэр ыгъэсэижьи, мыжъо ин заулэ тыригъэтIысхъажьыгъ.

ЗекIолIыр зэрихыылэгъэ хьадэм нибжьи рыгушылагъэп, къэоIуатэкIи, хэта зышIошъ хъуштыгъэр?

* * *

Ящанэрэу а цIыф дэдэм ихьадэ зыльэгъугъэр къоджэ мэлашъор ары.

Щэджэгъо нэстырэу мэлхэр къуладжэм кыифыгъэхэу, лIыж тхьапэфыр чыгъ жьаум чIэсыгъ, фабэм ыгъэбэлэрэгъыгъэу, тIэкIуи шхъаукъэгъагъ. Мэлхэр къэгумэкIыгъэхэу кыишыхъугъэти, лIыжъым ынапIэхэр кыизэтырихыгъэх, ау хъэйуанхэр рэхъатыгъэх. Ахэр рэхъатыгъэх, ау акIыбыкIэ щызэтэль мыжъожъымэ зэпэжъыужьэу зыгорэ къахэщэу ыльэгъугъ. Зэпэжъыужъ къодыеп, машIом зэлъиштагъэу къыпшIошIыштыгъэ, тхъуабзэ емыльэгъулIэрэми, жьокунэу

узэзымыгъэплъырэр угу кыигъэкIыштыгъэ. Сыд фэдиз ичыжъэгъэна? Ауштэу ыгу кыизкIихъагъэр тэджынышъ екIолIэнэу рихъухъагъэти ары, ау ар кыизэрэдэмыхъуштыр кыишIагъ: зэрэщысэу тIэкIу зызещэм, фэмыхъоу ынэхэр ыупышIагъэх.

Ынэхэр ыуцIыргъухи, лIыжъыр сакъызэ зэпэжъыужьы-рэм еплъыгъ. Мыр зыфэдэр... чатэ! Арышхъае ащ фэдэ чатэ мэхъуа?

Ахэр елофэ, чатэр зэкIэкIожьыгъ, кыизпхырыкIыгъэ мыжъожъым ыкIоцIы истыкIырэм фэдэу макъэ кыиIукIыгъ. НэпIэгъу закъо нахъ темышIэу чатэр къэлъэгъожьыгъ, зэ зыкIырыугъ, ятIуанэрэуи зыкIырыугъ, джауштэу лIыжъым ыльэгъугъ, занкIэу еплъын ымыльэкIырэми. Зыгорэ къелункIэу кыишIошIыштыгъэ а чатэм е зыгорэм зыкыиIэпиуты шIоигъу. Мары джыри къэлъэгъуагъ, зыкыидедзые, мэтхыо, кыизпхырыкIырэ мыжъор ымыгъэтакъоу, кыипхырелыгъукIышъ, етIани зэкIакъудыежъы.

Джыри нэпIэгъу зытIу тешIи, лIыжъым лъэубэкъу заулэкIэ нахъ кыипэблагъэу чатэр кыидэоягъ, чэтэ Iапшъэр кыи-зэлягъом, ар цIыфыIэ къупшхъэмэ зэраIыгъыр ыльэгъугъ. Къупшхъэ пIомэ тэрэзыпэнэп, Iэхъуамбэхэр ары къупшхъэ къодыагъэр, Iапшъэми, ащ дакIоу къэлъэгъогъэ Iэлджанэхэри, етIанэ ытами, чатэм кыиздычIихыгъэ цIыфыпкыири зэрэпсаоу лъызэкIагъэх, шъуи ли ателыгъ, чIыпIэ-чIыпIэу ахэр къэкIэпIыгъэхэу, къупшхъэ кыизщылъагъуи кыихафэщтыгъэ.

Чатэм цIыфым зыIэкIиути, зэпэлыдыжъэу мэзым фиу-зэнкIыгъ. ЛIыжъым зыкыишIэжьи, цIыфым екIолагъ. Хъэ-ламэтба: мощ фэдизэу зыпкыишъол зэхэцунтхъагъэм ынэгу къэбзагъ, зы итхыгъи илагъэп. Сыдэу ынэгу къабза мыщ, мощ фэдиз кыин зыльэгъугъэм! О си Тхъэшху, О пшIэрэм шIагъо иIэп, дунай шхъаф горэм сыбгъэплъагъэнкIи мэхъу, арымырмэ сыд чата мыщ зыIэкIэзыутыгъэр?

ЛIыжъыр, кыизхэкIыри ымышIэу, цIыфым ынэмэ акIэ-плъэнкIэ мэхъашэщтыгъэ, ау зеплъым, «дунай шхъаф зыльэгъугъэр джары,— ылуагъ.— Тыдэ уплъэра, кIэлэху? Ары, мыр ныбжъыкI, ынэгуй адыгэ нэгъу, ау сыд хъазаба птегъэкIэгъагъэр? Ары, жъы хэтыжъэп... Тхъэшхом моуштэу сапашхъэ укыишIыгъэмэ, кыисщэгугъышъ ары, згъэтIылыжъын мыр... Адыгэ нэгъу, шхъае зыми фэмыдэу, зэкIэми афэдэмэ сшIэрэп.

Мэлхэр кIэм кыдифыжьхы, уц кIырыр зэрыт гъэху-
нэм ригъэзыхъажьыгъэх. ЕтIанэ хъадэм кыфигъэзэжьы, нэп-
кым дихыягъ, икъамэкIэ мэшэ куу хъазыр фишIи, хъадэр
ащ ригъэкIугъ. Ынэхэр фэгъэплIэжьыгъэхэп, мыжъом фэдэу
пытагъэх. Ицы пэIо шъуамбгъо ынэгу тырилъхы, машэр
ыгъээсижьыгъ. ЕтIанэ кыфIэтыгъэ мыжъохэр тыригъэтIы-
схъагъэх...

* * *

ЛъыкIуатэ унэм ихъагъ. Унэр зэрэщытэу ошх быбым
хэшIыкIыгъ, тыгъэпс закI, унашъхэр лэгъупкьопсэу гъIагъ.
Щыдыбжьы, Iэдэ-уади плъэгъужьырэп, плъэгъурэр лэгъэ
Iубгъор зыкIэмытыж чэтэ закъор ары. Пкъынэ имыIэжъ пIо-
нэу, чатэр жьокунэу зэпэнэфыжьы. Рэхъатэу чатэм екIолIагъ,
стырыми жъэрыми кыкIэуагъэп, чэтэ Iапшгъэр зеубытым,
гъэшIэным ыIыгъыгъэм фэдэу, ыIэмычIэ фэшIу хъугъэ. Чэ-
тацэм Iэ сэмэгумкIэ зытелабэм, ыIэхъуамбэ кыпхырыкIыгъ.
Джыри зэ IапшгъэкIэ енэсыгъ — чэтацэм ыIапшгъэ кызэпи-
бзыкIыгъ, ау тIумкIи лыуз зэхишIагъэп. Ылъэгъурэ гори ыгъэ-
шIэгъожьыштыгъэпти, хъурэр мэхъу, мыхъурэр — ащ фэдэ
щыIэп ыIуагъ. Унэм кыкIи, пчъэIупэм мыжъошхоу Iульым
чэтапэмкIэ шъабэу епыджыгъ: чэтэ Iапшгъэм нэсэу, жьым
щызекIорэм пэрыохъу зэрымIэу, Iашэр мыжъожьым хэ-
хъагъ. Джауштэуи мыжъом емыгуаоу кызэкIихъажьыгъ.
Чъыгым зеоми, кызэхимышIэу пхырыкIыгъ, чIыгум зыхэ-
пыджэми — джащ фэд. Псыхъом екIуалIи хилъхъагъ —
чIэбы, ежъ-ежырэу кычIэужьы, псым щесы, джэгурэм фэд.
Псым кыыхыхъыи, Iэтыгъэу ытIупщыгъ: жьым хэт, мэхъые,
зеукъошчы, жьыор макIэмэ задэгъазэ.

«Мыр зыми емыгуаорэмэ, ащыгъум, Осмэз зэрэгугъэу,
сыдэуштэу урыззошты?» — егупшысагъ ЛъыкIуатэ. Мыжъо-
ми псэ хэлъ, чъыгыри ары, ау зыгори аришIагъэп. Мары чъы-
гыр зэпиупкIыгъэми, псаум фэдэу щыт... Чъыгым екIуалIи,
телэбагъ: псэ хэтыжыгъэп, нэрымылъэгъу машIоу Iашэм
хэлъым ыкIоцI ристыкIыгъэу, ыпсэ хэкIосыкIыгъ. Мары мы-
жъори тIо зэгокIыгъэу, пкъынэ шъхъафэу ыгъотыгъэм зы-
регъэсэжьы.

ЛъыкIуатэ кыгурыIуагъ Iэшэ лъэш дэдэ кызэрэIэкIэ-
хъагъэр. Ау сыд илъэшыгъэми, ежъ кьегооштэп. Уцым хэтIы-

схы, къехъулIэгъэ пстэури ыгу кыгъэкIыжьыгъ. Ежъ зыди-
мышIэжьырэми, ышъхъац фыжьыбзагъ, шъхъац пIонэуи щы-
тыжыгъэп, мыжъопкь иIэ хъугъэ, нэгум нэбыщи темылта-
гъоу, зы лыпци щымытхыоу, мыжъо байм еплъэгъулIэрэ нэ-
гум яхъыщыр. Цыф теплър кыфэнагъ, ау уеплъызэ зэ кон-
дэ лъэкурэу, зэ псы кошэ утхагъэу, етIани упхырыплъэу, е
мыжъожъ горэу, егъэшIэрэ гупсэфыгъо пIалъэ иуцуагъэу, е
жъым щыуткIопкIэу, пкъынэ гори имыIэжъэу плъэгъуштыгъэ.
**ЛъыкIуатэ зэкIэ ылъэгъуштыгъэ, ылъэгъурэм фэдэ-
къабзэ хъуштыгъэ игупшысэ, ежъыри зэгупшысэрэм
фэдэкъабзэ хъуштыгъэ.** Зыми фэмыдагъэр ыпашъхъэ илъ
чатэр ары.

Джауштэу щысэу аужырэу зэхихыжьыгъ Осмэз ымакъэ:
«Джы гупсэф згъотыштышъ, Тхъэшхом сыфэраз. Слъы
ашIэжьышты. Дунай хъоумэ мыжъоу арылтым, чъыгъэу, уцэу
къащыкIырэм фэдизмэ апсэ бгъэгъушт. Ауштэу зымыхъукIэ,
ори цыфыпсэу щыIэри зэкIэ чатэм ыгъэкIодышты. СичIыгу,
скIуачIэ фэшIу сшIын слъэкIырэпти сыбгыни, хымэ чIыгумэ
сафэлэжъагъ. Хымэм сыд фэпшIагъэми, шIухъафтыны мэхъу
нахъ, лъэу кIэтми щыщы хъурэп, лъэпкъ кIэнэуи ыштэрэп,
кIэлэхъу. Сыгу сичIыгу щыгырзэу, скIуачIэ хымэ чIыналъэм
фэзаоу сыщыIагъ. Сихъадэгъу зызэхэсэшIэм, сIитIуи нэкIэу,
сыгу чыжьы щызэгъокIэу зыслъэгъужьыгъ. Акъыл сымыгъо-
тэу, гужъ сшIыгъэ. Ащ кысело: уипый зыдэщыIэр — уичIыгу
ары. О пкIуачIэ хымэ чIыгум щыоунэкIыфэ, уичIыгу бзаджэр
щыбэгъуагъ. Джары уипый зыдэщыIэр. ГъочIэгъ бэным
сыдэлъэу, спсэу мырзагъэм чычIэгъымкIэ сичIыгу сыкы-
гъэсыжьыгъ, ау сэ сыхъад. Оры слъы зышIэжьын фаер!»

А гушыIэхэр ЛъыкIуатэ зэхихыгъэх, ахэмэ акIэлъыкIоу
мыжъотэкъо-зэхъау къэлугъэри кылылIэсыгъ, ау ежъ зэгуп-
шысэштыгъэр нэмыкI — дунаишхом икIэрыкIэу зыригъэсэ-
жьыштыгъэ. Осмэзрэ дунаимрэ азфагу ит. Осмэз игушыIэ
зэхэзымыхыгъэ къэгъэшIыгъэ щыIэп. Сыда пIомэ ежъ зэхи-
хыгъ. Ежъ зэхихыгъэмэ, ащыгъум зэкIэхэми зэхыхыгъ. «**Джы
сэ сызэгупшысэрэм дунаир егупшысэ.** Джары Iофыр.
Дунаир кыдэгупшысэ. Мары чъыгхэр къаплъэх. МашIоу
ахэтыр самбырыгъэу, жьокучIэ кIуачIэкIэ мэлпъызы. Мы-
жъомэ затIэкIыгъ, ежъапIэрэ ухыпIэрэ ямыIэми, гъэшIэн гъо-
гум тетых. Ошъогур лъагэп, лъхъанчэп, ошъочапи щыIэп,
щыIэми — **лъагэри, лъхъанчэри, ошъочапэри зы чIыпIэ**

зэдитых, умылабэмэ нахышлу, уаблэлэбыкышт, арышхьае сыда узтелэбэщтыри?»

Кым-сымыр кьэхэлъэжыем ылъэныкьоклэ кьэкыгъ, джауштэу кышыхьугъ, ынэлу а лъэныкьомклэ гъэзагъэти. Зэу кышхьарыуагъ. Мэкъэнчъэ гуаоу кытеорэм ылъахъэу, цыклу-цыклоу а лъэныкьомклэ ежъагъ. Мыжъо чатэр зыдэщылъыгъэ чыплэр кыжыгъэ, ащ тет уц кырым фэдэкъабзэклэ кьэунэхэри зэхэкыхагъэх. Уцым хэтыхьы, зиплъы-хьагъ — ылъэгъурэр зэклэ дыигъэ. Мыщ фэдэ плалъэ кьеклоу кыхэкыгъэшт, ау тлэклу тешлэмэ, ари щыгъупшэжышт. Мары чатэр кыштэжыгъэми гу лъытагъэп. Кым-сым макъэр ащи кыпкырэкы. Теплъэ илэп, нэгү илэп, укышлэрэп, укыльэгъурэп, ежъыри зыфимытыжъэу, гугъунчъэ-гупшы-сэнчъэу кыпшхьарэо. Ащыгъум сыда зыгъэлорышлэрэр е зыфэлорышлэрэр? Зэгорэм кысэхъулэгъагъ мыщ фэдэ, зыгорэхэми сягупшысэгъагъ. Дунай щылакълэм кьегоон зыхидэрэп, адэ мыр сэрыклэ гуаомэ, сыд пае кыстеора, сэ джы зымы сегоон слъэкыжыштэп.

Тыдэкли кым-сым. Кым-сымым идунай. Зыгорэ зэхэсхын фае, е сэ зыгорэ кьэслоньшъ, зэхэсхын фае. Ау сыда сэ кьэслон слъэкыштыр? Зы гушылэ зыщызэхамыхыштым сыда кышщылоштыри?

Лъыклатэ чатэр уцым хильхьагъ. «Макъэ горэ пылуклын фае мыщ, ау джыри сэ зыкысфигъэзагъэп. Джыри сэ сшлэщтыр кызэрэзгурымылуагъэр ешлэ. Чатэри шхьафы, сэри сышхьаф. Сэ сырымыоу пиупкыштэп, ау джыдэдэм сырыпиджагъэкли, псэ зыпытэу сызэпиджырэм хэхьащтэп. Чэтэ нэгъуадж, ау сэ кысажэ. Мыщ нэмыкл горэми сэ сыригугъоп».

Псыр мыжъом пхырычъэу, мыжъор мэзым шызе-клоу, мэхэр псырэ мыжъорэ алыхьыхэ зыхьуклэ, ятлэр кьэгумэкли. Ятлэм гъэхунэ зешы, губгъо зешы, шъофи зешы, етланэ псырэ мыжъорэ аклэнэцлы, етланэ мэхэр кьеуцокых, ошгъуапщэхэр ышхьагъы кьехьэх, ахэмэ ашхьагъы огум зыкышщызэлъухы. Етланэ тыгъэр кьэтэджы, игъогогъу нэфынэмэ ащ иклэужы зыкыашы, псырэ пшахьорэ зэлэклэ, жьырэ нэфынэрэ зэблэкли, зизэлуклэгъухэр дунэе чынальэмэ ащызэрэгъотых.

Дунаир гъогу тет, Лъыклат.

О зыкьэлпэтыжыгъэу бэнышхьэмэ уатет.

Темтэч

*Анахь дахэр зыгу итлысхьагъэри
аныхь лагми гуклэн ылъэкышты*

Зэкъомэз... Къыфэмыгъотыштыгъэ гушылэр Темтэчы ыгу кыздэчъае, ыгъэгущлуагъ. Зэкъомэз... Ары, ары, джаш фэд, изакъоу псэурэ мээ. Мэзым изакъу, чыг пэпчы изакъу. Зэнэмыс-зэдэмыгушылэм хэтых. Гъэшлэгъоны, мэзыр цуны, чыг цыклоуи инэуи зэхэт, пэнэ куандэхэри аклэ-пхьагъэх, чыгыклэ цыклухэми зыкышщалэты, ау бзыу штагъэм ошлэ-дэмышлэу зыкышщилэтыгъэми, кьутами тхьапы ыгъэсысырэп, зи клэлъымыплъэу ымакъэ мэклодыжы. Чыгхэри гуклэ зэрэлъэгъухэрэп, зэрэшлэхэрэп, жьыбгъэ маклэ ашхьапэмэ зарычъэклэ, чыг пэпчы ымакъэ шхьафэу зэхэхы. Бзыу заулэу ылъэгъугъэм нэмыклэу, псэушхьэ гори ыпэ кыфагъэп. Хьамплырашъуи щыбыбатэрэп, хьамплъыж е блэ щыпшэрэп, аргъой макъи щылуэрэп.

Мээ цуным кыинклэ пхырыкыизэ, ку гъогуи лъагъуи ымыльэгъоу, зэклэм орыжэ ласэ горэм, мышгуамбгъоу, кыхьэ клэу зэхэщыгъэу рыхьыллагъ. Инэплъэгъу шхьафит хьугъэу, ынэгүи нэфынэпсыр кыклэхьажыгъэу псым еклэлагъ. Ащи изэкъуагъ. Ышхьашъуи мыхьыеу, ошгъогури кызэримыгъэ-плъэу, шъончъэу мэзым зыхигъэбылхьагъ. Инэпкхэр нахьыбэрэмклэ тешъох. Уц мэкъэнчъэмэ апхырыкли, Темтэч псым еклэлагъ, итлуклэ хэлаби, ынэгү клилагъ. Мыщи сыкышлэрэп, егупшысагъ, фабэп, чыилэп, псыллагъа мыр. Псэ ахэмылэу гъуатклохэр ылапэмэ апызыжхэти, зыщышхэм нахь онтэгъухэм фэдэу псышхьашъом пхырыбыжыштыгъэх.

Темтэч ынэлу дэгъэзыгъэу цу кырым хэгъолхьагъ. Лъэубэкъу заулэклэ ыкыбхэу ышхьагъ щыт чыгмэ яжъау онтэгъоу кытыридзагъ. Жъаухэри ныбжыкыухэри мыщ щыхьыехэрэп, егупшысагъ Темтэч, чыгхэр кощыгъэхэми, ежъхэр чыплэ имыкыинхэкли хъун.

Нэлэлужъу хьазыр кьэхьугъэу, зэклэм макъэ клэкыхэр кьэблагъэхэу зэхихыгъ. Макъэхэр зэрэклэмышчыгъэхэри ыгъэшлэгъуагъ, клэкъ макъэр зэхэхышъ, ащ лъыпытэу зыгорэм члэбыгъэу е кышхьараулубагъэу мэхзэхыжы.

Исэмэгубгъуклэ, лъэубэкъу щэкл горэклэ пэчыжъэу орыжъым зыщылуантлэрэм, мылгэгашъэу, мыжъо пэчэчанхэр кыхьэххэу, нэпкэ телэтыкыгъэу илэм ылъэныкьоклэ ахэр

кьеIуkIхэу кышIошыгъэти, зыкымыIэтыпэу плъагъэ. Гырз хъэпщэ макъэу кьэIурэмэ апэ итэу псэушхъэу мэзым кы- хэукIорэикIыгъэр апэрэмкIэ зилIэужыгъор кыгурыIуагъэп. Ыцымэ комэжьые гъугъэхэр, хьамткIуалэхэр, къэцыпанэхэр япкIыгъэхэу, мышъэ пырэцэшхом нэпкъым тIэкIу зыщиIэжагъ. Ыужырэ лъакъомэ затыригъаки, зыкыIэтызэ зэплъэкIыгъо ифэгъэ кьодыеу, лъэкъо гъумитIу чыгмэ акIэпхъэгъэ куан- дэмэ къапхырыуи, кыкIоцIыпкIагъ. Мышъэр гырзызэ нэп- къым ефэхь, орыжьыпсым хэфагъ. Ащ лъыпытэу ар зыдэ- щытыгъэ чIыпIэм шы гъэшIэгъон кьифэрзагъ. Ащ пани хьамткIуали кынынэмысыгъэ фэдагъ, цы Iужьоу тетыр къэб- загъэ. Мышъэр псым чIэби, шъэджашъэу кычIэужыгъ, джыри зэ кызыплъэкIи, ыпэрэ лъакъохэр кыдидзыехэзэ, орыжьым зэпырысыкIэу фежьагъ.

Ау псэушхъэхэшо егъэзыгъэм ихъазаб ащ щиухыгъэп. Хъазабым хэт пстэури зыгорэуштэу зэфэдэ мэхъунхэ фае. Мышъэм игуIакIэ кынышхом хэфэгъэ цIыфыр угу кыгъэ- кIыштыгъэ: загъорэ ышхъэ кызырегъэзэкIы, ынэ цыкIухэм шыр альэгъужьырэп, шынэгъошхор ыужы зэрымкIырэр, ащ IэкIэкIын зэрымилъэкIырэр ары ахэмэ къакIэщырэр. Ылъа- къомэ кыфашIэрэр римыгъэкъоу, ыпкъышхо кIырэу, кы- кIэхъагъэх кышIошIэу зычIегъао, гуIэнабгъэу, ыпсэ еIэжьы- гъэу кычIэужышъ, мэлэоляо. Джащ фэдизым псым зы- кыштагъэп, тхыуагъэп, олъагъэп, мышъэр ылъахъэу, етIэпс Iужьум фэдэу, зиуфэзэ зиузнкIыжьыштыгъэ, гъуаткIо горэ кыхэлъэтыгъэу Темтэчы ыльэгъугъэп.

Темтэч шым еплъыгъ: ар зэндэрыкъэу щытэу мышъэм лъэплъэ. Джыры ныIэп шым емыпэсыгъэ горэхэр зырилъэ- гъулагъэхэр: шыр ыльэгъурэм ыгъэтхъэжъэу IощхыпцIыкIы, моу джыдэдэм зэрэфэльэкIэу къэщхыштэу, ыцэшхохэр кыгъэ- жьыухэзэ, ыжэ зэкIэкIы, зэкошъоожьызэ, щхым зэгуиутэу зэхэтIысхъашта мыр уигъаIоу, ыужырэ лъакъохэр кьеуфэх, ишIуалъэхэмкIэ тепкIэ.

ЗэкIэм кьэтхыуи, ыпкъышъол зэрэщытэу кьэтIыгурыгуи, бзэпс гъэпсыгъэу зигъэпкъыежыгъ, ыужырэ лъакъохэр ди- уфэхэзэ, ыпхэкI рицэхь, зигъэлъати псым хэпкIагъ.

Ащ ыуж Темтэч ыльэгъугъ псы бзэмыIур кызыэрэжъы- угъэр, зыкыдиутхягъ, шкашхоу кьэлъагъ, зэбгырытэкъу- хэзэ гъуаткIохэр кызыэдэджагъэх. Псы лIагъэу кышIошIы- штыгъэм псэ кыпыкIэжьыгъ, мэ гуаохэри кытIупшыгъ. Ыбг хэгъэкIыри, ыбгьи псы кынынимыгъэсэу, хъэм фэдэу

ыпхэкIи фэсакъызэ шыр есы. Мышъэр зыхэсыр орыжъ шхъафэу кыпщэхъу, джа апэу зэрильэгъугъэу, етIэпс Iужьум ыгъакIорэп, гуIэнабгъэу мэлэо-ляо, хъадэгъоу кышхъары- оштыр зэхьшIагъэу зеупIэIужьы. ЗытIо-зыщэ кIырыужьы, шыр мышъэм кIэхъагъ, зэрэфэльэкIэу псым зыкыхьилъэтыкIи, ишIуалъэхэмкIэ мышъэм тепкIагъ.

Мышъэр кычIэужыгъэп. Ау ар зыщычIэбыгъэ чIыпIэр ыуплъэкIоу, шыр ылъакъохэмкIэ лъыхъоу, псым тIэкIурэ ше- сыжьыгъ. ЕтIанэ орыжьым мыгуIэу зэпырысыкIи, адрабгъу- рэ нэпкъ тешъом техъагъ. Ыц Iужь кIыхъэхэр кыгъэпIыихэу зиутхыпкIыжьы, ышхъэ гъэкIыгъэу псым зыкыфигъэзэ- жьыгъ. Зыфэрэзэжъэу зэндэрыкъэу щытыгъ. Гушхуагъэ. Ыгу жьы дигъэкIыгъэу, текIоныгъэшхо кыдэзыхыгъэ дзэпашъэу зиплъыхъэщтыгъэ. Цыфыр кыльэгъуштыгъэп. «Орыжъ шъугъа мыр,— егупшысагъ,— сыдэу мэ Iаехэр кыхэугъэхэ?»

Зы тIэкIу шIагъэу шыр мэзым зыхэхъажьым, Темтэчи кьэтэджыжьыгъ. Зыдигъэзэщтыр ышIэщтыгъэп, ау джы гъогу лъымышъужьыми, псынклэу ядэжъ кыгъотыжьынэу кы- шIошIыштыгъэ. Ау ыльэгъугъэр ынэгу зэрэкIэтыгъ.

КIым-сымыр

БзэмыIоу зыкъэзымIуатэрэ цыIэп

КIым-сымым ымакъэ зэхэхыгъошIу.

КIым-сымым кыIорэр гурылогъошIу.

КIым-сымым ынэгу зэлэхыгъ, ынэхэр къабзэх, инэплъэ- гъу шъабэ. Ар кыбдэгущыIэ зыхъукIэ, ош нэмыкI горэми зыфигъазэрэп, о зыр ары ынэгу зэлэхыгъи, ынэ къабзэхэри, инэплъэгъу шъаби зыльэгъурэр. Моу джыдэдэм оры игонэс шъыпкъэр, о зыр ары.

Тхъэшхом иплъэгъу дахэхэм зы чIыпIэм лэгъупкъопсэу, адрэ лъэныкъом гъэмэфэ ошх шъырытэу, зыщынэфшъагъом осэпс дышъэзэрыблэу защегощы.

КIым-сымым дэмыгушъыIэшъурэм зи ыльэгъурэп, зи зэ- хихрэп, зи зэхьшIэрэп.

Темтэчы ипэлэо тешъо зышыхыгъ. Сшхъа, хъауми паIор ара кIым-сымыр? Сшхъэ зэмыгупшысагъэ мы паIом зэхь- хыгъэпштын.

Чыгмэ гьатхэм уакIэдэIуки хьуштэп: чэтжые быныр зыкIэтэкьогъэ кьуртэм фэдэу, ямэкъэнчъагъэ гумэкIыгъо-шхом зэрехъэ. Къутамэхэм кьэгъагъыр апиз, тхъапэр ахэмэ акIэпхъагъ, кIышъожьыр шъабэу кыгъэкIэпIызэ, кIышъуа-кIэм кIуачIэ ешы.

Гьатхэм чыгыр гушыIэгъу умышы. Ащ икIым-сы-мыгъэм зытебгъафэ пшIоигъомэ, бжыхъэ класэу, кIымафэу екIуалI. Ежъ кымылогъэ гушыIэхэр зэкIэ кыпэтэкъужьхэшъ, кымыIощт гушыIэмэ кьалъэханэ. Ау о ахэр зэхэпхыщтых.

ГьогукIэмэ уащымыдаIу. Джыри ныбжъ икъу ашыгъэ-пышъ, пшъэшъэжые чэчалэм яхышырых, кьалони агу рау-бытагъэгоп, кьашIэжыни къяхъулагъэгоп, кьащышырэри ашIапэрэп.

Гьогужьхэр гупшысалэх. Гупшысэр кIушъ-ушъ, кыыз-щежьэрэр щэгъупшэжы, зыдакIорэр ышIэрэп, кьехъулэ-щтым фитэп. Гьогужьыр мэкъэнчъэ, тIосэкум хэушъэфагъ, кIыхъэшъ-кIыхъэ, умыухызэ зэпэчы.

Къэхалъэмэ якIым-сымы нахъ Iорыжъор шыIэп.

Къэхалъэм узэрэдахъэу, угукIэ Тхъэшхом зыфэбгъэзэн фае, арымырмэ о кьапIо пшIоигъом нэмыкI зэхэпхыщтэп. Ау хэта ар зищыклагъэр — къэхалъэм удэтэу? ГушыIэр арэп Тхъэшхом зэхихыщтыр, гушыIэ зыфэмышыIыгъэу, пшIыни умылгъэкIыштыгъэу ащ уезыпхырэр ары.

КъапшIэрэр ары кьэозгъаIорэр —

къапIорэр ары кьэмышIэжырэр.

Ощхым ымакъэ мэкIосэжышъ, псыр кьанэ, уцыр кьа-нэ, чыгыр, кьэгъагъэр, хъасэр кьанэ — олгъэгъуфэхэ. Ау ошх макъэр угу кьэкIыжы.

Орэд дахэу кьаIуагъэм нэпIэгъу кIым-сымыр пэуцожы. ШьомпIэ дахэр тези, купкI хъэламэтыр кьэлгъэуагъ. Мары гур, ау ар кыызэрэпIотэн шыIэп. Сыда кыызкIэпIотэщтыри? Мэкъамэр тэмауи, сэпэжъхэр ыгъэутысагъэх: кычIэшчыгъэр шIэгъуашI.

Джэныкъо пашъхъэмэ якIым-сым. Чэулгъэпсэ пхъэнтIэ-кIужьымэ ямэкъэнчъагъ. Къамыл унашъхъэмэ ябзэмыIугъ.

ГушыIэм кIэлъыплъэжырэр хъупхъэ.

Арышъхъае гушыIэр макъэ ныIэп. НыIэп — ар лъэшы, ау кIо — ныIэп.

Сэ силгъэпкъ анахъ гушыIэ дахэхэр зэхэзылхъагъэу ду-наим тетмэ ащыщ. Зэхилхъэгъэ гушыIэхэр бэмэ ашIошъ

хъугъэ. ГушыIэр ары зыкъябгъэшIэнымкIэ, зыкъэпIотэным-кIэ анахъ кIуачIэу шыIэр. Джауштэу зэкIэми кьашIошIы.

ГушыIэ дахэхэр зэхалхъы, гупшысэ, унэшъо гъэшIэгъон дэдэхэр кьаIуатэу, дэIуагъэх. ДэIуагъэх...

Арышъхъае гушыIэм ылъэдакъэ икьежъапIэ кыренэшъ, ылъапэ епхъуатэ. КIэлъыплъэжырэр хъупхъэ, сыда пIомэ шIошъхъуныгъэ иI. Хъупхъэмэ шIошъхъуныгъэ яI, ахэмэ ячэмхэр пстэуми апэу дафы.

Анахъ гушыIэ дахэр угу кьэкIыгъэми, тIэкIу зыIажэри зэплъэкI — хэт ащ ыкIыбы дэтыр? ОшIэжъа — хъупхъэр ары.

Хъупхъэмэ губгъохэр дэгъоу алэжы, ау лэжыгъэр зы-тырахыжыгъэ чIыгум кIым-сымэу кышъхъахъуорэм ахэр дэгущыIэшъухэрэп. Губгъом кIым-сымыр щыин. Дэ-гушыI, удэмыгушыI — ар о уиIоф. Губгъом икIым-сым ины-щэ, шьомбгъуащэ, кIыхъащэ, уиIэтырэп, узэкIешчы, ау сьд фэдизэу цIыфым зызэкIишын ылъэкIышты?

Губгъом пкъынэ гъэнэфагъэ иIэп, джары ащ икIым-сымы ухэзэгъэн зыкIэмылгъэкIырэр. Уихъагъэмэ, кьэкIухъ, зып-лхыхъ, гупшыс, джыри гуцафи зыфэмышырэ зэIукигъумэ зафэухъазыр.

Мары мы унэм фэдиз мыжъор зэгорэм кыызэфэхыгъэ къушъхъэр шыIэжъэп, ау кьэфэхыгъэр гъэшIэным щылъ. УетIысылIэми угупсэфырэп, уеуцуалIэми урэхъатырэп. ЗэбгырэпIыикIы, зефызы, зекъузы, зеухъурэи, кыызхэдысы-кIы — зыпкъ имыуцозэ дьигъэ кIым-сым. Сыдэуштыу ащ уедэлушты? Шьыпкъэ, игушыIэхэр ымакъэ ыдырыжыгъэн-хэкIи мэхъу: сьд фэдиз макъ ащ пыIукигъагъэр, сьд фэдэу гырзыгъэ, быугъэ!.. Ащи зэгорэм кыыщиутэн, зи кыызэрэфэ-мыIорэр кьыIо шIоигъоу, зэготэу кьэкуон... Ар зэхэзыхыни бгъоджым ихъашт.

Зэхэчыхъэгъэ кIым-сымхэр шыIэх. ЛIэуж зэблэкIыхъэу зипIалгъэ имыуцагъэмэ якIым-сымхэр тхъэгурымыгъомэ зы бэн рагъэкIугъэх. Ахэмэ апэблагъэ зымышI, зымыгъэумэхъ, о уигъашIэ джыри зы теуцуапIэ зыфашIыжынышъ, зы охрэ зы хъоурэ зэпачымэ, икIэрыкIэу зэхэдыихъажыштых — ори бзэмыIу уадэхъугъэу.

Егупшыс ащ. Ежъ фэгъэхыгъэу хэти сьди кьыIуатэрэр кIым-сым.

Сэ слорэр: хэт-горэ, сьд-горэ зэбгъашIэ пшIоигъо-мэ, ащ икIым-сым зэхэпшIыкIэу зегъас.

Хэти сыди ежъ фэгъэхьыгъэу къылуатэрэр о зэхэ-пшыкыгъэр ары. Адрэ пстэури Тхьэшхом ылэпэзалэмэ атеушъэфагъ. Ащ тыжын пщэхэр къытесыкыкы, осепсхэр къытеткыкыкы, бзэмылу-гукыкы мэкъамэху гу чыжэхэр зыкыдэлухэрэр къашежъ.

Тхьэшхом ынаплэ ихыегъухэр къокыплэ шэплъэу, къохэплэ плыжъэу тэлъэгъу.

Тэры гъогу тетыр. Тхьэшхом лъэныкъозакI. Лъэныкъо пстэури бзэмылу, кымы-сым. Сыда плэмэ макъэм игъогоп цыфыр зэрыкыорэр. Цыфыр зэрыгуазэрэр кымы-сым, бзэмылу Iумафэр ары. Сэ, Темтэч, джыри лъэныкъо закъу слъэгъурэр. Сызгъэгущорэ закъор — Тхьэшхом ымылэгъурэр шылэп.

Темтэч

Саулодахыгъ, сыдах

Темтэчы изэкъуагъ. Кымы-сым закъор ары къыфэнэжыгъагъэр, ар джыри игъусагъ. А закъом щэху къыфэнэжыгъэпти, щынэщтыгъэ: ари шлокыдыжымэ, ащыгъум сыдэуштэу хушт? Ау мары кымы-сымри зэхимыхыжы хугъэ... Ащыгъум зи шылэжъэп. Ау зи зэрэщымылэжыгъэр зыгорэм зехэшлэмэ, ар зэхэзышлэрэр къэнагъэба? Зыгорэ къэнагъ, зыгорэ.

Темтэч шысыгъ е шытыгъ, шылынэу, зытелын фэдиз чыплэ зэхышлэжыщтыгъэп. Етланэ зи зэхимышлэжыхэ зэхъум, гъолыгъэ — ошъуапщэмэ къычланэгъэ ныбжыкыу IэпэкIэ плуакIэм тефагъ.

Джауштэу бэрэ Темтэч шылтыгъ. Заулэрэ жыр зылуищи, къытIупщыжыгъ, ар бэ, джащ фэдизрэ шылтыгъ. Ащ фэдызым шэлыфэ, Темтэчы дэжъ апэу чыгъ шхонтIэ бырабэ къылухъагъ. Чыгъмэ Зэкъоныгъэр къыкIурэпти ары къызфылухъагъэр.

«Чыгъы зышI, — ылуагъ, — чыгъы зышI, е уфаемэ, сэ сщыщы зышI, арымырмэ Зэкъоныгъэм уишхышт. Етланэ ар тэ къытфежъэшт. Моу сэ къысэплъ: къутэмабэ згот, ахэмэ тхъапэр апиз, нэфынэм щэжыгъух, жым цэлугъашгъэх, чыгъум лъэпсэ пытэкIэ сыхэкIагъэу, сикъутамэхэр ошъогум иубгъуагъэх. Сижъау зэкIэми агу рехы. Сэ сщыщы зышI...»

Чыгъым къылуагъэр Темтэчы зэхихыгъ, ау Зэкъоныгъэм къыгъэгущылагъэп. Чыгъы зымышIыштми, зыгорэ риложыныба, ау рилон ылъэкыгъэп, сыда плэмэ ащ игушылэхэр зэхэзыхыгъэр Зэкъоныгъэр ары нахъ, Темтэчэп. Арышхъае Зэкъоныгъэр гушылэрэп.

Чыгъыр зылокыжым, Темтэчы къэгъэгъэ дахэм зыкъытырищэгъ. «Унаплэ къызэтехи, Темтэч, — къылуагъ къэгъагъым, — къеплъ сызэрэдахэм. Сызылэгъурэр мэгушIо, къысэдэхашIэ, къыслъэлабэ, зыгу сыримыхыгъэр шылэп. Джауштэу дунаир згъэдахэу сыщыI. Къэтэджи, къэгъагъэ зышI!»

Къэгъагъыр зэрэдахэр Темтэчы ылэгъугъ, ащ илэлу фэмышIэшъуштми, нэплэгъу фабэ рипэсы шлоигъуагъ, ау ежырэп къэгъагъыр зылэгъугъэр, Зэкъоныгъэм ынэхэмкIэ ар плэгъэщтыгъэ, ау Зэкъоныгъэм нэплэгъу фабэ илэп.

Къэгъагъым къызебгынэм, Темтэчы ыбгъэгъу бзыур къытетIысхъагъ. «Мэзи, къушхыи, губгъуи къэсыбыбыхыи, уадэжъ сыкъэсыгъ, — ылуагъ бзыум. — Дунаир ины, дахэ, псымэ чыгур агъэшъокы, чыгъумэ лэжыгъэр, чыгъхэр, уцхэр къарэкIэ, мэмэ псэ зыпытыр ахиз, зэкIэ зэрэшлэжы, зэдэпсэу... Къедэлу сиорэд зэрэгъохым...»

Джауштэу ылуи, бзыум оред къыхидзагъ. Ащ ымакъэ налмэс-налкъутэу зэпэжыужыщтыгъэ, сэнэшхъэцэ зыгъомэ афэдэу Iэшлугъ, гур ыгъэхъуапсэу, псэр къыгъэкIэжъэу къэлущтыгъэ. «Къедэлу сиорэд дахэ, — ылуагъ джыри бзыум. — Ори джауштэу оред къэпIон плэкышт, бзыу зыпшымы, сэ быбыкIэ озгъэшлэшт».

Бзыум иорэд Темтэчы ыгу рыхыгъ, ежыри къыдило шлоигъо хугъэ, тамэ илэми дэгъу. Ау Зэкъоныгъэм оред къылорэп, тамы ищыкIагъэп.

Бзыур зэбыбыжым, Темтэч аужырэ жы дэщэгъоу хэпшагъэ. Джащ щэху фэлэкыжынынэу шытыгъэпти, аужырэу хъапщи, ынаплэхэр зэтырилъхъагъэх. Игу цыкIужые Зэкъоныгъэм къыфызыгъ, гухэкIышхо, гууз-лыузы къышхыоу зэхышIагъ. Темтэч зэкIоцIипхэнэу Зэкъоныгъэм зыкыгъэхъазырыгъ — нибжы мыхъежынынэу, чыгы ымылэгъужынынэу, къэгъагъэ емыхъопсэжынынэу, гур зыгъэбыбырэ бзыу оредэ зэхимыхыжынынэу.

«Зыгорэ згъэтIысхъан слъэкыгъэмэ, зыгорэ къэзгъэкIын слъэкыгъэмэ, ащыгъум мырэу сизэкъо дэдэу шытыныеп», — егушпысэщтыгъэ Темтэч. Ау Зэкъоныгъэм сыда къыгъэкIын

ыльэкыштыр? Джыри зы зэкьоныгъ, арышъхъае зэкьоны-
гъитлу хъуреп ныла...

Джащыгъум гухэкышхоу дунаим хэзычирэм Темтэчы
ынэмэ нэпсыцэ зырыз къакифыгъ. Нэпсыцитлур зэлукли, чы-
гум тефагъэх. Чыгум тефэхи, зытефэгъэхэ чыплэр агъэушъ-
быгъ. ШынэгъэкIэ макIэ зыхэлъ хъугъэ чыгу Iэпэзалэм чы-
гым, къэгъагъым, бзыум къауагъэу жьым джыри Iуимылъэ-
сыкIыгъэхэр зэхихыгъ. Зэхихи:

чыгым игушыIэмэ ГукIэгъу чыг ахишIыкIыгъ;

къэгъагъым игушыIэмэ Шульэгъу къэгъагъэ ахишIы-
кIыгъ;

бзыум игушыIэмэ Гугъэм ибзыу ахишIыкIыгъ.

ГукIэгъу чыгым бырабэу, лъагэу зиIэти, Темтэчы ышъ-
хъагъы къиуцагъ. Темтэчы чыгым щыщы хъугъэу къы-
щыхъугъ, къутамэхэр къыгокIагъэх, ахэмэ тхъэпэ шхъонтIа-
бзэхэр ащэлъушъашъэ, ошъогум ижыкыашъэ зылуашъэ, тыгъэ-
бзыйхэр ратэкъухъэ.

А чыгым ижъау гупсэфы къэгъэгъэ куашэр къыщыхъ-
кIыгъ. Дунаишхом ышъо дахэхэр зэкIэ ащ хэплъагъоштыгъэ.
Темтэчи къэгъагъэ хъугъэу зэплъыжыгъ... «Удахэмэ, дуна-
ир огъэдахэмэ, зэкIэми шлу уальэгъушт. **Сызэрэдахэр сэ-
лъэгъу, сыда Iомэ сашIодах...**»

Дунаир къыбыбыхъэзэ пшъыгъэ бзыум чыг бырабэр
зелъэгъум, ащ ышъхъапэ къыщепсыхыгъ. Чыгышъхъэм
пысэу ащ ижъау къыщыкIыгъэ къэгъэгъэ куашэр зелъэгъум,
идэхагъэ къылуатэ шIоигъоу, орэдыр къыхидзагъ. Сыда зы-
щыгугъыштыгъэр а орэдэу Темтэчи къеIоу джы къыщыхъу-
штыгъэр? «Мырэу дунай дахэр кIодын ыльэкыштытэп, гукIэгъу
зыщызэфашIэу, шульэгъур зыщымыкIуасэрэр сыдэуштытэу
кIодына? О зыпшIокIодыжымыи, укъагъотыжыштыт. Зэхэ-
ха, Цыфыр?»

Темтэчы джыри ынэпсхэр къэкIуагъэх. Лыуз-гуузым,
Зэкьоныгъэ щэчыгъуае инэпсыгъэх ахэр. Осэпсыцэм фэдэ-
хэу ахэр ынэгушъо щытхыоштыгъэх. Осэпсыцагъэнхъэки
мэхъуба: тыгъэр зэпэжыужъэу къэтэджыжыштыгъэ.

* * *

Мэзым зегошы. Джащ фэдэ уахът. Чыг ныбжыкыухэр
хъэнэ-гъунэм щэлъыхъох. Зыми ышIэрэп мэзыр е ащ хэкIы-
хэрэр зыдэкIоштыхэр. Зым ылошт: морары мо чыг заулэр
псыхъом ыльэныкыокIэ ежъагъ. Адрэмэ алошт: мохэр къушъ-
хъэ лъапэм къыщыуцуштых. Хэта хъушт шъыпкъэр зы-
шIэрэр?

**Чыгхэр сыдигъуи гъогу тетых. ЗипIалъэ къэ-
сыгъэхэр мээу зэхуцох.** Джы ащ фэдэ пIалъэ иуцагъэх:
зэдэлажъэх, зэдэгупшысэх.

Темтэчы елъэгъу ылапэмэ уахътэр зэрапыткIурэр.
ГушыIэкIэ къэлотэгъуай ар. Тыдэ ухъура, уахът?

**Тхъэм иуахътэ щыI. ЩыI цыфым иуахъти. Цы-
фым иуахътэ — игъашI. Тхъэм иуахътэ охътэнчъ. Iэлъэнчъ.**

**Цыфым игъашIэ Iэлъэнчъэм игукъэкIыжыымэ
ащыщ нэпIэгъу.**

Темтэч ылапэмэ уахътэр апэткиу. ПсынэкIэчъым ынэку
къабзэ мэтхыо.

Джы псынэкоу рэхъатыжыгъэм ошъогур къешы. **Джа-
ры уахътэр — лъагэр ары.** Гъуани нэзи иIэп. Рэхъат. Гъу-
нэнчъ. ЗэкIэри инэплъэгъу чIэт.

Бгъашхъом ытамэхэр ыубгъугъэх. Уахътэр мэбыбы.
Есы. Зыфаем есы. Бзыуми зыфаем ехы. Бзыур ары зыхы-
рэр. Уахътэм зи ыхырэрэп, ышхырэрэп, ыгъэжыырэрэп, ыгъэшъу-
рэрэп. Шхъаджи иуахътэ ежъ-ежыырэу жъы щэхъушъ, джыри
уахътэ лыхъунэу гъогукIэ техъэ. Iэлъэнчъэм макIо.

Уахътэр Iапэмэ апэткиу. Мэзмэ загошы. Псымэ Iоф ашIэ.
Нэ иIэп уахътэм, акъыл иIэп, къэшIэжыи иIэп. СшIэрэп ар
зылIэужыгъор. СшIэрэр — мары Iапэмэ апэткиу. СIэхъуам-
бэхэр чыгум тесыушхуагъэхэми, ахэткIукIыштыт. Спкъынэ-
лынэ къыхаткIошъ, IапэхэмкIэ хэкIыжыи. Сэ джауштытэу сэ-
лъэгъу. **Iэлъэнчъэм екIурэ гъогур спхырешы. Сэри а
гъогум сыщыщ.**

Мэзмэ загошы зыхъукIэ, Iаджи угу къэкIы. Сыда Iомэ
ныбжыкыухэми Iоф ашIэ, хъэнэ-гъунэм щэлъэупхъашъэх.
ПкIэшъэ зырызэу пшъыгъэу зызыутIэрэбгъурэмэ фэбэмэ
Iушъашъэхэр къачIэкIошъыкIы. Чэщыгум иуахът. Псэ зы-
пыти зыпымыти Iэсагъ. Мэзым зигоштышъ, зэкIэри мэ-
сакъы.

ЛыкІуат

ЧатэкIэ уеомэ, гушыIэми лъы къыкIэкIышт

Ауштэу зыкIегупшысагъэр кыгурымылоу, ЛыкIуатэ етIэбаим тесыгъ. Осмэз ынэгу кIэтыгъ, ащ игырыз макъэ ныбжьы щымыгъупшэжъынэу къышIошIэу, ытхьакIумэ итыгъ. Иосет згъэцкIэнэу згъэгугъагъа?.. ГушыIэ естыгъэми есымытыгъэми, чатэр сIэ кыхьагъ, илъэIу джэуап сыфэхъун фæе. Сыдзэуштэу сшIышт ар?

Лыккүатэ зэресэгээу шыдыбжэ машоу кюсэжыгыэм ынэу фэгэзагээу шысыг. Джырэ нылэп гу зылтытагэр — машор кюсэжыгыэ, ау ащ кыпыкыщтыгыэ нэфынэр унэм зэрит. Цыхэ ымышлытэу кээтэджи, шыдыбжым екюлагы. Джы а чыпэр нахэ нэфын, ау машор плээгужырэл. Гупшысэм зэрэхэтэу унэм кыщиклухэу фежыаг, зыдэкүатэрэм нэфынэри кыдакюрэм фэд. Етланэ кышлаг: машор кюсэгэ, ау нэфынэр ежэ кыхэнаг, шлункы зыхуклэ нахэ кэ-лэагы.

ЛьыкІуатэ етІбаим тетІысхьажьыгъ. Чыжьэу шыІэу зыгорэ къеплэу кышыхъуи, ежьыри ар ыльэгъу шІоигъоу ынэхэр ыуцІыргъугъэх. Илъэс пшыкІутф горэ ыныбжьэу шыэожьые пкышІо цыкІу ыльэгъугъ. Инэлуасэ фэд, тыдэ щилъэгъугъэна мыр? ЫкІыбыкІэ бгъэнышхъэ унэр щэсты, чыжьэ хъазырэу нэгырэ заулэ шэлэчъэ-лъачъэ, шыэожьыер дыигъэу, зимгъэсысэу шыт. Сыда мыр зэплъырэр? Ар зэплъырэри ыльэгъугъ: ыблыпкь гоупкІыгъэу бзыльфыгъэ щыльт, ышхъэ лъыр къечъэхэу ащ хульфыгъэ къыголь, тІэкІу апІудзыгъэу зынэгухэр ихъогъэ хульфыгъищымэ шыэожьые Іэтахъомрэ пшыэшъэжьые цыкІурэ кІакІомэ акІуацІашхъэ. Мары нэмыкІ шыу дыигъэу ахэмэ яплъырэ шыэожьыем ылъэныкьокІэ къежъагъ. Ежъ шыэожьыем бзыльфыгъэ укІыгъэм дэжыкІэ зидзыгъ, ау шыум аркъэныр кыльыдзи, ыблыгу сэмэгурэ ыпшыэрэ зэдыригъэхъэу кытыридзагъ, ащ лыпытэуи рильэшъожагъ. Шыэожьыер гуелэжьэу кыззекуом, ЛьыкІуатэ ящагу кышІэжыгъ, къэкууагъэри ежьыр.

Яни яти аукыгъ, ышырэ ышыпхъурэ атыгъугъэх!

Ежъ кьехуулаґъэри джы дэгъоу кыугуфыжыґыгъ: зы-
ральэшъуажьэм, аркьэн клапсэр ышъхьаґылоклэ лылаби,
пытэу ыубытыгъ, бэрэ зэрамылэшъущтыр ышлэщтыгъ, ат-

хялэнэу арэп ныла, мэгуІэхэшъ, мэзым зэрэнэсхэу апхынышъ,
шы Іэдэжъ горэм тырапхэшт.

Ищыгъын мышунтхъагъэмэ, ылэнтэгъухэр, ылъэкъуашъохэр тыримыутыгъэмэ, ащ фэдизуэ уз лъэш зехишлагъэп, уцэу зышалъэшъурэр кырыти, ащ ишлуагъэ къекыгъ. Мэзым зэрэнэхэу, ылэ джабгъу шхъафиты кышли, къэмэжыеу ибгырых пышлагъэр кырипхъотыгъ, аркъэн кlapсэр зэпигъэчъи, мэз лушъо пырыпыцум зыхидзагъ. Джы къэуубытыжын плъэкынуэ щытыгъэп, мэзыр, мафэ къэс плъомы хъунэу къаклощтыгъэти, дэгъоу ышлэщтыгъэ.

Чэц кыызэхум, чылэм кэккэжыгыг. Унэгыо шгэныкыо фэдиз зыщыпсэуштыгэм амыгэстыгыгэ унэу кыдэнагыэр заул нылэп, цыфы дэсыжыгыгэп. Чэц ренэм яни яти зэдыдэ-фэнэу бэныр быхыоу ытыгыг. Ыгэтылытыжыхи, ашхыагыи зеуцожыр ары ынэпс кызыкылагыэр. Ошючапэр кызыу-шэплым, урам закыом зиплыыхэзэ кырыкылагыг, хыи шы-хыакыужырэп, чэт-тхыачэт макыи шылуужырэп. Агэунэрэ унэм кыеггыкыоэзэ, зыгорэ кыеджыг. Зызэплэкыи, унэ ныкыостым ильэгуц Дыдыкыомэ яныокыэ заджэштыгыгэхэр тырилэггыагыг.

— А нынэ, а сикІал... ЛъыкІуатэба сэІо? — кылы-
джагъ ныор.

— Ары, нэнэжъ,— ылуагъ ЛыкІуатэ.

— КЮ, нынэ, кЮ, сикІал, мыр псэупІэ хъужьыщтэп.

— Оры, нэнэжъ?

— Сэ кысэхуулэщтыр кысэхуулэгъах... Нэф къэшы-
мэ, Тхьэшхом тыгъэр джыри зэ сигъэлъэгъужьынба, гъунэгъу
чылэм сыхӀонышъ, хьадэхэр агъэтӀытыжьынхуэ ясӀон. О кӀо.

Чылэмэ зашидзыезэ, Лыккыуатэ мэмэ ахэтэу мэфэ зы-
тлушэ кыуагъэ, мэз къужьхэр, мыккэхэр ышхыштыгъэ. Шыуи-
лээси нэмысыгъэу мэз цуныжтым зыхафэм, пшгъыгъэу чы-
гум етхысэхыгъ. Чыем зыккыубытэзэ, унэ цыккыу гъэху-
нэжыем ипхъэгъэ чыгыжымэ къахэплъэу ыльэгъугъ. Гъэ-
хунэм имыхъэу, зиушъэфызэ унэм еккыуалли, шхъангъупчъэм
иплъагъ. Цыф зэримысыр къэпшлэнэу, унэ ккыуцыр нэккыгъэ,
нэфынэ маккыу шызеккыуэр тыгъэм инэфынэ фэмыдэу кы-
шыхъугъэми, ихъагъ, етккыуаир зельэгъум, зытыригъаккыу
чъыагъэ.

Чэщым къэушыгъэп, мафэми чъыягъэ, ятӀонэрэ чэщым
къэушыжыгъ. Апэу гу зылъитагъэр, джыри унэ кӀоцӀым джа

мафэу кызехьэм зэрэщытыгъэу, ыгъэшлэгъогъэ нэфынэр итыгъ. Пчъэ лъэныкъомкIэ плъагъэ: кызехьэм кыыригъэ-сагъэпти, зэрэлухыгъ, шагур шIункIы, мыдкIэ иунэ нэфынэ рэхъат, фэбагъэ гори кIэлъэу, укIэдэлукIымэ, мэкъэ шэлэгъэ шъаби зэхэпхэу кыпщэхъу. Къэтэджи, унэ кIоцIыр зэпиплъы-хъагъ. Игупэллэ дэпкъым пэмычыжъэу мыжъом хэупкIыгъэ лэгъэ Iубгъо закIор щыдыбжъым ычIэгъ чIэт, илэгъагъэкIэ бгым кыынэсынэу, закIоу джэхашъом хэхъажъы. А лагъэм ышъхъагъ машIор кызыщылъагъоштыгъэр. МашIом благъэу зэригъэкIоллагъэп, лъэубэкъуиплI горэу пэчыжъэу еплъыгъ, хэмыхъоу, хэмыкIэу зыпкъ ит, тхъуабзэ ышъхъагъ щыплъэгъурэп.

ЛъыкIуатэ унэм изэгъагъ, нэмыкI псэупIэ лъыхъунэу ыгу кыихъагъэп, тыда узщылъыхъуштыри? ЕтIэбаим ышъхъагъы-кIэ дэпкъым шабзэ пылъагъэу кыгъотыгъ, ау щэбзашхэр кIыгъугъэп.

Щабзэр псаугъ, пытагъэ, ерагъэу бзэпсыр кызэкIишагъ. Унэм икIи, мэзым чыжъэу хэмыхъэу, хэшъе дэчъэх псыгъо-хэр кыгъотыгъэх. Ятэ рилъэгъулагъэхэр ыгу кыгъэкIыжъы-зэ, чыжъыемэ щэбзашхэр къэмэжъыемкIэ ахишIыкIыгъ. Бзыухэри лэуачIыхэри кыуукIыштыгъэ. Ыгу истыкIыгъэм фэдэу, зыми щымыщынэжъэу, чэщыри мафэри изэфэдэ хъугъэу псэуштыгъэ.

Охътэ зэхэмыдзым езгъэсагъэмэ ащыщынкIи мэхъу псэупIэ фэхъугъэ унэм ыкIоцIи чэщи мафи зэримылагъэр. Нэфынэ зпытыгъ, пхъэшхъэ чыгъ заулэу унэ кIыбым дэ-тыгъэхэми ягъо хъугъахэу ренэу апытыгъ. Ежъ унэри зыфа-ем мэчыежъы, зыфаем къэушчыжъын фае, ЛъыкIуатэ зыкIи къемыпхыгъэу, гу кылIымытэу, ежъ ихабзэ горэкIэ мэпсэу: е пчъэр ежъ-ежъырэу кыIохъажъы, е шъхъангъупчъэ закъоу шэрэб зэгъэпкIыгъэр ежъ-ежъырэу IокIы, нэфынэм зызэбли-мышъурэми, зыгорэм ыгъэсакъэу, зтеуцуагъ пIонэу Iэсэ шъып-къэ мэхъу. Джауштэу кIыш-унэм щыпсэоу ригъэжъэгъагъ.

* * *

Зэкъомэз кызтекIагъэр Осмэзы икъэун ары. Ар зыми ышIэштыгъэп, ышIэштыгъэп Осмэзи — ЛъыкIуатэ аужырэ гушIэлхэр кыыриложъхи, ыпсэ зырэхъатыжъыгъэм кыщегъэ-жъагъэу ащ чыгукIыIу дунаим зэкIэ иIофхэр тырихыжъы-гъэх. Игугъу рыпшIыжъынэу кыкIэныгъэщтыр икIэлэгъу-

сабыигъом кыщегъэжъагъэу кычIинэгъэ иныбжъыкъу ары. Ау хэта ныбжъыкъумэ атегушIэрэр, ар зезыхъэщтыгъэ шъыпкъэми игугъу амышIыжъырэмэ.

Осмэзы икъэунэ Зэкъомэз кызэрэтекIагъэм ЛъыкIуатэ гу лъытагъэп, гу лъытагъэми, ыгу риубытагъэу джы ащ егуп-шысэщтыгъэп. Джы ар цIыф шъхъаф шъыпкъэ хъугъэм фэ-дагъ. Апэрэу дунаир ылэгъугъэу зиплъыхъэщтыгъэ, гупшы-сэщтыгъэ. Къин езгъэлъэгъуштыгъэр зыфимытыжъыпэу за-гъорэ кызыэрэщыхъуштыгъэр ары. Осмэзы иунашъо зэригъэ-цэкIэщтым шэч хилъхъэщтыгъэп, ау ащ гурэзагъэ кыфихъы-нэу е зыгорэ кыгуригъэIонэу кышIошIыштыгъэп. ПкIы-хъым хэт-хэмытэу зеплъыхъэ. Зэкъомэз зэрэхэфагъэри ышIэ-рэп, зыгорэ къеджагъэ фэдэу, кызэтеуцошъ мэдаIо.

ЛIэшIэгъу заулэ хъугъэу зыпсэ уашъом дэкIоежъыгъэмэ язэонэу ары Осмэз иосеты кыикIырэр. Хъаумэ нэмыкIа?.. Чатэр ренэу кыздыхъакIы, птIупщымэ, ежъ-ежъырэу кыбготэу кыбдэкIошт. Ари къедауа, кышцэгугъа? Мош фэдиз кIуачIэр зыхъушъэфэгъэ шылычыр къупшъхъэжъымэ язэонэу ара кызфэгъэшIыгъэр? Ар Iэрылхъэ кыфэхъуным къинэу пилъэгъуагъэри сыдым ишыхъата? ЦIыфыпкъым зэ-риуцожъыгъэр ешIэ, акъыл-зэхэшIыкIэу иIэри зэгурыложъыгъ, нахъыпалокIэ, чатэр ылэ кызыхъэгъэ мафэхэм, дунаим шы-мыш фэдэхэр жъым, псым, аужыпкъэм чIыгум е мыжъомэ зэрахилъагъоштыгъэм фэдэжъэп. Ахэмэ агъэщынэщтыгъэп, ау иакъыл мытэрэзыжъэу кыщагъэхъуштыгъэ. Мыжъо кIоцIхэми Iоф ашIэ, бэрэ уяплъымэ, ори узхэт дунайри зы-щыбгъэгъупшэхэу, нэрынэ зэпэскIутэжъхэу, апкъынэ сурэт къэубытыгъуаеу зызэблахъоу, зыгорэхэр ащэхъутэ-лъатэ... Жъыр ары шIэгъуабэ зыщыхъыерэр, ахэр о зэрэмышIэхэу, ежъхэми укъашIэрэп. Макъэхэр, моуштэу пкъынэу шыIэ псэ-уми афэдэхэуи афэмыдэхэуи, зэблэу-зэтэчъхэмэ, зэфэдэу мэкъитIу къахэмыIукIэу, ауштми зэрэмыгъэохъухэу, зэхэхъэ-хэзэ зэхэкIотыкIхэмэ, ащыгъум псэ апытба? А пстэури ежъ жъым игъэпсыкIэу ара, хъаумэ жъыми зыгорэхэр щэпсэухэу елэгъуа?

Джыри жъыми хэплъыхъан, мыжъоми кIоцIыплъыхъан, псыми щыщ фэдэу зыдишIын зэрилъэкIыштыр ЛъыкIуатэ ешIэ, ау ар пэкIэкIыгъэхэ Iоф. Ежъ фаеу ахэр ылэгъугъэхэп, Тхъэшхом палъэ кырити кыыригъэлъэгъугъэх, ищыкIагъэ зыхъукIэ, джыри фэдэ уахътэ кыритышт. Акъылэу хихыгъэ закъор: Тхъэм икъэгъэшIыгъэхэр гъунэнчъэх, а пстэумэ ори уахилъытагъ.

Лыхъужьхэр

ПцIашхьомрэ цэбзацэмрэ зэдэбыбхэрэн

Ахэр адыгэ кIэлагъэх.

Ильэс тIокIырэ тфырэ фэдиз нэбгырэ пэпчъ ыныбжыгъэр. КIэлэ лъэгъупхъагъэх, унэгъо фэшIыгъэмэ ащапIугъэхэу, яшыкIи яшIоIукIи зэтегъэпсыхъагъэу цытыгъэх. Къазгъыр, шIуанэ рылэжъагъэхэп, чэмцой, шыщой зэIашIэжыгъэп. ШыгъэIорышIэным фэIэзагъэх, IашэмкIэ къулайгъэх. Цыри зэныбджэгъугъ, зекIо ежъэнхэ зыхъукIэ, зэдашIэрэ чIыпIэм цы-зэрэугъоищтыгъэх, шъхъадж зыщыщ чылэм ныбджэгъуитIур ригъэблагъэзэ, чылэгъуищыми ащыхъакIэхэти, акIуачIэ изэу, чэфхэу, гушхохэу къонтхъ къашIынэу ежъэщтыгъэх.

Зэхэдз яIагъэп зэныбджэгъуищымэ — чылэу зытеошт-хэмкIэ, цIыфэу зытебэнэштхэмкIэ, былымэу къатырахы-щтымкIэ. КъарэмышIэжыыхэри ары ныIэп. Джащ пае чыжъэу IукIыщтыгъэх, мэфэ зыщыплI гъогу закIукIэ, «шэкIоныр» аублэщтыгъэх.

Гъогу тетыфэхэ лIыгъэ Iофмэ арыгущылэщтыгъэх, ады-гагъэр, адыгэ хабзэр агъэунэшкIуштыгъэ, загъэпсэфынэу къызыуцухэкIэ, орэдыжъхэр дахэу къалоштыгъэ, гущылэ шэ-рыохэр зэфадзыхэзэ, узэрагъэхъуапсэу къэбарыжъхэр къаIуа-тэщтыгъэ. Алэджнашъохэр дащаети, заульэпцIыштыгъэ, псынэкIэчъ псы къэбзэ чыIэкIэ альэкIапIэмэ къащегъэжъа-гъэу альахъохэр атхъакIыти, анэгухэми псы акIакIэщтыгъэ. Тхъаркъожъ тхъэпэшхомэ альэкъо пцIанэхэр атетхэу, ашъхъэ упсыгъэхэр Iэ цIынэкIэ алотызэ, атхъакIыгъэхэр агъэчъэпхъы-жыыти, Тхъэшхом гущылэ къабзэкIэ зызыфагъазэкIэ, гъогу гъомлапхъэр къаштэщтыгъэ, тхъэркъо Iанэм гъомлапхъэр къытыралъхъэщтыгъэ.

Гупсэфэу, мытхъытхъэхэу шхэщтыгъэх, цэ фыжыбзэхэм-кIэ кIэе гъугъэр агъэтакъоштыгъэ, щагу хъакушхомкIэ щэ агъэжъэгъэ лыхъур макъэ апымыIукIэу агъэунэшкIуштыгъэ, гъэжъо хъатыкъ пытэмэ такъыр цыIкIухэр къагуачызэ, Iэпи-тIукIэ ажэ фахыштыгъэ. Зыми ецакъэщтыгъэхэп, такъырэу, цэлэ-цалэу зыIуальхъэщтыгъэ. Ошхэфэхэ гущылэщтыгъэхэп. Загъорэ шы лъэхъагъэхэу гъэхъунэм ратIупшыхъагъэмэ афы-реплъэкIыштыгъэх. Ащыщ горэ зэ, тIо тэджыштыгъэ, къамы-лыбжъэмэ арыт псыр къафызэблихъунэу. Бэу амышхэу загъэ-

шхэкIыштыгъэ. Псыр зэтыракIэжыызэ, алэхэр атхъакIыжыыти, ажэмэ псыр адагъэчъыхъажыштыгъэ, гущылэхэу тIэкIурэ щысыжъхэти, якIакIохэр чыгъ жаум чIаубгъоштыгъэ, яуанэ-хэр япIэшъагъэу чыиештыгъэх. ШыплъаIоу агъэнэфэгъэм иуахътэ зикIыкIэ, зичэзыур къыгъэушщтыгъэ. Бэрэ мычъы-ехэми, шъхъаджи зигъэчъыекIыштыгъэ.

Шыхэми загъэхъукIыштыгъэ. Зэныбджэгъухэр къызы-тэджыжъхэкIэ, шымэ лъахъэхэр атырахыжыыти, псы рагъа-шъоштыгъэх, агъэпкIыштыгъэх, ежъхэри зыпыупхъухъажъ-хэти, шэсыжыштыгъэх.

Ячатэхэр цэшIуагъэх, якъамэхэр чаныгъэх, къонтхъышI гъогу зытехъэхэкIэ, пчыпыджын зыдаштэщтыгъэп, шабзэхэр ашIохэдзагъэу, танджыхэр къащыжыуIкIэу, цые бгъэгу зэIу-хыгъэм нэрынэу зэхэс ашъор загъорэ шIуцIашъоу къыдэ-жыуIкIэу, макъэ амыгъэIоу кIоштыгъэх.

Зэфэшъыпкъагъэх зэныбджэгъухэр, зым пае адрэмэ апсэ агъэIылынынэу гущылэ пытэ азфагу илгыгъ. ЧIыпIэ къин Iаджыми арыфагъэх, ау ащыщ гори къэщынэу, пыим ыкIыб фигъазэу къыхэкIыгъэп. Яшыхэр чъэхъуштыгъэхэп, ящабзэ охъуштыгъэп, ячатэ блэуштыгъэп. Зыщыщынэхи щымыIэу, агу зыгъэцIыкIуни римыхъылIэхэу, ашIэрэр афикъоу, ядунае икъугъэ закIэу зэхэлъэу къащыхъоу шылагъэх. Адыгэ чIыгур зэрэпсаоу пIоми хъунэу ашIэщтыгъэ, чылагъо пэпчъ дэмы-хъагъэхэми, лъэпкъ пстэухэми ащыгъэзагъэх, псыхъохэр зэкIэ зэпачыгъэх, къушъхъэ цIэрыIохэр альэгъугъэх.

Зытемыгушхонхэ Iоф щымыIэу къащыхъуштыгъэ зэныб-джэгъумэ. Мыр ячIыгу, ямэз, япсыхъу, мы пстэури егъэшIэрэ. Хэта мы псыхъор зыгъэкIодыштыр, Тхъэшхом къыуитыгъэ чIыгури хэта птезыхыштыр? Адыгэмэ хымэ лъэпкъы зи къы-тырахырэп, мэз агъэстырэп, псыхъо зэпаубытыкIырэп, зэсэ-гъэхэ шыIакIэр изгъэкъурэ шапхъэмэ арыкIыхэрэп. НэмыкI шыIэкIэ-псэукIэ зилэ нэмыкI лъэпкъхэр чыжъэкIэ щэпсэух, ащ фэдэ къэбархэри загъорэ къальэлэсы, адыгэ зэе-тIуаехэр ахэмэ яуалIэхэу, къагъэзэжъэуи къыхэкIы. Ау ащ сыда къыкIырэр? Ахэр нэмыкIых, ящылэки нэмыкI, ахэри Тхъэш-хом къызэригъэшIыгъэхэу мэпсэу. ПлээгъунхэкIэ дэгъу: яшы-хэр, яIашэ зыфэдэр зэбгъашIэмэ, ар лыенэп. Ау хэти иIашэ ылэ фэшIоу ашIы, иши игъогумэ атегъэпсыхъагъэу егъасэ.

Зэныбджэгъухэр тхъэмафэ хъугъэу гъогу тетыгъэх. Мызгъэгум ямынэлосэ чIыпIэмэ ащыджэрыонхэшъ, къыты-

рагъэзэжымэ, мэфэ зытлуш гъогум нахьыбэ къэмынагъэу, къонтх ашынуу рахъухъэгъагъ. Джы мэзышхоу зыхъагъэхэр ашлогъэшлэгъонэу къаплыхъэщтыгъэ. Мыщ фэдэ мээнибжи рихьыллагъэхэп. Узэрэхэхъэу, дунаир зэблэпхъугъэм фэд. Шыпккъэ, мэзышхомэ ащ яхьыщыр гъэпсыкIэ яI, шьофмэ, губгъомэ, къушхъэмэ афэмыдэу, уагъэсакъэу, ренэу зыплыхъэ пшоигъоу уашы. Ау ахэмэ афэдалоп мы мэзыр, ыпэрапшIэу чыжэкIэ амылгъэгоу, апашхъэ къиуцуагъ умылошtmэ, зэрэхъагъэхэри къашIэжырэп. Джы мары кIым-сымышхоу ашхъагъы зыщиубгъугъ, нэфынэу чыгшхъапэмэ къахэпсырэр псэ хэмылгъэу мэжыу. Зэгъо дэдэрэ бзыу макъэ къэлумэ, ар зычый къикIыгъэм зыккыуимыгъашIэ шлоигъоу, зэпырыгъэзагъэу къылуагъэм фэд. ЛэучэцI хэсыба мышц? Ялгъэужы плгъэгурэп, ежхэри къэлгъагъохэрэп. Гъэхъунэ мынышцэ заулэу зэпачыгъэхэри зэфэдэхэп, зым уцкIырыр из, адрэр джашьо, ящанэрэм фэшIэу ратэкъуагъ плонэу мыжъор щызэтель. Зэщымышц-зэрэмышIэ закIэу зэхэт мы мэзыр, бэшлагъэу зэрэугъоигъэхэми, зэнэлъасэхэп, зэрэшIэн-хэуи фаехэп.

Мары джыри зы гъэхъунэ кыхъагъэх.

— Зэгу зэ,— къылуагъ аужы итым, игъусэмэ гъэхъунэ гузэгур зэпачыгъахэу.— Псэ зыпытхэри хэсынхэ фае мы мэзым. Шьолгъэгъуа мыхэр?

Шыумэ къытырагъэзэжыи, яныбджэгъу къекIоллагъэх.

— Уц кIырым шъуигъэлгъэгъугъэп,— къылуагъ джыри акIэлъыджагъэм.— Мары шъуяплъ,— ИчатэкIэ уц шхъа-пэхэр зэлуигъэзыкIызэ къаригъэлгъэгъугъ.— Сыд мыр?

Уц кIырым тыгъужь лIагъэ хэлъыгъ.

— Мыр тыгъужь, ау сыдэу ина! Зэголь, зы тыгъужьэп, мары джыри... моу шъуеплгыри — щы мэхъух.

— Ащыгъум тыгъужь куп мышц щызэрэшхыгъэн фае. Шыхэр къагъэщынагъ... Зэрэцунтхъэжыгъэх. Мээ пчэн горэ къаубытыгъэмэ, язэрэгъэгъоштыгъэп. Тыгъуас е тыгъоснахъып ялоф залуагъэр, мэ гуао джыри апыхэрэп.

— Адэ мыр сыд лгъэуж? — къэупчIагъ ащыщэу тIэкIу ахэкIотыгъэу гъэхъунэр къэзыплыхъэщтыгъэр. Мыщ шыу кырихьылIэгъагъ.

Шы лгъэужмэ язэрэгъэплгыгъэх.

— Лгъэужхэр шы лгъэужых, ау шы гъэшIэгъонэу кычIэ-кIын, мышц фэдэ шы лгъэуж ин шъулгъэгъугъа шьо? Шыугъэ

пIонти, тыгъужьмэ чатэ атыралагъэу яплгъэгъулIэрэп, щабзэ-кIэ ыукIыгъэхэмэ, сыд пае зэхэцунтхъагъэх?

Шыхэр къахэщыпэу мэгуэмэкIыхэти, зэныбджэгъумэ гъэхъунэр абгынагъ. Тыгъужь макIа альэгъугъэр, ау мы хьэкIэ-къуакIэмэ, къызхэкIыри амышIэу, къагъэнэшхъэигъэхэу мэзым хаушьокъожыгъ. Ащ лыпытэу гушыIэнри ща-гъэтыжыгъ.

— Чэщ къэмыхъузэ мы мэзыр тыухыгъэмэ нахьы-шIугъ,— къылуагъ тIэкIу шлагъэу апэ итым.— Сыдэуштыу тыккыхъагъа мышц?

— КъызчысшIэжырэм мэзым тыхэс, тыхэт, ау мышц фэдэ сэри джынэс слгъэгъугъэп. Гу лышшъутагъа: чыгаехэр куп шхъаф шьыпкъэу зэхэтых, мары тIэкIу шлагъэ ахэмэ тызапхырыкIыгъэр, ау зы чыгаий ащ ыуж тырихьылIэ-жыгъэп. Хэшъаери джащ фэд. Азфагу пэнэ зэхэкIыхъагъ, етIанэ пхъэф мэзыр къежэ. Ау уухымэ, джыри пэнэ мээ, ащ ыужы... мары джы мыстхъэ мэзым тыхэхъэ. Сыдым зэфы-хыгъа мыхэр? Зы мэзышхор зэмыкIурэ мэзыжыые пчъагъэу зэхэт.

— Сыд лгъэныкIэ дгъазэмэ, нахь псынклIагоу тыхэкIы-жыштыа мышц? — макъэ гъэшхыгъэкIэ къэупчIагъ апэ итыр, джэуапым емыжэуи къыпигъэхъожыгъ.— Чыг бзэмылу закIэу зэхэта мы мэзыр? Е сысыхэрэп, е Iушгъашхэрэп чыг-хэр. Къыуашхэрэм фэд...

ЗэкIэм фэжъу макъэу къэлугъэм зэныбджэгъумэ зари-гъэплыхъагъ, ячэтэ Iапшгъэхэми ателIабагъэх. Макъэр къыз-диIукирэри къызпыIукирэри къэшIэгъоягъ. КIырымэ, кIэуж имыIэу зэпыужыкIэу къэкIуатэщтыгъэ.

— Морары! — зэригъэшIагъорэр ымакъэ кыхэщэу ащыщ горэм къылуагъ.

— Морары! — Iапэ ышIыгъ аужы итыми.— ДжабгъумкIэ къэлгъагъо.

БгъэшIэгъоны икъуштыгъэ шыумэ альэгъугъэр. Зыхэт-хэ чIыпIэр ущызэкIэкIэплгъэу щытыгъэти, лгъэбэкъуишгъэ фэдизкIэ апэчыжъэу зезгъэхьэрэ псэушхъэр дэгъоу плгъэгъу-штыгъэ.

— Шы! — къылуагъ апэу ар зылгъэгъугъэм.

— Шы зэрэпIорэр шьыпкъэ, ау ащ фэдэ шы лгъэпкъ плгъэ-гъугъа о?

— Арэп, сыдэуштыу морэу псынклIэу мэзым щычъэра, тэ ерагъэу зыщытэгъазэ мышц?

ШъыпкъэмкИи, зы чыпи ымыгъэсысэу, зы чыгы кымыухъэу, цы кIыхъэ, цы Iужъу зытет шышхор ехыжыагъэу чъэщтыгъэ, ыпэкIи ыужыкIи зи кышчылаагъоштыгъэп, зыгорэм ыгъэштэгъэн фэдэуи уеплъыштыгъэп. Адэ сыда ащ фэдизэу зымышIажъэу зыфачъэрэр?

ЗэкIэм исагъэу шыр кызызтеуцуи, ыцэ кIыхъэхэр кыгъэ-лыдхэу, ыжэ зэкIиштыгъ, губжыгъэу къэхъакъуштым фэдэу, ыштъхъагъырэ IупшIэр ыпэ щызэфищэзэ дищэягъ, дыджэу къэщыщи, ащ лыпытэу зипхъотэжыгъ.

— Тишхэр кыгъэтхыуагъэх, гъошагъэмэ, тапэ кымыфэжыынэу Тхъэшхом ешI.

— Нартыжъ горэм ишы гъошагъ,— ылъэгъугъэм шынагъо зэрэхэлъыр кыхымыгъэщы шIоигъоу, ащыщ горэм кыIуагъ.

— Хъайонэ тэрэзэп ар, е шыцэу шышырэп, е хъакъоу хъакъурэп. Адэ мыщ фэдэ мэзым шIагъо горэ хэплъэгъон. Сыда тызпэтыр?

ЗэмыупчIыжхэу, ау зэдырагъаштэу зэныбджэгъумэ сэмэгубгъумкIэ тыралонтIагъ. ОшIэ-дэмышIэу кызырэхэхъэгъэхэу, такъикъ заулэ нахъ темышIэу мэзым кыхэкIыжыгъэх. ТIэкIурэ къэкIуагъэхэу кызыплъэкIыгъэх: мэзыр апэчыжыагъ, шыумэ адимыштэрэ гъогу шъхъаф ежъ тетэу, тIэкIу-тIэкIоу IукIотэу къашыгъу.

Хъэшы гуцафэ фишIы хъугъагъэн фае Зэкъомэз зыдакIорэм — зыдакIомэ шIоигъом. Джащ пае мафэ къэс ар изэфэдэкIэ кыччыхъэщтыгъэ, чыг цIыкIоу зыхищэикIырэр ыулъэгущтыгъэ. Хъэшы ыгу рихыштыгъэ мэзышхом зэри-закъор, ежъыри ащ шыщ шыпкъэу зилъытэжы хъугъэти, ежъ нэмыкIэу псэ зыпыт хигъэсынэу фэягъэп. Шыухэр мэзым кызырэхэхэхэу кышIэгъагъ, заулэри къалъыплъагъ, къашыщынагъэп, щынэ зыфалорэр ышIэжыштыгъэп, ау сакъыгъ. Мэзым хигъэтыштхэп, е чэщыр шырахынэу рахъухъэмэ, ари къадигъэхъуштэп, е ыукIыштых, е нибжыи къамыгъээзжыынэу гуштэ аригъэшIышт.

Арышъхъае цIыфхэр тхъагъэпцIых, къулаих, къаугупшысыштым шIагъо иIэп, къаигъэ дэдэ умышIыхэмэ нахъышIу. Джары кымылгъэгъухэ фэдэу зишIи, апэчыжъ хъазырэу зыкызыкIигъэлъэгъуагъэр. Ыгъэщынагъэхэми ышIэрэп, ау хэкIыжыгъэх. Ымыгъэщынагъэхэмэ — ар нахъышIу, бэ мэхъухэ-

мэ, гушхох, кыпфагъэгъуштэп, ежъхэми зыфагъэгъужыштытэп. Ау ауштэ къодыекIэ ахэр Зэкъомэз кыхэфагъэхэп.

ЗэраIорэ хъатэ шымыIэу зэныбджэгъумэ мэфэ ныкьо гъогу къакIужыгъ. Зыщышхэ чылэхэр джыри чыжыагъэхэми, джы альэгъурэ чIыпIэхэр къашIэжыштыгъэ. Къушъхъэбг лъэгэ хъазырыр кызызэпачым, лъэгонэ хъоо-пщаум итэкъогъэ чылэ цIыкIур альэгъугъ. Ари къашIэжыгъ, дахъэхэу кыхэкIыгъэп, ау зэ-тIо къебгъукIуагъэх, аужырэм шышъэныкьо фэдиз Iэхогъушхом кыпаутыгъэу къафыштыгъэ.

Чылэр зэралъэгъоу шыухэр къэуцугъэх, тIэкIурэ шытыгъэхэу, шымэ къяпсыххи, амылхэхэхэу, уанэхэри атырамыхэу уцым хатIупшхъэхи, ежъхэр чыг жъаум чIэтIысхъагъэх.

— Дэгъоу тыджэрыуагъ, шIагъохэри тлъэгъугъэх,— кыIуагъ зэныбджэгъуишымэ язырэм.— Мызгъэгум къонтхъ зэрамышIыгъэр, ашIыжыынэуи зэрэмыгугъэжыырэр ары ащ кыкIыштыгъэр. А дэдэр арын фае игъусэхэри зэгупшысэщтыгъэхэр.

— Джыри гъогу тапэ илъ.

— А мэзым тызхэхэм, тапэкIэ тылкъыкIуатэщтыгъа, къэдгъээзжыгъагъа?.. ГъэшIэгъоны ар кызырэсымышIэжыырэр.

— Тхъэмэфэ гъогу фэдиз ткIугъэгъэшт.

— Гъогуба уапэ еогъэхъуми, бгъээзжыгъэми.

Щэджэгъоужэу фэбамэр чIышъхъашъом шъхъарихыштыгъэ.

— Чылэ дах, имэзи дахэ.

Мэзыр, шыпкъэмкIи, дэхагъэ. Чыг лъэпкъ зэфэшъхъафхэр зэхэпхъагъэхэу, шъо техъэ-текIэу зэпэжыужыых, чыжъэкIэ мэзышъхъэм нэплъэгъукIэ урычъэмэ, онэгу-онэгоу, зы чIыпIэхэр хэлэтыкIыгъэхэу, нахъ лъхъанчэхэр шIункIышъоу къэлаагъох. Чылэм дэхъаштхэм фэдэу, дэе куашэхэр, хъамщхунтIэ куандэхэр мэз Iужъум хэкIотыгъэхэу, къушъхъэ чапэмэ якIотэхых.

— Чылэ дах...

— Имэзи дахэ...

— Ябылымхэр къэлаагъохэрэп.

— Мо чылэ цIыкIум сыд былыма иIэщтыр? Чэм зырыз, мэл шырыш. «Мардж» пIомэ, чатэ кыштынэшъ, шэсышъун къыдэмыкIынкIи мэхъу.

— ГъомылэмкІэ тыпсыгъу, тымышэкІощтмэ, зыгорэм егупшысэгъэн фае.

— Адэ лъэІуакІо тыкІощта джы?

— Чэщыр щитхыми хъун, тезгъэблэгъэн кыдэкІынба.

— Джынэс чылэ tydэмыхагъэу, зекІо хабзэу зэдэтштагъэр джы тыукъощта?

— Къонтхъ тымышІынэу зэдэтштэмэ, тыдахъэми хъун.

Ар упчІэм фэдагъэти, джэуап къамыгъотэу тІэкІурэ щысыгъэх.

— Зэ моу секІотэхынышъ, зыкъэсплтыхъан.— Ащыщ горэ къэтэджи, зыпыутхыпкІыхъажьыгъ.

— Зыкъэплтыхъ. Уизакъоу укІощта?

Джэуап къымытыжъэу, къэтэджыгъэр ишы екІэсыгъ. Чапэм ехызэ къызэплъэкІыгъ:

— Шъукъысэжэнба?

Иныбджэгъухэр зэплъыжыгъэх, агу илгыгъэр хэты ышІэра, ау джэуапымкІэ зэупчІыжыхэрэм фэдагъ. Яныбджэгъу кІэлъыплъэхэу тІэкІурэ щысыгъэхэу, язырэм кыІуагъ:

— Шы гъэшІэгъон тІэгъугъэр. Ащ фэдэ хъурэп, зылІэужыгъор сшІэрэп нахъ.

— ТІэгъугъэмэ — тІэгъугъэ, макІа тэ тапэ кыифэрэр.

— Ар зыщытІэгъугъэ мэзыри гъэшІэгъоны екъу.

— Мэзымэ — мэзы.

— Хъау, зыгорэу щыт ар, сэри джы къызнэсыгъэми сегупшысэ. Мэз цун, етІани чыгхэр зэнэмысхэрэм фэд.

— Ащ фэдизэу сэ ащ зыщысплтыхагъэп, ау мо мэзышхом макъэ зэрэхэмыІукІырэр згъэшІэгъуагъэ. Зи хэмысым фэд.

— Зи хэмысмэ, тыгъужъ укІыгъэхэр тыдэ кыкІыгъэх?

— А шыри хэсыба... Тыгъужъ укІыгъэхэр зэрылъ гъэхъунэм итІэгъогъэ шы лъэужхэр... Джа шыр арын фае зилъэужхэр!

— Тхъэшхор сэгъэпцІы къаплорэм шъыпкъэ хэмылгымэ! Арышъхъае мор зиинэгъэ хъэкІэ-къокІищымэ зы шыр сыдэуштэу афырикъущт?

— А тІэгъугъэм тыгъужъ Іэхъогъуи ыукІын.

ЗэныбджэгъуитІумэ къалорэм нахъыбэ афэмыхъоу аушгъэ-фыщтыгъэ. Афэмыхъоу аушгъэфыщтыгъэ, сыда плэмэ зэрихъыллагъэхэр къагурыІощтыгъэп. Зигугъу пшІын къямыхъу-Іагъэ фэдагъ, ау Зэкъомэзы шъхъаджи щызэхишІагъэр аукъо-

дыеу зэрэщымытыр гуцапэкІэ зыдиІыгыгъ. Арышъхъае сыд ар? Ащ иджэуап ащыщ горэми зэримышІэрэр ары агу кыытелунокІэщтыгъэр.

Шылъэмакъэ къэІуи, чылэм кІогъагъэр къэлъэгъуагъ, икІакІо зыгорэ кІоцІыщыхагъэу ишыплІэ дэлъыгъ. Къызахъаажьым, кІакІор еІэпэсэкІызэ чІыгум кытырильхы, кыызэкІоцІихыгъ.

— Зэ, зэ!..— илъэс пшІыкІух фэдиз зыныбжъ пшгъашгъэу псынкІэу кІакІом зыкыщызыпхъотагъэм ичатэкІэ пэкІэрэ-Іыгъ нахъ зыпэблагъэ хъугъэр.

— Мыра типчыхъэшъхъашхэр? — мэщхыпцІыми, джэ-гъонэ хъазырэу еплгызэ къыпигъэхъожьыгъ.

Пшгъашгъэм иджэнэ кІыхъэ псынкІэу кыІэблэбыхыи, ышъхъацымэ ахэІэбэжыгъ, ылъэгъурэр кыгурымыІоу, зэныбджэгъумэ къяплгыгъ, къэзыхыгъэр кызешІэжьым, зыгорэкІэ къеупчІы шІоигъом фэдэу зыкыфигъэзагъ. Ащ зи кыІорэпти, инэІуасэ ахильгъэоным щыгугъэу, зэ джыри некІэ кыччыхъагъэх.

— Икъун кІакІор зэрэуульэгугъэр, кытекІ ащ.

Пшгъэшъажьыем тІэкІу зыкышІэжыгъ.

— Сыда мыщ сыкызкІахыгъэр? Шъухэта?

— Пшгъашгъэ ахыгъ аІоу нибжыи зэхэпхыгъэба? Сыда пцІэр?

— Дэхан сцІэр,— Дэханэ кІакІом кытекІыгъ, ынэкІушгъ-хъэмэ лъыр къакІэхъажыгъэу, ышъхъац дэнагъо ытамэмэ къятэкъохыгъэу, нэгугъэу, ынэхэр огу къабзэу шхъонтІабзэхэу, зыкыузенкІыгъэу азфагу итыгъ. ШэкІ кызызрыкІом хэшІы-кІыгъэ джэнэ закІом ыбгъэгупэ кыщегъэжъагъэу ылъапэ нэс гухъарэхэр ечъэхы, тыжынышъо зезгъэшІырэ бгырыпхыр ыпчэнэ псыгъо шъхъафитэу къекІокІы.

— Пхъэжъые кышыпызэ, ыкІыбыкІэ сыкъэкІи къэспхъотагъ,— кыІуагъ къэзыхыгъэм.— Ежъыри сыкыльгъэгъэп, сэри тэрэзэу сеплтынэу игъо сифагъэп.— Дахэ...

«Дахэ...» Нэбгырищыри джары джыдэдэм зэгупшысэщтыгъэхэр. Дэхэ къодыеп, мыщ фэдэу пшгъэшгъэ дахэ джынэс алъэгъугъэп. Дэгъоп ар... Ау сыда зыфэмыдэгъур? Хым нагъэсымэ, ар чыжъэп, осэ дэгъу кІахыщт. Ау дахэ... Мор... мощ сыд уаса фэшІыщтыри?

— Тянэжъ кысэжэщт сэ...— пшгъэшъэжъые цІыкІу макъэкІэ, ынэпси къечъэн фэшІоу кыІуагъ Дэханэ.

— Ара-а? — фэмыхъоу зыкыригъэщызэ кыѳуагъ зэныбджэгъумэ ащыщ.— Уянэжъ, ара? Адэ тэ зыми тыхэтба? О пфэдэнкѳи хъун тэ джынэс тызэжагъэр. Шъуеблагъи кыѳтапѳорэп.

— Уезгъэблэгъэнэу узшыгугъырэм ауштэу дзекѳоха? Сыкѳожьын фае сэ.

«Сыдэу даха мыр, сыдытхъэми кыѳтѳихыгъа? Гур махэ къешѳы...»

— О уздэкѳоштѳым укъэсыгъах,— кыѳуагъ къэзыхыгъэм. Ишы екѳуалѳи, шъодэн псыгъо кѳыхъэ хъазырэу тѳу онакѳэм кыѳпихыгъ. Дэханэ ыѳэхэр ыпхыгъэх, ылъакъохэри зэтырипхагъэх, етѳанэ чыгым рихыѳлѳи, кѳэлъыригъэ-тѳысхъагъ. «Упхыгъэ зыхъукѳи, ащ фэдизэу удэхэна?» — джауштэу егупшысагъ.

«Мыхэмэ Темтэч фэдэ ахэтэп,— ыгу кыѳлъэдагъ Дэханэ.— Зыфэдэхэри къэшѳэгъуай. Тхъэр кысэуагъэба, бзэджагъэ горэ кысѳыряхысапмэ. Сыдэу Темтэч фэмыдэхэ?»

Дэханэ ышъхъэ шѳозыгъэу, чыгым егъэкъугъэу шысыгъ. Тыгъэу къушъхъэ шыгумэ апэблагъэ хъугъэм ибзыйхэр занкѳэу ынэгу кыѳкѳидзэщтыгъэх. Ынэпс кыѳгъэкѳоным шыщынэщтыгъэ: ащыгъум тхъамыкѳагъэу кыѳохъулэщтым уеуцѳлэгъахэу мэхъу, ежъ ащ ыгукѳэ джыри фэхъазырыгъэп.

Зэныбджэгъухэр Дэханэ еплъыщтыгъэх. Анэгухэр рагъэзэкѳыхэми, зыдамышѳэжъэу фагъэзэжыщтыгъэ, зыгорэхэр къаѳо ашѳоигъоу агу кыдэчъаештыгъэ, агу агу илъым нэмыкѳ кызэраѳоштыр ашѳэти, нэплъэгъу кѳэкѳыхэр зэфа-дзыти, етѳани анэгу рагъэзэкѳыжыщтыгъэ. Къэзыщагъэ ахэ-тыгъэп, джырэкѳэ ащ егъэгумэкѳых пѳонэуи шытыгъэп. Ау мы пшъашъэр дахэ. Ынапѳэхэр кыѳзилэтхэкѳэ, узгъэгумэ-кѳырэ пстэуми яджэуап акѳэплъэгъошт пѳонэу, ынитѳу уакѳэ-плъэ зэпыты пшѳоигъо охъу.

— Тыгъэр кыѳоплъы, Дэхан,— кѳэнэкѳэлъагъэ хэлъэу кыѳуагъ зэныбджэгъумэ ащыщ горэм.

Дэханэ зи кыѳуагъэп.

— Тыгъэми ушѳодахэмэ шѳэ?

Ар къэзыѳуагъэм Дэханэ къеплъыгъ.

— Сыѳаеми сыдахэми сыадыг... Шъори шъуадыг.

— Арымэ сыд? — зыгъэгубжын лъыхъурэм фэдагъ ар къэзыѳуагъэр.

— Сэра шъузэбэнынэу жъугъотыгъэр? Сыда шъузфа-ер?

— Къызыгубжыкѳи дахэ мыр. Гъэры утшѳыгъ, дахэ, утщэнышъ, гъончэджыпхъэ утшѳышт.

— Сэ сышъумыщэмэ, гъончэджыпхъэ шъумыгъотышт-мэ, ащыгъум...

— Ащыгъум сыд?

— Ащыгъум шъуадыгэлѳэп! — Дэханэ зыдимышѳэжъэу къэгубжэу ригъэжъагъ.

— Адыгэ лѳым сыда о хэпшѳыкѳырэр? — ягопэгъэн фае зэныбджэгъухэм амакъэ къагъэлъэшынэу ушъхъагъу зэра-гъотыгъэр.

— Сыда, адыгэ лѳы дэгъу слъэгъугъэба сэ? Тичылэ лѳы дэсыба, хъакѳи кыдахъэрэба? — Къыѳуагъэр джэуап псау зэрымыкъурэр кыѳгурыѳоу, Дэханэ егупшысагъ «Темтэч ары джэуап язытыщтыгъэр». — Сыдахэу шъоѳо, адэ сызэрэдахэм гу лъышъутагъэмэ, ащыгъум... дэхагъэр шъолъэгъу, кыѳжъу-гурѳо. «Къаѳо, къаѳо, Темтэч, адэгущыѳ мыхэмэ.» Дэхагъэм гурышѳугъэкѳэ уехъопсэн фае нахъ, утебэнэнышъ, зэкѳоцѳып-пхэнэу шытэп.

Зэныбджэгъухэр зѳулъэжъхи, псынкѳэу Дэханэ зыфагъэ-зэжыгъ.

— Пшъашъэр нахъ дахэ къэс, нахъ осэ дэгъуи кыѳлъа-тышт.

— Пшъашъэм ыуасэр идэхагъ, ара?.. Адыгэ лѳы шъып-къэм рахыжъэрэр къатырехыжъы, шъо сышъухынынэу сешъу-пхыгъ.

— Урахыжъагъэу тыкъытефагъэмэ, тэри уакъытетхы-жъыни, ащ фэдизэу умыдэхагъэми.

— Лыгъэ зешъухъагъэу аѳонышъ, орэд шъуфаусынэу. Ащ ыужѳи кыѳшъуѳэкѳафэрэр ешъухыжъэшт.

— Ошъогум укъефэхыгъа сѳѳо, пшъашъ? Цѳыфмэ амы-шѳэрэ тэ тшѳэрэп. Шы ѳэхъогъу е хъэѳонэ куп дгъотыгъэми, етѳыжъэщтыгъэ, агу джырэкѳэ оры ныѳэп ѳагъоу тапэ кыѳфа-гъэр.

— Адэ ащыгъум хъэѳинапэри бзылъѳыгъэри шъорыкѳэ зэфэдэ!

— Мылъку хъуштыр зэкѳэ тэрыкѳэ зэфэдэ. Шы ѳэхъогъу къатетхымэ, тэ тшѳэрэм нахыбэ афэтэгощы, зи тымышта-хэуи кыѳхэкѳы.

— Хэта шъо жъугоштырэм къежэу шысыр? Шъо шъуфэ-дэ гор къатырахи-гъэр шѳофедэу зыштэрэр.

— Мы пшъаштэр зэклокыгъа сэлэ? Тэ къэдгъэшлагъэм тызпылъымклэ тегъэмысэжы. Умышлэрэмэ сшлэрэп нахь, тыфаемэ утшэн, тыфаемэ уттын е ташыщ горэм ылакьо-хэр фэптхьакызэ пшынуэ, унэлутэу укыфэдгъэнэн. Дахэ тлуи, ыбзэгугу къедгъэтлупшыгъ.

Къылорэр къыухы пэтзэ, ищабзэрэ щэбзащэрэ зэрылъ сагъындакымырэ ыбгъуклэ щылъхэти, нэплэгъум щэмрэ шаб-зэмрэ зэдилъхы, Дэханэ къеуагъ. Ащ ежагъэм фэдэу, а нэплэгъу дэдэм Дэханэ исэмэгугуу щысыгъэм имэлугу къыпхуати, щэбзащэу къэбыбырэм игъогу зэпибзэу ыдзыгъ. А нэплэгъури имыклэу ящанэрэм ичатэ клэклэу жьым щышъуий, мэлугу щэб-защэм пэгъокыгъэр къызэтыригъэуцоу зыхилугъ. Щэбзащэр зытлупшыгъэр етлани игъо ифэжыгъ икъэмэ клэклэ чатэм гот шъыпкъэу мэлум хилужьынэу. Джауштэу чатэр, къамэр, щэб-защэр зыхэлугъэхэ мэлур Дэханэ ыпэшхъэ шъыпкъэ къифагъ.

Дэханэ щтэнэу игъо ифагъэп. Зыкъызешлэжыым, щтэ ышлэжыгъэу егупшысагъ: «Ащыщ горэ охъугъэмэ, сыд къы-сэхъулэщтыгъа?»

— Адэ зи къаплорэр? — къэупчлагъ щэбзащэр къэзытлуп-шыгъэр.

— Уклфаоу укъэуагъ,— ылуагъ Дэханэ.

— Укыфаоу сызэуагъэм тесымыгъафэу къыхэкыгъэп.

— Етлани къамэкли укъэожыгъ, ари укыфаоу къэу-дзыгъ.

— Сикъами нибжы охъугъэп.

— Мэлур мыхъугъэмэ, щэр къыстефэщтыгъэ. Чатэм ар къымыгъэуцугъэмэ, уикъамэ сиукыщтыгъэ.

— Мэлурмэр чатэмрэ мыхъугъэмэ, щэбзащэм пшъхъэ-джанэ къенэс-къемынэсэу чыгым зыхилуштыгъэ. Чатэр мы-хъугъэмэ, къамэр, пшъхъэ бгъэсысын умылъэклынэу, птхьа-клумэ лъапсэ дэжы къыхэлуштыгъэ. Уфаемэ, ари къэод-гъэлъэгъун... Удэхашэш ары, дахэр шъхьафиты пшы хуш-тэп.

— Ауштэу ылоштгъагъэп Темтэчы,— емыгупшысэу къылуагъ Дэханэ.

— Адэ сыдэуштэу ылоштыгъа? Хэта а Темтэчыри?

— Шъо шъушлэрэп ар.

— Къаплэмэ тшлэныба.

— Къыжъугурылоштэп ащ... сэ къасло сшлоигъор.

— Хъульфыгъэ акъылыр къиудзэрэп, ара?

— Сятэу сыкъэзылъфыгъэр хъульфыгъ, хъульфыгъэ акъы-ли илагъ. Сыдэуштэу ар къысымыдзэна. Сэ къасло сшлоигъор...

Тыгъэр къушъхъэ шыгум ешэсыгъэу, шэплэу, ины хъугъэу къэлъагъоштыгъэ.

— Щэбзащэр зэрэбыбырэр пцлэшхъом ибыбыклэ фэб-гъэдэн плъэкышты.

— Хъау, пцлэшхъом клэхъанышъ, сэ сищэбзащэ ар къы-риутэхышты.

— Къыримыутэхэу, готэу орэбыбы.

— Ащыгъум сыохъугъэба! Щэбзащэр зыклагъырэ зы-горэ ыуклынэу ары. Орыклэ нахь дэгъугъ улягъэмэ, джыдэ-дэм шъуадэжъ утлупшыжыштыгъэ. Ау о удах. Удахэр лофа, удэхэ дэд, удэхаш... Сыд уасэ къыплъатыгъэми, нэужым тшлэ-мэклэшт. Хэты уищэфыгъэми, унэм уримыгъэплэу ушылэшт. Къыохъопсэнхэклэ щынэщтышъ ары.

Тыгъэр къохъагъ. Джы псынклэу мэзахэ къэхъушты, къушъхъэмэ джары зэращыхабзэр. Зэныбджэгъухэр зи амылоу щысыгъэх. Дэхани зи ылоштыгъэп, джыри зыгорэм шыгугъырэп фэдэу, рэхъатыгъ, ынэпси къаклоштыгъэп. Ау мэзым шлунклы къызэрэшыхурэм къыгъэгумэкыштыгъэ, хъульфыгъэмэ анэгухэр ымылъэгъужьхэу, ежыри тэрэзэу къамылъэгъужы зыхъуклэ, мыхъун горэ агу къэкыным энэ-гуештыгъэ.

— Арэу дахэу сшлагъэмэ, занклэу тадэжы схыныекли мэхъу,— къылуагъ Дэханэ къэзыхыгъэм.— Укъэклоныеба, дахэ?

— Сыда, уеупчлэжыныешъ, епхыжэщтыгъа? Орэгугу-шлоба, ош фэдэ лэклэфагъэмэ.

— Адыгэ шъузхэр зэклэ лыгъэклэ къырагъэшлугъэхэп, япсэлъыгъохэмэ, яубзэхэзэ нахыбэрэр ашагъ,— гушылэр къызэрэжэжыгъэм къыгъэгущхуагъэу къылуагъ Дэханэ.

— Ахэр унэрыс, пчъэкълэс ыгъ фэкълэ клэлэжыых. Цур пшымы, чэмыр клэзышлэхэрэр ары. Тэ тызеклол.

«Адэ сыкъэгъотба, Темтэч,— джыри ыгу къилъэдагъ Дэханэ.— Уигушылэ, уидунэлъэгъуклэ къыслъыгъэлэсыба!»

— Адэ шъузеклолымэ, дунаир зэрэдахэр шъульэгъугъэ...

— Адыгэ члыгур дахэ, ар шъыпкъэ.

— Темтэчы... ело: псынэшхъо къабзэр сэшхо губжыгъэм зэлегъахъэ... Гъэжъо хъэсэ дахэр ошъум зэхеутэшъ, нэе-пае

ешы... Шыу псынклэу кышыхъэ гъогу бгъузэм рычърэм угу зыдырехыжъэшъ, тамэ зилэ бзыум итхъагъо зэхыуегъашлэ.— Темтэч игушылэхэу «зэхихыхэрэр» кырамыгъэухыным тешыныхъэу, Дэханэ ымакъэ нахъ кыгыгъэлъашыгъ.— Дахэм ори укъегъэдахэ, дэхагъэр зэрэшылэр пщигъэгъупшэрэп... Къэгъагъ дахэр утеуцоу пщынтлэмэ, ори узэгоожьы, о пщыщ гори огъэклоды, укызысчагъэшлыгъэ дунаир зэрэдахэр ащ уигъэлъэгъуштыгъэшъ ары. Тэрэзыба къаслорэр? Псы рэхъат макъэр голуба? Угу къабзэу уклэдэлукымэ, чыгъ тхъапэмэ ялушъэшъэ макъэ уигупшысэхэр егъэрэхъатыба? Псынэклэчъ лъакъохэр плъэгучлэмэ ащлэшъашъэ, Дэхан. Укъашъозэ, плэхэр зыбгъэхъыеклэ, гушлорыпсэ нэфыпсэмэ плэлджанэмэ закыратэкъокы... Унаплэ къэплэтымэ, лэгъо-блэгъур мэсакъы, инэплъэгъу кыиттыридзэмэ, тыкыгъэшлэшт алэшъ. О си Тхъэшху, дахэр, дэхагъэр сичлыгу шыгъэбагъу, О ар лэ псэнашлэклэ кыиттебгошагъ, ау тэ тлэгъурэп, загъорэ зыщытлэгъурэми, гушъэбагъэр кыитэмысэнэу тэулъэгу, тэгъэклоды е нэшъу зытэшлы...

ба тэрэзыри мыгэрэзыри? Пшъашъэ зэрэптыгъуштым, зыгорэ зэрэуукъыштым пае моц фэдиз ІэпыІэсэнэгъэр, къулагъэр збгъэгъотынэу ищыкІагъа? КІо ар зэгорэм къашъхъапжъынкІи мэхъу, ау уигъашІэ къызгъэдахэрэр, уигъашІэ закъо шІугъэкІэ ушызгъэпсэурэр, дунаим ирэхъатыгъо-гупсэфыгъо зыгъэмамырэу, угу зымыгъэкІодэу, шыІэныгъэм укІэзгъэхъопсырэ дэхагъэр пшызгъэгъупшэрэр хэта зищыкІагъэр?

гухьарэ хэклүадэ. Акъыл бзаджэ уиI, акъылэп ыкли ар, шъхьэ зэлэхьагъ.

Удэхащ. Утцэнэу тлуагъэми, уасэ уиIэп. Ар дэи. Утымышцэу утIупщыжъыми — ари делагъэ хъун. Щэбзашцэу атIупщыгъэм кыгъэзэжъырэп.

Замыгъэсысэу шысыгъэх зэныбджэгъухэр. Ащыщ горэ къэтэджимэ, игъусэхэри кыздиIэтынхэу, нэрымылэгъу шьодэн пытэклэ зэпхыгъагъэх. Зэныбджэгъуищыри зэфэдэу Дэханэ зэрегупшысэхэрэр ары зэзыпхыщтыгъэхэр.

Изакъоу Iуклэгъэмэ, ынэхэр, ышъхьацхэр, ынэгү, ыпкъ зэкIужь зэдилэгъухэу, ымакыи зэхихыгъэмэ, шыузыкIэ зэзымпэсыжъын къахэмыкIыныенкли мэхъу. Ары, къахэкIыщтыгъэп. ЗэрэмыцIэрылуи, унэгъо бай зэрымеси кырадзэныеп. Дэхэ Iаджи альэгъугъ, ар шъыпкъэ, ау джы агукIэ зэхашIэрэм фэдэ къякIугъэп. Сыда мыш къаришIагъэр? ЕгъашIэм уапашъхэ итыгъэр зыфэдэр умылэгъуштыгъэу, джы шъхьаф шъыпкъэу уигъэлэгъугъа?

Ащ шIугъэ горэ угу кырегъахъэшъ, нэужым гукъао зэхэошIэ: сыда, сэц нахь дэгъоу маплъа? Хъаумэ ежъ ынэхэмкIэ дунаим сыхаплъэу сыщыIэщта? Сыдэу бащи кыIора? Уеплымэ, зынапIэ езидзыхын фаем тыгъэр къохъэфэ тигъэсэжъыгъ.

Джащ фэдэ горэхэм агъапэщтыгъэхэми, Дэханэ джыдэдэм нафэу зылэгъу зышIомыигъо зэныбджэгъумэ ахэтыгъэп. ТIэклү укIыгъэхэзэ, ынэгү зэрэклэплэщтхэр ашIэщтыгъэ. Янэплэгъухэр агъэпхъэшэщтых, апкъыхэри агъэпкъыешт, ау афэмыхъоу е зыдамышIэжъэу агу фэбагъэ горэ къыхащт, гушылэ дахи къалэклэIонкли мэхъу. Ары ежъхэр зыфэмыехэр. Ау ари дэеп ныла, щэбзэщэ тIупщыгъэри пкъыеу быбзэпытрэп, зыфатIупщыгъэм зыхесэшъ мэрэхъатыжъы, е, охъугъэмэ, къэмахэшъ, шэпкъ псэнчъэу къефэхыжъы. Чатэри, къэоупцIэныфэ, сыда зэгупшысэрэр? Къамэми ежъ-ежъырэу зыкырипхъотырэп. Хъау, мытэрэзи хэлъ ащ — тызэгупшысэрэм. Зы нэбгырэ гупшыси щыл, ау щыл нэмыкли — нэбгырабэ зэзыпхырэ гупшысэр. НэбгыритIо зэпIощтыр жъым хэптIупщыхъэ хъушцтэп.

Моу ынитIу уакIаплгъэмэ, нахь тэрэзыр къыбгурылопэнкли мэхъу. Ау шIунклы. Изакъоу удэгущыIэн фае, нэмыкIы зэхимыхэу.

— Зэ сыкъэплгъэн,— кыIуагъ ащыщ горэм.— Ощхымэ къэу, хэты ышIэра зэрехуэлэщтыр.

Ощхыр къэблагъэщтыгъэнкли мэхъу, зэ-тIо ошъогум чыжъэклэ нэфынэ Iэклэпэ тхыохэр рычъагъэх, мэкъэ дэгухэри къушъхьэ чыжъэмэ къащылугъэх.

Дэханэ ыдэжъ ежъагъэр, адрэ иныбджэгъухэми афэдэу, шIунклым есагъэу шытыгъ, зэнкIабзэу Дэханэ еклIолагъ. КIэрыхыи, ыпашъхьэ шетIысэхыгъ. Дэханэ зэхихыгъ зыгорэ кызэрэклэрыхъагъэр. Хэтына? Хъау, Темтэчэп, арыгъэмэ, къэмысызи кышIэщтыгъэ, кыздэкIырэ лъэныкъор ымышIэрэми, хэмыукъоу ащыклэ зигъазэщтыгъэ.

Ау Темтэчэп кыкIэрытIысхъагъэр, щэбзашцэр къыфэзытIупщыгъэр ары.

— Къешхын сшIошъышъ ары,— мэкъэ гъэшъхьыгъэклэ кыIуагъ ащ, рэхъаты фэдэу кыIуагъ, ау Дэханэ кыгурыIуагъ нэмыкл гори ащ зэрэклэлыр.— ПчыкIэр къэхъопсклы, зэхэоха, шыблэри кыыхэукIы.

ЛIыр кытеIаби, Дэханэ ыпшъэ кынынэсэу кIаклор кыдылэтыгъ.

— Моу къэдаIу зэ...— ЛIым ылэхэр Дэханэ ышъхьацмэ къателэбагъэх, ынэгущъхьэм закъышахъуагъ.— Зэхэоха?... Орырэ сэрырэ тызэдэхъушц. ПсэлъыхъонымкIэ сэ сыкъулаеп, ау лы сыпфэхъунэу сэгугъэ.— ЛIым ылэгущъохэр плъыры кызэрэхъухэрэр Дэханэ кыззэхышIагъ, зызэкIуигъуае шIоигъоу, ылъакъохэр кызфикъудыигъэх, ышъхьи кIэклэ чIэгыи ышIэу ыукъошцэу риуфэхыгъ.— Укыисфая? Укыисфаемэ, джыдэдэм усхышц, тызгъэхъуни щылэп.— Дэханэ зи кыIорэпти, лIыр зэмысэгъэ гушылэ башэ кызэриIуагъэм кыгъэгубжыгъэу, пхъашэу зэ джыри къеупчIыгъ: — Ор-орэу укъеуцуалэ сшIоигъошъ ары... Укыисфая сэлэ?

— Хъау,— ыIуагъ Дэханэ.— Темтэч ары сызыфаер. О сыкъыпфаеп.

— Хъабзыуд лъэпкъ!.. Ощ фэдэр ара зэупчIыжъхэрэр.— Губжыгъэу кIаклор тыридзи, зы IэмкIэ Дэханэ ыжэ ылыгъэу, адрэмкIэ ылъакъо зэрэпхыгъэр кыгIатэу фежъагъ. Iэ кIо-чIэшхомэ ябэныжъынэу ыгу къыхагъэп Дэханэ, фырикъужынынэу кIуачIэ хэлъыгъэкли, зигъэсысыщтыгъэп, джарэу кышшышIырэм ыгу ыгъэкIодыгъэу, зэрмыры хъугъэу щылыгъ.

ЛIыр иныбджэгъумэ кызахэтIысхъажъым, макIэу хэпчэуIукIи, зэхэхэу кыIуагъ:

— ЦIыфы хъуштыгъэп ар. Мощ пае нэбгыришым хылушъом нэс тыкIощта.

Зи кѣауагъэп иньбджэгъумэ. Такъикъ заулэ тешагъэу, джыри зы нэбгырэ Дэханэ дэжъ кѣауагъэ...

Етланэ ящанэрэр кѣауагъэ.

Ащ ыужы, зы гушыи зэрамылоу, нэбгырищыри шэсыжыгъэ. Ащыщ горэ, зыгорэ ыгу къэкѣжыгъэу, шым къепсыхыжы, Дэханэ дэжъ ыгъэзэжыгъ, икѣакоу зыбгъукѣ Іудзыгъэу щылыгъэр къыштэжы, ишы къекѣолѣжыгъ. Зэкѣужхэу мэзым хэхъагъэх. Зыдакѣохэри зэрыгъуазэхэри къэшлэгъогагъ, ау оешхом зыкѣхэхъагъэхэр нэфагъэ.

* * *

Дэханэ янэжъ пчыхъэ зэрэхъоу гумэкѣу къыублагъ. Тѣклурэ зищыи, гъунэгъухэр къыкѣухъагъэх. Ипшэшъэгъумэ ащыщ горэм ыдэжъ щылэмэ алуи, чылэр къызэпачыхъагъ, замыгъотым, хъульфыгъэ заулэ шэсыгъэ, гъунэгъу чылэ зытѣуцэу къягъэтѣсэкѣгъэмэ ащыщ ахыгъэмэ алуи загощи, ежъагъэх, Іэгъо-блэгъум щылыхъонэу зыми ыгу къэкѣгъэп.

Темтэчы шы иагъэп. Шитѣоу яунагъокѣ клашѣрэм нэмыкѣу, ышнахыжъ рышэсэу джыри зы ящагу дэтыгъ. Лыхъуакѣо ежъагъэмэ ышнахыжъ ахэхъагъ, ежъ Темтэч зэхыгъэр къыгурылон ымылѣкѣу, къырикѣухъакѣу шагум дэтыгъ. Тьдэ хъун ылтѣкѣына Дэханэ? Дэханэ тьдэ хъун ылтѣкѣын?.. Чылэр псау, мары шэф остыгъэхэр къыхагъэнагъэх. Ошъогум къызэрэхъэгъэ ошъопщэ онтэгъумэ жьогъо зырызхэр къахэлыдыкѣы хъугъэ. Чэухэри чыгъхэри джыри олгэгъух. «Марыба сэ, зыми сыхъугъэп, сыкѣодыгъэп, адэ тьдэ хъун ылтѣкѣына Дэханэ?»

Темтэч Дэханэ янэжъ ыдэжъ кѣауагъэ. Нью гъугъэ цыклур джэныкъо машѣоу класэжыгъэм нэку-нэпсэу клэрысыгъ. «Ары, ары, сикѣал,— ыѣауагъ,— пхъэжыы тѣклѣу къышыпынэу клѣгъагъэ». «Адэ, тьн, къышъуфэсцэгъагъэр шъуухыгъэмэ, сьд пае къэшъумыѣауагъ?» «Кѣо неп нылэп зытыухыгъэр, къэтѣонэуи игъо тѣфагъэп...» «Умыгъ, тьн, зи ар зыдэхъугъэ щылэп. Мары сэ сыолгэгъуба, зыми сыхъугъэп нылэ, адэ Дэханэ тьдэ хъун? Умыгъ, сэ моу джыдэдэм къэсцэжыщт».

Темтэч ошхэу къыригъэжъагъэм хэтэу Дэханэ пхъэжыы шыпы зыдакѣо ихэбзагъэм ылтэныкъокѣ ыучѣынэтѣыгъ. Жыбгъэр къежъагъэшъ, бэрэ къешхынэп, ошъуапщэхэр тырифынхэшъ, изэфэшѣу ихъажыын.

Дэханэ чыгъэе бырэбэшхоу зычѣлтыгъэм зы ошхыци къыпхырымыкѣыгъэм фэдагъ. Загъорэ жыбгъэм зэридзэрэ къутамэмэ гъоткѣо инхэу чыгъ тхъапэмэ къатенэхэрэр къыутхыпкѣыщтыгъэ, ау ахэри пшъашъэм къылытѣсыщтыгъэхэп. Дэханэ Темтэч ылтэгъуштыгъэ, ынэхэр зэтэхыгъэу, ылэхэр псээнчэу гоушхуагъэхэу, ынэлѣ дэгъэзыагъэу щылыгъ. Шпункѣыбз, ау Темтэч елтэгъу, ащ зэреплтырэр ары нэмыкѣ гори езымгъэлъэгъурэр. Ышъхъагъыкѣ дэплтыагъэми, ыбгъухэмкѣ реплъэкѣыгъэми, Темтэч щыт. «Дунаир сэбгъэлъэгъурэп, Темтэч... Джы къызгурыѣауагъэн фае... О сэбгъэлъэгъугъэр сыухыгъэ, ащ нэмыкѣ дунае къэнагъэмэ, ар къысфэгъотырэп, о сэбгъэлъэгъугъэм нэмыкѣ шымылэмэ, тьдэ къысфэкѣыгъ мы хъазабыр? Уиѣахъмаф, осэтыжыы зэкѣо. Уигушыѣлэхэр жыбгъэм ерэлъэсых, умакъэ ошхым чѣыгум херэуб... Сашъхъагъы икѣ, Темтэч, сабгъухэмкѣи укъэмыуцу. Хъадэгъуищ спэкѣкѣи, спсэ хэмыкѣу сыкъэнэжыгъ. Сыда сэ ащ джы ешлэщтыр? Зыми сыщыщыжэп, тьди зыщыслъэгъужырэп, сэри сыкъалъэгъурэп... Сыгу къыуабгъэрэп, губжи къыпфысилэп. Сэбгъэгъэшлэгъэр згъэшлэгъэ, арынкѣи хъун сигъашлэ икѣыхъэгъэнэу сфыхахыгъагъэр».

Ошхыр теужыгъэу, жыбгъэри бзэхыжыгъэу, мазэр изыбзэу ошъогум къыщылтэгъуагъ. Темтэч чыгъэе бырэбэшхом ычлэгъ члэтыгъ. Дэханэ ынэхэр зэтэхыгъэхэу, ылэхэр гоушхуагъэхэу ыпашъхъэ илтыгъ. Иджанэ цыщыгъэ, джэнабгэр зэлэтхыгъ, тыжыныпс егъэшъогъэ бгырыпх псыгъор ызыбгъукѣ щылы. Ицуакъэхэр щызыгъэх, ылтѣкланѣхэм лъыр ателъ. Джауштэу зэрэщылыэу чѣышъхъашъом хэкѣыхъэ. Ыпэлджанэмэ уцымэ закъыращэкѣы, ылтѣакъомэ чыгъ лъэпсэ псыгъохэр къадэкѣогагъэх, ышъхъацхэр уцым кѣуанѣ къыщагъотынэу мэхъыех.

«Мэз гъэшлэгъон мыр,— егупшысагъ Темтэч,— мазэри гъэшлэгъоны. Мыщ фэдэ мэзи, мыщ фэдэ мази слъэгъугъэп». Зэрымыр хъугъэ фэдэу зиплтыхъэзэ, Темтэч лъэубэкъу зытѣоу къызэкѣкѣуагъ.

— Темтэч,— мэкъэ чыжъэ, мэкъэ дэгукѣ къыѣауагъ Дэханэ.— Джы мы плъэгъурэр арын фае дунэе шъыпкъэр. Ау сэ сыгу къыуабгъэрэп. Сэбгъэлъэгъугъэр сыгу имыкѣжыыпэзэ, о укъэнэнэу, спсэ къурмэны къыпфэсэшѣи.

Джар къыѣуи, Дэханэ ылэ джабгъу псынклэу къылэтыгъ. Ащ къэмэкоу къыщылыдыгъэм игъогу клэкѣ ымыухызэ, Тем-

тэчы ыпэкІэ зидзыгъ. Зидзызэ, ыІэхэри ышэиґгъэх, ау Дэханэ ыІэ кыІэкІэфагъэп, къэмацэр ежъ ыбгъэгу сэмэгу кыыхэІугъ.

* * *

Зэныбджэгъухэр зышэсыжыгъэхэм ыужы башэ темышІэу ошхыр щигъэтыжыгъ, ау ар ежъхэм къашІагъэп. Ежъхэм къатешхэщтыгъэ. Чъыг къутамэмэ Іужъоу къапытэкъурэр арэп ауштэу къащызгъэхуштыгъэр, къащыхуштыгъэп ыкІи, ежъхэм яощ зэпымыугъэу, чъыгхэми ар амыгъэохъоу къатечабзэщтыгъэ. Жыыбгъэми чъыг тхьапэхэр зэридзэщтыгъэ. Ащыщ горэ ошъогум зыдэплъыем, мазэр зэпэшІэтыжъэу, зы ошъуапщи имытэу ылъэгъугъ. Ошъогу къабзэмрэ ошхымрэ зэрэзэдимыштэрэм егупшысагъ, ау псынклэу шыгъупшэжыгъ. Джауштэу зэкІэужхэу, зы гушыи къазэрэмыгъаІоу сыхъат зытІушырэ кІуагъэх. Мэзыр зышыІужъум хэкІуакІэщтыгъэх, зыщыпІуакІэм псэм кыыбгынэгъэ шыу ныбжыкъу сурэтхэу кыыпшыхуштыгъэх.

Гъэхъунэ горэм кыызэсхэм, зэготхэу къэуцугъэх. Гъэхъунэр мэзыми ошхыми ащымышыхэм фэдэу, ошхи шъхъарымытэу, зэпэнэфыжыштыгъэ. Шыухэр ошъогум дэплъыехи, гъэхъунэм янэплъэгъу фагъэзэжыгъ: ары, ежъхэм, гъэхъунэм кІэрыт чъыгхэм ачІэтхэу ошхыр къатешхэ, гъэхъунэм зы ошхыци шыфэхрэп.

— Мыщ сыкыихъэгъагъэба? — къэупчІагъ ащыщ горэ, ошх гъэшІэгъонэу къатешхэрэм егупшысэщтыгъэми, ащ игугъу кыымышІэу.

— СыкыихъэгъэнкІи мэхъу,— джэуап кыытыгъ нэмыкІым.— ЗэрэсшІэжын фэдэ еслъэгъулІэрэп, ау сыкыихъэгъэн фае.

— Сьд сшІэщт, сыпшъыгъ сэ?

— Сэ сыпшъыгъ.

— Мы ошхым сыгу риутыгъ... Ау гъэхъунэм щещхырэп.

— ГъэшІэгъоны мы слъэгъурэр. Гъэхъунэри сыгу рихъырэп.

— Сыгу рихъырэп гъэхъунэр. Чэщы, ежъ зэпэнэфыжы.

— Адэ ошхым сыхэсэу чэщыр мэзым щисхышста, мыхъуштми модрэм шыгъушъ.

— СшІэрэп сшІэщтыри.

Ащымыщ горэ мыхэм ядэІугъэмэ, ыгъэшІагъо икъун арилъэгъулІэни: куп псау мыхъухэрэм фэдэу, шъхъадж ышъхъэ егупшысэжы, упчІэжъэгъу зэрэшІыхэрэп, упчІэрэр джэуапым ежэрэп. Адыгэ кІэлэ зишІугъох, ныбжъ дэгъу яІ, анахъ Іэшэ дэгъоу адыгэмэ зэрахъэрэмкІэ уІэшыгъэх, ежъхэм анахъ лІыбланэ ІумыкІагъэхэу альытэ, ауштэу шытынкІи мэхъу. Адыгэ лІы шъыпкъэхэуи зэплъыжыых, сыда пІомэ яцІыкІугъом кыыщегъэжъагъэу адыгэ хабзэм ианахъ унэшъо пытэхэмкІэ апІугъэх, агъэсагъэх. Яхэгъэгу пае «мардж!» аІомэ, уиныбджэгъу, учылэ, уилъэпкъ апаемэ, апсэ шъхъасынхэп. Ащ фэдэ чІыпІи Іаджыри ифагъэх, къэщынагъэхэп, кыызэкІэкІуагъэхэп. Ау хъункІэ, къонтхъ пшІыныри а хэбзэ дэдэхэм адиштэу къагурыуагъ. Мэфэ ошІури, ошъу-уаери язэфэдагъ, гъомлэпхъэ къабзэу ашхырэм, псыхэр зэрэкІо-чІашІэхэм, жъыр зэрэгугІэтыгъом, гуфит-шъхъафитэу кыызэрэтэджыгъэхэм псауныгъэ пытэрэ къарыу хъопсагъорэ аригъэшІыгъ. Нэгугъхэу, жэкІэ-пэкІэ упхъугъэхэу, апкыыхэр ишчыгъэхэу, плІэІубгъо пчэнэ псыгъохэу, уяплъэкІын умылъэкІэу уагъэгущоштыгъэ, уагъэгугъэщтыгъэ, цыфыр шІум кыызэрэфэхъурэр угу къагъэкІыжыштыгъэ.

Джащ фэдагъэх ахэр, гъэхъунэ мыныщэм зэпэзырызэу итыгъэ нэбгыришчыр. Зыгорэ къащышІыгъэу къащыхуштыгъэп, нэмыкІ гор кызышышІыгъэр, ежъхэр арэп. Ежъхэм сыда къащышІын ылъэкІыштыр? Джынэс шытхъоу афаІуагъэм кІэнэкІэлъэ зы гушыи, мыскъарэ уишІэу е уигъэмысэу зыхидэжыштыгъэ. Непэ щегъэжъагъэу бзэджагъэ шъхъу амышІагъэми, ядауш ыкІыІушт, ар оредмэ зэрахъэ, тхыдэ фэдэ хъужыгъэ къэбармэ къащаІуатэ.

Ау зыгорэ хъугъэ.

Зэмыжагъэхэ горэ хъугъэ. «Зыгорэм шыхъугъ, зыгорэм къехъулагъ...» КъаушъхъакІугъэх. Джынэс зэрыгъозагъэхэр, хэбзэ пытэ шъыпкъэу зэрэпсэугъэхэр кыызэІагъэхъагъ. НэмыкІ дунае е нэмыкІ шыІэкІэ-псэукІэ шыІэ фэдэу къагурагъэІуагъ. Ар зэрэмытэрэзыр къаушыхъатын фаеу хъугъэ. Сыда мытэрэзыр? Мытэрэзын фаер — зэрэзекІуагъэхэм бжыгъэшхо къатыринагъэу, кыушІоигъэхэу кыызрашчыхъурэр ары. ГурагъаІо ашІоигъуагъ, ау гурыуагъэп. Адэ сыда джыри ашІэн фэягъэр? НэмыкІырэ шІокІыпІэ шыІагъэп. АукІыгъэп, ащагъэп. Ари дунаим тефэн, чІыпІэ горэ щигъотын, ау тэ тызэсэгъэ дунаим ар шыщы хъун ылъэкІыштыгъэ.

Ащ фэдэ гупшысэмэ акъыл кЫбкІэ шыухэр агъэгумэ-кЫштыгъэнхэ фае. Нэбгырэ пэпчъ Дэханэ ыпашъхэ итыгъ. Шъхаджи ыпашъхэ итэу, зырызэу ыгощхэу азыфагу дэ-тыгъ... Гъыгъэп, пыхъагъэп, къябэныжыгъэп, кууагъэп. Тыкбыридзэгъахэпи мощ!.. Адэ дэхагъэшъ!.. Шъхэгъусэгъу-кІи кытфэягъэп. Тэ тфэдэр Іум-пэмы зышырэр... Хэта зи-гугъу кыыштыгъэри? Чэмэхъожь горэнцтын. Тыкыгъэ-цЫкІугъ. Джары тыгу зыкЫшымышІур.

Шыумэ ячатэхэр зэпэзырызэу чЫгум чІаІуи, якІакІохэр атырагъэкІагъэх. Ащ учІэтысхэмэ, гупсэфыплэ хъушт, хэты ышІэра, мы гъэхъунэми ошхыр кынэсынкІи мэхъу.

Гъэхъунэм кыщещхыштыгъэ. Мэзым кызэрэщещхы-рэм фэдэкъабзэу, кызежъагъэм кыщыублагъэу кыщещ-хыштыгъэ. Шыухэр сыдынэкІэ плъэщтыгъэха — ар къэшІэ-гъуай. ЗэхамышІэу, зэхамышІыкІырэ ошхыр къатещхэщтыгъэ, ау ежъхэр гъушъагъэх.

Къамэу кыІэтыгъэм игъогу кІэкІ зэреухэу, Дэханэ къэщІугъ, фэмышыІэуи кыжэдэзыгъ: «Сыдэу узыра, сина-нэгущ!» Темтэчи а узыр зэхышІагъ: мэузы, лъэшэу мэузы!..

— Хэтхыжъ къамэр, Темтэч... Хэтхыжъкыба! Сэ сІэ кысфэІэтыжырэп.

— Зэ мары... мары моу...

Темтэчы зыдэІэбэщтыр ышІэщтыгъэп.

— Зэ мары умыгуІ, тІэкІу зыщыІ... Тауджа? Сэри Іаеу мэузы... сэ кысхэпІугъэмэ нахышІугъ.— Ар кьеІофэ, Дэ-ханэ, Іэ джабгъур экІихъажызэ, къамэри дыхихыжыгъ, джыри зэ кыыхэкуукІыгъ: «Мэузы гущи!..»

Къамэр хыхыжызэ, фэкъощашъоу Дэханэ ыкъудыигъэ-ти, джыри нахъ лъэшыжъэу лыузыр Темтэч зэхышІагъ, пшъашъэм фэгумэкІэу ышъхэ, ытамэмэ ателэбагъ, ылэхэр кыызэкІихъажыхэзэ, кыІуагъ:

— Убгъэгугу ары кыызхэІугъэщтыр, Дэхан, сэмэгумкІэ арын фае, джарыба узырэр? Тыдэ шыІа къамэр? Джыри зы-горэ пІэкІэшІакъомэ...

Дэханэ ылэ джабгъу кыгъоти, Темтэчы къамэр кызІэ-кІигъэхъагъ. Къэмэку псыгъор зэичъэу мазэм инэфы кы-щылыдыгъ.

— Тыдэ къэкІыгъа мыр?

Ар кыІогуэ къодыеуи кыгурыІуагъ: Дэханэ рыджэ-гугъэмэ ащыщ горэм кыпыхыгъ, ау гухэлъэу иІагъэм игъо фифагъэп.

Дэханэ кынэу кІэхэкІырэм, лыузэу ышъэчырэм ягупшы-сэзэ, Темтэчы джыри гу зылымытэгъэ уІагъэу кытыра-щагъэм лыхъоу ыбгъэгугу сэмэгугу, блыгучІэм нахъ пэблагъэу телэбэжыгъ. Лъым хэлэбагъэти, ар кыздэкІыгъэм лыхъу-зэ, уІагъэр лъэшэу ыфызыгъ.

— Ы!..— фэмышъоу кыжэдэзыгъ.— Сэри... Сэри сыуІагъ!.. Зэ моу къэтэдж, къэтыс, Дэхан.

Фэсакъызэ Дэханэ кыгъэтыси, тІэкІурэ ежи, кыгъэ-тэджыгъ. Мазэр зэпэнэфыжъэу чыгъ къутамэмэ къахэплъы-щтыгъэ.

— Моу чыгым кычІэкІ, Дэхан.

Дэханэ мазэм инэфынэ кыыхищи, зэпиплыхъагъ. Иджэ-набгъэ лъы гъоткІо зырызхэр тырилъэгъуагъэти, гумэкІэу еупчІыгъ:

— Зэ зытелэбэжъ, Дэхан, уІагъэ птелъымэ еплъ.

Дэханэ джыри зыкымышІэжыпагъэу, ыбгъэгугу телэбэ-жыгъ, ытамэхэми ыныбашъуи ылэхэр аригъэчъагъэх.

— Сэ... уІагъэ стелъэп. Адэ сыда узырэр?.. Мы лъыри тыдэ къэкІыгъа?

Хъугъэ шыпкъэр джы Темтэчы кыгурыІуагъ: ежыр уІагъэр, Тхъэшхом ипсэпэшІагъэкІэ утыныр ежъ кытефи, Дэханэ псаоу къэнэжыгъ. Ежыри иуІагъэ ащ фэдизэу кье-гуаорэп, пшъашъэм ылэ хыбый къамэр куоу кыыхиІушъугъэп. Сыда джы ышІэн фаер? Дэханэ чылэм фэкІожыщта? МыкІо-жыынэу ыІомэ, сыда ашІэщтыр?

* * *

Анахъ чЫгу чыжъэу шыІэм тыкІощт, Дэхан. Жыыбгъэ-ри ащ нэсырэп.

Цыфи теплъагъэп а чЫгум. ХъэкІэ-къуакІи, псэушъхэ гори кыщыльэгъуагъэп. Бзыуи шыбыбыгъэп.

Нэплъэгъу зыщамыдзэу, лъэубэкъу зыщамышІэу, зыщы-мычъэхэу, зыщымыпшыхэрэ чЫгум усшэщт.

ЕтІанэ анахъ гъочІэгъ куоу, анахъ шІункІыр къэдгъо-тышт. Джащ тычІэхъащт, Дэхан.

Хэты устырихын ылъэкІына? Сэри хэты сыптырихына? Мыщ макъэ горэ кызэрэнэсэу, сапэ хъунышъ, кьеутысэхышт.

Бзыу гъошагъэ кыбыбэми, ащ лъыпытэу псэхалІэ хъушт.

ГъочІэгъ куум, гъочІэгъ шІункІым учІэсщэшт. Мыщ нахъ кууи, нахъ шІункІи щыІэп. Тыгъи, мази, жъуагъуи мыщ къычІэплъэштэп.

Хэти терэмылъэгъу. Хэти тызэхерэмых. Зыми ерэмышІ тыздэщыІэри, тызэрэщыІэри.

ТишІульэгъу нэмыкІ тищыкІагъэп. Ащ инэфыни, ифаби, ымакъи тфикъущт.

Тэщ нэмыкІи ар ищыкІагъэп.

* * *

Темтэчырэ Дэханэрэ гъочІэгъым чІэхъагъэх. Іэб-лъэбыкІэ зы купрэ кІуагъэх, шІункІыбзагъ, кІым-сымыгъ. ТІэкІу тешІагъэу Темтэчы къыІуагъ: «Зэхэоха?.. Макъэ горэ къэІу сшІошІ... Псыхъые фэдэ гори сэлъэгъу. Джыри тылбыкІотэн фает».

Къэуцухи, дэІуагъэх. Нибжыи зэхамыхыгъэ макъэ къэІу фэдэу къащыхъугъ. Ар къыздиІукІырэри альэгъу фэд: тхыо-зэ мзуалъэ, къэпшІэ къодыеу, зэтэхъэ-зэтэчъэу, зэхэхъэ-зэхэкІэу, бгъу пстэумкІи гъэзагъэу мэтхыо. Загъорэ шІуцІагъэхэр къыхэщыхэшъ, псэ апыт фэдэу, жыи къащэу, тІэкІу зызэблахъоу, зызэрахъокІэу къыпшІошІы.

— Мор сыд? — Дэханэ ыІэ зыдищэирэр гурышэкІэ шІункІым хишІыкІэу, Темтэчи а лъэныкъомкІэ плъагъэ.

— Сэри гу лъыстагъэ фэд ащ, зэ цІыфым яхъыщырэу олъэгъу, етІанэ псым щыщы мэхъужыи е мыжъомэ задеухъу-рэи.

— Арышъхъае псэ пытэуи къыпщэхъу... Олъэгъуа, ынэ-хэр къызэтрихыгъэх. Псыр арымырэу ежъ-ежъырэуи загъорэ мэхъые, псым зыригъэкІу шІоигъоу арымэ сшІэрэп, ыІэ-лъакохэри егъэсысах. Арыба?

— Тхъэшхом ышІэщтым шІагъо иІэп. Тэ псыри, нэфынэ-ри, а цІыфым яхъыщырри тищыкІагъэп. НекІо, тегъэбгукІу.

Псы зэхэчъэу, чІыпІэ ит фэдэми, псэ зыпытэу хъыештыгъэр ачІэгъылоу ебгукІохэзэ, Дэханэ джыри къыІуагъ:

— Ынэгу къэлъэгъуагъ... ныбжыкІ.

— Джы псым щыщы мэхъу. Еплъи, цІыф пкъынэ иІэжъэп, умылъэгъужырэми, зыгорэуштэу псым хэошыкІы. Тэ тиа-къылы къымыхъын гор тызэрихылаагъэр. НекІо, тылбыгъэ-кІуат, тэ тищыкІагъэм джыри тыкъэсыгъэп. Сызэгупшыса-

гъэр ошІа: кІалэу къытпэшІошІыгъэр тэ тлъэгъугъэп, тлъэгъу-гъэр — псым игукъэкІыжъ. А кІалэр псым зэ ылъэгъугъагъ, гъэшІэгъон горэкІэ икъэшІэжыи къыхэнагъ, джы егупшысэ-жыи... НекІо.

ТІэкІу кІотагъэхэу, Дэханэ Іушъашъэзэ къыІуагъ:

— Зи слъэгъужырэп. Макъи къэІужырэп.

— Ошъогур зыдэгъэзагъэр къэошІа?

— ТашъхъагъыкІэ щыІэба.

— Джы мы тыздэщыІэм шъхъагъы-чІэгъыр ышІэрэп, Дэхан.— Темтэчы теубытагъэ хэлъэу къыІоштыгъэ.— Сымакъэ къедэІуи тэрэзэу... Сыдэуштэу зэхапшІэрэ?

Дэханэ тІэкІурэ зиІэжагъ.

— ТхъакІумкІэ зэхэсымыхырэм фэд. Тимызэкъуагъэмэ, ар зымакъэр орыми къэсшІэныеп.

— Ащыгъум джы тыкъэсыгъэн фает. ІаплІ къысэщэкІ. Мыщ шІункІи щыІэп, нэфыни щыІэп. Охътапэ горэ щышІэ-жыи, тэ тымакъэхэри зэхэтхыжыщтхэп. Джы зыми тызэ-шІуигъэкІодыштэп, Дэхан.

— Тхъэшхом ешІэба тыздэщыІэри, мыщ тыкъэзыхыгъэ-ри?

— Нэфыни шІункІи зыдэщымыІэм Тхъэшхор сыда зыкІэплъэщтыр?

Дэханэ джэуап къытыжыгъэп.

А гущыІэхэр ары аужырэу зэраІожыгъэри.

ЕтІанэ кІым-сым шъыпкъэ хъугъэ. Шъхъагъи чІэгъи щылаагъэп. Ежъхэми пкъынэ яІэжыгъэп, кІым-сым нэкІым икІодагъэхэу, шапхъи ямыІэжъэу закъыщыхъужыгъ. Уахъ-ти хъоуи зыдэщымыІэм зэрикІуадэхэрэр, зыми къымылъэ-гъунхэу, къымышІэнхэу зэрэхэкІуакІэхэрэр зэхашІагъэ. Ар аужы-рэ зэхашІэу къагурыІожыгъ. ЕтІанэ цІыкІу хъугъэх, цІыкІу дэдэ хъугъэх. Сыдыми фэмыдизыжъхэу, шапхъэ ямыІэжъэу хъугъэх. Язэкъуагъ... Ау сыдэуштэу ари япІолІэжыщта Тхъэшхори зы-дэмыплъэжырэм зызыхыжъхи, плъэгъунхи, уатІэбэни, зэхэпшІэнхи умылъэкІынэу къэнагъэхэм?

...Дэхани Темтэчи зыфимытхэ горэ къэхъыагъ. Макъэ къэхъуштыгъэ. Мыщ макъэ къыщыхъунэу щытыгъэп, сыда пІомэ «мышыри» щыІэжыгъэп. Арышъхъае ар Макъэм ышІэщтыгъэп. Мэкъэ гумэкІ е гумэкІ макъ. КІырымэ, кІуа-сэмэ зиІэтыжыизэ тэмаощтыгъэ.

Дэханэ ышъхъацыи къыхэпшыжыизэ, бжъэр тэмаощтыгъэ. Шъхъацым пхырыІэбыкІи, Дэханэ ышъхъашъо ецэкъагъ, ау

имэстапэ куоу кѳаугъэпти, шъхъашъом кыыхэнагъэп. Темтэчы ышъхъэ зытетѳысхъэм, ынэгугъыгъоти, хъыбый хъугъэу ащи имэстапэ хилугъ, щэнаутыр зэрытыгъэ нѳбэчІэ цыкѳури зэрэкѳыгъоу, мастэр нэгугъом кыыхинагъ.

Темтэчырэ Дэханэрэ зыкъашІэжы фежъагъ. Апэрэу зэхашІагъэр — уз ІэшІу. ЕтІанэ макъэр зэхахыгъ. Ау узыри Макъэри ежъхэм ямыпхыгъэу, джау пкѳыхъ фэдэу зэхашІагъ.

Бжъэм зиІэти, заулэрэ тэмэуагъэ, ау зэцэкъагъэмэ апэмыкІ зэрэщымыІэр кыгурыІагъ. Дэханэ ыІупшІэ тетѳысхы, хъыбый хъузэ, сагъэр зыпылъ копкъ цыкѳухэр щихъуагъэх. Джыри зиІэти, Темтэч ыІупшІэхэр кыгъотыгъэх, ыкопкъ цыкѳухэр зэщихъуагъэх. Зыфимытыжъэу быбатэзэ, ынэгугу илъ шъоури зэрызэ аІупшІэмэ анигъэсыгъ. Нэбгыригѳуми умэхъыгъэхэу аІупшІэхэр абзэяхыгъэх. Бжъэм зиІэтыгъ, бжъэ цыкѳум, быбатэзэ, орэд кыІоштыгъэ. А орэдым плъышъуи нэфыни хэлъыгъ. Цыфмэ аІуигъэфэгъэ ІэшІугъакІэм дунэе нэфым щызеклорэ мэхэри хэпшыкѳыщтыгъэ. Орэдым гъогу иІагъ. А гъогур дунэе нэфым екѳужыщтыгъэ, ыужы уимыхъан плъэкѳынэуи щытыгъэп.

Темтэчырэ Дэханэрэ гъочІэгъ чІэхъапІэм дэжъ щыт хэшъэе чыгым чІэсыгъэх. Анэхэр нэфынэм зесэжъхэм, Темтэч Дэханэ еплъыгъ: ащ ынэгугу кытешъэгъэ шъхъац дэнэгъо ІапІэм бжъэ цыкѳур хэсыгъ. Фэсакъызэ Темтэч Іаби, бжъэр кыыхихи, ыІэгугу рилъхъагъ.

— Ыпсэ хэкѳыгъ, Дэхан.

— Тэ тыпсау, Темтэч.

Гъэхъунэ мыиныщэу апашъхъэ илъым ыкѳыбы дунаишхом зыщиубгъуштыгъэ. Ау зыдагъэзэщтми, къяхъулІэщтми тІумэ язи егупшысэщтыгъэп.

КІэух зимыІэ кІэухыр

*Хымэ чІыгур егъаашІо, шІумрэ
бзаджэмрэ ичІыгу щызэхэкІокагъ*

— Темтэч,— ыІаугъ Дэханэ, чыг чІэгъым чІэтэу, уц кѳырым хэс кІалэм еплъызэ,— модэ плъэлъ зэ... Морары, гъэхъунэм пэблагъэу мэзым загъорэ кыщэлъагъо.

Дэханэ Іэ зыдишІырэ лъэныкъомкІэ Темтэч плъагъэ, ау чыгмэ апэмыкІ ылъэгъугъэп.

— Морары... Хъау, джы чІыпІэ шъхъафы кыщэлъагъо. Гуфапльэу еплъ.

Темтэч, ынэхэр ыуцЫргъухэзэ, джыри плъагъэ. Цыфым яхъыщыр горэ ылъэгъугъ, ау цыф гъэшІэгъон: нахъ тэрэзыІоу плъэгъоу кыыззэтеуцокІэ, джынэ пІонэу зызэблехъумэ пшІэрэп, зэ зэпэнэфыжы, зэ мэуткІопкѳышъ, чыгы е дэ кошэ зэичъы мэхъу. ЫзыбгъукІэ загъорэ зэпэшІэтыжъ горэ кѳыхъэу, бэща, чата угу кыгъэкѳырэр, кыщэлъагъо. Чыгы куанди агъэхъурэп. Зэ ынэгугу къафигъэзагъ, кымылътэгъухэу, ежъ пфэмыхъоу узэригъэплъэу, мыжъо цыутэхэу, гъэчыгъэу, шІункѳышъоу къэцІыугъ, ышъхъац фыжыбзэхэр ышъхъэ тегъэчыыхъагъэхэм фэд, сысхэрэп.

— Зыгорэм щытлътэгъугъэба мыр?

ТІумэ язэу къэупчІагъэр ежъхэми къагурымыІозэ, альтэгъугъэр мэзым хэкІокІэжыгъ. ТІэкІу шІагъэу, ар ныбжыкыоу зыщыкІосагъэм пэчыжъэу, сэмэгубгъумкІэ мзышъхъэр кыщытхъуагъэу Темтэчы кыщыхъугъ. Дэханэ зи римыІоу а лъэныкъомкІэ нахъ гуфапльэу плъагъэ. Мэзыр къэзгъэгумэкѳырэр ымылътэгъупэзи, ынэ кызэрэпэшІафэу ышІэжыгъ: хъэм фигъэдэгъэгъэ шыр ары. ЫгъэшІэгъогъэ закъор — псынкІэ дэдэу зэрэчъэрэр ары. Дэханэ зи риІаугъэп, ау цыфэу альтэгъугъэмрэ шымрэ зыгорэуштэу зэпхыгъэнхэ фаеу егупшысагъ.

Лъыкѳуатэ цыфым зыфигъэдэжыщтыгъэп, нахъ тэрэзэу къэпІоштмэ, зэрэцыфзэ, цыфмэ зэрафэмыдэжъ дэдэри, ахэмэ афэмыкІочІын горэ зэшІуихын зэрэфаери ышІошъ хъугъагъэ, ау ащ еуцолІэпэни ымылътэкІэу, Осмэз иосети уахътэ тешІэ къэси нахъ гурыІогъуае кыщыхъуштыгъэ. А осетыр бгъэцэкІэщтмэ, цыфэу щыІэр зэкІэ бгъэкІодынэу ара ащ кыкѳырэр? Сыд бзаджа сичІыгу щыбэгъуагъэр? Тыдэ щыІа сичІыгу? СимычІыгу щыІа?

«Мы мэзыр гъэшІэгъоны,— егупшысэщтыгъэ Лъыкѳуатэ.— Сэ сызщыпсэурэм фэдэп. Хъаумэ джы чІыпІэу сызэрытым ауштэу кысщегъэхъа? Зыфимытыжъым фэдэх чыгхэр... Енэгугагъо сызгъэгумэкѳырэм иджэуап къэблагъэкІэ, ау сыдэуштэу къэсшІэщт ар?»

— Зыми гу лыпштэрэба, Дэхан? — къэупчІагъ Темтэч.— ГъэшІэгъон фэдэу зи кыпшыхъурэба?

— СшІэрэп, ау... мэзыр кьэчэфынчъагъ, арыба? Гьо-чІэгъым тыкьызчІэкІыжым, дунаир зепэжъыужьыщтыгъэ. Морары, хэшгъе благъэмэ яплъ, нэгу ушлункІыгъэх, тэ тыздэщыт закъор тыгъэуапІэм фэд.

— Моу джа чыгаемэ зэ тягъэкІуалІэри...

Дэханэ ыблыпкъ ыІыгъэу Темтэчы хэшгъе зэхэтмэ афиузнкІыгъ. Нэфынэр адэкІуатэрэм фэдэу, нэбгыритІур зынэсырэ чІыпІэр нахъ кьэнэфызэ, чыгмэ якллагъэх.

— Джы тыздэщытыгъэ чІыпІэм плъэ,— ыІуагъ Темтэчы.

Дэханэ плъагъэ.

— Джы а лъэныкъор чэфынчъ,— ежыри ынэгу кьэчэфынчъэзэ, кыІуагъ Дэханэ.

* * *

Хьэш гумэкІыгъошхо хэфагъ: мэзым зыгорэ кьехъулІэ. Ар кызхэкІырэр джыри кыгурыІуагъэу щытыгъэп, ау ежъ кыыригъэуцоллагъэу кышІошІыщтыгъэ мэзым зызэрехъокІэу кыублагъ, макъэхэри кыыхэкІукІых, нэфынэри модыкІэмыдыкІэ кыщыдэуае, чыг тхэпэ пчъагъэхэри, чые кІыхъэм кытІупшыжыгъэхэу, псэ ашІыжъэу, зепэжъыужъэу мэтхыох. Хьэш анахъэу кьехъылъэкІыщтыгъэр джы кьэзгъэ-гумэкІыгъэм фырымекъунэу кызэрэщыхъугъэр ары. Джары джы кьезыфыжъагъэри. Зылтыхъурэри ымышІэу, ау ар ылъэгъумэ, кыгурыІонышъ, ышІэн фаери нафэ кыфэхъунэу кышІошІэу, мэзыр кызэпичтыхъэщтыгъэ, шІогъэшІэгъонэуи егупшысэщтыгъэ: зэрэщымытыгъэу, джы мэзым щычъэгъуае хъугъэ, къутэмэ зырызхэри ыныбашъо, ынэкІушъо кьагъэуззэ, кьеох, игъогужъхэри икІэрыкІэу егъэунэфыжъхэу загъорэ кыщэхъу.

Хьэшы цІыфхэр ылъэгъугъэх: тыгъужъхэр зыщиукІыгъэ гъэхъунэм якІакІохэр щагъэуцугъэхэу, ахэмэ зи амыІоу ачІэсых. Мыхэм зэ агъэсакъыгъэми, ащыщынэщтыгъэп: мэзым щыщы хъуштхэп, ежъхэри ащ фаехэп, ядунайи ящыакІи шъхъафы, ау а ушъхъафыгъэ щыІакІэу яІэми кІэрычыгъэ хъугъэхэу, дунаитІу-щыІэкІитІу азыфагу ифагъэх. Джащ фэдэ горэу кьэпложьын плъэкІыщт Хьэш зэгупшысэщтыгъэр. Гъэщынэгъуае хъуштых, щынэ амышІахэрэнкІи мэхъу, ау ыгу рихьыхэрэп, зыгорэ япэсыгъэн фае.

Джауштэу, губжи афыримыІэу, арипэсыщт шъыпкъэри ымышІэу, ау зыгорэуштэу зэрадэзекІон фаер зэрэзехишІэрэм ымыгъэзагъэу, Хьэш гъэхъунэм ихъагъ. КІэкІо гъэІагъэмэ ягуаплъэу уцуи, зиутхыпкІызэ зырищыгъ. Джэдагъэ Хьэш. Къупшъхъэшхоу, цы Іужъу кІыхъэр кьешІэкІыгъэу, ыпкъынэ-лынэхэр шэпхъэнчъэ-хэбзэнчъэу зэбгырихыгъэхэу, дунэе шъхъаф кыыхъуцукІыгъ пІонэу, нэбгырищымэ апэчІынатІэу тІэкІурэ щытыгъ. ЕтІанэ хъураеу кыкІухъэхэу фежъагъ. Мары уцым джыри фыжъыбзэу кыхъэщых тыгъужъэу ыукІыгагъэхэр. Ашъхъэ къупшъхъэмэ цыф нэгу теплъэ къатыриштагъэ фэд... Нэбгырищыр кІэкІо чІэгъымэ къачІэ-кІыгъэх, губжи щынагъуи анэгу кІэмылъэу къаплъэх. Нэбгырищы мэхъухэми, нэбгырэ зырызэу къаплъэщтыгъэх. Хъайуанэм ежъ зызэрильэгъужъырэм фэдэу альэгъуштыгъэ. ПкІы-хъэм хэтхэу ар альэгъоу кьащыхъуштыгъэнкІи мэхъу. Ащыггорэм кыІуагъ:

— Хысап горэ кысыфыримыІэмэ, мыр сапашъхъэ кы-хъащтыгъэп. Ау сыда зыфаер?

— ТІэкІу тешІэжъымэ, кьэхъакъоу кыублэшт мыщ.

— Теубытагъэ имыІэми, губжым зэлыштэгъах. Мары кьежъагъ...

Хьэш икІо ригъэхъуштыгъэ, ыпэрэ лъакъохэр лъагъэу кыІэтхэмэ, кІыхъэу ыпэкІэ ыдзыхэзэ, чъэным хъхъагъ, ащ ыужы хъапкІым зызэрэритыщтыр нэфагъэ.

— Гъэхъунэр ыгъэушъорэкІыщт мы слъэгъурэм, хъапкІым зыритыгъ.

— Сиш тыдэ хъугъа?

Шыхэр кьэІагъоштыгъэхэп. Хьэш кызэрэблагъэрэр кызэрэшІэу, зэбгырычъхи, шъхъаджи изэфэшІу лыхъоу къопэ зырызэу кІатхъугъ.

Хьэш, хъапкІэным кызэкІигъэплыхъагъэу, нэбгырищы-мэ афэбгъунджэу къэуцугъ. Ышъхъэ кыукукъоши къяплъыгъ, кыкІырыуи, хъэм фэдэу зытыриуфанэзэ зыкыІэтыжыи, закыфигъэзэжъызэ зыкыдзыгъ.

Нэбгырищымэ азыфагу дэтыгъэр ары Хьэшы зыкыыз-фидзыгъэр. Ащ ылъэгъурэр ыгъэшІагъоштыгъэми, шышъ-хъэр пэблагъэ кызэхъум, щынагъо гори зэхимышІэу, хъэйуа-нэм ытхакІумитІу азыфагу цы ІэпІэ кІыхъэу кыдэщырэм лъыдэпкІаий, ащ итІумкІи хэгъэнагъэу жъым зыщигъэч-рэгъугъ, шым ытхыцІэ зэрифэу, ылэхэр зэкІыхъэхи, ежъ кы-пэблагъэу сэкур ыубытыгъ.

Хьэш ытхы зыкызыдзагъэм пылтыжыгъэп, зэкIэ ышIэн фаер кыыридзэгъахэу, нэпIэгъу закъокIэ мыдрэ нэбгыритIур риутыгъ: зым ыпэрэ лъакъохэмкIэ еуагъ, ятIуанэрэр, кIэкIэу ыпхэкIышхо кыыдидзыезэ, ыужырэ лъакъохэмкIэ риутыгъ. ЕтIанэ кIитху фэдэу зишIи, ытхы исым зызэригъэпытэрэр кыызешIэм, псынкIэу зыкыиIэти, ытхыцIэкIэ зычIидзыгъ, «гъыркъ» макъэу цIыфым кыыжэдзыгъэри зэхихыгъ, ащ игуапэу кIэдэлукIызэ, зытыридзыгъэм ыкIыIу зэ-тIо зыщигъэу-кIорэижыгъ.

Джашыгъур ары, бырсыр макъэр зэхахыгъэу, Дэханэрэ Темтэчырэ гъэхъунэм кызыихагъэхэр. ТIуми альэгъугъ шым зызэрэдидзыагъэри, ытхы исыгъэм ришIагъэри. Хъурэр ышIошты мыхъоу, Дэханэ шым зыфидзыгъ, ау Темтэч ащ ыпэ ишыгъ: «Зэгъу зэ!» — джары кыIонэу зигъо фифэжыгъэри. Хьэш къэтэдджыжыгъахэти, Темтэчы зыкыфигъэ-загъ, иджэнабгъэ ыцэхэмкIэ ыубыти, кIэрэуарэу зышгъапы-ридзыгъ.

Дэханэ зэрымыр хъугъэу шытыгъ. Тыдэ шыI Темтэч? Шым ышIагъэр ылъэгъугъ, ау ар ышIошты хъуштыр хэгъэ-кIыри, ымылгъэгъахэу, нэпIэгъу горэкIэ инэплгъэгъу икIоды-кIыгъэу кышыхъугъ. Темтэч тыдэ шыI? Сыда мы гъэхъу-нэм шыхъурэр? Темтэч!..

Хьэш зыпкъ кызыеуцожым, лъэубэкъу ныкъо горэкIэ ичIыпIэ зэблихъугъэти, Дэханэ ылъэгъугъ Темтэч. Псэушгъэ джадэу, губжым зэщифыгъэу кыпыштыр ежбыркIэ шымыIахэм фэдагъ. Джары, ежъ зишIэмэ, мор кошшыштым фэдэу зыкIежъагъэри. Хьэш кыилтынэу кыкIырыугъ, ау чIыпIэ икIын ылъэкIыгъэп. Зыфырикъугъэмэ афэмыдэ горэм зэрэIукагъэр лъыкIоцI чыжэкIэ зэхишIагъэу, чIыпIэ икIын ылъэкIыгъэп. Мо цIыфэу ыпашгъэ итым узгъэгубжын гори рилгъэгулIэщтыгъэп. Акъыл зэгъэкIугъэ, цIыфмэ ягъэпсыкIэ шыпкъэ кыбгуригъэIонэу, имыIагъэми, зыгорэуштэу зэхи-шIагъ: мор зэгупшысэжырэп, ежъ зилгъэгъужырэп, ыпсэ нэмыкIхэм зэрэхъэу, е ар нэмыкIырэ пстэуми ахэгошчагъэу, зэкIэхэми адышыIэу — адэкIодыжынэу, арымырмэ узфэщы-нэни шымыIэу зельгъэгужы.

Джащ фэдэкъабзэу ары, зыгъэгумэкIырэри ымышIэу, гъэхъунэ цыпэм кышчыльгъэгъэ ЛъыкIуатэ зэрилгъэгъуш-тыгъэр Дэханэ. Шыщы зыпшыным укIигъэхъопсэу, джарэу дэхагъэ пшгъашгъэр. АпэрэмкIэ пшгъашгъэу, бзылгъыгъэ фэ-дэу уеплгыштыгъэп, ау тIэкIу зэрэтешIэу дэхагъэу хэлтыр

зэкIэ зэрэбылгъыгъэм зэрэпхыгъэр кыбгурыIоштыгъэ. Ар кыбгурыIоштыгъэ, ау хъулгъыгъэ хъопсакIэр ыкIыIу къэ-мыхъоу, ащ нэрымылгъэгъу лъапсэкIэ кыуукIочIэу, дунэе голугъэр зэрихъэщтыгъэ. Сыда мор къэзгъэдахэрэр, узэрэтеп-лъэу, нэмыкI гори умылгъэгужыэу сыда узышырэр? Пшэ кыи-хъаныр арэп узфигъэблырэр, укыылгъэгъумэ пшIоигъу, узхи-дэныр, мыкIодыжыэу зэхэпшIэзэпытыныр арын фае узкIигъэхъопсырэр. КъемыхъылгъэкIэу, гугъэтхъэ лъэши зэхышIэу, а пстэури зэпэзышэчырэ ЛъыкIуатэ зэкIэм гукIэ зэхышIагъ: **псэ зыпыт, псэ зышырэ шыIэныгъэ шып-къэм ынэгъу, итеплъ ары ылъэгъурэр. ЕтIани ар лъэп-къым ынапэ ишыпкъапIэкIэ зыщыпшIэжырэ сурэт.**

ПкIыхапIэ чыжэ кыыхъужыэу кышыхъоу, Дэханэ игу-паплгъэу шыт хъэионэ джадэр ЛъыкIуатэ ылъэгъугъ. Ыгу кыыгъэIэлэуи егупшысагъ: мор ылъэгъун фаеу шытыгъ, IукIэн фэагъ, ау сыда зэрэпхыгъэр? Шы. Шы хъалэмэт. Пшгъа-шгъэм зытыридзэщт. Мор сыдэу шыхъун!.. Адэ сыда зажэ-рэр?

Ежъ Хьэшы Дэханэ ылъэгъужыштыгъэп. ХъапкIэгъу заулэкIэ пэчыжыэу зэтеуткIопкIыкIэу зыгорэ гъэхъунэм итыгъ. Зы чIыпIэ зэритэу ащ псынкIэу зызэблихъуштыгъэ: зэ Хьэшы ыукуыгъэу шыль хъадэмэ афэдэу зэ Темтэчы е Дэханэ яхышыры хъуштыгъэ. Мары ежъ Хьэш, иныбжыккъу кIэрычыгъэу, а цIыфым ичIыпIэ охътэ мэкIэ дэдэкIэ шIуцIагъэ горэу зырилгъэгъуагъ. ЗызэзымхъокIырэ закъоу цIыфым рилгъэгъулIэщтыгъэр — бэщ кIыхъэм яхышырэу, зэпэжыу-жыэу ылыгъыгъэр ары. Ар зылIэужыгъор ышIэщтыгъэ — цIыфмэ Iэшэ шынагъоу кыыздырахъакIыштыгъэ.

Хьэш къэтIыгурыугъ. Дунэе чыжэмэ апхырыплгыгъэу кышыхъугъ, жыбгъэ псынкIэхэр, гъогунчъэ шгъоф зэхэкIы-хъагъэхэр къеуцокIыгъэх, зэпэдэжъ макъэхэр, гырзыр, щэлур, шы шыщ гъелэжъ-гуиэхэр кышгъахъарыуцагъэх. Ежъ игъа-шIэ ахэр шышхэуи, нэмыкI горэм игъашIэ дигощэуи кышчы-хъугъ. Лъэу кIэтыр къэбыжыутагъэу, ыкIышгъо зэфэдэкIэ къэт-хыуагъ, цы кIыхъэ Iужыоу тетыр зэхэпIыкIэу, ынэхэр кыи-кIотхэу, къэхъакъушгъа мыр уигъалоу, ыжэ кызэкIыкыгъ. Ау губж Iэжэгъуаеу кыкIэкIэхъагъэр а цIыфым джыри рипхын ымылгъэкIэу, зыфыхыштыри кыгурымыIоу, Дэханэ еплгыгъ. Ащ лъыпытэу зэхышIагъ: мыры мэзыр къэзгъэгумэкIыгъэр. Модрэхэр зэкIэ ащ кыыхахъэхэми, хэкIыжхэми хъушт, яфэ-

мэ-бжымэ мэзым кытырихьанкли мэху, ау зи зэблахьун, зэцагэкьон альэклыштэп, **ахэр зырызэу ольэгъух, псаоу ыпашъхьэ итыр ахэмэ афэдэп, уеплгы зыхьуклэ, ежъ имызакъоу, зэрэдунаеу, ори аш узэрэщыщэр ольэгъу.** Ары анахьэу узэзыфэклырэр: хэта лажьэ зилэр, сыда илажъэ-ри? Мыр мэзым хэпфымэ... Хэпфыгъэми, мы ыпашъхьэ итыр зэрэщылэр мэзым ешлэ, ешлэ кьодыеуи арэп, ар зэрэщылэр ары мэзыри щызгъалэрэр. Мары, джы кызэрэнэфагъэмклэ, мэзым фырикъушъугъэп, кыыригъэшлугъэу кышлэшлыщтыгъэми, джы зэклэ шъхьафэу кычлэклын ыльэклышт. Кышщыщынэрэп, арышъ мэзыри фэгъэщынагъэп, кызэригъэклу-гъэу ылъытагъэми, ипалъэ горэм шъэфэу ежэщтыгъэу кычлэклын.

Хьэш джыри зэ Дэханэ фильгы, ау адрэр кыпылтыгъа-хэп, кыпхырыклырэм фэдэу кызэринэкли, Темтэчы екло-лагъ, ыпашъхьэ щетлысэхь, ылэ ыубытыгъ, фэбагъэу ащ клэтыр зэхьшлэзэ, шъабэу кылуагъ: «Темтэч... а Темтэч».

Хьэш къэгырызгы, зымышлэжъэу зыкыутлэрэгъуи, джы-ри Дэханэ фильгы, ау шъхьарыпкыгы нахъ, тепклэн ыльэ-кыгыэп.

Ухэтми узгъэщынэн теплэ Хьэш илагъ, ау ежъ ыгуклэ цыклу дэдэу зильэгъужьыщтыгъэ. Ынэхэр бырылэу зыкызеутлэрэбгъужьым, утклопкырэ цыфыр джыри ичлы-плэ зэритэу ыльэгъугъ. Джащыгъум иклэрыклэу къэтлыгуры-гугъ. Мэкъэ чыжъэу зэхихыгъагъэхэр кыфыдэоежъыгъэх, ипклэнтлэпс шъэхэпсым ымэ голуджэу зэхьшлагъ, кышъхьа-мысэу, ежъ зыфыримыкъун лэ пхъашэр ыпэбзиджынмэ клочлаеклэ кьарэлабэу кышщыхъугъ. Джауштэу утклопкырэ цыфым фиуэнкыгы, клэрэлъэдэфэ зэ-тло Дэханэ яхьыщы-рэу кьэлъэгъуагъэми, ечъэлагъ. «Модрэмэ афэдэп,— егуп-шысагъ,— псэ хэмылэу щыт, ау мыры зыгорэ зышлэн зы-льэклыщтыр. Мыры зыльыхъуштыгъэр, ежъыри кыльэхъун фае. Мары пэблэгъэ шъыпкэ зэхъум, нибжыи зызэрымилгэ-гъужьыгъэу, шъхьафитэу, кьалъэгъоуи, кьехъуапсэхъуи, ау а пстэуми ахагъэны ашлоигъоу зильэгъужьыи, игъашлэклэ апэ-рэуи зыгорэм фэларышлэ шлоигъоу хъугъэ. Ар мары, ыпашъ-хьэ ит, ащ кыкларыт чэтэ зэпэжъыужьыри зэгорэм ыльэгъу-щтыгъэн фае. Адэ сыда мыр зажэрэр?

Лъыклуатэ кышлагъ непэ, джыдэдэм, джынэс зыгъэгү-мэклыщтыгъэр, фэдиз кыныр, фитми фимытми, зыфильэгъу-

гъэр кьэнэфэн зэрэфаер. Ау пый ыльэгъуштыгъэп. Чатэр кылэти, Хьэшы ыпшъэ еуагъ, пэрыохъу гори кызэхимышлэу, зэуагъэр лашэм эпибзыккыгы, ау егуагъэп. Ащыгъум мы-рэр чатэр зэон фаер. Хъульфыгъэхэр укыгыгъэх, кьэнагъэр шымрэ пшъашгъэмрэ.

Хьэш кыкларыхьэпагъэу клэрытыгъ, клэрытыгъэп, ятлэр кыыритхъэу, зымышлэжъэу хъураеу Лъыклуатэ кычъыхьэщ-тыгъэ, кызтыригъэтлысхьэ шлоигъоу, ыпашъхьэ зыкышчи-уфэщтыгъэ.

Темтэчы шъхьарыс пшъашгъэм ыльэныкьоклэ Лъыклуатэ плъагъэ. Зэрэдунаеу Дэханэ дэшгыгъошт кыпшлэшлэу, ты-дэкли кым-сымыгъ, кьэхъуштым, псэ зышлыжъыштым зэклэ ежэрэм фэдагъ. Осмэз иосет зэригъэцклэн фаер, ащ ипалъэ джы зэриуцагъэр зэхьшлэщтыгъэ, ар Дэханэ зэрэпхыгъэри кыгурылогъах, ары мы хьэионэшхори кьезыфэклырэр, ау ежъ зытыриубытагъэр шъхьафыгъ: **зэзэон ыльэгъурэп, узфэ-дэон шылэнкли мэху, ау ар сыд?**

Зэклэм мэзышъхьэ благъэр кьэтхыуи, Лъыклуатэ ыкыбклэ шлуцлэгъэ утлэрэхыгъэ кышщыльэгъуагъ, ар гъэхъу-нэм кызесыхьэм, зызэклуиугъуайи, зэхэклотмэ зэрэугъоижъэу, лышхо ныбжыкыур ыпашъхьэ кыиуцагъ. Ар зыгорэуштэу Осмэзы яхьыщырыгъ. Ащ еплъызэ, Лъыклуатэ зэхихыгъ:

— Дунаишхом фэшлоу кытехъуагъэу кызщыхъуш-тыгъэ делэжъыр джы мыжъо гъочлэгъ зэжъум члэшъухъэ. Хьа-хьа!.. Хымэ члыгум щылыхъужьыгъэм ичлыгужъы ныбжыкыоу кыыринэгъагъэр сэры. Сыкьапшлэрэба? Сызэ-зымпэсыжъыгъэр, сэ сылтыхъоу, ежъ бгыбзэр лулэу, дуна-им ехыжъыгъ. Ежъ нахьы ищэхэпс нахъ бэгъашлэ хъугъэ, сэ, ныбжыкыум, тлэми анахьыбэ згъэшлэшт. Ихьэдэ шъумэ нахъ лъэшэу кычлэклыгъ ищэхэпси хэклыгъэ орыжъым ымэ, ащ сырыгъуазэзэ мыш сыкъэсыгъ. Сызэхэоха? Шлээнчъэ сы-хъуным пае кьэнэжъыгъэр зы: Осмэз делэм иосет дгъэцклэн фае, сыда плэм сыныбжыкыуми, ащ сырыныбжыкыу, ащ итыркыо сэри стелъ. Мо пшъашгъэр умыгукымэ, зэклэ плъэ-гъугъэри, зэхэпшлагъэри, кыбгурылуагъэри пклэнчъэ, ащ ыпсэ химыхьыштмэ, учатэ цырыбыжъ шэпкэ гъугъэм зыкли на-хьышлэп! Джа зыр ары ащ зыпсэ хихынэу кызфэгъэшлыгъэр. Кло! Шым тетлысхъ! Клоба!..

Гъомэ дыджыр кылуоу Осмэзы иныбжыкыу Лъыклуатэ кылухъэпцагъ, зыкыыриутлэрэхьэклэу кылухъурэигъ, ау

ЛъыкIуатэ зигъэсысыгъэп. НыбжыкIум ЛъыкIуатэ зыкы-
тыриубгъуи, зэкIуапIи, ежыри зэрэкIыгъоу шыбгым зы-
дыридзагъ.

Дэханэ емыплъыжы зэхъум, ЛъыкIуатэ зыкышIэ-
жыгъ. Ичатэ ныбжыкIумкIи шымкIи ыгъэфедэн зэримы-
лъэкIыштыр кыгурыIуагъэу егупшысагъ: ежэ зэшIуимыхрэр
мыхэм афэукIочIыштгэп, ау кызэрэщыгугъыхэрэр ымыгъэ-
цакIэуи ыужы икIыштхэп. Ежэ цIыфмэ ахэзэгъэжынынэу,
цIыфышъхъэ шъхъафэу, агурыIоу, афэдэу зэрадэмышъужыш-
тыр нафэ. Бгыбзэр, осетыр арэп зэрыгъозэн фаер; машIом,
псым, мыжъом кырагъэшIэгъэ шъыпкъэр джы кыгу-
рыIуагъ: ежэ чатэмкIэ зэожын зэримылъэкIыштым фэд —
ар ыпкышъолы кыхэхъаштгэп — пшъашъэми еон ылъэ-
кIыштгэп, ылъэкIыштгъагъэкIи — егоон фитгэп.

Ахэмэ ягупшысэзэ, шыбгым исхэу езэрэхъыжагъэхэу,
ЛъыкIуатэ орыжыр ылъэгъугъ. Ащ лыпытэу чатэр ыгIу-
пщи, ар пIыгъыми умыIыгъыми зыдэхъун щыIэп, Iэ
джабгъумкIэ Хъэшы ыпэбзиджын иIэбагъ, кIуачIэу хэлтыр
зэкIэ рихъылIи, пэбзиджынын ыфызызэ, шышъхъэр зэрэфэ-
лъэкIэу кыIонтIагъ. Хъэш уз бзаджэм ынэхэр кыгъэуткIо-
пкIыгъэхэу, зыдапкIэрэри ымылъэгъужэу, нэпкъ зэндэ хъа-
зырым Iулъэдагъэх, ащ кыкIэлъыкIогъэ хъапкIэгъум шыри
ащ ефэхэ, шэхэпс гъомэ дыджыр зышъхъашыт орыжыым
хэфагъэх. Чэтэ зэпэнэфыжыр зы тIэкIурэ псыуальэм ышъ-
хъагъы итыжыи, ыпакIэ егъэзыхыгъэу, зэрэучыIыжырэм
ишыхъатэу пэхъэ макIэр кыкIэлъыкIозэ, псым чIэбыгъ.

* * *

Темтэч псаугъ. Ащ ынапIэхэр кызызэтыреххэм, зэбгы-
рыдзыгъэу щылъ хульфыгъэмэ Дэханэ яплъыгъ: апэу зэри-
лъэгъухэу ышIэжыгъагъэх, ау гукIэгъоу зэхышIэрэм нэмыкI
ыгу къафыхъагъэп, ателабэмэ, псэ агъотыжынынэуи кышчы-
хъугъ. Къэтэджи, Темтэчы зыфигъэзагъ: ащ сыда ылоштыр?..
Хъэионэ джадэу, шым фэдэу Iаеу кыфилъыштыгъэри ынэгу
кыкIэуцожыгъ, ащ кызэримыгъэзэжыштытми, кIэухэу фэ-
хъугъэштым уткIопкIырэ лIыр зэрэпхыгъэштыми ягупшы-
сагъ. Мы мэзым шъэф горэ хэлъ. Бгыбзэ бзаджэ горэ телъа,
хъаумэ аушъухъагъа? Дунайри фырикъурэп, ежыри зыфы-
рикъужырэрп. Джар кызгурыIон... Темтэчырэ сэрырэ
къыдгурыIон фае.

Тызфитыр — кытфитым кытфигъэгъурэ тIэкIур ары

Чыгхэр кызызэтеуцохэкIэ,
псыхэр зычъыхэкIэ,
къэгъэгъэ напIэхэр кызыонтэгъухэкIэ;
дунай псаур бзэмыIу хъугъэу, чэщыгум гуихэу хаджэрэ
бзыум зызыгъэбзэхыкIэ;

нэджагъохэр, гу нэцIэфафэхэр, гухэлъ бзаджэхэр, нэла-
тыр зиIус гушъIэхэу, мэфэ реным зызыушъэфыгъэхэр Iуп-
шIэкIэ цIынэхэу кызыпIэжыгъэхэкIэ;

ошъогу къатмэ зыгорэ къащэтхыо;

бэдж Iэпэ пырэцэшхомэ яхъышпырхэр къопэ пстэуми
къакъолэбыкIы, иныхэу, гъумыхэу, ятеплъэ закъуи гуихми,
макъэ гори зэрамыгъэлурэм гур егъэушкъои, куцIыр егъэу-
табжъэ, лъыр кIоцIым къебжыбжъэу кызызэтырегъэуцо, нэп-
лъэгъум кыхъэу, гум зэхышIэрэ дунайры дыджырымэр кызы-
пыхырэ Iэпэ ушхъорэцыгъэмэ зэлъаупIыцIэ;

джащыгъум ар къэлыагъо:

цIэнлъэ-кIонлъэшхоу, нэ шIоркъ миныбэу кызызэрэплъэ-
рэр зэблэу-зэблэчъхэу, загъорэ зы нэшхо нэджэу зауIоижъэу;
хъапщэхэу, IушкIашкIэу, Iупсыбэу, бэгымэ зиупIышкIу-
жъэу;

чыгур зэфэдэкIэ къелэбы-лъэбыхъэ, ежэ имурад горэм
рыгъуазэзэ, зэрегъэзафэ;

етIанэ зэрмыры зышIыхэрэ мэ гуаор кIыгъоу пэхъэ
уцышъор къетIупщы;

етIанэ ежэ зэрэщытэу зы жэшхо мэхъужыи, кIоцI гъэблэ
IушкIэшкIэ макъэхэр къетIупщы;

пэхъэ-пщэгъо утIэрэхъым джыри нахъ иныжъэу жэм
зыщызэкIешышъ, чыгур зэрэпсаоу зыуелъашъо;

джыри мэлIушкIашкIэ, «лъып-сып», «кIампI-сампI» ма-
къэхэр къегъэлIу, зыгорэмэ акIэшъу, зыгорэхэр егъэунэшкIу,
егъэшхыи, егъэтакъо, рэзэныгъэшхо зэхышIэу мэгуымтIымы;

чыгур ышхыхыи, ыбзыхыи, кIэтыр кIишъуи, пщэгъо
цIынэ дыджыр кытырини, пщэхыжыгъэ, зы купрэ Iэпэ пы-
рэцэ гъумхэр зэкIэкIожьхэзэ къэлъэгъоужыгъэх.

Тхъэшхом осэпс кыыrerэгъэх, уаер къерэлофит...

Рассказхэр

АБДЗАХЭМЭ ЯН

Бэшлагъэ ар зыхьугъэр.

Нэфшгагъом зэон зылъэкIын хьульфыгъэу чылэм дэсыр зэкIэ дэкIыгъ. ЯтIонэрэ мафэм ахэмэ ащыщэу зы нэбгырэ кыгъээзжыгъ. Сыд адрэхэм якъэбар ыIоу, зи кIэупчIагъэп. Заор аухыгъэпти, гъы макъэми чылэм зыкышщIэтыгъэп.

Зы лIыжъ, ыпакIэ къечъэгъакIэу зы кIэлэхуу гъусэ ышIы- хи, зэуапIэм кыкIыгъэм чылэр кыкIухьагъ. Унэу зыIухьэ- хэрэ пэпчъ лIыжыр арыми, кIэлэхур арыми илэгъоу исыр кыкIыгъ, Iашэ зиIэм кызпилъхьагъ, шы зиIэм шыу зыкы- шыгъ, ши Iаши зимыIэр, куахъо е пчэгъу кыштити, лъэсэу къадежъагъ.

Амдэхъан илIи икIэлихи апэрэмэ адыдэкIыгъагъэх. Яб- ланэрэу илъэс пшIыкIухым ихьагъэр ежъ унэм кыыдинэ- гъагъ.

— Уичэзыу къэсыгъ, сишъау,— риIуагъ Амдэхъан ана- хьыкIэм, купыр икъэлапчъэ кызыIохъэм. Ышъхьашъо те- Iабэ шIоигъоу зищэий, ыIэ кызэкIихьажыгъ.— ЗэуапIэм кышщыуажэхэмэ, лIы ухьугъ. Шэщыри нэкIы, дэпкыми кы- пысхынышъ кыостын пылъэгъэжъэп.

Янэ зи кыыриIожыгъэп анахьыкIэм. Анахъ пчэгъу иныр ыгъэсыси, чэум кыхилъэшъуи, зэуапIэм ежъагъэмэ ахэу- цуагъ.

Джыри чэщ-зымафэрэ чылэр зэолIмэ яжагъ. Ящэнэрэ ма- фэм, пчыхъэдакIоу, псаоу къэнагъэмэ къагъээзжыгъ. ТекIо- ныгъэр кыдзыхыгъэмэ зэрэчылэу апэгъокIыгъ. Хьадэмэ акIэтхэу хьульфыгъэхэр занкIэу къэхалъэм кIуагъэх.

Амдэхъан унэм исыгъ. «Лыжым кылопшыгъэхэп, анахыкIэр гушоу садэжъ кьэчъэжыгъэп. Сикъин кьэсыгъ. Сэ чэзыур кысэнэсыгъ, зызгъэхъазырын...» Джауштэу зэриложыгъэ.

ТэкIу тешлагъэу нэбгырищ Амдэхъан икьэлапчъэ кылухъагъ.

— Хьульфыгъэ ишагу дэмыкIыгъэу, мы чылэм унагъо дэсэп, Амдэхъан, — кылуагъ кылухъагъэмэ анахыжым. — МакIэ псаоу кьэзгъэзэжыгъэр.

Амдэхъан нэбгырий дигъэкIыгъагъ — илIырэ икIэлиблырэ. Ау зи ылуагъэп. «ДэкIыгъэ пэпчъ ичылэ пай дэкIыгъ. ИчIыгу пай. Кьэзылфыгъэмэ апай, кылыфыгъэмэ апай». Джауштэу егупшысагъ Амдэхъан..

— Кьэбар гухэкI кыпфэтхыгъэр, Амдэхъан, — игушыIэ кыпидзэжыгъ анахыжым. — Заом щыфэхырэр атIэкIыжырэп. Е зэуапIэм амалынчъагъэкIэ, е ичылэ кьэхалтэ занкIэу рахьылIэжы.

— Сыбылфыгъэми, апашъхъэ сижъугъэхъажъ, а зыр кысфашъушI, — ялъэIугъ Амдэхъан.

Хьульфыгыищмэ ауж итэу кьэхалтэм кIуагъэ Амдэхъан. Шъхъатехъом кычIэшъырэ шъхъац Iужъур шIуцIэу, бзылфыгъэ ишыгъэу, ыныбжъ илъэс тIокIищым итыгъ. Джауштэу иIэгу дэкIыгъ, ышъхъац фыжыбзэ хъугъэу кьэхалтэм нэсыгъ.

ЯкIакохэр атеубгъуагъэхэу зэолIмэ яхъадэхэр сатыр кIыхъэу кьэхалтэм ыпашъхъэ илгыгъэх, анэгухэри плъэгъуштыгъэхэп, ау Амдэхъан илIыжърэ кылыфыгъэхэмрэ зэнкIабзэу якIоллагъ. Апашъхъэ иуцуи, зи ымылоу тIэкIурэ шытыгъ.

Хьульфыгъэ нэмыкI кьэхалтэм Iутыгъэп.

— ЕмыкIу кысфэшъумышI, абдзахэхэр, тимыхабзэу непэ сызэрэзекIорэр, — кылуагъ Амдэхъан. — Изын кысэшъути, анэгумэ сакIэжъугъэплъэжъ.

Зыми зи кылуагъэп.

Амдэхъан илIыжъ кIэрыхи, кIакоп ынэгу кытырихыгъ. Зэпсаум зэрэдэгущыIэщтыгъэу, еупчIыгъ:

— ХэтI кысиIон, лIыжъ, уикIодыкIэ хъугъэр?

Ежъ зэриложьырэм фэдэу, IупшыкI кьодыеу еупчIыгъ, ау кызэхыхыгъ.

Джэуапи кыратыгъ:

— Пыидзэм ыгузэгу итэу зэуагъэ, Амдэхъан. Инэплъэгъу зытефагъэр IэкIэкIыгъэп. Тэри ыужы титэу тызэуагъ.

Хъадэгъушър кызытефэм, зэуапIэм зыкытыраригъэхыгъэп. Аужырэ пыим ыпсэ агъэгъугъэу зельэгъум, ынапIэхэр зэтырилъхъажыгъэх.

— Пкъуибли кызэраукIыгъэр плъэгъугъэба, лIыжъ, ащыгъум...

Лыжым кIакоп тырихъожьи, ыкьо анахыжъэу ащ исэмэгукIэ кыгольым ынэгу кырихыгъ.

— Уишъхъагъусэрэ уисабыищырэ кышыунагъэх, сишъау, — кылуагъ Амдэхъан. — Сыд ясIожымэ, узгъэрэзэн?

Ыкьо анахыжым илэгъу горэм ымакьэ зэолIмэ ясатыр кыхэлукIыгъ:

— Ятэ исэмэгубгъукIэ щытэу зэуагъэ, тян. Ичатэ анахь лъэгагъ, ылэ анахь пкъыагъ. Хъадэгъушър ятэ кызытефэм, ычIыпIэ иуцуагъ. Ятэ ыль ышIэжыгъ. Ышихмэ апэ итэу зозэ фэхыгъэ.

— Чылэм пай фэхыгъэ. ИчIыгу пай. — Ымакьэ зыпкъ зэритэу кылуагъ Амдэхъан, ыкьо нахыжым ынэгу учылыжыгъэ аужырэу телэбэжызэ.

Анахыжым кыкIэлъыкIорэм ынэгу кызырехым, ыпшъэу кычIэшыгъэр зэрэзэпыупкIыгъэр ыльэгъугъ. Ыши кьэтхыуагъэп, ымакьи кьэкIэзэзыгъэп.

— ЯтIонэрэ сабыир уишъхъагъусэ ышъо хэлъ... Шъао кыпфэхъунэу тхэм сыпфельэлун, сикIал.

— Хэт кыфэхъугъэми, ятэ ыцIэ дэйкIэ ралоу гъэшIэным зэхихынэп, — Амдэхъан ыкIыбкIэ макъэр кышылуфъ. — Ышнахыжъ зэфэхым хъадэр ятэ исэмэгубгъукIэ ыгъэтIылы, ышмэ апэ итэу зэуагъэ.

Ящанэрэми, яплIанэрэми, ятфанэрэми ашъхъарыхъажыгъ Амдэхъан, анэгумэ акIэплъэжызэ. Хъадэгъум Iумыплъагъэхэм фэдагъэх шыри: хъазаб амыщэчыгъэу, гукIодыгъор, гугъэпIэнчъэ-амалынчъагъэр агу кIимыплъагъэу, пшыгъэхэу, пкIыхыи ымыгъэгумэкIэхэу, гуфит-шъхъафитэу мэчъыхэхэу кыпшыхъуштыгъэ.

— ШыхэмкIэ убзэджагъ, — рилуагъ зым.

— Джащ фэд онэгу пцIашъу зыфалуагъэр, тян, — ныбжыкIэ макъэр зэхихыгъэ Амдэхъан. — Бгъашъом фэдэу атебыбэмэ, бгъэжым фэдэу атэкIыезэ зэуагъэ.

— Орэд кьэпIоныр о уикIэсагъ...

— Онэгум есыфэ, ымэкьэ чан абдзэхэ лIыхъужымэ ашъхъагъ икIыгъэп, тян.

— ПхъэшIэ Iазэ ухъунэу уятэ о кыпшыгугъыштыгъэ...
— Зичатэ анахь Iазэу зыгъабзэрэмэ къахэлыдыкIыштыгъэ, тян. Нахьыжъыр зыфэхкIэ, кыкIэлъыкIорэр ащ ычIыплэ иуцозз, абдзэхэ зэолIмэ апэ итхэу зэуагъэх.

Ыкъомэ ащыщэу яханэрэм зекIуалIэм, зэолIмэ анахьыжъыр кыкIэрыхьы, ыIэ ытамэ кытырилъхьагъ.

— Амдэхъан...

Амдэхъан кIакIор кызыелэтым, ыкъо ынэгугу ихъогъэ IэплъэкIыр плъыжыбзэу лъым кыыриIагъэу ылъэгъугъ.

— Амдэхъан,— кыIуагъ зэолIым,— заом бгъэкIуатэ зэхъум узкIэплъэжыгъэр угу кьерэнэжъ. Пыибэ ригъэпсыхыгъ уикIалэ, ежъхэри бэрэ къешэкIуагъэх. Къышъхьасыгъэхэп залэкIафэм, тыраунэкIагъ ягубж.

— Учэфыгъом тыгъэм фэдагъ унэгугу, сикIал. Узцынэшхъэм — мазэу зэрызым унахь Iэягъэп.— Ымакъэ къэкIэзэ-зыгъэп, ынэпс къэкIуагъэу альэгъугъэп Амдэхъан. Ыпкъэ занкIэу зэриIыгъэу, ыкъо анахьыкIэ екIолIагъ. Шъыгъо нэгугхэу абдзэхэ зэолIхэр ыкIыб дэтыгъэх.

— Салъпэгъу уикIи, чылэм илIыхъужьымэ уадыдэкIыгъ, сишъау. Лпыкъэ иуиуцонэу игъо уифагъэп, ау уилIыгъэ кыпшиуахыгъэп. Iэшэнчъэу удэкIыгъ, уузэндыгъэу укъэкIожьыгъ.— Зыми зэхимыхэу етIанэ кыпиигъэхъожьыгъ.— Зы тIэкIурэ пшъхъэ скокIы изгъэлъыжынэу сыфитыгъэмэ, синэфын...

ЫкIыбкIэ макъэ кышыIугъа, хъаумэ гукIэгъу-гурышэ чыжъэкIэ ным ылъэгъугъа: илъэс пшыкIухым иуцогъэ шъэожъыер Iэжэгъуаеу, «Сянэ пай, сятэ пай, сшымэ апай!» ыIозэ, пыидзэм ыгузэгугу шъыпкъэ итэу, мэхъэшэгъоу мэзао. Щэми ыхъырэп, сэшхори ытамэ щызэпэуты, чатэри итандж щэджае. Гырз макъэмэ зыгорэ къахэкуукIыгъ: «Къэшъуухъурэй! Анахь лIыхъужъэу тхэтхэр зэкIодылIэхэрэм ыпсэ хэтэжъугъэх!» Пыидзэр зэрэпсаоу шъэожъыем къеуцокIыгъэм фэд... ТIэкIу тешIагъэу пчыпыджынмэ ашIохэлъагъэу лIыхъужъыр пый купым ышъхьагъ кышылъэгъуагъ. Къэкууагъэп: уз щэчыгъуаеу ыгу зэлъиубытыгъэми, ынэгукIи кызыхигъэщыгъэп.

— Сыкъэолъэгъуа, тят? — зэкIэми зэхыхыгъэ ымэкъэ чан.— Сыдэу даха тичIыгу! Мырэу лъагэу нибжьи ащ сытеплъагъэп.

КъэгугушIуагъэх пыйхэр, макъэ чэфкIэ къэзэрэгъэкууагъэх, ау дзэ сатыр зашIыжынэу игъо ифагъэхэп. Шъэожъыем

зэрищэлIагъэхэти, зэхэкIыжыгъо имыфэхэзэ, абдзэхэ зэолIмэ къаухъурэигъэх. Зы нэбгыри алэкIэкIыжыгъэп.

— УикIин чылэм зэхешIыкIы,— кыIуагъ кыгот зэолIым.— Угу жьы дэгъэкI, унэпси къэтIупш.

— КъамыхъулIэрэ кысэхъулIагъэп, кызэхъулIагъэмэ ащыщ сыхъугъ нахь,— ышъхъэ кыIэти, зэолIмэ занкIэу къяплъызэ кыIуагъ Амдэхъан.

Амдэхъан ихъадэмэ закIэлъырэкIыжым, къушъхъэмэ атх кIыхъэ тыгъэу къохъажъырэм зэринэкIыжыштыгъэ. Ежъыри, абдзэхэ зэолIхэр макъэнчъэу кIэлъыплъэхэзэ, тыгъэр зэхыжъырэ лъэныкъомкIэ кIожьыгъэ.

Чэщныкъом чылэм ихъакIэщ горэм орэд макъэм зыкышциIэтыгъ:

Абдзахэмэ янэ тыгъэу къохъажъырэм дэкIуатэ,

ЫгъэкIотэжыгъэхэр нэплэ зэтемыхэу кIэлъэплъэх.

Къытхэмыплъэжъырэмэ лIыхъужъ орэдыр къафашъуIу.

Хэты ыцIэ къешъуIоми, абдзахэмэ янэ кылылфыгъ.

...Амдэхъан а орэдыр зэхихыжыгъэп.

ХЬАНАХЪУ

Хъанахъо иунагъо Іужьугъэ. Чэм зыщыплІ, мэл пшІы-кІутф-тІокІы фэдиз ишагу дэтыщтыгъэ. Къазэрэхахъорэри зэрахэкІырэри къэшІэгъоягъэ. Чэтыу зырыз-тІурытІуи унэ пэпчъ арысыгъ.

Хъэ заули, зэмышьогъухэу, зэмылэпкъэгъухэу, ренэу ишагу дэлъыгъ. Ахэми загъорэ къахахъоштыгъэ, загъорэ ахэ-кІыштыгъэ, ыщэщтыгъэп, ытыщтыгъэп, ежъ-ежъырэу ихъэ-мэ къадакІоу, къахэнэжъри къыхэкІыштыгъэ, ядэкІыжъыкІи джащ фэдагъ. ЦІыфи хъэйуани ашхын ренэу агъотыщтыгъэ. Угу зэмылун бырсыри ишагу дэлъыгъэп, цІыфи, былыми, хыи, чэт-тхъачэтхэри хъэлэ-балыкъ къапымыкІэу зэхэзагъэщтыгъэх.

Купэу зыхахъэрэм хэкІуакІэщтыгъэ Хъанахъо, ежъ гушылапэр ымыубыгъэу, рэхъатэу далощтыгъэ. Къэгушылэрэм псынкІэу зэ жэхаплъэти, щыгъупшэжъыгъэм фэдэу шысыщ-тыгъэ. Ау Хъанахъо зыдэщысым къэбарэу шаорэри шъхъа-фэу къыпщыхъуштыгъэ, сэмэркъэу телъэшъуагъэ хэмылэу, гупшысэр рэхъатэу кІэзыщырэ гушылакІэм тезэрэгъахъэщ-тыгъэх. Лыеу алъытэщтыгъэкІэ арэп, Хъанахъо мыр къылуагъ-ыложыгъ алоуи, игугъу ашІэуи зэхэпхыщтыгъэп, ежъ къыдэхъугъэ шэн-гъэпсыкІэ горэм ифэмэ-бжъымэ гу зы-лъаамытэжъэу атырихъэщтыгъэ. Ыгу рихъырэм-римыхъырэм емыгупшысэ фэдэу ыкІи рымыгушылэу, зэрэкІоу дунаем зыригъэкІуштыгъэ, ипсэукІэ къаигъагъэ зэрэхэмылбъым, зи зэримыгъэохъурэм ипэгъокІэу, ежъыри зыми къыгъэохъуш-тыгъэп. Хъанахъо чыыгыгъэмэ, жъау уимыщыклагъэми, ычІэгъ учІэсынкІэ хъазынэщтыгъэ — дунаем узэрэщыщыр нахъ зэхапшІэу, цІыф уимыгъусэми, узизакъоу зыкыпщыхъу-

жыныеп: къыбдырегъашта, къыбдыремыгъашта — нэ-рыгъы укъымышІэу, зыгорэ уигъусэ зэпыт, цІыф гъусэ уиІэ-ным нахъышІункІи хъун ар, пшІэрэп ныла гъусэм узэрехъу-лІэщтыр е уззибгынэщтыр.

Ежъ Хъанахъо нахъыбэрэмкІэ изакъоштыгъэ — мэкъуао е пхъэ къышІынэу макІоми, шакІо дэкІыми, нэкъокъон зы-хэлъ гушылэр ыгу рихъыштыгъэп, угу къызэриІоу, къаигъа-гъэ хэмылэу дунаем зебгъэкІумэ, зэкІэ зэфэшІу хъуштыгъэ, зэфэшІу дэдэр арымырми, зэмыкІу е нэкъокъон пкІэнчъэ хэ-мылэу ушыІэн плъэкІыштыгъэу къыщыхъуштыгъээн фае. Сыд фэдизрэ узэнэкъокъугъэми, мары пчыхъэ къэхъуи, тыгъэр етІысэхыжыгъ, неуши мафэ къэкІошт; ошъопщагъ, жыб-гъагъэ, оягъэ, ау зи зэщыкыуагъэп, къыкыокІи, иІоф ышІи, ошъогуру ыкІухъи ехыжыгъ.

Ошх закъор ары гумэкІ лые къыфэзыхыштыгъэр Хъа-нахъо, гомыІоу, зищыклагъэри умышІэу мэфэ зытІушым зэ-пымыужъэу къешхырэ ошхыр ары зэсэгъэ псэукІэр зэщызы-гъакъоштыгъэр.

Сыдэуштыгъэ зебгъэзэгъыштыгъэ бжыхъэ ошхым? Ар къы-зыригъажъэкІэ, хъульфыгъэмэ анахъыбэр унэмэ арысых, къэ-бар къаІуатэ, латыу ешІэх, картэ ешІэныри къахахъэ, аркъы-ми пыщагъэ мэхъух. Ежъ Хъанахъо фэшІэу цІыфмэ защымы-дзыерэми, куп лыхъуштыгъэп, шъхъангъупчъэм зиплъыкІэ, ыгу къызэриІоу дунаем зэрэфимытыжыр, зэсэгъэ шъхъафи-тыгъэ горэм зэрэхэнырэр зэхишІэщтыгъэ.

Джащ фэдэ бжыхъэ ошх кІыхъэу, мэфэ дыджыгъ Хъа-нахъо заукІым.

Неушы краснэхэр чылэм къызэрэсыштыгъэр Хъанахъо пчы-хъэм зэхихыгъ. Зэхэдз ямыІэу хъульфыгъэу къапэкІафэрэр аукІы, шылакІэр шъхъаф шъыпкъэ ашышты, шъхъафитынчъэу, хэбзэнчъэу ушагъэлэшт — жары ахэмэ араІуалІэщтыгъэр. «Сыда яІофэу къытхэлъыр, пачъыхъэр тырадзыгъэмэ, ар ежъхэм яІоф, зэрэфаехъу щэрэлэх, тэ пщи пачъыхъи тиІэп. Тэ сыд яІоф къытхэлъ? Тырадзыгъэмэ — тэ къэтпхъотагъэп ныла, тэ ташІуанэрэп, ежъхэр сыд пай къытшІуанэхэр? Іахыллхэп, хъакІэхэп... Сэ сызфитым ежъхэр сыд пае хэбзэшІ-унэшъошІэу шыуцуштыгъ?»

Краснэмэ апэуцуужынынэу, апэгъокІынышъ язэонэу чылэм зы нэгъыри къыдэкІыгъэп.

Бзылфыгэмэ ащышхэр, ясабийхэр ягъусэхуэ, чэщым кыдэлъынхуэ къэхалъэм кложыгъэх, нахыбэр яунэмэ кьарынагъ, хьэблэ зырызэу зы унэ зызышыгъэхэри кьахэклыгъэх. Къэбар гомылоу зеклорэмэ дахыыхыгъэх нахь, краснэ зылъэгъугъи дэсыгъэпщтын. Джы нэс нэмыкыдзи кыдэхьагъэу щытыгъэп, зэхахыштыгъэ хэбзаклэр кыдэзыыхыгъэ большевикхэр «белэмэ» зэрязаохэрэр, хульфыгъэ зытлущэу а заом лутыгъэхуэ сэкъат хуугъэхуэ къэзгъэзэжыгъэхэм гушылэ тэрэз аклэрыпхынэу щытыгъэп. Бырсырышху, алоштыгъэ, непэ узэзаорэр неушы уигъусэу кыгъычкыжы, зэ мыдыклэ задзы, зэ модыклэ задзы, губзыгъаехэр кьахахьэхэш, гъэшлэгъонхэр кьалугатэ, зым кылуагъэр пшлош бгъэхуугъэ кьодыеу, нэмыкымы дебгъэштэнэу ипсалъэ кызэрегъэклэ. Тэ тилоф ахэлъэп ахэмэ, тикъогъу цыкылу тыкыуагъэсмэ, кыгъэмынэхсэхуэ, шьугушлэ. Джаш фэдэ горэх заом кыкыжыгъэмэ кьалугатэщтыгъэр. Ау краснэхуэ чылэ цыкылум къэсынхуэ зыфалохэрэм зи шлу агу имылъэу ары къэбар зэратлупшыгъэр, аущтэу апэу зылуагъэри зыми ышлэщтыгъэп, ау ащ фэдэ зыхуыклэ зэрэхабзэу, логъэ пытэ шылэпти, апэу зэхахыгъэр агу раубытагъ.

Хьанахьо зыгорэм дэгущылагъэу, лэфы зыригъэшлэу клэупчлагъэу, теубытагъэ гори ышлыгъэу щытыгъэп. Чылэмэ зэхахыгъэр ары ежыри зэхихыгъэр. Чылэ гупчэм зэ-тло ихьагъ, тучаными члэхьагъ, ау зытещынахыжхэрэм е цыхьэшлэгъуджэ зыгорэм зэфишыгъэхэ фэдэу, хульфыгъитлэ зэгъусэу плъэгъуштыгъэп.

Зыпылти зэгупшыси щымылэу щэджагъо нэс Хьанахьо хэтыгъ, зыгорэм паплъэ фэдагъ, кыралон горэ шылэу ау зажерэри, кыралощтыри, къезылоштыри ышлэщтыгъэп.

Щэджэгъоужым, унэм ихьажыгъэу, ошхыр кыублагъ. Къещхымы, къесымы, жыбгъэр кылъыгъэми, Хьанахьо гумэклэ горэ кытеоштыгъэ. Ошхым унэм зыриубытэклэ, чэтэн лужьум хэшлыкыгъэ плащыр зыщилъэти, урамым те-хьэщтыгъэ, мээ пырыпыцу мычыжъэм нэсыти, джаш хэтэу псыхьом лухьэщтыгъэ.

Бжыхьэ ошх чыылэм урегъэлъэканы, зыуегъэплъыхьэ, зыщыуухьумэ пшлоигъоу ухегъэчъыкы, ау ежэ яджэ кыгъэзэжынэуи, бгъагъэ е хьандзо горэм лыхьунэу ыгу къэкырэп, ежэ ошхым ухьумаплэ щылъэхужы плонэу, елъэканы. Ошхыцэ инхэр ичэтэн техьон кызэрэхаохэрэр зэхышлэу, за-

гъорэ къэуцумэ, псэу къечъэхэрэр ыгъэшлагъорэм фэдэу зыплыхьэу, моуштэу къещхымэ, зыгорэ дунаем щэхушъ е нэмыклэ горэ кыкылэпкъылоштышъ, ар ыльэгъу шлоигъо фэдэу мэгузакъо. Джауштэу мэзым нэсы, хуылэу пэлулъэшъуагъэр зэпчызэ. Ащи кыщещхы. Къэуцущъ, дунэе шъхьаф кыххэфагъэу, чыгъ члэгъи зымышлэу, мэзыр къеплтыхьэ. Мыщ мэкъэ шъхьафхэр щэзеклох, псынжэ макъэр щызэхэпхырэп лломи хуушт, мээ члэгъ ятлэр шъабэ, чыги, пкылашъи, кьутэмэ гъугъэхэри цынэх, улэбыгъэх, лэмэкъэ-лэммакъэхэр зыхащэх. Тыдэкыи щыплъэгъурэр зэклэ ошхым ихабзэ горэм ит, ежэ ышъо, ымэкъэ маклэ, ихьыегъу-зэтэчъыклэ зэклары къезэгъыгъэ фэд. Псэ зыпыт гори плъэгъурэп, ари Хьанахьо шлогъэшлэгъон, ащи дунаер бгынагъэу кыпщегъэхуэ: тэрэз-мытэрэзыр арэп, ау гурылогъуай, цыфым изэрэщыт димыштэу, моуштэу ежэ зэрэфаеу ошхыр зэрэпсэурэр.

Мары псылушъом къэсыгъ, ау зи зэблэхуугъэп, мыщи кыщещхы, псыхьор зэхэпшыкыжыкырэп, ошхым ыудэгугъэу, ушхьорэцыгъэу, теплти имылэжъэу, гомылу.

Ошхым нэгү илэп, узэригъэплъырэп, зыуигъашлэрэп. Хьанахьо тлэклэрэ псы нэпкъым реклоклэ, чыгыжэ ебагъэмэ агъоохуэ зыхуыклэ, мэзым кыхэхьажы, кызэпечышъ, хуылэм кьехьажы. Ошхыр зэкъоугъэшъ, чылэ гъунэр къэ-лъэгъоужы, къэсыжыфэ ошъогури плуаклэ кьэхужы, мары уцмэ ашъо къаштэжъэу аублагъ, ежыри зыгорэ зэрэтеурэр зэхышлэзэ, иунэжы феуэзныкыжы.

* * *

А мафэри бжыхьэпэ мэфэгъ, щэджэгъоужым ошхыр кыыритлупшыгъ, жыбгъэ макыи клэтыгъ. Хьанахьо шъхьангъупчъэм иплъэу тлэклэрэ шыти, ишэкло шхонч кышштагъ, чэтэн плащыр кызтыриубгъуи, унэм кыкылыгъ. Зыгорэм егупшысагъэу, теубытагъэ ышлыгъэу щытыгъэп, зэресагъэу ошхым кыххэхагъэ фэдагъ. Сыхьатныкы горэклэ ягъунэгъу чылэмрэ ежэхэмрэ ячлыгъухэр зыгошрэ псылъэкъо щэнджым къэсыгъ. Мыщ мэзыр шылуужу хьазырыгъ, пхыи чи мыры кызщашыштыгъэр, ымышлэрэ чыпны илагъэп. Джабгъум-клэ орыжъ-къамыл торэщ, сэмэгумклэ, псылъакъор зыхэлъэ-дэжырэ Пшыщэ кыдиухьэу, мэзым зеубгъу.

Хьанахьо чыгъ гъугъэу щылым тетлысхыи, тутын ыща-хыгъ. Ошхэу теужыкырым пхырыплъызэ, гъунэгъу къуаджэм

ылтэныкьоклэ ошъогум зызэриукъэбзыжырэ ылтэгъущтыгъэ.

Чыжьэклэ макъэхэр кызэлүхэм, зытыришлыхьэрэри ымышлэу, Хъаныхъо псынклэу къэтэджи, кондэ кьогъу зышлыгъ. Ащ лыпытэуи ыгу кырирдзэжыгъ чылэр зыхэт бырсыр, краснэхэр кызэрэклохэрэр, зыдимышлэжъэу ежыри ащ ыгъэгумэклэу, гомылоу зэрегупшысэщтыгъэр. Чылэм ылтэныкьоклэ кызэплъэклыгъ, зыфэмые горэ кызэрехуэлэрэм егупшысагъ, ошъогуми дэплъыагъ, ошхыр кыыригъэжъэжымэ, теубытагъэ ригъэшлыжыынэу кышлэшлыгъ.

Макъэхэр чыжьагъэх, джыри зи ылтэгъущтыгъэп, ау шыхэр, кухэр, цыфхэр кызэрэблагъэхэрэр къаплэштыгъэ. Тлэклу нахь хэлэтыкыгъэу, лужъоу зэхэклыхьэгъэ чыплэу мэзым илэм еклунэу рихъухагъ. Чыгъэежъмэ защыбгъэбылын плъэклышт, куандэхэр аклэпхагъэх, гъогури дэгъоу плъэгъущт.

Макъэхэр хъазырэу къэблэгъагъэх, бгыпэм апэрэ шыухэр кышчылтэгъагъэх. Ахэр шыу шыитлу фэдиз хъущтыгъэх, шыку заули ауужы итыгъэх. Апэ ит шыуищыр мэз лүшъом кышчыуцугъэх, зыгорэхэр зэралохэу тлэклүрэ щытыхи, тлүр ыпалоу, ящанэрэр яклэужэу клорыкло сакъыклэ мэзым кыхьагъэх. Шыудзэр лъэгуанэм кышчыуцугъ. Нэбгырищыр мэзым клоцырыкли, къагъэзэжыгъ, ыгузэгу кызэхъужьхэм, ащыщ горэ дзэм ылтэныкьоклэ чъагъэ, къэнэгъитлүр яжэхэу уцугъэх.

Алофтагъэр дзэм нэси, кыырищэжъагъэх, мэзым кыхьахьэхи, шыуитлүмэ адэжъ кызэсхэм, къэуцухи, загъэпсэфынэу рахъухагъэщтын, гъогум ызыбгъуклэ гъэхунэ клыхъэу голтым шыухэр щепсыхыгъэх. Бэрэ щытынхэу гухэлъ ялэгъэн фаеп, шыхэр альэхъагъэхэп, уанэхэри зэрателтых, кумэ арысхэр арымэ, зыкьагъэсысыгъэп. Яшъуашэклэ нахь къахэщхэу нэбгырэ заулэ зэхэуцагъэу зэдэгущылэх, дзэпащэхэр арынхэ фае, егупшысагъ Хъаныхъо.

Урыс ымылтэгъугъэу щытыгъэп Хъаныхъо (дзэр зэрэпсаоу урыс заклэу зэхэтэу кышлэшлыщтыгъэ), чыжьэ дэдэ мыклуагъэми, псым зэпырыдзыгъэу къутыритлү щысыгъ, бэрэ зэхэмыхьэщтыгъэхэми, нэлосэ благъэхэр зилэхэр ахэтыгъэх, ежыри нэбгырэ зэе-тлүае ышлэштыгъэ. Мыр сыгу рихьырэп, мыдрэм есололэн сшлэрэп ылонышъ, зэхифынэуи зи арилъэгъулэрэм кыхигъэклыщтыгъэп, ахахьэми къахэклы-

жыыми, унашъуи пымылэу, хэлъ гъэнэфагъи имылэу, ежъежырэу зэрэзэпыфэу хъущтыгъэ. Язэгъыгъошлоу, цыф кыызэрыклохэу яплъыщтыгъэ, ау ащ егупшысэщтыгъэп, игъашлэ ахэр зыгорэклэ хилъытэхэу е рипхыхэу щытыгъэп, къазэрэхэклыжъэуи шыгъупшэжыщтыгъэх. Краснэхэу джы зыпэгъоклыгъэхэр къутырма адэсмэ афигъэдэнхэу, ахэмэ арипхынхэу ыгу къэклыщтыгъэп, емыжагъэу, ищылэныгъэ щымыщхэу, зэрафыщытыщтыри ымышлэу, ау агъэгумэклэу, ошхым е жыбгъэм унэм кызэрэрэащэу, мэзым къэклуагъ. Зыщыщ къуаджэм къэбарэу щызэрэутлэрэхьрэмэ ялофтабгэ хъугъэ фэдэу, джы мары мэзым изакъоу хэс. Теубытагъи илэп, кыыгурылоу кышлэшлырэ закъор — мыхэр чылэм зыдахьэхэклэ, — джауштэу, ежъ чылэм щымыщыжъ фэдэу егупшысагъ — зыгорэ зэщагъэкъошт. Анахьэу зэуцоллэни зэхифыни ымылтэклырэр — сыда зыпылхэр, лашэ алыгъэу сыда кызэклытэклүгъэхэр, шлу угу илымэ, узаозэ укъэклонэу щыта, тэ тязэуагъэп ныла, тэ тлэклүгъэп, къытэклужыынхэу. Мары урыс станицэм пэблагъэу щыс адыгэ чылэм хуэльфыгъэ шьитлүм кьехэу дащи, ау клыгъэхэу ало. Ахэмэ ышлэу бэ ахэтыгъэр, нибжыи зауи бани хэхъагъэхэп. Шыпккъэ, зымэ краснэхэр арэп, «белэхэр» арых зыуклыгъэхэр ало, ау хэта ар зэхэзыфыщтыр, зэхэофыжыкыли, тлүри зыба джы ау клыгъэмклэ, лажыи хьакъи имылагъэмэ?

Хъаныхъо ибын лужъу ыгу кырирдзагъ, шъэуипллырэ пшъэшшыщырэ ил. Щтагъэхэу, куохэзэ лэчъэ-лъачъэхэу, краснэхэр ауж итхэу къалъачъыхъэу кышчыхъугъ... Зэрязэошт шлыкълэми, афырикъущт-афыримыкъущтми, джы нэс цыфи емыуагъэуи, егупшысагъэп, ари ошлэ-дэмышлэу, иамалынчъагъэ ригъэуцуалэу кышхьарыуагъ. Тхьапшырэ къэклуагъмы мэзым, клэшъуиклызэ, ымыгъэпшъэуи, сыхъатищ горэклэпхъэ кухъэ кыхыищыщтыгъэ. Фэмышлэн, ыгу пиутэу зыгъэпшъын лоф рихьылагъэп, ыклуачлэ изэу, ипсауныгъэклэ уехъопсэнэу лыи зышлугъуагъ, зыфежъэрэр, клэшъуиклызэ е орэд клыкылызэ, ыгъатхэу зэшлуищыщтыгъэ.

Джы бжыхъэ мэзым изакъоу хэс, нибжыи, мэзыр гомылун ылтэклыщтыми ышлагъэп. Чыгаемэ ошхыпсэу къапытклүрэр жыбгъэ маклэу загъорэ къилъырэм кыжжэхетакъо, пклэшъэ гъожъэу къапызырэр шына-шынауи ищыгъын къепкылылэ. Къанджыр ышхьагъ ит чыгым къытетлысхыи, комэ зытлүклэ къепкылыи кызелъэгъум, щтагъэу, чачэзэ зилэтыжыгъ.

Хъанахъо дзэкIолIмэ гуфалтэу ахэплыхъагъ, инэуасэ къахэкIыгъэмэ, ежъ зыфае горэ, зыхэт къыным иджэуап хъунэу, ынэгу кIилтэгъошт фэдэу зепелтыхъэх. Мэзым зэрэхэтхэзи, зэонхэу къахэкIыми, ащ фэдиэу мэсакых пIонэу шытэп. Сыда зыгъэсакыхытхэри, чылэр цIыкIу, хульфыгышгъэ, цIыкIуми иными, къыдэкIыми ары, шхончыр арымэ, нэбгырипшы ямылэнкIи мэхъу. Чылэр бырсыр хэт, таукIышт, тагъэкIодышт аIо, ежхэр, пхъэшIы къэкIуагъэх пIонэу, мэлоржъорых, тутын ешъох, мэгуашхэх, шыхэмэ ателъэкIыхъэх.

ЗэкIэм пхъэ зэпыкIыкI макъэ къэлугъ, урысыбзэкIэ зыгорэ къэхъонагъ. Хъанахъо щтэгъу ифагъэп, макъэр къыздиIу-кIыгъэмкIэ зэплъэм, ежъ илэгъу хъазырэу лIы горэ ылтэгъугъ. Лъэубэкъу зыбгъупшI нахыбэ азыфагу илгыгъэп. ЛIым ынэгущы ыIотызэ — зэупэрэхъуджэм, чыпэр къенэпэшъо-огъэн фае — пхъэшгъэбэ псыгъо заулэу лъэпэпцIыеу зызылтыгъэмэ якIоллагъ. ТIэкIурэ яплIы, ивинтовкэ ащыщ горэм риусэигъ. Пхъэфых сшIошIыгъ, зэриIожыгъэ, пхъэшгъабэх, пхъэфыхэп... Пхъэшгъабэм тхыцIэкIэ зыригъэкъуи, чысэр иджыбэ къырихыгъ. Урыс нэгущыпкъ, егупшысагъ Хъанахъо. Нэгущ хъазыр, ыпакIэхэр сырыфых, пэкIэ чIэгъхэр тутыным гъожышгъэ ышIыгъэх.

Хъанахъо «краснэр» мырэуштэу благъэу апэрэу ылтэгъугъ. Джы нэс ылтэгъугъэ урысмэ зэратекI шыIэп. ЛIы зэхушгъэгъэ шIагъу, пшгыгъашъо тео, зыхэт мэзыр ымылтэгъоу, инэплтэгъу чыжъэу шыI. ЫIэхэр онтэгъоу гоушхуагъэх. Ехъопсагъ Хъанахъо, тутын ешъо шIоигъоу хъугъэ, ау ежъ амалынчъ, модрэр «паф» регъалошъ шыт. Ынэгущ кIаплтэ, язэонэу зэрэрихъухъагъэм телъхъапIэ фэхъун горэ кIилтэгъо шIоигъу, ау сыда мощ еплтэгъулэщтыр? ШакIо къэкIуагъэу, хэпшыхъагъэу мэзым хэт фэд.

Емынэм укысфихыгъа, егупшысагъ Хъанахъо. Сыд джы сшIэщтыр? Зытыриубытэщтыри ымышIэу, зэкIэм къызуипхъотыгъ:

— Эй!

— Сыд? — гупшысэм зэрэхэтэу, игъусэ къеджагъ къышIошIэу, лIым къыIуагъ.

— Зымыгъэсыс!.. — адыгабзэкIэ риIуагъ Хъанахъо, егIанэ, зыкышIэжы: — Емынэр къыпIохъ! — ыIуагъ джыри адыгабзэкIэ. — Щыт рэхъатэу!... — къыпигъэхъожыгъ урысыбзэкIэ.

ЛIым зыкыгъэгъэзагъ, къымылтэгъоу — Хъанахъо чыгъэе къогъум къоплтыщтыгъэ — зиплтыхъагъ, ивинтовкэ зылтэIабэм:

— Щыт! — ыIуагъ, чыгым къоплти, инэплтэгъу ынэгущырымыху.

Джэгъогъу теплэ зэрымIэм Хъанахъо къыгъэгумэкIыщтыгъэ. ЛIыр къэсакыхыгъ, ынэгущы ыпкъынэ-лыни пкъыагъэ горэ къахэкIыагъ, ау нэмышл еозыгъэхын, узыгъэгубжын фэдэ зи рилтэгъулагъэп. Арыщтын ежъ хыбыиыгъэ горэ къыхэ-зылтыхъагъэр, зыми фэмыежъэу, изэкъо дэдэуи джыри зыкы-щыхъужыгъ, лIым ынаIэ зэрэтетэу зиплтыхъагъ, ошхыр теугъап, егупшысагъ, сыд лIэужыгъо ошха мыр, къешхэу къешхырэп, е уцупэрэп... Пхъэшагъэр ымакъэ къыхигъэщы шIоигъоу, зы лъэубэкъукIэ лъыкIуати, урысы лIым риIуагъ:

— Сыда о ... тыдэ шъукIора? Сыда шъузфаер?

— Ар гъэнэфагъэба, — ыIэшхохэр еушхохыгъэхэу, тутыныр ыжэ зэрэдэлъэу джэуап къытыжыгъ, — чылэм тэкIо, Совет хабзэр...

— Украсна о?

— Сыкрасн, ори олтэгъуба сызэрэкраснэр.

— Сыда шъузезыфэрэр?..

— КыюсэIоба, сикъош, Совет хабзэр дгъэуцунэу ары.

— А зыфалорэр сшIэрэп сэ. О узфаер сэщ пае бгъэуцунэу ара? Сэ укысэупчIыгъа?

— ТяупчIынба — чылэм тынэсымэ.

— Унэсымэ... Джы сэ къысэупчI, сэры орыкIэ чылэр.

— Зэхэпхыгъа Совет хабз зыфалорэр, ошIа?

— СшIэрэпышъ арыба. СымышIэрэр сфэбгъэуцунэу ары.

— Ар къыбгурагъэIошт, сэщ нахъ дэгъоу ар тикомиссары къышгуфилотэшт. Ош фэдэмэ, сэщ фэдэмэ апай а хабзэр. УтхъамыкIэба о?

— Сыда сызкIэтхъамыкIэр? Сысэкъата, Iэ спыт, лъакъо спыт.

— Ош нахъ бай чылэм дэсыба?

— Бай дэсэу сшIэрэп, ау сэщ нахыбэ иIэу дэс.

— Адэ джарыба!

— Сыда джарыр? Къылэжыгъэшъ, сэщ нахыбэ иI.

— ЕгъэпщылIыхэба?

— Пщы тымIэжъэу пщылI тыдэ къэкIышты? Лажъэ, шхэжъ.

— Сшлэрэп кызэрэослон, сикъош. ШылакIэ дэгъу уилэу сыпахплэрэп. Цыфхэр зэфэдэу шылэнхэ фæе.

— Зэфэдэу къамыхъухэрэп сыдэуштэу зэфэдэ пшыштхæ?

— Хабзэклэ пшышт, зэфэдэ шылакIэр хабзэ афэпшылн фæе... Комиссарым дэгъоу къелуатэ ар.

— О кэпIотэн плъэкIырэп, етлани винтовкэр пIыгъэу укъежъагъ. КъэпIотэни пшлэрэп.

Цыф гъэшлэгъон мыр, егупшысэщтыгъэ Хъанахъо, джы нэс ыгу къамыхъэгъэ гушылэхэр кыздыриххэрэри ымышлэу. Сыда илофэу кысхэлъыр? Сэщ нахъ шылакIэ зиИ чылэм дэс, ау сэ стырихыгъэп ныла. Къызщысшлэжырэм зыр нахъ бай, зыр нахъ тхъамыкI, ау улажъэмэ, шылакIэ уилэщтыба. Зэфэдэ шылакI ело... Ар сыдэуштэу пшышт, хэта ишIыкIэ къазылуагъэри, зэкIэми къякIунэу, зэдаштэнэу? Сыд емына мыр кысфэзыхыгъэр, яунэ изымыгъэсырэр? Ежъ насыпыр къелыекIы хъугъэу, сэри насыпышIо сишIынэу къежъагъ. Зэфэдэмэ ышлэшт, сеоу зыхэзгъафэклэ. Еслорэри кысисложы-рэри сыда зилэужыгъор?

— Цыфхэр шъоукIых... Сыда хъакъэу ялэр? — джы гушылэ цыпэ тэрэз техъагъэу кышлэшIыгъ.

— Пыйхэр арых тыукIыхэрэр, революцием ипыйхэр.

— Хэта революционер?

— Зэфэдэ шылакIэ шылэнэу, тхъамыкIэхэм янасып Iахъ агъотынэу ары тызфэзаорэр. Джары революционер. Джащ де-зымгъаштэрэр — пый.

Гъэшлэгъоны мыщ кыIорэр, тхъэми фэмышлэрэр е ри-мыкурэр ежъ ышлэнэу ары. Адэ укI хэмытэу арэшIыба ашIыщтыр, зэкIэми апаеу, тхъэми нахъ бэлахъхэмэ, сыда пый зыкIылыхъухэрэр? Къыбдезымыгъаштэрэр пыйа? Ащи ышлэшъ арэгъэхъуба. Узэфэмыдэмэ, унасыпышлон плъэкIы-щтыба? Шъхъадж зыфаем фэдиз ыгъотымэ? Тигъунэгъур зыфаем фэдиз сэ сыфэмыенкIи мэхъуба: е нахъыб, е нахъ макI, сэ сищыкIагъэм фэдиз. Къыбдезымыгъаштэрэми гурыгъалооба. Зэдырамыгъаштэ къэс чылэм щызэзаощтыгъэ-хэмэ, бэшлагъэу зэкIэри зэрэукIыжынынхи.

— Мо чылэу къэшъубгынагъэм шъо шъуапаIокIэ хъуль-фыгъэ нэгъыришъэм къехъу дащи аукIыгъ, шъорыми сшлэрэп зыукIыгъэхэр. Сыда ялэжъагъэр?

— Сикъош, уишхончылэ икъунба сызэрэпелутыгъэр, укъэо-щтымэ, къао. Ау кыюсэлэ: ори чыжъэу уагъэкIожыщтэп, омакъэр зэхыхэмэ...

— Сыд ялэжъагъ, сэлэ, ахэмэ?

— КъыюсIуагъ ялэжъагъэр: революцием ипыйх.

— ПцIы къэоусы! А зыфапIорэр зилэужыгъор ахэмэ ашлэрэп! ШъуиIоф зафэмэ, зи зыгурымылон шылэп. Хъаумэ зышъоукIэхэм, нахъ дэгъоу агурылуагъа? Цыфыр зыукIырэр зафэп. Шъыпкъэр шхончылэм пылэу кырахъахIырэп. Тызэгурылощтэп.

— Тызэгурылощтэп,— амалынчъэу IэутIэ ышIыгъ уры-сылми.— Сэ сыгукIэ кызгурылуагъ, сыбзэ кымыхърэми, джары революцием сызкIыгоуцуагъэр. Уишлэн шIэри, Iофыр джащ цытэгъэу. Ори упый, революционер кыбгурымылорэмэ, угукIэ умыштэрэмэ. Тэ тыкъаукIырэп пшлэшIа, мафэ къэс нэгъырэ пчъагъэ къаукIы. Ори е упый, е удел.

Сыделэп, егупшысагъ Хъанахъо. Сэ сыделэмэ, ащыгъум ори унахъышIоп, мыхъуми сэ тиунэ сис, сиделагъэ шъыпкъэ-кIэ язгъаштэ сшлоигъоу зао ясшIыллэрэп.

Ошхыр фæе-фэмыагъоу кыригъэжъэжыгъ. Урысы-лым ынэгъу гуфаллэу клэплъагъ. Мощ насыпышIо сишIышт. Джыры нылэп гу зылъитагъэр: мыжъобгъоу шъофым илтым ошхыбэмэ ужыхэр, цэкъэплэ цIыкIумэ афэдэхэу, зэрэтыращэу, лым ынэгъу пшъыгъэ зэхэупIэскIухъагъэ. Ынэлэу дэгъэзыагъэу щылэу илэсыбэрэ ошх кытешхагъэм фэд.. Ара револю-цием ынэгъу зыфэдэр? Адэ дээр? Ащ сыд фэд ынэгъу? Ошхым ынэгъу узэрэклимыгъапллэрэм фэд, ащ ынэгъуи укIэпллэн пллэкIырэп. Мыдрэр сыд — пшъыгъэ нэгъу, хымашъо тепш-тэрэп, ау мазэр кышылъагъорэп. Мары ошхыр кыригъэжъэ-жыгъ... Хъанахъо дзэм ылъэныкъокIэ плъагъэ, рэхъатых, щытых.

— Сыделэп,— ыгу хэкIыгъэп Хъанахъо.— Оры делэр. ЗыфэуукIхэрэр умышлэу озаомэ, ош нахъ делэ шылэп. О Iло-рэр къабылклэ зымыштэрэр уукIынэу... Революц пIуи къэуу-гупшысыгъэшъ, сыфаеп зылорэм уезао. Ош нахъ зафи шылэп. Зи сшлэшъ хъун кэпIуагъэп. Уходи!

— Что?

— Иди отсюда, сIуагъэ. Уивинтовки зыдэштэжъ. Зэгъу зэ! Уигъусэмэ яложъ агъэзэжынынэу. Ошхыр уцужъмэ — сэри згъэзэжыщт. «КъызкIешхырэр ошхым зэримышлэрэм фэ-дэнкIи хъун мо дээр кызэрэжъагъэри. Ошъогушхом кыIэ-пызыгъэ ошх лъэкъо гъошагъ».

— Яслон, ау... агъэзэнэп.

— Амыгъазэмэ — сыкышъоошт. «Уап!э и!агъэмэ, ошхымы сеони. Уцужыштэп мыр».

— Дзэ псаум уфырикъунэп, браток.

— Ар сэ си!оф. Сицэ зытефэрэм сыфырикъугъ.

— Гъээзъи, чылэм к!ожъ, сэ зымы е!оштэп... Ус!отэ-штэп.

— Къыригъэжъэжыгъ,— ы!уагъ Хъанахъо, дзэм ылъэ-ныкъок!э плъээ. Нэрымылъэгъу !эпэ-цыпэ горэк!э ошхым епхыгъэ фэдэу, дзэри къэгумэк!ыгъ, ц!ыфхэр къэхъыгъэх, !эмэкъэ-лъэмэкъэ зырызхэр къэлугъэх.— Ошхыр къыригъэ-жъэжыгъ, емынэм ыхъыныр... Зыфаери алахъэм еш! . Нэгү и!эп — ук!эплъэнэу, пкъынэ-лынэ и!эуи уек!ол!энэп. Къеш-хыфэ — ошхы, къешхыхэмэ — щы!эжъэп. Иди, чего сто-ишь?

Цыхъэ къыфиш!ыгъэн фае, къызэмыплъэк!эу л!ыр мэ-зым хэк!ыжыгъ. Мары дзэм ек!ол!эжыгъ, шъоц!ыгу зыщыгъ горэм дэгущы!э.

Дзэу къээзрэгъэжъотыжыгъэм Хъанахъуи игумэк! къы-ригъэштэжыгъ. Л!ыр зы!ок!ыжым, дзэр нэгунчъэ-пкъын-чъэ горэу, хэбзэнчъэу зызезыхъажырэ к!оч!э шъхъарыг!у-пщэу ик!эрык!эу къышхыгъ. «Сыгу рыхъыхэрэп мыхэр, сыда сш!эщтыри?»

Зыгорэм зыригъэкъу ш!оигъоу, зицэигъахэу Хъанахъо зэплъэк!ыгъэ, къыпэблэгъэ чъыг уджэшъугъэр, ык!ышъо уц!ыныгъэу, п!ык!агъэу, тхыорэм фэд. Зыригъэкъугъэп, зыз-дицэищтыри ымыш!эу, ау ч!ып!э имызэгъэжъэу, зыгорэущ-тэу зызэрэзэблихъун фаер зэхиш!эу щыт. Нибжыи ыгу къи-мышъэщтыгъэ гупшысэхэр къышъхъарыуагъэх, джэуапык!э къедаох, джы нэс ыгурэ ышъхъэрэ къалэжыгъэу, къабыл ыш!ыгъэу къыш!ош!ыштыгъэр зэк!э цыхъэш!эгъуджэ хъугъэ.

Джы мары мэзыри ымыш!эжырэм фэдэу зэпепл!ыхъэ. Чъы!амэр къыхехы, го!уджагъэр щэзек!о, плъакъо зыдэбгъэу-цуштыми, узте!эбэштыми, узтеуцоштыми уепл!ын фае гу-фаплъэу, узэнэсырэ куамэм макъэу къыпы!ук!ыштыми уегуп-шысэн фае.

Дзэм ылъэныкъок!э джыри плъагъэ. Мэшэсыжъых. Зы-щежъэжыштыхэм нэбгырищ къахэк!ыгъэу ылъэгъугъ, ыг!у-пщыжыгъэри ахэт, ежъ ыдэжък!э къежъагъэх. Къысэд!у-гъэхэп, егупшысагъ Хъанахъо. Мэзым къыхахъэхэ зэхъум, нэбгыришымэ загошчыгъ. «Сыкъаухъурэи. Дзэр къынэмысы-

зэ си!оф а!онэу ары. Синэ!уасэр зэнк!абзэу садэжык!э къа-к!о. Адрит!умэ сыкъауахъынышъ, сызэк!эк!ожъын сымы-лъэк!ынэу саш!ышт. Ахэр зыгорэу хъуных, ау ст!упщы-жыгъэм сыда ихъисапыр, насыпыш!о сызыш!ыштым? Дзэ-ми сыда еспэсыштыр?» Нэбгырит!ум ягъогуштыр гурышэк!э къыридзи, инэ!уасэм апэу !ук!энэу, макъэ ымыгъэ!оу ежъы-ри пэгъок!ыгъ. Лъэубэкъу т!ок! горэ ыдзыгъэу, къужъэш-хом ыкъогуу зиш!ыгъ.

Винтовкэр !э джабгъумк!э ы!ыгъэу, гумэк!ышхуи сакъы-ныгъи ынэгү пшъыгъэ к!эмылъагъоу, инэ!уасэ дэе куашэмэ къахэк!и, лъэубэкъуипш!ы горэк!э пэблагъэу къэуцугъ. Хъа-нахъо чъыгым къыкъок!и, ишхонч тырицэягъ.

— Стой, знаком!

Къэщтагъэ фэдэу л!ыр къэплъагъ, ау псынк!эу гу къы-з!эпиш!ыхъажыгъ.

— Зэгү зэ!.. Къыос!оштыр ары: псынк!эу зыгъэбыл!ри, пшъхъэ !ухыжъ.

— Ар о уи!офэп. Къыос!уагъэр яп!ожыгъа?

— Яс!ожыгъ, къик!ыгъэр олъэгъу, укъэтыубытынэу е утыук!ынэу тыкъагъэк!уагъ. Сыфимытэу къыосэ!о: зыгъэ-был!ри к!ожъ, бэрэ тыдэсыштэп шъуичылэ, мыхъуни щыт-ш!эштэп.

— Усымыук!эу уст!упщыжыгъээзэ, о сыуубытынэу укъыслъык!уагъ. Тэрэза ар?

— Къыос!уагъи уадэжъ сыкыызфэк!уагъэр: макъэ къыозгъэлунэу ары. Зыкытэмытмэ, уаук!ышт. Е гъусэ къыт-фэхъу, е зыгъэбылъ.

— Сымыш!эрэм сидэуштэу гъусэ сыфэхъушта?

— Сыош!эба сэ?

— Ори усш!эрэп, уиреволюци сш!эрэп. Адэ сымыш!эрэм сидэуштэу сидэзонэу сыгоуцошт?

— О уадыгъба, учеркес, арыба? Шъуашыщ горэ къыт-хэт, ари зы гъусэ и!эу мэзым къыхэхъагъ, пхъэшэ-нэшай, зэк!э черкесмэ революционер агу рехъэу, ош фэдэ зырымэ лъэпкъым ынапэ тырахэу е!о. У!эк!афэмэ, у!эк!эук!энк!и пш!энэп.

Урысмэ ахэтэу адыгэм сиук!ыжына, егупшысагъ Хъа-нахъо. Сыдытхъэми ахихъагъа, тыда революционер зыщиш!а-гъэри?.. Ярэби, мыщ сид еш!эшт? Сеошъунэп, ежъыри къыс-щыщынэрэп.

— Кло зегъахъ! — ежыри емынгуягъэу, — ошлэ-дэмышлэу техъупклагъ Хъанахъо. — Дзэм ыпэ зыкъэсшынышъ, сфашлэрэр сшлэн. Сыд узпэтыр! — ишхонч тырищай, гъэ-тырэр къыщагъ. Ащ лыпытэуи омакъэр къэлугъ.

Хъанахъо лы пытагъ, щэр ыкыбклэ къытефи, ыбгъэгу къызэрэпхырилыгъэр зэхишлагъэ, ыклоцлыкэ зыгорэ дысэу къетлыргугъэу къыщыхугъ, ау ебэджыгъэп, зэрэщытэу къызэплэкыгъ, къеуагъэм ынэгу клэплэжынынэу игъо ифагъ. «Тхъам симыуки, адыгэр ара, хъаумэ сэпцла? Сыда къызфысэоштыр?» — джыри узыр къылтымилэсыгъэу егупшысагъ. Етланэ зыкыгъэзэжы, ллэу ыпашъхэ итым ынэгу клэплэагъ, ащ ынэгу клылэгъуагъэмклэ къышлагъ тхъамыклагъо горэ къызэрехъулагъэр. Урысылыр лъэшэу ыгу къегъоу къеплыштыгъэ. Джащ щтэ горэ Хъанахъо ригъэшыгъ, ежъ къехъулагъэм, къызэреуагъэхэм пымылтыжэу, емыклушхо ышлагъэу, ышлэщтыр ымышлэу джы нэс зыгъапэщтыгъэм хъэйнапэ хихыгъэу къыщыхугъ. Къехъулагъэм зэрэфэмыхъазырыгъэм: къауклыныр зэ нэмылэми ыгу къызэрымыхъагъэм къахэклэу укыфауу къеогъэнхэр ышъхэ къыхагъэп. Емыклу горэ къэсхыгъ, тэрэзыджэу сызеклуагъ, сыда сшлэн фэягъэр? — джауштыгъэу егупшысагъ Хъанахъо, ебэджызэ. Жы ымыгъотыжэу, ыжэ лъэшэу зэклэхыгъэу, шхончыри лэпызыгъэу, ылитлуклэ жым хатхъозэ, лъэубэкъу зытлу урысылым ылъэныкъоклэ ыдзыжыгъ. Емыклоу ышлагъэмклэ, хъакъэу илэмклэ еупчлы шлоигъом фэдэу, инэплээгъу лым тырихыштыгъэп, ежъ къехъулагъэр зэклэ ащ ынитлу аклилагъоштыгъэ. Урысылыр къэгугагъ, зыкыдыгъ, ау къэсыгъо имыфэзэ, Хъанахъо зэхэфагъэ.

Хъанахъо къеуагъэр къылтыклуати, къаклэрымыхъапэу къэджагъ:

— Некло, таклэхъажын фае.

Ящэнэрэри, омакъэм ыгъэсакъыгъэу, ивинтовкэ къыухъазырыгъэу, сэмэгубгъумклэ къыхэкыгъ, хъугъэр зельэгъум, рэхъатэу ащи къылуагъ:

— Сыда узпэтыр? Некло.

— Сыкышъуклэхъажышты сэ, — ылуагъ Хъанахъо инэлугасэм.

— Хъаумэ цокъэ тэрэз шыгъэу уенэцлыгъа? Некло!

Ллитлум гъогум фауэнкыгъ.

Хъанахъо инэлугасэ зымыгъэсысэу заулэрэ шытыгъ. Ладжыри хъадэгъум ынэгу клэплэагъ, ишъэогъу ладжи къаукыгъ, ынэпси къафаклоу зэп къызэрэхэкыгъэр, хъадэгъум уегупшысэным пклэ зэрымилэри бэшлагъэу къыгурылуагъ. Ау непэ зэрихыылэгъэ цлыфым фэдэ джы нэс луклагъэп. Пыеу пыеп, ныбджэгъоп, шъэогъоп, гъусэп... Делэми — делэ тхъамыкы зыфалорэм фэд. Сыда зыфэягъэри? Мэзаохэмэ, лъэныкъо гъэнэфагъэ ушылэн фае, зымклэ упый, зымклэ угъус. Нэмыклэу мэхъуа? Сыда къыбгурымылонэуи ащ хэлтыр, насыным пае мэзаохэмэ?

Урысылыр Хъанахъо еклолагъ: ыпсэ хэкыгъ, зэриложыгъэ. Ынэгу клэплээн ымылэклэу ынаплэхэр ыгъэпллэжыхи, ащ лыпытэу лукыжыгъ. Чылэм зэрэнэсэу, шъэфэу клэупчлэнышъ, хъадэр ащэжынынэу арилонэу тыриубытагъ.

Хъанахъо ыпсэ хэтыгъ, тлэклу шлагъэу ынэхэр къызэтырихыжыгъэх. Ынэлуга дэгъэзыагъэу, ошхыщэ чылэ инхэр ынэгу занклэу тешхэщтыгъэхэми, ынэхэр ыуплышлэщтыгъэхэп. Ыпкъынэ-лыни зэхимышлэу, лыузи ымыгъэгумэклэу, хъадэгъуми емыгупшысэу шылыгъ. Нэбгыритлу хъугъэм фэдэу загъорэ зэгупшысэжыштыгъэ, ау тлумэ язи гъэунэфыгъапэу ылъэгъуштыгъэп. Зэхишлэщтыгъэ закъор — ошх гомылу чылэр, ошхыщэ чылэхэу ынэгу зыгулыуштыгъэхэр, илажыэр ымышлэу фитыгъуаджэ зэрэхъугъэр ары. Аужырэ гумэклэу джары къеоллэжыгъэр: ошхыр къещхы, ащ ухэхъан фае, армырмэ фитыгъуаджэ уехъулэ. Ынэгу уклигъаплээрэп, пкъынэ-лынэ илэу узгуигъэуцорэп, ау утэджынышъ, ухэхъан фае, къызклевхырэр умышлэрэми, узклигъэгумэклырэр зэхэфыгъаеми, узыхахъэклэ, гумэклыр пшъхъарэу, ошлум зэрэдебгъэштагъэу, мыдрэми, зыгорэклэ уригъусэ фэд.

Сыхъат фэдизрэ Хъанахъо дунаер къылтэгъужыгъ. Джызи зэхишлэжыштыгъэп, сыда плэмэ зэклэ ылъэгъуштыгъэр — пэблэгъэ чыгъ шъхъапэхэр, огур, ошгуапщэхэр. Ежъ зыкли ащымыштэу ыгу къэкыжырэ зырызхэр пэклэкыштыгъэх — илоф зи ахэмылэу, клэрычыгъэ шъыпкъэхэу гу чыжэкклэ къахаплэщтыгъэ. Пкыхым фэдагъэп ар, пкыхым гукъауи, гумэкли, щыни уегъэшлы. Къинклэ, гушлуагъоклэ, пклэнтлэпс е лыпсыклэ изэхэшлыкы шыщы хъугъэ гъашлэр зи илоф хэмылтыжэу хэклосыкыжыштыгъэ. Ишъузи, исабий, зэсэгъэ чыплэ зырызхэри зыкли зэмыпхыгъэхэу, благъэу елъэгъухэ фэдэми, клэрычыгъэхэу, пшын умылэклын чыжыагъэ

горэ азыфагоу, ошлэ-дэмышлэу пщагъом кышцэлагъохэшъ,
мэклодыжых. Хьадэгъур кызэрэблагъэрэр зэхимышлагъэу,
иоф зытетыр кыгурымылагъэу, ыгуклэ пэклэкыжыхэрэр
дунэе шъхаф шъыпкъэ шыпсэухэрэм фэд. Мары чэрэгъузэ
луклотрэ огъушъо клоцыр елъэгъу. Ыгузэгъу чыпцлашъу, куоу-
куоу, шлуцлэгъэ тамыгъэ закъоу чыжъэу зеубырыу. Ащ ыб-
гъу пстэури, заубгъузэ, чэрэгъухэзэ, лэкыб клуачлэ горэм
кыыгъэбыжъутэхэу, къаухъурэеу, кыдэклуаех. Гъэшлэгъоныр,
ычлэ куу, зэфэкложьызэ локлотыми, уиплъэн умылтэклэу чы-
жъэ мэхъуми, етлани ар зызыушъомбгъурэ ылухэу, чэрэгъу-
хэзэ, зэхэклэхэзэ кыдэклуаехэрэм ежъыри закъыдыдихъеу
кыышлэшъы. А зы клуачлэм зэпэлуклотрэ цыпитлумкли, зэпы-
щит лъэныкъуитлумкли зегъазэ. Джа зэхифын ымылтэклырэ
клуачлэу, члэ куум рилъасэзэ, икууплэ шъыпкъэ римыгъэлъэ-
гъоу, кыдэбыжъутэежъызэ, шъабэу къезыхъаклыштыгъэр
ары аужырэу зэхилэжъыгъэр. Ыпсэ зэрэхэклырэр кыышла-
гъэп, дунаер ехъожъэу егупшысагъэп, ынэхэр зэклэхыгъэхэу
щылтъыгъ.

ХЪАКІЭ

Зизакъом орэд кылон фае... Хьамплэлоу зыпашъхъэ ис
псынэклэчъым ылэхэр члэгъэбыхи, гъогурыклэм зэ-тло псы
чъылэр ынэгъу клклагъ. Мафэу клосэжъырэм ифэбамэ ыумэ-
хъыгъэ жъы маклэр ынэтлашъо псынклэу шычъэпхъырэ
гъоткло лъэужхэмклэ зэхиллагъ. Псышъхъашъор зэчъэбзэ-
жъым, исурэтэу кыыридагъэм еплъыгъ. Шъуагъо хъугъэ.
Къэлэ шылаклэм нахъ диштэщтыгъэ шъэбэгъэ-лэнтлагъэр
клэклыжыгъэу, къушъхъэжъымрэ гъогуонэ хылыгъэхэмрэ бэрэ
зышэтэгъэхэ нэгур, лупклэу гъэтхыхъагъэу, лыгъэ-пхъэша-
гъэр, теубытагъэ зыхэль гупшысэр кыкклэщыхэу ылъэгъугъ.

Бжъэдыгъу шъофхэр мыщ шызэбгырэклотых, къушъхъэ-
бгымэ ямысэгъэ жъы лъакъомэ ялэклэпэ лъэшхэр кышъыо-
нэсых. Джыри чыжъэ хъазырыми, Пшызэ кытеклырэ шы-
намэри шызэхэошлэ. Шъофым пкъынэ-лынэр шызэкклэы,
сакъыныгъэ лые горэм уибгынагъэу, дунаем узэрэщыщыр,
лэпэ-цыпабэкклэ ащ узэрэпхыгъэр нахъ кыыбгурэло. Чыжъэкклэ
члыгум еоллэжъырэ ошъо чапэм дунэе пчэгум уит фэдэу зы-
уегъэлъэгъужы, огури лъэгэ къодыеп, ащи шыхъоо-пщау.
Лъэгъуплэ узэритым гур ыгъэцлыкларэп, бэу зэрэплъэгъурэм
бэмэ ащыщ уешы.

Орэдър зэкъоныгъэм иджэуап. Орэд къэзылорэр маджэ.
Зимызакъо шылэп. Ауштэу шытымэ, сыда узыушъхъафыш-
тыр, дунаер пкъыгъо-пкъыгъоу зыгощыштыр? Орэд къэоломэ,
дунаем ижыккъеклоклэмэ, ишъогъу, ихъыегъу, ипкъыгъомэ
ащыщ горэ кыплъылэсыгъ. Ущыщышъ ары дунаем, зэрэуи-
закъоу, узэрэшъхъафызи. Ори уинэплъэгъу, уигушылэ, уихъы-
егъу зыгорэмэ алъэлэсы, о кызэрэпшлэмышлэу ахэтклухъэ,

е макъэу, е гъуатклоу, е умыльэгъурэ ныбжьыкыоу зегошы. Орэдыр жьым епхъуатэ, хэты ышлэрэ ащ къызэригъэзэжыкыштыри — оезехэ ошъуапща, псыхъожъя, гукъэкыжъя...

ЫжэкIэпэкъ пызыгъэ гъуатклом псышхъэр ыгъэтхыуагъ, гъогурыклом ынэгу къэуалы, зилуантIэмэ зэбгырычъызэ, псынэкIэчъым хъураеу клэрыт уцмэ альапсэмэ ачIэклошъагъ. Псым икъэшIэжы тыкыханэ, тэра зи къэзымышIэжыштыр, пIалъэр къэсэу, дунаем техыжымы? Ыпэгухэр ыгъэуцIынхи, ышхъэ упсыгъакIэ ылотыгъ. Тыгъэр къохъапIэм енэцIы. Бжъэдыгъу къуаджэр чыжъэжэп, пчыхъэдаклоу нэсышт. Зы уц тхъапи лъемыIэбэхыгъэу ышхъагъ итыгъэ бырулэм тетIысхъажыгъ. Сыхъатитф нахыбэ хъугъэнэп гъогу зытетыр, Псэкъупсэ къызынэсым, шыр псы ешъо-гъагъ, ежъ пхъэшъэбэ чIэгъ жъаум зыщегъэпсэфыфэ, уц кIырым щыхъунэуи игъо ифагъ.

Бырулэм къышIэгъэн фае къуаджэр зэрэблагъэр. Икло ригъэхъугъэп, ытх исым ишысыкIэкIэ, шхомлаклэр зэриIыгъымкIэ къышIэу есагъ псынклэу е шырытэу клоштымэ. Ау ышхъэ загъорэ кIукоштыкIэу, ыпэбзыджынхэр ыгъэтхыо-хэу, ытхъакIумэхэр къызэрипхъуатэхэрэмкIэ гъогурыклом гу лъытагъ: къуаджэр зэрэмычыжъэжыр ишы ыгъэунэфыгъах. Мары мэзым пхъэ къэшIыпIэхэр къыхэфэх, сэмэгубгъумкIэ, мээ зэкъоупIэм лэжъэкIупIэхэр къышчыльэгъуагъэх.

* * *

Алэдж ефэндэу гъогурыклом бысымы ышIыгъэр илъэс 80 итыгъ, ышIошъ хъугъапэу диныр ыгъэлъапIэштыгъэ. Цыфхэм мышъо-мылыгъэкIэ «тхъэр шыла шымыла» зыфэ-пIощтым зызэрэрагъэхуыжырэм зи акъылыгъэ хэмылгъэу еплъыштыгъэ, зытет шыпкъэр пIощтымэ, ауштэу ащ зэрэ-рыгушыIэхэрэри диныр зезыхъэрэмэ дагъокIэ афилгъэгъуш-тыгъэ. Сыщыла сыщымыла — джары узгъэгумэкIын фаер. УщIэфэ пшIошъ хъугъэр къыбдыщыI, арынкIи хъун ущыз-гъалэрэр.

КъыIорэр зэхэзышыкIын зэригъотыгъэр игопагъ ефэн-дым. — Зи шIошъхъуныгъэ зымыIэр щымылахэм фэд, — къа-игъагъэ хымылхъэу къылуагъ хъакIэм.

— ШIошъхъуныгъэ зиIэр макIэ. Ауштэу щымытыгъэ-мэ, диныри ящыкIэгъэжыштыгъэп.

— Диныр шIошъхъуныгъа? — фэсакъызэ ар хъакIэм къылуагъ. Алэджым игулытэ чыжъэу зэрэплъэрэр къыгу-рылуагъ.

Тхъэр пшIошъ хъунымрэ тхъэ Iофыр — диныр зепхъа-нымрэ къиныгъоу апылхэр зэпэчыжъэх. ШIошъхъуныгъэ уиIэн плъэкIышт уфэмыулэу, гушчыIэкIэ бгъэбыракъэу, гу-пшысэкIэ чыжъэу пIощтэу, ау цIыфмэ ящыIакIэ пэчыжъэу, щы-мыпсэуалгъэу.

— Диныр — шыпкъэ, — ымакъэ зэблихъугъэп ефэн-дым. — ПшIошъы зэ хъугъэр зэблэпхъун плъэкIышт. Ным исабый чIедзыжы, яти аукIыжы, ныбджэгъуми гум уренэ. Пачыхъэмэ хабзэхэр зэблахъух, ежъ пачыхъэу тхъэ зыфе-лъэIуштыгъэхэри шъхъэшIохыпIэм ращалгъэуи къыхэкIы. Диныр — шыпкъэ.

— Динхэр зэфэшъхъафых, шыпкъэри зэп ныла ащы-гъум.

— Сыщыгъуаз ауштэу къызэрэшIошIырэм, сыефэнд сэ. Ау о тэрэзэу къыбгурымыIорэмэ шIэ, бэхэр зэрэхэкъохэу? Диныр — зы, шыпкъэр — зы, зэфэшъхъафхэр — тхъэхэр арых. Тхъэхэр зэфэшъхъафых, ау зэкIэми зы шыпкъэ къары-кIырэр, ар — тхъэ зэрэшчыIэр ары. Адрэ пстэури тэры, цIыф-хэр арых зыIорэри къэзыугупшысырэри.

Iушы, егупшысагъ хъакIэр, ащ фэдэ адыгэ ефэнд къэгъо-тыгъуай, быслъымэн динэу ежъ зэрагъэджагъэм ихабзэхэм ашъхъарыплъызэ мэгущыIэ. Хэты итхъа анахъ шыпкъаIор? — ыIорэп, нэкъокъоныр зэпхылыIэ мыхъуштыри, дин Iофыр арымэ, ащ узфызэнэкъокъуни хэмылгъэу къыуегъашIэ.

— Цыфхэр къэхъух, дунаем текIыжыых, динхэри зэб-лахъух, ефэнд.

— Хъау, еплъыкIэу диным фыряIэр ары зэблахъурэр, ежъ диныр, ар зэрэшчыпкъэр ренэу къэнэжы.

— Диныр цыфхэм къадэхъугъэба? — хъакIэм къыIо шIоигъуагъэр: цыфхэр арыба къэзыугупшысыгъэр? — ау ефэндым къыгурылуагъ.

— Къадэхъугъэп. Сабыеу тыкэхъу, сабыим сидэуштэу диныр къыдэхъуна? Тхъэм ишчыпкъэ ренэу шыI. Тиакъыл къаIомэ, тыгурэ тиакъылрэ зэфэшIу зыхъухэкIэ, ар къыдгу-рэлэ. Зырызмэ къагурэлэ.

— Къызгурымылохэрэр?
— Къызгурымылорэмэ тхъэм ищынагъо зэрахъэ.
— Шъыпкъэр — нэрылэгъу, нэфало, зэклэми альэгъун, къагурылон фаеба?

— Шъыпкъэм нахъ гъэбылгыгъэ шылэп. Лэжыгъацэу чымы хэлъым фэд. Тэ тлэгъурэр чымы къычлэкырэр ары. Чымы къытешырэр тэлэгъушъ, тилахъ пытэчы. Шъхъэлгъэщта, хэта зышхыщтыр, къыпыклэмэ: цыфа, бзыуа, хъэклэкъуакла, зымы лумыфэу шъужыщта, хэта зышлэрэр? Къычлэмыкыхэны ылэклыщт, ау шылэ зэпыт. Сэ сыщыгуаз, о уеджагъ, акъылыбэ тхылымэ арыбгъотэгъэщт. Алохэрэр зэфэшхъафых, зэфэзгъадэхэрэр — агу илгыр, зэхэшлыклэу ялэр, ашлэшъ хъугъэр къамылон зэрамылэкырэр ары.

Ежъ-ежырэу зызылэжыжыгъэ акъылым, егупшысагъ хъаклэр, теубытэгъэ ин зыдылгы хабзэ, ышлэшъ хъугъэм тебгъэклын плэклыщтэп. Ллэшлэгъоу зыхэтым динымклэ зэрихэрэ шлэныгъэмэ хъаклэр дэгъоу ащыгъозагъ, ау ефэндыр къыонэкъокъуштэп. Ежыри нэкъокъонэу фэягъэп, лыжытыр къыгурыло шлоигъуагъ; къоджэ джэныкъом пэмыс фэдэу, диным илэжыклэ инымэ ахэс плонэу мэпсалъэ. Зыдышлэжырэп, ау ежыри къылорэр шъыпкъэр арэп, ышлэшъ хъугъэр ары нахъ. О шлэшъ хъугъэ закъом шъыпкъэр зэрехъа? Ащ нахъ лэнэтлэ ин зылыгъ шылэу сэ сшлэрэп, ау ежъ ефэндым шлэшъхъуныгъэу ышлыгъэм а лэнатлэр ритыгъэу, ащ ыцлэклэ къэгущылэ.

Алэджым лытэшхо зэрилэр хъаклэм ышлэщтыгъэ, Бжъэ-дыгъу исыгъэп ащ ыцлэ зэхимыхыгъэу, игущылэ горэ лымылэсыгъэу. Ежъ хъаклэм рихъыжыгъэ лэфэу игъашлэ еухыфэ зыпылтынэу рихъухъагъэмклэ ар къотэгъу къыфэхъунэу щыгугъыштыгъэп, ау ыкыбы бэ зэрэдэтыр ешлэти, къыгурыло шлоигъуагъ изытет шъыпкъэ.

— Къыгъэшлагъэм цыфыр шъыпкъэм ебэны...

— Шъыпкъэр елэжы,— ефэндым игущылэ зэрэхъуагъэмклэ хъаклэр клэгъожыгъ, ау ынэгу зыклаплэм, къызэрэгурылорэри мэхъанэ ащ зэрэримытырэри къыригъэшлагъ.

— Ащ тырыгушылэгъах. Шъыпкъэр цыфым ылэжыкырэп, шъыпкъэм ебэны, зыфэдэри ымышлэзэ. Ежъ зэбэныжы. Джары диныри тхъэ пчъагъэу зыклагоштыгъэр. Цлэхэри афау-сыгъэх. Ауштымэ, шъыпкъэр гоштыгъэу, цлэхэри афэшлыхэмэ, нахъ нэрылэгъу хъун, нахъ ебэныгъошлу хъун къашлошлыгъ.

Диным ебэнырэр ежъ зэбэныжы, къэзылгыфыгъэм лэутлэ фэзышлыжырэм фэд.

— Алэдж ефэнд,— къылуагъ хъаклэм,— шъыпкъэм тыфимытмэ, сыдым тызэрипхын? Сыд гупрэ шъхъэмрэ апай тылэжырэ — тигъашлэ лыклотэнэу, таужы къэкырэр рыгъозэнэу? Шъыпкъэм тыфимытмэ, тшъхъэ тыфитыжыэп, тыгъогунчъ, тылэужынчъ. Титеплэклэ, тыбзэклэ, тиорэдклэ тызыушъхъафыгъэм дунаем тыхичыгъэп ныла, псы зэрэшылэри, бзыу зэрэбырэри, мэз къызэрэкырэри къытитыгъэ амалхэмклэ тигъэшлагъэ, къинэу тызхидзагъэхэмклэ акъыл тигъэшлыгъ, къушъхъэхэми затетшыклынэу, ошъогуми тыдэплъыенэу тигъэсагъ, жъэу къатцэрэми орд хытигъэшлыкыгъ. Уахътэ теши, тэц нэмыклэ лэпкъхэри зэрэшылэхэр тигъэлэгъугъ.

— Лэпкъымэ зызэщадзыезэ гъэшлэным къахы,— ымакъэ зэрэшъабэу къылуагъ ефэндым.— Зэрэшлэхэмэ — зэшэжыых. Нахъыбэрэ зэхахъэхэ къэс, янэпцл, ядагъо нахъ мэбагъо. Тхъэм зыклиушъхъафыгъэхэр зэхэханхэу арэп, ащыгъум зэфэдэ ышыныехэба. Зыклиушъхъафыгъэхэр — шъхъаджы изэфэшлу къыгъотынэу ары. Пшысэп дунаер. О... пшысэхэр, ордэхэр оугъоих,— ефэндым ымакъэ пхъэшагъэ горэ къыклэхъагъэу хъаклэм къышчыхъугъ.— Орэдыр ныбджэгъур ары къызфалорэр, о хэт, тихъаклэ, тиорэдхэр къызфэплэщтхэр?

— Сыорэдылоп сэ, зыфэсыугъойхэрэр — мыклодынхэу ары.

— Клодышт-мыклодыштыр о плэ илъа? Клодырэм ычлыплэклэ орэдыклэ аусы. Къамыложырэм псэ пытыжыэп. Къэхалхэу джыри хъадэ зыщычламылхъагъэм олхыхъошъ удэт. Щымылэжыым чымы телгыжыэп илоф. Узиджагъор угу къымыгъаплъ, уихъади клэмыгъэуцу, уиорэди фэмылопщ.

— Ныбджэгъу пфэхъуштыр къэшлэгъуай, орэдыри илофтабгэ пшлы хъушт.

— Хъаклэр къэмысызэ, чэм закъоу уилэр шломыбзыжы...

Алэдж ефэндыр силофмэ дэгъоу ащыгуаз, зэриложыгъэ хъаклэм. Ауштэу зэрэщытыр нахышлункли хъун.

— Зизакъом ордэ къылон фае,— ыгуклэ зэреложыкы шлошлызэ, ошлэ-дэмышлэу къыжэдэзыгъ хъаклэм.

— Зизакъор изэкъуагъэ шъхъапырыплгы хъуштэп, клал,— бэщыпэр етлэ джэхашъом риутэклызэ, игущылэ

Іэпихыгъ ефэндым.— Джауштэмэ тхэм укыухъумэшт, арышъ уичышлэ пфэзыгъэнэфагъэр.

ХьакІэм кыгурылоу фежъагъ цыфхэр зыфимыт шыпкъэу ефэндыр зыкІэдэурэр. ШыІэныгъэм зызэрээблихъурэри, тхэхэр зэрахъожьхэрэри Алэджым ешлэ, ау а шыпкъэ чыжъэр къеухъумэ, тызфимыт горэ ренэу шыІэнэу фаешъ. А гупшысэр ежъ игъашлэ зыгорэуштэу епхыгъа, хъаумэ гурыгъуазэкІэ лыІэсыгъэу, нэпцым тхэ хишыкыгъа? Іушышъ, цІэрылошъ, бэ ыгъэплъэхъун ылъэкІыштыр, тхъапша ыгъэплъэхъугъахэри...

— Адыгэр зыфэшлэу шыІэп,— кызэрэхэгубжыкыгъагъэр шыгъупшэжыгъэу, ефэндыр ежъ зыдэгущыІэжырэм фэдагъ.— Зымэ яакъыл алэжы, адырэмэ — агу. Адыгэхэр ежъхэм анэмыкІ дунаем темыт фэдэу шыІагъэх. Сыда алэжыгъэр? ЯмыІэр къялыкыІэрэм фэдэу псэугъэх. Ясабий афэмылэжызэ, лІэшІэгъукІэ уІабэмэ — джащыгъум къэхъуштыр агъасэ... Тэщ фэдэм ныбджэгъу ыгъотырэп. ГукІэгъу тишыкІагъэр, ау джырэ дунаем хэт ар зэбгъотылІэштыр? Тиорэд къалоштэп о зыфэуугъоирэмэ. ЗэрагъэшІэшт, ау къаломи, тикъашъхъ кызщаІожьыштыр. Умакъэ илъэшыгъэ зэрагъэшІэшт, угу имэхапІэхэр ауплъэкІуштых, уиорэд ялъэгъо гъуазэу кыюшэштых... кыюшэкІоштых. Зыми тыфэшлоп.

Черкес КарамзинкІэ урыс пачыхъэр кысаджэ, егупшысэштыгъэ хьакІэр, ефэндым ымэкъэ жъажъэ кІэдэІукыІзэ. Адыгэ лъэпкъым зыгорэ фэшІэным пае, пачыхъэр зыгорэкІэ бгъэрэзэн фае. Сид силъэпкъ фэсшІэн слъэкІыштыр? Миллион пчъагъэ хъурэ лъэпкъэхэри чыгум ехыжыгъэх, алэпыІэшъуни къэхъугъэп. Тызфимыт хабзэхэри чыгум щэзекІох. Узфит зактор — пфэлъэкІыштыр пшІэн фае. Адыгэ шъолырыр къэскІухъээз, слъэгъугъэ лъэпкъым цыфыгъэу, шыкІэшІуагъэу хэлъыр, хэбзэ-зекІокІэ гъэшІэгъонмэ икІэрыкІэу сягупшысэжыгъ. Иорэдхэр чыжъэу къэкІых, чыжъэу маплъэх, ау инепэрэ гъашлэ шъхъарэбыбыкІых. Цыфыгъэр зэкІакошъ, бзэджащІэр чыгум шъхъарытІупшэу кыщекІокІэу бэрэ кыхэкІы. Ау ар къамышІэу е зи рашыІлэн амылгъэкІэу лІэшІэгъу псауи блэкІы. Шыпкъэр нэужыкІэ огъэунэ-фыжыкІы, сыда зэрэпшъхъапэжыр, лІэуж шъхъафэу къэхъугъэм икъини шъхъафы, кызэплъэкІыжъ зэпытыгъэми, къэзылъфыгъэмэ ягъашІэрэ яакъылрэ зерищыкІагъэу арыгъо-

зэшъурэп. Арыгъуазэми, егъэсакъэу еІоми, игъогуи шъхъафы, идагъуи игукъауи зыми темышІыкыгъэм фэд.

Урысмэ язгъэлъэгъу сшІоигъу силъэпкъ изытет шыпкъэ. Ар сэ сизакъоу сфызэшІохыштэп, пэублэ сыфэхъуми — сезэгъы. ЗэуакІоп, зэраІоу, къазэрэшІошІэу, шхъуашІэп. Лъэпкъ инхэу дунэе шъхъаф зыгъэпсыгъэхэм ялъытыгъэмэ, сабыим фэд. Ыгу ылэжыгъ... джар тэрэзэу ыІуагъэнкІи хъун ефэндым. Хэти зы зэман горэм ар зэпичыгъэн фае, гум идахэ ыІуатэу. Гур акъылым нахъ чъэр, нахъ гукІэгъушІ, нахъ чыжъэрыплъ; къапэщылъ тхъамыкІагъохэр гурышэкІэ, гурыгъуазэкІэ, лызэхашІэкІэ аугъозхэу, тхыдэ инхэр аусыгъэх. КъэшІэгъуай ахэмэ тыкъаухъумэмэ. Гугъэр мыкІосэнэу ара ахэр зыфызэхалъхъагъэхэр? Хъаумэ зыми шымыгугъхэу, къэхъушт-къэшІэштыр къэуугуфын зэрэмылэкІыштыри аушэтыгъэу, гум, акъылым, цыф гъэшІабэмэ якІэнэу кыщана — коцыр мышъхъэлъэн, тыгъэр кыкъомыкІын, машІом зимыдзын зэрэфимытэу?

Лъэпкъыбэмэ а зэманыр зэпачи, къушъхъэ тІокІэ зэжъур абгыни, агу имызакъоу, нэхэмкІи заплъыхы, дунаер зэрэхъоо-пщаур, зэфэмыдабэу зэрэзэхэтыр къагурыІуагъ; уаехэр зэблэкІыхэу, жыбгъэмэ зызэблахъоу, шъохэр зэтекІыхэу, макъэхэр лъэужынчъэхэу, пхырыуутыгъэ гъогум кымыгъэ-зэжыни, гъунэ имыІэни зэрилъэкІыштыр ашІошъ зэхъум, язэхэшІыкІ гум ыпэ ишъыгъ, акъылыр лэжъакІо хъугъэ, цыфмэ янэплъэгъу зыригъэушхугъ, язэшІокІ ыгъэлъэшыгъ, ягулытэ ыгъэчаныгъ, гъэшІэгъоныр, кыпшъхъапэштыр зІэпахызэ, хымэ нэплъэгъукІэ зэплъыжынхэм ригъэсагъэх... Огуми цыфыр къещы, мыжъобгыми ымакъэ кыретыжы, чыгхэми, псэушъхъэхэми защешІэжы. Ау лъэпкъ пстэуми ар янэшан. Дунаем ипкъыгъомэ зызэрашишІэжырэр — ар дунэе хабз, цыфым емыпхыгъэу. ЦыфымкІэ, иакъыл, игулытэкІэ нахъ шІагъор — зы лъэпкъыр нэмыкІым зэрехъулІэрэр, кызэрэгошчырэр, зэрэфэмыдэр ары. Дунаем ипсымэ, ичъыгмэ, иогу узфагъасэрэр нэмыкІ лъэпкъмэ ямыщыкІэгъэни ылъэкІышт, шыІакІэм, псэукІэм шыкІэ горэкІэ ар хэмыуцомэ, гум ичылэпхъэ къодыеу къэнэжыымэ. Сыда адыгэм нэмыкІ цыф лъэпкъмэ афилэжыгъэр? Ыгу иІэпэщысэ гъэшІэгъон дэдэхэр альэгъунхэм пае, изытет шыпкъэр къагурыІоным пае, ахэхъан фае — заригъэпшэнэу, зафигъэдэнэу, захишІыкІынэу, инэплъэгъу зиушхунэу, иакъыл уахътэм фэлэжъэ-

нэу. Ежъ зилэжыжыын закъор арымырэу. Цыфым, цыф лъэпкъым непэ ищылакIэ хэзэгъэрэ, уцогъу шлагъокIэ хэхъэрэ нэшанэхэр ыгъотынхэ фæе.

Урысхэр лъэпкъ къочIэшху, яжъау бэ чIэфэщтыр, ялы-шъхъэмэ узэхашIыкIымэ. Пачъыхъэм, ащ къешIэкIыгъэмэ зэрахъэрэ политикэм дэгъоу щыгъозэн ылъэкIынэу ежъ Iаджыри чIыпIэ ифагъ, гъэсэныгъэу иIэмкIи бэмэ алъэлэсы. Нэбгырэ мин пчъагъэхэр хэгъэкIыри, лъэпкъ псаухэр, кIэнхэр зэрагъэкощыхэу, джащ цэхъоу къырамыдзэхэу Iаджыри ылъэгъугъ.

ТызэхашIыкIын сшIошIы, тэ зэхэтшIыкIыщтхэмэ сшIэрэп нахъ. Тидахэ шIэхэу нэм къыкIедзэ, тидагъуи гъэбылбъыгъэп. Адыгэм идэхагъэ язгъэлъэгъу сшIоигъу, бэнакIоу, техакIоу къыхъыгъэп, зыми ичIыгу кIэнэцIыгъэп, шъхъэшIохым ышIэ къытезгъэнагъэхэм а гущылэр хъакIэщмэ ащатIупщыгъ нылэп. Густырыгъэ къыхафэми, зэу къилъэтыгъэ гуж нылэп ар, тигужыгъо хымэу екIодылагъэм фэдэ пчъагъэ лъэпкъым щыщэу текIодэжыгъ. Лыхъужыгъэм игъогогъу густырыгъэри, лыгъэ шъыпкъэу лъэпкъ нэшанэр зезыхъэрэм ар икIэгъэстэн. Мыжъом хэушъэфэгъэ мэшIуачэм фэд, егуаоу ештаорэм ишэн къырегъэпхъуатэ.

Зизакъом орэд къылон фæе... Тыгу тахимыщэмэ, сыда дунэе цыфмэ тызэрахъыщтыр?

— КъежъапIэ зилэм кIэухи иI. Чыгур зымыхъожыын къэхъугъэп. Арэу зыхъукIэ тхъэм укъызэригъэхъугъэу уиду-нэе гъашIэ уухымэ нахъышIу... О узыфаер... тыгъужымэ шыкIэхъу цыкIур ахэптIупщыхъащт. Уизытет зэблэмыхъоу тхъэм ыпашъхъэ уихъажымэ, хэты ышIэра, хъадрыхъкIи ынэшIу къыпщыфэн. Ау зыгорэм гъогу гъомылэ зыфэпшIымэ... КъыоIункIырэм уфыримыкъуштымэ — лъыкIуат, уиу-кIыщт, удидзыхынышъ уипщыпIи ыубытыщт. ХэпIэжыым нахъ лъапIэ щылэп, ауштэу пIон фæе, уичIыпIэ уесыфэ, тэрэз ыкIи ар... Чыгур ины. УкIодыпэщтыкIи, зыми гъомылэ зыфэмышI, джауштэмэ тхъэм уфэшъыпкъагъ.

— Дунаер ины, ау хъэкIэ нэгъуаджэу тыкъытенэн. Зылъапсэ изычыжыырэр тэтэрконэу жыыбгъэмэ зэрафэу къэнэн.

— Шъхъэрэ гурэ зилэу лъы къабзэ зыкIэтым, тыдэ кIуагъэми, лъапсэ ыдзыжыын ылъэкIыщт. Ауштэу зымыхъукIэ, тынэгIэгу джауштэу къыратхагъэшъ, уеуцолIэн фæе, тхъэр гукIэгъушI, илорэ ишIэрэ зтекIырэн.

— УичIыналгъэ ущыпсэоу, уитхыдэ бгъэлъапIэу, уигугъэ улъыкIоу узэрэщылэщтыр ары узгъэпэн фаер. Джары лъэпкъым итхыдэмэ къалорэр.

— КъаIуагъэу жъы мыхъугъэ щылэп. Непэ псэурэм нэпэрэ акъыл ищыкIагъэр. Куохэзэ къэхъух, гырзыхэзэ мэлIэжыых. Къыпшъхъапэн акъыл къыщанэрэп, гугъур акIэ-лъэбгэ чIыгур къэзыбгынэрэмэ. Орэдыр — акъыллэп, гум икы-дэчъэгъу, ау гур делэ.

Алэдж ефэнды иаужырэ гущылэхэр хъакIэм зыфихынынхэ ышIагъэп, гупшысабэмэ агъэпшъыгъэу, ежъ къыригъэкIун хэкIыпIэ зымыгъотыгъэр гуж лые хэлъэу зэрэгущылэу, зэрэмызафэр зэрэзыдишIэжырэми нахъ къызэкIигъанэу, къызIуипхъотыгъэх а гущылэхэр. Мызафэми, еплъыкIэ шъхъаф ежыри къыхимыхышъоу, ежъ зэуцоллагъэр нэмы-кIхэми аригъэштэным пылбъыщт. ЗэкIэ лъэкIэу илэр, изэшIокI ащ рихъыллэщт, сыда пIомэ Iушы, зэрэгумэкIыгъор зэхешIэ, иамалынчъагъэ жъалымагъи ригъэшIэн ылъэкIыщт. Щылэх акъыл бзаджэхэр, цыф гумэкI къызэрыкIомэ ателэтыкIы-гъэхэу гупшысэхэу, бэхэр алъэгъукIэ алъытэу, бэхэр рахъу-хъэхэу, зэмызэгъыныгъэхэр цыфхэм къахалъхъэу, зэрэгукIэ-гъунчъэхэри, Iофышхо горэм пылъ фэдэхэшъ, ащыкIэ агъэ-былгъэу, янэ ишъхъэузы илэзэгъу къафэмыгъотэу, зэрэкъуа-джэу хэщыжыпIэ фэхъуштым егъэгумэкIыхэ фэдэу къашIуа-гъэшIэу. Ахэмэ афэдэ дэдэп ефэндыр, зэратехъэрэр — ащи иакъыл бзаджэ хъугъэ, ышъхъи фэгумэкIыжыырэн, шIошъ-хъуныгъи илэжъэп, хэкIыпIэ зыщимылъэгъужыырэм нэшъу бэщыр гъуазэ ышIыжыи шIоигъу. Ащ нэмыкIы цыхъэ фишIы-жыырэн.

ХъакIэщыр нэкI шъыпкъэм фэдэу хъакIэм къыщыхъугъ. Унэм узэрисэу шIункIыр къыззрегъолъэхыгъэр, ошъогур он-тэгъу зэрэхъугъэр зэхэошIэ. Къушъхъэ чэхъэр ыгу къэкIы-жыыгъэх. Ошъуапщэмэ огур заушIэцIэкIэ, нэм къыкIэIабэрэр умылгъэгъоу, къушъхъэмэ шIункIы ащэхъу. Сыдэу къулайцы-зы хъура цыфыр: нэшъу, дэгу... КIым-сым, шIункIым зеу-тIэрэхъы. Гум зеутIыIу, лъыр мзупабжэ. Зы жъогъо закъу нэмыIэми плъэгъумэ, гу уигъэшIыжыынкIи хъун, ау тыдэ щылэхэ жъуагъохэр? Зи зыдэщымыIэм, зы пкъыгъуи зыщы-зэхэмышIэрэм ори ушэкIоды, цыхъэмышIыныр угу къэсы-хъэ. Ауштэу гъэшIэным упсэунэу хъугъагъэмэ, хъэкIэ-къокIэ

щынагъо ухъужьыни е акъылым икъулайцызыгъэ делэ шъыпкъэ уехъулэни.

— Тихъакъэ уиплэ ашъыжыгъ... О неущы гъогу утехъажьынэу плуагъэ, тызэрэмыльтэгъужьынкъи мэхъу. Тыдэ бгъэ-зэщтыми, гъогумаф. Сэри нэфшъагъом гъогу сытехъащт.

Алэдж ефэндэу тэджыжыгъэм хъакъэр клэлтыплъагъ. Унэм иуцогъэ шлункъыр, шъы-шъышъ мэкъэ гомылур пылу-кызэ, клэлтыкложьырэм фэдэу кышчыхъугъ. Сыда кыкълэ-ныщтыр, дунаем ехыжымэ, Алэджым? Ащ фэдэ упчлэ горэ зэримытыжырэр шлошъхъугъуай. Шапсыгъэ лъыжъ тхы-дэлотэ лэзэ горэм кырилогъагъэр ыгу къэкълыжыгъ. Зэхэ-шыкълэ тэрэз зиэр хъадэгъум ебэнырэн, ылуагъ лъыжым. Гужыягъэ хэмытэу уегупшысэмэ, гъашлэм иуцогъу горэу ари пшлэшъ хъушт. Ощ нэмыкълэ кызэрэхъурэм, кызэрэхъу-щтыми орыкълэ зи кызэрэмыжъагъэри, о клэухы узэрэмыхъу-щтыри кыуегъашлэ. Адэ ауштэу зыщытыкълэ, дунаем ижы-къекълэ ин горэм ушчы нахъ, о шъхъафэу хэбзэ унашъо ппылъэу, уиуз, уигукъао зэкълэмэ ахэжыгъэу кызышломыгъэшл. Лэхъуамбэр мэузымэ, пкъынэ-лынэм макъэ кырешъы, джары кызклатшлэрэр иуз, пагъэчъыгъэми, пкъынэ-лынэр къэ-нэным пай зыкълпагъэчъыгъэр. Сыдэу плорэ о?..

Тхыдэлуатэм игушылэмэ узэгупшысэн ахэлтыгъ, ежы-шъхъэ фикъыжырэр арымырэу, цыф гъашлэм ар зэрэрип-хыщтым хъакъэр егупшысэщтыгъэ. Лыхъужьхэр, апсэ ашло-мылофэу хъадэгъум пэгъокълых, пшысэхэми оредыжъхэми щысэ пчъагъэ ахэбгъотэщт, непи ащ фэдэхэр мэхъух. Сыда ахэр зэгупшысэхэрэр, зэхашлэрэр, анахъ лъаплэу ялэр — апсэ чэтацэм пагъохы зыхъукълэ? Егупшысэх умылошщтыми, сыд ауштэу зыгъэпсэхэрэр? Лыжым игушылэ урыгъозэщты-мэ, пкъынэ-лынэр ары. Мэлур чэтацэм пэгъохырэм, ылэ па-гъэзыщтыми, ыпсэ къеухъумэжы — ышъхъэ, ыбгъэ кы-ригъаохэрэн. Оухэзыщтыми, уилъэпкъ кызэтенэ, джары уип-къынэ-лынэр. Джар зэхэошлэмэ, о пшъхъэ закъо тхыамыкла-гъор кытеуагъэу кыпшчыхъуштэн. Нэбгырэ закъом изэхэ-шыкълэ ар, лъэпкъ псаум изэхэшылк.

Хъакъэр къэтэджыгъ, ефэндыр зыдэщысыгъэм шлуцлэгъэ макълэ кылунагъэ фэдагъ. Иплэ зышашъыжыгъэ унэм члэкълы-жыи, пхэнтлэкълу шъхъэко закъоу итыр плэкълорым ригъэуцо-лагъ, тхылъыплэхэр кыштагъэх. Нычхъапэ зэгупшысагъэ-хэр ытхынхэшъ, етланэ гъолъыжыи. Урыс пачъыхъэм сияу-

жырэ тхылъ кыдаригъэгъэкълыгъэн. Сыкъэзыльтфыгъэмэ са-фэлэжъэн зэрэфаер кызызгурэлом, сиямалхэр кызэкълэхэм, сызшыгугъхэрэр спэлапчъэ хъугъэх. Сызпылър кызыгу-рылорэр макълэ. Ащи сесэжыгъ. Сызшыщмэ ялофтабгэ го-рру сыхъумэ сшлоигъуагъ. Зыгорэхэри кыздэхъухэ фэд. Урысыбзэкълэ кыхэсыутыгъэхэм Россием ицлыф гъэсагъэ-мэ, анахъэу писателъмэ, аналэ атырадзагъ, ахэмэ амакъэ тфалэтыгъэмэ, къытпэщылъ кыиныбэхэр нахъ макълэ хъу-ныенхэкълэ пшлэнэн. Урыс лъэпкъым изэхэшылкы лъэшэу зыкълэтыгъ, дунэе пчэгум еуцо, илофхэр иных, шъхъафиты-ным, гъэшлэ зафэ илэным кыфэушыгъ, ащ иплалэу сыдэу-щтэу тэ зедгъэкълушта, тауштэуи тэхъулэщт?

Оредыжъхэу мэфэ заулэкълэ узэкълэлэбэжымэ Шапсыгъэ кышитхыгъэмэ хъакъэр ахэплъэжыгъ... Мыщ фэдиз мылъ-ку зылэжыгъэм сыд кыырыкълуштыр?

Цые ежъэшъо пкълыжыгъэ щыгъэу, ыныбжъ къэшлэ-гъуаеу лы псыгъо горэ унэм кыихъагъ, сэлам кырихи, щэ-лэмэ заулэ зэрылъ лагъэмрэ къамлыбжъэ лубгъоу къунды-сыу зэрытымрэ кыфигъэуцугъэх.

— Ефэндым, тихъакъэ щысынклэ хъуштышъ, фахъых, ылуагъ.

Ллэу кыихъагъэр хъакълэм ынэгу занклэу кыкълаплъэ-щтыгъэ. Иплъакълэ агу рихъышт-римыхъыщтым пымылтыхэ фэдэу, сыдэуштыу къашлошылщтыми, ежыркълэ тлурэ зэу ынэхэр кытыригъэдыкъагъэх.

— Тхъауегъэпсэу, — ылуагъ хъакълэм. — Сыщысын симу-рад, ар шъыпкъэ. — Лпыр, икълыжыи ымылоу щытыти, къэ-тлысынэу рилуагъ, адырэри къетлысэхыгъ, ынэ кытыримы-хэу кызэрэплъызэ. Хъакълэм лоф ышлэ шлоигъуагъ, ау лпыр щысэу дэмыгушылэныр кыыригъэкълугъэн.

— Къундысыу дэгъуа? — апэу ыжэ кыдэхъагъэр рилуагъ, къамлыбжъэми лылэбагъ.

Тлэкълу тыригъаши, джы занклэу, шлогъэшлэгъон фэдэу, ау кырымидзашъоу, кыыредзэми, шлагъо горэ релъэгъулэкълэ арымырэу, хъап-щып къолэныр апэрэу нэм кызэрэкълидзэу, ащ лыпытэуи зэрашыгъупшэжъэу, джа иплъакълэ зэбли-мышъоу, илоф хэмылтыхэ фэдэу кылушылкыгъ:

— Ефэндым икълас.

Хъакълэм къамлыбжъэм итым ызыныкълэ фэдиз ришъугъ.

— Къундысыу дэгъу.

— Джыри кыпфэсхын, ушъхамысэу ешъу, лы псыгъом ынэхэр тэклу кэжъыугъэхэ фэдэу кышыхугъ, ригэкъыжы шлоигъоу кундысыур зклэ ришъугъ.

— Къамыхьми хъун. Тхауегъэпсэу.

— Тэклу тешлэмэ, кыпфэсхын.— Лыр икыжыгъ, хьаклэм тхылъплэхэр кыштэжыгъэх. Сыхатныкьо нахьыбэ тешлэгъэнэп, заджэрэм зэрэтегупшысыкырэм гу лъитагъ. Сыпшыгъэн фэе, зериожыгъ, мэфэ зклэлъыклохэм бэ къэсклухьагъэр, чэщ мычъыхэри кысэклугъэх. Щагум икы шлоигъоу зыкыплэтыгъ, ау ышъхэ кэунази, тлысыжыгъэ.

Аужырэ илгъэс зы-тлущым ипсауныгъэ кызырэхэлагъэр зыдишлэжыштыгъэ, ау джы фэдэу хьыбые кэхъоу зыкли къеклугъэп. Ыпкынэ-лынэ кэутабыжэу, жьы кышцэныр кэхьылъэкли зэхум, хьаклэм плэм зыхигъэклагъ, ау лы псыгъор кьамлыбжэр ылыгъэу кыхьажыгъэти, кызэшло-тлысхьажыгъ. Кыхьагъэр, зыгорэклэ кэжэщтыгъэм фэдэу зэ кеплэи, кьамлыбжэр ыпашъхэ кыригъэуцуагъ.

— Ефэндым сырицыф сэ,— зи емыупчыгъэми, кы-луагъ лы псыгъом.— Тыркуем сыкырищыжыгъ, бай горэм ишъузмэ кэрэгъулэу сырялагъ. Къины ар... Зысыуклыжыни, сфэлъэклигъэмэ. Ау ефэндым гъашлэ кыситыжыгъ... Ефэндым ыгу урихьыгъэп, ар дэи. Орыклэ дэи. Ефэндыр чыештэп, о ... ухэчыефэ.

Хьаклэм загъорэ ижъ еубытыпэу кышыхъуштыгъэ.

— Сыд ыгу римыхьыгъэр ефэндым?

— Сшлэрэп, ау ыгу урихьыгъэп.

— Тэклу тыгушчылагъ нылэп, тлорэр зэтефагъэп, ар ащ фэдиэи екъуа?

— Ефэндым мытэрэз ылорэп.

— Ылорэр зклэ тэрэзэу зи шылэп.

— Щыл, ефэндым зклэ ылорэр тэрэз.

Хьаклэм ышъхэ кэунэзагъэти, зи ымылоу тэклурэ щысыгъ.

— Сысымадж сэ, емыклу кысфэмышл, загъорэ дэи сыкэхъу.

— Кундысыур... кыогоуагъэмэ шлэ?

— Хъау.

— О укълэ цыф, урыс шхынмэ уясагъ, кыюмыклу-гъэнкли хъун... Іэнэтлэ ини уилэу ало.

— Хэта зылорэр?

— Зылорэр ефэндыр арыба.

— Іэнэтлэ силэжъэп. Ястыжыгъ силэнэтлэ.

Лы псыгъор тэклурэ егупшысагъ.

— Ор-орэу яптыжыгъ, ара?

— Ары.

Хьаклэм ышъхэ лъэу кыгъолъхьагъэр тэклу шъхьары-угъ. Къызхэкырэри ымышлэу, узым кызырэтлупшыгъэгом паинкли хъун, зыгорэхэр рилуатэхэ шлоигъоу хъугъэ.

— Пцлэ сшлэрэп...— Лым зи кылуагъэп.— Іэнэтлэшхо силагъ, адыгэмэ ащ фэдэ Іэнэтлэ бэрэ кьанэсырэп урыс пачъы-хьэми сыринэлуас. Урысмэ бэ дахэу кысалуагъэр.

— Урысмэ дахэ алуа?

— Зэгу зэ... Сыгу зыфябгъэн зи сшлэрэп. Ахэр арых тэ кытклэлэнхэ зылъэклиштыхэр. Тилофхэр хъатэхэп,— плъыр-стырыр иклэрыклэу кытеожыгъэти, хьаклэм игушылэ кы-гъэжыгъ, ынэтлэ пклэнтлэ чылэр кытыриклагъэу, ынэгу хъу-ррэ гуахэ кыфыбзэ кэхъугъ. Пшы фэдэу сылът.

— Сыд плуи? — ыгъэшлагъоу ыкли ымыдэу кэгулагъ лы псыгъор.

— Пшы фэдэу сылът.

— Хъау!..

— Ар зэслон зи силэп. Дунаем джыдэдэм сехыжыгъэ-ми сышъхэзэагъу. Хьадэгъум сыщэщынэклэ арэп, сызэхамышлыкыным сенэгуе. Адыгэмэ сафэгумэкли. Зизакъом орэд кылон фэе, шлофышхом ихьаныш... Сфэлъэклигъэмэ, сэ зэпымыоу адыгэ орэд кэсшоттгъагъэ. Тыкызэхыхэм...

— Тыгъужьым фэдэу кыттебэнэных.

— Цыфыр тыгъужъэп, сикъош.

— Сыуикъошэп!.. Ауштэу кысэмылу.

— Сикъош... Орэд кэзылорэр ауклэрэп... Сенэгуе силофхэр мыхъатэхэклэ.—Хьаклэм ышъхэ кэунэзагъ, зы-кыплэты шлоигъоу кызкырыугъ.— Зэгу зэ... Іофэу есхьы-жьагъэр сыухыгъэп, игъуаджэу хъугъэ. О сыкыпшэгугъы...

— Сыдыклэ? Зи укызырэсщыгугъын шылэп!

— Сыпщэгугъы, сикъош. Стхыгъэхэр умыгъэклодых. Ефэндым емытхэу, еджаклэ зышлэрэ горэм Іэклэгъахъэи, дунаекли ахьырэтыкли сыпфэрэзэн. Сиальмэкы ахьцэ дэхэ-клае илэ, зклэ осэты... Унасыпынчэу ушылэгъэн фэе. Шлу кыбдэхъумэ сшлоигъу. Сикъами мары,— дышгъэпс егъэшъо-гъэ кьамэр хьаклэм кызпихыгъ.— Мары, штэ, сыолълу.

- Къамэ сЫгырэрэп сэ.
- Нэпэплъэу кыюсэты, штэ.
- Къысэпэсыгъэп. Сэ... сиягъэ окЫгъэми пшІэрэп.
- Хъау!.. Скъошым иягъэ кыысигъэкІын ылъэкІыштэп.

ХъакІэр дэи къэхъугъ. Лы псыгъом апэрэу ынэгу гумэкІ-гукІэгъу горэ кыкІэщыгъ, лъэубэкъу зытІу кыдзыгъ.

— Ахъцэр штэри, ефэндым иунэ икІыжъ. Унагъуи рыпшІэнэу, тІэкІури урыщыІэнэуи икъушт ар.

— Унагъо сшІэн слъэкІыштэп сэ... Ау шыпхъу сиІ, шъу-зэбэ тхъамыкІ, кІэлих иІ.

— ЕпшІэн зыфапІорэм уфит.

— Сиягъэ окЫгъ... Сэры...

— Ащ фэдэхэр умыІох! СыолъэІу ащ фэдэ нибжыи умыІожынэу! Ари кыысфашІ. Орырэ сэрырэ тызэш!

Хъадэгъур кыызэрэблагъэрэр хъакІэм кызэхышІэ-щтыгъэ.

— КъысэдэІу, сикъош, бэрэ сегупшысагъ, ау джырэ фэдэу нафэу зыкІи зэхэсшІагъэп... стхынэу игъо сифэжыщтэп... Зизакъом орэд кыІон фае, нэмыкІ иІэп, джащ гъогум тыри-щэшт... орэдыр чыжъэу маплъэ. Джы нэс адыгэм ежъ зэп-лъыжыизэ кыыхыгъ, сыдэуштэу мыжъобгымэ уашъхъапы-рыплъынышъ, ощ нэмыкІ горэ плъэгъушт?.. Иорэди, илІыхъу-жъи, итхыди, инамыси ежъ зыхышІыкІыжыгъ. КъыбгурэІуа ар? Ежъ зытыришІыкІыжыгъ... Джы игъо хъугъэ нэмыкІхэм акІырыплъынэу, нэмыкІхэми затыришІыкІынэу, мыжъом нэмыкІи дунаем тет...

Джыри ымышІагъэ горэ е кыІожын фае горэ кыызэрэ-нэрэм хъакІэр ыгъапэщтыгъэ.

— Ары... сиуз Іае, цІыфым ихъадашъхъэ ащ гоІуджэ дэдэ ехъулэ, хъазабкІи дунаер ебгынэ... Мэхагъэу кыысфэмылгъ-гъу, сэ зэолІэу илъэсыбэрэ къэсхыгъ, сырихыылІэуи хъугъэ хъадэгъушэр зытефагъэм, кын лые пкІэнчъэу ымылгъгъу шІоигъоу, зиукІыжъэу. Мэхагъэп ар, сикъош... Мары... — ХъакІэм уц горэ иІалъмэкъ кыдихи, ыжэ дидзагъ, къунды-сыуми лъыІэбагъ.

— Уемышъу! — лы псыгъор псынклэу къэІаби, къам-лыбжъэр ІэкІихыгъ.

— КІо, тІури зы ныІэп... — зиушхуи, пэкІорыгум хъакІэр игъолъхъагъ.

Лы псыгъом ылъэгъугъ хъадэгъур цІыфым зэрэшъхъа-рыхъэрэр, хъэзабэу хъакІэм зытезгъэкІагъэр ыгукІи ыпкыкІи зэхышІагъэ, ау ащ фэдиз щэІагъэ къахафэу нибжыи ылъэгъу-гъэп. Зыпсэ хэкІырэм ынэхэр кышІуикІыщтхэм фэдагъэх, хъадэгъум Іае емыхъулІэным пае, ыпсэ ихъафэу зызэрищыІэ-рэр кыыхэщыщтыгъэ. Ылъакъохэр зэкІищыгъэхэу, ылъэхъуам-бэхэр пІэкІорыбгъумэ ахэгъэнагъэхэу, ыбгъэ зэлчыщтым фэдэу, уалъэзэ, ыпсэ ихэкІыгъом зыфэщэІэжыгъэп, Іаеу къэ-гырзи, кІочІае горэ кыкІаІи, пІэкІорым къефэхыгъ. Ащ лъы-пытэуи ыпсэ хэкІыгъ.

КІым-сымэу унэм кыиуцагъэр щэлэгъоягъ.

Лы псыгъом щымыІэжыи ынэхэр ыгъэплІэжыгъэх, хъадэр пІэкІорыгум рилъхъажыгъ, иІалъмэкъи итхылпыпІэ-хэри зэригъэкІужъхи, пхъэнтІэкІум тырильхъагъэх. Ыпашъ-хъэ итІысхыи, апэрэ атакъэхэр къэІофэхэ щысыгъ. Ынэ тыри-мышэу ыпашъхъэ илъ хъадэм ынэгу кІэплъагъ, нэфшъагъом зыкъештэфэ. Лы дэхагъ хъакІэр. Хъадэгъуми зи ришІэн ылъэкІыгъэп итеплъэ. ЖэкІэ-пэкІэ Іужъоу кІэко хъазырэу упхъухъагъэм сурэт тхыгъэм фэдэу нэгу хъураер кыкІу-хъэщтыгъэ. Нэбзыц Іужъухэр, ачІэгъымэ шІункІымэр ачІэ-кІошъэнэу игъо ифагъэми, псэ апытэу, джыдэдэм къэхъыеш-тхэм фэдагъэх. ЫплІэІу шъуамбгъоу, ытамэхэр хъураехэу, ыпчанэ псыгъоу — ныбжыкІагъ, лы дэхагъ хъакІэр...

Хэтэ ышІэра лы псыгъор зэгупшысэщтыгъэр хъадэм кІэрысэу. Нибжыи еупчІыгъэхэп, сыд уфай? — аІоу. Унагъо иІагъэп, бзылфыгъэм иІэшІугъэ ымышІэнэу, шъэожъыезэ сэкъаты ашІыгъ. ЗэкІэми апэу къэтэдждэу, зэкІэми аужэу гъолъыжъэу, зыфэчырэрэм иныбжыкыбоу игъашІэ кыыхыгъ. Непэ апэрэу цІыф фагъэдагъ, «сикъош» кыраІуагъ, цыхъэ кыыфашІыгъ. Непэ апэрэу джы нэс ымылгъгъу, кыгу-рымыІорэ цІыфыгъэ рихыылІагъ. Къэрарынчъагъэ, къума-лыгъэ ащ зыхидэрэп. Жъалымагъэ ылъэгъугъэба? Хъаумэ ыкъошым, ежъ дунаер зэрибгынэрэр кышІагъэти, ыкъошэу щыІэнэу къанэрэм жъалымагъэм игукъэкІыжъ кыыфыщинэ-нэу фэмыягъа? Ащыгъум сыд гухэлъа иІагъэр, ащ фэдэ гу-кІэгъу — гукІэгъуа ар? — ащ фэдэ гупсагъэ жъалымагъэм пэзгъохырэм? Сыда мо лЫр зыфэягъэр, ежъыри шъхъэзакъоу щыІагъ, кыкІэныгъэри тхылпыпІ? Сыда ефэндыр зыкІыщы-щынагъэр? Зыми сыгу ебгъэрэп, ыІуагъ хъакІэм, зэкІэри кы-шІагъэ пэтызэ, сыда ыгу илгыгъэ шъыпкъэр? Сыд пае си-

акъыл кІако пшІыгъэ, сиІэлахъ, сыд емыкІу сшІагъэ, сыд пае
сыбгъэпщынэрэ?..

Нибжыи гъэу амылгъэугъэ лІы псыгъор — хэта лып-
лгъагъэри, мэгъа, мэщха ыІоу? — зэкІэм къэгурыми,
ыплІэІухэр къэкІэзэхъи, ыгурэ иакъыл макІэрэ къынэу ате-
гъэуагъэм ыцІыцІыгъэу къэтэджыгъ. ЯтІуанэрэу къыхъыгъэ
къундысыур къызІуимыхэу ришгъугъ. ХъакІэр зытель
пІэкІорым екІолІэжыи, хъадэм ышгъхъэ зыдэгъэзагъэм ежы-
ри ышгъхъэ гъэзагъэу джэхашгъом тегъольхъагъ.

ЛЪЭПШЪ

Гугъэнчгъэу Лъэпшъ пэгъокІыгъ ихъадэгъу. Хъадэгъур
зыфэдэр ышІэщтыгъэп, ар ежъ къызэрэгъурыІощтыгъэр —
цІыф цІыкІумэ афэдэу, къымыгъэзэжынынэу кІодыпэщтгъэп, ау
зыфимыт зигъо горэ къэсыгъэу, идунэететыкІэ зызэблехгъу.

Тхъэм гухэкІ е гуебгъэ, гууз е гушІуагъо ышІырэп. Охъ-
тэнчгъэ-пІэлъэнчгъэшъ, игупшысэ псыхъомэ ягъашІэ нахъ
кІыхъ, жыбгъэмэ къадежгъэрэп, пчыхъашгъхъэмэ адэкІосэ-
жырэп.

Тхъэм нэмыкІ ылгъэгъурэп къушгъхъэхэр зэрэзекІохэрэр,
жгъуагъохэр зэрэкощыхэрэр, пцэжыем икыыхгъуо нахъ
мыкІыхъэу, къэлгъагъохэшъ, хыгъэхъунэхэр зэрэкІодыжгъэхэрэр.

Лъэпшгъы ышІэщтыгъэ ежъ зэрэпІэлъэнчгъэр.

ЫтхыцІэ стхъагъэу къушгъхъэмэ атегъэкІагъэр, ыІэ шІу-
цІэшхо пырацэхэу мэзмэ ахэушхуагъэхэр чІыгум зэрэха-
кІэхэрэр зэхышІэщтыгъэ. Ылгъакъохэу псыхъомэ ахэгъэІагъэ-
хэм псынэкІэчгъэхэр къащычІэущтыгъэх. Ыбгъэ зэхэкІыхъагъэ
мары хъэкІэ-къуакІэмэ, лэуцэцІымэ лыхъуапІэ ашІы, къо-
лэбзыумэ набгъохэр щаухъыты, пцэхсхэр щэгъольых, жыуае-
хэр щэтэджих, щІэсэжыых.

Къэхъуцтыр Лъэпшгъы ышІэщтыгъэп.

Хъурэр, джыдэдэм ынитІу алгъэгъурэр, зэхышІэрэр, къы-
гурыІорэр — джары зыщыгъозагъэр.

Хъурэм-шІэрэм уенэгъуенэу щытгъэп. ЗэкІэ зэфэшІу, зэкІэ
тэрэз. Зигъо къэсрэм лгъапсэ едзы, зегъазэ, мэкъошъ, зегъэты.
КІодыжгъэрэм — ипІалъ. Ау кІодыжыпнэи щыІэп. КІоды-
жыпнэи дунаим къыгъэхъурэп ыкІи зерищэрэп. Зэхэдзи иІэп.
Зыр егъэкІуасэ, зыр егъэтакъо, адрэр реуты... ЕтІанэ мэзым

хэкIы, псым хахьо, огур нахь кьабзэ мэхьу. Нэужыми шхьадж икьекIокI шхьафэу кьежьэ, шхьафэу мэзекIо, тIэкIу те-шIэмэ, джыри зэ зыхьожьынэу.

НэгъэупIэлэгъум кьыдэфэрэ уахьтэм ижъау чъагъо бла-нэмрэ шыхьэмрэ щызэлукIагъэх, янэ ыбзэяхьыжьиыгъэ блэ-нэ шырым зырищыгъ, хьэкIэ-кьуакIэхэр кьешэкIуагъэх, икьу-пшхьэхэри тэкьожьиыгъэх.

Льэпшъ ынэIу дэгъэзыягъэу щылъыгъ, ау огум зи рилъа-гъоштыгъэп. Огури ежъ ынитIуи зэхэткIухьажьиыгъэхэ фэдэу, зэпхырыплхьэу, зы нэкукIэ зэхэсыхьэщтыгъэх.

Узфимыт горэ щыIэу зыпшIэкIэ, узфитыми шхьафэу уегупшысэ. Льэпшъ пстэуми афитыгъ. Ау ар хэтыкIи гуао хьуштыгъэп. Идунэе Iахьэу ежъ ыгукIэ зыфаер игьорыгъоу ыгъотыштыгъэ, адрэ пстэури, нэужым зигъошт горэм ичэ-зыу кьэсыфэ, зэхишIэщтыгъэп.

Зизакъом хахьуи хэкIи иIэп. Льэпшъы ренэу изэкьуагъ. Ежъ дунаем зыщиушхьафыштыгъэп, ау изэкьуагъ. Сыд фэдиэа зыфэещтыр зизакъор? ЫIэгуйтIу арыз, ыгу щиз, ыльэгучитIу зыфэшIун, ыбгъэгъу жьэу кьышэщтыр, инэплъэгъу пэчIынэтIэщтыр.

Чыжьэу плъэрэп Льэпшъ, ау кIыхьэ инэплъэгъу.

Мэфэ гъогу зычъырэ фарэм еплъыгъо ифэщтыгъэп, ащ нэс иуатэрэ исыджырэ азыфагу мэшIуачэр зэ ныIэп зэрэщы-лъатэщтыгъэр. Ау цIыф цыкIухэу загъорэ гугъу факIокIэ кьеуалэщтыгъэмэ ар ашIэщтыгъэп. ЛIэужиблыр, зы нэбгы-рэ лIыкIо кьашIыгъ ашIошIэу ягъэшIэ зэкIэлъыкIокIэ кьелъэлIуштыгъэ чэтэщыхьэ афишIынэу. Зы нэбгырэ ар зэрэ-хьэ кьашIошIызэ, лIэкъо псаум лъы чылапхьэу кьызэхъум кьыздишти, ынэгъу зыушхьафыгъэр хэгъушъыкIыштыгъэ. Ллакьохэр зетекIхэмэ, зэблэкIыхэзэ, апсэхэр чIым ипсэмэ ахэ-хьажьых, анэгъу сурэтхэр ошъогум еIэтыжьиых, япкыи зехьа-кIэхэр жьым хэкIуасэх, атамэхэр, абгыхэр, аIэ улэугъэхэр губ-гъомэ, мэзымэ ахэкIыхьэх.

Ежъ цIыф цыкIухэм зыдашIэжьиэрэп нахь, яIэбэгъу пэпчъ, яхьыегъу пэпчъ дунаим фэлорышIэ, ау ежъхэм яIахь кIыхьэ ащ хэлъэп.

...Джы нэс зэхимыхыгъэ Макъэрэ ымылэгъугъэ Нэфы-нэрэ чыжьэкIэ кьышхьэдэоягъэхэ фэдэу Льэпшъ кьышхьыгъ. Пкьыгъо шхьафэхэу, пкьыагъи яIэу зэхешIэхэу кьышIошIыгъ,

ау ащ лъыпытэу IэкIэгъупшыкIыхи, нэпIэхъ кьэшIэжъ горэ кьышхьафэхэу...

«...Псым бэрэ пIэ хэмыгъэлъ,— кьыралощтыгъэ Шъэ-ожьиым. Ау ежъ ыгукIэ зэхишIэщтыгъэ: изекIуакIэ цIыфхэр егъэмэхъашэхэми ежъхэр арых ащ езыгъасэхэрэр, ежъхэри псы чъэрмэ акIэхъопсыштыгъэх, ежъхэми аIэхэр кьелункIэхэ-рэм фэдагъэх: псы чъэр орэдыIуалэмэ пIэ ахэмылхь, псым икIыхьагъэ пIэхэр кьыгумэхъыштых, кIыхьэ хьунхэшъ, псы-дэкIо-псыдачъэу закъудыишт, пкьыагъи ямыIэжъэу, нэшъоу Iабэхэу, зыгомылхьажъ-зыгомыхьыжъхэу...»

НэпIэхъ кьэшIэжьиым гу лъымытэу Льэпшъ кьыхэу-жьиыгъ... Цыф цыкIухэр арых ушхьафыгъэхэр. Ауштэу кьашIошIыми, дунаем фэфедэх нахь, шхьэ фэдэ ежъхэм яIэп.

Псым хэпшъурэ бжыбымкIэ псым, тыдэ укIуагъэми, укьышIэжьиышт, ащ игугъу, ишъо техьэ-текI, игубж-игуры-шIугъохэр, изэтэчъ-гуIакIэ е ошIэ-дэмышIэу ирэхъат-гугъеуемылыныгъэ, ичIэнчъэ-кьэрарынчъагъэ лъым хэткIу-хьащтых. Псым ешIэ игъашIэ зэрэкIыхьэр. Зэхэчъыгъэми — псы, зиугъоижьиыгъэми — псы, зигощэу, нэрымылэгъу зышIэу, пкьынэ-лынэ шхьафкIэ нэужым кьыгъэзэжьиынэу ошъогум зырихьагъэми — псы. ЕтIанэ мэзым зыхигощэшт, губгъом щытэкъошт, мыжъом щыльэтэшт, пкьыгъо пчъагъэ-мэ ащыщ зышIышт, зэкIэри ежъ фэдэ ышIынэу е ишIыкIэ Iахь ахэлъынэу, кьызэригъэсэнхэу. Нэужым цIыфым а пстэури ищыкIагъэу кьышхьыушт, псым игугъу ежъыри хэлъышъ — пхьэми лъыхьушт, губгъори ыжъошт, мыжъори ыгъэшхьа-пэным пылъышт.

Льэпшъ куоу жьы кьышхьагъ.

Жьэу кьыIукIыгъэм икIыхьагъэ ошх пчъагъэмэ зэпа-чыгъ, ащ нэс гъатхэм гъатхэр IукIэжьиыгъ. Ау ошхи жьыб-гъи ежъ зэхишIагъэп. Джары ренэу зэрэщытыгъэри: кьещ-хымэ — ежъыри ошхы, кьепщэми — ежъыри жьыбгъэ. Гуп-шысэ теупIэу зыхэпазэм, кьэушхьыжьифэ ошъогум чыжьэкIэ жьогъуакIэ кьышхьычъыгъ, гъэшIэ миныбэхэр кьышхьыжъ-хи, кIодыжьиыгъо ифагъэх. Охьтэнчъэ-гъунэнчъэм ежъыри зэрэщыпIэлъэнчъэр зэхишIэу, гукъэкIэу ышIыгъэр — зи щыIэп зэкIэ зэпхьылIэжьиын — гум кьычъырэм, акъылым кьыубы-тырэм, нэм ыльэгъурэм, тхьакIумым зэхихьырэм, пкьынэ-лынэм зэхишIэрэм щышъу. Бзэгупэм тефэрэр бзэгупэм кьешIэ.

Зыми зи фэпшынэрэп. Цыф цыкIухэм яделагээр — куп-купы зашы, зэдашхэх, умышIэмэ зы ныбэ яIэ фэдэу, зэдэчые-жых, зы пкIыхь альэгъушт фэдэу. Арыба ягъашIи зэфэдэ зыкIэхурэр: абзи, ящыгыни, ягупшыси. Джащ фэд, яхьадэгъуи зэфэдэу агъоты, бэдзэнэшъоу кьезэрэфыжых, мэлэт-хьо-лътыхьох, зэрэхь-зэрэшхым хэтых, джауштэзэ мэлэжых, кьальфыхэрэми а гъогу дэдэр рако.

Къежьаплэ горэ иIа ащ? Ар Лъэпшгы ышIэрэп. Ежъ иду-нэ тетыкIи зыхуэсыгээр, аухэсыгэми ышIэрэп, ащ егупшы-сэрэп ыкIи. Емыгупшысэжъэуи гумэки закъоу зэ бэшлагъэу иIагээр — псыр, жьыбгээр, огур кьызэримыгъэсэнхэр ары. Ар цыф цыкIухэр арых зинэшанэр. Охътэ кIыхьэкIэ ылъэгъугъ ахэмэ а зы нэшанэр зэлпахызэ кьызэрэрахьапырэр: ежхэр мэлэжыхэшъ, лIэужыкIэ пчъагъэ кьакIэлъэкIожьы-ми, апэрэу кьыздаштэгъэ шыкIэм зызэблихурэп.

Адэ ежъ сыд инэшан? Цыфым афэмыдэу зэризакъом пIэлъэнчъэ ышIыгъ. Игупшыси шъхьафит, иакъыли уцогъу-дэогъу иIэп, ишэни зэблэзыхъун щыIэп.

...Нэфынэр ара, хьаумэ Макээр ара, хьаумэ Iури зы хъу-жыгъэха — зэхэфыгъуаеу джыри зыгорэ зэхишлагъэ. Лъым кьыщыдэуаешъ, пкьынэ-лынэр зэпекIухьэ, нэпIэхъ кьэшIэжъ горэм фекъудыи...

«Жьым удэмычъ, кIал,— бэрэ кьыраIоштыгъэ Шъэо-жъыем.— Джэгогъу умышIы жьыр, угу кьимыгъаплъ, рэ-хъатыгъо бгъотыжыштэп.— Ау цыф пстэуми алъахьохэр ежъ ыгъотыгъэхэм фэдэу, жьым зыдигъазэ шIоигъоштыгъэ ренэу. Гъогу убагъэхэр жьым икIэсагъэхэп, сэпэ нэгъу ашIы-щтыгъэ, лъэуж ныбжыкьумэ агъоохъуштыгъэ, ахэмэ гушIо-гъо макIэу зэрахьэрэм бэкIэ нахьыбэу гукъаохэр, гумэки-дэ-огъухэр, гъебгъэ-гомыIухэр ащызэхишIэщтыгъэ. Шъэожъы-ем ышIэщтыгъэ, цыфыгу пстэуми арыплъагъэ фэдэу: жьым ипсынIагъэ хэти ыгъоты шIоигъу. Ар кьыпIэкIахьэмэ, ушъ-хьафит, чъыг тхьапэр бгъэлъушъашъэу, псышъхьашъор бгъэш-хъэу, мэзыр бгъэгурымэу, ошъогур уфаемэ бгъэсэеу, уфаемэ уукъэбзыжъэу укъекIокIышт.— Жьым удэмычъ, кIал,— кьыраIоштыгъэ Шъэожъыем.— Гъогунчъэ, гугъунчъэ!.. Iоф иIэп, Iахь иIэп.— Ау хэти ехъуапсэщтыгъэ: зэрэшъхьафитым пае, зэрэджэгулэм пае, зэрэпсынIэм, зэрэлъэшым апае. Тыдэки игъогу, фаемэ — лъагэ, фаемэ — лъхъанчэ...— Жьым удэмычъ, кIал...»

Жьыкъэщэгъум кьыдакIоу, жьы дэкIыжыгъом дэкIо-жьырэм фэдагъ зэхимыугуфыкIырэ кьэшIэжьыр. КъэшIэ-жъа?.. Ари ышIэщтыгъэп. Мары ыIитIу. Нибжьи яплъыгъэп, зэхишIагъэхэп. Псым дакIоштыгъэх, жьым десыщтыгъэх.

Джы мары елъэгъух, шъо яI... пкъыегъэ-лэнтIагъэ горэ акIэлъынкIи хъун — армырмэ зэхишIэнха?..

Тхьэмэ къежъаплэ яIа? ЯIэмэ, ащыгъум ежъыри гъунэн-чъэ хъоум изыхъыегъу ныIа — ижъыкъащэ нахъ кIыхьэу, инэплъэгъу нахъ чыжъэу. Зы ошхыцэм дэкIодыжыгъи, ишхэгъуитIу азыфагу кьушъхьэхэр жьы зэрэхъухэрэр зылъэгъугъи сыда зэрэзэтекIыхэрэр — дунаем хэпчынхэ умылъэкIынхэу щымытхэмэ? Пчъагъэрэ ылъэгъугъ хьадэгъукIэ зэджагъэхэ жьыIуем псэ зыпыт пстэури зэрэзэрифэ-рэр. Джырэ япкьынэ-лынэ шыкIэ, ячIышъхьэшъо тетыкIэ ыпэкIэ зыфэдагъэхэр амышIэзэ, цыф шыкIэ зэряIэр ящыIэкIэ амал закъоу альытэу, егъэзыгъэкIэ хьадэгъум пэгъокIых. ЯшыкIэ-гъэпсыкIэ пстэуми анахъ дэгъоу альытэшъ ара, псэ зыпытэу щыIэр зэкIэри ащ фэда, хьаумэ ауштэу щымытмэ, агъашIэрэр, макIэми, ари ямыIэхэнэу ара?

Цыф цыкIум нэмыкIмэ зэкIэмэ дунаем кьытехъо-те-кIырэ пстэуми захащхэ, защагъэбагъо, псым егъэшIэрэ шэн зэрэзэрифэрэм фэдэу. Цыфыр ащ фэдэп. ИпсэукIэ зэфэшIу-жъэу зэрихъаным пае, имылъэпкъэгъу Iаджи уцогъу ешIы, егъэшъхьапэ, ау зи щыхьагъу ышIырэп. Анахъ гъэшIэгъоныри — ежъ зыфигъэдэнхэм пылъэп. КъыгурыIонхэр ары кьин зыпилагъорэр. Дэогъу ешIыми, ежъ фэдэр, цыфыр ары идэо-гъур. Дунэе пкьыгъомэ ащэлъыхъо — ымакъэ зыгъэшъошIон, игупшысэ зыукIахьын, игутеуакIэ зыфигъэдэн, икIокIэ-уцукIэ, ижъыкъэщэ зехьакIэ инэплъэгъу зекIо-зэтекIхэр, игурышэ псэлъакIэ кьапэджэжъын лъэхъу. Пкьыгъо пэпчъ зыгорэуш-тэу захишIэжъы шIоигъу, иныхэкIэ итыхэкIэ кьахинагъэм фэд.

Хьаумэ ицIыфышъхьэ закъокIэ ипсэукIэ зехьэгъуае хъу-нэу кьыщэхъа? Хьаумэ ежъ нэмыкI горэми ымышIэу, бгъэ-унэфын джырэкIэ умылъэкIын гурышэ чыжъэ горэкIэ зэхешIа зэрэдунаеу зэгорэм зы куашъо тесыгъэу, зы быдзыщэ ешъуа-гъэу, дунэе жьыIуемэ зэкIэрачхи, кIокIэ бзаджэ ыушхъухьа-гъэх пIонэу, теплъэ шъхьафхэр яIэхэу, лIэкъо-лIэуж зэкъорып-сэухэу кьэнагъэха?

Зы ны, зы ты хэкIыгъэхэр зэдэпсэх зэрэмышIэжъхэу, зэрэгъэпыхъу...

Зэрэгъотыжхэмэ, зэрэшлэжхэмэ, хэта «сэры ушхъухьа-кlor» зылоштыр?

Зым ылапэ пэнапцлэ ышлыгъ, адырэм тамэ ыгъотыгъ, ящанэрэр хычлэ куум еклужыгъ... Зызэкларачы, заушхьафы.

Сыда ежъ цыфыр зыушхьафырэр? Зылгэхъужьа, шлагъо горэм кыфэхъугъэу, ыклуачлэ ыугъоижьын фаеу, дунаер кызыгурылоклэ, ар кыдэхъунэу?

Лъэпшъ ыпкыинэ-лынэ жьыр щычэкъожьыщтыгъэ. Жьыорхэр зэрэхэклосылыхэрэм даклоу, ыпкы лэнтлагъэ пкыягъи зэригъотырэр къешлэ... Мары джыри Макъэр къэлэу, Нэфынэр джы шхьафэу ащ ыуж ит фэд. Ахэр пщэгъопсым хилъасэхэзэ, ежъ мэкъэ чыжъэхэр кышхьарзоох...

«Огум бэрэ уимыплъ,— а псалъэр бэрэ зэхихыгъэ Шъэ-ожъием.— Ащ иинагъэ уикъогъупэ маклэ пщигъэгъупшэщт, ильэагъэ пкlorлэ хыбый уигъэуджэгъущт. Огур члэнчъэ, плэзэнчъэ, уигъэшлэ лофхэр плэклезынхэшъ, жъуагъомэ апсэ клыхэ зыфэбгъэдэщт. Чъыг щагъэтлысхьэрэп, фышхьэ щалэжырэп огум, гугъунчъэу, гухэлъынчъэу ущылэшъущта? — Шъэожъием ышлэщтыгъэп щылаклэу илэщтыр. Ылгэгъущтыгъэ цыфыбэмэ анэгухэр огум зэрэфагъазэрэр, зэхихыщтыгъэ лэжэгъое гушылэхэу агухэм къашыхьыхэрэр. Фэягъэх лъэгэнхэу, гъуни-нэзи зимылэр зэхашлэнэу. Хэты ышлэра цыфыгур кызфэхъурэр — ылгэгъурэм нахь дахи щылэу кышыхьумэ, зэхихрэм нахь шлагъокли мэгугъэмэ, клоэз мепшъыми, ыклурэр шломаклэмэ, дунаем идэхэгъэ-лэшлугъэ кызыщыгурылорэм, ылэжыгъэ, зыклэхъопсыгъэ пстэури лэклэзынхэу къэхъумэ?... Хэта гум фитыр? Гум нахь ина, нахь лъага огур? Арыба цыфмэ кыралорэр?... Чъыг жъаухэр сыгу щэлүшъашгъэх, псыхьохэр слэгумэ арэчъых, огум сынитлү исэ-лъагъо... Чыгу... мыжъохэр, уцхэр... чъыгхэр... Пщэсхэр модыклэ шхьафэу кыщеклоклых. Шъхьаджи теплэ шхьаф ил, зэщымышхэу, зэхэмышхэу, зэдэплгъэунхи, зэдызэ-хэшлэнхи плэклырэп. Ащыгъум сыда сызэряпхыгъэри — шхьафэу сэри зысэлгъэужьымэ, сашыщ пэтызэ, зэклэри зы фэдэзэ?...»

Мары машлори... Ар псым фэдэп, дунаем зэрэпсаоу ари клэнэцлми, псым зэрихабзэу, ежъ фэдэ зэклэри ышлынэм пылэп. Зырымэ захигъэбылхъан ылгэклыгъэми, къесэхэрэп, зыхагъэтклүхьэрэп, гуштэгъуаджэу кызхадзы. Ежыри

кыгурылуагъ ипэрыштэ клочлэ къодыеклэ ригъэуцоллэнхэ зэримылгэклыщтыр. А шэныр нибжы хэзыщтэп, зэблихъущтэп ыкли. Ащ фитыр зыми ышлэрэп, ежъ Лъэпшъи ары. Зызэблэпхъуным кыклырэр — шыклэ шхьаф горэклэ дунэе клуачлэхэр къеклоклыхэр ары. Ащ фэди щылэнкли мэхъу, ары-мырмэ ащ сегупшысэна?... Хъаумэ ар сэ схэушгъафэу горэмэ япхыгъэу, зэгорэм дунэе шыклэ пстэури сэ схэлгъэу сшлэшъ хъунышъ, апэрэу гушхьэ рэзэныгъэ шъыпкър ащ щегъэжъагъэу згъотыщта?

Зэрэгъунэнчъэр, дунэе пкыгъо пстэуми зэрафэшлур Лъэпшъ джыри зэхилэштыгъэ. Ипэурэм фэдэу нэллэ лэтыгъоклэ гъэшлэ пчъагъэхэр ылгэгъущтыгъэх, ижылуклыгъо ишынагъэ ошхэуи хышхомэ ашхьарыоштыгъэ, пщэс псынклэ къеклоклуи члынэлабэ зэпичыщтыгъэ. Ау зэхилэштыгъэ зыгорэм кызэрибгынэрэр. Жъажъэ, псынклэ — ащ фэдэ зэхашлэ илагъэп, ышлэрэр зишлэрэм игъуагъ, зыфимыт щылэпти, кыдэмышхурэ рихьылагъэпти, лэшлур — дыджыр, дахэр — лаер, гъунапкър — гъунэнчъэр зыфэллоштхэр игъашлэ хэтыгъэхэп. Джы апэрэу зыгорэм енгъеу фэдэу кышыхъугъ. Ежъ фэгъэхыгъэу нибжы зэупчлыжыгъэп, зэгупцэфэжыгъэп, зэгупшысэжыгъэп; сыдэушгъэу, сыд пае зэупчлыжыын, зэклэ изэфэдэмэ, зэклэ изэфэшлүмэ? Гъэшлэгъонэу, кыгурымылоу, цыф цыклүм зыгорэклэ зыфигъадэ фэдэу зэгупцэфэжыгъ, гъэшлэным уз зэхэзымышлагъэм ыпкыинэ-лынэ апэрэу зыдишлэжыгъ, ищылъыплэ имызагъэу зигъэхыягъ.

Цыфыр зэфэмырэзэжъэ мэпсэу, непэ ышлырэм нахь шлагъо горэ неущ ышлы шлоигъу. Ащ гъунэ фэшшлын плгъэ-кышты? Гъэшлэгъонба, цыфыр зэнэсрэр зэклэ, ежъ щыщы хъумэ шлоигъом фэдэу, кыхапклэ... Сэ зи кысэпклыгъэп. Цыфым пстэури къепклы, ау ежъ фэдэ ахэр ышлынхэм пымылгъэу, шхьаджи ишлыклэ хабзэ зэригъэшлоштым пылгъэ... Ау ащ сегупшысэгъахэба... Ежъ зытешыныхъажырэп. Ипсэуплэ мэзым хешлыклыми, пхэ машлоклэ зегъэфабэми, чъыг закъом зыфегъадэ, мэз псаури кыгурыло шлоигъу... Лъэпшъ бэрэ ылгэгъугъ цыфым ипкыхьмэ чъыгхэр къазэрэхэтаджэхэрэр; зыгетхэм нахь дахэхэу, зэмышьогъухэми, цыфым игурышлугъо закъоклэ ятеплгъэ гъэшлуагъэу олгэгъух.

Сыда зыгорэм узфехъопсэщтыр? Ощ нэмыкым уехъуапсэмэ, зыоушхьаклужыба... Теплгъэ-шыклэ пстэури зым

хэлтынхуу шытэп. Шъхадж ежъ ишыкIэ гэунэфыгъэ зэрехъэ, джары нэмыкIымэ къахэзыгъэщэу, шызыгъаIэрэри. О укъызэрахэщырэр ары нэмыкIмэ ащыщ узышырэр, ащыкIэ зэрадебгъаштэрэр ары уишлагъэ къэзгъэлтагъорэр.

Адэ сыда цыфыр зыпылтыр? РиупкIыгъэм фэзэщыжы, зыпсэ хихыгъэм нэпс фелюфтэжы. НэмыкI шыкIэ горэ, нэмыкI шылакIэ горэ шыла? Жъэу зыIупщэрэри шъхьаф шыпккъэ мэху, къыпIукIыжымэ. Ау ар жьым идунэе тетыкI. О зи зэблэпхуыгъэп. Цыфыри ежъ къекIурэмрэ къемыкIурэмрэ затыригъэпсыкIызэ мэпсэу, ау ежыр закъу гугъу мыухмэ зызытырэр. Жыр къызшыхурэм шэтэджы, зыфэшIум макIо, модыкIэ сыд пай сымыкIора, ыIорэп, ылошъунэу шытыгъэмэ, зыдигъэзэщтыр ымышIэу шыIэни е къэхъухэныеп.

Сыд фэдиз къыбгурыIуагъэми, ащ егъэжапIи кIэухи иIэп. ГъашIэм ренэу зехъожы, гъунэрэ нэзырэ иIагъэмэ, зэгорэм зыгорэм унэсынэу укIэхъопсыни. ЕгъэжапIи кIэухи зымыIэ гъогум тетых... Зызфэбгъэдэн къэбгъотымэ, укъегъэбая, кIуачIэ къыуета аш? Ныбджэгъури — нэкъокъогъу, нэкъокъогъур — дэогъу, ащ уедаозэ кIуачIэ бгъотыным пае, узэдаорэм ыкIуачIэ хэкIын фае. TIумэ язы иамал нахъ макIэ мэху. Псым ипшъурэр хэкIы, ау дунаемкIэ ар тIури зы — а псы Iахыр о пхэтыныри, псым дэчъэныри. ЗэрэхъурэмкIэ, о къыпшъхьапэщт закъор шыIэкIэ шапхъэ ошIы. Шъыпкъагъэ горэкIэ мышц ущылъыхъонэу шыта — зым хэмыкIмэ, адрэм хэхъоштэп, ауштэу мыхъумэ, дунэе хабзэр укъуагъэу мэху, ау ар зыукъон шыIэп, сыда пIомэ укъэзгъэхурэм зыуигъэу-кIыжыштытэп. Зи зыфимыт хабз ар. Лъэныкъорыгъазэ зишIы-мэ, шыпккъэр къэбзэжъэп, арышъ шыпккъэжъэп. Шъыпккъэр — о пхэлъ шыкIэр зэрэзепхъашъурэр ары, джащ зи къемыгъэпкIэу зепхъашъумэ, дунэешхом узэрэщыщ тIэкIу къэбгъэгъунэшъумэ — уишъыпкъагъэ гъэшIэ лъапсэ иI.

Дэогъу зиIэр шыпккъэм фэбанэрэп, ащ ебэны нахъ. Ар цыфмэ къагурыIорэп. Нахъыбэу зэрэугъоихэ къэс, акIуачIэ хэхъуагъэу къашишIы, ау хэукъох. ЗэпкIых, зэрэгъэхъужыых. Анахъ куп ины зыпшIэу, анахъ шыпккъэ иныр зэбгъэшIагъэми, зэбгъэшIагъэр — зы, джа купышхом ишыкIэ-псэукIэ къекIун гор ныIэп ар. Ар зэкIэмэ атебгощэн плъэкIыштытэп, гъэшIэ шъхьаф пэпчъ ежъ ишыкIэ шыпккъагъэ хэлъ. Шъыпккъэр зы пшIыни плъэкIыштытэп, бгощыни плъэкIыштытэп джащ пае.

Сэ сикъуапэ горэм, сиIэпэ-цыпэ горэм шыщынхэкIи хъуных цыфхэр. Сидунэе тетыкIэ изыамалыхштын. Сижыкъа-

щэ къызэрэкIокIырэм иушэтыгъох. НэпIэIэтыгъо горэкIэ къысшъхьапэщтым е симыщыкIэгъэщтым илъыхъуакIох. КъысэпкIыхэу рагъажъэ — мары сягупшысэ. Къысэгупшысэхэмэ шIэ ежъхэри? Арышъхьае амышIэрэм, амылгъэгъурэм сыдэуштытэу егупшысэнах?

КъызэрагъэпкIырэм еукIыжыых. Алъэгъурэба огур зэрэлагъэр? Зи дэкIуаерэп, къехых нахъ, жъы шыхурэр къызхедзыжы, чIыгур къэхалгъэ ышыгъэу. Огум ихэкI сепалгъэ адрэ пстэури къышхэу, шэхьыртэх, хъупшIапшIэхэу, шэ-лэжыых. Къэхалгъэми дунэе къекIокI шъхьаф иI. Ар цыфым зэхышIэу ара, гумэкI лыемэ, зызфаригъэухрэр? Ежъыри огум ихэкI-икIэн итэкъугъэу зэрэщытыр зыдишIэжыгъэу, шъхьэ-лъэжынышъ, зэ зиIэтыжынышъ, пIэлъэнчъэм шыщы хъужы-нэу ара зышыгугъырэр? Ау хэкIым къыхакIэрэм ащ ихабз, инэшан, ыкIуачI зыдиIыгъыр. Ащ пIэлъэнчъэ уишIыжына? Чылапхъэп цыфыр, чылапхъэм иутхыдзаф нахъ.

КъыгурымыIорэ гумэкIыр джыри Лъэпшъ зэхышIагъэ. КъыздэкIырэр ымышIэрэ макъэр къэкIуатэщтыгъэ, нэфынэ-ми фэбагъэ горэ кIэлъы фэдэу къышыхъугъ. Ар зызэхышIа-гъэм къышыублагъэу къушъхъэ пчъагъэ джыри гырзызэ тэкъуагъэ, псыхъохэр игъукIыгъэх, мэзмэ яхапIэхэр ахъожы-гъэх, цыфмэ япсалъи зызэблихъугъ. ЗэрэшIэжъ макъакIэхэр къагупшысыгъэх. Ар цыф цыкIумэ ягъэшIэ хабз. Ау цIэ зыфэпшIырэм макъэм ибжыгъэ къытэнэ, егъэшIэрэу утхьа-бзыгъэу, зэкIэми зы шыкIэ, зы теплгъэ зыхалгъэгъорэ пкъыгъо горэ мэху. ЗэкIэ зэфэдэу зэплъырэм сыд шIагъоу хэлъы-жыр? ЗэкIэми ашъхъэпэн шэн закъо горэ къыхагъэщыгъэу, а закъомкIэ ащ игъэшIэзехъэ нэшанэ рашIыкIыгъэу альытэ. Мэкъэ Нэфынэр, Нэфынэу Макъэ зыгъотыгъэр къэкIуатэ. Лъэпшъы апэрэу зэхышIагъэ узыр. Ытэмэ лъагъэу, къушъхъэт-хыр мыжъуакIэм фэдизы зэхъулэщтыгъэм блэгъожъ горэ тесэу, ылгъэбжъэ чанхэр къыхигъэзыхъагъэхэу ылъ кIишъу-штыгъэ. Тхыуагъэ нахъ, нэмыкIэу узым зызэрэдишIын ышIа-гъэп. Къэблэгъэрэ Мэкъэ Нэфыр, — хъаумэ Нэфынэ Макъа? — джары зэгупшысэщтыгъэр. Ылгъэ шыпккъэ ар къызэрэщэ-жъэрэр зэхышIэу, зэмысэгъэ плъыр-стырыгъэ къыкIилъхъэ-штыгъэ. Мары мэ зэфэшъхьафхэри зэхефых. Нахъыпэми ахэр къылыIэсыштыгъэхэми, икъэшIэжъ къыхэнэнхэу ыгъэунэ-фыштыгъэхэп. Джы ягупшысэ, фимытэу зэрегъапшэх, гуш-тэгъуаджэхэри къахегъэщых. А пстэури Нэфынэ Макъэм

къешІэкІыгъэу, зы жьыор кІэшыгъэу ылъ щезекІо. Мары къэсыгъ Макъэр... Хъаумэ нэфынэ къодыя? Зэ зэхэкІосыкІы, зэ тыгъэм фэдэу зыкъещэи, зегощы...»

Псым ыумэхыгъэм ылэмэ пкъыягъэр ахэлъыжырэп. Жьым дечъэжъагъэм ылъакъохэр зэхышІэжыыхэрэп. Огум ехъопсагъэм, зыгу пщэсмэ ахэзыхъагъэм шъхъагъырэ чІэгъырэ иІэжъэп.

ПкІантІэ къыщыхырэп ошъогум. Ощхым мыжъо плъырхэр еумэзэхых, пкІэнтІамэхэр чІыгум хелъэсэжыых — ар чІыгур ары зыщыхыурэр.

Шъэожъыер тыдэ щыІ?

Псым дакІо, жьым дачъэ, гъунэнчъэр ипсэупІ. Цыфэу чІыгум щыпсэурэ пэпчъ игугъэ Шъэожъыем лъыдэкІуае — тыгъэ нэфэу, икъин щэкІосэжыы — мээ нэгъыфэу...

Ау Макъэмрэ Нэфынэмрэ Лъэпшъы ышъхъагъ къиуцуагъэх.

* * *

— Итыгъэ хэкІосыкІыжыы, жьы къабзэмэ лъэу кІэтыр абгынэ, ыпсэ игъукІышт,—ыІуагъ Сэтэнае.— ЫІэхэр псыдэкІожъхэп, гугъунчъэ жьыорхэр игъогогъужъхэп, сэпацэм фэдэу огум къыІэпызыжыыгъ. Лъэпкъым икІэн горэм пІэлъэнчъэр, гъунэнчъэр, шъхъафитыр зэхышІэхэзэ къырихъакІынхэ фае. Сыд зэхэпшІагъэр, Іадыиф?

— Тыгъэшхом сыкъыдекІокІыгъ, жъуагъомэ сакъыдэ нэфыгъ, садэкІосэжыыгъ... Ори, нартмэ ян, упшъэшъэ ІэпцІэ-лъэпцІэ цыкІоу, бэшІагъэу кІодыжыыгъэ псыхъомэ защыбгъэпкІэу услъэгъугъ.

— Скуашъомэ къяубзэгъэ псыхъуабэ игъукІыжыыгъ, Іадыиф, жъогъо такъомэ амакъэхэр чІычІэгъ хъужыыгъэ къуладжэмэ къадэнагъэх. Ижырэ чъыгмэ яжъаухэри утысагъэхэп, гопэ дэгъэкІыгъом зэрэхъапщэхэу, хэщэтыкІ шъэфхэу, тІокІэ зэжъумэ къащычІэужъхэу загъорэ зэхэсэхы.

— СыкъышІагъэп, Сэтэнай,— нэфынэр ыпкъы щызэбгырыкІырэм фэдагъ Іадыиф.— Зы тыхъугъэ фэдэу, зы хъоу чІэнчъэ титыгъэми...

— Ащыгъум лІыхъу копкъ хэтхыгъ. Лъэпкъыр лъэпсэнчъэп,— Сэтэнае ымакъэ нэфынэм хэткІухъэщтыгъэ.

—...зы пкъынэ-лынэ тыхъугъэм фэдагъэми... ынитІуи сакъырыщыгъэп, илгы къекІокІи зэблихъугъэп.

— Тхъэмэ лІакъо атекІырэп, Іадыиф. Жьым, псым, ошъогум ахэшІыкІыгъэх тхъэхэр, ахэмэ пкІантІи къяхырэп, тигугъэ нэмыкІ къырахъакІырэпышъ. ЕгъашІэми джауштэу щытышт. Ори пщыгъупшэшт къыохъулагъэр. Пщыгъупшэшт къэшІэжыыр лІыхъу копкъэу хэтхыгъэм ылгы хэхъашт. Идунэе текІыжыыгъо къэсымэ, сэ сымакъэрэ о уинэфырэ лыІэсыжыыштых. ГъашІэм пщэсы уешІы, хъадэгъум укъырегъэхчы.

— Сэ сыбызълъыфыгъ, Сэтэнай, нарт лъэпкъым ианых лІыхъужыыхэр гырзыхэзэ сиунэ екІыжыых, мыдрэм сыкъышІагъэп.

— Лъэпшъы ыдэжъ ушъэІэфэ, ылэмэ куамэхэр къагокІагъэх, ылъакъомэ лъапсэхэр адзыгъэх, ынэхэр хыгъэхъунэ инхэу зэбгырычъыгъэх, ыбгъэгупэ къушъхъэтхы дысэу тэджыгъэ. Джары зэхышІэщтыгъэр. Жьым ытамэ уиІыгыгъ, псым ылапэхэр къыодэхэшІагъэх, тыгъэм инэбзыйхэр плы хэткІухъагъэх. Нибжыи къомыхъэрэ тыгъэр плъэгъугъэ, ари пщыгъупшэшт, ау уишъао лъэу кІэтыштым ыкІуачІэ бзэмыІу къэшІэжъэу ар къырихъакІышт.

— УнитІу сагъэтхыо, Сэтэнай... КІосэжъхэу слъэгъугъэ жъуагъомэ афэдэх.

— Жъогъуабэмэ ягъашІэ сынэмэ ащыкІосагъ, Іадыиф, ау яжъэу къапытэкъугъэр сынэпсмэ алъэсыжыыгъ. Умыщын, ош нахъ лъэрыхъ джы зи дунаим тетэп.

— СыкІыгъугъ Лъэпшъ,— зэхэпхэуи зэхэмыхэуи къыІуагъ Іадыифы.— Ежъ зэхыхыжыыгъэп, ыгукІэ къыІуагъэти, Сэтэнае зэхихыгъэ, агукІэ къаІорэри къышІэщтыгъэти.

— УкІыгъугъэп Лъэпшъы, Іадыиф, ыдэжъ ушъылагъ. Къушъхъэшхом сэпацэр зэрэпкІэу, ытэмашъхъэ укІэрытыгъ. Лъэпкъым ижыкъэщэ къекІокІ ухэфэгъагъ. Лъэпшъы ижъау къыптыридзагъ.

— Тыгъэр сыгу щытІыргъорэм фэд, Сэтэнай... Тыгъэр сшъо хэль.

— Шъао къэхъушт, Шъэожъые. Лъэпшъы ижыкъащэ дунаер зэ къыкІухыи, къыгъээжыыгъ. Тэ гущыитІу зэтэІофэ, сабыим ишІункІ гъашІэ ыухыгъ. Лъэпшъы ыпашъхъэ титышъ ары, ижыкъащэ тыхэт.

— Шъофышхомэ сыгу зыщаубгъу...

— ЗэкIэ пщыгъупшэжыщт, Iадыиф. Тхэмэ ячъыгмэ апыс къуалэмэ щэнаут гъопсыкIэ жъаухэр агъэшъокIых. Щэнаут Iэзэгъу: лъэпкъым ижъыкъашэ къеухъумэ, инэплэгъу чыжъаплгъэ ыгъэпшъырэп, игугъэ кIыхъэ ыгъэплгъэхуэрэп. КъыуасIо тетзэ пщыгъупшэжыщт, ауштгъу шытын фæе, ау узкIыгъугъэр хуульфыгъ. Еплгъ уапашъхъэ илъым: ылгъа-къохэр лъы закIэх, ытхыцIэ тет ягъэмэ бадзэхэр япкIыгъэх.

— Зи слъэгъужырэп...къэсшIэжырэп...ШункIыр къысэкIурэм фэд...

— Ытамэ аргъоир тес, олгъэгъуа, шакIомэ япхъэ машIо къырифыжыгъгъэ аргъой. Чъые зыхъукIэ зыначIэ блэгъожъмэ тIысыпIэ ашIыщтыгъэр емынэ узыр зезыхъэрэ аргъоим ищэнауты илIыкIыгъ. Згъэплгъэжы. ШункIыр зэрехъэфэ, нэфынэм тыхэтыгъ. Тыгъэм ыIапэ тэгъэубыт, Iадыиф, Шгъэожъыер нэфынэм къыхэплгъагъ. ШункIым ытамэ тыгъэр шытэджыгъ. Ащ нахъыбэрэ мыщ ущытыжы хууштэп.

* * *

Нэбгырищ зэрэIукIыжырэп Лгъэпшъы ылтэгъугъ. Джыри ыпсэ хэтыгъ. Азыфагу итыр тыгъэм фэдагъ, ежъыри апэрэу зыгорэм зыфигъэдагъ — джа азыфагу дэгъым. Мыжъо лгъапсэм кIэрыт уц куашэм хэлгъу, щэпкъ гъугъэ зырызмэ къызэрагъэгумэкIырэр къышIэщтыгъэ. «Зысэхъожъы, — егупшысагъ Лгъэпшъ, — джары цIыфхэм агъэшъхъэпэрэ пкъыгъомэ язэгъапшэу сызкIэхъугъэр. Зысэхъожъы... Зэрэдунаеу зэхэсэшIэшъ, сыкIодыпэн слгъэкIыщтэп. Тхъэу ущыIэным къыкIырэр — учылэпхъэ зэпытгъу, укъэкIы зэпытыныр ары. Зыми къыфэмыгъэзэжъэу, гъогу сырэкIо умыIоу, сыдрэ лгъэныкъуи уфэшIоу, зыдэгъгъазэрэр уигъогоу ущыIэщт. Тхъэр бгъу псэумкIи гъэзагъэ. ЦIыфхэр арых гъогу тетхэр...

...Сэтэнае къызэплгъэкIыгъ. Лгъэпшъы ышъхъагъ бадзэхэр Iужъоу шызэрэугъоищтыгъэх. Iадыифрэ Шгъэожъыемрэ къызэригъэплгъэкIыгъэхэп. Iадыиф гъэтхэ ошъо чапэм фэдагъ. Шгъэожъыер тыгъэ нэгущIоу ошъогум исыхъэщтыгъэ. ЦIыфхэр ымылгъэгъухъэзэ, ягугъэ-гущыIэхэр зэхихыщтых, цIыфхэм япкIэнтIамэ къыкIэмьозэ, жъым, псым, ошъогум узыушъухъэрэ амакъэхэр къылыгъэсыщтых. Сэтэнае нэмыкI ар къышIэщтэп.

«ЦIыфыгур дунаем фэдиз, — ыгукIэ зэриIожъыгъэ Сэтэнае, — цIыфыгу пстгъуми яхъопсэ дахэ зы пкъынэ-лынэ шызэгъэкIумэ». — Шгъэожъыем гъашIэу къыпэщылыр ежъыгукIэ Сэтэнае ыкIуштыгъэ.

...Лгъэпшъ аужырэу зэгупшысэщтыгъэр — нэбгырищэу IукIотырэр ежъ пхырыкIхэрэм фэдагъэх. Жъызехъэ-нэфдэкIо гъогоу зыпхырыплгъырэр чыжъэ хъузэ IукIотыщтыгъэми, нэбгырищмэ ежъ ыпкъынэ-лынэкIи, нэмыкI горэхэу джыри къыгурымыIагъэхэмкIи зэрягъэпшагъэр къызэхихыIагъ. Мыжъом мыжъо хахъозэ, къушъхъэр мэтэджы. Ар зытэкъожъыкIэ, икIэрыкIэу мыжъо зырыз, зыхэкIыгъэм фэдэу, мэхъужъы. «Зызыщысхъожъыерэм цIыфмэ сафэдизгъу зыкъысщэхъужъымэ, ащыгъум сид... мохэмэ сашыщыгъэу ара? Сафэдагъэмэ, ащыгъум ежъхэри сэщ фэдагъэхэба?.. Адэ ежъхэм дунаер ахъожъы зыхъукIэ сэщ фэдэ хууштыха? Сэ сызтетыгъэм фэдэ? Сидунэе хъожъыгъо пIалгъэ къызыскIэ, ар къызгурылонгъу шытыгъ... Джы нэс сигъэпсыкIагъэм а зэхэшIыкIыр къыхэфэн ылтэкIыщтыгъэп. Мо бзылгъыгъытIум азыфагу зыщызыIэтрэ тыгъэжъыем сидэу сыкъыстыра!..

Емынэ узыр зезыхъэрэ аргъоир, блэгъожъым фэдэу зигъэшъокIыгъэу, Лгъэпшъы ытэмашъхъэ къеукIорэхыгъ.

Пьесэхэр

ПЩЫ-ОРКЪ ЗАУ

Едзыгъуищ хъурэ пьес

ХЭТХЭР:

ДжэгуакIор	{	фэкъолIмэ язэхэщакIохэр
Хъанахыкъо Къымчэрий		
Дэпчэн хъаджэр		
Кокуанэр		
Алэбый		
Джармэкъо Тахьир	{	пщыхэр
Къунчыкъокъор		
Хъаджэмыкъор		
КъокIэжыкъор		
Шыхъанчэрыекъор		
Елмырзэ байколыр	{	Алэбый ышнахыкIэх
Тальэустэн оркъыр		
Чэтэгъоз		
Назым		
Хьэлэо ефэндыр		
Гоцэмыд		
Нахьдах		
Аслъанкоз		
ПщылIхэр		
ФэкъолIхэр		
Бзыльфыгъэр		

Апэрэ къэшлыгъу

Гошэмьд, Алэбый, Чэтэгъоз, Назым.

А л э б ы й. Тыбгъэтхъагъ, тян.

Г о щ э м ы д. Алхъам дурилахъ Io, сикIал.

А л э б ы й. Шыкур алахъ, алахъэм дурилахъ, къыстэфэрэ Iахъыр рэхъатэу сэгъэшхыгъэшъ.

Г о щ э м ы д. Уяти шхын дэгъур икIэсагъ, нынэ. Ар шхэ зыхъукIэ, я-сиалахъ, шхэным фагъэсагъэм фэдагъэшъ! ЗызгъэшхэкIыгъэу сыщысыми, сеплътэзэ мэлакIэ сыкъыгъэлIэжъыштыгъэ. Цыф псаугъ, кIочIэшхуагъ, лэжъэкIошхуагъ. Ихъаку шыгъэмэ — пщынэм фэд, ичэумэ — илъэсипшIы хъугъэшъ мары шыт, ыIэ зэмыкIурэ шыIагъэп тхъамыкIэм. Мэл Iэхъогъур, шыхэр, чэмхэр, цухэр, псэуальэхэр... Сэри симыгъэхъуапсэу сиIыгъыгъ...

А л э б ы й. Джыри утIыгъба, тян.

Г о щ э м ы д. Шъуятэ гушэ шыIагъэмэ...

А л э б ы й. Тятэ къыкIэныгъэ тIэкIум хахъо нахъ, хэкIырэп.

Г о щ э м ы д. А сикIал, а нынэ, IoфшIэнымкIэ ори Чэтэгъози шъучан, кIo Назым... Щэмэджыр зыкIегъакъо мэуцушъ, мэлупчъапчъэ шыт... Шъуятэ мылкъу ыугъои шIoигъуагъэмэ, шъош пай зыкIэгуалэштыгъэр.

А л э б ы й. Арыба зэкIодылIэжыгъэри — мылкъур ары.

Г о щ э м ы д. Алахъэр ары гугъэжъын ямыIэу ахэр зышIынхэр!..

А л э б ы й. А тян, мылкъукIэ дунаир ипкIын плъэкIыштэп. Мылкъур унэм къызыхъэкIэ, цIыфыгъэр рефы.

Г о щ э м ы д. Мылкъум уахишэшт, нынэ, уакъхишъыжъышт. Былымэу уиIэгу къыдэхъажырэм фэдызирэ непэ цIыфмэ уигугъу ашIышт.

А л э б ы й. А тян, былымыр ары тятэ зэкIодылIагъэр. ШкIэхъужъэу оркъ джашъомэ тырахыгъэм пай...

Г о щ э м ы д. Ащ игугъу къэшъумышIынэу сышъолъэIугъэ гушэба! *(ынэпс къакIo. Чэтэгъоз къыхъажыгъызы аужы-рэ гуцыIэхэр зэхыхы. Янэ екIуалIэ, ытамэхэр еубытых).*

Ч э т э г ь о з. Тятэ оркъыжъитIу афыримыкъунэу шытыгъэп, тян, ау агъапци, тeIапIэ имылэжъэу къамэкIэ зэхау-

лыIуи, ыпсэ пытэу, ынэ къаплъэзэ чIатIагъ. Псаоу чIатIагъ. Къысфэгъэгъу, тян, ау ар къасIo къэс, «слъы шIэжъ, сикIал», еIoшъ, тятэ къысаджэрэм фэд... Мыдэ, зыгорэ сэгъэшхы, тян. *(Гошэмьдэ чIэкIы.)*

А л э б ы й *(онэ ныкъошIыр къештэ)*. Назым иуанэ сэу-хы.

Ч э т э г ь о з. Ежъ исышъуштмэ, ар уанэ хъун.

А л э б ы й. ИдгъэтIысхъэмэ, сыд пай имысышт?.. Тыгъуасэ джыри зы оркъ Очэпщые мээ укIыгъэу къыхагъотэжыгъ. TIу хъуштыгъэх, зыр тичыл, ащ ыIэ пыупкIыгъэу къэкIожыгъ. «УкIаIом ынэгу ихъогъагъ», — ыIуагъ, умышIэжъынэу, ау ыIэ пиупкIи, къызетIупщыжъым, «узытIупщыжыгъэр чэщылI, джащ ыцIэ зыщымыгъэгъупш» — ыIуи къысиIуагъ, еIo.

Ч э т э г ь о з. Зэхэсхыгъэ сэри а хъэбарыр. АукIыгъэм мыгъэ фэкъолитIу екIодылIагъ, зыIэ паупкIыгъэм фэкъолмэ ятыгъоныр икIэсагъ аIo. Мыуцумэ, адырэ Iэри паупкIыжъынэу къычIэкIын.

А л э б ы й. УкIаIом ишы ылъакъо ауIагъэу ыIуагъ... Чэтэгъоз, уишагъдый чIэслъэгъуагъэп къакъырым, нычэпэ Понэжыкъуае сыкъызыкIыжъым.

Ч э т э г ь о з. Сэкъат хъугъэти, TIахырэ лъащэ дэжъ ссгагъэ, Iэшъынэхъаблэ. Чэмыдэм сытес. *(Назым къехъэ, чэфынчъ, Iыстырэн. ЗэшитIури еплъых).*

КъэIыст, нахъыкI, тшынахъыжъ зыгорэ къелыжыгъэмэ, тянэ тигъэшхын. *(Гошэмьдэ Iэнэ уишъагъэр къырехъэ.)*

Г о щ э м ы д *(Назым pelo)*. УкъхэкIыжыгъа, сикIэлэ дах? КъэIыст, нынэ, мэлакIэ улIагъэщтын. Шъушх, пIэхэр сшIыжъыных сэ. *(ЕкIыжъы.)*

А л э б ы й. ЧэщылI... ЧэщылIмэ, чэщныкъо горэм хэлIыхъажъын. Зы кIэлэжъ горэм пщы-оркъхэр фэухынхэу шытыгъэмэ, тятэ изакъоуи афырикъуни.

Ч э т э г ь о з. Шъхъаджи фашIэрэр ешIэ, нахъыжъ.

А л э б ы й. Шъхъаджи фашIэрэр арэп, зэкIэми акIуачIэ къыхъыштыр зэдэпшIэн фае нахъ.

Ч э т э г ь о з. Хэта зэкIэ зыгъэдэIoшъуштыр? Шъхъаджи зыгъэгумэкIырэр ипэIoжъ, ишыжъ, имэщ хъас. *(Назым мэтэджыжъы.)* Хъанахыкъом якуп пщы-оркъхэм яушъыи, акъыл къэжъугъоти, шъуицокъэ плъыжъ зыщытэжъугъаль, шъуипшъашъэхэр къэтэжъугъащэх аIo, тызэфэдэм кIэдэхуэу,

бжэдыгъу псыжтыр аутэ. Адрэхэм зыфаер атыгъу, аукIы,
ашхы. Бэныр ары ахэр тэц фэдэ зышIыштхэр. КIо сэ сежьэн.

А л э б ы й. Тэдэ уздежьэщтыр чэщныкъом?

Ч э т э г ь о з. Тэдэ сежьэн?.. КIапщэм сыкIон, ТIалибэ
дэжь. *(Къэтэдджы.)*

Н а з ы м *(ыкIыб къэгъэзагъэу цытыгъ, псынкIэу зыкъе-
гъазэ).* Уемыжь, Чэтэгъоз!..

Ч э т э г ь о з. Сыда, нахьыкI?

Н а з ы м. Хъульфыгъэр щэсыфэ,
Зегъэпсэфы машIом,
Укъымыстэу укъегъэфабэ.
Хъульфыгъэр щэсыфэ,
Зегъэпсэфы сэшхом —
Гъупчъацэу зеуфэ,
Мэщыр ыхыжы шIоигъоу.
Шхончыжъэу ерэджыбэжыыри
Хъэ пшъыгъэм фэдэу,
Iэгум щыгъолты шIоигъу.
Гыными
Губгъошхом гъэжъо чылапхъэу
Зыхитакъо шIоигъу.

Ч э т э г ь о з. Адэ, нахьыкI,
Губгъомэ ащыкIуашъэу,
Къушъхъэхэр ыгъэгырзэу,
Гырзэу мыжъор зэщидзэу,
Чъыгыжъыр кIэим ридзыхэу,
МашIоми кIапщэу,
Пщэс шIуцIэр
Гын гъозэу зэрифэу,
Ащ фэдэ жъыбгъэ о къыуапщэрэба?

Н а з ы м. Сыд жъыбгъ зигугъу къэпшырэр, нахьыжъ?

Ч э т э г ь о з. ЧIы гъуанэм къыкIырэр ары.

Н а з ы м. Сыгу ылъэгъугъэп.

Ч э т э г ь о з. А лъэныкъомкIэ о угу джыри плъэшъурэп.

Сэ сэплъэ, ау сэри слъэгъурэп. Ау сисэшхо зысыупщIэныкIэ,
сэшхуацэм а лъэныкъом зегъазэ.

А л э б ы й. Чэтэгъоз!.. *(Гоцэмьдэ къехъэ.)*

Г о щ э м ы д. Шэхэр сшIыжыгъэх, шъугъолтыжъ.

Н а з ы м *(Чэтэгъозы peIo).* Ори угукIэ унэшъу, нахьыжъ.

Уисэшхожъ — нэрыплъэп...

Нынай,

Джыри Орэдыр садэжъ къэкIогъагъ.

Гоцэмьдэ Назым дэжъкIэ зещэи, ау Чэтэгъоз Назым екIуалIэ,
ыIэ ытамэ тырелъхъэ. Назым нэмыкI зэхимыхрэ мэкъамэр къэIу.

М а к ь э р. Мары, джыри къысэIу...

Зэхэшъухырэба?

ПIэ стамэ тех, нахьыжъ,

Орэд зэхэсэхы...

ПIэ стамэ тех —

Зэхэсэхы угу зэкIэ ихьыкIырэр.

Ч э т э г ь о з. Сыд зэхэпхырэр, нахьыкI?

Н а з ы м. Жъы стырхэр угу къыщепщэх,

Пщэс шIуцIэхэр шэджэгух —

Урахьыжъагъэу.

Стыры пIэгущэ,

Пэхъуамбэхэр пкъыящэх.

Ащ фэдэ IэкIэ ныкъыльфыгъэм

TeIабэхэрэп ытамэ.

Угу тыгъужъхэр итIупщых —

Уашхышт.

ИтIупщых пчыкIэхэр —

Уастышт.

Чъыг пкIашъэр

ЩыIушъашъэрэм фэдэу,

Угу щэрэжъау.

Чэтэгъоз тIэкIу кIырзушъ, Назым ытамэ етIупщы, ащ лъыпы-
тэу бзэпс зэпычыгъэм фэдэу, мэкъамэр зэпэу.

Ч э т э г ь о з. Ара орэдэу

Уадэжъ къэкIогъагъэм

О къыуиIуагъэр, нахьыкI?

Гоцэмьдэ Назым екIуалIэ, ыIэ ытамэ тырелъхъэ.

Н а з ы м. Хъау, нахьыжъ,

А гушыIэхэр къысэзыIуагъэр

О пIэ, уинэплъэгъу,

УигушыIакI.

Узэплгырэм бжыгыэ кытенэ,
Узэнэсырэм ыгу огъэсысы,
Чэщныкъом етхуагыэхэм фэдэу.

Г о щ э м ы д. А сикIал, а си Назым...

Н а з ы м. Зэхэоха, нахьыжъ,
Джауштэу гушыI,
ЩэIагыэ зигъаI.

Ч э т э г ь о з. Гум ыщыIэрэр тыкыным епщыныжъы,
нахьыкI. Лыгъэр угу кыщыгъэуш!..

Н а з ы м. Сыгу оред кыIонэу къэхугъ. Джары сэ
силыгъэ. Дунаер зэрэдахэр, ным ишIулэгъу зэрэIэшIур,
шIушIагъэр зэрэбэгъашIэр — жар сIотэныр ары сэ
силыгъэ-цIыфыгъэ. СичIыгу оред кыщысIощт. Джары
синасыпыр. *(Гоцэмыдэ Назым рецажъэ.)*

Ч э т э г ь о з. Оред кызыщыIощт чIыгум ущышъхьа-
фитын фае — угукIи, уиакъылкIи, пкIуачIэкIи! УичIыгу
зыфапIорэм уятэ иукIаIохэр щэзекIох. Ахэр плъэгъоу
сыд насыпа зигугъу пшырэр!

Н а з ы м *(кыизтеуцошъ)*. Тятэ иукIаIохэр тхъэм ыгъэ-
пщынэщтых, о лъым лъыр лъыогъачъэ.

Ч э т э г ь о з. Къунчыкъокъо гъумыри ыгъэпщынэщта?
Башъ регъэкъудыи.

Н а з ы м. Къунчыкъокъо зиусхъанышхом тятэкIэ хьакъ
иIэп, ащ ушIомын о. *(ЕкIы.)*

А л э б ы й. Чэтэгъоз, уIумыIуахъ сIуагыэба нахьыкIэм!

Ч э т э г ь о з. Къунчыкъокъор зафэ! ИунэIут пшъашъэ
къыритынэу мэгугъэшъ... Гъоцагыэу дунаем тетышъ,
сыгу фэгъу.

А л э б ы й. О угъоцагыэба?

Ч э т э г ь о з. Тятэ ыль сэшIэжъы сэ!

А л э б ы й. Тятэ ыль адыгэ чIыгум щыщы хъугъэ,
джары зыль пшIэжъын фаер, адыгэ чIыгур ары. БэнакIэ
озгъэшIэ-щтмэ, унэ къэзгъэплъэщтымэ уахэсщэшт
сIуагыэшъ, уфаеп.

Ч э т э г ь о з. ГушыIаIэ щэху зымышIэрэмэ тауштэу
бэнакIэ сагъэшIэшт?

А л э б ы й. Егупшыс, Чэтэгъоз. Пчэдыжъы жъэу
пхъащэ тыкIон фае, тычъежъмэ нахьышIу. *(ЕкIыжъы.)*

Ч э т э г ь о з. КъэдгъэшIагъэм тэчъеба, тхьакIумкIы-
хъэм фэдэу тынэ къаплъэзэ. Натрыфлъэпсым пIоныр
къызэ-рэдижъеу, цIыфым ишIой такIыIу къэху. Тыкъызтехъогъэ

дунэе дахэр тэупцIэпIы нахъ, зи хахъо фэтшырэр. Сэ сэлъэ-
кIыфэ апсэ згъэгъушт.

ЧIэгъчIэлъ пIонэкIэу Назым къехъажъы, Чэтэгъозы
иаужырэ гушыIэхэр зэхехы. ЕтIэбаим телъ къурIаныр
къештэ.

Н а з ы м. Нахьыжъ, о упсашIэп зыгорэм ыпсэ
бгъэгъу-нэу. Дунаем кытехуагыэр щыIэ шIоигъу.

Ч э т э г ь о з. Сэри сыщыIэ сшIоигъу. Ау ош
фэдэу, нахьыкI, Хьэлэо ефэндым сыщыгугъырэр
щыIаIэ сигъэшIэнэу. Сыд кыибгъотагыэр ащ
икъурIан?

Н а з ы м. Шъыпкъэр пIощтмэ, нахьыжъ,
гонахьми сшIэрэр, ау сыгу ымыштэхэрэри
къисэхых. Дунэешхом тетэу хэбзэ-унашъо
зыфимышырэ кыгъанэрэр. Гум кыIощтыр
хэты ышIэра? Хабзэ-бзыпхъэ фэпшыIын
уфита ащ? Тыгъэм хэт фит?

Ч э т э г ь о з. Къунчыкъокъо гъумыр ары
фитыр.

Н а з ы м. Гонахъхэр оIох, Чэтэгъоз,
Къунчыкъокъо зи-усхъанышхом цIыфыеп...

Ч э т э г ь о з. Земигъэгъэдел, нахьыкI,
ащ ущымыгугъ-ми, Аслъанкоз... о уинасып
птырахыштэп.

Н а з ы м *(къэукIытагыэу)*. Сыд сэлэу
узэрыгушыIэрэр... ГукIэгъу тхэлъэу
тыщыжъугъаI сэлэшъ ары. Чэщ рэхъат
къыокIу. *(КъурIаныр ылыгъэу екIыжъы.)*

Ч э т э г ь о з. Сэ сигукIэгъу мы
къэмапэм екIужыгъ. *(Къамэр кыирехы, ебэу, текIыжъызэ.)* Сэ
сичэмыдэ кысажэ.

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

Къунчыкъокъо пщым иун. Къунчыкъокъо пшыр,
Хьэлэо ефэндыр, Елмырзэ байколыр. Къунчыкъокъомрэ
Хьэлэо ефэндымрэ щысых.

Х ь э л э о е ф э н д ы р. Алахъэр гукIэгъушI,
зиусхъан, ащ иIорэ ишIэрэ быслъымэн дунаем
рэхъатныгъэрэ насыпрэ къезытырэр.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Рэхъатныгъэм
узщытегушыIэн дунаеп джы тызхэтыр,
Хьэлэо ефэндыр. Ожъубэнэ хьамлыу-мэ
афэдэу фэкъолхэр кычIэзэрэгъэпшыгъэх,
блэмэ афэдэхэу цIэлъэ-кIуалъэхэу тигъогу-
пэхэр кызэпабзы...

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Ахэри тхьэм кыггэхьуггэх, тхьэм илүмэтых.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. ...Чыхьумбий унэм арысхэу, анэ кьэтымыггаплгэу тлыггыггэх, анэ кьызэклахмэ, дунаим илэшлуггэ кьашлэмэ, утэшъоных тшлэшлэу. Нэфынэр пстэу-ми апае тхьам кыггэшлыггэп ныла, ефэнд? Шпунклыми зыгорэ хэсын фаеба? ...Чыхьумбий тшлэшлыггыггэм джы блэоным фэдэу ылэ кьылэтыгг. Пчэггу тлуи члэтлуггаггэр уды панэхэр зыпиз чыгы хьуггэ.

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Уятэ тхьамыклэ гуши, алахьэм джэнэтыр кьырет, ылоштыгг: бэщэу пчэкьуахэм кьобггэу-цожьырем чэтацэ кьыгуаклэ, джащ фэдэ дунай тызхэтыр, Упшыгггэу огболъыжы, угубжыггэу укьэтэджыжы. Пхьэлэшэклым нахь льягэу фэкьоллым ышхьэ кьобггэлэты хьуштгэп.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Тятэ бэщыклэ ыггэщынэщтыггэхэр джы тисэшхуи шыщынэжхэрэп.

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Джы зы фэкьолл уеомэ, зиусхьан, фэкьоллишгэмэ ал мэузы, фэкьоллишгэ губжыггэу кьыфызэплэклы.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Зы фэкьолл уеомэ, фэкьоллишгэмэ атх ауфэн фае, ефэнд, арыба зэрэщытыггэр джынэс?

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Дунаер техьэ-текл...

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Кьанлорэр кьызгурылорэп, ефэнд! Шхьаджи ышхьэ рыгушылэжэу тыщысым фэд, тызэгурыложьырэп. Дунаер зытехьы-зытекли шылэп, тэры кьытехьэрэри, теклыжыэрэри, пщыр пщэу тхьам кыггэхьугг. Тятэжы дунаем теклыжыгг, тяти ары, ау пщыггор кьэнагг.

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Фэкьоллхэр гурылоггэуае хьуггэх. Шьо — кьуачлэр, тэ — шлэшхьуныггэр — джар тиа-малэу алахьэу зизакьом кьытлэккылхьаггэх. Кьуачлэри шлэшхьуныггэри хэты ищыклэггэжыых, шынаггуй шьыпкьа-ггы фэкьоллмэ кьытфырямылэжэ хьумэ? «Тызэфэд» изиусхьан езылорэр делэ мыхьуггэмэ, зыгорэм щэгуггы. Бэщым чэтацэ кьыгкклэфэ уемыжэмэ нахьышлэу, зиусхьан.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Фэкьолл хьаклэщ укьыкыжы-гьаклэм фэдэу огушылэ, Хьэлэо ефэндыр, пхьэлэшэклыр плыггэу еггашлэм уахэтыггэм фэдэу.

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Алахьэм илүмэзмэ сахэтыныр ары сиэнатлэр, пхьэлэшэклым нахь ыггыггэшлор кьурланыр.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Алахьэм илүмэзмэ узэрахэтыр дэеп, ау зыщымыггэггупш: сэ клэклэ кьурланыр плыггэу укьеклоклы, ефэнд. Сэ кьызгомытым пеггымбарым игушылэ цыфмэ ашлэшы ыггэхьун ыльэккышхта? Сэ шлу сызымыльггэ-ггурэм кьурланыр шлу ыльэггун ыльэккышхта?

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Зылэмклэ — сэшхор, адырэлэмклэ — кьурланыр тлыггэу ара? Зиусхьан, адыгэ лэпкьым икло-дыжыггэу кьэсэу кьычлэклын. Кьытэбэныггэм ггунэ илэп. Зыхэр хымклэ кьеккыых, адрэхэр шьофым кьеплкыых, ящанэ-рэм сыбыслымэн елэш, кьурланыр еггэлылгышг, сэшхуа-пэм пылгэу пеггымбарым игушылэ кьырехьаклы. Мыдыклэ фэкьоллхэр... Хьашхьурэлүм фэдэх...

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Хьашхьурэлүхэр ацунтхьэн горэ амыгготгэу лэсэштхэп. Хьанахькьом икуп сидэуштгэу уеп-лыра?

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Хьанахькьор лы луш, губзыгг, фэкьоллхэр ыггэдэлонхэ елэккы. Уцуи ысти илэп. Понэжы-кьуае непэ шылэу алуагг. Неушы Тэхьутэмыкьуае нэсышт. Гьогу чыжэ, чэщныкьо гьогу кьин ыпэ илг... Шхьаггупцлэ мэзи боу ины. Зэрэмыщынэрэри сшлэрэп мы дунэе лаем.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Адэ арэу губзыггэмэ, ыбзэгу клэко тшында... Хьанахькьом, Дэлчэным, Кокуанэм цыфхэр зэщахьо, тетыггом клэнэцкыых. Шамилэ инаибэ пщы-оркьхэр зыгоуцохэм, ежхэмэ фэкьоллхэр шхьафэу аггэдэлуаггэх. Пщы, оркьы, фэкьолл шлу узщызэдэон дунаеп тызщыпсэу-рэр. Хэггэгум уиггэгумэклын фае, ежхэр тицуакьэ кьеп-лкыых. Хьуае тырихьыжыаггэм фэд, джащ уихэггэгуй уильэ-пкыи зэрэхэпщыжышхта ары узэгупшысэн фаер.

Х ь э л о о е ф э н д ы р. Хьуае тыхихьаггэр шьыпкьэ, ау тыхэзыщыжыын зымы ыльэггурэп. Наибэм ищарихьат адыгэмэ ящыклаггэп, хьыкыб псэпашлэхэми такьыкьонэщ-тэп. Хэти ежэ ильэпкь, идин зэгупшысэрэр. Урысиер тэмэш-ху, ащ ижэу учлэтми укьызэтенэнштын, ау тэц пай ыстыплэ илэп а жьаум. Кьаггэжыаунэу аломи, яжэу пэнэ закл, нэмаз-лыкыи щабггурэп ахэмэ яжэу. Бзыушхом бзыу цыккыур игьо-гоггэп, зиусхьан, дежэми кьычлэнэшт е имэлэклэ ллэггэу го-рэм ышхыжышхта. Алахьэу льягэм игуклэггэу ары хьоешхом адыгхэр хэзыщыжышхта.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Алахьэр льягэ, ефэнд.

Хьэлэо ефэндыр. Ащ кымыльэггүрэ кыггэ-
шлыггэ дунаем зи щыхгүрэп. Лъэпккыр ипашэмэ ядэожьмэ,
щынагьо илэжьэп. Ау кьурланым алэ телгэу зэфэдэныггэм
кледзых. Шошхьуныггэ тхэм физилэр клодыггапэп.

Кьунчыккьокьор. Зэрэплорэмклэ, ефэнд...

Хьэлэо ефэндыр. Егупшыс, зиусхьан. Тхэм
ыпашхьэкклэ зэкклэ тызэфэд. Ау псыхьоми тызэфэд ылозэ ма-
чгэ, хышхом едырыжы нахь. Щэджэггэ нэмазыр кьэблаггэ,
сэ ськложыын ащыггум.

Кьунчыккьокьор. Нэмази пшып, тимыхьамели
ухэлэн, ефэнд. Бисимлахь умылоу уиклыжыынэп. Тятэ иунэжк
укызырыхьаггэр.

Хьэлэо ефэндыр. Уятэ боу алахьэм шыпккыаггэ
фырилаггэ. Сэри сыщыггупшэщтыггэп, ащ ихьатыр нибжыи
сыщыклаггэп. Пшым иунэ нэмазэу шыпшырэри нахь псэ-
пэн, уитхьалгэуи алахьэу зизаккьом нахь кызэхихын. Ала-
хьэр гуклэггүшл.

Пшым ефэндыр кыготгэу унэм члещы, члэкыхэ зыхьукклэ ефэн-
дыр зэ кызэтеуцо, ышгхэ филожгэу: «Хьанахьккьом ыбзэггу клало
пшыпшт, арыба? Адэ тэри джарыба тызыфаер».

Кьунчыккьокьор (*кьеггэзэжы*). Кьакло, кьакло,
Елмырз! (*Елмырзэ кьехьэ*.) Лъэустэн зэшмэ ялори, Шхьа-
ггупцлэ мээ ныпчыхьэ шгьуклу. Чэщныккьо мыхгүзэ Хьана-
хьккьор джащ шыжгьугготышт.

Елмырз. Укьэмыгумэкклэ, зиусхьан.

Кьунчыккьокьор. Некло, ефэнд.

Ящэнэрэ кьэшлыггэу

Хьэлэо ефэндыр бэщым зытыриггакклэзэ сценэм зэпырэклы,
лашэкклэ узэндэггэу Чэтэггоз ккыпэггьоклы. Пчыхьэ шлункл.

Хьэлэо ефэндыр (*цтаггэу*). Бисмилахьы альрахьы-
мани альрахьым!.. Алахьэр сиггус...

Чэтэггоз. Алахьэр уиггусэмэ, сьдэу уштаггэ адэ,
ефэнд?

Хьэлэо ефэндыр. Алахьэу зизаккьоу, зыми
емыльгэлоу, зэкклэ зылгэггүрэм ущымыщынэу, сьдэуштгэу
угущылэра? Ы?.. Чэтэггоза, сэлло?

Чэтэггоз. Зэкклэмэ анахь лгэшым сьд пай ущыщы-
нэшт, ефэнд? Ущыщынэккли, ущымыщынэккли уфырикгүштгэл.

Хьэлэо ефэндыр. Зэкклэми уафырикгүнэу ары о
узыфаер! Истафурилахь, ужэ ккыдэккырэр сьдым щыщ!
Тхьам щыщынэрэм тхэр иггус. Тхьар зимыггусэр...

Чэтэггоз. Сэри тхьар сиггус, ефэнд, титлу яхазэу
шгыпккэр ккэзылорэр сшлэрэп нахь.

Хьэлэо ефэндыр. Тхэр зы, гонахьхэр оло, клал.

Чэтэггоз. Тхэр зы, ау ефэндэу щылэр бэ.

Хьэлэо ефэндыр. Пеггымбарэу шыпккьаом игу-
щылэхэр быслгьымэнмэ язылорэр нахьыбэ ккэс, алахьэу зи-
заккьом шлошхьуныггэ физилэри нахьыбэ хгүшт.

Чэтэггоз. Шгыпккэр плоным ефэндьбэ ищыклаггэ?
Зэ ккыплони, гум ккэенэжы.

Хьэлэо ефэндыр. Шгыпккэр ккэплло зэпытыми
хьоккырэр, пеггымбарым иккьурланы итхагг ар.

Чэтэггоз. Мэхьоклы, ефэнд. Щылычыри мэхьоклы,
чатэри мэуцэку, о уишгыпккьи джащ фэд. Пщы хабзэри хьоккли,
орккь хабзэ хгужыггэ.

Хьэлэо ефэндыр. Шгыпккэр зы.

Чэтэггоз. Шгыпккэр зымэ, сьд пай ар ккэзыхьаккы-
хэрэр зэфэмыдэх? Пщи, орккьи, фэккьолли, пщылли, тыггуклуи,
уклаклуи, бзэджашли шыпккэем рымыпсэухэрэмэ, сьд пай
тхэм ккыггэггунэхэрэ? Тятэ пщы-орккьмэ зычатлэм, ккьурла-
ным плэ телгыггэба, зыуккыггэхэри гьолгыжыыхэ зэхгум
тхэ ельгэужыггэхэба, ефэнд? Уишгыпккэ хьоккыггэ!

Хьэлэо ефэндыр. Пхьоккы зэпытыггэми, нахь
жгыухэрэр щылэх, клэлэху.

Чэтэггоз. Шгьулгэккыахьызэ, пщымэ ацлэ жгуггэжгыу-
ггашгэ, еплгырэр нэшгу ешлы. Хэггэггүр нэшгу хгуным
ычлыплэкклэ, нахьышлуба нэшгу зышлыхэрэм ышгхьэ...

Хьэлэо ефэндыр. Тебггэфэштгэу ошлэмэ... Ау
нахьышлур зышлэрэр ташгхьаггы ит.

Чэтэггоз. Тыггэ заккьор ары ташгхьаггы итмэ ащы-
щгэу ккытшгхьаггэу сэ сшлэрэр... Арэп, Хьэлэо ефэндыр, нэ-
мазгыггыр бггунджгэу оггазэмэ сшлэрэп... Тэдыклэ бггазэ-
ми хгүшта?

Хь э л э о е ф э н д ы р. Ара?... Бгъэзэн олъэкIымэ, сыда зыкIэмыхъуштыр? Чэтэгъоз, акъыл губжыгъэр гъуазэ хъуш-тэп. УгукIэ уIушы фэд, ау уиакъыл... Тхъэм елъэIу, ащ игушыIэ гъуазэ пфэхъушт.

Чэтэгъоз. Хьэлэо ефэндыр, тхъэр зыкIи сэ сиIофымэ агъэгумэкIырэп.

Хь э л э о е ф э н д ы р (*ежъ зэриложьырэм фэдэу*). «Акъыл зиIэр сэ кыызгоуцо, акъыл зимыIэм сэ сыгоуцо» (*егушысэзэ*). Тхъэр о уиIоф закъоп зыпылтыр, ар шыпкъэ. Тхъэр дунэе Iофыр ары зыпылтыр. ЗэкIэхэмджи шIункIым тыхэт. Тхъэм тэ тылгъэху, нахъ, ежъ кыитлгъыхурэп. Алахъэу зизакъом дунаер о кыиптыришIыкIыгъэп, дунаеу кыыгъэшIыгъэм ори зы пкыыгъоу ушыщ.

Чэтэгъоз. Сиакъыл зэрэмакIэзи, пцэу къэуупIэ-пIахырэм, уитхьалгъэIумэ ащыбгъашIорэм сэ сезэгъышъуш-тэп.

Хь э л э о е ф э н д ы р. Пщыр шIу плъэгъуныр е умылгъэгъуныр — ар о уиIоф, ау уедэIуныр, ыIорэр пшIэныр — ар хэгъэгу Iоф. Бэщыр уапашгъэхэ кырагъэуцуагъэми, едэIу аIо.

Чэтэгъоз. Бэщым едэIурэр хъайуаныр ары. Къыз-гурыIорэп, ефэнд, шIу сымылгъэгурэм ыIорэр сшIэмэ, хэгъэгу Iофы хъушта сшIагъэр?

Хь э л э о е ф э н д ы р. Тыгъэм дунаер къегъэнэфмэ, цIыфхэр яакъылкIэ зэрэгъэнэфыжых. Пщыр къэуупIэпIахы зыфэпIуагъэр... тхъацури къаупIэпIахы, ау... лIы пытэ шы псынкIэ теIыстэмэ, чэщныкIо мыхъузэ, ШъхъагъупцIэ мэз нэсын ылгъэкIышт. Игъом нэсмэ, ныбджэгъу ыгъотын ылгъэкIышт. Сэри ыгу сыкъэкIыжынкIи хъун. КIо сэ сэгүIэ, нэмаз шIыгъор къэблагъэ. (*ТекIыжъы*.)

Чэтэгъоз (*ышъхъэ филожъэу*). ГурыIогъуай мы Хьэлэо ефэндыр... ЗыбгъукIэ укъегъэфабэ, зыбгъукIэ укъегъэу-чъыIы. ШъхъагъупцIэ мэз пIуагъа? (*Къамэр кыирехы, ебэу, текIыжъы*.)

Хьэлэо ефэндым къегъэзэжъы.

Хь э л э о е ф э н д ы р. Пщыр къэуупIэпIахы пIуагъа? Адэ, тхъацури къаупIэпIахы, етIанэ табэ стырым радзэжъы нахъ. Ащ итаби хъакум тырагъэуцогъах, кIэлэху, машIори кIашIыхъэ зэрафэлгъэкIэу, ау сэ сыкъыстышътэп, сыкъыгъэ-

фэбэшт нахъ. Пщыр Iофа, пщыхэр бэ мэхъу, алахъэу тыкъэ-згъэгъунэрэм изакъу, ар кыитфэразэу, тэри тыгукIэ тигъэра-зэу тигъэпсэушъумэ, тызэдэпсэумэ, адрэ пстэури... кыысфэгъэ-гъу, сиалахъ!..

Яплэнэрэ къэшIыгъу

ДжэгуакIор, Нахьдах, Алэбий, Тальэустэн оркъыр, ХъанахыкIо Къымчэрий. ДжэгуакIом шыкIэпщынэм Хъатхмэ я КъокIасэ иорэд кыырегъаIо. Алэбий дежъу.

А л э б ы й. ЛIы шIэгъуагъ КъокIасэ, адыгэ лIы шып-кыагъ, ау кIодыклае хъугъэ.

Т а л ь э у с т э н. Ифэшъуашэ IукIагъ. Пщы-оркъхэр шъуумысынкIэ шъушIэмэ, шъхъэубэтагъэ щэху зымышIа-гъэри лIыхъужъэу къэшъуIотэшт шъо.

А л э б ы й. Тальэустэн оркъыр, КъокIасэ лIыгъэ хэлъы-гъэп пIоныр емыкIу. ЦIыфыгъэшхуи хэлъыгъ, тэрэзыджэу зекIорэ пщы-оркъыми афигъэгъуштыгъэп.

Т а л ь э у с т э н. Пщырэ оркъырэ тэрэзыджэу зекIонхэ алъэкIыштэп. КъокIасэу зыфапIорэр лIы тэрэз IукIагъэмэ, илIыгъэ къэнэфэштыгъэ. (*Нахьдахэ фэгъэзагъэу*.) Арэп, пшъашъ, сыда ащ фэдиэу гъэшIэгъонэу шъхъаныгъупчъэм иплъэгъуагъэр? Тальэустэн оркъмэ якIалэ уапашгъэхэ исэу, о унэIу дыреогъэзэкIы. Узэрэдэхар шыпкъэ, ау уакъылышIоу зэралорэр пцIы.

Н а х ь д а х. ЕмыкIу кыысфэшъумышI, Алэбий, ори, джэгуакIу. (*Тальэустэн оркъым peIо*): оркъымэ кысапэсы-рэ акъылымкIэ сцIэ ралонэу сыфаеп, ау фэкъолIымэ дахэкIэ сцIэ раломэ, тхъаегъэпсэх, сыкъальфыгъэшъ, сидэгъумэ ашIоигъу. (*Тальэустэн оркъыр шъхъаныгъупчъэм екIуалIэ*.)

Т а л ь э у с т э н. ФэкъолI шыужъ горэ пай пшъхъэпхэ-тыку кыысфэогъазэмэ, хъабзуд, уиIахъ маф, зэкIоцIыпхагъэу уиджэхашъо тельэу озгъэлгъэгъун сэ ар. (*ЕкIы*.)

Д ж э г у а к I о р. Ярэби, губгъэн горэ кымыкIыгъот, сидэуи оркъ утэшъуагъа мыр. ФэкъолIхэр яуни рэхъатэу ра-гъэсышътхэп, гъогуи рагъэкIожъышътхэп.

А л э б ы й. Инасыпмэ а зыфикIыгъэм лые рихынэп нахъ, ежъыри псаоу ыбгынэнэп мы Iэгур, ащыкIэ гушыIэ осэты, ДжэгуакIу.

Пчър кызэлокы, орк Тальэустэныр зэклоцлпхагъэу ылыгъэу
Хъанахыкьо Къымчэрые кьехъэ, оркыр джэхашъом кытыредзэ.

Хъанахыкьо р. Мы унэр ары сшлошл мы шъхъауба-
тэр кызэрыкыгъэр. Шъуилахъ маф.

Щысхэр кэтэджих, Алэбий Хъанахыкьом еклуалэ.

Алэбий. Сэлам алейкум, Хъанахыкьо Къымчэрый!
Емыклу кытфэмышл, тэ мыщ тилоф хэлыгъэп. Ышъхэ лъы
шлоир кьеуагъэти, узыщыщыри ымышлэу мы джэгуалъэр
кыплыкыгъагъ узэклоцлпхэны укыхынынэу.

Хъанахыкьо р. Пчы-оркымэ уафэулэуэ, о емыклу
кызэрэмыхыщтыр сэшлэ. Хэты ишъхъаубат адэ хъэ шъэф-
рытхъом фэдэу атх ибанэрэр?

Алэбий. Тальэустэн оркымэ ащыщ.

Хъанахыкьо р. Оркырэ хъэрэ зэфэдэ зыфауагъэр
шъыпкьэ. Тальэустэнхэр зэшищы мэхъух, пыеу силэмэ ор-
кыищ къахэхъагъэба ащыгъум.

Джэгуакар. Укызыхъугъэм кыщегъэжъагъэу,
Къымчэрый, оркхэр уипый о. Мыхэмэ анахыжыыр чэщылл
зыфалорэ лыхъужыым ыукыгъ. Мыдрэр лы луклэ шлоигъуа-
гъэти, зыфаер кыдэхъугъ, зэрэхэжыжыщтыр сшлэрэп нахъ.

Тальэустэн. Сыкъэшъутлат!..

Алэбий. Къымчэрый, Хъоклормэ яун укызэрыхъа-
гъэр, зэщ зытедгъэун тлуи Нахьдахэ дэжъ тыкъэклуагъэу, мы
орк джашъори кытитхыллагъ.

Хъанахыкьо р. Ора Хъоклормэ япшгъэшгъэ лушэу
Бжъэдыгъу зигугъу щашырэр? Ащыгъум мы унэм шъхъакло
къесхыгъэмэ, кысфэгъэгъу.

Нахьдах. Шъхъакло кытэпхыгъэп, Къымчэрый,
шъхъаклом тыщыуухъумагъ нахъ, тхъауегъэпсэу, кьеблагъ.

Хъанахыкьо р. Ащыгъум, сызэренегуерэмклэ, орышл
мыщ зызфигъэллы шлоигъогъэщтыр, плэ кысэлъхъэ, узэрэ-
фаеу дзеклу.

Нахьдах. Тальэустэн оркымэ ежъ кызфихыжы-
гъэ шъхъаклом нахъе епшлэжыын плъэкышдтэп, Къымчэрый.
Къэтлэтэжъ, Алэбий.

Алэбий. Олахъэ, ош нэмыкыгъэмэ къэлъэуагъэр,
Хъанахыкьом ыпхыгъэр ныбжыи къэсымытлэтэжыыни!..

(Еклуалэшъ къамэмклэ клансэр зэпеупкы. Оркыр кэтэ-
джыжъы, ишъхъакло кызхимыгъэщы шлоигъоу, зегъэины.)

Тальэустэн. Уинасып кыкыгъэ мызгъэгъум... Хъа-
нахыкьор. Ау непэрэ мафэр мыгъо пфэхъун. Уишы уанэр те-
мыхыжызэ улуклэжыынкли хъун!.. (Псынклэу екыжъы.)

Алэбий. Шъуальэныкьо сыд щыкъэбар, Къымчэ-
рый?

Хъанахыкьо р. Къэбар лотэгъуи тифэжыын. Аш
нахышлу джэгуаком орэд горэм тырерэгъэдэлури.

Джэгуакар. Нахьдахэ зыслэгъуклэ, сишыклэпщынэ
бзакло мэхъу, Къымчэрый. Къесымы, кьещхы сэлло, сычъэ
сшлоигъоми, зыгорэм сыкыкьудырэм фэд.

Зызгъэпсэфынэу сыгъолъмэ,

Сызлтыхурэр сымышлэу,

Сэлбэ-лъабэ.

Наплэр зэтесхмэ,

Сыд сшлоклодыгъэр? —

Зысэплыхъэ сэлбэ-набэу.

Нахьдах. Лэныстэр хъурджанэп зэрэбзэрэр,

Бзэ зэфэшъхъафклэ тымыгъэгущы.

Тло коцыр раутырэр илъэсым,

Санэр зышлолэшлум фэигъу,

Клэлэ гъэрыр гъогу ныкьо тет.

Джэгуакар. Мэзэ кыхъэгъаклэр зынапц,

Пцел жъаухэр зиджэнэкокл!

Иклэкыплэ рысклон слонти,

Бзылфыгъэм гъогу клэкл кыуэта?

Икыхъаплэ рысклон слонти,

Гъогу кыхъэ ош фэдэр ежэшта?

Нахьдах. Гъогу клэкым осэпсыр кыщехы,

Гъогу кыхъэр щэджагъом псым лохъэ...

Джэгуакар. Сызлуихагъэу псым сыхэлабэ,

Ау слапэмэ псыр адэчъыжы...

Яжъэм кыщыкырэр еклапцлэр,

Пцелэу псым хэтыр хэшъухъэрэр.

Къэпсалты, бзэ кысэтыжъ,

Кысэплты, сыгу къэгъэнэф,

Сиузы лэзэгъу кыфэфэгъот.

Нахьдах. Гъэмэфэ осэу зы бжыб,

Клымэфэ уцэу зы ланл,

Цыгъом итхъамышыгъу,
Аргъоим изээ щэрэб,
ПкIаужъыем игуIэ-шуI.
АIоу къэгъотхи къысфакъи,
Уз хыльэр птезгъэзыжъын.

Д ж э г у а к I о р. КъэIо къодый, зэм-зэпси,
Осэпсэу чIым темыхагъи
Къыфэзгъотынхэшъ, къэсхъын.
Н а х ь д а х. ТихъэкIэ лъапI! Нэплъэгъу фабэ
Къыосхыгъэмэ, земыгъэгъапцI.
ПэнапцIэу къычIэкIыжъын
ЫлъэкIышт данэ пшIошIыгъэр!..
Къысалу: сьд мы дунаем
Анахъ пшIостырэу о тетыр?

Д ж э г у а к I о р. Бзылъфыгъэр ары, спсэм фэд!
Н а х ь д а х. Сьд пстэуми анахъ чыIэр?
Д ж э г у а к I о р. Бзылъфыгъэр ары, синэф!
Н а х ь д а х. Сьд анахъ IэшIоу пшэтагъэр?
Д ж э г у а к I о р. Сабыир ары, ситыгъ.
Н а х ь д а х. Непэ улэнэу пшIагъэмэ,
СьдкIэ укъэлъэIожъыни?

Д ж э г у а к I о р. СьщэIэфэ о уиIэшIугъэ
СымышIагъэми, пIапэ къыстелIи,
СынитIу сфэгъэплIэжъ, спсэ хэкIмэ.
Н а х ь д а х. ЯтIонэрэу укъэхъужъынэу
ПшIагъэмэ, сьд уфэени?

Д ж э г у а к I о р. Сапашъхъэ уисэу, сиIэшIу,
УнэшIу къысщыфагъэу слъэгъугъэмэ,
Нахъыбэ сьфэеныеп.

Х ь а н а х ы к ь о р (*яхъорыбзэ гущыIакиэ ыгу рихъыгъэу*). ДжэгуакIор зэрэгубзыгъэр гъэшIэгъонэп, ар ащ имыхъамел, ау о, Нахъдах, зэралорэм утет шъыпкъ, сьбгъэгъушIуагъ ыкIи сьбгъэтхъагъ. Узэрэдахэм изакъоп, гукъэбзагъи акъыл чыжъэрыплъи уиI, жэбзэ дахи пIулъ.

Н а х ь д а х. Хъанахыкъо Къымчэрые иакъыл ижъау дахэ къыстыридзагъэмэ, ар сэрыкIэ тыгъэм инэфынэ фэд... ЕмыкIу шъумышы, сигульытэ зэрэмакIэр къысфэжъугъэгъу, хъэкIэ лъапIэр щысэу гущыIэм зесэгъэукIахъы.

Д ж э г у а к I о р. АщыкIэ лажъэр сэ зытесэлъхъажъы. Ианэр къагъэсмэ, зысыухыижъын.

Н а х ь д а х. Ащыгъум уимысагъэ къыюгуаоу ащ нахъыбэрэ ущызгъэсынэп. (*ЕкIы.*)

Д ж э г у а к I о р. А сшыпхъу, симысагъэ зыщысыухыи-жъышт гъогур нахъ кIэкIы хъунба сэри ськъыбдакIомэ? Уянэ Бирамхъани тIэкIу шIагъэ зысымылъэгъугъэр. (*Блужы ехъэ.*)

А л э б ы й. Къымчэрый, къеблагъ таджъ, чэщым зыбгъэпсэфымэ, неущы уигъогу утехъажъын.

Х ь а н а х ы к ь о р. Ощ нахъ бысым дэгъукIэ сыхъопсэ-нэп, Алэбый, ау чэщ хъакIэ сыхъуштэп. Iофэу зыуж ситыр ори ошIэ. Илъэсищы хъугъэ пщы-оркъымэ зэфэдэныгъэкIэ тыздаорэр, тIо талукIэгъах, ау зи къикIыгъэп, нахъ Iае мэхъух, фэкъолмэ щыIакиэ ялажэп. Джы тиящэнэрэ зэIукIэгъу гущыIэ къодыекIэ ухыгъэ хъунэу сыгугъэрэп. Зэфэдэныгъэм къемыуцуалIэхэмэ, Iашэр къитхышт. Iофышху етхыжъагъэр, Алэбый, мышъэр къипфымэ, ышгъэ екIы. Сыдрэ лъэныкъокIи тыхъазырын фае. Фэкъолмэ ягущыIакоу хадзыгъэхэр шэм-бэт мафэм зэIукIэштхэшъ, къекIуалI. КIымэфэкIы мазэм хъазыры тыхъун фае.

А л э б ы й. Дэгъу, Къымчэрый, зэрэпIоу сшIын. ФэкъолIхэр бэшIагъэу хъазырых. Макъэ зышъынрэ езыщэжъэнхэрэ зыфэныкъохэр.

Ятфэнэрэ къэшIыгъу

Къунчыкъокъом ищагу. Къунчыкъокъор, Хъаджэмыкъор, Хъэлэо ефэндыр, Хъанахыкъо Къымчэрый, пщылIыр, Елмырзэ байко-лыр. Елмырзэм нэмыкIырэр зэкIэ щысых, шъуатэр зытет Iанэр а-фагоу. ПщылIыр ыIэхэр пхыгъэу чэум кIэрыс, утын зэрэрахыгъэр къыхэщы, Елмырзэ ащ ыбгъукIэ чэум егъэкъугъэу щыт.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Хъау, ефэнд, тэ тифэкъолIымэ къыттефэу къытатын фаем ызыныкъор лIыгъэкIэ къатетэ-хы. Шъо сьд къышъуатыгъэми, псапэ ашIагъэкIэ альыгъэ. ЫгукIэ ахъэрэтым кIэхъопсэу, ыпсэ тэркIэ IорышIэу — арыба зэрэтIыгъын фаер тхъам тIэ къырилъхъагъэ лъэпкъыр? Ары-ба иакъыл, изэхэшIыкI зынэсыгъэр къызэрэпшIэщтыр?..

Х ь э л э о е ф э н д ы р. Алахъэу зизакъом шIошъхъуныгъэу фыряIэр ары быслъымэнхэр щызгъаIэхэрэп.

Х ь а д ж э м ы к ь о р. Алахъэу зизакъом изакъу, ефэнд, зэкIами аIапэ ыIыгъэу кырищэкIынхэ ылъэкIыштэп. Арыба тэ мы дунаем тызфитетыр? Ипщы ебэныжырэр лъэпкыжьэп, лъы шIой кIэты хъугъэ.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Елмырз, моу къэгъэкIуат а хъаныбэм кыизыгъэр. *(Елмырзэ пцылIыр къегъэкIуатэ.)* Псы къет, ари тхъам кыгъэхъугъэмэ ащыщ. *(Елмырзэ псыIэгубжъэ пцылIым ыпашхъэ регъэуцо).*

П щ ы л I ы р. Къунчыкъокъор, цыфым ыгу пыкIырэр ещэи, о хъам сыфэбгъадэу кыисфэогъэуцу псы Iэгубжъэр. *(Къэтэджы).* Ма уипс!.. *(ЛъапэкIэ еошъ, Къунчыкъокъом псыр тыреутхэ).* ПсынэкIэчъым зыхэтэуIубэ, ау псы Iэгубжъэр тэлэтышъ тешъо. *(Елмырзэ пцылIым тебанэишъ реуты, зэ-тIо IэкIу лъакъокIи ео).*

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Хъугъэ!.. Мы шIойхэкIыр сиоркъ ыукIи, джаурмэ якIужыгъагъ, ау къязгъэубытыжыгъ. *(ПцылIым релo).* КъысаIу, хъэхэкI, сыд о узфэбанэрэр? Сыд Iоф, сыд гухэлъ, пшъхъэ шъугъэ зы акъыл горэ илъя?

П щ ы л I ы р. Сэ сызфэбанэрэм себэныгъах, о джы укыи-сэбэны. Джаурхэу зыфапIохэрэр — оркIэ джаурых, сэрыкIэ цыфых, о уадыгэми, ахэмэ сызэрэзэхашIыкIыгъэу сызэхэп-шIыкIыгъэп.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Плэпкъ кыфимышIэрэр ахэмэ кыпфашIэшта, шъхъанэкI? *(Елмырзэм релo).* ТанэIу ищ мы хъайуанэр! *(Елмырзэм пцылIыр чэум релъэишъулIэжъы).*

Х ь э л э о е ф э н д ы р. Джаурмэ тхъэ яIэп, чыжьэу маплъэх, лъэшэу мэбакъох, хым нэсынхэу ягъогулэхэр аукъэбзы, уащынIэнышъ апэ рагъэхъушт.

П щ ы л I ы р. Нэмаз зымышIырэ пстэури тхъанчъэп, Хъалэо ефэнд, урыс Iаджи сэ слъэгъугъэ.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р *(къызэтиутызэ).* Сыд ахэплъэгъуагъэр адэ?

Х ь а н а х ы к ь о р. Тэ тызэгурьIомэ, ахэмэ тагурыIон. Гъогу чыжьэ техъагъэми гъусэ уфэхъуныр дэеп. УищынIэнэу ощынэмэ, ыпэкIэ укъэмыкIэу, гоуцу.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Щамилэ инаибэ ыIорэр сыгу къэжъугъэкIыжыгъ: шъуипщыхэри зэIо-зашIэхэп, шъуифэ-къолхэми ашIэн ашIэрэп еIо. Къуаеи шъуецэгъушъ, шъуиджэныкъо шъупэс, кышъопыджхэмэ шъокIуатэ, аузэ шъуи-

машIо шъупагъэзыхъажынышъ, шъупагъэстахышът. Джары набэм ыIорэр. Тэ нэбгыриплIым тIорэр зэтефэрэп, шъо лъэпкъыр шъоIо. *(Елмырзэ къамыщымкIэ пцылIым ео).* Сыд, Елмырз, къэхъугъэр?

Е л м ы р з. КIо сеуагъ... Хъэм мэхъакъуми уеон фае, мыхъакъурэми уеон фае. Амырымэ зэрэхъэр щыгъупшэшт.

Чэтэгъоз, умышIэжыныу ынэгу ныкъоихъоу, чэу кIыбым кыи-щэIагъо.

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Елмырз, а хъэныбэм кыизыгъэу уалъапсэ исыр ифэшъуашэ IорэкI ащыгъум. Сэ сиоркъ ыукIыгъ, есшIэщтымкIэ зыми сеупчIыжырэр. Джаурмэ якIужыгъагъэшъ, алахъталэм ыпашхъэкIи ихъакъ ыпщынын фае, ащыкIэ ефэндыри кыизгоуцон фае.

Елмырзэ къамэр кыирехы, пщылIым зытрещае, ащ лъыпытэу Чэтэгъоз ынэгу зэрэныкъоихъоу чэум къелъэ, Хъаджэмыкъо пщым ечъалIэ, исэшхо кыирепхъотышъ, ытыкыны кIеубытэ.

Ч э т э г ь о з. Къунчыкъокъор, тхъэ уиIэмэ, пшIошъ гъэхъу, мы пщылIым зыгорэ къехъулIэмэ, хъымщэимэ япщы Тхъаматэ ышъхъэ шIосыупкIын!

Х ь э л э о е ф э н д ы р. Алахъ-алахъ, сыдэу губгъэн, тхъэр шъосэгъэлъэIу!..

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. Елмырз, ыужы икI.

Ч э т э г ь о з. ЫIэхэр къэтIатэх!

Е л м ы р з. Зиусхъан...

К ь у н ч ы к ь о к ь о р. КъэтIат!.. *(Елмырзэ кIапсэр зэеупкIы, пцылIыр кыизцэпкIы, Чэтэгъозы дэжъэкIэ къежъэ, мыдрэ ежъ ичатэ кыифедзышъ, икъамэ кыирепхъоты, тIэкIу кыизэкIаIохэишъ, мэуцух. ПцитIумрэ байколымрэ къапыщы-тых. Ефэндыр азыфагу къехъэ.)*

Х ь э л э о е ф э н д ы р. Сыдэу губгъэн шъушIэрэр, ащ фэдэ быслъымэн ешIа!.. Хъыкумэр хэплъэнба Iофым, сэри шъукъысэплъба, сыефэнд!..

Х ь а д ж э м ы к ь о р. Оры мыхъугъэмэ, ефэнд, мыхэмэ яфэшъуашэ агъотыни!..

Ч э т э г ь о з. Хъаджэмыкъор, уисэшхожъ цIырбау цэп-къэуи кыисыдзэрэп, ар пшIошъ згъэхъунэу чIыпIэ тызэдифэн-кIи хъун. О, Хъэлэо ефэндыр, сэры мыхъугъэмэ, узхэплъэшт

хыкумым ухэплэггэхагъ мы пщылI кIалэмкIэ... Уинэмаз-щыгъ бгъунджэу огъазэ джыри, ефэнд.

Х ь э л э о е ф э н д ы р (гуфалгъэу кеплгъы шлоигъоу, тIэкIу къекIотылIэ). Ора, Чэ...

Ч э т э г ь о з. Сэрэп. Къызэрэсэджэхэрэр — ЧэщылI. (ПицылIыр Iэгум децгъыжъы.)

ЯТIОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшIыгъу

Чэтэгъоз, Хъанахыкъо Къымчэрий, Елмырзэ байколыр, оркъы-хэр. Мэлапчъ. Чэщы. Чэтэгъоз ынэгум ихъуагъэу чыгъ кьогъум къот. Хъанахыкъор пхъэжъые машIом пэс, шым ищыщ макъэ къэIу, Хъанахыкъор шIункIым хахъэ, ымакъэ къэIу: «Хъау, хъау, нэфшгъагъо нэс зыдгъэпсэфынышъ, етIанэ тежъэжъышт!» Къегъэзжъы, икIако егъэтIылы, етIысэхы. ТIэкIу тешIагъэу нэгъыриш анэгухэр ихъуа-гъэу шIункIым къыхэкIых, тIур ыкIыбыкIэ блогъэу къэуцу, ящанэ-рэр (Елмырзэ байколыр) Хъанахыкъом пэчIынатIэу мэуцух.

Е л м ы р з. Бжъэдыгъу исмэ анахъ губзыгъэр арыба мы машIор мыупабжъэзэ зыпсэ хэкIыштыр?

Х ь а н а х ы к ь о р. Мэзым губзыгъэ ищыкIагъэп, тхъа-мэтэ маф, сэ Хъанахыкъомэ сащыщ, о ухэт IлакъокIэ? Умакъэ сэшIэ фэд, ау унэгум слэгъурэп.

Е л м ы р з. Сэ сынэгум хъадрыхэ къиплгъыхэрэр ары къэ-зылгъэгъухэрэр. Убзэгум Iако сшIынэу ары симорадыр, Хъа-нахыкъо Къымчэрий, блэ бзэгум фэдэу тIаркъо, фэкъолIмэ шэнаутыр афызэрехъэ, пщы-оркъымэ шъуазау еIошъ, егъэ-делэх, бжъэдыгъу лъэпкъыр ыгъэкIоды шлоигъу. ЕтIанэ ори-нахъ Iако усшIышт, етIанэ усыупкIэтэнышъ, хъэмэ уахэс-тэкъожъышт.

Х ь а н а х ы к ь о р. ЗэрэпIорэмкIэ, уфэкъолI... (къэтэ-джы). ФэкъолIмэ цIыфым ыбзэгум пагъэчъэу яхабзэп. (Къа-мэр кырепхъоты, Елмырзэ мэцхы, Хъанахыкъом ыкIыб дэт IитIумэ къамэхэр кырахы, къыхэпыджэнхэу зыкъагъэхъа-зыры. Ау Чэтэгъоз псынIэу зыкъедзы, IитIумэ аIэхэр еубы-ты, цэлухэзэ къамэхэр къаIапегъэзы. АIэмэ акIырзушъ, зэ-

хегъафэх. Елмырзэ къапкIэ, Хъанахыкъоу ыкIыбыкIэ къызэ-плгъэкIыгъэм къыхэпыджэнхэ, кIетхъужъы, шылгъэмакъэ къэIу. Чэтэгъоз Хъанахыкъом екIуалIэ.)

Ч э т э г ь о з. Упсауа, тхъамэтэ маф? (Къэтэджыжъын-хэу зыкъэзыIэтырэ IитIумэ атекуо.) Шъущыс!

Х ь а н а х ы к ь о р. СIэлджанэ къыуIагъ. Ар Iофэп, кIожыгъэр ары Iофыр.

Ч э т э г ь о з. Ащ земыгъэгумэкI, сызщыфаем згъоты-жъышт сэ ар. УиуIагъэ...

Х ь а н а х ы к ь о р. СиуIагъэ сэ сыфырикъушт. Хъа-дэгъум сыIэкIэпхыжыгъэн фае, тхъамэтэ маф. ЗысэгъашI.

Ч э т э г ь о з. ЧэщылI аIоу зэхэпхыгъэмэ, джар сэры. (IитIумэ зэрэцIынагъэхэр къахэщы.)

Х ь а н а х ы к ь о р. ЧэщылI пIуагъа?.. «Пщы-оркъмэ агу зыгъэсысэу, зисэшхо лъыр щымыгъушъырэр» оры ащы-гъум...

Ч э т э г ь о з. «Iызэкъо джадэуи кыдэкIы. ЗыIукIэрэм тхъар игъусэжъырэп»... Ауштэуи орэдым кышшаIо. (IитIумэ анэгумэ апэлухъуагъэхэр къаIуетхъых.) УиукIаIомэ анэгумэ акIаплъ, Хъанахыкъор, Талъэустэн зэшыхэр арых, анахы-жъыр ягъусэжъэп. Джыхънэмым щэпсэу.

Х ь а н а х ы к ь о р (Талъэустэн зэиштIумэ язырэр еиIэжъы). УигушъIэ уепцIыжыгъэп, Талъэустэн оркъыр, хъашъэфрытхъо шIыкIэри хэунагъэп. ЧэщылI, мыхэмэ ялгъы шIой дгъэчъэнэп, ащ игъо тифэжъышт, яшымэ атэпхахъыхэ-ри, тIупщыжъых.

Ч э т э г ь о з. Тыгъужъым шIу фэпшIэныр псапэп, кы-гурыIоштэп ыкIи, ау пфэзгъэцэкIэн. (Iыхэр шIункIым хе-щэх, шылгъэмакъэхэр къэлух, тIэкIу шIагъэу Чэтэгъозы къегъэ-зэжъы. Хъанахыкъом ылэ ежъ-ежъырэу епхыжъы.) Хъанахы-къор, узыфэдэр зэзгъашIэ сшIоигъу.

Х ь а н а х ы к ь о р. ЦIыфыр зыфэдэр зэгъэшIэгъошIоп, ЧэщылI, непэ еплгъэгъулIэрэр неушъы бэмэ ябгъотылIэжъы-штэп.

Ч э т э г ь о з. Уигугъу дахэкIэ ашIы, пщы-оркъхэми уалгъытэ, фэкъолIхэми урягушыIакIу, уфэшIыгъ, мэщытыри хэунэрэп...

Х ь а н а х ы к ь о р. Адэ ащ фэдиз къыздэошIэмэ, ЧэщылI, сыд джыри узыфаер?

Ч э т э г ъ о з. Сызыфаер сэ кыюсІошт, ащ о земыгъэгъегумэкі. Пціы хэмыльэу укыыздэгущыІэмэ, тыззэгъышт.

Х ь а н а х ы к ъ о р. Сюогъышына, ЧэщылІ?

Ч э т э г ъ о з. Улі шынапхэн фаеп, ау ар сэрыкІэ тіури зы. Ощынэми, умыщынэрэми, шыпкьэм тетэу укыыздэгущыІэшт.

Х ь а н а х ы к ъ о р. СыуукІыжынэу ара сыкыызкІэ-бгъэнэжыгъэр?

Ч э т э г ъ о з. Хьанахыкьор кьэзгъэнэжышт сІозэ сыкьэкІуагъэп сэ мыщ, оркь хьажьмэ яІоф шІой зэщызгъэ-кьонэу ары нахь. Шыпкьэр пкІэрысымыхымэ, сэ сишІэн сшІэшт.

Х ь а н а х ы к ъ о р. Лыбэ бгъэчъагъэ, тхьами ущыщынэрэба?

Ч э т э г ъ о з. Лъэу згъэчъагъэм тхьар щыгъуаз, рымы-разэмэ, кысишІэн зыфІорэм фитыгъ.

Х ь а н а х ы к ъ о р. Сыд адэ кьэсэбгъаІо пшІоигъор?

Ч э т э г ъ о з. Сыд узкІэдэурэр?

Х ь а н а х ы к ъ о р. Зэфэдэныгъэр ары.

Ч э т э г ъ о з. ОпшъхьэкІэ хэта узфэмыдэр? МылькумкІэ пщы-оркьмэ уатекІыгъ, лăкьокІэ уфэкьолІ.

Х ь а н а х ы к ъ о р. ФэкьолІ тхьамыкІэхэр...

Ч э т э г ъ о з (*кыызтеуты*). ТхьамыкІэхэмэ, уиІэхьогъухэр, уимыльку, уидышгъэ ахэгущ, адыгэ лы цІэрыІохэр джары зэрэпсэуштыгъэхэр.

Х ь а н а х ы к ъ о р. Афикъущтэп, сэри тхьамыкІэмэ зэу сахэуцожьышт ныІэп.

Ч э т э г ъ о з. Афэдэ ухъушт, арыба узкІэдэурэр зэкІэ зэфэдэнэу?

Х ь а н а х ы к ъ о р. Афэдэу тхьамыкІэ сыхъушт. ТхьамыкІэхэр ауштми зэфэдэхэба. Тызыфэдэн фаер пщыхэр ары.

Ч э т э г ъ о з. ЗэкІэ пщы тыхъунэу ара? Мы дунаем нэпсым нэмыкІ зэфэдэ сэ телъэгъуагъэп. Чыгхэри зэфэдэхэп, хьакІэ-кыуакІэхэри, пагоу псым хэсыри зтекІы, ошъогу-ми зыр — тхэ, зыр — пегъымбар, зыр — Іумэт. Зэфэдэ-ныгъэм укІэдэуныр — ар делагъэба, Хьанахыкьор?

Х ь а н а х ы к ъ о р. Пщымэ язакьоу шъхьафитныгъэу зэкІэ цІыфмэ яІэн фаер аІэ ил, ежхэм язакьоу ар агъэфедэ.

Джар кьатепхэу, цІыфхэмэ ахэбгуащэмэ, джары зэфэдэныгъэр, ЧэщылІ. Шъхьафитыр — пщы, гуи иІ, шъхьы иІ, мылькури ІэкІэлъ. Ори, сызэрэщыгъуазэмкІэ, пщы оркыи кыюлырп, сыда узфязаорэр?

Ч э т э г ъ о з. Сэ сиІоф — шъхьафы. Сэ сыгу кысиІорэр сэ сшъхьэкІэ сизакьоу зэшІосэхы, ош фэдэу цІыфхэр згъэбы-рысырыхэрэп, ежъ ышъхьэкІэ зыфаер ежъ зэшІуимыхэу, цІыфхэр зыгъэдаохэрэм уедэожьынэу тефэ. ЗэкІэ цІыфхэр зыфаехэр о ошІа? Тхьами фызэгъэзафэрэп мы чІыгум щыхъу-рэр, шышІэрэр.

Х ь а н а х ы к ъ о р. ФэкьолІмэ ягухэлъ зы: пщы-оркьхэр зэфэдэныгъэм кырагъэуцолІэнхэу ары, е итфыштых.

Ч э т э г ъ о з. Пщы-оркьхэр ишъуфыхэмэ, тхьамыкІэхэр баи хъуштха?

Х ь а н а х ы к ъ о р. НахьышІоу щыІэ хъуштых.

Ч э т э г ъ о з. О зэкІэ цІыфыр зыфэештыр уиІ, сыд адэ узфэдаорэр?

Х ь а н а х ы к ъ о р. ЦІыфмэ апай, адыгэ лъэпкьым пай.

Ч э т э г ъ о з. Хьанахыкьор, угуа, уиакыла укыызэрэгущыІэрэр?

Х ь а н а х ы к ъ о р. Гумрэ акылымрэ тыкыныр ары ныІэп азыфагур, ар уикъамэ дэгъоу ешІэ. Стыкыны, ори олъэгъу, джырэкІэ зэпаупкІыгъэгон.

Ч э т э г ъ о з. ДжырэкІэ зэпаупкІыгъэгон, ар шыпкьэ... Ныбджэгъу уиІа, Хьанахыкьор?

Х ь а н а х ы к ъ о р. Ош фэдэ ныбджэгъункІи хъун сызыщыкІэрэр, ЧэщылІ. Оры адэ?

Ч э т э г ъ о з (*къамэр кыырыхы, ебэу*). Мары джырэкІэ синыбджэгъур. Зыгуи зиакылы зэкІыгъур ащ ыужы ныбджэгъоу хэхыштыр. Гьогумаф. Хьэхэр зышышакІорэм тыгъужьы ущыІукІэн плъэкІышт, укысэдэІуштымэ, уиш екІэ-сыжъ... Ары, сщыгъупшэ пэтыгъ: Хьэлэо ефэндым тхьауегъэ-псэу еІожъ, ШъхьагъупцІэ мэкІэ ары сызгъэгъозагъэр. Ежъ зыфэягъэр сэ сшІэрэп, ау лышІу нэІуасэ сыфишІыгъ.

Х ь а н а х ы к ъ о р. Ори гьогумаф, ЧэщылІ. (*Шылъэ-макъэ къэІу*.) Зэфэдэныгъэм игъогу тыщызэІукІэнкІи пшІэнэп. (*Шэсыжъынэу зиухъазырыжъзэ*.) Хьэлэо ефэндыр пІуагъа? ГъэшІэгъоны... (*ТІэкІурэ егуишысэишъ*.) Тхьам ыІуагъэр хъун. ФэкьолІмэ яІуагъэ зы мэхъу. ПщылІыхэри ябжъ атезыжъы-ным щэгугъухэшъ, ахэри тигъусэх. Пщычэухэри, унэІутхэри...

Ефэндыхэр... Ефэндхэр шъхъихыгъэу зэкIэ кыдгомыуош-
тми, зигъусэштхэр тхьар зышIошъ агъэхъугъэхэр ары. Хъа-
лаом ущымыгугъумэ нахъышIу... О узэрэлъэшыр тэры, сиа-
лахъ, фэкъолIхэр, лъэпкъым инахъыбэр ары. Ар кызгуры-
мыIорэр нэшъу ошIы, дэгъу ошIы, акъылынчъэ-амалынчъэ
ошIы. О пIуачIэ гъунэнчъ, ау тэ тIлофхэр тэр-тэрэу зетфэн-
хэ тыфитэу тыпшыгъэшъ, тыпфэраз. Шъхъадж ептыгъэ
акъылымкIэ орэпсэу, ащ нахъкIэ уиIо кытхэмылхъажъ. О
зым нэмыкI сыгу кыиплэрэп. Шахъор ишы Iэхъогъу фээ-
щы, сэри кысэптыгъэ акъылымрэ амалымрэ сарэпсэу,
сызлътIабэрэр сызэбгъэнэцIырэр ары. Сибылым Iэхъогъумэ
чылэгъунэр злътIабгъэ, сыд джыри сызыфаер?... Пшы-оркъ
джашъохэу зиконьчъэ нэкIымэ шъуаи арымыхъэрэмэ, яцокъэ
плътIыжьи кысапэсырэп. Ауштэу зэрэщытызэ, Хъаныкъом
ыкъо кыщэн зэхъум сомэшъитIу сIахыгъ. НэмыкIыгъэмэ,
сифедэ хэмылэу естыния?... МылкъукIэ пщыхэми сатекIыгъ,
ау мылкъум нахъ лъэши щыI, джары пстэуми анахъ кIуачIэр...
(Ежъэжъы).

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

Къунчыкъокъор, Аслъанкоз, Елмырзэ байколыр. Къунчыкъо-
къор джэнэ пIонэкIэу шыс. Елмырзэ байколыр къехъэ.

Къунчыкъокъор. КIэмгуемэ япхъу тэрэзэу ытыщ
нэсыгъа?

Елмырзэ. Щэджагъо мыхъузэ нэсыгъ, зиусхъан.

Къунчыкъокъор. Мэфэныкъо лыеу укъэтыгъ,
зыфэсIуагъэр зэкIэ бгъэцэкIагъа?

Елмырзэ. ЗгъэцэкIагъэ. Бэба къэскIухъагъэр... ЗэкIэми,
о зэрэпIуагъэу, макъэ язгъэIугъ. Ахэджагокъори, КъокIэжъы-
къори, Тыгъужъыри, Елмыздэкъори, Шыхъанчэрыекъори
щыгъуазэ сшIыгъэх, шэмбэт мафэм къэкIонхэу аIуагъ.

Къунчыкъокъор. Хъун. ПфэмыгъэцэкIэгъэ
закъор Хъанахыкъом иIоф. Хъун... Мыдэ унэлут пшъэшъэ-
жъыем къедж, къумгъан, лэдженхэр кыыхынхэу еIу. (Елмыр-
зэ екIы, псы къумгъанымрэ лэдженымрэ ыIыгъыхэу Аслъан-
коз къехъэ). Моу къэгъэуцу... Къэбгъэфэбагъа псыр? (Ас-
лъанкоз пщым ылъакъохэр еутиIэных, лэдженым хегъэуцох.)

СлъэкъуитIу ятхъакIэпс шIопсапэу изышъун Iаджи мы Iэгум
щэпIэтIэрао, ау... слъэкIапIэмэ къанэгъэс... ЛъэгаIоу. Псы
фабэр арэу сшIэрэп, о пIэ цIыкIухэр арэу сшIэрэп сыгу гуа-
пэр дэзгъэкIырэр, ы?... ОшIэжъа лъэпцIэ цIыкIоу, нэгъу шIой
цIыкIоу сшIэгъу укъызэрэдащэгъагъэр? «Нэбэлэ цIыкIу» кы-
уаIоштыгъэ. Сэ ясIогъагъэр ошIа?... Кытеутх, кытеутх...
КъэIотых... Нэбалэмэ шъушIэн, сIогъагъэ, джы ышъхъэ зэ-
рытым ыпчанэ иуцомэ. ЫнапIэ кыIэтымэ, зэплъырэм ыгу
ыгъэджалъэу хъун, сIогъагъэ. Тырку сатыушIэм боу дышъэ
ахъшабэ кысфигъэсысыгъ ош пае...

Аслъанкоз. Тхъауегъэпсэу, зиусхъан!

Къунчыкъокъор. ...Ау пщым имыхъамелэкIэ
аIыгъыгъэр, пщым иджэхашъо тетэу къэхъугъэр тырку
хэкIуадэ сшIына? ы? Гуащэм ылъакъоми арэу уащэщына
сэIо?... ШIэхэу фэкъолI лъэкъожъхэу, чэмцуе закIэхэр птхъа-
кIыхэу уублэщт. Ышымэ сямплъымэ, орэдыIо джэгъуалъэм,
Назым, нибжьи уестыныеп, лэжъакIоп, псэуакIоп, ау Алэбий,
Чэтэгъоз унэгъо фэшIыгъэх, фэкъолIхэми альытэх, ятэкIэ
насып яIагъэп нахъ... О узыосэ шъыпкъэр сэ зыр ары ныIэп
зышIэрэр. Зи къапIорэп адэ, ы, убзэ ыубытыгъа?

Аслъанкоз. КысфэпшIэгъэ пстэуми апае тхъам
бэгъашIэ уешI, зиусхъан, сыгукIэ сызэрэпфэразэр сыбзэ макIэ
кыыхъырэп... Сыд сIэ илъ, пщы-тхъэматэм сэ сыд фэсшIэн
слъэкIын?..

Къунчыкъокъор (ышъхъэ филожъ фэдэу). Шъоры-
ба, хъабз уд куп, зэкIэ зыIэ илъыр, (зыфегъэзэжъышъ) шIэхэу
унагъо уихъащт, нынэ. Пщы хабзэу цIыф хабзэ хъугъэм ущы-
гъуаза? Пщым игуапэ дэбгъэкIыныр — пщым гукIэгъу кы-
пфишIыгъэм фэд. Тыгъэр шъхъарыкIыхэмэ ары шIункIыр
дунаим ышъхъагъ кызыиуцорэр, ы, нынэ?..

Аслъанкоз. КъызгурыIорэп зыфапIорэр, зиусхъан,
ау сыгукIи сшъхъэкIи сыпфэраз...

Къунчыкъокъор. Узэрэразэр сшIошъ бгъэхъунэу
ары сэри сызыфаер, дэхэцIыкIу, моу къэтэдж... Моу кысэ-
кIуапI... Тыгъэр сIомэ, къызгъэкIырэр пшIэрэба, делэ цIыкIу,
тыгъэм хэкIыгъэр узиусхъан ары. Уцэу кыыхэкIырэри апэу
зыIуплърэр тыгъэр ары, тхъам кызэригъэхъугъэу пцIэнэ
цIыкIоу... етIанэ шIункIыри елъэгъу, оси, ошхи. Тыгъэр —
сэры! (ЫIэхэмэ ятхъозэ, къызфекъудыи.)

Аслъанкоз. Зиусхъан! Зиусхъан.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Хъульфыгъэ темылабэу, бзылъ-
фыгъэр цыфы хъурэп, делэ цыкIу. Мы кIышъо шъабэм, мы
пчэнэ псыгъом... Сыд пай сэ сапэу цокъэшхыжъыр анэсын
фая? Тыгъэр атегъаплъэри, етIанэ хъу шIоигъор орэхъу!..
(Ебэны.) Ебз шъумэ зэрыурэ унэжъым сыд пай сыкъэкIошт
чэшныкъом? Пшы плэ шыгъэм шыптхъырэр егъэшIэрэ
гушIуагъоу кыпфэнэшт. Тыгъэм инэфынэ ренэу пшъхъары-
тышт!.. Моу къакIо, моу къакIоба шъуу зэ!.. (ШэкIорымкIэ
екъудыи.)

А с л ъ а н к о з. Зиусхъан!.. СытIупщ! Сымыгъэунэхъу!

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р (ебэнызэ). Ощ нахъышIуоми
яагэрэ чэщ цырахыгъ мы пIэкIорым, делэжъ цыкIу, моу къа-
кIо!..

А с л ъ а н к о з. СытIупщ! (Ылэгъуанэ сэжъые псыгъо
кырыхы, зэбэнхэзэ, Къунчыкъокъом ылэджанэ хэуIэ. Ежъы-
ри щтэжъыгъэу къэкуо, пцыри кыыхэкуукIы: «АI, хъарылъф
мыгъожъы цыкIу!» Къеошъ, кытыредзэ, ау Аслъанкоз
псынклэу къэтэдджыжъы, сэжъыер ыбгъэ сэмэгупчIынатIэу
еубыты.) УкыисэмыкIуал! Тхъа уилэмэ, пшIошъ гъэхъу зыс-
лэжъынкIэ! (Елмырзэ макъэ ымыгъэIоу пчъэм кыидэкIы, Ас-
лъанкоз ыкIыбкIэ къекIуалIэ, сэжъыер тырыхы, къамышц
утIонкIагъэмкIэ зэ-тIо хао).

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Мо къахъ ар! (Къамышцыр
IэкIетхъы, заулэурэ Аслъанкозы ео). Хъарылъф! ЗэкIэ шъу-
зэфэд шъо, шIойхэкI куп!.. Плэгъурэба зэрэмыгъырэр, зэрэ-
мыкуорэр! Илгъэшъу мыр, Iэгум илгъэшъури, шышIоIум епх!
Хъайонэ хэкI ныIэп ежъыри. (Елмырзэм лэдэжэныпсыр Ас-
лъанкоз тырекIэ, кызыхэщэIукIыкIэ, ыIитIу еубытышъ,
релгъэшъу. КIэлъеIоужъы) Iэгум дэтмэ яIу кызырэстэбэна-
гъэр. Къамышцыр ятыри, нэбгырэ пэпчъ опшъыфэ ерэукI! Уати
язгъэукIи, уянэ дахи тыркүмэ ясшагъэмэ, ори акIэуж усшIын.

Ящэнэрэ къэшIыгъу

Пшым ишагу. ПшылI нэбгыритIу куахъохэр аIыгъэу Iэгум дэтых.

А п э р э р. Хъэм фэд, еIо тизиусхъаны, пшылIы лгъэп-
кыр. Уеомэ кыохъакъужъызэ къеогъэшIу. Нахъ лгъэшы уео

къэс, нахъ Iасэ мэхъу. ХъанэгупиIэшъ, уукIы зыхъукIэ, цыфы
нэгур къегъотыжъы.

Я т I у а н э р э р (Iуплъыхъэзэ). Ашыгъум шъыпкъэ
тизиусхъан зыфиIорэр. Сыкыиоплъышъ, Аслъанкозы къамыш-
цымкIэ узэремыагъэм пае укIыклае узаукIым, цыфышъо
тIэкIу кыптеуагъ.

А п э р э р. Адэ ары... Мо хъагъожъым фэдэкабз о унэгуп.
Кыиоуагъэхэпышъ ары. Кыпфэнэжъыгъэ закъор хъэлгъэкуи-
плIыкIэ ууцунышъ ухъакъунэу ары.

Чэтэгъоз къэлгъагъо. Пкъые, ицыхъэ зытелъыжъ. Къамэ нэмыкI
Iашэ пылъэп. ПшылIымэ къапымылъэу аблэкIы.

Я т I о н э р э р (КIэлъыплгъэзэ). Тхъамэтэ маф, сыд узе-
зыфэрэр? Пшым иунэ макIо мыр... ЛгъэIуакIуа, джэгупакIуа?..
Арэп!.. Зэхихырэба сэлэ мыш? Къэуцу сэлэ! Сыкъао сэлэ!
Зиусхъан дэжъ ихъэмэ... Къэуцу, сыкъао!

Чэтэгъоз кызэплгъэкIырэр, мыгумэкIыхэу макIо. ЯтIонэрэ
пшылIым куахъор кьелгъэты, апэрэр пэкIлэрэIы, ау ащ кьелункIышъ,
куахъор Чэтэгъозы лгъедзы. Тыригъафэрэр, адрэри кызэплгъэкIырэр.
Чэум еусигъэ куахъор кьештэшъ лгъежъэ, кIахъэ, еонэу кьелгъэты, ау
Чэтэгъозы псынклэу зыкьегъазэшъ, къулаеу куахъор IэкIехы, ылгъэ-
гуанджэ реутэкIышъ зэпеуты.

Ч э т э г ъ о з. ПшылIмэ сябэнырэр сэ, шъхъанэкI. Ау
сызшыщыр пшIэ пшIоигъомэ, кызырэсэдэжэхэрэр — ЧэщылI.
(Пшым иунэ феузэнкIы. Лгъэуцым Елмырзэ кыитехъэ. Чэ-
тэгъоз ащ кьемыплгъэу ебгъукIо. Елмырзэ псынклэу къамэр
кыирепхъоты, хэпиджэнэу зылгъедзы, ау Чэтэгъоз зыкьегъа-
зэ, ыIапшъэ неубытыкIы, ефырзы. Елмырзэ хэцэIукIы, къа-
мэр кыIэкIэзы.) Ощ фэдэхэр шъхъэпхэтыкукIи сэлгъэгъух сэ,
нэпэнчъ! Къэштэжъ къамэр. Къэштэжъ, сэлэ! Моу къахъ.
(Къамэр ештэшъ Iэхъомбэиэххэр ычIэгъэу, ышъхъагъыкIэ
IэхъомбитIукIэ кыителункIэшъ зэпекIыкIы, фэдзыжъыхъ.) Зы
быдзыщэ тызэдемышъагъэми, зы куашъо тызэдытесэу
хъугъэ. Ау пшгъэшъэжъыеу сшынахъыкIэ шъхъагъусэ фэхъу-
щтым непэ епшIагъэр ппэкIэ кыисфыжъыштышъ, джар зы-
щымыгъэгъупш. Ащи игъо къэсышт. (Пшым иунэ ехъэ).

Е л м ы р з (пцылIмэ атекуо) Сыд шъузпэтыр, хъэнэ-
гупхъ?!

Яплэнэрэ кэшыгы

Къунчыкъоком ихакIэш. Унэр нэки. Сценэ къуапэм джэгуакIор кышэуцу.

Д ж э г у а к I о р. Лаилахь, илэлахь,
Сэ силахь тэдэ пхыгы?..
Сыд мэ Iая кысэугьэр?
Е-о-ой, слэкъожьитIу,
Шьозыр ары зэмыдыргыхэу,
ЛъэныкъуитIукIэ амыкъудыеу,
Зы лъэныкъо апэкъэжь
Фэгъзагыэу сэ слэгъугьэр.
Боу дунаер гузэжьогъу.
Зым тырахы, зым кыфахы,
Зым хъантхъупсыр егъэпIокIы,
Тхачэт кIэпцыр ныкъошх ешышъ,
Зым ихажы фыредзыжы.
Зы мэл копкырэ зы чыг жьаурэ
Сэрэгъоти..
ТхамыкIагыр зэу кэхъугъ,
Ау гъунэнчэ ащ ильфыгы.
Сыдэу чIыльэм щыбэгъуагъ
Зэ кэхъу хабзэр зэ мэлIэжы,
УлIэжыщтба, тхамыкIагы?..
Пщым тырицу, тыримэл,
ЛыцIэу тилэр оркы шахI.
Е, дунаеу, дунэежъ..
Зэхэшъухыгъа шьо зэгорэм
Чэм Iэхьогъум иорэд?
...Тэ зэкIэ джауштэу тыкэхъу,
ШкIэ дэхэцIыкIухэу, зэлэгъухэу.
ЕтIанэ таугъошъ, тагэхъу,
Нахь Iэрыфэгъушъ, Iэхьогъоу.
Нахьыбэрэр кэнэжы шкIэнэу,
Шхынлъэм фыдалхьэмэ, шхэнэу.
ЗигэшхэкIмэ, псы тIэкIу ешонэу,
ЗешъуахэкIэ, шкIэшъ, тIырэнэу.
ШкIэ цIыкIумэ быгъуи кяхэкIы.
Быгъур зэрэфаеу мэбыгу,

Тэри загъорэ тIэкIу тэгъумыгу,
ИбыгъукIэ зэрэтфэмыльэгъузэ,
Зэрэбыгъум пае фэдгэгъузэ.
ШкIэ гушэмэ цухэри кяхэкIы.
Цу тхамыкIэр цуаом IэкIэкIырэн,
Цур кьорэм кыфызэплэкIырэн,
Къетхъорэн, кыдэбэнаерэн.
Цур лагъэки чэмэ агъаерэн.
Цур цунэу гъогум техагъ,
Цум ыпшъэ бжым дэшыхыагъ.
Кыоощтхэшъ, укъэмыуцу,
«Уцу» аIомэ, уцу, о — уцу.
Фаехэмэ укIатIупщын,
Фаехэмэ укIашIэжын.
Орайдэ-рида, дунэе хъат,
Уимызэфагыэ цужь ишыхъат.
Алахь-молахь, сыщысыкIай,
Цыфыр гыбзэшх, шафэр — гукIай.
Ау уджэгуакIошъ, угу кэгъэгъэф,
Дунэе нэфыр умыгъэгъэф!

Къамылым епщэмэ, кыдашъозэ текIыжы, Къунчыкъоком кэхъэ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Зигъом зелэты, зым ытх теу-
цошъ.

Зытх темыуцонхэу дунаем тетыр
Пщы загыр ары. НэмыкIы пстэури
Огум ерэплэх, лыхъчэ зарэшI,
ТIорэр зымышIэрэм... (*МэтIысы*).

Чэтэгъоз кэхъэ, пщым пэмычыжэу мэуцу. Пщым зыкыIэ-
тынэу фежэ, ау гуфалтэу кеплъышъ, мэтIысыжы... Елмырэ
кэхъэ, Чэтэгъоз ыкIыбыIоу кэуцу.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Къеблагъ, укыхагъэмэ... ы-ы..
Алэбый ышнахыкIэба, Чэтэгъоз сIошI пцIэр?

Чэтэгъоз. Алэбый сыришынахыкI, сцIэри Чэтэгъоз,
Назымы сыришынахыжъ. Дэгъу дэдэу сыкызэрэпшIэщтыр,
кызэрэсаджэхэрэр ЧэщылI сIомэ ары.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыд пѳагы?.. (Елмырзэми зэригъшилагъорэр кѳыхъцы. Пѳыр Елмырзэ кѳеплѳы.) Сыд узпэтыр? (Елмырзэ кѳэмэ зэтыкѳыгъэр кѳычѳедзы, ышгъхъе реуфъхы. Пѳым сзихоу нѳлыгъэмэ ащыц кѳытехы, Елмырзэ кѳыѳедзы.) Мы хъарылѳым сѳэ тесэмыгъа!..

Е л м ы р з. Ищыклагъэп, зиусхъан... Пкѳэ иѳэп ащ...

Ч ѳ т ѳ г ѳ о з. Сэшхорэ шхончырэ сащэщынэмэ, Чэщылѳ кѳысаѳощтыгъэп, Къунчыкѳокъор, шхончыкѳэ укѳэуагъэми, уищэнэшѳу кѳэмапэкѳэ езгъэгъэзэн.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Къэгъэзэгъу горэм ори укѳыщыпѳызын...

Ч ѳ т ѳ г ѳ о з. Джырэкѳэ шѳоры кѳыпѳызырэр.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р (кѳызэпѳуты). Ар кѳысэпѳонэу ара укѳызкѳэуагъэр садэжъ?

Ч ѳ т ѳ г ѳ о з. Сыкѳызфэкѳуагъэри кѳыосѳощт. Аслъанкоз моу кѳягъащ джыдэдэм. (Пѳым зыгорэ кѳыѳо шѳоигъу.) Къунчыкѳокъор, джыри зэ кѳызысэбгъэѳожьыкѳэ, тхъэ уиѳэмэ, пшѳошъ гъэхъу, сикъамэ кѳэсыупѳѳэныщт, аущтми кѳекѳыехъажьы.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Кѳо, Елмырзэ... (Елмырзэ екѳы.) Зэрэпѳорэмкѳэ, улѳыхъужъ о.

Ч ѳ т ѳ г ѳ о з. Ори улѳы дэй дэдэн фаеп.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Арэу оѳуа?

Ч ѳ т ѳ г ѳ о з. Сэѳо. Хъакѳэм илѳэѳу фэбгъэцакѳэмэ, ари лѳыгъэба. (Елмырзэ Аслъанкоз игъусэу кѳехъажьы. Чэтэ-гъоз ищые зыщехышъ, Аслъанкоз ыплѳэѳу редзэ). Непэ кѳыщегъэжъагъэу, пщытхъэмап, сапэ зыкѳымыгъаф, мы сикъамэ тхъа щысэѳо чѳычѳэгъым учѳэпшыхъажьы пшѳоигъоу усшѳынкѳэ. (Къамэр кѳырехышъ, ебэу. Екѳыжъых.)

Ятфэнэрэ кѳэшѳыгъу

Къунчыкѳокъопщым иун. Къунчыкѳокъор, Хъаджэмыкъор, Шыханчэрыекъор, Къокѳэжъыкѳо Тэркъан. Шхэгъахэх, бахъсымэр джыри апашъхъэ ит.

К ъ о к ѳ э ж ѳ ы к ѳ о р. Шѳуатэри бзылѳыгъэри зэфэдэх: тѳуми гур агъэѳэлы, шъхъэр агъэуназэ, уакѳыкѳэрызыжъмэ, щэлэ-балэу ухэт.

Х ѳ а д ж э м ы к ѳ о р (ежъ зыѳиѳожъырэм фэдэу). О аущтми тхъэм щэлэбалэу укѳыгъэхъугъэба. Зыбгъэделапэу ѳушыгъэ горэ пѳэкѳэрэмышѳи, нахъыбэ тыфаеп, ащ фэдэкѳэ кѳыосагъэхэпышъ, кѳыпфагъэгъунэп.

К ѳ о к ѳ э ж ѳ ы к ѳ о р. Зыгорэ кѳэѳуа?

Х ѳ а д ж э м ы к ѳ о р. Санэми бзылѳыгъэми, Тэркъан, уапыхъапэ хъушътэп. Ахэмэ яѳшѳугъэ бзаджэ угу итѳысхъэмэ, нэмыкѳэ ѳэшѳу пстэуми уахэныщт. Мэфэ жъоркѳэу, чъыгъа-ум учѳэсэу, жъы чъыѳэтэгъэ макѳэу кѳыоокѳырэм фэд бзылѳыгъэр. Е псы фалѳэ улѳагъэу псынэкѳэчъым ухэхъумпѳагъэм фэд. Зыбгъэшъокѳымэ, уигъогу утехъажьы. Ёѳ, Тэркъан?

К ѳ о к ѳ э ж ѳ ы к ѳ о р. Олахъэ дэгъоу кѳэпѳагъэм, хъа-хъа-хъа! Ау тхъамкѳагъор, ѳэшѳушъ, уешъо зэпыты пшѳоигъу, шъоу ахакѳагъэмэ сшѳэрэп хъам кѳыкѳоцѳызыгъэмэ.

К ѳ у н ч ы к ѳ о к ѳ о р. Симыхъамелэ кѳышъозэгъы-гъэн фае, сызэрэшъухаплъэрэмкѳэ. Шѳуихъалэл. Ау кѳэпхынэ зезыхъэрэмэ апаеп тызыѳызэрэугъоигъэр. Титыгъэ мэѳысты, ау чэщныкѳом тымыгъощэнэу, тимазэ зыкѳыгъэлъагъорэп. Пшункѳым тызэрэхъахъэрэр шъулъэгъурэба? Хъакѳэ-кѳуакѳэмэ тыкѳауцаухъыгъ. Дгъэхъакъушътыгъэхэр тыгъужьы хъугъэх. Тэдэ щыѳэх адыгэпшъыхэр? Къуаджэ пэпчэ пщы дэс, тѳуры-тѳух, щырышъых. Хэгъэгу ѳофым пай тызызэрэугъоим, псэлѳы-хъо купи тыхъугъэп. Тэдэ щыѳэ Джэджыкъор?

Ш ы х ѳ а н ч э р ы е к ѳ о р. Джэджыкѳом ушъыекѳо дэгъу иѳ. Ефэндэу Джармэкѳо Тѳахъирэ едѳушъ щыс.

К ѳ у н ч ы к ѳ о к ѳ о р. Зигъэшхэкѳэмэ, мэгъолѳы, ышъ-хъэ лъыр кѳеомэ, хъантѳэркъуао еѳофытэх... Тэри тѳѳэ ефэндэу мыгъо горэ.

Х ѳ а д ж э м ы к ѳ о р. Хъэлэо ефэндыр... Фэкъолѳхэр зэрэфэуе егъэдало, пщымэ аѳорэр зэблехы, хъеу тхъам ыпашъ-хъэ ехъажьы.

К ѳ у н ч ы к ѳ о к ѳ о р. Тэщ нэмыкѳырэмэ акъыл зиѳи, зымыѳи, зыгоуцошъти, зыгомыуцошъти ашѳэ.

К ѳ о к ѳ э ж ѳ ы к ѳ о р. Къызгурыѳон симылъэкѳырэр: тэ кѳытэмыдѳэужьыхэрэ фэкъолѳхэр ефэндхэм агъэдѳон алъэкѳы. Тэ тытекѳомэ, ежъхэм алъапэс нахъ пытэнэу мэ-гугъэх.

Х ѳ а д ж э м ы к ѳ о р. Ефэндхэр ѳушыхэкѳэ арэп фэкъо-лѳхэр зыкѳагъэдалохэрэр, ежъ фэкъолѳхэр делэхэшъ ары нахъ.

К ѳ о к ѳ э ж ѳ ы к ѳ о р. Адэ тэ зэкѳэми танахъ дела, делэхэри кѳытэмыдѳэужьхъэу?

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. А хэта, Тэкъан, кыюзылуагъэр, кыюдэлуштыгъэху? Кыпшыщынэштыгъэх. Кыюдэлуштыгъэхэмэ, джы кыюхьякъужыныыха?

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. Даю сшыштых сэ ахэр, хъэрыльф корт!.. Пшылым сыщыф ею. Пшылыр цыфмэ, ащыгъум сэ сыхэт? Ипшылы ышъхъэ жъуагъэу Айтэчыкъом иланэ кытыраригъэльхьягъэмэ, апсэ пытэу кьагозгъэчызэ хъэмэ язгъэшхыштыгъ сэ ахэр.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. КъокІэжыкъор, шым утесэу, уисэшхожъ кыпхыгъэм фэдэу огушылэ. Шым кьехыри зэ моу кыытхэтлысхьяжъ.

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. О уисэшхо кыпхыжырэпышъ ара уипшылхэмрэ уифэкълхэмрэ джаурмэ зыкІякълужьхэрр? Сенэгуе енерал Ермолэм о пшъхы шІэхэу епхыллэжынкІэ.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Ащ о Іоф дыуиІэп, о пшъхъэ егупшысэжъ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Джа шъхъарышъхъэр ары тызымыгъэхурэр. Пщи, оркы, фэкълИ, аужыпкъэм пшылхэми, шъхъаджи шъхъэ зырыз ашІот, ау джы кызнэсыгъэм лъэпкъым шъхъэ шІотэп. Арыба ылоштыгъэр Къайткъокъо Аслъанбэч?

Ш ы х ъ а н ч э р ы е к ъ о р. Къайткъокъо делэм ылоштыгъэм кыкІырэр, зэкІэмэ ашъхъэ зы нэбгырэ шІобгъэуцонэу ары. Зы пщым ежъ ышъхъэ закъо кыфемыхьякІызэ, зэкІэмэ ашъхъэ зэрихъан ыльэкІышты?

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Ар о кызэрэбгурыІорэр ары. Ежъ Къайткъокъом кызэрэгурылоштыгъэр зэкІэмэ ашъхъэ илыр зы нэбгырэ екллэжынынэу ары. ЗэкІэми ядэюу, зэкІэри ыгъэдалоу. Урысыери нэмыкІ хэгъэгуби джауштыу мэпсэух, пэчъахъ яІ. Тэ мышъхъальэрэ уцым тыфэд, ылоштыгъэ.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Адыгэхэр зэшъхъальэхэм, пщы кьальфыгъэр, тхъэм тыгъэр кызэригъэшлыгъэм фэд.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Адэ пщыхэр шъхъальэмэ хъуштыба?

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Тыгъэм тыгъэ кыльфыжырэп, дунаер кьегъэнэфы нахъ. Пщы пстэуми ашъхъэ зы нэбгырэ зэрихъан ыльэкІыштытэп. Адыгэр урысэп, урысмэ ягъучІ джэмышх тэ тигъэшхэкІыштытэп, тыкыыстышты нахъ. Алахъэу зы закъор пстэуми ашъхъагъ ит, джары зэкІэми ашъхъэ зезыхъэрэр.

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. Ащи гум тыринэжыгъ, кыисфэгъэгъу, сиалахъ. Дунаем икІодыжыгъо къэмысыгъэмэ, ефэндхэри тэ кытпэуцужыхъ. Арэп, сыда афэмыгъотырэр, адыгэхэба сэІо? Дгъэутэшъуагъэх. Дэпчэн хъаджэр кьекІокІышъ Бжъэдыгъу ит, зэфэдэныгъэм фэкълІхэр кІегъэдэх. Тэ тиІоф пымылтыштытхэмэ, сыда зэрэбылымхэр?

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Ефэндхэр о уибылымхэу хэта зылуагъэр? Ефэндыр фэкълІмэ кьахэкІыгъ. Пщы-оркъмэ ефэнд кьахэкІэу плъэгъугъа о? Плъэгъугъэп. Тэ ар зэтпэсыжырэп. Ефэндыхэр еджагъэх...

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. Еджагъэх!.. КъурІаныр ары ныІа зэджагъэхэр!..

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Понэжыкыуае фэкълІмэ кыштытаІогагъэр ошІэжъа? Тхъам зэкІэ изэфэд, хульфыгъ — бзыльфыгъ еІо нахъ, пщы, оркы, фэкълІ ылоу зэтырыфырэп алуагъ. ФэкълІмэ кьахэкІыгъэм фэкълІхэр кьегъэгъунэх. КъурІаным ыІэ телъэу тхъам игушыІэкІэ цыфмэ ахэуцорэр тэрыкІэ пый шынагъу. Пщыхэр зырызых, фэкълІхэр мэзышхох. Шъуегупшыс.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Къунчыкъокъор, зыфэпкъудыи-рэр къэсшІэн слъэкІырэр. ФэкълІмэ зягъэшІэжыгъэн фае. Япащэхэр, ягушылакІохэр зэкъоутыгъэнхэ фае. Урыси тыркуи Іофым кыыхахъэ хъуштытэп. Іапэ зэрэпшІэу къэсыных, ау еІанэ уяІункІыгъэкІи пфיקІыжынынхэп. Наибэу, абдзахэмэ якІужыгъэми тыдэхуштытэп.

Ш ы х ъ а н ч э р ы е к ъ о р. ЗэрэпІорэмкІэ, пщы-оркъ закъохэмкІэ фэкълІмэ тафырикъушты. Ухэукъорэба, Хъаджэмыкъор?

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Тэр-тэрэу тиІоф зэшІотхын фае, теплѳи нахъ тиІэшты, пачъыхъэм ыдэжъ зэгорэм лъэІуакІо тыкІожыштытми — пщыцІэр зетхъэу, тэ тиунэе хэгъэгъу тиІэу, тшъхъэ лъагъэу зетхъэу тылъэхъащты. *(Елмырзэ унэм кьехъэ.)*

Е л м ы р з. Кокуанэр къэсыгъ, зиусхъан.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Къегъэблагъ, кыуажэх Іо. *(Елмырзэ екІы.)* ФэкълІхэр зэкъоутыгъэн фае зыфанІорэм сэри сегупшысагъ. Кокуанэр дэгъоу шъошІэ, фэкълІмэ ягушылакІомэ ащышты, Хъанахыкъом, Дэпчэн хъаджэм яцыхъэшІэгъу. Езгъэблэгъагъ непэ тефэу. МылькумкІэ Хъанахыкъом енэкъокъу, оркыгъоми кІэнэцІынкІи хъун. Кокуанэр кытыІэкІахъэмэ...

(Кокуанэр кѣхъэ, сѣлам зѣрахы.) КъэИыст, Исмел, тыхъамели ухэИэн.

К о к у а н э р. Тхъауегъэпсэу, Іанэ сыкъыпэкІыжыгъаКІ. Сянэшыр мыщ дэс.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Уянэшыри дэгъоу тэшІэ, ащ имыхъамели тыщыгъуаз, ау пщымэ ямыхъамели ухэИэн. (Елмырзэ екІы.) Сыд шъуальэныкъо щыкъэбар, Исмел, псаухэба зэкІэ, рэхъатба къуаджэр?

К о к у а н э р. Тхъамджэ шыкур, псаух. Ау рэхъатыгъо тэдэ джы къиох...

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р (санэ къыфырегъахъозэ). Ашъо екІых цыфхэр... Тхъам зэкІэхэмджи тыкъыгъэхъугъ, хищэищтыри рищэхыщтыри ащ ешІэ. Мары о фэкъолІышІу ухъугъ, джыри нахъышІукІэ огугъэ, сыда узкІэмыгугъэщтыри, арышъхъам пщылІыр сыд зыпылтыр?

К о к у а н э р. ПщылІыри — цыфы, лъэпкъым щыщ, ащ инэшэнэ хабзэ горэ ащи зѣрехъэ.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Лъэпкъыр къызшежъэрэр пщыр арыба, Кокуанэр? «Адыг» пІомэ, апэу бгъэлъэгъоштыр пщыр ары, лэкъольэшыр, оркъыр. «Адыг» зѣрэтІорэр арэп ныІа тыщызгъаІэрэр.

К о к у а н э р. Іэгум дэт чэтхэми заушъхъафы, Хъаджэмыкъор. Бзэ тиІ, хэбзэ-бзыпхъэ тиІ, лъэпкъ гъашІэ, лъэпкъ тарихъ тиІ. Тхъам ыпашъхъэкІэ тыцІыф, цыфмэ апашъхъэкІэ — тыадыг. «ТыщыІагъэмэ тымыадыгъу, мэзым тыхэтыни тычъыгъу» — джары ДжэгуакІом ыІорэр.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Арэп сэ сызѣрыгушыІэрэр. Лъэпкъым хабзэу, бзыпхъэу хэлъхэр зыгъэуцугъэр пщыхэр ары.

К о к у а н э р. Шъо хабзэр шъогъэуцоу къышъушІошІымы, оркъымэ ар зѣрѣфаехэу аІуартІэ. Хабзэ, бзыпхъэ хъушта Цыукъом ышІагъэр?

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. Арэп, уадыгэба сѣІо? Цыукъор тхъам ыгъэпщынэн фитыгъ нахъ, пщылІ хъарыльфымэ ашІагъэр...

К о к у а н э р. Тхъар зыфитым сэ сиІоф хаслъхъэрэр, ау ыгъэпщылІырэ зэшымэ яшъузмэ арыджэгун ихъисапыгъэти ауКІыгъ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. ПщылІыр — пщылІы. Цыукъор зыукІыгъэмэ яфэшъуашэ агъотыщтыгъэ, джаурмэ ямыкІу-

жыгъэхэмэ. Исмел, сыд пай зедгъэукІахъын, укъызфэтщэгъэ Іофым ышъхъэ къытхын. ФэкъолІ утэшъуагъэмэ къяхъулІэ-щтыр гъэнэфагъэ, уахътэу ыхъыщтыр, имыщыкІэгъэ бырысырэу къыкІыщтыр ары ныІэп Іофэу пылтыри. Тэ тафыримыкъумэ, къотэгъуи дгъотын, ау тѣр-тѣрэу тиІоф зэшІотхымэ нахъышІу. О фэкъолІмэ дэгъоу уашІэ, уигушыІэ ахэзагъэ. УиІэпыІэгъу тищыкІагъ.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Кокуанэр, улІы Іуш, тѣрзэу къыбгурыІон фае Іофыр зытетыр. ТиІоф къыхэлажъ тѣІомэ, узфэтэгъадэшъ ары нахъ, нэмыкІэп. Пщы-оркъмэ яІоф ухэтын хъумэ, фэшъошэ уаси уиІэн фае, ар мылькур арышъ, ари бгъотыщт.

К о к у а н э р. Зиусхъанхэр, мылькоп, оркъыгъоп фэкъолІхэр зыкІэдэхэрэр, амалынчъэ-фитгъоджэ щыІакІэу зыхэтхэр ары къезыфыжъагъэхэр. Сэ сыкъышъухахэмэ, лъэпкъыр шъуцѣфыгъэкІэ шъолытэмэ, уасѣ фэшъушІыжы-рэр шъуиадыгъ лъэпкъи, ицІыфыгъэ шІыкІи къыжъугурыІо-рэр.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Кокуанэр, лъэпкъыр арэп, оры тызѣрэгущыІэрэр тѣ. Лъэпкъыр зѣрѣсаоу пщымэ яжъау зѣдычІѣфэщтѣп, тыгъэнэстырми зыгорѣ хэтын фае, о пщымэ яжъау уетэгъэблагъэ, къыдгоуцу тѣІо.

К о к у а н э р. Чъыг гъугъэм жъау къытыжырэр, Къунчыкъоқъор, шІэхэу ебѣджыжыщт чыгыми хэт чІѣуцѣжырэр?

К ъ о к І э ж ъ ы к ъ о р. Тѣра чъыг гъугъэр?! Арэп, уадыгэба, зиусхъанмэ сыдѣуштыр уадѣгушыІѣра?

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. ЗыІаж зѣ, Тѣркъан, санэми тІэкІу къыщыгъаКІ. Исмел, чъыг гъугъэр иуутыжыным зао ищыкІагъэп, шъо зѣошхо къытэшъушІыІлэнэу ары, тІэкІу зэкІуІо-рэр, ы? Егупшыс тѣрзэу. Тѣ укъыдгуахъэ, Хъанэхыкъом, Дѣпчэным альпэсѣ кІѣтѣогъѣути, пфѣгъэдѣІоштыр тѣ тифѣдэкІэ огъѣдалох. Шъхъаихыгъэу тыкъыбдѣгушыІѣ, джащ фѣдѣ джѣуап тыкъызажѣрѣри.

К о к у а н э р. Къунчыкъоқъор, сѣ къѣсІолІѣштыр къѣсІолІѣгъах ащ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Арэу оІуа?.. Зиусхъаным иубзѣ зымыштырэм игубж тѣрѣф ащыгъум. Елмырз! (Елмырзѣ кѣхъэ.)

Е л м ы р з (зыгорѣ рилѣштыр фѣдѣу). Кокуанэр ы... (екІуа-лІэшъ, икъамэ зыпыль бгырыпхыр псынкІѣу зѣпеупкІышъ ешты, Кокуанѣ къыльѣбанѣ, ау Елмырзѣ кѣеуІѣ ыІѣ джабѣгу.)

Къунчыкъокъор. Кокуанэр, пщым ыІэ кызищэйкІэ, е кыуатэ, е уеукІы. АкылыгыэкІэ тызэгурыІо тшІоигъуагъ, ау акылы одгъотылаагъэп. Тэ тшъхъэп тызыпылгыр, лъэпкыр ары нахъ. Ари кыбгурыІуагъэп. Джы ахад: е укыдгохъанышъ, тэ зэрэтІоу ухъун, е мы унэм псаоу уикІыжыынэп.

КъокІэжъыкъор. Уянэ адыгэлІэу укылыфгыгъэмэ...

Хъаджэмыкъор. Хъанахыкъори Дэпчэныри тІэ кызырехъаштхэм упылышт, тэ зэрэтІоу узекІошт. Тэ Хъанахыкъом тигъэкІодмэ, ежъ пхъэлэшэм кІэуцон пшІошІа? Тэ кыпфэтшІэштым фэдэ ащ пщы хъугъэкІи кыпфишІэштэп.

Кокуанэр. Хэгъэгур къумалыкІэ кысэдженэу шыуфай... Бзэджагъэу шыукъольым сэ хахъо сыфэхъуштэпышъ, ащ шыушымыгугъу ащыгъум. Цыфыгъэ шыухэльымэ моуштэу шыукыыздзекІона, лытэныгъэ кысфэшъошІымэ, сышыушъфынэу сауж шыукыихъаныя!

Къунчыкъокъор. Елмырз! *(Елмырзэ Кокуанэм ыІэ псау хэпыджэ, Кокуанэр кыжжэхэбанэ, ау Шыхъанчэрыекъомрэ КъокІэжъыкъомрэ делэхэзэ, зэкІоцІанхэ. КъокІэжъыкъор пхыгъэу цылым лъакъокІэ зауэрэ еожъы.)*

Хъаджэмыкъор. А Тэркъан, уипщы цокъэ лъапэмыгъэушІойба у шІойхэкІым.

КъокІэжъыкъор. Ари тэрэз... БзэгупэкІэ езгъэу-къэбзыжышт сэ ар!

Къунчыкъокъор. Сыд, Кокуанэр, джыри уиакылы къэкІуагъэба? Тэ тІорэр ары лъэпкъым ыІоштыри нахъ, хэта къумалыкІэ кыюджэщтыр?

Кокуанэр. Ухэукъо, Къунчыкъоко гъумыр, лъэпкъым ичылапхъэ шыушыщэп шъо, уцыжъ шІоим зэрихабзэу, шыубырэбагъ, чылапхъэр джыри кыхэкІынэу щыт. ШъуукІыгъэри, шыуцагъэри, жъугъэллагъэри чылапхъэ хъугъэх. Цыфыгумэ чылэпхъацэу ахэфагъэх. ШъульэкІыгъэмэ, бэшлагъэ шыуныбэжъ, шыуидауш, шыуипщыгъо пай лъэпкыр зыжъугъэкІодыштыгъэр, ау кыжъудэхъугъэп. Сыд шъо лъэпкъым шыузэрэфэгумэкІырэр? Шъуипщыгъу, шыуитетыгъу шыузгъэгумэкІырэр. Хэгъэгухэр гъэсэныгъэм пылтых, шъхафитныгъэм, шыІэкІэ дэгъум кІэдэх, шъхадж илъэпкъ хахъо зэришыштым егъэгумэкІых. Шъо сыд? ШъупщынкІэ шъо-

рэшІэри, лъэпкыр хъэхъакъу макъэ зыригъэшІэу къэтэджыгъэми, шъорыкІэ тІури зы.

КъокІэжъыкъор. Ужэ зэтельхъ, хъайуан! *(Къамэр кыырихызэ екІуалІэ.)*

Кокуанэр. КъокІэжъыкъо делэр, уикъэмэжъ улыыигъэ илхъажъ! Илхъажъ сІуагъэ, сыкъэгъэгущыІ, къезгъэжъагъэр къэсэмыгъэхын плъэкІыштэп о.

КъокІэжъыкъор *(къэцтагъэу)*. Мыдэ мыдэ мыр... Къало, къало, пызгъэчышт сэ убзэгу шІой...

Кокуанэр. Къунчыкъоко, шъорэп лъэпкыр зезыщэрэр, егъашІэми зешъуцагъэп. Угу иубыт: шъо чыгыжъ гъугъэу шыубэджынышъ, тэ тичыгхэри къэкІыштых, нэмыкІ чыгыгъэми анахъ дэиштхэп, дунэе цыфхэми ящыкІэгъэштых, дунэе цыфхэу гъогу тетхэм. Адыгэхэр гъогу техъэгъэ къодых ныІэп. Зэфагъэм, шъхафитныгъэм, зэфэдэныгъэм факІох. Нэсыштых ыкІи, ау шъо шыухэтыжыштытэп. Шъуихъадэ ебэкъонхэшъ, ыпэкІэ лыкІотэштых. Шъуныбжыкъу ныІэп шъо! ШъуицІыфышхъэ бэшлагъэ дунаем зехыжыгъэр, ныбжыкъоу шыукыитенагъ мы чІыгум.

Пщыхэр Кокуанэ къеуцокІых.

Къунчыкъокъор. Елмырз! Шобз мы хъарылыфыр! *(Елмырзэ Кокуанэм екІуалІэ, иналэ щегуты, ышъхъашъо кІырэушъ ытыкыын къеуцІэны, къэмацэр фегъазэ...)* Ышъхъэ шІоупкІыри, Хъанахыкъом иІэгу дадз.

КъокІэжъыкъор. Ыпкъ шІой хъэ нэкІыгъэмэ ахэдзэжъ, чылапхъыІуагъэшъ, хъэмэ чылапхъэ афэрэхъу!

Къунчыкъокъор. Бзэджэрылф!.. Къигъахъу мою, Тэркъан...

ЯЩЭНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшІыгъу

Джэгуга кІор. Наибэм инэмаз,
Муртазыкъым икъамыш,
ЕщалІэри тхъэ егъаІу,
ЕІункІыри, машэм идз...

Сичыгуи хафэп,
 Сиогуи стафэп,
 Сипшашы мафэ,
 Сишгауи зафэ.
 Адыгэ чыгум
 Гу шысэгъаф!.. *(Къамылым епцэ, зыдешы, зэпегъэу.)*
 ЗэкIэ, зэкIэ тылгыхуакIу.
 Тызылгыхуэрэ хэт о пшIошIырэ?
 Тызылгыхуэрэ сэ къэсIон,
 Сэ къэсIон, ау хэт дэIон?
 Тэры, тэры тызылгыхуэрэ,
 Зи кытлгыхуэрэп, кытлгыхуэщтэп.
 Тэр-тэрэу, ор-сэрэу
 Зыкэтымгыотыжымэ.
 ПкIэнчэу, пкIэнчэу мы дунаер
 Къэмылгыху.
 Ор-орэу зылгыхужы,
 О зыкэгыотыж,
 Тэдэ, къашуIуи, сэ сыщыI,
 Тэдэ сэ зыкэсхыжыщт?..

Къамылым епцэзэ текIыжы.

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

Гоцэмьд, Аслъанкоз, Нахьдах.

Го ц э м ы д. А сипшашы, мы унэжым пщынэ макъэр
 уигъусэу укыханэу тыгугъэзэ, нэпсыр плэкIызэ укыхагъ.
 Ау гукIаеи земыгъэшх, дунаер джэгъогъу зыфемышIыжъ.
 Ны уиIэ хуэгъэ, шынахыжъхэр уиIэ хуэгъэ, шхъэгъусэ иб-
 гъотагъ сиунэ. Гоцэмьд аIофэ, сифыгъэ дунаеи тетифэ,
 джаш нахъэу уинэпс къечъэжыщтэп.

А с л ь а н к о з. Дунэе псаум шхъэегъэзыпIэу шъо зыр
 ары кытенагъэр сэрыкIэ...

Го ц э м ы д. Хъау, синымэ цIыкIу, сиунэжъ орыкIэ
 шхъэегъэзыпIэп, ори уиун мыр, насыпэу, цIыфыгъэ-дэхагъэу
 илгыштыр ори кыопхыгъ. ...Назым умышIэжынынэу хуэгъэ...
 ШыкIэпщынэр кыштэжырэп. Пхъэшэ-нэшагъэ горэ ынэгу

кыкIэхыагъ. *(Нахьдахэ къехъэ, зэфэгъушIох, IапI IэрацэкIы.)*
 Къеблагъ, къеблагъ, Нахьдах, сиунэжъ къэбгъэнэфыгъ, сип-
 шашы! Сыдэу шыт уанэ Бирамхъани, пшыхэри? Моу
 къэIыст, синэфын, сэ зы къэб сэжыош... ал, къэбы сэIо, мыщ
 фэдэ хъакIэ сиIэу! Симамрыси къэхуэгъах, сищыпси къэпIо-
 кIы, щэтэ бэц зырызи кышгуфесхыхын. КIо, шъугушыI
 шъо, сыдэу дэгъоу пшIагъэ укызэрэкIуагъэр, синэфын!..
(ЕкIы.)

А с л ь а н к о з. Нахьдах...

Н а х ь д а х. Аслъанкоз, утхыагъэпIэу укычIэкIыгъ, о
 сапэ уишгыгъ зыуушъэфызэ.

А с л ь а н к о з. ТхъамыкIагъор сапэ итэу къэсхыгъ
 джынэс, Нахьдах. УнэIут пшашыгъэм сыд ишъэф, сыди фит...

Н а х ь д а х. УунэIутыжъэп, сышыпху, зиунэ цIыфыбэ
 Iут цIыфы укхуэгъ. Тызэшыпхуба орырэ сэрырэ?

А с л ь а н к о з. Тызэшыпху, ош нахъ шыпху дэгъу сэ
 сыщыкIэрэп, ау...

Н а х ь д а х. Сыд адэ «аур»?

А с л ь а н к о з. Тызэнысэгъу тызыхуэщт мафэм сежэ.
 Чэтэгъоз...

Н а х ь д а х. Ош фэдэ нысэгъу сиIэщтмэ, Аслъанкоз...
 Зыгорэм тыкызэхихынышъ!.. Чэтэгъозы шIулэгъур джи-
 ри ыгу кышчыушыгъэп. *(Гоцэмьдэ Iанэр ыIыгъэу къехъэ,
 Аслъанкоз псынIэу пэгъокIы.)*

Ящэнэрэ къэшIыгъу

Дэпчэн хъаджэр, Хъанахыкъор, Алэбий, Джармэкъо Тахьир.

Х ь а н а х ы к ь о р. Гъогу чыжъэ — гъогушIу
 укытекIыжыгъ, Дэпчэныр. Хъараб хэгъэгум, быслымэн
 диныр кызщечъагъэм, сыд шыкъэбар?

Д э п ч э н ы р. Къэбарэу дунаеи шызекIорэр бэ, Къым-
 чэрий. Сэ сыгу зыкIэдэIугъэ закъор тхъам елъэIурэмэ ягу-
 шыI, шыIагъэрэ шIошхъуныгъэрэ зиIэу, зигъашIэ шIункIым
 хэтызэ къэзыхырэп ары. Алахъэу зизакъом гукIэгъу кыс-
 фишIыгъ, ынэшIу кысшыфагъ. Чабэм сынэсыгъ, псаоуи сы-
 къэсыжыгъ. ТэдыкIи цIыфыр кыинехъэм хэт... Адыгэ чIы-

гуми хьэзабыр щэбагъо. Пшы-оркъымэ къурІаныр ашыгъу-пшагъ... Къымчэрий, урыс пачтыхьэм дэжъ ущылагъэу зэхэсхыгъэ.

А л э б ы й. Хэгъэгущу аІо, Къымчэрий, анахь шы псынкІэ утесми, мазэкІи пфэмычтынэу.

Х ь а н а х ы к ь о р. Хэгъэгущу, икІымафи зэп, игъэмафи джащ фэд.

Д ж а р м э к ь о р. Адыгэмэ сыдэуштыу къафыштыт урысмэ япачыхь, Къымчэрий?

Х ь а н а х ы к ь о р. Ар сшІэмэ сшІоигъоу ары сэри сызфэкІогъагъэр. Ау пачтыхьэм ыгу илгыр хэты къышІэн? Хэгъэгущу псау къедэлурэм фэдэу мэгушыІэ, дунаер къеплгырэм фэдэу зегъазэ. КъыІорэмкІэ ыгу чыІэми, фабэми къэшІэгъуай. Нэгуйхыгъэ фэдэу сеплгыгъ, ау къушыхьэм къышынэфырэ машІом фэд, машІо, ау уигъэфабэрэп, нэфын, ау мэжыгу нахь, къыгъэнэфырэп.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Адыгэ фэкъолІымэ ящыІакІэ ешІа-емышІа, Къымчэрий?

Х ь а н а х ы к ь о р. Ежъ ищыкІагъэу ылгытэрэр ешІэ. «Дышъа, ахьща, чІыгуа узыфаер?» ыІуи къысэупчІыгъ. Тэ типшхэм рагъэсагъэщтын.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Пшы-оркъхэм тІорэр амыштэу, тяззонэу хъумэ, сыдэуштыу зыкъышІынэу пшІошІырэ?

Х ь а н а х ы к ь о р. Сэ ащ сызэреплгырэр ары: тихэгъэгуи, тиІыфышыхьы къызтэнэу, пшы-оркъхэм зэфэдэныгъэр ядгъаштыу, Урысыем къотэгъукІэ тешІугъэмэ, джар пстэу-мэ анахышІугъ. Ащи цыфэу исыр къинехь, тигукІае къыгурыІошт.

Д ж а р м э к ь о р. Ащ къыкІыштыр къэшІэгъуае. Урысыем цыфы жъугъэу исым тэ тыдагъэгущыІэштэп. ПшыІэу, фэкъолІэу е унэлутэу, пшы-оркъмэ алъ зыгъачъэу, енералмэ ячъэжырэр къаухъумэ, ау ежъ пшы-оркъмэ сыд къафашІагъэкІи, аІапэ агъэсысырэп. Енэгугъо пачтыхьэр къыташэкІэ нахь, фэкъолІым е пшыІым ищыІакІэ ар ыгъэгумэкІырэп.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Пшы-оркъмэ татекІомэ, тэры пачтыхьэм дэгущыІэнэу хъуштыр. Джащыгъум тІоштыри нахь тшІэн. Къымчэрий, ори къыошагъэх аІуагъ пшы-оркъхэр.

А л э б ы й. АукІы ашІоигъуагъ джэшъожъмэ. Шумэ-ныкъо делэм укъэкІожыным ыпэкІэ о пкъо къыришІагъэр

плъэгъурэба? Ежъ иш ымыгъэулэунэу, о уиш гъэшхэгъэ щыт тетІысхы джэгум кІуагъэ. ЗэкІокІыгъэх сэлэ! Сыд иІоф хэлъ о уишы? О уишъао ащ фэдэ ыгъэгъуштытмэ ошІэба! Шумэ-ныкъом иш гъэшІуагъэ тетІысхы, ежыри а джэгу дэдэм кІуагъэ.

Д ж а р м э к ь о р. Шумэныкъор Дэпчэным ыкъо къа-мышкІэ къеуагъэмэ, ежъ кІалэр шхончыкІэ еожыгъ, ыблы-гуи чІиутыгъ.

Х ь а н а х ы к ь о р. Цыф шъхьафит Бжъэдыгъу къыра-мынэнэу ары зыпылхэр. Тэ зэфэдэныгъ тэлэ, ежъхэм зыфа-ер ашІэ. Илгъэсишым тІо тызэлукІагъэшъ, тІорэр ахэдгъэзэ-гъэн тІэкІырэп.

А л э б ы й. Унэ афэтэшІы, былымыр, мэщыр ятэты, пхъэ къафэтэшэ, мэкъу тафео...

Д ж а р м э к ь о р. Шэсынхэ хъумэ, тишэу зыфаехэм тетІысхы, агъэфыкъуагъэкІи къапщыныжъэрэп. Былым шІотыбзмэ, копкыр яй...

А л э б ы й. Ежъхэр пстэуми афитых, тэ хъэми тыфагъа-дэрэп. Тэщ фэдэу зылгъэ теуцорэр зэрагъэкІодыштым ешэх.

Х ь а н а х ы к ь о р. Ащ щэхурэ тшэлэжыын тІэкІыштытэп. Шъугъэр ерэбэдъ, лъапсэ зыдзыгъэр орэкуашэ. Кокуанэм ыль тымышІэжъэу, тигъашІи зэфэштэп, тихъади адыгэ чІыгум ыштэштэп.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Къымчэрий, гушыІакІохэр дгъэнэфэгъахэх, шъхьадж ипшъэрыль ешІэ, Пэнэжыкъуай тызшызэлукІэштыр, уахътэми щыгъуазэх. О джыри зы пшъэ-рыль уиІ: Абдзахэ укІошт, пшыхэмэ ахэр ары къотэгъу ашІы хабзэр. ШъошІэжъмэ, Ахэджагокъом ащ дзэу къыришчыгъэр ары пшыхэр зыхэзыфыгъэ фэкъолІхэр гъэрыпІэм изыдзэжы-гъагъэхэр. Илгъэс тІокІырэ ирэ ныІэп ащ тешІагъэр.

Х ь а н а х ы к ь о р. Ащ сэри сегупшысагъ. Пшыхэр абдзахэмэ якІужыхэмэ, ячІыгу рамыгъэханхэуи, къотэгъу къафэмыхъунхэуи сялгъэлут. СыздэгущыІэн икъун Абдзахэ нэлэуасэ щысиІ. ШэкІ дыгъэ шъитІуи згъэхъазырыгъэ ясты-нэу, ІэпыІэгъу тишыкІагъэ хъумэ, шыуишгъэ горэкІэ сялгъэлунэу.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Наибэ Аминэ шъхъаегъэзыпІэ ышІыжыгъэх абдзахэхэр.

Х ь а н а х ы к ь о р. Щамилэ инаибэ чІыгъурб игъольхъа-жыгъэм фэдэу рэхъатыгъэ. Бжъэдыгъу иІоф къышикІыгъэп, КІэмгуиы щыхъугъэп, Болэтэкъом ышыпхъуитІу шъузкІэ ра-

тыгъэхэми. Шапсыгъэми ячыгу изэгъагъэп, абдзахэхэри кыфэежъхэп. Найбэр чыжъэрыплъ, ау тэ кытшъхъапырэп-
ллы нахъ, тыгумэ къарыплъэн ылъэкIыгъэп. «ШъукъыскIаи
шым сытежъугъэтIысхъ» еIо, тэ шэу зытесым ихъушIакIэ
тшIэрэп. Урысыем епыйрэр тэркIэ гъуси пащи хъуштэп.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. КIымэфэпэ мазэр екIыфэ зэкIэ
хъазыры хъун фае. Алэбыйрэ Ламжъыерэ, джыри зэ
кышъосэIожъы, мы мэфэ благъэхэм шъузIукIэштхэр: Хъа-
цIыкIукъор, КIэныбэр, Лышэкъор, Хъэлэо зэшхэр, ГъукIэ-
лIыр, Ашъынэр, КIэныбэкъор. ФэкъолIэу кыыхащыштхэр
арэгъэхъазырых, Iэшэ икъу аIыгъын фае.

А л э б ы й. Ар дгъэцэкIэшт, тэ зи кыттенэштэп.

Д ж а р м э к ь о р. Тыхъазыр, «неп» шъуIуагъэми, те-
жъэнэу.

Х ь а н а х ы к ь о р. Iашэр ращэфынэу ахъщэ згъэхъазы-
рыгъэ, ари неушы цыхъэшIэгъу цIыфмэ ястышт.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Абдзахэ сыдигъо уежъэшт,
Къымчэрий?

Х ь а н а х ы к ь о р. Неушы сежъэшт.

Д э п ч э н х ь а д ж э р. Ащыгъум гъогумаф! Шъори
шъугъогумаф, Алэбый. ТиIоф зафэ, алахъэу зизакъор тигъус!

ЯплIэнэрэ къэшIыгъу

Аслъанкоз, Назым.

Н а з ы м. Аслъанкоз, дунаем зыгорэуштэу зызэбли-
хъугъ, гу лъыптэрэба о ащ?

А с л ь а н к о з. Оры зэблэхъугъэ хъугъэр, Назым, нэ
шъхъафкIэ дунаем ухаплъэ хъугъэ.

Н а з ы м. Хъау, хъау! Сэ сыд? Мары, сызэрэплъэгъущ-
тыгъэм тет. Арышъхъам еплъба: къурэ пэпчъ чыгышхо
хъумэ шIоигъу, чыгы пэпчъ огум енэсы шIоигъу... Зыгорэм
ежэ дунаер.

А с л ь а н к о з. Оры адэ, Назым?

Н а з ы м. Сэ о сыпкIахъэ сшIоигъу, спсэм фэд...

Угу сапэ ит сыкIэмыхъэу,

Ощхэу къешхырэм ущыщэу кысщэхъу,

ПкIашгъэу сысырэм пцIэ къеIоу кысшIошIы.

Тыгъэу къепсрэм ибзий ухэшIагъэу,

Жъогъо нэфхэм уахэгощагъэу,

Сыкыплъэхъу. Зэрэдунаеу

Сэ згъэблагъэ сшIоигъу, згъэнэIуасэ,

Фэсэгъадэхэшъ сыгум икIасэм...

А с л ь а н к о з. Угу зихъожъыгъ, Назым. Хъау, сэ кыс-
фэгъэхъыгъэу арэп, сэркIэ узтетыр сэшIэ. Сэц нэмыкI угу
имыльтэу кысшIошIыщтыгъ, ау джыри зы гъусэ кысфэп-
шIыгъ.

Кыыхидзэмэ, кыдежъыун щымыIэмэ,

Гур бзаком фэд.

Гъогу техъэмэ, гъусэ имыIэмэ,

Гъошагъэм гур фэд.

Н а з ы м. Хэт гъусэ угу кыфэсшIыгъэр, спсэм фэд?

А с л ь а н к о з. Гугъэр ары. Тэ тинасыпы игугъэ закъоп
сыгу шызэхасшIэрэр. Цыфхэр кытэуцокIыгъэхэу кытажэ-
хэрэм фэд, ахэмэ янасып тэ кыддежъэщтым фэд. Ау... ошIа,
Назым...

Н а з ы м. Сыд узгъэгумэкIырэр, къурмэн сызфэхъун?

А с л ь а н к о з. СызгъэгумэкIырэр... угушхуащ.

Н а з ы м. Арышъхъам адыгэ чIыгур зэрэпсаоу зыгу
хъугъэм фэдэу сэлъэгъу. ЗэкIэмэ ягугъэ сэ кысэкIужъыгъэм
фэд.

А с л ь а н к о з. ПфэIэтына зэкIэми ягугъэ?

Н а з ы м. Арышъхъам зэкIэ кысскIаIэ, зэрэхэгъэгоу.
ЗэкIэ кысщэгугъы, кысэплъы.

А с л ь а н к о з. Хэгъэгур ины, Назым, цыфхэр зэпэчы-
жъэх.

Н а з ы м. Хъау, спсэм икъурмэн, ауштэу умыIо, хэгъэгур
— оры, сэры. Орырэ сэрырэ тызэпэчыжъа?

А с л ь а н к о з. ГуитIур зэфэзыщэрэ гъогум нахъ кьинрэ
нахъ чыжъэрэ щыIэп.

Н а з ы м. Цыпэ зырызмэ такъышыуцугъэп тэ. Орырэ
сэрырэ зы нэбгырэ тызэрэхъугъэм фэд, зы гъогу тызэрэтеу-
цуагъэм фэд, гъогухэр зэкIэ зэфэкIожъыхи, зэкIэ цыфхэр зэ-
фищагъэх. Джы ягъогу зы хъугъэ. ГушыIэ лъэшхэр зэхэсэ-
хых, мэкъамэхэр бзымэ афэдэу сыгу щэбыбатэх. СишыкIэ-
пщынэ къэсштэнкIэ сэщынэ: «Мардж!» ыIонышъ къэкуон
сшIошIы. Ощхэу чIыгум къэмысыгъэм ымакъэ зэхэсхыщ-
тыгъэ, джы шыблэ макъэр, псыхъоу кьиугъэм ибыжъуатэ

стхьаклумы итых. Сыдэуштэу а пстэури бгъэлэсэнышъ уусэшт?

А с л ъ а н к о з. Назым, орэдым джы игъуа?

Н а з ы м. Игъу, зэхэсэхы орэдыр! Джы нэс сэ сыгу сыклэдэуагыштыгъэ, джы цыфмэ агу ихыкыларэр зэхэсэхы. Лупшлэ гъуагыр псым зэрэклэлэурэм фэдэу, цыфыгумэ орэдыагылагъ джыдэдэм. Цыфым ыгу шыогушху. Пчыклэр къэджэгунышъ, шыблэр къэонышъ, гъэбэжур къэзыхышъ ошхыр къешхышт. Джары орэдыр! Къыхэудзэ къодыемэ, зэклэми къапхьотэшт. Орэды сафэхушт сэ цыфымэ. Шъхьафит заом иорэд сыусышт!

А с л ъ а н к о з. Назым!..

Н а з ы м. Умышын, спсэм фэзгъэдагъ, къысаж! Сиорэд сапэ къэсыжыштышъ, сыкъызэрэкложырэр къыуилонэу, гушлуанклэр къэгъэхьазыр! (*Ежъэ.*)

А с л ъ а н к о з. Назым!... Сыкъыожэштэп, уаужы ситэу сыкъэклошт.

Ятфэнэрэ къэшлыгъу

Чыгудж мэзыр. Къунчыкъоко Пшымаф, Хьаджэмыкьор, Къоклэжыкы Тэркъан, Хьанахыкы Къымчэрий, Дэпчэн хьаджэр, Алэбий, фэкьолхэр, оркъхэр. Купитлоу зэпыштых.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыд, хъэ куп, шъузпэтыр? Псаоу, жьы къашъушэу дунаем шъузэрэтетыр шъуфикьурэба?

Д э п ч э н х ъ а д ж э р. Тызпэтыр дэгъоу ошлэ, Къунчыкъоко. (*Зыгорэ къахэкуукы*). «Тэ тыхъэ купмэ, шъо шъухъашхурэу! Зышъулаж!.. Мамырэу, лашэ хэмытэу тызжыгъээзгъ, зэфэдэныгъэм шъукъеуцуал. Джары лъэпкыр къызклэдэурэр. (*Къыхэкуукых: «Зэфэдэныгъ! Зэфэдэныгъэм шъукъеуцуал!»*)

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыд лъэпкъа узэрыгушылэрэр? Лъэпкыр — пащэ зилэр ары, шъхъэ зышлотыр ары. Шъо пащэ шъуфаеп. Пащэ зимылэр нэшъу. Шышъхьэр зыдаклорэм шым ыпкъи клон фае.

Х ъ а н а х ы к ъ о р. Къунчыкъоко, шъупащ тшлэшызэ, шъулашэуи, шъунашэуи, шъулашэуи къычлэжыгъ. Гъэрыплэ-гугъэплэнчэм тыкъешъушэллагъ. Лъэпкъым бамыпклэу

шъухэс, ылт шъуешъошъ. Шъори шъуадыг, тыпщ шъулуи, ташъхьагы шъуиуцагъ, ау тыгъэ шъухъугъэп.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Дэпчэн хьаджэр, мыщ фэдызыр къэозгъалорэр, уакыб дэт цокъэшх купыр ары. Ахэмэ шъхъэ тэдэ къахын, ау ори, Хьанахыкыори зыгорэм шъуегупшысэ-ба! Пшы зимылэр нэпкъ зимылэжъ псы шъхьартлупшым фэд, зэхэчынышъ, ятлэм ришъужышъ.

Х ъ а н а х ы к ъ о р. Къунчыкъоко, адыгэмэ янэпкъ — ежъхэм яакъыл, язэхэшлык, хабзэу ахэлъыр ары. Тигушылэ клахышъэ мэхъу.

К ъ о к л э ж ъ ы к ъ о р. Арэп, шъуадыгэба, шъо шъулорэм фэдэ хэты иадыгэ ыуагъ, шъузэклокыгъа сэлэ!..

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыд шъукъызклэдэурэр?

Х ъ а н а х ы к ъ о р. Тыкъызклэдэурэм бэшлагъэу ушы-гъуаз, ау джыри зэ къыотложын: зэфэдэныгъ. Ащ къидгъэкы-рэри ошлэ. Пшы, ллэкьолэши, оркъи, фэкьолышлуи, пшылы пстэури, унэлути — зэклэ тызэфэд, тыцлыф шъхьафит, тифит-ныгъи зэфэдэ. Ар зы. Ятлуанэрэр: сэлажэмэ — ори олажэ, къэсылэжырэр сиунай, къэулэжырэр уиконы илхъ, «пшы лахъ кысэт» плоу укысэмыдау. Ящэнэрэр: сиши, сичэми, симэли, уилоф ахэлъэп, оуехэми силоф ахэлъэп. Яплланэрэр: сиклалэ къышцэн зыфилорэм фит, пшы пшъашъэми, оркъ пшъашъэми, фэкьолл пшъашъэми, сипшъашъи зыдэклон зыфилорэм фит. О къэплъфыгъэхэри джащ фэдэштых.

Д э п ч э н х ъ а д ж э р. Нэчахъ уасэри зэфэдэ. Пшым ышлэ зешъухъаштми, тифитныгъэ зэфэдэшт. Ятфэнэрэр: хы-кумым ымылуагъэмэ, хэти цыф ыукын фитэп, укыгъэ хъу-гъэми: фэкьоллмэ ашышъ шъо шъуашышъ ыуклэмэ, е нэмыклэу зыхъуклэ, лъэныкъуитлумкли лъыуасэр зэфэдэ. Джащ шъу-къеуцуал. Пшы, оркъи, фэкьолл ылоу мы къурланэу пегъым-барэу шъыпкъалом къыхыхыгъэм итхагъэп, хъульфыгъ, бзыльфыгъ, быслъымэн ело нахъ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р (*пшы-оркъэу къэбырысырыгъэ-хэр егъэлэсэхэшъ*). Зэ, зиусхъанхэр!.. Дэпчэн хьаджэр, Чабэм узэклом делэ дэдэ укъамышыгъэмэ, къаплорэр зынэсырэм уегупшысэрэба?! Сыдэуштэу зэфэдэ тыхъушт, шъо бзыль-фыгъэ шъукъыльфыгъ, тэ тыгъэмрэ мазэмрэ такъыхэкыгъ, къушъхъэ лъагэмэ ахэт бгъэ набгъом тыкъырахыгъ. Джы сыдым зэфэдэ тишлышт? Тицу шъуфэд, тичэм шъуфэд, шъут-тын тломи тыфит, шъутшцэн тломи, тыфит. Тэрклэ шъугъон-чэджыпхъ, шъуцокъапхъ.

А л э б ы й (*къахэкIоты*). Дәпчән хьаджэр, фит сышIи сьдэгъэгущыI мыш. Къунчыкъокъор, къәпIуагъэм шъыпкъи хэлъ, пцIи хэлъ. ПцIэу хэлъыр: тыгъэмрә мазэмрә шъуакъы-хэкIыгъэу зэрәпIуагъэр ары. Шъыпкъэу хэлъыр: бзылъфыгъэ шъухэмыкIыгъэу, бгъэ набгъом шъукъырахыгъэу зэрәпIуа-гъэр ары. Бзылъфыгъэ шъухэкIыгъэу щытыгъэмэ, чыгышъ-хьэм шъуралъхьаныеп. Цыф хабзэу, шъукъэзылъфыгъэм ыбгъэ шъукIэлъэу, шъуапIуни нахь. Ау шъукъуйрылъфьти, набгъом шъуралъхьажыгъ, джары цIыфмэ афэдэ шъузкIэ-мыхъугъэр.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Хэт адэ тызфэдэр, шIойхэкI!?

А л э б ы й. Хьэм шъуфэд. Ау зы лIырэ зы хьэрэ дунаер къафэлъфыгъэп. Джары сә сигушыIэ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыдэу пIуагъи ар?! (*Икъамэ къекъудыи, жэхэкIуатэ, бгъуитIумкIи къэзэрэгъэбырысы-рых.*) УшIосыбзынышъ, хьэмэ уязгъэшхыжын, бзэджэ-надж!

А л э б ы й (*икъамэ къырегъэкIоты*). ПлъэкIымэ сяб-гъэшхын, ар сшIошъ мэхъу, плъэкIынәп нахь. Ольэгъуа, Къун-чыкъокъо бэгыгъэр, тикъамэхэри зэфэдэу къекIотых. Тэ шъуз-фэтэгъадэмэ шъугушIу.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р (*губжыгъэу IукIыжъынэу ежъэ, ау къызэтеуцожъы. Ежъэ зыдэгущыIэжъырэм фэдэу*). Сә шъузгъәIорышIэ зэхъум сшIагъэ, ау шъо сыжъугъәIорышIэ зэхъум къәсшIагъэп... (*закъыфегъазышъ.*) Пшы-оркхэмкIэ тызэхэгущыIэжъын фае. Шъори шъуегупшыс, шъузэхэгущыIэжъ. Iуагъэу тшIырэр къышъулъыIэсын. (*ТекIыжъых.*)

Яхэнэрэ къэшIыгъу

Пшыхэр, Елмырзэ байколыр. Унэм исых.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Сыд ешъуIуалIэрэр мы Iофым, зиусхьанхэр?

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. Сыда етIолIэщтыр? Тяощт хьэм къыкIоцIызыгъэмэ.

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. Уззонэу зыфапIохэрэр тәщ фэдэ пчъагъэ мэхъух. О зыщэ ибгъэкIымэ, ежъхэмэ шишъэ къа-дзыжъыщт.

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. Зә уахаомэ, зэбгырычъыжыщт а шIой купыр, куахъорэ бәщырэ нэмыкI аIыгъэп.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. ФэкъолIхэр зэрәмышынапхэхэр ори ошIэ дэгъоу. Шхончэу аIыгъыри икъущт адыгэм пщэу исыр рыуукIынэу.

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. Пшымаф, ощынэмэ, сипаIо зыщыль!

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Ар пәIо мыгъо хъун... Сә къесIуалIэрэр ары: мызэгъэгум тяжъугъэзэгъи, зыфалорэм теуцуалIэу тәжъугъәIори, нәужыкIэ зыгорәущтәу ташIухэкIы-жъын, урыс пачъыхьэм дзә къыIытхын, топыхэр... (*Шъхъа-ныгъунчъэм еплъышъ, Елмырзэ екIы*).

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. Олахъэ-билахъэ сямызэгъын! Арәп, тыадыгәба, тыпщыба?!

Х ъ а д ж э м ы к ъ о р. ЗыдядгъәшIэжъын фае хьэ купмә! Пшым зыфәзгъадэрэм ихьадэ ебгъәлэгъужыын фае.

Е л м ы р з (*къехъажъы*). Зиусхьан, фэкъолIхэр къуа-джэм къыдэхьагъэх. ЛIыкIуи къызхагъәкIыгъ.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Къерәхъ. (*Елмырзэ екIышъ, Алэбый къырещэ*). Сыд, шъуегупшысагъа?

А л э б ы й. ТиIуагъэ къәнәжъы. Зэфәдәныгъэм шъукъемыуцуалIэу, тызэбгырыкIыщтәп, шъори шъудгъәкIо-жъыщтәп.

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. Ара шъуиIуагъэр?

А л э б ы й. Ары, шъуиуни къәтыдзахьыгъ.

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. ЧъыIэм ыстыгъәхәба джыри шъое-цыхэр, чыгъ къогъумэ уджыхәу акъотыгъэх?

А л э б ы й. ЧъыIэм ыгъалIи ахэт, арыба псынкIаIоу шъукъеуцуалI зыкIатIорэр. Армырмэ загъәфәбәнэу къыхьан агу хэлъ шъузэрыс унэм, тызәдифәщтмэ сшIэрәп нахь. Ащ нахьыбэрэ тышъожәжъын тлъәкIыщтәп. (*ЕкIыжъы*).

К ъ о к I э ж ъ ы к ъ о р. Сәри ащ нахьыбә сфәщәIэжъы-щтәп!.. (*Шъхъаныгъунчъэм регъэзыкIышъ, шхончыкIэ лъэо.*) Джы уифәшъуашә уIукIагъ!

Е л м ы р з (*шъхъаныгъунчъэм еплъы*). ЫукIыгъ!..

К ъ у н ч ы к ъ о к ъ о р. AI-анасын, щә мыгъо ибгъәкIыгъ, КъокIәжъыкъор. Пчъэр пытәу фәшъушI. Зыжъугъәхьазыр джы шъуззощтмэ, зиусхьанхэр. (*ФэкъолIмэ алъэныкъокIэ бырсыр макъәхэр къәIух, шхончыхэр къаох*).

Яблэнэрэ кьэшлыгы

Алэбый, Чэтэгъоз, фэкьолыр.

Алэбый щыль, фэкьол горэ зиуфэзэ кьеклуалэ, тeлaбэ. «Алэбый, упсауа?» — еупчы. «Къауклыгъ! Алэбый къауклыгъ!» — мэкуо. Чэтэгъоз лъэныкъо шъхьафкIэ кьеклышъ кьеклуалэ, кIэлы-рэтлысхъэ. Чыгум ышъхъэ кытырелэтыкIы.

Чэтэгъоз. Нахыжъ!.. Алэбый!

Алэбый (*зыкъышIэжъызэ*). Хэт?.. Ора, Чэтэгъоз?.. ФэкьолИмэ уахэта, нахыкI?

Чэтэгъоз. Хэт кыюуагъэр, нахыжъ? Моу ыцIэ кьеIу ащ!

Алэбый. Пщы-оркъхэр ары, нахыкI...

Чэтэгъоз. Ащыщэу хэт сэлэ?

Алэбый. ЗэкI, зэкIэ кысэуагъ...

Чэтэгъоз. ЗэкIэмэ, зэкIэ зырызэу згъэпщынэшт! Плъы сшIэжышт сэ!

Алэбый. Сэ кысэуагъэр зэкIэ фэкьолИмэ къауагъ, нахыкI... Тятэ ыль ошIэжъэу плэзэ, уизакъоу джынэс убэ-нагъ, ау пфэхыгъэхэп. Хэгъэгу Iофыр уизакъоу зэшIопхын плэкIыштэп. Непэ щегъэжъагъэу у ЧэщылIэп, у Чэтэгъоз. Сэ счIыплэ иуцу... джар сиосыет. (*Ынсэ хэкIызэ.*) Назым... уналэ... тегъэт...

Чэтэгъоз. Нахыжъ! Алэбый!.. (*Ынэхэр егъэп-лIэжъых. Къамэр кыырыхышъ, ебэу. Алэбый тырахыжъы.*)

Яенэрэ кьэшлыгы

Фэкьолхэр. Пщыхэр зэрыс унэр чыжъэкIэ кьэлыагъо. Маох, пщыхэр зэрыс унэми кьеукIых.

Дэпчэн хьаджэр (*Хьанахыкьор игъус*). Къымчэ-рый, фэкьолхэр къаукIых, тэ тицэхэр нэшъух, унэм ис пщы-оркымэ тицэпхы сыд аришIэн?

Хьанахыкьор. Адэ сыд тшIэшт? ЗытIэtmэ нахь дэижых, ящэопIэ шъыпкъэ тит.

Дэпчэн хьаджэр. Абдзэхэ шыуишъэр хьазыра?

Хьанахыкьор. Хьазыр, ахэмэ Хьалэо ефэндыр акIыгъу. Ау амал иIэмэ кыыхэдгъэлэжъэштхэп, тиIоф кьи-мыкIымэ, Абдзэхэ хэгъэгури пщынэнэу хьушт.

Дэпчэн хьаджэр. Ясиалахъ, сыдигъо адыгэ лъэпкъым зы акъыл, зы гухэлъ, зы гукъао иIэ хьушт, зэкIэмэ зэдыраIофэу! Ианэ тыпэмэ, тыIорыжъорыштмэ, тхыдэ кьэ-тIотэштмэ,— тыадыг. Ау хэгъэгу Iоф зетхъан хьумэ — бжъэ-дыгъу, кIэмгуй, абдзах, шапсыгъ тэлэ...

Хьанахыкьор. Непэрэ Iофыри хэгъэгу Iоф. Сыд етпэсыщтыр мыщ? ТицIыфышъхъэ лъаплэ.

ДжэгуакIор кытехъэ, сценэм ызыбгъукIэ мэуцу.

ДжэгуакIор. ХьакIэщым ихьэмэ, лIыхъужъ,
Сэнабжъэр алэtmэ, губзыгъ —
Орэд.
Пшъашъэр мээщымэ, гумах,
Хым зэпырахырэм игъыбз —
Орэд.
Къамылым кытфешъуикIы,
ШыкIэпщынэр шIуйзэ ехъокIы —
Орэд.
Нысащэмэ уакъыщэхьарзэ,
Шхончыхэр зэхаомэ, мэкъэнчъэ —
Орэд.
Ошъогум шъэфэу удэкIы,
Бгъэгум кьыдэкIы, зыIэтба —
Орэд.
ГъэшIэным уафэмыукIми,
ИкIагъэу уцагъэлэагъи —
Орэд.
Хьадэгъум уфэмыпсалъэу,
Лъыгъэчъэ заом щыжъынчба —
Орэд!
Шъыпкъагъэр уиIашэу, уисэшхо
Губж зафэм щыфыти, гъабзэ! —
Орэд!..

ПхъэцIэкIэ машIор ылыгъэу бзылъфыгъэ кьэлыагъо, фэкьолИмэ кьахэлъадэ. ДжэгуакIор кызыцэлъэты: «Аслъанкоз!..»

А с л ь а н к о з. Фэкьолхэр! Шъуицэхэр нэшъух, пщы-
оркъ жьалымэхэр альэгъухэрэп, мы машлор бгъэнышъхьэм
ешъулулмэ, кызэрэфыщтых а джашъохэр къэцыгъонэ наб-
гъом! *(Зыми зи ымылоу тлэклу теишэ. Аслъанкоз пицы-оркъ-
хэр зэрыс унэм феузэнкы, ау Чэтэгъоз къахэкы).*

Чэтэгъоз. Улэхьупхь, сшыпхьу! Моу къаштэ, о псын-
кIэу гъэзэжъ.

Аслъанкозы фэкьолитIу къеуцокIышъ, къаухъумэзэ Iуашыжъы.
Чэтэгъоз унэм феуэнкы, омакъэхэр бгъуитIумкIи нахъ къэпсынклэх.
Чэтэгъоз бгъэнышъхьэм машлор хелу, унэм къыкланэ, пщы-оркъхэр
шъхьаныгъупчъэхэмкIэ къепкIых, зырызэу, ащыщхэр зэхафэх.
Фэкьолхэр сценэм игупчэ къехъэх, Хьанахыкьор, Дэпчэныр апэ итых,
ДжэгуакIомрэ Назымрэ зэгъусэхэу ахэтхэу олзэгъу. Унэу стырэм
Къунчыкьокьор къекы, ишхончыпэ егъэзыхыгъ. ФэкьолI заулэ пэ-
банэ, ау къызпетэкъух. Чэтэгъоз фэкьолIмэ къахэкы, цыфхэр
зэлоклотых. Пщым шхончыр чIедзы.

Чэтэгъоз. Ыхьы, Къунчыкьокьор!.. Адыгэ лIы шъып-
къэмэ зэряхабзэу, къамэр пIэмычIэу узаозэ, дунаем уехыжъы
пшIоигъон фае.

Къунчыкьокьор. Сэ сызэоштым сеогъах... Джы
шъуIэ зыкъисэлъхьэ.

Чэтэгъоз. Хьау, Пщытхьэмат, ар тфэшIэштэп. Джы-
нэси тIэ уилыгъэба. Дунаем укьызтехьагъэм щегъэжъагъэу
тIэгу уилъэу, удгъашхэу, утфапэу, удгъашлоу, анахьышлоу
щыIэм ухэдгъадэу укьетхьакIыгъэба? Джы учIэтыдзыжыгъ.
УкьытфехьакIыжырэп, убэгыгъ, утфэлэтыжырэп! Олзэгъуа
мышц щытыр зыфэдизыр? Ыф! — тIоми, уIуедгъэхышт, тфыу
тIоми, удгъэсэешт, ау джы нэс дгъашлоу тIыгыгъэм лIыгъэ
къыхэфэжъы тшIоигъу. Ы, Пщытхьэмат?

Къунчыкьокьор. Нэкьокьогъу чIыпIэ ситэп. Сэ
сизакъу, шьо...

Чэтэгъоз. Сыд узфыхэмыхьажыгъэр, уигъусэмэ
афэдэу?

Къунчыкьокьор. СшIэрэп... Ахэр хымэ акъыл
лъэхъух.

Чэтэгъоз. Тэрклэ шьо гъэшIэным шъухымагъ.

Къунчыкьокьор. Сэ къэсIоштыр къэсIогъах.
Зыкъышъосэты. Адыгэ чIыгум сэри сыкъыгъэхъугъ. Сыпщ.
Шьо сычIэшъодзми, сичIыгу серэштэжъ.

Чэтэгъоз. Арышъхьам уиштэштэп, куйрылъф жъа-
лымэжъ! Къых уикъамэ!

Къунчыкьокьор *(къэгубжыгъэу)*. О куп, шьолъэ-
гъу хьакъ зэрэсимыIэр. Хьуштыр орэхъу, мы шъхьэубатэм
къылуагъэр фэгъэгъун слъэкIытэп. Ау зэжъугъашIэ: сыжъу-
гъэкIодымэ, егъэшIэрэ шIункIыр къышъуфэкIошт!

Чэтэгъоз. ШIункIыр оры къызфэкIоштыр, тэ зыд-
гъэпсэфыжъышт.

Къунчыкьокьор. Теплын!.. *(Зэжэхахъэх, зэзаох.
Чэтэгъоз бжымкIэ, къамэр ымыгъэфедэу ео. Пщыр къыз-
цытыджэрэ горэм, Чэтэгъоз псынклэу мэлэбэшъ, къэмацэр
къеубыты. Пщым къамэр екъудыи, ау Чэтэгъоз пщыр реу-
ты, къамэр ежъ къылэкланэ. Къунчыкьокьор цэлэуэ къэтэ-
джыжъы, фэкьолI благъэ горэм шихонч къылэклетхьышъ, Чэ-
тэгъозы къытырецае, ау фэкьолIмэ ащыщ горэ къеошъ, къы-
зэхегъафэ. Чэтэгъозы къамэр пщым лъедзыжъы.)*

Къунчыкьокьор *(зыкьылэтызэ)*. Хэт ар?.. *(Ылуошъ
мышъоу)* Шъуизиусхьан шъуукIыгъэ, бжъэдыгъухэр!.. Шьо
бэшIагъэ шъузысимыIэжыр... ау шьостырэп... *(къэтэджы)*.
Шьостырэп!.. ШъуфэлIыгыштэпышъ, шьостырэп бжъэдыгъу
чIыгур!..

Назым *(къахэкIоты)*. Пшэ хьалэчы ебгъэшIыгъ, на-
хьыжъ, гын тесэгъэтакьори, сэгъэпхы.

Чэтэгъоз. Къэмацэм слэгу зэримыуIэрэр пшIэрэба,
нахьыкI?

Ябгъонэрэ къэшIыгъу

Тетыгъэ дэдэхэр. КъызэхэкIуатэх. Дэпчэн хьаджэмрэ Хьанахы-
къомрэ пчэгум итых.

Дэпчэн хьаджэр. Быслъымэнхэр! Шыкур шъуIо!
Пщы-оркъ жьалымэжъхэр тихэгъэгу итфыгъэх!

Хьанахыкьор. Фэкьолхэр! Пщылхэр! Унэлутхэр!
Непэ щегъэжъагъэу пщи оркъы тилэжъэп!

Дэпчэн хьаджэр. Быслъымэнхэр! Тхьэм иIэмыркIэ
зэфэдэныгъэр къыдэтхыгъ. ТиIо залу, тишIэ зашIэу, тызэфэ-
дэу тхьэм къыгъэшIыгъэ дунаим тыщыпсэушт!

Хъанакъор. Фэкълхэр! Тигушугаго ины, тинасыпи тапкІа зиушхунэу къэт. Ау чІэнагъхэр тиІэх. Кокуанэр пщы-оркъыжъмэ клодыклае яхуллагъ, непи нэбгырэ пчъагъэ чІэтынагъ. Тихьадэхэр жъуагъоу мэлыдхэми, хьадэх, дгъэлыбыжыныхэ фае. ЩыІэкІаІа етэгъажъэ, Іофэу тапэ илбыр гъунэнчъ. Къуаджэ пэпчъ лыкІо кызыхерэгъаки, тапкІа тызэрэпсэуштым тегупшысэшт. ТхьаумэфитІу тешІэмэ, Хьалъэкъуае лыкІохэр къерэкІуалІэх. Джы шъуикъуаджэмэ шъуякІолІажъ. ШъуиІашэхэр чыжъэу шъумыгъэлыбых, Іашэ зимыІэм зерэуІэш! *(Фэкълхэр зэрэгъэбырсырхэзэ текІыжъых. Чэтэгъозрэ Назымрэ кыитенэх).*

Чэтэгъоз. Угу лыгъэр кызыэрэщыушыгъэр сэлъэгъу, нахьыкІ.

Назым. Чыгъ пкІашъэм ІумыкІэу, жьыбгъэм макъэ ыгъотырэп, нахьыжъ. Ощхыри чІым къэсыфэ мэкъэнчъ.

Чэтэгъоз. Шхонч омакъэмэ уиусэхэр угу рафыгъэхэба?

Назым. Хъау, ау сигушыІэмэ гын гъозымэр къапиэхэу кыислІошІы. Орэд кыыхэсидзэмэ...

Чэтэгъоз. Орэд кыыхэудзэмэ, фэкълхэр кыфызэплъэкІынхэу кыпшІошІа, нахьыкІ?

Назым. СшІэрэп... Ау агухэр зэхэсэхы.

Чэтэгъоз. Ашыгъум ори укыызэхахышт. НекІо. Тшы-нахьыжъ тиІэжъэп. Тянэ Іаджи кІэхэкІы. *(ТекІыжъыныхэу ежъэжъых. Пщыхэр зэрафыгъэ унэмкІа къэкІэу Елмырзэ байколымрэ КъокІэжъыкьо пщымрэ къэлагъах. Елмырзэ улагъэ, елъэцао, шхончым зытырегъагІэ).*

Елмырз. Чэтэгъоз!.. *(Чэтэгъози Назыми кыызетеуцох.)* Мыр КъокІэжъыкьоппщыр ары. Псау-тау...

Чэтэгъоз. Сэлъэгъу.

Елмырз. Пщы сэлэ.

Чэтэгъоз. Пщы исыжъэп Бжъэдыгъу.

Елмырз. Чэтэгъоз, зыхэмыгъэделахъ мы Іофым. Пщы щымыІэу ушыІэн плъэкІыштэп. Тыгъэр къуахъэми, кыкьо-кІыжъы... Заор окІофэ сэ мыщ сыфэсакыгъ, къязгъэукІыгъэп ыкІи изгъэкІыжъыгъэп. ТичІыгу зи пщы кымынэмэ, ибэ шъыпкъэу тыкъэнэнба?.. Хэт сэри Іоф зыфэсшІэштыр? Сыд сэлэ сызфышыІэштыр, пщы симыІэжъэу?!

Чэтэгъоз. Ози узфышыІэжъын шыІэжъэп. Сшы-нахьыкІа пай узгъэпщынэн слогъагъэ, ау упщынэгъах. Узфэхъакъугъэмэ ауж ихъажъ.

Елмырз. Ахэр бэрэ къэтыштхэп, акъылынчъ! Непэ-неушэу урысыдзэр ягъусэу къэсыжъыштых. ТитІуи тыгъэ-былгы, пщы-оркъмэ къагъээжъмэ, тыкыпшхъапэжъын.

Назым. Нахьыжъым кыуиІуагъэр зэхэпхыгъэба, нэ-пэтэх! Узфэхъакъугъэмэ аужы ихъажъ!

Елмырз. Сызфэхъакъугъэмэ ячІыгу абгынагъ, шъхъэрыгушыІ! Сэ сичІыгу сыбгынэнэу сыфаеп.

Назым. Чыгу уиІа о, мэхъадж? Хьэм фэдэу ушыІагъ!

Елмырз. Ухэукьо, кІэлэхъу. Хьэм сыфэдагъэми, сыхъэ дэигъэп сэ. СигъолбыпІи сыгу рихъыштыгъэ... Чэтэгъоз, тычІэмыдз.

КъокІэжъыкьо. Арэп, шъуадыгъэба, сэлэ, зы ны шъукымылыфыгъэми, шъузыллакъу, шъузээзгъын шъумы-лъэкІэу!..

Чэтэгъоз. Узэпщыми уделагъ, пщыгъор зычІэонэми, нахьышІу ухъугъэп. НекІо, нахьыкІ. *(ТекІыжъых.)*

Елмырз. Чэтэгъоз!.. *(КъокІэжъыкьоппщыр Елмырзэу ичІузэ зэхэластагъэм тІэкІурэ еплъышъ, ежъэ.)*

КъокІэжъыкьо. Сэ мыщ сиІоф Іулъыжъэп ашыгъум.

Елмырз. КъочІэжъыкьо пщыр, зиусхъан, тэдэ укІорэ?

КъокІэжъыкьо. Тэдэ сыкІон? Адрэхэр зыдекІуа-гъэм сэкІо.

Елмырз. *(зыкъыІэтызэ).* Сэры адэ?

КъокІэжъыкьо. О сыд? Оштэу хэты урищыкІэгъажъ о?.. *(ТекІыжъы.)*

Елмырз. Къэуцу! Къэуцу! Зиусхъан! Чэтэгъоз!

Елмырз шхончыр къештэшъ, Чэтэгъозы ео. Чэтэгъозы зыкы-зрегъээзэкІы, къамэр кырепхъотышъ, Назым Елмырзэ къечъалІэ къеон ыгу хэлъэу.

Чэтэгъоз. Зэгу зэ, нахьыкІ!..

Елмырз. Хьэм фэдэу сышыІагъэмэ, лІым фэдэу сэрэ-лІажъ. *(Къамэр кыирехышъ, зыхэпыджэжъы.)*

Чэтэгъоз. Лшы лІакІэп ар, хъэ лІакІ нахъ.

ОшІэ-дэмышІэу Хьэлэо ефэндыр кыгъехъэ, чыжъэкІэ тІэкІурэ къалъэплъэшъ. Нэмазщыгъыр егъазэ.

Чэтэгъоз. *(дэи къэхъу, ау зецыІэ).* Хьэлаор, сыдэу зэхъуи нэмазщыгъ гъэзакІэ зэбгъэшІэн плъэкІыгъэп.

Хь э л о о е ф э н д ы р. Нэмазшыгъ гъэзакIэ зымышIэрэр
зыбгъумкIэ ренэу зыгъазэрэр ары, кIэлэхъу. Джары ош фэдэ-
хэр зэкIодылIэхэрэр. Тыгъэ закъор ары ренэу зыбгъукIэ зы-
гъгъазэрэр.

Ч э т э г ь о з. Джы тыдэ зыбгъэзагъ адэ?

Хь э л о о е ф э н д ы р. Сэ ренэу тхъэм ылъэныкъокIэ
сыгъэзагъ.

Ч э т э г ь о з (*Назымы реIо*). А нахьыкI, къэхалъэм
сышъухъымэ, сашъхъагъы къимыгъахъ мыр... (*Дэи къэхъу,
Назым Чэтэгъозы екIуалIэ.*) ГъучIым фэдэу сыпытагъ,
нахьыкI, пцэшIуащэр къысхъан сIоу сшIагъэп. Джы шына-
хъыжъ уиIэжъэп, угу гъэпытэ... сыд фэдэу кIочIэшхуагъэх
мышэр, моу къэубытых, акIуачIэ къыосэтыжъы... Сиакъыл
къызшыкIоштым, кIуачIэм сибгынагъ. ФэкъолIмэ зыкъышя-
мыгъан... (*Ыпсэ хэкIы.*)

Хь э л о о е ф э н д ы р. Алахъэм джэнэтыр къырет.
(*КъекIолIэнэу къежъэ, ау Назым къэтэдджы, тIури зэлъы
цытых.*)

КIэух къэшIыгъу

ДжэгуакIор къытехъэ, шыкIэпщынэр ыIыгъ.

Д ж э г у а к I о р. Зэхэшъоха — чIыгум жьы къещэ.
Джынэс хъапсэм дэсыгъэм фэдэу,
Джы шъхъафитэу чIыгум жьы къещэ.
Зэхэшъоха: гъыбзэп е бгыпбзэп,
Е чэтэ чIэгъым иубзэп,
ХьэкIэ-къуакIэм IэпыкIыжъыгъэу,
ЧIыгум жьы къещэ.

Чыгум зытыреуIубэшъ едэIу.

Жъы кIаий хъугъэ тхъамыкIэр,
Ыгуи мэщэо-плIао,
Теолъагъо уIэгъэ бащэ,
Шы пшъыгъэм фэдэуи лъащэ,
Ау нибжъы къызэримыщагъэу,
Непэ жьы къещэ.
Укъэмышт, ситхъамыкIэжъ,
ТыкъяIэзэшт тэ уиузмэ!

Къунаным фэдэу зыппхъуатэу,
Бзыу тамэм фэдэу зыпIэтэу,
Удгъэхъужьынба, сикъош!
Жъы къащ о, удэмышъхъахъэу.
Гъогубэ сапэ илъышъ,
Жъы къызэрэпщэрэр ренэу
Зэхэсэгъэх!
Моу лъэныкъом тыгъужъ уIэгъабэ
КIожъыгъэ. Боу мэз Iужъу ин
ЗэкIужъыгъэхэр. Боу мэзы кIыр.
ЯуIагъэхэр абзэижъынхэшъ
КъагъэзэжъынкIи пшIэхэнэп.

Мо лъэныкъом тыгъужъ уIэгъабэ кIожъыгъэ, боу мэз Iужъу
зыхъажажъыгъэхэри, яуIагъэхэр абзэяжъыжъхэмэ, ацэпэ шIуанэхэр
нахъ кIыхъэхэу, къагъэзэжъынкIи пшIэхэнэп... Сапэ езгъэхъун ащы-
гъум.

...Джыри дунаер лъапщIэ,
Джыри дунаер шъхъапщIэ,
Iэ пцIанэм пщынэр ыIыгъ.
ЦIэ фаусыгъэп дунаем,
Игъогуи щыкIымы-сым.
СыоупчIы, дунай, ухэт?
Хэтмэ непэ уащыщ?..

ДжэгуакIом ыкIыбкIэ бзылъфыгъэм фыжъэу исурэт къыщэлъа-
гъо.

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Хэтмэ уащыщ?
Д ж э г у а к I о р. Адыгэ лъэпкъыр.
Б з ы л ь ф ы г ь э р. Ухэт?
Д ж э г у а к I о р. Сюрэд.
Б з ы л ь ф ы г ь э р. Сыд щыбгъотыгъ мы дунаем?
Д ж э г у а к I о р. Сыгу губжымрэ бжымымрэ
IупIэ зэфашъэу щызэрэIыгъых.
Орэдър ашъхъагъы ит.
Б з ы л ь ф ы г ь э р. Ара пстэумкIи къыбгурыIуагъэр?
Д ж э г у а к I о р. Хъау. Дунэешхоу
Шхончъэу къечъэкIырэм
Зытесэлъагъо.

Губжым илэггүхэр кыхэсэггэщых.
Чыг куамэ пэпчъ, сыдэбаемэ,
Шыкэпщынэ хунэу кысшэшлы.
Чыг куамэ пэпчъ, сыдэбаемэ,
Пчыпыджыны хунэу кысшэшлы.

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Сыд адэ узажэрэр?

Д ж э г у а к I о р. Сылэбэн сломэ,
Куамэхэр чыгмэ адэкоежыггэх.
Зязгэкъун сломэ,
Чыгхэр мэмэ ахэхажыггэх.
Сизакъу, зи гъусэ сишэп.

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Уи!

Д ж э г у а к I о р. Хэта?

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Сэры.

Д ж э г у а к I о р. О — ухэт? Ухэт — о? *(Бзыльфыггэм исурэт мэклодыжы.)* Ухэт? *(Псынклэу зыкызыреггээзэклы.*
Зи ыльэггүрэн. Ау тлэклу-тлэклузэ шлунклышгом хэпшыклэу,
цлыфхэр кэльаггэх, кэблаггэх. Орэдыр кэежэ.)

П э I у х ь у

ПСЫМ ЫХЫРЭ ПАШЪХЪ

Едзыггүитлу хьурэ драм

ХЭТХЭР:

Д ж э б э г ь, заом ыкли офшэным яветеран, ильэс 80 фэдиз
ыныбжъ

С а с, ащ ишгүз

И с х ь а к ь, ахэмэ акъу

Д ж а м б о т

Б э б э ч, Д ж э б э г ь ы ишэоггү

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р, хыр зыггэпсырэмэ ащыщ

Б ы л а у, тракторист

Р е д а к т о р ы р } Краснодар телевидением и офышлэх, ны-

О п е р а т о р ы р } бжыклэх

Х ь а к I э р

В р а ч ы р

Х ь э д э ч I э х х э р

М а к ь э х э р

АПЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ кээшлыггү

Гы макъэхэр кэлу. Сценэ клоцым, шлунклышгом хэпшыкл
кьодыеу, цлыфхэр щыольэггүх. Алексей Петровичыр Исхьякь-
рэ кыптехэх.

Алексей Петровичыр. Цыфмэ яктын сэ кызы-
гурымылоу шытэп. Арышъхъае сыд пшлэшт? Къэхалъэр агъэ-
кошынэу ежъхэр арых изыхъухагъэхэр.

И с х ь а к ь. Адыгэмэ яхабзэп хъадэр кычлахыжъэу...

Алексей Петровичыр. Ар сэ сиофэп. Шъуихаб-
зэхэр сшлэхэмэ, нахъышлунклэ мэхъу, ау сэ сыпсэолъэшл нахъ,
сыпартинэ Иофышлэп.

И с х ь а к ь. Алексей Петрович...

Алексей Петровичыр. Икъунрэ а Иофым тыте-
гушылагъ, Исхъакъ. Шъуирайком Иофышлэхэри, чылэмэ адэс
коммунистхэри цыфымэ адэгущылагъэх. Джы хъадэгъэшхо
къэхалъэм щашлыжыгъ.

И с х ь а к ь. Адэ сымыгъэгъынхэ слъэклына сэ!

Алексей Петровичыр. Неушы ехъулэу участ-
кэр хъазыры хъун фае. Ори уипшгъэдэклыжъ ар. Мощ фэдиз
зиинэгъэ псылыгъыплэр пшыныр сэмэркъэоп. Плани шыл.
Зыгъэчан... Цыфхэр къэхалъэм дэгъэклыжъхэри, бульдозер-
хэр тетлупшхъэх. Сэ начальником дэжъ сэкло. *(Теклыжъы.)*

И с х ь а к ь. Къэлогъошлу, зэрэпшыштыр сшлэрэп нахъ.
Уиныбджэгъу шыпкъэми еплорэр гурылорэп... Къэхалъэм
изакъоу матлэшъ дэт. Зэ ськлон джыри. *(Теклыжъы.)*

Хъэдэчлэх нэбгыритлу, Джамбот апэ итэу, къэлыгъоох. Хъэдэ-
члэххэр ялофшлэн тегъэпсыкыгъэу фэпагъэх, къазгырхэр алыгъых.

Д ж а м б о т. Шъуезгъэклолэшттэп, слугагъэ, тятэ ибэн!
Еклуаллэрэр сыуклышт!

Х ь э д э ч л э х ы р. А клал!..

Д ж а м б о т. Кыжъугурылуагъэп ара? *(Язырэм къаз-
гырыр кыиэклетхъы, атырецае.)* Тхъэ уилэмэ пшлэшъ
гъэхъу сыпшхъамысыштыклэ!

Х ь э д э ч л э х ы р. Хъэдэ шъумэр гуао, клал! Мэээ зытлу
нахъыбэ хъугъэп уятэ зычлалъхагъэр!

Д ж а м б о т. Мы итлумклэ згъэтлылыгъэ тятэ, джа
итлумклэ кычлэхъыжышт. *(Хъэ хъакъу макъэ къэлэ, етланэ
хъэр кыхъэу, быурэм фэдэу, къэтилэу.)* Хъэми кыгурэлэ шъо
шъуиакъыл кымыхъырэр.

Х ь э д э ч л э х ы р. Тэ тиофшлэн мыр, кыбгурылорэба...
Наш хлеб.

Д ж а м б о т. Ащ фэдэ хъалыгъу сэ сшхырэп. Зежъу-
гъахъ! *(Къазгырыр келэтышъ, пхъаишэу ажэхахъэ. Адырэ-*

хэри къэштэулугъэхэу зэклакlox, теклыжъых.) Къэсымыльтэ-
гъужыгъэмэ нахъышлугъ ар, тят *(Гъы макъэр къыздилуклы-
рэмклэ макло. Хъэр къэтилэу.)*

Исхъакъ гузажъоу кытехъажы.

И с х ь а к ь. Джамбот!.. Тегъэгужъо мыщ. Ныбджэгъу
называется! Мэфиш къэнагъэр псыр кьидгъэлъэдэнклэ,
Джамбот!.. Къэхалъэм клжыгъэн фае. *(Джамбот псынклэу
ыуж ехъэ.)*

Хъэдэчлэххэр къэлыгъоожыых.

А п э р э р. Делэмэ сшлэрэп!.. Хъэдэ шъумэм зыгорэ
ришлэмэ...

Я т л у а н э р э р. Псих. Ар тэ тиофэп. Сыд тшлэштыр?

А п э р э р. Тыллэшт. Зы бэн горэ къэнагъ. Нахъыбэ
кычлэшт кьэс, нахъыбэ кытатышт.

Я т л у а н э р э р. Щэджэгъуашхэ пшыгъэба?

А п э р э р. Къэхалъэм тышышхэшт. Сэ кыздэхъыгъ
шхыни, шъон тлэклуи. Некло!

Тлэклу шлагъэу Джамботрэ Исхъакърэ къэлыгъоох.

И с х ь а к ь. Урыза джы?

Д ж а м б о т. Тхъауегъэпсэу, укызделагъэшъ... Бэным
укыдэхъан фэягъэп, хэты ышлэра... Ащ фэдэ слъэгъугъэп сэ
— заоп, емынэп, хъадэхэр кычлахыжыых! *(Машина макъэ
къэлэу, хъэр къэтилэу, кыздэлурэ лъэныкъомклэ маплэхъ.)*

И с х ь а к ь. Джары машинэр къэсыгъ, адильхъэри...

Д ж а м б о т. Адислхъаштэп. Сэр-сэрэу сшэжышт
симашинэжъклэ. Хъун ашыгъум, сэ сэкло. *(Теклыжъы.)*

Алексей Петровичыр кытехъэ.

И с х ь а к ь. Алексей Петрович, зэклэри хъазыр плэми
хъушт. Сыхъат зытлуклэ бульдозерхэр къесфыллэштых.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Джар хъун. Шъупсын-
клэлу ело начальником. Неуш слогъагъэ, ау непэ фежъэгъэн
фае. Неушы аужырэ участкэм дэтыублэшт. Ащ мэфэ заулэ
ыхъышт, луашхъэри тетба — номер 37-р ары. Щэджэгъуа-
шхэ пшыгъа? Некло ашыгъум, шхаллэм зыгорэ зыщызылут-
лхъан. *(Теклыжъых.)*

Ятлонэрэ къэшлыгъу

Пчыхап. Псэбэхъ йуашъхъ. Джэбэгъ. Бэбэч. Пэломедэхэр ашыгъых. Апэу Джэбэгъ йуашъхъэм къыщэлъагъо. Тутын егъэсты. Тэкъу тешагъэу Бэбэч йуашъхъэм къыдэкъуае. Джэбэгъы орденхэмрэ медальхэмрэ зыхэлъ къакор шыгъ. Трактормэ амакъэ загъорэ зэхэхы.

Б э б э ч. Адэ зи къаплорэп, Джэбэгъ?

Д ж э б э г ь. *(ежъ зэгупшысэрэм пыгъэщагъэу)*. Джы плорэм сыд къыкыжърэ. Къыодэлуни шылэп. Шыпкъэр зышлэрэр йэутлэ ышлызэ къеклокырэп, къыоплъ къодыеми, ыгу илтыр къэошлэ. Зэдэлухэрэмэ тащыщэп тэ, далорэмэ тащыщ.

Б э б э ч. Удаюми — акъыл ошлы.

Д ж э б э г ь. Акъыл пшыгъэмэ къызылэгъоштыр — бгъэпсэолъжымэ ары уиакъыл.

Б э б э ч. Игъо тифэжында?

Д ж э б э г ь. Сэ сифэжыщтэп.

Б э б э ч. Умыгубж, ау сэ сыгу рехы къалэу тфашыгъэр. Сичыиф унэжъ сыгу къызыкыжъклэ... Нахышлум уцыгу-гъун фае.

Д ж э б э г ь. Нахышлум щыгугъырэм икъэхалъэ ытлыжырэп.

Б э б э ч. Адэ псычлэ пшына, Джэбэгъ? Псышхо ашлы. Гъазэ плонышъ бэщыклэ уеонэп, укъэзгъэклоштэп плонышъ упэлугъольханэп.

Д ж э б э г ь. Псэу къежъагъэр къыдэмыгъэклымэ, нэпкъычлэр члиутышт. Къыдэбгъэклымэ, уихышт.

Б э б э ч. Улуклотэу уежэмэ, зэклэкложъэуи мэхъу.

Д ж э б э г ь. Илахъ ехышъ, зэклэкложы.

Б э б э ч. Иахъ зимылэ шылэп. Къалэ тфашыгъ. Псы, газ...

Д ж э б э г ь. Хашъор псычлэ ашли, орыжъым тырашыхагъ. Гъэшлэрэ йуашъхъэхэри псычлэ мэхъужых.

Б э б э ч. Кіэух зимылэн шылэп. Е псым, е машлом, е заом, е хъадэгъум ехыжых.

Д ж э б э г ь. Зыми ымыхыжырэ йуашъхъ горэ уилэн фаеба? Типэлжъ тилуашъхъэу тыкъэнагъ.

Б э б э ч. Йуашъхъклэ — цыкълушэба?

Д ж э б э г ь. Ар зэрэзепхъ, Бэбэч. Чэчанэ илгъэс пчъагъэрэ ипало пай члыунэм члэсыгъ,

Б э б э ч. Тэ къэлэ уни тил...

Д ж э б э г ь. Типалуи зэрэтшыгъ, ара? Джы палори зэрэпшыгъэу, уиуни узэрисэу уаушъхъакълун алгъэклышт... Чэчанэ ипало лыкълуагъ. Чэчанэкъор сыд зылгъыкълуагъэр?

Б э б э ч. Ятэ ылъ ышлэжынынэу арыба.

Д ж э б э г ь. Чэчаныкъор зылгъыклогъагъэр шыпкъэр ары. Ятэ къырыкълуагъэр ащ ышлэщтыгъэп, ятэ иныбджэгъоу Шэбатныкыо еклодылагъэу къышлошлыщтыгъэ. Ятэ зылгъыкълуагъэр ежъ ипалу, арымырмэ гъэшлэрэ шъхъаклор ышхыщтыгъэ. Джары ащ ишыпкъэ. Ыкыо ятэ лыкълуагъ, ежъ ипалоклэ Шыпкъэу къалэжыгъэр мыклодынэу. Ятэ щымылэжъэу, ылъ ышлэжыгъагъэмэ, Шыпкъэу щымылэжым пае лыыр ыгъэчъагъэу хъуштыгъэ. Ежъ ятэ псаоу къыгъотыжыгъ, арышъ, Шыпкъэр къыгухъумагъ. Ежъ игъашли джаушгъэу апыгъэщагъэ мэхъу.

Б э б э ч. Зэрэхъурэмклэ, Чэчанэ илуашъхъэ ращэхыгъэти, ыкыо дищэежыгъ.

Д ж э б э г ь. Дищэежыгъэп, Бэбэч, дищэягъ, зэрэщэхыгъагъэм сыд пае дищэежышът, фэлгъэкыгъэмэ, ежъ Чэчан ащ дэклоежыштыгъэр. Зыдищэягъэр — ежъ илуашъхъ, ыкыо илуашъхъ, ежъ къылэжыгъэ Шыпкъагъэм илуашъхъ. Уауж къыкырэп о уиакыылклэ ылгъэ теуцо, ау къезыхъаклырэри, зырылажърэри ежъ иакыыл.

Б э б э ч. Тэ тыдэ тыщыл адэ, Джэбэгъ,— члыунэм тычладзагъа, типало, тщахи, хъаумэ?..

Д ж э б э г ь. Палор пстэуми ащахырэп ныла. Палор пщакыным пае, къехъопсэнхэ фае е къенэкъокълунхэ.

Б э б э ч. Члыуни тэ къытэпэсыгъэп, зэрэхъурэмклэ.

Д ж э б э г ь. Лыкълуат аломэ, уихэллэжъ обгынэмэ, къазгъыр къыуатымэ, уятэ икълупшъхъэжъ огъэгырзыжыымэ...

Б э б э ч. Ашъуу мары тилуашъхъэ тытес! Тытесба?

Д ж э б э г ь. Тытес. Мыр — тэ тилуашъхъ: оры, сэры, тилэгъухэр, псаухэр, лагъэхэр, заом ыхыгъэхэр, колхозыр зыгъэпсыгъэхэр. Мыр тэ тилуашъхъ. Мы зыр ары шъолгырым къынагъэр.

Б э б э ч. Тилуашъхъ, тилуашъхъ, ау ари псычлэ хъун.

Д ж э б э г ь. Мы зыр ары шъолгырым къынагъэр, осэло.

Б э б э ч. Адэ мы йуашъхъэр ттырахымэ, хэты илуашъхъ тэ тыздащэщтыр, тыдэзыщэщтыри хэт?

Д ж э б э г ь. Сыд этаж узтесыр?
 Б э б э ч. Я т I о н э р э р ары.
 Д ж э б э г ь. Джары о уздащэгъэ Iуашъхьэр.
 Б э б э ч. Сэ ащ сезэгъы, хычIэ сыхъун нахь, мыщ сы-
 тесэу, унэ шIагъом сисыщтмэ.
 Д ж э б э г ь. О узэрэзэгъырэр сэшIэ, сэ сызэрэзэгъыщ-
 тыр сшIэрэп нахь.

Ящэнэрэ къэшIыгъу

Джэбэгъырэ Сасэрэ яунэ IоуцI. Дэкъым пылгагъэх: шэкIо
 шхонч, плуаблэ, джэдыгу. ЗыбгъумкIэ кон ныкъошI, адырабгъумкIэ
 — хьаку ныкъошI олъэгъух. Джэбэгъы пэIомедэ щыгъ, письмэу
 ытхыгъэр ыIыгъ.

Д ж э б э г ь. Тыкъегъэджэжъ, ныу...
 С а с. Зыфэбгъахьырэр тэрэзу птхыгъа? Сыд Iо фаеми,
 хэкум ипашэмэ ащыщ.
 Д ж э б э г ь. Стхыгъэ, ылъэкъуацIи, ыцIи, ятэу къязгъэ-
 льфыгъэри.
 С а с. Ятэ удэзэуагъэу пIощтыгъэ.
 Д ж э б э г ь. Сыдэзэуагъ адэ, ежъыри сешIэба. КъедэIу.
 «Къэзытхырэр заоми IофшIэнми яветеран...»
 С а с. Орденэу, медалэу уиIэхэр иптхагъэха?
 Д ж э б э г ь. Хэта джы орден зимыIэр? КъедэIу, укысIэ-
 пымыоу. «Ори ошIэ, хыр тичIыгу щагъэпсы. Къуаджэхэр агъэу-
 нэхъух...»
 С а с. Ал, ауштэу умыIо, агъэкощыгъэх Iо.

Д ж э б э г ь. Агъэкощыгъэр орырэ сэрырэ, къуаджэхэр
 — агъэунэхъугъэх. КъедэIу сIуагъэ нахь, уибэлагъэ кыххас
 сIуагъэп. «Чыгу хъазынэр агъэкIодыгъ. Пынджыр ашIэштэу,
 ар хабзэмкIэ фэдэшхоу къаIуатэ. СшIэрэп, сэ сыгу римыхьы-
 рэр сыдэуштэу хабзэмкIэ фэдэ хъушта? ЗэкI пIоми хъунэу
 джары цыфмэ аIорэр, ау зэIукIэ зашIыкIэ, ажэ къыдэкIырэр
 шъхьафы. Сэ сыгу илгыр занкIэу къэсэIо. Къуаджэхэр агъэу-
 нэхъугъэх, чыгу шIагъор агъэкIодыгъ. Джы ащ кыххэзгъэ-
 хьощтыр ары: зы Iуашъхьэ тырамышыгъэу къэнагъ. Ар теп-
 хынэу амал зимыI. Дамбэм къыуахьынэу арэшI. А Iуашъ-

хьэм уц Iээгъу къыщэкIы, нэмыкI чIыпIэ шыбгъотыщтэп.
 Мээхэр колхозмэ тырахи, къэнэгъэ чIыгужъыри хычIэ зэхъу-
 жьым, уц Iээгъур Iуашъхьэм екIужьыгъ. ЫIлапсэ кIыхьэу
 хъугъэ, адыгэ къупшъхьэжъэу Iуашъхьэм чIэлъмэ анэсынэу.
 Джы Iошъхьэ закъор ары къэнагъэр, джащ къыщыкIырэ уц
 Iээгъури тыди шыбгъотыжъыщтэп. Сэри сылIэшт, ори
 улIэшт, хэта дунаим емышыжъыщтыр, ау Iуашъхьэр къэнэн
 фае. Псынклалюу къакIо.» Джары. Сыдэу пIорэ, ныу?

С а с. СылIэшт, улIэшт... О улIэмэ, ежъыри лIэнэу ара?
 Iэшъхьэтет узыфатхэрэр.

Д ж э б э г ь. Iэшъхьэтетмэ сIашъхьэ тетэп ныIа. Сыгу
 илгыр фэстхын сыфитыба? Ащ нахь чыжъэу сэ сызфэтхэн
 сшIэрэп.

С а с. КIалэм «пкIэпчъэу шъумытх» ыIогъагъ.

Д ж э б э г ь. КIалэм иакъылкIэ сыщыIэп сэ. Тэ тиакъы-
 ли ищыкIэгъэжъэп ащ. Неуцы язгъахьыщт мыр, райиспол-
 комым уипхьорэльфэу чIэсыр макIо Мыекъуапэ, аритыжъы-
 нэу сыкыбгъэгугъагъ. *(ЗэдегъапкIэшъ, иджыбэ рельхьэ.)*

С а с. А лыжъ, тыгъэр къоухагъэмэ сшIэрэп, зэ плъэ, о
 шъхьаныгъупчъэм нахь упэблагъ.

Д ж э б э г ь *(шъхьаныгъупчъэм дэжыкIэ маплъэшъ).*
 Ары къоухьан, къэуцугъэшъ къыуажэ.

С а с. Ы?

Д ж э б э г ь. Къыуажэ сэIо, къэуцугъэшъ. Сасэ зэ
 сыIумыплъэжъэу, сыкъоухьан слъэкIыщтэп, еIо.

С а с. ЕгъашIи хъун плуагъэп. *(Къэтэдэжы, шъхьаныгъуп-
 чъэм екIуалIэ.)* КIалэм икъэкIожьыгъомэ сшIэрэпышъ ары.
 ЗимышIэжъэу Iоф ешIэ. *(Пыжъым къыфызэплъэкIышъ, джэ-
 дыгур пехы, къыпыт унэм рехъажьы.)*

Д ж э б э г ь. Пылъэжъ.

С а с. Сыд плуагъи?

Д ж э б э г ь. Пылъэжъ. Джащ нахьыбэри пымышыжъ.
 Слъэгъурэп пшIошIа кIалэм икъэкIожьыгъом ренэу зэрэпып-
 хырэр?

С а с. Адэ ар ошIэмэ, къаигъэ пшIыгъэу пчэгу шъып-
 къэм зыкIыпыплъэрэр?

Д ж э б э г ь. Сыгу рехъышъ ары.

С а с. УикIэлэ закъо зыфаер фапшIэрэп. Еджагъ, алъы-
 тэ, агъашIо. *(Трактор макъэр къэблагъэ, IокIотыжъы.)*

Д ж э б э г ъ. Еджагъ, гъэсагъ... Іэбжъэ-лъабжъэкІэ зэттетхъуагъэр бильдозеркІэ зэбгыретхъужьы. Адэ еджэных, уемыджэмэ — Іоф пшІэн фаеба.

С а с. Мыхъуштымэ, пальтэу кІэкъэпсэу пфищэфыгъэр пылъэба моКІэ.

Д ж э б э г ъ. Еджагъ адэ. Къызэрэсыжъэу, «добрый вечер» ыІошт.

С а с. Адэ, боу шъхъэкІэфэшхо хэлъ сэ сикІалэ.

Д ж э б э г ъ. Кидай харчи на стол, ыІошт еІанэ.

С а с. Ынэгу чэфы... нэшхъэу зуигъэлъэгъуштэп.

Д ж э б э г ъ. Сыгъашх, тян,— ыІо хъуштыба?

С а с. Адэ арыба къикІырэр?

Д ж э б э г ъ. КъызкІикІын фаер сыда? КъыІон фае: сыгъашх, тян. *(Хъэ пІэу макъэ къэІу.)* Модэ хъэ Іусыр къаштэ. *(Ныом Іусыр рехъыжъэ, Джэбэжъэ кІахъэшъ къыІехы.)* Моу къаштэ, о пІихыштэп ар. *(Хъэ Іусыр рехы, къегъэзэжъы. Ащ лыпынтэу хъэр ыгу еІэжъэу къэпІэу — зыгорэ зэреуагъэр къэошІэ.)*

Исхъакъ пІащІэзэ къехъажьы.

И с х ъ а к ъ *(зэлъэкІыжъызэ)*. Пошел вон!.. Тхъапшырэ шъосІуагъэ мы хъэжъыр къытэшъумыгъэсэнэу.

Д ж э б э г ъ. Сэ сыд адэ къыосІуагъэр?

С а с. ПсэкІодыба нынэ, ащи псэ пыт.

Д ж э б э г ъ. Уиныбджэгъугъэм къыкІэныгъ а хъэжъыр. Сэ сыщэІэфэ, сшхырэр къыздишхышт.

И с х ъ а к ъ. Что на ужин, тян? Кидай на стол. Ныбджэгъу!.. Ныбджэгъур ауштэу псэурэп. ХъэдэчІэхмэ язэуагъ. Мэфэ псаукІэ тигъэгужъуагъ. Къэхалгъэр аукъэбзыгъах, псыр къатІупшыштышъ, дгъэхъазырын фае, ежъ ятэ икъупшъхъэжъыхэр елъэкІыхъэхэшъ, бэным дэс. РаІуагъэба хъэдэ шъумэр зэрэвреднэр?

Д ж э б э г ъ. Ятэ шъумэ пэуми ышІагъэп.

И с х ъ а к ъ. Хъадэр — хъадэ, уян-уят иІэп ащ. Хэта зянэхэри зятэхэри тыжъогъэ Іуашъхъэмэ ачІэлъыгъэхэр? Зы лІы хъазынэ горэ Мыекъуапэ къикІыгъэшъ, жъуагъэм хэс мапшэшъ, шъумыгуІ еІо, Іуашъхъэхэр тІыштыхэшъ. Псыр къыкІзофэ шысыгъэшъ, джы ІэутІэ ешІы.

Д ж э б э г ъ. Псэбэхъ Іуашъхъы шъунэсыгъа?

И с х ъ а к ъ. Тынэсыгъ. Сыда джынэс зыкІамытІыгъэр? А зы Іуашъхъэр ары зигъо ифэщтыгъэхэр.

Д ж э б э г ъ. Сэ сялъэІугъ амытІынэу. Мыекъуапэ сытхагъ, умыгумэкІ, унашъо къышъуфашІышт къэшъуухъанэу. Уц Іээзгъу къышэкІы а Іуашъхъэм.

И с х ъ а к ъ. А-а?.. Уцыр хъоиба джы. Аптекэмэ узыфаер атель. *(Іунэ чІэкІы.)*

Д ж э б э г ъ. Уцыр хъои, Іээзгъур макІэ нахъ.

КъэушІункІы. Джэбэгъы радиор хегъанэ, ащ къелукІы: «Шъуипчыхъэ шІу, радиом къедэІурэ ныбджэгъухэр! Краснодарскэ псыу-бытыпІэр зышІырэмэ апай къэттырэ концертым шъукъедэІу». Къэ-шъо орэд къело. Джэбэгъы нэфынэр къыхегъанэ, тІысыжъыгъо имы-фэу къэкІуасэ. Радиом ымакъы зэпэу.

Д ж э б э г ъ. Уипчыхъэ шІу, ныу. Остыгъэжъыр къахъ, джыри нахъышІу хъу пшІоигъомэ. *(Сасэ фэтагын остыгъэр къехъы, къыхегъанэ. КІым-сым. Псым ымакъэ къэІу, къэуалъэ. Хъэр къэпІэу, пчъэм къызэрецІэтхъурэр зэхэхы. Зыгорэ къэдэжэ: «Джэбэжъэ, а Джэбэжъэ!» Джэбэжъы пчъэр Іухышъ, иплъызэ мэгъушІэ.)*

М а к ъ э р. Джамботы ихъагъэр арыба мыр? Зэгорэм псым ытхъалэжъышт мыр, джыри хъахъагъэу къыхэсфыжъыгъ, къэхэлъэжъым кІонэу арыгъэн фае. Зыгорэ ешІ мыщ, епх мыхъуштымэ.

Д ж э б э г ъ. ЩыІэжъынэу фэмыежъыр еопхыкІэ сыд? Тыдэ зэспхыштыри, сипчъэкъопса? КІо, хъун, дэгъу. *(Хъэм дэгъушІэ.)* Мары, моу гъоль, фуфайкэжъым тегъуалъхъ.

С а с. КъытэкІодыІэжъышт мыр, зыгорэ ешІ. Ятыба, хъэ дэгъу пІоштыгъэ.

Д ж э б э г ъ. ЩыфышІум хъэ бзаджэ ыхъурэп. Тэщ уфэдэмэ, хъэ дэгъури нэбгырэ псау. Псэбэхъ уцыр а хъажъыр ары къэсэзгъэгъотыжъыгъэр, пшІэжъырэба? Мэзэу къызышчыкІыштыгъэр зыратхъым, уцыр Іошъхъэ закъоу къэнагъэм екІу-жъыгъ. Къупшъхъэм щыпфэмэ, лы къытырегъэкІэжъы, тэрэ-зэу зэхаплъхъэмэ, зынапІэ агъэплІэжъырэм гу регъэшІыжъы. Джамбот тхъамыкІэр зэгъолъым, хъэжъыр Псэбэхъ Іуашъхъэ чъагъэ. Іээзгъу уцыр ышхи, Джамбот дэжъ къэчъэжъыгъэшъ, мэпІэушъ шыс. Ежъ ышхыгъэмэ Джамботи Іуфагъ шІошІы... ыгу фэузышъ ары. Игъо сифэжъыгъэп уцыр фызэхэслъхъанэу.

С а с. Боу врачхэр тхьамыкIэм кыфекIокIыгъэх.

Д ж э б э г ь. Врачэп ащ ишыкIэгъагъэр, уц тэрэз нахь. Уигъунэгъум еIэээфэхэ, о сымаджэ охьу. Францым кыра-хыгъэ уц лъапI, аIуи рагъэшъуагъ. Джамбот зыгъэхъужьыщ-тым Францым шегупшысэхэ?

С а с. Адэ уичIыгу щашыгъэ уцым фэдэ тэдэ кыпхын?

Д ж э б э г ь. УипкIэнтIэпс зыхэлъыр ары, ныу, узгъэхъу-жыщтыр, уипкIэнтIэпс, уикъупшъхъэжъ. Псэбэхъ Iуашъхъэ тикъупшъхъэжъхэр чIэлъых.

С а с. УчIэплъагъа?

Д ж э б э г ь. СычIэплъагъ адэ. РашIагъэр плъэгъугъэ-мэ, ори учIэплъэщтыгъагъэ. Бильдозермэ атесмэ щагу икIыпэ ашIыгъагъ. Чыг чIэгъы пэпчъ псыун. Ежъхэм жьаум чIэххэу ауцIэпIыгъэр сэ тыгъэм сыхэтэу сыукъэбзыжыгъэ. Хъэм кыызешIэхэм, тыримыгъэхъажьыххэу, яхъакъоу кыублэгъагъ.

С а с. КIалэм ышIэрэр сшIэрэп... *(Зи амыIоу тIэкIурэ ицэсых. Псым ымакъэ къэIу, хъэр кыыхэпцIэукIы. Джэбэгъы апэрэмкIэ кыизхимыгъэццэу, нэужым шIогъэшIэгъонэу унэр къепэмыхъэ, кыкIухъэзэ.)*

Д ж э б э г ь. КызыгурыIон слъэкIырэп мы унэр зэрэгъэ-псыгъэр. Цыфымэ иурэп мыш, ы, сыдэу пIорэ о, ныу? *(Сасэ IэутIэ ешIы.)* ЫI, ныу? *(Саси епэмы.)* Къэртоп щыпс нэмыкI егъашIэм пшхыгъэба сэлэ?

Газетхэр ыгыгъхэу Исхъакъ кычIэкIы.

И с х ь а к ь. Мары тиобязательствэхэр итых. Джахэр раньше плана зыдгъэцакIэхэкIэ, шъуишъао «уай-уай» фалощт.

С а с. ЖъугъэцэкIэщт, нынэ, жъугъэцэкIэщт.

Д ж э б э г ь *(Исхъакъи епэмы)*. Бильдозер!.. Шым къеп-сыхыжырэм, кIал, шымэ пыурэп.

И с х ь а к ь. Дегустатор дэгъу ухъуштыгъэ, тят. Буль-дозерым сытесэп сэ, сыбригадир.

Д ж э б э г ь. ПкIэнтIамэ зыпымыурэм икъин цыхъэ-шIэгъоп.

И с х ь а к ь. Ученэми пкIантIэ къяхырэп.

Д ж э б э г ь. Къяхы, агукIэ къяхы.

С а с. Тхъэр осэгъэлъэIу, зыщыхыжъ мы уипэлэожъ!

И с х ь а к ь. Зыгорэм уежъагъа, тят, чэщ хъугъэ?

Д ж э б э г ь. Сэ сыздежъагъэм хъазырэу сыкъэсыгъ. Шъоры джы ежъагъэр, шъуздакIорэр шъошIэмэ сшIэрэп

нахь. Джы фэдэм гъунэгъу лIыжъмэ сахэсы сихэбзагъ, джа-ры паIор зызфыщыслъагъэр. Джы хэт сызхэхъаштыр? Къа-гъэкошыгъэ лIыжъхэр, чыгыжъ ичыгъэ фэдэу, зырызэу ду-наим ехыжых. Гъунэгъуи щыряIэп мы унэм, дэпкъэгъу щы-ряIэр. Зэгъунэгъухэп, зэдэпкъэгъух.

И с х ь а к ь. Кыпфэсцэнхэба, тят, зэкIэ тигъунэгъухэр.

Д ж э б э г ь. Гъунэгъу тэрэзыр ежъ къако, нахь къашэ-рэп. Цыфхэр зэхэхъэха джы — зэхашэх. Ежъ-ежырэуи зэхэкIыжыххэрэп, зэхашыжых е зэхафыжых. *(Иналэ зыще-хы, еплъы. Исхъакъы екIуалIэ, паIор щелъэ.)*

И с х ь а к ь. Е-е, кыздэбгъэхъашхынхэу угу къэкIыгъа? Мыр къэзыгупшысыгъэхэр бэшIагъэу чIычIэгъым чIэкIодэ-жыгъ. Сшъхъэ зэрещэ.

Д ж э б э г ь. О пшъхъэ нэкIы ар зэрэфэмыIэтыщтыр сэри сэшIэ. IуашъхъэмкIэ уадэгущыIагъа?

И с х ь а к ь. СадэгущыIэщт, садэгущыIэщт. Псынклалэу атIынэу ясIощт.

Д ж э б э г ь. АтIынэу сIуагъа сэ? Тырамыхынэу, хычIэ амышIынэу ары. Къарэухъ. Мыекъуапэ тхыль стхыгъэ, ахэ-мэ къагурыIощт ар.

И с х ь а к ь. Адэ гъэшIэгъоныба джы пIорэр, тят: ащ фэдэ мэхъа, Псэбэхъ Iуашъхъэ нэмыкIы а уцыр кышчымы-кIыжъэу? Ягъэлъэгъури, зэрэпшIыштыри яIу. УлIэжыымэ, бэным кыбдычIалъхъажышты уилэзакIэ?

Д ж э б э г ь. Хэт зэзгъэлъэгъуштыр? КъызтекIэрэ Iошъхъэ закъор тыязыгъэхырэр ара? Сятэжым ятэжыри рыIазэщтыгъэ ащ, сятэ сэ кысигъэлъэгъужыгъ, кысфило-тагъ. УIэгъиплI стелъэу кызысэгъэзэжыр ары сыщIыфэу ышIошъ зыхъугъэр. КъызшыкIыштыгъэ мэзыр колхоз тхъэ-мэтэ дахэм тыраригъэхыгъ. Ежъ медаль кыратыгъ, мыды-кIэ колхоз чIыгур жьыбгъэм ригъахыгъ. Зэрэшолъырэу скIухъагъэ, уцыр згъотыжыгъэп. Ыгу экIодым, зыгъэлъэ-плагъэмэ яIуашъхъэ къекIужыгъ. Якъупшъхъэжъы кытекIэ-жыгъ. Джы сэ къызгъэлъфыгъэм ар ыгъэкIодыжышты, уай-уай аригъэлэщт!..

IэутIэ ешIышъ, Исхъакъ екIы.

С а с. Бэрэ укыхэмыт, нынэ.

Д ж э б э г ь. Мэз кыранагъэп, куандэ кыранагъэп. Аузэ ауцIэпIын чIыпIэ ямыIэжъэу къэнэжыштыгъ. Шъоф нэкIымы щытIысынха?

С а с. Ушэхъэшъ, кІалэм ышгъхъэ зэщыюфы. Ынэгу зэхэгъэштэуагъэу ибгъэкІыгъ.

Д ж э б э г ь. Адэ газет нэгюу икІыгъэмэ нахъышІугъа? Зыгорэм ерэгупшыс.

С а с. Ежъ иакъылкІэ шыгъаІ, о уиакъыл ащ ищыкІагъэп.

Д ж э б э г ь. ЩэрэІ, иІэмэ. (*ИпаІо зыщехы, еплъы, ныом щелъэ.*) Хъым... ори пфэшІуа, сэІо?

С а с. Адэ, лІыжъ, егъашІэми тызэфэшІоу къэтэхъыба. Илгъэс тхъапш зэдэдгъэшІагъэр? КІо, а зы кІалэр ары тхъам къытитыгъэр.

Д ж э б э г ь. ТызэфэшІу, арыба? Адэ тызэфэшІу. Боу улІыжъ нэгурэтІэ шІагъу! ПаІо хъужыщтэп ар сэрыкІэ. ПаІор зыем фэшІун фае. (*ПаІор ныом къыщехыжъы епамэ.*) Джыри мэ тІэкІу къыппехымэ сшІэрэп, ныу? Бзылъфыгъэмэ тІэкІу?

С а с. Адэ ощ фэдэу къатмышэ сыхъужыгъ пшІошІа сэ.

Д ж э б э г ь. ТыпшІыгъэшъ, тыхъужыгъ. Тыулэжъагъ, ныу. Тыдэ къиохыжъ ар, кІэлэгъур! Шы емылычым фэдэу къэфарзи, пхъэтэкъэжъэу чэу лъапсэм тыкырини, алахъэм ешІ зыздигъэзагъэр. Тыдэ шыхъушІэрэ джы ар?

С а с. КъэошІэжъа, лІыжъ, линейкэм сэ сисэу, шъо шъушыоу шъуготэу, шыхэр жъугъэхъушІэхэу!..

Д ж э б э г ь. КъэсымышІэжъэу! ШъхъаныгъупчъэмкІэ уипкІи ухъхъажъы пэтыгъ.

С а с. Шъо зыгорэ шъуІэкІэкІыжъыния! Хъэрэ бгъэрэ къышъопхъэкІыгъэу сыкъешъущажъы!..

Д ж э б э г ь. ЕтІанэ, ныу?

С а с. Сыд — етІанэр?

Д ж э б э г ь. Укъетщэжъагъ. ЕтІанэ?

С а с. ЕтІанэ данэр силъэгукІэтынэу сыкъырагъэтІысхыи, Ибрахымэ тхъамыкІэр шыкуаоу...

Д ж э б э г ь. Заом ыхъыгъ ари, тхъамыкІэр. Лажъи хъакъи имыІэу хэкІодагъ. ЕтІанэ?..

С а с. Шхончыхэр маох, дунаер мэкъутэжъы. Линейкэм фэнархэр гошІагъэу шыхэр езэрэгъэхъыжъагъэх!..

Д ж э б э г ь. ЕтІанэ?

С а с. ЕтІанэ чылэр къытпэгъокІыгъ, сыблыпкъ аІыгъэу, лъэгукІэтынхэр сиІэхэу унэм сыращагъ. Сыд фэдэ джэгусфашІыгъагъэр Іори!

Д ж э б э г ь. ЕтІанэ? Сэ — сыд?

С а с. О сыд? Чэщ-мэфищым уешхэу, уешъоу ухэтыгъ.

Д ж э б э г ь. ЕтІанэ? Чэщ-мэфищыр кІуагъэ, етІанэ?

С а с. Боу ныуабэ плъакІо къэкІуагъ, боу нысэ дах язгъэІуагъ.

Д ж э б э г ь. Чэщыри шыІэщтыгъэха ныхэр уадэжъ?

С а с. Ал, чылэ ныомэ сыд чэщым лэгъунэм рашІыхъан?

Д ж э б э г ь. КІожыгъэх, арыба? ЕтІанэ?

С а с. Пщыпхъумэ сыкъальэрэзахы!.. Е-о-ой, лэгъунэм уесыфэ боу ахэр шъоубзэгух.

Д ж э б э г ь. Пщыпхъухэри чэщ реным къыбдисыгъэхэп ныІа? ИкІыжыгъэх. ЕтІанэ?

С а с. Ал, сыд «етІанэу» хэбгъэзыхъагъа мыр?

Д ж э б э г ь. Ныхэр кІожыгъэх, пщыпхъухэр гъолыжыгъэх. ЕтІанэ?

С а с. ЕтІанэ о делэжъыр укъэкІожыгъ, Ибрахымэ уигъусэу. Адэ цІыфышІугъэшъ тхъамыкІэр.

Д ж э б э г ь. Адэ цІыф дэигъэмэ, псэлъыхъокІэ зизгъэгъусэны! Ибрахымэ сигъусэу сыкъэкІожыгъ...

С а с. Арыгуш... Ори ухъэтагъэп укъызэкІожым, къэпшІэжыщтыгъ.

Д ж э б э г ь. Сыдэуштэу... сымышъэтагъэу? ЛъапэкІэ чэушъхъэмэ сакъыщышъоштыгъэ!

С а с. УІэгъиплІыр птелъэу... Боу ерагъэу зыкъэпІэтыжыгъ.

Д ж э б э г ь. А ныу, заом зэ къэкІыжъ. Ибрахымэ сигъусэу сыкъэкІожыгъ. ЕтІанэ, сэІо? Ибрахымэ къысыни сикІыжыгъа?

С а с. Ал, Ибрахымэ сыд пай къиунэн?

Д ж э б э г ь. КІо, Іофэп, уиакъыл къэкІожыгъэмэ. Ибрахымэ кІожыгъэ, арыба? Орырэ сэрырэ тизакъоу тыкынагъэба? ЕтІанэ?

С а с. ЕтІанэ кІори гъолыжъ.

Д ж э б э г ь. ЕтІанэ?

С а с. ЕтІанэ уатхъалэрэм фэдэу чыепырхъ уемыу. Джэхэщбогу закъо тазфагуми, рэхъатэу сыбгъэчыерэп.

Д ж э б э г ь (*къэтэдджы, ІэутІэ ешІы, радиор пегъанэ. Радиом къэшъо мэкъамэ къелукІы*). О-уиу, джыри къашъох мыекъуапэхэр, къэшъуакІо нэмыкІ дэсба мышъ? (*Гъолыжъы-нэу зегъэхъазыры*.) Сэ сызфэтхагъэри къэмышъорэмэ, джэуап къытыжыерэп.

Яплэнэрэ кэшыгы

Джэбэгэрэ Сасэрэ зэряабзэу, жэу кээтэджыкыгыэх. Трактор, автомобиль, цыф макэхэр кэлух: адыгабз, урысыбз, ермэлыбз... «Сыдэу жэу уежыагы, хыр эклэкложын пшоша?» «А я ей говорю: хочу моторку купить, надо откладывать деньги, а она...» Джэбэгэ иунэ кьекы, ехажы, щэмэджырэ ар зэрэулуштхэмрэ ылыгы. Мэтлысыш, щэмэджыр ыулунэу фежэ. Сасэ кычлэкы, кыашыкы ылыг.

С а с. А лыж! Зэхэпхырэба, сэлэ?

Д ж э б э г ь. Ы-ы, укэлыгэуагы? Адэ сыхыат ху-гэш, тыгэр кыуажэ мо нyo дэхэшхор сымлыгэушты-мэ, сыд пай сыкыкыоклы елош, кыфкыоклырэл.

С а с. О узилэгыуклэ арыба зыгушлопэщтыр. Сыда ышлэрэр, ылошт, мо лыжым, иакылы шыуагы?

Д ж э б э г ь. Сэ сишлэн сэшлэ. Умыготыжыштым земыгас, узсагэр хымэ умышыж. Мэкыуоныгэр кэсы.

С а с. Хым мэкыу ушеошта?

Д ж э б э г ь. Адэ нэмыкI кыамыгэнагэмэ, хыми мэкыу ушеошт.

С а с. Модэ кызгэхуагэр умыгэуучылыжэу шхэ.

Д ж э б э г ь. Козынэр исымытхыоу нибжы сышхагэл.

С а с. Хэт икозын кыптхуштыр?

Д ж э б э г ь. Помидор хатэм хэтхэу, зикозын зышыгуп-шагэхэр арых. Чэмыри дэсфыг, мэлхэри арых. Ори ушы-мысэу, уичэт-тхачэтхэр кытлупшых. Зэклэ кытлупш, сэлэ! Кызхэри ары! Хэт джыри кымытлупшыгэр? Натрыф хатэри клэгэн фае. Кэртопыри ары. Сэ чыгыхэр сыуклэрэ-пхуахыштых. Сэнашхэри ары. Етланэ коныр сухышт. Ори уихакужэ ухы. Зэхэпхырэба сэлэ?! Тыцлыфыба тэ? Ильэс тлоклилым тшагэр сыд пай хэтынэжышт? Ушы-мыт сгуагэ.

С а с. Кытехэ джы, кытехэ!.. (Унэм члэкыжы.)

Д ж э б э г ь. Сыклоны сытетлысхашт сэ а гуашхэм. Сэри сычлажухана? Алахэм симыукли, Псэбэхэ уцыр кытемыкIэщтыгэми, зы гуашхэ горэ кыранэщтыгэба мыш! Гуашхэ зыдэшымылэ мэхуа, удэгуаемэ, зышыпллы-хэнэу? Уапэкли уаужкли? Бильдозерыр эклэми анахэ лэага джы? Синыоклэ — сипэлэжэ гуашхэ. Пэлэорыгум регэ-

тысхэш, дэгуаеш, зеплыхэш щыт. Ылэгыурэри зышлэрэм... Сэ сыкыриджырэп. Уипэлэ закы, ело, хунэу кыпхэнэжыгэр. Хым... Ежэ кыхэнэжыгэр сшлэрэл нахэ...

Сасэ иунэ кьекы. Псы шалэ ылыг. Ятлэр зэхешыхэ, хыкур зэтырельхэ. Бэбэч кьехэ.

Б э б э ч. Уипчэдыжэ шлу, Джэбэгэ.

Д ж э б э г ь. Елу ар модэ мо хыкушлэм. Нахышлу зэпытэу нэф кыфэшты. Пцэжыашэ укэклыжы, арыба? Уикыошэжэ зэгорэм утлэрэбгыуныш... Псэбэхэ гуашхэ зытеслагыоклэ, джащ ушызгэушлэрэбгышт.

Б э б э ч. А Сас, хыку шлагэ ебгэжыагы...

С а с. Шэори шгуфэсшынба, Бэбэч, моу мыр зэрэсыухэу.

Б э б э ч. Ятфэнэрэ этажым сытесэу сыд ешлэн. Боу хыку дах... (Ежэ зэриложэу.) Алахэм серэмыгэлэгэу, хэбэ хыку шлагэр сиунэ ит. Ашлэжын ашлэрэпыш!.. Боу хыку шлагэу, хыку гоуз.... А Сас, ушчэрыхэ зыхыуклэ, шхыаныгупчэм уаклыб фэгэзагэу хунба?.. Моу пцэ-кэнтфыр унэм исхыжыныш, сэ сыкэкложышт. Зыгорэ кыуасло сшлоигу, Джэбэгэ. (Екыжы.)

С а с (хыкур зэщидзыжызэ). Шхыаныгупчэм саклыб фэгэзэщтымэ, орэл ныла кызэгооштыр (Джэбэгэ pelo.) Оры эклэ зилажэр, кыддэогэхышхы.

Д ж э б э г ь. Шхыаныгупчэм лажэр тефагэ, арыба? Тыгэр ары узымыгэпшчэрыхыштыр. Адэ джары... Уклуи, тыгэм ушлонагэ. Модрэхэм лошхэ закыоу бгэоджым итым ебгыуклонхэ алэклырэл. Ар тырамыхымэ, Герой Труда хуш-тхэл. Бильдозерхэр егэхэх, о кэплгыгэри зэрахэтэу.

С а с. Сэ кэслгыгэр бильдозерэл.

Д ж э б э г ь. Ащ нахышлоп.

С а с. А лошхэ мыгэр клалэм иучасткэ ит.

Д ж э б э г ь. Губгэ зыфатлоштыгэри участкэ хугэ.

С а с. А лыж, а Джэбэгэ... ал, пцлэ кьесэлэ, зыгорэм тыкызэхехыми сшлэрэл! Ыужы икыба клэлэхум. Илофхэр дэгыоу локых. Кэплгыгэ закыом ушлонэжы.

Д ж э б э г ь. Зыми сышлуанэрэл сэ, сэ кысшлуанэх нахэ. Зыслэти сызэуцум, улэгаш алуи, сагэтлысыг. Сызэ-тысым, кыселункыхы, чыплэ сырафи, бзыу набгэом сы-рагэхыагы.

С а с. О сыд сәло пклантІэ кыюзгъэхыштыр— уипәложь унатІэ зэрәтесыр ара? Адә а бильдозрә зыфәпІорәмә ахәхьәль!

Д ж э б э г ь. Бильдозрәмә пклантІэ кыяхырәп, ныу. Винә гъуамәр кәпәлзәсыкы.... СІэхәр хатәм, мэзым, мэкъум фәззәщыгъэх.

С а с. Е-о-ой, чэмыр зэрәсщырәм сІэхәр егъэузых, сІоштыгъэ. Джы сщырәпышъ, нахь Іәежых. СІэхәр мэузых, сыблыпкыхәр мэхъупцых.

Бәбэч кьехъажы.

Б э б э ч. Хьатхьохъукъомә ялЫжъ щыІәжъәп, Джэбэгъ. Моу сыдәкІоежызә кысаІуагъ.

Д ж э б э г ь. Хәт пІуагы?

С а с. А лЫжъ, Хьатхьохъукъомә ялЫжъ щыІәжъәп, еІо.

Д ж э б э г ь. Тәри бәшІагъэ тызыщымыІәжыр, тагъәтІылтыжырәп нахь. Адә хәт мы коныр зыфәсшІырәп джы, кон лъапсәм имытІысхъэу кыпфәгушыІәштыгъәп. А зыр ары жә зыкІәрыпхынәу кьәнәжыгъагъәри. (*Бәбэч кон ныкъошІым тетІысхъэ.*) Кон ныкъошІым утемытІысхъ.

Б э б э ч. Адә пшІыхәмә ара сызтетІысхъаштыр? (*Чымә аханлзә.*) ПцэкъәнтфыкІэ хъун ахәлзәба мыхәмә?

С а с. А зкІә гушә пцэкъәнтфыкІэ пшІыгъагъот.

Б э б э ч. Ышъхъэ шифра теплхъаштыр?

Д ж э б э г ь. Къамыл. (*Тутын хегъанзә.*) Адә зи кыыхәудзыгъәба?

Б э б э ч. Тутын горәм тегъашъу. «Тыу» еІомә сшІәрәп сә кысфәшәфырәр. Уегъапчә.

Д ж э б э г ь. Къэртоп, кьәбәскъэ шІоІу — джарыба кьәпшыхыгъәр? Къэртоп щыпсым «Примәр» кьекІу. Лы гъәжъагъәм ыуж «Беломорым» уешъомә нахышІу.

С а с. А лЫжъ, мы хъакум зыгорә кьәІуалІэба, тау згъәзәмә нахышІу?

Д ж э б э г ь. Джа кәлбәсә цІынәу пцәжыяшә дәпхырәм тутыныр тепшыхъагъәми, зи кыуишІәштәп.

Б э б э ч. Адә сә сегъапчә.

С а с. А Бәбэч, сыдәу пІорә о, мокІә хъаку трубәр згъәзәмә, Іугъор...

Б э б э ч. Тыдә бгъазәми хъунба, Сас, дунаир ины, о уиІугъомә тІәкІу тәфәнба. Сыда епшІәштыри? Тә тиныо газ хъакум езэгъы. Дәгъу шъыу!

Сасә, ІәутІә ешІышъ, кыпыт унәм чІәкІы.

Д ж э б э г ь. Адә пцәжые кьәпхыгъәп непә, кьәкІорәба?

Б э б э ч. Ары, кыуасІо сшІоигъуагъәр ары: хъурәр гъәшІәгъоны, Джэбэгъ. Пцәжыяшәхәр зыубытхәрәм кысиІуагъәр ошІа? Кыыхәсидзыгъәр хысигъәдзәжыгъ. УрымыгушыІ ыІуагъ, ау... ярәби, зыгорәм епІокъон.

Д ж э б э г ь. О зым нэмыкІ...

Б э б э ч. Сыд пІуи?

Д ж э б э г ь. О зым нэмыкІ зэсымыІон щыІәп.

Б э б э ч. КІо, узәрәфай, сә зәхәсхыгъәр пцәжые ләгъәхәр псым кыдехыых,— ыІуагъ.

Д ж э б э г ь. Пцәжые ләгъәхәр, ара? Тауджә?

Б э б э ч. АщыкІә сеупчІыгъәп, сәри слъэгъугъәгоп.

Д ж э б э г ь. Адә ащыгъум кІори кьеплзә: Лъәосәхъабләрә Къужыпсыкыуаерә якъәхалзәхәр зыдәштыгъәмә адәжышты. Уфаемә джыри кызыщыдихыештыхәри кыиосІон. Пцәжыябә пшыхыгъа мыгъә?

Б э б э ч. Сыда? Пцәжые ләгъә сәшхы пшІошІа?

Д ж э б э г ь. ЛІәнәу щытыгъәнкІи хъунба. Зыми емыІу ыІуагъ, арыба? О дәләжыр укыгъәнәнышъ, тә тигъәлІәшты.

Б э б э ч. Арәп, пцәжые заулзә кыдихыыагъә пай емынәр кьәжыагъа? Самолетым, хъасәмә ахәтакъоу ыІозә хым тІәкІу хитәкыогъәнкІи хъун.

Д ж э б э г ь. Зи кыбгурыІуагъәп ащыгъум. КъәошІәжыа зыгорәкІә, Хьатхьохъумә ялЫжы ышнахыжыы ибән ади-тІыжыгъагъа?

Б э б э ч. Хъау, симәджагъәба ащыгъум, пшІәжырәба, ыдәжыы тыкъәкІогъагъ симәджаплзә.

Д ж э б э г ь. Ары, ары...

Б э б э ч. Ары адә.

Д ж э б э г ь. ТыкІон фае хъәдагъәм, кІо, зыкъәгъәхъазыр. Хьатхьохъу лЫжыр зыхыжыжыгъәр нэмыкІ.

Б э б э ч. Пцәжые ләгъә сшІына, гъәшІәгъоны ыІорәр. (*ЕкІыжъы.*)

С а с (*унәм кыычІәкІы*). А лЫжъ, ущысышты, сәІо? Сә ныохәр кысажәх. (*ЕкІы.*)

Д ж э б э г ь. Мыщыфышлу малла, псаур ары лажьэр зытефагьэр нахь. А кьэхэлъитлур ары псыр апэу зытыратлу-пщхьагьэр. Бэн тлэклыгьэхэр псым ыхьунклагьэхэш, джы пцэжыыхэр маллэх. Хьатхьохьум илоф шхьафы... Узи илагьэп. Зэуищ эпичи, дунаер кьыклухьы, иунэжы кьызэкложьым, куахьоклэ клалэхи, моклэ кьадзыжыгь. Кьешьутырыхи, кьадзыгь. Шхьаком ыхьыгь, гуузы фэхьуй... Хьэжыр непэ кьэлабгьорэп. Сыщысыллай. Щагум сыщежэн Бэбэчы.

Ятфэнэрэ кьэшлыгьу

С а с. (тхьууалъэмклэ тхьу ео). Зы лыжь тиэш, туча-нытхьур пфишхьыштэп. Зы клалэ тиэш, сыд ептыми ешхы. Кло, кьало итлур зэфэшлу зэрэпшыштыр! (Тхьуолъэ бэцыр кьелэты, еплъы.) Зилэужыгьор сшлэрэп. Уео кьэс нахь шхьуантлэ мэхьу. Ветринари ял, зэтехники, тхьэмати, губгьори ины, елани чэмхэр афэгьашхэхэрэп. Сэ силыжь закьу егьашлэми тичэмы итхьэмэтагьэри иветринарыгьэри, мафэ кьэс щэлъэ зытлущ кьыклэклыштыгьэ. Псэбэхь луашхьэ кьызышыхьуклэ, тлуалэ илужьуагьэу щатэр кьытесхьыштыгьэ, щэтэ пхьапэ пшымы хьунэу. Мыдрэм щатэр ветринарым тыримышхьурэмэ сшлэрэп. (Бэцыр джыри кьелэтыш, еплъы.) Тхьу зыхэмылъям тхьу кьыхэклына. (Унэр зэнеплъыхьэ. Нэмазлыкьэу пылгагьэм телабэ, нлуаблэу джэхэхьыгьогум те-дзагьэр егьэтэрэзыжы.) Алырэгьур мы унэм пытигьалъэрэп. Кларэм иунэ эклэ илъ. (Лыжыым иджэдыгу кьыпехы, теу-тхыпкыхьэш, пелъэжы.) Кларэм пысегьэхы, лыжыым пысегьэлъэжы. Тиунэжы ымэ кьыхэнэжыгь, ело. (Епэмы, нлэкларыгум ис нэломедэр кьештэ, елэсклызэ зэнеплъыхьэ.) Лыжыым икласэп мыщ бэрэ уелэныр. (Енамэ.) Адэ мэ лэшуе-хэр кьырыхьэхэш!.. Ипауи ежыри кьуйи зэдэхьух. (Плэкlorым тетлысхьэ, палор зыгуегьэтлысхьэ, дэгуцылэ.) Боу чы-жьэу уегьэплъэжы ащ, лушы, ау кьаигь. Кьаигь ыкли жьа-лым... Хьау, сыд пай имыхьакь теслхьан, жьалымэп, ау пхьэ-шаш. Кьаигьэ, пхьашэ. Ары, ары, лыжь, кьаигьэ умышьу, а зымклэ кьыздегьашт. Укьаигь ыкли упхьэшаш. Узафэп, пкьо

закьоклэ узафэп. Зы луашхьэ горэм утенэкагьэш, уафе-хырэп, уиклалэ уигьэгумэклырэп.... Щымылэ уцыр щылэу тшлэш бгьэхьунэу уфежыагьэш... Коныр ешлы, сэ хьаку шлы ылуи, сыригьэзыгь. Чэмы, мэлы елэш, афэзэщы. Е-о-ой, боу сэри сафэзэщыгь. (Пэломедэм телабэ.) Пыплъэмэ — мэшыгьэ, бгьэтлысымэ — мэтхьы, зызышальэкэ — лышхьэ фэдэу мэуцух. Палъэрэ палоп мыр, лышлу фэдэу агьэтлы-сы нахь. Гьогу утехьаштымэ, унапцэ кьытепкьузэшт, усэ-мэркьэуштымэ, упсэлтыхьыштымэ — кьончашьоу, маклэу нэтлашьор кьычлэбгьэщышт, пшхьэ жьы ебгьэоклы пшлои-гьомэ — зыщыпхыныш, кьызгобгьэтлысхьашт. (Зыгуе-гьэтлысхьэ.) Кьыбгосы зыхьуклэ (зэдэхэшлэжы) нэбгыритлу ухьурэм фэд. (Лыжыым иунэ члэклы, Джэбэзгь иклароу ор-денхэр зыхэлхэр кьычлехы.) Пшыгьэш, клэшуйкызэ дэгьоу мэхьы. (Клароу нэукьэбзыхьэ.) Е-о-ой, боу зэгорэм ахэр убгьэгу щызэпэджжыыхьэу укьеклоклыштыгьэ, зыбгьа-зэмэ, унэр кьагьаджэу, кьызпагьэнэфэу. Кьыпхэдэжугьы-штыгьэхэр кьыпхэлпыхьыыхьэу укьэнэжыгь. Мафэ кьэс сэлъэкых, ау зигьэ икыгьэм псэ кьыпыбгьэклэжына. Мыр Сталинград пай, мыдрэр — Берлин, Отечественнэ заом пай... Кьэлэ пшыкылуз сштагьэ, ело. Улэгьипл кьытырашагь... Де-лэж тхьамыкл, о кьалэ хьунэу пштэгьэ закьор уиунэ исыр ары, ау ащ пай почетграмми кьыуапэсыгьэп. Улэгьэ тэрэз закьоу птелъыри сэ кьыптесшагьэр ары, адырэхэр сэ згьэхьы-жыгьэх, ау джа зыр дунаем утетыфэ узышт.

Исхьакь кьехьажы.

И с х ь а к ь. Тятэ исба? Давай харчи, тян. Псынклао. Мары лэжыапклэр, неушы хьаклэ тиэштыш, щыпс дэгьу шлы. Шлэхэу джащ фэдитлу фэдиз кьэхьэу хьушт.

С а с. Сыд фэдиз кьэпхыгьэклы, тлур зы икьуштэп, ащ пае кьин лые зэмыгьэлъэгьужь. Хьаклэр дэгьу, нынэ, ау ре-нэу уилэжыапклэ ахэогьэклуадэ.

И с х ь а к ь. Згьэклэдырэр зыдаклорэр сэшлэ сэ. Брига-дир сашыгьэш ары. Адэ гушлуагьэ уилэмэ — ушьыгьощ-та?

С а с. Тэрэз, нынэ, тэрэз, зябгьэклу фае адэ.

И с х ь а к ь. Тян, ослуагьэба пчьагьэрэ: хьайнапэ сышъумышл. Кьэлэ унэм конырэ хьакурэ хэты риллахьырэ!

С а с. О зы оЮ, уятэ шъхьаф еЮ. Хэта джы сызэдэЮ-штыр?

И с х ь а к ь. Тятэ едэЮри, сэ сЮрэр шІэ. Ащ идунае бэ-шІагэ зикІыгъэр. Джа иЮшъхьэжэ изакъоу пІыеу шъофым кызыринагъэм фэдэу, ежыри кыЮрэр кьагурымыЮжэу кьэнэжыгъ.

С а с. Ащ фэдэхэр уятэ емыЮалІэх, псэкЮды.

И с х ь а к ь. Ашъу сэри сыгу фэгъу ащ, ау кыздеб-гъашІэ хъуштэп, кыпшІонэшт. КЮ, Юфэп ар, мэфэ зытІукІэ тетхышт Іуашъхьэр.

С а с. Тхьэр осэгъэлъІу, ешъумыгъашІ.

И с х ь а к ь. Зэрэкъалэу ашІэцтыр сыдэуштэу уушгэ-фышт?

С а с. ЕшъумыгъашІ, сикІал, псэкЮдыба, уят!

И с х ь а к ь. Іуашъхьэр сэ сиучасткэ ит, так что...

С а с. Адэ зыгорэ хэшыхьэба, ушІонагъа а зым?

И с х ь а к ь. Так что, нахь шІэхэу тесхымэ, сэрыкІэ нахь дэгъу.

С а с. ПэшъхытІукІэ уятэ ыпсэ хэохы ащыгъум.

И с х ь а к ь. Синачальник дэжъ кьэкІуагъ, дунаер ушъорэкІыжышт еЮ, Іуашъхьэм шъуенэсмэ. Ащ фэдэ тхьапш ащ чІышъхьашъом щизы ышІыгъэр!

С а с. ИжыкІэ бэрэ етІагэхэу аЮ а Іуашъхьэм, ау етІэхэ кьэс кыыхэхъожыштыгъэ.

И с х ь а к ь. Джы кыыхэхъожыштытэп, кьазгырэп джы зэретІэштыхэр.

С а с. Уятэ ыпсэ гушэ уетІэн... *(Хьэ пцІэу макъэ кьэІу.)*

Исхьакъ екІы, хьэм текуо, Іуефы, пцІэу макъэр нахь лъэшэу кьэІу. Исхьакъ кьехьажы.

И с х ь а к ь. Кызыэшъумыгъас сІуагъэба мы хьэжыр!

С а с. ПсэкЮдыба, кІал, зыгорэ етымыгъэшхымэ, кьозу ишъынба!

Джэбэгъ кычІэкІы.

Д ж э б э г ь. Хэта мыщ фэдизэу хьэр зыгъэпцІурэр?

И с х ь а к ь. Сэри! Кызыэшъумыгъас. Ящэнэрэ этажым кьыдэкІуаешъ, ушІоижэу пчъэЮм Іуль! *(Юнэ чІэкІы, Сасэ ыуж ехьэ.)*

Д ж э б э г ь. Дунэе гъэшІэгъон тызтетыр!.. Хьэр зыфа-ер кьэошІэ, кьабгъэлъфыгъэм ыгу илгыр кьэпшІэн плъэкІы-рэп. *(Коным кІэлъырэтІысхьэ.)* Сухымэ, натрыфыр изэу истэкъон, цыгъо ихьэмэ, чэтыур истІупшхьан... ЕпшІэн макІа? КьыкІэшхы зыхьукІэ, ныор цІэцІэн, кьамыл кьэсхынышъ, ышъхьэ згъэтэрэзыжын. *(Пчъэм кьытеох, Джэбэгъ маплъэ.)* Мыекъуапэ кьэкІыгъэнха? *(Пчъэм екІуалІэ, джыри кьызы-теохэкІэ, ежыри тео, джауштыу зауэрэ ешІы. Ягъунэгъу кІалэу Былао пчъэр кьыІуеушэ.)* Ы, ора? Сыда укызыфы-теорэр.

Б ы л а у. Сыкыхьэ хъуштымэ сшІэрэпышъ ары. Адэ о сыд пай укытеорэ?

Д ж э б э г ь. СыкыкІы хъуштымэ сшІэрэпышъ ары.

Б ы л а у. Уиунэ укыкІын уфимыты хъуна?

Д ж э б э г ь. СшІэрэп ныІа. Сэ сшІыгъэгъэ унэм есшІэн зыфасЮрэм сыфитыгъ, мыдрэр сэрэп зышІыгъэр, джащ сы-кызыэрэчІахьэу, сызыфитыр сыухэу езгъэжыагъ. Пчъэшъ-хьаЮм узрэбакъоу, уиунэ оухы.

Б ы л а у. ГъэшІэгъонхэр оЮх, тят. *(КІалэр зыгорэм егъэгумэкІы.)* Сэ, ошІа...

Д ж э б э г ь. Моу тыгъэтІыс. *(Коным рещалІэ, егъэтІы-сы.)* Мыщ нахь гупсэфыпІэ щыІэп.

Б ы л а у. Ар тэрэз... Сэ, тят...

Д ж э б э г ь. Мафэ кьэс зы чы дэсэдзы. СыдэгүІэрэп сэ. Чымэ ахьапІэри зэ: тфэи, псэи, дэжытеч, бжезым... КьэпЮ кьодыеми уегъатхьэ. Тыхьаку олгъэгъуа? НыошІу фэдэу, Іэбыхъу-лгъэбыхъоу, ежъ фабэу, ихьалыгъу шъабэу хъушт. Кьэлэ хьалыгъур, кьалмэкъшаем хэбгъаозэ умышхыштымэ, огъэунэшкІуфэ, ужэ дэгъуахьы. Сыдэу пЮрэ о?

Б ы л а у. Ар тэрэз. Мары тэри псыр кьакЮрэп.

Д ж э б э г ь. Псыр гъатхэр е бжыхьэр ары кызыкЮрэр.

Б ы л а у. Ар тэрэз. Сэ зыфасЮрэр *(зепІыхьэишъ)* псыу-нэм псыр икІырэп. Сантехникым тхьэмафэрэ шъукъеж, ыІуагъ.

Д ж э б э г ь *(тутыным хегъанэ)*. Адэ шъеужэба.

Б ы л а у. Адэ тежэн, запчастыр щыІэп, еЮ.

Д ж э б э г ь. Сэри сиІэп а хьэчастыр.

Б ы л а у. Райисполкомым ясЮшт, зэнкІабзэу сыкЮ-нышъ!... Ащыгъум сыкЮн сэ.

Д ж э б э г ь. УкЮн адэ.

Б ы л а у. Тауджа?

Д ж э б э г ь. Зэнклабзэу кло. (*Клалэр гулэээ ежъэ.*) Умыщын. (*Былао Исхъакъ зэрысым Iохъэ, нчъэр къылуехы, укIытэжъыгъэу «Шъумифэ шIух» еIо, къегъээзъжъы, Джэ-бэгъы къыкIэрэхъажъы, еIуишашъэ.*) Ара сэлIо! Моджэ кло. (*Былао макIо.*) ГъэшIэгъонхэр щэхъух мыщ. Тэ тыдэ тыклошт адэ, типсыунэ къэкъутэмэ? Тигъончэдджшъхъапсыхэр тIыгъхэу етажхэр къэткIухъащтха? Сэ зыгорэу сыхъун, ау ныор... (*Былао къекIыжъы.*) Щысба тIэкIурэ.

Б ы л а у. СыIыстынэу арыгъэп. Уимыунэ зыхъукIи... гумэкIыгъу. (*ЕкIыжъы.*)

Д ж э б э г ь. Ар шъыпкъэу къэпIуагъ. Симыунэми — сикон.

Яхэнэрэ къэшIыгъу

Джэбэгърэ Сасэрэ чъежъынхэу загъэхъазыры. Джэбэгъ къыпыт унэм чIэкIы. Сасэ нэмазлыкъыр къыпехы, теуцо, лIыжъым фызэплъэкIы.

С а с. Хъазынагъэба нэмаз шIыкIэ сшIэщтыгъэмэ, тхъэ сыфелъэлуныеба мы лIыжъ делэм, зэкIокIыгъапэ, тыкызагъэкощыгъэм щегъэжъагъэу. А сэрыгущи сыфаеп, кло, клалэм пай сэщылэ нахъ... Нэмаз шIыкIэ зэзгъэшIэшт, зысэлIом, къыстекууи, сырефы сшIошIыгъ... Акъыл къептынэу сыолъэлIу, делэжъэу, ипэлIомедэ иыстэжъыгъэу исыр ары зыфасIорэр. Сишъауи игъогупэ занкIэ шIы... СыкышIэшт мыщ, пIэкIорым зыфэзгъэзэн. (*Нэмазлыкъыр пIэкIорым пэчIынатIэу егъэтIылы, теуцо, зиуфэээ мэтIысы.*)

Джэбэгъ къычIэкIы.

Д ж э б э г ь (*тIэкIурэ къымышIэу еплъышъ.*) Шэр ошIыжъа, ныу?

Сасэ нахъ псынклIэу зэ-тIо мэтIысы, къэтэджыжъы.

С а с. СшIэрэр плъэгъурэба? Еробикэ сэшIы, слъакъохэр мэузых.

Д ж э б э г ь. Адэ дэгъуба, ишIуагъэ къыокIымэ. Афэ-дэкъабзэу ошIы. Сэ, тхъэмкIэ шыкур, боу чъые дэгъу сиI. Мыщ тыкыызэкIожъым, хъэр къыстIупщыхыи, ар зыдэгъолтыгъэм сипIэкIор зысэгъэуцум, укыыздэхъащхыгъагъ. Нахъ гупсэфыпIэ хъуштыр хъэм къэшIэ.

С а с. О ушакIоштыгъэшъ, хъэм ишэн ошIэ. Сэ хэт къыстIупщхъащтгъагъэр?

Д ж э б э г ь. О къэбгъэшIагъэм учэмыщыгъ.

С а с. Адэ чэмыр къыстIупщхъащтгъагъа? Хъэ гъолтыпIэр кыхэхпхыгъэшъ арыба, узыгъолтыкIэ, хъэгъол ошIы, топ уагъэки укъэуштыгъэп.

Д ж э б э г ь. Гонахъ сиIэпышъ ары, сылагъэки, упчIакIор къысфэклIоштэп.

С а с. КъызыфакIорэмэ уахэкIыжъынба о. Уилырыгъужъ сыдэу хъура, моу сегъэплъ. (*Пыжъым цы лъэпэдыр зыщехы, ныор ылъакъо еплъы.*) Адэ цыхэшъ!.. Тетыгъэми зи щышIыныеп, унэм уис ныIэп. Амдэхъан ыпэбгы илъэс 70-рэ хъугъэу къанцIыч тес, щыл нахъ.

Д ж э б э г ь. ТIо къэзыщагъэр ара?

С а с. ЯтIуанэрэри ытIупщыжъыгъ. Ал, тэбгъаIохэрэр сшIэрэп!.. Зэхихыжъынышъ, дунаем тытыригъэтыжъынэп. Зыфаем Iапэ фешIышъ къарегъащэ, бжым ышIызэ арегъэтIупщыжъы. ПтхъакIыгъа плъакъо?

Д ж э б э г ь. Арэу сIуагъэ.

С а с (*уцэу щифагъэр шкафым дигъэуцожъынэу кIозэ*). Клалэм ыдэнэп, еIошъ, сигъэтхъакIыжъырэп. Сэщ фэдэу о птхъакIын плъэкIына?

Д ж э б э г ь. Радиом зи къыIорэба? Пыгъанэба. (*Сасэ радиор къетIупщы. Радиом къеIо: «... ягуцыIэ сыдигъокIи къагъэшъыпкъэжъыныр шэн дэгъу афэхъугъ. Арышъ, хыр зышIырэмэ япшъэрылI ипIалъэм къыпэу зэрээзшIуахыщтым уицыхъэ телъы хъушты. Джы адыгэ къэшIо ордэмэ шъукъадэIу. КъезгъаIорэр Лъэцэрыкъо Ким».*) Ашъыу яджэгу зэпыт, джары къызгурымыIорэр. Тэ тызфэтхагъэм зи къыIорэп. Пымых, дэгъоу къырегаIо. Гъолтыжъыгъа клалэр?

С а с. СэшIа? (*Клалэм иунэ чIэплъы.*) Гъолтыжъыгъэ.

КъэушIункIы, пэлухъу.

Яблэнэрэ кьэшыгы

Джэбэггы чаншхьэупсыр мыжьом дедзэ.

Са с. Чылэмэ лекробритфэхэр ащэфы, о учаныжъ улъиыгъэ мыжьом дэодзэшъ ущыс. Мыхьущтымэ а лезвэр зыдалъхьэрэм фэдэ щэфыба.

Джэбэггъ. Лекробритфэм уеуплэу, лезвэм уецлэнтху. Мы сичаныжъ улъиыгъэ закъу узыупсырэр. Псы фабэ кьахъ... Джы лэплэкыр кьахъ... Джы...

Са с. Тыгъуасэ зыуупсыгъэба, сыда кьэхьугъэр, тхьэмафэм зымыупсэуи хьущтыгъэ.

Джэбэггъ. Хьаклэ зэрэтилэщтыр пщыгъупшагъа?

Са с. Алахьэр осэгъэлъэу, уналэ тегъэт тишъао иначальник. Мы уикъэптаныжъи хамотыри моклэ члэхьыных.

Джэбэггъ. Члэхьыштэп.

Са с. Орденхэр зыхэлъ клэкор зыщыль.

Джэбэггъ. Танкэу сызэрысыгъэри кьядгъэфышт.

Са с. Делэхэти урагъэсыгъ. Цуку о узэрысын фэягъэр.

Джэбэггъ. Ащи икъунрэ сисыгъ, джы сызэрысын фаер зышлэрэр джа кьэклоштыр ары. Хьчлэм сызэрэчлимыгъэтлысхьагъэмклэ тхьауегъэпсэу — спэсибэшхор еслошт.

Са с. Елу, джауштэу елори, хьэйнэпэ цлэужьыр кьэтэгъахъ.

Джэбэггъ. Кьытэхьуллэгъахэм нахьые хьужьынэп ар. (*Зиупсыгъах, зельэклыжъы. Исхьакъы Алексей Петровичыр кьыреуцэ.*) Заходи, заходи, кьеблагъ, сынок.

Исхьакъ. Кьычлахъ, Алексей Петрович. (*Ятэ рело.*) Сид сынока джы кьепщэжъагъэр, тят? Алексей Петрович Юба! (*Хьаклэм рело.*) Моклэ кьэтлыс. (*Алексей Петровичыр мэтлысы.*)

Джэбэггъ. Ора тлысыплэхэр мы унэм щызыгошыхэр?

Исхьакъ. Тят, тхьэм пай, укьысшомынэу, сэ зэрэслюу ныпчыхъэ сыгъэпсэу.

Джэбэггъ. Алексей... Петрович, мы уздэшчыср — сэ ситлысыпл, мой место.

Са с. Делэ хьугъа, сэлэ, мы лыжьыр!.. Садисъ, щыс, нынэ, садисъба, садисэу щыс, делэ мы старикыр!

Алексей Петровичыр. Кьысфэгъэгъу, тят, сшлэгъэп. (*Кьэтэдэжыжъы.*)

Джэбэггъ. О кьыпфэсэгъэгъу, ау мыш фэзгъэгъурэп. (*Ныом рело.*) О ужэ пластэ рышх. Упщэрыхьагъэмэ, клори кьахъ! (*Алексей Петровичым рело.*) Моклэ тлыс, джары хьаклэ тиунэ кьыхьэмэ, зыдэгъэтлысырэр, джар зэклэмэ анахъ гупсэфыпл. Мыдрэр сэ ситлысыпл, унэжъми джауштэу сыщытлысыщтыгъэ. Хэт уиунэ кьыхьагъэкли, уитлысыплэ умыхьожъы. (*Ыкьо рело.*) Тлысыжъ ори. Джар хьун. (*Ныом ихьыхэр кьехьы, Исхьакъы аркьыр кьытырегъэуцо.*) Хьаклэ щысэу адыгэмэ ушъый ашлэрэп, ар кьысфэгъэгъу, Алексей... Петрович, арыба? (*Ыкьо рело, аркьым лэ фишлызэ.*) Мыщ фэдэ нэбгырэ ланэм кьыпэпщэн зыхьукли, уупчлэжъын фае, ош нахьыжъ ланэм пэсмэ. Щыгъэт, пшлэщтыр пшлэгъахъ.

Исхьакъ. Хьаклэм пай сэлэ, нахъ сыдигъо упашъхъэ аркь кьызгъэуцуагъ?

Джэбэггъ. Марыба кьибгъэуцуагъэба. Хэты пай, клал, уиунэгъо клоцлы илгы хабзэр умыгукъо хэбзэ тэрэз илгымэ. Къарыгъахъ.

Алексей Петровичыр. Адэ тьанэ кьэтлысыщтба?

Исхьакъ. А тьан!

Джэбэггъ. Ащ итлысыплэ шъхьафы.

Алексей Петровичыр. Емыклу умышлы, ау тэ бзыльфыгъэхэр ланэм кьэтэгъэтлысыхъ.

Джэбэггъ. Хэт — шьорыр?

Алексей Петровичыр. Тэ сломэ — урысхэр арых.

Джэбэггъ. Тэ, адыгэхэмклэ, шъхьафэу тэпсэу. Шьо нахъ тэрэзэу шьошлынкли мэхъу, ау тэ тигъашлэ кьызэрилэжыгъэу тэпсэу.

Алексей Петровичыр. Кло, сэ сихьатырклэ.

Джэбэггъ. Лъэпкъ хабзэр ахьожьызэ, хьатыр ашлэрэп.

Исхьакъ. (*къарегъахъо, ятэ еупчлы.*) Ори ара? (*Ащи фырегъахъо.*) Алексей Петровичы апэрэ гушылэр кьэрэлэу.

Джэбэггъ. Алексей Петровичым джыри нэсыгъэгон гушылэр. Апэрапшлэу хьаклэм пае кьэплон фае... Уигъашлэ кьыхъэ хьунэу, лэшлэгъэ дахэхэмклэ цлыфхэр бгъэгушлонхэу, якъэшлэжъи укьыхэнэнэу, шьыпкъагъэклэ ныбджэгъу бгъотынэу, шьыпкъагъэклэ уагъэныбджэгъунэу, уинасын уанэрэ уятэрэ кьыуалэгъулыжъынэу есэлэуалэ (*Ежъ ешгорэн.*)

И с х ь а к ь. Алексей Петровичыр хьакIэжьэп, мыщ кыщицагъ, уни кышыратыгъ.

Д ж э б э г ь. Ахэр зэкIэ дэгъу, ау сэ сиунэ щыхьакI.

Алексей Петровичыр. Адэ уешъуагъэп, тят?

И с х ь а к ь. Вообще, тэ зэкIэхэмкIи — тызыун, тызы-хэгъэгу, тызыгосударств.

Алексей Петровичыр. Ар тэрэз.

Д ж э б э г ь. Тэрэзэп. Государскэр — зы, унэр бэ мэхъу.

Алексей Петровичыр. Дахэу кьелой елошъ ары. Зы бын-унэгъошхоу тызэдэIужьэу тыщыл.

Д ж э б э г ь. Газетхэр арых ауштэу шыIэхэр. Тэ, цыфхэм, унэгъо-унагъоу тэпсэу, шъхьаджи унэ иI. ТызэмыдэIужьэуи кыхьэкIы, тызэщыхъэуи, тызэгуремылоуи. Сэ, шыпкьэ, чэ-тэщ сызэрысыр. Хьадыпашъомэ ялIы хьазынэу кьэлэ гъу-нэм кыпытIысхьагъэр дворец зыфалорэм фэд зэрысыр. Тыгъозэ ышIыгъ.

Алексей Петровичыр. Он не в счет, отец.

Д ж э б э г ь. Хьа-ау, как разэу усчет! Ба-альшой счет кассэм щысиI, еIo. КIo, хъун, ащ ыцIэ кьетIoу, тIланэ едгъэуцIэпIынэп. Джыри ош пае тешъошт. Ты ба-альшой брат, старший брат, сикIали унахьыжъ, сэщ нахь унахьыжъ.

Алексей Петровичыр. Ар хъуна шъыу, тят...

Д ж э б э г ь. СигушыIэ сIэпымых. Тэщ нахь унахьыжъ, тэщ нахь уIуш, ау сыда адэ (*ыкьо фиIoу*) мы пшынахьыкIэ зыкIаделэр?

Алексей Петровичыр. Ауштэу сэ сеплърэп ащ. Исхьакъ кIэлэ гъэсагъ, IoфшIэкIo дэгъу, ыгъэдэлонхэ елъэкIы, руководитель хъушт.

Д ж э б э г ь. Адыгэ руководитель дэгъу сэ джыри слъэ-гъугъэп... Хьахьурэтэ Шыхьанчэрые хэбгъэкIымэ... ПхъэнтIэ-кIу шъабэм зэрэтэпсыхэхэу, сыхэмыукъогъагъот, алошъ, кIэзэзыхэу щысых. Мары сыхэукъуи, сэри мыр къязгъэль-фыгъ, чIэсыдзыжьырэп нахъ, згъэтэрэзы сшIoигъу. Ыгу кыигушыIыкIынкIэ мэщынэ, къэзылъфыгъэм ыбзи щэгъуп-шэ. Джа шъо попугай зыфашъуIорэм фэд. ЫпшIэкIэ шыIэмэ кьалорэр кыкIелотыкIыжы. КIo, хъун... Шынахьыжъ дэ-гъум ышнахьыкIэ дэгъун фае, арыба? Адэ мыр шынахьыкIэ дэгъукIэ пльытэ хъушта? Сэ кысэдэлурэп, о пIорэр кыкIелотыкIыжы. Сэ кызкIысэмыдэлурэр, о кыодэлурэп ары. ЗэрэхьурэмкIэ, оры сызэупчIын фаер: сид рыкIoшт мы кIалэм? Шъуешъу. (*Еишъох.*)

Алексей Петровичыр. Сэ ащыкIэ кыысIoштыр кыысIoгъах, тят, оры зыпIугъэр, дэгъоуи пIугъэ.

Д ж э б э г ь. Сэрэп зыпIугъэр, комсомолыр ары. Сэри сыкомсомольцагъ, ау сэ ащ фэдэ комсомолэп сызыпIугъэр. Сэ сикомсомол адыгэхэми ягупшысэщтыгъэ, мыщ сид епIуагъэми, государск еIo. Сэ сыхэтыба государскэм, сиу-нэжьи, сипаIуи, ы? Мыр газетым кьеджэрэм фэдэу кыыздэ-гушыIэ.

Бэбэч кьехьэ, Iэжь-лъэжьэу мээекIo, исумкэ дэлэбэжьиэ Джэ-бэгъ екIуалIэ.

Б э б э ч. Номер двадцатыр орыба? Уипензэ штэ. ДжыбачIэм пытэу илъхъ.

Д ж э б э г ь. Сыфае хъумэ изгъотэжьины? Жъгъэеу къэп-хьыгъэмэ нахьышIугъ, кыхьын щымыIэми макъэ пыIукIыни.

Б э б э ч. Кыптефэрэр кыуаты. ХьакIэ уиIа, сэлэ? Гъэ-шIэгъоныр...

Д ж э б э г ь. Номэр тхьапш кыпфэнагъ джыри уаIухьанэу?

Б э б э ч. Ар Ioфа, ахэр дгъотыжьищтых. (*Ианэм ылъэ-ныкьоIэ маплъэ.*)

Д ж э б э г ь. УиIoф кыхьэгъэкIыри, етIанэ бгъоты-жьищт а гъэшIэгъоныр.

Б э б э ч. Хъунба адэ, ари хъун. Джыдэдэм сыкъэсы-жьищт сэ. (*ЕкIыжьи.*)

Алексей Петровичыр. Ioф ин горэ зэшIoпхы зыхьукIэ, зэдебгъаштэу уегупшысэн фае. Ауштэба шъори шъузэрэщыIагъэр, джыри шъузэрэщылэр?

Д ж э б э г ь. Ауштэп. Шъхьадж ышъхьэкIэ орэгупшыс, шъхьаджы шIотэрэзыр кьерэлэу, етIанэ акъылэгъу зэфэрэхъу-хи, нахъ тэрэзыр кыхарэх. Мары шъо сихапIэ псычIэ шъу-шыгъэ. ШъукысэупчIыгъа — уфая уфэмыа шъуIoу?

И с х ь а к ь. Ашъыу мыщи еупчIыжьиэгъэхэп, сэри кысэупчIыгъэхэп, сидэу ушIонагъа мыщ? Извините, Алек-сей Петрович!..

Д ж э б э г ь. Сэ уиизвинитэ сыкыхиубытэрэба? Къыгъа-хъу, сыда узпэсыр? (*АрегъэутэкIы, еишъо, шIоIу тырешхы-хъэ*) Ыгу кысэбгъэщтэп сэ Алексей, сыябгэп сэ, сидэлэп ыкIи, сегупшысэ сэ, сиякыIл тIэкIукIэ сегупшысэ.

Сасэ лагъэхэр кыызблехъух.

С а с. Адэ о зэкIэмэ уаныхъ Iушыба. ХъакIи пIорэп.

Д ж э б э г ь. Адэ сылуш, ош фэдэм илъэс шъэныкъорэ сыкIыгушъугъэми, ари екъуба акъыл.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Цыф гъэсагъэхэр егупшысэхь, зэхэгушыIэжъыхь, хэгъэгу Iофы ашIи, ауплъэкIуи, мыщ пынджыр кыщыкIынэу рахъухъагъ. ПынджымкIэ дэгъу мы чIыгур.

Д ж э б э г ь. Ары адэ. ПынджымкIэ дэгъу, сэрыкIэ дэи. Пынджым еупчIыгъэх, сэ кысэупчIыгъэхэп. Цыф гъэсагъэх, пынджым жабзэ кыфагъоты, сэ кыздэгущьIэнхэ альэкIырэп.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Хэкум ипашэхэри шыгъо-загъэх а Iофым, тят, Москва, Краснодар закъокIэ зэшIокIыгъэ хъугъэп.

Д ж э б э г ь. СшIэрэп, сэ зыми кысиIуагъэп, Москва къэкIэуи, Краснодар къэкIэуи, Мыекъуапи ары. Сэ мыщ къэзгъэшIагъэм сытес, иIэшIуи, ибзаджи сэшIэ. Ежъхэр Москва, Краснодар щэпсэух.

И с х ь а к ь. Адэ гъэшIэгъонба джы, о «хыр тшIышта, Джэбэгъ», аIоу кызэрэоупчIыштхэр!

Д ж э б э г ь. Адэ хэт зэупчIыштхэр? Къаклохэу, сиунэжъ ратхъымэ, кысэупчIыхэ хъуштыба: хъушта тшIэрэр, Джэбэгъ, Джэбэгъыжъ, Джэбэгъ делэжъ? КуахъокIэ кыскIэлэнхэшъ, чэмцой IапIэ фэдэу, садзынэу ара дунэе кыиныр зыфэслъэгъугъэр? (*Пчъэ тео макъэ къэIу.*) Къыхъ, хэты идела кыитеорэр, адыгэ унэба узэрыхъэрэр? (*КIаишъор ары кызытеохэрэр, етIэфыр къетэкъохы.*) Моу лэгъэшхор къахъ, ныу! (*Лагъэр Сасэ къехъы, столым тырагъэуцо. Тео макъэр зэпэужьы.*) Къяхъуллагъэр зышIэрэм...

Бэбэч къехъэ.

Б э б э ч. Сыдэу мэ шIагъохэр щызэрилъасэхэрэ мыщ, тхэр зэтагъэх. (*КъагъэтIысы.*)

Д ж э б э г ь. Къыфигъахъу.

Б э б э ч. ГъэшIэгъоны!.. Нэфын, фабэ, гуIэтыпI! Чэмы пIонэп, чэты пIонэп. Уижъышъхъэм зыбгъэпсэфыштымэ, мыщ нахъышIу мэхъужьа!

Д ж э б э г ь. Зи къемыIуалIэу уешъошта, сэIо?

Б э б э ч. ШъуиIуагъэ — сиIуагъэ. СышъукIэхъажьынба. (*Еишъо.*)

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Икъушт шъо шъушIагъэри, жъугъэхъагъэри, тят. Зыжъугъэпсэф — мэли хэмытэу, чэми хэмытэу.

Д ж э б э г ь. Ашъхъае сэ чэм сыфай. Зыгорэм иунэ окъутэмэ — уеупчIын, гурыбгъэIон фае. О хыр угу рехъы, арыба?

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Сыгу рехъы. Ины, хъоопщау.

Д ж э б э г ь. Сэ Псэкъупсэ сыгу рехъы. О хым удэгущьIэ пшIоигъу. Адэ кIоба, о уин, уклочIэшху, дэгущьI, сэ сипсыхъо цыкIу кысылъэхан.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Охътэ шъхъаф тызхэтыр, тят. Псыхъохэр хышхо мэхъух, хыхэми загошъы, Iофышхохэр мээекIох, сэри сахэты сшIоигъу ахэмэ. Бэмэ садэгущьIэ сшIоигъу, бэу слъэгъу, бэу сшIэ сшIоигъу.

Ягъунэгъу Былау къехъэ, шIогъэшIэгъонэу яплъы, ешъуагъ.

Б ы л а у. Слушай, сэ сичIыунэба мыр? Шъо сыд чIэшъушыхъэрэ адэ? Хъау, шъушыс, шъушыс, дэгъу, сичIыунэ шъугу рехъымэ.

Д ж э б э г ь. Къеблагъ, Былау, къэтIыс.

Б ы л а у. Ы-ы, ора сэIо, тигъунэгъур? Джэбэгъыба? Шъори шъуешъуа? Адэ уемышъомэ, сыд щыпшIэшт мыщ? ШIоIу горэ къашъуштэба! ШIоIур арыба тызгъэунэхъугъэр... Мо мы къогъумкIэ згъэуцугъагъэ сшIошI. Слушай, мыщ фэдаIон сэ сичIыунэ, ы? Диуани ифэн, телевизри, ау абой есIулIыгъэп. Сенэгъуе тэрэзэу сыкъэмыкIуагъэкIэ... Шъо шъушыс, шъуисэфы шъушIошIа, къэзгъотын ар. Шъушыс. (*ЕкIыжъы.*)

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Ащ фэди мэхъу, хъяр горэ иIэти, ешъуагъ.

Д ж э б э г ь. Хъарымэ — ар дэгъу... Ориентац потирал, заом зэрэцаIощтыгъэу. Къоджэ унэм есагъэшъ, мыдрэм щэгъуашъ.

Б э б э ч. ГъэшIэгъоныр, мыщ зэ узыпылабэкIэ, етIани... Сыда тызпэсыр? Былао зэшъуагъэр тэ тфикъушта? (*Къа-регъахъо.*)

Алексей Петровичыр. Чэт ІэшІу, адыгэмэ чэ-
тыр дэгъоу ашы.

Д ж э б э г ь. Адыгэ чэт джыри пшхыгъэп ашыгъум,
Алексей. Чэта мыр?

И с х ь а к ь. Ащи зы мыхъун горэ кызырелолэн сшлагъэ.

Д ж э б э г ь. Шысэу агъэбэгы, шлуамыбзэу ыпсэ хахы.
Агъэкакъэрэп, агъэджэгурэп, атакъэ ІуагъакІэрэп. Хьапсэм
дэсэу къэху.

Б э б э ч. Къэкъагъи бэгыгъи сыда сызэрахэтыр! Тешъ-
штымэ тежъугъашъу!

Д ж э б э г ь. Иным, сихъакІ, епІорэр зэхишІэным пае,
ори уфэдызын фае. Лъэкъо кІыхъэм лъэубэкъу ин зыкІидзы-
рэр, зылъакъо нахъ кІаком егуаокІэ арэп, ежъ фэшІоу мэба-
къошъ ары нахъ. СыкызэхэошІыкІа?

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Арэу кысшІошІы.

Д ж э б э г ь. Сэ кысшІошІыгорэп. ПцІы оусы слорэп, ау
сэщ нахы унахъ ин, бэкІэ унахъ ин, ауштэу зыкІыштыр — о
сыоплызэ, уилъэпкъ иинагъэ сегупшысэ. Сэ къаслорэм
щыщэу джы о кыплъыІэсырэр — о уинагъэ диштэрэр ары,
емыгуаоу... Е гукІэгъу кысфэпшІын фае, арыба?

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Дэгъоу огупшысэ, тят, ау
зэкІэри кыбдэштэн слъэкІыштэп. Лъэпкъыр зыІэтырэр —
гүхэлъэу иІэр, хэгъэгу Іофмэ зэрахэлажъэрэр ары. УздеІэжы-
мэ, умышІэн щыІэп, хышхори бгъэпсышт.

Д ж э б э г ь. Хы кІуачІэ джыри зыхэслъэгъоужьырэр.
Сипсыхъо цІыкІу джыри тІэкІурэ чъэн фэягъ, хышхом Іумы-
кІэзэ.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. «ІукІэгъах, тят (*Исхъа-
кыы ытамэ ылэ тырилъхъэзэ.*) ІукІэгъах. Ощ пае хъохъу къасло
сшІоигъу. Жышъхъэ мафэ къэлакІэм щыбгъотынэу пфэсІо.
Хыми угурыло сшІоигъу.

Д ж э б э г ь. Спасибо, ау сижышъхъэ мафэ хычІэм
кычІэсынагъ, сикъупшъхъэжъыехэр мыщ къэсхъыжъыгъэх.

Б э б э ч. Олахъэ ар кыбдэсымыштэн, Джэбэгъ! Мыщ
нахъ сыщытхъэнэу сыщэгугъы сэ. Икъушт кыинэу слъэгъу-
гъэр, джы сэрэтхъэжъ.

Д ж э б э г ь. О птхырэр уауж къэкІрэм кыІумы-
кІыжынену утхъэн фае! ЗыгорэкІэ сыолъэІу сшІоигъу, Алек-
сей Петрович... Зы Іуашъхъэ къэнагъ, тешъумыхыгъэгоу,
Псэбэхъ Іуашъхъэ зыфаслорэр. А зыр ары Іуашъхъэу шъолъы-
рым кынагъэр.

Алексей Петровичыр (*Исхъакъы еупчІы*). Трид-
цать седьмой?

И с х ь а к ь. Да.

Алексей Петровичыр. Сыда, тят?

Д ж э б э г ь. А зыр ары, сэІо, къэнагъэр, уц Іэзэгъуи
кыщэкІы.

А л е к с е й П е т р о в и ч ы р. Тырахышт, тят, хым ыгу-
зэгү хъазыр мэхъу. Уилъэпкъ узэрэфэгүмэкІырэр сыгу рехъы,
тят. Икъун тызэрэшчысгъэр. Шъопсэу! СызэрэшъухъэкІа-
гъэмкІи тхъашъуегъэпсэу. ХъяркІэ! (*Коным еплъызэ.*)
СыоупчІы хъуштмэ, тят: мыр коныба? МыемыкІумэ — сыда
ешъушІэщтыр?

Д ж э б э г ь. ЗэкІэ хычІэ хъуна, зыгорэм кышъхъапэн-
ба.

Б э б э ч. Адэ зы посошок горэ хэмытэу?

И с х ь а к ь. Я провожу вас. (*Исхъакъ Алексей Петро-
вичым декІы, Джэбэгъи егъэкІуатэх пчъэм нэс. КъэтІысы-
жъы.*)

ЯТІОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшІыгъу

Д ж э б э г ь. КІэлэ шІагъо фэд, ау иакъыл зэхэсшІагъэ
нахъ, ыгу сыригъэплъагъэп.

Б э б э ч. КІэлэ шІагъоми, урысхэр дэгъоу ешъох сшІо-
шІыштыгъэ, мыдрэр егугъугъэп.

Д ж э б э г ь. О пшІэрэ урысмэ афэдэпышъ ары.

Б э б э ч. ГъэшІэгъоныр ошІа, (*Аркъым лъэІабэ... пчъэм
кытеох. Бэбэч мэтэджы, «къагъэзэжъыгъэн фае, еІо, на по-
сошок аІонэу», пчъэр Іуехы, редакторымрэ операторымрэ
къехъэх.*) Шъукъеблагъ.

Р е д а к т о р ы р. Здравствуйте! (*Бэбэчы еупчІы.*) Джэ-
бэгъыр ора, тят?

Б э б э ч. Хэт, сэри?! Сэ сы Джэбэгъэуи? Джэбэгъын
ылъэкІынену мы зыр ары дунаим тетэу сэ сшІэрэр.

Д ж э б э г ь. А ныу, хьакIэ уиI.

Сасэ кычIэкIы.

С а с. Ар хьярыба, хьакIэ тиIэмэ. Шьукъеблагъ, шьукъэтIыс.

Р е д а к т о р ы р. Хьау, тьян, тхьауегъэун, сэ лIыжъхэр арых сьзфаехэр. Джэбэгъ силъэгъун.

С а с. Мары, нынэ, ащыгъум, уилъэгъун, кIэрыпхын щыIэмэ сшIэрэп нахь.

Р е д а к т о р ы р. Сэ оры силъэгъуныр, тят. ХьакIэ шьуйIэгъэн фает?

Сасэ лагъэхэр кычIехых, кьегъэуцух.

С а с. МокIэ шьукъэтIыс.

Р е д а к т о р ы р. Хьау, хьау, тышхэгъакI, тьян.

С а с. Ал, ащ фэдэ мэхъуа, адыгэ унэ уихьагъэу, зыгорэм ухэмыIэу! (*ЕгъэтIысых, тIэкIухалэх.*)

Р е д а к т о р ы р. Сыдэу шыпс IэшIу!..

С а с. Шьуихьалэл, шьушх.

Р е д а к т о р ы р (*блокнотымрэ ручкэмрэ кьештэх*). Унэ шлагъо кышъуатыгъ, хьоо-пщау, нэфын, газ, псы. Тэ Краснодар, телевидением тыкъэкIы. Шьутетхышт. Сэ сызыфаер оры, тят: о граждан заоми, Отечественнэми уахэлэжъагъ, колхозыр зыгъэпсыгъэми уахэтыгъ. Зэоужыми уздагъазэрэм укIуагъ.

Д ж э б э г ь. Тыздамыгъазэрэми тыкIуагъ. Армырэу ущыIэн плъэкIыщтыгъэп.

К о р р е с п о н д е н т ы р. Зэоужым о сыд фэдиз кыин плъэгъугъэр!

Д ж э б э г ь. Е-о-ой, плIэIушьокIэ кьэтхьырэм тырыщыIагъ.

Р е д а к т о р ы р. Адэ техникэ щымыIэу...

Д ж э б э г ь. Ар щыIагъэмэ, ащыкIи кьэтщэщтгъагъэ.

Р е д а к т о р ы р. О тракторым утесыгъ, арыба?

С а с. Танкым исыгъ.

Р е д а к т о р ы р. Ар заом игъу, зэоужым тракторым утесыгъ, арыба?

Д ж э б э г ь. Трудодень зыфаIорэр ошIа?

Р е д а к т о р ы р. Ауштэу зэхэсхыгъэ...

Д ж э б э г ь. Адэ ар умышIэу... Трудоденыр ары колхозыр зыгъэпсыгъэр нахь, тэ сыд. Джар спшъэ дэсэу кыисэ-тIыргоу, кыисхэпыджэу, лъэу скIэтым ешъоу илъэс пчъагъэрэ кьэсхыгъ.

Р е д а к т о р ы р. Героическое время!

Д ж э б э г ь. Арын фает, ауштэу шьоIошъ, ау героймэ кьальфыгъэхэр зылIэужыгъохэр сшIэрэп.

Р е д а к т о р ы р. О пкъо строитель цIэрыIу.

Д ж э б э г ь. Зи ащ ыцIэ епIонэу тэфэ: коцыпкыыр ыгъэкIодыгъэшъ, пындж ышIэн ихьисап.

Р е д а к т о р ы р. Пынджыр — кьэралыгъо мэхъанэ зиIэ Iоф, тят. Миллион пчъагъэ тырагъэкIуадэ хым ишIын.

Д ж э б э г ь. ТырагъэкIуадэ зыфапIорэр шьыпкъэн фает. Цыфхэри текIуадэх.

Р е д а к т о р ы р. Ащ фэдэ зэхэсхыгъэп.

С а с (*кыпыт унэм чIэкIызэ*). Мыщ хьун кыуиIоштэп, нынэ, ишъыпкъи исэмэркъэуи зэхэты.

Д ж э б э г ь. Шьо зэхэшъухырэр — газетмэ, радиомэ кьаIорэр ары: герой, море, рис... Орзэмэс тхьамыкIэ зэрагъэ-кощэу лIагъэ. Исмахылэ мазэ нахь ыгъэшIэжъыгъэп. Ар кьэралыгъо Iофы икъуна?.. Сэ скъо строитель дэгъу пIуагъа?

Р е д а к т о р ы р. Адэ! Газетым пчъагъэрэ игугъу кышъашIыгъ, ибригадэ пэрытмэ ащыщ.

Д ж э б э г ь. Ащ ыуж итхэр мэчъыхэмэ сшIэрэп нахь.

Р е д а к т о р ы р. Заом пхъашэу ухэлэжъагъэу ыIуагъ ащ, орденхэри, медальхэри уилэхэу.

Сасэ лIыжъым икIако ыIыгъэу кычIэкIы.

С а с. Шкафым сыздэIабэм, кыпызыгъ, сыутхыпкIы-жъын сэIошъ ары.

Д ж э б э г ь. Джары орден боу зиIэр. Моу Iанэм кыи-теутхыпкI.

Сасэ чIэкIыжъы.

Б э б э ч. ГъэшIэгъоныр, Джэбэгъ, мыр дэудзэ кьэс, джыри дэуай, еIо.

Д ж э б э г ь. Адэ дэуайба, кьарыгъахъу. (*Къарегъахъо.*)

Р е д а к т о р ы р. Хьау, хьау, сэ сыфаеп.

Бэбэчы кьарегьэутэкIыщъ, изакъоу ешъо, «олахъэ гъэшIэгъо-ным» ыIозэ.

Д ж э б э г ъ. Мыщ фэд тхъэу дунаем тетыр. Мыр зэкIэми афэшIу. Икарт кьекIы зэпыт.

Р е д а к т о р ы р. Заом хэтыгъа?

Б э б э ч. Е-е, боу кьиныгъ ар!.. Ау гъэшIэгъоныр...

Д ж э б э г ъ. ГъэшIэгъоныр уухыгъэкIэ сенэгуге. Иты-жьэп.

Б э б э ч. Ы-ы? Ащ нахъ гъэшIэгъон кьэпIожьынэп!

Д ж э б э г ъ. КъэучыIатэмэ сшIэрэп... Шъхъаныгъуп-чъэр Iупхыгъа, нуу? Джэдыгужыр зыщыслъэн. (*Дэпкъым къыпехы, ыплIэIу редзэ.*)

С а с (*ежъ зэриIожъэу.*) Ал, мыхэр хэтых? АIыгъыри сыд? Зыгорэ ащэмэ гъэбылгыгъэкIэ, нахъышIоу щыIэр зэкIэ ащ фэд джы зэращэрэр... КIалэр исэп, лIым ипензэ тутын уас.

Р е д а к т о р ы р. Пшъэрылъэу тилэр ары, телевидением пае тетхышт. Заом ыкIи IофшIэным яветеран кьоджэ цIыкIум кьыдэкIыжьи, кьэлакIэм кьэкIожьыгъ, унакIэм ис, ыкьо щэгущIукIы... (*Бэбэчы зыфегъазышъы.*) ЕмыкIу умы-шы, о ухэт? Ори уветеран, арба? Дэгъу дэд. Шъузэдзэуагъ, шъузэдэлъжагъ, джы шъузэгъусэу...

Б э б э ч. Ары шъхъае, гъэшIэгъоныр (*бэшэрэбыр зэрэнэкIыр регъэлъэгъу.*)

Р е д а к т о р ы р (*операторым peIo*). МокIэ ууцушт... ЕтIанэ пчъэмкIэ укъэкIызэ, ынэгуге кьыребгъэдзэшт. Нэнэжъ, учIэмыкIыжъ, ори утищыкIэгъэшт.

Д ж э б э г ъ. ИщыкIагъэп.

Р е д а к т о р ы р. Сыд имыщыкIагъэр?

Д ж э б э г ъ. Карт тепхынэу ищыкIагъэп.

Р е д а к т о р ы р. ИщыкIагъ, ищыкIагъ, тят. Телевизо-рым укыгъэлъэгъошт. Ау джэдыгур зыщыпхын фае. КIакор кьызыщылъ, орденхэр, медальхэр.

С а с. Адэ зыгорэ шъоцэ сшIошIи, сыгуIэжьи. Ахъцэ имакI нахъ, ордени, медали хъои. Марыба кьэсхъын. (*ЧэкIы.*)

Р е д а к т о р ы р. Апэ Джэбэгъы тетэхы... (*Операторым peIo.*) Къытех. Стоп! Мы паIор зыщых, мары моу гъэтIыль, моу кьысэт сэ... (*ПхъэнтIэкIум нелъэ.*) КIакор тыдэ щыI? (*Сасэ кьэкIожъы.*) Ыхъы... Зыщылъэри... (*Зыщелъэ.*) О! Къы-теоха (*къычъахъызэ, нэIомедэр кьыпегъэзы.*)

Д ж э б э г ъ. ПаIор!

С а с. ПаIор!.. Моу кьысэт паIор.

Р е д а к т о р ы р. Зэгуге зэ, тян, кадрэм укымыхъ. Джы о (*Бэбэчы peIo.*) кьыготIысхъ, бэшэрэбыр гъэуцу. Ветеран-мэ зэо илъэсхэр агу кьэкIыжьи. Шъугущы! Зэ шъукъэтэ-джи... ШъузэIукIэгъэ кьодый, шъуIапэхэр зэрэшъогъэубытых. (*Джыри паIор кьыпегъэзы.*)

Д ж э б э г ъ. ПаIор... (*Редакторым нелъэжъы.*) ГъэтIысба, кIал! (*КIаишъом кьытеох заулэрэ, Былау ары. Джэбэгъ кьэтэджы, джэдыгур ыплIэIу редзэжъы.*) Былау!..

Былао гъусэ иIэу унэм кьехъэ.

Б ы л а у (*игъусэ peIo*). Мары, олъэгъуба, нэшэбэгущIоIу чIэтыжьэп. Тыухыгъэ. Подвал дэгъуба? (*Къахаплъэ.*) Джы-ри шъучIэта? Мыр хъакIэ — кIэмгуй.

Х ь а к I э р. (*Былау фэдэу, ари ешъогъай.*) Адэ мыхэр... хэтых?

Б ы л а у. Мыхэри? Мыр — Джэбэгъ, во-старик! Узыфа-ем фэдизрэ чIэс, тят! Нычэпи чIэлъ фаеми! Мыдрэхэри ары! Хэти ары!

Б э б э ч (*Былао екIуалIэ*). Мыхэр телевидением кьикIыгъэх, емыкIуба, шъуешъуагъ къашIошIэу!..

Б ы л а у. Тыди кьэрэкIых фаеми, сэ синэшэбэгуге сыу-хыгъэ. ЩыIэжъэп.

Х ь а к I э р. Козлу понятно. Мощ фэдиз зыщешъорэм адэ...

Р е д а к т о р ы р. Тышъогъэохъу. Джэбэгъ, мыхэр...

Б э б э ч (*Былао peIo*). Номер восьмынацатыр, ветера-ным иун мы узэрытыр, нахъ ешъопIэ-шхапIэп!

Б ы л а у (*редакторым peIo*). Сыда о узгъэохъунэу, шъуи-унэ сыкъэкIуагъа? (*ЫдэжъкIэ кьежъэ, нэIомедэр кьырегъэ-фэхы, операторым кьештэжъы, дэпкъым нилъэн еIо, фыты-лъэрэп.*)

Д ж э б э г ъ. Пальэрэп ар, сикIал, агъэтIысы. (*Пхъэн-тIэкIум тырегъэтIысхъэ.*) ШъукъэтIыс, Былау, шъукъэтIыс. УихъакIэ кIэмгуй, ара? Хэтмэ ащыщ? КъэтIыс, ухъакI о.

Х ь а к I э р. Тят, бысымыр схъожьырэп сэ, адыгъ хабзэп ар...

Д ж э б э г ъ. А ныу, нэшэбэгущIоIу ят кIалэмэ.

С а с. Ащ пae кьэнэнха. Мары джыдэд. (*ЧэкIы.*)

Р е д а к т о р ы р (*унэхэр кьеплыхьэх.*) Зэрэмыу-кIытэхэрэр!.. Так, мыр Исхьакъы иунэн фае...

Б ы л а у. Сэ сичIыунэ сыфитыжьба? (*Сасэ нэшэбэгухэр зэрыль банкэр кьехьы.*) Ашъуу сыфаеп!.. КIо, уемышъу джы убэлахьмэ! Мыр плъэгъоу уемышъон плъэкIына. Сыфаеп, тян!

С а с. Штэ, штэ, сикIал, шъуихьалэл.

Б ы л а у. Олахьэ, тян, кьаигъэ тыкъэпшIыгъэм... КIо, убэлахьмэ уемышъу джы. КIо, кьаштэ. А нэшэбэгу мыгъор щымылагъэм... Шъо шъушыс. (*ЕкIыжьыхь.*) Ioф горэ яIа мыхэмэ? Непэ гъэпсэфыгъо мафэба?

Р е д а к т о р ы р (*коным еплъы*). Мыр сыд? Ы, тят? (*ИуегъэкIоты, хьакум шIуанэ.*)

Б э б э ч. Чепуха! Упымылъ ащ.

Д ж э б э г ъ. Тара чепухар? Коны.

Р е д а к т о р ы р (*хьакум екIуалэ*). Мыры адэ?

С а с. Ы-ы, мыра? Тигъунэгъу нью горэ кьысэлъIу-гъэшъ, зэрэпшIыщтыр езгъэлъэгъунэу... Хьау, сикIал, хьа-умэ — товарища? Ы, лIыжь?

Р е д а к т о р ы р. Моу мы коныр IужъугъэкIот, хьакум зыгорэ Iушъухъу. (*Бэбэчрэ Сасэрэ зыфаIуагъэр ашIэ.*) Так... Джэбэгъ, мокIэ кьакIори зэ. Джэдыгур зышыхь.

Д ж э б э г ъ. Хьау, сщыгъыщт. Мыр сщыгъы зыхъукIэ, цIыф псау сэхъу.

Р е д а к т о р ы р. Пщымыгъымэ?

Д ж э б э г ъ. Сщымыгъмэ — сиветеран кьодый.

Р е д а к т о р ы р. Так, так... Моу кьахь. (*Джэдыгур щехы.*) Моу сэгъэтIылышъ... (*ПхъэнтIэкIум ридзэкIызэ, пэIомедэр кьырегъэфэхь. Операторым peIo.*) Кьытех. (*Микрофоныр зыдиIыгъэу.*) Тапашъхьэ ис лIыжьыр революцием ыпэкIэ кьэхъугъ, граждан заоми, Отечественнэ Зоошхоми ахэ-лэжьагъ. (*Микрофоныр зыIухьышъ.*) Джэбэгъ, джы кьыпты-рахызэ, тэджыри джэдыгур зышыхь.

С а с. ЛIыжьышхор бгъэтэджына! (*Джэдыгур Джэбэгъы ыплIэIу редзэ, пэIомедэр пхъэнтIэкIум тырегъэтIысхьэ.*)

Р е д а к т о р ы р. Дэгъу дэд. (*Микрофоныр кьештэ-жьы.*) Гупшысэм зэлиштагъ Джэбэгъ. Джары яти, ятэжьи ащыгъыгъэр, ежъыри илъэсипшI пчъагъэрэ ары щыгъыгъэр заор кьызэсым, егъашIэм зыкIыгъугъэ бзыльфыгъэм джэды-

гур кьыльэхини, ежъ мэшIуаеи зыпэIуидзагъ. (*Джэбэгъы peIo.*) Джы джэдыгур, птамэ кIырыуи, зышыхьдз.

Д ж э б э г ъ. Зышыхьдзын слъэкIырэп онтэгъушэ.

Р е д а к т о р ы р. Камера работает, отец! Тэмэ сэмэ-гумкIэ кIырыуи!..

Д ж э б э г ъ. Тэмэ сэмэгум гражданскэм игъом щэр пхырыкIыгъ.

Р е д а к т о р ы р. Ащыгъум тэмэ джабгъумкIэ кIырыу.

Д ж э б э г ъ. Джабгъур Отечественнэм игъом осколкэм ыгъэфыкьуагъ.

Р е д а к т о р ы р. Ашъуу, кIо, мо кьэтэджыри, зышыхь-гъэз. Камера!..

Д ж э б э г ъ. Онтэгъушэ, товарищ. Илъэс тIокIиплI кьыз-дигъэшIагъ мыщ. Ащ фэдиыр зэкIырыугъокIэ сьдэуштэу зытеудзыщт? ЗытеудзыгъэкIи, хэты ыплIэIу рилъхьашт?

Р е д а к т о р ы р. Пкъо, Исхьакъ ары. Пкъо — строи-тель моря! О, тят, щылакIэм пай убанэмэ-узаозэ кьэпхьыгъ. О узфэбэнэгъэ щылакIэр пкъо егъэпсы. О кьинэу плъэгъу-гъэм Исхьакъ чыжъэу егъаплъэ.

Д ж э б э г ъ. Ыгъаплъэрэп. Чыжъэ плъэ зышIоигъом Iуашъхьэ иIэн фае.

Р е д а к т о р ы р. Тэрэз кьызфапIорэр, тят, Исхьакъы ыплIэIу джы зэкIэ зыIэтыщтыр.

Д ж э б э г ъ. А зыфашъуIорэм джыри плIэIу иIэп. ПлIэIур кьэулэжьын фае, кьыным кIэгъэкъоны фэпшIызэ.

Р е д а к т о р ы р. Исхьакъ тыдэ щыI? Ащи тесхын фае.

Д ж э б э г ъ. Ари ветерана?

Гъунэгъур, пчъэр кьыIуещишъ, кьыдэплъы, кьырегъэсэжьы, етIани кьыIухьыжы.

Р е д а к т о р ы р. КъэкIожьынэу ылогъагъ. Тызэрэ-джэщтыр ошIа, тят, мы передачэу дгъэхьазырыгъэм? «Псэ-кьупсэ хым хэлъэдэжьы».

Д ж э б э г ъ. Ары Iоль... нахь тэрэзынба, «Псэкьупсэ игъогу зэпабзыгъ» пIомэ?

Р е д а к т о р ы р. ТиIoф жъажъэу кIэкIы! Так, Исхьакъ кьэкIожьыфэ нэнэжъ тетхыщт. Бабушка!

Б э б э ч. А Сас, тыдэ кIуагъа мыр? Моу кьакIо, птыра-хыщт!

С а с. Ал, сид стыхын си! сэ?
Д ж э б э г ь. Сэ стыхышгугээр ары, яптыкхон.
Р е д а к т о р ы р. Сурэт птетхышт, тян, телевизорым
укыггэлгэгьшт, Джэбэггы уриггусэу.

С а с. Чылэмэ сид алон, нынэ... Хьяумэ... Товарища?
Р е д а к т о р ы р. Кышгохьопсэштых. Зэрэкраеу шыуа-
лгэгьшт. Зэошхом илгэхьан хульфыггэмэ ачылпэ шыуиу-
цуи...

С а с. Е-о-ой, хульфыггэмэ ачылпэ бзыльфыггээр иуцон
ылгэкышттымэ, ашыггум хульфыггэхэр сидклэ былымых.
Кло, тфашлэрэр тшаггэ.

Р е д а к т о р ы р. Чэмхэр клашгушлэхээ шгужьяуггэ...

С а с. Емынэр юхь а заом!.. Лыжбыр сэкьатэу кьэкло-
жыггэ!..

Р е д а к т о р ы р (*операторым peIo*). Снимай!.. Так, так
бабушка!.. Моуштэу уцури, моуштэу пшгхэ гьазери... Чы-
жгэу оплгэ, ошла, угу кьэклыжбы...

С а с. Моуштэу пшгхэ гьэклыггэу сид угу кьэклыжбын,
нынэ. Кьаслохэрэри угу рихьыхэрэп.

Р е д а к т о р ы р. Зи кьэплоштэп, сэ ош пае кьэслошт.
Унасыпышлу, кьинэу плгэггуггээр плогжыггэ. Так! Моклэ
кьэклуатэри, джы моуштэу пшгхэ гьазери... Камера! Джы
уиклалэ уежэ, уфэггэшыгг шлу плгэггурэ уиклалэ. Моклэ кьы-
лыклуатэри... (*Пхээнтлэклум еутэклышг, пэломедэр кьыре-
ггэфэхы.*)

С а с. Палор!..

Б э б э ч. Палор!..

Д ж э б э г ь. Палор!..

Репортерыр палом ымышлахэу елгэпао, коным елунклы, хьякур
зэггэггэзы. Джэбэггы палор ештгшг, кьыпыт унэм члэклы. Хьэ пцлэу
макэ кьэлэу, зэреуаггэхэр пшлэнэу, нахь лгэшэу кьэпцлэу. Исхьякь
кьехьяжбы.

И с х ь а к ь. Мы хьэжгым зыгорэ есэжгуггэшлгшт!..
(*Кьелгэггух.*) А-а, здравствуйте, здравствуйте!

Р е д а к т о р ы р. О, наконец-то! Зыфэтлуаггээр кьиклырэп.
(*Децэхы, Джэбэгг зэхимыхэу peIo.*) «Хьарам луашгхэ» тлошт,
джары передачэм тызэреджгштыр. Ятэрэ ыкьорэ. Ятэ игьогу
ыклуггах, ыкьо игьогу реггажгэ. Ятэ нахьы ыкьо нахь чы-
жгэу маплгэ, нахьыбэ елгэггэ. Конфликт! Ятэ илуашгхэ нахь

лгэггэу ыкьо дэклоен фае. Ар тым кьыгурылорэп. Джары
зэрэтшыштыр. Тыдэ шыл ветераныр?

И с х ь а к ь. Тыдэ шыла тятэ?

Сасэ Джэбэггы лгэкло. Ымакэ кьэлэу: «Сид угу кьэклыггээр
джы? Делэ хьуггэ мы лыжбыр? Пури кьэлгаггэ, Джэбэггы шг-
мэдг ылыгг, пэломедэр шыгг. Тлэклурэ кьахаплгэшг, макэу еорэм
фэдэу, хьураеу унэр кьеклухгэ.

Д ж э б э г ь. Кино кьыттх! Кино! Джары Псэбэхь
луашгхэр зэрэсыупклэрэр. Кьэсэггэггьыхгэшг хьураеу,
цыггэуи шыуай хэклырэр слгэггунэу, зы пэнэггьы, зы уцыжы
шысымыухгэу сэукгэбзы. Кьэсэупклэхы, сэлэ, уцыжг лгэ-
дакгэхэр кьыдистхыггэ. Сид макэу мыр? Цырау зак! Кино!
(*Бэбэггы зынэсыклэ.*) Мы пхгэггэггэжбыр хэт силуашгхэ кьы-
дзыхыггэггэр? (*Хьэр кьэпцлэу.*) Зылт, пхгэггэггэжг, сишг-
мэдг хьазынэ ыцэ лусэмыггэут! (*Операторым тырехы, «мо-
лодец, старик» ело.*) Сидэуштэу силуашгхэ кьыдэклоггэгг
мыхэр! (*Зэклефэх.*) Мыри хэт? (*Ыкьо дэггэ кьынэсы.*) Мыр
чгыгг тэрэз хьумэ, уц лгэггэу куашгэм жьау кьытэу шгхьары-
тын слоггэггэ. Мыра жьау кьэзытыштыр?! Ижгэуи иджыбэ
рилгхьяжыггэ! Ех! (*Камерэм Иоф ешлэ.*)

С а с (*Лыжгым кьеклуалгэзэ*). Узэклоггыггэ сэлэ, лыжг!
Зэ уцужг!

Д ж э б э г ь. Сызэклоггыггэ адэ! (*Редакторым кьынэ-
сы.*) Мыри хэт?

Б э б э ч. (*Джэбэггы кьеклуалгэ шлоггэу*). Краим кьэ-
клыгг, зиунаггэ!..

Д ж э б э г ь. Шыль, пхгэггэггэжг, уздаггэлылыггэм.

Б э б э ч. Краим кьэклыгг, сэлэуи!

Д ж э б э г ь. Краим ашг фэдэ луслгэггэуаггэп сэ, сэ сызылу-
тыггэ переднэ краим. Мыхэр зыфаехэр орден, медаль. Псэ-
бэхь луашгхэ кино тырахыштгыггэ, орден хэлгыггэмэ, ары-
шгхьяе луашгхэ орден ахалгхэрэп, кьупшгхэжгыхэр
ачлгьых, нэпсыхэр, пклэнтлэпсыхэр, ар алгэггурэп. (*Шгэм-
джымклэ зигхгэггэ, пчгэм рефыллэх. Операторым ынэггэу кьы-
фэггэггэзэггэу, зггымыоу кьытырехы, ар дужырэу еклыжбы. Ашг
лгытытэу пчгэр кьылуехышг: «Аферэм, тят!» кьырело, еклы-
жбы. Плгыр-стырым зэрэхгтэу Джэбэггы джыри заулэрэ зегу-
хьяжбы, Сасэ пчлынатлэ мэхгэ. Тлэклурэ еплгэу цгггэ.*)

Іуашъхьэм Іуашъхьэ кыльфырэп, ныу... (Сасэ ымакъэ мыІоу мэгъы. Хьэр къэпцІэу.)

С а с. Модэ хьэр къэпцІэу.

Д ж э б э г ь. КъэпцІэурэр Іофэп, кытэхьакъужьэу кьемыубли. Къыгъахьэри гъашхэ. Китыу, китыу!..

С а с. Китыу, китыу!.. (Пчъэр къыІуихынэу макІо.)

ЯтІонэрэ къэшІыгъу

Джэбэгъ кон лъапсэм етІысхьэ, Сасэ хьаку ныкъошІым кІэрыт. Щэмэджыр лІыжъым ыпашъхьэ илъ.

Д ж э б э г ь. Тыдэ щыІа мыжъор? (Щэмэджым Іэхъомбэ-ихомкІэ ІоІэ.)

С а с. Тыдэ щыІэна, бгъэтІылгыгъэмэ, зыдэбгъэтІылгыгъэм щыль.

Д ж э б э г ь. Моу къахь. Згъэчаныжъын фае. УуІуми нахьышІух. Ащ фэдиз панэрэ уцыжърэ хэтэу нибжьи мэкъу сеуагъэп. Хэты ихъайуанэ ащ фэдэ мэкъу пфишхышт, ныу? (Сасэ мыжъор къехъы.)

С а с. Хьэр джыри къэпцІэуа, сэІо? (КІэдэІукІых. Хьэр къэпцІэу.)

Д ж э б э г ь. Сыгу рихьырэп мыщ ипцІэукІэ.

С а с. Джыдэдэр ары зышхагъэр.

Д ж э б э г ь. МэлэкІэ гугъукІэ арэп мыр зыфэпцІэурэр джы, мэтхъаусыхэм фэд. (Щэмэджым мыжъор дидзэзэ.) Псэбэхь Іуашъхьэ непэ сыкІогъагъэти, уц Іэзэгъу куашэмэ хьэр зэрэкІолагъэр слъэгъугъэ. Уц лъапсэмэ лъабжъэкІэ тІэкІу яцІэупхъугъ. Икычыгъо зыхъукІэ, ылъэдакъэ дэжъ къэц цІыкІуитІу кытекІэ, чІышъхьашъор тІэкІу тебгъэзыкІымэ, плъэгъушт. Хьэм ыуплэкІугъ, зыдэгугІэрэр сшІэрэп нахь. Джыри икычыгъоп.

Хьэр лъэшэу къэпцІэу. Исхъакъ къехъажъы.

И с х ь а к ь. Хьэйнэпэ цІэІужъы тахишІыхъагъ! Фельетон амытхымэ шъуеплъ джы. Сыд ясІошт джы, сыдэуштэу анэ сыкІэплъэшт? Синачалники плъэгъурэба зэрэдэгущыІа-

гъэр! Политикэм хэхьагъэба. Ащ фэдэр бгъэшІон фае нахь, хэт ауштэу дэгущыІэрэ?

Д ж э б э г ь. Сыд пай хьэм ущыхьэрэ, кІал?

С а с. Тэрэзэу ушхагъэп, нынэ, зыгорэ къыпфэзгъэстырын. (ЕкІы.)

И с х ь а к ь. Хьэшъ ары сызфыщыхьэрэр. Хьэ, коны, хьаку... Дунэежъ горэм ухэфагъэм фэд, мы унэм укъызи-хъажъыкІэ.

Д ж э б э г ь. Сыд пай хьэжъым уезаорэ сІуагъэ? А зыр ары чылэхьэмэ ащыпцэу мыщ къэкІожыгъэр. Адрэхэр лІагъэх е мэзыхьэ хъужыгъэх.

И с х ь а к ь. Ащи бэ ыкъудыижъыштэп.

Д ж э б э г ь. Сыд зыкІимыкъудыиштыр?

И с х ь а к ь. УІэзэ дэдэу оІо, плъэгъурэба зэрэсымаджэр? МэкІэзэзы, ыц къеукъэхы, ыбзэгугъу физэкІэхъажьырэп.

Д ж э б э г ь. (гумэкІэу). Сыдигъу ауштэу зыплъэгъугъэр?

И с х ь а к ь. Сыдигъу!.. Еплъ джы къызыкІокІэ. Джамботы ятэ ихъадэ чІихыжъы зэхъум, бэным къафыдэмыкІэу дэсыгъ а хьэжъыр, ятІэр лъабжъэкІэ зэишІэжъэу, кыдэсэ-дзыфэ къафыдэкІыгъэп.

Д ж э б э г ь. Ори бэным удэхъагъа?

И с х ь а к ь. Сыдэмыхъэу!.. Сыдемылагъэмэ, мэфэ ре-ным гъэу дэсыштыгъэ а лы дахэр! МыдыкІэ планыр давай аІо.

Д ж э б э г ь. Джамбот лІагъэ...

И с х ь а к ь. ЛІагъэмэ, тхъам джэнэтыр къырет. (Іунэ чІэкІыжъы.)

Д ж э б э г ь. Джамбот лІагъэ, джы хьэр къэсымэджагъ... Мыдрэри бэным дэхъэгъагъ. А ныу! Дэгугъуа сэІо мыр!

Ящэнэрэ къэшІыгъу

Джэбэгъы ипкІыхь.

Сценэр шІункІышъо, Джэбэгъы ипІэкІоры нэфынэр нахь ІупкІэу тыредзэ. ПІэ зэтэдзагъэм Джэбэгъ хэс, шляпэр, кІэко зпылгыр, гъэмэфэ цокъэ шъхъэко дахэхэр щыгъых, зэкІэ фэшІу, къекІу, ыбгъэ

орденхэр, медальхэр хэлбых. Исхьякь ыІэ сэмэгу ятэ ытамэ тельэу кыгот. Редакторымрэ операторымрэ шлункым кыхэкых, псынклэу мээкІох, камерэм ымакэ зэхохы. Редакторыр Джэбэггэр Исхьякь-рэ кыяклуалІэ, модыклэ-мыдыклэ егъазэх, кьегъэтэджих, егъэтІысы-жых, чІыплэ рещых. Камерэм атырехы, яти ыкьуи псэ апымытым фэд, зыдагъазэхэрэм загъазэ. Операторым лІыжым ынэгу благъэу камерэр зырихылІэкІэ, редакторым камерэр орденмэ афегъэзжы. Редакторыр разэ. Джэбэггы ыІапэ кьеубытыжы, Исхьякь дыре-щышъ, екІыжых. Джэбэгг пІэм хэтІысхьяжы. ЗитІэкІызэ кьэу-шлункы, шлункышом макъэр кыхэлукы: «Джэбэгг, а Джэбэгг!..» Былау кьехъэ, керосинэ остыгъэ ыІыгъ, псыунэм макІо, псы макъэр лъэшэу кьэлү. Былау пчъэм нэсыжыгъэу, ымакэ джыри кьэлү: «Сантехникыр неущ кьэкІощт. Кьутагъэр ышІыжышщт, псаур ыкьу-тэшт!» Джэбэггы зырегъэкІыжы, ащ лыпыгъэу мэкъэ чэфхэр кьэлүх, урысыбзэкІэ мэгушІэх:

1. Эй, дружка, следи за невестой, уведут!
2. А я пиду в сад зеленый.
3. (*Унэм кьеплъэшъ.*) «Нет, нет, не сюда!»
4. А нам все равно!.. (*Макъэхэр ІокІотых.*)

Хыр кьэуалъэ. Джэбэггы зеутІылу. Редакторыр джыри гуІэзэ кьехъэ.

Р е д а к т о р ы р (*трибунам тетым фэдэу*). О кьинэу плъэгъугъэр ары тэ тищыІакІэ кьэзгъэдахэрэр. О кьин умы-лъэгъугъэмэ, тэ щыІэкІэ дахэ тиІэщтыгъэп! Опсэу отгІо, ти-ветеран шІагъу! УигъашІэ тырэгущо! Насыпэу кьэулэжы-гъэм ишыхат джы хышхоу ашырэр ыкІи кьэлэкІэ дахэу джы узщыпсэурэр!

Джэбэггы джыри нахъ зеутІылу. Нэфынэ ІапІэм хэолъэгъожь кьодый. Бэбэч кьехъэ.

Б э б э ч. Аркъ гъэбылгыгъэ горэ имыІэу щытэп а си-ныбджэгъужым. (*Унэм щэлъыхъо, Джэбэггы дэжъ зынэскІэ, пкыгъо горэ фэдэу ІуигъэкІотызэ, ыкІыбы даплъэ, пІэми щэ-лъыхъо.*) ГъэшІэгъоноыр, уешъо кьэс, хэбгъахъо пшІоигъу... Хыр ашІымэ дэгъуба! Кьушгъыи арэшІ! Адэ зыгорэ ашІэн фаеба? ІэнатІэ зІэм ренэу зыгорэ ышІэн фае, ышІын фае. Нахъ ин, нахъ Іофышхо горэм фэдэ кьэс, нахъ дэгъу, нахъ кьалъэгъущт, нахъ мэкъэшхо пыІукІышщт, арышъ, нахъыбэмэ зэхашщт. Дэгъуа-дэя, тэрэза-тэрэзыджа? ЕтІанэ ар кьэлъэ-гъощт, делэ!.. Хы зышырэм Іуашгъэм сыд ришІэшт? Ош

сыфэдэмэ, гъурб гъушгъэм зи сымыІоу сисын нахъ, нибжыи Іуашгъэм зыгырызгъэлъэгъонэп, номэр трэнащт!.. (*Зилгы-хъэзэ екІыжы.*)

Хыр лъэшэу кьэуалъэ. Джэбэггы ыІитІу ытхьяклумэмэ аІуельхъэ.

Д ж э б э г ь (*кьэтэдджызэ*). Арэп!.. А кІал! Тыдэ ущыІ, сишгъау?!

Кыхьягъэр зэкІэ нэфынэм кыхэхшы. Исхьякь азыфагу ит, зы-горэхэр ралох. Ыгу кІодыгъэу Джэбэгг кІэкуукІыгъ. Кьэушлункы. Нэфынэ кьэхужы, ау нэгъыф хъазыр. Коныр утІэрэбгъугъэу, ащ Джэбэгг кьеплъышъ ис, джанэ щымыгъэу, кІышъо пІанэм джэды-гу зэпрыгъэзагъэр, ыгъуапэхэр пымытыжхэу кьещэкІыгъ. Бэщыш-хо ыІыгъ, конэу кызырыплъырэр мыжъо гъэчыгъэм яхыщыр. Зыгорэхэр кьело зэхэмшыкІэу, мэгъумытІымы. Шыблэр мао, пчы-кІэр мэджэгу, хьэкІэ-кьокІэ макъэхэр кьэлүх, жыр кІэшъуикІы. Джэ-бэгг гъочІэгъым хьалъэкьуипллыкІэ кычІэкІы, фэбытышъоу мээ-кІо, цІыфмэ альэхъу ахэонэу, хьэкІэ-кьуакІэмэ яшэу кышчэхъу, ау цІыфхэр шлункым хэкІуадэх, пІэомедэу пІэ лыпэм щыт пхъэнтІэкІум тесыр елъэгъу, фэсакызэ екІуалІэ, еошъ кыыреутэхы, шъэжыер кыырехышъ, «шІуебзы», гъочІэгъым челъашъо, ынэгу кьэгъэзагъэу, хьампІэлэу кьэтІысы, кьыушэкІугъэм римыгъэкІуалІэхэ шІоигъоу, гыргыргъ макъэхэр кьыІошыкІых. Игъорыгъоу кьэушлункы. ТэкІу шІагъэу Джэбэггы ипІэкІор кьэлъэгъожы. УтІыугъэ цІыкІоу пэкІорыгум ис. Кьэтэджы, радиоприемникыр хегъанэ. Адыгъ кьэшъо орэд кьело. Ышгъэ егъэсысы: «Алахъэм симыукІи, джэгу мыухыжъ яІа мы Мыекъуапэ дэсхэмэ. Сызфэтхагъэми зи кьыІорэп. СэрэкІомэ сшІэрэп... Чэщи мафи кьашъоха мыхэр?»

ЯплІэнэрэ кьэшІыгъу

Джэбэгг ощыр егъэчаны, Сасэ хьякур зэтырельхъэ.

Д ж э б э г ь. Мэзи кыранагъэп, тыда кызыщыпшы-щтыри? Сыдигъо хьякур уухышщт, ныу?

С а с. Мыщ сыд иух, тагъэухрэп нахъ. ЗэкІэми агу ри-хьынэу сшІы сшІоигъу, зэкІэми ашІодахэу.

Д ж э б э г ь. УикIалэ мы хьакум щыпшырэр ымышхы-
нэу еЮ.

Б э б э ч (пчээр кьылуехы, кьыдэплъы, кьэдэжэ). А Джэ-
бэгъ! (Къехъэ.) Джэбэгъы зи ымышIэу пфыщысыштэп. А
Джэбэгъ, ренэу усэгъэгумэкIы, пцэжъыашэ сежъагъ, ау ту-
тын сийэп, тучаныри егъэтыгъ... Адэ хьаку дахэ ошIышъ,
Сас!.. Зи кьышъуаIорэба, хэбзэ унэм?.. А Сас, зи епIолIэнэп
уихьаку, ау, ошIа, сэрыгъэмэ пчэмкIэ згъэзэщтыгъэ ынэIу.
(Джэбэгъы тутын кьыреты.) Тхьауегъэпсэу, ренэу тыхэошъ-
жъы. Къэсщэфымэ, кьыостыжъышт. (ЕкIыжъы. Джэбэгъы
кIэлъеЮ: «Уихъалэл».)

Д ж э б э г ь. Мыжъо шъабэр зыдэсхыгъэр сшIэрэп.
(Иунэ чIэкIы.)

С а с. О зэрэпшырэм сеплъыни сэ.

Джэбэгъ кьычIэкIыжъы.

Д ж э б э г ь. Сыд, ныу?

С а с. Тэрэзэп, еЮ хьакур. ПчэмкIэ гъазэ, еЮ, ынэIу.

Д ж э б э г ь. СшIэрэп, сэ сыхьакушIэп.

С а с. Тэрэзын фае зэриIорэр... Ары Iай. (Зэщыхыжъэу
регъажъэ.)

Д ж э б э г ь. Ары Iолъ. КьыосIоныр ары, ныу: курэжъые
горэ фэсшIынышъ, джащ тешIыхъ хьакур. Хэт кьихъагъэми,
зыфиIорэ лъэныкъом бгъэзэн.

С а с. Адэ агу римыхьырэмэ?

Д ж э б э г ь. О угу зэрэрихъэу шIы.

Сасэ гьуржъыхэр еугъоижъых. Исхъакъ кьехъажъы. Чэфынчъ.
Яплъэу тIэкIурэ щэсы.

И с х ь а к ь. КIо, къаЮ мыхэмэ япшIэщтыр? Зым ошър
елъы, адырэм хьаку ешIы. Сыд шъуфэмыгъотырэр, рэхъа-
тэу шъузфыщымысыр?

С а с. Сыдэу учъэфынчъа, сикIал? Ушхэщта?

И с х ь а к ь. СшIэрэп. Спкъыхэр мою загъорэ зыгорэу
къэхъух, утэбжъагъэхэм фэдэу.

С а с. Опшъышъ ары, нынэ, узышъхъасыжъырэп. Шхэ-
ри гъолъыжъ.

И с х ь а к ь. Сыфаеп.

Д ж э б э г ь (Исхъакъы кьеплъы, кьекIуалIэ, ыIулIу
еубыты, еутхыпкIы, ынэгукIаплъэ). Сыд?

И с х ь а к ь. Зыоубытыхэм, хъэдэным фэдагъэх.
ЗыоутхыпкIыхэм, Iаеу кьэузыгъэх. (Иунэ чIэкIыжъы.)

Д ж э б э г ь. Псэбэхъ Iуашъхъэ тегъэпщынэ. Iуашъхъэм
неушъы кIогъэн фае, ныу. Щэджагъомэ адэжъ. Тыгъэм кIуачIэ
зишIыкIэ ары уцыр кьызырачырэр.

С а с. Джыри игъоп пIогъагъэба, сыда узгъэгүIэрэр?

Д ж э б э г ь. Сэ сыгүIэрэп, узыр ары гүIэрэр. (Хъэр
кьэпцIэу. Джэбэгъ хъэм дэжъ макIо, унэм екIышъ кьегъэзэ-
жъы.) Хъэжъыр сымадж, сенэгүе иIоф дэикIэ.

С а с. КIо, зигъэпсэфыжъын, зыягъэмэ акIэлъыкIожъымэ.
(Зигъэпхъащэу.) Угу емыгъэкIу ори, хъэр — цыфэп.

Д ж э б э г ь. Сымаджэм хъа цыфа щыпIожъынэу щы-
тэп.

С а с. КIалэр чэфынчъ... Уецэлашхэ нахъ, зы гушъыIэ фабэ
горэ епIорэп. (Исхъакъы иунэ ехъэ.)

Д ж э б э г ь. Сэ ащ илажъэр сэшIэ, кьызэрэсIоштыр
сшIэрэп нахъ.

Сасэ кьычIэкIыжъы.

С а с. А лъыжъ, сымадж кIалэр. Пэм хэупцIагъэу хэлъ,
псэ пымытыжъым фэд. Врачхэр егъэплъыгъэнхэ фае.

Д ж э б э г ь. Врачэп ащ ищыкIагъэр. Неушъы Псэбэхъ
Iуашъхъэ кIогъэн фае. Хъэдамэр ары кьэузырэр... (Сасэ еп-
лъышъ.) хъэм. Ащ ищэнаут нахъ бзаджэ хъужъырэп. Псэ-
бэхъ уцым нэмыкI Iэзэгъу ащ иIэу сэ сшIэрэп.

С а с. А Iай, сэ кIалэр сэЮ, ежъ хъэр еЮ.

Исхъакъ пчъаблэм готэу кьэлыагъо, ылэхэр еутхыпкIых, зэрэу-
зыгъэхэм гу лъыотэ. КьычIэкIын ыгу хэлъыгъэу, кьызтэуцо, къядэIу
зыкъаримыгъашIэу.

Д ж э б э г ь. КIалэри ары.

С а с. А тхъа кьысауи!.. Адэ сыд узпэсыр? Ащыгъум
щыс о, сэ больницэм сыкIошт. (Зиухъазырынэу фежъэ.)

Д ж э б э г ь. ИщыкIагъэп укIонэу. Непэ сышъыIагъ,
хъэдэчIэх сымаджэмэ сакъыкIэупчIэнэу сыкIогъагъ. Нэбгы-
риц чIагъэгъольхъагъэр, тIур щыIэжъэп. Сэ сиуц рагъэшъуа-

гээр ары къэнагээр. Джыри хъужыггэп, ау нахышлу фэдэу ылуагъ врачым.

С а с. Адэ сыд узэгупшысэжырэр, лыжъ мыгъу, кIалэм етба уцыр!

Д ж э б э г ь. Сызэгупшысэрэр — зы нэбгырэ Iахъ къыс-фэнагээр, ари тIо етыгъу ныIэп зэрэхурэр. Хъэжым иIоф къэнэфэгъах, джары иузыр. КIалэр... Мэфэ зауэрэ уежэн фæе.

С а с. Ал, сыд узэжэжыштыр? Тхьэр зэуаггэ гуцэр сэры!.. КIэлэ закьор!..

Д ж э б э г ь. Узэжэштыр — фэдэ уз зымыIэм ептымэ, иIоф ылошт.

С а с. КIэлэ закьор... Адэ арэу емынэмэ тежэн. Ащ нэс врачхэр ерэлпых.

Д ж э б э г ь. Ащ тежэфэ, хъэжыр узым ыхышты.

С а с (*къэгъы*). Сэ кIалэр сэлæ — ежъ хъэжыр еIо. Ала-хьэр ары къозэу изыггэшъыныр!

Д ж э б э г ь. Ащ ышIэшттым шIагъо иIэп. Игъо мыхъу-гъаIоми, неушы лъэкъо заулэ къистхын. Чылапхъэм пае зау-ли къэзггэнэн. Нахъ IужъуIоу зэхаслъхьэм... Угу умы-гъэкIоды.

С а с. КIэлэ закъо гуцэр...

Д ж э б э г ь. Гъолыжыгъо хъуггэ. (*Тури чIэкIыжъы*.)

ТIэкIу шIаггэу Сасэ къеггэзэжы. Исхъакъи иунэ ихъажыгъ. Ащ ыдэжъ Сасэ макIо, къызычIэкIыжыкIэ: «Гъолыжыгъэ, рэхъат фэд, шыкур». Радиор къетIупшы: «Адыгэ хэку, Адыгэ хэку...» — орд-дыр къеIо. Остыггэр къеггэкIуасэшъ, чIэкIыжы. Исхъакъ къычIэкIы, радиом ымакгэ нахъ лъэш ешIы. Ибгырыпх къырехы, шхончыр дэп-къым къыпехы, екIы. Хьэр къэпцIэу, ымакгэ IокIоты. ТIэкIу шIаггэу шхонч огъу макгэр дэгоу къэлэу. Исхъакъ къехъажы, шхончыр пелтэ-жы, ибгырыпх кIишчыжызэ иунэ ехъажы.

Ятфэнэрэ къэшIыгъу

Лшыжымрэ ныомрэ Псэбэхъ Iуашъхъэ къэкIыжыггэх. Джэ-бэгъы уц IапIэ хъэдэным къыкIоцIехы.

Д ж э б э г ь. МашIор зэхэгъан. Пси теггэуцу. (*Ныор чIэкIы*.) Тхъемафэрэ шытын фæе уцыр чэщ-зымафэкIэ ты-

мыггэхъазыры хъуштэп. Сфытемыггæфэмэ, сыхъатмыгъо сежъэ... Хъэжъ тхъамыкIэр лIэггэн фæе. Ихъадэгъу къызэрэ-сыггэр зешIэм, мзым екIужыггэшт. (*Ныор къэкIоужъы, лIыжъым икафым зэкIоцIыпхаггэхэр къыдехых, уцыр зэ-хелъхъэ*.) Къошыныр къаштэ. Псыр къажъомэ, уцыр мыщ иплъхъанышъ, игъорыгъоу псыр кIэпкIэн фæе. КIилъашъомэ, мыр тепхэ фэпшIынышъ, ышъхъэ ппIожышты.

С а с. Уцым изэхэлъхъакIэ хъадырыхэ зыдэпхыжышты-та, лIыжъ, джы къызнэсыггэм цIыф епIуаггэп.

Д ж э б э г ь. Джы къызнэсыггэм ащ фэдэ цIыф шъухэс-лъэггэуаггэпышъ ары.

С а с. Къэплъфыггэми цыхъэ фэпшIырэп.

Д ж э б э г ь. ФэсшIырэп.

С а с. Ори зыгорэм къыуиIуаггэба мыр, ушIоцIыфэу? О къыбдэкIодыжыныу ара къызфаугупшысыггэр, къин мыггэуае пальагъоу?

Д ж э б э г ь. КъыздэкIодыжышты, зэкIэми якIодыжыгъо къэсыггэмэ.

С а с. Узафэп, жъалымаггэ хъун ар.

Д ж э б э г ь. Сыгу къызэрэсиIоу сепсэу, собранэкIэ сапIуггэп сэ. ХъэжымкIи гонахъ сиI, джа зыр сыгу хэкIы. Псыр къызэрэтежъоу, зэрэсIуаггэу шIы. Хъэм сыкылыты-хъушт сэ, къэзгготыжымэ, чIэстIэжын.

С а с. Бэрэ укъэггэштэ?

Д ж э б э г ь. ЗыхэптакъокIэ, тIэкIурэ лъыплъ, уцым игубж текIыфэ, плъыжышэ зыдиIыгышты. Джар кIэггэчъ, етIанэ къамлыбжэм тIуалэ шыкIэу кIэкIэжыри, ышъхъэ пIожъ. Сыхъат нахыбэрэ умыггæжъо. (*Ныор чIэкIы. Орденхэмрэ медальхэмрэ зыхэлъ Iакомрэ нIомедэмрэ зыщелъэхэшъ, Джэбэгъ екIы. Ныор къэкIоужъы*.)

С а с. Сэ къысапIорэр къэслъфыггэм зэресIоштыр умы-шIэу шытэп о. Ащыггум джыри угу текIодэггæпэп тикIалэ.

Яхэнэрэ къэшIыгъу

Джэбэгъ Псэбэхъ Iуашъхъэ тес. Чэфынчъ, мэлпъызы.

Д ж э б э г ь. Iуашъхъэми къемыкIужыггэмэ, ащыггум рыкIуаггэр сшIэрэп.

Бэбэч кэлягъо, пцэкэнтф ыгыгъ.

Б э б э ч. Ушыс, ара? Адэ уизакъоу утес, Джэбэгъ?

Д ж э б э г ь. УкыдэмыкIуай, джыри номэр иIэп мыш.

Б э б э ч. Номэр зимыIэ шыIа Джэбэгъ? *(ДэкIуае.)*

Д ж э б э г ь. УкыдэмыкIуай.

Б э б э ч. Ашгыу, уизакъоу утесына! Къыохулагъэр амышIэу Iуашъхэм уизакъоу утесына?

Д ж э б э г ь. Сизакъомэ шIагъуа... Зи темыхуэу мэху мыш, ащ пае зэгзырэп нахъ. УкыдэмыкIуай, сIуагъэ! Сэ сыкхышт. *(Къехынэу къежъэ.)*

Б э б э ч. Къэошта мыр, сыкыдэкIуаемер? Хъаумэ о кып-тратхэжыгъа?

Д ж э б э г ь. ОзгъэуцIэпIы сшIоигъоп. Номэр иIэ зыхукIэ, етIанэ епшIэ пшIоигъор ешI.

Б э б э ч. КъэсIонэп сIуагъэ, ау... Джыдэдэм иIоф аIощт уиIуашъхэ.

Д ж э б э г ь. Ар сыдэуштэу пIуагъи?

Б э б э ч. Джауштэу сIуагъэ. Къежъагъэхэу къэкIох. Холм номэр тридцэт семер тетхышт аIуагъ. Мыкыуапэ кыкIыни шыIэп, уемыж.

Д ж э б э г ь. Хэт ар кыозыIуагъэр?

Б э б э ч. КъысэзыIуагъэр плъэгъушт, кызысыхэкIэ. Iуашъхэ, Iуашъхэ! Зэтыратэкъуагъэшъ — Iуашъхэ, зэщатужымэ — бгъоджы.

Д ж э б э г ь. А-енасын, а-енасын!..

Трактор макъэр къэIу. Джэбэгъ Iуашъхэм дэкIоежы. Макъэр къэблагъэ.

Б э б э ч. Джары, яплъ!

Д ж э б э г ь. Зэ зылаж, зылаж, сэлэ! УзэкIокIыгъа, шъхъаубат?!

Исхъакъ кыдэкIуае.

И с х ь а к ь. Моу къэдаIу зэ, тят, краим унашъо кышIыгъ, Iуашъхэр непэ тетхынышъ, псыр мышцIа кыратIупщхъанэу дгъэхъазырынэу. Сыдэу зызысэши сашIокIын слъэкIыгъэп. СыольэIу, къаигъэ сыкхэмышI, цыфхэр кыддэмгъэхъащ-

хых. Сэ сиучастк мыр, ятэрэ ыкхорэ тызэдаоу Iуашъхэм тытемыгъэт!

Д ж э б э г ь. Ты уиIа о? Сэри лъфыгъэ сиIа?.. Хэт тракторым тесыр? Моу кыдэгъэкIуай!

И с х ь а к ь. Телевидениери къэсышт, газетри ары.

Д ж э б э г ь. КъыдэгъэкIуай тракторым тесыр!

Исхъакъ ехы, джэзэ: «Былау! Моу къаки! Емынэр Iохъ арышъ а Iуашъхэм!» Былау кыдэкIуае, мэгъуашхэ.

Б ы л а у. Сыд, тят, пыидзэм упэуцугъэм фэдэу ущыгъ?

Д ж э б э г ь. ПшIэрэр зылIэужыгъор ошIа, кIал?

Б ы л а у. СымышIэу, мафэ къэс джарба тызхэтыр.

Д ж э б э г ь. Мафэ къэс плъапсэ уетIэжы, ара? Зыхъадэгъу къэсыгъэу ашIошIырэми иIэзэгъу кышцэкIы мыш. УикIодыжыгъо къэсыгъэу кыпшIошIырэба, узэлэзэжы пшIоигъоба?

Б ы л а у. Тыкъэмыху рапшIэу тыкIодыжына? Етэгъажэ тет.

Д ж э б э г ь. Мыщ утетэу укъэзылъфыгъэ чIыгур иолъэгъукIы, зыплыхъ!

Б ы л а у. А-а, сибалкон сытет зыхукIэ, ащ нахъ чыжъэу сэплъэ.

Д ж э б э г ь. Балконом укышцальфыгъэу кычIэкIын ашыгъум, уятэ хэм егъачъ!.. Уикужы егъэгъаз!

Б ы л а у *(гъуаишхэзэ)*. Сэ а кужъэу зыфапIорэм сис къодый, ожыр зыкъудыйхэрэр шъхъафых.

Х ь а к I э р. Адэ хы шIагъо афашIышъ бжъэдыгъумэ. Къали афашIыгъ, хы хъазынэри афашIы. КIэмгуемэ тхэр апыкIыжыгъ. Олахъэ Москва сытхэным!..

Д ж э б э г ь. Ары ныIэба, КIэмгуе нэс укызекIым, акылэу къэпхыгъэр, тихъакIэ? Уадыгъа?

Х ь а к I э р. Сыадыгъ адэ, сыкIэмгуе адыгъ.

Д ж э б э г ь. Адэ сэ тызэгурьIон сшIошIыгъ. Сэ мыш сытекIыштэп, топ шагъэонэу аIуагъэки. УкыздеIэшта?

Х ь а к I э р. Сэ сыхъакI, тят. Бжъэдыгъу ихъухэрэмэ сыда сызэрахэтыр? Хэбзэ Iоф мыр, упэуцужынынэу шытэп. Былау, псынIэ, непэ сежъэжын фае сэ.

Б ы л а у. Джары, тят, тиIофхэм язытет. *(Ехыжъых.)*

Алексей Петровичыр къэлыагъо, Исхъакъ ыужы ит. Ар къызэ-теуцошъ, Алексей Петровичир Джэбэгъы къекIуалIэ.

Алексей Петровичыр. Уимафэ шIу, тят. Къыс-фэгъэгъу, тят, зэхъэрамы тымышъу сшIоигъу...

Джэбэгъ. Сэ узгъэхъэрамырэп. Тызгурыло сшIоигъу, тызгурымыломи, сэры зэрар зыхъыщтыр.

Алексей Петровичыр. Iуашъхъэр...

Джэбэгъ. Iуашъхъэм сыкъэкIуагъ, чIэлъымэ садэгу-щыIэнэу, шымыIэжъымэ. Къэсыухъумэнхэу.

Алексей Петровичыр. Псаухэр ары узэгупшы-сэн фаер, тят.

Джэбэгъ. Ахэмэ ясIощтыр ясIогъах... Ори къасIорэр къыбгурылорэп.

Алексей Петровичыр. КъапIорэм нахъыби къызгурIо. Сэ къасIорэри къыбгурыло сшIоигъу. О уиакъыл-кIэ джыдэдэм сэгупшысэ, угукIэ къин сэлъэгъу, унитIукIэ сэллэ.

Джэбэгъ. Адэ сыд плъэгъурэр?

Алексей Петровичыр. Уидунае нахъ ины зэрэ-хъурэр сэлъэгъу, тят, джащ уеушэты, уфырикъун фае, ау хъыльэу къыштеуагъэм уегъэщIу. Уауж итхэр арых ар зы-фIэIэтыщтхэр.

Джэбэгъ. Саужы зи ислъагъорэп. СапэкIэ къэкIы тракторыр! Зы лъэгапIэ сыкъыбдытеты сшIоигъуагъ.

Алексей Петровичыр. Мары тытет.

Джэбэгъ. Тытетыгу... Къязгъэлъфыгъэм джыдэдэм зэиутищт ар. О уныбжыкI, сэщ нахъ чыжъэу оплъэнкIи хъун. О Iуашъхъэм удэкIуае, сэ сеыхъын фаеу хъугъэ... КIо, о сапэу ехыжъ. Сыгу уабгъэрэп.

Алексей Петровичыр ехыжъы. Исхъакъ цIыкIу-цIыкIоу къыдэ-кIуае, къемыкIоллапэу къэуцу.

Исхъакъ. НекIо, тят. Мары телевидениери къэсыгъ. ХычIэ хъугъэмэ сыдкIэ мыр къахэщын.

Джэбэгъ. Тызгурылорэп. О пшъхъэ нэмыкI уигъэгү-мэкIырэп.

Исхъакъ. Оры къызгурымылорэр. Хэгъэгү Iоф сэ сшIэрэр, нахъ сшъхъэ иIофэп. ЗыгорэкIэ сымызэфэнкIи хъун,

ау ари о къызэрэпшIошIырэр ары. Сэ джауштэу сыщыт, сыз-хэтхэри джащ фэдэх, нэмыкI сыхъун слъэкIыштэп. Iуашъхъэ тырамышъу хы ашIырэп. Iуашъхъэ уфаемэ, зы мафэкIэ зэт-рязгъэтэкъон. Бульдозерхэр къесфылIэмэ ары ныIэп.

Джэбэгъ. Iэбжъэ-лъабжъэкIэ аугъоигъ, пкIэнтIэпсыкIэ агъэшъокIыгъ, чIыгум итыркъу мыр, иулэгъэжъ. О аш уетIэ. БильдозеркIэ зэтратэкъуагъэп мыр. *(Телевизионщикхэр къэ-сыгъэх, атырахи.)* Iэбжъэ-лъабжъэкIэ ацIэнтхъугъ, лъыпсы-рэ нэпсырэкIэ агъэшъокIыгъ!. Мафэрэ мэщIу, чэщырэ мэ-гырзы, джащ фэдиз къин ыщэчыгъ. СичIыгу, дунаем зы пкъы-нэ-лынэкIэ сыхэт ыIуи лъачIэ ышIыгъ, мыр — сынэгү ыIуи ышыгу, ыIэтыгъ, джауштмэ, гъашIэ силэшт, еIо, дунаеми дахэ горэ есIощт. Мары сынэгү еIошъ, иошъо къуапэ егъэлыагъо, мыр сипсалъ, сиорэд, ситхыдэ, сигугъэ еIошъ зелуатэ, мэла-жъэ, ныбджэгъу лъэхъу! Зэо машIом сызхэтыми, мыщ сы-тет сшIошIэу сызэуагъ.

Исхъакъ. Мырэп, мы Iуашъхъэр арэп, хэгъэгүр ары узфэзэуагъэр!

Джэбэгъ. Мары, мы Iуашъхъэр ары! Зэрэхэгъэгү сэлъэгъу мыщ сытет зыхъукIэ! Сэри сыкъалъэгъу! СицIы-фышъхъэ Iуашъхъэ сэ мыр, сицIыфыгъэ Iуашъхъэ! Сыд Iуашъхъэ о узтетыр? ХычIэм учIэтэу зыоплтыхъэ! А-енасын!.. А кIал, псэбэхъ уцыри дэкIодышты мыщ, ари зэхэпшIыкIырэба? Хъэжъ тхъамыкIэр згъэхъужьынэу хъугъэп, ихъэдашъхы сшIэрэп зыдэщыIэр. Ори...

Исхъакъ. Хъэжъыр... хъэжъыр сыукIыгъэ!

Джэбэгъ. Сыд пIуагъи?.. Хъэ закъоу чылэм къыдэнэ-жъыгъэр!..

Исхъакъ. Ех Iуашъхъэм. Джащ нахъыбэрэ къыосIо-жъыштэп. *(Ехыжъы.)*

Джэбэгъ зэрымыры хъугъэм фэд. Трактор макъи, цIыф макъэ-хэри зэпыугъэх. Ышъхъэ шIозыгъэу цыт. Ышъхъэ къызипхъуатэкIэ, макъэхэр, гущыIэхэр агъэжъыхъу зэхыхы: «Ех, ех... Утенэкъагъа мыщ?... Спустишь, пора начинать...»

«ПсэолъэшIым ятэ, ветеран шIагъор хышхоу агъэпсырэм гуш-хоу хаплъэ. Такъикъ заулэ тешIэжъмэ, бульдозер кIочIэшхохэр...» Ыкъо ымакъ: «Хъэжъыр сыукIыгъэ...» Трактор макъэр къэлъэшы. Лыжъым жъы ымыгъотыжъырэм фэд, джэнабгъэм еIэжъы, трак-тор макъэр нахъ макIэ хъузэ, пулемет макъэр зэхэхы, топхэр маох. Джэбэгъы кIакор зыщехы, пIэомедэри зыщехышъ, ынэгIашъо

релъэкы, зыщелъэжы. Клакор ыльапсэ релъхэ, Ысты шлоигъом фэд. Макъэхэр зэпэужыыхэшъ, утЫлугъэу, ерагъэу ыльакъохэр зэб-лихыхэзэ, мэкІэ-макІэу къехы. Джэбэгъы зи къыпылбыжэп. Іуашъхэм ызыбгъукІэ трактор макъэр къыщэлъэшы, телевидени-ем тырехы. Бэбэчи Алексей Петровичи а лъэныкъом щыолъэгъух.

Яблэнэрэ къэшІыгъу

Джэбэгъ чэфынчъ, Сасэ Іэжы-лъэжъ. Лыжбым ыгу фэгъушъ, къызэкІыгъэкы шлоигъу.

С а с. Джыри сыд уищыкІагъ, лЫжъ? Адэ дымыІу шгыпкъэ зыпшыгъэшъ!.. КІалэр симэджэщым ятымыгъэ-щагъэмэ нахышІугъэмэ, сшІэрэп.

Д ж э б э г ъ. Тэрэзэу къеплъ сшІэрэм. (*Іэзэгъу уцыр зэхешІыхъэ.*) УикІалэ иІоф дэгъушхоп. Джы мыр зы чэщ нэмыІэми щытыжыгъэмэ, дэгъу дэдагъ, ау тежэжыынэу чЫпІэ титэп. (*АпчтІу зэгугъэгъуцо, зым итыр зэкІэ адырэм регъахъо.*) Псы фабэ къахъ. (*Ныор псыхъэ макІо.*) Тхъэм къыстырилъхагъ, къэслъфыгъ, тыдэ схыжыын... Псэбэхъ уцым уигъэхъужыны, уиукІыны ыльэкІышт. Аужырэ уц, гужъ къытфишІыны ыльэкІышт. (*Сасэ псы къыхъыгъ.*) Тшхын горэ къэухъазыр.

С а с. Сыдигъуа о пшхыщтыр зымыхъазырыгъэр?

Д ж э б э г ъ. Адэ ащыгъум лагъэм къилъхъ.

С а с. Къислъхъэгъах.

Д ж э б э г ъ. УчъыІыжыгъэшъ, къэгъэфэбэжъ.

С а с. МыучыІынэу мэшІо макІэкІэ сІыгъ.

Д ж э б э г ъ. Ымэ мэкІожы.

С а с. Ышъхъ спІуагъэ.

Д ж э б э г ъ. (*Сасэ еплъы.*) Псы тІэкІу къэгъэстыр.

С а с. Гъэстырыгъахэу щыІ.

Д ж э б э г ъ. Къахъ щыІэмэ. (*Сасэ чІэкІы.*) УиукІыны, псэ къыпигъэкІэжыны ыльэкІышт. Къызгъэлъфыгъэм ежъ-ежырэу ныкъоукІы зишІыжыгъ, сэ сыукІыжыпэмэ... (*Сасэ псыр къехъышъ, чІэкІыжыы. Псыр бэшэрэбэу уц Іэзэгъур зэ-рытым готым регъахъо, стакан къештэ, уцым къыхегъэ-чъышъ ешъо.*) Сэ сиукІымэ тІэкІурэ ежэных, иврач Іушэу сыхэплъагъ. (*Сасэ къычІэкІыжыы.*) Уцыр ары, ныу: къего-

оштыми сшІэрэп ныІа, гоІэнкІэ сшІыгъэ, уежэнэуи хъурэп. УуплъэкІунэуи хъурэп. Хъугъэ, сышхэщтыгоп, сыпшыгъ, тІэкІу зызгъэпсэфын. (*Лыжбыр чІэкІы, ныор бэшэрэбмэ якІуалІэ.*)

С а с. КІэлэ закъом зыгорэ къехъулІэмэ, лЫжбым фэ-щэчинэп. Я силалахъ, сытемыгъэкІуад, ау къуитф сиІэу кІодынкІи силЫжыы ыІэбжъэнакІэ згъэузынэп!.. Сэ згъэшІэщтыр згъэшІэгъахэ... КъызэрэсэлъэІугъэ хъакури сфэухынэп, сишІуагъэ горэ мы дунаем къыщэрэкІу. СигъалІэми, сигонахъхэр сфэгъуных, тхъапшырэ ыгу хэзгъэкІыгъ лЫжъ делэм. (*Псыр зэрым апчыр къештэшъ, ешъо.*) Сыдэуи ешъогъошІуа, псым фэд. (*Зыфэсакъыжызызэ диваным екІу, тетІысхъэ. ТІэкІу тешІэ.*)

Хым ымакъэ къэІу. В р а ч ы р халат фыжъ щыгъэу псынкІэу къехъэ.

В р а ч ы р. УсэгъэгущІо, тян, зэкІэри дэгъу. Тыдэ щыІ Джэбэгъ?

С а с. (*къэмытэджэу, мэкъэ хъыбэйкІэ.*) Сыда дэгъур?

В р а ч ы р. ШъуикІалэ нахышІуІо хъугъэ. Джэбэгъы иуц тІо естыгъэти, хэпшыкІэу нахышІу хъугъэ. Ащ фэдэ узым ІэкІэкІыжыгъэ джынэс слъэгъугъэп. Исба Джэбэгъ?

С а с. МокІэ... Зегъэпсэфы.

Врачиры лЫжбым дэжъ чІэкІы, тІэкІу шІагъэу къычІэкІыжы.

В р а ч ы р. Джэбэгъ тхъамыкІ... Уц зэхилъхъанэу ыІо-гъагъ...

С а с. Мэчъыеба лЫжбыр? А лЫжъ!.. Мары уцыр, нынэ. (*Псыр зэрытым Іапэ феиІы.*) Ежъ зэшъуагъэр ары.

Врачиры еплъы, ыІэгу тІэкІу регъаткІо, ебззи.

В р а ч ы р. Мыр — псы, тян. Мыдрэр адэ сыд? (*Еуплъэ-кІу.*) Джары уцыр.

С а с. А лЫжъ!.. ТІэкІу уежэмэ, нахышІу ыІогъагъ. Арымырмэ уиукІыны ыльэкІышт. (*Къэтэджы, лЫжбым дэжъ чІэкІы шлоигъу.*) Къэбгъэушыгъэба адэ?

В р а ч ы р. Ащыгъум ыуплъэкІугъах, тян. А-енасын, Джэбэгъ... Мыщ фэдэ уц Іэзэгъу щыІэп, тян. Джэбэгъы ыпсэ мыщ хилъхагъ.

С а с (*кѣэгуиэкѣыгъэу, ау джыри зи кѣыгурымылоу.*) А
лѣыжъ! А лѣыжъ! (*Нѣпсыи ытхъалэу, гъыныр кѣыримы-
гъэкѣоу зэхэтѣысхъэ.*)

Хым ымакъэ чыжъэу кѣэлу. Тѣкѣу тешѣ. Врачыр Сасэ кѣлѣы-
рыс. Ерагъэу зигъазэу Джэбэгъ пчѣаблэм кѣыгоуцо. Врачыр апэу
елъэгъу, ыдэжъкѣэ ежъэ, емыкѣолѣнэу лѣыжъым макѣу Іэутѣ кѣешѣы.

Д ж э б э г ъ. А... ныу.

С а с (*мѣныхъэ, мыплъэу*). Хэт ар?... (*Маплъэ. Еплѣы щыс.
Кѣэтэдджы, кѣэмыгъы шѣоигъоу зещыѣэ.*)

Д ж э б э г ъ. Моу... (*Сасэ зэрэгъырэ зилъэгъукѣэ, вра-
чыи кѣеупчѣы.*) Кѣлэм... сьд икѣэбар?

В р а ч ы р. Нахъышѣу, Джэбэгъ, бѣкѣэ нахъышѣу. (*Ыдэжъ-
кѣэ лъэубѣкѣу заулэ едзы, ау Джэбэгъы кѣызэтырегъэуцо.
Сасэрэ врачымрэ зеплѣых.*)

Д ж э б э г ъ. Моу... (*Ипѣломедэ зыдэщысыи Іэ ышѣы
шѣоигъоу.*)

С а с. Ы? Сьд, лѣыжъ? Ы-ы! (*Пѣломедэр кѣыфехъы, Джэ-
бэгъы ежъ-ежъырэу зыщелъэ. Ныор Исхъакъ иунэ чѣэкѣы,
лѣыжъым икѣакоу орденхэмрэ медальхэмрэ зыхэлъыр кѣы-
чѣехы.*) Кѣлэм кѣыхъыжъыгъагъ. (*Тѣкѣу кѣылъэкѣуатэшъ,
кѣэуцу. Джэбэгъы еплѣых. Хым ымакъэ нахъ лъэшэу кѣэлу.*)

Д ж э б э г ъ. Улѣэни уфитѣп... Псышхо... Псышхои псы-
уаеп ныѣа. Сэ сиякъыл, сэ сиямал сьзэрегупшысэрэри, сьзэ-
рэпсэурэри. (*Хым ымакъэ кѣэлу.*) Псышхом гъогушхо ищы-
кѣагъ. Псыхъо цѣыкѣухэри хэлъэдэнхэ фае. Ежъыри гъоткѣо-
гъуаткѣоу зэхэт, ипѣло щаутыгъ нахъ. Чѣчанэ щыѣэгъэ шъып-
кѣэмэ, Чѣчанэкъуи кѣэхъугъэщтын... Улѣэни уфитѣп...

П ѣ л у х ъ у

ХЪЭРАКЪЭРЭ ХЪЭКЪАРЭРЭ

Сэмэркъэуи кѣэнэкѣлѣагъы зыхэлъ кѣэшѣыгъохэр

Х Э Т Х Э Р:

Тыгъуасэ ешъуагъэу непэ зышъхъэ узырэ нѣбгыритѣу:

1) Х ъ э р а к ъ;

2) Х ъ э к ѣ а р.

Ахэмэ анѣмыкѣу нѣбгырэ заулэ кѣыхафэ, ау ахэм ярольхэри
Хъэракъэрэ Хъэкъарэрэ кѣашѣынхэ альэкѣыщт.

Хъэракъэрэ Хъэкъарэрэ урамым тесых, ащ шалъэгъурэр ыкѣи
щамылъэгъурэр, альэгъу ашѣоигъор ыкѣи нибжѣи амылъэгъуцтыр
— джары зэныбджэгъухэр зыгъэгуиэкѣыхэрэ.

Х ъ э к ѣ а р (*губжыгъэу*). Сьд мы тызтетыр? Мы тыз-
тетыр сьд, сѣло?

Х ъ э р а к ъ. Урамыба тызтетыр. Уарыба Хъэуатѣи макѣо
пиуашъо... мѣцуахъо.

Х ъ э к ѣ а р. Хъау, дунаеба мы тызтетыр, ы? Дунѣешхор
арыба — одрэри, модрэри, урами, кѣали, уашъуи, кѣушъхъи...
Дунаеба тызтетыр?

Х ъ э р а к ъ. Сшѣэрэп ащ фѣдизмэ узэратетыр — уашъуи,
кѣушъхъи, мѣзи... Сэ мы урам закъоми ерагъэу сытет. Узте-
тыр ары дунаир, нахъ ош фѣдэ пѣпчѣ дунаем тырагъэуцона?
Одрэр модрэр пѣлоу, Іэкѣэ кѣэбгъэчъыхэрэр ары пшѣошѣа уз-
тетыр? Модрэр ресторан, ащи утета?.. Хъаутѣатѣба мо хъа-
лѣчэгын хъунэу «Волгэ» кѣэкъэпсыи исэу блѣчъырэр? Джа-
ры дунаем тетыр лъэкъуиплѣыкѣэ, ори утет, кѣаз пѣыкѣагъэм
фѣдэу, лъэкъо закъокѣэ, сѣри сытет. Сьд сызтетыр, мыра?
(*Лѣакъокѣэ тепкѣэ, псынжъэу зытыриутхагъэр елѣэкѣыжъы.*)

Джары сызтетыр. Модэ ХьэутIатIэ кызырэчъэжърэр! ЫI, емынэм ыхъын! (*Къатыреутхэ, Хьэракъэ зельэкIыжъы, ылэмэ япэмы.*) Коньяк!

Хь э к ъ а р. Точнэ. «Три звездочки». Моу зэ джыри сегъэпэмыжы... Ары, о ХьэутIатIэ «Три звездочкэм» пфешьон! «Пять звездочек».

Хь э р а к ъ. Тэ тэкIо...

Хь э к ъ а р. Ежъ мачъэ.

Хь э р а к ъ. Тэ тахэхъэ...

Хь э к ъ а р. Ежъ къахехы.

Хь э р а к ъ. Тэ зыдэщыIэр тэшIэ...

Хь э к ъ а р. Ежъ кыздипхыщтыр ешIэ.

Хь э р а к ъ. Тэ тчий гъукIагъэ...

Хь э к ъ а р. Ежъ ужъунтхэмэ, щатэ е сливочнэ тхъу гъожьыбзэ къеужъунтхы.

Хь э р а к ъ. Ыпэ ылъэкIрэба шIуIо?

Хь э к ъ а р. Ощ фэдэмэ фальэкIы.

Хь э р а к ъ (*машинэ макъэ зешIы.*) Вввв-в-ы...

Хь э к ъ а р. Ар Хьэуар, кытыгъуэзэ ыщэфыгъ, тхьам арегъэтыгъужъ.

Хь э р а к ъ. Ввввв-ы-ы!..

Хь э к ъ а р. Ар Хьэрау, ыщэфмэ, ыщэжъзэ кытыгъугъ, ыщэфыни ыщэжъыни ымыгъотыжъы орэхъу.

Хь э р а к ъ. Ввввв-ы-ы!..

Хь э к ъ а р. Конвертам дэлъэу истол дэгъэчъы фыда-дзагъ, зыдачъэрэр мэшэ закIэ тхьэм ешI. Модрэр ХьэтIал, ХьэлатIэ ыуж ит, моущтэу, моущтэу ешIы (*зыгорэ кызыз-ритхъулIэрэм фэдэу къегъэлгагъо*) кызырелъэшъулIэ, кы-зэрелъэшъулIэ.

Хь э р а к ъ. Адэ моущтэу ышIына? (*Пагор зэресырэм фэдэу ылэхэр ешIых.*)

Хь э к ъ а р. О сыд, тхьамыкIэ нэкIэкъэжъ, зику... зима-шинэ уисым иорэд къеогъаIо.

Хь э р а к ъ. Адэ зимашинэ уизымыгъэтIысхьагъэм лъэ-сэу ыуж уитэу орэд улыгъчъэзэ кыфэпIощта?.. «Эльбрус кра-савец смотрит сквозь тучи...»

Хь э к ъ а р (а орэдышъо дэдэм илъэу экIэ орэдхэр къеIох). «Ор едгъажэмэ, бэрэ Iумафи...» Емынэ уз Iумыфа-гъэмэ, сыдигъо къэсыжъыщт мы Iофытагъэр, ы?

«Мэз атакъэр кыхэлъэти,
Шыр кIэлъэти, усшIеукI...»

КъаукIыгъэпэна мыр?..

«Тыжыны пшъэхъухэр зэрэсэгъэшхы,
Хьамышхыжъы къупшъхъэуи сыкыдэнагъ...»

Хь э р а к ъ. Канишно, шъэ цIыкIу горэ пчэдыжъ нэс пIумыфагъэу, хьэ тэрэзи кыюпэмынэп.

Хь э к ъ а р. «Зинасыпы кыххырэми былымыр егъо-ты...»

Хь э р а к ъ. «Бэгъымэ я МыкIуакIо зэтыраха...»

Хь э к ъ а р. «Унэу узэрыххырэми топыр щыогъауа...»

Хь э р а к ъ. «По долинам и по взгорьям

Шла дивизия вперед...

(*Шшомытэрэзэу, цыхъэ зыфимышIыжъэу.*)

Расцветали яблони и груши,

Поплыли туманы над рекой...»

Арэп, делэ шъыпкъэ тыпшIыгъи, сыд къесщэжъагъэми, «Эльбрус красавцэ» мэхъужъы, сыгъы сшIоигъоми — «Эль-брус красавец», сыгу илъыр сыжэ къезгъэIон слъэкIырэп, сыгу илъыр зы, сыжэ кыIорэр шъхьафы.

Хь э к ъ а р. Угу илъыр къапIо пшIоигъу, ара? Хьы... Лшы зэгъэфагъэм ыгу илъыр кыIощт. Хьун горэ угу илъа? Адэ къаIоба! Ы-ы-ы, «Эльбрус красавец!» Адэ хьун имыль-мэ, сыд къэпIощтыр? Боу бэ о угу илъыр, унэгъу зи илъэп нахь. Ушхэшт, уешъощт, утIэрэшт, джары о угу илъыр.

Хь э р а к ъ. Мо загъорэ сыгубжы сшIоигъу, занкIэу зыгорэм сесты, къасIо сшIоигъоу.

Хь э к ъ а р. СэшIэ сэ угу илъыр, ар кыуагъэIонэу пшIэмэ, бгъуиплIымкIи бгъээзэнышъ, гъау-гъау пIощт. Арышъхьае мы урамым тетхэр цIыфых.

Хь э р а к ъ. ЦIыфхэмэ пшIэн, гъау-гъау Iори. Боу кы-охъакъужъыныбэ къахэкIын, егъашIэм джащ ежэщтыгъэхэм фэдэу.

Хь э к ъ а р. Адэ уяхъакъумэ, аферэм кыуаIонэу ара?

Хь э р а к ъ. Аферэм амыIощтми, китыу-китыу арэIоба, моу шъэбэ цIыкIоу, гъэшIуабзэкIэ.

Хь э к ъ а р (*шъабэу*). Китыу-китыу... (*Хьэракъэ игуа-пэу пIлэуэзэ, Хьэкъарэ ылъакъомэ зацехъо, мыдрэр ыпшIгъэ дэтIахъо, еубзэу.*)

Хь э р а к ъ. Джары о угу илъыр, угубжы пшIоигъоми, тIэкIу ппшъэ кыдэтIахъохэмэ, уигуапэу огъолъы.

Хь э к ъ а р. Арэп, сыда тызык!эхьэзак!эр, ы?

Хь э р а к ъ. Сыдэуштэу — хьэзак!эх?

Хь э к ъ а р. Адэ «хьэ»-зак!эх. Еплъба о: Хьэуар, Хьэрау, Хьатон, Хьапак!э, Хьажьупэхъу, Хьахъунэкъу, Хьэракъ, Хьэ-къар, Хьэлал!э, Хьэт!ал, Хьаут!ат!э, Хьат!ыуат!э, Хьаплот!э, Хьат!оп!э...

Хь э р а к ъ. Ара зыфап!орэр... Сыд пай шъуу... Къарэ-щэкъу, Кушмэзыкъу, Лъэцэрыкъу, Хьамэкъу... Зи, къу-къу-къу е!о.

Хь э к ъ а р. Хьамэкъор — Хьэм ыкъу.

Хь э р а к ъ. Сыдэуштэу? Хьамэкъор сэ сэш!э, ятэ Хьэп аш, Хьаплат!э.

Хь э к ъ а р. Ятэжъ?

Хь э р а к ъ. Ятэжъ — Хьаплыт!э.

Хь э к ъ а р. К!о, дэгъу, дэгъу. О сыд плъэкъуац!э?

Хь э р а к ъ. Сэри? Сэ — Хьэракъ.

Хь э к ъ а р. Уятэ уи!эба?

Хь э р а к ъ. Сяти? Сш!эрэп. Сятэ сегупшысагъэп.

Хь э к ъ а р. Хьым... А сишъау, а си Хьэрэкъэ!ут!эт!ыжъ ц!ык!у, а сижэ!утхъэ дэхэц!ык!у — аш фэдэ зыми къыуи!уа-гъэба?

Хь э р а к ъ. Хьау, тьянэ къэсэш!эжъы... Ы-ы, зыгорэ си-нэшъ-уашъэ ит, моу нэ!уцэу, ынэхэр!аеу къыоплхъу, гъыр-гъыр ы!ощтыгъэ.

Хь э к ъ а р. Къызэрэп!орэмк!э, тыгъужъым фэдэкъабз.

Хь э р а к ъ. Ары, ары, къэсэбгъэш!эжъыгъ, Хьэхъужъ ыш!агъэр. Къызык!ок!э, сэ камфотыхъэ сагъак!оти, пчъэр къырагъэтыти, нэфшъагъо нэс сырагъэхъажъыштыгъэп.

Хь э к ъ а р. Гъыр-гъыр а!ощтыгъэ, ара?

Хь э р а к ъ. Арыштын.

Хь э к ъ а р. Джы къэк!ожъырэба адэ?

Хь э р а к ъ. Тыдэ къыздэк!ощтыр? Тьянэ шы!эжъэп. Сэ камфотыхъэ сыфэк!ожъыхэнэп, к!о, аркъымэ хъун.

Хь э к ъ а р. Сш!эрэп ашчыгъум. Уяни уи!эжъэп, уати гъыр-гъыр е!ошъ хэт. А хьахъужъыр арэп зыфас!орэр, уятэ шъыпкъ ары, укъязгъэльфыгъэр. Тэдэ шы! ар?

Хь э р а к ъ. Арэп, уятэ шъыпкъэр хэтэ зыш!эрэр, зым утыратхэ, зыр къыптыратхэ. Укъязгъэльфыгъэр е!о, абизат-нэп ар.

Хь э к ъ а р. Сыд мыабизатнэр?

Хь э р а к ъ. Укъярагъэльфыныр абизатнэп. Уятэба укъя-зымыгъэльфыхэштыр. Уятэ аш цэхъурэ!оф и!эп пш!ош!а? !офыш!э ук!он фае, унагъор зепхъан фае, зэк!э пфызэдэфы-на! Уары тигъунэгъу Хьакъурэжъыкъом пшъэш!ыбл и!эшъ, !оф зышчымыш!эрэм еугъойхэшъ, мэфэ реным яплъы шыс, зыфэдэхэр къыш!эн ылъэк!ырэп. Ежъ игъунэгъу Хьа!ут!ат!э нэбгырибгъу и!э, зэ тезгъэфэн слъэк!ыгъэп, е!о, сызыфаем. Пшъа-шъэ с!омэ, шъао къэхъу, шъао с!омэ пшъашъэ къэхъу, е!о.

Хь э к ъ а р. Адэ ресторан пш!ош!а — узыфаер къахъы-нэу.

Хь э р а к ъ. Адэ яхъэблэ к!элэ шъуастхъэр зыфаер ара ренэу къэхъуштыр, ара тэрэзыр? Уят, уят!.. Уятэр, сихъаплыт!э, къэлогъош!у, гъотыгъош!оп нахъ. Мы урамым тетмэ зэк!эмэ ятэ я!а ямы!а? Мыхэр зэк!э къарагъэльфыгъэха?

Хь э к ъ а р. Къарагъэльфыгъэх адэ.

Хь э р а к ъ. Адэ сыд пае ак!ымыгъух? Адэ джары. Мэшынэх. Сэ сызгоуцон фэе!аджи ахэтынк!и хъун. Ят, ят, е!о. Аш ухэмыхъэмэ нахъыш!у. О узятэхэр тэдэ шы!эх?

Хь э к ъ а р. Шчы!эх...

Хь э р а к ъ. Хьау, сэ сыоупч!ы: о узятэхэр тэдэ шы!эх?

Хь э к ъ а р. Сэри къыосэ!оба: шы!эх.

Хь э р а к ъ. Тэдэ...

Хь э к ъ а р. Шчы!эх с!уагъэ! Икъурэба — шы!эхэмэ? Сш!эрэп зыдэшы!эхэр, ау шы!эх. Хъун горэм сышы!а?

Хь э р а к ъ. О дунаем утетба. Одык!и, мыдык!и, къали, къушъхъи, ошъогуи — зэк!эмэ уатет. Джары похмель зык!э-мыгъотырэри.

Хь э к ъ а р. Начит, о пц!эр — Хьау, арыба?

Хь э р а к ъ. Хьау.

Хь э к ъ а р. Адэ хьаумэ, хьау...

Хь э р а к ъ. Хьау, сэ!о.

Хь э к ъ а р. О!ошъ арыба, дэгъуба Хьаумэ...

Хь э р а к ъ. Дэгъуна, хьау с!озэ, тэрэзэп.

Хь э к ъ а р. Сыд мытэрэзыр? Пц!а?

Хь э р а к ъ. Хьау, сц!э тэрэз, о къан!орэр ары мытэрэ-зыр. Сэ хьау сэ!о, о е!лани Хьау о!о.

Хь э к ъ а р. Адэ о Хьау о!омэ, сэ Хьамор с!ощта?

Хь э р а к ъ. Хьау.

Хь э к ъ а р. Адэ джарба... Джы ош!а, Хьау, тш!эштыр?

Хь э р а к ъ. Хьау.

Хь э к ъ а р. Сэш!э шъуу узэрэ Хьаур. Тш!эштыр, Хьау...

Х ь э р а к ь. Сэ сцлэ пшыгъупшэжыгъэу зыктызэрэп-шлырэр... Похмель гушэ зэрэщымылэр ары. Хьэракъ.

Х ь э к ь а р. Ары шыу, хьэ горэ тхэмытымэ хьуштэп тэ. Лъэкъуацлэр ары зыфаслорэр. Кю, хьугъэ, зи тэ тшлэни шылэп, тегъаж похмелыхэ клуагъэм. Бэ шлагъэу алуагъэба: аркъ емышьорэр аркъыхэ умыгъакло.

Х ь э р а к ь. Тучаныр джыри кылуахыгъэп.

Х ь э к ь а р. Хьым... ар о пшлэрэ тучаныр ары. Сэ сшлэрэр лухыгъэ зэпыт. Канишно, ош фэдэхэр аш члагъахьэхэрэп. Нэлуасэ горэ сшлэ, егъашлэ бэдзэри тучани ащыщэфагъэп, ау ихолодильнэ узфэе лыр дэлэ зэпыт. О тхьачэтыр сомэ шгъэныкьоклэ ошэфба? Ежэ сомитф-сомихклэ анахэ тхьачэтыху иныр ынэгъу комбикормэр зэрилгъэу кыфащэ. Чеснэу ушылэн фае, Хьапуштакъ, чеснэу... Зытетыр плон фае, нэиутэу. Джары сэ сызэрэпсэурэр, армырмэ ушылэн плгъэклыштэп. Шпоир таклылу къэху. (*Къаклорэм нэгъоклы.*) Сэлам, сэлам, Хьамырз! Сыдэу шыуштыт, тауджэ шыуштыт? Зэхэсхыгъэ, зэхэсхыгъэ уишгъауи кышцагъ, ори птлупшыжыгъэ, адэ ош фэдэ цыфышлум дэхуштыгъэп аш фэдэр. Пэлуаклэр надо обмы-вать, адэ! Хьярклэ, Хьярклэ! Хьярклэ. (*Блэклыгъ.*) Олъэгъуа, сомэ шгъихьгъуас ипао, ышгъхэ зымыгъасэр ынатлэ песэ. Моклэ клуагъэ пшлэшлэ, мыдыклэ кыкьоклыжы. Тхьэмагъэм зы-тырашым, дирехтор ашлыгъ, аш зыщэунэхум, начальник ашлыгъ, зэтхьэмэтэ-дирехторым ришгъугъэр джы начальни-кыгъом похмель шешлыжы. Ы-ы, кьеблагъ, кьеблагъ, Хьажьут!.. Урам широкэм сыкырыпошел, сыкызызэсмотрие-клмэ, укъэсывидал... Тичылэ укъэклуагъ, арба? Сыдэу дэгъоу услэгъуи, боу сигуапэ. Сыдэу шытых уянэ-уятэхэр?

Х ь а м ы р з. Помидорыр мыгъэ дэхэклай.

Х ь э к ь а р. Шгъузыр чэмышь бэлахэ, колхозыр кьегъа-шгъо...

Х ь а м ы р з. Зымафэклэ хатэр зэпэклэгъэклэ.

Х ь э к ь а р. Клэлэцлыклухэр?

Х ь а м ы р з. Нэшэбэгур хьушт, бэлыджэ пасэр сшгъахэ.

Х ь э к ь а р. Уятэ сымаджэрэба? Улэгъэжымэ агъэгумэклыштыгъэ...

Х ь а м ы р з. Иклэчыгъом ари кытшгъапэн. Ящикхэр сшэфынхэу сыкьэклуагъ.

Х ь э к ь а р. Шгъуилахылыхэр?..

Х ь а м ы р з. Апэрэ рейсыр сомых горэклэ сшэн сэло.

Х ь э к ь а р. Кю, зэклэхэмкли шгъупсаумэ... (*Блэклы.*) Тхьам кыбдегъэху, ары, ары... Алахьэр ары помидорым фэдизэу ошгъу кыптезгъэхэныр, ушгъапцлэу, упцлэнэу! Пшыклухэ кышцагъ. Помидор гъэтлысхьагъум кьещэш, хатэр жажьоклэ етлупшыжы, егъэлажэш, елажэш... Ы-ы-ы, Хьэрэуар, сэлам, сэлам! Псэолгъэ-строитхэр сыдэуштыгъэ реклоклыхэрэ, прямэ-прямэу, потом налеоу? Сэло, сэло... Сэшлэ, сэшлэ, медали кыуатыгъ, боу кыюклу, ордени кыптефэ, адэ ары! Унэу пшыгъэхэр зэдыпэбгъух, боу дахэх... Сэри хьушт, моу къэсыжымэ тэлош, тэри лофым тыфежэщт, материа-лыр кьахынэу дгъэклуагъэ. Седжагъ, седжагъ, газетми ит уисурэт, апэрэ нэклубгъом, адрэ нэклубгъохэми сыда уакыз-кырамыгъэхьагъэр — уанэлуки, уабгъуки, уаклыбкли... (*Блэклы.*) Особливо уаклыбклэ, хьэйуан! Чырбыш нэклу ушы-жэу! Еплгыри ар зэрэклорэм: бульдозер. Еплгыри ар зэ-рэлэбэрэм: кран; лаби, тло зэтэтэу унэ ышлыгъ, униэу зэхэт. Зы шгъуз ил — быхьоу, зы шгъао ил — ыпэ кытлэтлэу. Зы унэм зыщетхьаклы, адырэм зыщелгъэклыжы, зым щэгъолгыжы, адрэм кышцэтэдгыжы, зым шешгъо, адрэм похмель шешлы. Ибалкон общежитэу сызэрысым нахэ ин. Зы унэм ехэ, адрэ...

Х ь э р а к ь. Адрэ унэм рашы.

Х ь э к ь а р. Сыд плуи?

Х ь э р а к ь. Адрэ унэм ашэ сэло. Балкон зимылэ унэм ашэ, тфэу, хэу, пшлэу зэтэтэу.

Х ь э к ь а р. Ашэнба етлэнэ. Хьаскьэлае шыщым кьехьулэгъагъэр пшлэрэба? Зэчылэгъуитлур заом зэдыла-щэх, зыр Хьэпакл, адрэ Хьэкланл. Хьэпаклэ Хьэкланлэ ригъэ-зыгъ: тяззошт фашистыжымэ, ар дэгъу, арышгъае тыкьау-кышцба? ело, ыуж иклырэн. Арыти Хьэкланлэ кырилуагъ:

— Моу зэплгъэкли.

— Сыд сызэплгъэклымэ?

— Мо чыжьэклэ кьэклорэ купыр олгъэгъуа?

— Ары.

— Джахэр арых кьауклыштыхэр, шгъафэу хашыпыкы-гъэхэу кьащэх.

— Алахьэм уегъэпсэуи ашыгъум!

Дащ фэд мо гъуржэ нэгъури, агъэтлысырэмэ ашыщэп... (*Джыри зыгорэ къакло.*) Оплэтлэраоба ашыгъум! Аферым, Хьажьулгъащ. Жы кьабзэм укьыхэхьагъ, арба? Гъыр-гъыр, конечно, уже нет, ау джыри сто грамм горэ, тутамэ-судамэ...

Дэгъу, дэгъу, о уигукъэбзагъэ, уичеснагъэ сэ сэшлэ. ХъяркIэ, кIо, жбы къабзэ къашэ... (БлэкIы.) Ур зыхэт дунаим жбы тэрэз хэбгъотэжына. Бухгалтер! Ащ иахыщэ къэлътытакIэ плъэгъугъэмэ!.. Моу ыIэпэ гъожь цыкIухэмкIэ кычIигъэпшэу, кыпигъэпшэу, кыпиигъэпшэу, ыIэхъуамбэхэр ыгъэуцIынхэзэ, ыIупшIакIэ нигъэс къодыеу. ЫIупси шъхъасы, ошIа! Ахыщэр кыызештэм, Iупсыр ынэгъу изы къэхъугъ, етIани шъхъасы. Моу шIыба, утхъэжъэу пIэгъу иужъунтхэри, пIэхэр зэщыхъохэри, моуштэу, моуштэу, IэпIэ-IапIэу къаштэба мы ахыщэ мыгъор! Ясь, двась, трась еIошъ щыс, етIани зэ къелъытэжы, ащыгъум сэ бэшIагъэу къэслъытэгъах: чыфэр зястыжъэу, ар зэрястыжыгъэм пае сешъожъэу, похмель уасэр зыхъэхыкIэ, алименти къэнэжыштэп... Урам шIагъу, сэIо, кином фэд. Плэгъурэба мы къакIорэр? Еплэ ар зэрэкIорэм! Сыд мыр зыщыгушхукIырэр, ы?

Хъэр а къ. Уеплэмэ, плэгъурэба? «Гит» зиIокIэ уегъэунэхъу, «мит» зиIокIэ, хыуегъэщыхъажы. Гъыр-гъыр. Е-е-е, ХъамыкIу, ахэмэ я гит-митхэр зыуасэхэр сэшлэ сэ. Къыослон къысэхъулIэгъагъэр. Ащыгъум конторэм сычIэсыгъ щитоводэу. Адэ! Е, сыхъэбэлэжъ-нэкIэкъэжъ-похмелынчъэжъ, ащ сэ щызгъэхъагъэр, кIакъ-сакъ езгъаIоу, щетыр нэмаз щыгъым фэдэу згъазэу... ТIур моIэ дэсэдзэ, ящанэрэр модыкIэ исэдзэ. (Иджыб зыфIорэр.) Такмэ-такзэ... Къэрапызым миниблыба по-планымкIэ кыкIэкIуагъэр? Тэрэз. Ащ щышэу шъитфыр совхозым хыхыгъ, минихырэ ныкъорэр тэ хэтхыгъ. Бащэ даже совхоз кассэм ихъагъэр, совхозыр — зы, тэ къоджэ псау тэхъу: оры, сэры, шъоры, тэры. Такымджэ-так вот... Тутыныр: мин тIокI кIэкIыгъ, мин щэкI уасэ губгъом икIодагъ. Чъэпыр ары, ошгъур ары, агрономыр, экономистыр, бригадирыр, ревизорыр, тхъематэр, пенсионер лIыжхэр. Тутын ахэр зэрешъохэрэр ошIа, пенсиери афикъурэп, етIани оры, сэры, тэры, шъоры, зэкIэри тутынашъоба, тобэ истафурилахъ, ахэр зэрешъохэрэр... тутын. Гектар зырыз рашъунба, ы? Мазэм? Ну, хорошо, мэзитIум? Шашлыкыр кIыгъоу, псыIушгъу-хыIушгъу, мээIушгъу, шгъу-шгъушгъу рагъаIозэ, свежэ жбы къабзэм хэхъу, ащ нахъ дэгъоу ущешъоба... тутын? ШIоIухэри кIыгъухэу, пэргэ хъантхъупсыри ары, ащ сыдэуштэу удемышъошт... тутын, ы? Адэ джыри мин горэ, минитф горэ джыри моIэ дзыгъэн фаеба? Адэ джары Iутхыжыгъэм къытынагъэр хаплъхъэу, кIэкIыгъэм хэтхыгъэр ебгъэштэкъэожъэу, ори сэри тымышIэу хагъэпшыгъэр — чылэр инба! — тely-

лIэжъ фэпшIыжымы, плаными къэхъугъ, обязательнэми шъхъадэкIыгъ, бащи хъугъэ. КъедэIу джы къысэхъулIэгъагъэм. Конторэм сычIэс. Пчъэм къытеох. (Бзылъфыгъэм ычIыпIэкIэ Хъэкъарэ зыкъешIы.)

Б з ы л ь ф ы г ь э р. А Хъэуар, Хъэуар!

Хъэр а къ. Сыд джыри? Хэт ар?.. Арэп, мыщ сыдым укыыхыгъ? КIо, кIо!

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Зэба шъыу... Сшъо хэфагъ...

Хъэр а къ. Ы? Хэт хэфагъэр, сыд зыхэфагъэр?

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Сшъо хэфагъ, сэIо... Делэ зыкъэошIы джы.

Хъэр а къ. Хэфагъэмэ — хэхба, хэбгъэлъына... мо Iаем, жы пси ымыгъотэу...

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Ал, мэзиплI нахъ зымыныбжыыр... хэхба еIо, панэ пшIошIа мыр, уелэнышъ хэпхынэу... Ахъщи ищыкIагъэба. Сыд сшIэшт?

Хъэр а къ. Ы, ара зыфапIорэр? Такымджэ-так. Сэ тыгъуасэ къалэм сыщылагъ, мары (иджыбэ тхъапэ горэ къыре-хы) профессорым къыситыгъ, спраукэ, схэкIырэп сэ а о зыфапIорэм фэдэ шъао.

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Ал, шъаомэ сэшIа сэ?

Хъэр а къ. Тем болэу. Пшъашъи схэкIырэп... високоснэ илъэсым сэш фэдэмэ опщи зи ахэкIырэп. Ахъщи ахэкIырэп. Джары. Мары, спраукэм едж, схэкIырэп.

Б з ы л ь ф ы г ь э р. Шъыпкъа, сэIо?! О зы хъун зэрэпхэмыкIыштыр сшIэпхъагъэ. Адэ хэтын ар? Ы-ы-ы, ащыгъум ХъэмацIэрэ ХъацIыурэ яз шъыпкъ ар. Ал, сыщытыкIай, ХъэмацIэ дэжъ сыкIон. (Гулэзэ ежъэжъы.) Хъэкъарэ тхъапэм къеджэ: «Если не погасите задолженность по выплате алиментов...» Тумы охъу! ХъэмацIэрэ ХъацIыурэ арэт... Джары, Хъэкъур, сэ сызхэтыгъэр.

Хъэр а къ. Хъэракъ... Оли уишIугъуагъэм! Уныбэ бгъэу-утэкорэпшэу ухэтыгъ, сыда пфэмыгъотыштыгъэр?

Хъэр а къ. Е-о-ой, бащэ сешъо хъуи... тутын, сшъхъэ уназэу къыубли... Хъау, планхэр агъэцакIэштыгъэх, дэгъоуи хэтхыштыгъэ, ау обязательнэр арыба Iофыр, синыбджэгъухэмкIэ обязательнэу сиIэхэр сщыгъупшагъэх. Сэ минитф хэтхыгъ сэIо, ежъхэмэ минибл хэтхынэу обизатнэу тиIагъ, аIо хъуи, къоепс зэтетыутхэжыгъ. Зы мазэкIэ минибл ипшъуна?

Хъэр а къ. Утыгъоныр, Хъэкъар, дэгъоп.

Х ь э к ь а р. Арыба дэгъоу узкІэтыгъон фаер, укъамышІэнэу.

Х ь э р а к ь. Сыдэуштэу шъуухыгъа адэ тутын ешъо-
ныр?

Х ь э к ь а р. Сэ кыкІысагъэтхугъ.

Х ь э р а к ь. Адрэ отэрыр?

Х ь э к ь а р. Адрэхэр плани обизатни ямыІэжъэу къэнэ-
жыгъэх. Зыр сторож, адрэр охранник, ящанэрэр къэрэгъул.

* * *

Х ь э р а к ь. Сыдэу сшъхъэ узырэ шъуу.

Х ь э к ь а р. ГъэшІэгъоны.

Х ь э р а к ь. Сыд гъэшІэгъоныр?

Х ь э к ь а р. Зэрэузырэр ары.

Х ь э р а к ь. Сыда?

Х ь э к ь а р. Узын фэдэ пшъхъэ илъэу кыызэрэпшІошІырэр
ары.

Х ь э р а к ь. О осэмэркъэу, сэ сшъхъэ зэтэчышттым фэд.
Сыд сшІэшт, ы? ТешІэ къэс нахъ Іай. Къэсыжъынба тІофы-
тагъэр?

Х ь э к ь а р. О пшІэщтыр о пшІэн, ау сэ джащ фэдэу
мыуцужыхъэу сцэ узы зэхъум, ошІа рязгъэшІэгъагъэр?

Х ь э р а к ь. Сыд?

Х ь э к ь а р. Іуязгъэчыгъ.

Х ь э р а к ь. Адэ джы сшъхъэ шІуязгъэчын...

Х ь э к ь а р. КІо, ар о уиІоф. Адэ ягъэугъони бырыукІэ,
мышьяк рягъальхъэба.

Х ь э р а к ь. Ара?

Х ь э к ь а р. Модэ мо кІорэр олъэгъуа?

Х ь э р а к ь. Э-э-э...

Х ь э к ь а р. ЫІэбжъанэ пиупкІи, иджыбэ рильхъажыгъ.
Модрэ еІушъуаозэ еІъэкІонрэр «дзэр итэу Бырдж жъуагъэ»
зыфаІуагъэр ары. ДзитІур зэзао, ежъ цоб еІошъ, ицужъ ыуж
ит. Дунаем иІоф хэмыІгъэу альыгъэ, ау иІахъ хехы, канишно.
ИІахъэу телъым Іъэхъу, ежъ зи тыриІхъанэу фаеп, зэриупцІэ-
пІырэм нэмыкІыкІэ.

Х ь э р а к ь. Хырс-хырс!.. Зэ ыуж итым еплъыри:
пэІуІъашъор зыІуатхыгъэ чыиф унэжъым фэд ынэгъу.
ЕшъуакІо макІо, плъэгъурэба ытамэхэр зэригъэкІыгъэхэр,
полковникым фэдэу. Решъонэу сомитф горэ зэригъотэу,

ІэнэтІэшхо кыратышттым фэдэу, кыдэкІы ытамэхэр къегъэ-
пкІыхэшъ.

Х ь э к ь а р. Дэгъуба шъуу ешъомэ, имышъурэ ахъщэр
зыдакІорэр пшІэрэп.

Х ь э р а к ь. УзыІэщтыри неущымы пшІэрэп; ар тэрэз.

Х ь э к ь а р. Хъэдагъэ горэ сыгу къэбгъэкІыжыгъ, Хъа-
рур... Лпыжъ горэ Ілагъэ. (*КъызэдашІы. Зым ятэ Ілагъэ, ады-
рэр тхъаусхакІо къэкІуагъ.*) А-а-а, игъонэмыс гущэ хъугъэ-
ба... А-а-а!.. Сыд бэлахъ гущэр кыитфехи, а-а-а. (*ЗэкІэм
мыгъыцтыгъэ фэдэу, мэкъэ кыызэрыкІокІэ.*) Псынжъым фэ-
сакъ, ухэмыуцу. А-а-а, тхъамыкІэгъошхор кыисфехи сэ!

Х ь э р а к ь. Угу теІункІэжъ, Хъаблау, тхъамыкІэгъошху
адэ, кыин плъэгъузэ ущыІ, еІІанэ къэІабэшъ...

Х ь э к ь а р. А сыунэхъу гущи, сэ, а-а-а! (*Мыгъырэм
фэдэу, е мэгъымы нэшІошІэу, ымакъэ нахъ макІэу.*) Ящикхэр
къэпщагъэха?

Х ь э р а к ь. Ы! Ы! Моу сыкъэсыжъы пэт... Къиным,
ухэтэу ущыІ...

Х ь э к ь а р. Ары адэ, чыІэ умыІоу, жъоркы умыІоу,
сабыим фэдэу укыидекІокІызэ... А-а-а!..

Х ь э р а к ь. Зи Іээгъу иІагъэба?

Х ь э к ь а р. Сыд етымышІэжыгъ, профессор едгъэп-
лгыгъэп нахъ, меднэ купорос, непэ щэ теткІэщтыгъэ... Сгу-
нэхъугъэ гущи сэ!

Х ь э р а к ь. Купорос оІуа, сэІо?!

Х ь э к ь а р. Адэ сыд о тепкІэрэр?

Х ь э р а к ь. Хэт зытескІэщтыр?

Х ь э к ь а р. Помидоры арыба, адэ шъуичэмыжъа о
зытепкІэрэр?

Х ь э р а к ь. Адэ сэ уятэ огъае сэІошъ...

Х ь э к ь а р. Тятэ зыгъэен икъун мыщ къэкІолІагъ, сэ
сыхэмытымы, ар Іофыжъа, тхъам ыпашъхъэ ихъажыгъ, тэ
тапашъхъэ кыинагъэр ары Іофыр нахъ. Дэтхырэр Іофа, сэІо,
дэттэкъужыщтыр ары Іофыр. Модэ лпыжъхэр къакІох!.. А-
а-а!.. Игъонэмыс гущэ хъугъэба!.. Ящик баІо къэпщагъа?

Х ь э р а к ь. Шъищ.

Х ь э к ь а р. КІо, къэкІорэгъэм кыпшъхъапэжъын, а-а-а!

Х ь э р а к ь. Сыд къэкІорэгъа, боу сипомидор дахэ, кье-
узи щыІэп.

Х ь э к ь а р. Шъуадэжъ удэхъажыгъэба?

Х ь э р а к ь. Хьау, сыкызырэсыжыэу, уятэ шымылэжыэу
зызэхэсэхым, ящикхэр тадэжь Гуязгышэхи, занкIэу уадэжь
сыкыэкIуагь.

Х ь э к ь а р. Е-о-ой гуш, зи пшIэрэп о джыри. Шьуихэ-
гьуашьхэ ошгьушхо реклокыгь, хьалэчгыны ышыгьэх ха-
тэхэр.

Х ь э р а к ь. Ы-ы? Алахьэм сигьэунэхьугьэба ащыгьум,
а-а-а! (*Мэгьы.*)

* * *

Х ь э к ь а р. Шьыпкьэр зыфэдэр ошIа, Хьэкьам?

Х ь э р а к ь. Хьэракь, Хьэ-э-э-ракь.

Х ь э к ь а р. А, Хьэракь, шьыпкьэр зыфэдэр ошIа о?

Х ь э р а к ь. СэшIэ адэ. Тучаныр пшыкIузым кызы-
зIуахыкIэ, джары шьыпкьэр.

Х ь э к ь а р. Ари тэрэз. Ау, ошIа, моу зы шьыпкьэ горэ,
моу шьыпкьэ шьыпкьэу, шьыпкьэ дэдэ горэ шыIэу загьорэ
кыисцэхьу. Сешьуагьэуи сыгу кыльадэу мэхьу, зыгорэ кы-
сэшьэбэуагьэм фэдэу, кыгьэу сыкызытыригьэуцоу... Сыгу
кыпIыртIэу, Iаеу сегупшысэу сэублэ, а шьыпкьэр зэгорэм
сшIэщыгьэу, джы сшыгьупшагьэу кыисцэхьу. Ар сыгу
зэрэхкIырэр, сызэрэкIэгьожьырэр пшIагьэмэ!..

Х ь э р а к ь. Узэрешьуагьэм пая?

Х ь э к ь а р. А-ары!.. Сызэрешьуагьэр — ар дэгьу, мафэ
кьэс тхам ар кыует... Шьыпкьэр кызырэсымышIэжьырэр
ары зыфасIорэр. Сычыези сыкыегьэлъатэ.

Х ь э р а к ь. Шьыпкьэ дэгьоп ар, уимыгьэчьеу, чэщ-
ныкьом укыгьэлъатэу, узэшьони тэдэ кьэпхышта?

Х ь э к ь а р. Ари ары, ау... Зыгорэмэ шьыпкьэр зыфэдэр
ашIэу, моу мычыжыашэу щысхэу рэгущыIэх, ау сэ тэрэзэу
зэхэсхырэп, сызэгьуегьэуты. Хэта узэупчIыштыри?... Пкьэу-
мэ апышIэгьэ гьучIычмэ уядэIоу кыыхкIыгьа? Зыгорэ зэ-
хэоха? Iушь-Iушь... Зыгорэхэр зэраIохэба? Адэ сид пай тэ
кыытамылорэ? Шьыпкьэр зыфэдэн фаер ошIа?.. Остыгьэр
ары. Ары, ары! Тыдэрэ лъэныкьор ары остыгьэм нахь агьэ-
нэфрэр?

Х ь э р а к ь. Упэблагьэмэ укыгьэнэфын.

Х ь э к ь а р. Адэ упэблэгьэн фаеба! Шьыпкьэм упэб-
лэгьэн фаеба? УрагьэкIуалIэмэ.

Х ь э р а к ь. Хэта уезымыгьэкIуалIэрэр, екIуалIэба!

Х ь э к ь а р. КIо, сэ секIолIагь, адэ зэрэчылэу епшэлIэшта,
шьыпкьэм пэблагьэ пшыпхэу?

Х ь э р а к ь. Шьыпкьэр бэ мэхьуи, инышхо, зэкIэми
афикьущт. Зэдытый.

Х ь э к ь а р. Пфикьугьах. Гуагьэчьызэ аухыгь, зэдыты-
ети.

Х ь э р а к ь. КIо, о делагьэ щэхьу кьэпIощтэп... Моу
еплэ о тыгьэм: зэкIэми зэфэдэу альэгьуба? Альэгьу. Ау уеп-
лэын фае, кыбгурыIуагьа, шьыпкьэр плээгьуным пае, уеп-
лэын фае. О похмель умышIэу зи кыбгурыIон шыIэп. Моу
еплэ зэ. (*ЫIэ тыгьэм пэIуегьэуцо.*) Ольэгьуа джы? Плээгьу-
рэп. Джауштэу зыгорэм сшIуегьэбылгы нахь, шьыпкьэр сы-
мылээгьунэу шытэп сэ. Плээгьун фае, ошIа, ор-орэу плээ-
гьун фае. Ы-ы-ы, сишьыпкьэ шьыпкьэ дэхэцIыкIу, укьэнэф-
ба? Аферэм! Моу кьеуи, пыгупкI мыр, сIэ пыгупкI.

Х ь э к ь а р. Делэ ухьугьа, сэлIо? СыдыIэкIэ закускэр
уубытышт? Сшьхэ нахь Iэежьэу кьэбгьэузыгь.

Х ь э р а к ь. Мэузымэ, кыиосIуагь: сэ сцэ улы зэхьум,
Iуязгычыгь.

Х ь э к ь а р. Пшьхэ мэузымэ, гушIоба, зэгорэм хьу-
жыинба, тхьагьоба ар? Сэ мары сшьхэ егьаши хьужьыштэп.

Х ь э р а к ь. Сыда кьехьулIагьэр, синыйджэгьужь?

Х ь э к ь а р. Зи кьехьулIагьэпышгь арыба. Узырэп, мы-
узырэр хьужьына? Хьужьыштэпышгь ары зыкIэмыузырэр...
шьхэ хьужьыштэп.

Х ь э р а к ь. Еплэ, еплэ ар зэрэкIорэм!..

Х ь э к ь а р. Ыпшгэ мэуза, сэлIо, сидэу ыпэ дэгьэзы-
ягьа? Сид шIуIо ошьогум рильэгьуагьэр, аркь тучан ита
мыш?

Х ь э р а к ь. ЫцIэ ратхагьэмэ еIошгь ары. Поэт.

Х ь э к ь а р. Пэлэт, ара?

Х ь э р а к ь. О, о! Зымафэ ытхыгьэ горэм кьеджэу сыри-
хьылIагь. Сэ, еIо, сихэгьэгьу шIу зэрэслэгьурэр, псишгэ сиIа-
гьэми, шьэри сихэгьэгьу фэстыни, еIо, мэкуо. Птышта оры-
мэ, Хьэбал?

Х ь э к ь а р. Боу стын джыдэдэми, сто грамм горэ кы-
рарагьахьори, сидкIэ сищыкIагь.

Х ь э р а к ь. Двиститнэ, пIахыштмэ сшIэрэп нахь, по-
хмель емыгьэшIэу. Еплэба мощ, сид ытыштыр, пэтхьу-
Iутхьу зэхьум, мазэрэ шылгыгь.

Хьэкъар. Адэ ыпсэ пэтхъу-Іутхъоу ытына, еІэзагъэшъ ары.

Хьэракъ. Сихэгъэгу сянэм фэд, псишъэ фэстышт... Псэ тхьапш уи! о, Хьэаз? Псэ тхьапш уянэ кыуитыгъэр, Хьэлал?

Хьэкъар. СшІэрэп, о тхьапш?

Хьэракъ. Сэри джаш фэдиз, о кыуамытыгъэр сэ кысатышта?

Хьэракъ. Ари тэрэз, сэ симыІэ закІ ори уимыІэр; ахъцэ, ІэнатІ, похмель.

Хьэракъ. Сыдэуштэу янэ кырыммытыгъэ псишъэр родинэм ритышт? Пихына? Тэтхъэжы, еІо, тиунэ дэпкхэр дышъэ, тикІашбохэр гъуаплъэх. КъыкІэххэу хъурэба а кІашъом... тоисъ уашъом? Ура, оІокІэ, екъуа, зихьапІутІэ зышхыжын. Мылэжъэрэ гъончэдэ тщыгъ пшІошІа! Адэ зыгорэкІэ чІыпІэ горэм зыгорэуштэу щытэу зыгорэ хъумэ, умызыгорэ дэдэмэ ащ зыгорэ фэуузыгорын фаеба?.. А гъончэджыр лажъэхэзэ алажъэмэ, а лажъэр къэзылэжыгъэм ар лажъэу фэплъэгъуштэп ныІа, а гъончэджыр лажъэрэм зыщилэжъэгъэ чІыпІэм уеплъынышъ, ежъ ыпкыынэ-лын зыфасІорэр, кІо, моджэ е мыдыджэ?.. Идэжын фэпшІын фаеба, кыгъэщыпэна и... мыст... ы-ы-ы-ылъэгуанджэ? Адэ хэт ар къэзыІоштыр? Имыст къещышъ, идэжын фэтэжъугъэшІ — хэт зыІоштыр? У пэлэтыр ара? Хьаумэ ора? Псишъэ ытыштба лІы зэгъафагъэм! Ыты къэс, нахъ кІэкъэпсэу кыратыжын шІошІышъ ары...

Хьэкъар. Слушай, зыгорэу щыт мыр. Зэ уашъом дэплъый.

Хьэракъ. Зи... ошъо-бышъу, нэшхэй, нэгъуцу... кІэкІэу къэпІон хъумэ, тэш фэд, похмель ышІы шІоигъу.

Хьэкъар. Хьау, сукин ты сын дорогой... Зыгорэу щыт мыр. Моу зэгуи зэ. (*ЫІэхъуамбэ делэтае, етІанэ епэмы.*) Моу зэ еплъи — цІынэ. Сыдэлэбаешъ, оказитя — уае. Ощхыр къэсыгъ бэшІагъэу, зажэрэр сшІэрэп, кІэшІагъэу ташхъагъы ит къемышхэу... Алахъэм симыукІи, ащ фэдэ мэхъуа, зэ къеплъыри. (*ДэпкІае, етІанэ ышъхъашъо телэбэжъы.*) Мары, сыздэпкІае, сшъхъэ кыгъэуцІыныгъ. Къэси, къэуцугъ, понимаешъ, мыдэ Іай! Сыд мыр кыызфемышхырэр, ы?

Хьэракъ. Ощхъэсагъэшъ ары.

Хьэкъар. Как это — ошхъэсагъ? Тэ тыфэмыгъасэу, ошхыр хэт зыгъэсагъэр?

Хьэракъ. Хьы... Тэ тызфэмыгъасэрэр ары пшІошІа ошхыр зыгъэсагъэр.

Хьэкъар. Егупшысэ, сэІо, гъэсагъэшъ.

Хьэракъ. Сыд зэгупшысэрэр?

Хьэкъар. Сыд аІошт, еІо, сыкъещхмэ.

Хьэракъ. Арышъхъае къещхынэу арба зыфагъэсагъэр?

Хьэкъар. КІэгъожыгъэмэ ошІа?

Хьэракъ. Сыд зыфкІэгъожыштыр?

Хьэкъар. УзфыкІэгъожын макІа... Ууай, аІуи, кы-рагъэжъагъ, ежъ ошх жъгъэу кычІэкІыгъ. Шыблэрэ пчы-кІэрэ уигъус, аІуагъ, ежъ гъусэнчъэ хъугъэ. УзынэскІэ, лэгъу-пкъопсыр кыпплэгъокІышт, аІуагъ, ежъ хэт пэгъокІыгъ? О пшъхъэ куй ары. Начит, тэ ыгу тырихыгъэп, тышІопырац. Зэ тыІугъэкІоти адэ... Е зянэ, къещхы Іай!.. Тэ зыми тыщыцэп ара? Тэ ошхи кыттешхъы хъуштэп, ара? А-ей, къеси къещхи зэкІэ аркърэ закусонрэ зышІыжыныр!.. Хъужыгъэмэ!

* * *

Хьэракъ. Хьэкъар!

Хьэкъар. Сыд, Хьэракъ?

Хьэракъ (*екІуалІэ, епэмы*). У-у-у... Узфэдэр ошІа?

Хьэкъар. Сыд?

Хьэракъ. Ошъуапщ.

Хьэкъар. Сыд пІуагъи?

Хьэракъ. Ошъуапщ, сІуагъэ. Слушти, сыкъыоплъышъ, бэшІагъэу зыогъэошъуапщэ о, ошъопщами кыппнэу, уишъыпкъэуи охъапщэ, сыдигъо, сикъош, укъещхышт? Къещхба!.. Канишнэ, цІыфыр ошхэп. Ау ошхыри цІыфэп ныІа! Адэ ошхым иунапчъэ хэт ташыш теуагъ: ей, ІофышІэ кыдэкІ, ыІоу? Ы? Адэ зи къашъуІорэпи? Ы? КІо, мыхъуштмэ, му-у-у шъуІоба! Тыошхэп ныІа, чІыгум тыришъужыынэу. Адэ зыгорэ тэжъугъашІэба, моу зыгорэ... Хьабур-щыбур, къурым-щырым... Ошхыр къещхымэ, тыжэ укыгъэу тыщысынэу арэп ныІа. Ошхыр Хьабэкъуае мэ къаІофытагъэп, Хьамыкъомэ япомидор тешх аІуи, Іоф горэ иІэу, зыгорэм ыгъэгумэкІэу ари къэкІуагъ, арыба? Тэри зыгорэ тэжъугъашІэба, ы? Ошхым тынахъ дела тэ? Ежъ ошхымэ, тэ тышІыфыба. Ежъыри организацэ горэм хэт, канишнэ, зыми хэмытэу къещхырэ щыІа,

федэ горэ имыІэу. Арышъхъае тэри зыгорэм тыхэтба — цыфхэми тахэт, организаци тыхэт, очыредми тахэт, ешгорэ-ми тахэт, тэпсауфи тахэтышт, адэ зыгорэ тэри тэжъугъа-шІэба! Уихатэ утешхэ къодыекІэ екъуа? Хъау, уигъунэгъу ихатэ утешхэнэу сІорэп сэ, ау уцІыфын фаеба? Зарплатэ хэ-мыльэу? Ощхым зарплатэ ратырэп ныІа? О! Хъаумэ шъо шъуичылэ щырата? ШъушІэрэп, арыба? ШъукІэупчІ. По-хмель зэрэсымышІыгъэзи сэ къышъосІон: нэбгырэ пэпчъ къешхын фае. Хъау, ар тэрэз, къешхыхэри шыІэх, ащ фэдэ цыф зырызхэри къытхэтых, ау нахъыбэрэмэ псынжъ Іае къашІы. Модрэ оцхым шъуеплъ, псынжъы ыІорэп, уае ыІо-рэп, ащ фэдэ зэхэшІыкІ уиІэныр сэмэркъэуа! Сыд фэдэ гъогу ар зэрыкІорэр — Хъамэхэс зыдахъэкІэ? Ешъуагъэми къауа-хъы ар, чэмхэри быухэзэ ебгъукІох, тинасып абзэ зэрэты-мышІэрэр нахъ, алахъэм ешІ ахэмэ къытаІуалІэрэр! Ащи изакъуа, ХъалатІэ иІэгуи дащхэ, тхы, цыфи, управляющыри зыпыкІыжъыгъэхэм. Щэгугъыщтын ащи. Ежъ бэшІагъэ зыми зыщымыгугъыжъырэр, ПервомаимкІэ зэ пиуахъэ къыздэ-кІым, вторэмаим ядэжъ нэсыжъыгъ. Джащ щегъэжъагъэу къыдэкІыжъырэр. Радикулит хъугъэ.

Хъэ къа р. Армэукулит... Іоф ышІэ ашІоигъомэ, гъогу фарэшІ.

Хъэр а къ. Мыжъо гъогу, арба?

Хъэ къ а р. Асуалыт гъогу.

Хъэр а къ. Иунэ пчъэлупэ Іухъэу арыба?

Хъэ къ а р. Ары адэ.

Хъэр а къ. Планым хэт, фашІышт.

Хъэ къ а р. Сыдигъо?

Хъэр а къ. Планым хагъэуцонэу план рахъухъагъ.

Хъэ къ а р. Планым хагъэуцонэу план зэрэрахъухъа-гъэр планировать ашІыгъэба адэ?

Хъэр а къ. АмышІэу! Планым хагъэуцонэу план зэрэ-рахъухъагъэр планировать зэрашІыщтым фэгъэхъыгъэ план атхыгъ.

Хъэ къ а р. Адэ а планым хагъэуцонэу план зэрэрахъу-хъагъэр планировать зэрашІыщтым фэгъэхъыгъэ план зэрат-хы ашІоигъомкІэ план...

Хъэр а къ. АшІыштэп!.. Планым хагъэуцонэу план зэрэрахъухъагъэр планировать зэрашІыщтым фэгъэхъыгъэ планыр зэратхыщтыр планировать ашІынэу агу къызэкІым,

зэ джыри егупшысэжъхи, ишІын иплан планым къимыкІэу къикІыгъ.

Хъэ къ а р. Ыхъы... Зэгуи зэ... гъогушІыным иплан... планым къимыкІэу къикІыгъ. Джы къызгурыІуагъ. Адэ ар планировать ашІыгъэба?

Хъэр а къ. Сыдыр?

Хъэ къ а р. Джа къимыкІэу къызэрыкІыгъэр?

Хъэр а къ. Ар ашІыгъ, ар дэгъоу ашІыгъ, къимыкІэу къикІэу къикІыгъэмэ, къекІыба къимыкІынэу. Ар хэти къы-гурэІоба. КъызэримыкІырэр къагурэІо, ау джашъ къикІырэр ары къагурымыІорэр. Морары блэкІы джа планыр планирты зымышІыгъэр... Къешхырэр, арыба? Іушы хъугъэ оцхыри. Зытешхэщтым лъэхъу. Мо блэкІыгъэм ыуж ихъан шІуІуа?

Хъэ къ а р. Ашъуу тэ къыкІэткІуми тезэгъышт... сто грамм горэ нэмыІэми.

Хъэр а къ. Тигъунэгъу, напырмернэу, тхъэмафэ хъугъэ ипомидор хатэ псы зытырикІэрэр насоскІэ, сомишъэ уасэ еле-стрическэм мазэм къыкІоцІ тыригъэкІодагъ. Ар фая фэмыя оцхым, сыд ришІэшт? Адрэ игъунэгъу оцхым ежэ, исомишъи иджыбэ зэрилъ. Ар фаеба? Пчэдыжъ сыхъагъ ыдэжъ. Пой-дем, сІуагъэ, на жъау. Буфет жъаур ары зыфасІорэр, къы-зэтэдджым, игъончэдъжъ гъэшІуагъэу хъакушъхъэм пылъагъэр къыпызи, канпот щальэм хэфагъ. Канпотыр ипкІутыжъына, гъончэдджыр щальэм хифызыкІи, хэІаби, тасым из къысфы-хихыгъ, агыкІыгъакІ ыІуагъ, гъончэдджыр, кІо, ари тинасып. Гъончэдъжъ чІэгъчІэлъыр шыпс шыуаным ышъхъагъ пылъа-гъэу слъэгъугъэти, ащ Іофыр нэмысзэ сикІыжъмэ нахъышІу сІуи, сыкъежъэжъыгъ. Адэ ащ утешхэщта орымэ?

Хъэ къ а р. СшІотэрэзэп сэ мыр...

Хъэр а къ. Тэрэзэп сэІоба сэри. Оцхыри зыфэсакъы-жъымэ, ащыгъум Іофыр зыгорэу щыт. Олъэгъуа зэрэкІы-мысымыр... Тс-с-с!.. Жъы къэмыш. Жъэу къыдэбгъэкІыгъэр зэкІэгъэкІожъ. ЗэкІэгъэкІожъ! Зыгорэу щыт мыр... Модэ еп-лъыри уц къурэм...

Хъэ къ а р. Еплъыри ар зэндэрыкъэу зэрэуцугъэр!..

Хъэр а къ. Адэ! Ыф пІо къодыемэ, къызэпычыти! Фэ-сакъ, жъы къэмыш...

Хъэ къ а р. Ары Іай! Чыгхэр...

Хъэр а къ. Адэ! Хэт ахэр чІычІэгъым къычІэзыфыгъэ-хэр? Сыд афэмгъотырэр? Тэубэ, тэульэгу, тыхэпыджэ,

зэхэтэгтйхьэ, егІани плъэгъурэба чыгум кыызэрифыхэрэр.
Тэ хатэхэми чыг кьадэтынагъэп, ежъ кычІефых.

Х ь э к ь а р. Сьд пай?

Х ь э р а к ь. Адэ! Лъагэу заІэтынышъ, мыІэрысэ джа-
дэхэр кыызпагъэкІэнхэшъ, кьеоххэу аублэшт, уаукІыпэти,
ХьэтІэ нэІугІэтІэжъ! Е-е, дорогуля, Хьэрэкъэ-Іуля!

Х ь э к ь а р. Псыхьом ымакъэ зэхэоха? О-о.. Адэ! Мары
моджэ узэрехэу мачъэ а сидэхэжъыр. Тэдэ чъэрэ ар? Ы-ы!
ОшІа о, сэ сэшІа? ЗышІэри щыІ, ау кыуиІоштгэп. Мачъэба
чэщи мафи? Сьд адэ кьэхъугъэр ащ фэдизэу, ы? ЗэкІэмэ ана-
хьыбэ ищыкІагъа ежъ? Сьд гухэлъ иІэр? КъыуиІошта? Адэ
джары... Зи тилоф хэлъэп, зи хэтшыкІырэп, хъу шІоигъор
орэхъу, зэкІэмэ танахъ делэп тэ...

Х ь э р а к ь. Ащыгъум ы-ы-ы, си Хьабэлэжъ... гъэзе-
тым тегъадж, тІури зы тшІэн щыІэп, а емынэм ыхьынэу
бгъэкІуагъэр кьэкІожьфэ, мары Хьажъупако кьакІошъ,
кыыІытхышт... Сэлам, сэлам! Самолет летит, помидор ве-
зет. Пачем штука? Пальтэрэ рубля! Сэлам!

Х ь э ж ь у п а к у. Здэрэу.

Х ь э к ь а р. Сьд уикъэбар?

Х ь э ж ь у п а к у. Хороший живем.

Х ь э к ь а р. Олажъа, уалажъа?

Х ь э ж ь у п а к у. Тягнем помаленкэу.

Х ь э к ь а р. Москва ущыІагъ аІуагъ...

Х ь э ж ь у п а к у. Да, ехал. Товар возил, денгэ привозил.

Х ь э к ь а р. Сьдэу щыт Москва, тигугъу щашІырэба?

Х ь э ж ь у п а к у. Красивый, большая город, товар
много надо.

Х ь э к ь а р. Адэ урысыбзэ кыщызэбгъэшІагъэба?

Х ь э ж ь у п а к у. Я, слава бох, всегда разговаривал
пирлично.

Х ь э к ь а р. Адыгэ дэсба?

Х ь э ж ь у п а к у. Не знаешь, а что?

Х ь э к ь а р. Адыгэбзэ тІэкІу кыызэбгъэшІэныеба. КІо,
ащыгъум оля-ля!

Х ь э ж ь у п а к у. Что?

Х ь э к ь а р. Чао?

Х ь э ж ь у п а к у. Ы?

Х ь э к ь а р. Сё-ляви! Гутен таг и дальше моргай!

* * *

Х ь э к ь а р. Зэль (Іонамэ.) А-тхьамыкІ, аркъымэ
кыпІуужьырэпи, си Хьэбэлэгъэжъ, сьдэуштэу жьы кьапщэ-
рэ, аркъымэ тІэкІу хэмытэу?

Х ь э р а к ь. Е-о-ой, жьыкІэ олътыта тэ кьатщэрэр?
(Іонамэ.) Фыу! Алахъэм симыукІи, бжьиныф ужэ дэльэу
укъальфыгъа, зи нэмыкІи пшхырэба?

Х ь э к ь а р. Аркъ...

Х ь э р а к ь. Ли джэнчи?

Х ь э к ь а р. Ар щымыІэмэ — спирт.

Х ь э р а к ь. Щыпси пІасти?

Х ь э к ь а р. Ари сымыгъотмэ — самогон.

Х ь э р а к ь. Къэби хьантхъупси?

Х ь э к ь а р. Адэ зи щымыІахэмэ, пиори хъун. Ау ар-
кьыр зэкІэмэ анахъ дэгъу, тызщыфаем дгъотырэп нахъ. Е-о-ой,
тэ тыщыІ пшІошІа?

Х ь э р а к ь. Боу отхъэжъы.

Х ь э к ь а р. Тэтхъэжъыми, ерагъэу тэтхъэжъы. Тхьапша
кьэнагъэр?..

Х ь э р а к ь. Слушти, зэхэпхыгъэба о: Іушхэр зэкІэ кьэ-
лэшхом ащэжъыгъэх аІуагъ.

Х ь э к ь а р. Адэ тэ сьд пае тыкьыданагъ?

Х ь э р а к ь. О удэсыгъэп ащыгъум, отпусковатым ущы-
Іагъ... милицэ щагум... пхъэнкІыпххэр пІыгъэу. Іушхэр зэкІэ
кьэлэшхом ащагъэшъ, кьэнагъэхэр джащ маплъэ щысых.

* * *

Х ь э к ь а р. Е-е-е, си Хьэжъажъ, о моджэ ущыс
узэкІэскъыскъэу, похмелынчъэу, дунаим узэрэхэнырэри
пшІэрэп... Сэ, ошІа, загъорэ мо дунэешхом игупчэ, ыгузэгъу
шъыпкъэ ситым фэдэу кыысцэхъу, центр зыфалорэм. ЗэкІэ
сэлъэгъу, тыдэкІи щыхъурэр зэкІэри зэхэсэхы. МокІэ зысэгъа-
зэшъ: хъунэп шъушІэрэр, сэлэ, шъутэрэзэп, сэлэ, моуштэу шъу-
шІыба, зыкьом ыгъэунэшкІужьыных, сэлэ. ЕтІанэ мыдыкІэ
зысэгъазэшъ: аферэм, сэлэ, джар хъун, джауштэу зэкІэми
арэшІ, сэлэ. ЕтІанэ гъэшІэгъоныр: сэ зэкІэри сэлъэгъу, ежъ-
хэм сыкьалъэгъурэп, ащ фэдэ мэхъуа, слушти! Ащ сьд фэ-
диз кьин сигъэлъэгъурэ сэ! Е-е, сикъош, псынкІагъоп ар, ду-
нэе гупчэм уитыныр.

Х ь э р а к ь. Гупчэр — рестораныр ары.

Х ь э к ь а р. Хьау, си Хьалыбул...

Х ь э р а к ь. Хьэракъ, сIуагъи.

Х ь э к ь а р. Хьау, си Хьажъымыкъу, ащи загъорэ укычIэкIыжын фае...рагъэтыжынба сэлэш ары... Къыб-гурылорэба зыфаслорэр: мою сынэу, Iоф бэлахь горэхэр зэшIо-схынхэу кIуачIэ сIлэу, сыкъальэгъурэп.

Х ь э р а к ь. ОрыкIэ анахь Iоф бэлахьэу сэ сшIэрэр — козынэ къиптхъуныр, чэмыжъыр игъом дэфыныр ары. *(Хэчъые.)*

Х ь э к ь а р. О ужэжъ ары козыныр къызэратхъун фаер... Къыбгурылорэба зыфаслорэр: сын, Iоф ин зэшIосхын слъэ-кIышт, ау сыкъальэгъурэп, къалорэп а Iоф иныр зыдэщылэр. Джа сыкъызырамылэгъурэм пае, джащ сигъапзэ, сызэгуй-утызэ, цIыкIужыы сэхъужы. Зыми сыкъымылэгъужьэу, ош фэдэу сэхъужы. ТхамыкIагъоба ар?..

Х ь э р а к ь *(къэушыжъы)*. Къигъахъу!.. Ара сэлIо!.. Iушыщэу укъэгущылэ зыхъукIэ, чъьер къыстео. О уешъуа-гъэу ренэу ухэтын фае, армырмэ Iушыщэ охъу. Iушэу шыIэр IэнатIэу шыIэм къехъу хъуштэп, ар пшIэрэба? Познэ, Жакъ, уиакъыл гужъуагъэ. УагъэтIысмэ — тIыс, къырагъахъомэ — ешъу. *(Хэчъыежъы.)*

Х ь э к ь а р. Хьау, ауштэ къодыекIэ цIыфыр къэхъурэп, си ХьанэтIэкъэжъ. Бутылкэр сIыгъэу сыкъальфыгъ пшIошIа сэри, тэнэ тхамыкIэ... Хьым... Аркъ пшIошIа сызэригъашъ-штыгъэр, кушъэм сызыхэлтым... Аркъына Iай?.. Не можа быт!.. КъэсшIэжъырэп. Пкъэу гъучIычмэ уядэлугъа? Iушъ-Iушъ-Iушъ... Сыд пай къысэкIуалIэхэу къысамылора? ЗэIу-шъэшъэжъых, IэнатIэр зэфагошы, зэхьуагъэхьыштэп. ГъэшIэ-гъоныба, ушэлфэ, зы нэбгырэ къыокIуалIэу, уичыхIэн пфэшIуа ылоу къыоупчIыштэп. Ау узэрэлIэу, къыуажэщтыгъэхэм фэ-дэу, къэзэрэфых, пфэшIу къабзэуи бэныр атIы, мылэжъэжын чыхIэни къыптрахъожъы. Цэ-цэ-цэ... *(Хьэракъэ къегъэушы.)*

Х ь э р а к ь. Арэп, къэзыщагъи, къащагъи, яордэ унэжъи сыд тиIоф ахэл! Тешъощтмэ тежъугъашъоба!.. Ара сэлIо... Цихъан ныо горэм джэнч езгъэдзыгъагъ зымафэ. Олахьэ зи адыгагъэ хэмыл ащ. УлIэшт, ыIуагъ, похмелынчъэу сыщы-тыгъ, сыIэегъэн фае, улIэшт, еIо, тхьар къыоуагъ. Адэ, сIуагъэ сэри, дунаем цIыф тетыхъыгъэба, ар къызысаом, зыгорэ пэкIэрыIыгъэмэ, сыд шышIыни... Хэт гуши къытпыл, хэти

тышIоIоф. Тэлау шыкыфыцIэм ыхъыгъа мы тIофытагъэр, сы-дигъо къэкIоужьышт!..

* * *

Х ь э к ь а р. Слушти, загъорэ сыкъаштэ сэ. ПкIыхьыпIэ Iае горэ джырэблагъэ слъэгъугъэ. ПкIыхьыпIэми сшIапэрэп, сешъогъагъ. Сыгъолтын сIуи шъхъае сышъхъахыгъ, угъо-лъыштыр, Iофа, укъэтэджыжын фаеба. Тыщылэу тыпсэунэу къызфамыгугупшысырэр сшIэрэп сэ. Моу блэмэ афэдэу: щылэу макIо, щылэу машхэ, ешъонкIи хъун джауштэу, се-бэджын ылорэп, сшъхъэ къэунэзэнышъ, е сылъэпэонышъ, е делэ горэ къысхэонышъ. Ары. Сыгъолыгъэу къэсшIэжъы-рэр, сыда пIомэ псынжъым сыхэсэу сыкъэушыжъыгъ... Хьау-ми сыкъэнэхъэжъыгъа?.. ЗыкъэсшIэжъыгъэн фае. Къысэхъу-лагъэр ары джы: сешъогъагъ, канишнэ, апэрэмкIи сшъхъэ кIоцI зыгорэхэр шъхъу сшIошIыгъ, ау, кIо, сыд мыщ щыхъун, ори олэгъу...

Х ь э р а к ь. Тара? *(ЫтхъакIумэ еплъэ.)* ШIункIыбз, бормотухэ рамыкIагъэмэ...

Х ь э к ь а р. Къеплъ джы хъурэм. Апэ сшъхъэ кIоцI пчэгъу щауIучIы сшIошIыгъ. О пшъхъэ пхъэ щызэпаупкIэу къыхэкIыгъа?

Х ь э р а к ь. Хьа-а-ау... Шъыпкъэ, семышъуагъэ зыхъукIэ цы-ы-уу ылоу мэхъу, бэшэрэб нэкIыр жъым ыгъэшъуйрэм фэдэу.

Х ь э к ь а р. ЕтIанэ къыхэпыджэхэу аублагъ, пчэгъухэр шычIаIухэмэ сшIэрэп, уатэхэр къытеох, зыгорэхэр аIо, зэ-джэжъых, ку макъэхэр зэхэсэхых. Арэп, сэлIо, сыд мыщ рашIы-хьэрэр? Сэ къысамышIэжъыгъэ шыIэп, чэщ-зымэфэ псау сез-гъэшъон сымыгъотэуи хъугъэ, ау ащ сиIоф нэсыгъэна, сы-цIыфба сэри! ТIэкIу шIагъэу мэ Iае горэ къысэугъ, къэпIонкIи мэхъэшагъо, къо шIуй макъэхэр зэхэсхыгъэх, етIанэ мэ Iае къысэугъ. Сыд пшIэшт, зиунагъо? ЗыгорэкIэ сиякъыл щыо-гъэна? Арышъхъае къэсшIэба хъурэр-шIэрэр? Сыгу кIэззэу, сIаблэ сысэу сшъхъэ сыдэлэбэягъ. Шынэ горэм сыхэлэба-гъэти, сызепэмым — джадэдэр ары, къомэ ямыст ары, сынатIэ къечъэхы. Тигъунэгъу первэшкoльницэр блэчыти, Iапэ фэсшIи, къызэсшIагъ. Сыд? — сIуагъэ.— Сыд сы-дыр, тэтэжъ? — еIо, нэгъучIыц, сырынэм къигушыIыкIырэм

фэд, зы нькьо изакьоу зэдидзагъэм фэдэу кыисэплты. КЮ, сэЮ, еджэныр, пионер, комсомол, зыгорэ кьезгъаЮ сшЮигъу, кыыхэмыщэу сшъхъэ есэгъэлъэгъу, кыльгъунба мыгъо цыкЮм сшъхъэ шыхъурэр. Ежъ: хи-хи-хи... Мыхъужьыхэ зэхъум сшъхъэ занкЮу Юапэ фэсшЮгъ, сыбгъэ кьизгъэпшыгъ! Олъэгъуа, сЮагъэ, дядэр зэрэчаныр, ащ фэдэ кЮлэгъаджэ шъуишкол чЮта? «Ышъхъэ къакъыр тетэу кЮлэгъаджэ тиЮп, еЮ, ау къуй горэ ти.» Скускузэ ечъэжъэжыгъ. Сэ чыг кьогъу зысшЮ, цыкЮ-цыкЮу сшъхъэ сьдэЮбэежыгъ. Къакъыр, понимаешь? Къошчы! Ащ фэдэ хэты кьехулагъ? СыщЮфба сэ? СыпсэЮдба? Ну хорошо джы, зыфэдэ мыхъурэ шыЮп, ау сшъхъэ къакъыр шЮпЮ пшЮнэу — ар тэрэза? Канишнэ, къакъырым егъашЮм кычЮмыкЮу кьэзыхы шыЮ, дэгъуба ежъ ар кьезэгъымэ. Ау ащ нахъ кыисэпэсыгъэба сэ? КыисэупчЮжъхэми хъунба?

Хъэр акъ. О пшъхъэ тырашЮхъан фэягъэр ошЮа?

Хъэ къ а р. Сыд?

Хъэр акъ. Буфет. Забегаловк. Е хочябы пиошъуап! УдэЮбаемэ, кьигъахъу пЮу ухэтыщтыгъэ. Тэри загъорэ тыкьыдэКЮени.

Хъэ къ а р. Тыдэ?

Хъэр акъ. Пшъхъэ.

Хъэ къ а р. УкьыдэКЮеныеп.

Хъэр акъ. Еплъ джы ыЮрэм. Тызэныбджэгъуба, загъорэ похмель шытшЮнэу пшъхъэ тыкьыдэбгъэКЮеныеба?

Хъэ къ а р. УкьыдэКЮеныеп. Ощ фэдэмэ ар язгъэу-цЮпЮу...

Хъэр акъ. СыкьыдэКЮени.

Хъэ къ а р. УкьыдэКЮеныеп.

Хъэр акъ. СыкьыдэКЮен!

Хъэ къ а р. Ех, мою слъэгъузэ джыдэдэм сшъхъэ! Ех!

Хъэр акъ. КЮ, дэгъу шъуу, сыкьыдэмыгъэкЮай. Сыда тесшЮхъащтыри о пшъхъэ, кьошъумэр теу? Морары ти-пoxмель кьэсыжъыгъ! ШЮэх, нынэ, шЮэх!..

Хъэ къ а р. Уезыгъэшъон гушэ огъоты, похмельр ары нахъ Юфыр... Моу кыЮусэгъэх, мою сэ кыЮусэгъэхба!

ГуЮэхэмэ, аркъыр стаканэу яджыбэмэ къарахыгъэмэ арагъэ-хъон аЮоз, бэшэрэбыр аЮпэзы, мэкьутэ. Зэплыхэшъ шытых.

ПЕРЕСТРОЙКЭР КЪЭКЮА КЪЭМЫКЮА?

Фельетонхэр

Апэрэ кьэшЮгъу

ХъапЮтЮ мэсысы щыт: зэмкЮ ыпэкЮ фэщтым фэдэу, мэсысы, етЮанэ ыбгъухэмкЮ мэсысы. ПытЮашэ кьехъэ, ащи иЮфхэр хъатэ-хэп. Зы тЮэкЮрэ еплъы, екЮуалЮ, зыдэсысрэ лъэныкьомкЮ маплъэ, етЮанэ ежъыри дэсысэу кьеублэ. Зэ зэдырагъаштэу, зэ зэблэхэзэ мэсысых. ХъапЮтЮ мэлэбэшъ, ПытЮашэ блэЮыкЮызэ, кьеубытышъ, кьызэтырегъэуцо, ежъ мэсысы. ПытЮащи мэлэбэшъ, ХъапЮтЮ кы-зэтырегъэуцо.

Хъап Ю т Ю. Ора, сэЮ? Сыд?

П Ю т Ю а щ. ЩыЮп.

Хъап Ю т Ю. Щэ таси шъуиунэ итыба?

П Ю т Ю а щ. Ар шыЮ. Мары, ешъу.

Хъап Ю т Ю. Щэми бэрэ уешъомэ...

П Ю т Ю а щ. КъыпЮучыжъын.

Хъап Ю т Ю. ПомидорыкЮхэр кьыхафэха, сэЮ?

П Ю т Ю а щ. Тара?.. Ары — Юай!..

Хъап Ю т Ю. Зэ о уитас иплъэри.

П Ю т Ю а щ. Мыдэ! Нэшэбэгу такъырхэр хэсых! Тыдэ кьыкЮыгъэх мыхэр?

Хъап Ю т Ю. Шъуихат ары. Сыд ебгъэшхырэр шъуи-чэм?

П Ю т Ю а щ. Зышыхъун шыЮпышъ, помидор, нэшэбэгу.

Хъап Ю т Ю. Адэ жары, ебгъэшхырэр кьыуетыжъы.

П Ю т Ю а щ. Арышъхъае чэм быдзым сьдэуштэу кьы-кЮыгъ мыр?

Х ь а п I ы т I. Чэм быдзымклэ къэклогъэн оIуа о мы тызашьорэр?

П I ы т I а щ. Адэ щэр тыдэкIэ кыикIыр?

Х ь а п I ы т I. Тэрэзэу бгъашхэмэ, джа зыфэпIуагъэмклэ щэр къакло, тэрэзэу умыгъашхэмэ, нэмыкI чIыплэ горэкIи къэклон ылгъэкIышт. УзэрэдэзекIу. Сэ оIоныр ары, сикъош...

П I ы т I а щ. СыкъэдаIо.

Х ь а п I ы т I. Колхозым тыхэгъэхъажь. Сыгу фэгъушь ары. Сыд Iо фаеми, тыкъыльфыгъ, типIугъ.

П I ы т I а щ. Дэгъоу типIугъ.

Х ь а п I ы т I. Ары типIугъ. Тыщышхи, хъугъэп, те-тыгъуи хъугъэп. Итшъугъ, итшхыкIыгъ. Джы тхъамыкIэу, екIагъэу къэнагъ. Ебэ хъугъэ.

П I ы т I а щ. Колхоз псаур ебэ хъуна?

Х ь а п I ы т I. Зэрэколхозэу ебэ хъугъэ. Джынэс, тэ тшIа-гъэп нахь, къэралыгъом ыIыгъыгъэх, ахъщи-бохъщи къари-тэу.

П I ы т I а щ. Ежь колхозым сыд ышIэщтыгъэр ащ фэди-зым?

Х ь а п I ы т I. Зыгорэ ышIэщтыгъа, лажьэщтыгъэ ныIэп. Плгъэгъугъэба зи колхозым шылажъэу?

П I ы т I а щ. Чэщырэ трактор макъэм сыкыгъэушэу хъугъэ, чэщырэ мажъох, чэщ мычъые яIэн фае.

Х ь а п I ы т I. АрынкIи хъун. Ежъхэр лажьэщтыгъэх, зи къамылэжъэу, ашъхэ аIыгъыжъын амылгъэкIэу, джащ пае къэралыгъом ыIыгъыгъэх. Джы самоокупае-шъхъэIыгъыжъ ыIуи, ытIупщыгъэх. ЫмыIыгъыжъынхэу ары.

П I ы т I а щ. Джынэс ыIыгъыгъэх, джы чIидзыжъыгъэх, ара?

Х ь а п I ы т I. Ауштэу сэ сIуагъэп, о пIуагъэми, зэхэс-хыгъэп. Сэ сIорэр — колхозым тыхэгъэхъажь.

П I ы т I а щ. ТыщыIэшъун оIуа?

Х ь а п I ы т I. Адырэхэр шыIэхэба?

П I ы т I а щ. ЩыIи ахэт, шыIэ-щымыIи ахэт, шыIэ зышIоигъуи ахэт, зышIомыигъожъи ахэт...

Х ь а п I ы т I. Улажъэмэ — ушыIэшт.

П I ы т I а щ. Лэжъагъэхэба джынэс?

Х ь а п I ы т I. Тэрэзэу лэжъагъэхэп. Джы лэжъэщтых.

П I ы т I а щ. Уицыхъэ телъа?

Х ь а п I ы т I. Адэ шыIэнхэ фаеба?

П I ы т I а щ. Джынэс шыIагъэхэба?

Х ь а п I ы т I. Нахь дэгъоу шыIэнхэу ары.

П I ы т I а щ. Кыпфадэна?

Х ь а п I ы т I. Изын къаратыгъ.

П I ы т I а щ. Ашъуу дэгъоу шыIэхэу аIощтыгъ.

Х ь а п I ы т I. Ащ нахь дэгъужъэу джы шыIэщтых.

П I ы т I а щ. Дэгъушэ хъунба?

Х ь а п I ы т I. Дэгъушэми нахь дэгъужъэу шыIэщтых.

П I ы т I а щ. Ашъуу дэгъу дэдэуи аIощтыгъэ.

Х ь а п I ы т I. Дэгъу дэдэми нахь дэгъужъэу ары!... Дэгъушэ мэхъуа, кIал? Пшъхъэ перестройкэ шIыгъэн фае о.

П I ы т I а щ. Ярэби, ишIуагъэ къэкIощтымэ. Тауштэу тшIышта?

Х ь а п I ы т I. Моу столым кIэрытIысхь. Так... Ущыс, арыба? Адэ ущысышта?

П I ы т I а щ. Адэ сыд сшIэщтыр?

Х ь а п I ы т I. Перестройкэр къакло, ШъхъэбэкъуаекIэ къекIы. Так... АпэрапшIэу столыр перестроить шIыгъэн фае. Шъхъаныгъупчъэм кIэрытыба? Пчъэм кIэлъырыбгъэуцо-нышъ...

П I ы т I а щ. Арышъхъае кыхъаштхэр: Гласностыр, Демократиер?

Х ь а п I ы т I. Къерэхъэх, пчъэри Iух, шъхъаныгъупчъэри Iух, зыфэе лъэныкъомклэ къэрэкIох. Моу столым кыкIаIи... къэгъэуцу.

П I ы т I а щ. ПхъэнтIэкIур?

Х ь а п I ы т I. Ащ фэдэ лышхохэр кызыхъэхэкIэ, ушчы-тэу уапэгъокIын фае: Гласность, Демократие. ЕтIани — зэкIэ перестроиты пшIынэу ары пшIошIа, неуши зыгорэ пшIэн фае-ба.

П I ы т I а щ. Столым сыдым сытесэу сыкIэрысышт?

Х ь а п I ы т I. Iушыгъэ горэ пшъхъэ кыхъэмэ, тIысыри тхы.

П I ы т I а щ. Ащ фэдэ сшъхъэ кымыхъэмэ?

Х ь а п I ы т I. Зи умышIэу моклэ щыс.

П I ы т I а щ. Кыпфадэна — зи умышIэу?

Х ь а п I ы т I. Кыпфадагъэба джынэс? Так... Сенэгуе перестройкашэ тшIыгъэкIэ. Зыгорэ пшъхъэ кыхъэмэ, мош нэс окIофэ пшыгъупшэжъымэ, тыунэхъугъэба. Столыр тIэкIу тэгъэгъэкIотэжъ. (ТIэкIу агъэкIуатэ.) Так... джэхэшъо пчэ-

гулоба мыр? Адэ къэшъонэу къытехыагъа, алонба? ТіэкІу джыри къэгъэкІуати... Ыхъы... *(Зыдэццытыгъэм агъэуцужьы.)* Джы дэгъу шыпккъэ хъугъэ! *(Столыр зыдахыгъэмкІэ Іанэ ешІы.)* МокІэба перестройкэм ыпэкІэ зыдэщытыгъэр? Джы мыщ къэтхыгъэба? Ащыгъум перестройты тшыгъэба!

П І ы т І а щ. МэкІаІоба?

Х ь а п І ы т І. Так... Ащыгъум пчъэри шъханыгъупчъэри итэгъэсэжы. Жызэпео Іае хъугъэ. Демократиер къихъэу, пэтхъу-Іутхъу хъоу, Гласностым ыІуатэмэ!? Тысыжъ. Тыдрэ лъэныкъомкІэ кыкІрэ тІуагъэ перестройкэр?

П І ы т І а щ. Шъхъбэкъуай пІуагъэ.

Х ь а п І ы т І. Джа лъэныкъом уанэІу гъазэ. ШъханыгъупчъэмкІэ плъэ.

П І ы т І а щ. *(МэтІысы).* КъэкІон ар, къежъагъэмэ, Іоф иІэмэ, тырищыкІагъэмэ. Е пшъын, е дэхын, е гъоцэн, е клэгъожъын. Ар ежъ иІоф. Тэ тыхъазыр.

ЯтІонэрэ къэшІыгъу

Х ь а п І ы т І. Тичылэ лІы горэ дэсыгъ. Арэу плъэгъурэр...

П І ы т І а щ. Ащ нэмыкІ дэсыгъэба?

Х ь а п І ы т І. Ы?

П І ы т І а щ. Ащ нэмыкІ зи лІы дэсыгъэба, сэлэ, адрэхэр зэкІэ шъузыгъэха?

Х ь а п І ы т І. Дэмысы хъуна... КІо, сэ зы лІы горэм сыкъытегушыІэн сэлэшъ ары. А лІэу плъэгъурэм сабый къыфэхъуи, ылъэ итеуцогъу кызэсым, кІуакІэ езгъэшІэшт ыІуи, шым тыригъэтІысхыагъ.

П І ы т І а щ. ЫшІагъа адэ?

Х ь а п І ы т І. ШытесыкІэ ышІагъ, ау кызырагъэпсыхым, яунэ ихъажъын ылъэкІыгъэп.

П І ы т І а щ. ИкІэрыкІэу кІуакІэ рагъэшІэжыгъ, ара?

Х ь а п І ы т І. ХъэкІуакІэ зыригъэшІышъоу хъугъэ, ау рагъэшІагъ. ЕтІанэ, шъэо Іэтахъо зэхъум, хатэр пкІэгъэн фае ыІуи, къазгъыр рити помидорым хищагъ.

П І ы т І а щ. ЫпкІагъа?

Х ь а п І ы т І. ЗэхитІыхыагъ. Мэкъуоныгъор кызэсым, мэкъур тыупкІэшт ыІуи, шІуанэр рити, губгъом ритІупщхыагъ.

Джауштызэ мыкы-мыджышъо ашІи, гъэсэгъэшхо ухъун фае аІуи, чылэм дагъэкІыгъ.

П І ы т І а щ. Заулэ тешІагъэу...

Х ь а п І ы т І. Илъэс заулэ тешІи, ученэ-кандидат хъугъэу чылэм къэкІуагъ.

П І ы т І а щ. ЛекцэкІэ ыгъэсэнхэу?

Х ь а п І ы т І. Къытебгъэфагъ. Школым кІэлэегъаджэхэр щигъоигъэхэу, лекцэ урысыбзэкІэ къешІы. КъызтегушыІэрэр ошІа?

П І ы т І а щ. СэшІэ: шІуанэкІэ мэкъу узэреощтыр ары.

Х ь а п І ы т І. Джыри къытебгъэфагъ: адыгабзэкІэ зэребгъэджэштхэр урысыбзэкІэ къафелуатэ.

П І ы т І а щ. КъагурыІуагъа адэ?

Х ь а п І ы т І. Адэ чылэр делэна! Нэмыцыбзэр зэрагъашІэ зыхъукІэ, адыгабзэкІэ гушыІэнхэу, адыгабзэр зэрагъашІэ зыхъукІэ, нэмыцыбзэкІэ гушыІэнхэу рихъухыагъ.

П І ы т І а щ. Ученэ-кандидатым сыд рыкІуагъ?

Х ь а п І ы т І. Арэу плъэгъурэм дэкІыжъ зыраІом, ятэ зэригъэсагъэу хъэкІуакІэ зыригъэшІызэ кІожыгъэ.

П І ы т І а щ. Джы сыд икъэбар?

Х ь а п І ы т І. Тхыль етхы аІуагъ. «АдыгабзэкІэ угушыІэн угу хэлъмэ, сыдыбза зэбгъэшІэн фаер?» — джары тхылым ышъхъэр. Къыбгурыпонятна?

Ящэнэрэ къэшІыгъу

Х ь а п І ы т І. Еуи, гу тесшІыхыи сежъагъэу, сэкІо, сэкІо, сэкІо...

П І ы т І а щ. Сэри сэкІо, сэкІо, сэкІо...

Х ь а п І ы т І. Ори укІоштыгъа а лъэныкъом?

П І ы т І а щ. Адэ узакъоу арэу чыжъаеи уезгъэжъэныя?

Х ь а п І ы т І. Ары шъыу, джы къэсшІэжыгъ... Еуи, мыр саужы итэу, сэкІо, сэкІо, сэкІо...

П І ы т І а щ. Мырэу плъэгъурэр сапэ итэу, сэ сэкІо, сэкІо...

Х ь а п І ы т І. Колхоз правлением сынэсыгъ...

П І ы т І а щ. Зыгорэхэр атхы, ошхыр теужыгъакІ, зы нэбгыри губгъом итэп.

Х ь а п I ы т I. Ежхэр еулоу матхэх.
 П I ы т I а щ. Сельсоветыр къэсыухагъ — псынжъыш-
 хом хагъэзыхагъэм фэдэу хэс.
 Х ь а п I ы т I. Чэм къакъырым сынэсыгъ.
 П I ы т I а щ. КартымкIэ узщызгъэмартыгъагъэр ара?
 Х ь а п I ы т I. О сыбгъэмартыгъэр Iофа, Хьэрэмарэ
 къытишлагъэр ары нахъ.
 П I ы т I а щ. Ничео, тэ тызэригъэшъуагъэр зэгорэм ежъ
 къыIудгъэкIыжъышт.
 Х ь а п I ы т I. Шоу тешъо, карт тешIэшъ, чэщныкъом
 тыщыс.
 П I ы т I а щ. Хьэрэмарэ, къэрэгъулэр, тIэкIу шIэ къэс
 псыхъэ тэгъакIо, пцэжъые консервэ мыгъор тэшхышъ, псым
 тырихъыжъагъ.
 Х ь а п I ы т I. Щэлъэжъ горэм имызэу къехъышъ, тешъо
 фэбагъэ тэлэшъ, итэкIутыжъы, етIани къехъы, аркъ етэгъа-
 шъошъ, етIани макIо.
 П I ы т I а щ. Аузэ, нэфшгъэгъо хъазыр хъугъэу, джыри зэ
 къытфахъыжъ зытIом...
 Х ь а п I ы т I. Хъэкъуашъом итыр сыухыгъэ ыIуагъ.
 П I ы т I а щ. Ерыоджэжъ, джащ фэдизым чэмхэр псы
 зыщешъорэ хъэкъуашъом къыхихызэ тыригъэшъуагъ. Мы
 зэпылэлми къышлагъэп. Чэммэ къялыжъыгъэр къэзымышIэ-
 рэр хъэйуаными нахъ Iай.
 Х ь а п I ы т I. Ар тэрэз.
 П I ы т I а щ. Сыд тэрэзыр?
 Х ь а п I ы т I. Ори уешъуагъэба чэщ ренэм?
 П I ы т I а щ. Адэ сешъуагъ.
 Х ь а п I ы т I. Адэ о хъэйуаным унахъ дэгъумэ, сыд пае
 къэмышлагъ?
 П I ы т I а щ. О узыхэшъуагъэр сыдэуштэу къэпшIэ-
 жъышт? Консервымрэ бжыныфымрэ мэу къапихырым ща-
 льэр ыгъэзэщтыгъэ.
 Х ь а п I ы т I. Адэ сэ мэкъу сшхырэп.
 П I ы т I а щ. А тэ тшхыгъэм къыпэу алахъэм мэкъу
 тэрэз уегъэшх. КIо, хъугъэ, темышъожъымэ тыкхэнэжъыгъ.
 Х ь а п I ы т I. Аркъи?!
 П I ы т I а щ. Дела сэлэо мыр! Аркъ уемышъоу, мы дунэе
 Iаем сыдэуштэу утетышт?
 Х ь а п I ы т I. Ари тэрэз. Сыда къызэрэзгъэжъэгъа-
 гъэр?.. Ы-ы! Еулоу сэкIо, мыри саужы ит.

П I ы т I а щ. Мыр сапэ ит, сэ еулоу сэкIо, хэсэгъэтхъы.
 ДэхэкIаерэ сыкIуагъэу...
 Х ь а п I ы т I. «Ей, тэрэзэу шъукIорэп!» — къыIуагъ
 зыгорэм.
 П I ы т I а щ. Шъуегупшысэри зэ: «Гъогумаф!» ыIорэп.
 Х ь а п I ы т I. «Тыдэ шъукIорэ?» ыIорэп.
 П I ы т I а щ. «Сыд пай шъукIорэ?»
 Х ь а п I ы т I. «Чыжъа, благъа?»
 П I ы т I а щ. «ГушIуакIуа, тхъаусхакIуа?»
 Х ь а п I ы т I. «Сымэджаплъа?»
 П I ы т I а щ. «Аркъ щэфа?»
 Х ь а п I ы т I. Мэлмэ тапэгъокIыгъэнкIи хъунба.
 П I ы т I а щ. Унэ шIыхъафым тэкIомэ?
 Х ь а п I ы т I. Ежъ: тэрэзэу шъукIорэп, еIо.
 П I ы т I а щ. ТикIо едгъэхъугъ.
 Х ь а п I ы т I. Хъау, тэрэзэп, еIо.
 П I ы т I а щ. Тычъэу тыублагъ.
 Х ь а п I ы т I. Тызэгочъи, сэ сапэкIэ езгъэхъугъ, мыщ
 къыгъэзэжъыгъ.
 П I ы т I а щ. Тэрэзэп, еIо.
 Х ь а п I ы т I. Тызэгольэдэжъи, сэ хатэхэр зэпысчызэ
 сыкIоу сыублагъэ, мыдрэр унашхъэмэ азэпырэхохъу.
 П I ы т I а щ. Тэрэзэп еIо.
 Х ь а п I ы т I. Сэ хъамцIыкы зысшыгъ, мыдрэр шхъэ-
 кIэ щытэу макIо.
 П I ы т I а щ. ЕтIанэ хъальэкъуиплIы титIуи зытшыгъ.
 Х ь а п I ы т I. ЗытыутIэрэхъи, кушэрэхъым фэдэу
 зыдгъэукIорэу тыфежъагъ.
 П I ы т I а щ. «Тэрэзэу шъу-кIо-рэ-э-э-п» еIо.
 Х ь а п I ы т I. Хъунэп мыр, тIуи, тызыкIырыуи, сэ
 пцIашхъом фэдэу, мыдрэм тхъаркъо жэгъуфым фэдэу, ошъо-
 гум тибыбагъ.
 П I ы т I а щ. «Тэ-рэ-зэ-э-э-п» — ымакъэ къытлъэбыбы.
 Х ь а п I ы т I. Зыкъетыдзыхыжъи, сэ киты зысшIи, хыш-
 хом сыхэсыхагъ, сигъусэ бэджэшъэу мэзым хэхъажъыгъ.
 П I ы т I а щ. «Тэ-рэ-зэ-э-э-п...»
 Х ь а п I ы т I. Хым сыкъыхэсыкIыжъи, зысыутхыпкIы-
 жъыгъ мыдрэми бэджашъор зытыридзыжъыгъ.
 П I ы т I а щ. Сэ сэбыу...
 Х ь а п I ы т I. Сэ сэлэи...

П I ы т I а щ. «Тэ-э-рэ-зэп!» еIo.
 Х ь а п I ы т I. Тары адэ тэрэзыр, зитэрэз шьэжыые цакокIэ пагъэчъын?
 П I ы т I а щ. Му-у-у-у!
 Х ь а п I ы т I. М-э-э-э-э!
 П I ы т I а щ. Перестроиты зышъушI еIo.
 Х ь а п I ы т I. Сыдэуштэу?
 П I ы т I а щ. НахъышIум тетэу, еIo.
 Х ь а п I ы т I. Тары нахъышIур?
 П I ы т I а щ. ЩыIэкIэ дэгъу уиIэмэ ары.
 Х ь а п I ы т I. Ауштэу хъуным пае сыд тшIэщтыр?
 П I ы т I а щ. Нахъ дэгъоу Ioф шъушIэшт.
 Х ь а п I ы т I. Тауштэу тшIымэ, нахъ дэгъоу Ioф тшIэ хъушт?
 П I ы т I а щ. Нахъыбэу кьишъухыжъымэ, а кьишъухы-жъырэр нахъ дэгъу хъумэ, нахъыбэу жъугъэпсымэ, къыдэжъугъэкIымэ, шъубзымэ, шъудымэ, пыжъугъэчъымэ, пышъуупкIымэ, жъугъэтIэпIымэ, жъугъэтхъымэ, чIашъусэмэ, хэшъу-Iумэ...
 Х ь а п I ы т I. Ащ сыд шIыкIэу иIэщтыр?
 П I ы т I а щ. Шъуегупшыс.
 Х ь а п I ы т I. Тегупшысэнуу тырагъэсагъэп.
 П I ы т I а щ. Зежъугъас.
 Х ь а п I ы т I. Адэ джы нэс къитхыжыгъэр?
 П I ы т I а щ. ПкIэнчъ.
 Х ь а п I ы т I. Дгъэпсыгъэр, дгъэуцугъэр?
 П I ы т I а щ. Шъукъутэжъ, ишъуутыжъ.
 Х ь а п I ы т I. Тыдыгъэр?
 П I ы т I а щ. ЖъугъэтIэпIыжъ.
 Х ь а п I ы т I. ЧIэтсагъэр, хэтIугъэр?
 П I ы т I а щ. Къыхэшъутхыжъ.
 Х ь а п I ы т I. Тшхыгъэр, итшъугъэр?
 П I ы т I а щ. КъыдэжъугъэкIыжъ.
 Х ь а п I ы т I. Акъыл тIэкIoу тшIыгъэр?
 П I ы т I а щ. ИшъуцIэнтхъукIыжъ.
 Х ь а п I ы т I. ШIуана, къазгъыра?
 П I ы т I а щ. СырныкыпэкIэ.
 Х ь а п I ы т I. Зи акъыл тимыIэжъыхэу, сыдэуштэу Ioф тшIэшт?
 П I ы т I а щ. Ioф шъушIэзэ, акъыли къэшъулэжъ.

Х ь а п I ы т I. ЛэжъапкIэ къытатышты?
 П I ы т I а щ. Акъылэу къэшъулэжъырэм епэсыгъэу ары.
 Х ь а п I ы т I. Ащыгъу-у-ум-ы-ы...
 П I ы т I а щ. Сэ апэрэ классым ситIысхъажышт.
 Х ь а п I ы т I. Сэ...
 П I ы т I а щ. О укъыздэкIыгъэм укIожышт.
 Х ь а п I ы т I. Сыкуозэ сыкъэхъугъэу аIo.
 П I ы т I а щ. Джы угъызэ бгъэзэжышт.
 Х ь а п I ы т I. О апэрэ классым уисышт, ппэ иплъашъо-мэ, мороженэ пшхызэ утхъэжъэу...
 П I ы т I а щ. О икIэрыкIэу укъэхъужъэу, еджапIэм укъэкIoфэ, сэ кIэлэегъаджэ сыхъунышъ, перестройкэм уез-гъэджэшт.
 Х ь а п I ы т I. Ащ нэсыфэ пылтынхэу оIуа перестрой-кам?
 П I ы т I а щ. О узакъу пшIошIа къыздикIыгъэм кIожы-щтыр. Ащ фэдиыр къэхъужыфэ, етэгъэджэжыфэ, цыфы тэшIыжыфэ...
 Х ь а п I ы т I. Ярэби, сызэбгъэджэщтыр сшIагъэмэ.
 П I ы т I а щ. ЧIэпIурэр чIыуамыгъэтхыжынуу, удырэр умыгъэтIэпIыжынуу, пшхырэр, ипшъурэр къыпIумыкIыжы-нуу ары.

ЯплIэнэрэ къэшIыгъу

Х ь а п I ы т I. Еомэ зэраIомэ-зэраIотэжъэу...
 П I ы т I а щ. КъэзыIорэри зыIотэжъырэри джы радиор ары.
 Х ь а п I ы т I. О къэплъэгъумэ анахъ гъэшIэгъонэу...
 П I ы т I а щ. ГъэшIэгъоныр зэкIэ джы зэралъэгъурэр телевизоры ары.
 Х ь а п I ы т I. Радиуи телевизоры зыщэмыIэм...
 П I ы т I а щ. Ащыгъум натрыф мыгужъом изэман Ioба.
 Х ь а п I ы т I. Цыфмэ аIорэм фэдэ радиом кымыIотэ-жъэу, щыIакIэм хэплъагъорэм фэдэ телевизорым кымыгъэ-лъагъоу зыщэтым, натрыф мыгужъом, тищыкIагъэм нахъы-бэ тэгъоты зыщаIoштыгъэ охътэ-зэман-лъэхъаным, сыхъа-тыпэ-такъыкыым кIэлэ шIагъо горэ щыIагъ.

П I ы т I а щ. Къэхъугъ.
 Х ь а п I ы т I. Адэ къэмышъоу шыIэна?
 П I ы т I а щ. КъэхъукIэкIэ къэмышъугъэ Iаджи щыI.
 Х ь а п I ы т I. О сыдэуштэу укъэхъугъ?
 П I ы т I а щ. Шъэжъые къыздаIыгъэу, сымэджэщым...
 Х ь а п I ы т I. Джы къыбдаIыгъыжъба?
 П I ы т I а щ. Джы сэ зыдэсIыгъ, ащыцэу къызкъоукIы-
 щтхэр сшIэрэпышъ.
 Х ь а п I ы т I. КIо, дэгъу, къэхъуи, кIалэ горэ шыIагъ.
 П I ы т I а щ. ЩыIэзэ къэхъурэр нахъыб. Къэмышъузэ
 лIэжъи щыI.
 Х ь а п I ы т I. КIо, мыдрэр къэхъуи, шыIагъ, щыIэзи
 къэхъугъ.
 П I ы т I а щ. Арыти...
 Х ь а п I ы т I. Арыти, иочырэд къэси, октябрятэм аш-
 тагъ, иочырэд къэси, пионерым хагъэхъагъ, очырэдыр къэси,
 комсомолым хагIупщхъагъ, иочырэд къэси, «уфая, уфэмыя?»
 аIоу къемыупчIыхъу, профсоюзым хэуцуагъ...
 П I ы т I а щ. Джауштэу иочырэд къэси, лIы хъун фаемэ
 апыуцуи...
 Х ь а п I ы т I. ЛIы хъугъэ, спрауки паспорти къырати...
 П I ы т I а щ. Зыгорэмэ зыгорэуштэу арагъаджи...
 Х ь а п I ы т I. Гъуржъ зэтырильхъанэу, пхъэ ыупсынэу...
 П I ы т I а щ. Гайкэри пигъэчэрэгъонэу, стопкэри дидзэ-
 нэу ашIи, къатIупщыгъ.
 Х ь а п I ы т I. Гъуржъэу зэтырильхъэрэри зэхэпIыикIэу...
 П I ы т I а щ. Пхъэу ыупсырэри зыми фэмышIоу...
 Х ь а п I ы т I. Гайкэу пигъэчэрагъорэри зыми пымы-
 загъэу зэхъум...
 П I ы т I а щ. Ауштэу хъугъэ шъхъае, зыхэтхэр ежъ фэдэ
 закIэхэти... ахэкIокIагъ. ЕтIанэ иочырэд къэси, къыщагъ,
 очырэдыр къэси, шъауи пшъашъи къыфэхъугъ. СыщыIэн,
 ыIуи, унэ ышIынэу рихъухъагъ.
 Х ь а п I ы т I. Унэ лъачIэу ыгъэчъыщтым пае цементы-
 щэ кIуагъэти...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Гъуржъэу зэтырильхъащтым пае кIуа-
 гъэти.
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Пхъэу хэхъащтым пае кIуагъэти....

П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Пчъэ-шъхъангъупчъэмэ апае...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. ГъучIыIунэм пае, шифрэ-мифрэм пае...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Пшъыгъэу, пагъэу, квас сешъон ыIуи...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Щэджагъом ехъулIэу квасым ешъуагъ.
 Джы сышхэн ыIуи, шхапIэм зэкIом...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. СычIэкIыжъын, ыIоми...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. СычIэкIыжъынэп, ыIоми...
 П I ы т I а щ. Очырэд.
 Х ь а п I ы т I. Хъунэп мыр ыIуи, чIэмышъэуи—чIэмы-
 кIэуи, очырэд зыдэщымыIэ сэгъотыфэ сыкIон ыIуи, очырэд
 зыдэщымыIэм ежъагъэмэ яочырэд хэуцуагъ.
 П I ы т I а щ. Сыд уихъысапыр?
 Х ь а п I ы т I. СыщыIэн, сыпсэун, сыхэхъан, зызгъэштэн,
 сылэжъэн, апэ сишъын, къезгъэхъун, згъэпсын, згъэчъын, згъэ-
 пытэн, згъэбэгъон...
 П I ы т I а щ. ЕтIанэ?
 Х ь а п I ы т I. ЕтIанэ икIэрыкIэу згъэпсыжъын.
 П I ы т I а щ. Перестройк, ара?
 Х ь а п I ы т I. Ары.
 П I ы т I а щ. Адэ сыд узпэтыр?
 Х ь а п I ы т I. Очырэдым сыхэт, сыкъэхъун фаеба?
 П I ы т I а щ. Джыри укъэхъугъэба? Адэ (*Ытамэ мелабэ.*)
 мыр сыд?
 Х ь а п I ы т I. Ныбжыкъу. Сэрым, сэрыщтым иныб-
 жыкъу а укъызтеIэбагъэр. Синыбжыкъу згъэуцугъэгу очы-
 рэдыр сыубытыгъэу сиочырэд сежэ.
 П I ы т I а щ. Арышъхъае укъэхъугъ аIуи, уатхыгъ, уе-
 джагъ, ухэхъагъ, къэпщагъ... почетграмми къыуатыгъ...
 Х ь а п I ы т I. Синыбжыкъу ары а пстэури зышIагъэр.
 Сыкъэхъунэу очырэдыр къысэнэмысыкъомэ сIуи, ныбжы-
 къур къэстIупщыгъ. Адэ цIыфы фагъадэрэр очырэдым хэ-
 тэу игъашIэ къехъа?
 П I ы т I а щ. Ащыгъум джынэс пшIагъэри ныбжыкъу-
 ба?

Х ь а п I ы т I. Къытебгъэфагъ.
 П I ы т I а щ. Бгъэчъыгъи, бгъэпсыгъи, узхэхъагъи, узхэ-
 кIыгъи?
 Х ь а п I ы т I. ЗэкIэ — ныбжыкъу.
 П I ы т I а щ. Адэ ар хъушта? Сыд уихысапыр?
 Х ь а п I ы т I. Сыкъэхъунэу очырэдым сежэ.
 П I ы т I а щ. ЕтIанэ?
 Х ь а п I ы т I. ЕтIанэ сшIагъэр зэкIэ перестройкэ сшIышт.
 П I ы т I а щ. Укъэмышъумэ?
 Х ь а п I ы т I. Сыкъэмышъумэ — ош фэдэмэ садыщIэшт.
 П I ы т I а щ. Сыда... сэри... джыри сыкъэхъугъэба?
 Сыныбжыкъуа?
 Х ь а п I ы т I. Адэ умыныбжыкъумэ, ныбжыкъум
 удэпсэуна? Къэуцу ори, очырэдым тегъаж.

Ятфэнэрэ къэшIыгъу

Х ь а п I ы т I. Мары мы чылэри перестройкэ ашIышт.
 П I ы т I а щ. Перестройкэм хэфэн оIуа?
 Х ь а п I ы т I. Хэфэшт адэ. Хэмыфэн зи щыIэп: чыли,
 къали, кIали, гъуали, нэжъи, Iужъи. ЗэкIэ икIэрыкIэу
 пшIыжыкъушт.
 П I ы т I а щ. Лыжъыри перестройкэ пшIышт ара?
 Х ь а п I ы т I. Ары адэ!
 П I ы т I а щ. Сыдэуштэу?
 Х ь а п I ы т I. Лыжъыр фэбытышъоба?
 П I ы т I а щ. Фэбытышъу.
 Х ь а п I ы т I. Адэ фэбытышъомэ, е быт шъыпкъэ
 пшIышт, е ууээнкIыжыкъушт.
 П I ы т I а щ. Сыдэуштэу? ЗэпыкIыкIымэ?
 Х ь а п I ы т I. Сыд зэпыкIыкIыкIыштыр?
 П I ы т I а щ. Ыбг, ытх.
 Х ь а п I ы т I. ЗэпыкIыкIымэ — чIэудзыжыкъушт. Адэ
 ыбг уфагъэу, ынэIу егъэзыхыгъэу, сыдэуштэу перестройкэр
 къакIо зыхъукIэ ылъэгъушт?
 П I ы т I а щ. Значит, мы чылэри кIэпшIыкIыжыкъушт?
 Х ь а п I ы т I. ИкIэрыкIэу перестройкэ пшIышт.
 П I ы т I а щ. Зы клуб — шIыхъафкIэ, зы школ —
 шIыхъафкIэ, зы фельдшерскэ пункт — шIыхъафкIэ щашIы-

гъагъэх: гъэрекIопагъэ ыпэкIэ илъэс тIокI фэдизкIэ узэкIэIэбэ-
 жьымэ.

Х ь а п I ы т I. Завклубыр?
 П I ы т I а щ. Сыд — завклубыр?
 Х ь а п I ы т I. КIэлэегъаджэхэр?
 П I ы т I а щ. Сыд — кIэлэегъаджэхэр?
 Х ь а п I ы т I. Фельдшерыр?
 П I ы т I а щ. Сыд — фельдшерыр?
 Х ь а п I ы т I. Ахэри шIыхъафкIэ ашIыгъэха?
 П I ы т I а щ. КъуальхъэкIэ чIагъэхъагъэх, фэмыехэу
 рагъэджагъэх, кIэгъожыгъэхэу къарагъэухыгъ. Ахэри пере-
 стройкэм хэфэштых.

Яхэнэрэ къэшIыгъу

Х ь а п I ы т I. Мэзым тыхэсэу тешъо! Хэта тызылъэ-
 гъурэри, тызэрэтхъэжыкIэ зыIотэжыкIыштыри?
 П I ы т I а щ. Алахъэу зизакъор ары.
 Х ь а п I ы т I. Тыкъельэгъоу оIуа?
 П I ы т I а щ. Ащ ымылъэгъурэ щыIэп.
 Х ь а п I ы т I. Адэ ужэ IульэкIыхъэба. ПытIащ, уныбэ
 кIуагъэр сшIэрэп нахъ, тшхыгъэм нахъыбэ ужэIукIэрашъо
 Iуль.
 П I ы т I а щ. Арэп, ресторан пшIошIа мыр?
 Х ь а п I ы т I. Сыд джы тызфешъоштыр?
 П I ы т I а щ. Сыд джынэс тызфешъуагъэр?
 Х ь а п I ы т I. Так... тызэрешъоштым пае апэдэдэ те-
 шъуагъ.
 П I ы т I а щ. ЕтIанэ тызэрешъорэм пае тешъуагъ.
 Х ь а п I ы т I. Тызэшъон тыщымыкIэным пае тешъуагъ.
 П I ы т I а щ. Ны-тыхэр, сабийхэр...
 Х ь а п I ы т I. Мамырныгъэр...
 П I ы т I а щ. Дахэ сидунай, тIуи, тешъуагъ.
 Х ь а п I ы т I. Ныбджэгъухэр, шъэогъухэр...
 П I ы т I а щ. Тичэмыжъ. А зыр ары къытэмышъонырэр.
 Х ь а п I ы т I. Ащ икъуаеба тыуцэгъурэр.
 П I ы т I а щ. Джыри нахъышIу хъуным пае тешъошт.
 Х ь а п I ы т I. Нахъые орэмышъури.

П I ы т I а щ. Ащ фэди мэхуа, сэIo?
 Х ь а п I ы т I. Мэзы Iушъом уIусэу уешъоба?
 П I ы т I а щ. Аргъойхэр мыхъумэ...
 Х ь а п I ы т I. Адэ орыжъым ухэсэу уешъомэ нахъышIуа
 П I ы т I а щ. Орыжъыми?
 Х ь а п I ы т I. Ары! Псынжъыр птыкъын къэсэу, дыохэр
 плъэкIаIэ хэсхэу, ипшъурэр пкIашъужъэу, аргъойхэри пшъхъэ
 къуи хэгъэнагъэхэу, хъантIаркъохэри къыптепкIэхэу!..
 П I ы т I а щ. Тхъам симыукIи, ащ фэди мэхуа?
 Х ь а п I ы т I. Мэзым тыхэзыгъэзыхъагъэм орыжъыми
 сыд пае тыхимыгъэсышт?
 П I ы т I а щ. Ащыгъум ащ фэдэ тхъамыкIагъо къытэ-
 мыхъулIэным пае тегъашъу! *(Ешъох, зы къое такъырым зэ-
 децэгъух.)*
 Х ь а п I ы т I. Аркъымэ кыыхэуа сэIo?
 П I ы т I а щ. Тэ тичэмыжъ джыри аркъ ешъорэп.
 Х ь а п I ы т I. Шъузыр?
 П I ы т I а щ. Къыштагъэгоп.
 Х ь а п I ы т I. КIo, дэгъу... Джы сыд тызфешъоштыр?
 П I ы т I а щ. Слушай, икъунба тылъаIозэ тызэрешъуа-
 гъэр? Зи хъун къыддэмыхъухэу?
 Х ь а п I ы т I. Боу бэрэ тылъэIуагъ!
 П I ы т I а щ. Зыгорэ къыддэхъугъа?
 Х ь а п I ы т I. Теплицэр гъэрекIo акъутагъ, мыгъэ ошъу
 тIoунае къехыгъ.
 П I ы т I а щ. Перестройкэр къежъагъ.
 Х ь а п I ы т I. Кооперативхэр, зэдэшхэ IэшIухэр къежъа-
 гъэх. Кафе «Къеблагъ» еIo.
 П I ы т I а щ. НэкIэу учIахъэ, нэкIэу укычIэкIыжъы.
 Х ь а п I ы т I. Сыд пай шъыу, IэшIoу мэпщэрыхъэх аIуагъ.
 П I ы т I а щ. Уныбэ нэкIэу учIахъэ, уиджыбэ нэкIэу
 укычIэкIыжъы.
 Х ь а п I ы т I. Ари тэрэз, ау унэгъуи изэу, уиджыби ушъа-
 гъэу, уишъуз пшIошIа узгъашхэрэр.
 П I ы т I а щ. Адэ сыд тызфешъоштыр джы?
 Х ь а п I ы т I. Къезгъэжъагъэр къэсэбгъэIуагъэп. Джы-
 нэс тылъаIозэ тешъуагъэба?
 П I ы т I а щ. Ары сэIoба.
 Х ь а п I ы т I. Зи къыддэхъугъэп ныIа?
 П I ы т I а щ. Орыжъым тыхагъэзыхъагъэп нахъ...

Х ь а п I ы т I. Адэ сыд пай тылъэIoшт?
 П I ы т I а щ. Зи тымыIoу тешъошт, ара?
 Х ь а п I ы т I. Сыд пай? Тыбгъэзэ тешъошт.
 П I ы т I а щ. Ы! Ащ фэдэ мэхуа?
 Х ь а п I ы т I. Хъуштба — къедгъажъэмэ.
 П I ы т I а щ. Тыбгъэзэ, ара?.. Олахъэ гъэшIэгъонэу
 къэпIуагъэм... ХэтыкIэ къедгъэжъэшта?
 Х ь а п I ы т I. Тэрыба зыгу къэкIыгъэр? ТэрыкIэ къед-
 гъэжъэшт.
 П I ы т I а щ. Тыгу зыфэплъэу дунаем тетыр тетэу... Ау
 ауштэу оIомэ, орышъ зыгу къэкIыгъэр, орыкIэ къегъажъ.
 Х ь а п I ы т I. Къигъахъу. Моу сызэрэплъэгъоу, моу сы-
 зэрэщысэу, исшъугъэр зэкIэ кыисIокIыжъ!
 П I ы т I а щ. А тхъамыкIэ гуш!.. Уитхъалэжъынба, си-
 ныбджэгъужъ, Iуашъхъэ горэм дэкIуай нахъ, тызэрыс лъэ-
 гуанэм изы хъун ар. Мэзэ тхъапшыри ащ тежэшт, зэкIэ кыи-
 пIокIыжъыфэ?
 Х ь а п I ы т I. КъысIорэкIыжъ, сIуагъэ, зэкIэ исшъу-
 гъэр! Ешъу! *(Ешъох.)* Джы оры зичэзыр.
 П I ы т I а щ. Арышъхъае къыпIокIыжъыфэ тежэштба?
 Х ь а п I ы т I. Ар къезгъажъэмэ ары. Арэу шIэхэу къе-
 жъэна мыр? ТэлъэIoфэ кыизэхыхыгъэп, тызэрэбгэу агъэцэ-
 кIэна?
 П I ы т I а щ. Сызылгъэгурэр нибжьи емышъожъынэу
 тхъэм ешI!
 Х ь а п I ы т I. Оры?
 П I ы т I а щ. Сэри сызэкIэсысэу, сызэкIэскъыскъэу, зы-
 сыуфэни, зысыузнкIыни симылытэкIэу сэхъу!
 Х ь а п I ы т I. IэнтIырэхъо шъыпкъэуи? Хэты уиIыгы-
 жъышт?
 П I ы т I а щ. СызыIыгыни сэрэмыгъот!
 Х ь а п I ы т I. Сыгу зэбгъэгъугъ, ситхъамыкIэжъ... Сэщ
 фэдэ горэм уимыIыгыжъыштымэ...
 П I ы т I а щ. Узэшъуагъэр къыпIукIыжъыхэмэ.
 Х ь а п I ы т I. Ары.
 П I ы т I а щ. Ащ псаоу укыикIэрызыжъмэ.
 Х ь а п I ы т I. Ары.
 П I ы т I а щ. ИкIэрыкIэу ешъоныр умыублэжъымэ.
 Х ь а п I ы т I. Адэ сыублэжъын.
 П I ы т I а щ. КъыпIукIыжъыгъэм фэдиз ипшъужъыхэмэ.

Х ь а п I ы т I. Ары адэ... Ешъу, тхьамыкIэ зэкIэкъэгъэжъ.
(Еиъох.)

П I ы т I а щ. Джы оры.

Х ь а п I ы т I. Сятэш тхьамыкIэм сыд илажъ?..

П I ы т I а щ. Боу лIы шIагъу.

Х ь а п I ы т I. Ары адэ. СипIужьыгъ, сыригъаджэ пэ-
тыгъ сэ сыфэягъэп нахъ. Апэ техникумым сычIигъахъэ пэ-
тыгъ, ащ ыуж училищэм саригъаштэ пэтыгъ, етIанэ... ары,
институтым сычIигъэхъанкIэ мэкIэ дэд къэнэжъыгъагъэр, си-
насыпытхъэ къыхъыгъ. Зызгъэбылъызэ, ерагъэу сыIэкIэкIы-
жъыщтыгъэ.

П I ы т I а щ. Уятэш гуцэм пае къэнагъэп.

Х ь а п I ы т I. Ары адэ. Ащ ыуж IофшIэпIэ пчъагъэмэ
сауигъэхъагъ. СыкъызэрэIукIыжъэу, моу сыгу къызэрэсиIоу
зызгъэшъокIын сымылъэкIызэ, етIани IофшIэпIаIэ къысфи-
гъотыщтыгъэ.

П I ы т I а щ. Арыгуш.

Х ь а п I ы т I. Адэ сыд пае ащ семыбгышт!

П I ы т I а щ. Боу тефэ.

Х ь а п I ы т I. IофшIапIэрэ Iофырэ ымыгъотыжъэу, ыпIу-
жъыни имыIэжъы хъунэу тесэIо!

П I ы т I а щ. Амин! (Еиъох.)

Х ь а п I ы т I. Сыд гуцэр илажъ, ау...

П I ы т I а щ. Зимылажъэр арыба сыдигъокIи зытефэ-
рэр.

Х ь а п I ы т I. Ащыгъум ифэшъуашэшъ, терэф. Джы
оры.

П I ы т I а щ (гъынагъэзэ). Сыгу фэгъу...

Х ь а п I ы т I. Хэта?

П I ы т I а щ. Сянэжъ тхьамыкIэба.

Х ь а п I ы т I. Сэ сятэшым сыгу фэгъуштыгъэба? Джы,
сикъош, уащытхъун нахъи, уябгымэ нахышIу. Тызэщытхъу-
жъызэ, бгыбзэ зытефагъэм фэдэ тыхъугъ.

П I ы т I а щ. Арышъхъае джы зэхъокIыныгъэба...

Х ь а п I ы т I. ЗызэрахъокIызэ, е зыми къымышIэжъын-
хэм нэзэрэгъэсыштыхъ, е зэрэхъокIыжъынхэшъ, шIоимрэ-къаб-
зэмрэ, IофшIаIомрэ-ерыуаджэмрэ, ипэурэм фэдэкъабзэу,
зэфэшIу хъужьыштыхъ.

П I ы т I а щ. Ешъорэр — емышъорэм...

Х ь а п I ы т I. ФэшIу хъушт.

П I ы т I а щ. Тхьэмэтэ гуадзэр — къэрэгъулэ гуадзэм...

Х ь а п I ы т I. ФэшIу хъушт.

П I ы т I а щ. Къэрэгъулэ гуадзэ щыIа?

Х ь а п I ы т I. ЩымыIэмэ — къаугупшысыштыба!
IофышIэхэр сокращаты ашIыхэ зыхъукIэ, прибавляты зэра-
шIырэр пшIэрэба?

П I ы т I а щ. Зы унэм къырагъэкIыхэшъ, адрэ унэм
макIох, ащ нэсыфэхэкIэ, ежъхэм афэдэ сокращатнэ гъусэхэр
ашIых. Зымафэ чылэ гъунэгъум аркъыхъэ сыкъыкIыжъызэ,
икIэкIыпIэкIэ губгъор къызэпысчыжъыгъ. Нэбгыриш итыр:
Исмел, Лелэ дел, ЛэупэкIэ шIоIушхыр. ГъэрэкIуи ахэр арых
итыгъэхэр, имыкIыжъыгъэхэу джыри итых. Адрэ хъульфыгъэ-
хэр зэкIэ е яхатэмэ адэтых, е латыу ешIэх, е конторэм чIэсых.

Х ь а п I ы т I. Адэ зэгорэм къылытэн фаеба: ажъуа-
гъэр, ащ щыщэу амыжъоу, къэнагъэр, ажъуагъэр зыкIажъуа-
гъэр, амыжъуагъэр зыкIапыжъуагъэр? Тэрэзэу ажъуагъа,
мытэрэзэу ажъуагъа, сыда нахъ тэрэзыр: ажъуагъэр ара, хъау-
мэ амыжъуагъэр ара? Гъэстыныпхъэри ащ фэд: жъомэ ыгъэс-
тырэр, мыжъо зыхъукIэ ымыгъэстырэмэ, умыжъуахэми на-
хъышIункIи мэхъуба...

П I ы т I а щ. Ужъон, уульэшъоун, еуутын, къэбгъэкIын,
Iупхыжъын, етIанэ...

Х ь а п I ы т I. ЕтIанэ зэрэколхозэу чIыфэ къыптефэн.

П I ы т I а щ. Хъугъэ, тегъашъу.

Х ь а п I ы т I. Тымыбгъуи?

П I ы т I а щ. Ажъуагъи амыжъуагъи къатекIэщтыр зэкIэ
мы итшъуштыт тетэшыхъажъ.

Х ь а п I ы т I. Амин!

П I ы т I а щ. КъытшIуанэхэмэ, IэнтIырахъо тыхъугъэу
тхьэм тарегъэлъэгъужъ! (Сэнабжъэхэр зэраутэкIынхэу зызэ-
фацэиэхэкIэ, зэтедыех, загъэсысын алъэкIырэн.)

Х ь а п I ы т I. Мызэгъэгум тебгъэфэгъэкIэ энэгъуагъо.
Тыбзэ ыубытыгъэп нахъ, IэнтIырахъо шъыпкэ тыхъугъ!

П I ы т I а щ. Перестройкэ ташIынба шъуIуа?

Х ь а п I ы т I. ИщыкIагъэп. Стаканыр зэрэсIыгъ Iэ за-
къор къэрэпIупшыжъи...

П I ы т I а щ. IэнтIырахъо тызышIыгъэр арымэ шIэ пе-
рестройк зыфаIорэр?

Х ь а п I ы т I. Арыми кIэгъоужъын. Сэ а стаканыр сIы-
гъын, ежъ ауштэу бэрэ сыфэIыгъыштытэмэ.

Явлэнэрэ къэшлыгы

Х ь а п I ы т I. ЗэкIэ зэлъытыгыэр, ныбджэгъу лъапIэхэр...

П I ы т I а щ. Шъуимафэ шIу, ныбджэгъухэр ыкIи шгэ-огъухэр, тинэIуасэхэр, тимынэIуасэхэр, лыжъыхэр ыкIи ны-охэр, пшъашгэхэр ыкIи шгэохэр, шгъухэр ыкIи пхъужъыхэр...

Х ь а п I ы т I. Сыд пIуи?

П I ы т I а щ. Шъуимафэ шIу, сэIо, лыхэр ыкIи лIэгъуа-бэхэр, псэлъыхьохэр ыкIи лыхъуакIохэр, ешъуакIохэр ыкIи тыгъуакIохэр, къэзыщагэхэр ыкIи зытIупщыжъыгэхэр!..

Х ь а п I ы т I. Хъугъэ, хъугъэ!.. Сыд фапшIэрэ ямафэ шIумэ?

П I ы т I а щ. СафэлыаIошг ары: шъуимафэ шIу охъу апщи!

Х ь а п I ы т I. Хъугъа адэ?

П I ы т I а щ. Хъущтмэ къэлъэгъощтба. Сиджыбэ илгъэу къесэхъакIы пшIошIа.

Х ь а п I ы т I. Боу бэ къэлъэгъон фэгъэгъу охъуапщэу зэжагэхэр, къэлъэгъуаггэп нахь. Джыбэр арымэ зыфапIорэр, джа мыхэмэ ямафэу шIу мыхъурэ-апщыр бэшIаггъу зэрэхъу-нэу хъугъахэу, тIыргъуаггъу пизыбзэу, джыбэмэ арымыфэ-жъэу, къезыхъакIыхэрэр щыIэх.

П I ы т I а щ. Адэ сыд сIощт джы: джа тIыргъуаггъу, зыгорэмэ яджыбэмэ арымыфэжъэу арылгъыр мыхэмэ арэ-гъот-апщи сIощта?

Х ь а п I ы т I. Шоштэгп, бгъотынкIи укIэмыхъопс ащ. Iоф пшIэн фае. Iоф пшIэным пае, ныбджэгъу лъапIэхэр, Iофым екIолIэкIэ тэрэз къыфэбгъотын фае. О сыдэущтэу уеплгъыра ащ?

П I ы т I а щ. УекIолIэшт къодыер арымэ...

Х ь а п I ы т I. О сыдэущтэу уекIолIэшт?

П I ы т I а щ. УекIолIэшт къодыер арымэ...

Х ь а п I ы т I. О сыдэущтэу уекIолIэшт?

П I ы т I а щ. Ар узэкIолIэшттым елгытыгъ.

Х ь а п I ы т I. Iофыр ары, Iофыр.

П I ы т I а щ. Сэрымэ — моу цыкIу-цыкIоу, сыфэсакъы-зэ, семыкIолIапэу, джау сыкIырыплгъызэ...

Х ь а п I ы т I. УемыкIолIапэу, сыдэущтэу тракторым уетIысхъащт?

П I ы т I а щ. Трактора-а-а?

Х ь а п I ы т I. Тракто-о-о-р!

П I ы т I а щ. Ара-а-а?

Х ь а п I ы т I. Ары-ы-ы! Сыдэущтэу ужъощт, уемыкIолIа-пэу?

П I ы т I а щ. Тракторыр ара?

Х ь а п I ы т I. Сыд — тракторыр?

П I ы т I а щ. Ужъощтыр?

Х ь а п I ы т I. Губгъор ары ужъощтыр. Тракторым уте-сэу.

П I ы т I а щ. Уанэ телгъа, шхо тэрэзи?

Х ь а п I ы т I. ЗэкIэ телгъ.

П I ы т I а щ. Губгъор сыжъощт, арыба? Ежъ губгъор адэ?

Х ь а п I ы т I. Сыд — ежъ губгъор?

П I ы т I а щ. Ар сыдым тесышт, сыжъон зыхъукIэ?

Х ь а п I ы т I. Губгъор шгъофым илгъ, чылэггунэм Iулгъ, кыгуажэгъ.

П I ы т I а щ. ЗэрэхъурэмкIэ, сэ тракторым сытесышт, ежъ шылгышт, ара?

Х ь а п I ы т I. Адэ ежъыри тракторым кыбдытетIысхъа-щта?

П I ы т I а щ. Ежъ тракторым терэтIысхъ, сэ чылэггун-нэм сежэу сыщылгышт.

Х ь а п I ы т I. Зыгорэ кыкIэн оIуа?

П I ы т I а щ. Сыд кызэррыкIэщтыр?

Х ь а п I ы т I. О тракторкIэ уажгъомэ, зыгорэ кыкIэн оIуа ажгуаггэм?

П I ы т I а щ. Ар сызэражъорэм елгытыгъ. Сызыжъорэ-ми елгытыгъ.

Х ь а п I ы т I. Уажгъон, уаульэгъоун, культиуагие уашIын...

П I ы т I а щ. Прополк, удобрен, химикат, щэнаут... Сыш-хэн фаеба?

Х ь а п I ы т I. Щэнаутыр ары о уищыкIэггэ шгъыпкгъэр... Сыд кыптыраггэтIысхъэмэ, нахь тэрэггэу къэкIынэу пIорэ?

П I ы т I а щ. Коцыр Iужгъу мэхъушгъ, укыггэплгъэщтэп. Натрыфым амбросэр хизышгъ, ужэ кыдэтакгъоу ущылгышт.

Х ь а п I ы т I. Кгъэрапызмэ?

П I ы т I а щ. Рашгъумэ, кыптыраунэкIэжгъэу!.. Ори укгъэкIощтба!

Х ь а п I ы т I. Гыныплъмэ?

П I ы т I а щ. Гыныплъмэ, пIуагъа? Бзылфыгъэхэр арыба сызпкIэщтыр? НыбжьыкIэ звенэу, арыба? Орэдхэр къаIохэу, сэри сакъыдэплъыемэ, сакъыкIэдэIоу...

Х ь а п I ы т I. ЧыркIу зыфаIорэр ошIа?

П I ы т I а щ. Къомэ арагъэшхырэр ара?

Х ь а п I ы т I. Джадэдэр ары. ЧыркIо къыптырызгъэгъэтIысхъанышъ, игъо зыхъукIэ, къо Iэхъогъур къыптырагъэзыхъанышъ, апэхэмкIэ узэхатIыхъэзэ, уашхыжъынэу сшIышт.

П I ы т I а щ. Орэкъо, орэчэмы, сарэжъу, сарэшхыжъ, ау сыжъоштэп.

Х ь а п I ы т I. Адэ хэт жъоштыр?

П I ы т I а щ. Тхэматэр орэжъо. ЗэIукIэ ашIы къэс, «мыш фэдиз тыжъуагъэ» еIошъ, трибунам тет, тракторым тесэу слъэгъугъахэп.

Х ь а п I ы т I. О сыд пшIэшт?

П I ы т I а щ. Сэ сыщылъышт.

Х ь а п I ы т I. Чылэ гъунэм?

П I ы т I а щ. Ары.

Х ь а п I ы т I. Къешхы хъуми?

П I ы т I а щ. Теужъышт.

Х ь а п I ы т I. Къесы хъуми?

П I ы т I а щ. Уцужъышт.

Х ь а п I ы т I. Къыгъэщтыми?

П I ы т I а щ. Къыгъэжъужъышт.

Х ь а п I ы т I. Перестройкэр къэсымэ?

П I ы т I а щ. Сыгу рихъымэ — сыкъэтэджын, римыхъымэ блэрэкI.

Х ь а п I ы т I. Къэуцумэ?

П I ы т I а щ. Фита? Боу къырафэкIы а тхъамыкIэр!

Х ь а п I ы т I. ЗэрэхъурэмкIэ, ущылъышт?

П I ы т I а щ. Сыщылъышт.

Х ь а п I ы т I. ПсынкIагъоп угубгъоныр, къыпхагъэтIысхъагъэр къэбгъэкIын фае.

П I ы т I а щ. АгъэтIысхъагъэмэ, къэрэкI. Сэрэп зыгъэтIысхъагъэр.

Х ь а п I ы т I. Тэрэзэу къэмыгъэкIымэ, къыпфагъэгъунэп.

П I ы т I а щ. Джынэс афагъэгъугъэр сэри къысфагъэгъун. Е башъ къешхыгъ аIощт, е къешхыгъахэп, е къесыгъ, е

къесыгъэп, е жъыбгъагъэ, е тыгъэм илажъ, е чIыгъэшIур икъугъэп, е башъ халъхъагъ, е былыммэ ахъугъ, е тхъачэтхэр техъагъэх, е кIэтэкъужьыгъ, агрономымы илажъ, комбайнерми илажъ, е нэджагъо теплъагъ...

Х ь а п I ы т I. О ащ фэдизым ущылъышт.

П I ы т I а щ. Сыщылъышт.

Х ь а п I ы т I. Зи умышIэу ущагъэлъынэп, джы афадэжъырэп.

П I ы т I а щ. Афадэ.

Х ь а п I ы т I. Джы чapyчыри къалъытэ.

П I ы т I а щ. Нахъыбэ яIэпышъ ары. ЗиIэм шъэрышъэу къелъытэ.

Х ь а п I ы т I. Ауштэу къэзылъыти щыI...

П I ы т I а щ. Джар щыIэшт.

Х ь а п I ы т I. Адрэхэр?

П I ы т I а щ. Адрэхэр орэжъох.

Х ь а п I ы т I. О ущылъышт?

П I ы т I а щ. Сэ сыщылъышт, о щыт — зыгорэ къыстекIэфэ нэс, чIыркIуми хъушт, тIури зы ащ нахъышIу тучанымэ ателъэп.

Яенэрэ къэшIыгъу

Х ь а п I ы т I. Адыг тэIо, адыгэ хабз, адыгагъ... О сыд къыбгъэкIырэ адыгагъэм?

П I ы т I а щ. Адыгагъ залокIэ, сэ къызгъэкIырэр — зэгорэм зыгорэ адыгагъ, джы...

Х ь а п I ы т I. Джы сыд?

П I ы т I а щ. Джы адыгэ народ.

Х ь а п I ы т I. Адыгэ цIыф лъэпкъ.

П I ы т I а щ. Ар ижъыкIэ, Тэхътэмыкъуае Октябрьск, фамыусызэ, джауштэу аIощтыгъэ. ЗыIощтыгъэхэр адыгагъэхэр арых. Джы адыгэ народ. Газетмэ уаджэрэба сэIо?

Х ь а п I ы т I. Арышъхъае тIури зыба: адыг — адыгэ народ? Народ — лъэпкъы?

П I ы т I а щ. Тылъэпкъыгъэти, джы народы тыхъугъ. Тэтхэ, теджэ, тхылъ къыдэтэгъэкIы... ЛъэкъуацI, лIакъо, лъэпкъы, народ. КъыбгурэIуа?

Х ь а п I ы т I. ЗэрэпIорэмкIэ, нахь Iушы тыхьугъ? Тыдэ хьугъэ адэ адыгагъэр?

П I ы т I а щ. Ар кыюсIуагъэба: адыгагъэр — зэгорэм адыгагъэу, джы щымыIэжыар ары. ЛIагъэ, чIалъхъажыгъ, ыпсэ хэкIыгъ, дунаир ыхъожыгъ, чIагъэукIорэежыгъ...

Х ь а п I ы т I. Къозэу-паштыкъ хьугъэ.

П I ы т I а щ. Ары.

Х ь а п I ы т I. Арышъхъае, джы нахь Iушы тыхъуи, народы тыхъугъэмэ, адыгагъэми хахъо ышIын фэягъэба?

П I ы т I а щ. ЩымыIэжым ышIына, кIал? Адыгагъэ-хэр лIагъэх.

Х ь а п I ы т I. Джы...

П I ы т I а щ. Джы къэнагъэхэр народ хьугъэх. ЛэжъакIох, тхакIох, шIэныгъэлIых, помидорникых, ешъуакIох, тыгъуакIох...

Х ь а п I ы т I. Адыгагъэр...

П I ы т I а щ. Адыгагъэр бахъсымэрэ къундысыурэ за-шъоштыгъэр, джы народыр зашъорэр — аркъ, самогон, бор-мотух, чач, анаша, къалмыкъщай...

Х ь а п I ы т I. Адыгэ хабзэр...

П I ы т I а щ. Советскэ хабз.

Х ь а п I ы т I. Советскэ хабзэр ины, ащ хэфэштба адыгэ хабзэр?

П I ы т I а щ. Хэфагъэба: хафи, советскэ хабзэ хьугъэ адыгэ хабзэр.

Х ь а п I ы т I. Адыгэ хабзэр...

П I ы т I а щ. Адыгэ хабзэм адыгагъэхэр рыпсэуштыгъэх, къяхъулагъэри кыюсIогъах. Джы адыгэ народыр советскэ хабзэм рэпсэу. Сыда пIомэ, народыбэ зэдэпсэушъ ары, зы хабзэ яIэн фае. ЗэкIэмэ яхабзэхэр зэхахъохи, анахъышIухэр зэхалъхъэхи, зы советскэ хабзэ хьугъэ.

Х ь а п I ы т I. Адыгэ хабзэр моу зы цыпэ-шъхъапэ горэкIэ къахэщы хьуштба?

П I ы т I а щ. Адыгэ хабзэр цIыраоп, кIал, ышъхъапэ къахэпIыикIынэу.

Х ь а п I ы т I. Арышъхъае зыгорэкIэ такъыхэщын фае-ба?

П I ы т I а щ. Уакъыхэщышт къодьер арымэ, ар хъои: Мыекъуапэ кIори, зэгорэм адыгагъэм къыкIэныгъэ кIэлэхъу-мэ яплъ. АныбжыкIэ кIэлэхъух, ятеплъэкIэ шъхъаубатэх.

Семчыкыр къаIутэкъоу, ныдэльфыбзэмкIэ хъуанэхэзэ къэлэ урам шъхъаIэм рэкIох.

Х ь а п I ы т I. Ащ фэди къыхэкIы.

П I ы т I а щ. Губгъэшхомэ кызыщыхэкIыгъэр, хэпчымэ, къанэрэр зыгорэу хъужьын. Тэ зы уц тхъапэ пыпчынэу къэп-къудыигъэми, зэрэгубгъоу кызыздежъэ; тигубгъо макIэшъ ары.

Х ь а п I ы т I. Ауштыми тыщыIэба?

П I ы т I а щ. ТэщыIэба оIо. Школыр къамыухызэ ешъо-ныр рагъажъэ. ГъэшIэгъоныр, зыбзэ зыщыгъупшэжыгъэмэ хъонагъохэр адыгабзэкIэ къаIо.

Х ь а п I ы т I. Къанджым ыбзэ щыгъупшэмэ, ащ пае быбыштымэ къэнэщта?

П I ы т I а щ. Адэ о зыбзэ зыщыгъупшагъэмэ къанджыр бгъашхъомэ зыхагъэхъан оIуа?

Х ь а п I ы т I. Адэ сыдэу тыхъушт джы?

П I ы т I а щ. Перестройкэ тшIышт.

Х ь а п I ы т I. Сыдэуштэу.

П I ы т I а щ. Уадыгэ пшIоигъуа о?

Х ь а п I ы т I. Сыадыг ыкIи сыадыгэнэу сыфай, Сысо-ветскэу, ау сыадыгэу.

П I ы т I а щ. Уадыгэныр IэнэтIэ ин, сикъош, пфызехъа-на?

Х ь а п I ы т I. СыщэIэфэ, стыкъын лъы етыфэ!..

П I ы т I а щ. УщэIэфэ паспортым итхэгъэшт ар.

Х ь а п I ы т I. Адэ сылIэжымэ ара?

П I ы т I а щ. Ары. О ушымыIэжы зыхъукIэ, уадыгэнэу, уиадыгагъэ, уицIыфыгъэ дэхагъэ лъэпсэнчъэ мыхъунэу. Ады-гагъэ къыпкIэнынэу ары. МакIэп, сиблагъ, сыадыг зыIоу щылагъэр, адыгагъэр макIэ нахь, къакIэныгъэ адыгагъэр, Уадыгэнэу уфай, ара?

Х ь а п I ы т I. Сыадыгэшт.

П I ы т I а щ. ТаукIэ къыщэбгъэжъэшт?

Х ь а п I ы т I. Мы тыздэщытыр ары.

П I ы т I а щ. (IокIотышъ). Егъажъ, гъогумаф!

Ябгъонэрэ къэшлыгъу

Хь а п I ы т I. Тыкъызтегушылэщтыр...

П I ы т I а щ. Къэдгъэлъэгъоштыр — Юба.

Хь а п I ы т I. Сэ сыкъытегушылэшт.

П I ы т I а щ. Доклада, лекца къэпшыштыр? Ауштми лыгъэкIэ къырафыллагъэх, о чIэбгъэкIыжыынхэ уихысап. «Товарищ лъапIэхэр! Непэ фэдэ мафэу перестройкэм зызщи-ушъомбгъурэм...»

Хь а п I ы т I. Сылекторэп сэ, сыартист, артистыр къэгущылэн фитыба?

П I ы т I а щ. Къэгущылэщтыр хъои, зыкъэзышлыштыри макIэп, арышъ къэдгъэлыгъомэ нахышлоу сэ сеплы.

Хь а п I ы т I. КIо, дэгъу, къэтлошт ыкIи къэтшышт.

П I ы т I а щ. Сыдэуштэу къедгъэжэшт?

Хь а п I ы т I. Перестройкэр арыба.

П I ы т I а щ. Еомэ зэраломэ зэралогъэжэу, орырэ сэрырэ тышылагъ.

Хь а п I ы т I. Зым — ХьапытI...

П I ы т I а щ. Адрэм ПытIаш ыцлагъ.

Хь а п I ы т I. ПытIаш!

П I ы т I а щ. ХьапытI! (*Ешъогъаех, емыбэдджынхэу зызэраусэи.*)

Хь а п I ы т I. ХьапытIэрэ ПытIашэрэ ешъорыхъакъоу тхъэжэу хэтхэзэ...

П I ы т I а щ. Зэрэхъ-зэрэлъэшъухэзэ, тучаныпчъэм зы-щынэсынхэм...

Хь а п I ы т I. Зы ин горэ пчъаблэм къыгоуцуагъ.

П I ы т I а щ. Хэтмэ уряпшэрыхъ о?

Хь а п I ы т I. Перестройк.

П I ы т I а щ. Адэ перестроиты зышлыри, пчъаблэм гокIыри, моу тучаным тычIэгъахъэба.

Хь а п I ы т I. Тучаным езгъэтыгъ.

П I ы т I а щ. Сыда?

Хь а п I ы т I. Перестройк.

П I ы т I а щ. Мыра зыщегъэжээнэу бгъотыгъэр? Уезэ-щыгъэмэ шIэ, уешъозэ?

Хь а п I ы т I. Ынэгъу улыныгъэжы изы ышлыгъэшъ, тэ тыригъэшъоштэп.

П I ы т I а щ. Къэзгъэчэрэгъуи, ХьапытIэ сакIыб фэз-гъази...

Хь а п I ы т I. Сэры апэу зыкIыб къэзыгъэзагъэр.

П I ы т I а щ. Сэрын фае шыгу!

Хь а п I ы т I. Сэры.

П I ы т I а щ. Сэ сыд адэ къэзгъэзагъэр?

Хь а п I ы т I. СшIэрэп, о уакIыби уанэIуи зэфэдэкъабз, уешъуагъэ зыхъукIэ... Къэдгъэчэрэгъуи, гъунэгъу къутырым ПытIашэ кIуагъэ...

П I ы т I а щ. ХьапытIэ къытпэблэгъэ къуаджэм зы-ригъэхъыгъ.

Хь а п I ы т I. Къутырым дэтыжъэп.

П I ы т I а щ. Къуаджэми дащыжыгъ.

Хь а п I ы т I. Ероным тыкIуагъ.

П I ы т I а щ. Бзылъфыгъэмэ ямэфэкI.

Хь а п I ы т I. Хъульфыгъэмэ яхъэдагъ.

П I ы т I а щ. Чэмхэр мэбыух.

Хь а п I ы т I. Мэлхэр мэIоих.

П I ы т I а щ. Огум ошъуапшэхэр къыщезэрэфэкIых.

Хь а п I ы т I. Чыг пкIашъэхэр мэтакъох.

П I ы т I а щ. Атакъэхэр Iожыхъэрэп.

Хь а п I ы т I. Чэтхэр кIэцIыжыыхэрэп.

П I ы т I а щ. Чылэм унагъоу дэсым къехъу зэхэкIыжыгъ.

Хь а п I ы т I. Адрэхэр зэхэхъажыгъэх.

П I ы т I а щ. ТIэкIу шIагъэу шыблэр къауи!..

Хь а п I ы т I. Аркъ тучаным тырегъафэ тшIошIи!..

П I ы т I а щ. Ау пчыкIэм Мыекъопэ лъэныкъокIэ зи-дзыгъэти...

Хь а п I ы т I. Тэри а лъэныкъом зедгъэхъыгъ.

П I ы т I а щ. ТынэсынкIэ километрэ 20—30 горэ къэ-нагъэу, очырэд цыпэр къэлъэгъуагъ.

Хь а п I ы т I. Демонстрациеми ащ фэдиз къыдэкIы-жыырэп.

П I ы т I а щ. Арэп, сIуагъэ, Первомаир къэсыгъа, сыда къэхъугъэр? Хьаумэ помидорхэр зыштэрэм ыкъо къыщагъа?

Хь а п I ы т I. Зы гушыIэ къалорэп.

П I ы т I а щ. Анэгухэр пкъых.

Хь а п I ы т I. Анэмэ машIор къакIехы.

П I ы т I а щ. Атакэм ежъагъэхэм фэдэх.

Хь а п I ы т I. Милицэ кIэлэ шIагъохэр нэтIэрыплъэкIэ мэхъэкIо-бгъуакIох.

П I ы т I а щ. ПчыкIэр пIуанкI Iоу къефэхыгъ. Апэ итым ыпашъхъэ къифагъ.

Х ь а п I ы т I. Милицэмэ ашти, Iуадзыжыгъ. Бесполез,
аIуагъ, очырэдыр убыт.

П I ы т I а щ. ЕтIанэ шыблэр гъуахъозэ къеукIорэхыгъ.

Х ь а п I ы т I. ЕльэпэкIаохи, IуагъэукIорэикIыгъ: очырэ-
дыр убыт.

П I ы т I а щ. Сыд пшIэшт?

Х ь а п I ы т I. Сыд пIощт?

П I ы т I а щ. Нью цIыкIу горэ, шыIэмэ бэшIагъэу
ахатхыкIыжыгъэу тэшIэти, ыдэжъ тыкIуи...

Х ь а п I ы т I. Къыштэгъэ самогоныр къытшыуи...

П I ы т I а щ. Ыгъэбылтыгъэр къышIуатшти...

Х ь а п I ы т I. Къыщыдгъэчтымэ, тешъозэ...

П I ы т I а щ. Тешъомэ, къыщыдгъэчтызэ...

Х ь а п I ы т I. Итыр зытэхум...

П I ы т I а щ. Ихъэри, къицIэтхуахъ ыIуи, ХъапIытIэ
сыригъэхъагъ.

Х ь а п I ы т I. Изгъэхъагъэр къикIыжырэп, ылъэдыргъ-
хэр къипIыикIхэу, апч нэзхэр къебзэихъэхэти...

П I ы т I а щ. Слъакъомэ къяIункIи, ХъапIытIи къипшы-
хъагъ.

Х ь а п I ы т I. Чэщ-zymaфэрэ тисыгъ.

П I ы т I а щ. Мазэрэ тилтыгъ.

Х ь а п I ы т I. Илъэс хъугъэу тыщэпсэу бэшэрэбым.

П I ы т I а щ. Гъунэгъуи къакIорэп.

Х ь а п I ы т I. Iахъыл-благъи къэлъагъорэп.

П I ы т I а щ. Колхоз правлениери гумэкIырэп.

Х ь а п I ы т I. Профсоюзари гугъу елIырэп.

П I ы т I а щ. Къещхымэ — къещхэ.

Х ь а п I ы т I. Къесымэ — къесэ.

П I ы т I а щ. Забор шIагъо горэм ылъапсэ тыщешъо-
гъагъэти...

Х ь а п I ы т I. Зыгорэ къытэлъэпэкIауи, кэнаум тыди-
дзагъ.

П I ы т I а щ. Бэшэрэбым ычIэ къинэгъэ Iужъу тIэкIум
щыщ загъорэ, гууз уцым фэдэу, тыбзэгу чIэгъы чIэтэлъхъэ.

Х ь а п I ы т I. Мыщ ылъакъомэ пкIэнтIэмэ Iае къапе-
хышь!..

П I ы т I а щ. О уигъончэдж лъапэмэ гъуамэу къари-
хыщтыгъэр?!

Х ь а п I ы т I. Зэ о уальэныкъокIэ плъэри.

П I ы т I а щ. Зи блэкIырэп.

Х ь а п I ы т I. Сэ салъэныкъокIэ хъэжъ горэ къэгъо-
лтыгъ. IукI мыщ! Ей! Пошел! Ы? Тигъунэгъур ара, сэлэ?
Сыда ышIэрэр ащ? Е-е! ШытIащ, модэ псынIкIэу уишляпыжъ
бэшэрэб шъхъаIум Iугъан, къемыщхэу тебгъэгъэуцIынышт!

ЯпшIэнэрэ къэшIыгъу

ХъапIытIэ ешъогъай, мэщэо-плIао, ебэджы, къэтэджыжын
ылъэкIырэп, псынжъым хэлъ.

Х ь а п I ы т I. О-уиу, гъогу тэрэзи афэшIырэпи! Гъогу ба
мыр? Сэ сырэкIомэ, сыд пай мыгъогущт? Мыгъогумэ — сыд
пай сырыкIощт? Адэ мыр гъогумэ, модрэхэр сыд пае шъхъа-
фэу кIохэрэ? Е мыхъущтмэ, лIы ешъогъэ хъазынэхэр рыкIон-
хэу, гъогу тэрэзыIохэр шъхъафэу пшIынхэ фаеба? Чэуа, сэлэ?
сызкIэрытыр? (*Щылыгъэу къеIо.*) Чэухэри гъогум тырашIыхъэ
хъугъа, сэлэ? Тэрээп ар, ялогъэн фае... (*Хэчыые.*)

П I ы т I а щ (*еишъогъай, ерагъэу мээекIо*). Так, мыр чэу,
мыр пчэгъу... (*ХъапIытIэ теуцо.*) Мыр къэлэпчъэблыпкъ.
(*ХъапIытIэ ытхы зы лъакъокIэ тетэу къэгъуцIыIэ.*) Сыхозаин
еIо ащи. Къэлэпчъэблыпкъыр ебэджыгъэу, ежъ къецIэлы-
хъэшъ хэт! Мары (*ытхъакIумэ къыкъудыизэ*) хъалькъыр хэ-
лэлыхъэ. (*Ыишъхъэ IэбжымкIэ теозэ.*) Пхъэри къэпы хъу-
жыгъэ, ыкуи ишъукIыгъ. Зэпыпхэу бгъэстыжъымэ нахы-
шIу. Стыжыныи къыхэкIыжынынэп ащ. (*Тутынэу заишъоцты-
гъэр ытхыцIэ реIулышъ, егъэкIуасэ. Мэтэджыжыы.*) Уешъо-
цтыр Iофа, сэлэ, узэрэкIожыщтыр ары нахъ. (*Ылъакъохэр
ХъапIытIэ щелъэкIыжыых, цэо-плIаозэ ежъэжыы. ХъапIытIэ
къэгъуцIыжыы.*)

Х ь а п I ы т I. Е зянэм фэбэгъон, ари сыд ешъуакI, узте-
уцорэр умылгъэгъоу! Моущтэу сарэлъэгъури, дунаем сытерэ-
мытыжъ! Бэджджэзэ макIо! Мощи сыцIыф еIо! УмыкIо-
жышъоу уешъо хъуна, чылэмкIи хъэйнапэба!... (*Къэмытэ-
джыжыыишъоу, хъэлъэкъуипIыкIэ макIо.*)

Япшыкызэнэрэ кьэшыгы

Х ь а п I ы т I. Зы чэщы пкыхыпIэу слъэгъугъэр ары.

П I ы т I а щ. Чэщыгъэп, щэджэгъуагъ.

Х ь а п I ы т I. Сэ пкыхыпIэ зыщыслъэгъугъэр о сыд фапшIэрэ?

П I ы т I а щ. ФасшIэрэр: пкыхыпIэу плъэгъурэр пкыхыпIэкIэ слъэгъужыгъэ. Джашыгъум щэджэгъуагъ. Хьяр, кьэIуат.

Х ь а п I ы т I. Хьяр кьыхуул!. ПкыхыпIи плъэгъужыын уфитэп. Укъэмыушыжыгъэмэ нахышIугъ... Пхъэшгъэбэ чыгым сычIэгъуальхы...

П I ы т I а щ. Сэ пцел чыгым сычIэлъыгъ.

Х ь а п I ы т I. Арын фае, атхалэрэм фэдэу чые пырхым зыгорэ Iаеу еоштыгъэ.

П I ы т I а щ. Дэу сызышхэкIэ ары ауштэу зыхьурэр. Шьуадэжъ тыщышхэгъагъэба?

Х ь а п I ы т I. Пшыгъэм сыд илажъ, ныбэжъэу зэрыплъхьагъэр ары нахъ. Лыгъэжъагъэ уагъэшхыгъэми, кьоепс нэгоу отэджыжы. КъэсэгъэIуат.

П I ы т I а щ. КъэIуат, пшIэн умышIэрэмэ сэ плъэгъурэр зэкIэ кьыбдэслъэгъугъ.

Х ь а п I ы т I. Адэ зэ кьегъажъэри, кьыздэплъэгъугъэмэ.

П I ы т I а щ. Узэрэфай. Еуи, тыгъужъ пIашъэ горэ Iэщым кьыдаубытагъ аIуи, чылэр зэрэфыти, сэри аужы силъэдагъ.

Х ь а п I ы т I. От-от!

П I ы т I а щ. Iэщым тыкъэсымэ тыгъужъ инышхо горэ ылъэкъуитIу зэпаутыгъэу щыль.

Х ь а п I ы т I. От-от! ТIэкIу сешъуагъэу сыщычъыягъэти кьыстехьагъэхэу кьысаох. Тыгъужъ! аIо. Сытыгъужъэп! сэлэ, сы ХьапытI.

П I ы т I а щ. ЕтIанэ, ыпсэ зыхэтэгъэзым, бгыкъум пытшIи, ышъо тетхынэу тыфежъагъ.

Х ь а п I ы т I. «СыкъэпшIэжъырэба?» — сеупчIы мо Iулэм, сыкъэпшIэжъырэба зынэ бэц тыкукIэ кьырафын, сы ХьапытIи!

П I ы т I а щ. Сэ укъэсшIэжъыгъ, шъхъае чылэмэ санахъ Iушына.

Х ь а п I ы т I. СлъэкIэнхэмкIэ кьырагъажы, сшъо кьагъэкIэпIи, тырахэу фежъагъэх.

П I ы т I а щ. Инасыпти, ыкуашъо тыкъызэсым, «Гадбуду, не забуду» ылоу тетхагъэти, джащкIэ кьэсшIэжъыгъ, ар зиделагъэр ХьапытIэ нэмыкIыхэп сIуи, кьыпытхыжыгъ. Сеплтымэ, двиститнэу ХьапытI. Арышъ, сэры мыхьугъэм...

Х ь а п I ы т I. Арышъхъае плъэгъугъэба сызэрэ ХьапытIэр, сызэрэмытыгъужыр, лъэкъуипIи скIэта, кIэ спыта?

П I ы т I а щ. Чылэмэ «утыгъужъ» аIуагъэмэ, значит, утыгъужъ.

Х ь а п I ы т I. Сидокументмэ уяплъы хьуштыгъэба?

П I ы т I а щ. Сыд документа мыщ зыфиIорэр? Тыгъужым документ иIа?

Х ь а п I ы т I. Сиджыбэ укьыIабэ хьуштгъагъэба?

П I ы т I а щ. Ары, мор зиинэгъэ тыгъужъ пIашъэр кьызэзгъэцэкъэшт!

Х ь а п I ы т I. Сытыгъужъэпи, сы ХьапытI!

П I ы т I а щ. Джы у ХьапытI.

Х ь а п I ы т I. Джашыгъуми сы ХьапытIагъ.

П I ы т I а щ. Чылэмэ ауштэу аIуагъэп.

Х ь а п I ы т I. Чылэмэ о сыд уиIоф ахэлъ, мэзыкъо хьужьын, сыошIэба?

П I ы т I а щ. Чылэмэ зэраIу.

Х ь а п I ы т I. Къо аIуагъэми — укъу?

П I ы т I а щ. Укъу.

Х ь а п I ы т I. Чэмы аIуагъэми — учэм... Бгыкъум сыкьыпахыжы, лъыр кьыспычъэу сыкIожыгъэ кьодыеу...

П I ы т I а щ. Моу уихъажыгъэ кьодыеу, сэри пкыхыпIэм пысыдзэжыгъ.

Х ь а п I ы т I. Чьыем сыхэтба джы? Сэ сыщыль, зыгорэхэр кьыхьагъэхэшъ, сыкъаплъыхъэ. «ЦIыфы тшIошIыштыгъэ мыр, ау зэ тэрэзэу шъуеплъыри: ынатIи пIуакIэ, кIо зыхьукIи мамунэм фэд...»

П I ы т I а щ. Ары сэлэ! Сэри сеплъышъ, ылэхэр Iэхъомбэ закIэх, пшIы унае пыт.

Х ь а п I ы т I. Хьуштэп, аIо, мор зыхэдгъэты! Хэты ышIэра мощ ышIэштыр!

П I ы т I а щ. Адэ! Мощ фэдиз Iэхъуамбэр зыпытым кьыуишIэштым шIагъо иIа!

Х ь а п I ы т I. Ей, сэлэ, сы ХьапытIи, о усигъунэгъу, модрэм сшыпхъу ыщагъ, мощ иунэ шIыхьаф сыхэтыгъ...

П И ы т I а щ. Джахэр еЮх мо лЫ зэгэфаггэм! Сэ шгьеуемидэЮ, сэЮ.

Х ь а п I ы т I. Мы синыйбджэггужь зэпылэлыр ары сауж имыкЫрэр. Мамун, еЮ, емынэ лгэпкь е хьэхэК.

П И ы т I а щ. ЗэрэсЮаггэуи кычКэкЫжыгь: тКэкЮ шлаггэу ггырэм фэдэу, хэпцЮуКүКэу кыублагь.

Х ь а п I ы т I. Зэрэчылэу сашгьяггы ит, зым мамун, адрэм хьэ еЮ, сэри зыдэсымышКжгэу сыкгэпцЮугь, етКанэ сыхэхьакгүКэу кгезггэжгьягь.

П И ы т I а щ. Арыти, пшгэхгэу дэггэу кгязггяхы, ыпшгэ исшИ, чэум еспхыгь. (*ХьанЫмКэ хэхьакгүКы.*)

Х ь а п I ы т I. Чэщ охгүфэ джауштгэу сепхыггьягь, мышг тхьачэт ггэжгьяггэр ешхы, кгупшггхьэхэр кыисфедзыжгыых. ШгункЫ зэхгум, пшгэхгур зэпысшхыКИ, унэм сыхажгыгь. (*ПытКацгэ еунКы.*) СыцЫфба джы, моу джы сызэрэплгэггэу?

П И ы т I а щ. Джыдэдэм уцЫф...уцЫфынба?.. Ау... чылгэм аЮштгэр умышКэу...

ЯпшЫкКүтКанэрэ кгэшЫггэу

Х ь а п I ы т I. Зымафэ тиггунэггэу чылэм сыкЫкКы-жгызгэ...

П И ы т I а щ. Сэ сыуиггусаггэба?

Х ь а п I ы т I. Ори? О кгэпшКжгырэба?

П И ы т I а щ. Сэри?.. Сыуиггусаггэу, ау тиггунэггэу чылэм укгэкЫжгышгыггэу кгэсшКжгырэп.

Х ь а п I ы т I. Адэ тыдэ сыкгэкЫжгышгыггэу?

П И ы т I а щ. УкгэкЫжгышгыггэп, укгэцохгөжгышгыггэу. Перестройкэр анэсыггэмэ, зэ тыкгеггэплгэ пЮи, тыбггэкЮггьягь.

Х ь а п I ы т I. Анэсыггьяггэ адэ?

П И ы т I а щ. Анэмысыггэгоу, ау ежэшгыггэхэми, перестройкэр оры ашЮшИ, мош фэдэмэ перестройкэр, тыунгхгункИ тичылгэ кгыдэдггэхгашгтэп аЮи, шгөзнэгы уашЫгь.

Х ь а п I ы т I. О сыд узпылгыггэр адэ, усиггусаггэмэ?

П И ы т I а щ. Сэри сыкгыпхгэуагь.

Х ь а п I ы т I. Сыдэуштгэу?

П И ы т I а щ. Кгэозггэлгэггужгынэу ара?

Х ь а п I ы т I. Дела сэЮ мыр? Сыд пай укгысгэуагь, тызэггусаггэба?

П И ы т I а щ. Адэ чылэр кгыуаомэ, сыкгыюплгэу сышгытышгта?

Х ь а п I ы т I. Сызэрэмыперестройкэр пшКэшгыггэба?

П И ы т I а щ. Сыд фэсшКэн, зэкКэмэ перестройк аЮмэ. Сэ бэшлаггэу перестройгы зысшЫгь. Аркгыр сомитфыкКэ сшгфгышгыггэу, джы сомэ пшЫкКүз лгысэгы. Колбасэр сомэ тЮкК. Шггзымрэ сэрырэ непэ кэлбэгсэ килограмм уасэ кгэдггяхгэрэп. Нахгыпэрэ зэман чгыжгэ Каем, цуакгэр сомэ тЮкКыкКэ кгэтшгфгы зэхгум...

Х ь а п I ы т I. Сыдэу делаггэха Кай! Джы сомэ 500—700 зыуасэр сомэ 20-кКэ кгыташгэшгыггэу. Сэрымэ сомэ минКэ сшгэшт. Ашгфгынба, лгэпцЮу хэгынха. Колхоз тхгэматэм лгэпцЮу доклад кгышЫшгта? ЛгэпцКэхгэу кКэлакКэхэр псэлгыхгө кКюштгха?

П И ы т I а щ. Тыдэ кгахышгта ашг фэдиз ахгышгэ?

Х ь а п I ы т I. Тыдэ кгэпхгырэ джы? Цуакгэм кгыхэхгэуаггэм фэдиз уилгжгяпКэ кгыхэхгэуаггэ?

П И ы т I а щ. Тутын уасэ кгыхэхгэуагь.

Х ь а п I ы т I. Адэ джары. Ураггэзымэ, кгэбггөтышгт.

П И ы т I а щ. Илгэсым сомэ мин ераггэу кгэсэггяхгэу.

Х ь а п I ы т I. ДжащКэ цуакгэ шгфгы.

П И ы т I а щ. Сышхэгштгба?

Х ь а п I ы т I. КгыкКэлгыкКорэ илгэсым ггончэгдж, етКанэ джанэ, пальггэу...

П И ы т I а щ. Сышхэгштгыба?

Х ь а п I ы т I. Зыпфэпахгэмэ, зыбггэшхэкЫжгышгт, адэ упцКанэу ушхгэу ушгысышгта. Зыюфэпэгфэ, а илгэс зытфыхым, хатэм кгэбырэ натрыфгырэ дэггэтЫсхь. Кгэбыр ггэжгэ, ггэжгэ, гыны шЫ, шыпсы шЫ, пКастэ шЫ, ггэшЮу... Москви ашг фэдиз шашгырэп.

П И ы т I а щ. Сабыйхэр?

Х ь а п I ы т I. Интернатым егых.

П И ы т I а щ. Шггзыр?

Х ь а п I ы т I. Пгупшгыжгь.

П И ы т I а щ. Сян, сят?

Х ь а п I ы т I. Мыекгэуапэ яггашггэ, чКадзыжгыггэхэр згышггЫггхэ унэм.

П И Т И а щ. Чэсыдыжыщтых, ара?

Х а п И ы т I. Адэ пфэмыгыштхэмэ... Модэ мыш ыlorэp? Хабзэм ратырэр чадзыжа? О, кIалэр, сызэрэпхалъэрэмкIэ, политикэр кыбгурыlorэп. Цуакъэ пфэщэфырэп, ара? Ахъщэр макIэу кыуаты, ара? Уянэ пфэлыгыжырэп, ара?

П И Т И а щ. Ашъуу зи сlorэп!.. Оры зыуагъэр!..

Х а п И ы т I. Чылэр кысао зэхум, сьд пшлагъэр, хъакъ-мэкъ?

П И Т И а щ. Сэры мыхъугъэмэ, уаукIыпэщтыгы!

Х а п И ы т I. Сыдэуштэу ар?

П И Т И а щ. ПтхъакIум лапшгэ сыкыдауи, узисэутым, усыукыгъап ашIоши, зэбгырыкIыжыгъэх.

Х а п И ы т I. Мор зиделагъэр сэгъэныбджэгъу!.. Ешъомэ — хъэшъуакI, шхэмэ — хъэшхакI, гъолъымэ — хъэгъоль ешIы, зыокIэ — укIыфаоу мао. Къэгъэгущыи — хъакъурэм фэд.

П И Т И а щ. Ары, ау зэфэмыдэ зэдешъорэп аIо.

Х а п И ы т I. Къезгъэжыагъэри сшигъэгъупшэжыгъ.

П И Т И а щ. Зымафэ тигъунэгъу чылэм укыцохъужы-зэ...

Х а п И ы т I. СыкыкIыжызэ...

П И Т И а щ. Шъознэты уашIыгагъэба, умыкIожы-шъоу?

Х а п И ы т I. Сыд пай?

П И Т И а щ. ТIэкIу шъхъарихы хъугъэ... КъыосIогъагы: уперестройк ашIоши...

Х а п И ы т I. Хъым... Сэщ нахъ перестройкэ дэгъу агъотыщтымэ... Къысэуагъэх, ара?

П И Т И а щ. Уаубышъыгъ.

Х а п И ы т I. Оры адэ?

П И Т И а щ. Сэ птхъакIумлапшгэ сыкыдауи, уисыути, уакъытесхыжыгъ.

Х а п И ы т I. ГъэшIэгъонхэр еIох мыш! Перестройкэм уеззонэу шыта? Ар кыпфагъэгъущта?

П И Т И а щ. Перестройкэр оры ашIоши, агу бгъэкIодыгъэ.

Х а п И ы т I. ГъэшIэгъонхэр еIох мыш! Так. Сыда кыызэрэзгъэжыагъэр?

П И Т И а щ. ПтхъакIумлапшгэ сыкыдауи...

Х а п И ы т I. А кIал, зэ сыкъэгъэгущыIэба! Ы-ы... Сыкъэцохъожы... Зэ къэсэгъаIоба! Еуи гъогум сьтетэу сыкъэ... мыстыжызэ...

П И Т И а щ. Сэри сыуигъусэу.

Х а п И ы т I. Зы Iае гори, зэпылэлэу, зэхэлалэу, зэкIэскыскъэу — оры сшIошI, арыба? — сауж итэу, сыплъэмэ, мыжъо гъогум нэшэбэгъу къулэхэр, помидор куашэхэр тетых. Ащ фэдэ хэты ылъэгъугъ? Плъакъо хэбгъэуцон умылъэкIынэу, джарэу тизыбз. Сеплъымэ — къулэхэр мапшэх, куашэхэр мэкошых, мэзым ылъэныкъокIэ езэрэгъэхых.

П И Т И а щ. О зыдакIохэрэм еплъ, сэ кыыздэкIыхэрэп зэзгъэшIэшт, тихэтэжъхэр чадзыжыгъэхэми тшIэрэп, ашыгъум тшхыни, тшыгыни ащ шытыухыгъ, пенсэми тынэсышъунэп тIуи, такIыб зэфэдгъази, тызэбгъодэкIыгъ.

Х а п И ы т I. Еу-Iоу сэ сэкIо, мыдрэри зэхэлалэу елъэкIоны. СэкIо, сэчъэ, мэзыми хэкIыгъэх, псыми зэпырэкIых.

П И Т И а щ. СелъэкIоны, зесэгъэхы, нэшэбэгъу-помидорхэр кысэбгъукIох, чылагъомэ къадэкIыхэшъ, псылъэкъожыемэ афэдэу хэтэрыкIхэр мыдрэ ежъэжыгъэмэ гъусэ къафэхух, къонхэр, шыбжыыхэр, нэшэ-къэпразхэр къахафэх. Сыд шыуу къэхъугъэр?

Х а п И ы т I. Апэ итмэ сакъыпэлъуцуи: зэгъу зэ, куп, сIуагъэ. Тыжъугъэунэхъунэу шъугу къэкIыгъа? Сыд къэхъугъэр? «Хэкур тэгынэ», аIо. Сыд пай? — «Уигъусэ еупчI, кызигъээжыкIэ». — Шъузылэжыгъэхэр тыдэ шыIэх? — «Перестройкэм хэтых». Шъо ащ шъукъыхафэрэба? — «Марыба тэри тыхэтыба». Сыплъэмэ — зэпылэлыр къэкIожы.

П И Т И а щ. Тирайон сыухи, нэмыкI район сыхагъ, ащи хэтэрыкIхэр къекIыжыых. Сеплъымэ гуфапльэу: шъорыогух, шIуцIэх, аныбжъ имыкъузэ залуантIэ, мэгъужыых. ТIэкIу шIагъэу сисэмэгукIэ станицэу Ханскэр къэлъэгъуагъ, джабгъумкIэ Белореченскэм кышцэошъуапшэ. ХэтэрыкIхэр химзаводым ихъэнэ-гъунэ кышцежъэхэшъ, елъэкIонхэзэ зырагъэхы.

Х а п И ы т I. Мор къэсыжыгъэти сеупчIыгъ: сьд къэбар?

П И Т И а щ. Химзаводыр ары. Ощх хафэхэри къещых.

Х а п И ы т I. Ашыгъум хатэмэ пленкэхэр атетхьощт.

П И Т И а щ. Пленкэм ечъэхырэ псыр чIым хэхъажы-рэба?

Х ь а п I ы т I. Альапсэхэр дэгъэзыгъэхэу дгъэтIы-
схъаштых.

П I ы т I а щ. Щэнаутыр жьыми хахъэ.

Х ь а п I ы т I. Противогазхэр аIутлхъаштых. Тэри зыIут-
лхъашт.

П I ы т I а щ. Тышхэн хъумэ?

Х ь а п I ы т I. Ушхэна, ушхэмэ уигъэлIэштэу.

П I ы т I а щ. Тымышхэмэ, тылIэщтыба?

Х ь а п I ы т I. Ар хъадэгъу къабзэба! Непэ фыгукIэ сIу-
фагъэп... Слъакъомэ саIэтыжырэп. *(ЕтIысэхы.)*

П I ы т I а щ. Сэри ары. *(ЕтIысэхы.)* Адэ сыдэу ты-
хъушт?

Х ь а п I ы т I *(къыримыгъэлъэгъу шIоигъоу)*. Нэшэбэгу
хъазынэр бгъэкIодына? *(Ецакъэ фэдэу зешIы.)*

П I ы т I а щ *(ащи ыгъэбылхъэ — акIыбхэр зэфэгъэза-
гъэхэу цысых)*. Помидор шIагъор... *(Ецакъэ. Тури къэтэ-
джы. ХъапIытIэ Iэблэсысы хъугъэ. ПытIацэ ыбг фэузенкIы-
жбырэп.)*

Х ь а п I ы т I. Сыдэу хъурэ?

П I ы т I а щ. Сэ дэхэкIай. *(Бытэу цыт.)*

Х ь а п I ы т I. Сэри, уезэгъышт. *(ЗэкIэсысэ.)* Ащ нахъ
Iае орэмышъуи...

ШЪЭОЦЫКIУ ИКЪЭБАРХЭР

Зы нэбгырэм пае къэшIыгъохэр

Апэрэ къэшIыгъу

Орэд мэкъамэр къежъэ. ШъэоцIыкIу гузажъоу къытехъэ. Цы-
фыбэ зэрэчIэсыр шIогъэшIэгъон.

Ш ь э о ц I ы к I у. Мыдэ Iай! Мыдэ мыхэр!.. Сэ «но»
зыIон згъотырэп, ежыхэр мыдыкIэ зэхагъэзыхъагъэхэм фэ-
дэу зэхэсых. Хьым... Шъуипчыхъэ шIу! СэгүIэшъ ары. Мэ-
къур арыба тфэмыухырэри тызфэмыухырэри. Шъо сид...
шъузажэрэр? Сэбран-заседан, арыба? Адэ джарыба тэ гъэ-
шIэным тызхэтыр. Зы нэбгырэ мэкъушэ шыI, адрэхэр зэкIэ
зэлукIэм чIэсых. Зы нэбгырэ мэкъу ео, нэбгырищымэ къалы-
тэ: зым ыупкIагъэхэр къелытэ, адрэм — ыупкIэн фаер къе-
лытэ, ымыупкIакъомэ еIошъ, ящэнэрэр ышъхъагъ ит. Тхъам
къыует уупкIэн, уупкIэщтыр Iофа? Ары... Хэта шъузажэрэр?
ТэкIу шIагъа шъузежэрэр? Адэ ащыгъум шъузэрежэщтым
ибагъи шъушIэрэп ныIа. Сэ сэгүIэшъ ары зыкIасIорэр. Мэ-
къур ары шъыу. ДэхэкIаеу сыкъэкIожьы сIозэ, IутIэтIыкъом
ичэу цэпкъ тетыгъэ къужъэежъым къелыжыгъэ тIэкIум сы-
шIонагъ. А зы чыгыр ары къыгъэнэгъагъэри помидор зэ-
манышхор къызежъэ мэфаем. Хъау, хатэри къыгъэжъауш-
тыгъэп, ау Хъэлачэкъом щэхъу хэмылгъэу риупкIыжыгъ.
Хъэлачэкъор ешъон зыхъукIэ, къужъ хэфэ цIынэр иджыбэ изы
ышIыти дэкIыщтыгъэ, «на закус» ыIозэ, ушъуашъоу къэкIо-
жъыти, къужъэе чIэгъым чIэгъуалхъэщтыгъэ. Адэ Хъэла-

чэкъор ешъуагъэу члэлынэу ара, Iyтlэтlыкъом къужъаер зыфигъэтlысхъагъэр? Сыд ышlэшт джы? Сэ кысэупчlыгъэти, жъаур чlэцlэнтхукl, clуи, еslуагъ, пхъэлэбжъэнэ дэгъу штэри, чlэцlэнтхукl, clуагъэ. Тхъэмафэ хъунрэ ыцlэнтхугъ тхъамыкlэжъым... Ащ ыуж кысэхъон шlоигъоу мазэрэ кыслыхъугъ аlуагъ, ау мэкъуоныгъом сэ тауштэу сыкъэбгъотышт? Тыупкlэн тымыгъотызэ, хъэкlэ-къуакlэхэм зэрамыпэсыжъырэ чlыплэхэми танэсы... Жъаур фэцlэнтхугъэп, ау чыгъ лъапсэр ритlыкlыгъэти, чыгыр гъугъэ, жъауи кымытыжъы хъугъэ. Ау Хъэлачэкъори делэп нылá — мэушъуашъоми, къужъаеи дэжъ къэсыжъыти, джащ зыриусэити, зэреусэигъэу чыештыгъэ. Арышъхъае Хъэлачэкъом еусэипlэ ышlынэу арэп нылá къужъаер зыкlигъэгъугъэр? Цыф тэрэзми lофа зезыусэирэр? Сыхъатрэ еусэигъэу зыкlэрыткlэ, мазэрэ къужъаеи уебгъукlожьын плъэкlырэп, хъэхэр мэбзæхэшъ lутых. Шlонагъ джы, ошlа, Iyтlэтlыкъор. Хъэлачэкъори шlонагъ. Сэри сызэрэшlонагъэм фэд. Шъори шъушlонагъэба: сышъоплхышъ, шъузажэрэм фэчэфышхо шъухэсэп, ау шъукlожьыныри къежъугъэкlурэп, шъуежэ. Сэри боу бэрэ сежагъ, зыгорэ къэлъэгъонба clоу. Джы шъузысэлъэгъум, сышlозышъыжъын згъотыгъэ clуи, сыгушlуагъ шъхъае шъори шъушlонагъэу шъушыс. Кlо, сэ сызынэбгыр, сикужъ нэбгырэ зытlу кыкlалэмэ хъун, адэ шъо зэрэчыл plоми хъунэу мыщ шъушыс, нэбгырэ тхъапш шъо кышшъукlэлэн фаер? Шъо шъузшlонагъэм хэты шъушlуишъыжъышт, хъэлачэ хъуных?.. Ары, Хъэлачэкъор ары джы... Ешъуакlом сикъужъае езгъэу-цlэплынэп ыlуи, сыд икынми мо си Iyтlэтlыкъом чыгыр раригъэхыкlыгъ. Джы Хъэлачэкъор зешъокlэ, лъэпсэ пыхыкlыгъэм теуцошъ, лекцэ Iyтlэтlыкъом кыфеджэ: уцlыфын фае elо, природэр шlу плъэгъун фае elо, гъунэгъур гъончэдж elо. Етlанэ такъэм ышъхъэ тырегъакlэшъ, мэчые. Ар зылорэм игъончэдж хъээрэлlым кыхатхъыжъыгъэм фэд. Зэрешъон ымыгъотэу, зэгорэм хъэдэныжъхэр зыугъойрэм ригъэлъэгъугъ игъончэдж — нахъ чlыплэ псау, чlыплэ къабзэхэр кыыхищикlыхи.

— Тхъапш мыщ пай кысэптын? — ыlуагъ.

— Орымэ тхъапш кысэптыни? — кыреlожьы адрэм.

Хъэлачэкъор тlэкlурэ егупшыси:

— Чиснэу plон хъумэ, зыпари кыюстыныеп,— ыlуагъ.

— Сэри чиснэу кыюсlожьын хъумэ,— кыриlожьыгъ хъэдэныжъ угъоим,— зыпарэу кысэмытыштгъагъэм ызыныкъо осэты.

Ари шlонагъэба джы?

Джы Хъэлачэкъор къужъэе такъэм кlэрылъэу мэчые. Джа сэ сызшlонагъэм. Ярэби, зыгорэ къемыхъуллагъот, ы? Шъо зыгорэм шъуежэ, сэри шъо сышъуажэ, шыхэри кытажэх... Адэ шыхэмэ мо Хъэлачэкъор къаlухъапщэмэ, шlоlурымэ хэфаер афэщылэна? Джыры нэмылэмэ, бжыныф цlынэр хъоиншъ, ащ щэхъу тыришыхъажъырэп, тэ тфэщылэрэ пстэури хъэйуаным ыщылэшт пшlошlа. Тинасып ахэр аркъ зэремышъохэрэр. Псы шцэлъэ зыщыплl изышшъурэр аркъ ешъонэу хъугъагъэм!.. А, тинасып!.. Ар сэлó шъхъае, умыгъашхэрэр ешъона, хъэйуан аlуагъэ пай, ар иделэгъэна, Хъэлачэкъом нахъ lуылонба. Гужъуагъэу аупкlэ, тыгъэм шlуцlэ ышlыгъэу ацlэнтху, ошхым ыгъэшъугъэу зэтыралъхъажы, псынжъым кыхахышъ, кохъо цышым пыгъэнагъэу былымым ратышъ, план перевыпрыгнем аlошъ, бидонышхор чэм ныбэм кlагъэуцо. Щэр хэгъэкlыри, парник далъхъэкlэ узэхъопсэни кыкlэкlэзэрэп ашыгъум.

Кlо сшlэрэп тызыхэхъагъэри. Сикужъ хэнагъэу хэт, сэ мыдыкlэ чэмы-цои сэлó... Алахъэм симыукlи, сэ симэкъу нахъи нахъ lофа мы шъузажэрэм кышшъуиlоштыр, ы? Шъуи-мэкъу зэрэкъурэу губгъом ит, шъо шъузажэрэр сшlэрэп. Сшlэрэп сэ мэкъум нахъ lофэу щылэр. Уетхыылэни уеунэхъу-лэни плъэкlышт ащ. Адэ!.. Мэкъур арыба Хитлери зэунэхъу-лагъэр. Кlо, хэт рыгушылэжъырэ ащ. Ау сышlонагъэшъ ары. Къешхыни ылъэкlынба, сыдэу шъулорэ шъо? Канишнэ, можа быт, къемышхынкlи хъун... Тхъэмагэм шъуежэн фае, ара? Сигъунэгъу тхъамыкlэм, тхъам джэнэтыр кыырет, «а мо зы мафэрэ сагъэтхъамэтагъэмэ» ыlоштыгъэ ренэу.

Тхъэм ешl ышlэштгъагъэри.

Илъэс тlокlырэ тетыгъэхэри тилэх. Техъэгъуай, ау тетыгъошlун фае.

Адэ шъуеплба шъо: тигъунэгъу Пуштакъэ илъэсищ нылэп къэрэгъулэу губгъом зэритыгъэр, ишы нэкlэкъэжъ те-сэу. Ащ ыуж илъэс щэкl хъугъэшъ хъабкъохъоу мзекlо. Джыри шым тесым фэд.

Нэкъитlэтl шъошlэба? Илъэситфрэ учетчыкыгъ. Джы кызнэсыгъэм, сажынэ еорэм фэдэу, ылэжъабгъу кlырымэ дидзыезэ макlо.

Ихати, ишгузы ыпкІэ кьэс, сажынэкІэ ешы. Адэ колхоз губгъор шыгъошІу пшІошІа? Сигъунэгъугъэри тхъэматэ хъункІи пшІэныеп. Ау зымыгъэхъугъэр — цукум кыращэу, хэт тхъэматэ ашІэу плъэгъугъэ о, ы? Цоб пІозэ, командова- ты пшІышта? Куп хэсэу, хъохъубжъэ горэ кьаІо агуагъэми, цобэх еІошъ, стакан псаур дедзэ тхъамыкІэм.

Адэ джары... Тхъэматэр тыращымэ, цукум рагъэтІыс- хьэрэп ныІа? Плъэгъугъа о ащ фэдэ? Ары!.. Е директор пшІышт, е начальник пІощт. Хьэйнапэба шъуу, тхъамэ- тагъэу!.. Делагъэмэ, чылэм пашэ фашІыныя? Чылэ дэгъум тхъамэтэ делэ ыІыгыщтэп. Тхъэмэтагъор фэмыхыгъэ пай, директорыгъор фэІыгыщтэп пшІошІа? Ары адэ... Начит, шъо тхъэматэм шъуежэ... Зэхэшъоха топым фэдэу шыблэр кы- зэрэрэр?

Енэгугагъо мэкъур бащэу кыислхъагъэкІэ, ы? ШъэоцІы- кІу имэкъу ишІыхьакІаІоу зэхэшъухыгъа? Сэ мэкъоу ислхъэ- рэр ыщэн ылъэкІынэу зы цуку ныІэп чылэм дэтыгъэр, Мышгъэ- остыкъом ицуитІу ары. Трудоденмэ адэкІодыжыгъэх тхъа- мыкІэжъхэр. Мышгъэостыкъори акІэлъыкІожыгъ, бэрэ пэмы- лыжъэу, уІэгъэжъмэ ахыжыгъ. Сэри, ошІа, кызээрэошгу- апщэу, кьезэрэфыжъэх щэу схэлъхэр, тыркъохэр къэхъупцІых... Ео-о-ой, сэ сымызэуагъэмэ, ащыгъум хэт зэуагъэр? Е-о-ой! Зи сиІоф хэлъыгъэп, «язау» ыІуи, тјанэ сыкыльфыгъ пшІошІа сэ, шъхъае уихэгъэгу кьеохэмэ, сыдэу пшІышт? Зи мафэм мэкъу куахъ зыупкІэрэм сыд ыныбжъ? Джащ фэдиз сыныб- жыгъ. Заор кызыежъэми, мэкъуао сыщыІагъ.

КыышъосІон Хитлер анахъ хэукъоныгъэ инэу ышІыгъэр... Ауштми ышІагъэр экІэ ащ хэукъоныгъ, ау анахъэу зэрэхэ- укъуагъэр ошІа — мэкъуоныгъом зэрэтыригъэфагъэр ары. Заор мэкъуоныгъом тыригъэфагъ сэІо. КІо, хэты ицІыф ащ фэдэ ышІэрэ? Чылэр зезэрэфэ, мэкъур макІэ, ари екІодэжъы, колхоз мэкъури, тичэмыжъмэ ашхыщтыри ары. Ежъ зао ешІы.

КІо, дэгъу джы, заом сыкІуагъ — ары шъхъае мэкъур хэты зыупкІэшт? Ащ егупшысагъа ар? Хъаумэ, тІэкІу зэао- хэ кьэс, шагъэтышъ перерыу, аІошъ щэмэджхэр къаштэхэшъ, мэкъу еоха?

Тезэонба зыщыфаем: бжыхъэми, кІымафэми, зэуакІи тэшІэ. Арышъхъае хэт мэкъур зыупкІэщтыр, ы? Ащ фэдэ адыгъ ышІагъэу зэхэпхыгъа о?

Адыгагъэп ар, еІо!

Адыгагъэпышъ арыба адэ! Ежъыри адыгагъэп, ышІагъэ- ри адыгагъэп. Адыгагъэмэ, ауштэу псэуштгъагъа?

Ау ар сэ сшІагъэ пшІошІа?

Мэкъу сеозэ, кІалэ горэ шым тесэу къачъэу слъэгъугъэ.

— Зао,— еІо,— заор кьежъагъ!

Мэкъу, ІэутІэхэр ешІых, мэкъу тІэкІур сшІуеульэгужъы.

— Кьежъагъэмэ,— сІуагъэ,— чылэм хъульфыгъэ дэ- сыжъба? Зимэкъу зыупкІэгъахэр орэкІо. Зэаохэмэ, зэпарэ- щыжъых, ззогъоп джы, мэкъуоныгъу нахъ,— сІуи, мэкъупІэм хэсфыгъ.

Хэсфыгъ шъхъае, кІожьырэп, винкоматым сыкыгъэ- кІуагъ еІо.

«Ащыгъум Пэнэжыкыуае кьэсыгъэхэба», сІуагъэ сыгу- кІэ.

Тэхъутэмыкыуаехэри тэдэ плъэщтыгъэх, щынджыхэри, хьэлъэкъуое-пчыхьалъыкыуаехэри?

Енэгугагъо ахэри мэкъуао шыІэхэкІэ.

— Хэта зэаохэрэр? — сІуагъэ.— Тихэку ар иделагъэу исынэп чылэ. КІэлэхъужъ горэхэр зэпыпкІагъэхэмэ, ярэнэкІэ- шъуаохэри, зэпарэщыжъых.

Чылэхэр зэзэонха? Къэщэн-щэжъын Іофына зыгорэкІэ?

Совет хабзэм кыщегъэжъагъэу чылэ зэхэхъэу зэзэоужъы- гъэп.

Афыпсыпэ-пэнэхэсхэр цІыфышІух, яІофи мыухыжъ яцІы- раухэри раупкІых, яорыжъхэр агъэгъушъых, зэонхэм яІоф тетэп.

Адэ хэтыных шъуІо?

Гъобэкъуаехэр кытфэшІух, аскъэлаемэ япшъашъэхэр тинысэх.

Джэдэжъаблэхэр, Мартэ псы кыхъона шъуІуа аІошъ, нэпкъым еплъыхых.

Нэчэрэзыехэр гъогунчъэх...

Адэ хэтых?

— Нэмыцых,— еІо кІэлэхъужъым,— фашистых, Гирман хэгъэгум кыкІыгъэх. Хитлер апэ ит. ЕукІых, егъэстых.

— Джы кызыгурыбгъэІуагъ,— сІуагъэ.— Фашистми ятшІэн кьэдгъотын, яфэшъуаши агъотын, ащ уемынэгуй. Арышъхъае — мэкъур?

Шыуаджэр чъэжыгъэ.

Мэкъуаохэри хэкІыжъых.

Сыд пшIэшт? Щэмэджыри куахъори зэрэсIыгъхэу винкоматым сыкIуагъ.

— Бэрэ зеошта Хитлер? Сыда зыфаери? — сяупчIыгъ.— Зэрэмэкъуоныгъор ышIэрэба? ЗэкIокIыгъэмэ шIэ? Ячэмхэри шхэрэба? Мэфэ зыгIумэ — хъушт, ау ащ нахьыбэрэ сызэонэу сэ уахътэ згъотышттэп.

— Пчыхъэ мыхъузэ фашистхэр ипфыжъынхэ пIоми уфит,— еIо винкомым, — етIанэ мэкъуао укIожьын. Щэмэджымрэ куахъомрэ ягъахьыжъых.

Тащэштэу аIуи, лъэсэу тежыагъ. Тафэпагъ, тагъэшхагъ. ТэкIо.

Тизакъу пшIошIа, тапи итых, таужи итых. Дыргу-дыргу. Чыр мэгырзы. КIэлэ шъонтIэужьых. Сяхъуапсэ, ошIа джы, сянэцIы: мы отэрыр, сэIо, мэкъуао сшагъэмэ, зы сыхъати пэлыныехэп.

Мысткъуае горэ кыызгофагъ, шкIакIэм фэдэу зыкысефызылIэ, селъэпао, сеутэкIы.

— Арэп, сычэм лъфэгъакIэпи,— сэIо,— сабэкъу дэкIыба!

Сеплтымэ, мэкIээзы, кIыфыбз.

— И, тыкъаукIыштба, ы? — ТыкъаукIмэ, сыдэу тыхъушт?

— ТыкъаукIмэ,— сIуагъэ,— хъадэ тыхъушт.

Ар сIуагъэ шъхъае, сэ сегупшысэ: хъэшхым, зао аIуагъэ пай, зэрэукIыжъынхэ мыхэр? Зыфаехэр тшIэмэ...

Мыдрэр сауж икIырэп.

— Арэп, тыкъаукIыштба? — еIо.— Кушъэмыкъомэ натрыф дзыо ястыгъагъ, егъашIи утырагъэплъэжъынэп. Тыунэхъунба тыкъаукIмэ? Сыдэу пIорэ о, тыкъаукIыштба?

СфэщыIагъэп, маршэуатмэ къахэсши, есIуагъ:

— Моу зэплъэкIи,— сIуагъэ,— олзэгъуа мо чыжъэкIэ тауж ит купыр?

— Сэлъэгъу. Сыда сэлъэгъумэ?

— ТэрэзыIоу яплъ, джахэр арых къаукIыштхэр, хашыпыкIыгъэхэу къащэх. О укъаукIына, ош фэдэ лIы зэгъэфагъэр, о фашистмэ уяззошт.

КъэгущIожьыгъ, ыпэ рилъашъуи, Iэсэжъыгъэ.

Еплъи ар!

Сыд пай пцIы сыусын, дэгъоу зэуагъэ. Топгъао хъугъагъэ. Рощэ горэм итоп хэтэу, зэ танкищ ыкъутэ пэтыгъ. Хъау-

мэ тфымэ сшIэрэп — ыкъутэ пэтыгъэр. Зеоужым физрукэу школым чIэтыгъ, бэрэ кIэлэцIыкIумэ къафилотэжъыщтыгъэ танкищыр зэримыкъутагъэр.

Зэ кIэлэцIыкIу горэ къеупчIыгъ, «Сыда рощэ зыфапIорэр» ыIуи.

— Рощэр,— ыIуагъ синыбджэгъужьым,— топыпэхэр ахэшэикIыгъэу, чъыг заулэ зэхэт зыхъукIэ ары.

КIо, ащ иIоф шъхъафы.

ТэкIо джы. ЧIыох горэм тыкыщыуцугъ. ТIэкIу зытэшхым, тиенэрал дэжэ сыкIуагъ.

— Къеблагъ, къеблагъ, ШъэоцIыкIу, дорогой,— ыIуагъ енэралым,— ухъакI о.— Адыгэгъэшхо хэлъыгъ Iай.

— ХъяркIэ себлагъ,—сIуагъэ сэри,— ау сышхэгъах.

Мыдэ къаIо фашистхэр зыдэщыIэхэр.

— Iуашъхэм ыкIыб дэлъых,— еIо.— Неущ заор тыублэшт, е неущмыкI.

ХъяркIэ, сIуи, сыкыикIыжъыгъ. Егупшысэрэп тэрэзэу. Арэп, ащ щэхъу хэмылзэу заор аубла? Хъэйнапэ ыкIи ар, адыгагъэп. ТяупчIынба, зыфаехэ щыIэмэ... Iоф ямыIэу, мощ фэдиз чIыгур кызэпачи, къэкIуагъэха мыхэр?

Адэ ары. Хэта заом фаер? ТяупчIын, зыфаехэр къядгъэ-Iон, афэтшIэшъун щыIэмэ теплъын.

Мэкъур тимакI, ащ пцIы хэлъэп, тэ тшIомакIэр хъэкIэ Iус тшIыжъынэп. Ау тигъунэгъу колхозым инатрыф щэпкъ илъэс къэс губгъом кыыренэшъ, арэхри арэш, икIодэжъышт ныIэп. АдыкIэ сшIэрэп афэтшIэшъун щыIэу. Тэри ерагъэу тэтхъэжъы.

КIо, джары сэ ащыгъум сызэрегупшысэщтыгъэр.

Джауштэу сIозэ сэкIо.

Iуашъхэм сыдэкIолягъ. Сыплъэмэ, шъыпкъэ енэралым зыфиIуагъэр, зэришIагъэри къашIэ, ежэ Iуашъхэм дэкIоегъэна, нэм кымыыхэу, зэдыпэбгъухэу фашистхэр шIуцIабзэу щылъых, мэ Iаехэри къахэух, гъау-сау макъэхэри къэIух. СапэкIэ сэлъэшъ, сэIо, фашистхэр шIуцIабзэу щылъых, сыкызэплъэкIымэ, краснэхэр, тэтыехэр, плъыжъыбзэу щылъых.

Сэ сизакъоу азыфагу сит.

Зи ясIуагъэп, мэзахэ къэхъути, неущы садэгущыIэн, сIуагъэ.

СыкъэкIожьыгъ. Чэщыр дэхэкIаеу итхыгъ. Сигъусэ сакIыб дэлъ, сибгырыпх зы IэмкIэ ыIыгъ, хэшъуикIызэ мэчъые.

Нэф зэшъым, кІалэмэ ясІуагъ: моушт-моушт, тяжбу-гъэупчІ, сыд зыфаехэр, сыд ягукъау? Адыгагъэп уатехъу уяонкІа. Зыгорэм къырифыжъагъэх ахэр, зы емынэ горэм. Джар зэтэжъугъэгъашІа, сІуагъэ.

Джауштэу дэхэклаеу садэгушыІа сІозэ, фашистхэм Іаеу къэгущыІэхэу къаублагъ. Ащ хэкІыгъэхэу къэхъуанэх джы, ошІа! Тэри тыщыфба, сэІо. Тэри зыгорэ тІонба адэ! Хъау, уян язгъэІуагъэп, ар сэрыми къыпфэзгъэгъуштэп...

Джэгум паго къекІы аІуагъэба?

Къэхъуанэх тІозэ, фашистхэм оныр къаублагъ. Ары сэІо! Тэтиехэри маох! Адэ! Хъунэп шъушІэрэр, сэІошъ, моклэ зысэдзы, ашъыу шъухъайнап, сэІошъ, мыдыклэ зыкъэсэдзыжъы.

ЕтІани сэ, ошІа, сымыгубжэу сыон слъэкІыштэп. Азыфагу ситызэ, зыгорэ спшъэ Іаеу шхонч лъэбклэ къыдэуагъэти, сэри оныр адэсыубли... сыд фэдиз ащ шызгъэтэкъуагъэр!

Гъунэ зымыІэм гъунэ фэпшІын плъэкІышта орымэ? Фашистыр мацІэм фэд, къэкІозэпыт. Тэтиехэр зэкІаІуагъэх, сэ слъэгъугъэ пшІошІа, сахэшыпахъызэ сѐа сІозэ. Сыкъызэпшъым — тыгъэри еІыстэхы, сизэкъуабзэу Іуашъхъэм сытет, фашистмэ сыктауцуахъыгъ. Автоматхэр аныбэмэ ягъэкъугъэхэу, еу Іоу къакІох, «Здауай ШъэоцІыкІу» аІо.

Дзэ псаоу зэкІаІуагъэм пылгъхэп, сэщ цэхъурэ Іоф ямыІажъэу, сыкъаухъурэигъэшъ, «Здауай, ШъэоцІыкІу!» аІо.

Яшъыпкъ етІани нахъ ар!

Сыд пшІэшт джы орымэ? Мощ фэдиыр къыолгъэІоу, Іофышхо зырагъэшІэу, ы?

Сэщ паинкІи хъунба къызфэкІуагъэхэр!..

Бгъотынба здауай ышІынэуи? Урямыщыклагъэмэ, къыолгъэІуштхэп ныІа? ЗэкІэми ялгъэІухэрэпи. Орыгъэмэ сыд пшІэщтыгъэ? Автоматхэри аІыгъых, анэхэр къекІых, ацэхэри къаІопсых, къолэжъ набгъо къибэкъукІыгъэхэм фэдэхэу, гъау-саоу къакІох.

Хъау, сагъэщынагъэп, сэ сызыщыщынэрэ закъоу шыІэр — мэкъуоныгъо уай. Мыдрэхэр сыд — хъэнэкІыгъэ куп, тикІэлэ шІагъохэр къаукІых. Іоф яІэу къаІуагъэп, къэкІуагъэхэшъ къэзаох. Ар етІанэ сыд фэдэу мэкъу шІагъу аулгъурэр Іори!

— Сыда шъузфэе шъыпкъэр? — сІуагъэ.— Чѐ надо желает ваш, ы?

Ежъхэм зыпари къаІорэп. Анэгухэм сакІэплъэн слъэкІырэп. ЗэкІа хъэ губжыгъэ нэгү закІ, къыоцэкъэщтым фэдэх.

Не-е-ет, сІуагъэ сыгукІа, здауай Іоф къыхахъэ хъуштэп мыщ. ЕтІани сыгу къэкІыжъыгъ: неущы тиунэкъошымэ унэ шІыхъаф яІэнэу щыт, заом зэпимыгъэугъэмэ. Унэкъошыр, шъошІаба Мосэ къуй ыІощтыгъэр, пый шъэф. ШІыхъафым къызэрэмыкІощтым фэшІ, фашистмэ здауай зафишІыгъ аІонышъ, гъэшІэным уклагъэкІыжъынэп.

— Здауай, ШъэоцІыкІу! — нахъ Іежъэу къэкуох мыд-рэхэр.

— ШъэоцІыкІу не здаеца! — сІуи, гранатэу сІыгъыр ахэстакъуи, прямо шагнул радной аул...

Фашистмэ зи аІуагъэба, пІуагъа, радной аулым сыкІожъы зэхъум?

Хъым, сэ сыд фэсшІэн мохэмэ аІуагъэр, хэта зыІожъыщтыгъэри, зы нэбгыри псаоу имыкІыжъыгъэмэ. АІон аІуагъэ-кІи, адыгабзэ ашІэрэп, сэ ежъхэм абзэ сыфэхэхэп.

Ау а Іуашъхъэм сэ сауж зи шызэожъыгъэп. Адэ мощ фэдиз гранатыр къызыщызгъэуагъэм Іуашъхъэ тэдэ къыкІыжъыни? Исыутыгъэ мэшэхом сэри ерагъэу сыкъыкІыжъыгъ. Джы орыжъышхо хъугъэ а чІыпІэр. Пцэжъыехэр щахъух, псычэтхэр щаІыгъых. Зэхэшъухыгъэба, алахъэм симыукІи? ШъэоцІыкІу имаш аІоу? ЗыдэщыІэр — Пэнэжъыкъуае удэмыхъэу, Цынджые уищыкІэгъахэп, Шыхъанчэрыхъаблэщтыгъэр къэуахъри, къызэрэбгъээзжъыщтыри сшІэрэп, ау джа хышъо-темэнышъом ычІа хъугъэмэ ащыщ горэм иІэшт а машэр, иІэжъмэ, канишнэ, имыІэжъмэ — иІэжъына!...

Ярэби, сишыжъхэр, симэкъу сыдэу хъухэрэ шъуІо? Хъэлачэкъор къэушыжъымэ, ышІэщтыри хэты ышІэрэ? Мэкъу кухъэм тесэу бэрмэтучкэ лыхъо ежъэнкІи пшІэнэп. Нахъ кІэлаІо горэ, моу пчъэм пэблагъэ горэ чъагъэмэ хъуштыгъэ, джау ІутІэтІыкъом икъужъае зыдэщытыгъэм дэжъ. ЫІ, орыми хъушт, кІал, чъэри къеплъ. Сэ къезгъэжъагъэр къэсыу-хынба.

Еуи зэгорэм тырафыжъагъ, тоис етфыжъагъэх. Зы мафэрэ зы чэщырэ тфыгъэх. Загъорэ такІахъэ, уяонкІа дэгъу, ау тыпшъыгъай, узэоштыри ащ нахъышІоп, тэ тыныкъо щыт, ежъхэр ныкьо щылых. ТІэкІу зытэгъэпсэфышъ, етІани тежъэжъы, пчэгъум фэдэу тызэусэигъэу тэгъэ. До того тызэрэпшъыгъэр — тызфачъэрэри, тыздачъэрэри тшІэжырэп. Хъау, зэрэщымытэу къызшІошъумыгъэшІ. ТшІэн фаер, къыдгурыІон фаер къыдгурэІо, ау тыпшъыгъ, понимащ?

Джауштэу фашистхэр бэрэ тфыгъэхэу, ежхэм аброзэш-
хо горэм тыхагъэзыхьагъ. Удэклоеным фэд.

Сэри сыгъолъыгъ.

Санэу кыдэзгъэзыемэ, аброзэр сыжэ кыдэтакъо, ез-
гъэзыхми нахь Іезжъ.

Ежхэр ташхьагъ итых, гъау-сау рагъаІо. Арышхьае
ущылъышта егъашІэм.

СфэмыщІэжъэу сыкъэтІысыгъ. Сыкъыдэплъыемэ —
фашист джадэ горэ, мэкъу шэнджым фэдэу, сапэр кыІутэ-
къоу, санэу ит. Иафтэмаат куахъом фэдэу кыыстырищай,
«хьанди хьох» ыІуи, уяни уяти кымыгъанэу кысклоцІы-
хьонагъ.

— Сыд пІуагъи? — сІуагъэ.

— Хьанди хьох! — еІо ежъ етІани.

Сэ сызэрэщытыр оІошт: кысау, сукІ, аужыпкъэрашъ-
хьэм, сыбгъэунэхъупэ пшІоигъомэ, симэкъуи гъэсты (попроб-
токи!), ау укысэмыхьон. Укыи-сэ-мы-хьон! Тем болэу —
уян пІоу.

— Умыхъуан! — сІуагъэ рэхъатэу.

— Хьанди хьох! — ыІуи, ежъ етІани кысэхъоныжыгъ.

Кыистекуо етІани ар!

— Адэ хьанди хьохмэ, хьадэ о охъу! — сІуи, сыкызы-
щыпкІи, иафтомати кыитесхи, ежъыри зэпэзэладжэ сшІи,
аброзэр згъэутысэзэ, прямо шагнул в радной аул.

Адэ мэкъур изгъэкІодэштгъагъа?

Фашистыр хьоигъэ, ащ фэдиз мэкъу Іаго сичэмыжъ
тхьам кырет, боу тхъэжъэу шыІэни. Сэ захэзгъэныгъэп ахэ-
мэ, Іахъ заулэ кьахэсхыгъ. Ау фашист пай мэкъур изгъэкІо-
дэштэп...

... Еуи зэгорэм ошъогур уамыгъэлъэгъужъэу, мацІэм фэ-
дэу самолетхэр ташхьагъ кьихьагъэх. ПцэшІуащэр, топыщэр,
емынэ-тэлаур ошъум фэдэу къетэкъохы.

Бэдзэ нэшъу пшІошІа топыщэр? КъуанцэкІэ Іупфын плъэ-
кІыштэп ар. СаукІыгъах, сыд пае самыгъэтІылъыжырэ мы-
хэмэ, сІозэ сэкІо. Сяо, адрэхэри, сигъусэхэри, канишно, маох.
Самолетхэр ташхьагъ икІыхэрэп, зыкытщахъо, таплІэу
кытІысхьаштхэм фэдэу зыкыращэхы.

ЕтІанэ анахь самолет инэу. ахэтым ис енэралым шъхьа-
ныгъупчъэм зыкырищэкІи, сэ Іэ кысфишІызэ, игъусэ са-
молетмэ якуоу ыублагъ.

— ШъэоцІыкІу шъумыгъаІо,— еІо,— адрэхэр Іофэл,
ШъэоцІыкІу ары хьэлэчэгын тызышІыштыр!..

Сыд пшІэшт джы?

Тинасыпти къутыр горэм тыдэІади, фашистхэр чІыунэм
кычІэсфхи, тэ джащ тихи псаоу тыкъэнэжыгъ. Сэ мэкъур
згъэшэсыжын фаети, прямо шагнул в радной аул. Отпуска-
ватым сыкІуагъ.

Ар сыд паеу пшІошІыра — фашистмэ сашІэнэу зэрэхъу-
гъэр? Шэн Іае схэлъыгъ сэ, летчикмэ афэдэу. Летчикмэ са-
молет горэ кыраутэх къэс, ясамолетмэ жьогъо плъыжъ су-
рэтэу атырашІахыштыгъэ. Сэ самолет сІлэп ныІа. Сэ цуку
сызэрысыштыгъэр, заор кыземыжъэм. Къэслъытэн фаеба
фашистэу сукІырэр? Зэоужым чылэм сыкІожъмэ, лыжъхэр
кысэупчІыштхэба? Адэ сыд ясІошт? Мэкъу Іагоу сыупкІэ-
рэр къэслъытэмэ, мэхъаджэу сукІырэри сыд пай къэсы-
мылътэшт? Джы мары зэрэхъугъэр.

Акопышхо горэм тыдэпкІагъ. Нэмыщыр диз.

Сэ сІэкІахьэрэ пэпчъ сеоштыгъэп. Сахэшыпахыштыгъэ.

Нахь шъонтІуэхэр, нахь гъэшхэкІыгъэхэр, нахь мэхъа-
джэхэр кьахэсхыштыгъэх. Адэ ежхэр мацІэм фэдэх, нахь
инымкІэ кьебгъэжъэшт нахь, сыдэу пшІошІырэ, мары тичы-
лэ зыгорэ дэс, нулевкэр раІо, енкІэшъуаохэзэ къэхъугъэм фэд.
ЗешъокІэ тІэкІу хахъо нахь, мэкъу хашъом зихъэкІэ, ныб-
гъум фэд, мэкъур еупкІэфэ иплъэгъожьрэп.

Къедэлэу джы.

Акопым тыдэпкІагъ. Сигъусэ кІалэмэ зыратэкъухьагъ.

Сэ зысплъыхьагъ. СэмэгумкІэ, дыо гъэшъокІыгъэмэ
афэдэхэу зы куп щыслъэгъугъэти, ащкІэ сыучІынэтІыгъэ.

СыучІынэтІи, анахь инымкІэ кьезгъажьи, рас, сІомэ, двас,
сІомэ, сяозэ, дванацэтым нэзгъэсыгъ. Транацат зыщысІоным,
Гирман хэгъэгум анахь пцІапІэу, анахь гъэшхэкІыгъэу исым
сытефагъэу кычІэкІын, кызыскІэкІаом, «рас» зыщысІуа-
гъэм сыкыгъэсыжыгъ. Енэгугъо сигъэупэрэзагъэкІэ. Хьау,
сыкъэтэджыжыгъ ащ лъыпытэу, ау емынэ хьун щетэр
сщыгъупшагъ.

Ащыгъум пкІэнчъэба зэкІэ сызпылър, сІуи, а хьэтІэ-
отІэ-тІэтІишхом сыкъекІолІэжьи, занкІэу есІуагъ:

— Обожди, пожалстэ, щетэр потирал... Къытезгъэзэжьи,
сукІыгъэр къэслъытэжыгъ.

— Совершеннэу тэрэз,— сІуагъэ, сыкъекІолІэжьи,— ты
транацатый.

Сеуи ари хэзгээфэжыгыг. Ежъ зи ыгуагъэп.

А чыпIэм пшыкIуф щизгэжыгъ.

Ащ ыуж нибжыи ащ зи щызэожыгыгъэп. Сэри чылэм зан-кIэу сыкъэкложыгыгъ.

Мэкъум сыкъеплын фаеба? Заор — зао, тIори зы фашистхэр итфыщтых ар сэшIэ, арышъхае мэкъур тэдэ кып-хыжыщт, фашистым нахъ лъэпIаIоба ар?

УIэгъэ тхьапш стелыгыгъ пшышIырэ ащыгъум? Е-е, си-пIытIэхъу, пцэшIуащэу, асколкэу схэлтыр ахъщэ жъгъэим фэ-дэу спктынэ-лынэ щызэутэкIызэ, чылэ класэм сыхдэхъажыгыгъ.

ЫпэрапшIэу мэкъум сыкIуагъ, канишнэ. Згъэшэсыжы-гъэ. Мэкъур дэгъугъэ ащыгъум. Джы къуир бэ зэрэхъугъэм фэдэ мэкъу хашъохэри. Сыд фэдэ Iэгуагъэх ахэр! Фашиститф зэпэкъынкъэу зтэплъхъэмэ, сыдэу хъун! Джащ фэдагъэх си-мэкъу Iагохэр. Джы сыд?..

Адэ, мэкъур арыба дунаер зыIыгыр! Джы боу кыитхы-жыгыгъ, аIошъ, чэмхэр кIымэфэ реным мэбыух, сэри сэбыу сыщылъ чэщырэ... Непэ мэкъушъхъэм сыхтесэу сыкъэкложы, къое такъырэу сыхыгъэр зыкIоцIылыгыгъэ гъэзетым сыхэ-джыхъэ. Къырахыжыгыгъ, еIо, аIожыгыгъ, къырагъэхъугъ... ипIальэм кыпэу... ауж кыинэрэ ахэтэп... Строевое макIохэмэ сшIэрэп. Атакэм кIохэрэми зыгорэ ап, зыгорэ ауж... Къыра-хыжыгыгъ... Къырамыхыжыгыгъэр хэт къэзыIоштыр, адэ? Къи-нагъэр, кIэтэкъугъэр, къамыгъэшъыпкъэжыгыгъэр?

«ИпIальэм кыпэу...» ИпIальэм кыпэу къэрапызыр Iупхыжымы, хэт зышхыщтыр? Чэмхэр арыштын... «1983-рэ илъэсым пае Iоф ешIэ...» Плэзгъугъа зыдэкIуагъэр? Еплъи ащ ышIэрэм! Илъэсым пае Iоф ешIэ. Ишъуз паеп, исабиймэ апаеп, 1993-рэ илъэсым пае Iоф ешIэ. Адэ мы тэ тызхэт илъэ-сым пае хэт Iоф зышIэштыр? Пушкиныр ара? Тэ тызхэт илъэ-сыр ыгу рыхырэп. Тэ мыдкIэ похмель тшIыни дгъотырэп, ежъ алахъэм ешI зыхэтыри, ышIэрэри. Ну, хорошоба, ежъ кIуагъэ, адэ зыхэт кэлликтивыр тэдэ щыI? Адэ джары! Зы-хэтхэр мыщ щыIэх, ежъ 1993-рэ илъэсым кIуагъэ, бухгалтер-ри дэкIуагъа? ДэкIуагъэп. Адэ хэт ахъщэр къыфэзылътэ-рэр? Ащыгъум зыфаем фэдиз егъэкIодышъ хэтыба! Адэ зыгорэ IэклэшIэмэ — милиц, прэкэрор игъусэхэу кIуагъэха? Хъау! Адэ хэт зыубытыщтыр? Слушай, тэ мыдкIэ гъогу тыра-гъэкложырэп, ежъ былым шъхьарытIупшым фэдэу хэт, ы? Ишъуз, иунагъо дицагъа? Дицагъэп? Адэ хэт ахэр зыгъэш-

хэтхэр? ЗыпIуштыр хэт? Iоф ешIэ, аIо, 1993-рэ илъэсым пае. Хэты ышIэрэ мощ ышIэрэр, ы? Зигъэбылтыгыи!

Ар зыкIаIорэр — заор ренэу сыгу къэкIыжышъ ары. Уизакъоу уежъэнышъ, зыгорэм уклонэу щытыгъэп заор, кIо, разведкэмэ хъун... Джыри зыгорэ сыгу къэкIыжыгыгъ, сиынб-джэгъу разведчыкыгъэм ехылаIагъэу.

Е-е, сэ заом кыинэу Iуслъэгъуагъэр!..

Зэ чыIэ, зэ ошхы, зэкIэ о кыуашэ, тхъэри зэрахэты-жъэу. Тхьапшырэ гъаблэ тигъэлIагъ! Адэ орыжыым ухэлъэу, фашистмэ уяжэ, пцэрыхъакIор но-цоб ыIозэ къэкIона!

Згорэм аскъэламерэ сэрырэ тыщылъ. Фашистхэм зи къалорэп, тэри джащ фэд. Тефэрабгъоу атэкъуаты пшыщт нахъ, ахэри делэх пшышIа.

Бэрэ тыщылтыгыгъ, чылэм сэрэкIожъа, мэкъум сыкъеп-лынэу сIоу, сыгу Iаджыри къэкIыгыгъ. Акопыр псынжъ закI, штыкыпэр дэбгъэщымэ, снаиперыр цау Iоу къео.

Гъаблэм тегъалIэшъ, кIэтIэхэр зэпкIыжыгыгъэх, гъугъэ-хэмэ сшIэрэп, зызэпырбгъазэмэ, ныбэ кIоцIым шъхъы-шъхъышъхъ макъэр къелукIы.

Сигъусэ есэIо:

— Хырыхыхъэ тегъашI.

— Сыд пIуи, удела сэIо?

— Сыдел адэ, сымыделэмэ о зы окоп сыкыбдыдэлы-на, хъэйуанэри гъушъапIэ лъэхъу, о псынжыым ухэлъ. УукIытэрэба, джыдэдэм атэкъуаты тшIын хъумэ, псынжыр кыппытIэтIэу фашистмэ уахэхъашта? О узылэгъурэри тэ-рээу кыюзэожынынэп. КIо, дэгъу, хырыхыхъэу къэсIоштыр къашIэри, уакIыбы сыкытеутхыпкIыхъашт. КъашIэ джы: фабэ, шъабэ, зэпэхъурай.

— Фабэ, шъабэ, зэпэхъурай... Ащ укIэупчIэжынынэу щыта — сишъуз дэхэжыеба!

— КъэпшIагъэп. Фабэ, шъабэ, зэпэхъурай... ПырыпIым фэд! .

— Так, сишъузба ар, хъэмамэм кыкIыжыгыгъакIэу, ы-ы-ы мэлэшIуер пихэу!

— Сыда, зызигъэпкIыджэ,бжыныф щыгъу тептэкъо-жыщтыгъа уишъуз?.. КъэпшIагъэп. Егупшысэба къасIорэм: фабэ, шъабэ, IэшIу, зэпэхъурай, ыгузэгу гъонэ цыкIу иI. Сыд ар?

— Ашъыу сэ сишъуз ары ар. Арэп, сэ сишъуз изытет сыд фашIэрэ о, ы?!

Хьэцкэным фэдэу кьэхугъ, синасыпышъ, ыпхэкI псын-
жым кыфыхэтхьэрэп.

— Уишгузэп, сIуагъэ, делэжъ, алахьэм ари егъэфабэ-
шъэбэ зэпыт. Сэ зыфасIорэр хьалыгъу табырыжъ, мо табэм
кыраыхьыгъагIэу. Фабэба, шъабэба, хъураеба, IэшIуба?

— Адэ гъонэ цIыкIур тэдэ кьэпхыгъ?

— Е, гъуанэр тхьацу фыгъэм ыгузэгу фашIы IапэкIэ, жъэ
зыхьукIэ жьы тIэкIу Iухьанэу. Усек?

— Козе понятно, еIо. Пхьыгъэ. Узыфаер осэты.

— Сызыфаер — джа шъабэу, фабэу, IэшIоу, зэпэхъураеу,
зыгузэгу гъонэ цIыкIу иIэр ары.

— ЫI, сишгуз укьешэ ара?!

СиукIыштгъагъэ, сэIо, кIо, тинасыпти, пирод! — аIуи,
тезэрэфыжъагъ. Пхьашэуи тязэуагъ. Адрэмэ аукигъэр сэ
слытэщтыгъэп, сэ синормэ изгъэкъуи, тестыкIыгъэмкIэ та-
дэжъ сыкэкIожьыгъ. Мэкъур кысщыжъын фаеба.

СыкэкIожьызэ сегупшысэ, сэр-сэрэу сыздэгущыIэжъы.

— ШъэоцIыкIу, — сIуагъэ.

— Сьд, ШъэоцIыкIу? — кыселожъы, сэ зэсэIожьышъ
ары джы.

— Хитлер къэуубытыгъагъэмэ, сьд епшIэни?

— Сэри?

— Ары, оры, ШъэоцIыкIоу егъашIэм хъэсэбэкъум кы-
дэмыкIрэр ары.

— Илэсрэ зэпымыоу мэкъу езгъэони.

— Ар хъущт. ЕтIанэ?

— ЕтIанэ илэсрэ кырезгъэщыжъыни.

— Ари хъущт, дорогой ШъэоцIыкIу, вапще улIыIуш, улIы
шIагъу о. Адэ ащ шыуухыштыгъа ащ иIоф?

— Хъау, ШъэоцIыкIу, о улIы дэеп, ау гъэшIэгъонэу укъэ-
упчIэ.

Сэ сегъэмысэшъ ары джы. КIо тизакъу, зыми тыкыизэ-
хихырэп.

— Адэ сьд епшIэжъыштыгъэр?

— Джа мэкъоу кырищыжъыгъэр зэкIэ ешхыфэ епхыгъэу
къакъырым чIэгъэтыни.

— Аферэм, сIуагъэ, сыхэукъуагъэп гъусэ узэрэсшIы-
гъэмкIэ. Адэ ыухымэ мэкъур?

— Ыухымэ, къэбыунба?

— Чэмы пшIошIа — къэбыунэу?

— Чэмы сIорэп ныIа, хъэйуан сэIо нахь. ХьэкIэ-къуакI.
Ничего, згъэбыущт сэ ар, моу зэ Гирманым тынэгъэс!..

Джар тэзэрэгъаIозэ тыкэкIожьыгъ ШъэоцIыкIурэ сэры-
рэ — сэры зыфасIорэр, сэ гъусэ сызфэхъужьыгъагъ. КъэкIо-
жъыгъэба кIалэр? Ашъыу ащ фэдизэу чыжъэп ар. Шыблэр
маомэ сшIэрэп, ы? Шыхэр ыгъащтэхэу, рахьыжъэмэ.

Тигъунэгъумрэ сэрырэ кытэхъулэгъагъэм фэдэ кысэ-
рэмышъулIэри... Ащи сызэуагъ еIо. НитIу нахь зимыIэм зы-
нэр кыраригъэутыгъ.

Зэгорэм мэкъущэ сыздищагъ. Сыгу егъугъ кызысэ-
лэIум. Сыда мощ зы нэкIэ ылъэгъущтыр? Зы нэкIэ ылъэ-
гъурэр кышъэжъынышъ, ызныкьо хашъом кыринэщт.

КъитшIахьыгъэу тыкэкIожьы. Сэ ожыр сIыгъ.

— ДжабгъумкIэ умыIуартIэ, мэшэшхо иI, тыутIэрэ-
бгъущт, — еIо сигъунэгъу дахэм.

Сэ нитIукIэ сымылэгъоу, ежъ зы нэкIэ елъэгъушъ ары
мо сидэхэжъым.

Ежъ зыфиIуагъэр арэпщтын, ау тихьагъ мэшэ Iае горэм.
ТыутIэрэбгъугъ. Куо-хъаушхо кыIэтыгъ, осIуагъэба, еIо, унэ
агъаплъэрэба, мэшэ закъоу губгъом итыр таущтэу умылэгъ-
гъугъ, сьд пай дэмыIортIэхыгъ?

Сигъэгубжыгъ.

— Слушти, унэ кызыуытыгъэр щэ закъоба? — сеупчIы
сэри.

— Адэ топыкIэ къеуагъэх пшIошIа?

— Начит, щэпэпцIэ закъу... Адэ а щэ закъор къэбыбы
зэхъум, арэу нэ чанхэр уиIэхэмэ, сьд пай моу пшIэу пшъхъэ
тIэкIу емыIонтIэкIыгъ?

Ащ ыуж зи кыIожьыгъэп. КъитшIахьыжъы, такIыб зэ-
фэгъэзагъэу тыкэкIожьыгъ.

Е-е, сыхарэхъу, а сичэмыжъкIэ боу Iоф сыхэт сэ. Сэзэо-
фэ, илгъэсиплIым, ибыу макъэ стхьакIум итыгъ. Сэри сыхэ-
быукIы сыхъугъагъ. Ары сэIо!

Ащ цэхъу хэмылэгъу къин лые Iаджи схъугъэ сэ. КъедэIу
зэ.

Къутыр горэм тыIулъэу, гъэмэфэ шIэгъуагъ, сыхэчъы-
ягъ. Iаеу сыбыущтыгъэн фае. ТIэкIу шIагъэу пырхъ-сырхъ
мэкъэшхом сыкыгъэушыгъ.

Зы Iэежъ горэ сашъхьагъы ит. ЛъабжъэкIэ сыкьетIахьы,
сыкьекIуахьы, мэгуахъо.

ПкIыхьыпIэм сыхэт сшIошыгъ.

Чэщыба джы. ЦыкIу-цыкIоу сызэIабэм, кIыхьэ горэ къэсыубытыгъ... Шъабэу... Алахьэм симыукIи, сьд лIэужыгъу мыр?.. ЕтIанэ нэбэлэшхоу зыкыстыриуфи, тхьурбэр кыIуэу зыкыстырищэгъ, бжъакъохэр кыскIегъэлъахъх.

КъызысIопамэм — е-о-ой, сьд ащыгъум сшхыщтыгъэ, армэм ыпэ тишъыгъэу щытыгъ, зи зыдэмысыжъ къутырым дэлъ хатэмэ адэт бжыны, бжыныф, петрух, гыныплъ цIын, къон цIын, ащ махоркэжъыр хэгъэхъожъ, е-о-ой, сэIо, къызысIопамэм, ынэхэр къезых сшIошыгъ. Гъуахъуи, кIырыуи, сэри сыдырихыжъагъ. Адэ, ыкIэ сIыгъыгъэшъ арыба быгъужъым. Адэ быгъу! Сычэм шIошыгъ.

Селъэшъу лъэшъукIаеу, сэIо! Модэ мощ ыIорэр, къэстIупщын сэлъэкIа? Фашист акопхэр къэблагъэх, дыргу-сыргушхоу, чIыр дгъэгырзэу тезэрэгъэхьы. Пхъэмбгъу заулэ телъэу лъэмыджыжъ горэм тызынэсым, дунаер мэхушорэкIыжы ашIошыгъэн фæе.

Фашистхэр дэгух пшIошIа? Оныр къаублагъ. Бэлахъэу къафехыгъэр ашIэрэп, мэкъу шэнджым фэд сызыхьырэр. Топыщхэр табгъухэмкIэ щызэIэутых, щэхэр шIэтыхэу блэшъуикIых.

Ракетхэр къатIупщыгъэхэшъ, нахь Iэежыхъэба джы!

Сыбыгъужъэу плъэгъурэр зэкIокIыгъапэ, сэри ытх сисыба! — адэ мо сэраджэм ыуж ситэу сычъэна! Сэлъатэ, сыкъефэхыжы. ТхъамкIэ шыкурышъ, пщэрышху, шъхъантэм сыхэсым фэд. ИшIугъоти арыба сибыу макъа къызкIекIугъэри.

Хъурэм еплъ джы: акопмэ танэмысэ, фашистмэ кIатхъугъ.

Нидайбохыжъыр къафэкIуагъэп умыIо ахэмэ! Акопхэр зэщиз ешIых, топхэр зэпырегъазэх, модрэмэ кIатхъугъэшъ, убэлахьмэ къэубытыжыых. СшIуигъэкIожыгъэх фашист хъазынэхэр, сьд фэдэу шъонтIэугъэх ахэр уахэуахынкIэ!

А отэрым щыщ зы нэбгыри къыгъээзжыгъэп. Незнай пропалы хъугъэх. Адэ сэри ытх сисы зэпытыния, хъатI-лъытI хъазыр зэхъум, стIупщыжыгъэ. Адэ сьдэу пшIышт?

Дзэм хэбгъэтынэу пIонти, мощ фэдиз зиинагъэм ышхын тэдэ къэпхын? Сэри чэщырэ сэбыуба? Хэты ышIэрэ мощ ышIэщтыр? Адэ джары. ШъэоцIыкIу ыIоу сынатIэ итхагъ пшIошIа. ШIоубзи хъунэп мощ фэдызыр зыгъэхъагъэр.

СтIупщыжыгъэ.

Сэри чылэм сыкъэкIожыгъ. Адэ мэкъур ары нахь, сьд паин?

Джы дэгъуба! Джы гъэмэфэ ренэм чэмым помидор ебгъэшхымы хъушт. Пунтмэ амыштэу, цIыфмэ амыгъотырэм адэ сьд епшIэшт? Щалъэмэ арызы сэшIышъ, уц цIынэ тIэкIу упкIэтагъэу тесэтакъошъ, делэжъым ынэ ыгъэукIорэизэ ешхы.

Канишнэ, щэр хафэ къешIы, помидорыкIэхэри къыдакIохэу кыыхэкIы. Так, ары шъхъае сэ ащ сешъо пшIошIа? Колхозым есэтыба!

Сэ сызэшъоштыр ларокым къыщысэщэфы.

Шъыпкэ, ащи нэшэбэгукIэхэри кыыхафэхэу мэху. Амызрэмэ сшIэрэп езыхтхэрэми къытэзыщэжъхэрэми.

Хъау, гъэмафэм зыгорэуштыр ухэкIыжышты, зэкоцым умышIахэу техъан, зэлициренэм.

Адэ кIымафэрэ?

КIымафэрэ, сикъош, джы къызнэсыгъэми сыхэбыукIы. Арымырмэ сычъыен слъэкIырэп, сыгу фэгъу. Ащ ыныбэ кымыкIрэм сэ чылэм сырыхахъэрэп.

Тигъунэгъум, гущыIэм фэшI, ичэмыжъ шIолIагъ а быуным щэху хэмылгъэу.

УупкIэн щыIэп, пщэфы зэпытыгъэми пфэхъуштыр. Начыт, ыIуагъ, мышхэу щыIэнэу ары мыр. Адэ сьд зыфэбыурэр?

Мэфэ псаум ыгъэшхагъэп, мэфэ ренэм ичэмыжъ гъоргыгъэ. ЯтIонэрэ мафэми ыгъэшхагъэп. Нахь макIэрэ быугъэ. ГушIуагъэ ежъыри. ТIэкIу джыри зыщыIэри, релo чэмым, умышхахэу уесэшт. Ящэнэрэ мафэм зэ-тIо нахъэу хэбыукIыгъэп. Сигъунэгъу мэгушIо, уже есэгъах, еIо. ЯплIэнэрэ мафэм, пчэдыжъым чэмыжъыр лагъэу нэф кыкIыгъ мо силIы Iушыр.

— Зы мэфэ закъом пфэщыIэжыгъэп,— еIо, кIэрыхъагъэшъ,— егыи, чэщым убугъахэп, кыбгурыIуагъ сIлоф зытетыр.

Джары къехъулIагъэр сигъунэгъу.

ЕтIанэ Iэгум къыдэкIи ежъагъ.

— Тэдэ укIорэ, Iулэжъ тхъамыкI?

— Страхэуаты сшIышт.

— ПшIына лIэгъахэр?

— Лагъэм хэта пылгыжыыр, сэ страхуаты зысшышт. Тэ титхэмагэ джыри тетыштмэ, чэмыр хэгъэкыри, тэри псаоу кымафэм тыхэкыжыынэп.

Делэжъ тхэамыкI, кыгурылорэп чэмыжъи ежъ зэримы-уасэр.

Чэмыр ашы, щэ кыкIахы. Ежъ сыд кыкIэпхышт? Пкьудыныр хэгъэкыри, узэпIэстхыни телъэп. Къупшъхэ зэрыбл. Зымафэ Мыекъопэ стэлэум кыщысшхыгъэ пловым фэд: къупшъхэ къутафэмэ пындж ужъорэпхыгъэ тIэкIу япхэкIыгъ.

Сыд мощ страхуаты ышыштыр — нэIоп, кIыбэп.

Жъау кытырэп даже. Ощхыр пхырэщхыкIы, бадзэхэр пхырэбыбыкIых. Ыныбэ кIоцIырэлэбыкIышъ, ытхыцIэ етIэхужы. О узылгэгурэм страхуатыпчээр фишыжынышъ, ышъхэ хихъажыын.

Бэрмэтучкэр кыхыштышъ ары. Ичэмыжъ Iэбмыуаты ышышт...

Пчэдыжым къэушыжыгъэшъ, ышъхэ мэузы, псыфалэм ригъэзыгъ. Ишъэожъые Iэтахэ лгэгущым тести, еджагъ:

— А пытIэху, а ерыуадж, а джэгуаль, моу псы тас уятэ кьет.

— Сыд епшIэшт псы тасым, тат? — еIо адрэм.

— Сыхэсыхъанышъ, зызгъэпкIышт, емынэм ыхъын, сесыкIышгумэ сеплгышт.

Адэ джары. Тэ тызэкIалэм Гъобэкъуае нэс шыухэдзыхэ тигъунэгъу ныомэ тагъакIощтыгъэ.

Ар сыд? Заом сыкыкIыти, лгэсэу чылэм сыкъакIощтыгъэ мэкъуао. Джы фтомобилым исхэу еджапIэм макIох.

ЯI тигъунэгъумэ ащ фэдэ шъхъакъэ горэ. Фащэфыгъ машинэ.

Мыекъуапэ кIонэу ыIуагъ зымафэ.

— Утеуагъа? — сеупчIы сэ.

— Сыд сызтеоштыр? — ежъ кысэупчIыжы.

— Узтеоштыр телефоныр ары.

— Сыд пай? Хэта сызфытеоштыри?

— Узфытеоштыр милицэнерыр арыба.

— Сыд пай? — еIо етIани.

— Краснэ сфетэр маблэмэ пшIэнэу ары. Адэ ащ нахъ умышIэу уежъа? Сэ зымафэ тичылэ кIалэм сызещэм, краснэ сфетэм техы, штрахуаты къашыгъ. Зилонэ хумэ ары

узыкIощтыр. О джы чылэм уикIынышъ, краснэ сфетэмэ умышIэу укIощт километрэ тIокIищэу. Танкэ пшIошIа мы узэрысыр.

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

ШъэоцIыкIу гукъэкIыжымэ зэлыаыгъ. ЗыкышIэжыгъэу, рэхатэу кырегъажэ.

Джы, канишнэ, щыIэкIэ дэгъу хэтых. Ау сэри сыкIэгъожыырэп.

СиIахэу кыстефагъэр лIы фэдэу згъэшIагъэ.

Къиныгъэ адэ. Мазэм, мэзитIум псы фабэ зэтымыгъэчэхэуи хуштыгъэ. Бжыдзэрэ цIэрэ хьэнэ-гъунэм исыр зэкIэ кыгъэкIужыгъэм фэдагъ.

Зэгорэм аконым тыдэс, фашистхэр къаохэрэп, зытэгъэпсэфы. ЦIэмэ сырагъэзыгъэти, сяшэу сыублагъ. Заор зедгъажэкIэ, заушгэфыштыгъэ хам кылыфыгъэмэ. ТхыцIашъом екIужыштыгъэх, атэкъуаты тшIы зыхъукIэ, щэр къатемыфэнэу ары.

Аконым сыдэс, сыгужуакIэмэ къадэсхэрэп къэмланышхом дэсэгъэтихъэх, фашизмэ ахэсыдзэнэу, нахъ фэбапIэмэ, къогъупэмэ къащысыубытхэрэмэ гранатхэр апысэшIэхэшъ, фашистхэм альэныкъокIэ сэтIупщых. ГъэшхэкIыгъэхэу, пэшъушъохэмэ, гъумтIымхэзэ ежъхэри мэцуахъох. Тхэм ыIомэ, пчыхэ нэс нэсыных сэлэ, ащ телгытагъэуи шнурэхэр апыгъэнагъэх, мэцIыухэшъ.

Джауштэу дэхэкIае стIупшыгъэу, тревох! — аIуи, смирнэкIэ тагъэуцугъ. Арышъхъае смирнэу ушагъэта хьэпаныемэ? Смирнэу узэрэуцоу, ащ ежэштыгъэхэм фэдэу къэзэрэфыжъэх.

Тхэ сIон, тикомандиры ымакъэ ашIэжы хуугагъэ. Ар зэрэзэхэхэу, лъапэм щегъэжъагъэу шъхэпхэтыкум нэсэу къэзэрэгъэхъыештыгъэх. Зыбгъэсысын уфита Iори? Ну, хорошо птхыцIэ зыкыхэзгъанэрэм уакIыб дэтыр штыкыпэкIэ кыхэпыджэ, адрэ отэрыр адэ?

Адэ хьэлэушыжъхэр ахэтыгъэхэшъ! Ахэр яцэкъакIэкIэ къэсшIэжыштыгъэх. Узэтхьон уфимытым къецакъэштыгъэхэри ахэтыгъэх. Зым Хитлер фэсыусыгъагъ. Гибельси сиIагъ.

Хымлери. Ахэми чэши, мафи, укЫти, напи яІагъэп. Хъау!.. Усмирна, очыя, е атэкэуаты ошІа — зэхэдз яІагъэп хъэм кыкІоцІызыгъэм.

Тхъэ слогъагъэ Гирманым сынэсынышъ, Берлин сыдэ-тэу ашъхъэхэр шІосыупкІынхэу. ЗгъэцэкІэжыгъэ ыкІи. КІо, ар еІанэ зэгорэм къэслотэн... Сыд, шыхэр шытха, кІал? Ашъу дэгъу, кысажэхэмэ. ЕгъашІэм тэри зыгорэм тежэ, е ошІу къэхушт тІо, е нахышІу. Арышъхъае уежэу ушысыкІэ хъушта, узэшІогъэнагъэу? Тыщысыгъэмэ, фашистхэр дгъэ-тэкъоштыгъэха? Олахъэ сынэмэ машІор къакІхэу пирод зэпыткІэ сыкІуагъэм!..

* * *

ШъукъедэІу заом кышчысэхъуІагъэм. Атэкэуатым те-жъагъ. ДэхэІаеу сахэухъагъ, ау синормэ изгъэкъугъэп. Сы-дэу хъушт джы? Зысэплыхъэ, зы фашисти слъэгъужьырэп, зэкІэ тисоветскэмэ агъэтэкъуагъэх.

Сычэфынчъаеу тІэкІу сыІукІоти, орзэ итэкъухъагъэм сыхэтІысхъагъ. СызэрэтІысэу, зыгорэм сыкыдидзыхъагъ. Се-плъымэ, фашист шъэджашъэ горэ шыт, иафтомат куахъом фэдэу кыстырищягъ. Сэри сивинтовкэ тезгъэпсыхъагъ. Езгъэштэкъуагъ — зи кыкІырэп. Ежъыри регъэштэкъао, ащи зи кыкІырэп. Щэхэр тухыгъэ титІуи. Тызэжэхэбани, хъалэчы гыны тизэрэгъэфагъ. Тыпшыгъ, тэхъэбао, хъалгъэ-бэкъу тазфагу. Тыщылъ, зыдгъэсысыжыын тІэкІырэп.

Сеплгы, сыгу къежъэжыкІы.

Ежъыри сишхыштым фэдэу кысэплгы.

Арышъхъае сэ сыгу зэрэфэплгырэм фэдэу ежъ ыгу кыс-фэплгынын ылъэкІына мощ! Сэ сичІыгу ежъ ит, еупцІэпІышъ. Мощ ишъумэ сыдигъо хэкІыжышты сичІыгу дышъэ? ЫукІыгъэр сыдигъо къэхъужышты? Ыгъэстыгъэр, ыштыІа-гъэр?

Сеплгы — кысэплгы.

Сеплгы — кысэплгы, укІытэрэп, сэІо, ынэ ушакорэп. Цыф хэкІыгъэба мыр? Лажы хъакІи симыІэу къэкІуагъэшъ, зысэгъэукІ еІо.

Сынэмэ машІор къакІехы, сэлъэгъу нэкІэ зэрэслгырэр, нэкІэ машІом есэгъэсты, хъам кыльфыгъэр. Сеплгызэ згъэ-Іагъэ. Ары сэІо! Гухъэ-гужъэу фысиІэр фэщыІагъэп. Ынэ-хэр изгъэстыкІхи, Іо-Іаозэ ыпсэ хэзгъэзыгъ. Ар кызкІа-

слорэр — ушысэуи, зыгорэми уежэуи хъун адэ, зыгорэми ушІонэшт, ау шІокІыпІэ зимыІэ шыІа? Сыщылъэу, зысфэ-мыгъэсысыжъэу, нэкІэ слыгъэ. Ащ нахъ Іаий мэхъу.

* * *

ГъэрыпІэми сифагъ адэ. Сыд сэ кысамышІэжыгъ ахэ-мэ! Кэнаум сызэпырагъэІыти, дзэ псаур стхыцІэ зэпырашчы-тыгъэ. НэчапэкІэ сыкычІэплгызэ, зэкІэмэ яхъанэгухэр сыгу исыубытэштыгъэ. Зи симыгъэпшынэжыгъэ ахэтэп. Гъэр ужым, акопым сызэрэдапкІэу, салыхъузэ, къахэсшыпыкІызэ сяоштыгъэ. Сэ сызэуагъэр, кІал, джэнэтым ихъажыын ылъэ-кІыштып. ЩыІэн оІуа о джэнэт? Джыхънэм зэрэщыІэр сшэ-тагъэ, ау джэнэтыр сшІэрэп. КъэшъушІэжышты тичылэ дэ-сыгъэ ефэндыр, илъэсипшІ тешІэжыгъ ащ, зы мафэ къэха-лъэм бэн горэ шытІызэ, шъхъэ къупшъхъэ кычІэкІыгъ. Те-гупшысэзэ тыгу къэкІыжыгъ: тиефэндыгъэм ышъхъ ары, бэныр ІыгъэкІыти, зэхэожыгъэ, цыраур кытекІэжыгъ... Сеплгы-сыкыеплгыжыи, слуагъэ: адэ, ефэнд, улІэжыымэ джэ-нэтым уихъанэу плыштыгъэ, сыдигъу узынэсыштыр, илъэсип-шІым бэным удэкІыгъэп? Адэ джары.

Сыда къэслуатэштыгъэр? Ары, гъэрыпІэр ары, джыхъ-нэмыр... Згъэпшынэжыгъэхэп умыІо ахэр. Ау джыри зытІуш къэнэгъэшт. Берлини дэзгъотагъэхэп. Ничео, сэри сыІагъэп ныІа.

Лэпс шыуанышхоу тшхырэм ычІэ налыр зэрэчІэІыгъэу шы-лъакъор кыхэтхыштыгъэ.

Стой, ыІуи фашист солдатым зэ сыкыгъэуштыгъ. Кы-сэкІоллагъ, штыкыр ымышІахэ фэдэу слъапэ пхыригъэкІыгъэу, оламэ-сэламэ еІошъ шыт, ежъхэр зэрэтхъэжыхэрэр кылуатэ. Тутыныр егъэцІуфэ джауштыгъэу шытыгъ. Зи слуагъэп, кыз-хэзгъэщыгъэп.

ЕІанэ сеупчІыгъ:

— Къэуухыгъа?

— Не понимаю,— еІо.

Олъэгъуа джы, ежъ кыІорэр сэ понимаин фае, сэ къасІо-рэр «не понимаю».

— Сэ сыадыгъ,— слуагъэ,— ара непонимаир? Хэх уикохъо-ульыи гъэ слъакъо. Адыгабзэ пшІэрэба?

— Не понимаю,— еІо еІани.

— Адэ понимаигъэмэ, мыш нэс укъэкӀоныя зэуакӀо! — сӀуи, сыкъеуи, къэсыутӀэрэбгъуи, сыкыхъажыгъ. Сэщ фэдэр умыгъэгубжымэ нахышӀу. Понимай закӀэ усшӀы-щтышъ ары.

* * *

Олахъэ къемыщхуэ сынэсыжыгъэмэ дэгъугъэм. Хъау, сыкъэтӀысын слъэкӀыштэп. Ошъуапщхуэ сытӀысырэн.

Щитф хэлъышъ ары ситӀысыпӀэ, къызыошъуапщэкӀэ, кыхъэкӀотых. Къешхы зыхъукӀэ кыхъукӀыхэрэба пӀуи?

Сыда, топы узндыгъэхэр хэтых пшӀошӀа спхэкӀы, щэ-хэр хэлъых сӀуагъэ нахъ!

Джары зэхэшӀыкӀэу иӀэр.

Ярэби, тигъунэгъум фэдэу, ешъуакӀор мыхъугъот. Тыгъо-спчэдэжъ а сидэхэжыр похмелитхуэ къакӀо садэжъ.

— Нэфмышъхуэ сид узфешъуагъэр,— сӀо,— сид къэ-хъугъэр?

— ШъэоцӀыкӀу,— еӀо,— пшъхъэ узырэба? Нычэпэрэзы-чэщым тызэдешъуагъи.

— Тауштхуэ, тыдэ?

— О-уиу, уипхъорэльфым къыщагъэти, литрэ зырыз икхун итшъугъи, къэпшӀэжырэба?

— Сыдигъу къызищагъэр? Сипхъорэльфым къыщагъэ-мэ сэ сшӀэнба?

— Модэ мор,— еӀо,— къыщэгъап пшӀошӀа, пкӀыхыпӀэ-кӀэ слъэгъугъэ, чэщ ренэм тызэгосыгъ. КъэпшӀэжырэба, анахъ тӀы инхуэ сӀӀэр къышъуфэсщэгъагъи! Аркъи ары. Зы-горэ къэнэжыгъэмэ, похмелиты тэгъэшӀыба.

— Къэнэжыгъэп,— сӀуагъэ,— морары уитӀы лъащи сикъэбаскъэ ешхышъ, сихэтэжые дэт, зыдэфыжы пшъхъэ Ӏухыжъ. Ау рестораным уесэгъэблагъэ.

— Ы, сидигъо пӀуи?

— Нычэп, сӀо, чъэп къехыгъомэ адэжъ, пкӀыхыпӀэкӀэ. Сичэм пфязгъэукӀынышъ, къязгъэгъэжъэшт.

ЗэрэщӀӀэри сшӀэрэп, помидор уасэр зиухыкӀэ.

Зымафэ къэкӀуагъэшъ, зельуантӀэ-зещантӀэ, зыкъыс-щехъо, зыгорэ къыӀо шӀоигъу. Куахъор чӀэсӀуи, сеупчӀы фэ-дэу сеплъыгъ.

— ШъэоцӀыкӀу,— еӀо,— сомишъэ горэ уиӀэна?

— СиӀ,— сӀуагъэ.

ТӀэкӀурэ щыти, етӀани къыӀуагъ:

— УиӀ, ара?

— СиӀ.

ЕтӀани тӀэкӀурэ зиӀуантӀи, зиутӀыӀуи дэкӀыжыгъ.

ТӀэкӀу шӀагъэу ишъэо нахыжъ къэкӀуагъ.

— Тэтэжъ,— еӀо,— тятэ еупчӀ ыӀуагъ: сомишъэ горэ уиӀэна?

— СиӀ есӀуагъэба, пӀытӀэхъу. Сыда сиӀэмэ?

— СшӀэрэп, еупчӀ ыӀуагъ.— ПытӀэхъур кӀожыгъэ.

ТӀэкӀу шӀагъэу ишъуз къэкӀуагъ.

— Олахъэ,— еӀо,— сомишъэ уиӀэу къычӀэкӀыгъэмэ, дэ-гъугъэм.

Алахъэм симыукӀи, сэ сӀӀэр зэрамыгъашӀэ мыхъунхуэ сид къэхъугъ? Къысэгъыгъоштха мыхэр?

— СиӀ,— сӀуагъэ,— къясӀуагъэба зэрэсӀӀэр. Адэ соми-шъэ горэ зэрэсӀӀэщтыр пшӀэрэба! Шъугу къысфэгъумэ, дэгъу, ау сищыкӀагъэп..

Ащ ыуж зи къэкӀожыгъэп. Сэри джы къызнэсыгъэми сшӀэрэп зыфэагъэхэр.

* * *

Бэрэ сыгу къэкӀыжыых сыздзэуагъэхэр, сыгу афэгъу, ошӀа... Бэп псаоу къэнэжыгъэри. Ахэми сэкъатхуэ ахэтыри макӀэп. Аскъалыкхъор шъошӀэба шъо? ШъушӀэщтыгъэба? ТӀэкӀу шӀагъэ зыщымыӀэжыр. Кэнтузэ тызэдэхъугъагъ. КъыгъэшӀэжыгъэм зэ ытхъакӀум, зэ ыӀэ ыубытхуэ хэтыгъ. Сэри сикъэшӀэжъ къыщигъэкӀагъ. Загъори башӀэ къасӀоу мэ-хъумэ сшӀэрэп, ы?

Джа Аскъалыкхъор гъэ къэс къэрапызпэс ашӀыщтыгъэ. ТхъамыкӀэм шхончыжыр ыӀыгъхуэ хэтызэ, ыӀэ зиубытыкӀэ, зэрэчылхуэ щынэщтыгъэ къэрапызпкъым ихъэнэ-гъунэ зыкъыщагъэлъэгъонкӀэ. Зэндэрыкхъуэ щыт, шхончыр щэигъэ, дихъыени, рихъыхыни ылъэкӀырэн, чылым техъагъэми, иш-хончыпэ топым фэдэу гъэлагъэ, сидэуштхуэ уекӀолӀэшт ащ?

Загъорэ стӀеканыр рихъыжыагъхуэ ыӀэ ыубытыти, ынэ къы-физхуэ, ыжэ фикхын ымылъэкӀхуэ мэфэ реным ыӀыгыштыгъэ. ГъэшӀӀэгъоныр, зы гъуаткӀуи щимыгъэткӀоу ыӀэ къэтӀупщы-жыфэ ыӀыгыштыгъэ. Ежыри ешъорэп, ори къыуитырэп, дэкъацэм дэфагъхуэ ыӀыгъ.

Джары иӀоф къызэщызгъэкхъуагъэри, кэнтузэр ары.

Колхоз зэлүлэм зэгорэм къеклуагъ, сэ кызгос. Тхэма-тэу тилагъэм машлор кылоустхуклы: хэт натрыф цлынэр зытыгъурэр, хэт анахь ерыуаджэр, хэт тызымыгъэпсэурэр — ело. Хэт, ело, шылакэ кытэзымытырэр, ыцлэ кешъулу нахь, сэ кызыслокэ, милицэ юф хушт.

Ар кылогъэ кьодыеу, Аскъалыкьом ылэ кырихы-жъагъ, зыфэягъэри сшлэрэп. Ылэ кыхъажъ тхэматэм пэчлы-натлэ зэхум, контузэр кыщыхы ылэ ыубытыгъ, дынгъэ ылэ. Къыбгурэлуа: тхэматэм пэчлынэтлэ шыпкъэу, ынэ клэлэбэ-щтым фэдэу, ылэ дынгъэ.

— Хэт, сэлэ, тызымыгъэпсэу чылэм дэсыр, кешъуло-щта? — гупсэфырэп тхэматэр, Аскъалыкьом ылэжъэу ынэ кыкылэабэрэр кыльтэгъурэп.

Къызельэгъум, тхэматэри кыгъэ.

Чхэсхэри зклэ кыгъэм фэдэу хуэгъэх. Тхэматэр щыт, Аскъалыкьом ылэ дынгъэ топыпэм фэдэу тещэягъ, кым-сым.

— Сэра шъузымыгъэпсэурэр, сэра? — къекууагъ тхэ-матэр.

Сыдигъо ылэ кытлупщыжыщт моц?

Зэлүлэр укъуагъэ хуэгъэ. Аскъалыкьом икъэрапыз пэ-сыни джащ щихыгъ. Кло, джы шылэжъэп ар. Тхэматэри ары. Ащ ыужы бэрэ пэмылэу дэклэжыгъ, хэты ышлэра зыхэ-тыр. Хьэламэтыр шьошлэ: сиконтузэ къекъэ зыхуклэ, зыго-рэуштэу сэху. Ыпэрапшлэу моу псынклэгъэ горэ спкынэ-лынэмэ къахахъэ, щэлэ-бэлагъэ нибжы кысхэмыфагъэу, сиякыл пщагъор кытесыхьэрэм фэд, етланэ зыгорэм сыхэ-сыхъэ. Ащ фэдэ кышъохъулэрэба шъо?.. Ара?.. Гъэшлэ-гъоны... Адэ зклэ Шъэоцлыклу хуэна... Тэклу шлагъэу сыкы-хэужы.

Мыекьопэ артистхэр ошлэха? Клэлэжъ горэ ахэт нэгъуцу хьазырэу, нэпцшхоу. Сыколхоз тхэмат, ылуи, командэуаты ышлэу клубым члэтыгъ. Ащыгъум колхоз тхэматэр сэ кыз-госэу тыщыс.

— Тхэмэтитлэу тилэ хуэгъа? — сеупчлыгъ кызгосым.

— Артист,— ело,— зыкешлы.

— Орымэ шлэ артистыр,— слуагъэ.— Сыда мыщ ила-жъэр? Боу клэлэ лэхупхъ. Шэнышлу, лэзэ. Плээгъурэба сэ-лам зэрарихырэр.

— Спектакли,— ело етлани,— зыкешлы.

— Хым, адэ зыкешлырэба о? О тхэматэу укъаль-фыгъ, ара? Уапэ тетыгъэр къекшлэжырэба, Хьунмацлэ? Утхэмат ылуи, кьагъаклуи, ышлэшъ агъэхуи, зыкышлэу илэс пчъагъэрэ тетыгъ. Морары кьогъу шлунклым кьос, зыкышлыжъэрэп джы. Зытетыгъэм фэдэкьабзэ хужыгъэ. Ыныбэ закъу тхэмэтагъом хихыгъэр. Ыныбэ ины, мини-стрэм клапшлэми хуэу, ынэгъу бетакъым фэдэу джашъо. Ыпэ закъу хэплъагъорэр.

Е, ныбэмрэ нэгумрэ зэдимыштэмэ хуэщта?

Ыныбэ хахъо зэхум, кымышлагъэмэ сшлэрэп, ышъхы тлэклу хигъэхуагъэп.

Шыпкъэ, мы кызгосыр покамджэрэ дэхэклае фэд. Ип-хурэльфэу Мыекьуапэ дэсым фэд.

Щэмэдж къекъынэу Мыекьуапэ сежъагъэти, Лъэрмы-хыкьом сэлам сфехыжъ, ылуагъ, начальник, мыщ фэдэм юф щешлэ. Тэ титучан ошлэба: щазым плэмэ, фуфайкэ щыл, ело. Щэмэдж — слуагъэти, обзэгъу кыштагъ.

— Мыщ сыд ешлэщт?

— Щэмэдж шылэгоп, кло, уфэенба мыщи,— ело.

— Сыд ешлэщт? Газ къащэгъ. Ызыкъо мэсты, ызы-ныкыо шъумэклэ мэкложы.

— Аухымэ сэлэшъ ары, Шъэоцлыклу, хэты ышлэра.

— Аухына мэзищым зэ къашэрэр.

Кло, ащ илоф шъхъафы.

Сынэсыгъ Мыекьуапэ. Щэмэджитлэу сщэфи, сылухъагъ начальником илофшлэплэ. Щэмэджхэр чысагъэхъагъэхэп.

— Не нужно, алуагъ.

— Сыда, слуагъэ, мэкъу щеохэрэба мыщ? Зыр естын слогъагъэ начальником.

— Нет, ало.

— Адэ сыщ щашхырэ, мэкъу щемыохэрэмэ?

— Мясо,— ало.

Ольгэгуа джы, мэкъу еохэрэп, мясо ашхы. Артистхы... Ы-ы, артистым илоф къексыухыгъэпи... Джа тхэматэу клу-бым члэтыгъэр, артист зыфалуагъэр, мазэ темышлэу енерал шъуашэ щыгъэу кытехъагъ етланэ. Е-е, слуагъэ, клэлэ, чы-жъэу уклошт о, сыдэуи шлэхуэ енерал ухуэгъа? Ар слозэ, ящэ-нэрэм, мэкъур кысымыщыжызэ ешъокложэ цыклу хуэгъэу ахэт, юф ышлэрэп, дэлэ ышлэрэп, милицэм кытлупщмэ, боль-ницэм ащэ. Зыкешлы, ало, етлани. Зыкешлы адэ. Зыкешлы-ти арыба адэ!..

Джы Мыекъяуап ары. СычІэхьагъ, сыхьатрэ ипчъІулуп сыІусыгъ. «Зэнет» — еІо пшъэшъэ зэпыгъэтІыикІыгъэм. ЕтІани тІэкІу шІагъэу, зэ-нет еІо... Ящани зэ-нет... Зэ-нет оІо зэпыт, сІуагъэ, сыхьаты хьугъэу, ащыгъум тІо-нет, щэ-нет Іоба. СычІэхьагъ. Есть! ЧІэс, сэІо! За-нетыр шыс псау-таоу.

— Сэлам! — сІуагъэ.

— Здрасти! — еІо.

Угу имылъыр къешІэ, джарэу Іушы.

Сыжэ кыизетесхын зыщысІорэм, титхъэматэ исэлами есхыжынэу:

— Нет,— ыІуагъ,— сожаленэм, нет.

— ЩыІ,—сІуагъэ сэ,— сыда зыкыщымыІэр?

— Нет, нет, когда будет, тогда пожалста.

Ольэгъуа, сэ адыгабзэкІэ сыдэгущыІэ, ежъ урысыбзэкІэ къеІо. Ежъ «жигулэм» исэу, сэ лъэсэу кыисэбгъукІоу кышІо-шІышъ ары.

Сэри «жигулэм» ситІысхы:

— Сэлам,— сІуагъэ,— от братухи-присадателя.

— Спасибо,— еІо,— но сейчас нет.

— Ы-ы...

— Нет.

— А-а...

— Нет.

КъысигъаІорэп, слушти.

Мырэу зишъыпкъэм, сІуагъэ сыгукІэ, зыгорэ иІ, зыгорэм тыхены мыщ. Зи имылэмэ, чІагъэсыщта мыр, ежъыри пфычІэсыщта? Боу ащыгъум быуни! Сичэмыжъ фэдэу, мэкъур зиухкІэ зэрэбыоу.

— А тибя есть? — сІуагъэ, газым сытелукІи, сыгот шъыпкъэу сэчъэ джы, сыфаеми ыпэ сишъышт.— Тибя есть? Тибя есть? — сІуагъэ,— зэпырыгъэзагъэу къальфыгъэ нэгъ.

— Передай привет брату,— еІо,

Арышъхьае «нетым» привет Іысхына, хэты ышІошъ хъун. Къамыльфыгъахэм фэд. Джыри къальфыгъэп. НахьышІу джыри. Ари артист. ЗыкъешІы, ошІа. Двиститнэу — нет, чІэсэп, етІани шыс. Джарын фае ежъыри «нет» зыфилуагъэр... Хьалбулэ икъэбар сыгу кыгъэкІыжыгъ.

Хьалбулэ ІунэтІэ... ІэнэтІэ дэгъу иІагъ. Іэшъхьэтетыгъ пІоми хъушт, зэкІэ ыІэ илъмэ аІашъхьэмэ атетыгъ... яІэшъхьэтетыгъ. Джа зыІашъхьэ тетымэ ащыщ горэм «моу мы ящикыр мокІэ згъэуцун» зиІокІэ, е столыр ара стоп! — еІошъ,

ыІашъхьэ теуцо. Джабгъуа, сэмэгъуа зыдэбгъэуцу пшІоигъор? — еІо. УнэІу фэбгъазэмэ — жьабгъу, уакІыб фэбгъазэмэ — сэмэгъу. Адэ тары джы тэрэзыр? Правэ-левэм о сыд хэпшы-кІыра? Правэ пІонышъ, бгъэуцун, етІанэ правэм лишенэ уашІын. Джар еІошъ, ыІашъхьэ теуцошъ, къэлэшхом тео телефонкІэ: моуштэу шытышъ, тауштэу дгъэуцумэ нахьышІу, еІошъ. Ба тешІагъэр, макІа тешІагъэр, джауштэу иІунатІэ шылажъэзэ, зэгорэм икабинет исэу, ытхыцІэ къэхьупцІыгъ. Хит ыІуагъ, мит ыІуагъ, арышъхьае бадзэ пшІошІа хъупцІырэр тебыбыкІынэу, уцурэп, зэпыурэп, ыныби ытхыцІи, зыгорэ хэмыхъупсы... хэмыхъупкІы... хэмыхъупцІыкІын ыІтэ-кІына. Сыд ышІэшт джы? УетІэхъун фае, ашъхьае итІумэ яхазу тары узэретІэхьуштыр а хэхъупкІы... хэхъупкІыскІы... хэхъупцІыкІырэм? Жьабгъуа, сэмэгъуа? ЫшІэрэп, зигъэунэхъужына, тхъэмэтэ гуадзэу иІэм къеджи, кыыригъэтІэхьугъ. Ох-ох, ыІуи тІысыжыгъэ къодыеу, етІани нахъ Іезжыхъу къэхъупцІыгъ... Ы-ы... кІо, ошІэба, хъульфыгъэм... хъупцІын Іаджи иІ...

Ышъхьэ оІуа?

Хъау, ышъхьэ хъупцІын фэдэ зи илгыгъэп, нэкІым сыд илтын... ашъыу ори ар хъупцІэу кыхэкІыгъэнкІи хъун...

Ы-ы-ыбга пІуи?

— Джыри тІэкІу релэбэкІызэ еІэбэхи... Джары, джары... Сыд пшІэшт джы? Хэт ащ кыпфетІэхьуштыр? Ар зышІэн тхъэматэ гуадзи бгъотынштын, ау... зэшІэгъуаджэ хъугъэ лІы хъазынэр. Кабинетыр кыречъахыкІы, Іаеу мэхъупцІышъ, арышъхьае тары Іэу узэретІэхьуштыр — жьабгъуа, сэмэгъуа? ФэмыщыІэжыыхэ зэхъум, къэлэшхом теуагъ. МэхъупцІы, еІо, сыдэуштэу уетІэхьушт? Сыд хъупцІырэр? аІо адырэмэ. Ашъыу мэхъупцІы гуш, еІо, амал силэжъэп, тары итІумэ яхазу сызэретІэхьуштыр, еІо. Сыд хъупцІырэр? аІо мыдрэмэ етІани, делэхэп ныІа ахэри, ашІэн фаеба. ФэмыщыІэжыыхэ хъуи; си... мыст ары ыІуи ариІуагъ. Орымэ фэудэщта ар? КІалэ аІуагъ адрэмэ, хъупцІырэр тшІэрэп, ау пшъо мэхъуны фае, аІуи фыкІаеу афыгъ.

Джы сыд адэ, оІуи?

— Сыдын, зыщыфае зыфае зэрэфаеу шъуастхъ-шъуастхъ Іоу етІэхъужышъ яунэ ис... Олахъэ тутын Іугъор чІизы шъушІыгъэм!..

Сэ контужэ ужым хэсынэжыгъ. Исшъугъэри зэкІэ кыисхифыжыгъ ащ. Шъыпкъэ, ежъ контужэр джынэс кыизэкІэ-

мэ, сэ тилофхэр мэкъумкIэ зэрэмышъатэхэр есIоных сIуи, къезгъажьи, зэкIэ есIотагъ. Арышъхъае кыуегъаIуа, ежъыри кыIотэкъу. Къызысэухым, дахэу къэщхи, егъашIэм фикъун мэкъу ыугъоигъахэм фэдэу, спокойнэ ноча, ыIуи, икIосыкIыжъыгъ.

Сыд покойна, зыкъом фэбэгъон, мэкъу упкIагъэ шымыIэу! Адэ хэт сыздэгущыIэщтыр джы? Шъуз закъо сIагъэти, сэ сиуIэгъэжмэ ежъ ахъыжъыгъ, гууз ахихи. Сабыий кыитфигъэхъугъэп, контужэу къэхъухэмэ ыIуи. Топхэр охэзэ лъфэщтыгъагъэмэ сшIэрэп.

Зэ къэсщэжъын, сIогъагъэ, шъузэбэ дэхэкIае горэ тихъаблэ хэсыгъ, кIэлих кIэсэу, мэкъоо хъазынэ хъуштыгъэх. ПIэстэ шыуанышхо афишIыти, зы кIэнкIэ шкуальэр Iэнэ гузэгу ышIыти, джащ хагъапкIэзэ, зэрэунагъоу загъэшхэкIыштыгъэ. Чэт закъор щэджагъом кIэцIыштыгъэ, шъузабэр ечэнд нэс кIэнкIэм лыхъуштыгъэ.

Адэ атэкъэ тэрэз зымылъэгъурэ чэтыр чэтэщым пфикIэцIэна. Урамым е гъунэгъу хатэм атэкъэжъ горэм шыIукIэщтыгъэ, икIэцIыкIи джащ фэдагъ.

Зэ есIогъагъ: чэтыр зышыкIэцIыгъэр ары нахъ.

КъысфыцIэплъыштыгъэ загъорэ тхъамыкIэр. Шъузабэр ары зыфасIорэр.

Сэ сызфэежъышхуи шыIагъэп, ау дэгъуба Iэо-лъаоу зыгорэ унэм итмэ, озэщмэ — уфэгубжын, уагъэгубжымэ — утекуон. Адэ сыцIыфба сэри. Чэмыжъ закъом пае сыкъальфыгъ пшIошIа.

Гу тесшIыхы, зэ сежъагъ ыдэжъ. Куахъо сыфай сIонышъ, къезгъэжъэн, етIанэ тепллын хъурэм. Е щэмэдж сIон.

СэкIо, сегупшысэ. ТIэкIу шIагъэу икIэлэ нахъыжъ слъэгъугъэ: чэум егъэкъугъэу, ыпэ нахъ гъумэу тутын ышыхъагъэу, егъэутысэ. Ятэ фэд. Ничео, сIуагъэ хедгъэнэнба, арымырмэ мощ ришъун тутын урикъунэп. Ащ къыкIэлъыкIоритIумэ къыпцIэ мыджырыр ацунтхъэ, Iупс дыджыр къаIуифэу ашхы. Адэ непэ зы кIэнкIэ нахъ зымышхырэ унагъор сэмэркъэуа, сIуагъэ. Къэдгъотын ашхын гори. КъыпцIэр хъухэнэп мыджырэу пшхэу, пхъэгулъ чыгитф горэ чэу гъунэм IудгъэтIысхан, тэри ары тыкъызэрэхъугъэр. Зыр ятэу зытетхагъэм фэд, адрэр тичылэлI горэм ехышъыр.

Адыришъыр кэнаупсым къыщезэрэфэкIых. КIо, сябгъэкIуагъ. Адэ къыстыраутхагъ, зыми тезымыутхэщтыр

кэнаупсым сыд пай хэхъан. Зыфэзгъэдагъэр сшIэрэп анахъыкIэр... Сэрына Iай?..

Къэлапчъэм сыIухъагъ. ПIэстамэ къысэугъ. Шъузабэри Iэгум дэт. Сыфэяхэп ныIа — пIастэр ары зыфасIорэр. Хъау, сыд Iо фаеми, уезэгъын фэд. ИшIугъошъ, мэшIошхошъ, къепIоркIыкIы. Пхъужъыр ары зыфасIорэр, хъау шъыу, пIастэр ары.

Сеплгы, ежъыри къаплъэ.

Сегупшысэ джы: пIастэр ышIын, кIэлэ купыр къэзэрэ-фыжъын.

Ыгъэшхэных. Морары чэтыр мэкъакъэ, ежъэшт джыдэдэм кIэнкIэм лыхъунэу. ИкIэлэ куп яIоф ыухэу, мор сыдигъо сэ сауж къыхъащт? Ыгъэшхэных, ытхъакIыжъыных, ящыгъынхэр ыгыкIыных, дэжъынэу Iыстын, тхъацур зэхилъхъан, къекIы ыIонышъ, зышыхъушъутын. АнахъыкIэр къэушын, къэгъын, зыгорэ зыкIишIахъыжъыгъэшъ. КъыпцIэ мыджыр ныбэхэри зырызэу тфэрытфэ чэщым икIыных. Ащ фэдиным бзылъфыгъэри къэушчы. Морары тхъацури къыкIыгъ, джэхашъом техъагъ, бзылъфыгъэр гуIэзэ етхъошъ, Iанлъэм реупцIэжъы. Нэф къэшъы. Нахъыжъым тутыныр ешыхъэ, къыкIэлъыкIорэмэ яджыбэмэ къарынэгъэ къыпцIэ мыджырым даублагъ, адыришъыр кэнаупсым ежъагъэх...

— Хъау,— сIуагъэ,— сыфаеп.

Бзылъфыгъэр къысеплгы щыт.

— Сыфаеп, сикохъожъи сегъэразэ.

СыкъэкIожъыгъ.

Хъау, кIалэхэм зыкъаIэтыгъ дэгъоу, унагъохэри яIэх.

КIо, сэ садэхъугъэп. Джары сикъэшэкIэ-сикъэмышакIэ. Джы сыдкIэ сишыкIэгъэжъ, сэри сыряшыкIэгъэжъ. Сычъые зыхъукIэ, сызэпыригъазэу ымышIыштымэ... Зао зыфалорэр ышIэу бо макIэ джы кэнагъэр. Зао зыфалорэр ошIа о? ПшIэрэп адэ. УкI фаоу кыгуаохэзэ, очъэ. Топыри къао, минэметри къао, пулеметри ары, автоматхэри винтовкэхэри къаох, гранатхэр къадзых, газыр къатIупшчы, танкыр къакIо, самолетхэм бомбэхэр къырадзыхых. Къешхы, къесы, къегъэщты, къегъэжъужъы... Бадзэ, аргъой... емын, тэлау, шыкыфцI... Ащ фэдиныр зэпыпчыгъэ зыхъукIэ, контужэри зэрахэтэу, къепIоштым шIагъо иIэжъэп.

Хъау, башъ къэсэIо сIорэп, сщыгъупшэрэри нахъыбэжъ... Топыр кыгуаозэ ужэхыхэмэ, ащ сыд ебгъэхъужъын плъэкIын.

Адэ ащ фэдиз машлор хэт зыгъэкIосагъэр — тэрымырмэ? Ыджыри сыхъелыбжэ ащ. Улэгъэжхэр кыizeжьэхэкIэ, заом сыхъажабыгъэм фэд. Щэу спхэкI хэлъхэри джы фэдэм кьезэрэфыжьэх.

Хязгъэхынха, щитфыр хязгъэхымэ, сыд IыстыпIэ сшIыжыщт, гъуанэмэ сатэбгъэсыщта!

Енэгъуагъо тыгъэр кьохъажабыгъэкIэ. Зэ шъхъаныгъупчъэм иплъыри, кIэлэхъу. Къыхедзы, ара? Тыгъэр ары зилажъэр, ар кьомыхъагъэмэ, къещхыныя?

КъыкьокIы, кьохъажабы... УкъыкьокIыгъэмэ — итба узэрыхъагъэм. Мэкъу ыIорэп, пхъэ ыIорэп. ШIагъуа кьегъэнэфмэ. Зи кьэтымыгъэнэфу тытета тэ дунаем? Кьегъэнэфба Пхъуждахи, джа шъуихъаблэ хэсыр ары зыфасIорэр. Чылэгум кызыхъэкIэ, кIали лIи, шIункIым кыххэкIыжыгъэхэм фэдэу, зыпэупхъуахъыжых, енэрал ябгъукIорэм фэдэу, зэндэрыкъэу зыращы.

Утыгъэмэ, арэу лъагъу дунаем ышъхъагъ уихъагъэмэ, уиIэнатIэ зехъэ. ЗэкIэми укьалъэгъушъ ары, ори зэкIэри олгъэгу. Зэрехъа еж тэрэзу иIэнатIэ? Зэрехъэмэ, Хитлери кыгъэнэфыщтыгъэба, ащ ифашистхэри? Адэ джары. ШIункIым кыххэмыкIхэу ыIыгъынхэ фэягъ, зыдэкIонхи, зыдэонхи амышIэнэу. Е ылыбжээнхэ фэягъ, тыгъэрыжъэу. Щыфыр ары тыгъэр, сэщ фэдэр, шъош фэдэр ары... Мощ фэдиз кIыныр ылгъэгъузэ, хъадгъум текIуи, текIоныгъэр кыдэзыхыгъэр — джары тыгъэр. Адырэ делэр, Хитлер мэхъэдджэжъыр, кыздэмыкIыжын кIуагъэ ар. Ар Iушмэ, зао ышIына, ар егIани мэкъуоныгъом тыригъафэу! Къещхы, ара? Къыrerэ-кIыкIэх фаеми, сэ зыгорэуштэу сиунэжъ сынэсыжын. Шъо сшIэрэп шъузажэрэр, зэошIум кьэмыкIуагъэр, уаеи кьэкIона? Сынэсыжыншъ, мары, сIон, сиунэжъ, дэгъуми, дэими, джар сэ сиун, сэ сIэшъхытIукIэ, сэ сызэрэфаеу сшIыгъэ, цIыфми ашIодзеп, хъакIи кьэхъэ, ныбджэгъуми щаухъэрэп. Шъхъадж иуни еж ыгу зэрэрихъэу ышIын фае.

Арымырмэ гъобэкъуае горэм кьэхъуллагъэр кыпщышIыщт. Зэхэпхыгъэба?.. Унэр ригъэжагъ, шъхъае блэкIырэ пэпч зыгорэ кыреIуалIэ: сэрыгъэмэ, еIо, пчъэр моIэ хэсхыни, сэрыгъэмэ, еIо адырэм, шъхъаныгъупчъэр моIэ хэсхъхыни. Ящанэрэм верандэр мыдыкIэ рехъакI, ыIуагъ. ЯплIэнэрэм унашъхъэр моуштэу шIы, ыIуагъ. Хэты ыIуагъи едэIуи, унэр ышIыгъ. Зеухым, унашъхъэм ызыныкъо тешъо,

ызыныкъо зэндэрыкъ. Зы онджэкъыр ошъогум едысэ, адрэр топыпэм фэдэу ягъунэгъумэ афэуцIынэтIыгъ, узэрыхъащтыр пшIэрэп, укьызэрикIыжыщтыр кьэбгъотырэп.

Хъунэп мыр, ыIуи, ятIонэрэ унэр ригъэжагъ. Апэрэу кырихъыллагъэм «сэрыгъэмэ моуштэу сшIыщтыгъэ» ыIуи кызыхедзэм, ощыр ыгъэтIыIы, пигъодзыгъ:

— Модэ мы унэ шIыгъакIэр олгъэгъуа? Адэ олгъэгъумэ, джащ зэрэчытэу ешъушIэн зыфашъуIорэм шъуфит, шъхъэкIэ жугъэуцу фаеми. Сэщ пай джы езгъэжагъ унэ сшIынэу, модрэр шъо шъузэрэфаеу сшIыгъэ.

Джары зэрэхъугъэр. Щыфмэ аIорэми уедэIушт, ау — о уиакъылкIэ упсэушт. ПIэшъхытIукIэ уиунэ кьэулэжыщт, бгъэуцушт. Мэкъу шэндж гъэуцупIи Iэгум щыбгъэнэфэщт. Мэкъу зыдэмыт Iэгур ошIа зыфэдэр — хэкужъ. Чэм зыщымыбыурэр — гъочIэгъым яхъыщыр. Зэхэшъоха, зэ шъу-даIори? Чэмхэр къафыжых. Шыкур, чэмхэр мэбыххэмэ, шкIэ цIыкIумэ макъэ арашъышъ ары, щэр хъоуе къахы... Iаджи кьэсIотэгъэн фае, сиконтужэ кыizeжьэм. Зэошхом сыхэтыгъ, арыба? ПцIы кьэсыусыгъэу кызышIомыгъэшI. ТекIоныгъэр кыдэтхыгъэба? Кьыдэтхыгъ. Тхъапш кьэмыкIожабыгъэр? Миллион пчъагъ. Адэ ахэмэ апай зыгорэм кыIотэн фаеба? Адэ джары. Ахэмэ ялыузи, щэу атефагъэ-ри псаумэ кырахъакIы. Сэщ фэдэхэм.

KIо, ар кыжжугурыIон фае. Ау моуштэу шъушысыщта, шъузажэрэри шъумышIэу? КъышъуиIоштыри шъушIэрэп. Шъори шъушIонагъ, сэри сыхэнэгъэ-сышIонагъэу сышъуа-жэ, шыхэри пшъыгъэхэу кытажэх, ахэри шIонагъэх, Хъэла-чэкъори шIонагъ, ари нэф кьэшъымэ еIошъ, ежэ похмели-тым кIонэу. Чэмыжъри кысажэ, ащи сыд джы кысатын шъуIо ыIозэ, кьэхъы. Адэ моуштэу тызэхэсыщта — тызэхэ-нэгъэ-тызэшIонагъэу? Тызажэрэри тымышIэу? Зыгорэ хэт-щыжын фаеба? Мо купышхом ку закъоу хэнагъэм сыд едгъэIон? Кур хэнагъэу хэти зэлукIэ ышIырэ, ы? Адэ егъашIэм шъуежэщта моуштэу? Шъузажэрэри шIонагъэми шъушIэрэп. Зыгорэ тэжжугъашIэба? СэрыкIэ кьетэжжугъэгъажэ, ы? Хырс Iоу шъукъэгъэджи, шъори шъузышIонагъэм шъушIокIын, сэри сызышIонагъэм сышIошъушыжын. Сыдэу шъуIорэ шъо? Узажэрэр кьэмысырэмэ, утэджэу упэгъокIымэ нахъышIуба? ШъуегъапцIэми шъушIэрэп. НекIоха?.. Ащыгъум шъо шъу-зэрэфай, сэ сызышIонагъэм сышIомыкIы хъуштэп!

СЫШЬОЛЪЭУ, СЫЖЬУГЪЭТИЛЪЫЖЬ

ЕдзыгъуитIу хъурэ кIэнэклъэ къэшIыгъохэр

ХЭТХЭР

Хэтыр бэ, ау нэбгырэ пэлчэ цIэ фэуусын фаеу тэ тлътатагъэп. Шъыпкъэ, цIэ горэхэр афэтшIыгъэх, ау ар режиссерым пай нахъ ащ фэдизэу уасэ афэтшIыкIэ арэп. ЗыцIэ къемыIомэ мыхъунэу зы нэбгыр ахэтыр — ШытIащ, адрэмэ сыд япIоми атэзэгъэшт.

АПЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшIыгъу

Пчэдыжыпэми пчыхъэшъхъапэми къэшIэгъуай, сыда пIомэ ар къэзышIэн фаехэр ешъогъаех, ау теубытагъэ зыхэлъэу къэпIон плъэкIыштыр — шIункIы хъазыр.

А п э р э р (*ешъогъай, бэджыджэзэ къытехъэ, емыбэджы шIоигъоу тIэкIурэ зегъэпкъые, ау зэхафэ, хъэлэкъуи-плIыкIэ макIо*). Къещхыгъагъа, сэлэ?.. Макъэ горэ къагъэлун фэягъэба?.. Гъогу тэрэзи афэшIырэп... Гъогуа мыр? Сэ сырэкIомэ — сыд пае мыгъогушт? Мыгъогумэ — сыд пае сырыкIошт? Ары шъхъае мыр гъогумэ — модрэ делэхэр сыд пае рымыкIохэра? Е мыхъуштмэ, сэщ фэдэу тIэкIу зылуфагъэхэр рыкIонхэу сыд пай гъогу тэрэзылохэр амышIыхэра?.. Тыгъуасэ сыда тызфешъуагъэр? Типхъорэлъфым ишъузы ышнахъыкIэ... апэрэ шъузуу къыщэгъагъэм... имылъфыкъо шъао къыфэхугъ. Ащ ыужы тIу лIагъэ. Начит, къэхъугъэм

пае тешъогъагъ, зэ тызэрешъогъагъэр. ЛIэгъитIумэ апае тIо тешъуагъ. Арышъ, похмелыри бзаджэу тIо шIыгъэн фае. Тыдэ шытшIышт? Зы къэхъумэ — тIу малIэ... Типхъорэлъфы ишъузы инысэ... къымылъфыгъэм... Ар къэслогъах. Хэт шIуIо джы къэхъуштыр? Лъфэшти мылъфэшти джы зэкIэ гъумы хъугъэм фэдэх. Бзылъфыгъи хъульфыгъи... ау лъфэрэр макIэ. ЛIыгъэкIэ умыгъэлъфэштхэмэ сшIэрэп. Адыгэ хасэри сыда зыпылъыр?.. Е ежъ орэлъфэ, е ерэгъальфэх. Ар сэлэ шъхъае мы дунэе Iаеи хэта фаеу къэхъуштыри! Арышъ, къэхъу зышIоигъо шымыIэмэ, зыгорэ лIэн фае, тIуми нахъышIух. Сыда пIомэ — тешъон фаешъ ары. Ощ пае ешъоштхэмэ, сыда узфэмылIэштыр? Нью горэ сымадж, хэта, хъай, зыпхъур? Зянэр... зянэ зыгъэлыгъожьыныр? Хъау, ащ джыри тIэкIу ыкъудыишт, бзылъфыгъэр чэтыум фэд, лIагъэ пшIошIми, ынатIэ бгъэуцIынмэ, къэхъужьы. Хэт джыри тичылэкIэ чэзыур къызнэсыгъэр?.. ЫI-ы, ШытIащэ иIоф дэигъэба!.. СитхъамыкIэжъ, ош фэдэ горэм тыхимышъыжъымэ, хэта узшыгугъыштыр? Джары похмель тшIыштыр. Дэуай, ШытIащ! Алахъым уегъэпсэуи ары!.. Къэхъухэмэ — тешъо, лIэжыхъэмэ — похмель тэшIыжъы! (*Джыри зыгорэхэр къелох, ау къыIорэм ычIыпIэкIэ аркъэу рагъахъорэм ымакъэ зэхэтэхы, ар ежъыри зэхехышъ, ылэ щэигъэу стаканым лъэхъу*). А мыр зышырагъахъорэр сшIагъэмэ!.. (*Аркъ игъэхъо макъэр кIэтэу мэчъые, ыли зэрэцэигъ. Джыри зы ешъуагъэ къэкIо, мэбэджыджэ, ау ылъэмэ джыри ахъы*).

Я т I о н э р э р. Так, мыр чэу... мы шылъыр — къэблэчъэ блыпкъ. (*Апэрэм теуцо, ащ зы лъакъокIэ тетэу къэгуыцIэ*.) Ащи сыадыг еIо! Икъэблэчъэ блыпкъэ ебэджыгъэу, ежъ къецIэлъыхъэшъ хэт. (*Апэрэм ытхъакIумэ къекъудыи*). Мары хъалькъыр хэлэлыхъэ, пхъэри къэпы хъужьыгъэ (*IэбжыбкIэ ышъхъэ тео*), ыкуи ишъукIыгъ. Бгъэстыжъынэу пIуагъэкIи, стыни хэлъыжъэп. (*Тутынэу зашъоштыгъэр Апэрэм ытхы щегъэкIуасэ, ылъакъохэр щихъохэзэ, елъэкIых, ежъэжъы*). Уешъоштыр Iофа сэлэ, узэрэкIожьыштыр ары нахъ. (*Аркъыр рагъахъоу макъэ зэхехы, ылэ ецэи, мэлъыхъо, мэпамэ, джауцтэу ылэ зэрэцэигъэу, памэзэ, макъэмрэ мэмрэ арыгъуазэ-зэ текIыжъы*).

А п э р э р (*къэуыцыжъыгъэу*). Е зянэм фэбэгъон, ари сыд ешъуакI, зытеуцорэр ымылъэгъужъэу! Сыдэуи унэхъугъэ ар!..

Ащи сыадыг еЮ! Ауштэу сымыкложышьюу серэшъори,
сыадыг сЮу, чылэм сыдэсыжынэп. *(Ащи аркъым ымакэ зэхехы, ащ рыгъуаззэззэ тепшыжъы.)*

Ятлонэрэ къэшлыгъу

Пычырэ Чубэрэ къэрэгъулэх. Пыч чэщым къэрэгъулагъэу къэкложы, Чубэ къэрэгъулэнэу макло. Апэрэм бэц ылыгъ, адрэм шхонч ылыгъ.

П ы ч. Сыд? *(Тутыныр хегъанэ.)*

Ч у б. Джа узэрэдэклыгъагъ. *(Тутыныр хегъанэ.)*

П ы ч. Хъусмысмэ яныо?

Ч у б. Псаугъ, мою яунэ сыкъебгъукло зэхъум.

П ы ч. Тхъам ыломэ, псаоу сэри себгъукложын.

Ч у б. Тхъаматэр тырашыгъ.

П ы ч. Чэщэуи? Тыгъуасэба зытедгъэхъагъэр.

Ч у б. Адэ ащ нахыбэрэ утырагъэтышта? Зы мафэри бэба, утхъамэтэшъумэ. Хэта узитхъамэтэщтыри — орырэ сэрырэ колхозым къыхэнагъэр. Адырэхэр е помидор, е тугъын, бжыныф агъэтлысхъэ, мащэх, мэщэфэх, мэтыгъох...

П ы ч. Ар о уиофэп.

Ч у б. Ори уиофэп ар.

П ы ч. Милицэ щыл.

Ч у б. Прокурори щыл.

П ы ч. Суд щыл.

Ч у б. Хъапси щыл.

П ы ч. Парламен щыл.

Ч у б. Министерви щыл.

П ы ч. Президент щыл.

Ч у б. Ар о уиофэп.

П ы ч. Ори уиофэп ар.

Ч у б. О уишхончыжъ пытэу ыгъ.

П ы ч. Ори ары. Чэмыжъыр псауа?

Ч у б. Сыкъызежъжъым, псэугъ.

П ы ч. Джыри мэбыуа?

Ч у б. Тутын зыхэзгъанэклэ, тлэклу къысфыреплэклышъ, хэбыуклы фэдэу зэшлы.

П ы ч. Гъэшлэгъоны: мазэ хъугъэ уарзэ щэхъу зимышхыжъырэр. Тутын ешъо шлоигъуа шъуло?

Ч у б. Зыгорэ фэшлэгъэн фае. А зызакъори мыбыужы зыхъуклэ, тыкъашлэнышъ, тылуагъэклын. Тылуагъэклымэ, тыдэ Юф щытшлэшт? Гъэбыугъэн фае.

П ы ч. Зи ышхын фэпхырэба?

Ч у б. Къэртоп шъомплэ тлэклу сиджыбэ къислъхъагъ.

П ы ч. Чэт мыгъуалъхъэу тыуклыжыгъэм къыхэклыгъэ къушпхъэ тлэклу сэ къыфидэхыгъагъ. Гъэшлэгъонба — ышхыгъэп.

Ч у б. Гъэбыугъэн фае. Шыта, шыса?

П ы ч. Сыкъызежъжъым щылыгъ.

Ч у б. Зи тепхъуагъэба?

П ы ч. Сипальтэужъ тесыдзагъ. Ау быгурэп.

Ч у б. Гъэбыугъэн фае. Адэ сэ зэ-тло горэм быу макэ стхъаклэмэ къыридзагъэти... гэй-сэй макэхъэри...

П ы ч. Сэры быугъэр. Гэйсэйгъэри сэры. Адэ сыдэу пшлышт? О унахъ мэкхъэу, умэфэ къэрэгъулэшъ, нахъ лъэшлыоу быу.

Ч у б. Ар о уиофэп.

П ы ч. Ори уиофэп ар... Тимылофэу мэхъуа, быун чэм темытыжъэу, мыбыумэ, лэжъапклэр сыд пае къытатышт?

Ч у б. Къытата?

П ы ч. Чылэмэ ашлэ пшлэшла къытатымэ — къытамы-тымэ?! Къытатырэпышъ арыба тызыфэбыуштыр.

Ч у б. Тылуагъэклыгъэми тшлэрэп, ы?

П ы ч. Тылутыми ашлэжырэп — сыдэуштэу тылуагъэклышт? Зыгори къалонба... Лэжъапклэ къытамытырэмэ — ащ тылуагъэклыгъэу къекла? Лэжъапклэ зэрамытырэ пэпчъ луагъэклыгъэу плытгэштмэ, ащыгъум зыми Юф ышлэжырэп.

Ч у б. Ар о уиофэп.

П ы ч. Ори уиофэп ар. Милицэ щыл.

Ч у б. Прокурори щыл.

П ы ч. Суд щыл.

Ч у б. Хъапси щыл... Уичэмыжъ сыдигъуа фермэм зып-щэщтыр? Сэсыем ыпсэ пыт къодый.

П ы ч. Уипальтэужъ тепхъуагъэу плуагъэба? Ымыгъэ-фабэми — ыгъэунэшклун. Етланэ о уиер гъунэм зынэсклэ, сэ-сыери тцэн. Ар джыри загъорэ мэбыу. Ау ари къозэу зыхъуклэ, хэта быуштыр?

Ч у б. Тэрыба быуштыр. Сэ сымэкхъэу, о умакэ нахъ псыгъуалу, арышъ чэзыу-чэзыоу тыбыуштыр, чэмыбэ тет ашло-

шлынэу. Зэ тегъэплъыри. *(Мэбыух. Пыч загъорэ мэлым фэдэу мэлю).* Мэл макъэхэр кыхэогафэха сэлэ?

Пыч. Уапэклэ угупшысэн фае.

Чуб. Ар о уиофэп.

Пыч. Ори уиофэп ар.

Чуб. Тхьаматэ щыл.

Пыч. Завферми щыл.

Чуб. Зоотехник щыл.

Пыч. Чэмыщи щыл.

Чуб. Чэмыщыр — сид, чэмыр льфэмэ ешы.

Пыч. Адэ тхьаматэм ыгъэльфэщтха?

Чуб. Ерыон пачи щыл.

Пыч. Депутатхэри щылэх... Мэл макъэ зызыклэсшырэр: о уичэми сэ сичэми кьозэу хьухэмэ, зыгорэм текъэрэгъулэн фаеба? Мэлмэ тьякэрэгъулэшт.

Чуб. Тыдэ кьэклынышъ — колхозым бэшлагъэ зиухыгъэр.

Пыч. Ар о уиофэп.

Чуб. Ори уиофэп ар. Милицэ щыл.

Пыч. Прокурори щыл. Отгу уил, сэ зыгорэ сил. О умэкъэхушъ, тлы макъэ зыпшыщт.

Чуб. Сэ сыхъу, о убз, ара? Дэгъуми дэими сэ сызгъэхъун зыльэклын тлэклу горэ кысхэнагъ, о узэрэбзыщтыр сшлэрэп нахъ.

Пыч. Ар о уиофэп.

Чуб. Симыофэу мэхъуа? Сибзы изытет сшлэн фаеба, а зым нахы лэхъогъум хэмытыжъэу? Гъатхэри кьэсыщтба?

Пыч. Гъатхэри кьэсын, тэ тызнэсыщтыр сшлэрэп нахъ.

Чуб. Ар о уиофэп.

Пыч. Ори уиофэп ар.

Чуб. Милицэ щыл.

Пыч. Прокурори щыл.

Чуб. Суд щыл.

Пыч. Министерви щыл.

Чуб. Парламенти щыл.

Пыч. Джахэр щылэщтых.

Чуб. Убыт шхончыр. *(Бэщыр реты, шхончыр кьылахы, шхончынэм еплъыхъэ.)* Фэсакъ, кьыплэклэонышъ, чэмыжъым гуштэ ебгъэшлын.

Пыч. Узэндэгъэ, арыба? Патронхэр?.. *(Иклэджыбэ елэбэжъы, кьэртоф шъуамплэхэр кьырыхы.)* Кло клэжъ, чъые.

Чуб. Ар о уиофэп.

Пыч. Ори уиофэп ар.

Чуб. Милицэ щыл.

Пыч. Прокурори щыл.

Чуб. Суд щыл.

Пыч. Министерви щыл.

Пыч. Джахэр орэчъых. Сэ лоф сшлэн фае, сыбыун фае.

Чуб. Ары, сщыгъупшэ пэтыгъ: Пытлащэ ллагъэ, лофыжъэу илагъэри сшлэрэп...

Ящэнэрэ кьэшлыгъу

Пытлащэ ллагъэу щылъ. Лыжытлу хэчъыагъэхэу ыпашъхъэ исых. Гушылэ мэкъэ дэгухэр чыжъэклэ кьэлух, загъорэ бзылъфыгъэ гы макъэр кьыдэуашъ, псынклэ хьазырэу еохыжъы. Пытлащэ ышъхъэ кьегъэсысы, ынэгу техъуагъэр кьыуещыкышъ, кьычлэплъы, етланэ ынэгу кьычлэгъэщышъ, кьэтлысы. «Пклантлэр кьызэряхырэр!...» — ело, ежыри ынатлэ телэбэжъы, ылэгущо еплъыжъы.

Пытлащэ. Сэ пклантлэ кьысэхырэп. Енэгугаго колхозым сыхэтыфэ сипклантлэ лахъ кьысэхыгъэклэ. Арынкли хъун сызклэлагъэри. Пклантлэ кьыомыхыжъмэ, дунаим сид уиоф телъыжъ... Тэрэзэу сылагъа шъуло? Егупшысэгъэн фае. Сылагъэ пае, сыгупшысэн сыфитба? Тыщэлэфэ тэрэзэу тыгупшысэнэу игъо тифэрэп: чэмы, чэты... мэкъу... коцы... натрыф, лахьыл, благъэ, чыфэ, хьафы... Лоф мышлагъэ горэ кьэзгъэнэгъэна? Унэм тлэклу кьыклэщхыти, тенэч заулэ зэблэхугъэ... Спхъу тыщасэ кьэклогъагъэти, дэхэклаеу згъэклогъыгъэ... Клалэм машинэр зэпыригъэзагъэти, кьызэпырыдгъэзэжъы, тшыжъыгъэ... Мэкъур кьысщыжъыгъ. Кьэртоп афикъун ял, коц хьаджыгъэ дзыорэ ныкьорэ... Джыри сид? Зи сфэшлэн кьыстенагъэп. Шъуз тхьамыклэр — ащ ытхыщтыр бэшлагъэ зитхыгъахэр, сымыллагъэкли, сид спихыжъыния? Чыфэ стельэп, бгыбзэ кьысклэлыклонэп. Сылагъэмэ — сылагъ, ари лофэу сапэ илъ. Ау сидэу клым-сыма мыр? *(Пытлащэ мэгъолъыжъы. Лыжъыхэр хэшъуиклы, пчъэ макъэхэр кьэлух. Пытлащэ джыри кьызицэлыстыкы.)* Алахьым симыукли, сыдахынэу игъо кьэсы, мары сыхъатыр пшыкълутлу мэхъу, сидэу зи мыгумэклырэ, хьэйнапэ горэ

кытэмыхулаагыт... Сызэрэлаагыр ащыгушаага сэлэ?
Сибэни сыда кыкэрэр?

Пытлащэ кьэтэдэжы, лыжытлүмэ язырэм икэлэко зэпыль, ипау,
иуакьэхэр шехыхэш, еж зыщельэх, лыжыкы еж ычпылэкэ егъэ-
гьолыш, унэм екы.

Яплэнэрэ кьэшлыгы

Кьэхалэм нэбгыритлү бэныр шатлы. «Хьугъэ,— ело зым,—
зытэгъэгъэпсэф». Адрэр бэн ныкьотлым дэт, ызыныкьо фэдиз имы-
тыжэу ащ аркь бэшэрэбыр бэным кьыдэклызэ, кьыздыдехы, игъу-
сэ фырегъахь, ежыри зыфырегъэхьожы. Бэшэрэбыр бэным де-
гъэуцожы.

А п э р э р. Бэным дэмыгъэуцоба!.. Чыабгъэлъханыш
тыбгъэунэхьушт!

Я т I о н э р э р. А тинасып а зым хьадэгъу зэрымлэр!
Гуузи, шъхьэузи, цэузи, кюцлүзи ышлэрэп. А сянэ-сятэ дах!
Тыкьелъфы, теплү, телэжы, тегъасэ, тлапэ ылыгъэу
тыкьырещэклы, кьэхалэм тыкьещэжыш, тегъэтлылы,
еглани еж ежэжы — лъфэнэу, плонэу...

А п э р э р. Алахьыр ары зэклэри етэкьохыныш, а зыр
псаоу кьэзгъэнэныр! Джащ пае тегъашы.

Я т I о н э р э р. Тыбгъэзэ тешьона?

А п э р э р. Икьушт тылааозэ тызэрешыагыр. Сыд
фэдизэу дахэу улъауагъэклы, дунаир нахь лае мэху нахь, зи
хахьорэп. Джы тыбгъэзэ, тешьошт.

Я т I о н э р э р. Тызэцкьэн горэ кьахыгъэм... е тет-
шъухьан. Коньякыр тетшъухьащт.

Ешъохэзэ Пытлащэ кылохьэ.

П I ы т I а щ. Шъуиоф шлү... Адэ, клалэхэр.

А п э р э р. Джыри жылоба, Пытлащ? (*Сыхьатым ен-
лъы*).

Я т I о н э р э р. Ор-орэу укьэжлаага, сэлэ? Гьэшлэгъоны...
Лэрэмэ еж-ежырэу загъэтлыгыжэу мафэ кьэклонкы
пшлэнэп.

А п э р э р. Ащыгъум тэ хэты тыригъэшъошт? Ма, ста-
каныр убыт. (*Пытлащэ фецэи*.)

П I ы т I а щ. Хьау шъуу, ар хьуна, емыклуба...
Сызэрэлаагыр шьошлэ... Хьайнапэба, аркымер кыслухьэу
сагъэтлылымэ!

Я т I о н э р э р. Лаагъэм аркымер кылуихыжына,
Пытлащ? Джы о Алахьыр кыютагы: узщыфаем, узфаем
фэдиз уешьошт, сигъэутэшъон плонэп, пшъхьэ ыгъэунэзэнэп,
кыплуклыжынынэп.

П I ы т I а щ. Енэгуагы адыгэ хьадэхэм аркымер
кьалуихы хьугъэклэ. (*Бэным дахьэ, ащ дэтэу ешъо, бэныр
еуплэкьлү, цэндэжы, клако*.) Алахьэм симыуклы, хьамплэлоу
сыдамыгъэтлысхьащтмэ шлэрэп нахь... (*Мэтлысы: кьопэ
зырызхэмкэ ышъхьэрэ ылаакьохэмрэ кьыдэщых*.) Тхьэр
шъосэгъэлълү, джыри тлэкьлү ешъутлых, нахь клыхьэу шъу-
шы.

А п э р э р. Ар лофэп, ар зыгорэу хьун... Арэп, Пытлащ,
улаагъэу сыдэу бащи кьэплэжыра? Укьыщышъошта мыш?
Моу джыри тлэкьлү горэ кьисэгъэгъахь. (*Аркыр арегъахь*.)
Тыбгъэзэ, тешъо, Пытлащ. Тылаао зэхьум, нахь лае хьугъэ,
джы тыбгэмэ, нахьышлү хьунклы мэху. Кьаао, кьабгэ!

П I ы т I а щ. Сэ сыд кьэслэжынын, сэ сыллаагъ, дунаим
силоф телыжып. Ау ауштэу шьоломэ... Я Алахь, псаоу кьэ-
нагъэмэ щылэклэ дэгъу кьят, сэрымэ — кло сэ сфэшлү хьун
бэн сэгъэгъот.

Я т I о н э р э р. Пытлащ, убгэшт тлаагъэ нахь, хьохьуб-
жэ дахэ кьелуал тлаагъэп.

А п э р э р. Алахьыр ары, Пытлащ, уибэн зэжъоу, гу-
зэжъогъум ухэмыклэу, пшъхьэ еуутэклыжэу, джэхьнэм
мэшлошхом ухэсэу уиахьрэт озгъэхьыныр!

Я т I о н э р э р. Амин! (*Пытлащэ зэрмырым фэдэу едэлү,
ыгу клодыгъэу бэным кьыдэклыжыны, цыкьлү-цыкьлоу локлы-
жыны*.)

А п э р э р. Олахьэ дэгъоу уебгыгъэм! Ащ фэдэу
сагъэтлылынэу сэрэшлэри! Кьыгахьу! Тэщ пае кьэслошт:
больницэмэ тачлэмыклэу, милицэр таужы имыклэу, тызфаер
тымыгъотэу, дгъотырэм теунэхьуллэу, тылэллэсысэу (*алэхэр
мэсысых*), тылэнтлырахьоу, тихьурэ тибзырэ зэхэклолаагъэхэу
Тхьам тешл!

Я т I о н э р э р. Амин!.. (*Ешъох, джыри рагъахь*.)
Тхэкьырэр кьызхэтымыгъэхьажэу, кьытхэхьажырэ кьыт-

хэмызагъэу, зэзэгъ зыфалорэ тымышлэу, тызышлэрэм тиуджэгъоу, тыбзэ джэгъогъу тшыжыгъэу Тхьам дунаим тытырегъэт!

А п э р э р. Амин!..

Ятфэнэрэ къэшлыгъу

Шытлащэ урамым рэкю, нэбгыритлоу щысмэ яклуалэ.

П I ы т I а щ. Алейкум сэлам! Хьау шьыу... сэлам алейкум. (*Шъхъахынэу тлэкIу зыкъагъэсысы*)

А п э р э р. Къеблагъ, Шытлащ, къэтлыс. Алейкум сэлам. Я т I о н э р э р. Къэтлыс, сьдэу хьурэ уиофхэр?

П I ы т I а щ. Сиофхэр... Иофэу силэри сшлэрэп. (*Блшхъэ дырегъэээкIышъ.*) Алахъэм симыукIи, сьзэрэллагъэр мыхэмэ ашлэрэба? Къэтлыс, ало, уиофхэр, ало. (*Зафегъазэшъ*) Адэ хьэдагъэм шьуклорэп, чьыгъаум шьучлэс, сикъыдэхыгъо хьугъэ... хьадэм идэхыгъо мэхъу.

А п э р э р (*шъхъахынэу*). Фабэба, Шытлащ...

Я т I о н э р э р. Плэгъурэба зэрэжьоркьыр... Къырахьыжэу, моу къэсхэмэ, тэри тахэхьан. Ы-ы, марыба, о укылухьагъэба, тыпфэтхьаусыхэмэ хьугъэ...

А п э р э р. Шьуйбынми яплжьын... удэхьажьыштба шьуадэжъ?

Я т I о н э р э р. Шьуйбынмэ тфяложъ. (*Къэтэдэжых, ыланэ къаубыты*). Ужыпкъэ мафэ тхьам пфешI.

Шытлащэ зегъалэ, зэндэрыкъэу, хьадэр укыкIалэу къэбгъэу-цумэ, зэрэхьышттым фэдэу, ыльакъохэр ымыуфэхэу зэблихьхэзэ, IокIыжы.

А п э р э р. Ллагъэмэ, рэхьатэу яунэ изымыгъэлгырэр...

Я т I о н э р э р. КъекIухъэшъ, урамым тет.

А п э р э р. Ары адэ, ежъ къецIэлтыхъэ, тэ мы фэбаем хьэдагъэм тыкIошт.

Я т I о н э р э р. Пчыхъэ зыхьукIэ, къэучылатэмэ, нысашцэм тыкIон.

А п э р э р. Ары шъхъае хьэдагъэба?

Я т I о н э р э р. Ары шъхъае нысашцэба?..

Яхэнэрэ къэшлыгъу

Хьулыфыгъэм пчэгъу гъумыр еулчы. Шытлащэ зэрэзэндэ-рыкъэу ащ къеклуалэ.

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Ы-ы, Шытлащэ?

П I ы т I а щ (*ынанIэхэр зэтелъых, ыIэхэр гоуихуагъэх, зэрэллагъэр къыригъаашIэ шлоигъу*). Тиунэкъош!..

Х ь у л ь ф ы г ь э р. СэшIэ, сэшIэ, Шытлащ.

П I ы т I а щ. Адэ ошIэмэ...

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Умыгузажъу, ащи игъо тифэжьын.

П I ы т I а щ. Сыгузажьоми, сымыгузажьоми, сэ сьздэкIошттым ськлогъах, узпылгыр о сшлэрэп нахъ.

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Къэлэпчэжъыер сыухы сшлоигъу...

П I ы т I а щ. Ар нахъ Иофымэ...

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Тигъунэгъумэ янысаш, блэкIырэмэ къысамылгъэулIэ сшлоигъу, мыдрэр зэхэтэкъуагъэ.

П I ы т I а щ. Адэ ар нахъ Иофымэ...

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Моу къэубытыри.

Шытлащэ пчэгъур еубыты, адырэр мэулчIэ.

П I ы т I а щ. Сэ сихъэдагъэу, джэгу ашIына?

Х ь у л ь ф ы г ь э р. Ыхьы, джы хьушт. Моу чIэслунышъ, къэсыухымэ, ськъэкIошт.

П I ы т I а щ (*къежъэжъыгъэу*). О-уиу, унэкъошыр пый шъэф зыфалуагъэр шьыпкъэу къычIэкIын. Сичэзыу къэси, сыллагъэмэ, цIыфы фэдэу сагъэтIылын фаеба? ЦIыфы фэдэу къысфышцыхъу, хьадэ фэдэу сагъэтIылын фаеба?

Яблэнэрэ къэшлыгъу

ХьапытIэ — сэмэгумкIэ, ПэтIые джабгъумкIэ къыкьокIых, пхэнтIэкIум къеклуалэх. ХьапытIэ фэсакъыпэзэ зиуфэгъахэу, макъэ кыхэлукIыштэу, е емыкIу горэ кыралгъэгулIэшттым энэгуерэм фэдэу, тIо-щэ къызтеуцо, зиплтыхъэзэ, мэтIысы. ПэтIые лъэбкъу зытIукIэ пхэнтIэкIум пэчыжэу къэуцу, бэщыпэмкIэ мэлабэ, къэнэгъэ тIэкIур фэмыкIужьырэм фэдэу щыт. Ежъ-ежьырэу мытIысы-шьуштэу къыпщэхъу, зэ-тIо ыпхэкI ещэи. ХьапытIэ бэщыпэмкIэ къэлабэшъ, ыпхэкIы кытеуIо.

Х ь а п I ы т I. КъэкIуат.
П э т I ы й. Ы?
Х ь а п I ы т I. Джыри тIэкIу кызэкIакIу.
П э т I ы й. Сыда?
Х ь а п I ы т I. Адэ бытэу ущытышта?

ПэтIые тIэкIу кызэкIэкIо, ерэгъэ-псэрагъэу мэтIысы. ХьапIытIэ бэщыпэмкIэ кыдеIэ.

П э т I ы й. СытIысыгъа?
Х ь а п I ы т I. УтIысыгъ, ар тIысыкIэкIэ олътэмэ.
П э т I ы й. Сыдыми, сытIысыгъэмэ хъугъэ.
Х ь а п I ы т I. Сид, больницэм ишIуагъэ кыокIыгъа?
П э т I ы й. КысэкIыгъ адэ. ПшIэжырэба — сагъэтIы-
сымэ, сыкъэтэдджыжын слъэкIыштыгъэп.
Х ь а п I ы т I. Джы укъэтэдджымэ, уагъэтIысыжын
альэкIырэп.

П э т I ы й. Ары. Сычъыени, сагъэчъыени амал иIагъэп.
(Хэчъые).

Х ь а п I ы т I. Джы узычъыекIэ, укъагъэушыжын
альэкIырэп. (БэщыпэмкIэ зэ-тIо епыджы.) Адэ жыгъо тхъа-
гъо мэхъуа? КъэхъушIырэм уетIэхъу, къэузырэм кыххэпы-
джэх, адэ ежъ кыххэпыджэ хъумэ? Е пIонтIыкIэу къежъэмэ?

П э т I ы й. Цэ пIумытыжъэу, пшхырэм уигъэтхъэна?

Х ь а п I ы т I. Адэ очъые сшIошIыгъэба... (ПэтIые хэ-
чъыежъы). Ы, ПэтIый? Е къушхъэр ришхыкIы хъумэ? Ри-
матиза... ЦIэ дахэ фашIы, рашIэфыштыр ашIэрэп. Зымафэ
зысфапи, сыкыкIыгъ, сыкыызфикIыгъэр сщыгъушшагъ. Згъа-
зи, сихъажыгъ, сызфихъажыгъэр къэсшIэжырэп... Джау-
штэу сыкыкIымэ, сихъажызэ, мафэр кIуагъэ, ы?

ПытIащэ къэлагъо. Зэндэрыкъэу къакIо, кызыкIуалэкIэ, та-
къикъ горэм къяжэ, гу кызлъаригъатэ шIоигъоу. ЫнапIэхэри зэ-
телых.

П I ы т I а щ. («Хъэдэ макъэкIэ»). Сэлам алейкум.

ХьапIытIэ тIэкIурэ къеплъы, игъусэ бэщыпэмкIэ едысы, адрэр
кыххэушыкIы.

П э т I ы й. Ы, кытлъыкIуагъэха?

Х ь а п I ы т I. Сэлам еIо, зэхэпхырэба?
П э т I ы й. Сыда зыфаер? Хэта?
Х ь а п I ы т I. «Сэлам» зыIорэр сид зыфаер?
П э т I ы й (къыдэплъые). «Алейкум» ащыгъум Iо.
КъэгъэтIыс, псэкIоды... Орыба, ПытIащ?
Х ь а п I ы т I. Хъадэр агъэтIысырэп, агъэтIылты нахъ.
П э т I ы й. Адэ къэгъэтIылтыба.
Х ь а п I ы т I. Игъо къэсмэ, ари дгъэтIылтын.
П э т I ы й. ГъушъапIэ горэм. (Хэчъыежъы).
Х ь а п I ы т I. Машинэм тежэ, ПытIащ, хъэдагъэм ти-
щэнэу. КъэтIысыгу, къэсымэ, тызэдэкIон. (ПытIащэ тIы-
сырэп). А ПэтIый!..

ПэтIые зи кыIорэр, загъорэ ышхъэ мэсысы, ылъакъохэр мэт-
хьох.

П э т I ы й. Мы хъэжым ыжэ зэтырилхъаштыба, ныу?
Х ь а п I ы т I. Мафэм узэтесэу очъые, чэщым ушылъэу
огупшысэ. УнапIэ кызщэфэхыным кыюгъоу къеублэшъ,
уикIын фаеу мэхъу. Зэп, тIоп... Оры, ПэтIый?

ПэтIые хэгурумыкIызэ, мэхъые. ХьапIытIэ бэщыпэмкIэ
зетIыргукIэ, къэтхыо, ылъэкъо лъэныкъо кIырэу, ышхъэ кIэуко-
шыкIыгъэу ХьапIытIэ къеплъы.

П э т I ы й. Къеблагъ!.. (Къэтэдджы шIоигъу, ау фэгъэ-
хъурэп). Ы, ора?

Х ь а п I ы т I. О уикIырэба? (ПытIащи къеплъы) Оры,
ПытIащ?

П I ы т I а щ («хъэдэ макъэкIэ» кыырегъажъэ, етIанэ
фэмышIыIэжъэу, тIэкIухэгубжыкIызэ). Сэ сылагъ. Сылагъ.
Кысэплъыба! Лагъэр щаум екIыжъа?

Х ь а п I ы т I. Ашъыу улагъэмэ — улагъ, амышIэрэ
пшIагъэп. Уинасып кыххы, улагъ. Сэ ПэтIый сыздэгущыIэ-
рэр. Ы, ПэтIый, о чэщырэ уикIырэба?

П э т I ы й. Сыда сызфикIыштыр? Марыба, сыкыкIи,
сыкъэкIуагъэба.

Х ь а п I ы т I. Хъау, сэ зыфасIорэр — чэщырэ уикIырэба,
тхъапшырэ уикIырэ?

П э т I ы й (чъыем хилъэшъожъызэ). Хъэжым тегъа-
лэшъ... СикIырэп.

Х ь а п I ы т I (*ыгъэшIагъоу*). УикIи пшIоигъорэба?
П э т I ы й. СшIоигъоу мэхъу, ау сикIырэп.
Х ь а п I ы т I. Адэ, пшIоигъоу мэхъумэ, сыд пае
уимыкIырэ?

П э т I ы й. Сэшъхъахы.
Х ь а п I ы т I. ОщыIэ, ара? Къыогуаорэба?
П э т I ы й. Сыд пай сщэIэн, саужы имыкIыхэ зыхъукIэ,
кIо, ор-орэу икI сэлэшъ, ежъ исэгъэкIы.

Х ь а п I ы т I. Ы?!
П э т I ы й. Сыд пIуи?
Х ь а п I ы т I. Адэ екIа ежъ-ежъырэу?
П э т I ы й. ИмыкIымэ сыд ышIэшт? ПщыIэ зэпытына?
Чэщ ренэм мэхъакъу.

Х ь а п I ы т I. Мэхъакъу, пIуи?! Ащ тэ джыри тынэсы-
гъэгоп... Ежъ иогъэкIы, Iолъ, пIэм узэрэхэлъэу? Ныоми зи
ыIорэба?

П э т I ы й. Зи зымыIорэ ныо щыIа? Ныор арыба изгъэ-
кIырэр.

Х ь а п I ы т I. Ныор ош пае екIы, ара?! Олахъэ ар ныо
гъэшIэгъоным! Ащ фэдэу нибжыи уиныо сегуцэфагъэп. Чэ-
щым щэ, плIэ сэ сикIын фаеу мэхъу, кIымэфэ чъыIэми, ау
синьоу... Адэ етIанэ сыдэу хъурэ?

П э т I ы й. ЕтIанэ егъэласэшъ, мыхъакъужыи зыхъукIэ,
къехъажъы.

ПытIашэ екIы, къегъээзжъы.

П I ы т I а щ. Ефэндыр ащагъ. (*Пыжъыхэр къеплъыхэ-
рэн*).

Х ь а п I ы т I. Къехъажъышъ...
П э т I ы й. Ары.
Х ь а п I ы т I. Сыд — арыр?
П э т I ы й. Къехъажъы.
Х ь а п I ы т I. Оры?
П э т I ы й. Сэ сэчъыеба. (*Хэчъыежъы*).

Х ь а п I ы т I. Алахъэм семьюкIи, сыд гъэшIэгъон мыщ
къыIорэр! Ежъ щылъ, ныор фекIы, ежъ щылъ — ныор къы-
фехъажъы!.. О, ПэтIый, адэ етIанэ орэхъатыжъа — ныор пфи-
кIэу, ныор къыпфихъажъымэ?

П э т I ы й (*къэууцызэ*). Ы?.. Адэ сырэхъатыжъын, хъэр
мыхъакъужыи хъумэ, хъэр хъакъу зыхъукIэ, ныор исэгъэкIы,

мэкъу тIэкIур атыгъужъыи, хэты ышIэра? (*Чъыем хилъэ-
шъожъыизэ*). А ныу, модэ джыри къэхъакъумэ сшIэрэп.

Х ь а п I ы т I. Е-е, дунэе гъэшIэгъон тыкъызтенагъэр...
ЛIагъэр псаум фэд, псаур лIагъэм фэд... Сыд узпэтыр,
ПытIаш? КIожьба, уидэхыгъо къэсы. Морары тэри тима-
шинэ къэкIуагъ, къэсымэ — титIысхъан.

ПытIашэ цIыкIу-цIыкIоу къыIокIыжъы.

ЯТIОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшIыгъу

Джыбэ изакъоу щыс, тутын ешъо, мэужъунтхыпщы. Хъэтао
къэлыагъо, зыгорэм егъэгумэкIы.

Х ь э т а у. Ярэби, минитф горэ хэхъожъыгъэмэ, шъаом
цокъэ шIагъохэр фэсщэфыщтыгъэ. (*Джыбэ къельээгъу,
къыкIэрэхъэ*.) Сэлам, Джыб.

Д ж ы б. Алейкум. (*Зи амыIоу тIэкIу теиIэ, Хъэтао
мэгумэкIы*).

Х ь э т а у. Джыб, сомэ минитф горэ пIыгына?

Д ж ы б. СIыгъ.

Х ь э т а у. Ярэби, зэкIэри лъапIэ хъугъэ...

Д ж ы б. Ар шъыпкъэ.

Х ь э т а у. Къало узэрэщыIэщтыри. (*Зи ымыIоу тIэкIурэ
ицэты*). Сомэ минитф горэ пIыгъымэ сIуи, сыоупчыгъагъ.
Моу шъэожъыем...

Д ж ы б. СIыгъ сIуагъэба.

Х ь э т а у (*къэзугъэжъыгъэу*). Мыекъуапэ сыкIогъагъ,
ау ащи щылъапIэх, Джашъокъом мыщ тучанэу къышъызэIуи-
хыгъэми узфаер тель. (*Джыбэ иджыбэ еIэбэжъы, Хъэтао къэ-
гушIо, къэхъупиIанушIэ*). Минитфыр джы сыд, ау умыIыгъы
зыхъукIэ...

Д ж ы б. Ауштэу умыIо, ари умыIыгъы зыхъукIэ... (*Иджыбэ
тутын къырехы, зыIуегъанэ, джыри еIэбэжъы, сырнычыр
къырехы. Хъэтауи къыльэплъэ, ыIэмэ къяплъы. Джыбэ ту-
тын еишъо*).

Х ь э т а у. Сэ сишъао фэшIу хьунэу зэ штэгъу ныIап телъыр. Ари зыгорэм ыщэфымэ...

Д ж ы б. Ямыгъэщэф, цокъэ тэрэзыр джы гъотыгъуай. (Джыри иджыбэ еIэбэжъы, чан къырехы, ыIэбжъанэмэ адэцIэнтхъухъэ, рельхъажъы. Хьэтао ащ лъэплъэ. Джыри иджыбэ иIэбэжъыизэ кьеIо). Сыда зыфэпIогъагъэр?

Х ь э т а у. И, кIо сомэ минитфы горэ пIыгъымэ сIогъагъэ.

Д ж ы б (иджыбэхэр къылыхъухъэ). Ары, сомэ минитф пIыгъына — пIогъагъэ... Мэлэу сиIэр зэкIэ сщагъэти, миллион фэдиз кIэхыгъ. (IэплъэкI цIыкIу горэ къырехы, ыIапэхэр елъэкIыжъых). О минитф оIо. Адэ минитф сIыгъын.

Хьэтао Iаеу къеплъы, IокIыжъы, Джыбэ ащ лъэплъэ.

Д ж ы б. Арэп, сыда мыр сэ сIыгъыр зыфэдизыр зэри-мыгъашIэ мыхъунэу саужы къызыфихъагъэр? ГъэшIэгъоны хъугъэх цIыфхэр. ЗыкIесIуагъэри сшIэрэп ныIа. Джы цIыфмэ къыуашIэщтым шIагъо иIэп. Адыгагъи укIыти ахэлъыжъэп. «Сомэ минитф пIыгъа?» — еIо. Сид уиIофхэлъ сэ сIыгъым? Адыгэр ауштэу мэупчIа?

ПытIащэ къэлъагъо, Джыбэ къекIуалIэ.

П I ы т I а щ. Уимафэ шIу, Джыб. (Щыт кьежэшъ).

Д ж ы б. ГъэшIэгъоны хъугъэх цIыфхэр, сэIо. Хьэтао къыIухъэгъагъ. Сомэ минитф пIыгъа ыIуи, щэ къысэупчIыгъ.

П I ы т I а щ. Оры адэ?

Д ж ы б. Сэ сид, делэ-делэу сIыгъэу есIуагъ.

П I ы т I а щ. Сэри моу тучаным дэжъ къыщысIукIэгъагъ, къысэупчIыгъэти, «сIыгъэп» сIуагъэ.

Д ж ы б. Олахъэ укыистекIуагъэм! Сэ щэ къысэупчIыгъ, щэмкIи сIыгъ сIуагъэ. Сымыделэмэ ауштэу сIоныя! Адыгагъи щыIэжъэп.

П I ы т I а щ. Ар шъыпкъэ, адыгагъэм хэмыкIырэмэ, хахъорэп. Мары ори сэри тыадыг. Адыгэ хабзэхэр ошIэба о?

Д ж ы б. Сыда зыкIэсымышIэрэр? Обичай зыфалорэр арыба? Адыгэ хабзэ сымышIэу мэхъуа, сыадыгэба?

П I ы т I а щ. Адэ ущысэу цIыф къыIухъэмэ, сид пшIэн фаер?

Д ж ы б. Хэта къыIухъащтыр? Зы къыIухъагъэти, сомэ минитф пIыгъа ыIуи, сыригъэзыгъ. Хэта джыри, сыда зыфаери?

П I ы т I а щ. Зыфае щыIэмэ, кIо кьеIогъу ифэн. Зыгорэ къыIухъэмэ, сэIо, ош нахъыжъ горэ, сид пшIэн фаер?

Д ж ы б. КъыIухъащтыр ошIэмэ, ар зыфаери о пшIэн фаеба. Хэтмэ ащыщ шъуIо?.. Исмахылэжъыр IэнтIырахъу, Пэзадэ ящагу дэт дэшхо чъыгым блэкIышъурэп. Орзэмэсына?.. Ар илъэсым зэ урамым кытехъэ, мэгъуащэшъ, ащэжъы. Джахэр арых сэщ нахъыжъэу дэххэр. Хэт къыIухъан?

П I ы т I а щ (зэндэрыкъэу мэуцIу, «зегъалIэ»). Адэ лIагъэ къыIухъэмэ, лIагъэ къыIухъэмэ, сэIо, утэджыштба?

Д ж ы б. ЛIагъэ къыIухъэмэ, пIуи? ЛIагъэр сыда къызыфIухъащтыр, лIагъэмэ яунэ ерэлъ, машэм радзэжъыфэ. (ПытIащэ зэндэрыкъэу IокIыжъы). Мощи сылагъ еIо!.. Тэрэзэу улагъэмэ, Тхъэр къыоуагъэу укъекIокIэу ухэтыныеп. А синасып мори ахъщэ ыIоу къызэрэсэмылъэIугъэр!..

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

ПытIащэ сценэм зэпырэкIы. Джы зэндэрыкъыжъэп, зэрэгумэкIырэр къыхэщы. Макъэ горэхэр ытхъакIумэ къыредзэх, къызэтеуцо, зеплтыхъэ: нэбгырищ ешъохэшъ щысых, пщынэ аIыгъ, аркъыр апашъхъэ ит. Зэхэпх къодыеу пщынэм еох, ащыщ горэ къэшIэ. ПытIащэ зэндэрыкъэу якIуалIэ.

П I ы т I а щ. Пщынэ макъэр зэхэсхыгъэти, сыадыгэба...

А п э р э р. Къеблагъ, къеблагъ, ПытIащ.

Я т I о н э р э р. Тэ, ошIа, хъэдагъэм джэгу тетшIыханэп тIуагъэ, ау моу тIэкIу горэм тычэфын тIуи... нысащэба, сид Iо фаеми... КъэтIыс ори, къеблагъ.

П I ы т I а щ. Ары шъхъае хъэдагъэба?..

Я т I о н э р э р. Хъэдагъэ щыIэщтмэ ышIагъ пшIомIа къэзыщагъэм. Зигъор малIэ, зигъом къещэ. Ешъу моу! (Фырегъахъо).

П I ы т I а щ. Сешъона... сэ... хъэдагъэм тыгужъомэ?..

А п э р э р. Ешъу! Нысащэ щыIэу хъэдагъэ дэпшIыхъэ хъуна!

Я т I о н э р э р. Ешъу, ешъу!

Ешгох, пщынэм макIэу кырагъаIозэ кыдешIэх. ПытIащи кы-
тырашэ. ТIэкIурэ зэндэрыкъэу кьешIэ, етIанэ зэрэлагъэр шэгъуп-
шэш, дэгъоу кьашъо. ЗыкьешIэжышъ, кыызэтеуцо, пщынэ ма-
къэм ычIыпIэкIэ хьэнтIэркъо макъэхэр зэхыхы. Щысмэ амакъэхэр
псэушъхъэ зэфэшъхъафмэ амакъэмэ афэдэхэу зэхохы.

П I ы т I а щ (*дэпкъ сыхъатым дэпльые*). Модэ — сы-
хъатыр!.. Сэ сыкIожьын фай, сидэхыгъо къэсы.

Я т I о н э р э р (*гуфанлъэу кьепльышъ*). Ы-ы, ПытIащ,
орыба лIагъэр?

А п э р э р. ГъэшIэгъоны хьурэр!.. Хьадэр джэгум кы-
щышъуагъ!.. Хьайнэпэ цIэIужьы хьугъэ!

Я т I о н э р э р. Умылагъэмэ шIэ, ПытIащ? ОрыкIэ
нахьышIуба ар?

П I ы т I а щ (*тIэкIу цыхъэ зыфимышIыжъэу*). Хьау,
сыллагъ... сылIэгъэн фае... сылIэгъэнба?.. Сыллагъэу сыкы-
шъухэхьагъ. Улагъэмэ — уешъоу, укьашъокIэ укъэхужьы-
нэу шыта? Нэбгырэ пчъагъэмэ кысаIуагъ сызэрэлагъэр.
Сибэни атIы, тIэкIу сфэмышIуми, сэры зибэныр... (*Гуфан-
лъэу кьахапльэшъ, зыгорэ ыгу кьэкIыгъэу*). Хьадрыхэ
сыкIожъэу, ащ кышчысэупчIыхэмэ, адэ сид ясIощт? Сихъэ-
дашъхъэ шешъуагъэх, сIощта? Ащ пцIы шыуагъэусышътэп.
Зи мылагъэу цыфхэри кьээрэугъошътха? Тиунэкъошчымы
сылукIагъ, иIоф ыухмэ, ари хьэдагъэм кьэкIощт. Сэрымыр-
мэ, адэ хэт лIэгъэштыр?

А п э р э р. Зи лIагъэп. Зыгорэ лIагъэмэ, хьэдагъэм
тыкIоныеба! Джары хьадрыхэ шыпIощтыри. Хьау, джырэп,
етIанэ улIэу, узидгъэтIылыжыкIэ ары. Тэ тымыкIуагъэмэ
— хьэдагъэ шыIэп. Адэ сэ сымыкIоу, мор мыкIоу, ори умыкIоу,
зи мыкIомэ — улагъ оIокIэ, ар хьэдагъэ хьушъта?

Я т I о н э р э р. ПытIащ, гъэшIэгъонэу озекIо о. УлIэныр
сэмэркъэу пшIошIа? Усымэджен фае, сымэджаплэгъэхэр
кыпфэкIощтых, Iахьыл-благъэхэр пфэгумэкIыштых... Сы-
мэджаплэ кыпфэкIуагъэха о? Усымэджагъэуи зэхэтхыгъэп,
тэрэзэу усымэджагъэу.

П I ы т I а щ. Ар шъыпкъэ, ау IофшIэгъушхоба...

Я т I о н э р э р. Адэ джары. Ма, ешъу. (*Ешгох*) УлIэныр
псынIагъомэ, зэкIэри лIэныеба!.. Чэфынапхъэр ары, бэныр
ары, тхьаусхакIохэр, гъомлапхъэр, ефэндым ептыштыр,
хьэдэгъэпкIыри... Егупшыс. А пстэури пфызэшIомыкIышты-
мэ — умылагъэми, нахьышIугъ. Тэ ухэдгъэукошътэп. Узы-

лIэкIэ — тэ кыытIощт. Е о макъэ кьэбгъэIун. КъэтIысыжъ.
Адэ о уешъорэпи?

П I ы т I а щ. Хьау, икъун. Сэ... тэрэз, а кыызфашъуIорэр,
тэрэзын фае, ау кIо моу зэ сыкъэплэгъэшт, тищагу цыфхэр дэ-
тыгъэх, хэты ышIэра, сысымаджэу, кIэупчIако кьэкIогъэнхэ-
кIи мэхъу. Адэ емыкIуба...

А п э р э р. Е усымадж, е уикIалэ кышцагъ.

Я т I о н э р э р. Бэрэ укъэмыт.

Я щ э н э р э р. УагъэтIылыхэмэ — кьэкIожъ.

А п э р э р. Тэ тыкыюжэшт.

П I ы т I а щ. Ащыгъум дэгъу, сэ сыкыаупчIышът: сыла-
гъа, сысымаджа, хьаумэ сикIалэ кышцагъа? (*ТхьагъэпцIэу*).
Сыллагъэу, шъо лIы хьарзынэхэр шъуешъоу, шъукъашъоу,
шъуджэгуна шъыу!

Ящэнэрэ кьэшIыгъу

ПытIащэ ядэжъ кьэкIожьыгъ, зепльыхъэ, мэгумэкIы.

П I ы т I а щ (*ежъ-ежъырэу зыдэгъуцыIэжъэу*). Сыдэу
макIа цыфэу кьэкIоллагъэр? (*Ыкъо кьегъэуцу*.) А сишъау,
сидэу хьура Iофхэр?

К I а л э р. УмыгумэкI, шIэхэу едгъэжъэшт.

ПытIащэ куп макIэу дэтым кьалорэ гушчыIэмэ акIэдэлукIы, мары
ыкъо зыгорэм дэгущыIэ.

К I а л э р (*кыфэтхьаусыхъэштыр кьэкIуалIэу ылъэ-
гъугъэшъ*). Тятэ гушъ игъонэмысы хьугъэба, а-а!

И с м е л (*тхьаусхакIо кьэкIуагъэр*). Ужыпкъэ мафэ шъу-
фэхъу.

К I а л э р. А сыунэхъу гуши сэ!.. (*Мыгъыштыгъэм фэ-
дэу*). Модэ псы икIутыгъэм ухэмыуцу. Ящикхэр кьэпшцагъэ-
ха?

И с м е л. Ы? Ы-ы! Моу сыкъэсыжыкы тет. КъинкIэ ушъI,
сэIо...

К I а л э р. Ары адэ, чьылэ умыIоу, жьоркыкы умыIоу,
сабыим фэдэу укъыдекIокIызэ...

И с м е л. Сыда кьеузыгъэр?

К I а л э р. Хэты гушэ ышлэра, ылъакъокIэ къэушлүцIэу кыригъажы, мэфишым кыкIоцIы къэгъонлагъ.

И с м е л. Зи Iзэгъу иIагъэба?

К I а л э р. Сьд етымышIэжыгъ Iори!.. Профессор едгъэплгыгъэп нахъ. Непэ щэ меднэ купорос теткIэщтыгъэ. А сыунэхъугъэ гушэба сэ!

И с м е л. Купорос оIуа сэIo?

К I а л э р. Адэ о сьд тепкIэрэр?

И с м е л. Хэт зытескIэщтыр?

К I а л э р. Помидорыр арыба, адэ шъуичэмыжъа зытепкIэщтыр?

И с м е л. Адэ сэ уятэ огъаеу сэIoшъ...

К I а л э р. Тятэ зыгъэен икъун мыщ къекIолIэщт, ар Тхам ыпашъхъэ ихъажыгъ, ащ Ioф иIэжъэп, тэ тапашъхъэ кьинэгъэ хатэр ары Ioфыр. Дэтхырэр Ioфа, дэттэкъужыщтыр ары нахъ. Модэ лIыжъыхэр блэкIых! А-а-а! БлэкIыгъахэх. Ящик баIo къэпшагъа?

И с м е л. Шъищ фэдиз.

К I а л э р. КIo къэкIорэгъэм кыпшъхъапэных.

И с м е л. Сьд къэкIорэгъа, боу сипомидорхэр дахэх, къяузи щылэп.

К I а л э р. Шъуадэжъ удэхъажыгъэба?

И с м е л. Хъау, сыкызэрэсыжъэу, уятэ щымыIэжъэу зэхэсхыгъэти, ящикхэр тадэжъ язгъащэхи, занкIэу шъуадэжъы сыкъэкIуагъ.

К I а л э р. Е-о-ой, ащыгъум зи джыри пшIэрэп. Шъуикъоджашъхъэ ошъушхо кыщехыгъ, хатэхэр хъалэчы ышIыгъэх.

И с м е л. Ы-ы?! Алахъэм сигъэунэхъугъэба ащыгъум! (Мэгъы.) А-а-а!..

ЯплIэнэрэ къэшIыгъу

ПытIащэ ыкьорэ Исмелэрэ зэраIуагъэр зэкIэ зэхихыгъэ, ыгу кIодыгъэ. Зеплтыхъэ.

П I ы т I а щ (ежъ зыдэгъуцIыIэжъы). Ярэби, моу сихъажъэу, сигъолтыпIэ згъотыжыгъэмэ, нахъыбэ сыфэежыгъэп. Куп дэхэкIае кыдахъэ, хэтых шъуIo?.. Слъэгъугъэхэр ахэ-тых, хъэдагъэрэ джэгурэ тыздэщымыIэгъэ къуапэ горэ къэ-

нэгъэна? Бжъэдыгъух... Шапсыгъэх... Къэбэртгэе зытIу... Ы-ы, джэгум къэкIуагъэхэу, хъэдагъэм кытефагъэх! (Зыгорэ къекIуалIэ).

Т х ь а у с х а к I о р. Сипшагъэмэ дэгъугъэ хъадэр зэ-рылтым. Хъадэм тIэкIу сыкIэрысыни, тьнэжъкIэ тIахъыл чыжъэх. Зэпсаум слъэгъугъэп, ау Тхам кытфигъэгъун.

П I ы т I а щ (рещажъэ). Мыр — пщэрыхъапIэр ары... модыкIэ некIо... мары мо унэм силъ... илъ... хъадэр илъ... хъау, ошIа, модыкIэ сыщылэн.... щылэн фае.

Т х ь а у с х а к I о р. Алахъэм симыукIи, хъадэм къекIу-хъэшъ мы унэм ита дгъотын тымылъэкIэу!

П I ы т I а щ. Сэри згъотырэп ар, чылэми ышIэрэп зы-дэщылэр... КIo шагум тыдэтыныгу, мары шIэхэу рагъэжъэщт, дахыщт. Ы-ы, мары сыщыль... хъадэр щыль.

Пыжъэу щылтым екIуалIэх, ПытIащэ лIыжъым ынэгъу кыре-хышъ еплгы.

Т х ь а у с х а к I о р. Хъадэр ара?

П I ы т I а щ. Сэрэп ошIа... Мыщ фэдэу Iэе дэдэ сыхъу-гъэна сызэлIэм? Къэтэдж, сыIаеми — сыIай, сэры зиIэягъэр!

Т х ь а у с х а к I о р (ылэ цэигъэу цыт, ащыщэу зыфэт-хъаусыхъэщтыр ышIэрэп, зэ ПытIащэ ылэ фецэи, етIанэ лIы-жъэу цылым). Ужыпкъэ мафэ шъуфэхъу.

П I ы т I а щ. Тхъауегъэпсэу. Мары мощ еIу. (Пыжъэу цылым филоу). ТIахъыл дэдэп, ау джыри псау фэд. Къэ-тэдж! Орзэмэс! Чылэр зэтегъэIагъэу зэхэт, сихъадэ дахын фае. Къэтэдж!

Т х ь а у с х а к I о р. Ора ПытIащэу лIагъэр?

П I ы т I а щ. ПытIащэр сэры шъхъае, лIагъэр зэхэтфын тлъэкIырэп. Хъайнапэ сешIы. (Пыжъым етIырзу). Къэтэ-джыжъ, зыбгъэчыекIыгъэмэ, сэры мыр зихъэдэ гъолтыпIэр!

Л I ы ж ь ы р (тIэкIу зыкъегъэхъыешъ). Орымэ зихъадэ гъолтыпIэр, сэ сьд пае сагъэгъолтыгъ? Сыкъэтэджыщтэп. Уфаемэ, ори къэгъолъ.

П I ы т I а щ. Упсаоу зыдыбгъэхыщта?

Л I ы ж ь ы р. Сыпсаумэ, хэта зышIэрэр? О зыр ары. Саужы икI. Тадэжъы блэкIыхэ зыхъукIэ, сыкъарэгъэуш, ащ нэс згъашIэмэ. Е фаехэмэ — сарэгъэтIыль.

П I ы т I а щ. Адэ сэ сьд сшIэщт джы? СылIагъэу сыща-гъэIэна? Ащ хэты фиты сишIын, псэухэри ерагъэх... Ущылэни

уфимытыжьэу, улагагэми — уамыгэтыльэу!.. Е, сышъольэу, сыжъугэтыльыжь!.. Тхьамыклагэоба — мощ фэдиз адыгэмэ уагурымылоу!

Т х ь а у с х а к I о р. Машэлахь, хьэдагэми, дэгъуба зы чыплэу зэдэплъэгъуныр мощ фэдиз адыгэр!

П I ы т I а щ. Тара мощ фэдиз адыгэр?

Т х ь а у с х а к I о р. Мощ фэдиыр!

П I ы т I а щ. «Мощ фэдиз адыгэр»! Мохэри адыгэха? Мохэр арых — сэмэгумкIэ плъэри. Тыдэ кыкIыгъэх ахэр?

Т х ь а у с х а к I о р. Мохэри?.. Бжъэдыгъу кыкIыгъэх.

П I ы т I а щ. Адэ Бжъэдыгъу кыкIыгъэхэмэ, ащыгъум хэтых? Чэчэнха, хьурцха — Бжъэдыгъу кыкIыгъэхэмэ?

Т х ь а у с х а к I о р. Бжъэдыгъу кыкIыгъэхэмэ — бжъэдыгъухэба.

П I ы т I а щ. Адэ сыд «мощ фэдиз адыгэр» зыкланорэр? Джы мокIэ плъэри, джабгъумкIэ.

Т х ь а у с х а к I о р. Сэплъэ.

П I ы т I а щ. Тыдэ кыкIыгъэх ахэр? Зи пшIэрэ ахэтба?

Т х ь а у с х а к I о р. СымышIэхэу мэхьа! Зэ зэлукIэшхо ухэсэу, тIо горэм театрэм укIоу, нысашэрэ хьэдагъэрэ щэрышэ уахахьэмэ, ынэ кыпсэу, ыпсэ пытэу адыгэ тIэкIоу къэнагъэр зэкIэ плъэгъушт. Мохэр ара? Нысашэ горэм шыслъэгъугагъэх сшIошI, сыхэмыукъорэмэ — КIэмгуге кыкIыгъэх.

П I ы т I а щ. КIэмгуге кыкIыгъэх, арыба? Адэ КIэмгуге кыкIыгъэхэр хэтых?

Т х ь а у с х а к I о р. КIэмгуге кыкIыгъэхэр кIэмгуге.

П I ы т I а щ. Адэ джы мокIэ... модыкIэ, сэлэ, плъэри зэ. Мохэр, модэ мо кIэлэ шъонтIэу, кIэлэ шIагъохэр... ахэмэ о зи уинэлуасэ ахэтба?

Т х ь а у с х а к I о р. Мо кIэлэ шъонтIэуитIур сэшIэ. Москва сашыIукIэгъагъ. Зым помидор хьушэ, адрэм бжъыныф дзыуипшI къашэгъагъ. Помидоры зышIокIодыгъэр Мамхыгъэ щыщ, бжъыныфым ызыныкьо тэу язытыгъэр улэпэ кIал.

П I ы т I а щ. Мамхыгъэ щыщыр хэт — бжъэдыгъуа, кIэмгуа?

Т х ь а у с х а к I о р. Мамхыгъэхэр абдзахэхэу аIо. Улапэхэр сэ къэбэртаехэу слощтыгъэ, ежъхэр бэслъынэйхэу кыычIэкIыгъэх.

П I ы т I а щ. Адэ хэт джы адыгэу плъэгъурэр — ынэ кыпсэу, ыпсэ пытэу? «Мощ фэдиыр» тары?

Т х ь а у с х а к I о р. Ары шъхьае адыгэхэба — бжъэдыгъухэр?

П I ы т I а щ. Адыгэхэмэ — сыд пае бжъэдыгъух?

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ кIэмгугехэри адыгэхэба?

П I ы т I а щ. КIэмгугехэр адыгэхэмэ — адыгэхэр хэтых?

Т х ь а у с х а к I о р. Бжъэдыгъухэба.

П I ы т I а щ. Адыгэхэр — бжъэдыгъух, ара? Абдзахэмэ сыд аIощт адэ? Уадыгэныр арэу дэгъумэ — сыд пае загъэ-абдзахэр? Нахь пыутэу къафидэкIа?

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ къэбэртаехэр?

П I ы т I а щ. Къэбэртаехэр — къэбэрдинэ-бэлкьархэба.

Т х ь а у с х а к I о р. Ашъу «тыадыг» аIо!

П I ы т I а щ. Ашъу «кабардинц» аIошъ атхы.

Т х ь а у с х а к I о р. Ары шъхьае аIоба?

П I ы т I а щ. Ары шъхьае атхыба?

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ зи адыгэ дэтба джы мышц? Модэ мо кIалэр — джар адыгэшт.

П I ы т I а щ. Мора? Ар афыпсыпэ кубан шапсыгъ.

Т х ь а у с х а к I о р. Модрэр?

П I ы т I а щ. Пэнэхэс кубан шапсыгъ.

Т х ь а у с х а к I о р. КъыгоситIур?

П I ы т I а щ. Хьаштыку-псэйттыку кубан шапсыгъэх.

Т х ь а у с х а к I о р. Ахэри адыгэхэп, ара?

П I ы т I а щ. Арэп, ушапсыгъэмэ, сыдэуштэу уадыгэшт?

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ хылушъом Iусхэр?

П I ы т I а щ. Хы Iушъом Iусхэр зызгъэпсэфыхэрэр арых. Пшъыгъэхэшъ, джы загъэпсэфы.

Т х ь а у с х а к I о р. Сыд арэу зыгъэпшъыгъэхэр?

П I ы т I а щ. Уадыгэным ыгъэпшъыгъэх. Джы загъэпсэфы.

Т х ь а у с х а к I о р. Сэ зыфасIохэрэр хылушъо шапсыгъэхэр арых.

П I ы т I а щ. Джыри Iусха ахэр? Хэта зыфапIохэрэр?

Т х ь а у с х а к I о р. Красноалександровскэр, Марьино-Алексеевкэр, Головинкэр.

П I ы т I а щ. Ащ фэдэ шапсыгъэ лъэкъуацIэ зэхэсхыгъэп. Къоджэбэрд, Ащэмэз, Нэпсэу, Нэгъуцу... Зэгорэм шапсыгъагъэхэми, джы нэс афэщыIэгъэштэп. Е агъэшапсыгъагъэхэп.

Т х ь а у с х а к I о р. Шапсыгъэжхэп, ара?

П I ы т I а щ. Ушапсыгъэныр псынклагъоп. Уадыгэныр егъэзыгъэп, нахышлухэнкIи мэху умыадыгахэми, ау ушапсыгъэныр... Хьау, хылушъом улусышт къодыер арымэ, уныбачIэ упышлагъэу, ар хьушт. Ау укъэмытэджэу улусын фае, уулъыми, нахышлух. Пшхъэ къэмылэтэу.

Т х ь а у с х а к I о р. Олахъэ гукъаом... КIо мыадыгэ дэдэхэми, дэгъугъэба тIэкIу нэмылэми загъэшапсыгъагъэмэ.

П I ы т I а щ.: Гъагъэмэ!..

Т х ь а у с х а к I о р. ИжыкIэ лIы пхъашэхэр къахэкIыштыгъэх: Ащэмэз, Къоджэбэрдыхъо Мыхъамэт, Хъатхымэ я КъокIас... ЛIы пхъашэхэр къахэкIыштыгъэх.

П I ы т I а щ. КъахэкIыхи, кIуагъэх. ЗекIо кIуагъэх. Ахэр дэмысхэу зыкытырагъафи, шапсыгъэжъ лIыжымэ ачIыпIэкIэ шапсыгъэкIэ лIыхужьхэр къафэкIуагъэх: Лазаревымыкьор, Головинкэмыкьор, Александр — есыр. Джа ижырэ шапсыгъэ лIыхужьхэр къэкIожьыфэхэ, шапсыгъэкIэ лIыхужьымэ кытфэсакъынхэу, тыкъаухъумэнэу тхъэланэ ашIыгъ. Арышъ, рэхъатэу, уныбэ дэгъэзыагъэу хы лушъом Iуль.

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ сыдэу тыхъушт джы?

П I ы т I а щ. Хэта зыфапIорэр?

Т х ь а у с х а к I о р. Адыгэхэр арыба.

П I ы т I а щ. Тыдэ щыIа адыгэ? Адыгашъхъэ шIотэу о зыгорэ мыщ шыюлгагъау?

Т х ь а у с х а к I о р. Моры.

П I ы т I а щ. КIэмгуашъхъ.

Т х ь а у с х а к I о р. Морары.

П I ы т I а щ. Бжъэдыгушъхъ.

Т х ь а у с х а к I о р. Модрэр?

П I ы т I а щ. Абдзэхашъхъэрэ къэбэртэяшъхъэрэ.

Т х ь а у с х а к I о р. Адэ мохэр?

П I ы т I а щ. Ахэр шапсыгъагъэхэр арых тIуагъэба.

Т х ь а у с х а к I о р. Зэ, зэ! Адэ щэрджэсхэр?

П I ы т I а щ. Щэрджэсхэр — черкесых. Черкесхэр хэ-тых? Александр Сергеевич Пушкиныр ары зылъэгъугъэхэр. Пушкиным ылъэгъугъэхэм нэужым зи атеплъэжыгъэп.

Т х ь а у с х а к I о р. Олахъэ зи хъун къэмылорэм!.. Мош фэдиз адыгэмэ зы адыгэ горэ ахэмытынэу!

П I ы т I а щ. Ащ фэдизэу угу умыгъэкIоды. Зэе-тIуае горэ ахэтышт. Зыгорэм IэнатIэ зыратыкIэ, «олъэгъау, бжъэ-дыгъум IэнатIэ ратыгъ» аIошъ, мэкуох. КIэмгуер IофшIэпIэ

тэрэз зыIуагъахъэкIэ, «охъахъай кIэмгуети, Iуагъэхъагъ» аIошъ, зашIэжырэп. Адыг — аIорэп, кIэмгуй, шапсыгъ, бжъэ-дыгъу, абдзах, къэбэртэи аIо. Адыгэ алъэгъурэп. Уадыгэ-нэуи фаехэп. Аутхыдзых, зэхэфых, зэтырафых, аушъхъэх, аупIэлух, аупцIэных... Джырэ адыгабзэкIэ къэпIоштмэ — сортирзуаты ашIых. Куп-купэу агощых, нахъ зэбгырыфыгъошIу хъунхэу. Енэгугагъо тэ титIо ар зэхэтфын тымылъэкIынкIэ, хъэдагъ тызхэтыри.

Ятфэнэрэ къэшыгъу

ПытIащэрэ ТхъаусхакIомрэ зи амылоу тIэкIурэ щэтых, чэфын-чъэх. ПытIащэ мэгуэмкIы.

Т х ь а у с х а к I о р. СшIэрэп ныIа... Адыг, тIо, адыгэ хабз, адыгагъ... О сыд кыибгъэкIырэр адыгэ хабзэм?

П I ы т I а щ. Сэ ащ кыизгъэкIырэр: адыгагъ залокIэ, зэгорэм, зэманым, адыгагъ, нэмыщыгъэп, французыгъэп — адыгагъ. Зэманыр икIи, большевик революцэр къэси, совет хабзэр дгъэпси, советскэ народы тыхъугъагъ. Джы советскэми изэман икIи, адыгэ народы тыхъунэу тыублагъ.

Т х ь а у с х а к I о р. Адыгэ лъэпкъ.

П I ы т I а щ. Ар ижыкIэ зэралоштыгъэр ары, ауштэу зылоштыгъэхэр адыгагъэхэр арых. Джы сыд аIорэр? Гъэзет-мэ уяджэрэба сIо? Адыгэ народы тэхъу.

Т х ь а у с х а к I о р. Ары шъхъае тIури зыба? Народ — цIыф лъэпкъ?

П I ы т I а щ. Тылъэпкъыгъэти — джы народы тыхъунэу едгъэжыагъ. Тэтхэ, теджэ, тхылъхэр кыдэтэгъэкIых... Егуп-шысэри зэ: лъэкъуацI, лIакъо, лъэпкъы, народ — хахъозэ макIо. Сэ сыеджэгъэшхоп, ау джауштэу кысщэхъу.

Т х ь а у с х а к I о р. ЗэрэхъурэмкIэ, нахъ Iушы тэхъу. Адэ тыдэ хъугъэ адыгагъэр?

П I ы т I а щ. Ар кыиосIуагъэба: адыгагъэр — зэгорэм адыгагъэу, джы шымылэжыр ары. Лагъэ, чIалъхъажыгъ, фыкъуагъэ, дунаир ыхъожыгъ, ыпсэ хэкIыгъ, тхэкIыжыгъ, ахърэт дунаим кIожыгъэ, чIагъэукIорэежыгъ...

Т х ь а у с х а к I о р. Къозэупаштыкъ хъугъэ.

П I ы т I а щ. Ары.

Т х ь а у с х а к I о р. Джы къэнагъэхэр...

П I ы т I а щ. Джы къэнагъэхэр народ хъугъэх сIуагъи. Лэжьакох, тхакIох, шIэныгъэлэжьых, помидорникых, ешъуакIох, рэкет, бизнесмен, спекулянт, министр...

Т х ь а у с х а к I о р. Адыгагъэр...

П I ы т I а щ. Адыгагъэр бахъсымэрэ къундысыурэ зашъоштыгъэр, джы народыр сыд зашъорэр: аркъ, самогон, бормотух, чачэ, зи ымыгъотымэ — къалмыкъщай.

Т х ь а у с х а к I о р. Адыгагъэр, адыгэ хабзэр моу зы цыпэ горэкIэ къахэщымэ, сыд щышIын?

П I ы т I а щ. Адыгэ хабзэр цыраоп, къахэпIыикIынэу. Къахэщырэм рашIэрэр пшIэрэба? Е къыпыщырэр паупкIы, е къакъудыишъ, ратхы. Уакъыхэщынэу арэп лъэпкъ хабзэр къызфыхахырэр, уахэкIокIэнэу ары нахъ. Хэбзэ пстэури джы зэхагъахъ. Хабзэхэр зэхагъахъахи, зэкIэ зы Конституцэ ратхагъ.

Т х ь а у с х а к I о р. Алахъэм симыукIи, моу зыгорэкIэ такъыхэщын фаеба, тыадыгэба?

П I ы т I а щ. Хъау, уакъыхэщышт закъор арымэ — ар хъойба! Хэт анахъыбэу ешъорэр? Хэт анахъ Iаеу бзаджэрэр? Тыгъорэр? Адыгэх. Аужыпкъэм, абзэ пхъэтэпэмыхы ашIы, ашэгъупшэжы. Къанджыми ыбзэ къешIэжы, захигъэкIуа-кIэрэп.

Т х ь а у с х а к I о р. Къанджым ыбзэ щэгъупшэкIэ, ащ пае быбыштыгъэ къэнэшта?

П I ы т I а щ. Адэ ыбзэ зыщыгъупшэгъэ къанджыр бгъашхъомэ зыхагъэхъан оIуа о? Сыадыг пIоныр къинэп, къи-ныр — уадыгэныр ары. УлIэжыгъэми: ар адыгагъ, адыгагъэ зэрихъагъ, къэзылгыфгъэмэ анапэ тырихыгъэп, адыгэхэри цIыф дэгъух аригъэIуагъ фаложьынэу.

КIэух къэшIыгъу

Хъадэр къырахы. Ефэндыр пчэгум ит. ПытIащэ мэгумэкIы, зэн-дэрыкъэу къекIухъэшъ ахэт, зэрэлIагъэр къаригъашIэ шIоигъу.

П I ы т I а щ (*ежъ зыдэгъушIэжы*). Ярэби, хъайнапэ сэхъу, сылIагъэу самыгъэтIылымэ, чылэмэ сыд аIон, сэри сыдэуштыгъэ дунаим сытетын?

Ыкъо елъэгъушъ, екIуалIэ.

К I а л эр. Сыд узымыгъэуцурэр, тят?

П I ы т I а щ. А сикIал, сэры дахын фаер!..

К I а л эр. Ашъуу зэ дахыштыр дахэу, тыухыгъэмэ нахъыбэ сыфэягъэп...

Цыфхэр зэхэуцох, ефэндыр къахэкIоты.

Е ф э н д ы р. Мы хъадэу тапашъхъэ... (*ПытIащэ къелъэгъу*) итым... къысфэгъэгъу, си Алахъ закъу...

ПытIащэ тIэкIу къахэкIоты, зэрмыры хъугъэм фэдэу щыт.

Ефэндым игушыIэхэр зэхэтхыхэрэп. ПытIащэ мэгумэкIы, ку-пыр самбырэу къекIухъэ, зырымэ якIуалIэ, ащыщ горэм зыгорэ риIошт фэдэу зызфигъазэкIэ, мэлы, чэмы, хъэ макъэ е нэмыкI псэ-ушъхъэ макъэ зэхэхы. Ефэндым ымакъэ джыри зэ къыдэуае:

«Игонахъхэр фэгъэгъух, джэнэт лъапIэр къет...» «Амин!» залокIэ, хъадэр рахыжъэ, ащ лIыжъыр зэрэтель. ГушыIэ цыпэхэр зэхэхых.

—...Сыд шъуальэныкъо щыкъэбар?

—...Хабзэ илъэп, бзыпхъэ илъэп.

—...ЗэкIэ тыгъужъы хъугъэ, сыд адыгагъа узэрыгу-щыIэрэр?

—...Зыдгъэпсэфыштыгъэ, сэлэ?

—...(*Апэ итым фIуIоу*). Алахъэр етагъ, емышъоу зы мафэ гори блигъэкIырэр.

—...Зыщешъори похмель зыщишIырэри зэхэкIокIагъэ.

—...Сыда мы хъадэ дэхыныр щэджагъом зыкIытырагъа-фэрэр? НахышIуба пчыхъэ чыIэтагъэм тырагъафэмэ? Тырку адыгэмэ сыдэуштыгъэ ашIыра?

—...Ахэри малIэха? Адэ дэгъоу щыIэх аIуагъэба?

Апэ итыр тIэкIу шIэ къэс къызэплъэкIы, пшъыгъэ, зэблахъурэ-пышъ, ипалэ зыщехы, ышъхъашъо релъэкIы, ыужы итыр еIыргышъ, зыщырегъэлэжы. ПытIащэ зэ аужы ит, зэ абгъукIэ щытэу адакIо, мэгумэкIы.

П I ы т I а щ. Тэрзэу сышъухъ, хъайнапэ сышъумышI!..

—...Лагъэмэ, яхатэ шарэгъэтIыльба, дизы зыхъукIэ, сыфаем кощыных. Сыда къэхалъэм нэс зыкIэпхыштыр!..

—...Джyри кызыплъэкIы... Ерэхь, ерэхь. Плъэгъурэба пкIантIэр кызырехырэр!..

—...ПкIантIэп ар, аркырэ пиорэ.

Апэ итыр кыэуцу, кызыплъэкIы.

А п э и т ы р. Арэп, мы хьадэр тучаным кышысщэ-фыгъэу, таджы сэхьа сэ?

Къэхалъэм кысыгъэх. Ащыщ горэм кьеIо: «Лыжтымэ дыуахь къахышт. Хьадэр уамыгъэлъэгъоу зэхэудох. Зыгорэхэр зэраIох, гушыIэп — псэушхьэ макъэхэр зэхэхых. Дыуахь къахыгъах. Хьадэр чIалъхьэ. Бэныр лыжым фэцIыкIу, ышгъы ылъакъохэм атеIункIэх. ПытIащэ хьадэм дэгущыIэ.

П I ы т I а щ. Упсаоу зычIагъэлъхьашта, зыкъом фэбэгъон!.. Сэры лагъэр, сэры мыр зибэныр. (*Хьадэр кьегъэуцы*).

Х ь а д э р (*бэным кыдэпIыизэ*). Ощ фэдэу ары нэмыIэмэ сызэрагъэIылыщтыр, симылIэзэ, сыпсаоу сарэгъэIыль, мыхъуми, кысэхъулIэрэр слъэгъун. Лагъэмэ анэмыкI агъэIылырэр пшIошIа? Арымэ зыфапIорэр псау нэмыкI амыгъэIылыжъэуи уахътэ кыэсын.

Чаухъумэшъ, цIыфхэр текIыжых. ПытIащэ изакъу.

П I ы т I а щ. Сыдэу Iушы хъугъэ сэIо мыр, бэным зыдалъхьэм? ЩэIэфэ IупшыкIэу гушыIэ кыIуагъэп, чыезэ, къальфи, чыезэ, агъэIылыжыгъ... Е-е, сикъошхэр, е тылагъэу тэпсэу, е тыпсаузэ тылагъ...

Къэхалъэр къекIухьэ, бэнымэ затыреуфэ.

Ащыгъум псаухэри дэлыщтых мыщ... Мыр псау... Кыголгыри ары... Зыгорэхэр зэраIох. «Мэкъур тыупкIагъэ, аIо, джы коцыр Iутхыжын фае» аIо... Тхьаматэхэри министрэхэри яIэнхэкIи пшIэштэп мыхэмэ!.. Адэ, зыгорэкIэ, псаухэр лагъэхэу, лагъэхэр чIыгу кIыIум щэпсэхэмэ шIэ? Ы? Сыдэу-штэу кысIуагъа ар? (*Залым пэблагъэ зешIы*). Шъо шыупсаумэ — ащыгъум сыд пае тызэфэд? Мары сыкыжъудэгущыIэ. (*КъэгущыIэ, ау псэушхьэ макъэ нэмыкI зэхэпхырэр. Нэужым зэхэхы.*) Шъо сыдэу шыIорэ?

П э I у х ь у

ДЭТХЭР

Къуекъо Налбый ихудожественнэ дунай. *Пэрэныкъо Къутас* . . . 5

Повестхэр

Шымэ ялыеу Бэчкъан	19
Къушхьэ Ябг	97
Зэкъомэз	179

Рассказхэр

Абдзахэмэ ян	287
Хьанахъу	292
ХьакIэ	307
Лъэпшъ	323

Пьесэхэр

Пщы-оркъ зау. <i>Едзыгъуиц хъурэ пьес</i>	339
Псым ыхьырэ Iуашхь. <i>ЕдзыгъуитIу хъурэ драм</i>	397
Хьэракъэрэ Хьэжарэрэ. <i>КъэшIыгъо цхэнхэр</i>	451
Перестройкэр къэкIуа кымыкIуа? <i>Фельетонхэр</i>	473
ШъэоцIыкIу икъэбархэр. <i>Зы нэбгырэм пае къэшIыгъохэр</i>	507
СышъолъэIу, сыжъугъэIылыжъ. <i>ЕдзыгъуитIу хъурэ кIэнэкIэлъэ къэшIыгъохэр</i>	540

Нальбий Юнусович Куёк

ИЗБРАННОЕ

Повести, рассказы, пьесы

На адыгейском языке

Редактор **Н. С. Схаляхо**
Художественный редактор **Н. Г. Федотова**
Технический редактор **М. А. Кипова**
Корректор **С. М. Хабаху**
Компьютерная верстка **Т. А. Косяк**

ИБ № 23

Сдано в набор 25.03.2008. Подписано в печать 18.07.2008. Формат 84x108/32. Бумага офсетная. Гарнитура шрифта «Таймс». Печать офсетная. Усл. п. л. 29,82. Уч.-изд. л. 29,38. Тираж 500 экз. Заказ 044.

Адыгейское республиканское книжное издательство. 385000, г. Майкоп, ул. Гоголя, 8.

ОАО «Полиграф-Юг». 385000, г. Майкоп, ул. Пионерская, 268, тел. для справок: 52-23-92.